

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

1(56)/2025

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

1(56)

Душанбе, 2025

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**
«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**
«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир	Главный редактор
Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.	Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.
Муовини сармуҳаррир	Заместитель главного редактора
Машокиров Чамшед Неъматуллоевич	Машокиров Джамшед Неъматуллоевич

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В.	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Қудратов Н.А.	д.и.х., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Джаббаров А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадирова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибов К.К.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В.	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Қудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикиский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҶТИМОӢ		
1.	Абдурахмон Ҳакимзода. Инкишофи шакл ва механизмҳои соҳибкории сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	10
2.	Абдурахмон Ҳ., Ҳамитов М.С. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Ўзбекистон ва истифодаи таҷрибаи он дар Тоҷикистон	16
3.	Авгонов Н.А. Ташаккулёбӣ ва истифодаи даромадҳои аҳоли ҳамчун сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ	24
4.	Авезов Ф.Ш. Нақши зеҳни сунъӣ дар тезонидани индустриализатсияи Тоҷикистон: наовариҳо дар рушди соҳибкорӣ	36
5.	Алиев М.Б. Муносибатҳои гумрукӣ дар доираи танзими ғайритарифӣ	43
6.	Аминҷонова М.М., Аслонов С.М. Ҷанбаҳои институтсионалии соҳибкории иҷтимоӣ дар Тоҷикистон	50
7.	Амонова Д.С. Тамоилҳои муосири ҳисоботи молиявӣ: таҳдидҳо ва дурнамо барои корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	57
8.	Асрорзода У.С., Болтаев Б.Б. Зеҳни сунъӣ дар тиҷорати хурд ва миёнаи Тоҷикистон: аз автоматикунӣ то рушди стратегӣ	64
9.	Ашурзода Ш.М., Турсунов И.Х. Истиқлоли давлатӣ ва баҳодиҳии самараноки хароҷоти буҷети давлатӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ	72
10.	Бобоназарова С.М. Таҷрибаи хориҷии ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи саноат	79
11.	Гадоев Д.Р. Такмил намудани механизмҳои идоракунии ва фаъолияти иқтисодии хориҷии минтақа	85
12.	Гадоев Ш.Д. Иқтидорҳои сайёҳии ҳудудҳои табиӣ махсус ҳифзшавандаи минтақаи Кӯлоб ҳамчун объекти сайёҳии экологӣ	93
13.	Гафарзода М.Т. Таҳлили вазъи муосир ва рушди соҳаи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	100
14.	Ғафуров С.Х. Имкониятҳои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард дар шароити рушди инноватсионӣ	108
15.	Ғозибеков С.А., Юсупов А.К. Асосҳои риёзӣ ва иқтисодии рушди зеҳни сунъӣ: муаммоҳо ва дурнамо	117
16.	Ғоибназаров Ғ.У. Тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ ва таъсири он ба иқтисоди миллӣ	126
17.	Ғоибназаров Ш.У. Ғоибназаров Ғ.У. Баъзе масъалаҳои таъмини амнияти иқтисоди миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ	132
18.	Ғуломова З.З. Таъсири тиҷорати меҳмонхона ба иқтисодиёти кишвар: усулҳо ва равишҳои арзёбӣ	139
19.	Давлатзода Р.Ҷ., Ҷалилов Р.Р. Рақамикунонӣ ва заминаҳои асосии таъмини он дар шароити ҷаҳонишавӣ	146
20.	Давлятов Э.М. Такмили механизми андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси патент	154
21.	Зарифзода Зоир. Фаъолияти соҳибкорӣ ва омилҳои рушди он дар соҳаи кишоварзӣ	160
22.	Каримова М.И. Ташаккули рақобатпазирӣ дар сохтори муассисаҳои ниҳодии кишвар ҳамчун омилҳои рушди иқтисодии содиротии минтақа	164
23.	Комилов С.С. Омилҳо ва равишҳои беҳсозии ҷойгиршавии кишоварзӣ дар минтақа	173

24.	Қосимов З.А. Асосҳои назариявии ҷойгиркунии сохторҳои кластерӣ дар шароити иқтисоди сабз	182
25.	Қурбонализода Ҳ.Қ. Масъалаҳои таснифи хароҷот дар низоми баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ	195
26.	Қурбанов А.Р., Хоҷаев Н.Т. Асосҳои институтсионалии рушди тиҷорати электронӣ ва принципҳои ташкили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	204
27.	Қурбанова С.М. Таҳлили муҳити иқтисодии сайёҳии фароғатно солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	212
28.	Мариншоев М.М. Соҳибкорӣ ва иқтисодиёти сабз: дурнамои рушд ва мушкilotҳо	221
29.	Маҳмаризозода Б.М. Тақмили андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ	230
30.	Машокиров Ш.У. Самтҳои афзалиятноки стратегияи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Суғд	235
31.	Мирсаидов А.Б., Муртазозода О. Нақши иқтисоди рақамӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар амалисозии ҳадафҳои стратегияи кишвар	245
32.	Мирзоалиев А.А., Амонов С.С. Рақамикунонӣ ҳамчун шароити омодасозии кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ	255
33.	Мирзоалиев А.А. Афзоиши ҳадди аксари шаффофият: назаре ба ҳисоботи молиявӣ	261
34.	Мирзоалиев Ё.А. Идоракунии норасоии буҷет дар таҳсилоти олии: стратегия ва натиҷа	277
35.	Нидоев Ш.Н. Мониторинг ва баҳогузорӣ ба тамоюли муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба амнияти иқтисодӣ	292
36.	Нусратзода М.Н., Нусратуллозода Н.Н. Таъсири технологияҳои иттилоотӣ дар рушди соҳибкории инноватсионӣ	302
37.	Одинаев Ҳ.С. Арзёбии сатҳи хизматрасонии бонкӣ: воқеият ва дурнамо	311
38.	Одиназода К.С. Истифодаи усулҳои таҷрибаи хориҷӣ идоракунии раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	319
39.	Одиназода К.С., Давлатова К.О. Механизми танзими давлатии бозори меҳнатии қорҳои фосилавӣ	324
40.	Олимӣ Р.Л. Иқтидори меҳнатии соҳаи аграрии вилояти Суғд ва самарайи истифодабарии он	329
41.	Пирова Ш.С. Нақши мақомоти гумрук дар танзими рушди тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқолияти давлатӣ	336
42.	Пӯлодова Ҳ.Ш. Абдурахими Қ. Захираҳои замини минтақа: хусусиятҳои идоракунии ва самтҳои афзалиятноки истифодаи он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	342
43.	Раҷабов Р.К. Нақши баҳисобгирии молиявӣ дар таъмини шаффофияти молиявӣ ва устувории тиҷорат	350
44.	Раҷабов К.Р., Раҷабова З.Ҷ. Тақмили механизми андозбандии нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	355
45.	Раҳмон Ю.А. Раванди системавӣ ба тавсиф ва арзёбии амнияти иқтисодии комплекси нақлиёти авиатсионӣ	361
46.	Рустамзода Ф.М. Марҳилаҳои рушди сармояи инсонӣ	368
47.	Рустамов М.А. Дифференциатсияи иҷтимоию иқтисодии дохилиминтақавӣ: сабабҳо, оқибатҳо ва роҳҳои бартарфсозӣ	373
48.	Самандаров И.Ҳ., Абдуллозода Ҳ.А. Ташаккул ва рушди фаъолияти самаранокӣ инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот	379

49.	Собирзода Ш.С. Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ	386
50.	Содиқов Қ.А. Роҳҳои асосии ҳалли мушкилоти экологӣ-иқтисодӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ	392
51.	Солиев Н.Н., Азизов С.А., Назарзода Н.Н. Арзёбӣ ва таҳлили рушди устувори савдои хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми дуюм)	400
52.	Тураева М.Т. Самаранокии энергетикӣ: тамоюлҳо, дастовардҳо ва нишондиҳандаҳои оморӣ	405
53.	Хидиралиев Р.З. Масъалаҳои самаранок истифода бурдани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар шароити имрӯза	412
54.	Холиков И.Х. Ҳолати муосири рушди комплекси нашриётиву полиграфӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	419
55.	Хочаев П.Д., Баротов Ҳ.А. Арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд дар шароити муосир	426
56.	Ҳамдамзода Х.А. Таҷрибаи хориҷии татбиқи консепсияи воридотивазкунӣ дар баҳши кишоварзӣ	434
57.	Ҳамидова Г.А. Механизмҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузоришаванда дар шароити имрӯза	444
58.	Ҳусайнов М.Н., Рачабов И.Х. Асосҳои назариявии ташкили фаъолияти сармоягузориву инноватсионӣ дар соҳаи агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	451
59.	Чураев Ф.М. Таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба вазъи соҳаи кишоварзии вилояти Суғд: авлавият ва камбудӣҳо	457
60.	Шарипова М.Н. Ташаккули низоми риск-менеджмент дар соҳаи савдои чакана	464
61.	Шоҳамдамова А.Н., Мирзоалиев А.А. Растаниҳои меваю буттамева ва нақши онҳо дар таъмини бозори истеъмоли	470
62.	Шоҳназари Х.Г., Хочазода З.С. Истеҳсол ва фурӯши ҷӯроб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: раванди технологӣ ва дурнамои рушди он	478
	Маълумот оид ба муаллифон	484
	Маълумот барои муаллифон	490

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Абдурахмон Хакимзода. Разработка формы и механизмов зеленого предпринимательство в Республике Таджикистан	10
2.	Абдурахмон Х., Хамитов М.С. Анализ современного состояния деятельности свободных экономических зон Республики Узбекистан и использование его опыта в Таджикистане	16
3.	Авгонов Н.А. Формирование и использование доходов населения как источника инвестиционных ресурсов	24
4.	Авезов Ф.Ш. Роль искусственного интеллекта в ускорении индустриализации Таджикистана: инновации в развитии бизнеса	36
5.	Алиев М.Б. Таможенные отношения в сфере нетарифного регулирования	43
6.	Аминджанова М.М., Аслонов С.М. Институциональная среда и развитие социального предпринимательства в Таджикистане	50
7.	Амонова Д.С. Современные тенденции в финансовом учете: вызовы и перспективы для предприятий Республики Таджикистан	57
8.	Асрорзода У.С., Болтаев Б.Б. Искусственный интеллект в малом и среднем бизнесе Таджикистана: от автоматизации к стратегическому развитию	64
9.	Ашурзода Ш.М., Турсунов И.Х. Государственная независимость и эффективная оценка расходов государственного бюджета в развитии экономических отраслей	72
10.	Бобоназарова С.М. Зарубежный опыт внедрения инновационных технологий в промышленности	79
11.	Гадоев Д.Р. Совершенствование механизмов и управления внешнеэкономической деятельности региона	85
12.	Гадоев Ш.Д. Туристический потенциал особо охраняемых природных территорий Кулябской зоны как экотуристический объект	93
13.	Гафарзода М.Т. Анализ текущего состояния и развития социальной сферы в Республике Таджикистан	100
14.	Гафуров С.Х. Возможности обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий в условиях инновационного развития	108
15.	Газибеков С.А., Юсупов А.К. Математические и экономические основы развития искусственного интеллекта: проблемы и перспективы	117
16.	Гоибназаров Ш.У. Гоибназаров Г.У. Некоторые вопросы обеспечения экономической безопасности национальной экономики в условиях глобализации	126
17.	Гоибназаров Г.У. Изменение цен на мировом рынке и его влияние на национальную экономику	132
18.	Гуломова З.З. Влияние гостиничного бизнеса на экономику страны: методы и подходы оценки	139
19.	Давлатзода Р.Дж., Джалилов Р.Р. Цифровизация и базовые основы ее обеспечения в глобальных условиях	146
20.	Давлятов Э.М. Совершенствование механизма налогообложение предпринимательской деятельности на основе патента	154
21.	Зарифзода Зоир. Предпринимательская деятельность и факторы ее развития в сфере сельского хозяйства	160
22.	Каримова М.И. Формирование конкурентоспособности в структуре институтов страны как фактора развития экспортного потенциала региона	164
23.	Комилов С.С. Факторы и подходы к оптимизации размещения сельского хозяйства региона	173

24.	Косимов З.А. Теоретические основы размещения кластерных структур в условиях зеленой экономики	182
25.	Курбонализода Х.К. Вопросы классификации затрат в системе управленческого учета предприятий пищевой промышленности	195
26.	Курбонов А.Р., Ходжаев Н.Т. Институциональные основы развития электронной торговли и принципы ее организации в Республике Таджикистан	204
27.	Курбанова С.М. Анализ экономической среды рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан	212
28.	Мариншоев М.М. Предпринимательство и зеленая экономика: перспективы развития и вызовы	221
29.	Махмаризозода Б.М. Совершенствование налогообложения высших учебных заведений в условиях цифровой экономики	230
30.	Машокиров Ш.У. Приоритетные направления стратегии социально-экономического развития Согдийской области	236
31.	Мирсаидов А.Б., Муртазозода О. Роль цифровой экономики и инновационной деятельности в реализации стратегических целей страны	245
32.	Мирзоалиев А.А., Амонов С.С. Цифровизация как требование подготовки кадров для инновационной экономики	255
33.	Мирзоалиев А.А. Максимизация прозрачности: взгляд на финансовую отчетность	261
34.	Мирзоалиев Ё.А. Управление дефицитом бюджета в высшем образовании: стратегия и последствия	277
35.	Нидоев Ш.Н. Мониторинг и оценка тенденции противодействия коррупции в Республике Таджикистан и ее влияния на экономическую безопасность	292
36.	Нусратзода М.Н., Нусратуллозода Н.Н. Влияние информационных технологий на развитие инновационного предпринимательства	302
37.	Одинаев Х.С. Оценка уровня банковского обслуживания: реальность и будущее	311
38.	Одиназода К.С. Использование методов зарубежного опыта управления процессом трудовой миграции в Республике Таджикистан	319
39.	Одиназода К.С., Давлатова Қ.О. Механизм государственного регулирования рынка труда дистанционная работа	324
40.	Олими Р.Л. Трудовой потенциал аграрного сектора Согдийской области и эффективность его использования	329
41.	Пирова Ш.С. Роль таможенного органа и его регулирование в развитии внешней торговли Республики Таджикистан в период государственной независимости	336
42.	Пулодова Х.Ш. Абдурахими К. Земельные ресурсы региона: особенности управления и приоритетные направления использования в регионах Республики Таджикистан	342
43.	Раджабов Р.К. Роль финансового учета в обеспечении финансовой прозрачности и устойчивости бизнеса	350
44.	Раджабов К.Р., Раджабова З.Дж. Совершенствование механизма налогообложения гидроэлектростанций в Республике Таджикистан	355
45.	Рахмон Ю.А. Системный подход к характеристике оценки экономической безопасности авиационного транспортного комплекса	361
46.	Рустамзода Ф.М. Этапы развития человеческого капитала	368
47.	Рустамов М.А. Внутрирегиональная социально-экономическая дифференциация: причины, последствия и пути преодоления	373
48.	Самандаров И.Х., Абдуллозода Х.А. Формирование и развитие эффективного функционирования социальной инфраструктуры в сельской местности	379

49.	Собирзода Ш.С. Инвестиции в основной капитал в агропромышленном комплексе	386
50.	Содилов К.А. Основные пути решения эколого-экономических проблем в сельскохозяйственном производстве	391
51.	Солиев Н.Н., Азизов С.А., Назарзода Н.Н. Оценка и анализ устойчивого развития торговли платежными услугами населению в Республике Таджикистан (вторая часть)	400
52.	Тураева М.Т. Энергоэффективность: тренды, достижения и статистические показатели	405
53.	Хидиралиев Р.З. Эффективные проблемы использования инвестиционной деятельности в современных условиях	412
54.	Холиков И. Х. Состояние развитие издательско-полиграфического комплекса в Республики Таджикистан	419
55.	Ходжаев П. Д., Баротов Х. А. Оценка конкурентоспособности пассажирских автотранспортных предприятий Согдийской области на современном этапе	426
56.	Хамдамзода Х. А. Зарубежный опыт реализации концепции импортозамещения в сельскохозяйственном секторе	434
57.	Хамидова Г.А. Механизмы финансирования инвестиционных проектов в современных условиях	444
58.	Хусайнов М.Н., Раджабов И.Х. Теоретические основы организации инновационно-инвестиционной деятельности в агропромышленной отраслей Республики Таджикистан	451
59.	Джураев Ф.М. Влияние миграционных процессов на состояние отрасли сельского хозяйства Согдийской области: преимущество и недостатки	457
60.	Шарипова М.Н. Формирование системы риск-менеджмента в сфере розничной торговли	464
61.	Шохамдамова А. Н., Мирзоалиев А. А. Плодовых и ягодных растений и их роль в обеспечение потребительского рынка	470
62.	Шохназари Х.Г., Ходжазода З.С. Производство и продажа носков в Республике Таджикистан: технологический процесс и перспективы развития	478
	Сведения об авторах	484
	Памятка для авторов	470

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 338

Абдурахмон Ҳакимзода

**ИНКИШОФИ ШАКЛ ВА МЕХАНИЗМҲОИ СОҲИБКОРИИ САБЗ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар ин мақола соҳибкории сабз ҳамчун падидаи нав, ки бо равандҳои ташаккули низоми устувори иқтисодӣ алоқаманд аст, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин, шаклҳои рушди соҳибкории экологӣ, ба монанди нокомии бозор, азнавсозии экологӣ, инчунин механизмҳои ҳавасмандгардонӣ ва боздоштани соҳибкории “сабз” таҳлил карда шудааст. Нокомии бозорҳо ҳамчун пешбарандаи асосии рушди соҳибкории экологӣ, ки ба рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ имконият медиҳанд, ки шаклҳои навро ташаккул медиҳанд, баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф, азнавсозии экологиро аз нуқтаи назари механизмҳои сиёсӣ, ки ба ҳавасмандгардонии соҳибкорон барои ҳалли на танҳо масъалаҳои иқтисодии худ, балки масъалаҳои экология низ нигаронида шудаанд, баррасӣ кардааст. Механизмҳои рушди соҳибкории “сабз” асосан ба воситаҳои таъсири андозӣ ба корхона таъия мекунад.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди сабз, соҳибкорӣ, соҳибкории сабз, соҳибкории экологӣ, соҳибкории саноатӣ, корхонаи сабз, иқтисоди рақамӣ, тижорати сабз, муҳити зист.

Абдурахмон Ҳакимзода

**РАЗРАБОТКА ФОРМЫ И МЕХАНИЗМОВ ЗЕЛЕНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье зеленое предпринимательство рассматривается как новое явление, связанное с процессами формирования устойчивой экономической системы. Также анализируются формы развития экологического предпринимательства, такие как провал рынка, экологическая реструктуризация, а также механизмы стимулирования и торможения «зеленого» предпринимательства. Несостоятельность рынков рассматривается как главный драйвер развития экологического предпринимательства, позволяющего развивать новые формы сельского хозяйства, формирующие новые формы. Автор рассмотрел экологическую реструктуризацию с точки зрения политических механизмов, направленных на стимулирование предпринимателей к решению не только своих экономических проблем, но и экологических проблем. Механизмы развития «зеленого» предпринимательства в основном опираются на средства налогового воздействия на предприятие.

Ключевые слова: зеленая экономика, предпринимательство, зеленое предпринимательство, экологическое предпринимательство, промышленное предпринимательство, зеленое предприятие, цифровая экономика, зеленый бизнес, окружающая среда.

Abdurahmon Hakimzoda

**DEVELOPMENT OF FORM AND MECHANISMS GREEN ENTREPRENEURSHIP IN
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

In this article, green entrepreneurship is considered as a new phenomenon associated with the processes of formation of a sustainable economic system. It also analyzes forms of development

of environmental entrepreneurship, such as market failure, environmental restructuring, as well as mechanisms for stimulating and inhibiting “green” entrepreneurship. Market failure is seen as the main driver for the development of environmental entrepreneurship, allowing for the development of new forms of agriculture that shape new forms. The author examined environmental restructuring from the point of view of political mechanisms aimed at stimulating entrepreneurs to solve not only their economic problems, but also environmental problems. Mechanisms for the development of “green” entrepreneurship are mainly based on the means of tax influence on the enterprise.

Key words: green economy, entrepreneurship, green entrepreneurship, environmental entrepreneurship, industrial entrepreneurship, green enterprise, digital economy, green business, environment.

Имрӯз соҳибкорӣ пешбарандаи рушди иқтисоди бозории Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҳоло таваҷҷӯҳи зиёдро шаклҳои нави соҳибкорӣ, ки бо экология ё соҳибкории “сабз” робита роданд ва бевосита бо раванҷҳои ҳалли на танҳо вазифаҳои иқтисодӣ, инчунин чорабиниҳои иҷтимоӣ экологӣ ва ғайра доир ба рушди минтақа ё ҷумҳурӣ алоқаманд, дар бар мегирад.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ вобаста ба рушди “иқтисоди сабз” қайд намуданд: “...мо аз тавсеаи робитаҳо, бахусус, дар самтҳои рушди “иқтисоди сабз”, ҳифзи муҳити зист, технологияҳои навин, ҷалби сармоя ва тиҷорат истиқбол менамоем” [5].

Истилоҳи “иқтисоди сабз” ба хизматрасониҳо, маҳсулот ва ҷойҳои кории як қатор соҳаҳои дахл дорад, ки ба рушди устувор, коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва суст шудани тағйирёбии иқлим тамарқуз мекунанд. Дигар истилоҳҳои монанд ва зуд-зуд истифодашаванда ин: “корхонаи сабз”, “тиҷорати сабз” ва “тиҷорати устувор” мебошанд. Соҳибкории сабз ва тиҷорати устувор аз санади соли 1987 аз ҷониби комиссияи Умумиҷаҳонии СММ оид ба муҳити зист ва рушд бо номи “Ояндаи умумии мо” сарчашма мегирад.

Иқтисодиёти сабз ин модели рушди иқтисодӣ буда, муносибати бомасъулияти инсонро ба захираҳо меомӯзад. Ҳадафи он ҷустуҷӯи созиши оқилона байни рушди иқтисодӣ ва ҳифзи сарватҳои табиӣ мебошад.

Соҳибкории сабз як қатор бахшҳои тиҷорат, аз ҷумла манбаъҳои барқароршавандаи энергия, сохтмон, нақлиёт, саноат, биотехнология, кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, партовҳо ва идоракунии партовҳо дар бар мегирад.

Истилоҳи “корхонаи сабз” ё қабули усулҳои аз ҷиҳати экологӣ ҳассосро аз ҷониби ягон соҳа ё провайдерҳои хизматрасон фаро мегирад. Корхонаҳои сабз аксар вақт ба кам кардани зарар ба табиат, ба ҳисоб гирифтани партовҳои истеҳсолшуда, коркарди бехатар ва ё партофтани онҳо, маҳсулоте, ки ҳамзамон метавон онҳоро такроран истифода намуд, ё ин ки аз маводи такрорӣ ба вуҷуд меоянд, мусоидат кунанд.

Соҳибкории экологӣ ин фаъолият оид ба истеҳсоли молҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ буда, самти асосии он ҳимоя, барқарор намудан ва ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мебошад.

Гузашта аз ин, тиҷорати экологӣ бояд на танҳо ҳамчун фаъолият оид ба ташкили техника ва технологияи экологӣ, ки ба коҳиш додани ифлосшавии муҳити зист мусоидат мекунад, балки ҳамчун истеҳсоли фоидаовари мол ва хизматрасониҳои барои ҷомеа зарурӣ бо истифода аз технологияҳои каммасраф ва сарфаи энергия фаҳмида шавад.

Соҳибкори сабз касест, ки тиҷорати сабзро тавассути таҷрибаҳои сабз инкишоф медиҳад. Соҳибкори сабз мушкilotи экологӣ ё иҷтимоиро тавассути фаҳмиши ақидаҳои соҳибкорӣ бошуурона ҳал мекунад. Онҳо тавассути мубодилаи маҳсулоти муқаррарӣ ё анъанавӣ ба бозор ворид мешаванд.

Принсипҳои соҳибкории сабз ва рушди устувор мафҳумро дар назар дорад, ки амалҳои корхонаҳо ба ҳама чизҳои сайёра таъсир мерасонанд. Корхонаҳои “сабз” кӯшиш мекунанд, ки бидуни зарар ба муҳити зист (маҳаллӣ, миллӣ ё ҷаҳонӣ) ё ҷомеа ғоида ба даст оранд.

Ҳоло Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 қабул гардидаст, ки “...ҳадафи он таъмини рушди иқтисодӣ аз ҳисоби истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ва суботи иҷтимоӣ, инчунин таъмини баробарии экологӣ дар давраи дарозмуҳлат мебошад” [6].

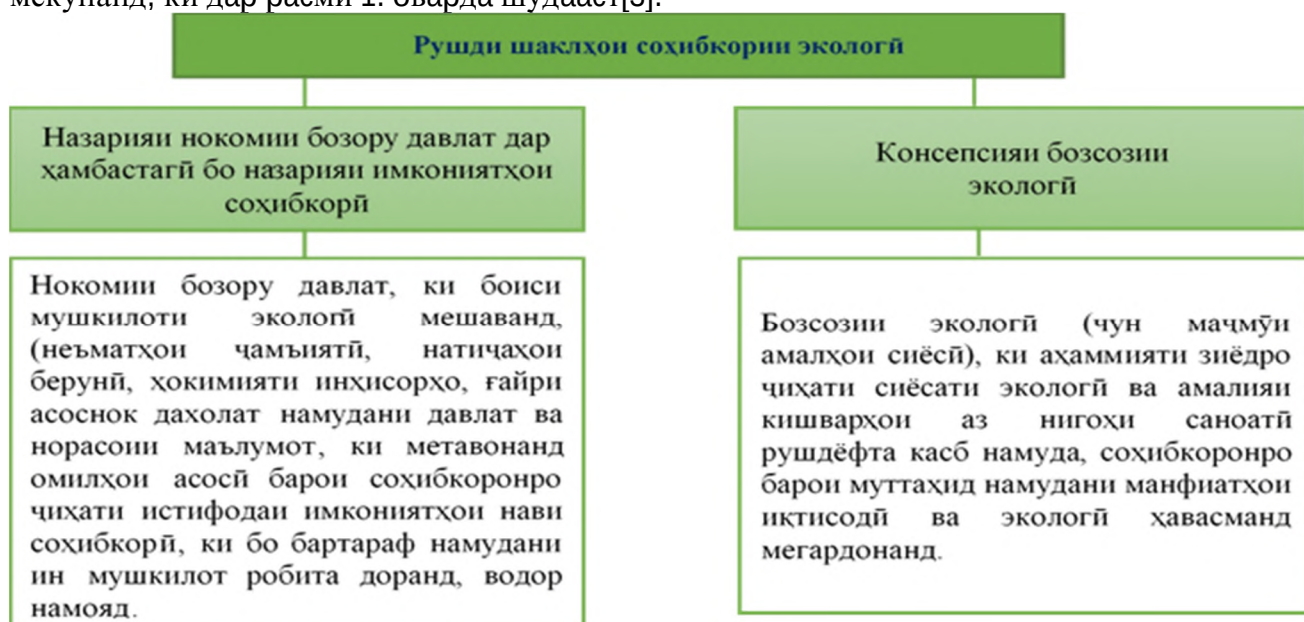
Намунаҳои он, ки чӣ гуна тиҷорати сабз муҳити зистро муҳофизат мекунанд, инҳоянд:

- кам кардани партовҳои истеҳсолӣ;
- истифодаи камтар аз кимиевии зараровар ё пурра нест кардани онҳо;
- таъсиси ҷойҳои кории сабз;
- бехатар тоза кардани моддаҳои хатарнок;
- истифодаи энергияи барқароршаванда;
- истифодаи коғаз ва бастабандии камтар;
- истифодаи дубораи мавод ва истифодаи маводи такрорӣ.

Барномаи СММ оид ба муҳити зист ташаббуси иқтисоди сабзро моҳи октябри соли 2008 оғоз кард. Ҳадафи он истифодаи ин ташаббус барои пешбурди тағйироти иқтисодӣ мебошад, ки бо тағйирёбии иқлим мубориза мебаранд, ҷойҳои кории нав ташкил мекунанд ва иқтисоди ҷаҳонро ба эътидол меоранд.

Пешбарандаи асосӣ барои рушди соҳибкории “сабз” дар кишвари мо асосан корҳои таҳқиқотии хориҷӣ ба ҳисоб рафта, бештар ба мушкilotи экологӣ таъяс кардаанд, ки имкониятҳои расидан ба нуқтаҳои бозгашт ва бӯҳронҳои гуногуни иқтисодии мушкilotи экологӣ моро огоҳ мекунанд. Боиси тазаккур аст, ки маҳз соҳибкорӣ пояи рушди устувори иқтисод буда, ба воситаи ташаккули бозори экологии молу корҳо ва хизматрасонӣ, ҳамзамон намудҳои гуногуни амалҳои, ки ба ҳамоханг сохтани манфиатҳои иқтисодӣ ва экологии ҷомеа равона шудаанд, ба шумор меравад [3].

Одатан раванди рушди шаклҳои соҳибкории экологиро ба ду равиши зерин ҷудо мекунанд, ки дар расми 1. оварда шудааст[3].

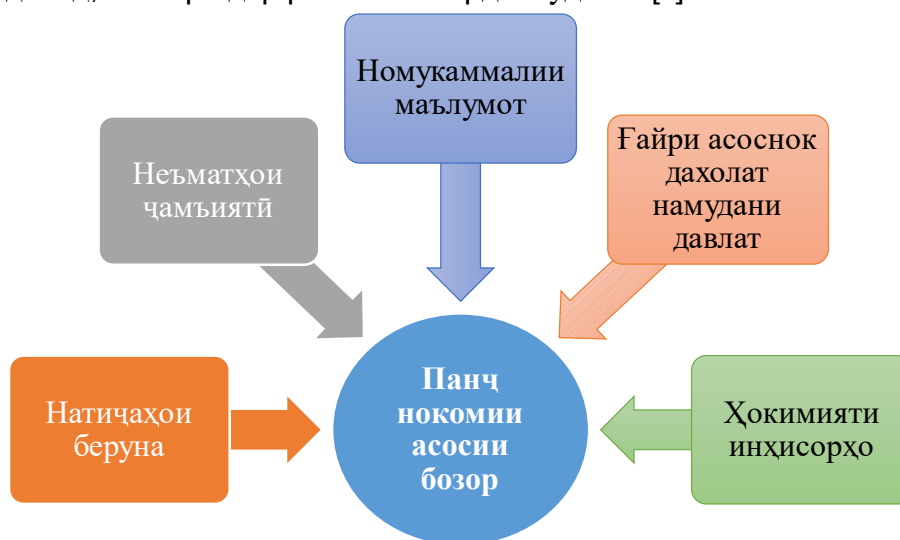

Расми 1. Рушди шаклҳои соҳибкории экологӣ

Бояд тазаккур дод, ки соҳибкории экологӣ нокомиҳои бозорро тавассути ҷорӣ намудани ақидаҳои навоарӣ метавонад танзим намуда, имкониятҳои бавучудояндаро истифода барад ва бозсозии экологии ҷумҳуриро пеш барад. Дар асоси назарияи рушди иқтисодии Й. Шумпетер баъзе муаллифон бар он ақидаанд, ки соҳибкории "сабз" бояд талаботи экологӣ ва иқтисодии истеъмолкунандагони ниҳоиро тавассути истеҳсоли молу хизматрасонӣ, ки манфиати онҳоро на танҳо бо усулҳои иқтисодӣ, инчунин бо устувор будани умумӣ низ бояд арзёбӣ намуд, қонеъ карда тавонад [7].

Шаклҳои дар расми 1 овардашударо васеътар шарҳ медиҳем. Олимони хориҷӣ бар он ақидаанд, ки нокомиҳои бозор омилҳои калидии пайдо шудани мушкилоти экологӣ мегардад. Вазъи муносири бозорҳо ва иқтисодиёт, ки дар он ҳоло ширкату корхонаҳои мухталиф фаъолияти худро бемасъулия аз ҷумла, ифлоскунии обанборҳо, истифода намудани беназорат ва беҳисоби сарватҳои табиӣ, яъне пардохт накардани истифодаи олами набототу ҳайвонот ба роҳ мондаанд.

Муҳаққиқон Т. Дин ва Ч. МакМаллен панҷ нокомии асосии бозорро муайян ва пешниҳод намудаанд, ки онро дар расми 2. оварда шудааст [7].

Расми 2. Нокомиҳои асосии бозор

Бо вуҷуди ин, агар ба консепсияи Й. Шумпетер назар кунем, пас ҳамаи нокомиҳои бозор бояд ба ташаккули навоариҳо, истеҳсоли молҳои нав ва тақвияти шаклҳои нави соҳибкорӣ мусоидат карда, ба рушди иқтисодӣ тақони ҷиддӣ бубахшад. Тағйиротҳои ҷиддии ҷаҳонӣ дар экология ва муҳити зист ҷиҳати ташаккули падидаҳои "сабз" фазои васеъ фароҳам оварда, сармоягузори метавонанд аз ҷунин корхонаҳо ғайридаи зиёд гирифта, аз он соҳаҳои иқтисодиёт ба рушди устувор ноил гарданд. Дар мавриди бозсозии экологӣ бояд тазаккур дод, ки ин раванди якҷоякунии ҷузъҳои тижоратӣ ва экологӣ мебошад. Равандҳои асосии бозсозии экологӣ бар он асос меёбад ки ноил гардидан ба ҳадафҳои экологӣ ва иқтисодӣ дар як вақт метавонад натиҷаи мусбат дода, навоариҳое, ки дар ҷомеаи капиталистӣ ба вуқӯъ мепайванданд, метавонанд ба ҳадафҳои соҳибкории "сабз" ва ҳалли мушкилоти экологӣ истифода бурда шаванд [7].

Раванди гузариш ба иқтисодиёти "сабз" дар ҳар як мамлакат ба таври мухталиф амалӣ мегардад. Дар бештари мавридҳо дар равандҳо гузариш ба сатҳи рушди кишвар хусусиятҳои сармояи табиӣ ва инсонӣ таъсири мустақими худро мерасонад.

Соҳибкории сабзи мамлакаттаҳти таъсири омилҳои зерин ташаккул ёфта метавонад:

1. Таваҷҷӯҳи зиёди аҳоли. Бештари вақт одамон ба масъалаҳои экологӣ, саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим диққат зоҳир менамоянд;
2. Мустаҳкам намудани қонунгузорӣ дар самти ҳифзи табиат ё муҳити зист;

3. Даромади зиёди сармоягузoron дар лоиҳаҳои вобаста ба экология ва соҳаи иҷтимоии мамлакат.

Механизмҳои рушди соҳибкории “сабз” дар Тоҷикистон бар асоси гуфтаҳои боло бояд асос ёбад. Барои оғози раванди гузариш ба соҳибкории экологӣ, аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва идоракунии фароҳам намудани шароитҳои мусоид муҳим мебошад. Мутаассифона, ҳоло дар Тоҷикистон механизми асосии танзими соҳибкорӣ манбаи маъмурий гардида, таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ба монанди рушди механизмҳои ҳавасмандгардонии бозор муваффақ нест.

Механизми асосии бозории рушди соҳибкории “сабз” низоми андозҳои экологӣ, ки дар худ на танҳо пардохтҳои истифодаи объектҳои олами обу ҳайвонот, ҳамзамон андозҳои ифлос шудани муҳити зист, истеҳсоли маҳсулоти зараровари экологӣ, андоз барои коркард ва ҳоказоро дар бар мегирад, ки дар расми 3. нишон медиҳем.

Расми 3. Механизми рушди соҳибкории сабз тавассути андозҳои экологӣ

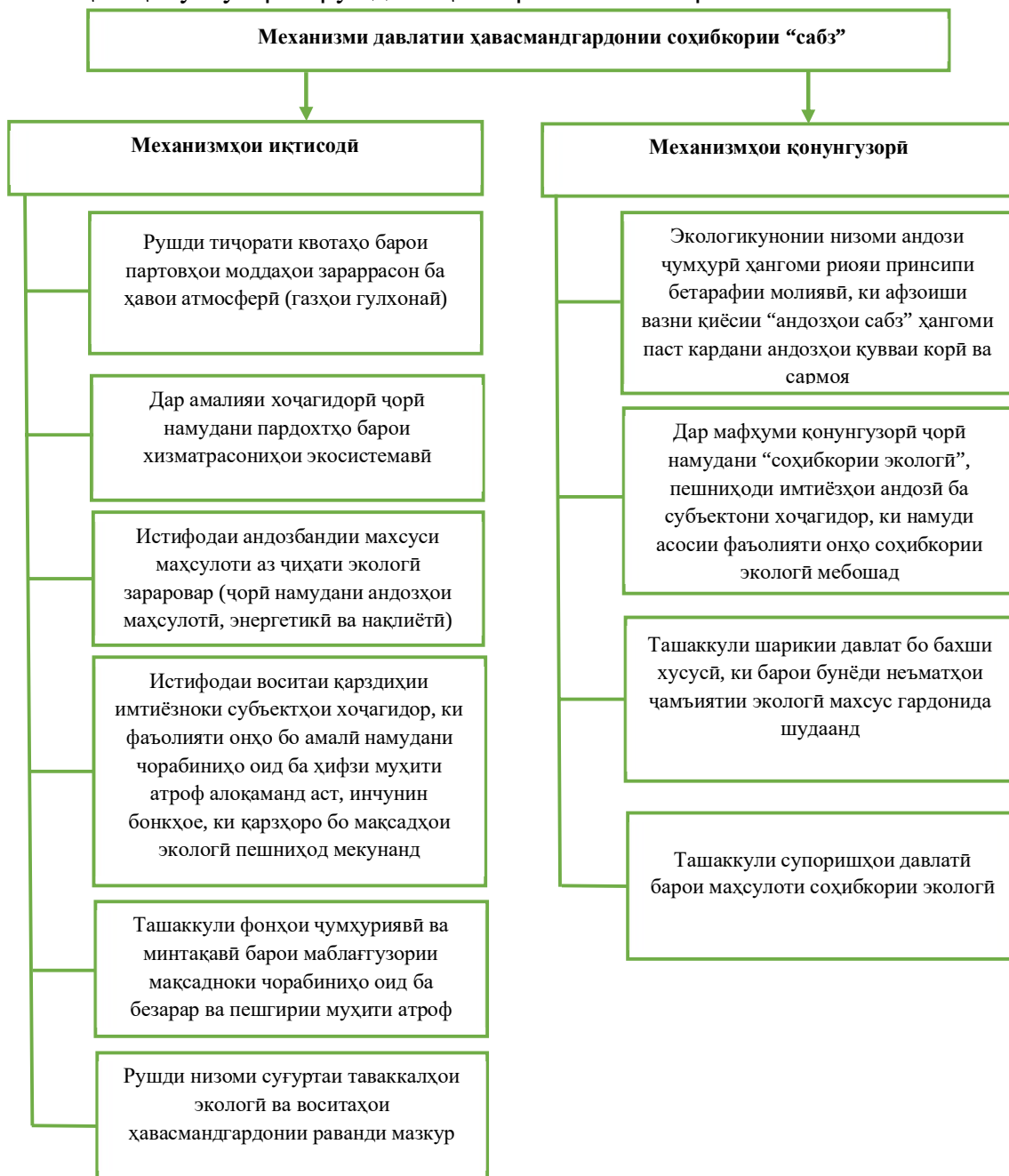
Аз тавсифи расми 3 хулоса кардан мумкин аст, ки механизми рушди соҳибкории экологӣ бояд бо истифода аз низомҳои андозҳои экологӣ ба роҳ монда шавад. Бояд дар хотир дошт, ки низоми мазкур бояд на танҳо хусусияти ҷазоӣ ва маҳдудкунанда, ки ба ташаққул ва нигоҳдории муҳити экологӣ зарур аст, ҳамзамон ҳавасмандкунанда низ мегардад.

Аз ин рӯ, ширкату корхонаҳое, ки дар истеҳсолот технологияҳои “сабз” - ро фаъолонa васеъ истифода мекунанд, бояд минбаъд ҳам ба чунин фаъолият ҳавасманд шаванд. Инро мо ба воситаи паст намудани меъёри андоз ба соҳибкорони экологӣ ба маҳсулоти экологӣ, рушд бахшидан ба раванди истеҳсоли фондҳои асосӣ дар чунин корхонаҳо ё таҳияи низоми гарав нисбат ба маҳсулоти такрорӣ ба даст овардан имконпазир аст.

Механизми дигари рушди соҳибкории экологӣ иқтисодӣ шуда метавонад. Низми тараққиқардаи ҳавасмандгардонии молиявии соҳибкории “сабз” воситаҳои мебошанд, ки ба додани қарзҳои имтиёзнок ба корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти экологӣ ё тамоми фаъолияти онҳо, ки ба ҳифзи муҳити зист, рушди қарзҳои бонкӣ ва маҳсулот барои эҳтиёҷоти экологӣ равона карда шудааст.

Ташаккули иқтисоди “сабз” дар Тоҷикистони мо метавонад ба мукамалгардонии механизми танзими иқтисодии давлатии фаъолияти экологӣ мусоидат намояд.

Хулоса, ҳавасмандгардонии соҳибкории “сабз” тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодии равандҳои экологӣ ва истеҳсоли молҳои экологӣ, инчунин ташаккули механизмҳои қонунгузории рушди соҳибкорӣ имконпазир аст.

Расми 4. Механизми давлатии ҳавасмандгардонии соҳибкории “сабз”

Рушди соҳибкории “сабз” метавонад сатҳи нокомии бозорро паст намуда, имкониятҳари навро барои рушди падидаҳои “сабз” ва рушди сармоягузории на имкониятҳои зиёд фароҳам оварад.

Соҳибкории экологиро метавон ҳамчун як шакли махсуси фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба қонеъ кардани талаботи иқтисодӣ ва экологии аҳоли тавассути истеҳсол ва фурӯши маҳсулоте, ки барои истеъмолкунанда арзиши экологӣ ва ғоидаи иқтисодӣ барои ташаккули низоми устувори иқтисодии милли доранд, баррасӣ кард.

АДАБИЁТ

1. Варенникова Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2011. №4 (28).
2. Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action // Journal of Business Venturing. 2007. Vol. 22. No.1. P. 50 – 76.
3. Митрофанова М.М. Правовые основы экологического предпринимательства в России // Вопросы российского и международного права. 2013. №2. С. 109–122.
4. Навстречу «зеленой» экономике: путь к устойчивому развитию и искоренению бедности: доклад Программы ООН по устойчивому развитию. URL: http://www.un.org/ru/development/sustainable/ger_synthesis.pdf.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 28.12.2024 ш. Душанбе.
6. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037. Душанбе 2022.
7. Сокольский И. А. Развитие форм и механизмов зеленого предпринимательства // Инновации и инвестиции. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru>.
8. Федорова Т.М. Механизм управления развитием государственного экологического предпринимательства // Социально-экономические явления и процессы. 2017. №2 (36). С. 122–125.

УДК: 338

Абдурахмон Х., Ҳамитов М.С.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЬИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ УЗБЕКИСТОН ВА ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бо фаъолияти доимии кишварҳо, ки бо талошҳо барои беҳтар кардани иқтисодиёти худ робита дорад, алоқаманд аст. Дар шароити рақобати шадиди саноатӣ байни кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон яке аз чунин воситаҳо рушди фаъолияти самаранокӣ минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар кишвар мебошад. Мақолаи мо ба таҳлили равишҳои мавҷудаи илмӣ-методии муайян кардани самаранокӣ минтақаҳои махсуси иқтисодӣ бахшида шуда, вазъи муосири рушди онҳо дар Ҷумҳурии Узбекистон дар панҷ соли охир таҳқиқ гардидааст. Тавсияҳо оид ба рушди раванди баҳодиҳии минтақаҳои махсуси иқтисодӣ аз нуқтаи назари самаранокӣ иқтисодӣ таҳия гардида, истифодаи таҷрибаи фаъолияти онҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, самаранокӣ, инфрасохтори МОИ, сармоягузории хориҷӣ, маҳсулоти саноатӣ, имтиёзҳои андозию гумрукӣ.

Абдурахмон Х., Хамитов М.С.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЕГО ОПЫТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Развитие мировой экономики связано с постоянной активностью стран, которые прилагают усилия для улучшения своей экономики. В условиях острой промышленной конкуренции между развитыми странами мира одним из таких инструментов является развитие эффективной деятельности особых экономических зон в стране. Наша статья посвящена анализу существующих научно-методических подходов к определению эффективности особых экономических зон, исследовано современное состояние их развития в Республике Узбекистан за последние пять лет. Были разработаны рекомендации по развитию процесса оценки особых экономических зон с точки зрения экономической эффективности и предложено использовать опыт их деятельности для Республики Таджикистан.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, особые экономические зоны, эффективность, инфраструктура СЭЗ, иностранные инвестиции, промышленная продукция, налоговые и таможенные льготы.

Abdurahmon H., Hamitov M.S.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF ACTIVITY OF FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND USE OF ITS EXPERIENCE IN TAJIKISTAN

The development of the global economy is linked to the constant activity of countries that are making efforts to improve their economies. In the context of intense industrial competition between the developed countries of the world, one of these tools is the development of effective activities of special economic zones in the country. Our article is devoted to the analysis of existing scientific and methodological approaches to determining the effectiveness of special economic zones, and examines the current state of their development in the Republic of Uzbekistan over the past five years. Recommendations were developed on the development of the process of assessing special economic zones from the point of view of economic efficiency and it was proposed to use the experience of their activities for the Republic of Tajikistan.

Keywords: free economic zones, special economic zones, efficiency, SEZ infrastructure, foreign investments, industrial products, tax and customs privileges.

Рушди Ҷумҳурии Ўзбекистонро бидуни таҳия ва қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, беҳтар кардани мавқеи ҷумҳурӣ дар индекси ҷаҳонии инноватсионӣ ҳамчун ҳадафи бузурге, ки бояд ба зудӣ ҳал карда шавад, ғайриимкон аст [17]. Ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда бидуни мавқеъгирии афзалиятҳои рақобатии ҷумҳурӣ бо шароити зарурӣ барои рушди қаламравҳо, соҳаҳои миллӣ, ширкатҳо ва корхонаҳо, қушодани истеҳсолоти нав, роҳандозии технологияҳои пешрафта, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ғайриимкон аст.

Ҷунин нуқтаҳои рушд дар кишвар минтақаҳои махсуси иқтисодӣ шуда метавонанд. Президенти ин кишвар Ш.М. Мирзиёев зимни суҳанронӣ дар Саммити сарони давлатҳои аъзои созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) пешниҳод намуд, ки барои амиқ гардонидани кооперасияи саноатӣ ва ҳавасмандгардонии савдо Иттиҳоди минтақаҳои махсуси иқтисодии кишварҳо таъсис дода шавад [6].

Барои Ўзбекистон муайян кардани самаранокии минтақаҳои махсуси иқтисодӣ самти муҳим аст, зеро сарфи назар аз давраи понздаҳсолаи таъсис ва фаъолияти баъзеи онҳо, онҳо ҳанӯз ҳам падидаи нисбатан нав мебошанд, ки тавачҷӯҳи ҷиддии давлат, тичорат, сармоягузори хориҷиро талаб мекунанд. Мухолифат ва мураккабии самаранокӣ ва муайян кардани

самаранокии минтақаҳои махсуси иқтисодӣ бо набудани ҳалли яктарафа, ҳам дар илм ва ҳам дар амал алоқаманд аст.

Дар назария ва амалияи имрӯз гуногунии назарраси тафсири мафҳумҳо ва усулҳои ҳалли он мавҷуд аст. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки арзёбии самаранокии иқтисодии минтақаҳои иқтисодӣ нокифоя таҳия шудааст, ки сабаби таҳқиқоти дар мақола овардашуда гардид.

Дар Узбекистон дар тӯли 15 сол бисёр минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ба воситаи рушди ҳудудҳо ва иқтисодии онҳо, ҷалби сармоягузорӣ табиқ ёфтанд. Ин тамоюл аз афзоиши солҳои минтақаҳо дар кишвар шаҳодат медиҳад, ки дар онҳо минтақаҳои махсуси иқтисодӣ мавҷуданд, ки то соли 2023-юм 22 ададро ташкил доданд. Ҳамин тариқ, таъсис ва фаъолияти самаранокии минтақаҳои махсуси иқтисодӣ барои минтақаҳои ҷумҳурӣ инчунин рушди марказҳои нав мебошад [16].

Бояд қайд кард, ки имрӯз механизми идоракунии фаъолияти минтақаҳои махсуси иқтисодӣ тавассути ғайримарказизунонии вазифаҳои маъмурӣ ва васеъ кардани ваколатҳои дирексияҳо сода карда шудааст. Ба иштирокчиёни минтақаҳои махсуси иқтисодӣ як қатор имтиёзҳо дода шудаанд. Вобаста аз ҳаҷми сармоягузориҳои гузошташуда, давлат имтиёзҳои андоз ва гумрукиро ба муҳлати аз 3 то 10 сол қафолат медиҳад. Аз ин рӯ, болоравии минбаъдаи сатҳи рушди минтақаҳои махсуси иқтисодии ватанӣ дар

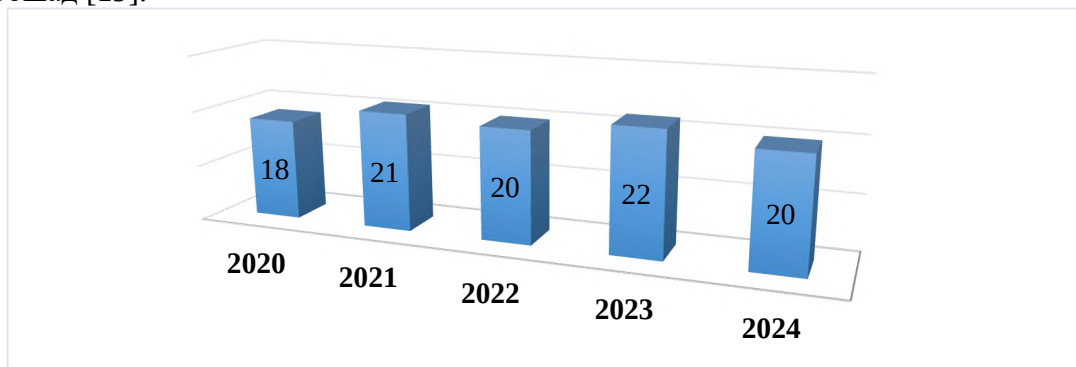
Узбекистон самти муҳим хоҳад буд ва дар доираҳои таҳқиқот тавачҷӯҳи зиёд ба бор меорад. Истифодаи консепсияҳои назариявӣ-методологии кишварҳои хориҷӣ, ба назари мо, имкон медиҳад, ки равишҳои методӣ ба арзёбии ҳам самаранокии чунин минтақаҳои махсуси иқтисодӣ (ММИ) ва ҳам таъсири он дар фазои иқтисодӣ васеъ карда шаванд, ки воситаҳои иттилоотии идоракунии самаранокро тақвият медиҳанд.

Мақсади таҳқиқот асоснок кардани равишҳои илмӣ методӣ ба арзёбии самаранокии фаъолияти минтақаи махсуси иқтисодӣ ва корхонаҳои он бо истифода аз натиҷаҳои дар соҳаҳои молиявӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва идоракунӣ ба даст овардашуда, муайян намудани тамоюлҳои рушди минтақаҳои иқтисодӣ, инчунин татбиқи таҷрибаи онҳо дар Тоҷикистон мебошад.

Дар ҳамин ҳол, бо вучуди он ки истифодаи самаранокии МОИ имкон дод, ки дар сатҳи макроиқтисодӣ натиҷаҳои назаррас ба даст оранд, ки ин бо намунаҳои муваффақонаи бисёр давлатҳо тасдиқ карда мешавад, аммо дар атрофи минтақаҳои иқтисодӣ баҳсҳои шадид идома доранд.

Ҳоло дар Узбекистон барои фаъолияти самаранокии минтақаҳои махсуси иқтисодӣ заминаи васеи қонунгузорӣ таъсис дода шудааст, аммо ҳанӯз ҳам баъзе камбудҳои ба ҷашм мерасанд.

То моҳи апрели соли 2024 дар Ҷумҳурии Узбекистон 20 минтақаи озоди иқтисодӣ (МОИ) фаъолият карда, дар онҳо 771 корхона ҳамчун резидент фаъолият кардааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаи озоди иқтисодӣ дар семоҳаи аввали соли 2024 8,8 триллион сумро ташкил дода, суръати афзоиш дар муқоиса ба соли 2023-юм 25,7% - ро ташкил дод. Дар ин давра 1,8 триллион сум сармоягузорӣ азхуд карда шуд, ки нисбат ба соли 2023-юм 28,6 фоиз зиёд мебошад [19].

Расми 1. Динамикаи тағйирёбии шумораи минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар минтақаҳои Узбекистон

Давоми солҳои 2017-2023 дар Ҷумҳурии Ўзбекистон беш аз 45 миллиард доллари ИМА сармоягузори хориҷӣ, аз ҷумла 800 миллион доллари ИМА дар доираи лоиҳаҳои минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ҷалб карда шудааст, ки ҳамагӣ 1,8% – и ҳаҷми умумии сармоягузори мустақими хориҷиро ташкил медиҳад (дар Чин 80%, дар Ветнам 65%, дар АМА 40%) [19].

Ҷадвали 1.

Динамикаи тағйирёбии шумораи минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар минтақаҳои Ўзбекистон

Вилоят	Номи МОИ	2019	2020	2021	2022
Ҷумҳурии Ўзбекистон		16	18	21	20
Ҷумҳурии Қароқалпоқистон	МОИ «Нукус»	1	1	1	1
Вилояти Андиҷон	МОИ «Андижон-фарм»	-	1	1	1
Вилояти Бухоро	МОИ «Ғиждувон», МОИ «Бухоро-агро»	2	2	2	2
Вилояти Қиззах	МОИ «Қиззах», МОИ «Зомин-фарм»	2	2	2	2
Вилояти Навоӣ	МОИ «Навоӣ»	1	1	1	1
Вилояти Намангон	МОИ «Намангон», МОИ «Косонсой-фарм»	2	2	2	2
Вилояти Самарқанд	МОИ «Ургут»	1	1	1	1
Вилояти Сурхондарё	МОИ «Термиз»	1	1	3	2
Вилояти Сирдарё	МОИ «Сирдарё-фарм», МОИ «Сирдарё»	1	1	2	2
Вилояти Тошкент	МОИ «Ангрен», МОИ «Бустонлик-фарм», МОИ «Паркент-фарм», МОИ «Чарвак»	3	4	4	4
Вилояти Фарғона	МОИ «Қуқанд»	1	1	1	1
Вилояти Хоразм	МОИ «Ҳазорасп»	1	1	1	1

Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар иқтисодиёти Ўзбекистон ҷойгоҳи ммаҳсууро ишғол намуда, ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишваре, ки дар он ҷойгиранд, таъсир расондаанд. Ҳамин тавр, тибқи натиҷаҳои соли 2022 дар феҳристи корхонаҳои он 20 МОИ 679 субъекти хоҷагидорӣ мавҷуд буд, ки 0,1 фоизи шумораи умумичумхуриявиро ташкил медиҳад. Айни замон, ҳиссаи МОИ дар ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосии Ўзбекистон 1,4%, дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии кишвар 4,9%, дар корҳои сохтмонӣ 0,05% – ро ташкил медиҳад [18].

Ҷадвали 2.

Саҳми минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ба иқтисодиёти Ўзбекистон барои солҳои 2019-2022

Нишондиҳанда	2019		2020		2021		2022	
	МОИ	Саҳми МОИ дар нишонд ҷумхурий %	МОИ	Саҳми МОИ дар нишонд ҷумхурий %	МОИ	Саҳми МОИ дар нишонд ҷумхурий %	МОИ	Саҳми МОИ дар нишонд ҷумхурий %
Шумораи корхонаҳо, адад	405	0,1	526	0,1	513	0,1	679	0,1
Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, млрд. сум	7877,5	2,4	12268,8	3,8	18704,2	4,1	27252,1	4,9
Корҳои сохтмонӣ, млрд. сум	36,9	0,05	62,6	0,07	61,4	0,06	63,3	0,05

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, млрд. сум	3313,1	1,7	3971,6	1,9	3319,9	1,4	3735,0	1,4
--	--------	-----	--------	-----	--------	-----	--------	-----

МОИ дар ҳар як минтақаи ҷумҳурии фаъолияти тиҷоратиро ба таври назаррас ҳавасманд карда, ҳалли мушкилоти шуғло тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ таъмин мекунад. Илова бар ин, истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолии ҳудудӣ, захираҳои зеҳнӣ ва табиӣ гузаронида мешавад. Дар бораи он, ки МОИ ба афзоиши содироти кишвар мусоидат мекунад, далелҳои зиёди ҷаҳонӣ мавҷуданд. Давлатҳои махсусан рушдбанда, бо шумораи зиёди МОИ, ҳаҷм ва суръати афзоиши содиротро афзоиш медиҳанд. Дар ҳамин ҳол, имрӯз Чин ва як қатор давлатҳои рӯ ба тараққӣ бо иқтисоди гузариш бо мушкилоти номувофиқатӣ байни интизориҳои МОИ ва вазъи воқеии иқтисодӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аксар вақт байни минтақаҳои саноатии рушдффта ва ба содирот нигаронидашуда, инчунин минтақаҳои ҳамсояи қафомонда ва ба бозори дохилӣ нигаронидашуда аз тарафи дигар номувозинатӣ ба амал меояд [14].

Дар Ўзбекистон рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ба рушди устувори содирот мусоидат мекунад ва ин дар навбати худ барои ба даст овардани натиҷаҳои муайян замина фароҳам меорад. Ислоҳот ба рушди МОИ дар ҷумҳурий, баланд бардоштани иқтидори содиротии онҳо, дастгирии корхонаҳои содиркунанда аз ҷониби давлат ва васеъ кардани номгӯи маҳсулоти дар минтақаҳои иқтисодӣ истеҳсолшуда равона карда шудааст. Ин ба он мусоидат кард, ки ҳаҷми содироти маҳсулот (молҳо, хизматрасониҳо), ки аз ҷониби корхонаҳое, ки ба минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар давраи аз соли 2019 то 2022 дохил мешаванд, истеҳсол карда мешавад, 5,7 маротиба афзуда, 5290,6 миллиард сомони ро ташкил дод [19].

Аз соли 2008 то 2022 дар ҳудуди минтақаҳои иқтисодӣ 604 лоиҳа ба маблағи 3,2 миллиард доллар амалӣ карда шуд, ки аз он сармоягузори мустақими хориҷӣ тақрибан 896,9 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод ва тақрибан 55 ҳазор ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуданд [12]. Мувофиқи маълумотҳо дар бораи лоиҳаҳое, ки дар минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, ки аз сомонаҳои расмӣ гирифта шудаанд, амалӣ карда мешаванд, дар МОИ “Навой” зиёда аз 90 лоиҳа оид ба истеҳсоли ин ё он маҳсулоти саноатӣ ва дар “Ангрен” 70 лоиҳа амалӣ карда мешавад.

Дар МОИ “Ургут” 131 лоиҳа ба маблағи 386,0 млн. доллари ИМА иҷро карда шуд, ки дар он 5600 ҷой нави корӣ таъсис дода шудааст. МОИ Бухоро - агро дар солҳои 2018-2020 199 лоиҳа бо таъсиси 4400 ҷойи нави корӣ, дар солҳои 2021-2022 278 лоиҳа аз 19500 ҷойи корӣ амалӣ карда шуд. Имрӯз дар МОИ “Паркент-фарм” 7 лоиҳа ба маблағи умумии 28 миллион доллари ИМА има амалӣ карда мешавад, ки пас аз супоридани он 815 нафар бо ҷойи кор таъмин карда мешаванд, дар ҳаҷми солонаи истеҳсолот 52,137 миллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [12].

Мушкилоти муайян кардани самаранокӣ аз сабаби зарурати тасаввурот дар бораи истеҳсол ва намудҳои маҳсулоти истеҳсолшуда, ҳаҷми истифодаи захираҳо барои истеъмоли ҷорӣ ва оянда ва то чӣ андоза самаранок истифода шудани сармоягузори давлат ба инфрасохтори МОИ мебошад. Барои ҷалби имкониятҳои нав ва рушди иқтисоди МОИ дар се соли охир бо Қарори Президенти мамлакат [16, 17] қисматҳои тадбирҳои оид ба таъмини шабакаҳои берунии муҳандисӣ ва коммуникатсионии МОИ ва минтақаҳои хурди саноатӣ, лоиҳаҳое, ки ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо таъсир мебахшанд, инчунин лоиҳаҳои бузурги истеҳсолӣ бо иштироки сармояи мустақими хориҷӣ ва ватанӣ муайян карда шуданд.

Соли 2023 барои гузаронидани корҳои оид ба пайваст кардани МОИ-и мавҷуда ба шабакаҳои муҳандисӣ-коммуникатсионӣ 847 миллиард сум ҷудо карда шуд. Таъмини МОИ бо инфрасохтори зарурӣ омили муҳими фаъолияти самараноки онҳо ва ҷалби сармоягузори нав ба татбиқи лоиҳаҳо дар қаламрави онҳо мебошад [19].

Ҳамин тариқ, аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили вазъи муносибати фаъолияти МОИ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст:

1. Таҳқиқоти ҷаҳонӣ таҷрибаи таъсис ва фаъолияти минтақаҳои махсуси иқтисодӣ нишон дод, ки онҳо хусусиятҳои гуногун доранд, ки бо мурури замон рушд мекунанд. МОИ бо тағйир ёфтани шароити иқтисодии давлатҳое, ки дар онҳо фаъолият мекунанд, тағйир меёбад. МОИ ба

чалби сармоягузории мустақими хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзоиши содирот таъсири мусбат мерасонад. Ба ақидаи мо, МОИ таъсири мусбати хароҷот ва ғоидаро нишон медиҳанд.

2. Муайян карда шудааст, ки дар ҷараёни баҳодиҳии самаранокии МОИ дараҷаи ғайолияти самараноки он, сатҳи рушди ҳозира, инчунин дурнамои оянда муайян карда мешавад. Бо арзёбии самаранокии ғайолияти МОИ, мо маҷмӯи ҷорабиниҳоро оид ба таҳлили ҳамаҷонибаи онҳо, ки ба таҳқиқи нишондиҳандаҳои асосии ғайолият равона шудаанд, дар назар дорем.

3. Дар Узбекистон ягон ҳуҷҷати меъёрию ҳуқуқӣ вуҷуд надорад, ки тартиби муайян ё усули баҳодиҳии самаранокии ғайолияти минтақаҳои махсуси иқтисодиро муқаррар кунад. Барои МОИ бояд методологияи баҳодиҳии рейтингии самаранокии ғайолияти онҳо бо нишондиҳандаҳо таҳия карда шавад. Барои ҳар як намуни МОИ ворид кардани нишондиҳандаҳои худ, ки ба саволи самаранокии онҳо ҷавоб медиҳанд, мақсаднок аст. Аз рӯи натиҷаҳои баҳодиҳии рейтингии ғайолияти иштирокчиёни МОИ ва дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳо ҳулосаҳои асоснок дар бораи мақсаднокии васеъ кардани имтиёзҳо ё коҳиш ё пурра бекор кардани онҳо баровардан мумкин аст. Пас аз таҳия ва тасдиқи он, онро бо заминаи мувофиқи илмӣ ва методологӣ, тавсияҳо оид ба тартиби арзёбӣ таъмин кардан лозим аст.

4. Ҳангоми таҳияи нишондиҳандаҳои баҳодиҳии самаранокии МОИ бояд самтҳо ва афзалиятҳо дар асоси ҳадафҳои рушди устувори Узбекистон, Стратегияи рушди Узбекистони нав барои солҳои 2022-2026 ва Стратегияи Узбекистон - 2030 ба назар гирифта шаванд.

5. Баҳодиҳии самаранокии МОИ дар ҷумҳурӣ бо тақсим кардани онҳо ба гурӯҳҳо мақсаднок аст. Мо бояд аз шумораи солҳое, ки онҳо воқеан ғайолият мекунанд, сар кунем ва динамикаи мувофиқи нишондиҳандаҳо дар ретроспективӣ мавҷуд аст. Масалан, ба гурӯҳи якуми таҳлилшаванда МОИ дохил шуда метавонанд, ки ғайолияти онҳо аз 3 то 5 сол, ба гурӯҳи дуюм аз 5 то 10 сол ва ба гурӯҳи сеюм аз 10 сол ва болотар аст. Ин ба мо имкон медиҳад, ки самаранокии ғайолияти МОИ-ро воқеан нишон диҳем, зеро бисёре аз онҳо пас аз бақайдгирии камтар аз 3 сол ғайолияти ҳудро оғоз карданд.

6. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки ғайолияти МОИ дар нишондиҳандаҳои ҷумҳуриявӣ ҳанӯз ночиз аст. Дар соли 2022 вазни таносуби масалан, шумораи корхонаҳо дар ҳайати МОИ 0,1 ғоизи шумораи ҳамаи корхонаҳои ҷумҳуриро ташкил дода, сармоягузорӣ ба сармояи асосии МОИ 1,4 ғоиз дар нишондиҳандаҳои ҷумҳуриявӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии МОИ 4,9 ғоиз дар нишондиҳандаи ҷумҳурӣ ва 0,05 ғоиз дар ҳаҷми корҳои сохтмониро ташкил додааст [19].

Баъзе мушкilotи рушди МОИ-и Ҷумҳурии Узбекистонро муайян кардем, ки инҳо шуда метавонанд:

1. *Аксари МОИ-и ташиклишуда ба инфрасохтори беруна (газ, об, барқ, роҳҳо, канализатсия, шохроҳи роҳи оҳан) дастрасии пурра надоранд, ки ин имкон намедиҳад, ки лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ карда шаванд.*

Инчунин, пешакӣ банақшагирии дурусти рушди қаламрави МОИ пешбинӣ намешавад. Дар таҷрибаи хориҷӣ ба раванди ташкили МОИ, инчунин ба оғози татбиқи лоиҳаи калони сармоягузорӣ бо омодаسازیи ҳисобҳои дахлдор ва мутахассисон оид ба нақшаҳо дохил мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки рушди инфрасохтори МОИ-ро дуруст ва самаранок ба нақша гирем.

2. *Ҳавасмандкунӣ ва имтиёзҳои нисбатан ҷолиби иқтисодӣ.* Субъектҳои МОИ вобаста ба ҳаҷми сармоягузорӣ аз пардохти андоз аз амвол, андоз аз замин ва андоз аз истифодаи захираҳои об барои давраи аз 3 то 10 сол озод карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи байналмилалӣ (Аморати Муттаҳидаи Араб, Ветнам, Қазоқистон, Чин) иштирокчиёни МОИ амалан аз пардохти ҳама гуна андозҳо ва пардохтҳо озод карда шудаанд.

Дар Қазоқистон иштирокчиёни МОИ аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз даромад, андоз аз замин, андоз аз амвол ва бочҳои гумрукӣ озод карда шудаанд.

3. *Маҳдудияти муҳлати амалӣ МОИ (на зиёда аз 30 сол) ҷолибияти онҳоро дар назди сармоягузoron ва операторҳо коҳиш медиҳад.* Тавре ки таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, операторҳо пас аз ба кор андохтани минтақа ба ҳисоби миёна 20 сол аз идоракунии МОИ ғоида ба даст меоранд.

4. *Заминаи тақсимишудаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки бо якчанд қонунҳо, фармонҳо ва қоидаҳои танзим карда мешавад (ҳамагӣ 14), ки барои сармоягузoron мушкилот эҷод мекунад. 14 санади меъёриро ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти МОИ Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон “Дар бораи минтақаҳои махсуси иқтисодӣ” (аз 9 декабри соли 2019), Кодекси Андоз ва Гумрук, 8 қарори Президенти Узбекистон ва 3 қарори Девони Вазиронро дар бар мегирад.*

5. *Низоми махсуси ҳуқуқӣ барои МОИ (низоми андоз, гумрук, муҳоҷират, меҳнат ва ғайра) муқаррар карда нашудааст, ки дар моддаи 37 қонуни амалкунанда дар бораи “Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ” пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, дирексия ва иштирокчиени МОИ маҷбур мешаванд, ки қонунгузории умумиқабулшудаи Узбекистонро роҳбарӣ кунанд, на танҳо Қонуни МОИ, ки самаранокии МОИ-ро дар асл баробар мекунад.*

6. *Механизми интиқоли МОИ ба идоракунии операторҳои хусусӣ вуҷуд надорад. Дар айнаи замон роҳбарии МОИ аз ҷониби дирексия, ки муассисаи давлатӣ мебошад, амалӣ карда мешавад.*

7. *Қонуни амалкунанда дар бораи МОИ танҳо корхонаҳои истеҳсолиро ҳамчун резидентҳои МОИ пешбинӣ мекунад, ки ин рушдро хеле маҳдуд мекунад.*

Дар Туркия, АМА ва Кореяи Ҷанубӣ, ба ғайр аз корхонаҳои истеҳсолӣ, пажуҳишгоҳҳои илмӣ таҳқиқотӣ, бонкҳо, озмоишгоҳҳо, ширкатҳои логистикӣ ва корхонаҳои тичоратӣ метавонанд резидентҳои МОИ шаванд, ки ин фаъолияти корхонаҳои истеҳсолиро пурра мекунад.

8. *Маҳдудияти ҳаракати сармоя ба маблағи зиёда аз 10 ҳазор доллар. ҳангоми татбиқи лоиҳаи амалкунанда ё барҳам додани он хавфҳои хориҷро ба вуҷуд меорад.*

9. *Маҳдудияти ҷалби қувваи кори хориҷӣ (на камтар аз 90% аз шумораи умумӣ) низ ба таҷрибаҳои беҳтарин ҷавобгӯ нест ва воридоти сармоягузори бозмедорад.*

10. *Низоми амалкунандаи 4 – сатҳи ҳалли баҳсҳо: 1 – музокирот, 2 – миёнаравӣ, 3 – баррасии парванда дар суд, 4 – арбитражи байналмилалӣ барои сармоягузoron хориҷӣ ҷолиб нест, зеро он ба тӯл кашидани ҳалли масъалаҳои баҳсбарангез мусоидат мекунад.*

Бо мақсади боз ҳам беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, фароҳам овардани шароити иловагӣ барои ҷалби сармоягузoron калони МОИ, Агентии ислоҳоти стратегӣ ва Вазорати сармоягузорӣ, саноат ва савдо чунин пешниҳодҳо менамояд:

1. Қонун дар бораи “Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ” дар таҳрири нав дар якҷоягӣ бо институтҳои байналмилалӣ молиявӣ дар таҳрири нав таҳия карда шаванд. Қонуни мазкур фаъолияти МОИ-ро танзим мекунад, аммо имтиёзҳо ва имтиёзҳои қаблан додашударо нигоҳ медорад.

2. Дар лоиҳаи қонуни нав инҳо бояд пешбинӣ карда шаванд:

- иҷозат ба ширкатҳои хусусӣ ва ё хориҷӣ, ки барои нигоҳдорӣ ва истифодаи МОИ иҷозатнома гирифтаанд, ҳамчун сармоягузoronи МОИ баромад кунанд;

- додани ҳуқуқ ба ширкатҳои хусусӣ барои идоракунии МОИ;

- муқаррар кардани тартибе, ки тибқи он иҷозатномаҳо барои нигоҳдорӣ ва истифодаи МОИ дар асоси бемуҳлат дода мешаванд;

- муайян кардани муносибати лоиҳавӣ ба ташкили МОИ, бо омодагии ҳатмии асоснокунии техникаи иқтисодӣ ва бизнес-нақшаҳо;

- тавсеаи феҳристи МОИ ва намудҳои фаъолият, ки дар онҳо амалӣ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи таъсис ва рушди фаъолияти самаранокии МОИ-и Ҷумҳурии Узбекистонро омӯхта, омилҳои асосии боздорандаи рушди онҳоро муайян кардем, ки ба мушкилоти рушди МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле монанд мебошанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, вазъи муосири фаъолияти МОИ-и Ҷумҳурии Узбекистон назар ба МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле пешрафта буда, истифодаи таҷрибаи онҳо дар мувофиқи мақсад мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дисс. номзадӣ Душанбе – 2024.

2. Абдурахмон Ҳ. Масоили рушди соҳибқории истеҳсоли дар минтақаҳои озои иқтисодии Тоҷикистон. Монография. Нашриёти КВД “Матбаа”. Душанбе – 2024.
3. Абдурахманов К.Х. Национальная экономика: теоретические аспекты и современные тенденции. / Монография. - Т.: Филиал ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» в г. Ташкенте, 2013. – 464 с.
4. Акрамов А.У. Анализ опыта функционирования свободных экономических зон России и Китая и возможности его использования в Узбекистане // Экономика Центральной Азии. – 2017. – № 3. – с. 109-122. – doi: 10.18334/asia.1.3.38529.
5. Арсланов, У. У. Методические аспекты оценки и результативность специальных экономических зон в Узбекистане / У. У. Арсланов // Экономика, предпринимательство и право. – 2024. – Т. 14, № 4. – С. 1671-1682. – DOI 10.18334/epp.14.4.120652.
6. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на заседании Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества 16 сентября 2022 г. в городе Самарканде. [Электронный ресурс]. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/5542> (дата обращения: 11.12.2023).
7. Голубкин И. В., Бухарова М. М. Бизнес-навигатор по особым экономическим зонам России — 2017. / Ассоциация кластеров и технопарков. - М.: АКИТ 17, 2017. – 148 с.
8. Закон Республики Узбекистан «О специальных экономических зонах» от 17.0. 2020 г., № ЗРУ-604
9. Квашнина И.А. Особые экономические зоны как инструмент привлечения иностранных инвестиций // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2021.
10. Максумханова А.М., Ли М.Р., Шафқаров Б.Х., Холмуратова Г.М., Махмудова С. Новейшие инструменты привлечения иностранных инвестиций в экономику. / Монография. - Т: ТИИМС Х, 2020. – 85 с.
11. Материалы заседания Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 01.09.2023 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://uza.uz/posts/ 526155>.
12. Министерство инвестиций, промышленности и торговли Республики Узбекистан. [Электронный ресурс]. URL: <https://miit.uz/ru/menu/ svobodnye-ekonomicheskie-zony-uzbekistana-itogi-2022-goda-i-perspektivy-razvitiya>.
13. «Методика оценки эффективности деятельности специальных экономических и промышленных зон», утверждена Приказом Министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан 12 августа 2019 года № 637
14. Павлов П.В. Оценка эффективности функционирования особых экономических зон: правовое регулирование и экономическое содержание // Административное и муниципальное право. – 2014. – № 6. – с. 520 - 532.
15. Постановление Правительства Российской Федерации «Правила оценки эффективности функционирования ОЭЗ» от 7 июля 2016 г. N 643 (с изменениями)
16. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему развитию инженерно-коммуникационной инфраструктуры специальных экономических и малых промышленных зон» от 30.04.2021 г. №ПП-1501
17. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по созданию в регионах и обеспечению инженерно-коммуникационной инфраструктурой специальных экономических и малых промышленных зон» от 06.06.2022 г. № ПП-271
18. Статистические данные Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан за 2019-2022 гг. и 9 мес. 2023.г
19. Специальные экономические зоны в Узбекистане: актуальные проблемы развития и дальнейшие перспективы. <https://asr.gov.uz/ru/news/11527>.
20. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» от 28.01.2022 г. N УП-60.

Авгонов Н.А.

ТАШАККУЛЁБӢ ВА ИСТИФОДАИ ДАРОМАДӢОИ АӢОЛӢ ӢАМЧУН САРЧАШМАИ ЗАХИРАӢОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур ташаккулёбӣ ва истифодаи даромадҳои аҳоли ҳамчун сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ мавриди таҳқиқ, таҳлил ва арзёбӣ қарор дода шудааст. Зимни таҳқиқ ва таҳлили масоили мазкур ҳолат ва тамоюлҳои рушди даромадҳои аҳоли арзёбӣ гардида, таносуби байни даромад, хароҷот ва пасандозҳои аҳолии мамлакат пешниҳод гардидааст. Натиҷаи таҳлили даромади моҳонаи аҳоли дар мамлакат нишон дод, ки дар сохтори даромадҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи асосиро даромадҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад ва тақрибан 50%-и даромадҳои моҳонаро дар бар мегиранд. Муаллиф дар раванди таҳлил майли миёнаву интиҳой ба истёмоли пасандозро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2010-2022 муайян ва тамоюлҳои рушди онро баҳодиҳӣ намудааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ва таҳлили ин масоили муҳими иқтисодӣ собит гардид, ки аҳолии кишвари мо бо сатҳи мавҷудаи даромад ва хароҷот имконияти пасандоз намуданро дороанд. Асоснок гардидааст, ки қисми зиёди аҳоли даромадҳои пулии худро дар низоми бонкӣ пасандоз наменамоянд. Барои чунин вазъият муаллиф ба он назар аст, ки бояд мақомоти минтақавӣ стратегияи ҷалби пасандозҳои аҳолиро ба иқтисодиёти минтақа таҳия намояд, шароити мусоидро барои баланд бардоштани эътимод ва боварии аҳоли ба низоми бонкӣ муҳайё созад. Ҳамзамон, доир ба истифодаи самараноки даромадҳо ва пасандозҳои аҳоли ҳамчун сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ назари муфллиф баён гардидааст.

Калид вожаҳо: даромадҳои аҳоли, хароҷотҳои аҳоли, пасандозҳои аҳоли, сармоягузорӣ, музди меҳнат, ММД, пандемияи коронавирус (COVID-19), майли миёна ва интиҳони аҳоли ба истёмоли пасандоз, сатҳи зиндагии аҳоли, ташкилотҳои қарзии молиявӣ.

Авгонов Н.А.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ КАК ИСТОЧНИКА ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ

В данной статье был исследован, проанализирован и оценен формирование и использование доходов населения в качестве источника инвестиционных ресурсов. В ходе исследования и анализа данных вопросов были оценены состояние и тенденции развития доходов населения и представлено соотношение между доходами, расходами и сбережениями населения страны. Результаты анализа ежемесячных доходов населения страны показали, что в структуре доходов населения Республики Таджикистан основное место занимают трудовые доходы, составляет примерно 50% ежемесячных доходов. В процессе анализа автором определена средняя и предельная склонность к потреблению и сбережению в Республике Таджикистан за 2010-2022 годы и оценены тенденции ее развития. В результате исследования и анализа этих важных экономических вопросов доказано, что население нашей страны имеет возможность сбережения при существующем уровне доходов и расходов. Обосновано, что значительная часть населения не размещает свои денежные доходы в банковскую систему. В связи с этим автор считает, что региональным властям необходимо разработать стратегию привлечения сбережений населения в экономику региона, создать благоприятные условия для повышения доверия и уверенности населения в банковской системе. В то же время высказано мнение автора об эффективном использовании доходов и сбережений населения в качестве источника инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: доходы населения, расходы населения, сбережения населения, инвестиции, заработная плата, ВВП, пандемия коронавируса (COVID-19), средняя и предельная склонность населения к потреблению и сбережения, уровень жизни населения, финансовые кредитные организации.

Avgonov N.A.

FORMATION AND USE OF POPULATION INCOME AS A SOURCE OF INVESTMENT RESOURCES

This article examines, analyzes and evaluates the formation and use of population income as a source of investment resources. During the study and analysis of these issues, the state and trends of population income development were assessed and the relationship between income, expenses and savings of the country's population was presented. The results of the analysis of monthly incomes of the population of the country showed that in the structure of incomes of the population of the Republic of Tajikistan the main place is occupied by labor income, which is approximately 50% of monthly incomes. In the process of analysis, the author determined the average and marginal propensity to consume and save in the Republic of Tajikistan for 2010-2022 and assessed the trends of its development. As a result of the research and analysis of these important economic issues, it has been proven that the population of our country has the opportunity to save at the existing level of income and expenses. It has been substantiated that a significant part of the population does not place their cash income in the banking system. In this regard, the author believes that regional authorities need to develop a strategy for attracting population savings to the regional economy, and create favorable conditions for increasing the population's trust and confidence in the banking system. At the same time, the author expresses his opinion on the effective use of income and savings of the population as a source of investment resources.

Keywords: population income, population expenditure, population savings, investments, wages, GDP, coronavirus pandemic (COVID-19), average and marginal propensity of the population to consume and savings, standard of living of the population, financial credit institutions.

Ташаккул ва истифодаи захираҳои молиявӣ бо сатҳ ва динамикаи даромади аҳоли, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ зич алоқаманд аст. Ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар ҷумҳурӣ бо тағйир ёфтани сохтори даромадҳои пулии аҳоли оварда расонид. Аз ин рӯ, дар соли 1998 вазни қиёсии музди меҳнат дар ҳаҷми умумии даромадҳои хонаводаҳо 29,9%-ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 40,8% баробар гардид. Дар солҳои минбаъда низ афзоиши музди меҳнат дар ҷумҳурӣ ба назар расида дар соли 2022 даромадҳои меҳнати 43%-и ҳаҷми умумии даромадҳои хонаводаҳоро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 1998 13,1% афзоиш ёфтааст.

Тавре соли 2021 зимни Паёмашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» баён намуданд: «Дар натиҷаи қорҳои анҷомдодашуда ва амалисозии стратегияву барномаҳо дар зарфи солҳои истиқлолият дар мамлакат беш аз 3,3 миллион ҷойҳои кории доимӣ ва мавсимӣ таъсис дода шуда, шароити зиндагии сокинони мамлакат тадриҷан беҳтар гардида истодааст. Аз ҷумла дар ин давра музди миёнаи меҳнат 87 баробар, андозаи нафақа 80 баробар ва даромади пулии аҳоли 75 баробар афзоиш ёфт»[6].

Дар солҳои охир, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули бозорҳои молиявӣ - бозори пул ва бозори сармоя гузашта истодааст. Рушди онҳо бе такмилдиҳии раванди сафарбаркунии пасандозҳои аҳоли ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёт ғайриимкон аст. Пеш аз таҳқиқи сохтору пӯёи (динамикаи) пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайян кардани имкониятҳои ҷалби онҳо ба иқтисодиёт, дида баромадани ҳаҷм ва сохтори даромадҳои аҳоли, ки сарчашмаҳои пасандозиро ташкил медиҳанд, муҳим арзёбӣ мегардад. Ҷи тавре, ки маълумотҳои оморӣ нишон

медиҳад, даромадҳои аҳолии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 тамоюл ба афзоиш доранд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Пӯи (динамикаи) ҷамъи даромади ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна дар солҳои 2010 - 2022 (аз рӯи маълумоти тадқиқоти интихобии хонаводаҳо)
(моҳе ба як аъзои хонавода - бо сомони)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
Даромад – ҳамагӣ аз он ҷумла:	190,18	258,81	297,61	409,78	475,72	518,19	684,17	794,12	603,94
Даромадҳои меҳнатӣ	77,49	111,13	154,52	196,98	217,93	213,37	277,60	341,76	264,27
Нафақа, ёрдампулӣ, стипендия	7,40	12,13	20,17	26,70	30,82	38,81	41,77	41,65	34,25
Пардохтҳои ҷубронӣ, аз ҷумла кӯмаки башардӯстона	0,85	0,5	3,34	0,03	0,08	3,56	1,23	17,85	17
Даромад аз моликият	0,28	0,19	0,49	0,46	0,75	23,05	16,97	17,16	16,88
Даромад аз фурӯши мулкӣ ғайриманкул	0,44	0,36	0,08	0,33	0,44	1,71	3,85	4,83	4,39
Даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ	43,22	50,70	15,68	22,43	23,02	36,75	42,18	42,45	-0,77
Дигар даромадҳои пулӣ	60,50	83,80	79,24	162,85	202,68	200,94	300,57	328,42	267,92

Манбаъ: Маводҳои маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2014. - Саҳ. 113, 114., Маводҳои маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2023.- Саҳ. 115,116,117,118.

Тавре ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, даромади ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна тамоюли болоравиро доро буда, дар давраи таҳлилшаванда (2010-2022) зиёдшавии моҳонаи даромади аҳоли ба назар мерасад ва даромади аҳоли аз 190,18 сомонии соли 2010 то ба 794,12 сомонӣ дар соли 2022 зиёд гардидааст. Афзоишҳои даромади моҳонаи аҳоли дар тӯли 13 сол (2009-2022) 4,2 баробарро ташкил медиҳад, ки ин дараҷаи зиёдшавӣ аз рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва муътадил болоравии сатҳи зиндагии аҳоли дар мамлакат дар ин солҳо гувоҳӣ медиҳад. Боиси қайд аст, ки дар давраи солҳои таҳлилшаванда афзоиши даромадҳои меҳнатии аҳолии мамлакат мушоҳида мешавад, ки ин аз зиёдшавии ҳарсолаи музди миёнаи моҳона дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷамъи даромадҳои аҳоли дар давраи солҳои 2010-2022 сохтори нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегиранд: даромадҳои меҳнатии аҳоли (соли 2010 40,8% ва соли 2022 43,0%), даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ (соли 2010 22,7% ва соли 2022 5,3%) ва дигар даромадҳои пулӣ, аз ҷумла, даромад аз фаъолияти тичоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ (соли 2010 31,8% ва соли 2022 41,4%)-ро ташкил медиҳанд (ниг. ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Пӯи (динамикаи) ҷамъи даромади ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна дар солҳои 2010 – 2022 (моҳе ба як аъзои хонавода - бо ҳисоби фоиз)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
Даромад – ҳамагӣ аз он ҷумла:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	
Даромадҳои меҳнатӣ	40,8	42,9	51,9	48,1	45,81	41,2	40,6	43,0	2,2
Нафақа, ёрдампулӣ, стипендия	3,9	4,7	6,8	6,5	6,5	7,5	6,1	5,2	1,3
Пардохтҳои ҷубронӣ, аз ҷумла кӯмаки башардӯстона	0,4	0,2	1,12	0,01	0,02	0,7	0,2	2,2	1,8

Даромад аз моликият	0,1	0,07	0,16	0,11	0,16	4,4	2,5	2,2	2,1
Даромад аз фурӯши мулки ғайриманкул	0,2	0,14	0,03	0,08	0,10	0,3	0,6	0,6	0,4
Даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ	22,7	19,6	5,3	5,5	4,8	7,1	6,2	5,3	-17,4
Дигар даромадҳои пулӣ	31,8	32,4	34,69	39,7	42,61	38,8	43,9	41,4	9,6

Манбаъ: Маводҳои маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2014.- Саҳ. 113, 114., Маводҳои маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2023.- Саҳ. 115,116,117,118.

Чӣ тавре, ки аз сохтори даромади аҳолии мамлакат дида мешавад, сарчашмаи муҳимтарини даромади пулии хонаводаҳо дар соли 2022 мисли солҳои пештара даромади меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, дар сохтори афзоиши даромадҳои аҳоли, тамоюли зиёдшавии нафақа, ёрданпулӣ ва стипендия ба назар мерасад. Дигар даромадҳои пулӣ низ (аз ҷумла даромад аз ғайрифаъолияти тижоратӣ ва ғайрифаъолияти мустақилонаи касбӣ) 5,4 маротиба афзудаанд ва онҳо дар маҷмӯи даромадҳо дар соли 2022 41,4%-ро ташкил медиҳанд.

Аз натиҷаи таҳлили даромади моҳонаи аҳоли, метавон ба хулоса омад, ки дар сохтори даромадҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи асосиро даромадҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад, ки тақрибан 50%-и даромадҳоро дар бар мегиранд.

Музди меҳнат, сарчашмаи асосии даромадҳои аҳоли ба ҳисоб рафта, он дар соли 2022 ба ҳисоби миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ 1760,29 сомони ро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2021 14,2% афзудааст. Дар ин росто чӣ тавре, ки Узакова Г.М. қайд намудааст «Афзоиши музди меҳнат метавонад ба ҳаҷми пасандозҳои аҳоли ба таври мусбат таъсир расонад, агар музди меҳнати ҳақиқӣ низ босуръат афзоиш ёбад»[11, С.173]. Вобаста ба ин дар қадвали 3 суръати афзоиши даромадҳои пулии номиналӣ ва ҳақиқии аҳоли дар солҳои 2011-2022 дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Қадвали 3

Суръати афзоиши даромадҳои пулии номиналӣ ва ҳақиқии аҳоли дар солҳои 2011-2022 (ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта)

Солҳо	Даромади миёнаи пулӣ		Музди меҳнат барои 1 коргар		Нафақаҳо	
	номиналӣ	ҳақиқӣ	номиналӣ	ҳақиқӣ	номиналӣ	ҳақиқӣ
2011	120	107	125	111	114	102
2012	122	115	126	119	110	104
2015	98	93	107	101	99	94
2018	108	104	108	104	115	110
2019	114	106	108	100	98	91
2020	118,7	109,3	104,4	96,1	106	98
2021	135,4	124,2	110,5	101,4	100	92
2022	110,3	103,5	114,2	107,2	100	94

Манбаъ: Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти бучети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020.- Саҳ. 62., Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти бучети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024.- Саҳ. 67.

Дарачаи музди ҳақиқии меҳнат (бо назардошти тағйироти индекси нархҳо) дар моҳи декабри соли 2022 нисбат ба моҳи ноябри соли 2022 - юм 12,7 фоиз афзоиш ёфта, нисбат ба моҳи декабри соли 2021 -ум 13,4 фоиз зиёд гардидааст.

Музди меҳнати камтарин дар моҳи декабри соли 2022 дар баҳши воқеии намудҳои ғайрифаъолияти иқтисодӣ дар кормандони кишоварзӣ, хоҷагии ҷангалпарварӣ ва моҳипарварӣ - 884,10 сомони ро ташкил дод. Музди меҳнати аз ҳама баланд дар баҳши воқеии иқтисодиёт дар соҳаи истихроҷи канданиҳои ғайриорганикӣ - 3661,35 сомонӣ, таъмини нерӯи барқ, газ, буғ ва хунуккунии ҳаво - 4399,83 сомонӣ, сохтмон - 3451,87 сомонӣ, саноати коркард - 2669,80 сомонӣ ва дар соҳаи

таъминоти об, тозакуни, коркарди партовҳо ва коркарди дуюмдараҷа - 1203,68 сомони ро ташкил медиҳад. Умуман, дар баҳши воқеии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат дар моҳи декабри соли 2022 - юм 2650,35 сомони ро ташкил намуда, нисбат ба моҳи декабри соли 2021-ум 14,4 фоиз зиёд шудааст[1, С.10].

Дар баҳши хизматрасонии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ музди меҳнати аз ҳама баланд дар кормандоне, ки фаъолияти миёнаравии молиявӣ ва суғуртaro иҷро мекунанд - 6664,53 сомонӣ, дар соҳаи иттилоот ва алоқа - 4687,68 сомонӣ, дар соҳаи нақлиёт ва хоҷагии анбор - 2918,15 сомонӣ ва дар амалиётҳо бо амволи ғайриманкул - 2250,42 сомонӣ ба қайд гирифта шудааст. Умуман, музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнати кормандони баҳши хизматрасонии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар моҳи декабри соли 2022 - юм 2003,57 сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба моҳи декабри соли 2021 19,3 фоиз зиёд гардидааст[1, С.11].

Мавриди қайд аст, ки дар аксарияти давлатҳои дунё даромади аҳоли аз ҳама зиёдтар аз ҳисоби музди меҳнат ба назар мерасад. Таҳлилҳои гузаронидашуда низ собит месозанд, ки дар мамлакати мо низ даромадҳои меҳнатӣ дар маҷмуи даромадҳои аҳоли нақши калидиро иҷро менамоянд. Даромад ва хароҷоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи муҳимтарини сатҳи зиндагии аҳоли ба ҳисоб мераванд.

Боиси тазаккур аст, ки яке аз масъалаҳои баҳсноки иқтисодӣ дар ҷамъият даромади оилаҳо ва харҷи онҳо ба шумор меравад.

Дар адабиёти иқтисодӣ хароҷоти хонавода ҳар намуд гурӯҳбандӣ карда мешавад. Аз ҷумла, вобаста аз давраҳои гузаронидани он - кӯтоҳмуддат, миёнамуддат ва дарозмуддат мешавад (Шахов А.Н); вобаста аз табиноти функционалӣ он ба хароҷоти истеъмолии шахсӣ, андозҳо ва пардохтҳои ҳатмӣ, ғункуниҳо ва пасандозҳои пулӣ тақсим мешавад (Чернов А.Ю); вобаста аз табиноти иқтисодӣ пардохтҳои ҳатмӣ, хароҷот барои истеъмол ва пасандозҳои пулӣ тақсим мешавад (Ковалёв В.В). Гурӯҳбандии ниҳоят ғафсо ва қобили қабул барои хонавода варианти сеюм мебошад, зеро он унсурҳои ҳам хароҷоти муттаҳида ва ҳам хароҷоти байни ҳамдигар пайвастаро дар бар гирифта, дар охир хароҷоти пулии воқеии хонаводаро тавсиф менамояд. Чун қоида пардохтҳои ҳатмӣ ҳамчун сарчашмаи воситаҳои барои истеъмолати ҷорӣ ва пасандозҳо ба кам шудани даромади воқеии хонавода меорад[12, С.158].

Хароҷоти аҳолиро аз рӯи меъёрҳои гуногун гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: хариди молҳо ва пардохти хидматҳо барои хароҷоти истеъмоли; пардохтҳои ҳатмӣ ва ихтиёрӣ; пасандоз ва андӯшти аҳоли. Таҳлили вазъи сохтори хароҷоти аҳолии мамлакат нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии онҳо дар муддати таҳқиқшаванда тамоюл ба афзоиш доранд (ниг. ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Пӯи (динамикаи) истифодаи ҷамъи даромади аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 (аз рӯи маълумоти тадқиқоти интихобии хонаводаҳо)

(ба як аъзои хонавода дар як моҳ - бо сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
Хароҷот - ҳамагӣ аз он ҷумла:	177,71	251,59	265,68	358,49	429,89	649,09	793,15	855,63	677,92
а) Хароҷоти истеъмо- лӣ аз он ҷумла:	163,55	229,26	240,68	318,05	366,38	631,04	777,64	851,85	688,3
барои хариди хӯрокворӣ	104,75	146,2	139,03	166,67	197,26	386,91	372,35	405,66	300,91
барои хариди маҳсулоти ғайриозуқа	40,09	56,26	66,31	100,09	106,35	170,06	212,70	243,55	203,46
барои хариди машрубот	0,20	0,25	0,30	0,25	0,20	1,19	0,73	0,75	0,55
барои пардохти хизмати шахсӣ ва истеҳсоли	18,51	26,57	35,04	51,04	62,57	68,34	172,15	181,37	162,86
б) Андозҳо, пардохтҳо	14,16	22,33	25,0	40,44	63,51	18,05	15,51	3,78	-10,38

Манбаъ: Маводҳои маҷмуаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 115.,
Маҷмуаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 119, 120.

Тибқи маълумотҳои чадвали 4 метавон қайд намуд, ки дар давраи таҳлилшаванда ҳиссаи бештари хароҷоти аҳолиро хароҷот барои истеъмолот асосан барои хариди хурукворӣ ташкил медиҳад. Агар хароҷот барои хариди хурукворӣ дар соли 2010 104,75 сомонино ташкил намуда бошад, пас дар соли 2022 ба 405,66 сомонӣ баробар гардидааст, ки нисбати соли 2010 3,9 маротиба зиёд гардидааст. Дар баробари ин хароҷот барои хариди маҳсулоти ғайриозуқа низ дар давраи таҳлилшаванда (2010-2022) тамоюли афзоишро нишон дода аз 40,09 сомонии соли 2010 ба 243,55 сомонӣ дар соли 2022 зиёд гардидааст, ки дар ҳаҷми умумии харчи аҳоли дар соли 2022 28,5%-ро дар бар мегирад.

Метавон қайд кард, ки дар ин давра (2010-2022) хароҷоти аҳоли барои хариди машрубот тақрибан дар як сатҳ қарор дорад. Ҳамзамон, дар солҳои 2010-2022 хароҷот барои пардохти хизмати шахсӣ ва истеҳсоли дар ҳолати афзоишбӣ қарор дошта дар соли 2022 181,37 сомонино ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли 2010 162,86 сомонӣ ё ин, ки 9,8 баробар афзудааст. Қайд намудан зарур аст, ки дар солҳои 2020-2022 бузургии хароҷот барои пардохти андозҳо ва пардохтҳо дар ҳаҷми умумии хароҷоти аҳоли коҳиш ёфтааст, ки ин ҳолат асосан ба таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) дар ин солҳо вобастагӣ дорад.

Таҳлили маълумотҳои омили нишон медиҳанд, ки бо афзуншавии даромадҳои аҳоли мутаносибан хароҷотҳои аҳоли низ меафзоянд.

Боиси қайд аст, ки яке аз вазнҳои асосии сабади намои нахҳои истеъмолиро маҳсулоти хӯрокворӣ ташкил медиҳад. Ҳиссаи хароҷот ба хӯрокворӣ дар сохтори буҷети оилавӣ, асосан, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ буда, муайянкунандаи сатҳи зиндагии аҳоли дар ин ё он мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар кишварҳои сатҳи зиндагии баланд дошта (кишварҳои сарватманд), ин нишондиҳанда на бештар аз 15% хароҷоти умумии аҳолиро ташкил медиҳад, чунки дараҷаи баланди даромад ва сатҳи пасти нахҳо мушоҳида карда мешавад. Дар кишварҳои сатҳи зиндагии нисбатан миёна (кишварҳои на онқадар сарватманд), аҳоли қариб нисфи хароҷоти худро барои хариди хӯрока сарф менамоянд (40-50%), ин нишондиҳанда дар кишвари мо дар давраи солҳои таҳлилшаванда ба ҳисоби миёна 53%-ро ташкил медиҳад (ниг. чадвали 5), сабаб дар он аст, ки дар мамлакати мо сатҳи пасти даромад ва дараҷаи баланди нахҳо ба назар мерасад.

Бояд дар назар дошт, ки хароҷоти истеъмоли дар сохтори ММД нақши калидӣ дорад ва он низ рушдро таъмин менамояд. Дар навбати худ бо афзоиш ёфтани ҳаҷми ММД ва тақсими он ба ҳар сари аҳоли даромадҳои пулии аҳоли ва хароҷоту пасандозҳои аҳоли низ мутаносибан афзоиш меёбанд, ки ба баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат хоҳад кард.

Боиси тазакур аст, ки аз рӯи таҳқиқотҳо афзоиши 1 фоизи ММД ба ҳар сари аҳоли дар шароити Тоҷикистон ба 0,62 фоиз паст гардидани сатҳи камбизоатӣ оварда мерасонад[10, С.127].

Чадвали 5

Пӯёи (динамикаи) истифодаи чамъи даромади аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 (ба як аъзои хонавода дар як моҳ - бо ҳисоби фоиз)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
Хароҷот - ҳамагӣ аз он ҷумла:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	
а) Хароҷоти истеъмоли аз он ҷумла:	92,0	91,1	90,6	88,7	85,2	97,2	98,0	99,6	7,6
барои хариди хӯрокворӣ	64,1	63,8	52,3	46,5	45,9	59,6	46,9	47,4	-16,7
барои хариди маҳсулоти ғайриозуқа	24,5	24,5	25	27,9	24,7	26,2	26,8	28,5	4
барои хариди машрубот	0,1	0,11	0,1	0,07	0,05	0,2	0,09	0,09	-0,01
барои пардохти хизмати шахсӣ ва истеҳсоли	11,3	11,6	13,2	14,2	14,5	10,5	21,7	21,2	9,9
б) Андозҳо, пардохтҳо	8,0	8,9	9,4	11,3	14,8	2,80	1,95	0,44	-7,56

Манбаъ: Маводҳои маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 115.,
Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 119, 120.

Аз рақамҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки дар давраи таҳқиқшаванда (2010-2022), ҳиссаи хароҷоти истеъмоли назар ба солҳои қаблӣ камтар аст ба истиснои солҳои 2020-2022 чунки дар ин солҳо хароҷоти аҳоли яку яқбора афзоиш ёфта дар соли 2022 ба 99,6% баробар гардидааст. Чӣ тавре, ки аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, хароҷоти истеъмоли дар соли 2010 92% ва дар соли 2019 85,2%-ро ташкил намудааст, яъне коҳишёбии хароҷоти истеъмоли дар ин солҳо 6,8 банди фоизиро дар бар мегирад. Бояд қайд намуд, ки дар ин маврид, нишондиҳандаи “Афзоиши пул дар дасти аҳоли”- низ зиёд мегардад. Дар баробари ин, нишондиҳандаҳои нигоҳдории пасандоз дар ташкилотҳои қарзӣ низ меафзояд. Боиси тазаккур аст, ки дар солҳои 2020-2022 хароҷоти истеъмоли афзоишёбии баландро нишон дода дар соли 2022 ба 99,6% баробар гардидааст, ки дар муқоиса нисбат ба соли 2019 14,4% ва нисбати соли 2010 7,6% зиёд гардидааст. Дар ин ҳолат, нишондиҳандаи “Афзоиши пул дар дасти аҳоли” коҳиш ёфта, боиши кам гардидани ҳаҷми пасандоз мегардад.

Тибқи андешаи Кейнс, ҳам истеъмол ва ҳам пасандоз, натиҷаи вазифаи даромад мебошад. Пас омили асосие, ки ба рафтори истеъмоли ва пасандозии хонаводаҳо (оилаҳо) таъсир мерасонад, ин даромад мебошад. Маълум аст, ки даромадҳои аҳоли ба истеъмолот ва барои пасандоз равона карда мешавад. Азбаски имконоти дигар барои истифодабарии даромад вучуд надорад, маълум мегардад, ки ҳиссаи пасандозҳо вобаста аст аз ҳиссаи истеъмолот ё аз сатҳи даромад. Дар алоқамандӣ бо ин гуфтаҳо дар ҷадвали 6 таносуби байни даромад, хароҷот ва пасандозҳои аҳоли дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 таҳлил гузаронида шудааст.

Ҷадвали 6

Таносуби байни даромад, хароҷот ва пасандози аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 - 2022 (бо сомонӣ)

Солҳо	Нишондиҳандаҳо			
	Маҷмӯи даромади миёнаи якмоҳа ба як аъзои хонавода	Маҷмӯи хароҷоти миёнаи якмоҳа ба як аъзои хонавода	Бақияи байни маҷмӯи даромади миёна ва маҷмӯи хароҷоти миёна, моҳе ба як аъзои хонавода	Пасандоз моҳе ба як аъзои хонавода нисбат ба даромад, %
2010	190,18	177,71	12,47	6,56
2012	258,81	251,59	7,22	2,79
2015	297,61	265,68	31,93	10,73
2018	409,78	358,49	51,29	12,52
2019	475,72	429,89	45,83	9,63
2020	518,19	649,09	-130,9	-
2021	684,17	793,15	-108,98	-
2022	794,12	855,63	-61,51	-

Манбаъ: Дар асоси маводҳои маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 113, 114, 115., Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 115, 116, 117, 118, 119, 120. ҳисоб карда шудааст.

Дар соли 2022 маҷмӯи даромади миёнаи якмоҳа ба як аъзои хонавода дар муқоиса ба соли 2010 603,94 сомонӣ ё ин, ки 4,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Маҷмӯи хароҷотҳо низ дар солҳои 2010 – 2019 аз 177,71 сомонӣ то ба 855,63 сомонӣ афзудаанд. Пасандозҳо бошанд соли 2010 6,56% ва соли 2015 10,73%-ро ташкил намуда, дар соли 2019 ба 9,63% баробар гардидаанд ва солҳои 2020, 2021 ва 2022 зери таъсири баъзе омилҳо, аз ҷумла пандемияи коронавирус (COVID-19) пасандозҳои аҳоли дар ин солҳо манфӣ арзёбӣ карда мешавад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳи онанд, ки аҳолии кишвари мо бо сатҳи мавҷудаи даромад ва хароҷот имконияти пасандоз намуданро дороанд ба истиснои солҳои 2020, 2021 ва 2022, ки пасандозҳои аҳоли манфӣ баҳодихӣ мегарданд, чунки дар ин солҳо таҳтӣ таъсири

пандемияи коронавирус (COVID-19) харочот нисбати даромад афзоиш ёфта, бақияи байни маҷмӯи даромади миёна ва маҷмӯи харочоти миёна манфӣ гардида (2020 -130,9, 2021 -108,98, 2022 -61,51), пасандозҳо ташқил нагардидаанд ва баракс дар ин солҳо аҳоли аз пасандозҳои солҳои гузашта истифода бурдаанд.

Тибқи маълумоти Корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ (КБМ) пасандозҳо ва қарзҳо (гарчанде аксар ғайрирасмӣ мебошанд) аз ҷумлаи воситаҳои маъмултарин қарор доштанд, ки аҳоли аз онҳо барои паси сар намудани бухрон истифода бурданд, зеро даромади аҳоли коҳиш ёфта, харочоти онҳо бошад, рӯ ба афзоиш ниҳода буд. Натиҷаҳои таҳқиқот роҳҳои зерини бартараф намудани бухронро нишон медиҳанд[9, С.19]:

- зиёда аз нисфи посухдиҳандагон (55,4 Ҷоиз) иттилоъ доданд, ки аз пасандозҳои худ барои муқовимат бо мушкилиҳои молиявӣ, ки бар асари пандемия ба амал омаданд, истифода бурданд;

- баъзе посухдиҳандагон иттилоъ доданд, ки бар асари пандемия маҷбур шуданд, ки қарз гиранд. Аз ҷумла, ҳиссаи 21,8 Ҷоизи посухдиҳандагон аз дӯстон ва аъзои оила, 7 Ҷоизи посухдиҳандагон – аз бонкҳо ва ташқилотҳои маблағгузори хурд 3,7 Ҷоизи посухдиҳандагон – аз корфармоён ва 0,8 Ҷоизи посухдиҳандагон аз қарздиҳандагони дигар қарз гирифтанд. Инчунин, 10,6 Ҷоизи онҳо иттилоъ доданд, ки аз аъзои оила ва дӯстон маҳсулоти хӯрокворӣ ва молҳои дигари ниёзи аввалияро қарз гирифтанд;

- пандемия ба қобилияти хонавода ҷиҳати пардохти қарзҳои пардохтнашуда таъсири манфӣ расонид. Дар давоми 12 моҳи охир 33 Ҷоизи хонаводаҳои дорои қарзҳои ҷорӣ пардохти онҳоро ба таъхир гузоштанд ва 71,6 Ҷоизи онҳо қарзҳои худро саривақт пардохт карда натавонистанд. 9,1 Ҷоизи хонаводаҳо маҷбур шуданд, пардохти қарзҳоро муваққатан боздоранд, то ки душвориҳои молиявиро бартараф карда тавонанд;

- ҷораҳои дигаре, ки аъзои хонаводаҳо барои бартараф намудани фишорҳои молиявӣ истифода бурдаанд, аз ҷумла ғуруши дороиҳои шахсӣ (19,5 Ҷоизи посухдиҳандагон), ҷустуҷӯи корҳои иловагӣ (13,5 Ҷоизи посухдиҳандагон) ё иваз кардани ҷойи кор (6,9 Ҷоизи посухдиҳандагон).

Бояд тазаққур дод, ки пандемияи COVID-19 таъсири худро на танҳо ба ҳаҷми пасандозҳои аҳоли, инчунин ба ғайринокии иқтисодӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, маблағҳои интиқоли ва дигар соҳаҳо расонид ва дар натиҷа бухрони шадиди иқтисодиву молиявӣ ва иҷтимоиро ба миён овард.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ[4, С.11, 2, С.32], дар соли 2010 даромадҳои пулии аҳолии кишвар 13 256,0 млн. сомониро (нисбат ба ММД 53,7%) ташқил намудааст, ки аз маҷмуи даромадҳои пулии аҳолии мамлакат ҳамагӣ 1 467,7 млн. сомонӣ ё ин ки 11,1%-и он пасандоз гардидааст. Дар соли 2015 даромадҳои пулии аҳоли то ба 25 569,8 млн. сомонӣ (нисбат ба ММД 50,2%) афзуда, пасандозҳо бошанд 5 111,6 млн. сомонӣ (нисбат ба ММД 10,6%) ё ин ки 19,9%-и даромадҳо ташқил доданд.

Соли 2020 бошад даромадҳои пулии аҳоли ба 65 347,0 млн. сомонӣ (нисбат ба ММД 77,8%) баробар гардида, пасандозҳо ба 5 338,1 млн. сомонӣ (нисбат ба ММД 6,4%) афзоиш намуданд, ки 8,2%-и даромадҳо дар бар гирифтаанд. Ҳамин тавр, дар соли 2022 даромадҳои пулии аҳоли 95 124,6 млн. сомониро (нисбат ба ММД 82,2%) ташқил намуда, пасандозҳо 8 081,0 млн. сомонӣ (нисбат ба ММД 7%) ё ин ки 8,5%-и даромадҳо дар бар мегиранд, ки дар муқоиса нисбат ба соли 2021 даромадҳои пулии аҳоли 8,2% (14615,8 млн. сомонӣ) ва пасандозҳои аҳоли 50,6% (2714,1 млн. сомонӣ) зиёд гардидааст (ниг. ҷадвали 7).

Ҳаҷми даромадҳои аҳолии кишвар тадриҷан афзоиш ёфта, аз як миллиард сомони соли 2000-ум то ба 16,2 миллиард сомонӣ дар соли 2011 расидааст, яъне даромадҳои аҳоли беш аз 16 баробар зиёд гардидаанд[7].

Чи тавре соли 2022 зимни Паёмашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» иброз намуданд:

Пӯёи (динамикаи) пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вобастагии он аз тағирёбии сатҳи даромад дар солҳои 2010-2022

Солҳо	Даромади пулии аҳоли, млн. сомонӣ	Суръати афзоиш, %	Пасандозҳои аҳоли, млн. сомонӣ	Суръати афзоиш, %	Коэффисиенти майл ба пасандоз, %
2010	13 256,0	21,3	1 467,7	32,8	11,1
2012	20 161,2	52,1	2 865,1	95,2	14,2
2015	25 569,8	26,8	5 111,6	78,4	19,9
2018	41 083,9	60,7	4 107,9	-19,6	9,9
2019	47 986,3	16,8	4 239,3	3,2	8,8
2020	65 347,0	36,2	5 338,1	25,9	8,2
2021	80 508,8	23,2	5 366,9	0,54	6,7
2022	95 124,6	18,2	8 081,0	50,6	8,5

Манбаъ: Дар асоси маълумоти маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 11., Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 11., Бюллетени омили бонкӣ - декабри соли 2015 (245). – Саҳ. 32., Бюллетени омили бонкӣ - феврали соли 2019 (283). – Саҳ. 29., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2019 (293). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2020 (305). – Саҳ. 32., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2021 (316). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2022 (329). – Саҳ. 32. таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

«Дар панҷ соли охир сатҳи некуаҳволии мардум тадриҷан баланд шуда, даромади пулии аҳоли аз 41,1 миллиард сомони соли 2018 ба 87 миллиард сомонӣ дар соли 2022 расонида шуд, яъне 2,1 баробар зиёд гардид»[5].

Дар муддати таҳқиқшаванда (2010-2022) суръати афзоиши миёнасолони даромадҳои пулии аҳоли 18,4% ва суръати афзоиши миёнасолони пасандозҳои аҳоли 20,1%-ро ташкил намуд. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар давраи таҳлилгардида аз маҷмуи умумии даромадҳои пулии аҳолии мамлакат ба ҳисоби миёна 12,5%-и он дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ пасандоз гардида, қисми бештари он, яъне 87,5%-и он берун аз низомии бонкӣ қарор гирифтааст.

Чӣ тавре ки аз рақамҳои овардашудаи чадвали 7 бармеояд, қисми зиёди аҳоли даромадҳои пулии худро дар баҳши бонкӣ пасандоз наменамоянд. Тавре таҳлилҳо низ нишон медиҳанд, имруз дар ҷумҳурӣ миқдори зиёди пул дар дасти аҳоли боқӣ мемонад ва қисми бештари онҳо берун аз низомии бонкии мамлакат қарор доранд. Инчунин ҳиссаи зиёди пасандозҳо дар дасти аҳоли нигоҳ дошта мешавад, ки ба андешаи мо ин вобастагӣ дорад ба яқинд омил аз он ҷумла:

– рушди сусти бозори хизматрасонии молиявӣ (махсусан дар ноҳияҳои дурдасти мамлакат);

– боварии пасти аҳоли нисбат ба бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ қарзӣ;

– сатҳи пасти даромаднокии пасандозҳо ва сатҳи пасти маърифати молиявии аҳоли.

Ҳамзамон, барои ҷунин вазъият бояд мақомоти минтақавӣ стратегияи ҷалби пасандозҳои аҳолиро ба иқтисодиёти минтақа таҳия намояд, шароити мусоидро барои баланд бардоштани эътимод ва боварии аҳоли ба низомии бонкӣ муҳайё созад.

Дар илми иқтисод ҷунин меъморанд, ки даромади дар ихтиёри истеъмолкунанда буда, ба ду қисм тақсим мешавад: *истеъмол ва пасандоз*[3, С.90]. Бинобар ин, барои баҳодиҳии ҳолати воқеии майли миёна ва майли интиҳой ба *истеъмол ва пасандоз муайян* намудани нишондиҳандаҳои майли миёна ва майли интиҳой ба *истеъмол ва пасандозҳои аҳолии кишвар зарурат пайдо мегардад*.

Ҳамин тавр, барои амиқтару возеҳ нишон додани ҳолати воқеии майли пасандозгузориҳои аҳоли дар доираи ин таҳқиқот, мо нишондиҳандаҳои майли миёна ва интиҳой нисбат ба *истеъмол ва пасандозҳои аҳолии мамлакатро* тайи солҳои 2010-2022 ҳисоб намудем (ниг. чадвали 8).

Майли миёнаву интиҳой ба истеъмолу пасандоз дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2010-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
Майли миёнаи истеъмоли ($APC = C / Y$)	0,75	0,90	0,67	0,72	0,71	0,71	0,70	0,66	-0,09
Майли миёнаи пасандоз ($APS = S / Y$)	0,25	0,10	0,33	0,28	0,29	0,29	0,30	0,34	0,09
Майли интиҳои истеъмоли ($MPC = \Delta C / \Delta Y$)	0,58	0,85	1,52	0,38	0,62	0,81	0,63	0,56	-0,02
Майли интиҳои пасандоз ($MPS = \Delta S / \Delta Y$)	0,42	0,15	-0,52	0,62	0,38	0,19	0,37	0,44	0,02

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2015. – Саҳ. 31., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. – Саҳ. 33., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. – Саҳ. 36. ҳисоб карда шудааст.

Мувофиқи ҳисобҳои мо майли миёна ва интиҳои аҳоли ба истеъмолу пасандоз дар соли 2010 APC 0,75., APS 0,25., MPC 0,58., MPS 0,42-ро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳандаҳо дар соли 2022 тағйир ёфта, APC ба 0,66., APS ба 0,34., MPC ба 0,56. ва MPS ба 0,44 баробар гардидааст.

Аз натиҷаҳои таҳлилҳои гузаронидашуда маълум гардид, ки майли миёна ба истеъмол (APC) ва майли миёна ба пасандоз (APS) дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2010-2022 APC ба 0,76 ва APS ба 0,24 баробар аст. Ин нишондиҳандаҳо гувоҳи онанд, ки аҳолии кишвари мо 76%-и даромади худро ба истеъмолот ва 24%-и онро барои пасандозгзорӣ равона месозанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки тибқи ҳисобҳои академики АМИҚТ Раҳимов Р.К. майли миёна ва интиҳои аҳоли ба истеъмолу пасандоз дар мамлакат дар соли 1999 чунин буд: APC 80,5., APS 19,5., MPC 0,73., MPS 0,27[8, С.43].

Дар давраи солҳои 2010–2022 дар мамлакат чараёни ҷалби пасандозҳои аҳоли аз ҷониби низоми бонкӣ муътадил рушд намуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши ҷалби пасандозҳои аҳоли аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ бо рушди фаъолнокии иқтисодиёт, устувории қурби пули милли, барқарорёбии фаъолияти устувори низоми бонкӣ ва эътимоди аҳоли ба он бо назардошти мунтазам бозгаштани маблағҳои нақдӣ аҳоли ба низоми бонкӣ, татбиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи авф бинобар қонунигардонии дороиҳо ва маблағҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», инчунин аз тарафи шаҳрвандони хориҷӣ кушодани суратҳисобҳои амонатӣ ва зиёдшавии талабот ба қортҳои пардохтӣ алоқамандӣ дошт[13, С.18].

Ҳаҷми бақияи пасандозҳои аҳоли дар соли 2022 дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ 8 081 000 ҳаз. сомониро ташкил намуда, дар муқоиса нисбат ба соли 2010 6 613 277 ҳаз. сомонӣ ё 5,5 маротиба, нисбат ба соли 2015 2 969 438 ҳаз. сомонӣ ё 1,6 маротиба ва нисбат ба соли 2020 2 742 864 ҳаз. сомонӣ ё 1,5 маротиба афзудааст. Аз ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳои аҳоли дар соли 2022 дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ 4 727 622 ҳаз. сомонӣ бо пули милли (58,5% аз ҳаҷми умумӣ) ва 3 353 378 ҳаз. сомонӣ бо асъори хориҷӣ (41,5% аз ҳаҷми умумӣ) рост меояд (ниг. чадвали 9).

Бояд қайд намуд, ки соли 2017 зери таъсири омилҳои гуногун ва бад гардидани вазъи молиявии якҷанд бонк, аз ҷумла, “Тоҷиксодиротбонк” ва “Агроинвестбонк” боварии аҳоли нисбати низоми бонкии кишвар паст гардида, дар натиҷа, пасандозҳои аҳоли тамоюли камшавиро ба худ гирифт. Дар солҳои минбаъда дар натиҷаи муътадил гардидани вазъи низоми бонкӣ ва барқарор гардидани боварии аҳоли ба он, афзоиши пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба назар мерасад.

Ҷадвали 9

Пӯи бақияи пасандозҳои (амонатҳои) шахсони воқеӣ ва сохтори асъории он дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои 2010 – 2022 (ҳаз. сомонӣ, дар интиҳои давра)

Солҳо	Бақияи пасандозҳо (амонатҳо), ҳамагӣ	Аз он ҷумла:				Андозаи миёнаи пасандозҳо ба ҳисоби ҳар нафар аҳоли, сомонӣ
		бо пули миллӣ	Бо % аз ҳаҷми умумӣ	бо асъори хориҷӣ	Бо % аз ҳаҷми умумӣ	
2010	1 467 723	267 418	18,2	1 200 305	81,8	195,2
2012	2 865 114	459 614	16,0	2 405 499	84,0	362,8
2015	5 111 562	1 012 359	19,8	4 099 204	80,2	604,8
2018	4 107 891	1 637 531	39,9	2 470 360	60,1	455,0
2019	4 239 277	1 932 658	45,6	2 306 569	54,4	459,8
2020	5 338 136	2 733 906	51,2	2 604 230	48,8	567,3
2021	5 366 914	3 295 794	61,4	2 071 120	38,6	547,3
2022	8 081 000	4 727 622	58,5	3 353 378	41,5	809,5

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2015 (245). – Саҳ. 32, 33., Бюллетени омили бонкӣ – феввали соли 2019 (283). – Саҳ. 29, 30., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2019 (293). – Саҳ. 31,32., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2020 (305). – Саҳ. 32,33., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2021 (316). – Саҳ. 31,32., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2022 (329). – Саҳ. 32,33., Омили солони Чумхурии Тоҷикистон – Душанбе, 2017. – Саҳ. 467., Омили солони Чумхурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 409. таҳия гардидааст.

Аз рақамҳои ҷадвали мазкур аён аст, ки дар муддати солҳои таҳлилшаванда (2010-2022) ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳои аҳоли, ки дар ташкилотҳои қарзии молиявии ҷумхурий нигоҳ дошта мешаванд 5,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Мувофиқи маълумотҳои омили соли 2022 андозаи миёнаи пасандозҳо ба ҳисоби ҳар нафар аҳоли 809,5 сомони ро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 195,2 сомонӣ баробар буд[4, С.409]. Рушди пасандозҳои аҳоли дар низоми бонкӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аҳолии мамлакат дар айни замон на танҳо талаботҳои ҷории худро қонеъ гардониди метавонанд, балки имкон доранд, ки воситаҳои барои оянда ба таъхир андозанд.

Дар соли 2022 дар сохтори бақияи умумии пасандозҳо ҳаҷми пасандозҳо бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ мувофиқан 4 727 622 ҳаз. сомонӣ ва 3 353 378 ҳаз. сомони ро ташкил дода, афзоиши онҳо мутаносибан бо пули миллӣ 43,4 фоиз ва бо асъори хориҷӣ 61,9 фоизро ташкил дод. Новобаста аз афзудани ҳаҷми пасандозҳо бо асъори хориҷӣ, сатҳи долларизатсияи пасандозҳо ё худ ҳиссаи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ дар ҳаҷми умумии пасандозҳо 41,5 фоизро ташкил намуд, ки ҳиссаи бештари бақияи пасандозҳо, пасандозҳо бо пули миллӣ (58,5%) ташкил медиҳад.

Бояд қайд кард, ки афзудани бақияи пасандозҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ, асосан, аз ҳисоби пасандозҳо бо пули миллӣ ба назар мерасад. Боиси тазаққур аст, ки зиёд шудани нишондиҳандаи мазкур аз баланд гардидани эътимоднокии аҳоли ба пули миллӣ ва низоми бонкӣ, зиёдшавии ҳаҷми сармоягузориҳои дохилӣ ва ҳамзамон натиҷаи таъбиқи сиёсати деолларизатсионии низоми бонкӣ, ба монанди истифодаи фишангҳои сиёсати монетарӣ ва ҷораҳои танзими бозори асъор (истифодаи бештари пули миллӣ дар муомилот ва ҳангоми

гирифтани интиқолҳои фаромарзӣ) ва паст намудани ғоизнокии пасандозҳо бо асёри хориҷӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодии кишвар чӣ қадаре, ки эътимоди аҳоли ба сохтори бонкӣ зиёд гардад, ҳамон қадар майли аҳоли ба пасандозгузорӣ афзоиш меёбад ва дар дохили мамлакат сарчашмаҳои иловагии сармоягузорӣ пайдо мегардад. Агар хоҷагии хонавода ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои даромадҳои оянда боварӣ надошта бошанд, пас онҳо кӯшиш мекунанд, ки пасандозҳоро на барои сармоягузорӣ, балки барои истеъмоли ҷорӣ истифода баранд.

Боиси қайд аст, ки барои ғайбгардонии истифодаи иқтисодии сармоягузори аҳоли зарурати ҳалли як қатор вазифаҳои бо ҳам алоқамандро талаб менамояд, ки ҳар кадоми онҳо як қисми таъсиси механизми самараноки муассири табилии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ташкили низоми самаранок ва ғайрибарор барои кафолати пасандозҳо ва амонатҳои аҳоли ба ҳисоб меравад, ки ин ба барқарор намудани боварии аҳоли дар низоми бонкӣ мусоидат менамояд. Инчунин, рушди низоми суғуртаи (кафолати) пасандозҳо, рақобатро дар бозори ҷалби пасандозҳои аҳоли таъмин хоҳад бахшид.

АДАБИЁТ

1. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе – 2022. №4. - С. 10,11.
2. Бюллетени омили бонкӣ - декабри соли 2015 (245). - Саҳ. 32.
3. Кейнс, Джон Мейнард. Общая теория, занятости, процента и денег. - М.: Гос. изд-во иностр. лит., 1948. - С. 90.
4. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – С. 11,409.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 (захираи электронӣ). – URL: <https://president.tj/event/missives/27245>
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021 (захираи электронӣ). – URL: <https://president.tj/event/missives/24850>
7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012 (захираи электронӣ). – URL: <http://prezident.tj/node/1084>.
8. Раҳимов Р.К. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Иқтисодии Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт, №4. 2001. - С. 43.
9. Стратегияи миллии фарогирӣ молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314 тасдиқ шудааст. – Душанбе – 2022. - С.19.
10. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2012. Душанбе - 2010. - С. 127.
11. Узакова Г.М. Проблемы привлечения средств населения в инвестиционную сферу // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе. – 2009. - С. 173.
12. Уроқ Алимардонов. Молия (воситаи таълимӣ). – Душанбе – 2014. - С. 158.
13. Ҳисоботи солони Хазираи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ барои соли 2022. – Душанбе – 2023. - С. 18.

Авезов Ф. Ш.

**РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УСКОРЕНИИ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ
ТАДЖИКИСТАНА: ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ БИЗНЕСА**

Статья посвящена анализу роли искусственного интеллекта (ИИ) в ускорении индустриализации Таджикистана путем внедрения и адаптации инноваций в отечественный бизнес. В работе рассмотрены ключевые аспекты внедрения ИИ в бизнес-процессы и образовательную систему страны, а также их влияние на модернизацию национальной экономики. Особое внимание уделено инициативам, озвученным в Послании Президента Республики Таджикистан (2024 год), в частности, созданию Университета инноваций и цифровых технологий в Кулябе, что подчеркивает стратегическую важность подготовки кадров для цифровой экономики. В статье представлен подробный анализ успешных кейсов внедрения ИИ в такие сектора, как образование, телекоммуникации и банки. Рассмотрены примеры использования ИИ в отечественных компаниях, которые демонстрируют, как технологии могут трансформировать традиционные бизнес-процессы, повышая их эффективность и адаптивность к современным вызовам. Также определены перспективы и вызовы внедрения ИИ в Таджикистане, включая нехватку квалифицированных кадров. Основные выводы работы подчеркивают, что искусственный интеллект представляет собой стратегический ресурс для устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности Таджикистана на международной арене.

Ключевые слова: искусственный интеллект, индустриализация, цифровизация, бизнес-процессы, образование, инновации, Таджикистан, экономика, автоматизация, цифровая трансформация.

Авезов Ф. Ш.

**НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ТЕЗОНИДАНИ ИНДУСТРИАЛИЗАТСИЯИ
ТОҶИКИСТОН: НАВОВАРИҶО ДАР РУШДИ СОҲИБКОРӢ**

Мақола ба таҳлили нақши зеҳни сунӣ (АИ) дар суръат бахшидан ба индустрикунонии Тоҷикистон тавассути ҷорӣ ва мутобиқсозии инноватсияҳо дар тичорати ватанӣ бахшида шудааст. Дар мақола ҷанбаҳои асосии татбиқи АИ дар равандҳои бизнес ва системаи маорифи кишвар, инчунин таъсири онҳо ба навсозии иқтисодиёти миллий баррасӣ карда мешавад. Ба ташаббусҳои дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2024) эълоншуда, аз ҷумла таъсиси Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар Кӯлоб, ки аҳамияти стратегии омодагии кадрҳо барои иқтисодиёти рақамиро таъкид мекунад, таваҷҷуҳи хоса зоҳир мешавад. Дар мақола таҳлили муфасссали ҳолатҳои бомуваффақияти татбиқи АИ дар бахшҳои маориф, телекоммуникатсия ва бонкдорӣ оварда шудааст. Намунаҳои истифодаи АИ дар ширкатҳои ватанӣ баррасӣ карда мешаванд, ки нишон медиҳанд, ки ҷӣ гуна технологияҳо метавонанд равандҳои тичорати анъанавиро тағир диҳанд, самаранокӣ ва мутобиқшавии онҳоро ба ҷолишҳои муосир афзоиш диҳанд. Инчунин дурнамо ва мушкилоти татбиқи АИ дар Тоҷикистон, аз ҷумла нарасидани кадрҳои соҳибхитосос муайян карда шуданд. Бозёфтҳои асосии ин мақола таъкид мекунад, ки зеҳни сунӣ як манбаи стратегӣ барои рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Калидвожаҳо: зеҳни сунӣ, саноатсозӣ, рақамисозӣ, равандҳои бизнес, маориф, инноватсия, Тоҷикистон, иқтисод, автоматизатсия, трансформатсияи рақамӣ.

Avezov F. Sh.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ACCELERATION OF INDUSTRIALIZATION OF TAJIKISTAN: INNOVATIONS IN BUSINESS DEVELOPMENT

The article is devoted to the analysis of the role of artificial intelligence (AI) in accelerating the industrialization of Tajikistan through the introduction and adaptation of innovations into domestic business. The paper examines the key aspects of AI integration into business processes and the country's educational system, as well as its impact on the modernization of the national economy. Special attention is paid to the initiatives outlined in the Address of the President of the Republic of Tajikistan (2024), particularly the establishment of the University of Innovation and Digital Technologies in Kulob, which underscores the strategic importance of training personnel for the digital economy. The article provides a detailed analysis of successful cases of AI implementation in sectors such as education, telecommunications, and banking. Examples of AI use in domestic companies are reviewed, demonstrating how technology can transform traditional business processes, enhancing their efficiency and adaptability to modern challenges. Additionally, the prospects and challenges of AI integration in Tajikistan are identified, including a shortage of qualified personnel. The main conclusions of the study emphasize that artificial intelligence represents a strategic resource for sustainable economic growth and enhancing Tajikistan's competitiveness on the international stage.

Keywords: artificial intelligence, industrialization, digitalization, business processes, education, innovation, Tajikistan, economy, automation, digital transformation.

Актуальность темы исследования обусловлена стремительным развитием технологий искусственного интеллекта (ИИ) и их возрастающим влиянием на глобальную экономику. Для Таджикистана, страны, находящейся на пути активной индустриализации, внедрение ИИ представляет собой стратегическую возможность ускорения экономического роста и повышения конкурентоспособности. В Послании Президента Республики Таджикистан (2024 год) особое внимание было уделено цифровизации и инновациям, что подчеркивает важность данной темы для национальной экономики.

Цель исследования – проанализировать роль ИИ в ускорении индустриализации Таджикистана, с акцентом на его внедрение в бизнес-процессы и образовательную систему.

В статье предоставлен наиболее полное определение искусственного интеллекта. Проведен подробный анализ одного из ключевых направлений развития и индустриализации страны, изложенные в рамках Послания Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона 28.12.2024 года - формирование цифрового предпринимательства и развитие электронной торговли. Выявлены интеграционные процессы Искусственного Интеллекта в коммерческий образовательный бизнес. Наиболее подробно изложен опыт внедрения Искусственного Интеллекта в таджикский банковский и телекоммуникационный бизнес. Определены перспективы и вызовы внедрения Искусственного Интеллекта в Республики Таджикистан.

Применена графическая интерпретация информации и системный подход изложения данных средства массовой информации, отечественной и зарубежной литературы.

1. Что такое искусственный интеллект?

Искусственный интеллект - комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека (включая самообучение и поиск решений без заранее заданного алгоритма) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами интеллектуальной деятельности человека. Комплекс технологических решений включает в себя информационно-коммуникационную инфраструктуру (в том числе информационные системы, информационно-телекоммуникационные сети, иные технические средства обработки информации), программное обеспечение (в том числе, в котором используются методы машинного обучения), процессы и сервисы по обработке данных и поиску решений. [2]

По своей сути искусственный интеллект — это способность машины или компьютерной системы выполнять задачи, для которых обычно требуется человеческий интеллект. Это включает в себя программирование систем для анализа данных, обучения на основе опыта и принятия разумных решений - под руководством человека. [1]

Пожалуй, самым популярным ИИ продуктом в мире на сегодня является ChatGPT (разработка американской компании – OpenAI), количество пользователей достигло объема до 300 млн в неделю. Пользователи отправляют в ChatGPT более 1 миллиарда сообщений в день. [3]

Можно однозначно сделать вывод, что ИИ активно развивается по всему миру. А Таджикистан является одной из тех стран, которая делает значимый упор на развитие ИИ в предпринимательстве страны.

2. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики.

Формирование цифрового предпринимательства и развитие электронной торговли – было важнейшим направлением Послания Президента. С этой целью министерствам экономического развития и торговли, юстиции, финансов, Агентству инноваций и цифровых технологий, Национальному банку, Службе связи, Таможенной службе, Налоговому комитету, другим министерствам и ведомствам необходимо обеспечить создание правовых и организационных основ, государственное регулирование, финансирование цифровых экономических структур, а также наладить отношения участников цифрового предпринимательства и электронной торговли.

Для расширения инновационных процессов и всестороннего использования возможностей цифровых технологий в различных сферах экономики предлагаю объявить 2025–2030 годы «Годами развития цифровой экономики и инноваций».

Министерствам юстиции, экономического развития и торговли, промышленности и новых технологий, Агентству инноваций и цифровых технологий, другим соответствующим министерствам и ведомствам поручается для утверждения совершенного плана укрепления связи инноваций с производством представить Правительству страны соответствующие нормативно-правовые документы.

Наряду с этим в образовательной системе учреждений всех ступеней профессионального обучения планируется усилить процесс подготовки программистов и других специалистов, нужных для развития цифровой экономики и программирования.

В этом процессе считается важным создание наилучших условий для подготовки кадров, предоставление различных льгот, стимулирование специалистов в направлении информационных технологий и переквалификации в передовых зарубежных образовательных учреждениях.

В связи с этим Президент Республики Таджикистан предложил на базе Института технологий и инновационного менеджмента в городе Кулябе образовывать Университет инноваций и цифровых технологий. Этому университету необходимо придать статус основной базы по подготовке специалистов в этом направлении, наряду с этим во всех высших профессиональных образовательных учреждениях страны создать соответствующие факультеты и кафедры. Министерству образования и науки, Агентству инноваций и цифровых технологий, другим соответствующим министерствам и ведомствам поручено в течение 4-х месяцев разработать и представить Правительству страны проекты нормативно-правовых документов по этому вопросу. [5]

3. Интеграция ИИ в образовательный, телекоммуникационный и банковский бизнес Таджикистана.

а. Искусственный интеллект в развитии образовательного бизнеса.

Современные технологии, в частности искусственный интеллект (ИИ), становятся ключевым инструментом в трансформации образовательного бизнеса Таджикистана. Примером успешного внедрения ИИ в образовательные процессы является партнерство компаний Tcell,

Imhona и Re-skill в Таджикистане, которое демонстрирует, как технологии ИИ могут способствовать развитию доступного и персонализированного обучения.

В ноябре 2023 года в Душанбе был подписан меморандум о сотрудничестве между оператором связи Tcell, образовательной платформой Imhona и технологической компанией Re-skill. [4] Основной целью партнерства стало развитие IT-образования и внедрение современных технологий в образовательные процессы. В рамках соглашения были предложены инициативы, направленные на повышение доступности обучения, подготовку высококвалифицированных специалистов и популяризацию IT-технологий среди населения.

Одним из ключевых аспектов партнерства стало предоставление бесплатного доступа к образовательной платформе ge-skill.io для всех пользователей Tcell. Платформа, работающая на базе искусственного интеллекта, предлагает персонализированные курсы, адаптированные под уровень знаний и цели каждого пользователя. Это позволяет не только повысить эффективность обучения, но и сделать его более гибким и ориентированным на индивидуальные потребности. [4]

Данный совместный опыт отечественных компаний демонстрирует, как искусственный интеллект может стать катализатором развития образовательного бизнеса, обеспечивая доступность, персонализацию и качество обучения. Подобные инициативы не только способствуют подготовке высококвалифицированных специалистов, но и формируют устойчивую цифровую экосистему, которая становится основой для инновационного развития страны.

б. Искусственный интеллект в развитии телекоммуникацион-ного бизнеса в Таджикистане.

Современный телекоммуникационный бизнес Таджикистана активно внедряет технологии искусственного интеллекта (ИИ) для оптимизации процессов, улучшения качества обслуживания клиентов и повышения операционной эффективности. Одним из ярких примеров успешного использования ИИ в этой сфере является один из ведущих операторов сотовой связи – Tcell, которая не только сама применяет чат-боты на базе ИИ, но и предлагает услуги по их разработке другим организациям. [6]

Чат-боты, основанные на искусственном интеллекте, становятся ключевым инструментом в телекоммуникационной отрасли. Они позволяют автоматизировать взаимодействие с клиентами, обрабатывать запросы в режиме реального времени и решать задачи по заранее заданным сценариям. Tcell, являясь одним из немногих отечественных операторов связи, активно использует эту технологию для оптимизации своих внутренних процессов и улучшения качества обслуживания клиентов.

Внедрение чат-ботов на базе ИИ в телекоммуникационном бизнесе дает компании ряд значительных преимуществ:

- **Экономия ресурсов:** Чат-боты позволяют сократить затраты на персонал, обеспечивая круглосуточную поддержку клиентов без необходимости найма дополнительных сотрудников.
- **Повышение эффективности:** Автоматизация рутинных задач освобождает время сотрудников для решения более сложных и стратегически важных задач.
- **Улучшение качества обслуживания:** Быстрая и точная обработка запросов клиентов повышает их удовлетворенность и лояльность, что способствует укреплению позиций компании на рынке. [там же]

Также Tcell активно с коммуникации с клиентами использует голосового робота на базе ИИ. Робот помогает успешно автоматизировать коммуникацию с клиентами.

И в чат-боте, и в голосовом роботе используются технологии NLU - систему, отвечающая за разбор высказываний клиентов и понимание их смысла. Эта система является наиболее сложной и важной частью диалоговой платформы Tcell и в целом разговорного ИИ. Он необходим как в чат ботах, так и в голосовых ботах и даже в голосовых интерфейсах. [8]

Разработка и внедрение чат-ботов на базе ИИ — это важный шаг в создании цифровой экосистемы, которая способствует повышению конкурентоспособности отечественного бизнеса.

Опыт Tcell показывает, что искусственный интеллект может стать мощным инструментом для трансформации телекоммуникационного бизнеса, обеспечивая высокое качество обслуживания, оптимизацию затрат и повышение операционной эффективности. Этот пример служит важным ориентиром для других компаний в Таджикистане, стремящихся внедрить инновационные технологии на базе ИИ в свои бизнес-процессы.

с. Искусственный интеллект в развитии банковского бизнеса в Таджикистане.

Современный банковский бизнес в Таджикистане активно внедряет технологии искусственного интеллекта (ИИ) для повышения эффективности процессов, снижения рисков и улучшения качества обслуживания клиентов. Одним из ключевых направлений применения ИИ в этой сфере является кредитный скоринг, где технологии машинного обучения (ML) и генеративного ИИ открывают новые возможности для анализа данных и принятия решений.

Zypl.ai является одной из первых компаний, внедривших подход V4 в кредитный скоринг. Их продукт zypl.score представляет собой SaaS-решение, которое использует машинное обучение и синтетические данные для повышения точности и устойчивости кредитных моделей. Основные особенности подхода Zypl.ai включают:

- Генератор синтетических данных
- Обогащение исторических данных
- Высокая точность моделей [7]

Опыт Zypl.ai демонстрирует, как искусственный интеллект и синтетические данные могут трансформировать традиционные подходы к кредитному скорингу. Эти технологии не только повышают точность и устойчивость моделей, но и способствуют созданию более гибких и адаптивных систем оценки рисков. Внедрение подобных решений открывает новые возможности для банковского бизнеса, позволяя ему оставаться конкурентоспособным в условиях сильной конкуренции.

4. Перспективы и вызовы внедрения искусственного интеллекта в развитие предпринимательства в Таджикистане.

ИИ — это не просто технология будущего, это инструмент, который уже сегодня меняет правила игры в таких сферах, как финансы, телекоммуникации, сельское хозяйство, здравоохранение, образование и логистика. Для Таджикистана, где малый и средний бизнес играет немаловажную роль в экономике, внедрение ИИ может стать мощным катализатором роста. Вот несколько причин, почему это особенно актуально:

1. **Развитие бизнеса.** ИИ позволяет автоматизировать рутинные процессы, снижать издержки и повышать производительность. Например, чат-боты в банках или системы прогнозирования спроса в ритейле уже показывают свою эффективность.

2. **Развитие инноваций.** Внедрение ИИ стимулирует создание новых продуктов и услуг, что делает бизнес более конкурентоспособным как внутри страны, так и на международной арене.

Перспективы внедрения ИИ в бизнесе.

Для Таджикистана ИИ открывает большие возможности, особенно в следующих секторах:

1. **Финансовые услуги.** Банки и микрофинансовые организации уже используют ИИ для кредитного скоринга, идентификация фрода и улучшения клиентского сервиса. Примером может служить Алиф Банк, Банк Арванд, который внедрил чат-ботов на базе ИИ.

2. **Телекоммуникационные услуги.** ИИ может автоматизировать коммуникацию между клиентом и компанией с использованием голосового робота и чат-бота и повысить удовлетворенность клиента сервисом компании. Ярким примером в данной индустрии можно отметить оператора сотовой связи Tcell.

3. **Логистика и транспорт.** Автоматизация логистических процессов и использование ИИ для оптимизации маршрутов могут значительно снизить затраты и улучшить качество услуг.

4. **Здравоохранение.** ИИ может использоваться для диагностики заболеваний, анализа медицинских данных и улучшения качества обслуживания пациентов.

Вызовы на пути внедрения ИИ

Несмотря на огромный потенциал, внедрение ИИ в Таджикистане сталкивается с рядом вызовов:

1. Нехватка квалифицированных кадров в области ИИ. Для работы с ИИ необходимы специалисты в области data science, машинного обучения и программирования. Пока таких кадров в стране недостаточно.

2. Ограниченный доступ к данным. Качество и доступность данных — это ключевой фактор для успешного внедрения генеративного и разговорного ИИ. В Таджикистане пока отсутствуют централизованные базы данных, ввиду отсутствия таких технологий как BigData и datasets, на базе которых часто создаются генеративный и разговорный ИИ. Отсутствие этих технологий часто затрудняет разработку ИИ в полной мере. Например, без наличия datasets таджикского языка практически невозможно разработать распознавание голосовым роботом таджикского языка.

3. Инфраструктурные ограничения. Для работы ИИ-решений необходима мощная IT-инфраструктура, включая высокоскоростной интернет и вычислительные мощности. В некоторых регионах Таджикистана это остается проблемой.

Искусственный интеллект — это не только технология будущего, но и реальный инструмент для развития бизнеса и экономики Таджикистана. При поддержке правительства и министерств страна имеет все шансы стать региональным лидером в области внедрения ИИ. Однако для этого необходимо решить ключевые вызовы, такие как подготовка кадров, улучшение инфраструктуры и создание благоприятной IT-инфраструктурной среды, чем и занимаются активно сегодня определенные ведомства страны. В частности, стоит отметить, что главное ведомство в лице Агентства инноваций и цифровых технологий при Президенте Республики Таджикистан выполняет сегодня важнейшие функции с целью продвижения и развития ИИ в Республике Таджикистан:

- разработка и реализация единой государственной политики в области инноваций, цифровых технологий, в том числе торговли цифровыми активами;
- формирование, управление и продвижение процесса создания благоприятных условий для цифрового развития экономических и социальных сфер Республики Таджикистан;
- определение и внедрение цифровой системы регулирования государственных отношений с населением и частным сектором;
- определение необходимости и возможности формирования и внедрения инфраструктуры цифрового обеспечения;
- управление и регулирование процесса внедрения электронного правительства, в том числе предоставления государственных услуг в цифровой форме, обращения электронных документов и использования электронной подписи, электронной торговли, автоматизации искусственного интеллекта и совершенствования технологических процессов;
- регулирование и продвижение деятельности единого контакт-центра по вопросам государственных услуг, центров утверждения Агентства, центров государственных услуг и разработчиков цифровых приложений. [9]

Заключение

Искусственный интеллект (ИИ) становится ключевым фактором ускорения индустриализации и цифровой трансформации экономики Таджикистана. Внедрение ИИ в различные сектора, такие как образование, телекоммуникации, банковское дело и сельское хозяйство, открывает новые возможности для повышения эффективности бизнеса, улучшения качества услуг и укрепления конкурентоспособности страны на международной арене. В статье рассмотрены ключевые аспекты интеграции ИИ в бизнес-процессы и образовательную систему Таджикистана, а также проанализированы инициативы, озвученные в Послании Президента Республики Таджикистан (2024 год), которые подчеркивают важность цифровизации и инноваций для национальной экономики.

Одним из значимых шагов в этом направлении является создание Университета инноваций и цифровых технологий в Кулябе, что свидетельствует о стратегической важности подготовки квалифицированных кадров для цифровой экономики. [5] Кроме того, успешные кейсы внедрения ИИ в таких компаниях, как Tcell и Zupl.ai демонстрируют, как технологии могут трансформировать традиционные бизнес-процессы, повышая их эффективность и адаптивность к современным вызовам. [4]

Однако внедрение ИИ в Таджикистане сопряжено с рядом вызовов, включая нехватку квалифицированных специалистов, ограниченный доступ к данным, недостаточную инфраструктуру и отсутствие четких регуляторных рамок. Для преодоления этих барьеров необходима комплексная поддержка со стороны государства, включая развитие образовательных программ, улучшение IT-инфраструктуры и создание благоприятной нормативно-правовой базы.

В заключение можно отметить, что искусственный интеллект представляет собой не только технологический прорыв, но и стратегический ресурс для устойчивого экономического роста Таджикистана. Успешное внедрение ИИ в бизнес и государственные структуры позволит стране укрепить свои позиции в регионе и стать частью глобальной цифровой экономики. Для достижения этих целей необходимо продолжать развивать инновационные государственные инициативы на уровне всех министерств и ведомств, поддерживать партнерство между государством и бизнесом, а также активно интегрировать международный опыт в национальную практику.

ЛИТЕРАТУРА

1. ISO, the International Organization for Standardization. Искусственный интеллект: Что это такое, как он работает и почему он важен? [Электронный ресурс]. URL: <https://www.iso.org/ru/artificial-intelligence>.
2. Федеральный закон Российской Федерации "О проведении эксперимента по установлению специального регулирования в целях создания необходимых условий для разработки и внедрения технологий искусственного интеллекта в субъекте Российской Федерации – г. федерального значения Москве и внесении изменений в статьи 6 и 10 Федерального закона "О персональных данных" от 24.04.2020 N 123-ФЗ (последняя редакция). Статья 2. Основные понятия, используемые в настоящем Федеральном законе. Пункт 2.
3. The Verge. ChatGPT now has over 300 million weekly users. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.theverge.com/2024/12/4/24313097/chatgpt-300-million-weekly-users>
4. Газета Asia+ / Tcell совместно с Ilmhona и Re-skill открывает доступ к ИИ-образованию для пользователей в Таджикистане. [Электронный ресурс] URL: <https://www.asiaplustj.info>
5. Сайт Президента Республики Таджикистан. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики. [Электронный ресурс] URL: <https://president.tj/event/missives/49237>
6. Tcell. Разработка ChatBot. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.tcell.tj/ru/t-solution/4>
7. Zupl.ai. [Электронный ресурс]. URL: <https://zupl.ai/ru/ecosystem>
8. Twin. NLU: что это такое и как с этим работать? [Электронный ресурс]. URL: <https://developers.twin24.ai/docs/nlu>
9. Сайт Агентства инноваций и цифровых технологий при Президенте Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. URL: <https://egov.tj/site/innovation/about?lang=ru>

Алиев М.Б.

МУНОСИБАТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ДОИРАИ ТАНЗИМИ ҒАЙРИТАРИФӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи истифодаи танзими ғайритарифиро дар мавриди воридоту содироти молҳо аз сарҳади гумрукӣ, яъне баамалбарории чораҳои назоратиро бо мақсади танзими савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш қарор додааст. Қайд карда шудааст, ки чораҳои гуногуни сиёсат: молиявӣ, техникӣ, маъмурӣ, қарзӣ ва савдо ба мақсади танзими савдои хориҷӣ нигаронида шуда, характери таъсиррасонӣ ба воридоту содироти мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам доранд. Бояд қайд намуд, ки мақсади сертификатсиякунонии молу воситаҳои нақлиёт дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ муайян карда шуда, аз инҳо иборатанд: фароҳам овардани шароит барои ғайритаарифии корхонаҳо, ҳифзи истеъмолкунанда аз маҳсулоти пастсифат, назорати беҳатарии маҳсулот барои муҳити зист, ҳаёт, саломатӣ ва тасдиқи нишондодҳои сифати мол мебошад.

Калидвожаҳо: танзими ғайритарифӣ, ғайритаарифии гумрук, хизматрасониҳои гумрукӣ, гардиши тиҷорати хориҷӣ, сарҳади гумрукӣ, квотакунонӣ, савдои хориҷӣ, тарифи гумрукӣ, муносибатҳои гумрукӣ, робитаҳои хориҷӣ, литсензиякунонӣ.

Алиев М.Б.

ТАМОЖЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ НЕТАРИФНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В данной статье автор изучает вопрос применения мер нетарифного регулирования при импорте и экспорте товаров через таможенную границу, то есть осуществления контрольных мер по регулированию внешней торговли Республики Таджикистан. Отмечено, что различные меры политики: финансовые, технические, административные, кредитные, торговые, направлены на регулирование внешней торговли и носят характер воздействия на импорт и экспорт товаров в Республику Таджикистан. Следует отметить, что цель сертификации товаров и транспортных средств определена в Законе Республики Таджикистан «О сертификации продукции и услуг» и включает в себя: создание условий для деятельности предприятий, защиту потребителей от некачественной продукции, контроль за безопасностью продукции для окружающей среды, жизни и здоровья, подтверждение качественных показателей товаров.

Ключевые слова: нетарифное регулирование, таможенная деятельность, таможенные услуги, внешнеторговый оборот, таможенная граница, квоты, внешняя торговля, таможенный тариф, таможенные отношения, внешнеэкономические связи, лицензирование.

Aliyev M.B.

CUSTOMS RELATIONS IN THE SPHERE OF NON-TARIFF REGULATION

In this article, the author studies the issue of applying non-tariff regulation measures when importing and exporting goods across the customs border, that is, implementing control measures to regulate foreign trade of the Republic of Tajikistan. It is noted that various policy measures: financial, technical, administrative, credit, trade, are aimed at regulating foreign trade and have the nature of impact on the import and export of goods to the Republic of Tajikistan. It should be noted that the purpose of certification of goods and vehicles is defined in the Law of the Republic

of Tajikistan "On Certification of Products and Services" and includes: creating conditions for the activities of enterprises, protecting consumers from low-quality products, monitoring the safety of products for the environment, life and health, confirming the quality indicators of goods.

Key words: non-tariff regulation, customs activities, customs services, foreign trade turnover, customs border, quotas, foreign trade, customs tariff, customs relations, foreign economic relations, licensing.

Танзими ғайритарифӣ дар мавриди воридоту содироти мол аз сарҳади гумрукӣ, ин яъне баамалбарории чораҳои назоратӣ бо мақсади танзими савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни ситонидани боҷҳои гумрукӣ мебошад. Чораҳои гуногуни сиёсат: молиявӣ, техникӣ, маъмурӣ, қарзӣ ва савдо ба мақсади танзими савдои хориҷӣ (манъиятҳо, квотаҳо, иҷозатномадиҳӣ) нигаронида шуда, характери таъсиррасонӣ ба воридоту содироти мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам (масалан, табиӣ санитарӣ, байторӣ, маҳдудиятҳои фитосанитарӣ) доранд.

Дар қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонун «Дар бораи тарифи гумрукӣ» мафҳуми «тадбирҳои сиёсати иқтисодӣ» шарҳ дода мешавад, аммо мафҳуми танзими ғайритарифӣ дар алоҳидагӣ дарҷ нагардидааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» мазмунӣ ин тадбирҳоро медиҳад. Мувофиқи ин қонун, танзими давлатии фаъолияти савдои беруна, танзими молиявӣ, асъорӣ, қарзӣ, гумрукӣ, тарифӣ ва ғайритарифӣ, таъмини назорати содирот, муайян намудани сиёсат дар соҳаи сертификатсияи молро вобаста ба воридот ва содироти онҳо дар бар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тариқи сарҳади гумрукӣ ва ҳангоми барасмиятдарории онҳо бо дарназардошти ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории қорӣ, аз ҷумла муқараротҳои ғайритарифии фаъолияти савдои беруна ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ, ҷудо гардидани квотаҳо, сертификатсиякунонии ҳатмии молҳо, риояи назорати асъор, риояи мамнӯъияту маҳдудиятҳо бо назардошти манфиатҳои иқтисодии кишвар, тамғагузории молҳои зернаксияз асосӣ мемонанд.

Қарорҳо барои молҳои иҷозатномадор ва квоташуда. Қабули қарор ҳангоми амалиёти гумрукии иҷозатномадиҳӣ ва квотаҳо дар асоси баҳисобгирии давлатӣ ва назорати содироту воридоти молҳои муайян сурат мегирад. Бояд қайд намуд, ки асос барои қабули чунин қарор ҳуҷҷати тасдиқунандаи давлати истеҳсоли мол ва қарорҳои дахлдор тибқи қонунгузории қорӣ баромад карда метавонанд.

Иҷозатнома ҳуҷҷати махсусест, ки ба мақсади амалиётҳои муаян аз ҷумла, воридоту содироти молҳо дар муҳлати муқараргардида (иҷозатномаҳои генералӣ) ва дар микдори муаянгардидаи молу воситаҳои нақлиёт (иҷозатномаҳои яквақта, инфиродӣ) иҷозат дода мешавад. Иҷозатнома барои фаъолияти алоҳида бо пешниҳоди ариза аз ҷониби шахс ва баъд аз баррасӣ, қабул намудани қарор дар муҳлати муаян аз ҷониби мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои дахлдор тибқи қонунгузории қорӣ дода мешавад. Иҷозатнома дар ҳолати риоя нагардидани талаботи қонунгузории қорӣ аз ҷониби мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои дахлдор метавонад бозхонд гардад.

Квотакунонӣ дар фаъолияти тиҷорати хориҷӣ маҳдудиятҳои микдорию арзишии содирот ва воридот мебошанд, ки барои як давраи муайян ва намудҳои алоҳидаи молҳо бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди гардиши тиҷорати хориҷӣ, бо дарназардошти ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар қорӣ карда мешавад. Квота дар фаъолияти тиҷорати хориҷӣ ин ҳисса дар арзиш ё микдори умумии моли интиқолёбандаи ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ тақсимшаванда мебошад.

Қабули қарор дар бораи квота ва моли иҷозатномадор дар мақомоти гумрук дар якҷанд марҳила сурат мегирад. Мақсади асосии ин қарор санҷиши иҷозатнома ё варақои иҷро (иҷозаи вазорату идораҳои алоҳида) барои дурустии расмият, пуррагии маълумот, мувофиқат ва муҳлати эътибор мебошад.

Қарорҳо дар хусуси сертификатсияи маҳсулот, яке аз талаботҳои махсус дар самти

фаёолияти тичорати хориҷӣ мебошад. Яке аз амалиёти гумрукии низоми танзими ғайритарифии фаёолияти иқтисоди хориҷӣ, қабули қарори гумрукӣ онд ба сертификатсияи мол мебошад. Агар тибқи қонунгузории ҷорӣ ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи кишвар мол тахти сертификатсиякунонӣ бояд қарор гирад, мақомоти гумрук ҷиҳати барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳоди сертификатро ҳатмӣ мешуморад.

Сертификаткунонии сифати мол ва хизматрасонӣ ҷараёнест, ки мутобиқати сифати молро ба талаботи муқарраршудаи қонунгузорӣ тасдиқ мекунад.

Мақсади сертификатсиякунонии молу воситаҳои нақлиёт «дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ» муайян карда шуда, аз инҳо иборатанд:

фароҳам овардани шароит барои фаёолияти корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва соҳибкорон дар бозори ягонаи молии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои иштирок дар ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ илмию техникӣ ва савдои байналмилалӣ;

- кумак ба истеъмолкунандагон дар интиҳоби маҳсулот;
- ҳифзи истеъмолкунанда аз маҳсулоти пастсифат (фурушанда, иҷрокунанда);
- назорати беҳатарии маҳсулот барои муҳити зист, ҳаёт, саломатӣ ва моликият;
- тасдиқи нишондодҳои сифати маҳсулот, ки аз ҷониби истеҳсолкунанда эълон шудааст.

Сертификати мутобиқат ҳуҷҷатест, ки тавассути он сертификатсияи мутобиқат ё аломати мутобиқати маҳсулот ва хизматрасонӣ ба стандартҳои муайян ё дигар ҳуҷҷатҳои илмию техникӣ баромад мекунад. Дар ин маврид сертификати мутобиқат ҳамчун ҳуҷҷат фаҳмида мешавад ва *аломатҳои мутобиқат* нишонаи аз ҷониби қонун ҳифзшаванда мебошад, ки тибқи қоидаҳои сертификатсия»[10] дода мешавад.

Ҷарёни танзими ғайритарифии тичорати хориҷӣ аз якҷанд хусусиятҳо иборатанд, ки ҳар расмиёти он иҷозаи дахлдори шубаи давлатиро ба танзим медарорад, ба монанди:

- Вазорати кишоварзӣ - назорати фитосанитарӣ ва байториро ба уҳда дошта воридкунандагонро аз маҳсулотҳои растанӣ ва ҳайвонот бо сертификат таъмин менамояд;
- Вазорати ниғадории тандурустӣ дар мавриди воридоти маводҳои барои тиб ва табобат таъингардида воридкунандагонро бо сертификат таъмин менамояд;
- Кумитаи Ҳифзи муҳити зист воридкунандагони молеро, ки ба тозагии экологӣ ва гигиенӣ таълуқ доранд бо сертификат таъмин менамоянд;
- Вазорати корҳои дохилӣ иҷозатномадиҳиро ҷиҳати истифодаи яроқу аслиҳаи ғайриҳарбӣ тахти назорати қатъӣ гирифта, барои гирифтани сертификат мусоидат менамояд;
- Вазорати фарҳанг баъд аз ташхиси мол иҷозатномаи дахлдори худро дар хусуси содироти сарватҳои фарҳангӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳад;
- Вазорати алоқа ҷиҳати барасмиятдарории таҷҳизоти радиоэлектронӣ ва асбобҳои барои алоқа таъингардида иҷозатномаи дахлдор медиҳад;
- Хадамоти давлатии карантини растанӣ дар мавриди воридоту содироти тухмҳои ғалладона ва растанӣ сертификати дахлдор медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки ҷараёни назорати сертификатсиякунонӣ унсури мураккаби расмиёти танзими ғайритарифӣ буда, ҳангоми барасмиятдарорӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Қарори қабулгардида дар хусуси додани сертификат барои истифода ва истеъмол бешубҳа бояд дуруст бошад, зеро молҳое, ки ба бозори дохилии кишвар ворид мегарданд, дар баъзе ҳолатҳо молҳои мазкур хусусиятҳои дахлдори истеъмолиро надоранд. Ин ҷарён, ҳадафи асосии идоракунии раванди сертификатсияи мол дар бозори дохилии кишвар мебошад.

Қарорҳои асосӣ дар бораи таснифоти молҳо мувофиқи Номгуи молҳои фаёолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таснифи молҳо ченаки тарифии гумрукӣ ва танзими ғайритарифии фаёолияти тичорати хориҷӣ буда, раванди додани рамзи мушаххас ба маҳсулоти воридотӣ ё содиротӣ тавассути арзёбии дақиқи хусусиятҳо, таркиби

химиявии он, муайян кардани таъиноти функционалӣ ва дараҷаи он аз коркард мебошад.

Кормандони гумрук, ки кори ин ҷараёноро таъмин мекунанд, масъулияти калон доранд ва ҳангоми иҷрои ғайритаърифӣ бояд хеле дақиқкор бошанд. Барои он ки нозирони гумрук қарори дуруст қабул кунанд, онҳо бояд бо маълумоти зарурӣ таъмин бошанд ва дар самти номенклатураи маҳсулот дониши баланд дошта бошанд.

Вазифаи асосии ин раванд назорати дурусти рамзи мол аз ҷониби декларант барои барасмиятдории гумрукии моли арзшуда мебошад, зеро ташкили дақиқи ин амалиёт асоси дуруст ҳисоб кардани бочҳои гумрукӣ ба моли декларатсияшаванда мебошад.

Қарорҳо дар бораи татбиқи ҷораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда. Ҷораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда қисми танзими ғайритаърифӣ буда, тибқи принсипҳо, тартиб ва шартҳои интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешаванд. Қабули қарор дар бораи ҷораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда аз ҷониби мақомоти гумрук бо назардошти санадҳои қонунгузорӣ ва меъёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармону дастурҳои Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дигар вазорату идораҳои истифода мешаванд.

Қоидаҳои СГТС (Созишномаи генералӣ оид ба тарифҳо ва тижорат) ва қонунҳое, ки дар давоми ғайритаърифӣ он таҳия шудаанд, истифодаи баъзе намунаҳои *маҳдудиятҳои ғайритаърифиро манъ намеkunанд*, (аз ҷумла ҷунин қатъномаҳо ба монанди мамнӯбиятҳо, квотаҳо ва иҷозатномаҳо), аммо қоидаҳои муайянеро барои татбиқи онҳо муқаррар мекунанд. Дар рафти гуфтушуниди бисёртарафаи тижоратӣ дар Токио ва Уругвай кодексҳо тартиб дода шуданд, ки дар онҳо қоидаҳои қатъии истифодаи наваҳои алоҳидаи маҳдудиятҳои ғайритаърифӣ муқаррар карда шудаанд. Айни замон дар таҷрибаи ҷаҳонӣ кодексҳои зерин ба монанди: Кодекс дар бораи монеаҳои техникӣ, Кодекси иҷозатномадиҳии воридот, Кодекси наҳзгузорӣ ва Кодекси хариди давлатӣ амал мекунанд, ки истифодаи монеаҳои ғайритаърифиро танзим мекунанд. Ҳамаи онҳо дар натиҷаи даври Токио қабул карда шуданд. Дар рафти гуфтушунидҳо як қатор созишномаҳои нав қабул карда мешаванд.

Тадбирҳои ғайритаърифӣ ду гурӯҳи калонро дар бар мегиранд: тадбирҳое, ки ҳадафашон маҳдуд кардани содирот ё воридот ё танзими савдои хориҷӣ (маҳдудиятҳои миқдорӣ, иҷозатномаҳо, мамнӯбиятҳо ва ғ.) ва тадбирҳое, ки мавзӯи сиёсати техникӣ, стандартҳои тандурустӣ, стандартҳои экологӣ, беҳатарӣ ва ғайраҳо мебошанд. Дар каталоги тадбирҳои ғайритаърифӣ наздики 600 намунаи тадбирҳои ғайритаърифӣ мавҷуданд. Қоидаҳои СГТС ва муқаррароти СУС (Созмони умумиҷаҳонии савдо) дорои принсипҳое мебошанд, ки рафти савдои хориҷии давлатро ҳангоми истифодаи ҷораҳои ғайритаърифӣ роҳнамоӣ мекунанд.

Маҳдудиятҳои маъмултарини ғайритаърифӣ, ки ҳоло истифода мешаванд, категорияҳои зеринро дар бар мегиранд:

- Маҳдудиятҳои миқдорӣ ва ҳамин гуна ҷораҳои маъмурӣ: квотаҳои воридотӣ, маҳдудиятҳои содирот, иҷозатномадиҳӣ, маҳдудиятҳои ихтиёрии содирот, маҳдудиятҳои асбобӣ ва дигар ҷораҳои назорати асбобӣ-молиявӣ, манъкунӣ, талаботҳои дохилии истифодаи ҳатмии моли ватанӣ дар истеҳсоли маҳсулоти тайёр.

- Бочҳои ғайритаърифӣ, андозҳо, тадбирҳои молиявӣ: пасандозҳои пешпардохти воридотӣ, андозҳои тағйирёбанда, бочҳои иловагии гумрукӣ, бочҳои зиддидемпингӣ ва ҷубронӣ, андозбандии сарҳадӣ.

- Амалиётҳои маҳдудкунандаи ҳукумат вобаста ба интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар.

- Субсидияҳо ва дигар квотаҳо ба содиркунандагон ё соҳаҳои воридотивазкунанда, системаи афзалиятнок (барои корхонаҳои милли) барои иҷрои барномаҳои давлатӣ, ҷораҳои маҳдудкунӣ вобаста ба системаи нақлиётӣ, сиёсати рушди минтақавӣ, ки барои минтақаҳои алоҳида имтиёзҳо муқаррар намуда (барои содирот ва воридот) истифода мебаранд, ки гардиши савдиро дар самти муайян бозмедорад.

• Тартиб ва расмиятҳои гумрукӣ: дар ҳолатҳое, ки онҳо аз меъёрҳои муқаррарӣ ва аз ҷониби умум қабулшуда зиёд буда онҳоро ба монеаи иловагӣ дар тичорат табдил медиҳад. Айнан ҳамин ҳолат нисбати ҳуччатҳое, ки барои барасмиятдарории гумрукӣ заруранд, дахл дорад. Ин махсусан ба ҳолатҳое дахл дорад, ки содиркунандагон ва воридкунандагон аз ҳимояи мустақили судӣ истифода бурда наметавонанд (ё аз он маҳруманд). Роҳҳои бартараф кардани ин гурӯҳи монеаҳои ғайритарифӣ дар Конвенсия оид ба соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото) ба таври муфассал танзим шудаанд.

Монеаҳои техникӣ дар савдо: «меъёрҳо ва стандартҳои санитарии ветеринарӣ дар мавридҳое, ки онҳо ба содирот ё воридоти мол монеъ мешаванд ё бевосита нисбат ба молҳои хориҷӣ таъйид (дискриминатсия) мекунад; стандартҳои саноатӣ ва талаботи беҳатарӣ; талабот ба бастабандӣ ва тамғагузориҳои молҳо, аз ҷумла тамғаҳои молӣ. Ҳоло ин гурӯҳи чораҳо аз ҷониби Кодекси монеаҳои техникӣ танзим гардида, дар он ба таври возеҳ гуфта мешавад, ки чораҳои дар боло зикршуда набояд тавре таъйид ё татбиқ карда шаванд, ки монеа дар тичорати байналмилалӣ эҷод кунанд» [4].

Танзими миқдорӣ. Ҳолати аз ҳама муҳим дар нишондиҳандаҳо шароитест, ки дар он маҳдудиятҳои миқдорӣ иҷозат дода мешаванд. «Барои қоидаи умумӣ се истисно вучуд дорад:

- маҳдудиятҳои содирот барои пешгирии норасоии ғизо;
- маҳдудиятҳо вобаста ба татбиқи стандартҳо ва қоидаҳои тасниф, ба навъҳо ҷудо кардан ва фуруши моли дар савдои байналмилалӣ муомилотшаванда» [6];
- маҳдудиятҳои воридоти ҳама гуна маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва моҳидорӣ, ки барои ба амал баровардани тадбирҳои ҳукумат оид ба ислоҳи вазъияти бозорҳои дахлдори моли ватанӣ (бо мақсади бартараф намудани истехсоли зиёдатӣ) заруранд.

Созишнома дар бораи тартиби иҷозатномадиҳии воридот. Он ба содда ва муттаҳид кардани расмиятҳо ҳангоми додани иҷозатномаҳои воридотӣ нигаронида шудааст. Созишнома таъкид мекунад, ки додани иҷозатномаҳои воридотӣ бояд дар асоси қоидаҳои мавҷудаи СГТС, дар асоси ғайри таъйид нисбат ба ҳамаи воридкунандагон ва содиркунандагон анҷом дода шавад. Тарафҳои Созишнома вазифадоранд, ки тамоми қоидаҳо инчунин, қоидаҳои марбут ба иҷозатномадиҳии воридотро интишор кунанд.

Моддаи 3 Созишнома қоидаҳои расмие муқаррар мекунад, ки тарафҳои Шартнома ҳангоми додани иҷозатномаҳои инфиродӣ дар доираи контингентҳо бояд риоя шаванд. Дар Шартнома таъкид шудааст, ки тартиби тақсими ин гуна иҷозатномаҳо набояд монеаҳои тичоратро ба ғайр аз монеаҳои ҳуди контингент эҷод кунанд.

Инчунин пешбинӣ шудааст, ки тибқи дархост ба тарафҳои Созишнома тамоми маълумоти мавҷуда оид ба фаъолияти иҷозатномадиҳии инфиродӣ дар ҳар як кишвари иштирокчӣ пешниҳод карда мешавад. Дар созишнома пешбинӣ шудааст, ки додани иҷозатнома дар мамлакат дар як муассисаи давлатӣ мутамаказ карда шавад. Созишнома аз ҳамаи кишварҳои иштирокчӣ талаб мекунад, ки таҷрибаҳои миллии иҷозатномадиҳӣ ва қонунгузориҳои худро дар ин соҳа ба муқаррароти Созишнома мутобиқ созанд.

Озодиҳои транзит. Ин модда ду ӯҳдадориҳои асосиро дар бар мегирад:

- аз моли транзитӣ беасос пардохт ситонида нашавад;
- транзити озоди молҳои тарафҳои шартномавӣ таъмин карда шавад.

Матни моддаи «транзитро муайян мекунад: озодиҳои транзитро тавассути қаламрави тарафҳои аҳдкунанда муқаррар мекунад, яъне озод кардани моли транзитӣ аз бочҳои гумрукӣ ва аз ҳама гуна пардохтҳои транзитӣ ё дигар пардохтҳои вобаста ба транзит муқарраршуда» [9]. Барои ду намуди пардохтҳо истисноҳо вучуд доранд: барои нақлиёт, инчунин онҳое, ки ба хароҷоти маъмурӣ ё арзиши хизматрасонӣ мувофиқанд. Ҳама пардохтҳо ва қоидаҳое, ки тарафҳои шартномавӣ вобаста ба ҳама нақли транзитӣ муқаррар кардаанд, бояд мӯътадил буда, шароити транзитро ба инобат гиранд ва ба принсипи бештар мусоидтари тичорат мувофиқат кунанд. Таъйид (дискриминатсия) дар асоси он, ки мол тавассути қаламрави яке аз кишварҳои иштирокчӣ транзитӣ буд, манъ аст.

Ин принципҳо ба ҳамлу нақли транзити ҳавоии мол дахл доранд, аммо на ба ҳаракати транзити ҳавопаймоҳо.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, таҷрибаи ҳамлу нақли транзитӣ тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бодикқат омӯхта шавад, бахусус аз нуқтаи назари таъбиз дар асоси кишваре, ки қаблан бор аз қаламрави он кишвар гузаштааст. Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд омода бошад, ки ба СГТС маълумоти пурра дар бораи шароити транзит тавассути қаламрави худ пешниҳод кунад ва мутобиқати қоидаҳои миллиро ба муқаррароти СГТС нишон диҳад. Ин масъалаҳо бояд бо идораҳои дахлдор мувофиқа карда шаванд.

Манъи содирот ва воридот асосан бо моддаҳои XI, XX ва XXI СГТС танзим карда мешаванд. Моддаи XI имкон медиҳад, ки дар як қатор мавридҳо манъи воридот ва содирот татбиқ карда шавад. Ба инҳо мамнӯбиятҳо ё маҳдудиятҳои содироти ҳама гуна молҳо аз кишварҳо бинобар нарасидани онҳо дар бозори дохилӣ (ё барои пешгирии ташаккули камомад), инчунин воридот вобаста ба татбиқи стандартҳо ё қоидаҳо оид ба гурӯҳбандӣ, навъбандӣ ва ё фуруши мол дар савдои байналхалқӣ мансуб мебошанд.

Моддаи XX СГТС барои истифодаи як қатор чораҳо, аз ҷумла мамнӯбиятҳо ва маҳдудиятҳо бо сабабҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, ҳифзи ҳаёт ва саломатии аҳоли, ҳайвонот ва наботот, инчунин тадбирҳои вобаста ба воридот ва содироти тилло ва нуқра, ки барои ҳифзи сарватҳои табиӣ барқарорнашаванда истифода мешаванд, равона гардидааст. Инчунин, барои иҷрои уҳдадорӣҳои созишномаҳои байниҳукуматӣ оид ба молҳои вобаста ба маҳдуд кардани содироти молҳои ватанӣ, ки барои таъмини онҳо бо саноати милли зарур аст, дар даврҳои, ки нархи онҳо аз нархҳои ҷаҳонӣ пасттар аст иҷозат медиҳад.

Истилоҳи «*монеаҳои техникӣ*» (чораҳо) як гурӯҳи калони тадбирҳои сиёсати техниро дар бар мегирад: стандартҳо, системаҳои ченкунии мутобиқати сифат, стандартҳои бехатарӣ, қоидаҳои бастабандӣ ва тамғагузориҳои мол. Илова бар ин, он талаботи сиёсати маъмуриро дар бар мегирад: шаклҳои ҳуҷҷатҳо, маълумоте, ки бояд ҳатман ба мол замима карда шаванд, талаботҳои санҷиши пеш аз боркашонӣ, васеъ кардани расмиятҳои гумрукӣ ва ҳуҷҷатҳо, стандартҳо ва талаботҳои санитария байторӣ, аз ҷумла чораҳои ҳифзи муҳити зист ва ва ғайра.

Маҳзани маълумоте, ки аз ҷониби котиботи ЮНКТАД(Конфронси созмони Милали муттаҳид оид ба тиҷорат ва рушд) ва Созмони умумичаҳонии савдо пурра бо номи «чораҳои техникӣ» вуҷуд доранд, ба ҷунин гуруҳҳо ҷудо мешаванд: дастурҳои техникӣ ва меъёрҳо; меъёрҳои фитосанитарӣ; стандартҳои экологӣ, тадбирҳои таъмини амнияти миллий; мушаххасоти техникӣ; талабот ба тамғагузорӣ ва бастабандии мол; талабот ба маълумоте, ки тамғакоғазҳо ва бастаи молро бояд дар бар гиранд ва як қатор дигарҳо.

Ба ҳамаи тадбирҳои, ки ба ин гуруҳи калон дохил мешаванд, умумияти он аст, ки онҳо ҳамчун асбоби сиёсати техникӣ ва маъмури хизмат мекунанд, истифодаи онҳо бо мулоҳизаҳои санитария ветеринарӣ ва экологӣ, бехатарии техникӣ ва дигар сабабҳои ба ин монанд (ғайритиҷоратӣ сиёсӣ) ба амал меояд.

Дар баробари ин, таҷрибаи воқеии хориҷӣ ҳолатҳои зиёди истифодаи стандартҳои техникӣ, санитарӣ ва дигарро бо мақсади ҳифзи бозори дохилӣ дар бар мегирад ва баъдан ин стандартҳо нисбат ба усулҳои сиёсати техникӣ ва дигар сиёсатҳо бештар тафсири протекционизм мегарданд. Пойгоҳҳои маълумот дар ин соҳа, ки дар котиботи ЮНКТАД ва СУС мавҷуданд, дар бораи самтҳо ва шаклҳои асосии истифодаи ҷунин монеаҳои техникӣ тасаввурот медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки фаъолияти самарабахши ташкилотҳои хизматрасон метавонанд барои рушди гардиши тиҷорати хориҷӣ, ҳимояи бозори дохилӣ ва амнияти иқтисодии кишвар заминаи мусоид фароҳам оваранд. Барои роҳандозии густурдаи амалиётҳои интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ татбиқи ҳадафҳои мақсаднок ва ба таври мукамал таҳиягардида зарур аст. Махсусан дар шароити муосир, ки рақобат миёни

ташкilotҳои хизматрасон дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ афзудааст, бояд хизматрасониҳо бо назардошти вазъи бозори минтақа ва имкониятҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ таҳия карда шавад.

Дар мақола ба пуррагӣ ҳама паҳлуҳои тартиб, номгӯ ва расмиётҳои ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади ғумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти омӯзиш қарор дода шуд.

Омӯзиши вазъи муосири низоми хизматрасониҳо гувоҳӣ медиҳад, ки ташкilotҳои хизматрасон дар самти батанзимдарории ғайритарифӣ давра ба тақвият ёфта, ҳолати рақобатпазириро таҳким бахшида истодаанд. Дар баробари ин, ҷиҳати бозҳам ба тартиби муаян ва содда намудани ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ зарурият ба амал меояд, ки фаъолияти худро вобаста ба ҷаҳонишави тичорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста тақмил диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амнияти иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти ғумрук: маҷмӯаи корҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
2. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амнияти иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти ғумрук: маҷмӯаи корҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
3. Геродот. История в девяти книгах / Пер. Г. А. Строгановского А., 1972; Кулишер И. М. История русской торговли до девятнадцатого века включительно— Петербург: Атеней, 1923. С. 32.
4. Карпович Наталья Викторовна Понятие нетарифных барьеров в мировой торговле агропродовольственными товарами и направления их выявления. Экономические вопросы развития сельского хозяйства Беларуси. 2021. № 49 (49). С. 155-171
5. Косолапов Н. Теоретические исследования международных отношений// Мировая экономика и международные отношения — М.: 1998, № I. С. 82.
6. Комментарий к Федеральному закону от 8 декабря 2003 г. N 164-ФЗ "Об основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности" (Борисов А.Н.) (постатейный). - "Деловой двор", 2025 г.
7. Катаев А.Х., Раджабов Р.К., Тошматов М. Основы внешнеэкономических связей/ А.Х. Катаев, Р.К.Раджабов, М. Тошматов.-Душанбе: Ирфон, 2001.
8. Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан: офиц.текст. - Душанбе, ТСРТ, 2008.
9. Некрасов В.А. О гармонизации таможенных режимов транзита товаров и транспортных средств, предусмотренных законодательствами Российской Федерации и Республики Казахстан с общепризнанными нормами и принципами международного права. Юридические науки. 2006. № 5. С. 124-139
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ», №314 аз 23.01.2020.
11. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Джабборов А.И. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов.- Душанбе: Сумани Кудрат, 2013. -184 с.
12. Хабибов С., Джамshedов М. Международная торговля / С. Хабибов, М. Джамshedов. — Душанбе: Ирфон, 2007. -265с.

Аминҷонова М.М., Аслонов С.М.

**ҶАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ СОҲИБКОРИИ ИҶТИМОӢ
ДАР ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола дар бораи аҳамияти соҳибкории иҷтимоӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ, ки аз қобилияти ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва муҳити институтсионалӣ вобаста аст, сухан меравад. Муаллифон таъкид мекунанд, ки рушди соҳибкории иҷтимоӣ фароҳам овардани муҳити мусоиди институтсионалиро талаб мекунад, ки ба рушд ва рушди он мусоидат мекунад, инчунин мафҳуми муҳити институтсионалӣ ва таъсири он ба рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Муаллифон институтҳои соҳибкории иҷтимоиро ба танзимкунанда, дастгирӣ ва маърифатӣ тасниф мекунанд, ки имкон медиҳад, ки таъсири онҳо ба фаъолияти корхонаҳои иҷтимоӣ муфасссалтар таҳлил карда шавад. Ба фарқиятҳои байни соҳибкорӣ ва соҳибкории иҷтимоӣ, инчунин муайян кардани арзишҳо дар ҳар яки онҳо диққати махсус дода мешавад. Инчунин фарқияти асосӣ дар таъини арзиш аст, барои соҳибкор ин ба даст овардани фоиди молиявӣ ва барои соҳибкори иҷтимоӣ хидмат ба аҳолии аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир аст. Дар охири мақола ҷанбаҳои институтсионалии соҳибкории иҷтимоӣ баррасӣ карда мешаванд, ки муайян ва моҳияти соҳибкории иҷтимоӣ, ҷалби гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир ба фаъолияти иқтисодӣ ва эҷоди дурнамои иловагӣ барои руши тичоратро дар бар мегиранд.

Вожаҳои калидӣ: муҳити институтсионалӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории иҷтимоӣ, рушди устувор, бекорӣ, дастгирии давлатӣ, самаранокии иқтисодӣ, иҷтимоӣ.

Аминджанова М.М., Аслонов С.М.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА И РАЗВИТИЕ
СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ**

Статья рассматривает социальное предпринимательство как значимое явление в мире, которое оказывает влияние на некоммерческие инициативы, благотворительность, филантропию и корпоративную солидарную ответственность. Авторы подчёркивают связь социального предпринимательства с институциональной средой и объясняют, что институты формируют структуру политических, экономических и социальных взаимодействий. В статье говорится о значимости социального предпринимательства на глобальном уровне, обусловленной его способностью решать социальные проблемы и тесно связанной с институциональной средой. Авторы подчёркивают, что развитие социального предпринимательства требует создания благоприятной институциональной среды, которая будет способствовать его росту и развитию. В статье также рассматривается понятие институциональной среды и её влияние на развитие социального предпринимательства в Таджикистане. Авторы классифицируют институты социального предпринимательства на регулятивные, поддерживающие и когнитивные, что позволяет более детально анализировать их влияние на деятельность социальных предприятий. Особое внимание уделяется различиям между предпринимательством и социальным предпринимательством, а также определению ценностей в каждом из них. Авторы подчёркивают, что основное различие заключается в назначении ценности: для предпринимателя - это извлечение финансовой прибыли, а для социального предпринимателя - служение социально уязвимому населению. В заключение статьи рассматриваются институциональные аспекты социального предпринимательства, которые включают определение и сущность социального предпринимательства, вовлечение социально уязвимых групп в экономическую деятельность и создание дополнительных перспектив для развития бизнеса.

Ключевые слова: институциональная среда, социальное предпринимательство, устойчивое развитие, безработица государственная поддержка, экономическая эффективность, социальные проблемы.

Aminjanova M.M., Aslonov S.M.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN TAJIKISTAN

The given article examines social entrepreneurship, which influences non-profit initiatives, charity, philanthropy, and corporate social responsibility. The author focuses on the interconnection between social entrepreneurship and the institutional environment, explaining that institutions shape the structure of political, economic, and social interactions. The article highlights the global significance of social entrepreneurship, stemming from its ability to address social problems and its close relationship with the institutional environment. The author emphasizes that for the development of social entrepreneurship, it is necessary to create a favorable institutional environment that will contribute to its growth and prosperity. The article also reveals the concept of the institutional environment and its impact on the development of social entrepreneurship in Tajikistan. The author classifies social entrepreneurship institutions into regulatory, supportive, and cognitive, allowing for a more detailed analysis of their impact on the activities of social enterprises. Special attention is paid to the differences between entrepreneurship and social entrepreneurship, as well as to the definition of values in each of these areas. The author emphasizes that the main difference lies in the purpose of value: for an entrepreneur, it is financial profit extraction, while for a social entrepreneur, it is serving socially vulnerable populations. In conclusion, the article discusses the institutional aspects of social entrepreneurship, which include defining and understanding this phenomenon, involving socially vulnerable groups in economic activities, and creating additional opportunities for business development.

Keywords: institutional environment, social entrepreneurship, sustainable development, unemployment, government support, economic efficiency, social problems.

Социальное предпринимательство становится всё более значимым явлением в мире, оказываясь в одном ряду с такими формами общественной деятельности, как некоммерческие инициативы, благотворительность, филантропия и корпоративная социальная ответственность. Это обусловлено тем, что современная теория предпринимательства тесно связана с институциональной средой, и развитие социального предпринимательства невозможно без учёта существующих институтов и их влияния на общественную деятельность.

Дуглас Норт определил институты как «созданные человеком ограничения, которые формируют структуру политических, экономических и социальных взаимодействий». Это означает, что институты создают условия для развития предпринимательства, устанавливая правила игры и обеспечивая рамки для экономической активности. Социальное предпринимательство, в свою очередь, направлено на решение социальных проблем и улучшение качества жизни общества, и поэтому оно неразрывно связано с институциональной средой. Институциональная среда социального предпринимательства - это совокупность формальных и неформальных правил, норм и институтов, которые регулируют и влияют на деятельность социальных предприятий. Она включает в себя законодательство, политику, экономические условия, социальные нормы и культурные ценности, которые могут способствовать или препятствовать развитию социального предпринимательства [19]. Развитие социального предпринимательства требует создания благоприятной институциональной среды, которая будет способствовать его росту и развитию [11, с.152].

Таким образом, значимость социального предпринимательства на глобальном уровне обусловлена не только его способностью решать социальные проблемы, но и тесной связью с

институциональной средой. Развитие социального предпринимательства требует учёта существующих институтов и их влияния на общественную деятельность, а также создания благоприятной институциональной среды для его роста и развития. Именно эта концепция позволяет нам понять, как институциональная среда в Таджикистане влияет на развитие социального предпринимательства, в целом — это совокупность формальных и неформальных институтов, которые действуют в определенной социально-экономической системе [5, с.204].

Формальные институты согласно О. Уильямсону можно разделить на конституционные и регулятивные. Это соответствует тому, что Э. Остром называет «конституционным выбором» и «коллективным выбором» [17, с.527]. В связи с тем, что государственные механизмы регулируют действия индивидов и определяют социальные нормы, политические структуры играют важную роль в восприятии предпринимательской деятельности как привлекательной или непривлекательной.

У. Скотт, исследуя социальное предпринимательство, добавил к классификации О. Уильямсона «поддерживающие» институты, разделив все институты социального предпринимательства на регулятивные, поддерживающие и когнитивные.

Регулятивные институты являются наиболее формальными. Это нормы, которые прописаны в нормативно-правовых актах.

Поддерживающие институты, как правило, менее формальны и они определяют поведение или действия, ожидаемые от организаций, специалистов и индивидуумов. Этот подход позволяет нам более детально анализировать, как разные типы институтов влияют на деятельность социальных предприятий в Таджикистане.

Когнитивный институт - это институционализация мысли, тех отношений и условий, в которых она возникает; он позволяет мыслить снова и снова, систематическим образом, в отличие от «случайно сбывающегося» мышления.

В основе социального предпринимательства лежит понятие «предпринимательство», то есть инициативная самостоятельная деятельность (самоорганизация, по сути) граждан, направленная на получение прибыли или личного дохода, осуществляемая от своего имени, под свою имущественную ответственность или от имени и под юридическую ответственность юридического лица [6, с.312].

Социальное предпринимательство — это новаторская деятельность, изначально направленная на решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самокупаемости и устойчивости. Основное различие между предпринимательством и социальным предпринимательством заключается в самом определении ценностей. Для предпринимателя ценность – это извлечение финансовой прибыли, назначение ценности – в понимании социальным предпринимателем того, чтобы служить социально уязвимому и бедствующему населению, которому не хватает собственных финансовых средств или политической воли, чтобы самому добиваться положительных изменений. Это не означает, что социальные предприниматели всегда избегают получения прибыли за счет создаваемых ценностей [8].

Анализируя мнения ученых о социальном предпринимательстве в таблице сгруппирована институциональные аспекты социального предпринимательства.

Таблица 1. Институциональные аспекты социального предпринимательства [17]

Автор	Определение и сущность социального предпринимательства
Грегори Диз (Gregory Dees)	социальное предпринимательство гибридом коммерческих и некоммерческих моделей. Основная цель — решение социальных проблем, при этом устойчивость достигается через рыночные механизмы

Мухаммад Юнус, основатель Grameen Bank	социальное предпринимательство направлено на создание решений для бедности через финансовые инструменты, такие как микрокредиты
Алекс Николлс (Alex Nicholls)	инновационность, присущую социальным предпринимателям, которые используют предпринимательский подход для достижения общественного блага
II. Роль социального предпринимательства в обществе	
Джеффри Робинсон (Jeffrey Robinson)	социальные предприниматели действуют как агенты изменений, преодолевая системные барьеры и предлагая устойчивые модели улучшения качества жизни
Йоханнес Ульрих (Johannes Ulrich)	роль социальных предпринимателей в снижении социального неравенства и формировании устойчивого экономического роста
III. Финансовая устойчивость	
Джеффри Брэддок (Jeffrey Bradach)	социальные предприятия балансируют между рентабельностью и социальной миссией.
Шон Маккинайт (Sean McKnight)	диверсификация важный источник финансирования для долгосрочной устойчивости социальных предприятий
IV. Институциональная среда	
Майкла Портера и Марка Крамера (Michael Porter & Mark Kramer)	социальное предпринимательство становится эффективным в среде, где государственные и частные институты взаимодействуют для создания ценности
Элизабет Чемберс (Elizabeth Chambers)	развитие социальных предприятий часто зависит от правовой базы и доступности льгот
V. Проблемы и вызовы	
Роберт Дорф (Robert Dorf)	проблема масштабирования социальных бизнесов и необходимости искать баланс между миссией и коммерческой деятельностью.
Мелоди Барнс (Melody Barnes)	нехватка образовательных программ для развития компетенций в области социального предпринимательства

Исходя из вышеизложенного в условиях растущей популярности социальное предпринимательство является многогранной и активно развивающейся областью, вызывающей интерес как у экономистов, так и у социологов, политологов и представителей других наук. Таким образом, социальное предпринимательство – это особый вид предпринимательской деятельности, где основная цель – не только получение прибыли, но и решение социальных проблем.

Это бизнес, который не просто производит товары или услуги, а делает это с целью улучшить жизнь людей, сообществ или окружающей среды. Особенностью социального предпринимательства является то, каким образом оно работает, то есть формы и механизмы его воплощения. (Таблица 2)

Благодаря сочетанию особенностей и характеристик разных секторов экономики социальное предпринимательство способно решать целый ряд социально-экономических задач, которые другие агенты экономики часто не могут.

Таблица 2. Характерные особенности социального предпринимательства

Характеристика	
Социальная миссия	В основе каждого социального предприятия лежит конкретная социальная проблема, которую оно стремится решить. Это может быть, например, создание рабочих мест для людей с ограниченными

	возможностями, развитие экологически чистых технологий или поддержка образования в отдаленных регионах
Коммерческая устойчивость	Несмотря на социальную направленность, социальные предприятия должны быть экономически устойчивыми. Они генерируют доход, который позволяет им продолжать свою деятельность и решать социальные проблемы на постоянной основе
Инновации	Социальные предприниматели часто используют инновационные подходы и решения для достижения своих целей. Они могут разрабатывать новые продукты или услуги, применять современные технологии или создавать уникальные бизнес-модели
Партнерство	Социальные предприятия активно сотрудничают с государственными органами, некоммерческими организациями, бизнесом и местными сообществами. Партнерство позволяет им объединять ресурсы и усиливать свое воздействие

Поскольку так как социальное предпринимательство в Таджикистане – это относительно новое, но стремительно развивающееся направление. Оно приобретает все большую актуальность в связи с растущими социальными потребностями и желанием создать более устойчивое будущее.

В рамках Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Программы среднесрочного развития на период 2016-2020 гг. предусмотрена «наладка новых механизмов реализации государственной социальной политики в направлении модернизации системы управления отраслями, формирующими человеческий капитал, институционализация системы производственного и социального предпринимательства» [7,29]. Реализации государственной социальной политики в контексте Национальной стратегии развития Республики Таджикистан в период до 2030 года затрагивает, в основном, улучшение качества социальной защиты и оказание государственных социальных услуг. Социальное предпринимательство в рамках Национальной стратегии развития Республики Таджикистан в период до 2030 года рассматривается как возможность обеспечения продуктивной занятостью уязвимых групп населения страны, в том числе молодежи, женщин и лиц с инвалидностью. Исходя из этого, в рамках Национальной стратегии на период до 2030 года, предусматриваются ряд мер по поддержке малого и среднего предпринимательства, а также создание пакета стимулов и возможностей для продуктивной занятости уязвимых групп населения.

Институт социального предпринимательства в Республике Таджикистан фактически уже существует и является реальным инструментом социального развития. Развиваются различные формы социального предпринимательства в сфере оказания социальных услуг, в сфере культуры и народных ремесел, образования и здравоохранения. Также существует положительный опыт общественных объединений и органов общественного самоуправления, который относится к социальному предпринимательству. 13 ноября 2024 года в Таджикистане был принят Закон Республики Таджикистан «О социальном предпринимательстве». Документ направлен на повышение уровня жизни общества, оказание помощи уязвимым группам населения и решение социальных проблем. В данном законе социальное предпринимательство определяется как социально ответственная предпринимательская деятельность, направленная на поддержку социально уязвимых групп населения, производство либо поставку товаров социального назначения, а также оказание социальных услуг. Законодательное регулирование и государственная поддержка в сочетании с повышением общественной осведомлённости и развитием инфраструктуры поддержки способны ускорить развитие социального предпринимательства в Таджикистане. Основными задачами закона являются:

- обеспечение участия субъектов предпринимательства и общественности в решении социальных проблем;

- создание новых рабочих мест для социально уязвимых групп населения и их занятости;
- продвижение на рынок производимых товаров, выполняемых работ, оказываемых услуг субъектами социального предпринимательства, в том числе путем личного трудового участия социально уязвимых групп населения.

Разработчики закона утверждают, что данный закон способствует реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, а также Среднесрочной программы на 2021-2025годы, направленных на модернизацию системы управления, институционализацию производства и поддержку социального предпринимательства.

На сегодняшний день Республика Таджикистан достигла значительных успехов в социально-экономическом развитии, где основу социально-экономического благополучия составляет положительная динамика ВВП.

Следует отметить, что, несмотря на стабильный рост объемов ВВП, отдельные проблемы социально-экономического характера продолжают стоять остро, и они связаны с развитием рынка труда, особенно для уязвимой категории граждан. Таким образом, социальное предпринимательство в Таджикистане представляет собой перспективную модель, которая объединяет экономическую эффективность с решением социальных проблем. Оно отличается чётко выраженной социальной миссией, финансовой стабильностью, внедрением инновационных методов и активным сотрудничеством с различными секторами общества. Благодаря этим характеристикам, социальное предпринимательство обладает потенциалом для успешного решения множества социально-экономических задач, которые могут быть сложными для выполнения другими экономическими субъектами, обеспечивая таким образом эффективное преодоление актуальных проблем страны.

Развитие социального предпринимательства в Таджикистане может стать значимым шагом на пути к формированию более устойчивого и справедливого общества. Оно способно внести вклад в решение таких проблем, как безработица, социальное неравенство, экологические вызовы и другие. Для успешного развития этого направления необходимо создать благоприятную институциональную среду, включающую государственную поддержку, развитие инфраструктуры поддержки, формирование культуры социального предпринимательства и повышение осведомлённости населения о его преимуществах. Это позволит привлечь большее число людей к решению социальных проблем через предпринимательскую деятельность и создать новые рабочие места, способствуя тем самым экономическому росту и развитию страны. Важно отметить, что институциональная среда постоянно меняется и развивается. Поэтому предпринимателям необходимо следить за изменениями в законодательстве, экономической ситуации и других аспектах, которые могут повлиять на их деятельность.

Опыт мирового развития показывает, что с середины прошлого века идея социальной ответственности, прежде всего – корпоративной солидарной ответственности (далее – КСО) стала приобретать широкомасштабное общественное явление, внедряясь в практическую деятельность предпринимательских структур, прежде всего - США и Западной Европы.

Поэтому мы можем говорить об изменении в настоящее время совокупности ценностей в сфере функционирования предпринимательства в связи с тем, что КСО имеет непосредственное отношение именно к социальной ответственности предпринимательства.

Следовательно, корпоративную солидарную ответственность (КСО) предпринимательства можно сформулировать, по нашему мнению, следующим образом «Корпоративная солидарная ответственность предпринимательства (КСО) - это такое ведение рыночных операций, которое соответствует законодательным и этическим нормам, а также общественным социальным ожиданиям от предпринимательских структур».

Совокупная товарная масса и система услуг разной направленности, создаваемые предпринимательскими структурами, уже сами по себе формируют социальные ценности и

имеют социальную направленность, поскольку имеют спрос со стороны общества. Поэтому значимость предпринимательства в формировании системы КСО может, и должна, на наш взгляд, основываться на ряде базовых принципов, включающих в себя:

1. выплату в бюджет и внебюджетные фонды всех видов налогов, включая, в том числе, и социальные.
2. всестороннюю поддержку тех общественных и политических сил, которые обеспечивают развитие государства.
3. формирование и развитие различных видов спонсорства, меценатства и благотворительности [1, с.238].

В целом, институциональная среда Таджикистана характеризуется постепенным развитием и адаптацией к современным условиям. Существует ряд факторов, которые способствуют развитию предпринимательства, однако есть и вызовы, которые необходимо преодолеть для создания более благоприятной среды для бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аслонов С.М. Развитие предпринимательства как фактор обеспечения социальной устойчивости общества / С.М. Аслонов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 1(64). – С. 238-244. – EDN GNAAXJ.
2. Благов, Ю. Е. Социальное предпринимательство: проблемы типологии: (предисловие к разделу) / Ю. Е. Благов, Ю. Н. Арай // Вестник С.-Петербург. ун-та. Сер. Менеджмент. — 2010. — Вып. 3. — С. 109-114.
3. Вовченко Н. Г. Оценка институциональной среды предпринимательства в России // Теория и практика общественного развития. 2013. № 8.
4. Зверева Н. И. Создание успешного социального предприятия. М., 2017. 260 с.
5. Зоидов К.Х., Урунов А.А., Амиджанова М.М. Институциональные аспекты обеспечения безопасности социально - экономических систем // Журнал ВАК «Региональные проблемы преобразования экономики». 2024. №3 (161). С. 203-210.
6. Маххамад Юнус, Алан Жоли. Создавая мир без бедности: Социальный бизнес и будущее капитализма. М. : Альпина Паблишерз, 2010. 312 с.
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2018. С.29
8. Развитие социального предпринимательства в Республике Карелия. URL: http://www.mintrud.karelia.ru/cms_data/.../reg/.../социальное%20предпринимательство.docx
9. Сафаров С. М. Основы социального предпринимательства. – Иваново: Издательство «Роща», 2014. – 295 с.
10. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция. СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. 702 с
11. North D. Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.
12. Defourny J., Nyssens M. Conceptions of Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments // EMES WP. 2010. № 08/01. P. 36. С. 104.
13. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240711/deputatirazrabotali-zakon-o-sotsialnom-predprinimatelstve>
14. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20241206/v-tadzhikistane-poyavitsya-sotsialnii-predprinimatel-on-pomozhet-sokratit-uroven-bednosti-v-strane>
15. <https://bhr.tj/sites/default/files/library/docs/121212.pdf>
16. <https://khovar.tj/rus/2024/11/5prinyat-zakon-respubliki-tadzhikistan-o-sotsialnom-predprinimatelstve>
17. Ostrom E. Constituting social capital and collective action // Journal of Theoretical Politics. 1994. Vol. 6. No 4. P. 527–562

18. Social Entrepreneurship: The Role of Institutions (Aidis, R., & Sauka, A.) - <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/SAMPJ-12-2015-0078/full/html>

19. The Institutional Environment of Social Entrepreneurship: A Systematic Review (Mair, J., & Martignoni, M.) - <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09585190.2015.1082127>

УДК 657.1

Амонова Д.С.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ФИНАНСОВОМ УЧЕТЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена анализу современных тенденций в финансовом учете и их влиянию на предприятия Республики Таджикистан. Рассматриваются проблемы, такие как недостаток квалифицированных кадров, несовершенство законодательства и слабая интеграция с международными стандартами. Особое внимание уделяется внедрению международных стандартов финансовой отчетности, цифровизации финансового учета и использованию новых информационных технологий.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовый учет, МСФО, экономические реформы, глобализация, цифровизация, прозрачность финансовой информации.

Амонова Д.С.

ТАМОИЛҲОИ МУОСИРИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ: ТАҲДИДҲО ВА ДУРНАМО БАРОИ КОРХОНАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили тамоилҳои муосири баҳисобгирии молиявӣ ва таъсири онҳо ба корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Мушкилот, аз қабili нарасидани кормандони баландхисос, номукаммалии қонунгузорӣ ва ҳамгирии заиф бо стандартҳои байналмилалӣ баррасӣ мешаванд. Ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, рақамикунонии баҳисобгирии молиявӣ ва истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии молиявӣ, СБҲМ, ислоҳоти иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ, шаффофияти иттилооти молиявӣ.

Amonova D.S.

MODERN TRENDS IN FINANCIAL ACCOUNTING: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of modern trends in financial accounting and their impact on enterprises of the Republic of Tajikistan. The problems such as lack of qualified personnel, imperfect legislation and weak integration with international standards are considered. Particular attention is paid to the implementation of international financial reporting standards, digitalization of financial accounting and the use of new information technologies.

Keywords: accounting, financial accounting, IFRS, economic reforms, globalization, digitalization, transparency of financial information.

Современные тенденции в финансовом учете играют важнейшую роль в обеспечении стабильности и эффективности функционирования предприятий в условиях динамично

меняющейся экономики. В последние десятилетия бухгалтерский финансовый учет переживает значительные трансформации, обусловленные развитием информационных технологий, глобализацией финансовых рынков, а также изменяющимися требованиями национальных и международных стандартов. Для Республики Таджикистан, как развивающейся страны с переходной экономикой, финансовый учет представляет собой не только важный инструмент управления, но и ключевое средство для повышения конкурентоспособности предприятий на международной арене.

Целью данной статьи является анализ современных тенденций в финансовом учете, выявление вызовов, с которыми сталкиваются коммерческие предприятия Республики Таджикистан, а также прогнозирование возможных перспектив развития этой сферы. В рамках исследования будут рассмотрены основные факторы, влияющие на развитие финансового учета, проблемы, связанные с их внедрением, а также будут предложены возможные пути их преодоления.

В отечественной литературе активно исследуются вопросы развития финансового учета в условиях глобализации и международной экономической интеграции. Так, в работах Б.Х. Каримова затрагиваются различные аспекты эволюции бухгалтерского учета [4], включая влияние глобализации на национальные системы [6], методологические подходы к созданию национальных учетных систем и проблемы их классификации [3]. Он подчеркивает важность учета глобальных экономических изменений и необходимость внедрения международных стандартов бухгалтерского учета в стране [5]. Г.Т. Кодирова анализирует развитие бухгалтерского учета в республике, выделяя проблемы недостаточной квалификации специалистов и отсутствия единого подхода к стандартизации бухгалтерского учета [7; 8]. К.Х. Хушвахтзода исследует роль учетной политики и влияние исторических традиций на формирование современных систем финансового учета [9; 10]. Тем не менее, несмотря на значительный вклад авторов, остаются недостаточно разработанными вопросы, касающиеся современных тенденций в финансовом учете, вызовов, с которыми сталкиваются предприятия Республики Таджикистан в условиях глобализации, а также перспектив развития финансового учета в стране.

Финансовый учет представляет собой систему сбора, обработки и представления информации о финансовом положении и результатах деятельности предприятия. Он включает в себя процессы регистрации, классификации, обобщения и анализа всех финансовых операций, происходящих в рамках предприятия. При этом, «информация — это актуальные и качественные данные о финансово-хозяйственной деятельности организации, которые используются для принятия обоснованных управленческих решений. Данные — это информация о людях, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, имеющих непосредственное отношение к предприятию, то есть все, что расширяет представление об объекте исследования» [1, с. 116]. Эта информация используется для составления финансовой отчетности, которая предназначена для внешних пользователей, таких как инвесторы, кредиторы, государственные органы и другие заинтересованные стороны. Таким образом, в рамках финансового учета формируется информация именно «для тех внешних пользователей, которые заинтересованы в получении данных о ликвидности активов (ликвидность - превращение активов в денежные средства) и операционной деятельности предприятия для успешного инвестирования в его ценные бумаги, для получения дохода» [2, с. 21]. Финансовый учет в Республике Таджикистан основан на принципах, установленных МСФО или национальными стандартами (положениями) бухгалтерского учета.

Основной целью финансового учета является обеспечение прозрачности и достоверности информации о финансовых результатах и финансовом положении предприятия. Это необходимо для принятия обоснованных решений внешними и внутренними пользователями. Задачи финансового учета включают:

- регистрация и обобщение финансовых операций (финансовый учет фиксирует все операции, происходящие на предприятии, такие как продажи, покупки, расходы, доходы, инвестиции и другие);

- составление финансовой отчетности (финансовый учет формирует основные компоненты финансовой отчетности: баланс, отчет о прибылях или убытках, отчет о движении денежных средств, отчет об изменениях в собственном капитале);

- контроль за использованием ресурсов (финансовый учет помогает следить за тем, как эффективно используются ресурсы предприятия, выявлять возможности для улучшения управления и повышения прибыльности);

- соответствие нормативным требованиям (финансовый учет позволяет соблюдать требования законодательства и международных стандартов бухгалтерского учета).

Финансовый учет играет ключевую роль в управлении предприятием, обеспечивая владельцев и менеджеров актуальной и достоверной информацией для принятия решений. Его роль можно выделить в нескольких аспектах:

1. Поддержка стратегического и тактического управления. Информация, предоставляемая финансовым учетом, необходима для разработки стратегий и планов, а также для оперативного принятия решений в рамках повседневного управления хозяйственной деятельностью.

2. Оценка финансовой устойчивости предприятия. Финансовые отчеты помогают руководству и внешним заинтересованным сторонам оценить финансовое положение предприятия, выявить сильные и слабые стороны его деятельности, а также принять меры по улучшению финансовых показателей.

3. Анализ эффективности деятельности. С помощью финансового учета можно проводить анализ прибыльности, ликвидности, оборачиваемости активов и других показателей, что важно для оптимизации финансовых потоков.

4. Управление рисками. С помощью финансового учета можно выявлять потенциальные финансовые риски, связанные с изменениями на рынке, изменениями в налоговой и законодательной политике, а также с внутренними операциями предприятия.

Современные тенденции в финансовом учете отражают значительные изменения, обусловленные глобализацией, развитием технологий и изменением рыночных условий. Одной из ключевых тенденций является влияние глобализации и международных стандартов на финансовый учет. Предприятия, стремящиеся выйти на международные рынки, должны соответствовать МСФО, что способствует унификации процессов учета и повышению прозрачности финансовой информации, представленной заинтересованными пользователями. Это, в свою очередь, улучшает доступ предприятий к международным финансовым рынкам и повышает доверие со стороны иностранных инвесторов.

Цифровизация финансового учета также представляет собой одну из самых ярких тенденций. С развитием информационных технологий внедрение облачных систем позволяет предприятиям автоматизировать процессы учета, хранить и обрабатывать данные в реальном времени. Внедрение новых технологий, таких как блокчейн и искусственный интеллект, значительно изменяет подходы к ведению бухгалтерского финансового учета. Блокчейн обеспечивает высокий уровень безопасности и прозрачности финансовых операций, минимизируя риски мошенничества и ошибок. Искусственный интеллект помогает в автоматизации рутинных операций, таких как обработка данных и составление отчетности, а также в предсказании финансовых трендов и оптимизации финансовых потоков.

Автоматизация финансового учета также является важным трендом. Внедрение ERP-систем (Enterprise Resource Planning - планирование ресурсов предприятия) и других комплексных решений позволяет интегрировать все процессы учета в единую платформу, что упрощает и ускоряет обработку финансовых данных. Автоматизация снижает количество ошибок, ускоряет процессы учета и сокращает административные затраты, что становится особенно важным при увеличении объемов данных и требований к точности отчетности.

Адаптация финансового учета к условиям современного рынка требует гибкости и способности быстро реагировать на изменения внешней среды. Современный рынок предъявляет требования к учетным системам, которые должны поддерживать более сложные бизнес-модели, такие как цифровизация, гибкие схемы финансирования и развитие новых отраслей экономики, например, использование приложений финансовых приложений (платежные системы, мобильные банки и кошельки, криптовалюты и блокчейн, аналитика данных и искусственный интеллект). Финансовый учет должен учитывать изменения в налоговой политике, новые требования к отчетности и особенности работы с международными партнерами. Данный вопрос особенно актуален для Республики Таджикистан, так как предприятия при ведении бухгалтерского учета обычно больше внимания уделяют требованиям налогового законодательства и потребностям налоговых органов. Поэтому, как отмечает Б.Х. Каримов, «Ориентация бухгалтерского учета требованиям налоговых и других органов государственного финансового контроля является одной из основных проблем и препятствий в процессе реформирования национальной системы бухгалтерского учета. Зачастую руководители предприятий опасаются, что в результате внедрения МСФО и перехода к прозрачной финансовой отчетности они потеряют возможность уклоняться от уплаты налогов и скрывать налоги» [5, с. 33].

Еще одной важной тенденцией является рост значимости экологической и социальной отчетности. С увеличением интереса к устойчивому развитию и социальной ответственности предприятия все чаще раскрывают информацию о своей экологической и социальной деятельности. Это становится важным элементом финансового учета, поскольку заинтересованные стороны, такие как инвесторы и потребители, требуют прозрачности в вопросах воздействия бизнеса на окружающую среду и общество.

В ответ на кризисы и финансовые скандалы усиливается регулирование в сфере финансового учета. Предприятия сталкиваются с требованиями усиленной прозрачности, соблюдения законодательства и повышения ответственности в вопросах финансовой отчетности. В связи с этим, специалисты в области финансового учета должны демонстрировать высокий уровень профессионализма и точности в ведении учета, а также соблюдать все нормативные и правовые требования. Так как «от современного бухгалтера требуются не только теоретические знания, но и практические навыки решения задач, связанных с составлением финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО. Таких специалистов в стране очень мало, а их зарплаты выше, чем у других специалистов» [8, с. 141].

Таким образом, современные тенденции в финансовом учете показывают, что цифровые технологии, глобализация и регуляторные изменения существенно преобразуют эту сферу, делая ее более гибкой, эффективной и прозрачной, что способствует улучшению финансового управления на всех уровнях.

История развития бухгалтерского учета в Республике Таджикистан, как и в других странах с переходной экономикой, прошла несколько ключевых этапов. С момента обретения независимости в 1991 году Республика Таджикистан начала активно реформировать свою экономическую и финансовую системы, что включало и трансформацию бухгалтерского учета. В первые годы независимости страна придерживалась традиционной системы учета, но с увеличением масштабов внешней торговли и экономики возникла необходимость в модернизации учета и отчетности. В начале 2000-х годов были предприняты шаги для внедрения МСФО, что позволило создать систему учета, соответствующую мировым требованиям.

На первых этапах реформ в Республике Таджикистан была разработана нормативно-правовая база для бухгалтерского учета и финансовой отчетности, однако значительных изменений в методологии не было до конца 2010-х годов. В этот период акцент был сделан на улучшение процедур отчетности, усиление контроля за использованием государственных и частных финансов, а также на совершенствование законодательства в области налогообложения и бухгалтерского учета.

Сегодня в Республике Таджикистан продолжают усилия по внедрению международных стандартов и совершенствованию бухгалтерского учета. Важно отметить, что внедрение МСФО и адаптация к международным требованиям бухгалтерского учета и финансовой отчетности стали важными этапами для улучшения инвестиционного климата и экономической интеграции страны на мировой арене.

Экономические реформы и процессы глобализации оказывают значительное влияние на финансовую отчетность предприятий, как на уровне национальных, так и международных систем бухгалтерского учета. С развитием мировых финансовых рынков и интеграцией в международное сообщество, методы, используемые в национальных системах бухгалтерского учета и финансовой отчетности, претерпевают существенные изменения. В условиях глобализации возрастает потребность в унификации бухгалтерского учета, что еще усиливает требование о применении МСФО. Эти стандарты обеспечивают сопоставимость и прозрачность финансовой отчетности, что особенно важно для участников глобальных рынков и иностранных инвесторов.

Для развивающихся стран, в том числе Республики Таджикистан, переход на международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности является важным шагом на пути к улучшению экономической интеграции и повышению инвестиционной привлекательности субъектов бизнеса. Однако внедрение МСФО сопряжено с рядом проблем, таких как недостаточная подготовка учетного персонала и необходимость адаптации национальных систем бухгалтерского учета к международным требованиям. В дореформенном периоде бухгалтерский учет в стране был ориентирован в первую очередь на фискальные (налоговые) цели и ограничивался рекомендациями и методическими указаниями, разработанными государственными органами.

С переходом к рыночной экономике в национальной системе бухгалтерского учета произошли серьезные изменения, в том числе возникла необходимость в подготовке точной и достоверной финансовой отчетности о прибыли, рентабельности и финансовом состоянии предприятий. Несмотря на сложности, связанные с внедрением МСФО, такие реформы будут способствовать повышению качества и прозрачности финансовой отчетности, что создаст новые возможности для привлечения международного капитала и улучшения позиций национальных предприятий на мировых рынках капитала.

Процессы глобализации и экономические реформы обуславливают необходимость интеграции бухгалтерского учета в мировую практику, что требует пересмотра и адаптации национальных систем к международным стандартам. Это, в свою очередь, способствует развитию национальной экономики, улучшению управления финансовыми ресурсами и повышению конкурентоспособности предприятий на мировых рынках.

Предприятия Республики Таджикистан сталкиваются с рядом вызовов и угроз в сфере финансового учета, которые затрудняют эффективное функционирование финансовой системы и ограничивают экономическое развитие. Одной из основных проблем является нехватка квалифицированных кадров. В стране ощущается нехватка специалистов, обладающих необходимыми знаниями и навыками для работы с современными методами бухгалтерского учета и МСФО. Отсутствие необходимой профессиональной подготовки и опыта у бухгалтеров и финансовых аналитиков затрудняет внедрение новых технологий бухгалтерского учета, что снижает точность и достоверность финансовой отчетности.

Еще одной важной проблемой является несовершенство законодательства. Законодательство, регулирующее бухгалтерский учет в Республике Таджикистан, ориентировано, прежде всего, на фискальные цели, что ограничивает гибкость учета и его способность отражать истинное финансовое положение предприятий. На фоне меняющихся экономических условий и спроса на более прозрачную и достоверную отчетность нормативно-правовые акты не всегда соответствуют международным стандартам и не могут обеспечить должный уровень регулирования. Это приводит к недостаткам в бухгалтерском учете и

финансовой отчетности, что снижает привлекательность национальной экономики для иностранных инвесторов.

Кроме того, предприятия Республики Таджикистан сталкиваются с медленной интеграцией в международные стандарты. Несмотря на усилия по переходу на МСФО, страна еще не полностью гармонизировала свои национальные стандарты бухгалтерского учета с международными требованиями. Причиной этого является сложность адаптации национальной системы бухгалтерского учета к международным условиям, а также необходимость серьезных изменений в методологии учета. Без полного соответствия международным стандартам предприятия сталкиваются с трудностями при представлении финансовой отчетности на международных рынках, что ограничивает их возможности по взаимодействию с зарубежными партнерами и привлечению инвестиций на международных рынках капитала.

Основные проблемы, с которыми сталкиваются предприятия Республики Таджикистан в области финансового учета, включают дефицит квалифицированных бухгалтерских кадров, несовершенство законодательства и слабую интеграцию с международными стандартами. Для их решения необходим комплексный подход, включая реформирование образовательной системы, улучшение правовой базы и усиление внедрения международных стандартов, что обеспечит повышение прозрачности информации финансового учета. Переход на МСФО необходим для повышения конкурентоспособности и улучшения доверия инвесторов. Это также откроет доступ к международным финансовым рынкам. Развитие цифровых технологий и автоматизация работы бухгалтерской службы на предприятия также откроют новые возможности для повышения эффективности финансового учета, улучшения качества финансовой информации, повышении ее достоверности и прозрачности точности, а также снижения затрат.

Внедрение МСФО в Республике Таджикистан приносит несколько значительных преимуществ. Это повышение прозрачности и достоверности финансовой отчетности, так как МСФО позволяют создавать стандартизированную и понятную отчетность, которая легко сопоставляется с аналогичной информацией из других стран. Это укрепляет доверие к финансовым данным и снижает риски для инвесторов. Также применение МСФО облегчает взаимодействие с международными партнерами, позволяя таджикским предприятиям вести бизнес с зарубежными компаниями, улучшая их положение на внешнем рынке и упрощая привлечение иностранных инвестиций. Кроме того, МСФО способствует повышению качества управления и принятия решений, обеспечивая более точную картину финансового положения предприятий, что помогает руководству принимать обоснованные и эффективные управленческие решения. Не менее важным является доступ к международным рынкам капитала. Использование МСФО значительно повышает привлекательность таджикских предприятий для инвесторов и международных финансовых организаций, что расширяет возможности для привлечения капитала и кредитования.

Для успешной интеграции МСФО и дальнейшего развития финансового учета в Республике Таджикистан необходимы следующие шаги по совершенствованию нормативно-правовой базы:

- адаптация законодательства к международным стандартам (важно привести национальное законодательство в соответствие с МСФО, а также разработать дополнительные нормативно-правовые акты, регулирующие внедрение стандартов на уровне предприятий);
- разработка и внедрение программ обучения (необходимы программы обучения и повышения квалификации бухгалтеров и аудиторов, чтобы обеспечить кадры, способные работать с МСФО и новыми технологиями в бухгалтерии);
- создание механизмов контроля и аудита (важно установить системы контроля и аудиторских процедур для обеспечения правильности и достоверности финансовой отчетности, соответствующей международным стандартам);
- упрощение налогового учета (налоговое законодательство должно быть приведено в соответствие с международными требованиями, с фокусом на упрощение и прозрачность

отчетности, что обеспечит предприятиям возможность более эффективного выполнения своих обязательств перед государством).

Государственное регулирование и поддержка играют ключевую роль в развитии бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Для ускорения процесса реформирования требуется активная государственная поддержка в обучении и сертификации специалистов, включая финансирование специализированных курсов и тренингов для подготовки профессионалов в области финансового учета. Также важно создать стимулы для предприятий, чтобы они активно внедряли международные стандарты учета, что может быть достигнуто через налоговые льготы, субсидии на обучение кадров или другие формы государственной поддержки. Регулирующие органы, такие как Министерство финансов Республики Таджикистан, должны координировать усилия по внедрению МСФО, осуществлять регулярный мониторинг их выполнения и устранять препятствия, возникающие в процессе внедрения этих стандартов. Важно также разработать и внедрить систему стимулирования для малых и средних предприятий, направленную на помощь в переходе к международным стандартам финансовой отчетности, что поможет улучшить их финансовую отчетность и повысить конкурентоспособность.

В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что финансовый учет в Республике Таджикистан находится на этапе значительных преобразований, обусловленных как внутренними экономическими реформами, так и внешними факторами глобализации. Применение МСФО является ключевым элементом для улучшения прозрачности финансовой отчетности и повышения доверия со стороны инвесторов и международных партнеров. В то же время, развитие финансового учета сталкивается с рядом вызовов, включая недостаток квалифицированных кадров, несовершенство законодательства и ограниченную интеграцию с международными стандартами.

Для практики финансового учета в Республике Таджикистан необходимо предпринять несколько важных шагов, включая активное внедрение МСФО, совершенствование образовательных программ для бухгалтеров, а также разработку нормативно-правовой базы, которая соответствовала бы международным требованиям. Важно также обеспечить доступность профессиональных услуг для малых и средних предприятий, чтобы обеспечить их интеграцию в мировую экономику.

Направления дальнейших исследований должны сосредоточиться на более глубоком анализе специфики внедрения международных стандартов в условиях развивающейся экономики, а также на выявлении практических путей преодоления барьеров, таких как кадровые проблемы и недостаточная подготовленность предприятий к переходу на МСФО. Важным аспектом является также исследование влияния цифровизации на финансовый учет и его роль в повышении эффективности бизнес-процессов в условиях современного рынка.

Таким образом, успешное развитие финансового учета в Республике Таджикистан требует комплексного подхода, включающего как реформирование институциональной базы, так и активное вовлечение всех участников системы - государственных органов, образовательных учреждений и частного сектора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобиев, И.А. Финансово-экономическая информация как объект бухгалтерского учета / И.А. Бобиев, А. Азиззода, Ф. Одинаев // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 115-118
2. Каримов, Б.Х. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б. Х. Каримов, М. Б. Каримиен. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
3. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдашавии низомҳои миллии баҳисобирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2(41). - С. 15-21

4. Каримов, Б.Х. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо / Б.Х. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (57). – С. 158-168
5. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). – С. 23-34
6. Каримов, Б.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 4. – С. 169-179
7. Кодирова, Г.Т. Вопросы развития практики бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2023. – № 3 (62). – С. 27-33
8. Қодирова, Г.Т. Мушкилоти корбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 136-145
9. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Х. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами Ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б. Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71
10. Хушвахтзода, Қ.Х., Қодирова, Г.Т. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 4-1. – С. 5-13

УДК 338

Асрорзода У.С., Болтаев Б. Б.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В МАЛОМ И СРЕДНЕМ БИЗНЕСЕ ТАДЖИКИСТАНА: ОТ АВТОМАТИЗАЦИИ К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ

В условиях глобальной цифровизации и растущей конкуренции применение искусственного интеллекта (ИИ) в малом и среднем бизнесе (МСБ) становится одним из ключевых факторов повышения эффективности и конкурентоспособности предприятий. На примере Республики Таджикистан рассмотрены особенности внедрения ИИ в МСБ, определены препятствия и перспективы дальнейшего развития. Особое внимание уделено стратегическим аспектам использования ИИ, включая разработку инновационных бизнес-моделей, формирование цифровой инфраструктуры и совершенствование системы управления предприятиями. Работа включает результаты аналитического исследования, а также предложения по дальнейшему развитию системы поддержки ИИ-технологий со стороны государства и частного сектора.

Ключевые слова: искусственный интеллект, малый и средний бизнес, Таджикистан, цифровая трансформация, автоматизация, стратегическое развитие.

Асрорзода У.С., Болтаев Б. Б.

ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ТИҶОРАТИ ХУРД ВА МИЁНАИ ТОҶИКИСТОН: АЗ АВТОМАТИКУНӢ ТО РУШДИ СТРАТЕГӢ

Дар шароити рақамикунонии глобалӣ ва рақобати афзоянда, татбиқи зехни сунӣ (ЗС) дар тичорати хурд ва миёна (ТХМ) ба яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии корхонаҳо табдил меёбад. Дар асоси мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои ҷорӣ намудани ЗС дар ТХМ баррасӣ шуда, монеаҳо ва имкониятҳои рушди минбаъда муайян

карда мешаванд. Ба ҷанбаҳои стратегии истифодаи ЗС диққати махсус дода мешавад, аз ҷумла таҳияи моделҳои нави тиҷоратӣ, ташаккули инфрасохтори рақамӣ ва тақмили системаи идоракунии корхонаҳо. Тадқиқоти мазкур натиҷаҳои таҳлилиро дарбар гирифта, пешниҳодҳои оид ба рушди минбаъдаи низомии дастгирии технологияҳои ЗС аз ҷониби давлат ва бахши хусусӣ пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: зеҳни сунӣ, тиҷорати хурд ва миёна, Тоҷикистон, трансформатсияи рақамӣ, автоматикунӣ, рушди стратегӣ.

Asrorzoda U. S., Boltayev B.B.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN TAJIKISTAN: FROM AUTOMATION TO STRATEGIC DEVELOPMENT

In the context of global digitalization and increasing competition, the application of artificial intelligence (AI) in small and medium-sized businesses (SMBs) has become one of the key factors in improving efficiency and competitiveness. This paper examines the specifics of AI implementation in SMBs in the Republic of Tajikistan, identifies obstacles, and explores prospects for further development. Special attention is given to the strategic aspects of AI utilization, including the development of innovative business models, the formation of digital infrastructure, and the improvement of enterprise management systems. The study includes the results of analytical research and provides recommendations for further development of AI technology support systems by both the government and the private sector.

Keywords: artificial intelligence, small and medium-sized businesses, Tajikistan, digital transformation, automation, strategic development.

Введение. Современная экономика переживает этап динамичных изменений, связанных с цифровой трансформацией и повсеместным внедрением инновационных технологий, в том числе искусственного интеллекта. Для Республики Таджикистан, как для развивающейся страны Центральной Азии, малый и средний бизнес играет особую роль в обеспечении занятости, повышении конкурентоспособности и укреплении национальной экономики [8]. По оценкам различных аналитических агентств, роль МСБ в ВВП Таджикистана неуклонно возрастает, однако сохраняется ряд барьеров, среди которых недостаток финансирования, отсутствие квалифицированных кадров и слабая цифровая инфраструктура.

Искусственный интеллект, будучи одним из ведущих направлений развития цифровой экономики, обещает серьезные преимущества, начиная от автоматизации рутинных процессов до создания принципиально новых бизнес-моделей. Для МСБ в Таджикистане это в первую очередь возможность повысить эффективность управления, оптимизировать затраты и повысить качество продукции или услуг. Тем не менее внедрение ИИ в условиях малого и среднего предпринимательства сопряжено с рядом вызовов, включая высокую стоимость решения, недостаток компетенций и отсутствие систематизированных государственных программ поддержки.

Цель настоящей работы. выявить актуальные тенденции и определить стратегические приоритеты развития искусственного интеллекта в малом и среднем бизнесе Таджикистана.

Задачи исследования включают:

- Анализ текущего состояния МСБ в Республике Таджикистан и уровня цифровизации;
- Изучение мирового опыта и передовых практик внедрения ИИ в предпринимательство;
- Выявление основных препятствий на пути к широкомасштабному внедрению ИИ в МСБ Таджикистана;
- Формулирование рекомендаций по развитию ИИ-технологий с опорой на стратегические перспективы.

Методологической основой исследования выступили анализ нормативно-правовой базы, статистические данные, экспертные интервью и обзор научных публикаций. Исследование может быть полезным для представителей государственных структур, предпринимательского сообщества, научного и образовательного секторов, а также для всех заинтересованных сторон, стремящихся к развитию инноваций и повышению конкурентоспособности МСБ в республике.

Теоретические основы развития искусственного интеллекта в предпринимательской деятельности. Развитие искусственного интеллекта и его интеграция в бизнес-процессы являются предметом активного научного изучения. В литературе этому направлению посвящены многочисленные исследования, освещающие различные аспекты использования ИИ в повышении эффективности предприятий [3]:

В частности, вопросы адаптации технологий машинного обучения и интеллектуальных систем в управленческой и производственной деятельности анализируются в трудах В. А. Бамбурова, Е. Ю. Беловой и М. О. Шевченко.

Экономические и организационные механизмы внедрения ИИ подробно рассматриваются в работах Н. В. Городновой, а также А. А. Дашкова и Ю. О. Нестеровой. Значительный вклад в изучение вопросов цифровой трансформации предприятий внесли И. В. Дыбина и А. С. Славянов, исследующие влияние интеллектуальных систем на бизнес-процессы.

Под руководством Ш. И. Кадырова была проведена комплексная оценка применения технологий искусственного интеллекта в различных отраслях экономики. Проблематика автоматизации управления с использованием алгоритмов ИИ рассмотрена в исследованиях А. Б. Моттаевой с соавторами и А. Ф. Мустафиной. Кроме того, значительное внимание вопросам использования нейросетевых методов в корпоративной среде уделено в работах Е. В. Поповой и других исследователей.

Термин «искусственный интеллект» охватывает широкий спектр технологических решений, которые могут воспроизводить или дополнять человеческие когнитивные способности, такие как обучение, распознавание образов, принятие решений и прогнозирование. В контексте предпринимательской деятельности ИИ позволяет создавать интеллектуальные системы, способные анализировать большие объемы данных, принимать решения на основе предиктивных моделей, а также адаптироваться к меняющимся условиям рынка [5].

В мировой практике наиболее востребованными технологиями, связанными с ИИ, являются машинное обучение (включая глубокое обучение), обработка естественного языка, компьютерное зрение, роботы-ассистенты и интеллектуальные системы поддержки принятия решений. Важность ИИ в бизнесе объясняется тем, что современные предприятия вынуждены оперативно реагировать на сложные вызовы рынка, и технологии интеллектуального анализа данных могут существенно повысить адаптивность организационной структуры и эффективность операционной деятельности.

Роль ИИ в малом и среднем бизнесе. МСБ играет важную роль в формировании валового внутреннего продукта, создании рабочих мест и стимулировании инновационной активности. Однако ограниченность ресурсов (финансовых, кадровых, технологических) нередко препятствует полноценному внедрению передовых решений, к которым относится и искусственный интеллект. Тем не менее именно ИИ в ряде случаев способен компенсировать недостаток ресурсов и вывести бизнес на более высокий уровень качества. Можно классифицировать по следующим направлениям [6]:

Автоматизация рутинных задач. Например, использование чат-ботов для обслуживания клиентов, системы распознавания текста и речи для ускорения документооборота, программ для машинного перевода и др.;

Аналитическая поддержка управленческих решений. Применение предиктивной аналитики, систем прогнозирования спроса и управления запасами, что особенно актуально для торговых и производственных компаний;

Модернизация бизнес-процессов. Интеграция умных алгоритмов в CRM- и ERP-системы, внедрение интеллектуальных систем управления персоналом (HRTech);

Повышение конкурентоспособности. Создание новых продуктов и услуг на основе анализа больших данных и автоматизации, формирование персонализированных предложений для клиентов.

Для условий Таджикистана эти направления имеют особое значение в связи с необходимостью повышать производительность труда и расширять экспортные возможности предприятий, ориентированных на региональные и международные рынки.

Текущее состояние МСБ в Республике Таджикистан и уровень цифровизации. В структуре экономики Таджикистана МСБ обеспечивает значительную часть рабочих мест, при этом основные направления деятельности малыми и средними предприятиями – торговля, сельское хозяйство, сфера услуг, а также легкая промышленность. Согласно данным республиканской статистики, на долю МСБ приходится около 30-35% ВВП, и эта доля имеет тенденцию к росту [1]. Тем не менее, сравнительно низкий уровень технологической оснащённости и недостаточная цифровая грамотность персонала тормозят развитие инноваций.

Уровень цифровизации и инфраструктуры. Для эффективного внедрения ИИ-технологий требуется соответствующая инфраструктура – высокоскоростной интернет, доступ к облачным вычислительным ресурсам, а также наличие квалифицированных специалистов (программистов, дата-сайентистов, аналитиков и т. д.). В Таджикистане уровень проникновения интернета и мобильной связи растёт, однако остаётся ниже среднего мирового показателя. Кроме того, наблюдается значительная разница между столицей (г. Душанбе) и отдалёнными регионами в плане технического оснащения и доступности ИТ-сервисов [2]. Слабые стороны цифровой инфраструктуры:

недостаток оптоволоконных сетей в регионах;

высокие тарифы на интернет-доступ;

ограниченный выбор облачных провайдеров (многие услуги предоставляются крупными зарубежными компаниями, что затрудняет локальную адаптацию).

Вместе с тем, Правительство Республики Таджикистан предпринимает шаги по стимулированию цифровой трансформации, в том числе укреплению телекоммуникационной инфраструктуры, льготному налогообложению ИТ-компаний и развитию профильного образования [4]. Это создает предпосылки для ускоренного внедрения ИИ, однако требует комплексного и систематического подхода.

Анализ мирового опыта внедрения ИИ в малый и средний бизнес. Мировой опыт показывает, что наиболее активно ИИ внедряется в странах с развитой цифровой инфраструктурой и значительными инвестициями в исследования и разработки (США, Китай, страны Европейского союза) [9]. Для МСБ наиболее релевантными являются следующие кейсы:

Автоматизация клиентского сервиса. Использование чат-ботов и интеллектуальных помощников позволяет снизить нагрузку на контактные центры и повысить скорость ответа на запросы;

Прогнозирование спроса и управление цепочками поставок. Предиктивные алгоритмы на основе машинного обучения помогают сократить запасы, оптимизировать логистику и минимизировать издержки;

Персонализация маркетинга и рекламы. Рекомендательные системы и технологии анализа больших данных (Big Data) дают возможность адаптировать контент под конкретную аудиторию, повышая конверсию продаж;

Интеллектуальное управление персоналом. HRTech-решения с модулями ИИ способны оптимизировать процесс найма, обучения и мотивации сотрудников.

Для внедрения ИИ в секторе МСБ важен комплексный подход, включающий государственную поддержку (гранты, налоговые льготы, образовательные программы), формирование гибкой нормативно-правовой базы и развитие партнёрств между бизнесом, научными организациями и венчурными фондами.

Специфика региональных рынков и адаптация к условиям Таджикистана. Несмотря на универсальность многих ИИ-подходов, практическое внедрение зависит от региональной

специфики. В Таджикистане, где значительная часть экономики связана с сельским хозяйством, важным направлением может стать развитие агротехнологий с использованием ИИ: дистанционный мониторинг посевов, прогнозирование урожайности, интеллектуальное управление поливом и т. д. Кроме того, в условиях растущего числа мигрантов, занятых в различных секторах, можно внедрять системы автоматизированного учёта денежных переводов, анализировать социальные и экономические последствия внутри и внешней миграции.

Другой важный фактор – лингвистическая и культурная специфика, требующая локализации решений, особенно в сфере обработки естественного языка. Таджикский язык и русскоязычное население формируют уникальную комбинацию, которая может повлиять на эффективность и точность работы чат-ботов, систем машинного перевода и других лингвистических моделей.

Препятствия на пути внедрения искусственного интеллекта в МСБ Таджикистана:

Недостаток финансовых ресурсов. Большинство МСБ в республике не располагают достаточными инвестициями для приобретения лицензий на передовые IT-платформы и проведения масштабных проектов по внедрению ИИ;

Дефицит квалифицированных кадров. Программисты, аналитики больших данных и эксперты в области машинного обучения в Таджикистане крайне востребованы, но их количество ограничено. Это повышает стоимость кадровых ресурсов и замедляет процессы масштабирования ИИ-проектов [7];

Слабая цифровая инфраструктура. В ряде регионов отсутствует стабильный и быстрый доступ к интернету, нет локальных дата-центров, что усложняет использование облачных сервисов и коллаборационных платформ [2];

Низкий уровень цифровой грамотности. Руководители и сотрудники компаний не всегда осознают возможности ИИ и не обладают необходимыми навыками для его использования;

Недостаточная поддержка и нормативные барьеры. Несмотря на существование отдельных программ и стратегий, системная поддержка ИИ в МСБ нуждается в усовершенствовании.

Пути и стратегии развития ИИ в МСБ Таджикистана.

Государственная поддержка и развитие экосистемы:

Программа грантов и субсидий. Государство могло бы учредить специальные гранты для стартапов и МСБ, работающих над проектами внедрения ИИ. Это стимулировало бы появление новых компаний, занятых разработкой и адаптацией локальных IT-решений;

Льготное налогообложение. Снижение налоговой нагрузки на предприятия, внедряющие ИИ, позволило бы снизить стартовые издержки и увеличить инвестиционную привлекательность сектора;

Образовательные инициативы. Запуск курсов и факультативов в вузах республики по направлению Big Data, Data Science и машинного обучения. Создание центров компетенций на базе крупных университетов (например, Таджикского национального университета) для подготовки профильных специалистов.

Кооперация с международными организациями и фондами:

Техническая поддержка и экспертиза. Привлечение международных экспертов из крупных технологических компаний и научно-исследовательских институтов, обмен опытом и сотрудничество в рамках международных проектов;

Инвестиции и венчурное финансирование. Формирование локальных венчурных фондов при участии иностранных инвесторов, которые готовы вкладывать средства в перспективные ИИ-проекты;

Международные акселераторы и инкубаторы. Создание в Таджикистане филиалов акселераторов, специализирующихся на высокотехнологичных стартапах, чтобы предоставить местным МСБ доступ к передовым методикам и менторам.

Образовательные программы и повышение цифровой грамотности:

Корпоративное обучение. Организация тренингов и семинаров по основам ИИ и аналитике данных, в том числе в дистанционном формате;

Практико-ориентированные курсы. Разработка специальных программ обучения для руководителей и специалистов МСБ, направленных на понимание;

Возможностей ИИ в конкретных отраслях (торговля, агробизнес, сфера услуг);

Популяризация технических профессий. Стимулирование молодёжи к выбору ИТ-направлений через профориентационные кампании, гранты на обучение в технических вузах и стипендии.

Практические примеры и возможные сценарии использования. Для повышения наглядности рассмотрим несколько гипотетических сценариев использования ИИ в МСБ Таджикистана, отражающих различные отраслевые и функциональные области:

Сценарий 1: Агротехнологии (сельское хозяйство).

Мониторинг состояния почвы и растений. Использование IoT-сенсоров и алгоритмов машинного обучения для анализа данных о влажности, температуре, питательных веществах в почве;

Прогнозирование урожайности. Применение методов предиктивной аналитики на основе исторических данных об урожаях, погодных условиях и уровне удобрений;

Оптимизация ирригации. Интеллектуальные системы позволяют экономить воду, планируя полив с учётом прогноза погоды и текущего состояния растений.

Сценарий 2: Розничная торговля и сфера услуг.

Чат-боты для клиентов. Автоматизация консультаций и обслуживания на нескольких языках (таджикском, русском, английском), что снижает нагрузку на колл-центры;

Персонализированные рекомендации. Рекомендательные системы на основе истории покупок и поведенческих паттернов клиентов;

Анализ отзывов и социальных сетей. Система мониторинга упоминаний бренда и конкурентного анализа для своевременной корректировки маркетинговой стратегии.

Сценарий 3: Финансовые услуги и микрокредитование.

Скоринг заёмщиков. Применение машинного обучения для оценки кредитоспособности и определения уровня риска, что может сократить процент невозврата кредитов;

Автоматизация документооборота. Программы распознавания документов и автоматический учёт финансовых операций, снижающий риск ошибок и мошенничества;

Финансовая аналитика. Создание дашбордов и отчётов, позволяющих руководству оперативно принимать решения на основе статистических данных.

Экономические эффекты и оценка эффективности внедрения ИИ. Для оценки вклада ИИ в развитие МСБ необходимо использовать следующие ключевые показатели эффективности (KPI):

Рост продаж и прибыли. Повышение конверсии, снижение издержек и расширение клиентской базы;

Сокращение операционных затрат. Автоматизация процессов, оптимизация производства и логистики;

Скорость принятия управленческих решений. Интеллектуальные системы анализа данных позволяют оперативнее реагировать на рыночные изменения;

Удовлетворённость клиентов. Повышение качества обслуживания за счёт персонализации и сокращения времени отклика;

Производительность труда. Увеличение объёмов выпуска продукции или предоставляемых услуг за счёт автоматизации рутинных задач.

Расчёт ожидаемого экономического эффекта. Ниже представим оценку экономического эффекта от внедрения ИИ для типичного среднего предприятия в сфере розничной торговли:

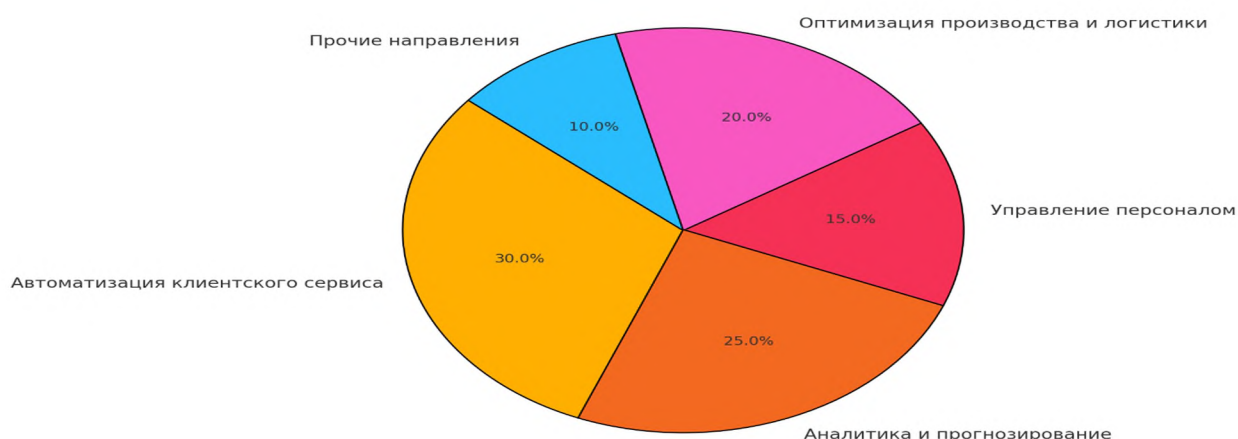
Как видно из таблицы, даже при умеренных масштабах внедрения ИИ (например, внедрение чат-бота для обслуживания клиентов и системы автоматического прогнозирования спроса) предприятие может добиться роста оборота на 10% и сокращения операционных затрат на 12%. Улучшение ключевых финансово-экономических показателей, а также повышение удовлетворённости клиентов говорит о перспективности использования ИИ в предпринимательстве.

Таблица 1. Иллюстрация показатели экономической выгоды от внедрения ИИ

Показатель	До внедрения ИИ	После внедрения ИИ	Изменение
Годовой оборот, млн сомони	5,0	5,5	+0,5 (+10%)
Операционные затраты, млн сомони	2,5	2,2	-0,3 (-12%)
Рентабельность, %	10	13	+3 п. п.
Количество сотрудников, чел.	50	50	Без изменений
Индекс удовлетворённости клиентов, %	70	80	+10 п. п.

Ниже приведен диаграмма, иллюстрирующий основные направления использования ИИ в МСБ:

Диаграмма 1.

Из приведённого распределения видно, что самое популярное применение ИИ в секторе МСБ связано с автоматизацией клиентского сервиса (30%), что объясняется относительно простотой интеграции чат-ботов и виртуальных ассистентов в существующие каналы коммуникации. На втором месте – аналитика и прогнозирование (25%), что говорит о растущем интересе к предиктивным моделям для повышения эффективности управления.

Рекомендации и перспективы.

Укрепление институциональной основы. Необходимо совершенствовать нормативно-правовое регулирование, стимулирующее внедрение ИИ в бизнесе. Создание национальных стандартов в области ИИ, упрощение бюрократических процедур и предоставление налоговых льгот – ключ к ускорению инноваций;

Инфраструктурное развитие. Расширение сети высокоскоростного доступа к интернету и создание локальных дата-центров позволят предприятиям работать с большими данными без

высоких транзакционных издержек. Важно обеспечить равномерное развитие инфраструктуры не только в Душанбе, но и в регионах;

Подготовка кадров. Инициирование государственных и частных образовательных программ по Data Science, машинному обучению и управлению цифровыми проектами. Формирование специализированных лабораторий, вовлечение международных экспертов и компаний в процесс обучения;

Продвижение исследований и разработок. Развитие научно-исследовательских центров и лабораторий на базе ведущих вузов и частных компаний. Стимулирование коллабораций между университетами, бизнесом и правительством. Грантовая поддержка высокорисковых научно-технических исследований, которые могут дать значительный экономический эффект;

Международная кооперация. Привлечение зарубежных инвестиций и участие в глобальных исследовательских проектах по ИИ. Создание акселераторов и бизнес-инкубаторов международного уровня, которые будут способствовать обмену опытом и технологиями;

Учет региональных особенностей. Разработка локализованных решений, учитывающих языковую специфику, культурный контекст и особенности отраслей, наиболее актуальных для экономики Таджикистана (сельское хозяйство, лёгкая промышленность, инфраструктурные проекты и т. д.).

Заключение. Внедрение искусственного интеллекта в малый и средний бизнес Таджикистана имеет высокий потенциал для стимулирования экономического роста, развития инноваций и укрепления конкурентных позиций страны как на региональном, так и на международном уровне.

Тем не менее, реализация этого потенциала требует комплексного подхода: от развития инфраструктуры и подготовки кадров до совершенствования нормативно-правовой базы и государственной поддержки.

Анализ мирового опыта показывает, что успех внедрения ИИ во многом определяется тем, насколько оперативно и гибко предприятия реагируют на изменения внешней среды, а также насколько активно государство и другие заинтересованные стороны (инвесторы, вузы, НКО) содействуют развитию высокотехнологичной экосистемы. В условиях Таджикистана дополнительными факторами являются культурно-языковая специфика, нехватка локальных экспертов в области ИИ и необходимость преодоления цифрового разрыва между городами и сельскими районами.

Несмотря на существующие барьеры, тренд на цифровую трансформацию в республике продолжает набирать обороты. При правильном сочетании государственной поддержки и частной инициативы инновационные ИИ-решения могут существенно повысить производительность и конкурентоспособность МСБ, способствуя устойчивому развитию экономики Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Макроэкономические показатели. 2023.
2. Интернет в Таджикистане. 2024. Электронный источник: <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20241203/istoriya-o-tom-kak-snachala-razvivalsya-a-potom-razvalivalsya-internet-v-tadzhikistane?ysclid=m7pclzz5m2477000663>
3. Мезенцев Д. А. Применение искусственного интеллекта в управлении малым и средним бизнесом // Экономические и социально-гуманитарные исследования. 2023. №3(39). С. 104.
4. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 г.
5. Сергей В. С. Антон Д. М. Системы поддержки принятия решений на базе искусственного интеллекта: интеграция, адаптация и оценка эффективности // Экономика и управление. 2024. №30(12). С. 1523.

6. Санарикова А., Кожаметова А.К. Оптимизация бизнес-процессов с помощью искусственного интеллекта: перспективы и вызовы // Endless light in science. 2025. С. 139.
7. Ущерб Таджикистана от утечки мозгов. 2023. Электронный источник: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20230608/80-mlrd-utsherb-tadzhikistana-ot-utechki-mozgov-i-on-budet-rasti>
8. Чарыева О. Роль малого и среднего бизнеса в экономике // Символ науки. 2024. №12-1-1. С. 185-186.
9. OECD.AI (2022) VC investment in AI by country. URL: <https://oecd.ai/en/data?selectedArea=investments-in-ai&selectedVisualization=vc-investments-in-ai-by-country> (дата обращения: 11.04.2022).

УДК 338

Ашурзода Ш.М., Турсунов И.Х.

ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР RUШДИ СОҲАҶОИ ИҚТИСОДӢ

Масъалаи асосие, ки имрӯз дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, ин иҷрои саривақти қисми даромад ва иҷрои самаранокии хароҷоти буҷети давлатӣ мебошад. Чунин қорҳо имкон медиҳанд, ки рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат таъмин гардида, дар натиҷа имкони рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ гардад. Зеро моҳияти асосии рушди иқтисодӣ дар ташкил ва иҷроии саривақти буҷет, муътадил нигоҳдоштани сатҳи пардохтазирӣ, сари вақт ва самаранок иҷро намудани уҳдадорӣҳои давлатӣ ва баланд намудани сатҳи пардохтазирӣ ва идоракунии воситаҳои молиявии давлатӣ барои рушд мебошад. Ҳамин аст, ки истифодаи маблағҳои буҷетӣ тибқи меъёрҳои самаранокии воситаҳои буҷетӣ дар низоми буҷети давлатӣ алҳусус дар иҷроии хароҷоти он бениҳоят бузург буда, имкон медиҳад, ки рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба вучуд омада, дар навбати худ ба рушди иҷрои саривақти ҳам даромад ва хароҷоти буҷет гардад, муҳимияти онро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, хароҷоти буҷет, даромад, иҷрои буҷет, шаффофияти буҷет, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, рушди иқтисодӣ, воситаҳои буҷетӣ, таъмини иқтисодӣ.

Ашурзода Ш. М., Турсунов И. Х.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ЭФФЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТРАСЛЕЙ

Основной проблемой, стоящей сегодня перед Правительством Республики Таджикистан, является своевременное выполнение доходной части и эффективное выполнение расходов государственного бюджета. Такие работы позволяют обеспечить социально-экономическое развитие страны и, как следствие, возможность развития валового внутреннего продукта. Потому что основная суть экономического развития заключается в своевременном формировании и исполнении бюджета, поддержании стабильного уровня ликвидности, своевременном и эффективном выполнении государственных обязательств, а также в повышении уровня ликвидности и управлении государственными финансовыми инструментами для развития. Поэтому использование бюджетных средств в соответствии с критериями эффективности бюджетных средств в системе государственного бюджета особенно велико в осуществлении его расходов, что позволяет стимулировать рост валового внутреннего продукта и, в свою очередь, способствовать своевременному выполнению как доходов, так и расходов бюджета, что свидетельствует о его важности

Ключевые слова: эффективность, бюджетные расходы, доходы, исполнение бюджета, прозрачность бюджета, валовой внутренний продукт, экономический рост, бюджетные средства, экономическое обеспечение.

Ashurzoda Sh. M., Tursunov I. H.

STATE INDEPENDENCE AND EFFECTIVE ASSESSMENT OF STATE BUDGET EXPENDITURES IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SECTORS

The main problem facing the Government of the Republic of Tajikistan today is the timely implementation of the revenue side and the effective implementation of state budget expenditures. Such work makes it possible to ensure the socio-economic development of the country and, as a result, the possibility of developing the gross domestic product. Because the main essence of economic development is the timely formation and execution of the budget, maintaining a stable level of liquidity, timely and effective fulfillment of government obligations, as well as increasing the level of liquidity and managing public financial instruments for development. Therefore, the use of budget funds in accordance with the criteria of budget efficiency in the state budget system is especially high in the implementation of its expenditures, which allows stimulating the growth of gross domestic product and, in turn, contributing to the timely implementation of both budget revenues and expenditures, which indicates its importance.

Keywords: efficiency, budget expenditures, revenues, budget execution, budget transparency, gross domestic product, economic growth, budget funds, economic support.

Олимон ва иқтисоддонон оид ба ҳолати буҷет ва баҳодихии самараноки воситаҳои буҷетӣ вобаста ба рушди иқтисодӣ назарияҳои гуногунро пешнаҳод намудаанд. Аз нигоҳи баъзе олимон-иқтисоддонон буҷети давлатӣ бояд ҳамасола тавозуннок бошад, нигоҳи дигар вобаста ба сикли иқтисодӣ тавозунок ва гуруҳи дигар на буҷети тавозунок балки иқтисодиёти тавозунокро тавсиф намудаанд.

Тибқи назарияи сеюм, ки ба олими машҳур Ч.М. Кейнс рабт дорад дар асраи ӯ «Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул» (соли 1936) дарҷ гардидааст, дар бораи на буҷети тавозуннок балки иқтисодиёти тавозуннок (ғояи «молияи функционалӣ») хеле васеъ паҳн гардидааст. Ба ақидаи ӯ агар иқтисодиёт дар ҳолати пастравӣ бошад, бояд воситаҳои буҷети давлатӣ (харидаи давлатӣ, андозҳо ва трансфертҳо) ба сифати танзимкунандаҳои зиддидоирагӣ ё зиддисиклӣ, ки иқтисодиётро дар марҳилаҳои гуногун муътадил мекунад, мавриди амал қарор дода шуда дар ҳолати баръакс, бояд хароҷоти худро (харидаи давлатӣ ва трансфертҳо) зиёд карда, андозҳоро кам намояд ва ин амал боиси баланд шудани талаботи умумӣ мегардад. Ин назарияҳо шаҳодат медиҳанд, ки баҳогузори намудани воситаҳои хароҷот дар сектори буҷет муаммои мураккабро ба миён меорад. Зеро самаранокии истифодаи дороиҳои буҷет тамоюли иқтисодӣ ва иҷтимоиро дошта, бештари хароҷотҳо дарозмуддат пешбинӣ шудааст. Махсусан дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, расидан ба ҳадафи рушди иқтисодӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бе таҳлил ва баҳогузори намудани сатҳи самаранокии субъектҳои иқтисодӣ ғайриимкон аст. Бинобар ин, дар баробари ҷорӣ намудани механизмҳои истифодабарии воситаҳои буҷет вазифаи муҳимтарини давлат ин фароҳам овардани шароит барои гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, аз ҷумла дастгирии ҳуқуқии ислоҳоти иқтисодӣ ва тақвияти назорати давлатӣ, ҳавасмандгардонии рушди муҳити рақобат ва ғайра, мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми «тамоюли самаранокӣ» ҳамчун мафҳуми нисбӣ бо таносуби натиҷаи ҳар гуна рӯйдод ва арзиши татбиқи он ифода ёфтааст ва хусусияти муайян кардани самти микдор ва сифатро дорад. Ҷузъи сифатии самаранокии хароҷоти буҷет ин ноил гардидан ба хусусиятҳои сифатии ҳоси банақшагирии буҷет мебошад [8, 135].

Тамоюли самаранокии харочоти бучет мафхуми васеъест, ки бо илова гардидани арзёбиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дигаргун мегардад. Аз ин рӯ, андозагирии самаранокии онҳо тавассути чунин нишондиҳандаҳои микдорӣ, монанди харочот ва ғоида, ғайриимкон аст [8, 167].

Агар мо ин таърифро аз нуқтаи назари классикон баррасӣ кунем, пас харочоти маблағҳо хеле самараноктар мебошад, зеро даромади он ба истифодабарандае, ки ба он арзиши бузург медиҳад, равона карда шудааст (нигаред ба расми 1).

Расми 1. Вазифаҳои самаранокии харочоти бучети давлатӣ

Дар ин масъала гуфтан мумкин аст, ки истифодаи самарабахшӣ бо истифодаи нишондиҳандаҳои самаранокии захираҳои бучетӣ дар сохтори харочоти бучет муайян карда мешавад. Аммо дар бисёр ҳолатҳо маблағҳо ба ҳадафҳои иҷтимоӣ равона мегардад, дар ҳоле, ки бояд харочот барои соҳаҳои иқтисодӣ равона карда шавад, албатта бо назардошти то ҳадди минималӣ кам кардани харочот ба идоракунии, хизматрасонии қарзи давлатӣ ва маҳаллӣ ва ғ. (нигаред ба расми 2).

Расми 2. Ҷабҳаҳои гуногуни муҳтавои самаранокии харочоти бучети давлатӣ

Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз рӯзҳои аввали ба даст овардани Истиқлолият ба бунёди пояҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, бо мақсади таъмини амнияти иқтисодии кишвар, ислоҳоти куллии иқтисодиро роҳандозӣ намуда истодааст.

Зеро дар солҳои аввали бадастории соҳибистиқлолӣ иқтисодиёти мамлакат дар доираи се мушкилоти бисёр бад қарор дошт, ки инҳо бо сабаби кашмакашиҳои шаҳрвандӣ дар панҷсоли саршавии ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997) ва пайомадҳои бади иқтисодӣ-иҷтимоӣ он, аз байн рафтани занҷираи иқтисодӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бо сабаби аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ, дар ҳоли қарор доштани ислоҳотҳои сохтори институтсионалӣ бо гузариш аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ.

Чадвали 1. Ҳисоби сатҳи таъминотнокӣи хароҷоти буҷети давлатӣ барои солҳои 2020-2023

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	Сатҳи радкунӣ дар солҳои 2020-2023	Сатҳи нисбӣ дар солҳои 2020-2023
Шумораи аҳоли, млн. нафар	9,506	9,886	10,011	10,277	0,771	1,2
Харчи буҷет дар ин давра, млн. сомонӣ	24812,3	28109,0	33626,7	38103,7	13291,4	153,6
Сатҳи таъминотнокӣи буҷет, сомонӣ (ба сари 1 нафар)	2610,2	2843,3	3358,9	3707,7	1097,5	1,42

Сарчашма: Омори солони Чумхурии Тоҷикистон / маҷ.омор. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе 2023. С.461.

Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ / маҷ. омор. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе 2021. С.335, 674.

Сомонаи Президенти Чумхурии Тоҷикистон: <http://president.tj>

Агар аз рӯи чадвал дида бароем, маълум мегардад, ки сатҳи таъминоти буҷет дар соли 2023 ба андозаи 1,42 маротиба афзудааст. Нишондидандаи мазкур дар дигар давлатҳо ба мисли Федератсияи Россия, Қирғизистон, Қазоқистон фарқият дахҳо маротиба зиёд аст.

Пешрафти ин нишондиҳандаҳо метавонад яке аз ҳадафҳои ноилгардӣ ба Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон то давраи солҳои 2030 гардад.

Имрӯзҳо мо мебинем, ки бо дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ, ки ҳамасола дар Паёми Пешвои муаззамии миллат соҳаи иҷтимоӣ ҳамчун соҳаи калидӣ ҳисобида шуда, маблағгузори он зиёд мегардад. Вобаста ба ин дастгириҳо соли 2019 48 млрд. сомонӣ даромади пулии аҳолиро ташкил карда бошад, пас дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 147 млрд.сомонӣ, яъне 3 баробар афзоиш ёфтааст, афзоишҳои музди меҳнат 1,5 баробар, андозаи миёнаи нафақа 1,5 баробар мебошад. Албатта чунин дастгириҳо аз як тараф нишон медиҳанд, ки сол ба сол сатҳи камбизоатӣ кам карда шавад, аммо аз нуктаи назари Ч.Кейнс дида бароем, таъкид бар он мекунад, ки бояд мувозинати иқтисодӣ аз ҳисоби буҷет бештар дастгирӣ карда шавад.

«Тибқи баҳогузори муҳаққиқон шаҳрвандоне, ки имтиёзҳои иҷтимоӣ мегиранд, беш аз 50%-и онҳо ба кӯмаки иҷтимоӣ ниёз надоранд. Ҳамзамон, он шаҳрвандоне, ки ба кӯмак ниёз доранд, ҳатто камтар аз 50%-и кӯмаки иҷтимоӣ пешбинигардидаро соҳиб мегарданд. Ҳамин тариқ, агар ҳар чӣ бештар воситаҳои буҷетӣ ба низоми дастгирии иҷтимоӣ равона гардад, ҳамон қадар он нобаробарии иҷтимоиро дар байни аҳоли зиёд мекунад ва самарабахшии хароҷотҳо аз рӯи мақсад паст менамояд» [12, 128].

Ба самаранокӣ истифодаи маблағҳои буҷетӣ ба назари мо пеш аз ҳама он нақша ва стратегияе, ки давлат таҳия мекунад, метавонад таъсири мусбат ва ё манфӣи ҳудро расонад. Ҳамчунин сифати пасти барномаҳои давлатӣ ба самаранокӣ татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаҳои дахлдори танзим ва иҷрои хароҷоти буҷети давлатӣ, ки ба нишондиҳандаҳои барномаҳои давлатӣ ба арзёбии воқеии ноил шудан ба натиҷаҳои ба нақша гирифташуда метавонад таъсири манфӣ расонад.

Тибқи таҳлилҳои Вазорати молия, ки дар асоси барномаҳои стратегӣ маблағгузори буҷет бештар ба соҳаҳои иҷтимоӣ карда мешавад, хусусияти иҷтимоӣ доштани буҷети давлатӣ тақвият дода шуда, яъне дида мешавад, ки «хароҷот барои илму маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2017 9,6 миллиард сомонӣ, дар соли 2023 ба 18,5 миллиард сомонӣ зиёд шуд, яъне 1,9 баробар зиёд гардидааст, ки ба 21,9 миллиард сомонӣ дар ҳафт соли охир афзоиш ёфта, ин маблағҳо барои дастгирии гурӯҳҳои осебапазир аҳоли тавассути пардохти нафақа, кумақпулӣ

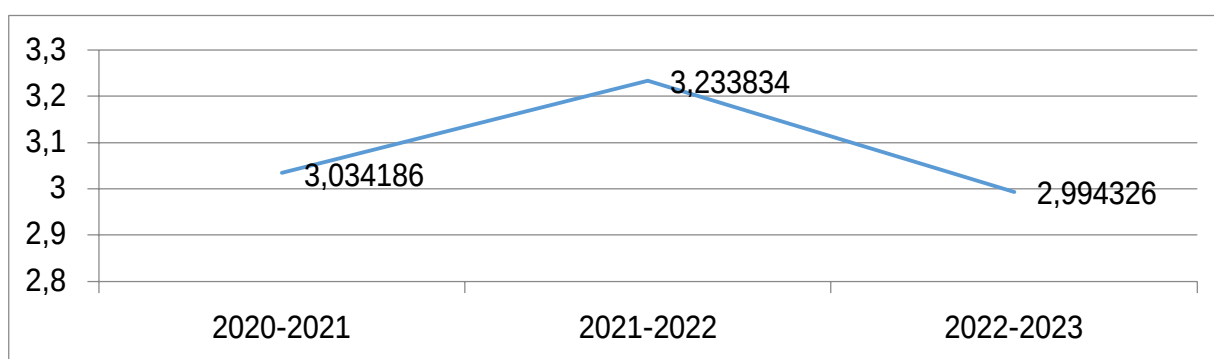
ва чубронпулиҳо, нигоҳдории муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва уҳдадорихои дигар зиёда аз, аз ҷумла танҳо дар соли 2023-юм 4 миллиард сомони ро ташкил мекунад» [5].

Агар дар се соли охир хароҷоти буҷети давлатиро ба соҳаи иҷтимоӣ дида бароем зиёда 61 млрд. сомони ро ташкил менамояд.

Аз нигоҳи мо, барои иҷрои сифати ин вазифаҳо Ҳукумати кишвар зарурати таҳлил намудани оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии тағйиротҳо дар ҷаҳони муосир ба нақша гирифта шуда, барномаву стратегияҳои барои бартраф кардани омилҳои таъсиркунонда ба рушди иқтисодиёти миллӣ таҳия карда шаванд.

Тибқи баҳогузориҳои самаранокии воситаҳои буҷетӣ, ки бо мултипликатори хароҷоти буҷет ҳисоб карда мешавад, ҳиссаи хароҷоти буҷет дар таркиби ММД кишвар аз рӯи мултипликатори онро дар расми 3 дида мебароем.

Дар расми 3. дар солҳои 2021, 2022, 2023 дида мешавад аз ҳиссаи хароҷоти буҷети давлатӣ барои ҳар як сомонии харҷшуда ба 3.03, 3.23 ва 2.99 сомонӣ маҳсулот мувофиқ меояд. Аз натиҷаи ин муайян кардан мумкин аст, ки ҳиссаи хароҷотҳои нисбати истеҳсоли маҳсулоти истеҳсолшуда ва ММД-и кишвар рӯ ба коҳиш дорад, ки шояд як сабабаш ин хусусияти иҷтимоӣ доштани буҷети давлатӣ бошад.

Расми 3. Нишондиҳандаи мултипликатори хароҷоти буҷети давлатӣ

Имрӯз дар назди буҷет яке аз муаммоҳои ин тибқи нақша иҷро нагардидани қисми зиёди хароҷотҳо мебошад. Муҳаққон қайд менамоянд, ки «... тамоми хароҷотҳои соҳавие, ки дар нақша гирифта шуда қисми зиёде аз онҳо иҷроиши 100 фоизиро надоранд. Ин ҷиҳати манфӣ ва мусибиро дорад. Ҷиҳати мусбии он дар сарфакорона истифодабарии воситаҳои буҷетӣ ба даст овардани воситаҳои муваққатан озоди буҷетӣ ба ҳисоб меравад. Ҷиҳати манфии он мутобиқи нақша иҷро нагардидани хароҷоти буҷети давлатӣ, ки он дар худ барзиёд ба нақша гирифташудаи хароҷотгузориҳои буҷетиро инъикос менамояд. Ин бо худ муаммоҳои зиёдро инъикос менамояд, ба монанди касри буҷет ва ММД, ки вобаста ба ҳаҷми тасдиқшудаи нақшавии хароҷот меъёрҳои онҳо муайян карда мешавад. Ин бевосита бо худ дигар нишондиҳандаҳои ташаккули буҷетӣ ба монандӣ қарзи давлатӣ ва низоми андозӣ таъсирри худро дорад» [3, 197].

Ба мо маълум аст, иҷроиши самаранокии хароҷоти буҷет аз иҷрои саривақтӣ ва пурраи даромади он вобаста аст, яъне то кадом андоз иҷро шудани қисми даромади буҷет, то ҳамон андоза иҷрои қисми хароҷоти онро нишон медиҳад.

Дар иҷрои саривақтии буҷети давлатӣ ва самаранокии иҷрои он имрӯз якқатор муаммоҳои ҷой доранд:

- аз рӯи даромадҳои андозӣ сари вақт ворид нагардидани буҷети давлатӣ;
- аз тарафи баъзе муассисаҳои буҷетӣ ғайримақсаднок ва ғайрисарманок истифода бурдани маблғҳои буҷетӣ;
- боқӣ мондани бақияи зиёди маблғҳо дар суратҳисоби муассисаҳои буҷетӣ;
- аз рӯи нақша иҷро нагардидани хароҷоти буҷетӣ;
- сифати идоракунии амалиётҳои фаврии технологияҳои информатсионӣ аз рӯи коркарди

маълумотҳо;

-муаммои ҳисоботи андозсупорандагон аз рӯи шаффофият.

Муаммоҳои номбаршуда метавонад таъсири манфии худро ба устувории сохтори молиявӣ ва рушди иқтисодӣ расонад.

Барои бартараф кардани чунин муаммоҳо зарур аст, яққатор корҳо аз рӯи истифодаи маблағҳои буҷетӣ гузаронида шаванд:

Ø Ба вучуд овардани мустақилияти буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯи даромадҳо;

Ø Ба вучуд овардани эътимоднокии ва шаффофияти истифодаи воситаҳои буҷетӣ аз тарафи гирандагон ва тақсимкунандагони ин воситаҳо;

Ø Қорӣ намудани принципи масъулиятнокии иҷроии қисми даромад ва хароҷоти буҷетӣ;

Ø Ташкили таъмини пурраи истифодабарии самаранокии маблағҳои буҷетӣ ва иҷроии саривақтии хароҷотҳо.

АДАБИЁТ

1. Алимардонов У. Васоити таълимӣ. Молия. Алимардонов У. Душанбе - 2014. –291с.
2. Афанасьев М.П. Модернизация государственных финансов / М.П. Афанасьев, И.В. Кривогов. -М.: ГУ ВШЭ, 2007. -167с.
3. Акбарова Насиба Абдурахимовна Нақши хазинадорӣ дар таъмини иҷроии чараҳои буҷетӣ Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. №2.1(41), Душанбе, 2024. -С.197.
4. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).
5. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сомонаи расмӣ: <https://moliya.tj/Documents/Index/96>.
6. Давлатмуродов Ш.М. Давлатшоев О.Ҳ. Масъалаҳои самаранокии иҷроии буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. № 3. Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума.- Душанбе, 2020. С.22-27.
7. Каримова М.Т., Мӯминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. Роҳнамои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2012.
8. Майская Е.С. Направления повышения эффективности и результативности бюджетных расходов [Текст] / Е.С. Майская // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы Междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2011 г.). -М.: РИОР, 2011. -Т.1. -С.135.
9. Раҳимзода, Ш. Самтҳои асосии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон дар шароити нави иқтисодӣ / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – №. 2. – Р. 9-12. – EDN LXEWJS.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 127 с.
11. Солеҳзода, А.А. Умаров А.Ш. Таҳлили нишондиҳандаҳои рақобатпазирии иқтисодиёти миллий дар даврони соҳибистиклолӣ Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. №4.1(43), Душанбе, 2024. -С.8.
12. Хушвахтзода Қ.Х., Беков Ф.Ш., Одинаев Ф.Ф. Самтҳои асосии мукамалгардонии механизми баландбардории самаранокии воситаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Монография. Душанбе, –С.128.

Бобоназарова С.М.

**ТАҶРИБАИ ХОРИЧИИ ҶОРИСОЗИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР
СОҲАИ САНОАТ**

Дар мақолаи мазкур таҷрибаи хориҷии рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Соҳаи саноат яке аз афзалиятноктарин соҳа барои Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардида, заминаи муфидро ҷиҳати рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ фароҳам месозад. Аз ҷиҳати муҳаққиқони соҳавиро зарур аст, ки раванди мазкурро боз ҳам амиқтра омӯхта, роҳҳои такмилдиҳии низоми рушди инноватсионии корхонаҳои саноатиро пешниҳод намоянд. Барои корхонаҳои соҳаи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки таҷрибаи хориҷиро азхуд намуда, технологияҳои инноватсиониро, ки дар дигар кишварҳо васеъ истифода гардидаанд, ҷаҳишро ҷорӣ намояд, то дар бозори ҷаҳонии нассочӣ мавқеи пешрафтатар пайдо кунад.

Калидвожаҳо: саноат, инноватсия, рушд, технология, истеҳсолот, тамоюл, ташаккул, низом, идоракунии, самаранокӣ.

Бобоназарова С.М.

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

В данной статье изучен зарубежный опыт инновационного развития промышленных предприятий. Промышленный сектор считается одним из наиболее приоритетных секторов для Республики Таджикистан и обеспечивает полезную основу для дальнейшего развития национальной экономики. Поэтому исследователям отрасли необходимо более глубоко изучить этот процесс и предложить пути совершенствования системы инновационного развития промышленных предприятий. Предприятиям легкой промышленности Республики Таджикистан необходимо изучать зарубежный опыт и активно внедрять инновационные технологии, которые широко используются в других странах, чтобы найти более передовые позиции на мировом текстильном рынке.

Ключевые слова: промышленность, инновации, развитие, технология, производство, тенденция, формирование, система, управление, эффективность.

Bobonazarova S.M.

**FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN
INDUSTRY**

This article examines foreign experience in the innovative development of industrial enterprises. The industrial sector is considered one of the highest priority sectors for the Republic of Tajikistan and provides a useful basis for the further development of the national economy. Therefore, industry researchers need to study this process more deeply and propose ways to improve the system of innovative development of industrial enterprises. Light industry enterprises of the Republic of Tajikistan need to study foreign experience and actively implement innovative technologies that are widely used in other countries in order to find more advanced positions in the global textile market.

Key words: industry, innovation, development, technology, production, trend, formation, system, management, efficiency.

Агар ба таърихи ташаккули саноатикунонӣ назар афканем, дилхоҳ раванди саноатикунонӣ аз саноати сабук сарчашма мегирад, зеро ки дар ин раванд на он қадар сармоягузорию зиёд лозим аст. Саноатикунонӣ- ин раванди интенсивии гузаштан аз ҷомеи анъанавӣ (аграрӣ) ба ҷомеаи индустриалӣ мебошад. Саноатикунонии босуръат барои аксар кишварҳо имконияти инкишофи бахши воқеии иқтисодиро ба миён оварда, ба ин восита як қатор мушкilotҳои макроиқтисодиро ҳал менамояд.

Аввалин раванди саноатикунонии босуръат ё “инкилоби саноатӣ” дар охири асри 18 дар як қатор минтақаҳои Аврупои Ғарбӣ, Америкаи Шимолӣ, сараввал дар Британияи Кабир ва баъдан дар Олмону Франция ба амал омадааст. Дар охири асри 20 яке аз минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ муваффақ ин Осиёи Шарқӣ, махсусан Гонконг махсуб меёфт.

Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 1930 саноатикунонии пурраи иқтисодиёт шурӯъ гардида, дар як муддати кӯтоҳ қариб тамоми ҳаёти Шӯравиро фаро гирифт.

Барои омӯзиши таҷрибаи хориҷии идоракунӣ давлатии рушди индустриалӣ-инноватсионии корхонаҳои саноатӣ, тасмим гирифтм, ки як қатор давлатҳои дорони иқтидорнокии саноатии баландро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Ҷаъолияти инновасионӣ воситаи асосии баландбардории сатҳи макроиқтисолӣ буда, ҳамчун фишанги танзимкунандаи дигар соҳаҳо мебошад.

Дар аввалҳои асри 20 ин ҷаъолият ҳамчун асоси пешбурди муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ гардидааст, ба сифати таҳриқдиҳанда баромад менамояд.

Вазиёти асосии инноватсия ҷиҳати баландбардории рушди иқтисоди миллӣ аз инҳо иборат мебошад:

1. Таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ;
2. Ташаккулдиҳандаи механизми идоракунӣ;
3. Ташаккулдиҳандаи ҷаъолияти соҳибкорӣ;
4. Ҷалбнамоеи сармоягузорӣ;
5. Таъмини сарфакории вақт ва дигар омилҳо
6. Баландбардорандаи сатҳи буҷети давлатӣ;
7. Устуворсозии низомии молиявӣ;
8. Таҳриқи сатҳи иҷтимоӣ;
9. Бартарафсозандаи муаммоҳои макроиқтисодӣ;
10. Ташкили маҷмӯи ҷаъолияти рӯзмарра ва ғ.

Дар шароити муосир имрӯзҳо ҷаъолияти инноватсиониро дар дилхоҳ низом истифода бурдан мумкин аст.

Бо ин мақсад аксар давлатҳои абарқудрат кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ҷаъолияти инноватсиониро боз ҳам суръат бахшанд, зеро ин асоси дилоҳ ҷаъолияти онҳо аз инноватсия сарчашма мегирад. Барои кишварҳое, ки рушди саноати онҳо дар ҳоли миёна қарор дорад, бояд ҳарчи зудтар низомии баландбардории ҷаъолияти инноватсиониро роҳандозӣ намоянд, то ки самарайи хубро фароҳам созад.

Барои кишвари мо низ ҷорисозии ҷаъолияти инноватсионӣ зарур аст, зеро ки кишвари мо имрӯзҳои дар ҳолаи саноатикунонии босуръат қарор дошта, талош бар он жоранд, ки пурра соҳаи саноат рушд ёбад.

Инноватсия метавонад тамоми ин имкониятҳоро барои кишвари мо муҳайё созад ва рушди соҳаи саноат таъмин гардад. Ташкили иттиҳодияҳои инноватсионӣ ва шарикии стратегӣ яке аз воситаҳои асосии татбиқи инноватсия дар истеҳсолот махсуб меёфт.

Баҳри саривақт иҷро гардидани ин ҳадаф аз ҷониби Ҳукумаи Олмон барномаи дарозмуддати инкишофи инноватсионӣ ва технологӣ қабул карда шуд, ки бомуваффақият иҷро шуда истодааст.

Ҳукумати Чопон барои рушди технопаркҳо якҷан имтиёзҳоро роҳандозӣ намуд буд, ки яке аз онҳо озод кардан аз андозҳои давлатӣ буд.

Мақсади асосии ин сиёсат ин татбиқи натиҷаҳои илмӣ дар истеҳсолот буд, ки бо ёрии технологияҳои инноватсионӣ анҷо дода мешуд ва натиҷаи он албатта расидан ба мақсадҳои гузошташуда буд [1].

Ба ташкилотҳое, ки дар самти баландбардории технологӣ фаъолият менамуданд, дар соли аввали фаъолиятшон 30 %-и арзиши таҷҳизотҳо ва 15 %-и сохтмони биноҳояшон аз ҷониби давлат маблағгузорӣ карда мешуд.

Бояд қайд намоем, ки сеяки хароҷотҳо барои гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ба озмоишгоҳҳо ва ташкилотҳои алоҳида аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҷудо карда мешуд.

Сиёсати асосии додани имтиёзҳо ба ташкилотҳое, ки ба ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот машғул буданд, ҳамеша сол ба сол аз ҷониби ҳукумати Чопон такмил дода, оид ба муқаррар намудани имтиёзҳои иловагӣ ҷораҳои зарурӣ андешида мешуд.

Финляндия шурӯъ аз солҳои 1990 ба муайян намудани инкишофи иқтисоди миллӣ ба воситаи фаъолияти инноватсионӣ мароқ зоҳир намуда, дар сатҳи мамлакат як қатор ислохотҳои навро аз қабili технологиякунонии истеҳсолот, саноатикунони иқтисодиёти миллӣ ва ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот мароқ зоҳир намуд [2].

Ҳиссаи миёнаи солони баҳри пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ 10 %-ро ташкил медиҳад. Ҳаҷми хароҷот баҳри пешбурди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ аз 1, 2 %-и ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилии соли 1982 ба 9 %-и соли 2022 расонида шудааст.

Дар самти ташаккули системаи инноватсионии саноат мисоли Финляндия ва минтақаҳои он низ хуб арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо ҳаҷми киёсии маҳсулоти аз ҳисоби технологияҳои инноватсионӣ тавлидёта, дар содирот зиёда аз 22 Ҷоизро ташкил дода, ҳиссаи маҳсулоти илмталаб дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бештар аз 50 Ҷоизро ташкил медиҳад [6].

Дар ин ҷо қайд намудан ба маврид аст, ки истеҳсоли маҳсулоти саноатии Финляндия ба воситаи истифодаи технологияҳои инноватсионӣ самараноктар аст, зеро ки маҳз сиёсати инноватсионӣ метапвонад, иқтисодиёти ин кишварро ба нишондиҳандаҳои баланд оварда расонад.

Корхонаҳои истеҳсоли вазифадор гардида буданд, ки ҳадди ақал 15 %-и буҷети солони худро барои гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ равона месозанд.

Дар иқтисодиёти ИМА механизми тичоратикунони маҳсулоти илмию техникӣ, ки моликияти давлатӣ маҳсуб меёфт ва ё аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои ба роҳ мондани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва истифодаи натиҷаи онҳо дар соҳаи саноат равона мегардид, истифода мешуд.

Дар Фаронса системаи мутамаркази рушди тадқиқоти инноватсионӣ мавҷуд аст. Фаронса бар хилофи дигар мамлакатҳо «... бо фишангҳои маъмурию ҳуқуқӣ аз пеш бурдани сиёсати ҷаҳонӣ дар соҳаи илм ва техника худдорӣ мекунад. Давлат бо мақсади муҳайё намудани шароити мусоидтарин барои рушди илму истеҳсолот ба ислохоти инфрасохторӣ машғул аст» [6]. Аз ин ру, дар ин мамлакат комплекси иқтидорноки илмӣ ба вучуд оварда шудааст, ки ба ҷустуҷӯю тадқиқоти амалӣ машғул аст.

Сарфи назар аз мутамарказии мавҷудаи рушди фаъолияти илмию техникӣ дар Фаронса, равиши минтақавӣ барои дастгирии рушди инноватсионӣ ба таври возеҳ вучуд дорад. «Вобаста ба хусусиятҳои минтақаҳои кишвар стратегияҳои гуногуни инноватсионии минтақавӣ барои таъмини рушди системаҳои саноатии минтақаҳо амалӣ карда мешаванд. Масалан, дар минтақаи аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқардаи Лион, ки дар он системаи инкишофёфтаи саноатӣ (минтақаҳо ва паркҳои илмӣ) амал мекунад, стратегияи устуворнок татбиқ карда мешавад» [6], ки такмили механизмҳои инкишофи инноватсионии системаи саноатиро таъмин менамояд.

Таъсиси марказҳои минтақавии соҳибдорӣ ва инноватсия дар доираи кластери саноатӣ хусусияти ҳоси низомии инноватсионии минтақавии ин кишвар аст. Гузашта аз ин, ҳар яке аз ин марказҳо бояд ҳадди ақал ба 20 корхонаи нав хизмат расонанд. Масалан, Маркази бизнес ва инноватсияи Innotek дар музофоти Антверпен (Фландрия) ҳадаф ва вазифаҳои зеринро дорад:

-ташкили низомии ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои нартаъсиси хурду миёна;

- таъмини рушди иқтидори дохилии иқтисоди минтақа ҳамчун самти афзалиятноки стратегияи рушди минтақа [6];

Корхонаҳои калони саноатӣ, марказҳои тадқиқотӣ ва институтҳо, мақомоти давлатӣ, сохторҳои баҳши давлатӣ ва Донишгоҳи Кемпен аз ҷониби ин марказ мебошанд.

Маркази бизнес ва инноватсия "Innotek" узви шабакаи тичоратии Аврупо мебошад. Ин созмон 160 марказҳои инноватсионӣ ва тичоратӣ (BIC) - EBN (Шабакаи тичоратии Аврупо) -ро фаро мегирад. Дохилшавӣ ба ин шабака ба Innotek имкон медиҳад, ки сифати татбиқи лоиҳаҳои инноватсиониро нигоҳ дорад, робитаҳои васеъро дар дигар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои интиқоли технологияҳо ва табодули иттилоот ҷаҳол созад ва дар лоиҳаҳои бузурги байналмилалӣ ЕС иштирок намояд. Марказ дар қорҳои зерин ҷаҳол аст:

- таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои нави инноватсионӣ дар қорхонаҳои хурд;
- тадқиқоти бозорҳои фурӯш – амалӣ намудани тадқиқоти маркетингӣ;
- муқаррар намудани параметрҳои техникӣ-иқтисодӣ ва нишондиҳандаҳои таҷҳизоти нав;
- кумак ба қорхонаҳои системаи саноатии минтақавӣ дар ҷустуҷӯи тарафҳои (шарикони) манфиатдор барои лоиҳаҳои нав ва сармоягузори он.

- татбиқи лоиҳаҳо: таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо оид ба истифодаи манбаъҳои алтернативии энергия (биноҳо бо панелҳои офтобӣ), қорӣ намудани раванди рақамӣ ва ғ[3].

Бояд гуфт, ки дар ин марказ паҷӯшишҳои асосии илмӣ аз ҷониби Донишгоҳи Кемпен амалӣ карда мешавад, ки дар он дар 10 самт:

- идоракунии захираҳои энергетикӣ;
- ҳифзи муҳити зист, экология;
- биотехнология ва саноати хушкворӣ;
- ИТК - технологияҳои иттилоотӣ;
- масъалаҳои таъминоти иҷтимоӣ ва ҷиҳатҳои иқтисодии он;

Дар қорҳои ин, ҷаҳолияти илмӣ Донишгоҳ дар атрофи лоиҳаҳо, ки аз ҳисоби маблағҳои фондҳои махсуси давлатӣ ё сохторҳои тичоратӣ (аз ҷумла қорхонаҳои калони саноатӣ) маблағгузори қарда мешаванд, ниғаронида шудааст.

Дар минтақаҳо, ки рушди саноатии суғ доранд, стратегияҳо истифода мешаванд, ки таҷаққул ва рушди системаи саноатии инфрасохтори инноватсиониро пешбинӣ меқунанд.

Қуноне, ки аз таҷрибаи Фаронса дар самти истифодаи инноватсия дар соҳаи саноат бармеояд, мушоҳида намудан мқумкин аст, ки механизми таҷкилӣ-иқтисодии инқишофи инноватсионӣ ба таври қомил ба рроҳ монда шудааст. Дар ҳақиқат таҷкили пойгоҳҳо, ки раванди инноватсияро дар истеҳсолот исбот намуда, назарияи истиқолаи амалии онро ба миён меорад, тақоне дар инқишофи соҳаи саноат ба миён меорад.

Инқишофи саноати сабуки Қин бо ёрии бевоситаи давлат алоқаманд аст. Қорхонаҳои саноатӣ ҳамқун объекти асосии барномаҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат қардиданд.

Дар Қумҳурии мардумии Қин истифодаи технологияҳои иноватсионӣ дар истеҳсолот ба таври васеъ ба роҳ монда шуда, аз тақомии қорхонаҳои саноатӣ тақозо менамояд, ки ба ин раванд ҷаҳолони ширкат варзанд.

Тибқи баъзе маълумотҳо раванди қорисозии инноватсия дар ин ё он соҳа, махсусан соҳаи саноат тибқи нақшаи пешакӣ тарҳрезӣшудаи Ҳуқумати Қин ба роҳ монда мешавад. Яъне, Ҳуқумати Қин дар раванди ҷаҳолсозии инноватсия ва истифодаи он дар истеҳсолот аз низомии нақшавӣ-маъмурӣ истифода мебарад [7].

Барои инқишоф додани ҷаҳолияти инноватсионӣ ва истифодаи онҳо дар истеҳсолот аз ҷониби Ҳуқумати мардумии Қин ба соҳибқороне, ки ин равандро шуруъ менамоянд қуни имтиёзҳои муқаррар намудааст:

- озод будан пурра аз ҳама намудҳои андозҳо ва диғар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ, то рӯйпуш намудани хароҷотҳо;
- пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ ва дарозмуддат;
- ба роҳ намондани ҳамагуна тафтишҳо ва ё эълони моратория;

- аз ҷониби бучети давлатӣ маблағгузорӣ намудан, ҷиҳати гузаронидани тадқиқотҳои маркетингӣ дар хориҷи кишвар;
- мусоидат намудан ҷиҳати тақмили ихтисоси кадрҳо [8];

Яке аз муваффақиятҳои асосии Чин дар самти фаъолияти инноватсионӣ ин саривақт гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ мебошад.

Тадқиқоти маркетингӣ имконият медиҳад, ки раванди пешгӯйикунии тамоюли инкишофи фаъолияти инноватсионӣ ва истеъмоли натиҷаҳои он саривақт ошкор карда шавад. Раванди пешгӯйикунии ин фаъолият, самаранокии минбаъдаи онро дар асоси принципҳои мушаххас муайян менамояд.

Аз ин рӯ Ҳукумати мардумии Чин ҷиҳати саривақт роҳандозӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ дар истеҳсолот барномаҳои дарозмуддати рушди инноватсиониро ҳатто барои 30-40 сол таҳия ва қабул менамояд [10].

Истифодаи таҷрибаи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Тоҷикистон тақозои таҷдиди як қатор омилҳои таъсиррасонро ташкил менамояд.

Чуноне, ки ба мо маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ аз солҳои 1997-1998 таҷдиди пурраи иқтисодиёти миллиро роҳандозӣ намуд, ки ин раванд басо сангин арзёбӣ карда мешуд, зеро ки иқтисодиёти кишвар дар ин давра пурра фалаҷ гардида буд. Яке аз сиёсатҳои оқилонае, ки самраи хубро ба бор овард, ин сиёсати дарҳои боз арзёбӣ карда мешавад.

Аллакай то ин давра силсила санадҳои меёриву ҳукукие қабул карда шуд, ки соҳаҳои муҳталифи хоҷагии халқи кишварро ба танзим даровард. Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри пешбурди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи саноат тамоми талошҳои пайвастаи худро ба роҳ монда, имрӯзҳо ба даस्तовардҳои назаррас ноил гардидааст.

Истифодаи таҷрибаи Чин махсусан дар самти пешбурди тадқиқотҳои маркетингӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муфидтар мебошад.

Ба мо маълум аст, ки яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати кишвар ин саноатикунонии босуръати иқтисодиёти милли мебошад ва барои содироти онҳо ба хориҷи кишвар аз мо тақозои самаранок ба роҳ мондани тадқиқотҳои маркетингиро талаб менамояд.

Тадқиқотҳои маркетингӣ махсусан дар самти инкишофи инноватсионӣ зарур мебошад.

Бинобарин зарур мешуморем, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри дастгирии давлатии инкишофи инноватсионӣ барномаи мушаххасе қабул карда шавад, ки пурра фарогири иқтидори кадрӣ бошад.

Системаҳои инноватсионии саноатии минтақавӣ дар кишварҳои ИДМ дар Ҷумҳурии Қазоқистон бомуваффақият татбиқ карда мешаванд. "Стратегияи рушди индустриалӣ-инноватсионии Қазоқистон барои солҳои 2003-2015" равишҳои кластерӣ дар ташкили системаҳои саноатии минтақавӣ ва ташаббусҳо муайян карда шуданд, ки татбиқи онҳо ба рушди иқтидори саноатӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо дар асоси иттиҳодияи инноватсионии субъектҳои низоми саноатии минтақа нигаронида шудааст.

Қазоқистон сиёсати нави саноатиро таҳия кардааст, ки тавассути он ба афзоиши рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ мусоидат мекунад ва дарк намудани иқтидори ҳамкориҳои самарабахши байни корхонаҳои гуногун – иштирокчиёни низоми саноатӣ, ки аз ҷиҳати ҷойгиршавии онҳо дастрасӣ ба инноватсияҳо, технологияҳо, хизматрасониҳои махсус, инчунин кам кардани хароҷоти трансаксияҳо дар самти фароҳам овардани шароити зарурӣ барои татбиқи лоиҳаҳои муштарак созгор мебошанд.

Таҷрибаи Қазоқистон дар ташаккули системаҳои саноатии минтақавӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҷаҳор намуди дастгирии давлатиро дар ин самт ҷудо кунем:

1. Сиёсати кластери каталитикӣ – ҳукумат ҷонибҳои манфиатдорро (масалан, ширкатҳои хусусӣ ва ташкилотҳои тадқиқотӣ) ба ҳам меорад, вале дастгирии молиявии маҳдудро ба роҳ мемонад;

2. Дастгиркунада – вазифаи каталитикии давлат бо сармоягузориҳои он ба инфрасохтор – маориф, илм, маркетинг ва ғайра пурра мегардад, ки ба рушди инноватсионии системаи саноатии минтақаҳо мусоидат ва хавасманд менамояд;

3. Директивӣ – вазифаи дастгирии давлат бо татбиқи барномаҳои махсус, ки ба табдил додани махсусгардонии минтақаҳо тавассути системаи инноватсионии саноатӣ нигаронида шудаанд, мукамал мегардад;

4. Интервенционистӣ – ҳукумат дар аснои қабули қарор рушди минбаъдаи системаи саноатии минтақавӣ, инчунин бо роҳи трансфертҳо, субсидияҳо, маҳдудиятҳо ё танзим, инчунин назорати ғаёл аз болои иштирокчиён, ташкил медиҳад.

Бояд қайд намоем, ки имрӯзҳо соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои иқтидорноки пешбарандаи иқтисодиёти ин кишвар гардидааст. Тибқи таҳлилҳо имрӯзҳо қариб дар 40 давлати дунё корхонаҳои муштараки саноатии Ҷумҳурии Ўзбекистон ғаёлият менамоянд, ки имконияти боз ҳам хубтар муаррифӣ гардидани молҳои саноатии ин кишвар дар микёси давлатҳои ҷаҳонӣ мегардад.

Маҳсулот бо тамғаи «Made in Uzbekistan» ба зиёда аз 50 давлат, аз ҷумла кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Амрикои Лотинӣ, Кореяи Ҷанубӣ, Чин, Сингапур, Эрон, Исроил ва ИМА ворид карда мешавад. Бозорҳои Покистон, Гурҷистон, Хорватия, Нигерия низ азхуд карда шудаанд.

Дар рушди саноати сабук ба татбиқи лоиҳаҳои соҳаи технологияҳои муосир диққати махсус дода мешавад. Аз ин ру, ба қарибӣ дар Институти бофандагӣ ва саноати сабуки Тошкент таҳкурсии барои сохтани технопарки таълимию тадқиқотии бофандагӣ гузошта шуд.

Мархалаи муҳими тараккиёти соҳаи саноати сабуки Ўзбекистон ин дар барпо намудани маркази конструктории миллии мебошад, ки вай ба қор карда баромадани модели либосҳои замонавӣ бо назардошти анъанаҳои миллии ва шароити иқлим мутобиқ карда шудааст. Мутахассисони ин марказ пайваста тамоюлҳои наватрини мӯди ҷаҳониро меомӯзанд, инчунин дар бозорҳои берунӣ ва дохилӣ тадқиқотҳои маркетингӣ мегузаронанд.

Имрӯзҳо саноати нассочии Ҷумҳурии Ўзбекистонро ба яке аз соҳаҳои рақобатпазиртарин табдил ёфтааст.

Тибқи Барномаи рушди саноати нассочӣ ва сабук барои солҳои 2015-2020 дар Ўзбекистон татбиқи беш аз 80 лоиҳа ба маблағи тақрибан як миллиард доллар амалӣ карда шуд. Корхонаҳои саноатӣ бо мақсади васеъ намудани доираи маҳсулоти содиротӣ дар намоишгоҳу ярмаркаҳои байналмилалӣ дар Олмон, Ҷумҳурии Корея, Чин, Русия, Белорус, Латвия ва дигар кишварҳо ғаёлона иштирок мекунанд.

Афзоиши бештари арзиши изофа дар силсилаи истеҳсоли бофандагии пахта дар истеҳсоли трикотаж ва либосҳои тайёр мебошад. Бо дарназардошти аҳамияти саноати нассочӣ дар рушди иқтисоди кишвар, дар Ўзбекистон Барномаи рушди минбаъдаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ва трикотажӣ барои солҳои 2017-2019 амалӣ карда шуд.

Тибқи Барнома дар соли 2020 афзоиши тавлиди риштаи пахтагӣ 2,5 баробар, матоъҳои тайёр 2,8 баробар, матоъҳои абрешимӣ 2,7 баробар, матоъҳои бофташуда 1,5 баробар, матои трикотажӣ 2,7 баробар расонида шуд.

Аз 01-уми январӣ соли 2020 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон як қатор имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои саноатӣ, ки молҳои рақобатпазирро истеҳсол мекунанд, дода шуд. Додани имтиёзҳо ба корхонаҳои саноатӣ имконияти истеҳсоли молҳои саноатиро зиёд намуда, марҳила ба марҳила инкишофи иқтисоди миллиро таъмин менамояд.

Имтиёзҳои муқаррарнамудаи Ҷумҳурии Ўзбекистонро баҳри пешбурди самараноки инкишофи корхонаҳои саноатӣ ба таврни зайл мушоҳида намудан мумкин аст [9]:

- муқаррар намудани имтиёз бари корхонаҳои нафтаъсисе, ки барои истеҳсоли молҳои воридоивазкунада машғуланд
- хангоми ворид намудани техникаву технологияҳои нав озод намудан аз бочҳои гумрукӣ;
- ташаққул додани низоми ғаёлияти инноватсионӣ бо мақсади рафъи муаммоҳое, ки дар соҳаи саноат боиси пайдо гардидани як қатор мушкилотҳои нав гардидаанд;

-мусоидат намудан ба корхонаҳои саноатӣ ҷиҳати истеҳсоли молу маҳсулоти сифатша баланд ва содироти он ба хориҷи кишвар ҷиҳати дарёфти истеъмолкунадагони хориҷӣ;
- маҳсусгардонии минтақаҳои кишвар ҷиҳати истеҳсоли ин ё он намуди маҳсулот бо мақсади расидан ба вазифаҳои ки дар нақшаву барномаҳои руҳди корхонаҳо дарҷ гардидаанд

Илова бар ин аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон як қатор имтиёзҳои дигар барои субъектҳои наватшкӣ, ки мақсади асосиашон ҷорисозии инноватсия дар истеҳсолот мебошад муқаррар карда шуд.

Ҷиҳати дастгирии фаъолияти илмӣ-инноватсионӣ, ки аз ҷониби муассисаҳои ин кишвар ба роҳ монда мешавад, грантҳо ва маблағгузориҳои бучетӣ расонида мешавад.

Ҳамин тариқ низомии дастгирии давлатии рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ба таври кофӣ ба роҳ монда шуда, марҳила ба марҳила дар доираи имкониятҳои мавҷуда тақмил дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Белов В.Н. К вопросу о российской инновационной политике. Зарубежный опыт // Инновационная политика и инновационный бизнес в России. Аналитический Вестник. -2006. -№ 5/-С. 16-27
2. Гончар К.Р. Иновационные поведение промышленности: разрабатывать нельзя заимствовать // Вопросы экономике.-2009.- № 12. -С.125-141
3. Диваева Э.А. Управление региональной инновационной системой. Методология и практика. - М.: Палеотип, 2010. - 153 с.
4. Иванов С.И. Промышленная политика Китая. очередные достижения // Экономист.-2006.-№ 1, -С. 56-60
5. Климова Н.В., Ларина Н.В. Зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в промышленном секторе // Фундаментальные исследования.-2014, -№6-7.-С. 1442-1446
6. Мухамедьяров А.М., Диваева Э.А. Зарубежный опыт формирования инновационной системы в регионах. <http://infomanagement.ru>
7. Отчет по исследованию вопросов в области корпоративного управления китайскими предприятиями / Научная группа по исследованию вопросов в области корпоративного управления китайскими предприятиями. — Пекин: Издательство машиностроит. пром-сти Китая, 2013. — 361 с.
8. Радаев В.В. (рук. исслед. кол.), Данилина В.Н., Котельникова З.В., Назарбаева Е.А. Текущее состояние и перспективы развития легкой промышленности в России. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. — С. 333.
9. <http://www.lex.uz/acts/3080758#3080870>
10. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/90542/Индустриализация>

УДК 355.1:33 (565.1)

Гадоев Д. Р.

ТАКМИЛ НАМУДАНИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ МИНТАҚА

Дар мақолаи мазкур тақмили механизмҳои идоракунии танзими иқтисодӣ ба давлат дар низомии муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ ва фаъолияти иқтисодӣ хориҷиро барраси намуда, таъминоти асосӣ онро бо татбиқи иқтисодӣ институтсионалии минтақа роҳандозӣ

намудем, ки ин ҳамчун рушди ҳаракати иқтисодиёти кишвар, аҳамияти муҳим дошта дар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар асоси муносибатҳои иқтисодиёти муосири ҷаҳонии имрӯза, дар байни сиёсати протекционизм ва либерализм аҳмияти калон вучуд дорад, ки ин механизмҳои сиёсати тичорати доимамалкунандаи протекционизм амал менамояд. Зеро давлат бо назардошти мушкilotи дар дохили кишвар ҳалшаванда ин ё он сиёсатро интихобан намуда раванди амалии онро пешбини менамояд. Вале дар шароити муосир қисми асосии фаъолияти иқтисоди хориҷиро механизмҳои идоракунии дар ҷаҳонӣ имрӯза роҳандозиаширо баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ, савдои хориҷӣ, муҳокима, тавлид, тамоюл, савдо, сиёсат, иқтисоди ҷаҳонӣ, иҷозатномадиҳии содирот, фаъолияти иқтисоди хориҷӣ.

Гадоев Д. Р.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ И УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНА

В данной статье мы рассмотрели совершенствование управленческих механизмов регулирования государственной экономики в системе отношений рыночной экономики и деятельности внешнеэкономической деятельности важно и обсуждалось. Исходя из отношений современной мировой экономики сегодня, существует большое значение между политикой протекционизма и либерализмом, который является механизмом торговой политики постоянного осуществления протекционизма. Потому что государство выбирает ту или иную политику, учитывая проблемы, которые необходимо решить внутри страны, и предвидит ее практический ход. Однако в современных условиях основную часть внешнеэкономической деятельности составляют механизмы управления, существующие сегодня в мире.

Ключевые слова: государственное регулирование, внешняя торговля, обсуждение, производство, тренд, торговля, политика, мировая экономика, лицензирование экспорта, внешнеэкономическая деятельность.

Gadoev D. R.

IMPROVEMENT OF MECHANISMS AND MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF THE REGION

In this article we considered the improvement of management mechanisms for regulating the state economy in the system of relations of the market economy and foreign economic activity is important and was discussed. Based on the relations of the modern world economy today, there is a great significance between the policy of protectionism and liberalism, which is the mechanism of trade policy of constant implementation of protectionism. Because the state chooses one or another policy, taking into account the problems that need to be solved within the country, and foresees its practical course. However, in modern conditions, the main part of foreign economic activity is made up of management mechanisms that exist in the world today.

Key words: government regulation, foreign trade, discussion, production, trend, trade, politics, world economy, export licensing, foreign economic activity.

В экономической системе общества государство и его местные органы как ведущий институт общества обладает большими возможностями для показателя влияния на экономическую жизнь в целом и внешнеэкономической деятельности в частности.

В переходной экономике с развитием рыночных отношений и либерализации внешнеэкономических отношений, который формировался класс предпринимателей, возникла дискуссия в вопросах государственного вмешательства и свободное рыночное регулирование.

Многие отечественные авторы, придерживая идеи экономического либерализма, которые впервые наиболее полно обосновал А. Смит в своем “Исследовании о природе и причинах богатства народов”, утверждали, что экономика будет функционировать эффективнее, если исключить ее регулирование государством, таким образом, обосновали тезис о том, что рыночная система способна к саморегулированию экономики так внутри страны, так и в мировой экономике. В действительности, саморегулирование является самой древней формой регулирования экономики. Так, например, действие закона стоимости и цен выполняет роль стихийного, спонтанного регулятора в мировом рынке. Как известно, основное достоинство рыночных институтов состоит в основном в следующих принципах:

- децентрализация принятия экономических решений и рациональное распределение ограниченных ресурсов в мировом пространстве;
- создание мощных стимулов к достижению безубыточности и повышению эффективности национального производства, мотивации к труду, сбережениям, инвестициям, а также нововведениям через действие механизма международной конкуренции.

В условиях современной рыночной экономики существует ряд недостатков механизмов рыночного регулирования. Согласно основным идеям неоклассической теории, в мировой экономической системе и основных субъектах мирового хозяйства взаимодействие других субъектов с национальной экономикой достигает среднего уровня реализации своих интересов, каждый из их основных этапов, с разным балансом, в разной степени удовлетворяет их спрос. На этой основе национальная экономика может выбрать сотрудничество с другими участниками мирового рынка без учета их интересов со стратегическими субъектами. В этих случаях с равновесием может быть хуже, то есть даже при наличии равновесия на рынке возможность его реализации весьма затруднена. На этой основе, благодаря циклическому улучшению мировой экономики, они энергичны, что создает вибрационные механизмы и их движение к развитию остается нелинейным. В сегодняшних реальных условиях поддержание стабильности внешнеэкономической деятельности зависит от активности существующего рынка и увеличения транзакционных издержек, что усложняет эту деятельность, усложняет механизмы ее управления. Поскольку рыночным экономическим механизмом является результат анализа ценовых данных, этот процесс интеграции сложен и не позволяет им функционировать в полной мере [4. С.324]. Следуют отметить с точки зрения теории транзакционных издержек, их невозможно устранить, а посредством вмешательства государства и его регулирования, путем установления и создания четких правовых рамок деятельности зарубежной экономики можно сохранить подходящую среду, которая может сделать невозможным расстановку приоритетов. На основе этого существенно создается превосходство и репутация рыночных институтов во внешнеэкономической деятельности, а в случае наращивания систем институтов государственного регулирования — это существование создается за счет использования правовых и регулятивных методов. Фактически государство регулирует национальную экономику и ее сектор с разным уровнем государственного вмешательства в каждую из экономических структур. *«Государственное регулирование экономики в условиях рыночного хозяйства представляет собой систему типовых мер законодательного, исполнительного и контролирующего характера, осуществляемых правомочными государственными учреждениями и общественными организациями в целях стабилизации и приспособления существующей социально-экономической системы к изменяющимся условиям».* [3. С.261.]

Следует отметить, что на данный момент потребность в механизмах государственного регулирования и после развития институциональной теории в мире достигла такого уровня, что представители этого направления рассматривают развитие с несовершенством его практических механизмов в экономике и рыночных структурах, с уровнем своей неспособности достигать результатов и решать проблемы этого развития.

По мнению Дж. Гилберта, одного из ярких представителей этой школы институционализма, необходимость приспособления экономики государства к рынку обусловлена тем, что в XX в. произошло развитие концентрации производства и усиление их роли с крупнейшими

корпорациями на международных рынках. По его мнению, в современном мировом хозяйстве, в каждом государстве мира, возрастает роль важных связей мирового хозяйства с двумя основными системами: а) системой «рыночного хозяйства», включая малые предприятия в современных условиях; б) «планирующая» система, включающая крупные корпорации, сотрудничающие с государством. Это привело к усилению государственных механизмов внешнеэкономическую деятельность и участие страны в мировом рынке.

Используя административно-экономических механизмы, государство создает баланс экономических интересов, который корректирует диспропорцию между отношениями воспроизводства (производства, распределения, обмена и потребления), между спросом и предложением, а также устраняет внутренний государственный и внешний рынки. Таким образом, объекты воспроизводства государства могут влиять или регулировать себя в этом процессе. Исходя из этого, сферы предметов государственного регулирования в регионах, осуществляющие внешнеэкономическую деятельность, а также ситуации управления являются явлениями в социально-экономических условиях нашей страны, которые вызывают трудности или могут оказать серьезное влияние. В этом случае необходимо незамедлительно ликвидировать институциональные структуры для стабильного функционирования экономики и обеспечить социальное единство. (см. таблицу 1.)

Таблица 1. Основные объекты государственного регулирования экономики в современных условиях

№	Объекты регулирования	Характеристика
1.	Экономический цикл в производстве	Проведение антициклической политики механизмов
2.	Структура промышленного сектора свободных экономических зон	Выявление ведущих структур в каждой сфере и территории
3.	Условия накопления капитала	Поощрение и накопление, инвестиций
4.	Занятость	Политика занятости и снижение уровня безработицы
5.	Денежное обращение	антиинфляционная политика или борьба с инфляцией
6.	Внешеэкономические связи, платежный баланс	Государственное воздействие на экспорт и импорт, курс валют, движение капитала и т.д.
7.	Цены	Регулирование динамики и структуры цен
8.	НИОКР	Формирование государственной инновационной системы
9.	Условия конкуренции	Антимонопольная политика
10.	Социальные отношения	Социально-ориентируемая рыночная экономика
11.	Подготовка и переподготовка кадров	Политика приоритетности сферы образования
12.	Охрана окружающей среды	Экологическая направленность социально-экономической деятельности

Составлено автором:

В следующей таблице показано государственное регулирование внешнеэкономических связей составляет составным элементом системы государственного регулирования экономики. Внешнеэкономическая деятельность республики регулируется, прежде всего, значительным числом законодательных актов, непосредственно регулирующие внешнеэкономическую деятельность. Например, Закон Республики Таджикистан "О внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан", Закон Республики Таджикистан "Об иностранных инвестициях и т.д. [1. от 28.02. 2004г.№3] Кроме того, для развития внешнеэкономической деятельности было принято многочисленные постановления правительства и наиболее важные

распоряжения министерств. Эти законодательные акты, эта система определяет процедуру государственного регулирования внешнеэкономической деятельности. Поскольку система государственного регулирования внешнеэкономической деятельности включает регистрацию участников внешнеэкономической деятельности, порядок квотирования и лицензирования экспорта и импорта продукции (работ и услуг), экономическое стимулирование внешнеэкономической деятельности, меры оперативного регулирования внешнеэкономической деятельности. К механизмам государственного регулирования экономики в целях стимулирования экономики относятся:

- предоставление льготных кредитов;
- выделение средств республиканского и местного бюджета на развитие научно - технического потенциала субъектов внешнеэкономической деятельности;
- изменение ставок республиканских налогов;
- страхование коммерческих рисков субъектов внешнеэкономической деятельности при осуществлении операций на внешнем рынке;
- создание льготных условий субъектам внешнеэкономической деятельности путем изменения нормативов формирования фондов экономического стимулирования и валютных фондов и т.д.

Результативность государственного регулирования внешнеэкономической деятельности страны на верхнем уровне совершенствования государственного регулирования этих процессов в регионах республики во многом зависит. Исходя из этого, мы подробно опираемся на эти ведущие мнения, что считаем необходимым учитывать положение внешнеэкономической деятельности на основе воспроизводственных процессов на всех уровнях производственных структур на уровне регионального экономического превосходства при внешнеэкономической деятельности. Этот результат, прежде всего, приводит к определению основных стратегических направлений внешнеэкономической деятельности в регионах страны. Необходимо учитывать структуры, которые предусмотрены для новых моделей инновационного экономического развития.

В этом случае успешная реализация моделей ключевых стратегических инициатив, приводит к инновационному прорыву в экономике стратегий ВЭД включается в структурную часть Стратегии социально-экономического региона, т.е., исходит из него и требует разработки комплекса мер по его реализации. (см рис.1.)

Таким образом, как видно из риса 1. государственное регулирование требует, в первую очередь, выработки стратегии развития регионального ВЭД, стратегия развития внешнеэкономического и межрегионального сотрудничества и т.д.

Посредством внешнеэкономической деятельности как форму реализации связей между внешней экономикой и региональной экономикой она участвует на уровне международного разделения труда, кооперации, что приводит к сбережению общественного труда на всех основных этапах воспроизводства и результатов его обменных отношений между другими странами мира.

Как складываются отношения международного обмена товарами и услугами в этом регионе с экономической точки зрения, если они меньше тратят на социальную трудовую миграцию для воспроизводства экспортируемых товаров и услуг?

Международные связи товаров устанавливаются при формировании оптимальных требований экспортных и импортных структур для взаимной выгоды участников.

Увеличение масштабы внешнеторгового обмена является фактором ускорения социального и экономического развития региона. В структуре товарооборота экспорт первичен, поэтому достижение экономических выгод от участия в мировом рынке региона она должна обладать необходимыми экспортными ресурсами и быть способной реализовать их на внешнем рынке. Поэтому анализируем экспорт основных видов продукции в Согдийской области.

Рис. 1. Меры по совершенствованию внешнеэкономического комплекса региона

В Республике Таджикистан процесс экономических реформ и внешнеэкономической политики государства связан с эффективностью государственных структур, в том числе основных субъектов региональной экономики в системе мирохозяйственных отношений и реализацией роли связанных с ней экономических интересов, что имеет значительную роль в обеспечении экономических реформ. Для достижения этой цели возможно совершенствование отношений регулирования внешнеэкономической деятельности государства, прежде всего, в направлении оптимального соединения открытого выражения экономики с требованиями экономической безопасности государства. В современных условиях наиболее деликатная институциональная политика внешнеэкономической деятельности страны базируется на либерализации внешней торговли и интеграции экономики региона в мировое хозяйство, что и определило переход на первичные условия с различными методами экономического регулирования.

Как было сказано выше, государству следует использовать новые административные методы регулирования деятельности внешнеэкономической деятельности. А структуры государственных органов по существенному регулированию отношений торговых партнеров с таможенными органами устанавливают критерии, в которые входят и импортеры, для сделок по покупке экспортных товаров. Среди различных административных методов государственного регулирования, оказывающих наибольшее влияние на географическую структуру торговли в региональной экономике, выделяются международные торговые соглашения. В соответствии статье 14. Закона Республики Таджикистан «О внешнеторговом обороте» с целью обеспечения благоприятных условий хозяйствующих субъектов экономики регионов для доступа на внешние рынки «Правительство Республики Таджикистан принимает меры по созданию благоприятных условий для доступа отечественных субъектов внешнеторговой деятельности на рынки иностранных государств и вступает в этих целях в двухсторонние и многосторонние переговоры, заключает международные договоры Республики Таджикистан, а также участвует в создании и деятельности международных организаций и межправительственных комиссий, призванных содействовать развитию внешнеэкономических связей Республики Таджикистан» [2. №1215].

На этой основе определяются соглашения с общими направлениями развития международных экономических связей между регионами, определяется регулирование сотрудничества между внешней торговлей, а также включаются наблюдения для расчета взаимоотношений и т.д. Соглашения должны устанавливать институциональное регулирование внешнеторговой деятельности с долгосрочными соглашениями об обмене товарами и услугами в протоколах соглашений с отдельными видами товаров. Эти основные формы договора предусматривают взаимовыгодные сделки на основе взаимоотношений. Эти контракты в основном делятся на обязательные и индикативные. Роль обеспечения системы внешней торговли осуществляется порядком налогообложения, безналичных расчетов и т. д. и обеспечивается в виде обязательных соглашений с актами правовых норм и иным законодательством для реализации государственными органами. В этих системах регулирования внешней торговли важную централизованную роль играет таможенное налогообложение. Новые

методы административной эффективности регулирования внешнеторговой деятельности считаются основными направлениями регулирования в Таможенном кодексе страны. Настоящий Кодекс определяет цели и общие принципы таможенного налогообложения в современных условиях. В этот механизм регулирования особая роль отводится таможенному контролю и лицензированию (письменных разрешений, выдаваемых институтами власти на экспорт и импорт товаров). Лицензирование служит для количественного регулирования внешнеторгового оборота. Важным элементом торговым является преференции – установление государством льготы в внешнеторговый оборот. Преференций могут применяться во всех сферах торгового и экономического регулирования: в таможенный режим, количественные ограничения, кредитование, страхование, стандартизация и пр.

На уровне экономики регионов наиболее гибким методом регулирования являются экономические методы. Практически все регионы республики для оценки своих экономических возможностей им следует установить методы регулирования государственной экономики по направлениям экспортно-импортных операций в целях обеспечения развития внешнеторговых операций и платежного баланса в современных условиях. На базе региональных хозяйствующих субъектов, занимающихся экспортным производством. И финансироваться они должны из государственного бюджета в переходной форме на покрытие разницы между себестоимостью товаров и продуктов и экспортной ценой, то есть для получения гарантированной прибыли. Мировой опыт наиболее обширен и по внедрению затрат предприятий на условия экспортного производства и производственных инноваций за счет бюджета.

В условиях глобальной экономики косвенное финансирование используется для производства экспортных товаров через частные банки. Правительство обязано выделять специальные субсидии частным банкам для снижения процентной ставки по кредитам для экспортеров товаров и продукции. В связи с этим приведем опыт Республики Корея.

Начиная с 60-х г прошлого столетия правительство Кореи принял стратегии экономического развития страны, направлению на ориентацию промышленности на внешние рынки. Для реализации этой стратегии были приняты меры по стимулированию государственная поддержка экспорта, по-другому, выделение прямых государственных экспортных субсидий, налоговых и таможенных льгот для предприятий, которым необходимо активно заниматься производством экспортной продукции, предоставление упрощенных требований по прохождению таможенных процедур и т.п. Эти меры позволило местным товаропроизводителям дополнительные преимущества в борьбе за рынки сбыта и активизации промышленного производства. Это конечно вызвал большой объема инвестиций, который обеспечивал, в условиях ограниченности внутренних инвестиционных ресурсов, приток иностранного капитала. В 1966 г. государства приняло закон "О поощрении иностранных инвестиций", который формировал благоприятный инвестиционный климат. Согласно этому закону иностранным инвесторам, гарантировалась защита капитала и страхование от некоммерческих рисков. В период 1962—1971 гг. в Корея более 50 % общего объема инвестиций составляли прямые иностранные капиталовложения, в результате чего в стране к 1971 г. завершились бурным экономическим ростом. В этом году ВНП увеличился более чем вдвое, его среднегодовой темпа составлял 9.5 %. Размер внешнеторгового оборота страны за 10 лет возрос в значительном масштабе: в 1971 г. составил 3.4 млрд. дол. по сравнению с 477 млн. дол. в 1962г., а экспорт составлял — 1.1 млрд. дол. [5. // С. 11.]

Анализ становления механизмов управления ВЭД многих зарубежных стран показывает, что значение внешнеэкономическая деятельность также является направлением, особенно в периоды застарелого спада, финансово-экономического кризиса, а также безработица и ее структура увеличиваются в связи с особенностями развития, которые во всех отношениях связаны с экономическим положением нашей страны. В целях активизации внешнеэкономической деятельности, совершенствовали механизм управления внешнеэкономической деятельностью стали для этих стран одним из стратегических направлений выхода из кризиса страны.

В Согдийской области существует возможности формирования пищевого кластера. Но, для этого необходимо решить ряд проблемы организационного и производственного характера. Для этого необходимо разработать новую концепцию развития плодовоовощного комплекса, и организация государственного регулирования сотрудничества с этими секторами частного сектора. Например, к организационным проблемам относятся существующие механизмы в концепции развития кластеров в регионе, а также механизмы управлениями. Вопросы видения механизмов финансирования кластера и еще неясность роли государства в этом процессе, и еще отсутствие апробированных методов для оценки эффективности этих новых форм хозяйствование и т.д. Решений этих проблем, на наш взгляд, прежде всего, зависит от принятия государственном политике в области использование кластерного подхода к организации экспортных отраслей экономики. Установит на основе научно-обоснованного анализа основные виды деятельности и производственной специализации кластера, разработать нормы и правила функционирования кластера. Однако пока эти нормы и правила не разработаны, поэтому организации и его управление также туманно.

Поэтому для Важных роль принадлежит формированию и развитию продовольственного кластера государства и его регионов, который представляет государство с его регионами и местными органами власти в специальных учреждениях, в полномочия которых входит разработка условий институционально-правовой структуры его формирования и доведение ее до развития кластеров. Структуры региональных властей должны специально подключать заинтересованных лиц для организации множества ярмарок и обеспечения порядка и защиту и т.д.

Но оно должно использовать такие механизмы и инструменты, как содействие созданию компаний по управлению активами, смешанных государственно-частных фондов инвестиций и венчурный капитал, долевые субсидии, развитию информационно-консультационных и консалтинговых центров, а также организация фондов партнерства, который поддерживают инициативы хозяйствующих субъектов.

Таким образом, важной чертой современного этапа развития мирохозяйственных связи республики является перераспределение ролей между центром регионов страны. В этих условиях ресурсы и потенциалы регионально экономической системы используется максимально эффективно, поскольку реализуется интересы хозяйствующих субъектов региона. Кроме того, основным фактором роста экономики регионов становится активизацию производительного экспорта, на основе принципа сравнительного преимущества с максимальной экономией на издержках производства, обращения, транспортировки и пересечения границ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О внешнеэкономической деятельности» от 28.02.2004г. N3, от 30.07.2007г. №315)
2. Закона Республики Таджикистан «О внешнеторговом обороте» от 08.08.2015 г. №1215
3. Экономика: учебник: М: Бек, 1994. С.261.
4. Курс экономической теории: учебник – Киров «АСА», 2005. С. 324
5. Иностранные инвесторы были очень осторожны//Деловой мир. 12.07.1996. С. 11.
6. Лаврикова Ю.Г. Кластеры: стратегия формирования и развития в экономическом пространстве региона. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2008. – 232 с-с 25.
7. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики// Экономика Таджикистана – 2016, №1 - с.120 – 129.
8. Мирсаидов А.Б. Гадоев Д. Идоракунии рушди ҷаёлияти иқтисодии ҳориҷии минтақа. Душанбе, «Ирфон» - 2020, 140 с
9. См: <http://news.tj/ru/news/rynok-sotovoi-svyazi-tadzhikistana-naibolee-konkurentnyi-v-sng>
10. White Paper. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, COM (95) 163 final, Brussels 3.05.95.

Гадоев Ш.Д.

ИҚТИДОРҲОИ САЙЁҲИИ ҲУДУДҲОИ ТАБИИ МАХСУС ҲИФЗШАВАНДАИ МИНТАҚАИ КҶҶҶОБ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ САЙЁҲИИ ЭКОЛОГӢ

Дар мақола маълумот оид ба муҳимтарин захираҳои экотуристии табиати ҳудудҳои махсусҳифзшавандаи минтақаи Кӯлоб гирд оварда шуда, оид ба масъалаи истифодабарии оқилонаи захираҳои табиии ҳудудҳои барои ташкил варушди устувори сайёҳии илмӣ-экологӣ тавсияҳои мушаххас дода мешавад. Дар асоси тақиқотҳои илмӣ намудҳои афзалитноки сайёҳии экологӣ, барои шароити ҳудудҳои ҳифзшавандаи минтақаи Кӯлоб нишон ва тавсиф дода шудаанд. Ҳулоса карда мешавад, кидар шароити имрӯза рушди сайёҳӣ дар ҳудудҳои мазкур ногузир аст, бинобар ин вазифаи асосӣ коркарди сиёсати давлатии ба ин соҳа равона шуда, барои ташаккули заминаи ҳуқуқии миллии сайёҳии экологӣ, муайянкунии меъёрҳои аниқи дараҷаи ҷалби ин соҳаи ояндадори иқтисодиёти минтақа ва умуман ҷумҳурӣ мебошад.

Калидвожа: сайёҳӣ, экосистема, рекреатсия, экосайёҳӣ, мамнӯъгоҳ, парваришгоҳ, рафтинг, каноен, этнография, ғорҳо, регион, комплекс, треккинг, карс, эндемик, ареал, флора, фауна.

Гадоев Ш.Д.

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ КАК ЭКОТУРИСТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ

В статье дана информация о важнейших для экотуризма природных резерватах особо охраняемых природных территорий Кулябского региона, а также даны конкретные рекомендации по вопросу рационального использования природных резерватов региона для организации и развития научного и экологического туризма. В результате научных исследований выявлены и описаны приоритетные виды экологического туризма для условий особо охраняемых природных территорий Кулябского региона. Можно сделать вывод, что в современных условиях развитие туризма в регионе неизбежно, поэтому основной задачей государственной политики в этой сфере является формирование национальной правовой базы экотуризма, определение четких критериев уровня привлекательности этой будущей отрасли экономики региона и республики в целом.

Ключевые слова: туризм, экосистема, рекреация, экотуризм, охраняемая территория, заповедная зона, сплав, каноен, этнография, деревня, регион, комплекс, треккинг, карст, эндемик, местность, флора, фауна.

Gadoev Sh.D.

TOURIST POTENTIAL OF SPECIALLY PROTECTED NATURAL AREAS OF THE KULYAB ZONE AS AN ECOTOURIST OBJECT

The article provides information on the most important natural reserves of specially protected natural areas of the Kulyab region for ecotourism, as well as specific recommendations on the rational use of the region's natural reserves for the organization and development of scientific and ecological tourism. As a result of scientific research, priority types of ecological tourism for the conditions of specially protected natural areas of the Kulyab region were identified and described. It can be concluded that in modern conditions, the development of tourism in the region is inevitable, so the main task of state policy in this area is the formation of a national legal framework for ecotourism, the definition of

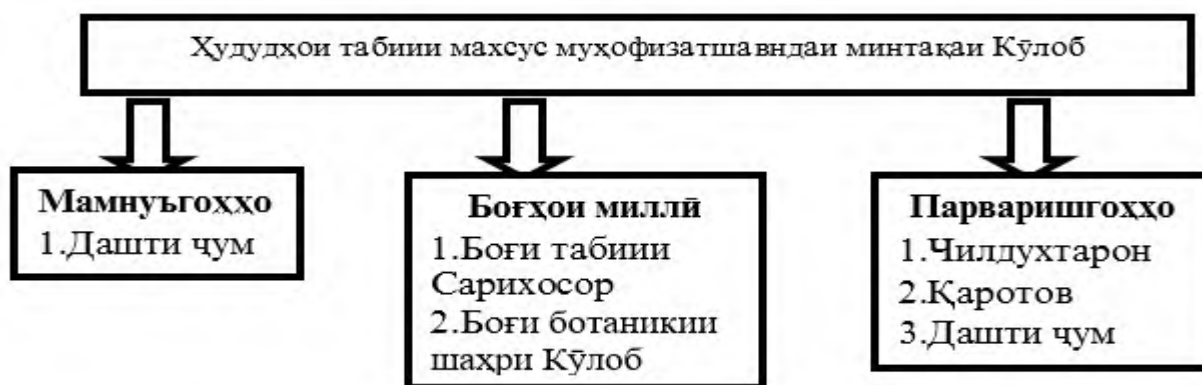
clear criteria for the level of attractiveness of this future sector of the economy of the region and the republic as a whole.

Keywords: tourism, ecosystem, recreation, ecotourism, protected area, nature reserve, rafting, canoeing, ethnography, village, region, complex, trekking, karst, endemic, terrain, flora and fauna.

Минтакаи Кӯлоб дар қисмати ҷанубу шарқии Тоҷикистон ҷойгир шуда, яке аз мавзеҳои зебоданзари ҷумҳуриамон махсуб меёбад [1, с.3].

Ин минтақа 8,4%-и майдони Тоҷикистон ва 48,7%-и масоҳати вилояти Хатлонро ташкил медиҳад. Сайёҳони нахустине, ки ба ин сарзамин омада буданд, ин ҷойро «мулки хуррамзамин» унвон намуданд. Минтакаи Кӯлоб хусусиятҳои ба худ хоси табиӣ, гидрологӣ, геоморфологӣ, рекреатсионӣ ва таърихӣ фарҳангӣ дорад. Кӯҳҳо 87-фоизи масоҳати ин музофотро ташкил дода, дар ин ҷо қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шох, Вахш, намаккӯҳҳои Ҳочамӯмин, Ҳочасартез, кӯҳҳои Қаратов (Сиеҳкӯҳ), Сарсарак, Ҷилонтоғ (Оҳугузар) ва Кишваристон доман паҳн кардаанд. Қаторкӯҳ ва кӯҳхоро аз ҳамдигар водии байниқӯҳӣ – Кӯлоб, Данғара, Муъминобод Чубек ва Фархор ҷудо мекунанд [3,с.4-15].

Ба ин музофоти географӣ номгӯи зерини ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи (ҲТММ) минтакаи Кӯлоб шомил ҳастанд: мамнуъгоҳи Даштиҷум, парваришгоҳи Чилдухтарон, Даштиҷум, Қаратов, ва боғи табиӣ таърихӣ Сари Ҳосор инчунин Боғи ботаникии шаҳри Кӯлоб. Мавзеҳои дар боло зикршуда, аз ҷиҳати мавҷудияти шароитҳои геоморфологӣ ба минтақа хос ҷойгир буда, ин омил имконият медиҳад, ки инкишофи соҳаҳои сайёҳии экологӣ ва рекреатсионӣ рушд намоянд [1,с.8].(Расми 1).

Мамнуъгоҳи Даштиҷум соли 1983 ташкил шуд ва ин мамнуъгоҳ дар қисми ҷанубу ғарби минтакаи Кӯлоб, дар нишебии қаторкӯҳи Ҳазрати Шох, дар минтакаи ҷангалзори майдабарг (шибилияк), дар қисми ростӣ дарёи Панҷ, дар баландии 700-3000 м аз сатҳи баҳр, дар ҳудуди ноҳияи Ш. Шохин ҷойгир шудааст [2, с. 44].

Ин ягона мамнуъгоҳ дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад, ки дар ин ҷо то ҳол нағҳои нодирҳои флора ва фаунаи эндемикии хоси ин ареал нигоҳ дошта шудааст [9,с.61].

Солҳои охир, махсусан баъди ба даст овардани истиқлолияти ҷумҳурӣ, пайвастиҳои минтакаи Кӯлоб ба шабакаи Роҳи бузурги абреши ва дохилии ҷумҳурӣ ба фазои байналмилалӣ сайёҳӣ масъалаҳои баҳогузори ҳолати сайёҳӣ дар минтақа, мушкилоти танзими давлатии фаъолияти он, коркарди самтҳои мушаххаси стратегияи соҳа ҳарчи бештар мавзӯи баҳсу мунозираҳои таҳқиқоти илмӣ олимони ва мутахассисони тоҷик ва хориҷӣ гардида истодааст [4, с.18].

Дар нақшаи Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Кӯлоб, махсусан мамнуъгоҳҳо ва парваришгоҳҳо барои рушди сайёҳии экологӣ мавқеи хоса доранд. Дар давраи то соли 2030 барои рушди сайёҳии экологӣ бояд ҳаллу фасли масоили зерини иҷтимоӣ-иқтисодӣ мусоидат намоянд [14, с.4]:

1) Сайёҳии экологӣ бояд ба баҳши иқтисодии ташкилкунандаи ҷойҳои нави корӣ бороҳи ташкил ва иҷрои маҷмӯи сайёҳии экологӣ ва инчунин соҳаҳои омехтаи хоҷагии халқӣ минтақа, ки дар ҷаёлияти худ бо сайёҳии экологӣ бевосита ё бавосита алоқаманд мебошад таъдил ёбад.

2) Самаранок ба роҳ мондани ҷаёлияти сайёҳии экологӣ бояд ба рушди стратегияи минтақаҳои аҳолинишини на танҳо ноҳияҳои минтақа Кӯлоб, балки умуман вилояти Хатлон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд [14,с.19].

Ба туфайли ҳалли масъалаҳои номбаршуда, амалҳои зерин анҷом меёбанд:

– мушкilotҳои шуғлоҳои аҳоли ва ҳамчунин пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба гурӯҳи муайяни аҳолии минтақа ҳаллу фасл мегардад ё ба дараҷаи ҳадди ақал расонида мешавад;

– аз ҷаёлияти тичоратӣ оид ба пешниҳоди хизматгузориҳо ба сайёҳон, аз ҷумла даромадҳо аз фурӯши маҳсулотҳои сайёҳӣ ва хизматрасониҳо аз иҷораи хучраҳо, хоначаҳо ва ғайраҳо ғолида ба даст меояд. Ба ин ҷо метавон таъсиси муассисаҳои хурдро, ки ба сайёҳони экологӣ хизматрасониҳои экосайёҳӣ мерасонанд дохил кард;

– ба ҷойҳои истироҳатӣ ҷолиби марокангез дорои табиати осон, ки тарзи ҳаёти анъанавии аҳолии маҳаллиро нигоҳ доштаанд сафарҳо ташкил карда мешаванд, ки ин боиси бойшавии мероси фарҳангӣ, тағйироти мусбати ҳувияти аҳоли ва беҳтаршавии «сифати ҳаёт» мегардад;

– бо роҳи ҳамгироии ҷузъҳои этнографӣ ва фарҳангӣ-таърихӣ ба ҷаёлияти экотуризм ҷалби сокинони маҳаллӣ ба рушди ҷаёлияти сайёҳӣ-рекреатсионӣ ва инфрасохтори экотуризм таъмин карда мешавад [5, с. 94].

Ғайр аз ин, таҳқиқ шудааст, ки мавҷуд набудани рақобатнокӣ ва иштироки аҳолии таҳҷой дар ҷаёлияти сайёҳии экологӣ боиси он мегардад, ки ҷорабиниҳои дар ҳудудҳои мамнуъӣ аз он ҷумла дар парваришгоҳҳои минтақаи мазкур, оид ба рушди сайёҳии экологӣ гузаронидашуда, ҳам аз нуқтаи назари ҳифзи манбаҳои табиат ва ҳам аз нуқтаи назари иқтисодӣ дар ояндаи дарозмуддат устувор нахоҳанд буд ва ҳамаи маблағҳои ҷудошуда барабас хоҳанд рафт [12,с.152].

Яке аз усулҳои ба ҷаёлияти сайёҳии экологӣ ҷалб намудани аҳолии маҳаллии минтақаи Кӯлоб ба барномаҳои саёҳатӣ ба қисматҳои этнографӣ ва фарҳангӣ-таърихии аҳолии дар ҳамин минтақа зиндагикунанда мебошад [4,с.18].

Ба саёҳатҳои экологӣ додани обуранг ва хусусиятҳои миллий, оморасозии комплекси пурраи предметҳои эҷодиёти халқ, зиндагӣ ва маишати тоҷикони кӯҳистони минтақа аз ҷумла ноҳияҳои Ш.Шоҳин, Муъминобод, Ховалинг, Балҷувонро тақозо менамояд.

Чунин муносибат, дар навбати худ барои рушди босуръати ҳунарҳои мардумӣ ва нигоҳдории ҳамаи атрибутҳои фарҳанги аҳолии маҳаллӣ мусоидат хоҳад кард.

Бо назардошти ҳулосаҳои боло, метавон дар шароити ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи минтақаи Кӯлоб аз он ҷумла парваришгоҳҳои Қаратов, Даштиҷум, Чилдустарон, Норақ инчунин аз ҳисоби мамнуъгоҳҳо бошад метавон дар мавзеи Даштиҷум намудҳои зерини сайёҳии экологиро бомуваффақият инкишоф дод:

1. Сайёҳии илмӣ. Ин шакли махсуси сайёҳии экологӣ мебошад, ки ҷаёлияти он бо дарёфти иттилооти зарурии расмӣ ва илмӣ, масалан, иттилоот оид ба намудҳои наботот ва ҳайвоноти нодир, эндемӣ, таҳдидкунандаи ҳатари нобудшавӣ ва ба Китоби Сурх ворид кардашуда; дар бораи равандҳои биологӣ, ҳодисаҳои табиӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва ғайраҳо алоқаманд мебошад. Ин намуди сайёҳии экологӣ ҳанӯз замони қадим пайдо шуда буд ва имрӯзҳо ба се гурӯҳ тақсим мешавад: шиносӣ, ёрирасон ва мустақилона [8,с.254].

– шиносӣ, сайёҳон бо объектҳои табиӣ ва антропогенӣ шинос мешаванд;

– ёрирасон, сайёҳон ҳамчун ёрдамчиён дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ширкат мекунанд. Масалан, ҳангоми дар ҳудуди мамнуъгоҳ гузаронидани чунин саёҳатҳо онҳо метавонанд дар корҳо доир ба нигоҳдории ҳайвонот ва набототи нодир, корҳои таъмир ё саҳрои илмӣ-таҳқиқотӣ дар шакли бурузи ягон раванди биологӣ ё пайгирии рафтори ҳайвонот иштирок намоянд;

– мустақилона, дар худ таҳқиқоти мустақилонаи сайёҳонро таҷассум мекунад, масалан дар рафти таҷрибаомӯзии тобистонаи донишҷӯён, экспедитсияҳои олимони ва дигар саёҳатҳо, ки ҷамъовариҳои маълумотро оид ба минтақаҳои таърифотӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад.

2. Сайёҳии маърифатӣ - саёҳатхоеро дар бар мегирад, ки хосияти маърифатӣ доранд. Дар рафти ин қабил саёҳатҳо, сайёҳон бо ҳудудҳои нисбатан шавқангез, набототу ҳайвонот, ландшафтҳои ҷолиб шинос мешаванд, ки ба таври мавзун ба маҳалли атроф, ёдгориҳои фарҳангӣ моддӣ ва таърихи кишвар дохил карда шудаанд. Ба ин мушоҳидаҳо оид ба парандаҳои эндемикӣ ё шапалакҳои экзотикӣ, экскурсияҳои зоологӣ ва ботаникӣ, саёҳатҳои этнографӣ, археологӣ ва палеонтологӣ, саёҳатҳо барои дӯстдорони видео, суратҳо, сафарҳои экологӣ мансуб мебошанд. Ҳангоми гузаронидани ин саёҳатҳо воситаи асосии шиносоии сайёҳон бо муҳити табиӣ маҳал пайроҳаҳои таълимии экологӣ ва масирҳои нисбатан махсусгардонидашудаи таълим дар табиат мебошанд.

Амалисозии комплекси маҷмӯи сайёҳатҳои масирҳои экологӣ, экскурсияҳо, хатсайрҳо бо унсурҳои табобатӣ-фароғатӣ, этнографӣ, таърихӣ-фарҳангӣ барои таъсиси сайёҳатҳои комплекси баландсифат мусоидат карда, талабот ба онҳоро зиёд мекунад ва барои гузаронидани барномаҳои иҷтимоӣ-маҳаққ зарфияти инноватсионӣ боз намуда, ҳамин тавр имичи мамнуъгоҳ ва умуман минтақаро ба дараҷаи назаррас баланд мегардонад [1,с.131].

Ин дар навбати худ метавонад самти нави шуғлнокии аҳолии минтақа, воридшавии маблағгузориҳои инвестиционӣ ба инфрасохтори сайёҳии экологии мавзеҳои ҳифзшавандаи музофоти Қўлобро гашта, ҳамин тариқ имичи мусбати ҳудудҳои ҳифзшаванда ва умуман минтақаро дар сегменти туристии ҷумҳурӣ, байналмилалӣ ва бозор ташаккул диҳад [12,с.153].

3. Сайёҳии пиёдагардӣ (треккинг) - яке аз намудҳои оддӣ ва паҳншудатарини фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Ин намуди сайёҳӣ барои амалисозии худ таҷҳизоти махсус ва омодагии махсусро талаб намекунад. Он имконият медиҳад, ки шахс обутоби зарурии ҷисмонӣ гирифта, сабуқшавии ҳиссиётро эҳсос карда аз муносибат бо табиат лаззат барад. Аммо, ин намуди фаъолияти сайёҳӣ аксар вақт боиси зарари эстетикӣ ва экологии ислохнопазир мегардад. Ин зарарҳо асосан дар он ифода меёбанд, ки сайёҳон баъди худ ғарами партов, шохчаҳои шикастаи дарахтонро гузошта, растаниҳо ва ҳайвонотро нобуд мекунанд. Ин оқибатҳои нохуш одатан ҳамоно вақт ба мушоҳида мерасанд, ки агар гурӯҳро инструкторони бетачриба, сатҳи касбияташон паст ва камталаб роҳнамоӣ кунанд [14,с.29].

4. Сайёҳии варзишӣ - чунин самтҳо ба монанди машғул шудан ба сайёҳии кӯҳгардӣ, рафтингиобӣ, каноен в аварзиш бо якҷоякунии шиносӣ бо ландшафтҳои кӯҳӣ, обӣ ва ҷангалӣ, набототу ҳайвоноти маҳал дар бар мегирад.

5. Сайёҳии саворагардӣ - ба қатори намудҳои паҳншудаи сайёҳии экологӣ дохил мешавад, ки барои амалӣ намудани худ ҳайвоноти савориро истифода менамояд. Солҳои охир ин намуди сайёҳӣ ниҳоят афзоиш ёфта истодааст. Бинобар ин аксари марказҳои сайёҳии экологӣ барои машғур ва оммавӣ гардонидани ширкатҳои худ масирҳои нави аспасаворию сайёҳиро таҳия менамоянд ва барои хизматрасонӣ басаворагон кемпингҳо месозанд. Оммавӣ шудани ин намуди сайёҳӣ бо ипоте́рапия, яъне табобати бемориҳо бо роҳи саёҳат бо асп алоқаманд мебошад.

6. Сӣёҳӣ дар ғорҳо (спелеосайёҳӣ) - барои рушди ин намуди сайёҳии экологӣ ғорҳо ва комплекси ғорҳо мавриди истифодақарор мегиранд. Таъсироти манфӣ дар ин ҷойҳо ба вайроншавии механикӣ ташкилаҳои табиӣ дар ғорҳо, зарар аз ҷамъшавии партовҳо, сарсарӣ сохтани роҳҳою нақбҳои сунъӣ ва ғайраҳо алоқаманд мебошанд. Чунин таъсирот метавонанд боиси тағйироти микро иқлимӣ ғорҳо ва комплекси ғорҳо гарданд [14,с.30].

Имрӯзҳо мушкилоти ҳифзи ғорҳо муҳим аст, чунки ин ҷойҳо на танҳо объектҳои нодирӣ сайёҳӣ, балки ҷойҳои нигоҳдории маълумот оид ба давраҳои гузашта, озмоишгоҳи беҳамтои табиӣ ва ғайраҳо мебошанд. Бинобар ин, бо мақсади ҳифзи ғорҳо ва комплекси ғорҳо ҳамчун ёдгориҳои нодиртарини табиат ба ин ҷойҳо мақоми ХТММ дода шудааст.

7. Суратгирӣ. Одатан суратгирӣ гуфта ҳамаи намудҳои суратгирии объектҳои табиати зинда, дар навбати аввал, ба навор гирифтани ҳайвоноти ваҳшӣ, ҳазандаҳо, олами вухуш, парандаҳо, моҳиҳо, ҳашарот ва дигар мавҷудоти зиндари табиӣ меноманд.

Аслан се ҷанбаи суратгирӣро ҷудо менамоянд: варзишӣ, маърифатӣ, ки дар он суратгирӣ ба методи таҳқиқоти илмӣ табдил меёбад ва бадеӣ ҳамчун намуди санъат. Илова бар ин суратгирӣ метавонад аз паноҳгоҳҳои махсус—чайлаҳо ва ҳаймаҳои интиқолибанда амалӣ карда шавад.

8. Рекреатсионӣ (саломатӣ) - ин сайёҳие мебошад, ки ба қисмҳои зерин тақсим мешавад:

А) Сайёҳии фаъоли истироҳатӣ - (автомобилӣ; пиёдагардӣ ё треккинг; аспасаворӣ, дучархавӣ; алпинизм; парапланеризм; делтапланеризм, шино дар дарёҳо боамад, байдарка);

Б) Истироҳати ғайрифавол - (пикник; кемпинг; чамъоварии неъматҳои табиат; шикор ва моҳидорӣ) [14,с.24].

9. Сайёҳии кордонӣ - дар айнаи замон яке аз намудҳои ояндадор ва сердаромади дарҷаҳои мебошад. Ғайр аз ин, он бо афзоиши баланд ва муназзами худ, инчунин бо нисбатан устувор будан ба таъсири омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иқлимӣ ва ғайраҳо фарқ мекунад. Бинобар ин, рушди он дар шароити минтақаи Кӯлоб метавонад ҳам дар ҷанбаи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии минтақа ва ҳам чун яке аз воситаҳои дарёфти рушди устувори соҳаҳои (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ) сайёҳӣ ниҳоят самаранок бошад. Инчунин, дар даҳсолаи охир вақте ки бухронҳои иқтисодӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири манфӣ расониданд ин намуди сайёҳӣ баръакс гул-гул шукуфт, чунки маҳз чунин давра одамони кордонро барои ташкил ва инкишоф додани алоқаҳои расмӣ ва пешниҳодот фавол мегардонад. Бо назардошти ин дар минтақаи мо сайёҳии кордонӣ дар оянда низ мунтазам рушд хоҳад кард.

Дар доираи ҳудудҳои табиӣ ҳифзшавандаи минтақаи Кӯлоб метавон намудҳои гуногуни сайёҳии кордониро дар шакли конференсияҳои байналмилалӣ, конгрессҳо, форумҳои гуногун, намоишгоҳҳо ва ғайраҳо ташкил намуд, ки онҳо барои ташкили қарордодҳои расмӣ, қавӣ гардонидани нуфузи ҳудудҳои ҳифзшаванда ва минтақа дар фазои сайёҳии байналмилалӣ ва инчунин якҷояшавии мамнуъгоҳ дар фазои ҷаҳонӣ мусоидат хоҳанд кард. Чунин ҷорабиниҳо бояд пеш аз ҳама бо мақсади дастгирии иқтисодиёт, фарҳанг, маориф, тиб ва дигар соҳаҳои ҳамроҳикунондаи минтақа гузаронида шаванд [10,с.88].

Барои босамар ташкил намудани сайёҳии кордонӣ бароҳ барияти ҳудудҳои ҳифзшаванда лозим аст, ки барои ин категорияи сайёҳон нақшаҳо ва барномаҳои муносиби саёҳат ва истироҳатро таҳия намояд, сифатнокӣ ва мувофиқати қори роҳбаладони сайёҳӣ, сиёсати нархӣ васифати хизматрасониҳои аз тарафи меҳмонхонаҳо пешниҳод мешударо ба таври қатъӣ назорат намояд.

10. Сайёҳии саргузаштӣ. Солҳои охир дар байни сайёҳон сайёҳии саргузаштӣ, оммавӣ гардидааст, ки ба сайёҳон имконият медиҳад сарватҳои қобилияти ҷисмонии худро пурра истифода намоянд ва дар иштирокчиёни он, яъне сайёҳон тасаввуроти дурахшонро боқӣ мемонад. Муҳтавои сайёҳии саргузаштӣ на танҳо дар фаъолияти варзишӣ, ки бо дараҷаи муайяни ҳавнокӣ гузаронида мешавад, балки инчунин дар ҳосияти масир, ки дар шароити муҳталиф ва мураккаби табиат мегузарад ифода меёбад. Барои омода намудани чунин сайёҳатҳои тамошобоб табиати ҳудудҳои табиӣ ҳифзшавандаи минтақаи Кӯлоб хусусан мамнуъгоҳи Даштиҷум, парваришгоҳҳои Қаратов, Чилдухтарон, Дашти ҷум ва боғи табиӣ Сарихосор хеле мувофиқ ва ҷолиб мебошад. Дар ин ҷо метавон сайёҳатҳои зеринро бомуваффақият ташкил кард:

- «Cars» дар кӯҳҳо, ин аз кӯҳ бо нишебӣ фаромадан, зимистон аз болои барф ва тобистон аз болои алаф (ноҳияҳои Ш.Шоҳин, Муъминобод, Балҷувон ва Ховалинг);

- «Rappels» ин босуръат фаромадан аз кӯҳ ё аз баландии кӯҳмонанд (ноҳияҳои Ш.Шоҳин, Муъминобод, Балҷувон ва Ховалинг);

- Шухпаймоӣ, ҷаспида баромадан ба харсангҳои табиӣ ё баромадан ба кӯҳ (Темурмалик, Восеъ, Фархор, Данғара, Муъминобод);

- «Rafting» фаромадани гурӯҳӣ аз рӯи дарёи пуртуғён (Ш.Шоҳин, Балҷувон, Муъминобод);

- Саёҳат бо асп ва мототсикл дар даштҳо ва кӯҳҳо (Данғара, Ш.Шоҳин, Муъминобод);

- Аз милтиқ тир паррондан.

Дар оянда метавон ҷаҳидан бо парашют (ҷатр), бо парашют ба кӯҳ фуруд омадан, рушди делтапланеризмро (аз кӯҳ бо делтаплан ё парашюти махсус фаромадан)-ро бомуваффақият ташкил намуд.

11. Сайёҳии этнографӣ (мардумшиносӣ) яке аз намудҳои саёҳати маърифатӣ буда, мақсади он ташриф овардан ба ҳудуди муайян барои шиносӣ бо санъати меъморӣ, фарҳанг, анъана ва маишати аҳолии маҳаллии муқими ҳудуди додашуда мебошад. Ба сафарҳои сайёҳӣ ҳамроҳ кардани унсурҳои намоиши ҳаёти анъанавӣ ва маишии аҳолии маҳаллӣ, маҳсулоти бадеии хунароҳои мардумӣ дар назар дошта шудааст, ки аз маводи мухталиф, аз қабилӣ ҷӯб, матоъ, гил ва ғайраҳо омода карда шудаанд. Инчунин намоиши техника ва усулҳои омода маснуот, корҳои мохирони халқии маҳаллӣ, гулдӯзӣ, чакандӯзӣ, бофтан бо сит ва ҷангак, унсурҳо ва гуногунии таъомҳои миллии тоҷикон, анъанаҳо, урфу одат ва маросими қадима, анъанаҳои ҷашни Наврӯз, Садда, Меҳрон, Тиргон ва дигар идҳои мардумӣ, бозиҳои миллий, омода кардани таъомҳои гуногуни миллий, барномаҳои консерти, маросими қадимаи динӣ ва ғайраҳо, албатта барномаи ташрифоти сайёҳони беруниро дар ҳудудҳои ҳифзшавандаи минтақаи Кӯлоб бой мегардонанд.

- Ташкили саёҳатҳои гуногун:
 - ба мушоҳидаи гуногунрангии ғании биологӣ ландшафтҳо бо роҳи гаштугузори пиёда, бо асп ва дучарха;
 - бо мақсади кам кардани таъсири манфии табиат;
 - сайёҳатҳои самтнок бо мақсади мушоҳидаи олами ҳайвоноти ваҳшӣ ва растаниҳои эндемӣ;
 - сайёҳатҳои махсус бо мақсади мушоҳидаи парандаҳо ҳангоми парвози умумии баҳории онҳо;
 - сайёҳатҳои ниҳой дар кӯҳистон;
 - сайёҳатҳои таълимӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи таҳсилоти экологӣ аҳолии маҳаллӣ;
 - сайёҳатҳои таълимӣ бо мақсади кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити атроф;

Сайёҳатҳо дар обанборҳои дохилӣ. Онҳо аз рӯи усулҳои ҳаракат ва мураккабии масирҳо фарқ мекунанд. Чунин сайёҳатҳо бо истифодаи байдаркаҳо, катамаранҳо ва амдҳо (каркаси-резинӣ) ва ғайраҳо ташкил карда мешаванд. Ин сайёҳатҳо барои муҳити атроф хатарнок нестанд. Оқибатҳои манфии онҳо ба монанди ифлоскунии сайёҳатҳои пиёдагарди мебошанд [9, с.97].

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии масъалаҳои умдаи сайёҳии экологӣ дар марзи ҳудудҳои табиӣ махсус ҳифзшавандаи музофоти Кӯлоб зикр кардан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза рушди сайёҳӣ дар ҳудуди мазкур ва умуман минтақа ногузир аст, бинобар ин вазифаи асосӣ коркарди сиёсати давлатӣ ба ин соҳа нигаронида шуда, барои ташаккули заминаи ҳуқуқии миллии сайёҳии экологӣ, муайянкунии меъёрҳои аниқ дараҷаи ҷалб ба ин соҳаи ояндадори иқтисодӣ минтақа ва умуман ҷумҳурӣ мебошад. Такмил ва пурзӯр кардани системаи ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ ҳам барои вайронкунадагони мамнуъгоҳ ё парваришгоҳҳо ва ҳам барои ҷорӣ кардани созишномаҳои байналмилалӣ зарур мебошанд. Рушди инфрасохтори ин музофот метавонад вазъияти иқтисодиро дар минтақаро бо роҳҳои зерин ба даст овард [10, с.106]:

- Дар атрофи минтақаи ХТММ барои категорияҳои гуногуни сайёҳон ташкил намудани шабакаи меҳмонхонаҳо ва ҳостелҳо. Инчунин аз хайма ва юртаҳо ташкил кардани лагерҳо ва кемпингҳо мувофиқи мақсад мебошанд;
- Дар атрофи мавзеҳои ҳифзшавандаи минтақа, ташкил намудани миқдори зиёди марказҳои фарҳангӣ-дилхушӣ, нуктаҳои фуруши тухфаҳо ва инчунин ошхонаҳо бо нархҳои дастрас ва ғайраҳо;
- коркарди масирҳои гуногуни сайёҳии экологӣ барои категорияҳои мухталифи сайёҳон, ободкунии масирҳо, минтақаҳои сайёҳӣ, инчунин комплексҳои дилхушӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ;
- барои бомуваффақият гузаронидани барномаҳои экскурсионӣ бо воситаҳои нақлиётии хуб вароҳат таъмин намудани ҳудудҳои ҳамҷавори ҳифзшаванда;

· Агар мушкилоти бо ташкил ва рушди самараноки сайёҳии экологӣ алоқаманд дар баъзе ҳудудҳо ва давлатҳои ҳамҷавор каму беш коркард шуда бошад ҳам, дар дигар минтақаҳо, аз ҷумла дар минтақаи Кӯлоб дар марҳилаи аввалини рушд қарор дорад. Бо назардошти хусусиятҳои намудҳои сайёҳӣ ва шароити маҳал, қисми зиёди ҳалқаҳои ин технология коркард ва такмилро тақозо мекунанд;

· Ташкил ва самаранок ба роҳ мондани фаъолияти сайёҳии экологӣ дар ХТММ гузаронидани таҳқиқоти илмӣ, мониторинги экологӣ ва ҳамчунин санҷиш ва ҷорӣ намудани методҳои истифодаи оқилонаи табиатро, ки муҳити атрофи табииро вайрон намеkunанд ва захираҳои табиӣ биологиро коҳиш намедиҳанд пешбинӣ менамояд.

· Сайёҳии кӯҳӣ варзишӣ, экологӣ бештар ҳудуди шаҳру ноҳияҳои Балҷувон, Муъминобод, Норақ, Шамсиддини Шоҳин ва Ховалинг созгор буда, дар ин замина роҳи Балҷувон, Сари-Хосор, Кӯлоб – Чилдухтарон ва дар шафати роҳҳо хонаҳои типӣ нави ҳомстей, гестхаус, ва ҳостел бо хизматрасонии обу ташноб бунёд карда шавад аз манфиат холӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Аброров Ҳ. “Музофоти географии минтақаи Кӯлоб” Душанбе. - “ПРОМЭКСПО”, 2015. -132 с.
2. Баротов Ҷ.Қ. “Географияи минтақаи Кӯлоб”. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ. Душанбе, нашриёти “Бухоро” 2015. 127 - саҳ.
3. Баротов Ҷ.Қ. Экономико-географические особенности формирования и развития расселения населения Кулябской зоны Республики Таджикистан //Автореф. дис. .. канд. геогр. наук. – Душанбе, 2011. -24 с. 988 54 05 40
4. Гадоев Ш.Д. Шароитҳои геозкологии ҳудудҳои махсус муҳофизатшавандаи минтақаи Кӯлоб дар мисоли мамнуъҳои Даштиҷум//Автореф. Дис. ... кан. геог. наук.-Душанбе, 2020. – 30 с.
5. Гадоев Ш. Ресурсный потенциал и особенности развития экологического туризма на территории заповедника «Дашти Джум»/ Ш. Гадоев. // Кишоварз (Земледелец), № 4 (68), 2015. -С. 94-96.
6. Гадоев Ш. Эффективная система управления туризмом на территории заповедника «Дашти Джум»/ Ш. Гадоев // Вестник РТСУ, 2017. № 3 (59). -С.149-152.
7. Мамадризохонов А.А. “Экосайёҳӣ дар минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон”. – Душанбе. 2013.- 484 с.
8. Мадаёмов М.М. Гуногунии биологии мамнуъҳои Даштиҷум. –Душанбе. 2023. – саҳ.-303.
- Мухаббатов, Х. Ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон/ МухаббатовХ., Душанбе «ЭР-граф» 2013. -99с.
9. Нурмамадова, Б. Проблемы развития экотуризма на особо охраняемых природных территориях Таджикистана/ Б.Нурмамадова // Душанбе дар муосири сайёҳӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – с. 105-107.
10. Регионы Республики Таджикистан. -2017 г. - Агенство постатистике при Президенте РТ, - Душанбе, 2018. -324 с.
11. Саттарова, Х. Проблемы развития туризма на особо-охраняемых природных территориях Таджикистана/ Х.Саттарова, Х.Е. Карамхудоев, А.А.Мамадризохонов // Вестник ТГПУ им С.Айни, №2 (38). -Душанбе, 2011. -С.150-153.
12. Сангинов, Д.Ш. Правовое регулирование туристской деятельности в Республике Таджикистан //Автореф. дис....канд.юридич.наук. - Душанбе, 2010. - 22 с.
13. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи тосоли 2030, аз 01. 08. соли 2018 №372 50. саҳ.

Гафарзода М. Т.

**ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА РУШДИ СОҶАИ ИҶТИМОӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Вақтҳои охир ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат ба масъалаҳои иҷтимоӣ таваҷҷӯҳи бештар зоҳир мекунад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои соҳаи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд: таҳлили вазифаҳои стратегии барномаи миллӣ ва таҳлили вазъи кунунии фарҳанги иҷтимоӣ гузаронида мешавад; омилҳое, ки ба фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ таъсири манфӣ мерасонанд; Инчунин баҳодиҳии муқоисавии имкони ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ гузаронида шуд.

Калидвожаҳо: соҳаи иҷтимоӣ, суғуртаи иҷтимоӣ, сиёсати давлатӣ, гендерӣ, фарҳанги иҷтимоӣ, сармояи табиӣ, рушди иҷтимоӣ.

Гафарзода М. Т.

**АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В последнее время все большее внимание со стороны гражданского общества и государства уделяется вопросам социальной сферы. В данной статье исследуются вопросы социальной сферы в Республике Таджикистан: проведен анализ стратегических задач национальной программы и анализ современного состояния социальной культуры; факторы, негативно влияющие на деятельность учреждений культуры; также осуществлена сравнительная оценка возможности достижения ожидаемых результатов в Республике Таджикистан в области социальной защиты.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная страхования, государственная политика, гендер, социальная культура, природный капитал, социальная развития.

Gafarzoda M. T.

**ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE
IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Recently, civil society and the state have been paying increasing attention to social issues. This article examines social issues in the Republic of Tajikistan: an analysis of the strategic objectives of the national program and an analysis of the current state of social culture; factors that negatively affect the activities of cultural institutions; a comparative assessment of the possibility of achieving expected results in the Republic of Tajikistan in the field of social protection.

Keywords: Social sphere, social insurance, public policy, gender, social culture, natural capital, social development.

Тараққиёти самтҳои асосии соҳаи иҷтимоӣ дар кам кардани саҳи бекорӣ ва зиёд намудани даромаднокии шаҳрвандон, рушди ҳудуди низоми соҳаи иҷтимоӣ, аз он ҷумла дар сатҳи муайян нигоҳ доштани саломатии аҳолии давлат, ҳалли масъалаҳои гендерӣ дар сиёсати кишвар ва ҷорабиниҳои давлатии, ки ба дастрасии аҳоли ба манзил оварда мерасонанд, такмил ва азнавкунии зерсохторҳои роҳу нақлиёт, таррақиёти соҳаи маориф, фарҳанг, илм, адабиёт, санъат ва варзиш нақши муҳимро мебозанд.

Соҳаи иҷтимоӣ, ки самти бисёрҷониба ва бисёромили иқтисодӣ мебошад, ҳамзамон бо дигар илмҳое, ки ҳоло дар ҷомеаи мо низ талабот доранд, зич алоқаманд аст. Ҳама соҳаҳои соҳаи

ичтимой, аз маориф, тандурустӣ, суғурта то хизматҳо ва фарҳанги иҷтимоӣ, дар маҷмӯъ як низоми ягонаест, ки ба манфиати аҳолии кишвар амал мекунад. Ва табиист, ки агар ягон унсур ин низом ё механизм ба тағйироти муҳити дохилӣ ва беруна саривақт вокуниш нишон дода натавонад, ин бешубҳа ба тамоми низоми ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад.

Дар робита ба ин, мо бояд диққати худро ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 равона созем, ки дар он аҳамияти соҳаи иҷтимоӣ дар аксари нуқтаҳои ин санади муҳими стратегии давлатӣ инъикос ёфтааст.

Масалан боби 4-ум «Рушди сармояи инсонӣ» пурра ба соҳаи иҷтимоӣ бахшида шудааст. Дар он самтҳои асосии зерини иҷтимоӣ баррасӣ карда мешаванд:

1. Маориф ва илм;
2. Саломатӣ ва дарозумрӣ;
3. Ҳифзи иҷтимоӣ;
4. Фарҳанг;
5. Муҳити зист;
6. Коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ.

Сармояи инсонӣ омили муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт буда, сифати он бо рушди тамоми соҳаҳо зич алоқаманд аст. Он дар байни омилҳои дарозмуддати рушди иқтисодиёти оянда (дар муқоиса бо сармояи табиӣ, воқеӣ ва молиявӣ) дар ҷои аввал аст. Дар робита ба ин, рушди сармояи инсонӣ ҳамчун самти афзалиятноки Фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст [4].

Тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки агар як соҳаи иҷтимоӣ рушд кунад, дар замоне, ки нишондиҳандаҳои соҳаи дигар пайваста коҳиш меёбанд. Ин тавре ки дар боло гуфта шуд, тамоми низом вайрон мешавад.

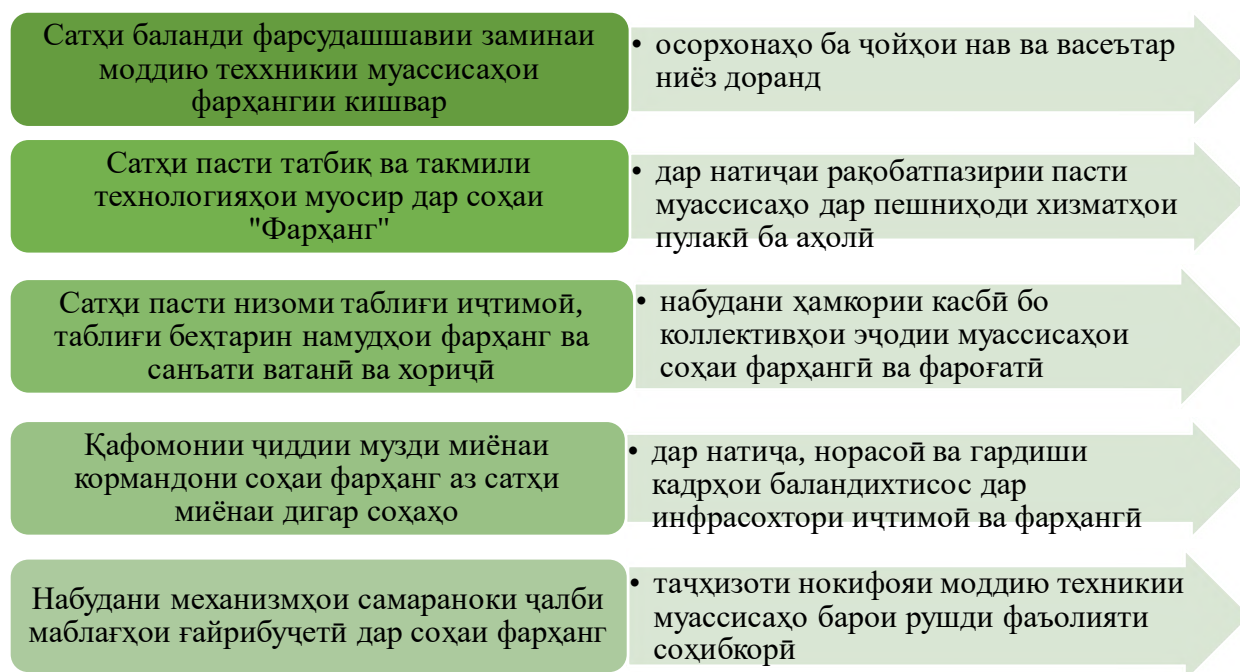
Дар айни замон, соҳаи иҷтимоиро муассисаҳо ва корхонаҳои шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Бо рушди қувваҳои истеҳсолӣ ҳам сохтори ниёзҳои иҷтимоӣ ва ҳам тарзи қонеъ кардани онҳо тағйир меёбад, талабот ба хизматҳои гуногуни иҷтимоӣ меафзояд, талабот ба сифати онҳо меафзояд. Фаъолияти корхонаҳо ва муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ бояд ба талаботҳои муайян, стандартҳо ва қоидаҳои муқарраршуда ҷавобгӯ бошад [2].

Гарчанде ки соҳаҳои маориф ва тандурустӣ аҳамияти хеле калон доранд, аммо дар ҳолати мо, пеш аз ҳама соҳаи фарҳангро таҳлил кардан лозим аст, зеро ба андешаи мо, маҳз фарҳанг, ки ба инсон неъматҳои ғайримоддӣ медиҳад, ба рушди маънавии ӯ мусоидат мекунад. Ин гуна амал ба ҳар як шахрванд имконият медиҳад, ки дар ҷомеа мавқеи худро пайдо намояд, шаъну шарафи онро ҳеҷ кас паст назанад, озодии ҳуқуқи ҳаракатро дошта бошад ва бо ихтиёри худ интиҳоби манзилӣ шахсӣ гардад.

Ин ҳолат натиҷаи истифодаи васеи қариб ҳамаи табақаҳои аҳолии кишвар аз шабакаи интернет, инчунин истифодаи шабақаҳои иҷтимоӣ мебошад, ки хизматҳои онҳо ба аҳоли ба миқдори номаҳдуд пешниҳод карда мешаванд. Шабақаҳои иҷтимоӣ дар айни замон қисми ҷудонашавандаи ҳаёти одамон гардидаанд. Ин маънои онро дорад, ки аксари вақти холии худро одамон дар ин шабақаҳо мегузаронанд ва инчунин вақти истироҳати худро низ мегузаронанд.

Яке аз роҳҳои вақтгузаронӣ инчунин ташриф овардан ба осорхонаҳо аз ҷониби аҳолии кишвар ҳисобида мешавад. Хусусияти осорхонаҳо дар он аст, ки ба як осорхона якчанд маротиба ташриф овардан мумкин аст. Ва ҳар дафъа, шахс чизи нав ва ҷолибро кашф мекунад. Аз ҳама зиёраткунандагон сарзаминшиносӣ ва санъатшиносӣ мебошанд, ки ба намудҳои зерин тақсим карда мешаванд: санъатӣ, табиатшиносӣ, археологӣ, нумизматикӣ, этнографӣ, ҳуҷҷатҳо, силоҳ, ашёи рӯзгор ва ғайра.

Дар ин маврид, баъзе омилҳоро дида метавон, ки мунтазам ба фаъолияти ташкилотҳои фарҳангӣ таъсири на он қадар мусбӣ мерасонанд ва дар натиҷа умуман соҳаи иҷтимоӣ зарар мебинад (расми 1.).

Расми 1. Омилҳое, ки ба муассисаҳои фарҳангии фаъол таъсири манфӣ мерасонанд (таҳияи муаллиф)

Вобаста ба ин самтҳои фарҳанг ва фароғатии соҳаи иҷтимоӣ барои баланд бардоштани сатҳи дастгирии давлатии муассисаҳои самтҳои номбаршуда чораҳои заруриро андешида истодаанд. Ва аз ин лиҳоз ба соҳаҳои фарҳангиву фароғатӣ вориди технологияҳои инноватсионӣ низ зарурият пайдо намудааст.

Ҳоло он қисми аҳолие, ки дар муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ фаъолият менамоянд кӯшиш карда истодаанд, ки аз усулҳои навини замонавии педагогика ва психологияро ҷорӣ намоянд ва дар фаъолияти ҳаррӯзаашон аз онҳо ба таври васеъ истифода баранд, то ки натиҷаи фаъолият самарабахш бошад. Барои ҳамин дар самти иҷтимоӣ фарҳангӣ барномаҳои гуногун коркард карда мешаванд: ҳамаҷониба карда мешаванд, ба ҷалби шахрвандон дар иштирок оммавӣ дар идҳо ва чорабиниҳои фарҳангии давлатӣ мусоидат менамояд, зеро дар таҷрибаи ҳаррӯза дида метавонем, ки шахрвандон на ҳама вақт хоҳиши иштирок дар чорабиниҳои фароғатиро доранд.

Агар мо як тарафи баҳсбарангези масъаларо гирем, ки на ҳама иштирокчиени чорабинӣ омода ҳастанд онҳоро бо хоҳиши худ интиҳоб намоянд, ки аз ҷониби муассисаҳои фарҳангӣ ба онҳо пешниҳод карда мешаванд. Аммо ҳолатҳое низ ҳастанд, ки клубҳо ва иттиҳодияҳои ҳаваскорон наметавонанд талаботи аҳоли ва хусусан ҷавонро пурра қонеъ гардонанд, то ки шаклҳо ва намудҳои истироҳати фарҳангиро интиҳоб кунанд.

Аз ин рӯ, пеш аз ҳама бояд нишондиҳандаҳои китобхонаҳои оммавиро дар кишвар таҳлил кард. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти китобхонаҳои оммавӣ дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти китобхонаҳои оммавӣ барои солҳои 2019-2023

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2019(+/-)
Шумораи китобхонаҳо	1358	1363	1361	1366	1367	9
Дар маҷмӯъ китобҳо ва маҷаллаҳо (ҳазор нусха)	11627,0	11636,7	11684,0	11684,8	11793,0	166
Ҳамагӣ хонандагон (ҳазор нафар)	1499,7	1109,9	1367,5	1331,4	906,1	- 593,6
Китобҳо ва маҷаллаҳо (ҳазор	6151,9	6216,9	6409,6	6349,1	6374,7	222,8

нусха) дода шудаанд						
Шумораи китобҳо ва маҷаллаҳо ба ҳисоби миёна дар як китобхона (ҳазор нусха)	8,6	8,3	8,6	8,6	8,6	-

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С. 177 (таҳияи муаллиф)

Аз ҷадвал маълум мешавад, ки шумораи китобхонаҳо дар ҷумҳурӣ дар давраи баррасишаванда ба миқдори кам коҳиш ёфтааст. Агар дар соли 2019 1358 китобхона мавҷуд бошад, дар соли 2023 шумораи онҳо 1367 китобхонаро ташкил дод, яъне 9,0 маротиба зиёдтар аз соли 2019. Қариб ҳамин ҳолат дар шумораи китобҳо ва маҷаллаҳои дар ихтиёри китобхонаҳо мавҷудбуда мушоҳида кард мешавад. Агар нишондиҳандаҳои соли 2023-ро бо нишондиҳандаи соли 2019 муқоиса кунем, дар он ҳол дида мешавад, ки шумораи китобҳо низ 9,0 маротиба зиёд мебошад. Аммо бадтарин нишондиҳанда шумораи хонандагонест, ки дар давраи мавриди назар ба китобхона ташриф овардаанд. Дар соли 2023, дар муқоиса бо соли 2019, китобхонаҳои кишвар 593,6 ҳазор нафар камтар ташриф оварданд, ки ин табиатан вазъи бадшавии фаъолияти китобхонаҳои кишварро нишон медиҳад.

Аммо, дар маҷмӯъ, гуфтани он, ки шумораи хонандагон камтар шудааст, ба назари мо комилан дуруст нест. Зеро дар айни замон, бо пешрафти рақамӣ, бисёр китобҳо дар форматҳои электронӣ ба миқдори дилхоҳ дастрас шудаанд. Қариб дар ҳар як китобхона пойгоҳи китобҳои электронӣ дар форматҳои PDF мавҷуд аст. Ва дар интернет, шумо метавонед китобҳои онлайнро комилан озодона хонед ва шумо инчунин метавонед истинодҳои зеркашии китобҳои электрониро истифода баред (library.tj, compass.tj, megamag.tj/books, kitobz.info ва сайтҳои китобхонаи Миллӣ kmt.tj, mmk.tj ва nlt.tj).

Инчунин, ба вазъи маънавии инсон ва воситаҳои ғанисозии маънавӣ ва танҳо гузаронидани вақтҳои муассисаҳои клубӣ, ки асосан дар деҳот ҷойгиранд, таъсири судманд мерасонанд.

Худи муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ дар фазои шӯравӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, тарбияи меҳнатӣ, ватандӯстӣ, байналмилалӣ аҳолии ҶШС Тоҷикистон нақши муҳим бозиданд. Он вақт дар фаъолияти фарҳангӣ ва маърифатӣ ҷорабинӣхое, ки ба мавзӯҳо ва масъалаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар бахшида шуда буданд, ҷойгоҳи устувор гирифтанд. Аммо бӯҳрони иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар ҷумҳурӣ дар замони пасошӯравӣ ба амал омад, ба муқовимати шаҳрвандӣ оварда расонд, ки ба фаъолияти ҳамаи муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонд. Дар ин солҳо вазъи муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ ба таври назаррас тағйир ёфт. Бад шудани маблағгузорӣ, хароб шудани биноҳо, набудани кадрҳо боиси қатъи пурраи фаъолияти бисёр муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ дар Тоҷикистон гардид [1- С 3].

Барои тасаввур намудани ҳолати муосири соҳаи иҷтимоии ҷумҳурӣ ва баҳо додан ба тамоюлҳои ташаккул ва таррақиёти он бояд таҳлили маҷмуавии ҳамаи самтҳои асосии соҳаи иҷтимоиро гузаронид ва тарафҳои махсус хатарноки онҳоро ошкор намуд, то ки саривақт ҷораҳои превентивӣ амалӣ карда шаванд.

Барои ҳамин барои таҳлил аввал соҳаи тандурустиро чун мисол дида мебароем, зеро танҳо аз тандурустӣ саломатии аҳолии кишвар, махсус қабатҳои осебпазири он вобастагии калон дорад. Чи хел, ки пештар қайд гардида буд дар ҷумҳурии мо низоми ихтиёрии суғуртаи тиббӣ амалӣ шуда истодааст, ки ба соҳаи тандурустӣ имконият медиҳад, ки дар натиҷаи дарёфти маблағи иловагӣ аксари самтҳои он бештар маблағгузорӣ карда шаванд ва ба аҳоли хизматрасониҳои тиббӣ бештар дарстрас шаванд. Ба ҳамин хотир корфармоёни шаҳрвандони соҳи кор буда барои ҳиссаи худро ба суғуртаи ихтиёрии тиббӣ гузоштан ҷораҳои зарурӣ андешида истодаанд. Дар мавриди банақшагирии буҷетҳои корхонаҳои давлатӣ ва тижоратӣ барои суғурта намудани қисми корношоями аҳоли пардохҳои иловагӣ ба назар гирифта шаванд.

Тағйирот дар соҳаи тандурустие, ки дар аввали солҳои соҳибистикло шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нақша гирифта шуда буд тоҳол бо пуррагӣ анҷом наёфтааст. Бинобарин зарур

мебошад, ки муаммоҳои асосии соҳаи тандурустӣ чудо карда шаванд:

- сатҳи наҷадон баланди кафолати иҷтимоӣ барои ёрии тиббии ройгон;
- вучуд надоштани натиҷаҳои мусбии механизми бозорӣ барои маблағгузори соҳаи тандурустӣ;
- дар сатҳи маҳаллӣ нокифоя будани бучети барои соҳаи тандурусти пешбинишуда;
- кам будани миқдори кормандони малакаи баланд дошта дар аксари минтақаҳо, махсусан минтақаҳои дурдаст аз ҳисоби ихроҷи мутахассисон ба дигар давлатҳо;
- сатҳи пасти афзоиши фаъолияти беморхонаҳо дар минтақаҳои дурдаст;
- қуҳна шудани базаи моддиву техникии ташкилотҳои тиббӣ.

Аз аввали солҳои 2000-ум, аз тарафи бучети давлати барои ниғаҳдории соҳаи тандурустӣ ва махсус ба таври ройгон пешниҳод намудани хизматрасонии тиббӣ маблағгузорӣ кам дида мешуд, ки дар натиҷа ниҳоят ба рушди соҳаи тандурусти ҳалал расонид ва нишондиҳандаҳо паст намуд. Аз рӯи маълумот сатҳи маблағгузори соҳаи тандурустӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тақрибан сеяк маротиба коҳиш ёфтааст.

Аз ин рӯ, таҳлили нишондиҳандаҳои асосии тандурустии кишвар дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии тандурустии кишвар барои солҳои 2019-2023

Номгӯй	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2019 бо маротиб
Шумораи муассисаҳои беморхона	494	525	523	535	536	1,08
Шумораи катҳои беморхона (ҳазорҳо)	40,7	41,6	42,1	43,0	42,8	1,05
Шумораи муассисаҳои тиббии ёрии маркази саломатӣ	2860	2891	2908	2918	2946	1,03
Шумораи таҷҳизотҳои корношоями тиббӣ	1703	1731	1709	1715	1751	1,02
Шумораи табибони ҳамаи ихтисосҳо (ҳазорҳо нафар)	19,3	20,2	20,1	20,5	20,6	1,06
Шумораи ташрифҳо дар як баст (ҳазор нафар)	62,9	39,1	70,1	69,4	68,2	1,08

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С. 154. (таҳияи муаллиф)

Маълумоти ҷадвали 2 аз он шаҳодат медиҳанд, ки шумораи муассисаҳои беморхона дар давраи баррасишаванда ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ҳамин тавр, агар дар соли 2019 дар ҷумҳурӣ 494 беморхона фаъолият мекард, пас дар соли 2023 шумораи онҳо ба 536 беморхона расид, ё 1,08 маротиба зиёдтар шудааст. Шумораи катҳои беморхона низ афзуда, аз 40,7 ҳазор то 42,8 ҳазор, 1,05 маротиба зиёд шудааст. Шумораи муассисаҳои тиббӣ, ки ба аҳоли ёрии маркази саломатӣ мерасонанд, баръакс, каме коҳиш ёфтааст ва агар дар соли 2019 онҳо 2860 нафар буданд, пас дар соли 2023 шумораи онҳо 2946 нафарро ташкил дод, ё 1,03 маротибаро. Инчунин, нишондиҳандаи шумораи хонаҳои тиббӣ амалан тағйир ёфтааст, ки аз 1703 дар соли 2019 то 1751 хонаҳои тиббӣ дар соли 2023 афзудааст.

Дар баробари ин, хурсандиовар аст, ки дар давраи таҳлилшаванда шумораи табибон аз 18,7 ҳазор ба 20,6 ҳазор расид, ки ин табиатан тамоюли мусбати соҳаи тандурустиро нишон медиҳад. Аммо дар баробари ин шумораи беморон каме афзуд. Масалан, агар дар соли 2019 дар як баст 62,9 ҳазор нафар ба беморхона ташриф меоварданд, пас дар соли 2023 онҳо 68,2 ҳазор нафар ё дар як баст 1,08 ҳазор нафар бештар бемор шуданд. Ин ба мо мегӯяд, ки сатҳи беморӣ дар

ҷумхури коҳиш наёфтааст, балки баръакс меафзояд.

Ин манои онро дорад, ки фаъолияти муассисаҳои соҳаи тандурусти ба чанд намуд категорияи саломатии аҳолии кишвар ба монанди сатҳи таввалуднокӣ, марг ва махсус насли наврас, афзоиш ва камшавии табиӣ аҳолии Тоҷикистон, миқдори касалиҳо ва касалиҳои музмин ва ҳолати ҷисмонии хурдсолон ва насли наврас таъсир мерасонад. Бояд қайд намуд, ки дарозумрӣ дар соҳаи тандурустӣ нишондиҳандаи калидӣ ба ҳисоб меравад.

Боиси зикр аст, ки тағйиротҳое, ки дар соҳаи тандурустӣ мунтазам гузаронида мешаванд барои таъмин намудани дастрасии ёрии тиббӣ ба ҳамаи гуруҳҳои аҳоли пешбинӣ карда мешаванд.

Барои ноил шудан ба афзалиятҳои миллии рушд дар соҳаи тандурустӣ, сатҳи хароҷоти маҷмӯӣ барои ин соҳа бояд то соли 2030 аз ММД 2-2, 5 банди фоизӣ зиёд карда шавад. Дар ин ҳолат вазифаи баланд бардоштани сифати ташхис ва ҳама намудҳои кӯмаки тиббӣ, инчунин ба тибби пешгирикунанда равона кардани соҳа гузошта мешавад. Таъмини саломатии аҳоли як масъалаи байнисоҳавӣ мебошад, ки ҳалли он аз саломатии таваллуд, саводнокии аҳоли, тарзи зиндагӣ, вазъи экологии зист, шароити меҳнат, пуррагии ғизо, сатҳи некӯаҳволӣ ва самаранокии низомии тандурустӣ вобаста аст, аз ин рӯ маҷмӯи равишҳо ва қарорҳо муҳим аст [4].

Вобаста ба ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ зикр намуданд, ки: «дар замони соҳибистиклолӣ шумораи аҳолии мамлакат аз 5,3 миллион нафар дар соли 1991 то 10,2 миллион нафар дар соли 2023 2 баробар афзудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши табиӣ аҳоли тавассути афзоиши таваллуд ва коҳиши фавт дар давраи истиклолият ба ҳисоби миёна дар як сол 2,1 фоизро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, дар ин давра шумораи фавтидагон ба 1000 нафар аз 6 нафар дар соли 1991 то 3 нафар дар соли 2023 коҳиш ёфт. Яъне, дар ин давра фавт 2 маротиба коҳиш ёфтааст. Аз тарафи дигар, дар ин давра умри миёнаи аҳоли аз 70 то 76,3 сол афзудааст. Давомнокии миёнаи умри аҳолии кишвар дар давраи истиклолият зиёда аз 6 сол афзудааст. Ин нишондиҳандаҳо далели равшани бехтар шудани сатҳ ва сифати зиндагии мардуми кишвар мебошанд» [3].

Дар қатори соҳаи тандурустӣ дар қори диссертатсионӣ барои омӯзиш ва таҳлил намудан соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди интиҳоб қарор гирифтааст, зеро соҳаи маориф ба яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва сатҳи баланди соҳаи маориф пуриқтидорӣ зехнии давлатро нишон медиҳад. Якҷоя бо тараққӣ ёфтани ҷамъияти иҷтимоӣ талабот нисбат ба гирифтани дониши хуб то рафт зиёд шуда истодааст ва таваҷҷӯҳи аҳоли барои таҳсилоти сатҳи олӣ торафт баланд гардида истодааст, чун ки аз низомии маориф рушди ояндаи ҳамаи самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ вобастагии калон дорад.

Зарурати ташаккули салоҳиятҳо ва навовариҳои устувор шартӣ муҳими таъмини пешрафти воқеӣ ва дарозмуддат мегардад. Гуфта мешавад, ки сухан на танҳо дар бораи баланд бардоштани дастрасӣ ба маориф ва наоварӣ, балки дар бораи сифати таълим ва самаранокии илм низ меравад [4].

Соҳаи маориф бо худ кафолатнокии савдонокии миллатро ифода менамояд. Бинобарин сатҳи дастрасии аҳолии кишвар барои таҳсил намудан дар муассисаҳои ин соҳа мавқеи баланди ҷамъияти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро нишон медиҳад.

Таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ дар тайёр кардани кадрҳои корӣ нақши хеле муҳим дорад, зеро рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ, таъмини корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ аз ҷониби мутахассисон дар назди онҳо вазифаҳои нав мегузорад. Шумораи муассисаҳои ин зинаҳои таҳсилот, бахусус муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ сол аз сол меафзояд, таҳкими заминаи моддию техникаи онҳо яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалшаванда мебошад [5].

Дар айни замон, дастрасии маориф сол аз сол меафзояд. Ва дар баробари ин дастрасӣ ба гирифтани маълумот сатҳи даромаднокии волидонро нишон медиҳад. барои аксари қабати аҳолии кишвар имконияти омӯзиш намудан ҳамасола афзоиш ёфта истодааст, ки онро мо дар ҷадвали 3 дида метавонем.

Чадвали 3. Шумораи муассисаҳои таълимӣ дар солҳои 2019-2023

Номгӯй	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2019 бо маротиб
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ	662	678	696	707	717	1,08
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ	3893	3920	3949	3972	3995	1,02
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз он ҷумла филиалҳо)	74	78	79	84	84	1,13
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (аз он ҷумла филиалҳо)	40	41	41	46	46	1,15
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ	62	62	62	60	60	-0,96
Ҳамагӣ	4731	4779	4827	4869	4902	1,03

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, Агенсии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С. 45-61 (таҳияи муаллиф).

Маълумоти чадвали 3 шумораи муассисаҳои таълимии кишварро нишон медиҳанд, ки дар байни онҳо пеш аз ҳама муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бартарӣ доранд. Агар мо соли 2023-ро нисбат ба соли 2019 муқоиса кунем, мо мебинем, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 1,08 маротиба афзудааст, ки ин вазъро дар мактабҳои миёна каме сабук мекунад. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки бо назардошти сатҳи баланди шахрсозӣ асосан дар пойтахти мамлакат дар шаҳри Душанбе муассисаҳои таҳсилоти умумӣ то ҳол намерасанд ва дар баъзе мактабҳо дар як синф то 40 нафар хонанда ништаанд.

Инчунин шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ 1,02 маротиба, шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 1,13 маротиба, шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ 1,15 маротиба ва шумораи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ 0,96 маротиба кам шудааст. Дар маҷмӯъ, агар мо низоми маорифро қабул кунем, шумораи муассисаҳои таълимӣ дар давраи баррасишаванда 171 муассиса афзудааст ё 1,03 маротиба афзудааст.

Дар ҳоле, ки дар таҳқиқоти мо сухан дар бораи хонандагон ва норасоии ҷойҳои таълимӣ махсусан дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ рафт, нишондиҳандаҳои миқдории хонандагон ва донишҷӯёни муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ саривақт баррасӣ карда мешаванд.

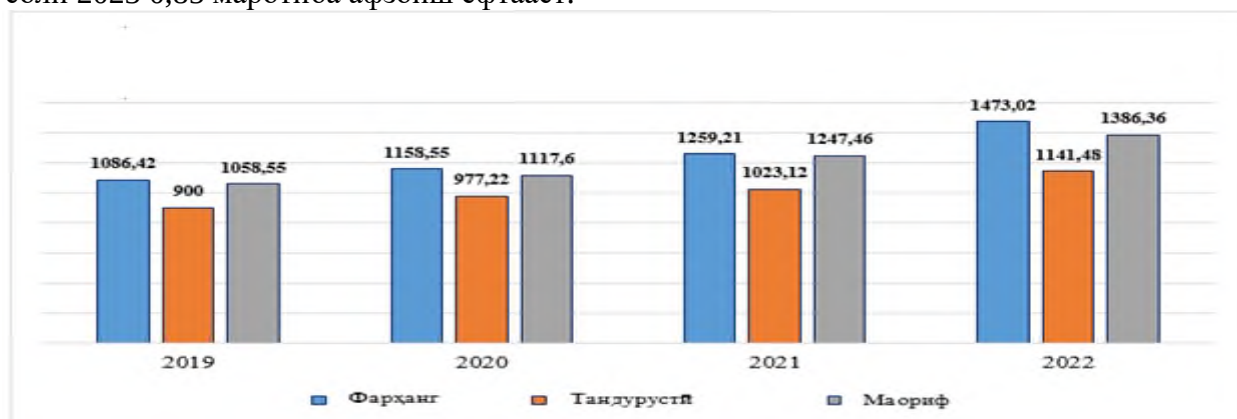
Чадвали 4. Шумораи хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ барои солҳои 2019-2023 (ҳазор нафар)

Номгӯй	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбати 2019 бо маротиб
Шумораи кӯдакон дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ	102,2	97,2	101,2	102,5	104,9	1,02
Шумораи хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ	2035,2	2110,2	2196,8	2233,0	2279,3	1,11
Шумораи хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	90,4	97,7	95,5	87,2	89,6	0,99
Шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	229,6	245,9	239,5	218,1	214,4	0,93

Шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ	22336	22491	20757	19898	18449	0,82
Ҳамагӣ	24793,4	25042	23390	22538,8	21140,2	0,85

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С. 45-61 (таҳияи муаллиф).

Дар ҷадвали мазкур параметрҳои миқдорӣ ба параметрҳои миқдории ҷадвали 4 монанд мебошанд. Дар ин ҷо инчунин дида мешавад, ки шумораи хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ нисбат ба дигар муассисаҳои таълимӣ бартарӣ дорад. Ва агар мо солҳои 2019-2023-ро муқоиса кунем, метавонем афзоиши назарраси шумораи донишҷӯёнро мушоҳида кунем. Яъне дар ин давра шумораи хонандагон дар ин панҷ сол 1,11 маротиба афзудааст. Ин, тавре ки дар боло зикр гардид, бо афзоиши аҳолии ҷумҳурӣ ва инчунин сатҳи баланди шахрсозӣ алоқаманд аст. Агар ба муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ назар кунем, он гоҳ дида мешавад, ки шумораи хонандагони онҳо аз соли 2019 то 2023 каме коҳиш ёфтааст ва ин нишондиҳанда 0,99 маротиба коҳиш ёфтааст. Умуман дар кишвар шумораи ҳамаи муассисаҳои таълимӣ аз соли 2019 то соли 2023 0,85 маротиба афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 1. Дузи меҳнати моҳонаи соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ барои солҳои 2019-2023 (бо сомонӣ)

Сарчашма: Дар асоси маълумоти солонаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст. - С. 135.

Илова бар гуфтаҳои дар боло оварда шуда ҷиҳати иқтисодӣ, ҷиҳати иҷтимоӣ маданияи муассисаҳо ва корхонаҳои шаклҳои гуногуни моликият, ки хизмати иҷтимоӣ маданӣ мерасонанд, ба назар гирифтани лозим аст, ки ин дузи миёнаи якмоҳа мебошад (диаграммаи 1.).

Аз диаграмма маълум мешавад, ки аз ҳар се самти соҳаи иҷтимоӣ, ки баррасӣ шудаанд, сатҳи баландтарини дузи меҳнати кормандони соҳаи фарҳанг мебошад. Дар соҳаи тандурустӣ бошад, аз рӯи сатҳи дузи меҳнат дар қатори охирин қарор дорад. Бояд қайд кард, ки дузи меҳнати кормандони соҳаи тандурустӣ аз ҳамаи категорияҳои иқтисодие, ки дар ин қор баррасӣ нашудаанд, камтар аст.

Низоми маориф низ истисно нест. Агар сухан дар бораи ҳамаи соҳаи иҷтимоӣ равад, дар ин маврид низоми ташаккули баъзан ҳалли пурраи мушкилотро дар шароити муосир таъмин карда наметавонад.

Яке аз сабабҳои муҳимтарини бӯҳрони соҳаи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузори бучетии соҳаҳои таҳлилшаванда мебошад. Ҳангоми таҳияи лоиҳаи бучети давлатӣ то ҳол нисбати соҳаи иҷтимоӣ принсипи боқимонда амал мекунад.

Муаммоҳои дигари, ки ба самтҳои асосии соҳаи иҷтимоии иқтисоди миллӣ дохил мешаванд ин таҳдиди зеҳнӣ мебошад, зеро мутахассисони дорои донишу малакаи баланд аз сабаби нокифоя будани сатҳи дузи меҳнат аз ҷумҳури мунтазам хуруҷ гардида истодаанд, аз он ҷумла дар сатҳи

паст қарор доштани дониши мутахассиони ҷавоннони, ки аз муассисаҳои таълимӣ нав ба кор қабул шуру намудаанд. Дар натиҷа аз сабаби паст будани сатҳи базаи моддиву техникии муассисаҳои самтҳои асосии соҳаи иҷтимоӣ сифати хизматрасониҳо дар ин самт на он қадар самарабахш мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Гаффаров Б.В. История культурно-просветительных учреждений Республики Таджикистан: 1991 - 2011 гг., автореферат кн.н. 2014. - С. 3
2. Костина Н.Ю. «Анализ социальной сферы и её отраслей, сущность социальных программ». Экономика и социум, №. 4-1 (23), 2016, - С. 1001-1004
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе, 28.12.2024. Ҳолати дастрасӣ: <https://prezident.tj>
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030.
5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш. 01.09.2023 09:30, ноҳияи Данғара

УДК 330

Гафуров С.Х.

ИМКОНИЯТҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ КОРКАРД ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба имкониятҳои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард дар шароити рушди инноватсионӣ баррасӣ гардидаанд. Мавриди зикр аст, ки соҳаи саноати кишвар имрӯзҳо дар ҳоли рушд қарор дошта, заминаҳои ташкили истеҳсолот боз ҳам қавитар гардидааст. Марҳилҳои ташаккули соҳаи саноат нишон медиҳад, ки дар раванди истеҳсолот истифодаи самараноки технологияҳои инноватсионӣ ба манфитати кор хоҳад буд. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар раванди истеҳсолот имкониятҳои баланд бардоштани сифати молу маҳсулотҳоро фароҳам месозад, ки рақобатпазирро устувор менамояд ва ин яке аз омилҳои таъминкунадаи амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо. амнияти иқтисодӣ, технология, инноватсия, саноат, ташаккул, инкишоф, раванд, истеҳсолот, мол, маҳсулот.

Гафуров С.Х.

ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с возможностями обеспечения экономической безопасности предприятий перерабатывающей промышленности в условиях инновационного развития. Стоит отметить, что в настоящее время промышленный сектор страны развивается, а основы организации производства стали еще прочнее. Этапы развития промышленности показывают, что эффективное использование инновационных технологий в производственном процессе принесет пользу. Внедрение цифровых технологий в производственный процесс создает возможности для повышения качества товаров и продукции, что усиливает конкурентоспособность и считается одним из факторов обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий.

Ключевые слова. экономическая безопасность, технология, инновация, промышленность, формирование, развитие, процесс, производство, товар, продукция.

Ghafurov S.Kh.

POSSIBILITIES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

The article considers issues related to the possibilities of ensuring economic security of enterprises of the processing industry in the context of innovative development. It is worth noting that at present the industrial sector of the country is developing, and the foundations of the organization of production have become even stronger. The stages of industrial development show that the effective use of innovative technologies in the production process will be beneficial. The introduction of digital technologies in the production process creates opportunities to improve the quality of goods and products, which enhances competitiveness and is considered one of the factors in ensuring the economic security of industrial enterprises.

Key words. economic security, technology, innovation, industry, formation, development, process, production, goods, products.

Таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ аз як қатор тадбирҳои ба монанди қабули қарорҳои самаранок ва стратегӣ алоқаманд буда, ҷиҳати дарёфти роҳҳои муносири пешгирикунандаи таҳдидҳои бояд принсипҳои усулҳои асоснок истифода гардад.

Аксаран таҳдидҳои метавон пешгӯӣ намуд, аммо иддае аз таҳдидҳои хусусияти ногаҳонӣ ва тасодуфиро ба худ дорои мебошанд.

Баъзан ҳавфҳои, ки дар давраи муайян ба амал меоянд ва онҳо дорои аломатҳои худ ҳастанд, метавон аз рӯйи принсипҳои мушаххас бартараф намуд.

Ҳавфҳои, ки сабаби пайдоишашон формажорӣ мебошад, идора намудани онҳо то ҳадде мушкул мегардад ва пешгӯӣ намудани он низ ғайримкон аст, аммо бояд дар нақшаи молиявии корхона ҷиҳати рафъи оқибатҳои он маблағи муайян пешбинӣ гардида бошад.

Мавриди зикр аст, ки барои рафъи таҳдидҳои пеш аз ҳама дар корхона мавҷудияти нақшаи амал талаботи асосӣ маҳсуб меёбад ва ин нақша бояд фарогири як қатор тадбирҳои аз лиҳози иқтисодӣ асоснокшуда бошад.

Ба андешаи мо, чунин монеаҳо дар самти таъмини амнияти иқтисодии соҳаи саноати кишвар мавҷуд аст, ки инҳоянд:

- номувофикии истифодаи захираҳои моддии ба корхонаҳо ҷудошуда;
- ба мушкили дучор омадани корхонаҳо, ҳангоми мутобиқшавӣ ба ҷорисозии инноватсияҳо;
- маҳдуд шудани мавқеи корхона ҳангоми фурӯши маҳсулот дар бозор;
- устувор набудани вазъи молиявӣ;
- номувофикии шарикони тижоратии ватанӣ, ҳангоими ҳамкориҳои дар соҳаи истеҳсоли.

Паст будани сатҳи зиндагии аҳоли, метавонад боиси рушд наёфтани соҳаи саноат гардад ва ҳамчун таҳдид низ ба амнияти он баромад наояд.

Муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ натавонанд ҳосил Чумхурии Тоҷикистон, балки метавонад дар кишварҳои дигар низ вучуд дошта бошад, зеро ки сатҳи иқтисодӣ ва қонуниятҳои инкишофи он қариб, ки дар аксар мамлакатҳо яксонанд.

Камбизоатӣ ба ду гурӯҳи асосӣ дар низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷудо мешавад, ки онҳо чунинанд:

1. инкишофи иқтисодӣ вобаста ба ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли;
2. номувозинатии ҷудо кардани даромад дар байни гурӯҳҳои гуногуни аҳоли.

Дар заминаи гуфтаҳои боло қайд намудан ба маврид аст, ки дар шароити муосир истифодаи самараноки инноватсия дар фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавонад қувваи асосии пешбарандаи дигаргуниҳои назаррас, ки амнияти иқтисодии корхона ва устуворнокии иқтисоди миллиро таъмин намояд, гардад. Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд; “Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт. Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллий эълон карда шавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад. Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳти назорати қатъӣ қарор дода, самаранокии ва сифати онҳо таъмин карда шавад” [6].

Ҳамин тариқ вазифаи аввалиндараҷаи давлат дар самти инкишофи бахшҳои иқтисодии ватанӣ, ин ба заминаи инноватсионӣ гузаштани корхонаҳои саноатӣ арзёбӣ мегардад. Дар робита ба ин бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми майи соли 2015, №354 Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 қабул карда шуда буд, ки минбаъд дар заминаи амалисозии он як қатор мушкilotҳои хусусияти технологӣ дошта ҳаллу фасл гардиданд.

Стратегияи мазкур “ба бартараф намудани мушкilotи дар назди давлат ва ҷомеа дар соҳаи рушди инноватсионӣ қарордошта, муайян намудани мақсаду ҳадафҳо, афзалиятҳо ва воситаҳои сиёсати инноватсионии давлат равона гардидааст. Дар айни замон Стратегия дурнамои дарозмуддати рушди субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, инчунин дурнамои маблағгузори бахши илми бунёдӣ ва амалӣ дастгирии тичоратикунони коркардхоро вазифагузорӣ менамояд” [8].

Гузариш ба роҳи инноватсионии иқтисодӣ имконият медиҳад, ки технологияҳои наву муосир дар раванди истеҳсолот истифода гардад ва боиси рақобатпазирии маҳсулот, амнияти иқтисодӣ, устувор гардидани сатҳи иқтисодии миллий бошад [1].

Бинобарон масъалаҳои ҷузъи инноватсионии амнияти иқтисодӣ барои ҳар як мамлакат самти муҳим ба ҳисоб меравад, зеро дараҷаи амнияти соҳаи саноати коркард на танҳо имконият ва сифати маҳсулоти истеҳсолиро баланд мебардорад, балки рақобатпазирии иқтисодии миллиро таъмин хоҳад кард. Ҳамчунин дар шароити имрӯза маҷмӯи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ коркард гашта истодаанд, ки ба баландбардории самаранокии фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили таъминкунандаи амнияти иқтисодии соҳаи саноати мамлакат баромад мекунанд.

Дар ин маврид фаъолияти инноватсионӣ ба корхонаҳои саноатӣ чунин хусусиятҳоро имконпазир мегардонад:

- дар бозор маҳсулоти нав бо сифати куллан дигар ворид мегардад;
- имконияти васеи тадбиқи усулҳои нави истеҳсолот;
- таъсиси бозори нави соҳавӣ;
- пайдоиши манбаи нави ашё дар бозор.

Инноватсия яке аз воситаҳои асосии таъминкунандаи амнияти иқтисодии соҳаи саноат арзёбӣ гардида, ба сифати низоми муҳофизаткунанда аз маҷмӯи хатарҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад. Дар натиҷаи андешидани маҷмӯи тадбирҳои, ки хусусияти навоварию ба худ доро мебошанд, метавон амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатиро таъмин намуд.

Мавриди зикр аст, ки нақши инноватсия дар таъмин намудани амнияти иқтисодии соҳаи саноат хело ҳам калон буда, ҳатто аз судмандии иқтисодӣ самараноктар мебошад.

Аслияти асосии амнияти иқтисодии соҳаи саноат, дар омилҳои гуногоне инъикос мегард, ки чунин тавсиф намудан мумкин аст:

Якум, вучуд доштани маҷмӯи захираҳои, ки бо воҳидҳои пулӣ муайян карда мешаванд ва ба захираҳои молиявӣ як ташкилоти мушаххас вобаста мебошанд.

Дуюм, амнияти шахсӣ–таъмини амнияти шахсе, ки ба захираҳои кадриву меҳнати ташкилот дохил мешавад ва дар сурати таҳдид ба он хавфу хатарҳо низ ба ба амнияти иқтисодии корхона таҳдид менамояд, ки метавонад оқибатҳои ногуворро барои низоми он ба миён орад.

Сеюм, амнияти идоракунии- раванди мазкур аз роҳбарони корхонаҳои саноатӣ тақозо менамояд, ки ҳангоми таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии ва ё банақшагирии истеҳсоли омилҳои дохилӣ ва беруниро ба инобат бигиранд. Бояд ибраз дошт, ки аксар корхонаҳое, ки ба муфлисшавӣ ва нестшавӣ омад мерасанд, ин аз нооқилона ва ғайрисамаранок қабул намудани қарорҳои идоракунии алоқаманд мебошанд.

Мавриди зикр аст, ки технологияҳои қабули қарорҳои идоракунии бояд ба таҳаввулоти муосир созгор бошанд. Яъне, ба инобат гирифтани дигаргуниҳое, ки ҳангоми истеҳсол ба миён меоянд, метавонанд натиҷаи хуб ва дилхоҳро ба бор оранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксар маврид дар раванди қабули қарорҳои идоракунии роҳбарон ҷузъиёти онро танҳо ҳангоми пайдо шудани хатарҳо мавриди баррасии коллективӣ қарор медиҳанд, ки оқибатҳои ногуворро барои корхона ба миён меоварад.

Бояд ҳангоми таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии аз равандҳои инноватсионӣ васеъ истифода бурд, то ки натиҷаи дилхоҳро ба даст овард.

Барои ворид гардидан ба низоми ҷаҳонии инноватсионӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки кластерҳои пуриқтидори гуногунсоҳавии саноатиро таъсис диҳад, ки метавонанд, нерӯи асосии пешбарандаи иқтисодиёти миллӣ бошанд. Барои идора намудани раванди самарабахши инноватсионӣ, зарур аст, ки роҳҳои муосири илмию техникиро ба кор андозем.

Вазифаҳои асосии ташкилию иқтисодии раванди инноватсионӣ инҳоянд:

- мусоидат намудан ба татбиқи иқтидори инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ ва соҳибкорон;
- таъмини раванди худидоракунии инноватсионӣ ва ҳамкориҳои мутақобила бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ;
- нигоҳ доштани ҳавасмандии соҳибкорон барои ворид намудани маҳсулотҳои инноватсионӣ ба бозор;
- фароҳам сохтани фазои иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ки барои таъмини татбиқи устувори соҳибкориҳои инноватсионӣ заруранд.

Дар асоси таҳияи модели муосири самаранокӣ инноватсионии таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ, бояд хусусиятҳои хоси таҳдидҳои дохилӣ ва беруниро ба инобат гирифт, ки метавонед, дар расми 1. мушоҳида намуд.

Расми 1. Марҳилаҳои инноватсионии таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ

Таҳияи муаллиф

Моделҳои рушди инноватсионии таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ, бисёрҷабҳа буда, фарогири давраҳои ҳаётии корхона мебошад.

Давраҳои ташкили чунин модел рушди устувори иқтисодии корхонаро дар бар гирифта, унсурҳои зеринро фарогир мебошад:

- фаъолияти идоракунӣ;
- самти иқтисодӣ ва молиявӣ;
- баланд бардоштани сатҳи тахассусии касбии кормандон;
- низоми маҷмӯии амнияти дохилии иқтисодӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳои дохилӣ ва берунӣ корхона, дар асоси таъмини амнияти иқтисодии он.

Раванди инноватсионӣ заминаи муфиди таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатиро фароҳам оварда, рушди корхонаро дар тамоми зинаҳои фаъолият ба танзим мебарорад.

Қобили қайд аст, ки аксар корхонаҳои саноатӣ инкишофи истеҳсолиашон аз технологияҳои инноватсионӣ вобаста буда, ташаккули сохтори онро низ ташкил медиҳад.

Аз ин хотир, зарурати густариш додани паҳлӯҳои ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ боз ҳам мубрамтар гардида истодааст.

Дар баробари ин яке аз самтҳои мукаммалии низоми инноватсионӣ ва таъмини амнияти корхонаҳои саноатӣ танзими давлатӣ ҳамчун заминаи институтсионалии танзими сиёсати инноватсионӣ ва сармоягузорию ба бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам меорад ва дар шароити муосир ҳолати сармоягузорию корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст. Ниг. ба ҷадвали 1.

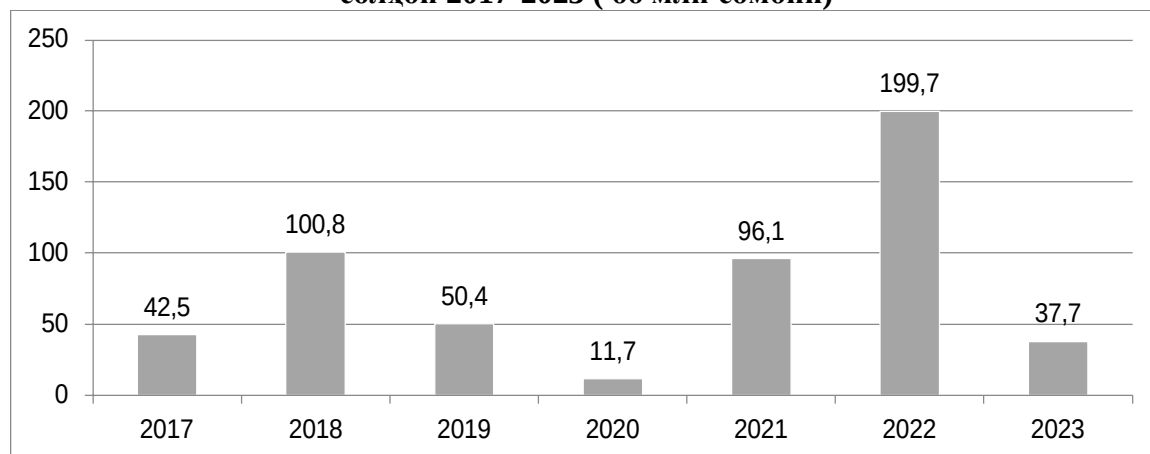
Чуноне, ки аз диаграмма бармеояд соли 2017 ҳамагӣ ба соҳаи саноати коркард 42,5 млн сомонӣ ҷудо гардидааст, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 37,7 млн сомонӣ расидааст, ки нисбат ба соли 2017 11,3 % кам аст.

Нишондиҳандаи баландтарини ҳаҷми сармоягузорию давлатӣ ба корхонаҳои саноати коркард дар соли 2022, ки 199,7 млн сомонӣ мебошад, ба назар мерасад. Нишондиҳандаи аз ҳама пастарин дар соли 2020 11,7 млн сомонӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки сармоягузорию давлатӣ ба корхонаҳои саноати коркард ноустувор буда, тақозои боз ҳам пурзӯр намудани механизми дастгирии давлато дар ин самт ба миён меорад.

Гуфтан ба маврид аст, ки ҳар қадар сармоягузорию давлатӣ дар ин самт зиёд бошад, ҳамон қадар ҳаҷми истеҳсолот ва ҷойи корӣ зиёд хоҳад шуд.

Ҷадвали 1. Сармоягузорию давлатӣ ба корхонаҳои саноати коркард дар солҳои 2017-2023 (бо млн сомонӣ)

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорию идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бояд қайд намоем, ки ба воситаи дастгирии давлатӣ дар сатҳи макро, дар кишварҳои пешрафта корхонаҳои саноатӣ коркардҳои инноватсиониро фаъолона татбиқ менамоянд, ки ба рушди фаъолияти инноватсионӣ мусоидат менамояд. Бо мақсади рушди фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, такмил додани механизми фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар фазои соҳибкорӣ зарур аст.

Барои дастгирии давлатии корхонаҳои саноатӣ, чораҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ инвентитсионӣ, дар самти ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ бояд таҳия карда шавад, то самаранокии фаъолият ва амнияти иқтисодии минбаъдро таъмин созад.

Дар баробари ин ба андешаи мо роҳандозии чораҳои зерин аз тарафи давлат амалӣ карда шаванд;

- андозбандӣ;
- қарздиҳӣ;
- сиёсати истеҳлок;
- суғурта;
- хусусигардонӣ;
- фармоишҳои давлатӣ.

Маҳз ин фишангҳои танзими давлатӣ метавонанд оид ба тадбиқи равишҳои инноватсионии корхонаҳои саноати коркард ҳавасмандиро пайдо намуда, ниҳоятан амнияти иқтисодии онҳоро таъмин намояд.

Мақсади асосии сиёсати инноватсионӣ давлат “баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ дар асоси таҳия ва паҳн кардани дастовардҳои заминавиест, ки инноватсияро беҳтар гардонида, рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои миллии стратегиро таъмин менамояд” [3].

Дар баробари баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагон, истифодаи оқилонаи технологияҳои инноватсионӣ шартӣ асосӣ маҳсуб меёбад. Чуноне, ки маълум аст, сифати молу маҳсулот аз ду омил асосӣ, нерӯи кадрӣ ва технология вобаста аст. Аз ин рӯ аҳамияти аввалинларча додан ба омилҳои болозикр мушкilotҳои дар ин соҳа ҷойдоштаро бартараф месозад.

Ба ақидаи муҳаққиқи ватанӣ Давлатова Р.Қ. “дар шароити кунунӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рақобатпазирии маҳсулот хусусияти инноватсионӣ доштани он мебошад. Истеҳсоли маҳсулоти баландсифату рақобатпазир аз дастрасӣ ва истифодаи техникаю технологияҳои пешқадами инноватсионӣ вобастагӣ доша, дастрасӣ ба техникаҳои инноватсионӣ ба имкониятҳои молиявии корхонаҳои саноатӣ алоқаманд мебошад” [2].

Албатта истифодаи инноватсия дар раванди истеҳсолот рақобатпазирии молу маҳсулоти истеҳсолшударо таъмин намуда, устуворнокии онро дар бозор таъмин менамояд. Дастрасии корхонаҳо ҷиҳати истифодаи техникаву технологияҳои пешқадами инноватсионӣ аз вазъи молиявии ҳуди корхонаҳо вобастагӣ дорад. Дар шароити кунунӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар якҷанд имтиёзҳо дар робита ба масъалаи мазкур муқаррар гардидааст, ки корхонаҳои саноати коркарди кишвар аз онҳо бархурдоранд.

Ба андешаи муҳаққиқи дигари ватанӣ Мирзоева Е.Ш. “ сиёсати инноватсионӣ ва сармоягузорӣ ин маҷмӯи тадбирҳоест, ки ба фароҳам овардани фазои мусоиди инноватсионӣ ҷиҳати беҳтар намудани фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорию субъектҳои хоҷагидор ва ба ин васила ба рушди иқтисоди миллий мусоидат мекунад” [5].

Сиёсати инноватсионӣ инвентитсионӣ маҳз заминаҳои муфиди истеҳсолиро барои корхонаҳои саноатӣ ба бор оварда, низоми ягонаи устуворнокии иқтисодиёти миллиро ташкил медиҳад. Ташаккули фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ аз татбиқи технологияҳои муосири замонавӣ ҳангоми истеҳсолот вобаста буда, марҳила ба марҳила инкишофи корхона ва амнияти иқтисодиро таъмин менамояд.

Фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун муҳаррики асосӣ барои инкишофи иқтисодиёти кишварҳои мутараққӣ маҳсуб ёфта, боиси паҳншавии васеи технологияҳои иттилоотӣ, рушди босуръати соҳаҳои доништалаб ва пайдоиши соҳибкории инноватсионӣ гардидааст.

Бо назардошти он дар таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркарди мамлакат чунин мушкилотҳо ҷой доранд: ба таври кофӣ истифода нагардидани технологияи инноватсионӣ, дастрасии нокифояи ашёи хоми зарурӣ, сатҳи пасти маблағгузорӣ, нарасидани мутахассисони баландихтисос ин ҳолат ба ноустувории молиявии корхонаҳои саноати коркард мусоидат намуда боиси истифода нагардидани иқтисодии лоиҳавӣ гардиданд. Ниг. ба ҷадвали 2.

Ҷадвали 2. Ҳолати истифодаи иқтисодии истеҳсоли дар баъзе корхонаҳои саноати коркард соли 2023

№	Номгӯи корхонаҳо	Иқтисодии лоиҳавӣ барои коркарди ресмон ва матои пахтагин (тонна)	коркарди ресмон ва матои пахтагин (тонна)	Истифодаи иқтисодии истеҳсоли (%)
1.	ҚДММ “Сатн”-и шаҳри Хучанд	2000	745,2	37,2
2.	ҚДММ “Ҷавонӣ”-и шаҳри Хучанд	2000	786,1	39,3
3.	ҚДММ ВМ Текстил Тоҷикистон (Собиқ «Спитамен Текстайл») н. Спитамен	2000	576	28,8
4.	ҚДММ «Нику Хучанд» ш. Хучанд	2000	0	0
5.	ҚДММ “Арвис Зелал Текстил” (Собиқ ҚСП “Олим Текстайл”) н. Мастҷоҳ	6000	1620	27,0
6.	ҚДММ «Органик Ян» н. Ҷ.Расулов	4000	1100	27,5
7.	ҚДММ «Нассочи Хучанд» ш. Хучанд	2000 Корхона бинобар сабаби рақобатпазир набудани молу маҳсулоташ аз моҳи майи 2023 фаъолият намекунад.	0	0
8.	ҚДММ «Нуртекс» ш. Хучанд	3000	322	10,7
9.	ҚСП «Сомон гурӯҳ» ш. Хучанд	4000 Корхона бинобар сабаби рақобатпазир набудани молу маҳсулоташ аз моҳи майи 2023 фаъолият намекунад.	0	0
10.	ҚДММ “Саноати Ашт”	2000	200,5	10,0

Манбаъ. Ҳисоби муаллиф дар асос маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави ҚТ

Тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.3.1. дида мешавад соли 2023 дар корхонаи ҚДММ “Сатн” 37,2%, ҚДММ “Ҷавонӣ” 39,3%, ҚДММ ВМ Текстил Тоҷикистон 28,8%, ҚДММ “Арвис Зелал Текстил” 27,0%, ҚДММ «Нуртекс» 10,7%, ҚДММ “Саноати Ашт” 10,0% иқтисодии истеҳсоли истифода шудааст. Ва ё ду корхонаи дигар ҚДММ «Нассочи Хучанд», ҚСП «Сомон гурӯҳ» ш. Хучанд бинобар рақобатпазир намубдан аз фаъолият боз мондаанд.

Ин ҳолати ба вуқӯ омадаи соҳа андешидани чораҳои заруриро баҳри таъмини суботи иқтисодии корхонаҳои саноати коркард тақозо менамояд. Вобаста аз ин ба андешаи мо фароҳам овардани фазаи инноватсионӣ ва инвестиционӣ, ки ба таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард таъсиргузор мебошад, чунин тадбирҳои судманд амалӣ карда шаванд:

- сармоягузориҳои бучетӣ;
- имтиёзҳои андозӣ;
- ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои ҷалби сармоя;
- бунёди инфрасохтор;
- дастгирии муассисаҳои илмию техники.

Ҳамин тариқ маҳз танзими давлатӣ метавонад асоси инкишофи инноватсионии корхонаҳои саноатиро таъмин сохта, заминаи муфиди раванди самаранокии истеҳсолот ва таъмини амнияти иқтисодии он гардад. Дар ин росто вазъи кунунии фаъолияти иқтисодиву инноватсионии соҳаи саноати коркардро аз рӯи чунин нишондиҳандаҳо арзёбӣ намудан мумкин аст. (Ҷадвали 3.)

Ҷадвали 3. Динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва инноватсионии соҳаи саноати коркард 2017-2023

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва инноватсионии соҳаи саноати коркард	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ дар истеҳсолоти саноатӣ, %	4,5	4,8	5,4	6,2	7,3	8,2	10,0
Ҳиссаи саноати коркард дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноатӣ, %	58,7	56,5	57,7	61,6	57,4	61,5	60,9
Сатҳи даромаднокии корхонаҳои саноати коркард, %	86,6	83,5	80,6	80,8	80,3	82,7	85,0

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асос маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави ҶТ

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 3. дида мешавад, ки ҳиссаи маҳсулоти инноватсионии саноати коркард соли 2023 10,0% ташкил дода зиёд гардидааст, аммо дар шароити имрӯза қонеъкунанда нест. Сатҳи даромаднокии корхонаҳои саноати коркард бошад соли 2023 нисбат ба соли 2017 1,6 б/ф коҳиш ёфтааст. Ин ҳолат ба андешаи мо аз сатҳи пасти тадбиқи меъёрҳои инноватсионӣ дарак медиҳад, ки дар натиҷа рақобатпазир нагаштани маҳсулоти истеҳсолӣ ва ниҳоятан таҳдид ба амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард мебошад.

Дар марҳилаи мазкур вазифаи муҳимтарини давлат, муттаҳидсозии манфиатҳои миллӣ, муайянкунии афзалиятҳо, ҳалли ихтилофот дар робита ба рушди инноватсионӣ мебошад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи паём ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин таъкид доштанд, ки «Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳо ва роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро зарур аст, ки ҳамкориҳо бо ширкатҳои ватаниву хориҷӣ бо мақсади ҷалби сармояи мустақим барои ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ, бахусус, дар соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ тақвият бахшанд» [7].

Ташаккули фазои сармоягузорию инноватсионӣ, ворид намудани фаҳмиши инноватсионӣ дар асноди расмӣ, паҳн намудани онҳо дар байни ҷомеа ва дар фазои соҳибкорӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ба ҳисоб меравад.

Имкониятҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи тактикӣ ва стратегӣ аз шакли интиҳоби дурусти алтернативаҳои ҷойдошта алоқаманд аст. Давлат роҳҳои ташаккулёбии фаъолияти инноватсиониро муайян намуда, ба воситаи фишангҳои муайян равандро ба танзим медарорад.

Дар баробари ин дар идоракунии чараёнҳои инноватсионии таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ нақши муҳимро идоракунии хавфҳо ташкил медиҳад. Идоракунии хавфҳо бояд тибқи приснипҳои мушаххасе роҳандозӣ карда шавад, ки дарбаргирандаи тамоми паҳлӯҳои фаъолияти корхонаҳо бошад.

Раванди идоракунии самараноки хавфҳои инноватсионӣ зинаҳои зеринро дар бар мегирад:

- гурӯҳбандии хавфҳои корхона, мушаххаскунӣ ва пешгӯйкунии он;
- мониторинги унсурҳои, ки боиси пайдошавии таҳдид ба амнияти иқтисодии корхона мегарданд;
- муайян намудани сабабҳои пайдоиши таҳдид ба амнияти иқтисодии корхона;
- муайянкунии сатҳи умумии таваккал;
- дараҷае, ки сатҳи таваккалро муайян мекунад;
- интихоби методҳои идоракунии таваккал ва таҳияи чорабиниҳои, ки дар ҳолати хатар роҳандозӣ карда мешаванд;
- баҳодиҳии роҳҳои бартарафсозии хавфу хатарҳо.

Таҳлили таваккал ба роҳбарони корхонаҳо имкон медиҳад, ки як қатор маълумотҳоро ҷамъоварӣ намоянд ва дар рушди устувори иқтисодиёти корхонаҳои саноатӣ қарорҳои дахлдорро қабул намоянд. Таваккал метавонад ҳам оқибатҳои манфӣ ва ҳам мусбиро доро бошад, ки аз дараҷаи роҳандозии он вобаста мебошад.

Методҳои таҳлили таваккалро шартан метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд:

1. миқдорӣ;
2. сифатӣ.

Таҳлили сифатӣ нисбат ба миқдори осонтар буда, функсияи асосии он муайян намудани хавфҳои инноватсионӣ, дар марҳилаҳои эҳтимолӣ мебошад. Яъне, хавфҳои эҳтимолӣ бояд аз рӯйи дараҷаи фарогирии он гурӯҳбандӣ карда шавад.

Таҳлили миқдории хавфҳои инноватсионӣ имкон медиҳад, ки сохтори миқдории хавфҳо муайян карда шуда, тибқи он чораҳои бартарафсозӣ пешниҳод карда шавад.

Дигар самти рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ва таъмини амнияти иқтисодии корхона роҳандозӣ намудани ҳамгироии илмӣ истехсолӣ пеш аз ҳама маблағгузориҳои мустақими давлатӣ ва ё сармоягузориҳои хориҷӣ мебошанд. Ва корхонаҳои саноатие, ки моликонашон бахшҳои хусусӣ мебошанд, раванди татбиқи технологияҳои инноватсионӣ бе дахлати давлат имконидашавӣ хоҳад буд.

Бинобарин аксарият корхонаҳои хусусии саноатӣ дар нақшаҳои дурнамои инкишофи худ, саҳми давлатро дар пешбурди фаъолият мӯйян менамоянд.

Дар айни замон шумораи зиёди ташкилотҳои мавҷуданд, ки натиҷаи илмиро дар амал татбиқ менамоянд; технопаркҳо, бизнес инкубаторҳо, марказҳои инноватсионӣ, технополисҳо, кластерҳо ва ғайра.

Ҳар яке аз ташкилотҳои дар боло овардашуда хусусияти хоси худро дошта, мушкилотҳои мушаххасро ҳал менамоянд.

Иттифоқҳои кластерӣ ҳамчун шакли муосири пешабранда ва татбиқкунандаи фаъолияти инноватсионӣ буда, ба иштирокчиёни ин раванд имкон медиҳад, ки сармоягузориҳо ва маблағгузориҳои калон дар раванди истехсолот ҷалб карда шавад [9].

Парки технологӣ – шахси ҳуқуқӣ ё консорсиум, ки ба маҷмӯи ягонаи моддию техникӣ ҳуқуқи соҳибмӯлкӣ дорад ва фаъолияти асосии он пешниҳод ва иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ буда, барои амалӣ намудани лоиҳаҳои инноватсионӣ ва инвеститсионӣ заруранд [4].

Тибқи моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи парки технологӣ” чунин омадааст: “Парки технологӣ (минбаъд-Парк) шахси ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ буда, ҳамчун муассиса дар ҳудуди махсус таъсис дода мешавад, ки бо мақсади рушди илм ва истифодаи самараноки технологияи аълосифат барои қонеъ гардонидани талаботи истехсолот дар истифодаи технологияҳои наватарин ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва инвеститсионӣ фаъолият менамояд” [4].

Дар натиҷаи таҳияи мақола чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки барои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои саноатӣ пеш аз ҳама методҳои инноватсионӣ зарур аст, зеро маҳз ба воситаи технологияҳои инноватсионӣ метавон тамоми мушкилотҳои ҷойдоштаро дар самти мазкур ҳал намуд.

Аз ин лиҳоз, аксар моликони корхонаҳои саноатӣ кӯшиш ба харч медиҳанд, ки раванди татбиқи технологияҳои рақамиро дар истеҳсолот суръат бахшанд.

АДАБИЁТ

1. Буркальцева Д.Д. Классификация угроз финансовой безопасности государства в контексте трансформации социально-экономической системы [Текст] / Д. Д. Буркальцева, О.Г. Блажевич, О.А. Гук, А.С. Тюлин, Н.С. Сафонова // Бизнес. Образование. Право. - 2018. - №4(45). - С. 46 – 53.
2. Давлатова Р.Қ. Идоракунии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ (дар мисоли корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2022. Саҳ 113
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”. аз 16.04.2012, №822, моддаи 8
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи парки технологӣ” (АМОҶТ с.2010, №7 моддаи 561)
5. Мирзоева Е.Ш. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан. Душанбе -2019. Стр 84
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26-уми декабри соли 2018. [Сарчашмаи электронӣ] <http://www.prezident.tj>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ]. – 26.12.2019. – ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj
8. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2020. . [Сарчашмаи электронӣ]
9. The Cluster Initiative Greenbook: New Finding on the Process of Cluster-Based Economic Development / [Электронный ресурс] / Cluster observatory — Режим доступа:<http://www.ivorytower.se/greenbook>

УДК 330:004

Ғозибеков С.А., Юсупов А.К.

АСОСҲОИ РИЁЗӢ ВА ИҚТИСОДИИ РУШДИ ЗЕҲНИ СУНӢ: МУАММОҲО ВА ДУРНАМО

Дар мақола асосҳои риёзӣ ва иқтисодии ташаккул ва рушди зеҳни сунӣ бо таҳаввули рушди технологияҳо, аз он ҷумла, технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, таҳқиқ карда шудаанд. Саҳми олимони илмҳои риёзӣ, иқтисодиёт ва фалсафа дар ташаккули асосҳои зеҳни сунӣ баррасӣ гардидааст. Саҳми олимони Шарқ, ба монанди Ал-Хоразмӣ, дар рушди риёзиёт ва паҳн намудани он дар Аврупо қайд карда шудааст, ки истилоҳи алгоритмро ворид кардааст. Давраҳои рушд ва равандҳои рушди зеҳни сунӣ аз сохтани мошинаҳои механикӣ ҳисоббарор то пайдоиши мафҳуми ЗС бо назардошти муаммоҳои боздошти рушди босуръати он таҳлил карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқи Стратегияи рушди зеҳни сунӣ барои давраи то соли 2040 пешниҳодҳои мушаххас баррасӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо:зеҳни сунӣ, давраҳои рушди ЗС, технология, ТИК, торҳои нейронӣ, алгоритм, инноватсия, асри рақамӣ.

Газибеков С.А., Юсупов А.К.

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматриваются математические и экономические основы, лежащие в основе формирования и развития искусственного интеллекта (ИИ) в более широком контексте технологического прогресса, в частности информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). В ней обсуждается вклад ученых в области математики, экономики и философии в установление основополагающих принципов искусственного интеллекта. В частности, в статье подчеркивается значительная роль восточных ученых, таких как Аль-Хорезми, в развитии математики и распространении ее принципов в Европе, включая его основополагающее введение термина "алгоритм". Анализ прослеживает периоды и тенденции развития ИИ, от ранних механических вычислительных устройств до появления современных концепций ИИ, одновременно рассматривая исторические проблемы, которые препятствовали его ускоренному прогрессу. Кроме того, в статье рассматриваются практические соображения по реализации национальной «Стратегии развития искусственного интеллекта до 2040 года» в Таджикистане, предлагая конкретные предложения по ее выполнению.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), периоды развития ИИ, алгоритмы, цифровая эпоха, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), инновации, нейронные сети, технологический прогресс.

Gazibekov S.A., Yusupov A.K.

MATHEMATICAL AND ECONOMIC BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article examines the mathematical and economic foundations underpinning the formation and evolution of artificial intelligence (AI) within the broader context of technological advancement, particularly information and communication technologies (ICT). It discusses the contributions of scholars in mathematics, economics, and philosophy to the establishment of the foundational principles of artificial intelligence. Notably, the article highlights the significant role of Eastern scientists, such as Al-Khwarizmi, in advancing mathematics and disseminating its principles in Europe, including his seminal introduction of the term "algorithm". The analysis traces the developmental periods and trends of AI, from early mechanical calculating devices to the emergence of modern AI concepts, while addressing historical challenges that hindered its accelerated progress. Additionally, the article explores practical considerations for implementing Tajikistan's national "Artificial Intelligence Development Strategy through 2040", offering context-specific proposals for its execution.

Key words: artificial intelligence (AI), periods of AI development, algorithms, digital era, information and communication technologies (ICT), innovations, neural networks, technological progress.

Зехни сунъӣ (ЗС) бо воситаҳои гуногуни худ барои тасниф, пешгӯӣ, қабули қарорҳо дар асоси коркарди додаҳо ва сохтани моделҳо, роботикунӣ чарағи истехсолот ва хизматрасонӣ, савдо, логистика, нақлиёт, маориф, тандурустӣ, идораи молия, иҷрои амалҳои хатарнок, дар амалиётҳои ҳарбӣ ва ғайра истифода бурда мешавад. Доираи татбиқи ЗС торафт васеъ шуда, нигаронӣ аз самаранокӣ истифодаи он дар ҳамаи соҳаҳо торафт аён шуда истодааст.

Дар даврони имрӯза технологияҳои зехни сунъӣ, ба монанди DeepSeek ва GPT-4, пешрафтро идома дода, саҳми зехни сунъиро дар иқтисоди ҷаҳонӣ баланд мебардоранд, инноватсияро пеш мебаранд, дастрасӣ ва рақобатро афзоиш медиҳанд. Ҳукумат, корхонаҳо ва шахсони алоҳида бояд барои бархурдор шудан аз ин технологияҳои муосир ҷангоми кам кардани

харочоти истехсолӣ, идоракунии самаранок, паст кардани хатарҳои эҳтимолӣ ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии мамлакат мутобик шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пояҳои институтсионалии рушди ЗС гузошта шудаанд ва аз тарафи давлат дастгирии ҳаматарафа ёфта истодааст. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №483 аз 30 сентябри соли 2022 «Дар бораи Стратегияи рушди зехни сунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» қабул карда шудааст, ки марҳилаи якуми он солҳои 2023-2025-ро дар бар мегирад. Дар он қайд карда шудааст: «Барои расидан ба ҳадафи саноатикунории кишвар ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, пеш аз ҳама, зарур аст, ки робитаи зичу самарабахши илм ва ихтироот бо истехсолот таъмин гардида, технологияҳои муосир, аз қабili технологияҳои зехни сунӣ, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истехсолоти кишвар ба таври васеъ истифода карда шаванд. Зеро фаъолияти самарабахши илмиву технологӣ ва инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии таъмин намудани рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад» [3,б.27].

Инчунин, солҳои 2020-2040 ҳамчун «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва дар доираи Паёми солони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Солҳои 2025-2030 -ро солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудан тақдир ҳубе барои рушди ЗС дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид. Нахустин озмоишгоҳи зехни сунӣ дар Осиёи Марказӣ соли 2019 Тоҷикистон ба қор даромада фаъолияти худро бар соҳаҳои гуногун давом дода истодааст.

Бояд таваққуф дод, ки дар тӯли ташаккул ва рушд ЗС аз ғояҳои мантиқ, кашфиётҳои риёзӣ ва назарияи иқтисодӣ сарчашма гирифта, зеро таъсири онҳо қарор гирифта буд ва барои рушд аз ин соҳаҳо торафт бештар истифода мебаранд. Муносибати байни ин фанҳо эҳтимолиан як хусусияти марказии рушди ЗС дар оянда боқӣ мемонад.

Саволҳо ба миён меоянд, ба монанди, "Зехн чист?", "Чӣ гуна метавон зехнро чен кард?" ё "Майнаи сар чӣ тавр қор мекунад?". Ҳамаи ин саволҳо барои фаҳмидани моҳияти зехни сунӣ муҳиманд. Вале ба ин саволҳо то ҳол ҷавоби аниқ ва маъмул қабул нашудааст. Барои фаҳмидани тафаккур, олимони соҳаи зехни сунӣ (ЗС) ба файласуфҳо, риёзидонҳо, равоншиносон, иқтисодчиҳо, психологистҳо, донишмандони соҳаи асаб ва олимони информатика ҳамроҳ шудаанд. Инсон меҳодад на танҳо ақл, майна ва зехнро таҳқиқ намояд, балки меҳодад ақл, майна ва зехни инсонро дар намуди мошинаҳои гуногун эҷод намояд. Ин ҷустуҷӯҳо ба таври васеъ ҳамчун илми "зехни сунӣ" маъруфанд.

Лекин, саволи асосӣ барои муҳандис, махсусан барои олими соҳаи компютер: чӣ тавр мошинеро, ки мисли одам рафтор мекунад, рафтори оқилона нишон медиҳад ва нисбатан мустақилона қарор қабул менамояд сохтан мумкин аст? Дар шакли системаи аз мошинҳои "ғайри зинда" иборат будан, ин хусусияти "сунӣ доштани ин "зехнро" ифода мекунад.

Гарчанде, сарчашмаи соҳаи ЗС аз давраи қадим барпо карда шудаанд, лекин танҳо зеро таъсири ғояҳои илмӣ мутафаккирони шарқу ғарб ба рушди он тақдир назаррасе расонида шудааст. Маълумоти пурра оиди сарчашмаҳои рушди ЗС метавон дар китоби Нелсон Н. оварда шудааст, гарчанде баъд аз ҷопи он ҷанбаҳои нави ЗС ба назар мерасад [7]. Дар доираи ин мақола мо бештар ба асосҳои риёзӣ ва иқтисодии ЗС дар раванди таҳаввули технологӣ аҳамият хоҳем дод.

Асосҳои фалсафӣ, риёзӣ ва иқтисодии зехни сунӣ аз чӣ иборат мебошанд? Яке аз аввалин файласуфоне, ки ба масъалаи таҳқиқи ақл таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст олими юнонӣ Арасту (384-322 пеш аз милод) буд. Ӯ маҷмӯи аниқи қонунҳоро тартиб дод, ки қисми оқилонаи ақро идора мекунанд. Ӯ чунин системаи ғайрирасмӣ силлогизмҳоро барои идораи тафаккури дуруст инкишоф дод, ки асоси ба таври механикӣ тавлид кардани ҳулосаҳо баъд аз ворид намудани шартҳои аввала гардид.

Дар ҳама марҳилаҳои рушди инсон тафаккури мо дар бораи ҳаёти атроф ва ҳуди инсон беист васеъ мешавад. Истилоҳи "зехни сунӣ" (ЗС) эҳсосоти зиёдеро ба вучуд меорад. Аз як тараф, ақл ба одамон, дар байни мавҷудоти зинда, мавқеи хосае медиҳад. Донишманд, кимиёдон,

файласуф, пизишк ва табиатшиноси машхури форс-тоҷик Муҳаммад Закариёи Розӣ (866 - 925) дар фасли аввали “Тибби рӯҳонӣ”, ки “Ситоиши фазилати ақл” ном дорад, чунин мефармояд: “...ақл чизест, ки агар он намебуд, аҳволи мо тибқи аҳволи ҳайвон мешуд ё мисли кӯдакону деконаҳо дар вартаи парешонӣ мемондем”[2, с.25].

Фақат дар асрҳои миёна Томас Гоббс (1588-1679) пешниҳод кард, ки мулоҳизакунӣ ба амалҳо бо ададҳо монанд аст: “мо дар фикру ҳаёлҳои хомӯши худ илова ё кам мекунем”. Дар айни замон, автоматикунонии ҳуди ҳисобу китоб аллакай дар авҷ буд. Тақрибан соли 1500 Леонардо да Винчи (1452-1519) як мошини механикиро барои ҳисобу китоб тарҳрезӣ кард, аммо онро сохта натавонист. Аввалин мошини ҳисоббароркунии маълумро тақрибан соли 1623 олими олмонӣ Вилҳелм Шикард (1592-1635) сохтааст. Дар соли 1642 Блез Паскал (1623-1662) мошини ҳисоббарории механикии худро сохта пешниҳод карда буд.

Готфрид Вилгелм Лейбнитс (1646-1716) як дастгоҳи механикӣ сохтааст, ки барои иҷрои амалиётҳои бо мафҳумҳо, на танҳо бо рақамҳо, қодир аст. Ӯ ҳисобкунакero ба вучуд овард, ки метавонист амалҳои ҷамъ, тарҳ, зарб ва решагириро иҷро намояд, дар ҳоле ки мошинаи арифметикии Паскал метавонист танҳо ҷамъ ва тарҳро иҷро кунад.

Баъзеҳо тақлиф карданд, ки мошинҳо на танҳо ҳисобу китобро иҷро карда метавонанд, балки қодир ҳастанд мустақилона фикр ва амал намоянд. Дар китоби худ Левиафан, ки соли 1651 нашр шудааст, Томас Хоббс ғояи «ҳайвони сунъӣ» ро пешниҳод кардааст. Ӯ давлатро як навъи дастгоҳи «механикӣ» мешуморад, ки одамон барои нигоҳ доштани тартибот ва амният офаридаанд. Давлат ҳамчун “ҳайвони сунъӣ” қабул карда мешавад, ки дар асоси қонунҳо ва қоидаҳои эҷодкардаи одамон амал мекунад. Он бояд бар шахсони алоҳида қудрат дошта бошад, то манфиати ҷамъиятро нигоҳ дорад”[1, с. 56]. Шояд он ишора ба нишонаҳои роботи ҳозиразамон бошад. Инчунин, Рене Декарт (1596-1650) бори аввал ба таври возеҳ фарқи байни ақл ва материя ва мушкилоте, ки он ба миён меорад муҳокима карда буд.

Ҳамин тавр, файласуфон баъзе ғояҳои бунёдиро барои ЗС гузоштаанд, аммо барои гузаштан ба илми расмӣ сатҳи расмисозии математикиро дар се самти асосӣ талаб мекард: мантик, ҳисобкунӣ ва эҳтимолият.

Мо акнун, аз баёни мухтасари асосҳои фалсафавии ЗС бештар ба асосҳои риёзӣ ва иқтисодии он мегузарем. Қадами навбатӣ муайян кардани ҳудуди истифодаи мантик ва ҳисобкунӣ буд. Гумон меравад, ки аввалин алгоритми ғайримуқаррарӣ ин алгоритми Евклид барои ҳисоб кардани бузургтарин тақсимкунандаи умумӣ мебошад. Ҳуди калимаи “алгоритм” (algorithm) ва ғояи омӯзиши онҳо ба номи Муҳаммад Ал-Хоразмӣ (780 -850), риёзидони форсӣ вобаста аст. Инчунин, тавассути осори ӯ рақамҳои арабӣ (ё ҳинду арабӣ) ва алгебра ба олимони Аврупо низ муаррифӣ карда шудаанд. Тақрибан дар соли 825 Ал-Хоразмӣ китобе навишта буд, ки дар он бори аввал системаи рақамҳои даҳии мавқеъиро, ки дар Ҳиндустон ихтироъ шудааст, тавсиф кардааст. Ал-Хоразмӣ дар китоби “Дар бораи ҳисобдорӣ Ҳиндустон” қоидаҳои ҳисобро дар системаи нави даҳӣ тартиб дод ва эҳтимол аввалин шахсе бошад, ки ишораи ё рақами 0-ро барои нишон додани мавқеи нокифоя дар маҷмӯи ададҳо истифода бурда бошад, ки ӯ номи ҳиндӣ онро ас-сифр ё соддатар сифр тарҷума кардааст. Аз ин рӯ, шояд калимаҳои ба мисли «цифра» ва «шифр» пайдо шуданд.

Роберт Честер китоби “Ал-Ҷабр ва-л-муқобала”-и риёзидони форсӣ Ал-Хоразмиро соли 1145 ба забони латинӣ тарҷума кардааст. Чопи латинии он “Liber algebrae et almucabala” (Китоби Алгебра ва Алмукабола) ном дошт. Дар он усулҳои асосии ҳалли муодилаҳое, ки Ал-Хоразмӣ пешниҳод кардааст, аз ҷумла муодилаҳои хаттӣ ва квадратӣ оварда шудаанд. Ин тарҷума дар паҳн кардани донишҳои риёзии ҳиндую арабӣ дар Аврупои асримиёнагӣ нақши асосӣ бозид, асоси инкишофи минбаъдаи алгебра ҳамчун илм гардид. Ин китоб солҳои 2015 ба забони англисӣ аз нав чоп карда шудааст, ки дар он қайд гардидааст: “Дар гузашта таърихшиносон саҳми арабхоро (дар ин ҷо ба маънои олимони Шарқ-иқтибоси муаллифон) дар илм то андозае ночиз ба назар гирифта буданд. Таҳқиқотҳои навтарин қарзи моро дар назди олимони мусалмон, дар ҳоле ки Аврупо дар торикии асрҳои миёна буд, шӯълаи донишро зинда нигоҳ доштаанд, эътироф мекунад. Қисми зиёди дониши мо дар бораи математикаи юнонӣ аз сарчашмаҳои арабӣ ба мо

мерасад; намудҳои ибтидоии латинӣ аксар вақт ба матнҳои арабӣ асос ёфтаанд, на ба нусхаҳои аслии юнонӣ. Ба ҳамин монанд, арифметика ва астрономияи ҳиндуҳо тавассути ислом ба Аврупо интиқол дода шуданд. Хизмати арабҳо дар илм танҳо бо ҳифз ва интиқоли донишҳои дигар халқҳо набуда, онҳо дар бисёр соҳаҳо саҳми мустиқил гузоштаанд” [5, с.18].

Гарчанде рушди мантиқи расмӣ ба файласуфони Юнони Қадим тааллуқ дорад, аммо инкишофи мантиқи риёзӣ соли 1847 аз қори Чорч Бул (1815-1864) оғоз ёфтааст. Он номи мантиқи булиро гирифтааст. Соли 1879 Готтлиб Фреге (1848-1925) мантиқи Булиро васеъ намуд, ки объектҳо ва муносибатҳо низ дар бар мегирад. Он мантиқи дараҷаи аввалро ба вучуд овард, ки то имрӯз истифода мешавад. Алфред Тарски (1902-1983) назарияи мантиқи дараҷаи якумро муаррифӣ кард, ки чӣ гуна объектҳо дар мантиқ бо объектҳои ҷаҳони воқеӣ алоқаманд карданро тавсиф медиҳад.

Иқтисоддонҳо дар таҳияи равишҳои асосии назариявӣ, ки дар зехни сунӣ васеъ истифода мешаванд, тавассути тадқиқоти худ дар соҳаҳои гуногун, аз қабилҳои назарияи бозӣ, оптимизатсия, омор, омӯзиши мошинӣ ва иқтисоди рафтор саҳми бунёдӣ гузоштанд. Масалан, Чон фон Нейман дар соҳаи назарияи бозӣ ва оптимизатсия, ки қорҳои ӯ оид ба мантиқи математикӣ ва системаҳои ҳисоббарорӣ барои эҷоди компютерҳои муосир ва ЗС замина гузоштанд; Кеннет Эрроу бо теоремаи имконнопазирии худ (Arrow's Impossibility Theorem) барои фаҳмидани қабули қарорҳои дастаҷамъона роли муҳим бозидааст, ки ин мафҳумҳо дар таҳияи алгоритмҳои ЗС барои қабули қарорҳо фаъолони истифода мешаванд; қорҳои Чон Нэш дар соҳаи назарияи бозӣ ва консепсияи мувозинати Нэш барои эҷоди моделҳои стратегӣ, ки дар ЗС, махсусан дар соҳаи системаҳои бисёрқорбар ва робототехника истифода мешаванд, асос шудааст; қорҳои академик Л. В. Канторович дар соҳаи идоракунии оптималӣ, моделсозии математикӣ, таҳияи алгоритмҳо ва усулҳо дар бисёре аз алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ ва оптимизатсия (ба монанди пастшавии градиент ва дигар усулҳои минимизатсия) дар ЗС истифода мешаванд.

Соли 1943 Маккаллох В. ва Питтс В. дар маҷалаи риёзӣ биофизикӣ аввалин мақоларо оиди сохтори мантиқии шабакаҳои нейронӣ аз нуқтаи назари математикӣ таҳлил кардаанд. Дар мақола таъкид шудааст, ки муносибати мантиқӣ ба фаъолияти асаб метавонад ба фаҳмиши амиқи ҳам равандҳои нейробиологӣ ва ҳам функсияҳои тафаккур оварда расонад [6].

Дар соли 1950 математик ва мантиқшиносии бритониёӣ Алан Тюринг ғояи "мошине, ки фикр мекунад"-ро пешниҳод кард. Ҳарчанд Тюринг истилоҳи ЗС-ро ба вучуд наовардааст, ғояҳои ӯ ба самти рушди ЗС таъсири назаррас расониданд ва заминаи мантиқиро барои дар оянда аз ЗС чӣ интизор шудан фароҳам оварданд. Алан Тюринг меъёри зерини зехнӣ будани барномаҳо пешниҳод кард: «Агар рафтори мошинаи ҳисоббарорӣ, ки ба саволҳо ҷавоб медиҳад аз рафтори шахсе, ки ба чунин саволҳо ҷавоб медиҳад, фарқ карда нашавад, он гоҳ он соҳиби зехн мебошад» [4, с.451].

Мафҳуми “зехни сунӣ” ба Чон Маккарти (1927 - 2011) тааллуқ дорад, ки дар якҷоягӣ бо Марвин Мински (1927 - 2016) ва Клод Шеннон (1916-2001) дар соли 1956 Конфронси Дартмуртро (ИМА) ташкил карданд. Чон Маккарти, ки аксар вақт падари зехни сунӣ номида мешавад, дар бораи ЗС фаҳмиши бунёдӣ медиҳад. Ӯ мафҳуми зехни сунӣро ба таври зерин ифода кардааст: “Зехни сунӣ илм ва технологияи сохтани мошинҳои зехнӣ, махсусан, барномаҳои компютерии зехнӣ мебошад” [8, с. 18]. Чон Маккарти зехни сунӣро ҳамчун илм ва фаъолияти муҳандисии эҷоди мошинҳои зехнӣ шарҳ дода, таъкид мекунад, ки зехн таърифи ягона надорад ва он дар байни одамон, ҳайвонот ва мошинҳо фарқ мекунад.

Мақсади конфронс аз “таҳқиқи думоҳаи 10 нафар олимони оиди зехни сунӣ дар асоси таҳмине, ки ҳар як ҷанбаҳои омӯзиш ё ҳар як хусусияти дигари зехнро метавон ба таври дақиқ тавсиф кард, то тавонанд барои тақлиди онҳо мошине сохта шавад.” Соли 1959 Марвин Мински ҳамроҳи Чон Маккарти дар Донишқадаи технологияи Массачусетс таҳқиқоти илмҳои компютерӣ ва зехни сунӣро таъсис доданд.

Бояд таъкид дод, зехни сунӣ дар бурриши якҷанд фанҳо пайдо шудааст. Ду самти гуногуни фаъолият барои ЗС вучуд дорад. Яке, самти ақлӣ буда, бештар барои фаҳмидани чӣ гуна ба вучуд омадани рафтори оқилона равона карда шудааст. Барои муҳаққиқони ин самт ЗС

платформаи ҳисоббарориро барои санчиши ғояҳои худ пешниҳод мекунад. Самти дигари ЗС равиши муҳандисӣ дорад, ки ҳадафи он эҷоди мошинҳои боақл (интеллектуалӣ) мебошад. Ин ду самтҳо умумияте доранд, ки ғояҳои онҳо дар барномаҳои компютерӣ таҷассум шудаанд. Ин барномаҳо аз ғояҳои бисёр соҳаҳо - математика, мантиқ, информатика, фалсафа, равоншиносӣ, иқтисодиёт ва таҳқиқоти амалиётҳо истифода мебаранд.

Рушди соҳаи зехни сунъӣ ба заминаи кавии риёзӣ ва фалсафии тафаккури мантиқӣ таъя мекунад. Агар мантиқ муҳаррики мошина бошад, математика роҳнамои он мебошад, ки дар алгоритми барномаҳои компютерӣ таҷассум ёфтааст. Аммо, мантиқи математикии классикӣ барои мулоҳиза дар бораи ҷаҳони тағйирёбанда, ки дар он мо бо маълумоти нопурра сарукор дорем, мувофиқ нест. Мантиқи риёзӣ изҳороти ҳақиқиро бо изҳороти дурусти дигар алоқаманд мекунад. Он барои мулоҳиза дар бораи изҳоротҳое, ки онҳо эҳтимолиятҳои гуногун доранд мувофиқ нест. Тадқиқотчиён усулҳои гуногунро барои дарки изҳороти номуайян, бо истифодаи усулҳои эҳтимоли санчидаанд, ки шартҳои дуруст будани изҳоротро то дараҷаҳои муайян тавсиф мекунанд.

Дар тӯли таърих инкишофи назарияи зехни сунъӣ назаррас буда аз имкониятҳои техникаи ҳисоббарор пеш гузашта буд. Дар даҳсолаи охири асри 20 вазъият бо пайдо шудани компютерҳои тезсуръат ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионии (ТИК) муосир куллан тағйир ёфт ва имконияти татбиқи ЗС ро ба иқтисодиёт ва ҳаёти одамон фароҳам овард.

Чуноне, ки Клейнер Г.Б. - узви вобастаи Академияи илмҳои Русия, муовини директори Институти марказии иқтисод ва математикаи Академияи илмҳои Русия ва мутахассиси соҳаи иқтисодиёти системавӣ, назарияи институтсионалӣ ва идоракунии стратегӣ мебошад, қайд менамояд: “Пайдоиши “асри рақамӣ» - давраи тӯлонии ташаккул ва рушди фаъоли технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) барои ҷамъоварӣ, интиқоли маълумот ва нигоҳ доштани маълумоти гуногуни иҷтимоӣ - иқтисодӣ барои гузаштан ба иқтисоди зехнӣ имкониятҳои васеъ мекушояд. Яъне, иқтисодиёте, ки дар он истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли маҳсулот дар асоси системаҳои зехнӣ ва ба ҳам алоқаманд ба амал бароварда мешавад. Андешаҳо дар бораи ин марҳилаи рушди иқтисодӣ дар адабиёти муосир хеле гуногун мебошанд” [9,с.654].

Бояд таъкид дод, ки пеш аз ҳама, инкишофи ЗС бо пешрафти технологӣ алоқаи ногуастагӣ дорад, ки он аз омилҳои зерин вобаста аст:

1. Қудрати ҳисоббарорӣ: рушди ЗС бештар аз мавҷудияти системаҳои пуриқтидори ҳисоббарорӣ вобаста аст. Бо пешрафти технология, қобилияти коркард ва таҳлили миқдори зиёди додаҳо бехтар шуда, имкон медиҳад, ки алгоритмҳои мураккабтар ва моделҳои нави ЗС эҷод карда шаванд.

2. Нигоҳдорӣ ва коркарди додаҳо: рушди ЗС инчунин аз пешрафти технологӣ дар нигоҳдорӣ ва суръати коркарди додаҳо вобаста аст. Қобилияти нигоҳдорӣ ва дарёфти миқдори зиёди маълумот ва коркарди самараноки он барои омӯзиши системаҳои ЗС муҳим аст.

3. Алгоритмҳо ва таъмини барномавӣ: таҳаввули ЗС бо таҳияи алгоритмҳои нав ва барномаҳои компютерӣ зич алоқаманд аст. Бо пешрафти технология, алгоритмҳои нав ва мураккабтаре таҳия карда мешаванд, ки ба системаҳои ЗС имкон медиҳанд, ки вазифаҳои мураккабтарро иҷро кунанд ва аз маълумоти мавҷуд буда барои омӯختан самаранок истифода баранд.

4. Сенсорҳо ва дастгоҳҳо: рушди ЗС инчунин аз пешрафти технологияҳо ва дастгоҳҳои сенсорӣ (ҳиссиётӣ) вобаста аст. Масалан, паҳншавии сенсорҳо дар смартфонҳо, дастгоҳҳои Интернетии ҷиҳоз (IoT) ва дигар технологияҳо миқдори зиёди маълумотро ҷамъ мекунанд, ки онҳоро барои омӯзиши системаҳои ЗС истифода бурдан мумкин аст.

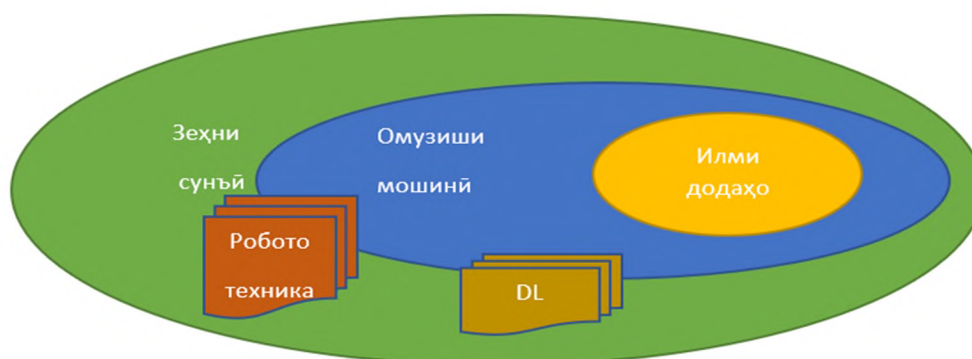
Аз ин лиҳоз, вобаста бо таҳаввули технологияҳо ва имкониятҳои маблағгузорию тадқиқотҳо давраҳои калидиро дар таърихи зехни сунъиро дар ҷадвали 1 тасвир кардан мумкин аст.

Давраҳои рушди зеҳни сунӣ

Давраҳои рушди ЗС	Хусусиятҳо
Давраи ташаккули ЗС (асри 16 то соли 1950)	Аз пайдоиши таваҷҷӯҳ ва сохтани сохтани мошинаҳои механикӣ ҳисоббарор то пайдоиши мафҳуми ЗС
Давраи “Асри тиллоӣ” аз соли 1950 то 1969	Дар ин давра тести Тюринг, ҳисобҳои мантиқӣ ва аввалин системаҳои коршиносӣ (экспертӣ) офарида шуданд. Мафҳумҳои асосии ЗС ворид гардиданд: Чон Маккарти Марвин Мински ва Клод Шеннон.
Давраи торикӣ (зимистони зеҳни сунӣ): аз 1969 то 1986	Дар солҳои 1970 маълум гардид, ки технологияҳои сохтани мошинаҳои электронӣ ҳисоббарор, таъмини барномавии онҳо ва технологияҳои коммуникатсионӣ барои рушди ЗС қудрати кифоя надоштанд.
Давраи аз нав барқароршавӣ: солҳои 90 ми асри 20.	Бо рушди компютерҳои пурқудрат ва усулҳои нави омӯзиши мошинӣ таваҷҷӯҳ ба зеҳни сунӣ афзоиш ёфт ва таҳқиқоти нав дар бахшҳои шабакаҳои нейронӣ, омӯзиши амиқ ва усулҳои дигар оғоз ёфтааст.
Рушди босуръати замонавӣ аз солҳои 2000 то кунун давом дорад.	Бо рушди додаҳои калон, технологияи абрӣ, қудрати ҳисоббарорӣ ва алгоритмҳои омӯзиши мошинҳо зеҳни сунӣ дар соҳаҳои гуногун, аз қабili тиб, маориф, молия, нақлиёт, шаҳрсозӣ ва ғайра васеътар истифода мешавад.

Сарчашма: коркарди муаллифон дар асоси таҳлили адабиётҳои дар поён зикргардида.

Таърифи муосири зеҳни сунӣ (ЗС) ба рушди системаҳои компютерӣ ишора мекунад, ки ба иҷрои вазифаҳои қодир мебошад, ки одатан зеҳни инсонро талаб мекунад. Инҳо чунин вазифаҳоро дар бар мегиранд, аз қабili, дарки визуалӣ, шинохти нутқ, қабули қарор ва тарҷумаи забон. Системаҳои ЗС барои омӯхтани маълумот, коркарди додаҳо, мутобик шудан ба воридоти нав ва иҷрои вазифаҳо бо дараҷаи муайяни мустақилият тарҳрезӣ шудаанд. ЗС доираи васеи технологияҳоро дар бар мегирад, аз ҷумла омӯзиши мошинӣ, коркарди забони табиӣ, шабакаи нейронӣ, робототехника ва ғайра.

Диаграммаи 1. Қисмҳои таркибии зеҳни сунӣ.

Илми зеҳни сунӣ, дар замони ҳозира, ба як қисми информатика ва илми компютерҳои табдил ёфтааст, ки аз зерқисмҳои “Илми додаҳо”, “Омӯзиши мошинӣ” (ML), “Омӯзиши чуқур” (DL), “Робототехника” иборат аст (Диаграммаи 1), ки ҳар яки он боз ба қисмҳои тақсим мешаванд: шабакаҳои нейронӣ (NN), биниши компютерӣ (Computer Vision), коркарди забони табиӣ (NLP), шинохти нутқ (Speech Recognition), системаҳои коршиносӣ (Expert systems), алгоритмҳои

генетикӣ (Genetic Algorithms), мантиқи норавшан (Fuzzi logic), ки тавсифи кӯтоҳи онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Зерқисмҳои асосии зехни сунӣ ва хусусиятҳои мухтасари онҳо.

Қисмҳои ЗС	Хусусиятҳои мухтасар
Илми додаҳо (Data science)	Истихроҷи додаҳо, моделсозии пешгӯишаванда, коркарди забони табиӣ ва омӯзиши амиқ
Омӯзиши мошинӣ- ML (Machine Learning)	Шинохти намунаҳо (Pattern recognition).
Омӯзиши амиқ – DL (Deep learning)	
Шабакҳои нейронӣ – NN (Neural Networks)	Аз гиреҳҳои ба ҳам алоқаманд ё нейронҳои сунӣ иборатанд, ки дар қабатҳо ҷойгир шудаанд, ки маълумоти мураккабро коркард ва таҳлил мекунанд
Биниши компютерӣ (Computer Vision)	Ба компютерҳо имкон медиҳад, ки иттилооти биниши мӯҳити атрофро тафсир ва дарк кунанд
Коркарди забони табиӣ – NLP (Natural Language Processing)	NLP ба мошинҳо имкон медиҳад, ки бо забони инсон ба таври оқилона муошират кунанд. Он доираи васеи усулҳо ва барномаҳоро аз коркард ва таҳлили матн то тавлид ва фаҳмидани забон фаро мегирад. Ҳам GPT-4 ва ҳам DeepSeek барои коркард ва фаҳмидани забони инсон усулҳои пешрафтаи омӯзиши мошинсозӣ, махсусан омӯзиши амиқро истифода мебаранд.
Шинохти нутқ (Speech Recognition)	Технологияи шинохти нутқ дорои доираи васеи барномаҳо, аз ҷумла ёрдамчиёни виртуалӣ (масалан, Siri, Alexa, Google Assistant, Gemini, Alexa), дастгоҳҳои бо овоз идорашаванда, транскрипсияи нутқ ба матн ва биометрикаи овозӣ барои тасдиқи асли ва амният.
Системаҳои коршиносӣ (Expert systems)	Ин системаҳо барои ҳалли масъалаҳои мураккаб тавассути мулоҳиза дар асоси дониш ва қоидаҳои, ки аз коршиносони ин соҳа гирифта шудаанд, тарҳрезӣ шудаанд.
Шинохти объект (Object recognition)	Онҳо метавонанд барои ошкор ва тасниф кардани объектҳои мушаххас, аз қабili чехраҳо, мошинҳо, ҳайвонот ё эътироф кардани маҷмӯи васеътари категорияҳои объектҳо тарҳрезӣ шаванд.
Алгоритмҳои генетикӣ (Genetic Algorithms)	Алгоритмҳои генетикӣ (GAs) як намуди оптимизатсия ва техникаи ҷустуҷӯ мебошанд, ки аз принципҳои интихоби табиӣ ва генетика илҳом гирифтааст. Онҳо барои дарёфти роҳҳои тахминии мушкilotи оптимизатсия ва ҷустуҷӯ тавассути моделсозии раванди эволютсия истифода мешаванд.

Мантиқи норавшан (Fuzzi logic)	Қабули қарори тахминӣ дар ҳолати номуайяний, ки эҳтимолияти ба қарори аниқ наздик дорад
Робототехника (Robotics)	Омӯзиши аломатҳо ва шинохти тасвир барои тарҳрезӣ, эҷод ва истифодаи роботҳо
Интернети ашё IoT (Internet of things)	Як шабакаи дастгоҳҳо, ашёҳо ва сенсорҳои ба ҳам пайвастшуда мебошад, ки метавонанд тавассути Интернет бо ҳамдигар муошират ва тавассути технологияҳои абрӣ маълумот мубодила кунанд

Сарчашма: коркарди муаллифон дар асоси таҳлили адабиётҳои дар поён зикргардида

Хулоса, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди зехни сунъӣ, ки барои он заминаҳои институтсионалӣ барпо карда шудаанд, ба назари муаллифон дар доираи консепсия ва барномаҳои амалкунанда бояд ба омӯзиши ҷанбаҳои бунёдии риёзӣ ва иқтисодии ЗС ҳаматарафа шароити мусоид барпо намудан лозим аст:

1. Дар соҳаи риёзӣ бештар ба таълими мавзӯҳои мантиқ, алгоритм, назарияи эҳтимолий, статистикаи риёзӣ, алгебраи хаттӣ, функсияҳои бисёртағйирёбанда, ҳисоби ҳосила ва интеграл, усулҳои оптимизатсионӣ, назария ва амалияи информатика ва ғайра бо истифодаи усулҳои фаёли дарсдиҳӣ ва истифодаи платформаҳои рақамӣ аҳамият дода шавад.

2. Дар соҳаи фанҳои иқтисодӣ бештар ба мавзӯҳои назарияи бозихо, назарияи қабули қарор, иқтисодиёти рафторӣ, тарҳрезии бозор ва тарҳрезии механизми ҳавасмандгардонии истеъмолгарон ва ғайра бо истифодаи бозихҳои қорӣ ва ТИК аҳамият дода шавад.

3. Оқибатҳои ахлоқии рушди зехни сунъӣ оиди худмухторӣ, адолат ва масъулияти иқтимоӣ ба назар гирифта шавад. . Дар ин ҷо иқтисод нақши асосӣ мебозад, зеро густариши ЗС ба бозорҳои меҳнат ва тақсимои ҷаҳонии захираҳо таъсир мерасонад.

4. Рушди малака ва истеъдод дар байни ҷавонон ва тамоми мардум бо истифодаи таълими муштаракӣ STEM (science, technology, engineering, and mathematics) ва асосҳои ЗС, ки дар ҷаҳон маъмул аст.

АДАБИЁТ

1. Гоббс, Томас. Левиафан; (пер. с англ. А. Гутермана). - М.: РИПОЛ классик, 2021. - 624 с.
2. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. –Душанбе, «Адиб», 1989.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №483 аз 30 сентябри соли 2022 «Дар бораи Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040».
4. Мезоэкономика России: стратегия разбега : монография / под ред. чл.-корр. РАН Г. Б. Клейнера. М.: Издательский дом «Научная библиотека», 2022. – 808 с.
5. Karpinski, Louis Charles, ed. Robert of Chester's Latin Translation of the Algebra of al-Khowarizmi. Vol. 11. Macmillan Company, 1915, 204 pp.([https://archive.org/details/ захираи электронӣ, вақти истифодабарӣ](https://archive.org/details/захираи_электронӣ_вакти_истифодабарӣ). 27.01.2025.)
6. McCulloch S.W. and Pitts W. A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity. // Bulletin of Mathematical Biophysics. V. 5, 1943, pp.115-133
7. Nilsson N. Artificial Intelligence: A New Synthesis. Morgan Kaufmann Publishers, Inc. 1998, 536p.
8. Russell S. and Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach/Third Edition. Prentice Hall. 2010. 1154p.
9. Turing, A. M. Computing Machinery and Intelligence. //Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy, 1950. Vol 59 (236), pp. 433–460.

Гоибназаров Ғ. У.

**ТАҒЙИРЁБИИ НАРХ ДАР БОЗОРИ ҶАҶОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОН
БА ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ**

Мақола ба омӯзиш ва таҳлили мавзӯи мубрами рӯз баҳшида шуда, дар он масъалаҳои тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ ва таъсири он ба иқтисоди миллӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар шароити шиддатёбии ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ва пайваста тағйирёбии вазъи геосиёсии кишварҳои алоҳида омӯзиши масъалаи мазкур муҳим мебошад. Дар шароити кунунӣ сиёсати тичорати хориҷии кишварҳо ва вазъи қиёсии содирот ва воридот дар сохтори он барои ҳар як мамлакат аҳамияти хосаи худро дорад. Бинобар ин, пайваста дар мониторинг қарор додани тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ барои кишварҳои ба содирот нигаронидашуда ва аз воридот вобастагии зиёд дошта ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар мақола таъсири нархии бозори беруна ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи номгӯи молҳои воридотӣ, ки айни ҳол имконияти ба таври пурра коҳиш додани таъсири он мавҷуд намебошад, дида баромада шудааст. Дар натиҷаи таҳлили назариявӣ ва амалии гузаронидашуда роҳҳои бартараф намудани таъсири тақонҳои (омилҳои) нархии бозори ҷаҳонӣ барои як гурӯҳи молҳои воридотӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: бозори ҷаҳонӣ, нарх, ҷаҳонишавӣ, тақонҳои (омилҳои) нархӣ ва ғайринархӣ, содирот, воридот, бонки ҷаҳонӣ, иқтисоди миллӣ.

Гоибназаров Ғ. У.

**ИЗМЕНЕНИЕ ЦЕН НА МИРОВОМ РЫНКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ
НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ**

Статья посвящена изучению и анализу актуальной на сегодняшний день проблемы, касающейся вопросов колебаний цен на мировом рынке и их влияния на национальную экономику. В условиях усиливающихся процессов глобализации и постоянно меняющейся геополитической ситуации в отдельных странах изучение данного вопроса становится актуальным. В современных условиях особое значение для каждой страны приобретает внешнеторговая политика стран и сравнительное положение экспорта и импорта в ее структуре. Поэтому для экспортоориентированных стран, сильно зависящих от импорта, целесообразно постоянно отслеживать динамику цен на мировом рынке. В статье рассматривается влияние цен внешнего рынка на экономику Республики Таджикистан на основе перечня импортных товаров, снижение влияния которых в настоящее время не имеет возможностей. В результате проведенного теоретического и практического анализа предложены пути устранения влияния ценовых шоков (факторов) на мировом рынке на группу импортных товаров.

Ключевые слова: мировой рынок, цена, глобализация, ценовые и неценовые шоки (факторы), экспорт, импорт, Всемирный банк, национальная экономика.

Goibnazarov G. U.

**CHANGING PRICES IN THE WORLD MARKET AND ITS INFLUENCE TO THE
NATIONAL ECONOMY**

The article is devoted to the study and analysis of the currently relevant problems regarding issues of fluctuations in prices in the world market and their influence on the national economy. In conditions

of increasing processes of globalization and a constantly changing geopolitical situation in individual countries, the study of this issue becomes relevant. In modern conditions, the foreign trade policy of countries and the comparative position of export and imports in its structure acquire particular importance for each country. Therefore, for export -oriented countries that strongly depend on imports, it is advisable to constantly monitor the dynamics of prices in the world market. The article considers the influence of the prices of the external market on the economy of the Republic of Tajikistan on the basis of the list of imported goods, the decrease in the influence of which is currently not opportunities. As a result of the theoretical and practical analysis, ways to eliminate the influence of price shocks (factors) on the world market on a group of imported goods were proposed.

Key words: the world market, price, globalization, price and non -price shocks (factors), export, import, World Bank, National Economy.

Тақсимоти байналхалқии меҳнат барои ташаккули бозори ҷаҳонӣ заминаи асосӣ гузошта, рушди он бевосита аз сатҳи рушди бозори дохилии мамлакатҳои алоҳида вобастагии зиҷ дорад. Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳанд, ки таҳаввулоти бозорҳо ибтидо аз бозори дохилӣ, бозори миллӣ, бозори байналмилалӣ ва бозори ҷаҳонӣ низоми ташаккули худро ба роҳ мондааст. Бинобар ин, бозори ҷаҳонӣ - яке аз самтҳои устувор дар ташаккули муносибатҳои молӣ ва пулӣ байни давлатҳо баромад намуда, ба тақсимоти байналхалқии меҳнат ва дигар омилҳои истехсолот асос ёфтааст. Вобаста ба ин, пайдоиши чунин муносибатҳоро таносуби маҷмӯи талабот ва пешниҳод ташкил намуда, дар тағйирёбии вазъи қиёсии бозори ҷаҳонӣ таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки савдои беруна ҳамчун омили рушди иқтисодӣ аз тарафи як қатор намоёндагони мактабҳо ва равияҳои иқтисодӣ ба монанди мактаби меркантилистон, физиократҳо, классикон ва неоклассикон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шуда, ақидаҳои ҳар яки онҳо хусусияти хоси худро дар ин самти фаъолият пайдо намуданд. Дар шароити шиддатёбии ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ва рақобати сиёсӣ иқтисодии давлатҳо фаъолияти иқтисоди хориҷӣ барои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса пайдо намуд.

Дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос мегардад, ки дар шароити муосир ба миён омадани тағйиротҳои нархӣ дар бозори ҷаҳонӣ таъсири бевоситаи худро ба низоми нархгузориҳои миллии ҳар як давлати алоҳида расонида, боиси ба миён омадани номувозинатии макроиқтисодӣ мегардад.

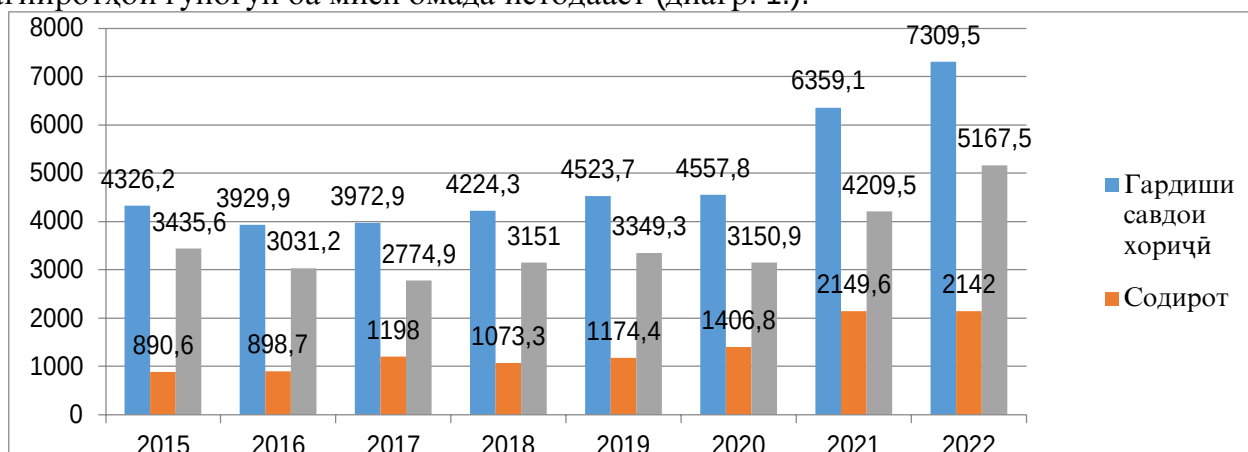
Боиси қайд аст, ки тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ ба сиёсати савдои берунаи мамлакатҳои алоҳида, хусусан ба сохтори содирот ва воридоти онҳо таъсири муҳим дорад. Баланд шудани нарх дар бозори ҷаҳонӣ содиротро ҳавасманд гардонида, дар таъмини мувозинатии тавозуни пардохт мушкилиҳоро пайдо намуда, ба дооларизатсияи кишвар мусоидат менамояд. Ҳолати мазкур ба норасоии молҳои муайянро дар бозори миллӣ ба вучуд оварда, мутаносибан боиси баланд шудани нарх дар дохили кишвар мегардад. Дар солҳои охир, масъалаи тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ ва таъсири он ба вазъи нархгузориҳои иқтисоди миллӣ дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос мегардад.

Тибқи ақидаи Л.С. Ревенко - «таъсири муҳими нархи ҷаҳонӣ ба бозори молӣ дар рушди иқтисодиёт чунин пайдо мегардад, ки афзоиши нархи ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти басодирот нигаронидашуда ба зиёдшавии истехсоли маҳсулотҳо бо нархи баланди онҳо, меъёри ғоиз, ревалватсияи қурби асъор оварда мерасонад» [6].

Таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон дар шароити шиддатёбии ҷараёнҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёти давлатҳои алоҳида, бештар аз таъсири тақонҳои беруна (омилҳо) ба монанди: тақонҳои нархӣ (молҳои воридотӣ ва хизматрасонӣ), ғайринархӣ (тарифҳои гумрукӣ, андозҳо, боҷи давлатӣ), молиявӣ (сармоягузориҳо, қурби асъор, трансфертҳои пулӣ аз хориҷи кишвар, меъёри ғоиз) ва дигар тақонҳо вобаста мебошанд. Онҳо ба низоми нархгузориҳои миллӣ ва қобилияти харидории аҳоли таъсири муҳим расонида истодааст [2].

Яке аз масъалаҳои муҳим дар ин ҷо аз дуруст муайян намудани хусусиятҳои тағйирёбии нарх ва арзиши аслии маҳсулот дар бозори ҷаҳонӣ ва миллий иборат буда, тағйирёбии нарх аз сиёсати самараноки нархгузори вобаста мебошад. Дар шароити тағйирёбии ҳолати иқтисодию геосиёсии кишварҳо дар арсаи ҷаҳонӣ баҳогузори намудани масъалаҳои дигаргуншавии вазъи бозор аз омилҳои зиёд вобаста буда, ҳар як унсурҳои нархӣ ба ҷараёни ташаккули нархи дохилӣ ва ҷаҳонӣ таъсири бевоситаи худро расонида истодааст.

Маълумотҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати дорои иқтисоди хурди кушод аз тағйирёбии вазъи бозори ҷаҳонӣ ва аз иқтисодиёти кишварҳои алоҳида вобастагии зиёд дорад. Бинобар сабаби тағйирёбии вазъи қиёсии бозори ҷаҳонӣ дар фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвасти тағйиротҳои гуногун ба миён омада истодааст (диагр. 1.).

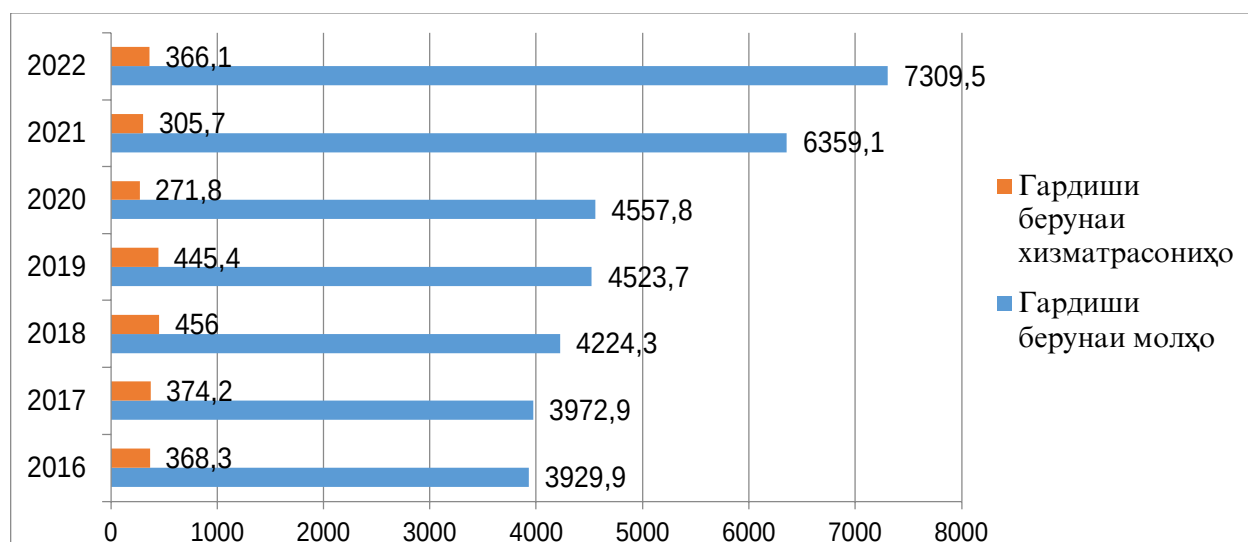
Диаграммаи 1. - Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2022 (млн.долл.).

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. Саҳ. 308-309.

Маълумотҳои дар диаграммаи 1 овардашуда нишон медиҳанд, ки дар сохтори савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи қиёсии воридот нисбат ба содирот баланд мебошад. Масалан, дар соли 2022 гардиши савдои хориҷии кишвар ба 7309,5 млн.долл. баробар шуда бошад, 70,5%-и онро воридот ва 29,5% содирот ташкил намудааст. Дар соли 2022 ҳаҷми умумии маблағҳои содироти ҷумҳурӣ 2142 млн.долл. ташкил намуда бошад, маблағҳои воридотӣ ба 5167,5 млн.долл. ИМА баробар гардида, нисбат ба содироти кишвар 2,4 маротиба зиёд мебошад.

Дар гардиши тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан воридот ва содироти молу хизматрасониҳо мушоҳида гардида, ҳиссаи гардиши хизматрасониҳо хеле кам мебошанд. Бинобар ин, дар шароити муосир аз ҳисоби тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ таъсири тиҷорати беруна ба иқтисодиёти миллий асосан аз ҳисоби гардиши молу хизматрасониҳо мушоҳида мегардад (диагр. 2).

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2022 ҳаҷми умумии гардиши тиҷорати берунаи молҳо ва хизматрасониҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 7675,6 млн.долл. ИМА баробар гардида бошад, аз ҳаҷми умумӣ 7309,5 млн.долл., яъне 95,0%-и онро гардиши берунаи молҳо ташкил намудааст. Ҳиссаи гардиши хизматрасониҳо дар гардиши тиҷорати берунаи ҷумҳурӣ хеле кам буда, дар соли 2022-юм 366,1 млн.долл. ИМА-ро ташкил намуда, ба 5%-и ҳаҷми умумии гардиши тиҷорати хориҷии ҷумҳурӣ баробар гардидааст. Нишондиҳандаи гардиши хизматрасониҳо дар ҳолати тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ ба таври назаррас ба низоми нархгузори миллий надоранд, зеро ҳиссаи онҳо хеле кам мебошанд.

Диаграммаи 2. - Гардиши тиҷорати берунаи молҳо ва хизматрасониҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2022 млн.долл. ИМА

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. Саҳ. 09-10.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити имрӯза Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯи зиёди молҳои истифодабариашон аввалиндараҷаро ворид ва содир менамоянд. Тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ ба фаъолияти ҳар як субъекти алоҳида метавонанд таъсири дутарафӣ худро расонад.

Бинобар ин, ҳамасола аз тарафи Бонки ҷаҳонӣ пешгӯиҳо оид ба тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ нисбат ба бозори молӣ гузаронида мешавад. Таҳлили онҳо бозорро аз рӯи гурӯҳи молҳо, қувваи барқ, металлҳо, хоҷагии кишоварзӣ, металлҳои қиматбаҳо ва дигар маҳсулотҳои муҳим дарбар мегирад [7].

Тибқи таҳқиқотҳои гузаронидашудаи Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ оид ба бозори молӣ ва пешгӯиҳо барои солҳои 2025-2026 нишон медиҳанд, ки тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ нисбат ба молҳои ашёвӣ дар назар аст.

Ҷадвали 1. - Пешгӯии Бонки ҷаҳонӣ оид ба тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ нисбат ба молҳои ашёвӣ дар солҳои 2025-2026.

№	Номгӯи маҳсулот	Ченак	Соли 2024	Тағйирёбӣ		Тағйирёбӣ дар соли 2026 / ба соли 2024 (%)
				дар соли 2025	дар соли 2026	
1	Маҳсулоти тахтагин (чӯбин)	\$/мк	80,2	81,9	83,2	1,6
2	Гази табиӣ	\$/т	2,2	3,4	3,7	8,8
3	Намудҳои гуногуни чой	\$/кг	1,10	3,15	3,20	1,6
4	Пахта	\$/т	1,90	2,00	2,05	2,5
5	Алюминий	\$/т	2,475	2,500	2,600	4,0
6	Мис	\$/т	9,250	9,300	9,500	2,0
7	Никел	\$/т	17,000	17,500	18,500	5,7

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки ҷаҳонӣ «Дурнамои бозори молӣ, октябр 2024с».

Рақамҳои дар ҷадвали 1 овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки эҳтимолияти баланд шудани нархи баъзе молҳо дар бозори ҷаҳонӣ дар солҳои 2025-2026 пешбинӣ шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки номгӯи молҳое, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, дар тиҷорати

хориҷии ҳар як давлати алоҳида аҳамияти хоси худро дорад. Дар гардиши тиҷорати хориҷии ҷумҳури нисбат ба содирот вазъи қиёсии молҳои воридотӣ зиёд мебошад. Масалан, дар соли 2022-юм гардиши тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 7309,5 млн.долл. ИМА баробар шуда бошад, аз он 2142,0 млн.долл. (29,3%) содирот ва 5167,5 млн.долл.ИМА (70,7%) воридот мебошад. Бинобар ин, тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ аз ҳисоби воридот бештар таъсири худро ба ҷумҳури расонида истодааст. Рақамҳои дар ҷадвали 1 овардашуда нишон медиҳанд, ки номгуи маҳсулотҳои, ки дар солҳои оянда эҳтимолияти баланд шуданро доранд, вазъи қиёсии онҳо дар сохтори воридоти ҷумҳури хеле зиёд мебошад (ҷад. 2).

Ҷадвали 2. – Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи гурӯҳи молҳо дар соли 2022 (ҳаз.долл.ИМА).

№	Номгуи маҳсулот	Миқдор	Арзиши умумӣ
1	Маҳсулотҳои нафтӣ	789633	685249
2	Ғазии моӣ	396709	197725
3	Маҳсулоти тахтагин (ҷӯбин)	357526	114708
4	Ҷойи вобаста ба намуд	5693	7307

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси муълумотҳои Фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саҳ. 84-121.

Бояд қайд намуд, ки дар сохтори воридоти ҷумҳури номгуи зиёди маҳсулотҳои ниёзи аввалиндараҷа ва дууминдараҷа дошта мавҷуд мебошанд. Аммо, он номгуи маҳсулоте, ки дар ҷадвали 2 овардашудааст дар бозори ҷаҳонӣ тағйирёбии нарх нисбат ба онҳо дар солҳои 2025-2026 пешбинӣ гардидааст. Инчунин, миқдор ва арзиши умумии чунин номгуи маҳсулотҳо дар сохтори воридоти кишвар назаррас аст.

Таъсири нархи ҷаҳонӣ ба низоми нархгузорӣ ва динамикаи макроиқтисодии ҳар як давлати алоҳида, хусусиятҳои муҳими иқтисодии худро пайдо намудааст. Ба миён омадани тағйирёбии нархӣ дар бозори ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама ба маҳсулотҳои ашёвӣ, хусусан маҳсулоти агросаноатӣ ва ба динамикаи наргузории милли таъсири зиёд расонида, боиси дигаргуншавии истеъмолати хоҷагии хонаводаҳо ва низоми бучети давлатӣ гардидааст. Албатта, ба миён омадани чунин тағйиротҳои нархӣ дар бозори ҷаҳонӣ бесабаб намебошанд. Омилҳои вучуд доранд, ки боиси ба миён омадани чунин тағйирот мегарданд. Тақия ба таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалии гузаронидашуда як қатор омилҳои муҳимро номбар кардан мумкин аст, ки онҳо эҳтимолияти таъсир расонидан ба тағйирёбии нарх дар бозори ҷаҳонӣ доранд, аз ҷумла:

- Ø тағйирёбии сиёсати корхонаҳои трансмиллӣ;
- Ø якбора пасту баландшавии қурби асёр;
- Ø тағйирот дар тарофаҳои гумрукӣ;
- Ø ташаккул ва рушди интернет-савдо;
- Ø ба миён омадани таҳримҳои геосиёсӣ байни давлатҳои дар бозори ҷаҳонӣ мавқеъ дошта;
- Ø зиёд шудани интиқоли молӣ ва пулӣ;
- Ø мукамал гаштани низоми логистикӣ корхонаҳо;
- Ø тавлиди молу хизматрасониҳои нав ва ғайра.

Омилҳои зикршуда пеш аз ҳама аз мукамалгардии чараёни ҷаҳонишавӣ ва иштироки субъектҳои алоҳида дар бозори ҷаҳонӣ вобастагии зиёд доранд. Бинобар ин, давлатҳои алоҳида, ки аз иқтисодиёти давлатҳои дигар вобастагии зиёд доранд, имконияти тағйирот даровардан ба вазъи нархӣ ва ғайринархӣ дар бозори ҷаҳонӣ ба миён омадаистодаро надоранд.

Дар шароити имрӯза, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти иқтидори дохилӣ ва мавқеи ҷойгиршавӣ имконияти пурра баргараф намудани таъсири омилҳои нархӣ ва ғайринархиро ба иқтисоди милли надорад. Зеро, дар сохтори воридоти ҷумҳури маҳсулотҳои мавҷуд мебошанд, ки дар дохили кишвар имконияти истеҳсол кардани онҳоро

аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ва экологӣ надоранд. Масалан, маҳсулотҳои ҷӯбию тахтагин, инчунин маҳсулотҳои тропикию суптропикӣ ва ғайра.

Рақамҳои ҷадвали 2 нишон медиҳанд, ки дар сохтори воридоти ҷумҳурӣ вазъи қиёсии маҳсулотҳои нафтӣ зиёд мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ба роҳ мондани истеҳсоли чунин маҳсулотро надорад. Аммо, барои коҳиш додани таъсири омилҳои нархӣ бозори ҷаҳонӣ, ҷумҳурӣ шароити мусоид барои ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дорад. Дар шароити имрӯза, иқтисоди сабз ба яке аз консепсияҳои муҳими низоми иқтисодӣ дохил шуда, омили муҳим дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва ҳифзи муҳити атроф ба ҳисоб меравад. Яке аз хусусиятҳои асосии иқтисоди сабз дар барқароркунии қувва, самаранокии қувваи барқ, устувории хоҷагии кишлоқ, нигоҳдории табиат ва таъмини ҷойҳои корӣ ифода меёбад. Дар адабиётҳои соҳавӣ қайд гардидааст, ки компонентҳои асосии иқтисоди сабз сарчашмаҳои қувваи барқ аз қувваи офтобӣ, тавассути шамол ва обӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имконият ва иқтидори баланд барои истифодабарӣ ва барқароркунии сарчашмаҳои неруғоҳҳои обӣ мебошад. Барои ташкил ва ба роҳ мондани истифодабарии имкониятҳои иқтисоди сабз аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ нақша-чорабиниҳо таҳия гардида, рушд додани самти мазкурро яке аз мақсадҳои асосии худ гузоштааст. Рушди иқтисоди сабз ба ҷумҳурӣ имконияти паст кардани вобастагӣ аз истифодабарии сузишвории канданӣ ва партофҳои газҳои парникӣ, инчунин рушди неруғоҳҳои обиро медиҳад. Дар натиҷа, вобастагии ҷумҳуриро аз вориди маҳсулотҳои нафтӣ ва таъсири нархию ғайринархӣ бозори беруна паст менамояд.

Дар натиҷаи таҳлилҳои назариявӣ ва амалии гузаронидашуда чунин хулоса кардан мумкин аст. Дар шароити зудтағйирёбии нархи ҷаҳонӣ ва дигаргуншавии сиёсати иқтисодӣ геосиёсии давлатҳо барои пешгуи кардан аз таъсири тақонҳои нархӣ ва ғайринархӣ барои давлатҳое, ки гардиши тижорати хориҷиашон вазъи қиёсии воридот зиёд мебошад, андешидани чунин тадбирҳо ба мақсад мувофиқ мебошад:

Ø баланд кардани рақобатпазирии маҳсулотҳои ватанӣ ва ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ гардонидани сифат ва нархи онҳо;

Ø ба таври лозима истифода намудани навоариҳои техникӣ ва технологияҳои муосири истеҳсолӣ;

Ø таҳияи стратегияи нархӣ корхонаҳои ватании ба содирот нигаронидашуда ва дастгирии давлатии андозию қарзӣ.

Пайваста шиддатёбии ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ва мукамал гардидани ҳампайвастиҳои бозори дохилӣ ва ҷаҳонӣ, инчунин ҳаракати омилҳои истеҳсолот имконияти ба таври пурраи нигоҳ доштани низоми нархгузории иқтисоди миллӣ аз таъсири тақонҳои нархӣ ва ғайринархӣ бозори ҷаҳонӣ мавҷуд намебошад. Бинобар ин, амалӣ гардидани чунин чорабиниҳо боиси коҳиш додани таъсири манфии бозори беруна ба иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан, 2023. - 580 стр.
2. Ғоибназаров Ғ.У. Таъмини амнӣ иқтисодии Тоҷикистон дар шароити таъсири тақонҳои беруна [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисос, доир ба ихтисоси 6D050600 - Иқтисодиёт / Ғоибназаров Ғиёс Умаркулович. – Душанбе, 2021. - С. 80.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 28.12.2024. // www.president.tj (санаи мурочиат 27.01.2025).
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 20230. – Душанбе, 2016. – 102 саҳ.

5. Салихов Г.М. Влияние мировых цен на национальную систему ценообразования (товарные рынки) // к.э.н, доцент. Научно-практический журнал. Индустриальная экономика № 3, том 6, 2022. Стр. 536-537.
6. Revenko L.S. World commodity markets: trends of the XXI century. Bulletin of St. Petersburg University. 2017. No. 3. p. 27.
7. World Bank Group Report. Commodity Markets Outlook. OCTOBER 2024.

УДК 336

Гоибназаров Ш. У., Гоибназаров Г. У.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таъмини амнияти иқтисоди миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дида баромада шуда, таҳлили муқоисавии ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ гузаронида шудааст. Тавассути омӯзиши назария ва равишҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ ҳулосаи назариявӣ оид ба мафҳуми амнияти иқтисодӣ бароварда шудааст. Инчунин, баъзе масъалаҳое, ки дар таъмини амнияти иқтисодӣ миллӣ дар шароити таъсири хатарҳои дохила ва беруна монеаҳо пайдо менамоянд, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожа: амнияти иқтисодӣ, иқтисоди миллӣ, ҷаҳонишавӣ, рушди иқтисодӣ, амнияти миллӣ, самаранокӣ, рақобатпазирӣ, таҳлил, молия, макроиқтисод, мезоиқтисод, мегаиқтисод.

Гоибназаров Ш. У., Гоибназаров Г. У.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассмотрены вопросы обеспечения безопасности национальной экономики в условиях глобализации, а также проведен сравнительный анализ мнений отечественных и зарубежных ученых. Путем изучения теории и подходов отечественных и зарубежных ученых сделан теоретический вывод о понятии экономической безопасности. Также проанализированы и обсуждены некоторые вопросы, создающие препятствия в обеспечение безопасности национальной экономики под воздействием внутренних и внешних рисков.

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальная экономика, глобализация, экономическая развития, национальная безопасность, эффективность, конкурентоспособность, анализ, финансы, макроэкономика, мезоэкономика, мегаэкономика.

Goibnazarov Sh. U., Goibnazarov G. U.

SOME ISSUES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

This article examines the issues of ensuring the security of the national economy in the context of globalization, as well as a comparative analysis of the opinions of domestic and foreign scientists. By studying the theory and approaches of domestic and foreign scientists, a theoretical conclusion was made

about the concept of economic security. Some issues that create obstacles to ensuring the security of the national economy under the influence of internal and external risks are also analyzed and discussed.

Key words: economic security, national economy, globalization, economic development, national security, efficiency, competitiveness, analysis, finance, macroeconomics, mesoeconomics, megaeconomics.

Гузариш аз низоми нақшавӣ ба низоми иқтисоди бозоргонӣ ва пайваста шиддатёбии чараёнҳои ҷаҳонишавӣ, инчунин рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоии давлатҳо дар заминаи тақсмоти байналхалқии меҳнат таваҷҷӯҳи олимони соҳаро ҷиҳати амалисозии ҳадафҳои стратегии миллӣ ва ҳифзи манфиатҳои мамлакат дар муносибатҳои байналмилалӣ ҷалб намуда истодааст. Дар шароити шиддатёбии рақобати сиёсӣ иқтисодии давлатҳо аҳамияти таъмини амнияти иқтисодӣ миллӣ зиёд шуда, боиси ба миён омадани ақидаҳои гуногун гардидааст. Яке аз масъалаҳои мубрам дар ин раванд дуруст дарк намудани мафҳуми амнияти иқтисодӣ ва андешидани чораҳои зарурӣ ҷиҳати бартараф намудани таъсири манфии омилҳои дохила ва беруна ба иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад.

Мақсади таҳқиқи мақолаи илмӣ доир ба масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аз ҷиҳати назариявӣ амалӣ асоснок намудани моҳияти иқтисодии амнияти иқтисодӣ миллӣ иборат мебошад.

Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳанд, ки нуқтаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба асосҳои назариявии таъмини амнияти иқтисодӣ зиёд ва гуногунҷанба мебошанд. Вобаста ба ин, ақидаҳои гуногуни назариявӣ ва ҳулосаҳои амалӣ пешниҳод гардида, ҳар яки он хусусияти хоси худро дар таъмини масъалаҳои амнияти иқтисодӣ миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ пайдо намуданд, ки мундариҷаи онҳо дар ҷадвали 1 инъикос гардидааст.

Ҷадвали 1. - Таҳлили муқоисавии ақидаҳои олимони хориҷӣ оид ба муайян намудани мафҳуми амнияти иқтисодӣ

Номгӯи масъалагузорӣ	Таснифи ақидаҳо
Дар бораи моҳият ва стратегияҳои асосии амнияти иқтисодии Руссия Сенчагов В.К.	Тибқи ақидаи Сенчагов В.К. - «амнияти қтисодӣ - ин чунин ҳолати қувваҳои истеҳсолкунандаи иқтисодӣ ва ҷамъият, ки мустақилона рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва давлатро дар сатҳи иқтисодӣ миллӣ таъмин менамояд, фаҳмида мешавад. Сатҳи муносиб имконияти ҳифзи амнияти иқтисодиёти миллиро таъмин намуда, рақобатпазирии иқтисодиёти миллиро дар сатҳи лозима дар шароити ҷаҳонишавии ғуллақобат таъмин менамояд» [12, с.98].
Амнияти иқтисодии Руссия. Хатарҳо ва инъикоси онҳо Абалкин Л.И.	Абалкин Л.И. мафҳуми амнияти иқтисодиро чунин тавсиф менамояд - «амнияти иқтисодӣ - ҳамчун маҷмӯи шароит ва омилҳои таъминкунанда бо мустақилияти иқтисодӣ миллӣ, устуворӣ ва бардавомӣ, қобилияти мунтазам азнавшавӣ ва худтаъминкунӣ доштани он ифода мегардад» [1, с.12].
Амнияти иқтисодӣ ва моҳияти он Богомоллов В.А.	Тибқи ақидаи Богомоллов В.А. - «амнияти иқтисодӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо ва индикаторҳо баҳогузурӣ карда мешавад. Дар таъмини амнияти иқтисодӣ нақши асосиро на танҳо ҳуди нишондиҳандаҳо, балки бузургии ҳадди ниҳии беҳатарии онҳо мебозад. Бузургии ҳадди ниҳии беҳатарӣ - ин бузургиҳои ҳадди ақале мебошанд, ки риоя нашудани онҳо барои мунтазам рушд кардани унсурҳои гуногуни истеҳсолот

	монеа пайдо намуда, ба ташаккулёбии тамоюли манфии таъсири тақонҳои дохилӣ ва беруна дар таъмини амнияти иқтисодиёти миллӣ оварда мерасонад» [4, с.294].
Амнияти иқтисодии марказ ва минтақа Блинов Н.М.	Блинов Н.М. дар қорҳои таҳқиқоти худ чунин қайд менамояд - «амнияти иқтисодӣ - ин ҳифзи бовариноки манфиатҳои миллӣ ва давлат дар самти иқтисодиёт аз таъсири хатарҳои дохилӣ ва берунӣ ба ҳисоб рафта, бо таъминнокии ҳамаи воситаҳои муҳими институтҳои давлатӣ бо назардошти сохтори қувваҳои мусаллаҳифода меёбад» [3, с.341].
Шиддатнокии иҷтимоӣ ва амнияти миллӣ Дзалиев М.И.	Тибқи ақидаи Дзалиев М.И. - «амнияти иқтисодӣ мафҳуми синтетики иқтисоди сиёсӣ ва политологӣ ба ҳисоб рафта, бо мафҳумҳои мустақилияти иқтисодӣ ва тобеъияти он, устуворӣ ва вобастагии фишорҳои иқтисодӣ, истиклолияти иқтисодӣ ва ғайраҳо алоқаманд мебошад» [6, с.211].
Амнияти иқтисодӣ: баҳодиҳӣ, муаммоҳо, усулҳои таъмини он Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б.	Муаллифон чунин қайд менамоянд- «амнияти иқтисодӣ - ин таъвоноии иқтисодиёт ҷиҳати таъмини самаранок қонсгардонии талаботҳои ҷамъиятӣ дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ ва байналмилалӣ мебошад» [2, с.38].
Равишҳо дар таъмини амнияти иқтисодӣ Дронов Р.	Муаллиф чунин қайд менамояд - «амнияти иқтисодӣ - ин баъзе режимҳо, ваъзи фазои ҳуқуқӣ, ҷораҳои пешгирикунанда ва ба таври автоматӣ таъминкунандаи боъэтимоди самаранокӣ фаъолияти объектҳои хоҷагидории мамлакат ба ҳисоб меравад» [7, с.41].

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда.

Масъалагузориҳо ва ақидаҳои илмии муаллифон, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки мафҳуми ягона ҷиҳати муайян намудани асосҳои назариявии амнияти иқтисодӣ мавҷуд набуда, вобаста ба ваъзи иҷтимоию иқтисодии ҳар як давлати алоҳида тавсифи онҳо бароварда шудааст. Бинобар ин, масъалаи таъмини амнияти иқтисодиёти миллӣ дар байни олимони ватанӣ ва ҳориҷӣ ҳамчун объектҳои баҳси илмӣ қарор гирифтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ оид ба масъалаҳои гуногуни таъмини амнияти иқтисодиёти миллӣ аз тарафи олимони ватанӣ шумораи зиёди мақолаҳо, тезисҳо, монографияҳо ва рисолаҳои илмӣ рӯи ҷоп омадааст, ки ҳар яки онҳо ба ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ дар сатҳи микро, макро ва мезо иқтисод равона гардидааст, ки муҳтавои онҳо дар ҷадвали 2 инъикос гардидааст.

Ҷадвали 2. - Таҳлили муқоисавии ақидаҳои олимони ватанӣ оид ба муайян намудани мафҳуми амнияти иқтисодӣ

Номгӯи масъалагузорӣ	Таснифи ақидаҳо
Асосҳои назариявии рушди иқтисодиёти хурди қушод дар шароити давраи	Мувофиқи ақидаи д.и.и., профессор Саидмуродов Л.Ҳ., - «амнияти иқтисодӣ дар худ маҷмӯи шароитҳои дохилию берунӣ, рушди босамари динамикаи иқтисодиёти миллӣ, қобилияти қонсгардонии ҷомеа, давлат ва фард, таъмин

гузариш (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) Саидмуродов Л.Х.	намудани рақобатпазирӣ дар бозорҳои беруна, таъмини ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ, кафолати ҳимояи ҷумҳурӣ аз шаклҳои гуногуни хатарро таҷассум менамояд» [11, с.154].
Иқтисодиёти гузариши Тоҷикистон: концепсияҳо, мақсадҳо ва механизмҳои рушд Қаюмов Н.Қ.	Академик Қаюмов Н.Қ. хусусиятҳои таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, чунин қайд менамоянд - «барои таъмини амнияти озуқаворӣ давлат таҳия ва қабули маҷмӯи чорабиниҳо оид ба баамалбарории стратегияи дарозмуҳлати босамари рушди сохтори аграрии иқтисодиёт лозим мебошад». Инчунин қайд менамоянд, ки, «рушди минбаъдаи комплекси озуқаворӣ бояд ба рушди устувори сохтори иқтисодиёт, таъминкунандаи дурусти истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ аҳоли ва таъминкунандаи талаботи дигар сохторҳои хоҷагии халқи мамлакат равона шуда бошад. Аз сабаби ба таври кофӣ доро набудани сӯзишвории углеводородӣ ва металлургияи сиёҳ, Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихан вобастагии саҳт аз воридоти захираҳои сӯзишворӣ, маҳсулоти таъиноти истеҳсоли-техникӣ ва дигар маҳсулоти саноатӣ дорад. Вобаста ба ин, комплекси озуқавориро рушд дода истода, дар таъмини амнияти озуқаворӣ ба роҳ мондани сиёсати мӯътадили воридотивазкунӣ зарур мебошад» [8, с.286].
Амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон, дурнамо ва монеаҳо Умаров Ҳ.У.	Хусусиятҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ҷумҳуриро иқтисодчии ватанӣ профессор Умаров Ҳ.У. чунин тавсиф медиҳанд - «мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ давлат дар он ҳолат амнияти озуқавориро таъмин мекунад, ки агар зиёда аз 80%-и молҳои озуқавориро истеҳсол намояд» [13, с.79].
Масъалаҳои назариявии таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити иқтисодиёти гузариш (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) Ҷураев Х.Ғ	Дар таҳқиқоти худ, иқтисодчии ватанӣ Ҷураев Х.Ғ. чунин қайд менамояд - «дар иқтисодиёти гузариш муаммоҳои таъмини амнияти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бояд ҷавобгӯи саволҳои зерин, аз ҷумла: сиёсати давлатӣ дар самти таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ ва устувори иқтисодӣ дар фазои молиявӣ инвестиционӣ бошад» [5, с.8].

Асосҳои назариявии таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон Мирсаидов М.Н.	Мирсаидов М.Н. дар корҳои таҳқиқотии худ асосҳои назариявии таъмини амнияти иқтисодиро дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди таҳлил қарор дода, онро чунин шарҳ медиҳад - «дар маҷмӯъ, амнияти иқтисодӣ - ин яке аз унсурҳои асосии беҳатарии миллӣ, таъминкунандаи амалинамоии ҳамаи комплексҳои манфиатҳои дохилию берунии иқтисодиёти миллӣ дар ташаккули асосҳои моддии ҷаҳонияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ баромад менамояд» [9, с.21].
Асосҳои назариявии амнияти берунииқтисодии иқтисодиёти гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон Насриддинов Б.Ф.	Хусусиятҳои асосҳои назариявии беҳатарии берунии иқтисодиро дар қори илмии худ Насриддинов Б.Ф. чунин баррасӣ намудааст - «Омилҳои асосии ба даст овардани сатҳи муносибии ҷаҳонияти берунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавии хоҷагии ҷаҳонӣ инҳо ба ҳисоб мераванд: диверсификатсияи содирот; вазъи савдои минтақавӣ; нигоҳ доштани қурби асъор; афзоиши ҳиссаи молҳои тайёр дар содирот ва баланд бардоштани рақобатпазирии он» [10, с.20].

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда.

Ақидаҳои дар ҷадвали 2 овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки амнияти иқтисодӣ дар ҳар як сатҳи иқтисодиёт хусусиятҳои хоси худро дошта, масъалагузори махсусро талаб менамояд. Бинобар ин, таъмин ба таҳлилҳои назариявӣ ва амалии гузаронидашуда ба мафҳуми амнияти иқтисодӣ чунин тасниф додан мумкин аст. Мафҳуми мазкур дар маҷмӯъ, дар шакли интегралӣ масъалаҳои таъминнокӣ, боэътимодноӣ, инчунин устувории субъектҳои алоҳида ифода менамояд. Боиси қайд аст, ки таҳқиқи масъалаҳои амнияти миллӣ таърихи тӯлонӣ дорад. Аммо, таъмини амнияти иқтисодиёти миллӣ дар ҷабҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар солҳои охир таваҷҷӯҳи васеи олимони соҳаро ба худ ҷалб намуда, боиси ба миён омадани як чанд ҳулосаҳои назариявӣ гардиданд, ки сатҳи таъминнокии онҳо аз тағйирёбии ҳолати геополитии ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ муайян гардидааст, ки амнияти иқтисоди миллиро бо истифода аз ду роҳи муносиб таъмин намудан мумкин аст. Аз як тараф батараф намудани сарчашмаҳои пайдоиши хатарҳо, аз тарафи дигар баланд бардоштани сатҳи ҳифзи объектҳо ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, сатҳи таъмини амнияти миллӣ аз мавҷудияти иқтисодии мамлакат, захираҳо ва имкониятҳои моддӣ, ки дар худ кафолати ҳифзро аз таъсири тақдирҳои беруна ва дохила инъикос менамояд, вобастагии зиёд дорад. Аз тарафи дигар бошад, сатҳи таъмини амнияти миллӣ аз қобилияти ташкилотчиҳои субъектҳо оид ба қабули қарор нисбат ба таҳлил ва пешгӯикунии тағйирёбии вазъи геополитикӣ ва андешидани чораҳои пешгирикунанда оид ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ алоқаманд мебошад.

Амнияти миллӣ - ҳамчун мафҳум дар худ асоси ҳастӣ ва рушди ҷомеа, шахс ва давлатро инъикос намуда, низомии давлатӣ ва институтҳои ҷамъиятиро таъмин намуда, дар баробари ин, манфиат, мақсад ва самтҳои ояндадори иқтисоди миллиро муайян менамояд. Дар маҷмӯъ, манфиатҳои миллӣ ва самтҳои ояндадори он ҳам аз рӯи тараққиёт ва ҳам аз рӯи рушди иқтисодиёти миллӣ баҳогузори қарда мешавад. Бо ибораи дигар, таъмини амнияти иқтисодӣ сатҳҳои гуногун ба монанди, давлатӣ, ҷамъиятӣ, энергетикӣ, озуқаворӣ, информатсионӣ, этнокултуриро дар бар гирифта, дар ин васила таъминоти мақсадноки иқтисодӣ ва молиявиро талаб менамояд. Дар натиҷаи таъмини сатҳҳои гуногуни амнияти иқтисодӣ масъалаҳои таъмини беҳатарии миллиро ба миён меоварад. Бинобар ин, дар

муайян намудани алоқамандии амнияти иқтисодӣ ва амнияти миллӣ ду нуқтаи назари асосӣ мавҷуд мебошад.

Ø амнияти иқтисодӣ - ҳамчун зернизомии амнияти миллӣ баромад намуда, ба фаъолияти хоҷагидорӣ чома, аз ҷумла, маҷмӯи муносибатҳои, ки фарогири чараёнҳои истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва тақрористеҳсолии боигарии миллӣ мебошад;

Ø амнияти иқтисодӣ дар худ базаи моддӣ ва молиявиро таҷассум намуда, таъминкунандаи бехатарии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, чӣ қадар сатҳи рушди иқтисодӣ ва захираҳои иқтисодии он баланд бошад, ҳамон қадар сатҳи таъминнокии он аз хатарҳои имконпазир зиёд мегардад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳар як низомии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар худ низомии динамикиро таҷассум намуда, пайваستا дар чараёни тағйирёбӣ, ҳаракат ва рушд қарор мегирад, ки дар ин раванд тағйиротҳои гуногун дар таркиб ва параметрҳои он ба миён меояд. Бинобар ин, масъалаи таъмини амнияти миллӣ аз дар қадом ҳолат қарор доштани вазъи иқтисодӣ вобастагии зиёд дорад. Вобаста ба ин, омӯзиши як чанд масоилҳои зарур аст, ки онҳо дар таъмини амнияти иқтисоди миллӣ мавқеи хоси худро пайдо намудааст.

Ø **масъалаҳои устувории рушди иқтисодӣ.** Боиси қайд аст, ки дар шароити имрӯза яке аз нишондихандаи асосии баҳодихии амнияти иқтисодӣ – ин устувории рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми таҳқиқи масъалаи амнияти иқтисодӣ дар ҷаҳонро ба рушди устувор дар он ифода мегардад, ки дар он ҷо, бо дида баромадани хатарҳои иқтисодии рушди устувор маҳдуд гаштан ғайриимкон аст, зеро ба назар гирифтани дигар хатарҳои эндогенӣ экзогенӣ зарур мебошад.

Ø **масъалаҳои самаранок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ.** Таҷрибаи ҳар як давлати алоҳида нишон медиҳад, ки дар сатҳи баланд таъмин намудани самаранокии истифодабарии захираҳо мақсади асосии фаъолияти иқтисодӣ ва хоҷагӣ новобаста аз сатҳи ҳифзи он дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, масъалаҳои имкониятҳои истеҳсолии субъектҳои иқтисодӣ ва бартарияти онҳо дар таъмин будан бо омилҳои истеҳсолот нақши муҳим дорад.

Ø **масъалаҳои рақобатпазирӣ иқтисодиёти миллӣ.** Маълум аст, ки яке аз нишонаҳои асосии низомии иқтисоди бозоргонӣ - ин рақобатпазирӣ корхонаҳои ватанӣ ҳам дар дохил ва беруни кишвар ба ҳисоб меравад. Албатта, дида баромадани амнияти иқтисодӣ аз нигоҳи рақобатпазирӣ на он қадар аҳамияти хоса дорад. Зеро, рақобатпазирӣ ҳамчун унсур дар худ объекти манфиатҳои субъектҳои махсуси фаъолияти иқтисодиро дар бар мегирад. Аммо, дар маҷмӯъ, дар сатҳи паст қарор доштани рақобатпазирӣ корхонаҳо имконияти фаъолият қардан ва гирифтани даромадҳои имконпазирро аз байн мебарад, дар натиҷа, вобастагии иқтисоди миллиро аз иқтисодиёти давлатҳои ба миён меоварад. Ҳодисаи мазкур ба масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодиёти миллӣ таъсири экзогенӣ ва эндогенӣ мерасонад.

Ø **масъалаҳои ҳифзи иқтисоди миллӣ аз таъсири хатарҳои дохилӣ ва берунӣ.** Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, вазъи иқтисодии таъмини бартариятҳои бехатарие, ки бо баландбардории таъминнокии дараҷаи ҳифзи объектҳо аз омилҳои мавҷудаи ноустуворкунандаи иқтисодиёт фаҳмида мешавад. Дар ҳолати муайян нигоҳ доштани бузургии ҳадди ниҳии бехатарии иқтисодӣ ба пайдоиши шаклҳои ғайрирасмии фаъолияти иқтисодӣ, хусусан, қанорҷӯи қардан аз пардохтҳои андозӣ, даромадҳои хусусияти криминалӣ дошта, ташаққули иқтисодиёти пинҳонӣ замима намегузорад. Дар натиҷа, сатҳи таъсири хатарҳои дохилӣ ва берунӣ паст мегардад.

Ø **масъалаҳои таъмини мустақилияти иқтисодӣ.** Дар шароити шиддатёбии чараёнҳои ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар таъмини амнияти иқтисодӣ - ин мустақилияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, мустақилият ҳангоми қабули қарорҳои идоракунонда ва имкониятҳои мунтазам амалкунии низомии иқтисодӣ дар назар дошта мешавад. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳанд, ки мустақилияти қабули қарорҳои идоракунонда дар он ҳолат маънои худро пайдо менамояд, агар мақсадҳо

хусусияти объективона дошта бошад. Таъинот аз он иборат аст, ки мақомотҳои идоракунанда дар муайян ва амалӣ намудани сиёсати иқтисодӣ бояд мустақилияти комил дошта бошанд.

Таҳлилҳои назариявӣ ва амалӣ нишон медиҳад, ки рушди беҳатари низоми иҷтимоӣ-иқтисодии ҳар як давлати алоҳида новобаста аз сатҳи иқтисодӣ аз муносибатҳои ҷамъият, давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ иборат мебошад. Бинобар ин, имкониятҳои рушди низоми иҷтимоӣ -иқтисодии кишвар аз қобилияти устувор ғаъолият кардан дар доираи истеҳсолоти васеъ ва имкониятҳои истеҳсолоти дохилӣ вобастагии зиёд дошта, дар натиҷа ба таъмини амнияти иқтисоди миллимусоидат менамояд.

Вобаста ба таҳлили назариявӣ амалии гузаронида шуда мафҳуми амнияти иқтисодиро чунин маънидод кардан мумкин мебошад. Амнияти иқтисодӣ дар худ ҳолати таъминнокии ҳар як субъект ва объектҳои алоҳидаро дар сатҳҳои гуногуни иқтисодиёт, хусусан дар сатҳи микро, мео, макро ва мезо иқтисод таҷассум намуда, бо имкониятҳои мавҷудаи иқтисодии пешгирии онҳо аз таъсири хатарҳои дохила ва беруна, инчунин бо сатҳи зарурӣ таъмин будани мамлакат бо захираҳои иқтисодӣ ва роҳҳои самаранок истифодабарии он тавсиф додан мумкин мебошад.

Вобаста ба ин, дар таъмини амнияти иқтисодиёти милли танзим ва ҳалли масъалаҳои асосии зерин, пеш меояд:

1. Иқтисодии мавҷудаи иқтисодиётро дар шакли истеҳсолоти васеъ роҳандозӣ намуд. Иқтисоди милли бояд дорои соҳаҳо ва истеҳсолоти рушдкарда бошад, ки барои амалинамоии танзими давлатӣ, дар ҳолатҳои оддӣ ва мураккаб, новобаста аз таъсири тақонҳои беруна қобилияти таъмини ҷараёнҳои тақдористеҳсолиро дошта бошад;

2. Паст кардани алоқамандии зиёд аз воридоти молу хизматрасониҳое, ки қобилияти истеҳсол намудани онҳо дар дохили мамлакат мавҷуд мебошад. Ба ин тамоюл роҳ надода, бо истифода аз сиёсати протексионӣ манфиатҳои молистеҳсолкунандагонии ватаниро таъмин намуда, бояд аз содироти ашёи хом ба истеҳсол ва содироти маҳсулоти тайёр гузашт;

3. Таъмини сатҳи баланди зиндагонии аҳоли ва кам кардани нишондиҳандаҳои сатҳи бекорӣ, тафриқабандии моли аҳоли ва муҳочирати меҳнатӣ;

4. Бунёди сохтори дурусти савдои беруна, бо назардошти таъмини афзоиши молҳои коркарди саноатии ватанӣ дар бозори беруна ва муносибатҳои афзолиятноки иқтисодӣ бо давлатҳои наздики хориҷӣ;

5. Нигоҳдории фазои ягонаи иқтисодӣ ва муносибатҳои васеи иқтисодии минтақавӣ.

Дар маҷмӯъ, қайд кардан зарур аст, ки сабаби асосии таъсири тақонҳои беруна ва омилҳои дохилии ба рушди иқтисодиёт монеакунанда аз дар ҳолати ноустуворӣ қарор доштани нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда ва баланд будани сатҳи вобастагии иқтисодиёти милли аз бозори беруна иборат мебошад. Чунин ҳолатҳои устувории сатҳи таъмини амнияти иқтисодиро таъмин наменамояд. Бинобар ин, таъмини масъалаҳои дар боло зикршуда ба истифодашавии иқтисодӣ ва имкониятҳои иқтисоди милли мусоидат намуда, сатҳи таъсири хатарҳои дохила ва берунро паст гардонида, ба ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти иқтисоди милли дар шароити ҷаҳонишавӣ оварда мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: Угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 12.
2. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 38-39.
3. Блинов Н.М. Экономическая безопасность центра и региона // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Региональная политика в современной России». Краснодар, 1995. 342 с.

4. Богомолов, В.А. Экономическая безопасность: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / Н.Д. Эрнашвили, Е.Н. Барикаев, Е.А. Павлов, М.А. Ельчанинов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.; ЮНИТИ-ДАНА, 2009.- 295 с.
5. Джураев Х.Г. Теоретические вопросы обеспечения экономической безопасности в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан). / Джураев Х.Г. Автореферат на соискание научной степени кандидата экономических наук. Стр.-8. 2008 г. [Электронный ресурс] / -<https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-aspekty-obespecheniya-ekonomicheskoi-bezopasnosti-respubliki-tadzhikistan>
6. Дзлиев М.И. Социальная напряженность и национальная безопасность России. М., 1996. 211 с.
7. Дронов Р. Подходы к обеспечению экономической безопасности // Экономист. 2001. № 2. С. 42.
8. Қаюмов, Н.Қ. Переходная экономика Таджикистана: концепции, цели и механизмы развития. Монография / Н.Қ. Қаюмов. - Душанбе: Ирфон. 2013г. 662 с. С-. 485-487.
9. Мирсаидов М.Н. Теоретические основы обеспечения экономической безопасности в условиях глобализации на материалах Республики Таджикистан. / Мирсаидов М.Н. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе, 2013 г. Стр.- 21. [Электронный ресурс] / - <https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-osnovy-obespecheniya-ekonomicheskoi-bezopasnosti-v-usloviyakh-globalizatsii>
10. Насриддинов Б.Ф. Теоретические основы внешнеэкономической безопасности переходной экономики Республики Таджикистан. / Насриддинов Б.Ф. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Худжанд – 2015 г. Стр. 20. [Электронный ресурс] / -<https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-osnovy-vneshneekonomicheskoi-bezopasnosti-v-usloviyakh-otkrytoi-i-perekhodnoi-ekonomici>.
11. Саидмуратов Л.Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан). / Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Душанбе, 2005. - 364. - С. 154-155;
12. Сенчагов В.К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России // Вопросы экономики. 1995. № 1. С. 97-106.
13. Умаров Х.У. Продовольственная безопасность в Таджикистане, перспективы и препятствия (Электронный ресурс) / Х.У. Умаров // Asia Plus. – 2015, №79. – Режим доступа: [http://asiaplus/79\(1062\)2015/79.html](http://asiaplus/79(1062)2015/79.html).

УДК 640.4

Ғуломова З. З.

ТАЪСИРИ ТИҶОРАТИ МЕҲМОНХОНА БА ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР: УСУЛҲО ВА РАВИШҲОИ АРЗЁБӢ

Мақола ба таҳлили амики таъсири тиҷорати меҳмонхона ба иқтисодиёти кишвар ва усулҳои арзёбии ин таъсир бахшида шудааст. Дар мақола таъсири асосии иқтисодие, ки бахши меҳмонхонаҳо ба иқтисодиёти миллий дорад, аз ҷумла таъсири мустақим ва ғайримустақимро баррасӣ мекунад. Таъсири мустақим даромадҳо аз пешниҳоди хидматрасонии меҳмонхонаҳо, аз қабилӣ иҷораи хучраҳо, хӯрокворӣ ва дигар хидматҳои ёрирасон, инчунин даромадҳои андозӣ марбут ба фаъолияти меҳмонхонаро дар бар мегиранд. Таъсири ғайримустақим таъсирро ба соҳаҳои алоқаманд ба монанди нақлиёт, кишоварзӣ, сохтмон ва хизматрасонӣ дар бар мегирад. Таъсири саноати меҳмонхонаҳо ба иқтисодиёт бо истифода аз моделҳои гуногун ба монанди моделҳои мултипликаторӣ, таҳлили панелӣ ва таҳлили даромадҳои андоз ва сатҳи шуғл дар бахши меҳмонхона арзёбӣ

мешавад. Чанбаи муҳими қор таҳлили мавсимӣ дар соҳаи меҳмонхонаҳо, таъсир ба суботи иқтисодӣ ва устувории тиҷорати меҳмонхонаҳо мебошад. Технологияҳо ва инноватсияҳои нав дар соҳаи меҳмонхонаҳо, ки таъсири онҳо ба иқтисодиёти кишвар торафт назаррастар мегардад, низ баррасӣ мешаванд. Дар мақола тамоюлҳои экологӣ, аз қабилӣ экотуризм ва рушди устувори хидматрасонии меҳмонхонаҳо тамаркуз шудааст. Қор ба эҷоди равиши ҳамаҷониба ба арзёбии саҳми иқтисодии баҳши меҳмонхонаҳо дар рушди иқтисоди миллӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: тиҷорати меҳмонхона, таъсири иқтисодӣ, иқтисоди миллӣ, усулҳои арзёбӣ, мултипликатор, таъсири иқтисодӣ, андозбандӣ, шуғл, мавсимӣ, устуворӣ, инноватсия, экотуризм, технология.

Гуломова З. З.

ВЛИЯНИЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ: МЕТОДЫ И ПОДХОДЫ ОЦЕНКИ

Статья посвящена глубинному анализу влияния гостиничного бизнеса на экономику страны и применяемым методам оценки этого воздействия. В работе рассматриваются основные экономические эффекты, которые гостиничный сектор оказывает на национальную экономику, включая прямые и косвенные влияния. Прямые эффекты включают доходы от предоставления гостиничных услуг, такие как аренда номеров, питание и другие дополнительные услуги, а также налоговые поступления, связанные с гостиничной деятельностью. Косвенные эффекты охватывают влияние на смежные отрасли, такие как транспорт, сельское хозяйство, строительство и сферу услуг. Оценка воздействия гостиничного бизнеса на экономику осуществляется с использованием различных моделей, таких как мультипликаторные модели, панельный анализ, а также анализ налоговых поступлений и уровня занятости в гостиничном секторе. Важным аспектом работы является анализ сезонности в гостиничной отрасли, влияния на экономическую стабильность и устойчивость гостиничного бизнеса. Также рассматриваются новые технологии и инновации в гостиничной индустрии, влияние которых на экономику страны становится все более значимым. В статье уделяется внимание экологическим тенденциям, таким как экотуризм и устойчивое развитие гостиничных услуг. Работа направлена на создание комплексного подхода для оценки экономического вклада гостиничного сектора в развитие национальной экономики.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, экономическое влияние, национальная экономика, методы оценки, мультипликатор, экономические эффекты, налогообложение, занятость, сезонность, устойчивость, инновации, экотуризм, технологии.

Gulomova Z. Z.

THE IMPACT OF TOURISM ON THE ECONOMY AT THE NATIONAL LEVEL: METHODS AND APPROACHES TO ASSESSMENT

The article is devoted to an in-depth analysis of the impact of the hotel business on the national economy and the methods used to assess this impact. The work examines the main economic effects that the hotel sector has on the national economy, including direct and indirect effects. Direct effects include revenues from the provision of hotel services, such as room rentals, meals and other additional services, as well as tax revenues associated with hotel activities. Indirect effects cover the impact on related industries, such as transport, agriculture, construction and services. The impact of the hotel business on the economy is assessed using various models, such as multiplier models, panel analysis, and analysis of tax revenues and employment in the hotel sector. An important aspect of the work is the analysis of seasonality in the hotel industry, the

impact on economic stability and sustainability of the hotel business. New technologies and innovations in the hotel industry, the impact of which on the country's economy is becoming increasingly significant, are also considered. The article focuses on environmental trends such as ecotourism and sustainable development of hotel services. The work is aimed at creating a comprehensive approach to assessing the economic contribution of the hotel sector to the development of the national economy.

Keywords: hotel business, economic impact, national economy, assessment methods, multiplier, economic effects, taxation, employment, seasonality, sustainability, innovation, ecotourism, technology.

Меҳмонхонаҳо дар Тоҷикистон, ҳамчун ҷузъи муҳими соҳаи сайёҳӣ, потенциали бузурге барои саҳм дар иқтисодиёт ва эҷоди ҷойҳои корӣ доранд. Бо назар ба манзараҳои табиӣ ва мероси фарҳангии кишвар, соҳаи меҳмонхонаҳо аҳамияти бузург дорад. Солҳои охир, соҳаи нишонаҳои рушдро нишон додааст, вале пандемияи COVID-19 ба он таъсири манфӣ расонид, ки сабаби кам шудани меҳмонони хориҷӣ ва дохилӣ шуд.

Бо гузашти вақт ва тадриҷан эҳёи иқтисодӣ, соҳаи меҳмонхонаҳо ба рушд баргашта, имкониятҳои нави тиҷоратӣ ворид шуд. Тоҷикистон ба таҳия ва татбиқи барномаҳои тарғибӣ барои рушди сайёҳӣ ва хидматрасониҳо диққат медиҳад, ки бо истифода аз технологияи муосир имкони беҳтар шудани хидматрасониҳо дар меҳмонхонаҳо вучуд дорад.

Бо ҷалби сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтор, Тоҷикистон метавонад соҳаи меҳмонхонаҳоро беҳтар ва устувор кунад, то ки кишвар ба як макони ҷолиб барои сайёҳон табдил ёбад [13.]

Барқароршавии пас аз пандемияи COVID-19 дар соҳаи сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо дар Тоҷикистон имкониятҳои навро барои рушд ва густариши иқтисодиёт ба вучуд овард. Тағйироти пас аз пандемия ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳо, таъсир гузошт. Ин таъсир на танҳо ба беҳтаршавии шароити хидматрасонӣ ва инфрасохтор, балки ба коҳиш додани вобастагӣ аз бахшҳои анъанавии иқтисодӣ кӯмак кард.

Бо эҳёи иқтисод ва кӯшишҳои давлатӣ, имкониятҳои нави рушди соҳаи меҳмонхонаҳо ва сайёҳӣ ба миён омаданд. Таҳияи стратегияи самараноки рушд, ки ба талаботҳои пас аз пандемия мутобиқат кунад, зарур аст. Меҳмонхонаҳо на танҳо барои ташкил кардани ҷойҳои корӣ ва даромадҳо кӯмак мекунанд, балки ба рушди иқтисодиёти маҳаллӣ низ таъсир мерасонанд.

Ҳукумат бояд иқдоми муҳими сиёсиро барои рушди устувор ва ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ дар соҳаи меҳмонхонаҳо амалӣ кунад, то нақши меҳмонхонаҳо дар иқтисодиёти кишвар афзоиш ёбад [9].

Сайёҳӣ ва соҳаи меҳмонхонаҳо ҳамчун бахши муҳими иқтисоди кишварҳо ва минтақаҳои рушд наёфта эътироф мешаванд. Онҳо ба эҷоди ҷойҳои корӣ, ворид кардани сармояи хориҷӣ, баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва пешгирии муҳоҷирати дохилӣ кӯмак мекунанд. Бо вучуди ин, таъсири воқеии сайёҳӣ ба иқтисодиёт мураккаб ва бисёрҷанба аст, ки таҳлили амиқро талаб мекунад.

Натиҷаҳои иқтисодии сайёҳӣ, аз ҷумла афзоиши истеҳсолот ва воридшавии асъор, таъсири муҳим доранд. Воридшавии сармояи хориҷӣ ва рушди инфрасохтор манфиатҳои зиёде барои иқтисоди маҳаллӣ ва милли меоранд. Оқибатҳои иқтисодии сайёҳӣ метавонанд ба тавозуни пардохт, эҷоди ҷойҳои корӣ, даромади хонаводаҳо ва ҳукуматҳо мусоидат кунанд. Аммо, умедҳои иқтисодӣ ба сайёҳӣ ҳамеша маҳдудиятҳо ва мушкилот доранд, ки на ҳама вақт ба манфиати иҷтимоии маҳаллӣ оварда мерасонанд.

Барои арзёбии дуруст ва амиқи таъсироти иқтисодии сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо, муҳим аст, ки механизмҳои таъсир ва арзишҳои иловашударо таҳлил кунем. Бо таҳлили амиқ ва таҳияи стратегияи дуруст, метавон соҳаи меҳмонхонаҳо ва сайёҳиро барои рушди устувор

ва инноватсионӣ кӯмак кард, ки таъсири мусбат ба иқтисоди миллӣ ва маҳаллӣ хоҳад дошт [8].

Дар таҳлили таъсири соҳаи меҳмонхона ва сайёҳӣ ба иқтисоди миллӣ, мушкилоти асосӣ муайян кардани сарҳадҳои бахши сайёҳӣ ва чудо кардани хароҷоти соҳа аз дигар бахшҳои иқтисодӣ мебошад. Соҳаҳои гуногуни иқтисод, мисли нақлиёт, хӯрокворӣ ва хидматрасониҳои истироҳатӣ, бо соҳаи сайёҳӣ алоқаманданд, ки ин муайян кардани ҳиссаи соҳа ва арзёбии дурустро душвор месозад.

Муаммои дигар набудани омори дақиқ ва бозғатимод аст, ки арзёбии таъсири соҳа ва имкониятҳои рушди онро мушкил мекунад. Барои таҳлили амиқ ва дуруст, зарур аст, ки таҳқиқоти оморӣ ва манбаъҳои сармоягузорӣ, ки ба соҳаи меҳмонхона ва сайёҳӣ дахлдоранд, ба назар гирифта шаванд. Истифодаи усулҳои дуруст ва таҳияи стратегияи самаранок барои рушди соҳа муҳим аст [3].

Таъсири иқтисодии соҳаи меҳмонхона ва сайёҳӣ, ки ба таҳқиқоти иқтисодӣ ва амалияи идоракунии аҳамияти калон дорад, бо мураккабии сохтор ва таъсири он ба бахшҳои гуногуни иқтисодӣ алоқаманд аст. Ба хидматрасониҳои меҳмонхонаҳо, нақлиёт, хӯрокворӣ ва фарҳанг таъсири мутақобили минтақаи маҳаллӣ ва иқтисоди миллӣ мерасад, ки эҳтиёҷ ба таҳлилҳои дуруст ва дараҷабандии маҳаллиро талаб мекунад.

"Таъсири мултипликаторӣ" як воситаи муҳим барои чен кардани аҳамияти соҳа мебошад, ки тавассути хароҷоти сайёҳон дар бахшҳои гуногун, ба монанди меҳмонхонаҳо ва нақлиёт, манфиатҳоро ба дигар соҳаҳо мерасонад. Ҷалби сармоя ва рушди инфрасохтор низ омили муҳим барои рушди соҳа аст, ки бояд ба таҳлили дурусти таъсироти иқтисодии маҳаллӣ ва миллӣ диққат дода шавад.

Баръакс, таҳлили амиқ ва дуруст бо истифода аз механизмҳои "таъсири мултипликаторӣ" барои пешгӯии рушд ва сармоягузорӣ дар соҳа ва такмил кардани иқтисоди кишвар ва минтақаҳои маҳаллӣ аҳамияти калон дорад [4].

Ҳадафи мақола таҳлили усулҳои методологӣ барои арзёбии таъсири иқтисодии соҳаи меҳмонхонаҳо ва сайёҳӣ ба иқтисодиёти миллӣ аст. Мақола таҳаввулоти афкори илмӣ ва усулҳои арзёбӣ дар соҳаи таъсири иқтисодии сайёҳӣ ва омилҳои асосии он ба рушди иқтисодро баррасӣ мекунад. Он ба мукаммалсозии тадқиқот дар соҳаи таъсири иқтисодии сайёҳӣ ва бартараф кардани камбудии мавҷуда, ба монанди ҳаҷм ва методологияи тадқиқот, аҳамият медиҳад.

Тадқиқот аз ду марҳила иборат буд:

1) Стратегияи ҷустуҷӯ бо истифода аз калимаҳои калидӣ, ки дар базаи Scopus баррасӣ шуданд;

2) Шенасоии нашрияҳо ва санҷиши амалӣ, ки танҳо мақолаҳои ҳамсолон баррасишударо ба назар гирифт.

Маълумоти дақиқ ва таҳлили амиқ барои рушд ва фаҳмидани таъсироти иқтисодии сайёҳӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва минтақавӣ муҳим аст.

Тадқиқоти минбаъда бояд ба истифодаи усулҳои дуруст барои арзёбӣ ва таҳлилҳои амиқ ба таъсири соҳаи сайёҳӣ ба иқтисод равона шавад [12].

Қадами дуюми тадқиқот барои таҳлили амиқ ва дақиқи таъсири иқтисодии соҳаи меҳмонхонаҳо ва сайёҳӣ филтркунии дастии мақолаҳо буд. Дар ин марҳила, мақолаҳои концептуалӣ ё эмпирикӣ, ки ба арзёбии саҳми сайёҳӣ ба иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ нигаронида шудаанд, интиҳоб ва нигоҳ дошта шуданд. Сарлавҳа ва тезисҳои ҳамаи мақолаҳо бо диққат хонда шуданд, ва мувофиқи мавзӯҳои онҳо мақолаҳои мувофиқ интиҳоб карда шуданд. Мақолаҳо, ки таъсири иқтисодӣ ва саҳми соҳаи сайёҳӣ, инчунин усулҳои арзёбӣ ва таҳлили ин саҳм (таъсир)-ро дар бар мегиранд, ба марҳилаи оянда роҳ ёфтанд.

Пас аз скрининг ва баррасии мавзӯҳо, нусхаҳои тақрирӣ ва мақолаҳо, ки бе дониши мавридӣ ё робита ба масъалаи таҳлили иқтисодии сайёҳӣ буданд, хориҷ шуданд. Дар натиҷа, 236 тадқиқот ба марҳилаи скрининг гузаронида шуданд, ки 31 тадқиқот аз он бардоштанд, ки онҳо дар маҷаллаҳо берун аз соҳаи иқтисод нашр шудаанд ва ба ҳамин далел рад карда шуданд.

Таҳлил ва фаҳмидани таъсири иқтисодӣ ва саҳми соҳаи меҳмонхонаҳо ва сайёҳӣ, хусусан бо истифода аз усулҳои дуруст ва таҳлили амиқ, дар марҳилаи интиҳоб ва скрининг хеле муҳим мебошад. Маълумотҳои ҷамъоваришударо бо истифода аз усулҳои дуруст ва таҳлили илмӣ эмпирӣ барои эҷоди раванди босамар ва қарорҳои дуруст дар соҳаи 2меҳмонхонаҳо ва сайёҳӣ ба иқтисоди кишварҳо истифода бурдан зарур аст [2].

Дар марҳилаи сеюм, пас аз хондани 205 мақолаи боқимонда, танҳо мақолаҳои мувофиқ интиҳоб шуданд, ки ба саволҳои тадқиқотии мо ҷавоб медиҳанд. 11 мақолаи иловагӣ дар натиҷаи таҳлили истинодҳо шомил карда шуданд, ва маҷмӯан 216 мақола таҳлил гардид. Стратегияи ҷустуҷӯ дар китобхонаҳои электронӣ ва бо истифода аз вожаҳои калидии "саҳми иқтисодӣ", "таъсири иқтисодӣ" ва "самари иқтисодӣ" амалӣ гардид.

Таъсири иқтисодии сайёҳӣ асосан ба ду категория тақсим мешавад: таъсири моддӣ (ҷенадашаванда) ва ғайримоддӣ (ҷенадашаванда). Таъсири мусбат бо манфиатҳои сайёҳӣ барои ҷомеа ва иқтисодиёт баррасӣ мешаванд. Вақте ки ғоидаи ҳолис баррасӣ мешавад, бояд ҳароҷоти рушди сайёҳӣ ва имкониятҳои сармоягузорӣ низ дар назар гирифта шаванд.

Таъсири иқтисодӣ на танҳо дар дохили соҳаи меҳмонхонаҳо, балки дар бахшҳои дигар, ба монанди нақлиёт, ҳуруқворӣ ва хизматрасониҳои таърифӣ ҷен карда мешавад. Таъсири дуумдараҷа, ба мисли таъсир ба ҳукумат ва иқтисоди маҳаллӣ, метавонад ба рушди устувор ва инфрасохтори минтақаҳо кӯмак кунад. Арзёбӣ ва таҳлил кардани таъсири иқтисодӣ барои стратегияи дуруст дар соҳаҳои меҳмоннавозӣ ва сайёҳӣ муҳим аст [5].

Ин мафҳум ба фарқи байни таъсири воқеӣ ва тақсими дахл дорад. Таъсири воқеӣ боиси беҳтаршавии таъминоти молҳо ва хизматҳо барои хонаводаҳо ва некӯахлоқии умумӣ мешавад. Баръакс ин, таъсири тақсими тағйироти пулиро пас аз ҷенак ҷамъбасти мекунад, ки дар он ғоида дар як бахши иқтисод талафоти мувофиқро дар бахши дигар инъикос мекунад.

Сайёҳӣ ва соҳаи меҳмонхонаҳо таъсири дучониба доранд: мусбат ва манфӣ. Таъсири манфии иқтисодӣ метавонад боиси таваррум ва мушкилот дар дигар бахшҳои иқтисодӣ шавад. Ба иваз, афзоиши сармоягузориҳои сайёҳӣ ва талабот метавонад боиси зиёд шудани андоз ва мушкилоти иловагии иқтисодӣ гардад.

Таъсири тақсими сайёҳӣ эҳтимолан байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа ба таври гуногун тақсим мешавад. Гурӯҳҳои, ки аз инфрасохтори сайёҳӣ манфиат мебаранд, ғоидаи бештаре гиранд, дар ҳоле ки дигарон, ки эҳсос мекунанд, манфиатҳо барои онҳо камиёнд, зарар мебинанд. Вазифаи муҳими сиёсатгуздорон эҷоди механизми мувозинат барои тақсими дурусти манфиатҳои иқтисодӣ аст [6].

Саҳми иқтисодии сайёҳӣ ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва индикаторҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад, ки аҳамияти сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллий ва минтақавӣ ро нишон медиҳад. Ин саҳм даромадҳои иловашударо, даромади асёр, шуғл ва арзиши иловашударо, ки аз фаъолиятҳои сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо ба вуҷуд меоянд, ҷен мекунад. Усули маъмул барои ҷен кардани саҳми ҳисобҳои моҳвораии сайёҳӣ мебошанд, ки танҳо таъсири мустақимро ҷен мекунанд. Барои ҷен кардани таъсири ғайримустақим, моделҳои воридот ва баромад истифода мешаванд.

Таъсири иқтисодӣ ва саҳми иқтисодии сайёҳӣ ду мафҳуми гуногун мебошанд. Саҳми ҳаҷм ва аҳамияти иқтисодии сайёҳӣ дар иқтисодиётро нишон медиҳад, дар ҳоле ки таъсир ба тағйироти дар иқтисодиёти маҳаллӣ бо воридшавии ҳароҷоти сайёҳӣ ва муносибатҳои наврабт дорад. Таҳлили дурусти ин ду ҷенак барои таҳияи стратегияҳои дуруст ва рушди инфрасохтор ва сайёҳӣ зарур аст [7].

Таъсири иқтисодии сайёҳӣ метавонад дар сатҳҳои гуногуни фазой, аз сатҳи ҷаҳонӣ то маҳаллӣ, ҷен карда шавад, ки ҳар як сатҳ таъсир ва арзёбии маҳсули худро дорад.

1. Дар сатҳи ҷаҳонӣ, таъсири сайёҳӣ ба даромади асёр, тичорати байналмилалӣ ва равандҳои глобалӣ таъсир мерасонад. Дар сатҳи миллий, он ба даромад, рушди

инфрасохтор ва бахшҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳо ва нақлиёт, таъсир мекунад.

2. Дар сатҳи маҳаллӣ, таъсири сайёҳӣ ба хароҷоти сайёҳон ва рушди инфрасохтор дахл дорад, ки метавонад таъсири мусбӣ ё манфӣ бар афзоиши иқтисоди маҳаллӣ ва ҷойҳои корӣ дошта бошад.
3. Баҳс дар бораи минтақаҳои расидан ва мақсади сафар муҳим аст, ки дар онҳо сайёҳон манфиат мебаранд ва хидматрасониҳои маҳаллӣ истифода мешаванд [15]

Минтақаи саёҳат, ҳамчун як ҷузъи асосии сайёҳӣ, дар бар мегирад ҳар як марҳила аз сафар, ки дар он сайёҳон сарф мекунанд. Ин хароҷотҳо метавонанд дар шакли пардохт барои нафт, ғизо, манзил, пулакӣ ва хидматҳои гуногун сурат гиранд. Маъзарат ва таксиданҳои махсус барои ҳар як мавриди сафар ва хароҷот на танҳо иқтисоди маҳалли сайёҳӣ, балки тамоми маҷмӯи иқтисодиётро таъсир мерасонанд. Бо ин вучуд, дар таҳлили иқтисодӣ ду масъалаи асосӣ мавҷуд аст, ки бояд ба назар гирифта шаванд:

1. Тамоюли пурсамар ба сафарҳои сершумор

Мушкилоти аввалин ин аст, ки қисми зиёди хароҷоти нақлиёт дар манбаи сафар ва минтақаи рафтан пешпардохт ва пардохт карда мешавад. Дар ҳолати истифодаи транспортҳои бузург (самолёт, поездҳо, нақлиёти обӣ ва ғайра), як бартарии муайян нест, ки ба соҳаи сайёҳӣ ё минтақаи таъинот таъсир расонад. Ба ибораи дигар, агар хароҷот дар самти нақлиёт иҷро шавад, манфиати иқтисодии соҳае, ки сайёҳон онро истифода мебаранд, нодида гирифта мешавад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки дар таҳлили иқтисодии минтақаи сайёҳӣ, хароҷоти нақлиёт ва нақшаи сафар, ки аввалан дар минтақаи оғозии сафар сарф мешавад, ба назар гирифта шавад.

Ба ин сабаб, агар сайёҳон дар сафарҳои даврӣ иштирок кунанд (яъне ба минтақаҳои гуногун сафар мекунанд), барои баррасии дуруст, тамоми хароҷотҳои ки ба сафарҳо дахл доранд, бояд дар марҳилаҳои гуногун ҷамъбаст карда шаванд. Маъзаратро мувофиқи минтақаҳои даврӣ ва минтақаҳои хориҷӣ бояд диққат дод.

2. Ҷойгиршавӣ ва таъсири иқтисодӣ дар макони таъинот

Хароҷоти аслий, ки сайёҳон дар макони таъинот сарф мекунанд, аз ҷумла барои манзил, хӯрокворӣ, хидматҳои туристӣ ва фаъолиятҳо мебошад. Бо вучуди ин, мушкилоти дигар дар ин аст, ки таҳлили иқтисодӣ дар макони таъинот метавонад баъзан хатоги кунад, агар хароҷоти сафар ё минтақаи пайдоиш низ ба назар гирифта нашавад.

Вақте ки танҳо хароҷоти дар макони таъинот сарфшуда таҳлил мешавад, таъсири иқтисодии воқеӣ метавонад коҳиш ёбад, зеро сайёҳон на танҳо дар макони таъинот, балки дар тамоми марҳилаҳои сафар (ҳатто ҳангоми кӯчидан аз як минтақа ба минтақаи дигар) хидматҳо ва маҳсулоти худро истифода мебаранд.

3. Масофа ва манфиатҳои иқтисодӣ

Масофаи дур аз макони таъинот, ки сайёҳон ба он сафар мекунанд, инчунин метавонад таъсири иқтисодӣ дошта бошад. Барои мисол, дар ҳолатҳое, ки сафарҳо дар фосилаи дарози ҷуғрофӣ ҷойгиранд, хароҷоти сайёҳон ва манфиатҳои иқтисодии мучахҳаз ва хидматрасонии алоқаманд ба назар гирифта намешавад, ки метавонад боиси натиҷаҳои хато дар таҳлили таъсири иқтисодӣ гардад.

Таъсири иқтисодии як чорабинии сайёҳӣ ё таҷриба, ки дар макони таъинот ташкил мешавад, одатан бо масофаи дур аз ҷои воқеъшавӣ ба амал меояд. Вобаста аз навъи сафар ва ҳаракати сайёҳон, масофа ва тариқи сафар метавонанд дар арзёбии таъсири иқтисодӣ ба сатҳ ва ғоизи манфиатҳо таъсир гузоранд. Масалан, агар як рӯйдод ё чорабинӣ дар минтақаи мусофиркашонӣ ба масофаи дур ба назар гирифта шавад, манфиатҳо дар макони таъинот кам карда мешаванд, зеро хароҷоти меҳмонӣ ва нақлиёт дар марҳилаҳои дастрасозӣ ва баргардонидани сафар метавонад то ҳадде коҳиш ёбад.

Барои таҳлили дуруст ва мукаммали таъсири иқтисодии сайёҳӣ, муҳим аст, ки ҳамаи ҷузъҳои хароҷот ва манфиатҳо дар тамоми марҳилаҳои сафар ва ҷуғрофияҳо ба назар

гирифта шаванд. Ҳар як минтақа ва макони таъинот таъсири худро на танҳо ба ҷойгиршавӣ ва фаъолиятҳои маҳаллӣ, балки ба ҳамаи марҳилаҳои сафар ва ҳаракати сайёҳон мавҷуд дорад [10].

Як қатор тадқиқотҳо талаботи асосии таҳлили саҳми иқтисодии таъсири сайёҳро ҷамъбаст мекунанд:

- 1) шумораи рӯзҳои боздид;
- 2) маблағи хароҷот барои як меҳмон;
- 3) намуди меҳмонон ва мақсадҳои сафар;
- 4) модели иқтисодӣ барои ҳисобкунии таъсирот.

Ҳулоса метавон гуфт, ки арзёбии таъсири сайёҳӣ ба иқтисодиёт дар сатҳи миллий як раванди мураккаб ва бисёрҷанба аст, ки ба инобат гирифтани омилҳои гуногун ва истифодаи усули равишҳои гуногунро талаб мекунад. Сайёҳӣ, ҳамчун як бахши муҳими иқтисодӣ, таъсири мустақим ва ғайримустақимро ба соҳаҳои мухталифи саноат ва бахшҳои дигари иқтисодиёт мерасонад. Барои баҳодиҳии ҳамаҷониба ва дуруст аз нақши сайёҳӣ, муҳим аст, ки ҷанбаҳои таъсиси ҷойҳои қорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, афзоиши даромадҳои андоз ва рушди инфрасохтор низ ба назар гирифта шаванд.

Дар таҳлил ва баҳодиҳии таъсири иқтисодии сайёҳӣ, истифодаи моделҳои иқтисодӣ ва усулҳои мухталиф аҳамияти калон дорад. Моделҳои иқтисодӣ, аз ҷумла усули мултипликаторӣ ва таҳлилҳои арзиши таъсири беруна, барои фаҳмидани амиқ ва ҳамаҷониба дар бораи саҳми сайёҳӣ ва таъсироти он муҳиманд. Истифодаи ин усулҳо, имконият медиҳад, ки таъсири сайёҳӣ ба иқтисодиёти миллий дар ҳамаҷоягӣ ва дар муҳити динамики дарк шавад ва дар натиҷа барои қабули қарорҳои муфид ва муассири идоракунии мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, барои ба даст овардани тасвири объективи таъсири сайёҳӣ ба иқтисодиёт ва бахшҳои гуногуни он, муҳим аст, ки усулҳои микдорӣ ва сифатӣ ба ҳам пайванданд, ки ба идоракунии самараноки соҳаи сайёҳӣ ва беҳтар гардидани вазъи иқтисодӣ дар сатҳи миллий кӯмак мерасонанд. Ин баррасӣ барои раванги соҳаи сайёҳӣ ва рушди устувори иқтисоди миллий зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Balaguer J., Cantavella-Jorda M. Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case // *Applied Economics*. 2002. № 34 (7). P. 877—884.
2. Comerio N., Strozzi F. Tourism and its economic impact: A literature review using bibliometric tools // *Tourism Economics*. 2019. Vol. 25 (1). P. 109—131.
3. Engle R.F., Granger C.W.J. Cointegration and error correction: Representation, estimation and testing // *Econometrica*. 1987. Vol. 55. P. 251—276.
4. Mayer M., Vogt L. Economic effects of tourism and its influencing factors: An overview focusing on the spending determinants of visitors // *Zeitschrift für Tourismuswissenschaft*. 2016. Vol. 8. no. 2. P. 169—198.
5. Research for TRAN Committee — Overtourism: impact and possible policy responses // European Parliament. 2018. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/629184/IPOL_STU\(2018\)629184_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/629184/IPOL_STU(2018)629184_EN.pdf) (дата обращения 01.09.2021).
6. Адаманова З.О. Экономико-социальные издержки развития индустрии мирового сайёҳия // *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2020. № 1 (67). С. 24—28.
7. Боголюбова С.А., Рабодзей Ю.И., Тактаева О.А. Методы оценки эффективности развития сайёҳия // *Актуальные проблемы развития сферы услуг: сборник научных трудов*. / под ред. Ю.В. Долматеня, В.А. Ткачева; Санкт-Петербург, 2019. С. 57—63.

8. Будник В.Н., Силина Е.Д., Николаева Н.А. Современный опыт развития сайёҳйа в России и за рубежом: основные проблемы // Вестник Ассоциации вузов сайёҳйа и сервиса. 2019. Т. 13. № 1. С. 4—12.
9. Бушуева И.В. Новые стратегические приоритеты развития сайёҳйа в России // Сервис plus. 2019. Т. 13. № 4. С. 25—33.
10. Громов В.В. Методические аспекты оценки влияния сайёҳйа на социально—экономическое развитие региона с учетом межотраслевых взаимодействий // Вестник Национальной академии сайёҳйа. 2008. № 2 (6). С. 15—19.
11. Максимюк Н.В. Оценка влияния совокупных расходов домохозяйств на развитие сайёҳйа в Украине // Сборник научных трудов SW orld. 2012. Т. 31. № 4. С. 94—99.
12. Поздняков К.К., Вержак В.А. Роль и потенциал туристской индустрии регионов СКФО в Российской Федерации // Экономика. Бизнес. Банки. 2019. Т. 8. С. 58-68.
13. Степанова В.С., Панченко О.Л. Предпосылки и условия развития международного сайёҳйа в Южной Корее // Казанский вестник молодых учёных. 2019. Т. 3. № 4 (12). С. 195—200.
14. Толстых Е.В., Литвак А.И. Оценка влияния сайёҳйа на социально—экономическое развитие Кемеровской области // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2011. № 5. С. 68—73.
15. Чубурова Ж.Т., Кочкорбаева М.Д. Индикаторы устойчивого развития сайёҳйа // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. № 11. С. 97—104.

УДК 338

Давлатзода Р.Ч., Чалилов Р.Р.

РАҚАМИКУНОӢ ВА ЗАМИНАӢОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ ОН ДАР ШАРОИТИ ЧАӢОНИШАВӢ

Дар мақола рақамикуноӢ ва заминаӢои асосии таъмини он дар шароити чаҳонишавӢ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Яке аз масъалаҳои калидии рақамикуноӢ дар чаҳон, ҳамзамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини шаҳрвандон ва дигар субъектҳои ҷамъияти бо интернетӣ баландсуръат ва босифат ба ҳисоб меравад. Зикр бояд кард, ки барои таъмини рақамикунонии муваффақ дар шароити чаҳонишавӢ, як қатор заминаҳои асосӣ бояд фароҳам оварда шаванд. Ҳамзамон, манфиатҳои асосии рақамикунонии мамлакат дар доираи ҳадафҳои стратегӣ барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, рақамикуноӢ, фарҳанги иттилоотӣ, барномаҳои компютерӣ, интернет, шабака, рақамӣ, нармафзор, фаъолияти касбӣ, иқтисодӣ.

Давлатзода Р.Дж., Джалилов Р.Р.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И БАЗОВЫЕ ОСНОВЫ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматривается цифровизация и основные основы ее внедрения в условиях глобализации. Одним из ключевых вопросов цифровизации в мире, в том числе и в Республике Таджикистан, является обеспечение граждан и других государственных структур высокоскоростным и качественным Интернетом. Следует отметить, что для обеспечения успешной цифровизации в условиях глобализации необходимо создать ряд базовых условий. При этом основные выгоды цифровизации страны выделены в рамках стратегических целей экономического, социального и культурного развития.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровизация, информационная культура, компьютерные программы, интернет, сеть, цифровой, программное обеспечение, профессиональная деятельность, экономическая.

Davlatzoda R.J., Jalilov R.R.

DIGITALIZATION AND THE MAIN FUNDAMENTALS OF ITS PROVISION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article examines digitalization and the main foundations of its provision in the conditions of globalization. One of the key issues of digitalization in the world, as well as in the Republic of Tajikistan, is the provision of citizens and other public entities with high-speed and high-quality Internet. It should be noted that in order to ensure successful digitalization in the conditions of globalization, a number of basic foundations must be created. At the same time, the main benefits of digitalization of the country within the framework of strategic goals for economic, social and cultural development are indicated.

Keywords: information and communication technologies, digitalization, information culture, computer programs, internet, network, digital, software, professional activity, economic.

Рақамикунонӣ яке аз пояҳои асосии рушди давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон гардида, он аллакай ҳамчун заминаи асосии рушди давлатҳо шинохта шудааст. Тоҷикистон низ дар қатори дигар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон зери роҳбарии Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳадафҳои назаррас ноил гардида истодааст. Таъмини Industrial 4.0, ки он аксаран «Инқилоби саноатии чорум» шинохта шудааст, водор менамояд, то давлатҳое, ки рушди худро ба саноат асос менамоянд, ба он така намоянд. Таъмини Industrial 4.0 барои Тоҷикистон метавонад имкониятҳои зиёде фароҳам оварад: худкорсозӣ, дастрасии ба маълумот, истеҳсоли мизочони марказӣ, тобоварӣ ва устувории истеҳсолот, ворид кардани Интернет ашёҳо (IoT), истифодаи манбаҳои нав, рушди қобилиятҳои техникӣ ва кам кардани корҳо.

Таҳқиқи илмӣ рақамикунонӣ ва заминаҳои асосии таъмини он дар шароити ҷаҳонишавӣ дар интишороти илмӣ олимони соҳаи иқтисод ва технологияҳои иттилоотӣ ба таври васеъ дарҷ гардидааст. Дар таълифоти олимони ватанӣ ва хориҷ Л.Д. Капранова, А.В. Кешелавы, В. Г. Буданова, В. Ю. Румянцева, З.Ф. Раҳмонзода, М.Н. Раҳмонзода, М.А. Қурбонов, М.Н. Нусратзода, Р.Ҷ. Давлатзода ва дигарон масъалаи рақамикунонӣ, дар заминаи таъмини иқтисоди рақамӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Рақамикунонӣ яке аз вазифаҳои асосии иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад. Дар иқтисодиёти рақамӣ 3 қисмати рақамикунониро дар назар доранд: рақамикунонии ҳукумат, рақамикунонии бизнес (тиҷорат) ва рақамикунонии ҷомеа [4, С. 470].

Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, санаи 28 декабри соли 2025 оид ба корхонаҳои саноати дар кишвар чунин ироа гардид: «Дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунони босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад. Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд. Танҳо дар соли 2024-ум 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсолӣ бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмӯъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст» [10].

Ҳамзамон, чи тавре дар Паём зикр гардид «Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.». Дар ин замина Президенти мамлакат қайд намуданд, ки дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба ҳафт самт диққати аввалиндараҷа дода шавад.

Бо ин мақсад, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, адлия, молия, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ, Бонки миллий, хадамоти алоқа, гумрук, Кумитаи андоз ва дигар вазорату идораҳо фароҳамсозии асосҳои ҳуқуқиву ташкилӣ, танзими давлатӣ, маблағгузори ташкили инфрасохтори иқтисоди рақамӣ, инчунин, муносибатҳои иштирокчиёни соҳибқори рақамӣ ва савдои электрониро таъмин намоянд.

Ҳамзамон, чиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шуд.

Дар кишвар то имрӯз санадҳои зиёди меъёри ҳуқуқӣ мавриди амал қарор гирифтааст. Яке аз заминаҳои асосии ҳуқуқие, ки иқтисодиёти рақамӣ дар асоси он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ хоҳад шуд, ин Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ [9] ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо «Дар ин робита дар мамлакат айни замон заминаҳои меъёрии ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ ташаккул ёфта, якҷанд ҳуҷҷатҳои давлатӣ, аз ҷумла Консепсияи ҳукумати электронӣ, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва мавриди истифода қарор доранд. Аммо, новобаста ба ин, чӣ тавре дар барнома низ ибраз гардидааст, истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллий ҳанӯз назаррас нест» [4, С. 467].

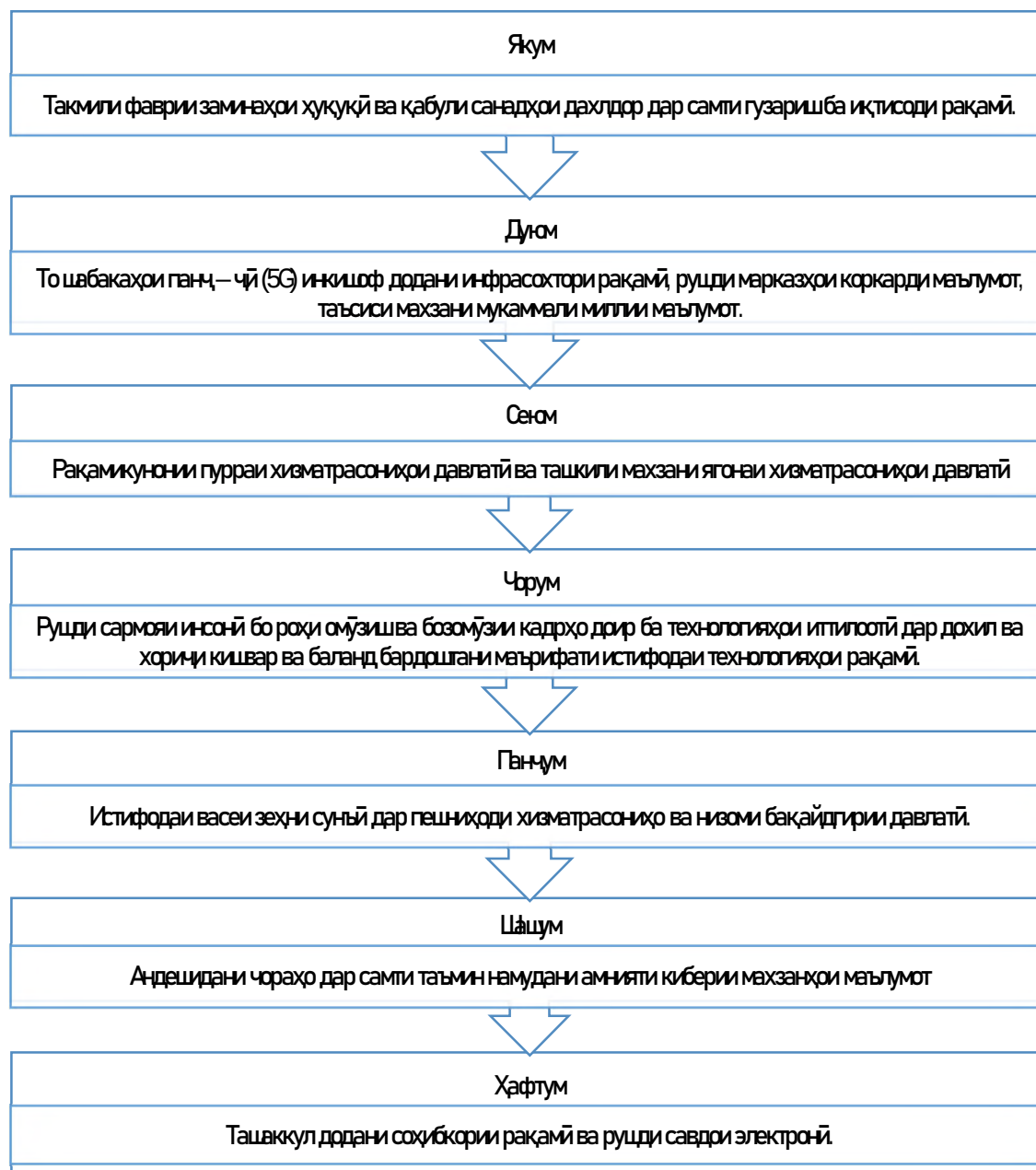
Чиҳати амалишавии самти дуюм, ки тавре дар асоси маълумотҳои роҳбари Хадамоти алоқаи кишвар Исфандиёри Саъдулло бармеояд, дар соли 2025 дар Тоҷикистон 6 ширкати алоқаи мобилӣ ва 15 ширкати хизматрасониҳои алоқаи собит фаъолият мекунанд. Роҳбари хадамоти алоқа қайд кард, ки дар натиҷаи ҳамкорӣ бо операторони пешқадами минтақа ва ҷаҳон, операторони тоҷикии алоқаи барқӣ мустақим ба системаи байналмилалӣ шабақаҳои кабелии зеробии интернет тариқи Покистону Афғонистон пайваست шуданд. То ин замон Тоҷикистон интернетро аз давлатҳои Узбекистон ва Қирғизистон ворид менамуд, ки он ҳам бошад аз кишварҳои дигар харидорӣ карда мешуд.

Вай афзуд, аз оғози соли равон ба ин сӯ арзиши воридоти интернет ба кишвар 30% кам ва ҳаҷми воридоти он ба ҳудуди Тоҷикистон 2 маротиба зиёд карда шуд. Арзиши тарифҳои провайдерони интернетии собит ё ноқили ба таври миёна 55% ва дар баъзе маврид қариб се баробар коҳиш дода шуда, қарор аст тарофаҳое, ки бо суръати пасттар аз 5Мбит/с кор мекунанд, бекор шаванд. «Қаблан суръати интернетии собит аз 0,5 Мбит/с шурӯъ мешуд. Ҳоло қарор аст суръати интернет то охири соли ҷорӣ ба 30 Мбит/с ва то се соли оянда ба 100 Мбит/с расонида мешавад». Албатта, сифатнок амалишавии он танҳо дар мавриди таъмини шабакаи 5G имконпазир мегардад.

Самти сеюми амалишавии суҳанони сарвари давлат, ки фарогирӣ рақамикунони пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатиро дар назар дорад, аллакай дар доираи лоиҳаҳои зиёди давлатӣ, ба монандӣ, таъмини пардохтҳои давлатӣ тариқи ғайринақдӣ, лоиҳаи City card ва ғ. марҳила ба марҳила дар арафаи амалӣ гардидан қарор доранд.

Тоҷикистон, ҳамчун яке аз кишварҳои узви созмонҳои зиёди байналмилалӣ чиҳати рушди маърифати технологияҳои рақамӣ ба давлатҳои пешсаф дар самти татбиқи технологияҳои рақамӣ ҳамкориҳои зич намуда, мунтазам омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳоро ба роҳ мондааст.

Истифодаи зеҳни сунъӣ, ки самти панҷум мебошад, яке аз ҷабҳаҳои калидии технологияи навин мебошад. Дар Тоҷикистон Академияи зеҳни сунъӣ [11] фаъолият менамояд, ки дар заминаи он лоиҳаҳои зиёди хизматрасониҳо дар самтҳои мухталифи кишвар аллакай амалӣ гардида истодаанд.

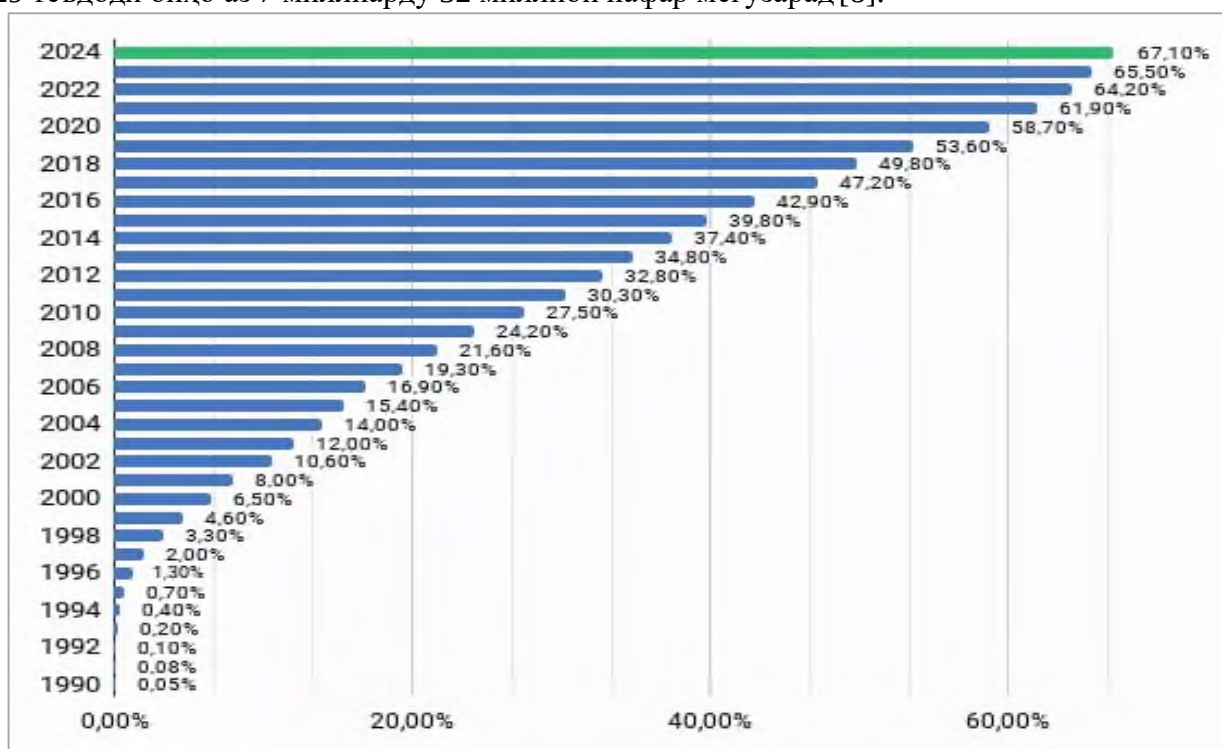
Расми 1. – Самтҳои асосӣ ҷиҳати пешбурди иқтисоди миллии ҷиҳати таъмини иқтисоди рақамӣ [10]

Таъмини амнияти иттилоотӣ ва киберии маҳзанҳои додаҳо, ки самти шашум арзёбӣ мегардад, яке аз паҳлуҳои асосии устувории амалишавии самтҳои дигар ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, танҳо ворид намудани технологияҳои муосири амниятӣ, такмили таҷрибаи касбии мутахассисони баландихтисоси соҳа метавонад ба амалишавии ин самт мусоидат намояд.

Тиҷорати электронӣ то андозае дар кишвар ҳалли худро ёфта, он аллакай заминаи мусоидеро барои шаҳрвандон, алалхусус соҳибкорон фароҳам овардааст. Аммо, мебояд, ки барои ташаккули соҳибкории рақамӣ пеш аз ҳама фарҳанги иқтисодӣ ва фарҳанги иттилоотии шаҳрвандон ва соҳибкорон боз ҳам беҳтар карда шавад.

Яке аз масъалаҳои калидии рақамикунонӣ дар ҷаҳон, ҳамзамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини шаҳрвандон ва дигар субъектҳои ҷамъиятӣ бо интернетӣ баландсуръат ва босифат ба ҳисоб меравад.

Чи тавре аз сарчашмаҳои оморӣ бармеояд дар ҷаҳон беш аз 5,44 миллиард корбарони интернет мавҷуд мебошад, ки дар ҷаҳон 67 Ҷоизро ташкил медиҳад. Тибқи пешгӯиҳо, то охири соли раван шумораи корбарони интернет ба 6 миллиарду 260 миллион нафар мерасад ва то соли 2029 теъдоди онҳо аз 7 миллиарду 32 миллион нафар мегузарад [8].

Расми 2. Ҳиссаи истифодабарандагони интернет дар давраи солҳои 1990-2024 дар ҷаҳон [8]

Тибқи маълумоти Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мамлакати мо ин шумора ба 4,8 миллион нафар расидааст [6].

94% корбарони ҷаҳон тавассути смартфонҳо ба интернет дастрасӣ доранд. Шумораи асосии истифодабарандагон интернетро ба сифати ҷустуҷӯи иттилоот истифода менамоянд (60,3%). Ба ҳисоби миёна одамон дар як рӯз 6 соату 35 дақиқаро дар интернет сарф мекунанд. Намудҳои маълумотарини захираҳои интернетӣ чатҳо ва паёмнависони фаврӣ (95,20%), шабакаҳои иҷтимоӣ (94,90%) ва серверҳои ҷустуҷӯӣ мебошанд. Дар ҷаҳон Чин аз ҳама бештар корбарони интернетро соҳиб аст (1,05 миллиард нафар) [8].

Ҷадвали 1. – Ҳиссаи истифодабарандагон дар сомонаҳои интернетӣ [8].

Сайт/Намуди барнома	Ҳиссаи истифодабарандагони Интернет
Чатҳо ва паёмрасонҳо	95,20%
ВАО иҷтимоӣ	94,90%
Мошинҳои ҷустуҷӯ, порталҳои веб	81,80%
Харидории онлайн, сайтҳои эълонҳо	75,50%
Почтаи электронӣ	74,30%
Харитаҳо, нақлиёт ва ғайра.	53,50%
Мусиқӣ	48,10%
Вақтхушӣ	46,80%
Обу ҳаво	42,10%
Ахбор	40,80%

Фармоиш ва расонидани ғизо	39,30%
Бонкҳо, сармоягузорӣ, суғурта	38,10%
Сафарҳо	36,70%
Такси, ичораи велосипед ва ғайра.	34,60%
Бозиҳо	32,50%

Билл Гейтс чунин қайд менамояд: «Дар ояндаи наздик дар бозор ду намуди ширкатҳо боқӣ мемонанд, яъне ширкатҳое, ки пурра ба воситаи интернет хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд ва ширкатҳое, ки пурра аз бизнес баромадаанд.» [3].

Рақамикунонии иқтисодиёт дар Тоҷикистон, ба мисли дигар кишварҳо, метавонад ба беҳбудии самаранокии иқтисодӣ, коҳиш ёфтани хароҷотҳо, беҳтар шудани хизматрасонӣ ва рушди технологияҳои нав оварда расонад. Дар Тоҷикистон интизориҳои асосии рақамикунонӣ шомили самтҳои зерин мебошанд: худкорсозии равандҳо, дастрасии беҳтари маълумот, низоми пардохт ва рақамии мол, тараққиёти ширкатҳои нав, беҳтаршавии сифати хизматрасонӣ, рисолат ва таҳкурсии иҷтимоӣ.

Ҷадвали 2. – Самтҳои асосии рақамикунонӣ

Самтҳо	Тавсиф
Худкорсозии равандҳо	Системаҳои рақамӣ метавонанд равандҳои молиявӣ, идоракунии захираҳо ва истеҳсолотро автоматизатсия кунанд, ки ин боиси коҳиш ёфтани хатоғӣ ва зиёд шудани самаранокӣ мегардад.
Дастрасии беҳтари маълумот	Рақамикунонии иқтисодиёт метавонад дастрасии роҳбарон ва корхонаҳоро ба маълумотҳои молиявӣ, таҳлилҳо ва русумҳои бозор беҳтар созад.
Низоми пардохт ва рақамии мол	Арзиши дохилӣ ва хизматрасониҳои молиро метавон бо истифода аз технологияҳои нав, мисли маблағгузори рақамӣ ва криптоасбӯр самараноктар кард.
Тараққиёти ширкатҳои нав	Шарики байни ширкатҳои технологӣ ва корхонаҳо метавонад ба рушди стартапҳо ва навовариҳо мусоидат кунад.
Беҳтаршавии сифати хизматрасонӣ	Системаҳои рақамӣ метавонанд сифат ва дастрасии хизматрасониҳоро беҳтар созанд, ки ин ба қулӣ ба ноил шудан ба қаноатмандии меҳмонон роҳ мебарӣ.
Рисолат ва таҳкурсии иҷтимоӣ	Рақамикунонии иқтисодиёт метавонад ғоидаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, мисли мавҷудияти қор ва сифати зиндагиро дар мамлакат беҳтар созад.

Вале, барои ноил шудан ба ин натиҷаҳо Тоҷикистон ба пешгирии душвориҳои ҷорӣ иқтисодӣ, таъмин намудани дастрасӣ ба интернет ва технологияҳои замонавӣ ва инчунин баланд бардоштани сатҳи маорифи рақамӣ ниёз дорад.

Барои таъмини рақамикунонии муваффақ дар шароити ҷаҳонишавӣ, як қатор заминаҳои асосӣ бояд фароҳам оварда шаванд:

- Инфрасохтори муосири рақамӣ:** Ин заминаи асосӣ фароҳам овардани шабакаҳои боэътимод ва фарогири интернет, алоқаи мобилӣ, марказҳои додаҳо ва дигар элементҳои инфрасохтори заруриро дар бар мегирад. Дастрасии умумӣ ба интернет бо суръати баланд барои рушди ҳамаҷонибаи рақамикунонӣ шартӣ ҳатмӣ мебошад.
- Кадрҳои баландихтисоси соҳаи технологияҳои иттилоотӣ:** Рақамикунонӣ аз мутахассисони баландихтисос дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, барномасозӣ, таҳлили

додаҳо, амнияти иттилоотӣ ва дигар самтҳои марбута ниёз дорад. Таъмини системаи муассири тайёркунӣ ва бозомӯзии чунин кадрҳо вазифаи муҳими давлат ва муассисаҳои таълимӣ мебошад.

3. **Заминаи ҳуқуқӣ ва танзимкунандаи мусоид:** Барои рушди рақамикунонӣ заминаи ҳуқуқии мукамал ва мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ зарур аст. Ин замина бояд масъалаҳои ҳифзи додаҳо, амнияти киберӣ, тичорати электронӣ, ҳуқуқи муаллифӣ ва дигар ҷанбаҳои марбут ба фаъолияти рақамиро танзим намояд.
4. **Амнияти киберӣ ва ҳифзи додаҳо:** Дар шароити афзоиши таҳдидҳои киберӣ, таъмини амнияти инфрасохтори рақамӣ ва ҳифзи додаҳои шахсӣ ва корпоративӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Татбиқи чораҳои муассири амнияти киберӣ барои эътимоди аҳоли ва соҳибкорон ба технологияҳои рақамӣ зарур аст.
5. **Сармоягузорӣ дар соҳаи рақамикунонӣ ва инноватсия:** Рушди рақамикунонӣ бе сармоягузори мунтазам дар таҳия ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав, тадқиқот ва инноватсия имконнопазир аст. Давлат бояд барои ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ дар ин соҳа шароити мусоид фароҳам оварад.
6. **Ҳамкории байналмилалӣ:** Ҷаҳонишавӣ зарурати ҳамкории байналмилалиро дар соҳаи рақамикунонӣ ба миён меорад. Мубодилаи таҷриба, стандартҳо ва технологияҳо бо кишварҳои пешрафта метавонад ба суръат бахшидан ба раванди рақамикунонӣ дар сатҳи милли мусоидат намояд.
7. **Саводнокии рақамии аҳоли:** Барои истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ, сатҳи саводнокии рақамии аҳоли бояд баланд бошад. Гузаронидани барномаҳои таълимӣ ва омӯзишӣ барои баланд бардоштани малакаҳои рақамии шаҳрвандон вазифаи муҳими давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Рақамикунонии мамлакат дар доираи ҳадафҳои стратегӣ барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аҳамияти бузург дорад. Ин раванд метавонад чунин манфиатҳо дошта бошад, ки дар зер баъзе аз онҳо оварда шудаанд:

1. Беҳтарсозии ғункунии додаҳо: Рақамикунонии маълумотҳо ва насби системаҳои худкор имконият медиҳад, ки маълумот дар соҳаҳои гуногун (монанди тандурустӣ, маориф, иқтисод) зуд ва самаранок дастрас карда шавад.
2. Таъмини инноватсия ва рушди иқтисодӣ: Бо пешравии технологӣ ва рақамӣ, имкониятҳои нави тичоратӣ ва саноатӣ ба вуҷуд меоянд, ки метавонанд ба рушди иқтисоди милли кумак расонанд.
3. Беҳтар кардани ҳадамоти ҷамъиятӣ: Рақамикунонӣ ба такмил ва беҳтар кардани ҳадамоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ба монанди шенасоии электронии шаҳрвандон, кумак мекунад. Ин яке аз роҳҳои самаранок кардани хидматрасонии давлатӣ мебошад.
4. Ҳамкорӣ ва эътимод: Рақамикунонии ҳукумати электронӣ ва платформаҳо барои ҳамкории шаҳрвандон бо давлат, корхонаҳо ва дигар ташкилотҳо, ки ин метавонад ба эътимод ва пешрафти ҷамъиятӣ кумак расонад.
5. Тавассути ширкатҳои технологӣ ва стартапҳо: Рақамикунонӣ муҳити созгор барои рушди стартапҳо ва ширкатҳои технологиро таъмин мекунад, ки ин метавонад ба рақобатпазирии иқтисодиву иҷтимоии миллат таъсир гузорад.
6. Таъминоти иттилоотӣ: Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки одамон бо додаҳо ва маълумотҳои навтарин бо осонӣ дастрасӣ пайдо намоянд, ки ин метавонад ба ояндаи онҳо кумак расонад.
7. Ҳамгирӣ бо иқтисоди глобалӣ: Рақамикунонии иқтисод ва ширкатҳо баланд бардоштани имкониятҳои ҳамгиро ва ҳамкорӣ байналмилалиро таъмин мекунад, ки ин метавонад ба тавсеаи бозор ва сармоягузорӣ кумак расонад.

Дар умум бояд зикр намуд, ки рақамикунонии мамлакат яке аз масъалаҳои асоситарини замони муосир ба ҳисоб рафта, он метавонад ба рушди тамоми соҳаҳои мамлакат мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Давлатов, Р.Д. Методологические положения исследования информационных систем управления предприятием / Р. Д. Давлатов // Вестник Таджикского технического университета. – 2013. – № 3(23). – С. 43-46.
2. Давлатов, Р.Д. О роли информационных технологий в автоматизации управления предприятием / Р. Д. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/6(120). – С. 265-269.
3. Давлатов, Р.Ч. Технологияҳои иттилоотӣи коммуникатсионӣ - заминаи асосии иқтисодиёти рақамӣ / Р. Ч. Давлатов, С. Расулов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2021. – №3 (35). – С. 190-194.
4. Давлатов, Р.Ч. Фарҳанги иқтисодӣ - омили асосии таъмини иқтисодиёти рақамӣ / Р. Ч. Давлатов, С. М. Бобоназарова, М. Неъматуллои // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – С. 464-472.
5. Давлатов, Р.Ч. Ҳукумати электронӣ заминаи асосии таъмини иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Ч. Давлатов, С. М. Бобоназарова // Таҳлили компютери масъалаҳои илм ва технология: маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «бахшида ба «солҳои 2020-2040 эълон гардидани 20-солаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», Душанбе, 24 октябри 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 357-361.
6. Дар Бадахшон оид ба истифодаи интернет ҳамоиш доир шуд [Сарчашмаи интернетӣ: <https://khovar.tj/2025/03/dar-badahshon-oid-ba-istifodai-internet-amoish-doir-shud/>]
7. Дар Тоҷикистон интернет ба таври назаррас арзон шуд: сабаб дар чист? [Сарчашмаи интернетӣ: <https://sputnik.tj/20250323/tojikiston-internet-arzon-shud-sabab-chist-1066687679.html>, Санаи мурочиат: 2.04.2025]
8. Ключевая статистика пользователей интернета [Интернет источник: <https://inclient.ru/users-internet-stats/>, Дата обращения: 2.04.2025]
9. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, 28.12.2024, ш. Душанбе
11. Про Академию — Академия ИИ [Интернет сайт: <https://www.aiacademy.tj/about.html>, Дата обращения: 2.04.2025]
12. Раҳмонзода, З. Ф. Применение автоматизированных систем управления образовательными учреждениями / З. Ф. Раҳмонзода, Р. Д. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 315-319.
12. Раҳмонзода, З. Ф. Системный подход к оптимизации управления образовательным учреждением / З. Ф. Раҳмонзода, Р. Д. Давлатов // Балтийский гуманитарный журнал. – 2017. – Т. 6, № 4(21). – С. 383-386.
13. Цитаты известных личностей [Сарчашма: <https://ru.citaty.net/tsitaty/618394-bill-geits-v-budushchem-na-rynke-ostanetsia-dva-vida-kompanii-te/>]

Давлятов Э. М.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР АСОСИ ПАТЕНТ

Дар мақола андозбандии ғаъолияти соҳибкорӣ дар асоси патент мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Ин тартиби андозбандӣ яке аз содатарин андозбандии соҳибқорони инфиродӣ баҳисоб рафта, барои таъмини қисми даромади буҷет ва рушди соҳибқоронии ватани нақши назаррас дорад. Дар мақола тартиб, намудҳои ғаъолият ва хусусиятҳои ҳоси тартиби андозбандии соҳибкорӣ дар асоси патент дар шароити иқтисоди бозоргонӣ дида баромада мешавад.

Вожаҳои калидӣ: шахсони воқеӣ, соҳибқори инфиродӣ, бақайдгирии давлатии шахсони воқеӣ, патент, иқтисоди бозоргонӣ.

Давлятов Э. М.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ПАТЕНТА

В статье рассматривается налогообложение предпринимательской деятельности на основании патента. Данный порядок налогообложения считается одним из самых простых видов налогообложения индивидуальных предпринимателей и играет значительную роль в обеспечении части доходов бюджета и развитии отечественного предпринимательства. В статье рассмотрены порядок, виды деятельности и особенности налогообложения бизнеса на основе патентов в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: физическое лицо, индивидуальный предприниматель, государственная регистрация физических лиц, патент, рыночная экономика.

Davlyatov E. M.

IMPROVING THE MECHANISM OF TAXATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY BASED ON A PATENT

The article discusses the taxation of business activities based on a patent. This taxation procedure is considered one of the simplest types of taxation of individual entrepreneurs and plays a significant role in providing a portion of budget revenues and the development of domestic entrepreneurship. The article discusses the procedure, types of activities and features of taxation of business based on patents in a market economy.

Key words: individual, individual entrepreneur, state registration of individuals, patent, market economy.

Бо шарофати Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мо имсол 34 солагии онро таҷлил мегирем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин муддати начандон тулони новобаста аз омилҳои берунаи иқтисодӣ ва сиёсӣ ки бевосита таъсири манфии худро ба иқтисодиёти миллии мо мерасонанд, муносибатҳои бозоргонӣ рӯз аз рӯз тарақи намуда, дар ин замина ва фазои озоди соҳибкорӣ шумораи андозсупорандагон, махсусан ташкил ва амалӣ намудани ғаъолияти соҳибқоронии хурду миёна равнаку ривож ёфта истодааст, ки бевосита таъсири мусбӣи худро дар рушди иқтисодиёт, ғани гардонидани бучаи давлат, паст намудани сатҳи камбизоати ва баланд бардоштани некуахлоқии мардум мерасонад.

Рӯ овардани кишвар ба муносибатҳои бозорӣ пас аз пош хурдани ИҶШС мамлакатро бо сабаби кандашавии низоми ягонаи идоракунии дар вазъӣ басо мушкили сийёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор дод. Ҳақиқати ба миён омада дарёфти роҳҳои ҳалли тамоми масъалаҳои ба вуқӯ пайвастаро дар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар заминаи ташаккули асосҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла танзими муносибатҳои андозиро дар шароити нав тақозо менамуд.

Аз солҳои 1991 то соли 1998 асосҳои ҳуқуқии андоз ва андозбандӣ тибқи қонунҳои ҷудогона ба роҳ монда шуда буд. Заминаи мусоид барои рушди низоми андоз ва андозбандӣ, инчунин фаъолияти соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро ин қабул гардидани Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 1998 гузошт. Ин санади таърихӣ қонунҳои андозии қаблан аз ҳам ҷудо қабулшударо бартараф намуда, дар як феҳрист тамоми пардохтҳои андозӣ, гумрукӣ ва иҷтимоиро муттаҳид ва шумораи қонунҳои пардохтҳои андозиро ихтисор намуд. Бо дарназардошти раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва дар солҳои баъди қабул шудани Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва такмил ёфтани қонунгузори андози ҷумҳурӣ барои ҳар як соҳибкор имконияти мусоид барои амалӣ намудани фаъолият фароҳам оварда шуд.

«То соли 2000 патент танҳо андоз аз даромадро дар бар мегирифт; соҳибкоре, ки дар асоси патент кор мекарданд, маблағҳои иҷтимоӣ намесупориданд, аз ин ҷост, ки барои ҳифзи таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ надоштанд. Дар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 майи соли 2001 №216 «Оид ба тасдиқи номгуӣ навъҳои соҳибкорӣ» 115 навъи соҳибкорӣ номбар карда шуда буд, ки ҳангоми пардохти маблағи патент аз онҳо барои ҳазинаи ҳифзи иҷтимоӣ низ маблағе гирифта мешуд.

Сипас бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 марти соли 2004, №140 «Дар бораи тасдиқи Тартиби додани патент ва шаҳодатнома ба ашхоси воқеӣ – соҳибкорони инфиродии бе ташкили шахси ҳуқуқӣ коркунанда, ки андоз аз даромадро дар асоси патент ва коэффитсентҳои минтақавӣ месупоранд ва ҳаҷми пардохташон барои патент танзим мешавад» қабул шуд. Мувофиқи ин қарор ба амалияи андозбандии соҳибкорони инфиродии дар асоси патент коркунанда тағйироти ҷиддӣ ворид карда шуданд: аввалан, навъҳои фаъолияти соҳибкории инфиродии дар асоси патент коркунанда аз 115 ба 49 расонида шуд»[1].

Дар самти андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродии тибқи патент охири тағйирот бо қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 марти соли 2022, №151 «Қоидаҳои андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродии дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолияткунанда» қабул шуда, шумораи номгуӣ фаъолият бо патент аз 49 ба 18 кам карда шуд, ки аз ин шумора 10 номгуӣ онро хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт ва 8 номгуӣро дигар намуди хизматрасониҳо, аз ҷумла дӯзандагӣ, сартарошӣ ва ороиши хусн, хизматрасонии сантехникӣ, электрикӣ, таъмири чархҳо, таъмири антеннаҳои маҳвораӣ, таъмири техникаи маишӣ ва дигар намуди хизматрасониҳоро дар бар мегирад.

Субъекти андозбандии фаъолият бо патент шахсони воқеии резидент ва ғайррезидент, ки ҳуқуқӣ амалӣ намудани номгуӣ хизматрасониҳои дар қарори Ҳукумат пешбинӣ гардида доранд, ба ҳисоб рафта, объекти андозбандӣ «хизматрасонӣ», манбаи андоз «даромади ҳаққӣ хизматрасонӣ» маблағи патент (меъёри андоз) аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли устувор (мутлақ) муайян гардида, давраи андоз «моҳи тақвимӣ»-ро дар бар гирифта, мӯҳлати пардохти андоз дар шакли пешбардохт то санаи 5-уми давраи андоз муқаррар гардидааст.

Гарчанде, таркиби маблағи патент аз андозҳои мустақим ва андозҳое, ки ба сатҳи бучети Ҷумҳуриявӣ воридшаванда иборат бошад ҳам, аммо маблағи патент новобаста аз даромади соҳибкор ба қисми даромади бучетҳои маҳаллии шаҳру ноҳияҳо кишвар ситонида мешаванд.

Дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ, давлат чун субъекти ба танзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ, мунтазам вобаста ба рушди иқтисодиёт ва ба миён омадани зарурат низоми андозбандиро такмил менамояд, аз ҷумла бо роҳи баланд бардоштан ё кам намудани меъёрҳои андоз ё ин, ки бо мақсади ҳавасмандгардонии соҳибкорони хурд

қоидаҳои содакардашудаи андозбандӣ чори намуда, таъсири худро барои намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ мерасонад. Тибқи таҷрибаи кишварҳои пешрафта андозбандии он соҳибкоре, ки саҳми андозҳои онҳо дар ташаккули бучети давлатӣ нисбатан камтар аст, бо мақсади кам намудани хароҷоти ҷамъоварии андоз бояд бо тартибҳои содакардашуда андозбандӣ карда шаванд. Бинобар ин, бо мақсади осон намудани андозбандии соҳибкорони дар асоси патент фаъолияткунанда ва дар ин замина ҳавасманд ва зиёд намудани шумораи онҳо қоидаҳои ситонидани андоз аз ин категорияи андозсупорандагон бо тартиби содакардашуда ба роҳ монда шудааст.

Ҷадвали 1. Шумораи соҳибкорони инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда

№	Минтақа	соли 2019	соли 2020	соли 2021	соли 2022
1	ВМКБ	2182	2294	2410	2256
2	в. Суғд	35499	35792	35693	34400
3	в. Хатлон	26283	26801	26676	24757
4	ш. Душанбе	24785	23756	24569	23739
	Ҷамағӣ:	88749	88643	89348	85152

Манба: Сомонаи расмӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон www.andoz.tj

Соҳибкоре, ки дар низомии патентии андозбанди фаъолият менамоянд, тибқи қонунгузори андоз дар амалӣ намудани муносибатҳои иқтисодӣ маҳдудият дошта, инчунин ўҳадорҳои андозии онҳо нисбат ба дигар категорияи андозсупорандагон камтар буда, дар амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ дар муносибатҳои андозӣ бо дигар андозсупорандагон баробар ҳуқуқанд.

Асосҳои ҳуқуқии батанзимдарории муносибатҳои андозӣ бо соҳибкорони инфиродӣ, ки фаъолиятро тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд, дар асоси санадҳои меъёри-ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, аз ҷумла, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» инчунин, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Қоидаҳои андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродии дар асоси Патент ё Шаҳодатнома фаъолияткунанда», ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтаанд, иборат мебошад.

Мутобиқи қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти соҳибкорӣ бо патент шахсони воқеие машғул гардида метавонанд, ки ба синни 16 расидаанд. Зеро тибқи муқаррароти банди 5, моддаи 79 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон «шахсони воқеӣ-резидентони Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд ихтиёран ва шахсоне, ки ба синни 16 расидаанд, ўҳаддоранд барои гирифтани рақами мушаххаси андозсупоранда ба мақомоти андоз муроҷиат намоянд»[2].

Дар моддаи 273 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад чунин оварда шудааст: «соҳибкорони инфиродӣ шахсони воқеие мебошанд, ки аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба сифати соҳибкорони инфиродӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ тибқи патент ё шаҳодатнома ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мешаванд»[3].

Дар асоси муқаррароти зербанди в), банди 1) ва банди 2) моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ”: «шахсони воқеӣ ўҳаддоранд барои бақайдгирии давлатӣ ба мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ (мақомоти андоз) рақами мушаххаси андозсупоранда ва нусхаи ҳуҷҷате, ки шахсияти шахси воқеиро тасдиқ мекунад (шиноснома), пешниҳод намоянд»[4]. Аз ин лиҳоз, бо назардошти гуфтаҳои боло фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз синни 16 солагӣ иҷозат дода мешавад.

Бақайдгирии давлатии фаёолияти соҳибкорӣ тибқи патент, мутобиқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19 майи соли 2009 таҳти №508 сурат гирифта, тартиби бақайдгирӣ ба тариқи ройгон анҷом дода шуда аз 1 рӯзи қорӣ бештарро ташкил наменамояд.

«Пас аз анҷом ёфтани бақайдгирии давлатӣ ба шахсони воқеӣ ҳуҷҷати тасдиқунандаи бақайдгирии давлатӣ ба сифати соҳибкори инфиродӣ Патент барои ҳуқуқи амалӣ гардонидани фаёолияти соҳибкории инфиродӣ дода мешавад.

Аз ҷониби шахси воқеӣ анҷом додани фаёолияти соҳибкорӣ бе бақайдгирии давлатӣ манъ аст. Ҳангоми анҷом додани фаёолияти соҳибкорӣ бе бақайдгирии давлатӣ, даромади ҷунин шахс ба андозаи дукаратаи меъёри барои ҷунин фаёолият муқарраршуда барои давраи фаёолияти ғайриирасмӣ андозбандӣ карда мешавад»[5].

Инчунин, нисбати шахси воқеӣ, ки бе бақайдгирии давлатӣ фаёолияти соҳибкориро анҷом додааст, дар моддаи 617 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин оварда шудааст;

«Барои пешбурди фаёолияти соҳибкорӣ бидуни бақайдгирии давлатӣ - ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз сӣ то чил нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад.

- Барои дар давоми як соли баъди таъйини ҷазои маъмурӣ тақроран содир намудани кирдори пешбиниқардаи ҷисми 1 ҳамин модда,- ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз ҳаштод то сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад»[6].

Дар асоси моддаи 23 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» нишондиҳанда барои ҳисобҳо: «аз 1 январи соли 2025 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷаҳати ҳисобкунии андоз, боч, дигар пардохтҳои ҳатмӣ, муҷозоти ҷаримаӣ, пардохтҳои иҷтимоӣ, инчунин барои ҳисобкунии ин ё он бузургҳои арзишии ҳадди ниҳой (поёнӣ ё болоӣ), ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд, ба андозаи 75 сомонӣ муқаррар карда шудааст»[7].

Қоидаҳои андозбандии фаёолияти соҳибкорони инфиродии тибқи патент фаёолияткунанда аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қарор аз 31.03.2022., №151 муайян карда шудааст.

Шахси воқеӣ, ки фаёолияти соҳибкориро тибқи патент анҷом медиҳад, бояд патент танҳо ба номи ӯ бошад, яъне бо патент ҳамон шахсе ҳуқуқӣ фаёолият қарданро дорад, ки дар он ному насаби ӯ сабт гардида бошад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар қисми 3 моддаи 41 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 номгӯи шаклҳои назорати андозӣ пешбинӣ гардидааст, ки татбиқ намудан ё наамудани онҳоро дар низоми андозбандии патентӣ дар шакли ҷадвал пешниҳод намоем.

«Маблағи пардохт барои патент аз намуди фаёолияти соҳибкори инфиродӣ, давраи пардохт (моҳи пурраи тақвимӣ) ва минтақаи фаёолияти соҳибкорӣ вобаста буда, бо роҳи татбиқ намудани коэффитсиентҳои минтақавӣ ҳисоб карда мешавад.

Ҷадвали 2. Таҳлили татбиқи қорҳои назоратӣ дар низоми андозбандии патентӣ

Шаклҳои назорати андоз	Татбиқ намеқардад (сабабҳо)	Татбиқ меқардад (сабабҳо)
Назорати қамералӣ	Дар низоми патентӣ пардохти андоз устувор ва собитшуда буда, аз пешниҳоди ҳисоботи андоз озод мебошанд.	-
Муоинаи хронометражӣ	ақсарияти фаёолият дар низоми патентӣ хизматрасонии нақлиёти буда, аз истифодаи дастгоҳи назоратӣ-ҳазинаӣ озод мебошанд.	-

Назорати иловагии молҳои зераксизӣ ва фаъолияти дигар	Низоми патентӣ фаъолияти хизматрасониро пешбини намуда, истехсол ва воридоти молҳои зераксизӣ иҷозат дода намешавад.	-
Назорати низоми рамзгузориҳои электронии моҳо	Низоми патентӣ фаъолияти хизматрасониро пешбини намуда, амалӣ намудани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ иҷозат дода намешавад.	-
Санҷиши сайёри андоз	Дар низоми патентӣ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисоботи андоз пешбинӣ нагардидааст, аз ҳисоб намудани андозҳо озод мебошанд.	-
Санҷиши амалиётӣ	-	Ба сифати андозсупоранда ба ҳисоб гузоштан дар мақомоти андоз ва сари вақт пардохт намудани маблағи патент уҳдадоранд.
Мониторинги андозӣ	Дар низоми патентӣ пешниҳоди ҳисоботи андозӣ дар назар гирифта нашудааст, ҳадди ниҳии даромади солона иҷозат намедихад.	-
Наргузориҳои трансфертӣ ва бозорӣ	Дар низоми патентӣ амалиётҳои таҳвил ё хариди молу мулк ва нархгузориҳои чунин амалиётҳо пешбинӣ нагардидааст.	-

Манба: таҳияи муаллиф

Аз ҷониби соҳибкори инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда андозҳо аз рӯи низоми патентӣ мустақилона бо тариқи пешпардохт то санаи 5-уми моҳи ҷорӣ барои як моҳ ё якчанд моҳи минбаъда ба бучети маҳалли фаъолият пардохт карда мешаванд.

Барои соҳибкори инфиродие, ки пардохти маблағи патентро барои 3 моҳи тақвими минбаъда дар шакли пешпардохт таъмин менамояд, маблағи умумии пардохт ба андозаи 10 фоиз кам карда мешавад.

Шахси воқеие, ки фаъолияти соҳибкориро дар асоси патент амалӣ менамояд ҳуқуқ барои ҷалби коргарони киро ва амалӣ намудани фаъолияти иқтисодии хориҷиро (содирот ва воридот) надорад, инчунин даромади умумии аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст омадааш дар соли тақвими аз 200 ҳазор сомонӣ бештар набошад ва намуди фаъолияти соҳибкории анҷомдодашавандаи соҳибкор дар номгӯи намудҳои фаъолияти соҳибкории инфиродӣ, ки бо қарори дар боло зикргардида тасдиқ шудааст, пешбини гардида бошад»[8].

Маблағи патент ба ғайрирезидентон ва шахсони бешаҳрванд ба андозаи дукарата пардохт карда мешаванд.

Новобаста аз санаи бақайдгирии давлатӣ ё санаи бақайдгирии давлатии қатъ намудани фаъолият бо патент, маблағи патент барои моҳ дар ҳаҷми пурра пардохт карда мешавад. Қатъ намудани фаъолият тибқи патент то санаи 5 моҳи тақвими минбаъда пешбини гардидааст.

Дар ҳолати то санаи дар боло зикрғардида расман қатъ нанамудани патент маблағи патент барои моҳи мазкур дар шакли пурра ба бучет пардохт мегардад.

Маблағи патент иборат аз андоз аз даромад (шахсони воқеӣ), андози иҷтимоӣ ва коэффитсиенти минтақавӣ (дар шаҳру ноҳияҳо) иборат мебошад.

Мисол: фарз кардем, ки шахси воқеӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ аз бақайдгирии давлатӣ (дар яке аз нозиротҳои андози шаҳри Душанбе) гузашта ба хизматрасонии кашонидани мусофирон ба воситаи нақлиёти сабукрави шахсӣ дар ҳудуди шаҳри Душанбе машғул мебошад бо назардошти меъёр ва коэффитсиенти минтақавӣ соҳибкор ӯҳдадор аст маблағи патентро ба андозаи $158,4 \text{ сомонӣ} (88+44) \times 1,2=158,4$ пардохт намояд, ки дар инҷо:

-88 сомонӣ маблағи андоз аз даромад;

-44 сомонӣ маблағи андози иҷтимоӣ;

-1,2 коэффитсиенти минтақавӣ.

Дар ҳолати дигар агар шахс аз бақайдгирии давлатӣ дар шаҳри Турсунзода гузашта дар ҳудуди он ба хизматрасонии кашонидани мусофирон тариқи воситаи нақлиёт сабукрави шахсӣ машғул гардад, дар ин ҳолат ӯҳдадории пардохти маблағи патент бо назардошти меъёр ва коэффитсиенти минтақавӣ $145,2 \text{ сомонири} (88+44) \times 1,1=145,2$ ташкил менамояд, ки дар инҷо:

-88 сомонӣ маблағи андоз аз даромад;

-44 сомонӣ маблағи андози иҷтимоӣ;

-1,1 коэффитсиенти минтақавӣ.

Хотиррасон бояд кард, ки дар соли чорӣ маблағи патент ҷиҳати амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ бо дар назар доштани сатҳи таваррум (бо фоиз) аз рӯи натиҷаи соли сипаригафта индексатсия карда мешавад.

Ҳамин тариқ тартиби ҳисоби маблағи патент на танҳо барои хизматрасонии нақлиёти балки барои дигар намуди хизматрасониҳо, ки дар номгӯи намудҳои алоҳидаи фаъолият бо патент пешбинӣ гардидааст татбиқ карда мешавад.

Дар хотима як нуктаи дигарро бояд хотир нишон намуд, ки имрӯзҳо аз ҷониби мақомоти андози кишвар баҳри ноил гардидан ба ҳадафи маъмурикунонии рақамии муносибатҳои андозӣ дар асоси принципҳои андозбандӣ, тартиби баҳисобгирии андоз аз соҳибкорони инфиродӣ, аз ҷумла дар асоси патент фаъолияткунанда, инчунин пардохти ғайринақдӣ маблағи андозҳо тибқи барномаҳои махсуси ҳамгирӣ иттилоотӣ ба роҳ монда шудааст, ки барои сарфаи вақти субъектҳои муносибатҳои андозӣ ва канорагирӣ аз дигар омилҳои, ки барои рушд ва ҳавасмандии фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар таъсири манфӣ мерасонанд, заминаи мусоид хоҳад гузошт.

АДАБИЁТ

1. Х.Қ. Ҷумабоев, Т.С. Исломов, Ф.К. Убайдуллоев, Б.Қ. Ҷурахонзода, Қ.М. Муқимов «Таърих ва назарияи андозситонӣ» - китоби дасрӣ – Душанбе: «Ирфон» 2019;
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 23.12.2021, №1844;
3. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 23.07.2016, №1329;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ», ш. Душанбе аз 19.05.2009, №508;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ», ш. Душанбе аз 19.05.2009, №508;
6. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 31.12.2008, №455;
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025»;
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоидаҳои андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар асоси патент ё шаходатнома фаъолияткунанда», ш. Душанбе аз 31.03.2022, №151.

Зарифзода Зоир

**ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ВА ОМИЛӢОИ РУШДИ ОН ДАР
СОҲАИ КИШОВАРӢӢ**

Дар мақолаи мазкур муаллифон роҳҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзиро мавриди таҳлил қарор дода чунин таъкид намудаанд, ки яке аз самтҳои асосии рушди ҳамаи соҳаҳо аз ҷумла соҳаи соҳибкорӣ дар кишвар ин пеш аз ҳама аз пешниҳод ғарбидани дастгирию имтиёзҳои давлати вобастагии калон дорад.

Калидвожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ, дастгириҳои давлатӣ, комплекси агросаноатӣ, афзоиши истеҳсолоти ватанӣ.

Зарифзода Зоир

**ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ФАКТОРЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ В
СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

В данной статье авторы проанализировали пути развития предпринимательской активности в сфере сельского хозяйства и подчеркнули, что одно из основных направлений развития всех сфер, в том числе предпринимательского сектора в стране, в первую очередь зависит от обеспечения государственного поддержка и льготы.

Ключевые слова: предпринимательская активность, развитие сельского хозяйства, государственная поддержка, агропромышленный комплекс, увеличение внутреннего производства.

**BUSINESS ACTIVITY AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT IN THE
AGRICULTURAL FIELD**

In this article, the authors have analyzed the ways of development of business activity in the field of agriculture and emphasized that one of the main directions of development of all areas, including the business sector in the country, is primarily dependent on the provision of state support and benefits.

Keywords: business activity, development of agriculture, state support, agro-industrial complex, increase of domestic production.

Рушди баҳши хусусӣ, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ пайваста зери таваҷҷуҳи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Аз мулоқоти нахустини Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорону сармоягузoron, ки дар соли 2001 баргузор ғарбиди буд, барои гузаронидани ислоҳоти соҳа ва фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ заминаи мусоид фароҳам гузошт.

Фаъолияти соҳибкорӣ имрӯз қувваи пешбарандаи тараққиёти иқтисодӣ буда, яке аз манбаҳои рушди устувори иқтисодиёти ҷумҳури баҳисоб меравад. Он барои азнавтҷидкунии соҳаҳои саноат, савдо ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ муҳим буда, ҳамчун сарчашмаи рушди иқтисодӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва пурзӯр намудани рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ хизмат мекунад. Ҳамин аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар муқоиса бо кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққӣ, ки дар он ҷо ҳаматарафа эътироф шудааст, дар раванди ташаккул қарор дошта ба дастгириҳои

ҳамаҷонибаи давлати ниёз дорад [1, с. 362, 367].

Рушди шаклҳои гуногуни моликият, ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ, хусусигардонии моликияти давлатӣ, қорӣ намудани муомилоти пули миллий, ташкили қорхонаҳои муштарақ ба рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат намуд. Инчунин давра ба давра амалӣ гардидани ислоҳоти сохторӣ дар соҳаҳои муҳими давлатӣ, бахусус идорақунӣ, молия, фаъолияти бонкӣ, инчунин маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли тавассути таҳия, қабул ва татбиқи як қатор қонунҳо, стратегия ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ барои ҳамаҷонибаи рушд ёфтани иқтисодиёти мамлакат заминаи мусоид гузошт.

Афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ низ дар тӯли солҳои Истиқлолияти давлатӣ ҳеле назаррас буда, аз сиёсати бобарори иқтисодии давлатӣ ғувохӣ медиҳад.

Ҳамин аст, ки Ҳукумати мамлакат рушди баҳши хусусӣ, соҳибқорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллий муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибқориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ қолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста қорачӯйӣ менамояд.

Барои Қумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари агросаноатӣ рушди соҳаи кишоварзӣ ҳеле муҳим арзёби қарда мешавад. Зеро гуногунии сарватҳои табиӣ қумҳурӣ имқоният медиҳанд, ки хоҷагии кишлоқ қариб тамоми сол фаъолият намоёнд. Баҳши қурди истеҳсолоти кишоварзӣ, ба ғуфтаи мушқирони созмонҳои молиявию иқтисодӣ, дар робита бо сабабҳои қой доштани як қатор хусусиятҳои, ки ба Қумҳурии Тоҷикистон ҳос аст, эътимоднок будани қурдо тасдиқ менамоянд.

Дар робита бо ин, вазъи маҳсули демографияи деҳот, сатҳи баланди қўхистонии кишвар, ба муомилот қалб шудани қитъаҳои замини қонтурӣ, санглох, нишебиҳо, инчунин сатҳи баланди ҳосилноқии онҳо нақши муҳим мебозад. Хусусиятҳои дигаре низ вучуд қоранд, ки дар ақсар баҳои даҳлдори иқтисодӣ қирифтаанд. Ҳамаи ин хусусиятҳо дар мадди аввал рушди соҳибқории кишоварзиро муҳим меқардонанд.

Фаъолияти соҳибқорӣ бидуни ёрии қуб роҳандозишудаи давлат рушд қарда наметавонад. Зарур аст, ки давлат ба соҳибқории қурд ва миёна дар соҳаи кишоварзӣ деҳот ёрии муассир расонад, ки ин ёрӣ дар қорисозии речаи имтиёзноқи андозбандӣ, додани субсидия ва дотатсияҳо, мусоидат дар қалли масъалаҳои бозорёбӣ ва таъмини моддӣ – техникаи баҳши мазқури соҳибқории кишоварзӣ, қимоя аз фаъолияти қоррусионӣ, аз қисоби маблағи давлат иқро қардани қорҳои соҳтмони роҳҳо, қузарқоҳҳо, поксозии шабақаи обқартов ва ғайраҳо таҷассум ёфта метавонад.

Маҳз бо мақсади дастқирии фаъолияти соҳибқорӣ, аз қумла соҳибқории истеҳсолӣ ва барқараф намудани қонеаҳои қойдошта аз қониби Президенти мамлакат қор маротиба солҳои 2008 – 2010, 2011 – 2014, 2018 – 2020 ва соли 2022 ба ҳамагуна санқишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ маратория эълон гардид, ки ба рушди фаъолияти соҳибқорӣ дар кишвар мусоидат намуд. Ин иқдом пайваста баҳри рушди фаъолияти соҳибқорӣ ва зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ аз қониби ҳуқумати мамлакат пешниҳод қарда мешавад.

Дар рушди бонизомии иқтисодиёти мамлакат баҳши хусусии соҳибқорӣ нақши бузург дорад. Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз қабилӣ қонунҳои Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қимоя ва дастқирии давлатии соҳибқорӣ», «Дар бораи санқиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор», «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи бақайдқирии давлатии шаҳсонӣ ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ», «Дар бораи низоми иқозатномадиҳӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибқорӣ», «Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ» дар рушди фаъолияти соҳибқорӣ ва қалби бешқари сармоя қакони қиддӣ баҳшид [2, с.201].

Дар баробари ин, Шўрои машваратии назди Президенти Қумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуда, он қиҳати таҳқими раванди беҳдошти фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибқорӣ заминаи мусоид фароҳам соҳт.

Маҳз роҳандозии чораҳои мушаххас, аз қабилӣ қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, бунёди заминаи мусоид дар самти дастгирии соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ ҳиссаи ин баҳши муҳими иқтисодиёт дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мунтазам афзуд ва он дар соли 2023 – юм 61,7 дарсадро ташкил дод. Агар дар соли 2013 даромади баҳши хусусии соҳибкорӣ аз фурӯши маҳсулот 22 миллиарду 023,9 миллион сомонӣ ё 54,3 фоизро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2023 – юм ба 80 миллиарду 674,9 миллион сомонӣ расид.

Имрӯз бо мақсади рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва баррасии мунтазами масъалаҳои соҳа дар бисёре аз шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ шӯроҳои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ таъсис дода шудаанд. Тавре дар боло зикр намудем, ҳоло ҳиссаи баҳши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар зиёда аз 61,7 фоизро ташкил додааст.

Аз ин ҷост, ки тибқи маълумоти омӯрӣ тариқи «Равзанаи ягона» то 1 – уми апрели соли 2024 дар миқёси ҷумҳурӣ 352 ҳазору 400 адад субъекти хоҷагидори ғаёлияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта 2,8 фоиз зиёд мебошад.

Аз ин шумора 318 ҳазору 502 ададашро соҳибкорони инфиродии ғаёлияткунанда ташкил медиҳад, ки ин нишондод дар қиёс ба ҳамин давраи соли гузашта 2,9 фоиз зиёд шудааст. Аз ин миқдор 47 ҳазору 39 нафар тибқи патент, 57 ҳазору 989 нафар бо шаходатномаи дорои шартҳои махсус, 35 ҳазору 780 нафар бо шаходатнома ва 177 ҳазору 694 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкил медиҳанд.

Инчунин, ба ҳолати 1 – уми апрели соли 2024 аз шумораи умумии субъектҳои хоҷагидор шахсони ҳуқуқии ғаёлияткунанда дар ҳудуди ҷумҳурӣ 33 ҳазору 489 ададро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,0 фоиз зиёд мебошад[3, с. 124, 126].

Таре, ки аз таҳлилҳои илмӣ бармеояд дар марҳилаи муосири рушди низомии хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба равандҳои иқтисодии вобаста ба болоравии ғаёлнокии соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо муносибатҳои нав талаб карда мешавад. Хоҷагии қишлоқ яке аз соҳаҳои иқтисоди бозорӣ мебошад, ки дар он соҳибкории хурду миёна бартарӣ дошта, рушди он ҳамчун роҳи ташаккули муҳити рақобатӣ баррасӣ карда мешавад. Зарурияти таҳқиқи масъалаҳои соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ бо сабаби қадрибӣ накардани нақш ва аҳамияти он дар натиҷаи мавҷуд набудани барномаҳои давлатии амалкунандаи дастгиринамӯй афзун мегардад.

Дар баробари ин, масъалаи баландбардории ғоиданокии ғаёлияти хоҷагии субъектҳои соҳибкории хурду миёна бисёрҷабҳа буда, бояд дар тамоми сатҳҳои идоракунии дар соҳаи хоҷагии қишлоқ – аз сатҳи умумидавлатӣ, минтақавӣ то сатҳи субъекти алоҳидаи хоҷагидорӣ ҳаллу фасл карда шавад.

Аз ин лиҳоз барои дастгирии соҳибкории хурду миёна, махсусан, дар соҳаҳои кишоварзӣ ва содироткунандагони ватанӣ ҷиҳати иҷрои вазифаҳои захираҳои дастгирии соҳибкорӣ таъсис додани бонк зарур аст. Дар даврае, ки муносибатҳои бозаргонӣ ҳукмфармо аст, васеъ намудани сектори соҳибкорӣ ба яке аз вазифаҳои афзалияти илм ва амалияи ҳар як давлати мустақил мубаддал мегардад. Зеро дар ин намуди низомии иқтисодӣ соҳибкорӣ узви ҷудонашавандаи субъектҳои хоҷагидорӣ, воситаи ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва механизми асосии рушди хоҷагии миллий мебошад. Аз ин лиҳоз дар кишвар рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҳадафи муҳими сиёсати давлатӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафи олии мамлакат таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ғаёлияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, тақмили низомии идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ ва беҳбуди вазъии бозори меҳнатро ҳадафи олии худ эълон намудааст.

Қобили қайд аст, ки соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ яке аз роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои мавҷудаи иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, қонё гардонидани талаботи бозор ва неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ, ҳалли масъалаҳои бекорӣ, камбизоатӣ ва таъмини пурраи шуғли меҳнати пурмаҳсул дар мамлакат баҳисоб меравад.

Ҳамин аст, ки дар сохтори иқтисодиёти мамлакат ҳиссаи калонро на истеҳсолоти саноатӣ, балки соҳаи кишоварзӣ ишғол мекунад. Дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ корхонаҳои давлатӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), кооперативҳо ва хоҷагиҳои ёрирасони инфиродӣ фаъолият мекунанд. Ҳамаи онҳо тавассути сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъсис дода шуда ва рушд мекунанд. Таҷрибаи ислоҳот ба он оварда расонд, ки дурнамои ташаккул ва таҳкими иқтисоди бозоргонӣ дар маҷмӯъ аз муваффақияти рушди сохторҳои соҳибкорӣ вобаста аст.

Соҳибкорӣ дар комплекси агросаноатӣ (КАС) аз ҳолат ва устувори иқтисодӣ – хоҷагидорӣ робитаи байни хоҷагиҳои хурду миёнаи деҳқонӣ (фермерӣ) бо корхонаҳои калони саноатӣ, ки манфиати умумӣ доранд вобаста аст. Дурнамо ва рушди соҳибкорӣ инчунин аз ташкили расмияти оддӣ ва возеҳи бақайдгирӣ ва гирифтани иҷозат барои фаъолият, ки эътимод ва устувориро тавсиф мекунанд, вобаста аст [4, с. 248,251].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳоло 50% субъектҳои соҳибкорӣ дар кишвар ба соҳаи кишоварзӣ рост омада, 70% - и заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82,3% - и заминҳои мазраъ дар ихтиёри ХДФ қарор доранд. Бо вучуди ин, ҳаҷми онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 41%, баҳусус ғушт 3,9, шир 4,7 ва тухм 1,4% - ро ташкил медиҳад. Ин рақам дар хоҷагиҳои аҳоли 46,6% - ро дар бар мегирад.

Муайян карда шуд, ки ХДФ аз як га. замини мазраъ нисбат ба корхонаҳои кишоварзӣ 1,5 ва хоҷагиҳои аҳоли 3,5 маротиба кам маҳсулот истеҳсол менамоянд. Илова бар ин, мушаххас карда шуд, ки ҳоло хоҷагидорон аз ҳар га. замин ба ҳисоби миёна 500 – 600 доллар даромад ба даст меоваранд. Дар сурате, ки ин рақам дар кишварҳои Ёзбекистон беш аз як ҳазор, Туркия 2 ҳазор ва Миср 8 ҳазор доллари ИМА – ро ташкил медиҳад.

Ба андешаи коршиносон, чунин вазъ, агар аз як тараф, баёнғари самарнок будани фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои аҳоли нисбат ба ХДФ бошад, аз ҷониби дигар, далели ноустувор будани вазъи молиявӣ ва дараҷаи пардохтпазирии ХДФ, инчунин, гувоҳи он аст, ки ХДФ ҳанӯз дар самти истифодаи оқилонаи замин ба натиҷаҳои назаррас ноил нагардидаанд.

Дар чунин шароит ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда ва ҳаллу ғасли дигар масъалаҳо аз бисёр ҷиҳат ба таъмини рушди устувори соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ вобастагии калон дорад.

Тибқи таҳлилҳо соли 2022 – юм ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ 49,3 млрд. сомони ро ташкил дода, нисбат ба соли 2018 беш аз 1,3 баробар зиёд аст. Ҳамзамон, дар ин давра шумораи ХДФ 4316 адад афзоиш ёфта, ба 176984 адад баробар гардид [5, с. 2,4].

Дар солҳои соҳибистиклоли давлатӣ ҷиҳати дастгириву пешрафти соҳаи мазкур, аз ҷумла тавассути рушди баҳши хусусӣ ва соҳибкорӣ, як қатор чораҳои мушаххас амлӣ карда шуд, муҳимтаринашонро чунин ҳулоса намудан мумкин аст, аз ҷумла аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочҳои гумрукӣ озод намудани воридоти техникаву таҷҳизот, баҳусус воридоти чорвои хушзот ва дигар воситаҳои асосии хусусияти истеҳсоли дошта.

Ҳамзамон, ҷалби сармоя ба соҳа, истифодаи самаранок зарфиятҳои истеҳсолии корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, таҷдиду аз навсозии онҳо, ҷорӣ намудани навоариҳо дар раванди коркарди маҳсулот, хусусан, дар самти коркарди маҳсулоти ғушту шир, ғалладона ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» дар таҳрири нав, қабул гардида мебошад. Вале бо вучуди имтиёзҳои зиёди андозиву гумрукӣ ва дигар воситаҳои дастгирии давлатӣ, ҳануз дар ин самт омилҳои зиёди ҳалталаб ҷой дошта, ба рушди устуворӣ ва таъмини самарнокии истеҳсоли маҳсулоти

рақобатпазиру ба содирот нигаронидашуда монета эҷод менамояд. Дар ин чода дар баробари дигар масъалаҳо норасоии техникаву мошинолот кишоварзӣ ва аз ҷиҳати моддию физикӣ кухнаву фарсуда шудани қисми зиёди онҳо дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ аз ҷумлаи масъалаҳои ҳассос ва ҳалталаб ба ҳисоб меравад. [6, с. 16,18].

Хулоса: ба андешаи мо ҳамаи субъектҳои фаъолияти соҳибкориро зарур аст, ки дар шароити имрӯз аз имтиёзу имкониятҳои пешниҳод намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оқилона ва самаранок истифода намуда, ҳар лаҳзаву вақтро ғанимат дониста, ба ташкил ва истифодаи техникаҳои замони муосир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватаниро зиёд намуда, ба маҳсулоти воридотивазкунанда диққати махсус зоҳир намуда, ва ба ин васила бозори истеъмолии дохилиро бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ ғанӣ гардонанд.

АДАБИЁТ

- 1.Наимов Б.Қ. Шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва афзалиятҳои он [Матн] /Каримова Г.М. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2024. - №1-2 (122) - С.362 – 367.
- 2.Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2012.- №201.
- 3.Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ барои солҳои 2023 – 2027». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2023.-№.
- 4.Наимов Б.Қ. Асосҳои назариявӣ ва методологии фаъолияти соҳибкорӣ [Матн] /Табарова Н.Ҳ. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. -Бохтар, 2024. -№1-1 (119)-С.248 – 251.
- 5.Одиназода А.И. Таъмини рушди соҳибкорӣ дар бахши аграрии Тоҷикистон. - Душанбе, 2024. – с.2 – 4.
- 6.Наимов Б.Қ. Рушди соҳибкории хурд ва миёна дар соҳаи кишоварзӣ дар мисоли вилояти Хатлон. [Матн] / Наймов Б.Қ. // Монография, -Бохтар, 2021. -С.187.
- 7.Наимов Б.Қ. Вазъи соҳаи саноат ва тамоюли рушди он дар вилояти хатлон [Матн] / Наймов Б.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. -Бохтар, 2023. -№1/2 (110)-С.284 – 288.
- 8.Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.08.2012.-№383.
- 9.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.-С.88.

УДК 338., 339

Каримова М. И.

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В СТРУКТУРЕ ИНСТИТУТОВ СТРАНЫ КАК ФАКТОРА РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

В статье рассматриваются проблемы конкуренции в структуре институтов рынка как основного фактора развития экспортного потенциала страны и его регионов. Автор, подробно раскрыл эффективность и значимость институтов рынка в условиях жёсткой конкуренции. В частности, определены инвестиционные особенности и его климата в экономике страны, выявлены процессы повышения конкурентоспособности в институтах рынка, а также пути привлечение иностранных инвестиций. На основе статистических данных сделаны расчетные выводы, которые ещё раз подтверждают и доказывают, что в стране учитываются закономерные характеристики развития рыночных процессов, и соответственно она направлена на целенаправленное взаимодействие с отраслями хозяйства. Так же, определена некоторые

факторы цикличности производства и потребления, в частности, он выступает как отсутствие соответствия и согласованности с программными проектными формами, которые остаются в нашей экономике весьма удручающими, так как проектные программы не всегда учитывают сущность и значение традиций и обычаев.

Ключевые слова: конкурентоспособность, институты, финансы, фактор, экспорт, производство, торговля, потенциал.

Каримова М. И.

ТАШАККУЛИ РАҚОБАТПАЗИРӢ ДАР СОҲТОРИ МУАССИСАҲОИ НИҲОДИИ КИШВАР ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ МИНТАҚА

Дар мақола мушкилоти рақобат дар соҳтори ниҳодҳои бозорӣ ҳамчун омил асосии рушди иқтисодии содиротии кишвар ва минтақаҳои он баррасӣ шудааст. Муаллиф самара ва аҳамияти ниҳодҳои бозорро дар шароити рақобати шадид муфассал ошкор кардааст. Аз ҷумла, хусусиятҳои сармоягузорӣ ва фазои он дар иқтисодиёти кишвар муайян гардида, равандҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар ниҳодҳои бозорӣ, инчунин роҳҳои ҷалби сармояи хориҷӣ муайян карда шуданд. Дар асоси маълумоти омӯрӣ ҳулосаҳои ҳисобшуда бароварда шуда, бори дигар тасдиқ ва исбот мекунам, ки дар кишвар хусусиятҳои табиӣ рушди равандҳои бозорӣ ба инобат гирифта мешаванд ва мувофиқан он ба ҳамкории мақсаднок бо бахшҳои иқтисодиёт нигаронида шудааст. Инчунин, баъзе омилҳои хусусияти даврагии истеҳсолот ва истеъмоли муайян карда шудаанд, аз ҷумла, он ҳамчун мувофиқат накардан ва мувофиқат накардани шаклҳои лоиҳавӣ барномавӣ амал мекунад, ки дар иқтисодиёти мо, хеле афсурда мемонанд, зеро дар барномаҳои лоиҳавӣ моҳият ва аҳамияти анъана ва расму оинҳо на ҳамеша ба назар гирифта мешаванд.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, ниҳодҳо, молия, омил, содирот, истеҳсолот, савдо, иқтисод.

Karimova M. I.

FORMATION OF COMPETITIVENESS IN THE STRUCTURE OF THE COUNTRY'S INSTITUTIONS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE REGION'S EXPORT POTENTIAL

The article examines the problems of competition in the structure of market institutions as the main factor in the development of the export potential of the country and its regions. The author revealed in detail the effectiveness and importance of market institutions in conditions of fierce competition. In particular, the investment features and its climate in the country's economy have been identified; the processes of increasing competitiveness in market institutions, as well as ways to attract foreign investment have been identified. Based on statistical data, calculated conclusions have been made that once again confirm and prove that the country takes into account the natural characteristics of the development of market processes, and accordingly it is aimed at targeted interaction with sectors of the economy. Also, some factors of the cyclical nature of production and consumption are identified; in particular, it acts as a lack of correspondence and consistency with program project forms, which remain very depressing in our economy, since project programs do not always take into account the essence and significance of traditions and customs.

Key words: competitiveness, institutions, finance, factor, export, production, trade, potential.

Реформирование рыночной системы под эгидой конкуренции в современных условиях выражается зависимостью страны от растущей экономики и от видов трансграничных сделок на продукты и услуги, связанных с объемами зарубежных вливаний, а также с быстрой и более

широкой реализацией инновационных технологий как локомотива хозяйственных отношений в активизации торгово-финансового обмена.

При этом инвестиционный режим и удельный вес валового продукта в условиях либерализации внешнеторгового баланса измеряется его соотношением с оборотом на уровне страны. К концу прошлого века воспроизводственная открытость отечественной экономики была очень скудной, так как из-за политической нестабильности существовал большой лаг между экспортом и импортом. Страна только-только сформировала институциональные рельсы для рыночных отношений. Было множество проблем в самой социально-производственной инфраструктуре, кадровое и техническое голодание, не говоря уже о финансовой системе. Но между тем, если торговый оборот к ВВП составлял 16 % в начале двухтысячных, то к 2023 году он достиг 47,5 % в товарно-производственной сфере, в сфере услуг – 43,4 %, а частные (за вычетом субсидий) налоги на продукты - 9,1 %. Между тем, наравне с ростом ВВП развивается и частный сектор. Ниже наша аргументация по формированию хозяйственной деятельности приведена в виде табличной иллюстрации частных инфраструктурных элементов предпринимательства в экономике Республики Таджикистан за 1991-2023 годы (см. таблицу 1).

Как показывают статистические данные в таблице, за последние более чем 33 лет численность предпринимательских структур выросла, почти в 2 раза. В промышленности – почти в 3 раза, в сельском хозяйстве – в 4,4 раза и т.д., однако это далеко не все. Наравне с ростом агропромышленности увеличивается и объем ВВП страны, также увеличивается потенциал производства товаров и услуг в перерасчете на сомони. Однако пандемия снизила некоторые виды показателей в производственных и непроизводственных сферах по объему и масштабу выпуска товаров и оказания услуг.

Говоря о процессе формировании конкурентоспособности в системе хозяйств, нужно особо отметить факторы производства как ее особенности, цели и основные задачи.

В стране сформировался достаточно хороший трудовой потенциал, за годы рыночных реформ благодаря опыту зарубежных партнеров в сфере управления и организации была создана база, которая может повысить экономическую активность и, тем самым, - конкуренцию. Здесь уместно привести слова К. Маркса, который утверждает, что – представляют собой явления, свойственные самым разнообразным способам производства, хотя объем и значение их далеко не одинаковы [3, с. 124].

Между тем характер товарных отношений пока еще не достиг ожидаемой точки бифуркации, или отправной точки, так как пока имеется ряд нерешенных вопросов, которые сдерживают развитие конкуренции. Прежде всего, это товарные и другие экономические соглашения между нашей страной и странами с развитой рыночной экономикой.

Таблица 1. [5; 6]

**Количество функционирующих предпринимательских организаций
по отраслям экономики РТ за 1991-2023 гг.**

Годы	всего предпринимательских структур, в том числе	в промышленности	в сельском хозяйстве	в торговле	в строительстве	в транспорте и складском хозяйстве	в финансовом посредничестве	в образовании	в здравоохранении	прочих
1991	2573	156	16	632	112	16	11	8	5	1617

1995	3393	204	23	678	162	36	18	21	17	2234
2000	1468	268	31	721	237	53	28	38	29	63
2005	1669	346	38	782	285	68	37	47	43	23
2010	2865	404	44	841	360	93	52	62	62	947
2015	5176	434	83	1538	585	367	73	155	185	1756
2016	4919	494	72	1886	567	306	59	162	184	1189
2017	4455	445	77	1713	495	318	46	149	181	1031
2018	4732	452	74	1862	565	322	51	156	184	1066
2019	4635	450	71	1848	560	316	48	141	176	1025
2020	4372	430	65	1840	545	320	48	138	165	890
2022	5133	480	72	1950	602	345	347	144	185	1008
2023	5158	485	80	1978	644	435	67	157	208	1104

Во-вторых, слабая инвестиционная политика в стране также не способствует быстрому решению вопроса.

В-третьих, отсутствие высоких технологий в экономике также не играет, нашу пользу.

В этом плане первоначально следует рассматривать проблемы товарных отношений, а если быть конкретными, то внешнюю торговлю дореформенного уровня, которая была базовой. Межреспубликанское значение экспорта продуктов в зарубежные страны составляло 0,35% от внутрисоюзного экспорта между республиками. Однако ситуация изменилась, с началом системных преобразований произошли серьезные изменения в обратную сторону, о чем свидетельствует следующая таблица.

Во взаимодействии в системе международной торговли качественным аспектом постепенно может стать преобладание экспорта над импортом, так как в валовом мировом продукте товарный экспорт без услуг составляет более 50% мирового хозяйства. Это означает, что идет опережение темпов роста производства в хозяйстве развитых стран. Появление новых рынков сбыта в европейских странах открыло перспективные пути для бывшего социалистического лагеря и дало новый импульс в росте конкуренции, так что порой она характеризуется эффективностью взаимодействия с мировым хозяйством, именно не из-за готовой продукции, а наоборот, из-за сырья и полуфабрикатов для интеграции с международными компаниями.

Таблица 2. [4, с. 636]

Внешняя торговля бывшего ряда стран бывшего Союза за 1989 год (в %)

	ВВОЗ			ВЫВОЗ		
	всего	межрег. обмен отечественной продукцией	импорт	всего	межрег. обмен отечественной продукцией	экспорт
Узбекистан	14,16	12,05	2,11	10,17	8,54	1,63
Киргизстан	4,29	3,36	0,93	2,60	2,55	0,05
Таджикистан	3,93	3,25	0,68	2,53	2,18	0,35
Туркменистан	3,3	2,74	0,59	2,66	2,42	0,24

Характерная типология стран СНГ в условиях глобализации и их взаимодействие, отрицательно влияет на эффект от торгового обмена с мировой экономикой, который занимал малое место на протяжении последних трёх десятилетий рыночных преобразований, что не

соответствовало особенностям конкурентоспособности коммерческих банков в структуре институтов региона и тем самым стало одним из негативных явлений во внешней торговле, которым выступает дефицит. Последнее, конечно, снижает денежные вливания в экономику из-за нехватки средств, что уже в автоматическом режиме сдерживает её рост. Между тем профицит, полученный в результате исключительно экспорта сырья, также нельзя считать положительным, так как этот процесс во многом в одностороннем порядке приводит к атрофированию экономики из-за истощения природных ресурсов и др. полезных ископаемых, если учесть, что они не беспредельны.

На уровне общественных отношений, это говорит, о том, что недостаток инвестиционных вложений указывает на снижение инвестиционного климата капиталовложений или ограничивает внутренние источники для поступления и освоения других средств, а это свидетельствует о том, что многие институты еще остаются несформированными как порядок и форма самодостаточной институциональной структурой [1, с. 26].

Соответственно, *во-первых*, следует создать институциональную базу для ее становления. *Во-вторых*, исследовать, как изменяется и выражается специфичность проявлений общественной психологии, т.е. готовы ли люди к рыночной конкуренции. *В-третьих*, смогут ли субъекты хозяйства противостоять глобальным вызовам и условиям.

И, это, главные первоначальные проблемы на пути к повышению конкурентоспособности коммерческих банков в структуре институтов региона. Однако есть ещё одно направление в этом контексте, которое выступает важнейшим элементом в международном движении ресурсов. К нему в основном относятся факторы цикличности производства и потребления, в частности, он выступает как отсутствие соответствия и согласованности с программными проектными формами, которые остаются в нашей экономике весьма удручающими, так как проектные программы не всегда учитывают сущность и значение традиций и обычаев.

Доля стран Центральной и Восточной Европы, и Балтии в привлечении иностранных инвестиций в Республику Таджикистан возросла незначительно - с 0,7% в 1992 г. до 22 % в 2023 г., а суммарный объем инвестиций в стране вырос с 2,5 % в 1995 г. до 24,6 % от ВВП в 2023 г. [5, с. 236; 6, с. 242]. Приток инвестиций из стран СНГ оказался мизерным по сравнению с оттоком капитала: так, в России, несмотря на сократившееся после 2015 г. бегство активов, за 2020 г. оно официально составило 55,5 млрд. долл. - 2/3 от всей вывозимой суммы. [7]

В целом в ходе проведенного анализа выявлен ряд парадоксальных моментов, которые при взаимодействии мировой экономики с переходными процессами на основе преобразований с ориентацией на социально-рыночное русло привели к полноценной трансформации системы и использованию всех вытекающих отсюда преимуществ. Само собой, это сопровождается ликвидацией неэффективных и депрессионных отраслей, которые снижали становление конкуренции в экономике, вместе, с тем отметим невысокие вливания денежных средств в хозяйственные отрасли, что также не способствовало её повышению.

Главное, мы не смогли соревноваться с хозяйствами стран переходного процесса, что в итоге снизило конкурентоспособность институтов рынка, в целом.

Следует сказать, что в структуре институтов страны необходимость конкурировать и конечный аппарат конкурентоспособности исходят из процессов глобализации. Они возникли в процессе дальнейшего развития товарно-производственных отношений и, как правило, создают предпосылки для внедрения инноваций в хозяйственные структуры страны. По мере роста конкурентоспособности происходит интенсивное формирование единого пространства в экономике и повышение его влияния на рост хозяйственных факторов и национальной, и региональной институциональной системы страны. В целом, утрачивая возможность эффективного развития автономно от экзогенного мира, конкурентоспособность в структуре институтов рынка, объективно и вынужденно оказывается в соперничестве за привлечение инвестиционных, финансовых, технологических ресурсов из внешнего сектора и продвижение результатов собственной производственной деятельности на мировом материально-техническом рынке.

Следует добавить, что актуальность проблемы роста реальной конкурентоспособности в условиях реализации рыночных реформ на внутреннем и мировом рынках резко возросла после того, как был осуществлен процесс приватизации госсобственности и либерализации цен. Цены во внешней торговле во многом обеспечили необходимые условия для вхождения в мировое экономическое хозяйство и перехода к жестким условиям рыночной конкуренции [2, с. 42]. Это означает, что конкуренция обусловлена социально-экономическими преобразованиями в стране. На наш взгляд, причинами низкой конкурентоспособности переходного процесса является неэффективное хозяйственное взаимодействие на товарно-финансовых рынках, которое и по сей день носит системный характер, далеко выходя за пределы общественной аргументации. Вместе с тем здесь существенную роль играет качество продукции, стратегия маркетинговых исследований, отсутствие благоприятного инвестиционного климата и ограниченные возможности страны. Определение инвестиционного климата в экономике переходного процесса и конкурирование на рынке за привлечение иностранных инвестиций, очевидно, связано с отождествлением эффективности на мировом рынке отдельных стран и с субъективными аспектами функционирования всех порядковых форм в системе трансформации с институтами рынка остального мира.

Для всестороннего анализа и подробно-конкретного сопоставления рейтинга конкурентоспособности коммерческих банков в структуре институтов региона, должна быть основано на обобщении показателей институционального, социально-экономического, научно-технологического, инновационно-информационных состояний и потенциала каждого региона страны в системе хозяйствования. Рейтинг даст возможность для составления наиболее агрегированных группировок блоков в виде систем кредитно-финансовых отношений элементов инфраструктуры, научно-технического потенциала, качества управления, трудовых ресурсов.

Среди представленных аналитическо-рейтингового потенциала, нами установлено, что по конкурентоспособности финансовых институтов, не самые высокие позиции и их возможности не вполне отвечают характеристикам, способными обеспечивать в сопоставлении со стандартным уровнем эффективное функционирование, так как стратегии и долгосрочные программные планы их развития, все еще учитывают ряд ветхих мероприятия.

Это, прежде всего учет времени, энергоемкость, ресурсоемкость, фондоёмкость, фондовооруженность и высокая технологичность, цифровизация, управления инфраструктурными элементами и порядок их организации и т.д. В отраслях существует диспропорция в стандартных формах порядка, что сдерживает конкурентоспособность не только отдельных отраслей и сфер, но и всей системы института страны. Для того чтобы не быть голословными, приведём статистическое обозрение, о зависимости экономики от внешних и внутренних факторов, ниже, на следующей таблице 3.

Из приведенных в таблице данных можно увидеть, что наиболее благоприятная ситуация сложилась в странах, где больше экспортируют энергоресурсы. Между тем в странах-экспортерах рабочей силы положение остается удручающим, хотя отдельные статьи, например, денежные переводы и ППИ, являются наиболее перспективными для дальнейшего роста экономики. А страны, которые выступают в роли диверсифицированной товарной структуры, остаются наиболее обнадеживающими странами. Среди стран СНГ лидирующие позиции по экспорту энергоресурсов занимают Россия, Казахстан, и т.д., которым открытость экономики позволила получить не только денежные вливания в ведущие отрасли хозяйства, но и способствует повышению конкурентоспособности системы институтов рынка. В этом плане, хотя они и достигли существенных экономических преобразований и положительных показателей в структуре экспорта, однако нужно сказать, что у них имеется ряд недостатков, которые связывают их по рукам, это в первую очередь большая зависимость от экспорта сырья (углеводородов, леса) и др. ресурсов, во-вторых, зависимость машин и оборудования от производственных предприятий.

Несмотря на те или иные положительные или отрицательные показатели некоторые страны СНГ, в том числе и Республика Таджикистан, согласно данным, не способны по

состоянию системы хозяйствования страны к дальнейшему функционированию ее форм и позитивных составляющих как единой целостной организации в обеспечении сравнительно высокого уровня жизни населения, доходов и заработной платы, оставаясь мало открытыми в системе международного ведения бизнеса.

Следует при этом также отметить определенные погрешности, которые имеются в методологии расчетов индекса конкурентоспособности по версии Всемирного экономического форума. *Во-первых*, здесь нужно добавить, что некоторые институты используют обобщенные данные по результатам опроса населения. *Во-вторых*, ряд расчетов, в частности обусловлен неоклассическим подходом к неравноценному и высокому удельному весу факторов либерализации отраслей хозяйства по сравнению с остальными параметрами вычисления.

Таблица 3. [8]

Экспортный потенциал экономик стран ряда стран СНГ от общих факторов в 2023 г. (в % к ВВП)

Группы стран	Страны	Сальдо счета, текущих операций, % в ВВП	Экспорт товаров, % в ВВП	Экспорт энергоресурсов, % от общего экспорта	Экспорт машин, оборудования и транспортных средств, % от общего экспорта	Экспорт транспортных услуг, % в ВВП	Денежные переводы мигрантов в страну, % в ВВП	Накопления в стране, % в ВВП
Экспортеры энергоресурсов	Республика Казахстан	8,4	45,9	72,2	11,5	7,5	3,4	64,2
	Российская Федерация	12,5	67,1	76,3	22,4	6,1	8,1	76,3
	Республика Узбекистан	6,5	21,3	15,6	25,6	8,5	13,6	62,3
Экспортеры рабочей силы	Республика Армения	-8,4	22,4	10,1	15,3	6,2	25,8	64,1
	Кыргызская Республика	-10,3	36,1	15,4	16,5	5,8	27,3	48,5
	Молдова	-7,0	32,4	3,2	24,2	10,1	26,1	37,2
	Республика Таджикистан	-2,4	24,3	1,3	4,1	8,2	48,3	34,3
Экспортеры с диверсифицированной товарной структурой	Республика Беларусь	4,2	77,3	38,1	26,2	11,2	5,7	48,7

Тем самым, они игнорируют специфику трансформирующихся институтов рынка, чтобы показать международным финансовым институтам, факторы вливания средств и его результаты в той или иной стране, а также косвенные неэкономические условия, определенно создающие предпосылки в хозяйственных позициях страны как элемент внутренних и внешнеэкономических связей в политике государства и её дальнейшем приоритетном развитии. При этом как основу для изучения инвестиций от иностранных компаний следует досконально изучить их законодательство, внешнеполитическую безопасность, эндогенную составную часть социально-политической стабильности, сбалансированность пространственных интересов при получении материальной выгоды и т.д., что предусматривает такие концептуальные возможности для партнеров.

Характерными чертами преобразовывающейся системы конкурентоспособности в условиях трансформации является ряд взаимосвязанных показателей, которые, *во-первых*, охватывают внутренний потенциал социально-экономических процессов. *Во-вторых*, участие в международном разделении труда, что в дальнейшем может способствовать приобретению опыта и навыков трудовым классом. *В-третьих*, присутствие органов власти в эффективном управлении деятельностью хозяйствующих субъектов для повышения эффективной работы и

последующей конкуренции в государственно-частном партнерстве. В-четвертых, уровень развития инфраструктуры и инновационной емкости в структуре институтов страны, для того чтобы обеспечить населению комфортность, доступность и удобства благодаря последующим научным разработкам и изобретениям. В-пятых, эффективное и качественное использование имеющихся факторов производства в макроэкономическом пространстве для того, чтобы оставить после себя ресурсный потенциал будущим поколениям с сохранением экологического баланса и гармоничности между производством и окружающей средой. С другой стороны, можно отметить, что, хотя выбросы вредных веществ в атмосферу за годы независимости снизились, но все же они умеренно растут, об этом свидетельствует таблица ниже.

Многообразие всех факторов и характеристик, определяющих конкурентоспособность, позволяет четко представить требования к структуре институтов страны, предъявляемые мировым хозяйством на структурном уровне по формам и порядку субъектов в целом.

Ее цель заключается в том, чтобы отрасли и сферы хозяйства эффективно взаимодействовали и ориентировались на более глубоко разрабатываемую систему экономической политики в русле повышения конкурентных преимуществ страны.

Наиболее оптимальные значения вышеприведенных данных и показателей бесспорны.

Они с точки зрения стратегии развития, конечно, имеют смысл внутри страны, приведенные в таблице показатели выявляют и отражают множество результатов по поводу, существующих в структуре институтов страны положительных, факторов между тем, несмотря на успехи трансформационных процессов, их экспортный потенциал намного отстает от общемирового.

Как видно ниже на таблицы 4, некоторые отраслевые показатели страны имеют весьма плачевный характер, хотя отдельные виды деятельности довольно результативны. Исходя из проведенного анализа таблицы, в котором отражены параметры качественных аспектов внешнеэкономической ориентации национальной экономики, здесь уместно сказать, что она является обоснованной и в дальнейшем можно утверждать, что достигнуты значительные результаты на уровне хозяйственного взаимодействия и тем самым оно адекватно отвечает современному состоянию рыночных преобразований со специфическими возможностями институтов рынка. Безусловно, это соотношение используется в соответствии со сравнительными конкурентными преимуществами, что с точки зрения перспектив долгосрочного развития является приемлемым в национальной экономике.

Однако есть некоторые основания утверждать, что наша страна в случае участия в нем по многим параметрам может отставать даже от стран СНГ, поскольку по качеству реформ и некоторых аспектов социально-экономического развития за годы рыночных преобразований наша страна пока еще не достигла определенных результатов по их совершенствованию.

Для того чтобы определить несовершенство социально-экономического хода рыночных преобразований нами через удаление факторов определено, что в повышении конкурентоспособности экономике страны в большей степени играют роль количественные связи организации и объекты производства товаров и услуг.

Таблица 4. [5;6]

Некоторые отраслевые показатели социально-экономической системы Республики Таджикистан за 1991 -2023 гг.

Отраслевые показатели	1991	1995	2000	2010	2015	2020	2023	Изменения в 2023 г. к 1991г.
Численность предприятий по формам собственности, всего (единиц)	8797	12967	21286	25083	42358	47633	50107	5,6

В том числе:								
Государственная собственность (единиц)	4197	4897	5784	2592	9161	10150	11230	2,7
Частная собственность (единиц)	4430	7845	15174	21496	32507	36434	37794	8,5
Численность функционирующих научных учреждений, выполняющих НИР	85	53	57	56	66	82	85	-
Объем расходов на науку из бюджета (тыс. долларов США)	1,2	4,2	8,8	83,5	67,8	74,0	95,1	79,2
Прочие	170	225	328	995	690	1055	1083	6,4
Приватизация госимущества	39	304	647	252	201	77	103	2,6
Численность граждан, занятых индивидуальной трудовой деятельностью (тыс. чел.)	8,1	18,9	62,2	94,3	243,8	304,1	361,5	42,5
Число СП, действующих на территории Рес. Таджикистан, всего	46	210	108	149	221	662	705	15,3
Данные об иностранных инвестициях в Рес. Таджикистан (млн. долл. США)	1,6	78,7	323,4	2370,1	5056,3	6474,9	7135,4	4460
Численность промышленных предприятий, единиц	2308	1179	1329	1386	2310	2283	2370	0,3
Объем промышленной продукции в текущих ценах (млн. долл. США)	0,135	4689,4	4387,7	3437,6	3223,2	2860,2	3334,4	24699,2
Выбросы вредных веществ в атмосферу (тыс. тонн)	100,5	43,8	29,6	36,4	27,1	61,5	72,4	0,72

Сделанные нами расчетные выводы еще раз подтверждают и доказывают, что в стране учитываются закономерные характеристики рыночных процессов, которые, собственно говоря, направлены на целенаправленное взаимодействие с отраслями хозяйства.

Конечно, многие институты добились определенного процесса в формировании конкурентоспособности в системе институтов рынка.

Наша страна при определённых объективных условиях может адаптироваться к форсированию возможностей системы во взаимодействии с ее субъективными процессами по ускорению рыночных преобразований, и допустимо, малоэффективности взаимодействия хозяйствующих структур с позиции, низко конкурирующего субъекта.

В целом, чтобы быть убедительнее, нужно сказать, что закономерности системных преобразований в аспекте институциональных перемен создают объективные предпосылки для достижения высоких политических результатов в структуре институтов страны. И на основе этого уровня, возможно, достичь эффективного функционирования её составляющих объектов, которые позволят создать её полноценной при использовании всех преимуществ хозяйственного взаимодействия и тем самым сохранять технологический уклад и увеличивать долю соответствующих сегментов на мировом рынке, чтобы в перспективе расширять хозяйственную деятельность и динамичное экономическое развитие.

Следовательно, сущность институционального изменения рыночных процессов посредством выражающихся объективными закономерностями обуславливает процесс реформ, которая, направлена на формирование и повышения конкурентоспособности отраслей хозяйства страны для улучшения экспортного потенциала страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борко Ю. Расширение и углубление европейской интеграции//Мировая экономика и международные отношения. 2018. - №7. – С. 26.
2. Куренков Ю., Попов В. Конкурентоспособность России в мировой экономике//Вопросы экономики. №6, 2005. – С. 42.
3. Маркс К. и Энгельс Ф., пол. Сбор. соч., 2 изд., т.23. – М., Политиздат. 1985. – С. 124.
4. Народное хозяйство СССР в 1990 году. Статистический ежегодник. – М.,1991. – С. 636.
5. Статистический ежегодник Таджикистан в цифрах. ГУАСПРТ. – Душанбе. 2024. – С. 217-236.
6. Статистический ежегодник: Таджикистан 30-лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе. ГУАСПРТ, 2021. – С. 242.
7. Infrastructure in transition/ Transition Report/ European bank for reconstruction and development. – London: Oxford University hress. 2023. p.167.
8. IMF/ World Economic Outlook Database; World Bank. World Development indicators, WTO International Trade Cntner. December, 2023.

УДК: 332.13

Комилов С. С.

ФАКТОРЫ И ПОДХОДЫ К ОПТИМИЗАЦИИ РАЗМЕЩЕНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНА

В статье рассматривается проблема эффективного размещения сельскохозяйственного производства как важнейшего элемента устойчивого развития аграрного сектора и обеспечения продовольственной безопасности. Проведен анализ ключевых факторов, влияющих на пространственное распределение сельскохозяйственных угодий и объектов инфраструктуры, включая природно-климатические условия, доступность ресурсов, транспортную

инфраструктуру, логистические аспекты и рыночный спрос. Особое внимание уделено экологической устойчивости, минимизации деградации почв, рациональному использованию водных ресурсов и внедрению инновационных технологий, таких как точное земледелие и органическое хозяйствование. Обоснована необходимость комплексного подхода, который интегрирует экономические, социальные и экологические аспекты, для повышения производительности, снижения издержек и укрепления конкурентоспособности сельскохозяйственного сектора.

Ключевые слова: рациональное размещение, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, устойчивое развитие, пространственное планирование, климатические условия, логистика, инновации в сельском хозяйстве, экологическая устойчивость, управление ресурсами.

Комилов С. С.

ОМИЛҲО ВА РАВИШҲОИ БЕҲСОЗИИ ҚОҶГИРШАВИИ КИШОВАРЗӢ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола масъалаи қоғиркунии самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамчун унсури муҳимтарини рушди устувори соҳаи аграрӣ ва таъмин намудани амнияти озуқаворӣ баррасӣ шудааст. Таҳлили омилҳои асосӣ, ки ба тақсмоти фазоии заминҳои кишоварзӣ ва объектҳои инфрасохторӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла шароити иқлимӣ, дастрасии захираҳо, инфрасохтори нақлиёт, ҷанбаҳои логистикӣ ва талаботи бозор гузаронида шудааст. Ба устувории экологӣ, кам кардани деградатсияи хок, истифодаи оқилонаи захираҳои об ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, ба монанди кишоварзии дақиқ ва хоҷагидорӣ органикӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Зарурати равиши маҷмӯӣ, ки ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро муттаҳид мекунад, барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ, кам кардани хароҷот ва тақвияти рақобатпазирии бахши кишоварзӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: қоғиркунии оқилона, кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, рушди устувор, банақшагирии фазой, шароити иқлимӣ, логистика, инноватсия дар кишоварзӣ, устувории экологӣ, идоракунии захираҳо.

Komilov S. S.

FACTORS AND APPROACHES TO OPTIMIZING THE PLACEMENT OF REGIONAL AGRICULTURE

The article addresses the issue of efficient spatial allocation of agricultural production as a critical element of sustainable development in the agricultural sector and ensuring food security. An analysis of key factors influencing the spatial distribution of agricultural lands and infrastructure facilities is conducted, including climatic conditions, resource availability, transportation infrastructure, logistics, and market demand. Particular attention is given to ecological sustainability, minimizing soil degradation, rational use of water resources, and the implementation of innovative technologies such as precision agriculture and organic farming. The necessity of an integrated approach that combines economic, social, and environmental aspects is substantiated to improve productivity, reduce costs, and enhance the competitiveness of the agricultural sector.

Keywords: rational allocation, agriculture, food security, sustainable development, spatial planning, climatic conditions, logistics, agricultural innovations, ecological sustainability, resource management.

Доступность продовольствия остается одной из глобальных проблем, требующих комплексного подхода. Несмотря на успехи в развитии сельского хозяйства, обеспечение равномерного распределения продовольственных ресурсов среди всех слоёв населения всё ещё

представляет значительную трудность. Одним из ключевых решений этой проблемы является эффективное пространственное размещение сельскохозяйственного производства. Этот подход позволяет не только оптимизировать использование земельных ресурсов, но и сократить неравенство в доступе к продовольствию, особенно в удалённых или экономически уязвимых регионах.

Согдийская область Республики Таджикистан является одним из ключевых регионов для развития сельского хозяйства благодаря своему стратегическому географическому положению, разнообразным природно-климатическим условиям и потенциалу для развития аграрного сектора. Однако ряд факторов, включая ограниченность плодородных земель, дефицит водных ресурсов и растущее влияние урбанизации, требуют комплексного подхода к рациональному размещению сельскохозяйственного производства. Эффективное использование земельных и водных ресурсов, а также внедрение современных технологий, таких как точное земледелие, имеют решающее значение для обеспечения продовольственной безопасности региона, устойчивого развития сельских территорий и повышения их социально-экономической устойчивости.

Оптимизация размещения сельскохозяйственных угодий и объектов инфраструктуры представляет собой не только инструмент для повышения производительности сельского хозяйства, но и стратегическую основу для стимулирования экономического развития на региональном и национальном уровнях. Эффективное планирование пространственного расположения таких объектов обеспечивает рациональное использование природных, трудовых и финансовых ресурсов, что, в свою очередь, способствует увеличению общего объёма производства и снижению затрат [7, С. 115].

Учитывая вышеупомянутые аспекты, можно сделать вывод, что эффективность пространственного размещения сельского хозяйства является ключевым фактором устойчивого развития общества. Грамотно организованное использование сельскохозяйственных угодий не только обеспечивает стабильное производство продовольствия, но и создаёт основу для укрепления продовольственной безопасности, сохранения природных ресурсов и повышения качества жизни.

Современная научная литература демонстрирует заметный пробел в области чёткого и общепризнанного толкования понятия «размещение сельского хозяйства». Несмотря на ключевую роль этого явления в формировании устойчивой аграрной экономики, его дефиниция остаётся дискуссионной и зачастую разрозненной. Лишь немногие исследования предлагают интерпретацию данного понятия, что подчёркивает необходимость дальнейшей научной проработки.

Пространственная организация аграрного сектора рассматривается в трудах Губановой Е.В., Сибиряева А.С. и Токмурзина Т.М. как ключевой фактор устойчивого развития сельских территорий. Авторы подчёркивают, что данный процесс охватывает не только локализацию агропромышленных объектов, но и формирование оптимальной инфраструктурной среды, включающей транспортные артерии, энергетические сети и коммуникационные узлы. Рациональное распределение производственных мощностей сельского хозяйства, с их точки зрения, является определяющим условием для эффективного использования природно-ресурсного потенциала и повышения конкурентоспособности аграрного сектора [4, С. 56]. Данная трактовка подчёркивает значимость комплексного подхода, включая необходимость инфраструктурного обеспечения, но акцентирует внимание преимущественно на физическом аспекте размещения и обеспечении связи между предприятиями и рынками.

Академик Алтухов А. И. предлагает концептуально глубокую интерпретацию процесса оптимального размещения сельского хозяйства, подчёркивая необходимость применения многоуровневого и системного подхода. По его мнению, успешное определение оптимального пространственного размещения аграрного сектора требует создания сложных многокомпонентных моделей. Эти модели должны учитывать различные уровни развития подотраслей, рассматривая сельское хозяйство как целостную систему. Кроме того, данный

модельный подход подчёркивает, что пространственное размещение сельского хозяйства — это не просто задача оптимизации ресурсов, но и комплексный процесс, связанный с обеспечением устойчивого развития аграрного сектора, интеграцией с другими отраслями экономики и созданием благоприятной среды для повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции [2, С. 218].

На основе всестороннего анализа теоретических основ и обобщения существующих исследований автором было предложено новое определение понятия «размещение сельского хозяйства». Оно представляет собой системный и целостный подход, раскрывающий ключевые аспекты этого процесса. На взгляд размещения сельского хозяйства – это стратегический процесс определения наиболее оптимального местоположения и рационального распределения сельскохозяйственных производителей и производственных ресурсов. Ресурсы представляют собой фундаментальные факторы производства, включающие земельные угодья, трудовые ресурсы, инвестиционный капитал и инновационные технологии. Их комплексное взаимодействие определяет структурные и динамические параметры аграрного сектора, способствуя его продуктивности и устойчивости. Ключевая задача управления данными ресурсами заключается в оптимизации их использования для обеспечения высокой экономической результативности, рационального природопользования и всестороннего удовлетворения потребностей общества в безопасных и качественных сельскохозяйственных товарах.

Ключевые теоретико-методологические концепции пространственной организации сельскохозяйственного производства, ставшие основой авторской дефиниции, подвергнуты систематизации и обобщены в таблице 1. Их изучение позволяет глубже понять ключевые принципы и факторы, формирующие процесс пространственного распределения сельскохозяйственных ресурсов, а также разработать научно обоснованные рекомендации для его оптимизации. Эти подходы раскрывают многогранный характер размещения сельскохозяйственного производства, объединяя экономические, природно-климатические, социальные и технологические аспекты.

Таблица 1. Подходы к определению размещения сельскохозяйственного производства

Подходы	Характеристика
Местоположение	Географическое расположение играет важнейшую роль в определении оптимального размещения сельскохозяйственных организаций, оказывая непосредственное влияние на их производственную и экономическую эффективность. Анализ данного фактора предполагает всестороннее исследование степени открытости и доступности рынков сбыта, уровня развития транспортно-логистической системы, климатических характеристик региона, а также комплекса пространственно-экономических детерминант, оказывающих влияние на территориальную организацию хозяйственной деятельности.
Факторы производства	Распределение и доступность базовых производственных факторов — земли, труда, капитала и технологий — выступают решающими детерминантами пространственной организации агропромышленного производства. Эти факторы не только формируют основу функционирования сельскохозяйственных предприятий, но и определяют их конкурентоспособность, адаптивный потенциал и устойчивость в условиях динамично меняющейся экономической среды. Оптимальное сочетание и рациональное использование данных ресурсов определяют уровень продуктивности аграрного сектора, влияя на его структурные трансформации и долгосрочное развитие.

Распределение ресурсов	Эффективная пространственная аллокация производственных ресурсов, охватывающая как аграрный сектор, так и промышленные кластеры, представляет собой многомерный экономический процесс. Его сущность заключается в формировании сбалансированной системы ресурсного обеспечения, способствующей оптимизации производственного потенциала, повышению отраслевой конкурентоспособности и минимизации региональных диспропорций. Этот подход требует учёта множества факторов, включая природно-климатические условия, доступность инфраструктуры, специфику регионального рынка труда и уровень развития технологий.
Оптимизация производства	Формирование устойчивой экономической модели напрямую зависит от поиска и внедрения наиболее эффективных производственных технологий и управленческих стратегий. Данный процесс представляет собой многоаспектное явление, требующее всестороннего анализа не только макро- и микроэкономических показателей, но и эколого-экономических взаимосвязей. В числе приоритетных факторов, определяющих оптимальность производственных процессов, можно выделить уровень производственных издержек, коэффициент энергоэффективности, степень экологической нагрузки, а также способность экономической системы к динамической адаптации в условиях изменяющегося климата.
Рынки	Исследование взаимосвязи между механизмами формирования спроса и предложения и их воздействием на территориальную организацию сельскохозяйственного производства представляет собой один из ключевых аспектов стратегического экономического моделирования. Данный процесс предполагает всесторонний анализ многоуровневых факторов, включающих ценовую волатильность аграрных товаров, институциональную структуру рынка, уровень конкурентных взаимодействий, а также потребительские предпочтения, детерминированные социоэкономическими и поведенческими параметрами. Эти элементы формируют экономическую среду, в которой принимаются стратегические решения о местоположении и специализации сельскохозяйственных предприятий.

Источник: разработано автором на основе [3; 5].

Одним из ключевых аспектов стратегического размещения агропромышленного комплекса является его пространственная близость к целевым рынкам сбыта. Логистическая доступность конечных потребителей играет решающую роль в формировании экономически обоснованной модели сельскохозяйственного производства, позволяя существенно снизить совокупные издержки, связанные с транспортировкой, логистической обработкой и потенциальными потерями продукции, особенно в сегменте скоропортящихся товаров.

Эффективное сокращение временных и финансовых затрат на доставку продукции не только повышает общую рентабельность сельскохозяйственного производства, но и формирует устойчивые конкурентные преимущества на локальных и региональных рынках. Географическая концентрация аграрного производства вблизи потребительских центров способствует развитию интегрированных логистических цепочек, что, в свою очередь, снижает степень ценовой волатильности и укрепляет продовольственную безопасность региона.

Развитость транспортной инфраструктуры представляет собой ключевой детерминант эффективного функционирования агропромышленных предприятий, обуславливая их логистическую устойчивость, снижение транзакционных издержек и расширение доступа к рынкам сбыта. Хорошо организованная дорожная сеть, железнодорожные узлы, водные и морские пути не только облегчают доставку сельскохозяйственной продукции на рынки сбыта, но и обеспечивают бесперебойное снабжение предприятий необходимыми ресурсами, такими как семена, удобрения, техника и топливо.

Квалифицированные трудовые ресурсы являются неотъемлемым элементом успешной деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей, поскольку именно они обеспечивают внедрение современных технологий и инновационных подходов к управлению производственными процессами. Внедрение адаптированных, ресурсосберегающих технологий, включая элементы цифровой трансформации, таких как системы автоматизации, точное земледелие и анализ данных, требует специалистов, обладающих глубокими знаниями и навыками в соответствующих областях. Это не только повышает производительность, но и способствует снижению издержек и устойчивому развитию аграрного сектора.

Близость сельскохозяйственных предприятий к населенным пунктам и образовательным учреждениям играет важнейшую роль в привлечении и удержании квалифицированных кадров. Это создаёт благоприятные условия для формирования профессионального сообщества, поддержания уровня квалификации работников через системы дополнительного образования и повышения квалификации. Важно отметить, что присутствие квалифицированных специалистов способствует не только развитию сельскохозяйственного производства, но и стимулирует социально-экономическое развитие сельских территорий в целом, создавая новые возможности для занятости и улучшения качества жизни местного населения.

Климатические условия, в свою очередь, занимают центральное место в определении оптимального размещения сельскохозяйственного производства. Различные культуры и виды сельскохозяйственной деятельности требуют специфических погодных условий для максимальной продуктивности. Например, тёплый климат идеально подходит для выращивания тропических культур, таких как цитрусовые, тогда как холодостойкие культуры, такие как пшеница или ячмень, успешно произрастают в умеренных или северных регионах. При этом климатические риски, такие как засухи, наводнения или неожиданные заморозки, требуют разработки стратегий адаптации, включая использование устойчивых сортов растений и технологий водосбережения.

Помимо климатических факторов, важную роль играет доступность природных ресурсов, таких как плодородная почва и вода. Даже самые благоприятные климатические условия будут недостаточны без достаточного количества воды для орошения и почв, способных поддерживать интенсивное сельскохозяйственное производство. Регионы с дефицитом воды или низкоплодородными почвами требуют дополнительных инвестиций в улучшение земель, такие как мелиорация или внедрение капельного орошения. Современные технологии, такие как геоинформационные системы (ГИС), помогают оптимизировать использование этих ресурсов, минимизируя потери и повышая урожайность.

Таким образом, эффективное размещение сельскохозяйственного производства должно основываться на комплексном учёте квалифицированных трудовых ресурсов, климатических условий и природных факторов. Интеграция этих элементов позволяет не только достичь высокой производительности и устойчивости аграрного сектора, но и укрепить социально-экономическую базу сельских территорий, обеспечив их гармоничное развитие в долгосрочной перспективе.

Рациональное территориальное распределение агропромышленного производства представляет собой фундаментальный фактор социально-экономического прогресса регионов, особенно в сельской местности, где аграрный сектор не только формирует основу экономической деятельности, но и выступает системообразующим элементом занятости и благосостояния населения. Комплексное и научно обоснованное планирование размещения

сельскохозяйственных мощностей позволяет не только оптимизировать производственные процессы, но и значительно повысить уровень экономической устойчивости сельских территорий. Одним из ключевых позитивных эффектов такой стратегии является создание новых рабочих мест, что способствует снижению структурной безработицы, стимулирует рост доходов сельского населения и укрепляет социальную стабильность в аграрных регионах.

Сельское хозяйство, будучи одной из базовых отраслей экономики в большинстве регионов, обладает значительным потенциалом для предоставления рабочих мест, особенно в сельской местности. Это включает как сезонную занятость, например, на этапах посева или сбора урожая, так и постоянные рабочие места, связанные с обработкой земли, содержанием скота, а также управлением производственными процессами и логистикой. Для некоторых регионов открытие новых сельскохозяйственных предприятий становится важным механизмом, способствующим экономической стабильности и росту уровня жизни населения.

Создание новых сельскохозяйственных предприятий обеспечивает наём рабочих на постоянной основе для выполнения таких задач, как подготовка почвы, посадка, уход за растениями и сбор урожая. В животноводческом секторе это включает уход за скотом, производство кормов и управление процессами переработки продукции. Такая занятость не только снижает уровень безработицы, но и способствует увеличению доходов населения, что, в свою очередь, усиливает покупательную способность и стимулирует развитие других отраслей в регионе, таких как торговля, услуги и инфраструктура.

Неправильное и необоснованное размещение сельскохозяйственных организаций может привести к серьёзным экономическим и экологическим последствиям, негативно влияющим как на производственный потенциал, так и на общее благосостояние региона. Игнорирование факторов рационального использования природных ресурсов и принципов устойчивого развития ставит под угрозу не только эффективность аграрного сектора, но и экологическую стабильность территорий.

Одним из главных рисков необоснованного размещения является интенсивная эксплуатация природных ресурсов без учёта их восстановительных способностей. Неправильное использование земель, чрезмерное применение химических удобрений и пестицидов, а также отсутствие мер по сохранению плодородия почв приводят к их деградации, эрозии и потере сельскохозяйственной ценности. В результате снижается урожайность культур, что, в свою очередь, снижает экономическую рентабельность сельскохозяйственного производства.

Экологические проблемы, вызванные необоснованным размещением сельскохозяйственных организаций, имеют кумулятивный эффект, усугубляя экономическую нестабильность региона. Ухудшение качества природных ресурсов и снижение их доступности ограничивают возможности для развития других отраслей, связанных с агропромышленным комплексом. Это создаёт барьеры для инвестиций, подрывает экспортный потенциал и снижает конкурентоспособность региона на национальном и международном уровнях.

Рациональное размещение сельскохозяйственных предприятий является приоритетной задачей в контексте формирования эффективной аграрной политики. Оптимизация этого процесса направлена на достижение целого ряда стратегических целей, включая повышение производительности сельскохозяйственного сектора, сокращение производственных издержек и увеличение прибыльности сельскохозяйственных организаций. Реализация таких мероприятий не только усиливает экономическую устойчивость отрасли, но и способствует сбалансированному развитию сельских территорий.

Формирование эффективной модели размещения сельскохозяйственного производства требует комплексного подхода, основанного на синергии экономических, экологических и социальных факторов. Оптимизация территориальной структуры агропромышленного сектора должна опираться на интеграцию данных аспектов в стратегическое управление на уровне государства и регионов. Важнейшей задачей при этом становится разработка механизмов пространственного развития, обеспечивающих сбалансированное распределение

производственных мощностей, рациональное использование природных ресурсов и повышение уровня социально-экономического благосостояния сельского населения.

Во-первых, рациональное размещение агропромышленных предприятий является ключевым фактором обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства и повышения его продуктивности. Для достижения оптимальной пространственной организации аграрного производства необходим всесторонний анализ региональной специфики, базирующийся на детальном изучении природно-климатических параметров, агрохимических характеристик почв, гидроресурсного потенциала, а также уровня развития транспортно-логистической инфраструктуры. Только на основе интегральной оценки данных факторов возможно формирование научно обоснованных стратегий специализации сельскохозяйственного производства. Так, территории, обладающие высоким уровнем плодородия, достаточным количеством атмосферных осадков и стабильным водоснабжением, являются перспективными для выращивания влаголюбивых сельскохозяйственных культур, таких как зерновые, овощные и плодовые растения. В свою очередь, регионы, характеризующиеся засушливым климатом и дефицитом водных ресурсов, требуют иной модели аграрного производства, ориентированной на экстенсивное животноводство, использование устойчивых кормовых культур и внедрение водосберегающих технологий.

Во-вторых, не менее важным аспектом является учёт рыночных тенденций и спроса на определённые виды продукции. Например, в условиях растущего интереса к органическим продуктам на внутреннем и внешнем рынках государственные и региональные органы власти могут стимулировать развитие органического сельского хозяйства. Для этого возможны предоставление налоговых льгот, субсидий на сертификацию и внедрение экологически чистых технологий.

Доступность рынков сбыта также играет ключевую роль в определении размещения предприятий. Регионы с развитой транспортной инфраструктурой и выходами к международным портам имеют потенциал для ориентации на экспортное производство. Это особенно актуально для высокомаржинальных культур, таких как орехи, вино, ягоды или переработанная сельскохозяйственная продукция. Экспортно-импортные возможности, поддерживаемые качественной логистической системой, позволяют сельскохозяйственным производителям интегрироваться в глобальные рынки и повышать свою конкурентоспособность.

На основе проведённого анализа и рассмотренных научных подходов нами выделены и детализированы ключевые аспекты, которые должны учитываться при создании методики экономического обоснования пространственного размещения сельского хозяйства (см. таблицу 2). Эти аспекты не только отражают междисциплинарный характер сельскохозяйственного производства, но и подчеркивают значимость комплексного подхода для достижения устойчивого развития отрасли.

Таблица 2. Базовые аспекты для составления методики экономического обоснования рационального размещения сельскохозяйственного производства в регионе

Аспект	Обоснование
Устойчивость производства к изменяющимся условиям	Климатические изменения, эпидемии, деградация почв и другие экологические риски создают значительные угрозы для сельскохозяйственного производства. Методика рационального размещения должна включать стратегии адаптации к этим изменениям. Например, это может быть выбор регионов с минимальными климатическими рисками или использование устойчивых сортов растений, способных противостоять экстремальным погодным условиям.
Оптимизация использования ресурсов	Эффективное управление природно-ресурсным потенциалом, включающим земельные, водные и энергетические ресурсы, является краеугольным камнем устойчивого аграрного развития. Оптимизация территориального размещения

	сельскохозяйственных предприятий способствует минимизации потерь и повышению экономической результативности, что достигается за счёт адаптивного управления водопользованием в засушливых зонах, применения энергоэффективных технологий и дифференцированного подхода к использованию земельных угодий.
Экономическая выгода	Экономическая эффективность размещения должна оцениваться с учётом инфраструктурных затрат, логистики, рыночной конъюнктуры и будущих доходов. Методика должна предоставлять инструменты для анализа рентабельности производственных объектов на разных территориях, включая прогнозирование долгосрочных выгод.
Логистика и рыночный доступ	Близость к рынкам сбыта и наличие развитой транспортной инфраструктуры существенно влияют на логистическую эффективность сельскохозяйственного производства. Методика должна учитывать эти факторы, чтобы минимизировать транспортные издержки и обеспечить быстрое и качественное снабжение продукции на рынки.
Многокритериальный анализ	Размещение сельскохозяйственного производства зависит от множества факторов: экономических, экологических, социальных и технологических. Поэтому методика должна использовать многокритериальный анализ, позволяющий объективно оценить различные варианты размещения с учётом всех ключевых параметров.
Инновации и технологический прогресс	Сельское хозяйство активно меняется под влиянием технологического прогресса, таких как точное земледелие, автоматизация процессов и биотехнологии. Методика должна быть адаптивной, чтобы учитывать влияние новых технологий и внедрять их в процессы размещения.
Социальные и экологические аспекты	Производство должно быть социально и экологически устойчивым. Методика должна включать оценку социальных и экологических воздействий размещения, таких как влияние на занятость и сохранение биоразнообразия

Источник: разработано автором на основе [1; 6].

Все перечисленные аспекты, представленные в таблице, акцентируют внимание на необходимости создания интегративной методики, которая бы учитывала не только производственные и экономические параметры, но и экологические, социальные и инновационные факторы. Такой подход позволяет оценивать пространственное размещение сельскохозяйственных объектов в контексте их долгосрочной эффективности, устойчивости и адаптации к изменяющимся условиям внешней среды.

Таким образом, эффективное пространственное размещение сельскохозяйственного производства является основой для обеспечения устойчивого развития аграрного сектора, как на региональном, так и на национальном уровне. Проведённый анализ показывает, что рациональное использование природных и трудовых ресурсов, интеграция инновационных технологий и учёт рыночных тенденций играют ключевую роль в оптимизации сельскохозяйственного производства. Для Согдийской области Республики Таджикистан необходимо учёт локальных особенностей, таких как климат, доступность водных ресурсов и транспортной инфраструктуры, для повышения производительности и конкурентоспособности

аграрного сектора. Разработка научно обоснованной методики пространственного размещения, которая учитывает экономические, социальные и экологические аспекты, позволит не только увеличить объём производства, но и создать условия для устойчивого роста, повышения уровня жизни и сохранения природных ресурсов для будущих поколений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпатов А.В., Семкин А.Г. Стратегическое управление размещением и специализацией сельскохозяйственного производства на региональном уровне // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. 2020. № 4 (61). С. 80–88.
2. Алтухов А.И. Пространственное развитие сельского хозяйства страны: вопросов больше, чем ответов // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. 2018. № 8. С. 215–218.
3. Баккуев Э.С. Сельское хозяйство в системе экономического роста регионального хозяйства // Экономика и социум. 2013. № 3 (8). С. 80–83.
4. Губанова Е.В., Сибиряев А.С., Токмурзин Т.М. Пространственное размещение населения и отраслей сельского хозяйства в РФ // Вестник НГИЭИ. 2023. № 3 (142). С. 50–60.
5. Кузьменкова В. Д. Методологические основы размещения и специализации сельского хозяйства в российской экономике // Вестник Института дружбы народов Кавказа (Теория экономики и управления народным хозяйством). Экономические науки. 2010. № 3 (15). С. 74–80.
6. Рюмкина И.Н., Рюмкин С.В., Итыгилова Е.Ю., Санжина О.П., Терютина М.М. Уровень достижения целей устойчивого развития сельского хозяйства на сельских территориях: экономический аспект // Кон-курентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2022. № 11. С. 362–370.
7. Сагина О.А. Эффективность пространственного размещения сельского хозяйства: теоретический подход // Вестник НГИЭИ. 2023. № 12 (151). С. 113–124.

УДК 332.13

Косимов З. А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗМЕЩЕНИЯ КЛАСТЕРНЫХ СТРУКТУР В УСЛОВИЯХ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследуется понятие кластера и уточняется его особенности как одним из эффективных форм пространственной организации производства. Рассматриваются теоретические основы размещения кластерных структур в экономике региона. В данном аспекте анализируется ряд теории и концепции по размещению кластерных структур и обосновывается их вклад к оптимальному размещению кластерных структур. Раскрывается роль и значение обеспечения оптимальности размещения данных структур в экономике региона. В связи с переходом страны и его регионов к «зеленой» экономике, исследуется сущность и современные подходы к данному категории. Обосновывается, что размещение кластерных структур в условиях «зеленой» экономики имеет свои особенности, поскольку «зеленая» экономика, как все другие направления экономического развития требует адекватного подхода к управлению. Следовательно, в целях оптимальному размещению кластерных структур в условиях формирования зеленой экономики следует разработка и реализация механизма размещения. С учетом вышесказанных предложен механизм формирования и размещения кластерных структур в условиях обеспечения устойчивого развития экономики региона. Предложенный механизм способствует к формированию налаженной и эффективной системе размещения кластерных структур в симбиозе с не нарушением экологических норм и стандартов, тем самым обеспечить

экономико-эколого-социальной устойчивости и формированию «зеленой» экономики в регионе и страны в целом.

Ключевые слова: кластер, кластерная структура, теория размещения; зеленая экономика; специализация, устойчивое развитие; кластеризация, экологические стандарты, благосостояние население.

Қосимов З. А.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҶОЙГИРКУНИИ СОҲТОРҲОИ КЛАСТЕРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ САБЗ

Дар мақола мафҳуми кластер таҳқиқ карда шуда, хусусиятҳои он ҳамчун яке аз шаклҳои самараноки ташкили ғазои истеҳсолот аниқ карда мешавад. Асосҳои назариявии ҷойгиркунии соҳторҳои кластерӣ дар иқтисодиёти минтақа пешбинӣ карда мешавад. Дар ин ҷабҳа, як қатор назарияҳо ва концепсияҳо оид ба ҷойгиркунии соҳторҳои кластерӣ таҳлил карда шуда, саҳми онҳо дар ҷойгиркунии муносиби соҳторҳои кластерӣ асоснок карда мешавад. Нақш ва аҳамияти таъмини муносиби ҷойгиркунии ҷунин соҳторҳо дар иқтисодиёти минтақа равшан карда мешавад. Асоснок карда мешавад, ки ҷойгиркунии соҳторҳои кластерӣ дар шароити иқтисоди «сабз» дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад, зеро иқтисоди «сабз» мисли дигар самтҳои рушди иқтисодӣ дар идоракунии муносибати мувофиқро талаб менамояд. Дар навбати худ, бо мақсади ҷойгиркунии муносиби соҳторҳои кластерӣ дар шароити ташаккули иқтисоди «сабз» таҳия ва амаликунии механизми ҷойгиркунии зарур аст. Бо назардошти гуфтаҳои боло, механизми ташаккул ва ҷойгиркунии соҳторҳои кластерӣ дар шароити таъмини рушди устувори иқтисоди минтақа пешниҳод карда шудааст. Механизми пешниҳодшуда, ба ташаккули муназзам ва самарабахши низоми ҷойгиркунии соҳторҳои кластерӣ, бо назардошти риоя намудани меъёрҳо ва стандартҳои экологӣ мусоидат намуда, устувории иқтисодӣ-экологӣ-иҷтимоӣ ва ташаккули иқтисоди «сабз»-ро дар минтақа ва умуман кишвар таъмин менамояд.

Вожаҳои калидӣ: кластер, соҳтори кластерӣ, назарияи ҷойгиркунии, иқтисоди «сабз», таҳассусмандӣ, рушди устувор, кластеригардонӣ, стандартҳои экологӣ, неқӯаҳолии аҳоли.

Kosimov Z. A.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PLACEMENT OF CLUSTER STRUCTURES IN A GREEN ECONOMY

The article examines the concept of a cluster and clarifies its features as one of the effective forms of a spatial organization of production. The theoretical foundations of the placement of cluster structures in the economy of the region are considered. This aspect analyzes a number of theory and concepts on the placement of cluster structures and substantiate their contribution to the optimal placement of cluster structures. The role and importance of ensuring the optimality of the placement of these structures in the economy of the region is revealed. In connection with the transition of the country and its regions to the “green” economy, the essence and modern approaches to this category are investigated. It is substantiated that the placement of cluster structures in the conditions of the “green” economy has its own characteristics, since the green economy, like all other directions of economic development, requires an adequate approach to management. Therefore, in order to optimal placement of cluster structures in the conditions, the formation of a green economy follows the development and implementation of the placement mechanism. Taking into account the above, the mechanism of the formation and placement of cluster structures in the conditions is proposed to ensure the sustainable development of the region’s economy. The proposed mechanism contributes to the formation of an established and effective system for the placement of cluster structures in symbiosis with non-violation of environmental norms and standards, thereby ensuring economic-ecological and social stability and the formation of a green economy in the region and the country as a whole.

Key words: cluster, cluster structure, placement theory; green economy; specialization, sustainable development; Clastorization, environmental standards, well-being population.

Идея создания кластерных структур возник в конце XX-го века. Первоначальная цель создания таких бизнес-структур являлся обеспечение конкурентоспособности регионов. Поэтому в последние годы в целях обеспечения социально-экономического развития и повышения конкурентоспособности пространственной экономики во многих ведущих постиндустриальных странах используется кластерная модель развития.

Для того чтобы выявить и обосновывать роль и значение оптимального размещения кластерных структур в обеспечении социально-экономического развития региона, нам предстоит задача рассмотреть понятие и особенности кластеров как одного из форм территориальной организации производственных структур.

Категория «кластер» с точки зрения его применения, изначально было использована в естественных науках, в дальнейшем данное понятие получило более широкого применения в обыденной жизни.

Согласно интерпретационному анализу, данное понятие впервые было введено в научный оборот американским экономистом Майклом Портером. В настоящее время со стороны отечественных и зарубежных ученых были предложены различные определения кластера, которые по тем и или иным способом описывают отдельные его черты (см. таблица 1).

Таблица 1.

Некоторые определения кластера и их особенности

Автор	Год	Определение кластера	Особенности определение
М. Портер	2000	Кластер, или промышленная группа, - это группа географически соседствующих взаимосвязанных компаний и связанных с ними организаций, действующих в определенной сфере и характеризующихся общностью деятельности и взаимодополняющих друг друга[11, с.207].	В данном определении основной акцент делается к объединению производительных сил для формирование воспроизводительного цикла и тем самым получить с этого синергетического эффекта.
Ерзнкян Б.А. и Акинфеева Е.В.	2009	Кластер может выражаться как форма совместной организации предприятий, которые взаимодействуют между собой[5, с. 167-168.].	Юридическая закреплённость не является обязательным для предприятий, формирующие кластеров. Кластер может и формироваться естественным путем.
Жданова О.И.	2008	«Кластер или промышленная группа это группа географически соседствующих взаимосвязанных компаний и связанных с ними организации, действующих в определенной сфере, характеризующихся общностью деятельности и взаимодополняющих друг друга. Одной из интегрированных моделей региональной экономики является кластерная модель размещение» [6, с.62].	Здесь основной акцент делается к взаимодействию и взаимодополняемости предприятий в рамках кластерной модели интеграции.
Фадеев А.М.	2008	Кластер это форма организации предприятий с наличием внутренней конкурентной среды, а также с значительными конкурентными преимуществами при выходе на глобальный экономический рынок[17].	С помощью кластеров можно достичь внедрению новых технологии, снижение затраты и тем самым выигрывать в конкурентной борьбе с теми предприятие которые находятся вне кластера.
Туфетулов А.М.	2009	Кластер как новой формой сетевой организации межфирменного взаимодействие, которое с помощью перехода к инновационно-	Предприятия в рамках кластера используя ресурсов и объединяясь горизонтально на основе специализации могут

		ориентированной структурой способно реагировать к трансформационным изменениям[16, с.49].	достичь неисчисляемых результатов
Гафиулина Л.Ф.	2009	Кластер это географическая концентрация предприятий одной или нескольких взаимосвязанных отраслей, конкурирующих, но вместе с тем кооперирующихся друг с другом, извлекающих выгоды из специфических местных активов, совместного расположения и социальной встроенности[3].	Он подразумевает, что здесь прослеживается не только взаимодействие и взаимодополняемости сами предприятия, но и взаимное расположение предприятия с вузами и местными органами власти на основе концентрации и кооперации.
Маркушина Е.В.	2010	Кластер это взаимодействие различных производственных структур на основе трех механизмов, как: кооперации, конкуренции и агломерации[9, с. 321].	В данной толковании отличительной чертой выступает особенности формирование симбиоз кооперации и конкуренции с учетом положительных аспектов агломерации
Шахло Р.	2012	Кластер в некотором роде представляет собой новый взгляд на использование преимуществ отраслевого расположения организаций и эффективное региональное управление [19, с.130].	Автор уделяет особенное внимание использованию преимуществ отрасли за счет кластерной организации и управление производства.
Хомутова Л.Ф.	2012	Кластер-это деловое сообщество родственных и поддерживающих фирм, сконцентрированных географически в одной местности, взаимодействующих друг с другом в рамках единой цепочки создания стоимости, с целью производства конкурентоспособной продукции и содействия устойчивому экономическому росту национальной экономики при целенаправленной поддержке государственных структур, исследовательских и образовательных организаций[18, с.10].	Отличительной особенностью данного определение состоит в том, что акцент формирование кластеров именно направленно на обеспечение конкурентоспособности отечественное производства и тем самым обеспечить устойчивости экономического роста страны с учетом формирование единой цепочки добавленной стоимости.
Каримов Р.А.	2012	Кластером понимается сеть независимых производственных и/или сервисных фирм, включая их поставщиков, создателей технологий и ноу-хау (университеты, научно-исследовательские институты, инжиниринговые компании), связующих рыночных институтов (брокеры, консультанты) и потребителей, взаимодействующих друг с другом в рамках единой цепочки создания стоимости[8, с.22-23].	Особенности данной определении состоит в том, что кластер рассматривается как формирующим механизмом конкурентное преимущества территории страны
Абдуллоев У.Х.	2019	Кластер рассматривается как новая совершенствованная организационная форма интеграции региональных предприятий, направленная на повышение конкурентоспособности отрасли и региона в целом[1, с.10].	Здесь основной акцент направлен на новой формы интеграции предприятия на региональной уровне с целью повышение их конкурентоспособности
Аликулов А.А.	2019	Кластер – представляет собой совокупность взаимосвязанных и взаимозависимых хозяйствующих субъектов основных и вспомогательных отраслей, интегрированных организационно-экономической структурой, расположенных в пределах определенной территории и осуществляющих свою деятельность с единой целью [2, с.9].	В этой трактовки не только прослеживается взаимодействие субъектов основных и вспомогательных отраслей, но и их особой интеграции (организационно-экономической структурой), также общая цель их деятельности

Авторское определение	2024	кластер – это не только форма пространственной организации производства определенной отрасли взаимодействующих и взаимодополняющих на основе конкуренции, концентрации, кооперации и агломерации, но и инновационно-технологической модели организации специализированных на производстве продуктов и оказание услуг.	
------------------------------	------	---	--

Исходя из теоретических анализов по отношению понятия кластера (см. таблица 1), его можно сформулировать следующим образом: кластер – это не только форма пространственной организации производства определенной отрасли взаимодействующих и взаимодополняющих на основе конкуренции, концентрации, кооперации и агломерации, но и инновационно-технологической модели организации специализированных на производство продуктов и оказание услуг.

На наш взгляд, отличительными аспектами кластера от других форм территориальной организации, как корпорации, холдинга, альянсов, территориально-производственные комплексов, финансово-промышленных групп является их ускоренной способности реагирования к быстроменяющейся среде. В дополнение к сказанному в качестве отличия можно перечислить существование конкуренции внутри элементов кластера и их самостоятельности; географической концентрации; формирование происходит снизу-вверх; вертикальная и горизонтальная интеграция элементов и т.д.

К особенностям кластера как формой организации хозяйственной деятельности также можно отнести: самоорганизация, т.е. стихийный процесс образования; отсутствия формальной основы; концентрация и специализация предприятий; территориальной и секторальной близости фирм; внутренние и межотраслевые взаимозависимости и взаимодополняемости; тесной взаимосвязи внутри фирмы в процессе создание прибавочной стоимости продуктов и оказание услуг; большие возможности доступа к информации и финансовым ресурсам; высокий степень локализации, интеграции, агрегации и агломерации ряде фирм в определенном пространстве; большие возможности доступа к инновациям и функционирование инновационной активности; критическая масса предприятий и т.д.

Согласно теоретическим анализам приведенными нами в рамках исследования теоретических основ размещения кластерных структур в экономике региона выявлено, что в формирование и размещение этих структур в региональной экономике послужили теории и концепции ряд экономистов-регионалистов (см. таблице 2).

Таблица 2.

Теоретические основы формирования и размещения кластерных структур в региональной экономике

№	Суть теории	Роль теории в формировании и размещении кластеров в регионе
1.	Теория сельскохозяйственного штандорта - И. фон Тюнен (1826 г.)	
	Выявление закономерности размещения сельскохозяйственного производства. Здесь основной акцент направлен на целесообразное размещение всех звеньев производства сельскохозяйственных продуктов с учетом их расстояние с рынком сбыта.	Рационализация издержек связанные с осуществлением каждого воспроизводственного цикла сельскохозяйственного производства с учетом расстояния и месторасположение, которые приведет к рациональное размещение сельскохозяйственного кластера и тем самым обеспечить эффективности размещение предприятий в рамках кластерной интеграции.
2.	Рациональный штандорт промышленного предприятия – В. Лаунхардт (1882 г.)	
	Оптимальное размещение промышленных предприятий в той или иной территории региона с учетом особенности расположения источников сырья и рынков сбыта. Предпосылками формирования теории являются транспортные	Способствует оптимальному размещению промышленных кластеров в определенной территории региона с учетом особенности расположения источников сырья и рынков сбыта и тем самым повысить эффективность

	издержки как решающее звено оптимальности размещения, а производственные расходы в каждой точке территории региона одинаковые (локационный треугольник Лаундхардта)	формирования хозяйственных единиц в пространстве региона.
3.	Теории промышленного штандорта - А. Вебер (1909 г.)	
	В определенной территории подразумевается минимизация общих издержек за счет оптимального размещения промышленных предприятий с учетом, как транспортных издержек, так и рабочей силы и агломерации.	Содействует рациональному размещению промышленных кластеров в определенном пространстве территории региона на основе минимизации общих издержек с учетом издержек на транспорт, рабочую силу и агломерацию.
4.	Теория неоднородности пространства - А. Предела и Т. Паландера (20-е гг. XX в.)	
	Оптимизации система взаимодействие сельскохозяйственных и промышленных предприятий на основе минимизации не только транспортных и общих издержек производства, здесь ещё и проявляется необходимости повышение прибыли с учетом цены, ренты, спроса и предложения.	Внесет значительный вклад в формировании и рационального размещения кластеров за счет повышения эффективности организации взаимодействия сельскохозяйственных и промышленных предприятий исходя из особенности территориальных систем и разницы в стоимости ресурсов
5.	Теория соотношения факторов производства - Э. Хекшера и Б. Олина (30-е гг. XX в.)	
	Повышение результативности деятельности производительных сил на основе определения ведущих отраслей производства и тем самым обеспечить их экспорта с учетом имеющихся в избытке факторов производства в данной территории.	Предполагается, определяя приоритетные отрасли производства и тем самым специализируясь на производстве данных отраслей с учетом имеющихся избыточных факторов производства данной территории и, тем самым способствовать размещению кластеров именно в данных территориях.
6.	Теория центральных мест - В. Кристаллера (1933 г.)	
	Суть теории состоит в том, что рациональное формирование и размещение экономических центров способен эффективно обеспечить не только самой территории, но и пригородных территорий, за счет минимизации транспортных и административных издержек	Данная теория заложит основу для формирования и рационального размещения ядра кластера в определенных территориальных экономических центров.
7.	Теория пространственная организация хозяйства - А.Лёша (1940 г.)	
	Сетевая организация хозяйства должно размещаться на определенной территории так, чтобы во первых территория полностью использовалась, во вторых, обеспечивалась максимизация прибыли производителей, во третьих должны быть учтены интересы государства.	Данная теория выступает как основу для эффективной сетевой организации и размещение кластера в целях полного использования имеющихся ресурсов и повышение эффективности производств.
8.	Цельная теория экономического пространства - У. Айзарда (1956 г.)	
	Обосновывается оптимальность размещения производительных сил на основе потребительского спроса, географического распределение населения и имеющихся экономических ресурсов.	В процессе целесообразности размещение кластерных структур способствует эффективному и упрощенному анализу потребительского спроса, его географического распределения и имеющихся экономических ресурсов территории.
9.	Теория абсолютных и сравнительных преимуществ - А. Смита (1962), Д. Рикардо (1955)	
	Повышение устойчивости и развитие региона, а также страны в целом, обеспечиваются на основе определения абсолютных и сравнительных преимуществ, разделение труда, на основе специализации экономической деятельности с учетом природно-климатическими условиями, доступности всех факторов производства с наименьшими издержками.	Эффективность формирования и размещения кластерных структур в регионе гарантируется на основе определения территориальных абсолютных и сравнительных преимуществ, специализации производства на основе имеющихся в обилии факторов производства.

10.	Теория промышленного района (локализация производства) - А. Маршала (1890 г.)	
	Суть теории состоит в том, что именно концентрация и специализация малых и средних фирм в определенной географической территории в отдельных стадиях единого воспроизводственного цикла формируют промышленные районы, которые ведут к оптимизации размещения производительных сил к сырью и рынкам сбыта, и тем самым повысить уровень конкурентоспособности региона исходя из особенности расположения территории, природно-климатических условий и т.д.	Локализацией производства определенных товаров и услуг на основе концентрации и специализации малых и средних предприятий с учетом природно-климатических условий территорий приводить к формированию промышленных районов и эта станет предпосылкой к перспективному и уместному размещению кластеров и их структурных элементов
11.	Теории опорного экономического каркаса, концепции (теории) опорного каркаса территориальной структуры народного хозяйства - Н.Н. Баранский (1946), Г.М. Лаппо (1983)	
	Суть теории состоит в том, что развитие территории обеспечивается за счет эффективного формирования экономических каркасов в природно-климатических точках территории и повышения уровня их взаимодействия и взаимодополняемости.	Создавая прогрессивные звенья производства в различных точках территории исходя из природно-климатических особенности территории и рационального обеспечения их взаимодействия можно достичь эффективному размещению структурных элементов кластера.
12.	Теории полюсов роста - Т. Мюрдаль (1957), Ф. Перру (2007), Ж. Будвиль (1966 г.)	
	Предпосылками развитие территории и региона в целом можно отнести к размещению ряде производств во взаимодействии с различными приоритетными отраслями производства на основе концентрации и географической агломерации с учетом географического положения и территориальных особенностей, которые в целом способны породить формирование, развитие промышленных центров и тем самым послужить источником инновации и прогресса региона.	Определяя набор формирующихся и развивающихся отраслей производства на базе географической особенности территории, которые во взаимодействии и взаимодополняемости могут стать базой для формирования эффективной интеграции и обеспечение рационального размещения кластеров и их структурных элементов.
13.	Теория несбалансированного развития (прямой и обратной связи) - А.Хиршмана (1958 г.)	
	Финансирование ограниченных размеров инвестиции в приоритетные стратегические отрасли, которые приведут к автоматическому развитию остальных депрессионных взаимосвязанных отраслей производства с учетом местных территориальных особенностей региона.	В процессе формирования и целесообразного размещения кластерных структур рационализируется использование финансовых средств в его инвестировании в стратегических важных взаимосвязанных отраслях промышленности и сельского хозяйства региона.
14.	Теория оси развития - П. Потье (1963)	
	В процессе формирования и функционирования полюсов роста в определенной территории, и их взаимодействие, тех территорий, которые находятся между этими полюсами, формируя транспортную связь, берут толчок к развитию и, тем самым создают оси (коридоры) развития.	Они создают базу для формирования и развития устойчивых связей между отраслями производства, и тем самым обеспечить эффективность размещения кластерных структур в пространстве региона.
15.	Теория «центр-периферия» - Дж. Фридмана (1966 г.)	
	Суть теории заключается в том, что развитие определенных территорий основывается на определении центральных, периферийных частях территории с учетом эффективного взаимодействия и взаимодополняемости.	Значение данной теории в формирование и оптимальному размещению кластеров заключается в том, что формирование центральных и периферийных экономических районов определяют место размещение ядра кластеров и других их взаимосвязанных и взаимодополняющих территориальных элементах.
16.	Теории каркасных структур - И.М. Маергойз	
	Суть теории состоит в том, что оптимальное территориальное организация размещение производства основывается на формирование	Эффективная структуризация производственно-экономического каркаса на основе рационального территориального разделения

	эффективной структуры каркаса исходя из территориальной географической разделении труда.	труда может формировать отношение территориальной близости, функциональной зависимости и взаимодополняемости цепочки создание стоимости товаров и тем самым способствует рациональному размещению производственных звеньев кластера
17.	Теория территориально-производственных комплексов - Н.Н. Колосовский (1940 г.), М.К. Бандман (1980 г.)	
	В данной теории обосновывается повышение экономического эффекта за счет размещения совокупности производства рядом друг с другом, исходя из территориальных природно-климатических особенностей территории	Формирование территориально-производственных комплексов в определенных территориях региона, служить источником трансформации в кластерах с учетом формирования факторов конкуренции между производственными цепочками
18.	Теория агломерации - П. Кругман (1995)	
	Обосновывается пространственное развитие региона за счет концентрации производства вокруг центра. В данном случае сосредоточение вокруг центра выступает основным фактором роста.	Фактор агломерации выступает одним из основных источников формирования и оптимальное размещение кластерных структур в пространстве региона.
19.	Теория случайного роста - Дж. Эллисона и Е. Глейзера, Т. Холмса и Стивенса (1997)	
	Суть теории состоит в том, что концентрация промежуточных производств вокруг основной производственной деятельности приведет к их случайному экономическому росту, т.е. здесь наблюдается эффект агломерации.	Случайного роста, возникающий впоследствии экономической агломерации, которое приведет к быстрому и эффективному размещению кластерных структур в территориях региона.
20.	Кластерная теория экономического развития - Майкл Портер (1993)	
	Суть теории состоит в том, что экономическое развитие региона обеспечивается за счет умеренной концентрации, специализации, кооперации, конкуренции и агломерации взаимосвязанных и взаимодополняющих производственных отраслях находящихся в территориях близких по географическому расположению.	Данная теория внесет весомый вклад в формирование и размещение кластерных структур, поскольку они обосновывают необходимости размещения структурных звеньев кластеров в определенных географических точках территории региона с учетом имеющихся взаимосвязи и взаимообусловленности территориальных отраслевых производств.
21.	Теория региональных кластеров - М. Энрайта (1993)	
	Суть теории состоит в том, что достижение должного развитие и обеспечения конкурентоспособности региона возможно на основе агломерации совокупности взаимодействующих и взаимодополняющих отраслей, которые расположены по географической близости с учетом территориальных особенностей.	Демонстрирует взаимодействие и взаимодополняемость отраслей промышленности и сельского хозяйства, которые по географическому плану находятся вблизи друг от друга, тем самым определяют содержание размещения видов кластеров и их мест расположения исходя из территориальной и природно-климатических условий региона.
22.	Концепция кластерного опорного каркаса регионов - Печаткин В.В. (2015)	
	В данной теории обосновывается комплексное развитие региона, включая социальное, экологическое и экономическое на основе формирования каркасов именно данных типов. Отмечается, что развитие региона обеспечивается за счет формирования территориальных сетей конкурентоспособных кластеров.	Данная теория позволяет определить географическую и технологическую взаимосвязь предприятий определенной территории, которые конкурируют между собой на основе концентрации, кооперации и специализации, тем самым формируют комплексный каркас территории. Все это позволит более адекватного и рационального размещения кластеров разных видов исходя из пространственных отличительных особенностей территорий региона.

Источник: составлено автором.

Исходя из данных таблицы №2, можно сделать следующие выводы, то есть начиная от первых теорий в формировании и целесообразного размещения кластерных структур к которым можно отнести следующее: немецкие исследователи-экономисты как, И. фон Тюнен (1826 г.) (Теория сельскохозяйственного штандорта); В. Лаунхардт (1882 г.) (Рациональный штандорт промышленного предприятия); А. Вебер (1909 г.) (Теории промышленного штандорта); А. Пределя и Т. Паландера (20-е гг. XX в.) (Теория неоднородности пространства). Анализируя суть данные немецкой теории можно отметить, что эти исследователи в своих теориях рассматривали закономерности размещения отдельных предприятий, т.е. микроуровне. Именно данные теории создают начальные предпосылки к формированию и оптимальному размещению структурных элементов кластера.

Далее происходит рассмотрение закономерностей размещения отдельных предприятий в определенной территории с учетом территориальных особенностей региона, т.е. на мезоуровне. К данной теории можно отнести следующие мысли таких ведущих ученых как: Э. Хекшера и Б. Олина (30-е гг. XX в.) (Теория соотношения факторов производства); В. Кристаллера (1933 г.) (Теория центральных мест); А.Лёша (1940 г.) (Теория пространственная организация хозяйства); У. Айзарда (1956 г.) (Цельная теория экономического пространства). Начиная с 1930 годов в качестве объекта исследования этих ученых наблюдается переход объекта исследования от отдельных предприятий к основным факторам, влияющие на размещение предприятий исходя из особенностей их территорий.

Уже начиная с 1962 году А. Смита (1962), Д. Рикардо (1955) (Теория абсолютных и сравнительных преимуществ) идет рассмотрение закономерностей определения абсолютных и сравнительных преимуществ территории страны.

Английский экономист А. Маршала (1890 г.) (Теория промышленного района (локализация производства)) в конце 18-го века уже исследовал закономерности концентрации и специализации малых и средних фирм в определенной географической территории в отдельных стадиях единого воспроизводственного цикла формируются в промышленных районах, впоследствии чего приведет к оптимизации размещения производительных сил к сырью и рынка сбыта и тем самым повысить уровень конкурентоспособности региона исходя из особенностей расположения территории, природно-климатических условий и т.д.

Формирование экономических территорий и их взаимодействие как основного локомотива к оптимальному размещению кластерных структур анализируется следующими экономистами-регионалистами как, Н.Н. Баранский (1946), Г.М. Лаппо (1983) (Теории опорного экономического каркаса, концепции (теории) опорного каркаса территориальной структуры народного хозяйства); Т. Мюрдаль (1957) Ф. Перру (2007), Ж. Будвиль (1966 г.) (Теории полюсов роста); И.М. Маергойз (теории каркасных структур). Они в своих исследованиях в основном рассматривают особенности формирования остов экономических районов.

Для эффективного и рационального размещения кластерных структур определение и инвестирование в стратегически важных отраслей производства не зависимо от того, данная территория является ли депрессионным и играет весьма важную роль. В этом аспекте можно привести научно-обоснованную работу американского экономиста А.Хиршмана (1958 г.) (Теория несбалансированного развития (прямой и обратной связи)), поскольку именно в данной работе особо и закономерно отмечается, что несбалансированное развитие приводит к сбалансированному развитию территории.

На пути достижения желаемого эффекта от рационального размещения кластерных структур обеспечение развития тех территорий, которые находятся между полюсами роста, также формирование устойчивых связей между основным и периферийным территориальным производством играет стержневую роль. Соответственно в данном направлении можно перечислить научные достижения следующих ученых, как П. Потье (1963) (Теория оси развития); Дж. Фридмана (1966 г.) (Теория «центр-периферия»). Так как, они достигли теоретическому обоснованию формирования и развития устойчивых связей между отраслями производства, и тем самым обеспечит эффективности размещения кластерных структур в

пространстве региона, также формирование центральных и периферийных экономических районов как основу определения места размещения ядро кластеров и других их взаимосвязанных и взаимодополняющих территориальных элементов.

Формирование совокупных производств и их взаимодействие являются источником трансформации в кластерах с учетом формирования факторов конкуренции между производственными цепочками, особо теоретически обосновано экономистами, как Н.Н. Колосовский (1940 г.), М.К. Бандман (1980 г.) (Теория территориально-производственных комплексов); П. Кругман (1995) (Теория агломерации); Дж. Эллисона и Е. Глейзера, Т. Холмса и Стивенса (1997) (Теория случайного роста). Авторы отмечают, что создание совокупных территориальных производств и их взаимодействие, сосредоточение производственных структур и их промежуточные звенья вокруг центра, выступают источниками развития экономики региона.

В конце 20 века сформировались ряд теории и концепции в направлении формирования и развития кластера, как: кластерной теории экономического развития (Майкл Портер (1993)); теория региональных кластеров (М. Энрайта (1993)); концепция кластерного опорного каркаса регионов (Печаткин В.В. (2015)). Вклада данных теории к оптимальному размещению кластерных структур можно обосновать следующими доводами, данной теории: во первых, обосновывают необходимости размещения структурных звеньев кластеров в определенных географических точках территории региона с учетом имеющихся взаимосвязи и взаимообусловленности территориальных отраслевых производств; во вторых, демонстрирует взаимодействие и взаимодополняемость отраслей промышленности и сельского хозяйства, которые по географическому плану находятся вблизи друг от друга, тем самым определяют содержание размещения, виды кластеров и их место расположения, исходя из территориальной и природно-климатических условия региона; в-третьих, определить географическую и технологическую взаимосвязь предприятий определенной территории, которые конкурируют между собой на основе концентрации, кооперации и специализации, тем самым формируют комплексный каркас территории. Все это позволит более адекватного и рационального размещения кластеров разных видов исходя из пространственных отличительных особенностей территории региона.

Оптимальное размещение кластерных структур в экономики региона приведут к следующим эффектам: взаимодействие органов власти с бизнесом; выявление проблемы и сильные стороны экономического сектора региона; повышается эффективность функционирования предприятия и увеличению государственных налоговых поступлений; увеличивает возможности расширения рынков сбыта; гарантирует экономическую устойчивость кластерной системы, и тем самым значительным финансовым средствам; повышает уровень квалификации работников; формирование и развитие научно-исследовательских инфраструктур; снижение общей экономической издержки и т.д. Кроме того, оптимальное формирование и размещение кластерных структур способствуют внедрению новой техники и технологии, развитию наукоемких производств, чем обеспечивают устойчивость региональной экономики в динамичной рыночной среде.[10] Это означает, что одним из способов достижения и перехода к инновационной форме технологий производства, и тем самым обеспечивать конкурентоспособность формы организации размещение производственных структур является кластерной.

Необходимо отметить, что размещение кластерных структур в условиях «зеленой» экономики имеет нечто непростой характер, поскольку «зеленая» экономика, как все другие направления экономической науки имеет свои отличительные особенности. В этом аспекте следует рассматривать некоторые толкования по поводу «зеленой» экономики.

По словам узбекского ученого Р. Рахмонова «зеленая» экономика представляет собой некоторый вид концепции экономической системы, целью которой является достижение устойчивости экономического развития с учетом снижения отрицательных влияний данных отношений в окружающей среды [12]. Иными словами, в этом определении автор

сосредоточиться на решение природно-техногенной проблемы и тем самым, обеспечить устойчивое будущее.

В докладе UNEP говорится, что «зеленая» экономика это такая система экономических отношений в рамках которого, во-первых, ориентир на благосостояние населения; во-вторых, гарантирование социальной справедливости; в-третьих, снижение отрицательных воздействий на окружающую среду [21]. Данное определение подразумевает обеспечение равновесия между экономическим ростом и гарантией не нарушения экологических норм.

В одной из конференции ООН по торговле и развитию «Дорога к Рио+20» имеются следующее определения зеленой экономики: зеленая экономика это такая экономика, при которой, экономический рост и экологическая культура на основе взаимодействия и взаимодополнения укрепляют друг друга [20].

Членами Комиссии по окружающей среде ИСС исследуя «зеленую» экономику ими обобщены, что в каждой цепочке добавленной стоимости товаров и услуг снижение плохое воздействие на экосистему, формирование и повышение энерго- и ресурсоэффективности, сокращение отходов от производства на основе применения экологически-ориентированной технологии производства, вложение в низкоуглеродную энергетику (ветровая, солнечная и т.д.) и ВИЭ.

Зомонова Э.М. исследуя понятие и принципы «зеленой» экономики подразумевает «зеленую» экономику как особую модель экономического роста, которое зиждется на устойчивое развитие, состоит в комплексном подходе к принятию решений, улучшению качества жизни в условиях внедрения и пользования ресурсосберегающей и ресурсоэффективной технологии производства [7, с.16].

Согласно мнению Сивкова А.И. [13] «зеленая» экономика — это экономическая система, которое направлено на рациональное пользование факторов производства, как: человеческий, природный и материальный с целью рациональной минимизации природно-климатических рисков и гарантирование устойчивого социально-экономического развития. В этом определении автор больше всего ориентируется на введение в действие необходимых факторов производства в динамических периодах, тем самым обеспечить устойчивый экономико-экологический рост.

Категория «зеленая» экономика в работе российского ученого Егорова М.С. раскрыта таким образом: экономика и экономических отношений зависимой от природы; сосредоточена на обеспечение благосостояние общества путем введения в действие природных ресурсов; вовлечение продуктов конечного пользования в производственный процесс [4]. В данном толковании автор делает упор на обеспечение благосостояния населения во взаимодействии с природой и пользование природных ресурсов, как основа для функционирования воспроизводственных циклов, также использование конечных продуктов, как сырье для нового производственного процесса.

Обобщая вышеизложенное по отношению «зеленой» экономики, мы предполагаем, что «зеленая» экономика — это особая модель экономико-экологическо-социального роста, при которых: обеспечивается благосостояние общества; рационализируется соотношение экономического роста с не нанесением какого-либо вреда окружающей среде; гарантируется социальной справедливости; организация производства отходов; пользование низкоуглеродной, ресурсосберегающей и энергоэффективной технологии производства. Соответственно все это приводит к возобновлению энергии, энергоэффективности, гарантирование устойчивости сельского хозяйства, обеспечение биоразнообразия и в конечном итоге к снижению техногенной нагрузки к окружающей среде, и тем самым не навредить природного капитала территории страны.

Необходимости перехода экономики страны и его регионов, особенно Согдийской области к «зеленой» системе обусловлено тем, что данная система обеспечивает устранение ряда отрицательных последствий коричневой экономики. Базой формирования и развития «зеленой» экономики в стране и его регионов являются следующие: ежегодные Послания Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Олии Республики Таджикистан; Национальная стратегия

развития Республики Таджикистан на период до 2030 года; Стратегии развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы и т.д.

Необходимо отметить, что в Республики Таджикистан и его регионов имеется необходимые предпосылки и возможности для эффективного формирования и функционирования структурных элементов «зеленой» экономики. Особенно пресной воды, высокогорье, отличительные природы, и ВИЭ [15, с. 5-6.]. В основном регионов страны обеспеченны электроэнергией, которые почти 98% из них вырабатываются за счет водных ресурсов, т.е. ГЭС-ов, которые являются возобновляемыми источниками энергии. В дополнении к отмеченному, у нас в регионе и страны, в целом почти целый год является солнечными днями, что выступает одним из приоритетов к эффективному формированию и развитию «зеленой» экономики.

С учетом значимости размещения кластерных структур в экономике региона, разработка механизма размещения кластерных структур в условиях формирования «зеленой» экономики является необходимым, так как без адекватного механизма размещения обеспечить их взаимодействия в рамках кластерной структуры становится трудным, особенно в условиях формирования и развития зелёных кластеров (см. рис. 1).

Предложенный механизм размещения кластерных структур в контексте формирования «зеленой» экономики предполагает, что главными субъектами, которые играют фундаментальную роль в определении основных направлений размещения кластерных структур являются Парламент и Правительство страны, профильные министерства и ведомства. Они во взаимодействии с бизнес-структурами определяют основные предпосылки, возможности и сферы деятельности кластерных структур в целях оптимизации их размещения с учетом климатических и географических особенностей.

Следует подчеркнуть, что целей формирования и размещения кластерных структур в условиях формирования «зеленой» экономики являются обеспечение устойчивости развития, экологоориентированный технологический прогресс, «зеленые» строительства, организация производства экологический чистый продукт, создание условий для обеспечения циркулярности производства продукции. Все это, в конечном счете, должно привести к повышению уровня благосостояния населения. Стоит отметить, что в долгосрочной перспективе функционирование данного механизма, несомненно, даст ощутимые результаты в направлении оптимизации формирования и размещения кластерных структур и формированию углеродной нейтральности и безотходности экономики.

На наш взгляд такой подход способствует к формированию налаженной и эффективной системе размещения кластерных структур в симбиозе с не нарушением экологических норм и стандартов, тем самым, обеспечить экономико-эколого-социальную устойчивость и формированию «зеленой» экономики в Согдийской области и страны в целом.

Таким образом, размещение кластерных структур в условиях «зеленой» экономики требуют соблюдения некоторых основных критерий, такими как: природно-климатические особенности, целей, принципов и методов «зеленых» стандартов, гармонизации взаимодействия правительства и профильные министерства и ведомства в данном направлении. Соблюдение этих норм и принципов, несомненно, приведут к рациональному размещению и функционированию кластерных структур в национальной и региональной экономике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоев У.Х. Формирование и развитие регионального строительного кластера (на материалах Центрального Таджикистана): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / У.Х. Абдуллоев. – Душанбе, 2019. – 27 с.
2. Аликулов А.Р. Обоснование механизма формирования и развития регионального банковского кластера (на материалах Центрального Таджикистана): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.Р. Аликулов. – Душанбе, 2019 – 26 с.

3. Гафиуллина Л.Ф. Функционирование кластеров в регионе как выход из экономического кризиса / Л.Ф. Гафиуллина // Вестник КазГУКИ. – 2009. – №4. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsionirovanie-klasterov-v-regione-kak-vyход-iz-ekonomicheskogo-krizisa> (дата обращения: 16.10.2024)
4. Егорова М.С. Экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике / М.С. Егорова // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 6-6. – С. 1262-1266.
5. Ерзнкян Б.А. Региональные кластеры как сетевые структуры: особенности формирования и перспективы развития / Б.А. Ерзнкян, Е.В. Акинфеева // Региональная экономика. Микроэкономика. – 2009. – №3. – С.161-174. – С.167-168.
6. Жданова О.И. Кластер как инструмент промышленной политики региона / О.И. Жданова // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – №9(66). – С. 60-67.
7. Зомонова Э.М. Понятие и принципы «зеленой» экономики / Э.М. Зомонова // АНИ: экономика и управление. – 2016. – Т. 5. – № 1(14). – С. 13-16.
8. Каримов Р.А. Особенности формирования конкурентных отношений в условиях перехода к устойчивому развитию сельского хозяйства (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Р.А. Каримов. – Худжанд, 2012. – 135 с.
9. Маркушина Е.В. Кластеры и кластерные стратегии в развитии экономики региона / Е.В. Маркушина // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 2 (34). – С. 321-323.
10. Михеев А.А. Развитие кластеров в региональных экономических системах: преимущества, проблемы, пути поддержки / А.А. Михеев // Проблемы современной экономики. – 2008. – №3. – С. 355-358.
11. Портер М. Конкуренция.: Пер. с англ.: Уч. пос. / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 495 с.
12. Рахмонов Р. Основные особенности зеленой экономики. циркуляционная экономика / Р. Рахмонов // Universum: экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. 2023. 7(106). – URL: <https://7universum.com/ru> (дата обращения: 12.11.2024)
13. Сивкова А.И. Концепция зеленой экономики: сущность понятия / А.И. Сивкова // Human Progress. – 2023. – Том 9, Вып. 2. С. 13. URL: http://progress-human.com/images/2023/Tom9_2/Sivkova.pdf. DOI10.34709/IM.192.13. EDN IRJKFX. (дата обращения: 04.11.2024)
14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Учебник / А. Смит. – М.: Госполитиздат, 1962. – 348 с.
15. Стратегия развития "зелёной" экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы (утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от "30" сентября 2022 года, №482). – Душанбе, 2023. – 69 с.
16. Туфетулов А.М. Кластеры как форма интеграции и поддержки малого и среднего бизнеса / А.М. Туфетулов // Вестник КГФЭИ. Теория и практика хозяйствования. – 2009. – №2(15). – С. 48-51.
17. Фадеев А.М. Промышленные кластеры как форма интеграции хозяйственных структур нефтегазового комплекса / А.М. Фадеев // Север и рынок: формирование экономического порядка. – 2008. – № 1 (20). – С. 173-177. – URL: <https://elibrary.ru> (дата обращения: 08.12.2024)
18. Хомутова Л.Ф. Теория формирования кластерного подхода в национальной экономике Республики Таджикистан: автореф. дис. ...канд. экон. наук: 08.00.01 / Л.Ф. Хомутова. – Худжанд, 2012. – 25 с.
19. Ш. Рахими. Методические вопросы выявления конкурентоспособных кластеров в региональной экономике // Вестник ТГУПБП. – 2012. – № 3 (51). – С. 128-135.
20. The Road to Rio+20: For a Developmentled Green Economy. Second issue / ed. C. M. Simpson. – New York, Geneva: United Nation, 2011. – 98 p.
21. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication / R. Ayres [et al.]. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011. – 44 p.

Қурбонализода Ҳ.Қ.

МАСЪАЛАҲОИ ТАСНИФИ ХАРОҶОТ ДАР НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ХҶУРОКВОРӢ

Қобили қайд аст, ки дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба мисли дигар корхонаҳои истеҳсоли яке аз қитъаҳои муҳимтарини баҳисобгирии муҳосибӣ ин баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши асли мебошад, ки муҳтавои асосии баҳисобгирии идоракуниро дар замони муосир ташкил медиҳад. Таснифи хароҷот дар баҳисобгирии идоракунӣ ба хоҳири дастгирии низоми идоракунии корхона ҳангоми қабули қарорҳои дуруст ва асоснок ба ҷо оварда мешавад, зеро ҳар як роҳбар ё менечер бояд донанд, ки қарори идоракунии қабулшаванда ба корхона чӣ нафъ меоварад. Дар мақолаи мазкур тарзҳои гуногуни таснифи хароҷот дар низоми баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ баррасӣ гардида, бештар ба аломатҳои таснифӣ, ки ҳангоми пешбурди баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ба кор бурда мешаванд, диққати махсус дода шудааст. Вале бояд гуфт, ки дар баҳисобгирии идоракунӣ шумораи зиёди аломатҳои дигари таснифӣ истифода мешаванд ва баррасии онҳо мавзӯи таҳқиқоти алоҳида мебошад.

Калидвожаҳо: маҳсулоти хӯрокворӣ, усулҳои идоракунии хароҷот, арзиши аслии маҳсулот, ташаккули арзиши асли, хароҷоти истеҳсоли, хароҷоти ғайриистеҳсоли, хароҷоти бесамар.

Қурбонализода Ҳ.Қ.

ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ ЗАТРАТ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Стоит отметить, что на предприятиях пищевой промышленности, как и на других производственных предприятиях, одним из важнейших направлений бухгалтерского учета является учет затрат и калькуляция себестоимости, что составляет основное содержание управленческого учета в современное время. Классификация затрат в управленческом учете осуществляется в целях поддержки системы управления предприятием при принятии правильных и обоснованных решений, поскольку каждый руководитель или менеджер должен знать, какую пользу принесет предприятию управленческое решение. В данной статье рассматриваются различные способы классификации затрат в системе управленческого учета предприятий пищевой промышленности, при этом особое внимание уделяется классификационным признакам, которые используются при учете производственных затрат и расчете себестоимости продукции. Однако следует сказать, что в управленческом учете используется большое количество других классификационных признаков, рассмотрение которых является предметом отдельных исследований.

Ключевые слова: пищевые продукты, методы управления затратами, себестоимость продукции, формирование себестоимости, производственные затраты, непроизводственные затраты, непроизводительные затраты.

Qurbonalizoda H.Q.

ISSUES OF COST CLASSIFICATION IN THE MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

It is worth noting that at food industry enterprises, as well as at other manufacturing enterprises, one of the most important areas of accounting is cost accounting and costing, which is the main content of management accounting in modern times. Classification of costs in management accounting is carried out in order to support the enterprise management system in making correct and reasonable decisions, since each manager or executive must know what benefit the management decision will bring to the enterprise. This article examines various methods of classifying costs in the management accounting system of food industry enterprises, with special attention paid to the classification features that are used in accounting for production costs and calculating the cost of production. However, it should be said that management accounting uses a large number of other classification features, the consideration of which is the subject of separate studies.

Keywords: food products, cost management methods, cost of production, cost formation, production costs, non-production costs, ineffective spending.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саноати хӯрокворӣ яке аз бахшҳои муҳимтарини иқтисодиёт буда, саҳми он дар истеҳсоли молҳои барои қонеъгардонии ниёзи аввалиндараҷаи аҳолии кишвар нақши калонро мебозад. Мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2023 дар мамлакат ба андозаи 11,6 миллион сомонӣ маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол шудааст, ки дар натиҷа ҳиссаи саноати хӯрокворӣ дар таркиби нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулоти саноатӣ 24,8 фоизро ташкил додааст. Аз 87,5 ҳазор нафар кормандони ба ҳисоби миёна дар соли 2023 дар соҳаи саноат коркунанда 13,4 ҳазор нафар (15,3%-и онро кормандони саноати хӯрокворӣ ташкил медиҳанд (ҳамагӣ коргарони соҳаҳои саноат - 72,2 ҳазор нафар, аз ҷумла 9,9 ҳазор нафар ё 13,7% дар саноати хӯрокворӣ кор мекунанд). Дар соли 2023 шумораи корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ дар мамлакат нисбат ба соли пешин 161 адад зиёд шудааст. Шумораи корхонаҳои саноати хӯрокворӣ аз 478 адади соли 2017 дар соли 2023 ба 795 адад расидааст [1, с. 14-16]. Ҳамаи ин ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва густариши иқтидорҳои истеҳсолии саноати хӯрокворӣ мусоидат хоҳад кард.

Бо ноил шудани саноати хӯрокворӣ ба чунин нишондиҳандаҳои назаррас маълум гардид, ки дар солҳои охир суръати афзоиши маҳсулоти хӯрокворӣ аз ҳама баландтарин дар байни соҳаҳои саноат мебошад. Вале дар бозори дохилии мамлакат ҳанӯз рақобат байни истеҳсолкунандагони ватанӣ, таъминкунандагон ва воридкунандагони баъзе намудҳои маҳсулоти хӯроквории хориҷӣ пуршиддат ба назар мерасад. Дар баробари ин, қайд бояд кард, ки маҳсулоти хӯроквории истеҳсоли дохилӣ нисбат ба маҳсулоти воридшаванда аз ҷиҳати сифат ва ба таври табиӣ тару тоза нигоҳ доштани худ бартариҳои зиёд дорад. Ҳангоми харидани маҳсулоти хӯрокворӣ сифат ба мисли дигар нишондиҳандаҳои микдорӣ, аз ҷумла нарх барои харидор (истеъмолкунанда) афзалиятҳои бештар дорад. Расидани истеҳсолкунандагони дохилии маҳсулоти саноати хӯрокворӣ ба сатҳи муътадили рақобатпазирии нарх ва сифат, ҷустуҷӯи роҳҳои оқилона ва воситаҳои муносиби кам кардани хароҷоти истеҳсоли маҳсулотро талаб мекунад. Бинобар ин, ҳоло дар тамоми корхонаҳои саноати хӯрокворӣ роҳбарон ва мутахассисони низомии идоракуни бештар ба корбурди равиши стратегӣ ба идоракунии хароҷот, ки якҷоягии ғояҳои қавии тижоратӣ ва тадбирҳои амалиро ҷиҳати ноил шудан ба рақобатпазирии маҳсулот ифода мекунад, тавачҷуҳ зоҳир менамоянд.

Ҳамин тариқ, рушди саноати хӯрокворӣ дар мамлакат роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳои соҳаро водор менамояд, ки ба дарки нави илмии масъалаҳои иқтисодию ташкилӣ ва идоракунии фаъолият ва дарёфти ҳалли амалии онҳо дар раванди ноил шудан ба ҳадафҳои саноатикунони босуръат дар асоси тақмили усулҳои идоракунии хароҷот ва беҳгардонии арзиши аслии маҳсулот аҳамияти махсус диҳанд. Барои ин, пеш аз ҳама бояд ба ҳалли масъалаҳои ташкилию методологии баҳисобгирии муҳосибӣ тавачҷуҳ зоҳир кард.

Мусаллам аст, ки дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба мисли дигар корхонаҳои истеҳсолий яке аз қитъаҳои муҳимтарини баҳисобгирии муҳосибӣ ин баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши асли мебошад, ки муҳтавои асосии баҳисобгирии идоракуниро дар замони муосир ташкил медиҳад. Хароҷот дар низомии нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи самаранокии

корхонаҳои истеҳсоли мавқеи асосиро ишғол намуда, тамоми ҷанбаҳои фаъолияти истеҳсолию молиявии онҳоро инъикос мекунад. Бинобар ин, ҳангоми ташкили кори муҳосибот ва роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ яке аз масъалаҳои муҳим таснифи хароҷоти истеҳсоли маҳсулот мебошад. Андешидани тадбирҳо барои кам кардани хароҷот ва беҳтарсозии сохтори арзиши аслии маҳсулот дар низоми баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ масъалаи асосие мебошад, ки аз натиҷаи ҳалли он, самаранокии фаъолияти корхона бевосита вобаста аст.

Тасниф ҳамчун воситаи омӯзиш яке аз усулҳои таҳқиқ, дарк ва шинохти ашё ва зухуроти омӯхташаванда мебошад, ки ба синф (намуд, навъ)-ҳо ҷудо кардани ин ашё ва зухуротро бо назардошти умумикунони хусусиятҳои муайян ва ошкор намудани шаклҳои робитаи байни онҳо ифода мекунад. Таснифи хароҷоти истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои истеҳсоли аҳамияти калони назариявӣ, методологӣ ва амалӣ дошта, бунёди баҳисобгирии идоракуни ва методикаи ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти саноати хӯрокворӣ аз он вобаста мебошад. Моҳияти таснифи хароҷот ин ҷудо кардани масрафҳои мебошад, ки роҳбар ё менечер ба хоҳири гирифтани нафъи бештар аз раванди истеҳсолот ба онҳо таъсир расонида метавонад.

Амалияи пешбурди баҳисобгирии идоракуни дар мамлакатҳои пешрафта якҷанд тарзҳои таснифи хароҷотро вобаста аз ҳадафҳо ва самтҳои баҳисобгирии масрафҳо ба миён овардааст. Яке аз чунин тарзҳои тасниф аз ҷониби К. Друри пешниҳод гардидааст. Тавре олими мазкур изҳор мекунад, дар баҳисобгирии муҳосибӣ пеш аз ҳама иттилоот дар бораи се намуди масрафҳо ҷамъоварӣ карда мешавад: хароҷоти моддӣ, хароҷоти қувваи корӣ (меҳнат) ва хароҷоти барилова. Сипас масрафҳои ҷамъбастаншуда ба чунин самтҳои баҳисобгирии идоракуни ҷудо карда мешаванд: барои ҳисобкуни ва арзёбии арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда; барои банақшагирӣ ва қабули қарорҳои идоракуни; барои назорат ва танзими раванди истеҳсолот [2, с. 31-32]. Дар ин маврид ҳангоми ҷудо кардани масрафҳо ба самтҳои баҳисобгирии идоракуни усулҳои дахлдори таснифи хароҷот ба кор бурда мешаванд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Самтҳои баҳисобгирии масрафҳо ва усулҳои дахлдори таснифи хароҷот

Самтҳои баҳисобгирии хароҷот	Усулҳои таснифи хароҷот
Масрафҳо барои ҳисобкуни ва арзёбии арз аслии маҳсулоти истеҳсолшуда	- хароҷоти давраи ҳисоботӣ ва арзиши аслии маҳсулот - ҷузъҳои хароҷоти истеҳсоли - вобаста ба усулҳои ҳисобкунии арзиши асли (аз ҷумла усулҳои фармоишӣ ва ҷараёнӣ)
Масрафҳо барои банақшагирӣ ва қа қарорҳои идоракуни	- пӯёи хароҷот - хароҷоти давраи оянда - хароҷоти бебозгашт - хароҷоти ҳисобшуда (дар натиҷаи андешидан амалҳои алтернативӣ ба миён меоянд) - хароҷоти ниҳой ва хароҷоти афзоянда
Масрафҳо барои назорат ва танзими рав истеҳсолот	- хароҷоти танзимшаванда ва танзимнашаванда - пӯёи хароҷот

Вобаста ба гуногунии хароҷоти истеҳсоли, технология ва намудҳои маҳсулоти дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ истеҳсолшаванда ва ба хоҳири ба даст овардани таснифи дурусти хароҷот аломатҳоеро бояд интиҳоб кард, ки дар асоси онҳо таснифи хароҷоти истеҳсоли дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба ҷо оварда мешавад. Дар назария ва амалия баҳисобгирии идоракуни аломатҳои гуногуни гурӯҳбандии хароҷот истифода мешаванд. Бисёре аз муаллифон дар асарҳои худ оид ба таснифи хароҷоти истеҳсоли усулҳои гуногуни гурӯҳбандиро пешниҳод мекунад. Зимнан, шумораи гурӯҳҳои таснифӣ, ки муаллифони алоҳида пешниҳод мекунад, аз чор то ёздаҳро ташкил медиҳад [3, с. 205].

Яке аз санадҳои меъёрии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки маҳз дар он масъалаҳои танзими хароҷот баррасӣ мешаванд ва сухан дар бораи таснифи хароҷот меравад, ин Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ) 7/2001 «Хароҷоти корхонаҳо» мебошад, ки бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 августи соли 2001, № 118 қабул шудааст. Мувофиқи нишондоди банди 4 санади мазкур, хароҷоти субъектҳои иқтисодӣ вобаста аз хосият, шароити бачоорӣ ва самтҳои фаъолияти корхонаҳо ба намудҳои хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ ва дигар хароҷот ҷудо мешаванд. Ҳама хароҷоти аз хароҷоти намудҳои муқаррарии фаъолият фарқкунанда ба дигар хароҷот мансуб мебошанд.

Бояд гуфт, ки хароҷоти муқаррарии корхонаҳои соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ва хизматрасонӣ аз ҳам фарқ мекунад. Барои аниқ муайян кардани хароҷоти муқаррарӣ бояд фаъолияти асосии корхонаро, ки дар оинномаи он муқаррар гардидааст, ба инобат гирифт, яъне тамоми хароҷоти марбут ба фаъолияти асосӣ (оинномавӣ)-и корхона хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ мебошад. Масалан, барои корхонаҳои истеҳсолӣ ҳама хароҷоте, ки барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот сарф мешаванд, ба хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ мансуб мебошанд. Барои корхонаҳои хизматрасонӣ тамоми хароҷоти дар раванди анҷом додани хизматрасониҳо сарфшуда ба таркиби хароҷот аз фаъолияти муқаррарӣ дохил мешаванд. Корхонаҳое, ки фаъолияти асосии онҳо иштирок дар сармояи оинномавии дигар корхонаҳо мебошад, хароҷоти марбут ба ҳамин фаъолиятро ҳамчун хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ ҳисоб мекунад. Ҳамчунин маблағи ҷуброни арзиши воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ ва дигар дороиҳои истеҳлоқшаванда, ки ҳамчун ҷудокунии истеҳлоқ сурат мегирад, ба таркиби хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ дохил мешавад.

Хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба номгӯйи намунавии хароҷоти дар НБМ 7/2001 «Хароҷоти корхонаҳо» овардашуда мувофиқ буда, хароҷотеро дар бар мегиранд, ки бо истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо, харид ва фурӯши молҳо (маҳсулоти аз дигар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ барои аз нав фурӯхтан харидашуда) алоқаманд мебошанд. Таркиби хароҷоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ бо дарназардошти таркиби намунавии хароҷот дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Таркиби хароҷоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ

Хароҷоти фаъолияти муқаррарӣ:

- хароҷоти марбут бо хариди ашёи хом, мавод, молҳо ва дигар сарватҳои моддӣ;
- хароҷоте, ки бевосита дар раванди коркарди ашёи хом ва мавод барои истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасониҳо, фурӯши онҳо, инчунин фурӯш (аз нав фурӯши)-и молҳо ба ҷо оварда мешаванд (хароҷоти нигоҳдорӣ ва истифодабарии воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳои ғайримоддӣ, барои дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ доштани онҳо, хароҷоти тичоратӣ, хароҷоти маъмурӣ ва дигарҳо).

Дигар хароҷот:

- хароҷоти марбут бо пешниҳоди истифода (ихтиёрдорӣ ё истифода)-и муваққатии дороиҳои корхона бар ивази пардохт (хароҷоти иҷора);
- хароҷоти марбут бо пешниҳоди ҳуқуқи истифодаи моликияти зехнӣ (хароҷоти роялтӣ);
- хароҷоти марбут бо иштирок дар сармояи оинномавии дигар корхонаҳо;
- хароҷоти марбут бо фурӯш, хориҷшавӣ ва дигар ҳолатҳои соқиткунии воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳои аз воситаҳои пулӣ (ба истиснои асъори хориҷӣ), молҳо, маҳсулот фарқкунанда;
- ғоизҳое, ки корхона барои истифодабарии воситаҳои пулӣ (қарзҳо, вомҳо) пардохт мекунад;
- хароҷоти марбут бо пардохти хизматрасониҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ анҷомдодашаванда;
- ҷудокунӣ ба захираҳои баҳододашаванда, ки мутобиқи қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бунёд карда мешаванд (захираҳо барои қарзҳои шубҳанок, барои таъмини гузоришҳо ба қоғазҳои қиматнок ва дигарҳо), захираҳои вобаста ба эътирофи далелҳои шартии фаъолияти хоҷагидорӣ бунёдшаванда;
- ҷаримаҳо, пеняҳо, ноустувориҳо барои вайрон кардани шартномаҳо;
- ҷуброни зарари ба дигарон расонидаи корхона;
- зарарҳои солҳои пешин, ки дар соли ҳисоботӣ эътироф шудаанд;

- маблағи қарздории дебиторӣ, ки барои он муҳлати даъво гузаштааст ва дигар қарзхое, ки ситониданашон ғайриимкон аст;
- фарқҳои қурбӣ;
- маблағи камкунии нархи дороиҳо;
- интиқоли маблағҳо (саҳмҳо, пардохтҳо)-и марбут бо фаъолияти эҳсонкорӣ, хароҷот барои гузаронидани чорабиниҳои варзишӣ, фароғатӣ, фарҳангии маърифатӣ ва дигар ҳамингуна чорабиниҳо;
- хароҷоти ғавқуллода (хароҷоти дар натиҷаи офатҳои табиӣ, садамаҳо, милликунонии дороиҳо пайдошуда).

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [4]

Ба андешаи мо, яке аз аломатҳои асосие, ки бояд барои таснифи хароҷот дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ истифода шавад, ин гурӯҳбандӣ дар асоси муҳтавои иқтисодии онҳо мебошад. Вобаста ба аломати мазкур хароҷоти корхона аз рӯйи чунин ҷузъҳои хароҷот гурӯҳбандӣ карда мешавад: хароҷоти моддӣ; хароҷоти пардохти меҳнат; ҳиссаи аз музди меҳнат барои ниёзҳои иҷтимоӣ ҷудокардашаванда; истеҳлоки воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳои истеҳлоқшаванда; дигар хароҷот.

Ҳар як гурӯҳи хароҷот, ки дар асоси таснифоти мазкур ҷудо карда шудааст, масрафҳоеро дар худ муттаҳид мекунад, ки аз ҷиҳати муҳтавои иқтисодӣ якхела буда, ба қисмҳои таркибии алоҳида ҷудо карда намешаванд, онҳо новобаста аз макони ба амал омадан ва ҷӣ гуна будани таъиноти истеҳсолии худ ҳисоб карда мешаванд. Ин тарзи таснифи хароҷот барои муайян кардани сохтори арзиши аслии маҳсулот имкон медиҳад. Ба ин хотир таносуби ғоизии вазни қиёсии ҳар як намуди хароҷот ва тамоми арзиши аслӣ ҳисоб карда мешавад.

Таснифи хароҷот дар асоси ҷузъҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки кадом намудҳои масрафҳо дар истеҳсоли маҳсулот харч шудаанд, вале он наметавонад барои пурра қонун намудани вазифаҳои назоратӣ, аз ҷумла барои назорати баҷоории хароҷот вобаста ба таъиноти онҳо бо ҷудо кардан ба воҳидҳои сохтории корхона (қитъаҳо, коргоҳҳо) ва намудҳои алоҳидаи маҳсулоти дар корхона истеҳсолшаванда имкон диҳад. Барои ин, дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба мисли тамоми дигар корхонаҳо таснифи хароҷот аз рӯйи таркиби онҳо, яъне дар асоси моддаҳои хароҷот (моддаҳои ҳисобкунии арзиши аслӣ) истифода мешавад. Таснифоти мазкур барои тавсифи сохтори арзиши аслии маҳсулот, арзёбии воқеъбинонаи сатҳи хароҷот, ошкор кардани захираҳои дохилӣ ва манбаъҳои кам кардани хароҷот, муайян кардани нарх, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, ҳисобкунии арзиши аслӣ ва таҳлили хароҷоти истеҳсолот ба кор бурда мешавад. Он барои муайян кардани дар кучо ва барои кадом ҳадафҳои истеҳсолӣ харч шудани воситаҳои дар таркиби маҳсулоти тайёри корхона таҷассумгардида муҳим аст.

Гурӯҳбандии хароҷот аз рӯйи моддаҳои ҳисобкунии арзиши аслӣ ҳангоми тартиб додани варақаҳои ҳисобкунии арзиши аслӣ (ҳисоб кардани арзиши аслии воҳиди маҳсулот) ба кор бурда мешавад. Ҳисобкунии арзиши аслӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти воҳиди ҳар як намуди маҳсулот, арзиши аслии намудҳои алоҳидаи корҳо ва хизматрасониҳо муайян карда шавад.

Қобили зикр аст, ки равандҳои истеҳсолӣ ва тиҷоратии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ аз чунин равандҳои дигар соҳаҳои саноат тафовут доранд. Вобаста ба ин, аз нигоҳи технология ва шароити истеҳсоли маҳсулоти худ саноати хӯрокворӣ дорои як қатор хусусиятҳои мебошад, ки ба ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот, ташаккули аломатҳои таснифи онҳо, муайян кардани арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонанд.

Хусусиятҳои умумӣ барои аксари корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, ки боиси таъсир расонидан ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибиӣ идоракунии ва ташаккули арзиши аслии маҳсулот мегарданд, аз ҷумла инҳо мебошанд [5; 6]: дараҷаи баланди беистии раванди истеҳсолот, ки аз зарурати коркарди ҳарчӣ зуд ва саривақтии ашёи хом (то, ки он вайрон нашавад ва хусусиятҳои худро гум накунад) бар меояд; бартарии равандҳои биокимиёвӣ дар технологияи истеҳсоли маҳсулот; алоқаи зичи байни марҳилаҳои таркибии алоҳидаи раванди технологӣ; кам будани бақияи истеҳсолоти нотаом ё тамоман вучуд надоштани он; кӯтоҳ будани муҳлати

нигоҳдорӣ ва истифодабарии ашёи хом (хусусан дар корхонаҳои саноати ғӯшт ва шир), маводи асосӣ ва маҳсулоти тайёр (баъзан бо соатҳо чен карда мешавад) ва ғайра.

Дар қатори аломатҳои муҳими худ, ки ба тамоми соҳаҳои саноати ҳӯрокворӣ хос мебошанд, равандҳои тичоратии истеҳсоли маҳсулоти ҳӯрокворӣ дар корхонаҳои алоҳида дорои хусусиятҳои мебошанд, ки бевосита тарзҳои ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва аломатҳои таснифоти хароҷоти истеҳсолиро муайян мекунанд, ба мисли: мавҷудияти воҳидҳои сохтории истеҳсолӣ - коргоҳҳо барои истеҳсоли намудҳои алоҳида ва намудҳои ҳамчавори маҳсулот; соқит шудани ашёи хом ва маводи ба истеҳсолот додашуда дар асоси меъёрҳои харч ба ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда; банақшагирии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ҳисобкунии нақшавии эҳтиёҷ ба ашёи хом ва мавод, дар ин асос ташаккул ёфтани ҳуҷҷатҳои ба истеҳсолот додани ашёи хом ва мавод; ҳисобкунии арзиши аслии нақшавӣ ва воқеии истеҳсоли ҳар як намуди маҳсулот.

Саноати ҳӯрокворӣ дорои зерсоҳаҳои гуногун буда, дар ҳар кадоми онҳо маҳсулоти гуногун ва сершумор истеҳсол карда мешавад. Вобаста ба ин, ба хусусиятҳои истеҳсолии корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ инчунин гуногунии намудҳо ва сершумории номгӯи маҳсулоти ҳар як зерсоҳа мансуб мебошад. Азбаски технология ва тарзҳои истеҳсол дар доираи номгӯи сершумори маҳсулоти зерсоҳаҳои саноати ҳӯрокворӣ хеле дигаргун мебошанд, дар раванди таснифи хароҷот душвориҳои зиёд ба миён меоянд.

Хусусиятҳои номбаршудаи корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти ҳӯрокворӣ мутобик кардан ва инкишоф додани қоидаҳо ва усулҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва таснифи хароҷотро талаб мекунанд. Этимоднокии маълумоти дар баҳисобгирии идоракунӣ ташаккулёфта дар бораи арзиши аслии маҳсулот бештар аз он вобаста аст, ки таркиби хароҷоти истеҳсолот то чӣ андоза дуруст ташкил карда шудааст. Бинобар ин, дар корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ таснифи хароҷот яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини баҳисобгирии идоракунӣ ба ҳисоб меравад. Баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ, чун дар дигар соҳаҳои истеҳсолӣ бояд ба кормандони бахшҳои менеҷменти истеҳсолӣ ва молиявӣ иттилоотро пеш аз ҳама дар бораи хароҷоти истеҳсоли маҳсулот пешниҳод намояд. Чунин иттилоот барои қабули қарорҳо ҳангоми идоракунии истеҳсолот ва арзёбии самаранокии натиҷаҳои молиявии он хеле муҳим аст.

Имрӯз дар баҳисобгирии идоракунӣ яке аз масъалаҳои муҳим таснифи хароҷоти истеҳсолӣ барои муайян кардани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда ва ғоида мебошад. Дар робита ба ин масъала, яъне муносибати худ ба раванди истеҳсоли маҳсулот, хароҷот ба намудҳои воридшаванда ва баанҷомрасида (хориҷшаванда) чудо карда мешавад. Хароҷоти воридшаванда – масрафҳои мебошанд, ки барои хариди воситаҳои минбаъд дар истеҳсолот истифодашаванда харч шудаанд; ин воситаҳо ба ихтиёри корхона гузаштаанд ва бояд дар оянда даромад оранд. Онҳо дар тавозуни муҳосиби корхона ҳамчун дорой инъикос карда мешаванд, вале ҳангоми ба миён омадани эҳтиёҷоти истеҳсолӣ метавонанд барои гирифтани даромади дахлдор харч шаванд (ба истеҳсолот дода шаванд), ки ба ин васила ба намуди хароҷоти баанҷомрасида мубаддал мегарданд. Хароҷоти баанҷомрасида дар ҳисобот оид ба ғоида ё зарар инъикос карда мешаванд. Ҳамин тариқ, тафсири хароҷоти воридшаванда ва баанҷомрасида дар баҳисобгирии идоракунӣ ногузир ба яке аз масъалаҳои муҳими баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ меорад, ки бо тафовути мафҳумҳои «масрафҳо» ва «хароҷот» марбут аст.

Масъалаи муносибати байни мафҳумҳои «масрафҳо» ва «хароҷот» дар адабиёти соҳаи баҳисобгирии идоракунӣ имрӯз зиёд баррасӣ мешавад. Аз ҷумла, муаллифон Б.Ҳ. Каримов ва М.Б. Каримӣ қайд мекунанд, ки «Масрафҳо дар лаҳзаи харид кардани молҳо ва қабул кардани хизматрасониҳо пайдо мешаванд. Онҳо бо роҳи пардохт кардани маблағҳои пулӣ, пайдо шудани қарздорӣ (масалан, ҳисобҳо барои пардохт) ва дигар роҳҳо ба ҷо оварда мешаванд. Ин масрафҳо метавонанд ё ба дороиҳо, ё ба хароҷот мансуб дониста шаванд» [7, с. 38]. Муҳаққиқ Д.А. Розиев муносибати байни мафҳумҳои «масрафҳо» ва «хароҷот»-ро нисбатан пурратар шарҳ медиҳад: «Хароҷот - масрафҳо ва зарарҳоро дар бар мегиранд, ки дар рафти фаъолияти муқаррари корхона ба миён меоянд. Онҳо дар шакли хориҷшавӣ ё камшавии дороиҳо баромад менамоянд. Хароҷот дар ҳисобот оид ба ғоида ё зарар дар асоси ҳамбастагии бевоситаи байни масрафҳои харчшуда ва воридшавиҳои унсурҳои муайяни даромадҳо эътироф карда мешаванд. Чунин муносибат мувофиқати

харочот ва даромадҳо номида мешавад, яъне ҳамаи даромадҳо бо масрафҳои дахлдори барои гирифтани онҳо харҷшуда, ки харочот номида мешаванд, бояд муносиб бошанд» [8, с. 30]. Аз ин бармеояд, ки ҳамаи харочоти воридшаванда то лаҳзаи дар тавозуни муҳосибӣ буданашон масраф буда, харочоти баанҷомрасида воқеан харочот мебошанд, зеро онҳо аллакай ба гирифтани даромад боис шудаанд ва даромади дахлдор аз хоричшавии онҳо дар ҳисобот оид ба ғоида ё зарарҳо эътироф шудааст.

Барои ҳисоб кардани ғоида дар анҷоми давраи ҳисоботӣ ҳисобҳои инъикоскунандаи харочоти баанҷомрасида бо ҳисобҳои дахлдори даромад аз фурӯш муқоиса карда мешаванд, бақияҳои ҳисобҳои инъикоскунандаи харочоти воридшаванда дар анҷоми давраи ҳисоботӣ ба тавозуни муҳосибии давраи ҳисоботию оянда гузаронида мешаванд. Инро мо ҳамчун амсилаи муҳосибии табилии харочоти воридшаванда (масрафҳо) ба харочоти баанҷомрасида (харочоти воқеӣ) ва нақши онҳо дар ташаккули арзиши асли ва натиҷаи молиявии ғайрияти корхона - ғоида (зарар) тасвир мекунем (расми 1).

Амсилаи мазкур раванди пурраи ташаккули арзиши асли ва натиҷаи молиявии ғайрияти корхонаро ба таври умумӣ (мухтасар) тафсир мекунанд.

Бояд қайд кард, ки ҳиссаи харочоти воридшаванда, ки ҳоло ба харочоти баанҷомрасида табилии наёфтааст, дар анҷоми давраи ҳисоботӣ ҳамчун захираи молию моддӣ дар бақияи ҳисобҳои дахлдор боқӣ мемонад. Масалан, захираи ашёи хом дар анбор – дар ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва маводҳо», захираи истеҳсолоти нотаом – дар ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» ва захираи маҳсулоти тайёр – дар ҳисоби 10740 «Маҳсулоти тайёр» ҳамчун захираҳои молию моддӣ боқӣ мемонанд.

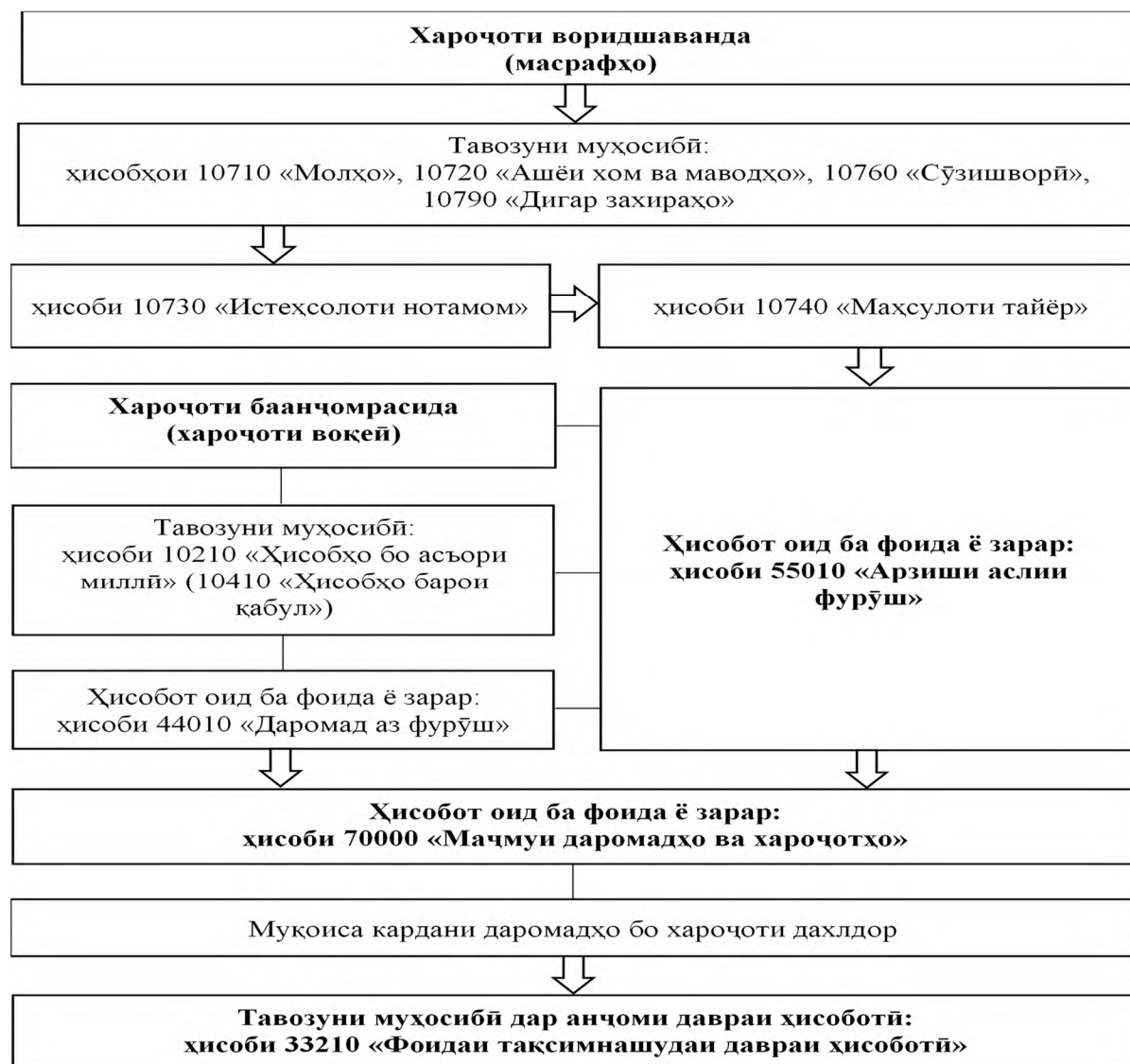
Ин тартиби баҳисобгирии харочот бештар ба баҳисобгирии молиявӣ хос аст, зеро дар ин баҳши баҳисобгирии муҳосибӣ баҳисобгирии харочот ба таври умумӣ бурда мешавад. Вале дар баҳисобгирии идоракунии харочот бояд бо қадри имкон муфасссал карда шавад. Аз ҷумла, баҳисобгирии идоракунии талаб мекунанд, ки харочот вобаста ба таркиби худ аз рӯи моддаҳои ҳисобкунии арзиши асли, маконҳои пайдоиш, намудҳо ва воҳидҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда тасниф карда шавад. Ин намуди тасниф маҳз барои ҳисобкунии арзиши асли ва беҳгардонию идоракунии он ба кор бурда мешаванд.

Дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ҳамаи харочоти истеҳсолӣ ба арзиши аслии маҳсулот дохил карда мешаванд, вале харочоти ғайриистеҳсолӣ ба харочоти давраи ҳисоботӣ зам карда мешаванд. Аз ин ҷо, масъалаи муайян ва ҷудо кардани харочоти истеҳсолӣ ва харочоти ғайриистеҳсолӣ ба миён меояд, ки яке аз масъалаҳои меҳвари баҳисобгирии идоракунии ба ҳисоб меравад. Дар баҳисобгирии идоракунии тафовути асосии харочоти истеҳсолӣ ва харочоти ғайриистеҳсолӣ дар тафовути арзиши асли ва харочоти давра ифода меёбад ва ин аз тафовути вақти бақайдгирии онҳо дар баҳисобгирӣ вобаста аст. Дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ вазни қиёсии харочоти ғайриистеҳсолӣ назаррас аст, бинобар ин, муҳимии дохил накардани онҳо ба таркиби арзиши аслии маҳсулот тасдиқ карда мешавад.

Харочоти истеҳсолӣ бевосита дар истеҳсоли маҳсулоти мушаххас иштирок мекунанд, бинобар ин онҳо харочоти мустақим номида мешаванд. Харочоти ғайриистеҳсолӣ ҳамчун харочоти ғайримустақим унвон гирифтаанд, ки бо истеҳсоли маҳсулот бевосита алоқаманд нестанд, вале ба раванди ташаккули натиҷаи молиявӣ таъсир мерасонанд. Онҳо асосан ба фурӯши маҳсулот, ғайрияти маъмурӣ, хизматрасонӣ ва дигар равандҳои ғайрияти корхона марбут мебошанд. Вале тавре таҷриба нишон медиҳад, дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ҳиссаи харочоти ғайриистеҳсолӣ ба таркиби арзиши аслии маҳсулот дохил карда мешавад. Масалан, харочоти умумихоҷагӣ ҳамчун харочоти ғайримустақим эътироф мешаванд ва дар таркиби арзиши аслии ҳамаи намудҳои маҳсулоти дар корхонаи саноати хӯрокворӣ истеҳсолшуда мутаносибан ба ҳиссаи худ дар ҳаҷми умумии харочот ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Харочоти мустақими ғайриистеҳсолӣ ба арзиши аслии намуди муайяни маҳсулот дохил карда мешаванд, масалан, харочоти боркашонии дохилӣ ё ҳиссаи тағйирёбандаи музди меҳнати дӯкони фурӯши намудҳои мушаххаси маҳсулоти корхона. Ҳиссаи харочоти ғайриистеҳсолӣ, ки корхона онро ба арзиши асли дохил карда наметавонад, аз ҳисоби ғоида пӯшонида мешавад.

Дар корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ ба ғайр аз хароҷоти ғайриистеҳсоли инчунин хароҷоти бесамар низ пайдо шуда метавонанд, бинобар ин, дар баҳисобгирии идоракуни онҳоро бояд аз хароҷоти ғайриистеҳсоли ҷудо кард. Хароҷоти бесамар аз ҳисоби ҳам хароҷоти истеҳсоли ва ҳам хароҷоти ғайриистеҳсоли пайдо шуда метавонанд. Хароҷоти истеҳсолии бесамар асосан хароҷоте мебошанд, ки ҳангоми бекормонии таҷҳизот, сақат дар истеҳсолот, корношоямӣ ва вайроншавии ашёи хом ва мавод ба миён меоянд. Ба хароҷоти ғайриистеҳсолии бесамар: ҷаримаҳо, ноустувориҳо ва дигар талафоти молиявие дохил мешаванд, ки ба доираи хароҷоти маъмури мансуб мебошанд.

Эзоҳ: дар расм бо хатча — робитаи унсурҳо ва бо синон гузариши онҳо тасвир шудааст

Расми 1. Амсилаи муҳосибии табдили хароҷоти воридшаванда ба хароҷоти баанҷомрасида Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9; 10]

Бояд зикр кард, ки хароҷоти истеҳсолии бесамари саноати ҳӯрокворӣ хусусан дар истеҳсоли маҳсулоти гӯшӣ ва ширӣ зиёд мебошанд, зеро тавре пештар қайд карда будем, аксари ашёи хоми дар ин зерсоҳаҳо истифодашаванда муҳлати кӯтоҳи нигоҳдорӣ ва истифодабарӣ доранд. Сабаби асосии кӯтоҳ будани муҳлати нигоҳдорӣ ва истифодабарии ашёи хоми саноати гӯшту шир дар таркиби онҳо мавҷуд будани ҷарбӯ ва равған мебошад.

Ҳамин тариқ, мо тарзҳои гуногуни таснифи харочотро дар низоми баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ баррасӣ кардем. Мо бештар ба аломатҳои таснифие диққат додем, ки хангоми пешбурди баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ба кор бурда мешаванд. Вале бояд гуфт, ки дар баҳисобгирии идоракунии шумораи зиёди аломатҳои дигари таснифӣ истифода мешаванд ва баррасии онҳо мавзӯи таҳқиқотҳои алоҳида мебошад.

АДАБИЁТ

1. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – 89 с.
2. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: Пер. с англ. / Под ред. С.А. Табалиной. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1994. – 560 с.
3. Коваленко Е.В., Прадед О.В. Проблемы классификации затрат в бухгалтерском управленческом учете / Е.В. Коваленко, О.В. Прадед // Научное обеспечение развития АПК в условиях импортозамещения. Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции: посвящается 115-летию Санкт-Петербургского государственного аграрного университета (Санкт-Петербург – Пушкин, 24-26 января 2019 года). – Санкт-Петербург, 2019. – С. 204-208
4. Положение по бухгалтерскому учету «Расходы предприятий» ПБУ 7/2001. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 13.08.2001, № 118 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Documents>
5. Безруков Н.В. Состояние пищевой промышленности региона и организация системы управленческого учета / Н.В. Безруков // Регионология. – 2012. - № 1 (78). – С. 106-112
6. Замбжицкая Е.С., Аюбян З.А., Писанникова А.А. Совершенствование методики учета затрат и калькулирования себестоимости продукции в пищевой промышленности (на примере маслосырмомолочной промышленности) / Е.С. Замбжицкая, З.А. Аюбян, А.А. Писанникова // Управление организацией, бухгалтерский учет и экономический анализ: вопросы, проблемы и перспективы развития. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции (Магнитогорск, 17-19 января 2017 года). – Магнитогорск, 2017. – С. 104-108
7. Каримов Б.Х., Каримийн М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Монография / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримийн. - Душанбе: ИПС, 2019. - 390 с.
8. Розиев Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Д.А. Розиев // Диссертатсия барои дараҷаи илми номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12. – Душанбе, 2021. – 196 с.
9. Каримов Б.Х., Каримийн М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета на основе МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримийн // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. - № 7. – С. 76-83
10. Каримов Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34
11. Қурбонализода Ҳ.Қ. Баҳисобгирии истеҳсоли ҳамчун унсури баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ / Ҳ.Қ. Қурбонализода, С.Қ. Шоймардонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ “иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2024. - №8. – С. 14-23
12. Шоймардонов Ҳ.Қ. Заминаҳои таърихӣ ташаккули баҳисобгирии идоракунии хароҷот / Ҳ.Қ. Шоймардонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 1. С. 66-74
13. Шоймардонов Ҳ.Қ. Хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ / Ҳ.Қ. Шоймардонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 4-2. С. 93-102

Курбонов А.Р., Хочаев Н.Т.

АСОСҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА ПРИНЦИПҶОИ ТАШКИЛИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои институтсионалии рушди тиҷорати электронӣ ва принципҳои ташкили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, муаллифон дар рафти баррасӣ масъалаҳои зеринро баррасӣ намуданд; ҳолати мавҷудай қонунгузории рақамикунонии иқтисоди миллӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи тиҷорати электронӣ, барномаю консепсияҳои давлатии рушди соҳаро омӯхта, нуктаи назари худро оид ба тақмили он пешниҳод намудаанд. Қайд карда мешавад, ки барои рушди тиҷорати электронӣ дар ҷумҳурӣ тақмил додани қонунгузории соҳа ва ташкили инфрасохтори он метавонад боис гардад. Муаллифон дар ҷунин ақидаанд, ки рушди институтсионалии тиҷорати электронӣ ва иқтисоди рақамӣ бе тақвият додани мақомоти давлатии марбутан соҳа, омода намудани кадрҳои баландихтисос, ташкили инфрасохтор, алаҳусус интернетӣ баландсуръат ва дастрасии он дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ ғайри имкон мегардад. Дар хотима тавсияҳои муфид баҳри рушди бомароми тиҷорати электронӣ, ки дар асоси таҳлили масъала ҳосил шудааст, пешниҳод карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, қонунгузории тиҷорати электронӣ, рақамикунонии тиҷорати электронӣ, савдои электронӣ, ташкили низоми ғайриқонунии тиҷорати электронӣ, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, рушди тиҷорати электронӣ.

Курбонов А.Р., Ходжаев Н.Т.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ И ПРИНЦИПЫ ЕЕ ОРГАНИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются институциональные основы развития электронной торговли и принципы ее организации в Республике Таджикистан. В ходе дискуссии авторы обсудили следующие вопросы: изучили современное состояние законодательства о цифровизации национальной экономики, нормативно-правовые акты в сфере электронной торговли, государственные программы и концепции развития отрасли, а также представили свои взгляды на ее совершенствование. Отмечено, что совершенствование законодательства в отрасли и организация ее инфраструктуры могут способствовать развитию электронной торговли в республике. Авторы полагают, что институциональное развитие электронной торговли и цифровой экономики невозможно без укрепления соответствующих государственных органов в отрасли, подготовки высококвалифицированных кадров, создания инфраструктуры, в первую очередь высокоскоростного Интернета и его доступности на всей территории страны. В заключение представлены полезные рекомендации для успешного развития электронной торговли, основанные на анализе проблемы.

Ключевые слова: цифровая экономика, законодательство об электронной торговле, цифровизация электронной торговли, электронная торговля, организация операционной системы электронной торговли, безналичные расчеты, развитие электронной торговли.

Kurbonov A.R., Khojaev N.T.

INSTITUTIONAL BASES OF THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC COMMERCE AND PRINCIPLES OF ITS ORGANIZATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the institutional foundations of the development of e-commerce and the principles of its organization in the Republic of Tajikistan. In the course of the discussion, the authors discussed the following issues: the current state of the legislation on the digitalization of the national economy, regulatory and legal acts in the field of e-commerce, state programs and concepts for the development of the sector, and presented their views on its improvement. It is noted that the development of e-commerce in the republic can be facilitated by improving the legislation in the sector and organizing its infrastructure. The authors believe that the institutional development of e-commerce and the digital economy is impossible without strengthening the relevant state bodies in the sector, training highly qualified personnel, organizing infrastructure, in particular high-speed Internet and its availability throughout the republic. In conclusion, useful recommendations for the sustainable development of e-commerce, which were developed on the basis of the analysis of the issue, are presented.

Keywords: e-commerce, digital economy, e-commerce legislation, digitalization of e-commerce, organization of the e-commerce operating system, non-cash payments, e-commerce development.

“Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст” [3].

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ислоҳоти иқтисодӣ ба ташкили иқтисоди бозории иҷтимоӣ нигаронида шудааст, ки мақсади он бо роҳи фаъолнокии тамоми кишрҳои ҷомеа ва истифода аз моликияти шаклҳои гуногун ба роҳ мондани зиндагии шоиста баҳри мардум мебошад. Дар навбати худ ташкили истеҳсолот ва хизматрасонӣ низ дар шароити нав амалан дигаргун гашта, зиёдтар ба арзаю тақозо таъя менамояд. Дар чунин шароит ташкили шаклҳои нави истеҳсолот ва хизматрасонӣ басо муҳим буда, ҳамон давлат ба рақобат тоб меорад, ки фаъолияти инноватсиониро истифода бурда, аз таҳавуллоти техникаи ҳозиразамон қафо намонад.

Дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз трендҳои дар ҷаҳони муосир мавҷудбуда истифода карда, рушди иқтисоди рақамӣ ва ривочи энергияи сабزو дар мадди аввал гузошта, ба воситаи қабули стратегия, консепсия ва пешниҳоди ташаббусҳои ҷаҳонӣ аз минбарҳои созмонҳои бонуфуз рушди онро роҳандозӣ менамояд.

Тичорати электронӣ, ки як нави фаъолияти инноватсионӣ маҳсуб шуда, ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди рақамӣ соҳиби мубрамияти махсус буда, доим дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеъ дорад.

Дар оғоз чунин менамояд, ки тичорати электронӣ ҳамчун як самти кӯчаки муносибатҳои иҷтисодӣ маҳсуб шуда, нақши муассирро дар иқтисоди миллӣ надорад. Лекин аз ҷониби дигар дар шароити имрӯза муносибатҳои тичорати электронӣ чунин босурат рушд ёфта истодаанд, ки қариб ҳар як аъзои ҷомеаро фарогир мегарданд. Рушд ва шукуфоии тичорати электронӣ имкон медиҳад, ки яке аз ҳадафҳои мубрами ҷомеаи муосир, рақамикунонии иқтисоди миллӣ амалӣ карда шавад.

Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд; “Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд” [3].

Ташкили Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳи он аст, Ҳукумати мамлакат барои рушди иқтисоди рақамӣ диққати махсус дода, сохтори ваколатдори давлатиро дар ин самт созмон додааст, ки вазифаи асосии он татбиқи консепсияи миллии рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва рушди инноватсионӣ маҳсуб мешавад.

Дар ҳамин радиф нақши тичорати электронӣ низ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паём махсус қайд карда шуд, ки: “Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад <.....> ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ” [3].

Яъне бо баробари ҳафт ҳадафи пешбурди иқтисоди рақамӣ вобастагии тичорати электронӣ низ махсус қайд карда шуд.

Бояд қайд намуд, ки нақши тичорати электронӣ дар татбиқи иқтисоди рақамӣ басо муосир арзёбӣ гашта, он метавонад ба афзоиши ММД боис гашта, барои бо шуғл таъмин намудани аҳоли ёрии амалӣ расонад ва ҳамгироии иқтисоди миллиро бо ҷаҳони муосир мукамал гардонад.

Асоси ташкили фаъолияти ин ё он соҳаро ҷанбаҳои қонунии он ташкил менамояд ва дар ҳамин радиф тичорати электронӣ низ ҳамчун як ҷузъи таркибии соҳаи хизматрасонӣ бояд дорои санадҳои меъёрию ҳукукии махсус бошад.

То имрӯз дар ин самт қорҳои зиёд ба сомон расонида шудаанд, ки бо қабули “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” ва қабули як қатор стратегия ва консепсия давлатӣ алоқаманд мебошанд.

Барои омӯзиши равандҳои иқтисодиро ҳукукии рушди тичорати электронӣ ва нақши он дар рақамикунории иқтисод омӯзиши методологияи он басо муҳим арзёбӣ мегардад.

Ба ақидаи муҳаққиқи ватанӣ Холматова Д.Н. “методологияи рушди тичорати электронӣ дар принципҳои зерин асос меёбад:

- ташкили низоми фаъолияти тичорати электронӣ;
- мутобиқат намудан ба стандартҳои ҷаҳонӣ;
- соддагии нисбӣ, имконияти истифодаи онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- назорат ва танзим ҳам аз ҷониби бозор ва ҳам аз ҷониби давлат;
- рушди тичорати электронӣ сар карда аз тичорати хурду миёна ва то шарикии давлат ва бахши хусусӣ;
- гурӯҳбандӣ аз рӯи самаранокӣ ва зарурат, яъне зиёд шудани талабот ва имконияти истифодаи он” [7].

Бояд ба назар гирифт, ки рушди фаъоли равандҳои электронӣ набояд самаранокӣ ва фаъолияти дигар намудҳои тичоратро дар иқтисоди мамлакат коҳиш диҳад.

Ташкили низоми фаъолияти тичорати электронӣ.

Асоси ташаккули тичорати электрониро савдои анъанавӣ ташкил менамояд, ки таърихи чандҳазорсоларо доро аст.

Аз ҳамин лиҳоз, барои дарки моҳияти тичорати электронӣ, омӯхтани ҷараёни ташаккул ва рушди тичоратро дар маҷмӯъ зарур мешуморем.

Пояи қонунгузории тичорати электронӣ аз қонунгузории савдои анъанавӣ ва тичорати маъмулӣ асос ёфтааст.

Дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ савдо дар шакли кооператсияи матлубот ва савдои давлатӣ амал намуда, шахсони воқеӣ мустақилона фаъолияти мухтори тичоратиро аз рӯи қонунҳои амалкунанда ба роҳ монда наметавонишанд. Инчунин, қорхонаҳои шахсӣ, ки фаъолияти тичоратиро ба роҳ мемонданд, низ аз рӯи қонунгузории ҳамонвақта мамнӯъ буд.

Бо баробари соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон базаи меъёрию ҳукукии соҳаҳои иқтисоди милли ба иқтисоди бозорӣ майлдошта ташаккул ёфт, ки дар соҳаи тичорат то имрӯз ҳуҷҷатҳои зиёди методологӣ оид ба ташкил ва рушди фаъолияти савдо ва равандҳои тичорати электронӣ таҳия ва амалӣ гаштанд.

Муҳимтарин рӯйдод дар самти рушди тичорати электронӣ ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” маҳсуб мешавад, ки он 12.10.2022 таҳти рақами 869 қабул гардида, мавриди амал қарор гирифтааст.

Мувофиқи моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ”: “Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, иборат мебошад” [2].

Санадҳои муҳими самти тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1. оварда шудааст:

	Номгӯӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки тиҷорати электрониро дар бар мегиранд;
1	Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
2	Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ”
3	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
4	Қонун дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ
5	Қоидаҳои андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолияткунанда
6	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ”
7	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи имзои электронии рақамӣ”

Соли 2009 таҳти №643 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ” қабул карда шуд, ки чараёни ташкили фаъолияти соҳибкориро дар ҷумҳурӣ муайян намуд.

Ҳамчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ аз 19 март соли 2013 таҳти рақами 943 қабул шудааст, ки асосҳои ташкили фаъолияти савдо ва хизматрасониро дар ҷумҳурӣ муайян менамояд.

Маҳз, қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ва савдои электронӣ ба ташаккули тиҷорати электронӣ боис гашт, ки имрӯз иқтисодии он қариб ба савдои анъанавӣ баробар шуда, дар оянда боз ҳам тақвият ёфтани он дар назар аст.

Тибқи муқаррароти қисми 10-и моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ ва хизматрасонии маишӣ: “шахсе, ки савдои электрониро амалӣ менамояд – шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ, ки ба хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонии пардохтшаванда бо истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ машғул мебошад” [2].

Яъне шахсони ҳуқуқӣ ё соҳибкорони инфиродӣ амалкунандаи соҳаи хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ ё шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ навтаъсис метавонанд ба савдои электронӣ машғул шаванд.

Дар ин ҷо, масъалаи корхонаҳое, ки фақат ба тиҷорати электронӣ машғул мебошанд ва корхонаю соҳибкорони инфиродӣ, ки ба савдои муқаррарӣ бо баробари савдои электронӣ машғул мебошанд, метавонанд маҳсуб шаванд. Яъне ба ғайр аз савдои электронӣ онҳо метавонанд бо дигар шакли савдо низ машғул бошанд.

Инчунин, дар қисми 2-и моддаи 3-и ҳамин Қонун: “Иштирокчиёни савдои электронӣ инҳо маҳсуб мешаванд; фурӯшанда, харидор, миёнарави иттилоотӣ ва миёнаравони дигар, ки дар ташкил ва амалисозии савдои электронӣ иштирок ё ба иҷрои он мусоидат менамоянд” [2].

Маҳз, ҳамин моддаи Қонун дар бораи савдои электронӣ ба ғайр аз харидору фурӯшанда боз миёнаравонро низ ҳамчун иштирокчиёни савдои электронӣ эътироф мекунад, ки онҳо метавонанд бо ташкил ва бақайдгирифтани шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ ин фаъолиятро амалӣ намоянд.

Мувофиқи қисми 6-и моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ: “низомии пардохтҳои электронӣ – низомии ташкили ҳисоббаробаркуниҳои молиявии электронӣ дар шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, ки ба тарафи аҳд имкон медиҳад суратҳисоби бонкӣ ва ё дигар воситаҳои электронии пардохтии худро мустақилона идора намоянд” [2].

Яъне нақши ташкили ҳисоббаробаркунии молиявӣ дар чараёни тичорати электронӣ хело муассир буда, ташкили шаклҳои инноватсионии ҳисоббаробаркунӣ ба воситаи интернет нақши муҳимро иҷро менамояд.

Имрӯз шахсоне, ки ба тичорати электронӣ машғул мебошанд дар бонкҳо суратҳисоби худро доранд, ки харидорон ҳангоми иҷрои амалиёт ба воситаи интернетбанкинг маблағи мол, кор ва хизматрасониرو пардохт менамоянд, ки амалиётро содда ва очилӣ мегардонад.

Моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” принципҳои савдои электрониро чунин муайян намудааст:

“-баробарии иштирокчиён

- озодии аҳд;

- таҳвили озои молҳо;

- амалисозии беамониати савдои электронӣ;

- кафолатнокии ҳифзи судии иштирокчиёни савдои электронӣ” [2].

Муайян гардидани принципҳои савдои электронӣ дар қонунгузорӣ барои ташкили фаъолият дар ин самт басо муҳим буда, ҳангоми сар задани ҳар гуна баҳсҳо истифодаи он барои ҳалли онҳо басо муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Алалхусус, баробарии иштирокчиён дар чараён савдои электронӣ амри воқеӣ буда, озодии аҳд ба иштирокчиён имкон медиҳад, ки харидор ва фурӯшанда шартҳои худро дар созишномаҳояшон ҷой намоянд.

Таҳвили озои мол ба монополияи мол роҳ надода, амалисозии беамониати савдои электронӣ имкон медиҳад, ки ягон мақом наметавонад ба фаъолияти қонунии субъектҳои тичорати электронӣ монеъ шавад ва давлат ҳифзи судии иштирокчиёни тичорати электрониро кафолат медиҳад, ки ин басо муҳим мебошад.

Дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои тичорати электронӣ дар моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ: “бо роҳи фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоя, технологияҳои муосир ва таҷҳизот ҷиҳати амалисозии савдои электронӣ, ҳавасмандгардонии тадқиқоти илмӣю техники, омодаасозӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо ва мусоидат ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти савдои электронӣ муайян карда шудааст” [2].

Махсусан бояд қайд намуд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” дар моддаи 7 Салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти савдои электрониро муқаррар менамояд, ки инҳо дохил мешаванд:

“-таъмини татбиқи сиёсати давлатӣ;

-тасдиқ ва татбиқи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ;

- муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи савдои электронӣ;

- ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ;

- тасдиқи қоидаҳои савдои электронӣ барои намудҳои алоҳидаи мол, кор ва хизматрасонӣ;

-таъмини ҳамкориҳои байналмилалӣ;

-амалӣ намудани салоҳияти дигари пешбининамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”

[2].

Фаъолияти тичорати электронӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки дар мақомоти андозӣ ҷои зисташон ба қайд гирифта шудаанд амалӣ карда мешавад, ки онҳоро ҳамчун соҳибкори инфиродӣ ё ташкилоти тичоратӣ меноманд.

Фаъолияти савдои электронӣ тибқи қонунгузори фаъолияти соҳибкорӣ махсуб шуда, мувофиқи Кодекси андоз: “Фаъолияти соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилонае, ки таҳти таваккали шахсон амалӣ гардида, барои ба даст овардани даромад (фоида) аз ҳисоби истифодаи молу мулк, фурӯши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона гардидааст” [1]. Яъне мутобиқи қонунгузориҳои андоз ҳар як шахс метавонад аз номи худ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ ё шахси ҳуқуқӣ фаъолияти тичоратиро ба роҳ монад.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродие, ки хоҳиши фаъолияти тичорати электрониро доранд, тибқи қонунгузорӣ бақайдгирии давлатиро ҷун дигар субъектҳои хоҷагидорӣ метавонанд дар мақомоти андозӣ минтақаи ҷойгиршавиашон бо усули “равзанаи ягона” гузафта, додани

шаҳодатнома ва иҷозатномаи ғаёлият бояд дар муддати то се рӯз баъди қабули ариза барои бақайдгирӣ, амалӣ карда шавад.

Ҳангоми бақайдгирӣ ба соҳибкори инфиродӣ мувофиқи ғаёлияти ӯ шаҳодатнома ё патент дода мешавад, яъне тибқи қонунгузорӣ соҳибкорони инфиродӣ метавонад ғаёлияти худро тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ намоянд.

Вобаста ба муқаррароти “Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон” бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 март соли 2022 таҳти №151 “Қоидаҳои андозбандии ғаёлияти соҳибкорони инфиродии дар асоси патент ё шаҳодатнома ғаёлияткунанда тасдиқ шудааст”, ки асосҳои ғаёлият ва андозбандии ғаёлияти соҳибкорони инфиродиро танзим менамояд.

Мутобиқи он ҳамаи шахсон метавонанд бо патент ғаёлият намоянд, ки ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошанд:

“- ғаёлияти соҳибкори инфиродӣ бе қирояи қувваи қарӣ ва бе амалӣ намудани ғаёлияти иқтисодии хориҷӣ, анҷом дода шавад;

- даромади умумии соҳибқарӣ дар асоси патент ғаёлияткунанда дар соли тақвимӣ аз 200 ҳазор сомонӣ бештар набошад” [4].

Соҳибкори инфиродии дар асоси патент ғаёлияткунанда аз иҷрои уҳдадорӣҳои зерин озод мебошад:

“- аз пардохти андоз аз даромад, ба истиснои андоз аз даромад ва андози иҷтимоии бевосита ба маблағи патент дохилшаванда;

- аз пешниҳоди ҳисоботи андоз, ба истиснои пешниҳод намудани эълонҳои даромади умумӣ барои соли гузаштаи тақвимӣ (ё барои давраи аз оғози соли тақвимӣ дар ҳолати қатъ намудани ғаёлияти соҳибқарӣ) бо замимаи нусхаҳои ҳуҷҷатҳои бонкӣ доир ба пардохти андозҳо” [4].

Барои соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи шаҳодатнома ғаёлият менамоянд аз оғози соли 2022 қоидаҳои нав муқаррар карда шуд, ки он ду намуди ғаёлиятро дар бар мегирад: “Андозбандии соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус ғаёлияткунанда; андозбандии соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома дар низомҳои махсус ғаёлияткунанда” [1].

Андозбандии соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус ғаёлияткунанда шартҳои зеринро дар бар мегирад: “...шахси воқеӣ барои анҷом додани чунин ғаёлият ба мақомоти андози маҳалли бақайдгирӣ ариза пешниҳод намуда бошад, - дар соли тақвимӣ даромади умумии соҳибкори дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус ғаёлияткунанда аз 500 ҳазор сомонӣ бештар набошад; - ғаёлияти иқтисодии хориҷии анҷомдодашавандаи соҳибкори дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус ғаёлияткунанда (воридот ва содироти молҳо) аз маблағи 500 ҳазор сомонӣ бештар набошад” [4].

Тибқи талаботи қонунгузори амалкунанда: “соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус ғаёлияткунанда ҳуқуқ дорад барои амалӣ намудани ғаёлият то 2 қормони қирояро дар асоси шартнома қалб намояд (ба истиснои ғаёлият барои истихроҷи қандиҳои қоидаҳои пошхӯрда бо усули худқалӣ ва худқилӣ)” [4].

“Ба соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома дар низомҳои махсус ғаёлияткунанда шаҳодатнома ба муҳлати бемаҳдуд дода шуда, чунин соҳибқор дорои ҳуқуқи истифодаи меҳнати қироя буда, метавонад тамоми намудҳои ғаёлияти соҳибқориро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд нақардааст, анҷом диҳад” [4].

Андозбандии ғаёлияти тиҷорати электронӣ низ тибқи муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шуда, дар ҳолате, ки: “агар хизматрасонии қосилавӣ ба шахсони ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқи хориҷӣ амалӣ карда шавад, пас харидорони чунин хизматрасонӣ мутобиқи моддаи 181-и Кодекси андоз агентҳои андоз эътироф карда мешаванд” [5].

Барои мақсадҳои андозбандии хизматрасонии қосилавӣ ба хизматрасонии электронӣ хизматрасоние дохил мешавад, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, аз қумла шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионии Интернет бо усули автоматӣ бо истифода аз

технологияҳои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад.

Тибқи муқаррароти моддаи 259-и Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини хизматрасонии фосилавӣ тавассути майдони электронии савдо инҳо дохил мешаванд [1]:

№	Номгӯи таъмини хизматрасонии фосилавӣ тавассути майдони электронии савдо
Модаи 259 қисми 1.	“Дар ин модда «майдони электронии савдо» маънои вебсомона, интернет-портал, шлюз, мағозаи интернетӣ, платформаи савдо ё платформаи дигари шабехро дорад, ки идоракунии он ба таври электронӣ амалӣ гардида, тавассути он таҳвилкунандаи ибтидоӣ хизматрасонии фосилавино тавассути шахси дигар (оператори майдони савдо) ба шахси сеюм (қабулкунанда) анҷом медиҳад, вале фаъолияти коркарди пардохтхоро дар бар намегирад” [1].
Модаи 259 қисми 2.1	“таҳвилкунандаи ибтидоӣ - хизматрасониҳои фосилавино тавассути майдони электронии савдо ба роҳ мемонад” [1];
Модаи 259 қисми 2.2	“майдони электронии савдо аз ҷониби шахсе идора карда мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаи доимӣ надорад ва амалиётҳои зеринро анҷом медиҳад; а) пардохти маблағро ба қабулкунанда иҷозат медиҳад; б) расондани молро ба қабулкунанда иҷозат медиҳад; ё в) шартҳои анҷом додани таҳвилро муқаррар менамояд; 3) қабулкунандаи мол шахси воқеӣ-резидент мебошад” [1].

Манбаъ: сайти электронии андоз.тҷ

Илова бар ин, дар Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати пешниҳоди ариза дар бораи баҳисобгирии (аз ҳисоб баровардани) шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ то 30 рӯзи тақвимӣ муқаррар карда шудааст.

Барои муайян намудани нақши тиҷорати электронӣ дар иқтисоди миллӣ таҳлили як қатор нишондиҳандаҳои соҳа чун шумораи андозсупорандагон, даромади умумӣ, маблағи ҳисобшудаи андозҳо, маблағҳои пардохтшудаи андозҳо, шумораи коргарон, музди миёнаи моҳонаро зарур мешуморем.

Ҷадвали 1. Маълумот дар бораи нишондиҳандаҳои асосии тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2020-2023[6]. (ҳазор сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	Афзоиши соли 2023 нисбат ба соли 2020(%)
Шумораи андозсупорандагон (нафар)	1400	1805	2142	2345	167,5
Даромади умумӣ	299 266,1	440677,4	592254,4	848100,8	283,39
Маблағи андозҳои ҳисобшуда	41936,1	50833,2	67587,3	84060,3	200,49
Маблағи андозҳои пардохтшуда	34637,9	51160,8	67774,2	89340,5	257,92
Шумораи коргарон (нафар)	2217	3019	3446	4027	181,64
Даромад дар шакли музди меҳнат	25994,7	37720,7	47743,9	65513,4	252,03
Музди миёнаи моҳона	977	1041	1155	1356	138,79

Аз нишондиҳандаҳои чадвали 1. чунин бармеояд, ки шумораи андозсупорандагони тижорати электронӣ дар соли 2023 нисбати соли 2020 қариб 167,5% афзоиш ёфта, даромади умумӣ онҳо сол то сол тақвият ёфта, суръати афзоиш зиёда аз 2,8 маротибавро ташкил намудааст. Инчунин, маблағи андозҳои пардохтшуда қариб 2,5 маротиба, шумораи коргарон 181,64%, даромад дар шакли музди меҳнат қариб 2,5 маротиба ва музди миёнаи моҳонаи кормандони соҳа 138,79% зиёд шудааст.

Тибқи маълумоти Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: “Ба ҳолати 1 декабри соли 2022 шумораи умумии шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ, ки худро дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври электронӣ ба ҳисоб гузошта, ҳамчун супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифта шудаанд - 23 ададро ташкил медиҳад ва арзиши умумии хизматрасонии онҳо дар 11 моҳи соли 2022 ба 15250,5 ҳазор сомонӣ баробар аст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021-ум 3 831,4 ҳазор сомонӣ (133%) зиёд мебошад” [6].

Инчунин, зикр шуд: “Маблағи ҳисобшудаи андоз аз арзиши иловашудаи ширкатҳои мазкур дар ин давра, ҳамагӣ 2 293,0 ҳазор сомони ро дар бар гирифтааст, ки нисбат ба 11 моҳи соли гузашта ба андозаи 237,6 ҳазор сомонӣ (111,6%) зиёд мебошад” [6].

Ҳамчунин, ҳамасола теъдоди субъектҳои хоҷагидорӣ дар мамлакат афзоиш ёфта, саҳми онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ рӯз аз рӯз муассиртар мегардад.

Шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ шаклҳои гуногун дар чадвали 2. оварда мешавад.

Чадвали 2. Маълумот оид ба теъдоди субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияткунанда аз ФЯД дар мақомотҳои андози ҷумҳурӣ солҳои 2020-2024.

Солҳо	Шахсони ҳуқуқӣ (адад)	Шаҳодатнома	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Патент	Шаҳодатнома бо шартҳои махсус	Ҳамагӣ
2020	31 225	37 264	161 376	105 400	-	335 265
2021	31 386	36 663	167 009	104 349	-	339 407
2022	32 853	35 749	172 108	99 405	-	340 115
2023	33 748	36849	179 586	51 984	61 748	363 915
2024	34 867	37 855	188 254	52 822	62 664	376 462
2024 бо% ба 2020	111,66	101,59	116,66	50,12%	-	112,29

Сарчашма: бо истифода аз ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти электронӣ [www. Andoz tj](http://www.Andoz.tj)

Таҳлили чадвали 2. аз он гувоҳӣ медиҳад, ки теъдоди **субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияткунанда дар мамлакат дар соли 2024 ба 376 462 адад баробар буда, суръати рушди он нисбати соли 2020 қариб 112,3%-ро ташкил намуда, микдори шахсони ҳуқуқӣ дар ҳолати соли 2024 ба 34 867 адад баробар буда, соли 2020 ин нишондиҳанда ба 31 225 адад баробар буд, ки ин ҷо афзоиш ба 111,66% баробар мебошад.**

Теъдоди соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд, соли 2020 ба 37 264 нафар баробар буда он дар соли 2024 ба 37 855 адад расид, афзоиш 101,59%-ро ташкил намуд. Инчунин, теъдоди хоҷагиҳои деҳқонӣ аз 161 376 адади соли 2020 дар соли 2024 ба 188 254 адад баробар гашт, ки суръати афзоиш ба 116,66% баробар шуд.

Дар бобати соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи патент фаъолият менамоянд, маълумот каме тавзеҳотро талаб менамояд, зеро аз соли 2022 соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи патент дар соҳаи савдо фаъолият менамуданд ҳамчун соҳибкорони инфиродӣ тибқи шаҳодатнома бо шартҳои махсус махсуб мешаванд, ки соли 2024 теъдоди онҳо ба 62 664 нафар баробар буда, дар якҷоягӣ бо патентчиҳо ба 115486 нафар баробар шуданд.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиш ва таҳлили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи тичорати электронӣ чунин хулоса ҳосил мешавад, ки он аз омилҳои таъсиррасон иборат буда, ҳангоми истифодаи оқилонаи онҳо, тақмили соҳа таъмин карда мешавад.

Мо бар он ақидаем, ки барои рушди тичорати электронӣ ба соҳа бояд як қатор имтиёзҳо дода шаванд, аз қабили:

- тариқи электронӣ ба роҳ мондани бақайдгирии давлатии субъектҳои хоҷагидорӣ наватасис;
- ташкили назорати электронии фаъолияти онҳо (яъне аз ташриф ба мақомоти андоз озод намудан ва ба тариқи электронӣ пешниҳод намудани ҳисоботи андоз);
- додани имтиёзҳои андозӣ барои намояндагон тичорати электронӣ, ки нав таъсис дода шудаанд (мисол; 1 ё 2 сол озод намудани онҳо аз андози ҶОИД);
- Ташкили инфрасохтори муқаммалӣ тичорати электронӣ бо роҳи тақвият додани суръати интернет ва дастрасии он дар тамоми қаламрави мамлакат;
- ташкили ассотсиатсияҳои намояндагони тичорати электронӣ баҳри ҳимояи ҳуқуқашон;
- ташкили корҳои фаҳмондадиҳии муқаррароти қонунгузорӣ ба намояндагони тичорати электронӣ аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ;
- ба тартиб даровардани амалиётҳои содиротию воридотӣ, ки тариқи тичорати электронӣ бо иштироки субъектҳои хориҷӣ амалӣ карда мешаванд;
- тақмил додани қонунгузорӣ дар самти гардиши молҳо тариқи сарҳади гумрукӣ.

Ба ақидаи мо, барои боз ҳам боло бурдани рушди тичорати электронӣ ва таъсири он ба рушди иҷтисоди миллӣ тақмили базаи мувофиқи қонунгузориро мувофиқи мақсад меҳисобем.

Ҳамин тариқ, ташкили заминаи меъёрию ҳуқуқии ҷавобгӯи иҷтисоди рақамӣ дар самти тичорати электронӣ метавонад, масъалаи батанзимдарории инкишофи онро таъмин намуда, масъалаҳои ҷойдошта ҳал гашта, нишондиҳандаи он боз ҳам баландтар карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2021.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ”. Ш. Душанбе, аз 24.12.2022, №1921.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 28.12.2024.
4. Қоидаҳои андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродии дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолияткунанда. Душанбе, «31» марти соли 2022 таҳти №151
5. «БОҶУ ХИРОҶ» /// №1 (1356) /// Панҷшанбе, 5 январӣ соли 2023
6. Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. WWW. Andoz.tj
7. Холматова Д.Н. Электронный бизнес как фактор развития экономики региона. Дисс. Канд.эконом. наук. Худжанд – 2023.

УДК: 338.48

Курбанова С.М.

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ РЕКРЕАЦИОННО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья анализирует экономическую среду рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан, выявляя основные проблемы и ограничения, с которыми сталкивается отрасль. Рассматриваются вопросы инфраструктуры, государственного регулирования, инвестиций и экологической устойчивости. Особое внимание уделяется роли природных и

культурных ресурсов, развитию санаторно-курортных комплексов и привлечению частных инвестиций. Оценка текущего состояния и перспектив роста отрасли позволяет выработать рекомендации для улучшения инфраструктуры и стимулирования роста рекреационно-оздоровительного туризма, что способствует повышению конкурентоспособности страны на мировом рынке.

Ключевые слова: рекреационно-оздоровительный туризм, экономическая среда, инфраструктура, государственное регулирование, инвестиции, экологическая ситуация, санаторно-курортные учреждения.

Курбанова С.М.

ТАҲЛИЛИ МУҲИТИ ИҚТИСОДИИ САЙЁҲИИ ФАРОҒАТИЮ СОЛИМГАРДОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муҳити иқтисодии сайёҳии фароғатию солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, мушкилот ва маҳдудиятҳои асосии ин соҳа муайян карда мешаванд. Масъалаҳои инфрасохтор, танзими давлатӣ, сармоягузорӣ ва устувории экологӣ баррасӣ мешаванд. Ба нақши сарватҳои табиӣ ва фарҳангӣ, рушд додани маҷмааҳои озоишгоҳию курортӣ ва ҷалб намудани сармоягузориҳои хусусӣ диққати махсус дода мешавад. Арзёбии вазъи муосир ва дурнамои рушди соҳа имкон медиҳад, ки барои беҳтар намудани инфрасохтор ва ҳавасмандгардонии рушди сайёҳии фароғатию солимгардонӣ тавсияҳо таҳия карда шаванд, ки ба баланд шудани рақобатпазирии мамлакат дар бозори ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: сайёҳии фароғатию солимгардонӣ, муҳити иқтисодӣ, инфрасохтор, танзими давлатӣ, сармоягузорӣ, вазъи экологӣ, муассисаҳои озоишгоҳию курортӣ.

Kurbanova S.M.

ANALYSIS OF THE ECONOMIC ENVIRONMENT OF RECREATIONAL AND HEALTH TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes the economic environment of recreational and health tourism in the Republic of Tajikistan, identifying the main problems and limitations faced by the industry. Issues of infrastructure, government regulation, investment and environmental sustainability are considered. Particular attention is paid to the role of natural and cultural resources, the development of health resort complexes and the attraction of private investment. An assessment of the current state and growth prospects of the industry allows us to develop recommendations for improving the infrastructure and stimulating the growth of recreational and health tourism, which will contribute to increasing the country's competitiveness in the world market.

Keywords: recreational and health tourism, economic environment, infrastructure, government regulation, investment, environmental situation, health resorts.

Рекреационно-оздоровительный туризм, являясь важной составляющей глобальной туристической индустрии, представляет собой значительный сектор экономики, который способствует развитию социальной инфраструктуры, созданию рабочих мест и привлечению иностранных инвестиций. В условиях современного мира, где здоровье и благополучие становятся важнейшими приоритетами, рекреационные и оздоровительные услуги становятся неотъемлемой частью туристического продукта. Республика Таджикистан, обладая уникальными природными и культурными ресурсами, имеет огромный потенциал для развития рекреационно-оздоровительного туризма, который в последние десятилетия все больше привлекает внимание отечественных инвесторов.

Однако для эффективного использования этого потенциала необходимо комплексное понимание экономической среды, в которой осуществляется развитие туризма. Важно анализировать текущее состояние отрасли, выявлять проблемы и ограничивающие факторы, а также оценивать перспективы роста с учетом мировых тенденций и специфики внутреннего рынка.

Актуальность данного исследования заключается в необходимости глубокого анализа экономической среды рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан, что позволит определить ключевые проблемы и вызовы для дальнейшего роста отрасли, а также предложить пути ее совершенствования. Несмотря на наличие природных и культурных ресурсов, развитие рекреационно-оздоровительного туризма в стране сталкивается с рядом препятствий, таких как недостаточно развита инфраструктура, проблемы государственного регулирования и ограниченные инвестиции в эту сферу.

В научной литературе много исследований, посвященных экономическим аспектам развития туризма в Республике Таджикистан. Например, Б.Х. Каримов рассматривает вопросы управления туризмом, инвестиционного потенциала, инфраструктуры и стратегического планирования, акцентируя внимание на значении маркетинговых исследований [3; 4; 5; 6; 7]. У.С. Асрорзода анализирует экономические предпосылки и перспективы его развития в Республике Таджикистан [2], в то время как Х.Х. Алишоев подчеркивает роль туризма в экономическом развитии страны [1]. А.А. Мирзоалиев акцентирует внимание на значимости туризма для общего экономического роста [8], а Ф.Р. Шаропов исследует развитие рынка туристских услуг в стране, выделяя актуальные проблемы и тенденции [10]. Однако, несмотря на значительное количество работ в этой области, большинство исследований ограничены анализом отдельных аспектов отрасли, что требует комплексного подхода для более глубокого понимания текущего состояния и перспектив развития рекреационно-оздоровительного туризма в стране.

Рекреационно-оздоровительный туризм представляет собой особый вид туризма, направленный на улучшение физического и психоэмоционального состояния человека через отдых, восстановление здоровья и профилактику заболеваний. Он включает в себя такие формы отдыха, как курорты, санатории, термальные и минеральные источники, а также различные оздоровительные процедуры, такие как СПА-процедуры и фитнес-программы. Основной особенностью рекреационно-оздоровительного туризма является его способность совмещать отдых с восстановлением здоровья, что отличает его от традиционного туризма, ориентированного только на развлечение и познание. Важно также отметить, что он тесно связан с экосистемой и может в значительной степени зависеть от экологической ситуации в регионе, что требует соблюдения экологических стандартов и устойчивого подхода к развитию этой отрасли.

Рынок рекреационно-оздоровительного туризма также развивается в ответ на глобальные тенденции, которые «подтверждают, что эта отрасль при соответствующих условиях может стать движущей силой развития национальной экономики. Во многих странах медицинский и оздоровительный туризм выделен в отдельную отрасль экономики» [4, с. 102].

Республика Таджикистан обладает уникальными природными и культурными ресурсами, которые создают отличные условия для развития рекреационно-оздоровительного туризма. Страна расположена в самом центре Центральной Азии, что обеспечивает наличие разнообразных природных ландшафтов: горных цепей (Памир, Тянь-Шань), минеральных источников, термальных вод и озер, которые являются важным фактором для развития лечебного туризма. Горные районы, такие как Памир, с их уникальными природными условиями, являются привлекательными для туристов, ищущих отдых и восстановление в горах.

Следует отметить, что к середине второго десятилетия XXI века стало ясно, что санаторно-курортные учреждения страны, большинство из которых составляли государственные и ведомственные санатории и курорты, не отвечали требованиям времени. Постоянная нехватка финансирования данной отрасли со стороны государства привела к чрезмерной задолженности

учреждений рекреационно-оздоровительного туризма, износу основных фондов, снижению качества предоставляемых услуг.

Ведомственные здравницы, к которым традиционно относились курорты и санатории, считались относительно уязвимыми объектами, поскольку их деятельность зависела от успешности работы вышестоящих учреждений, связанных с ними предприятий и поставленных ими социальных задач. Однако финансовое положение большинства их владельцев стало неустойчивым, и у них не было финансовых возможностей для содержания и нормальной деятельности подчиненных им рекреационно-оздоровительных учреждений. Лечебная (реабилитационная) составляющая санаториев и ее поддержание на должном уровне требовали значительных финансовых затрат. По этой причине в начале 2000-х годов, когда в рекреационно-оздоровительных учреждениях массово менялась структура собственников, санатории существенно утратили свой лечебный потенциал. Многие оздоровительные и рекреационные учреждения переоборудованы в пансионаты или дома отдыха, некоторые из них разрушены, а их материально-техническая база разграблена.

Состояние инфраструктуры рекреационно-оздоровительного туризма на данный момент требует значительных улучшений для полноценного развития рекреационно-оздоровительного туризма. В стране существует ряд отелей, санаториев, курортов, которые предлагают услуги в области оздоровительного туризма, однако большая часть инфраструктуры нуждается в модернизации. Проблемы включают в себя недостаток качественного транспортного обслуживания, неудовлетворительное состояние дорог, недостаток гостиничных и лечебных учреждений высокого класса.

Большое внимание необходимо уделить созданию условий для людей с особыми потребностями, а также улучшению качества предоставляемых услуг на курортах и в лечебных учреждениях. Важной задачей является развитие горнолыжной инфраструктуры и других специализированных объектов, которые способствовали бы развитию активного и оздоровительного отдыха.

Государственное регулирование туризма в Республике Таджикистане играет важную роль в создании благоприятных условий для развития рекреационно-оздоровительного туризма. В последние годы страна активно принимает меры по улучшению государственной политики в сфере туризма, включая создание и внедрение программ и стратегий, направленных на развитие рекреационно-оздоровительного туризма. Одним из ярких примеров государственной инициативы является объявление 2018 года *Годом развития туризма* и народных ремесел, что стало важным шагом для привлечения внимания к туристическому потенциалу страны. В ответ на растущий интерес к развитию этой отрасли, Президент Республики Таджикистан также объявил 2019-2021 годы *Годами* развития села, *туризма* и народных ремесел. Эти инициативы стали основой для дальнейших шагов по созданию устойчивой туристической инфраструктуры, привлечению инвестиций и улучшению качества туристических услуг. Программы и проекты, запущенные в рамках этих лет, направлены на улучшение состояния туристических объектов, разработку новых маршрутов, развитие гостиничной инфраструктуры и повышение уровня профессиональной подготовки специалистов.

Необходимо отметить, что «масштабные инициативы Главы государства, уважаемого Эмомали Рахмона по развитию туристической сферы уже дали многообещающие результаты в 2018 году. Возрос интерес государственных структур и частного бизнеса к туристической деятельности» [3, с. 144]. Кроме того, данные инициативы подчеркнули важность развития туризма как ключевого элемента экономического роста страны, что свидетельствует о стратегическом подходе правительства к стимулированию рекреационно-оздоровительного туризма и созданию условий для привлечения международных туристов и инвесторов в эту сферу.

Тем не менее, для стимулирования этого сектора необходимо дальнейшее совершенствование государственной политики в области налогового регулирования, улучшение систем сертификации и стандартизации туристических услуг, а также повышение квалификации

кадров в области туризма и гостиничного сервиса. Важно также внедрение механизмов поддержки местных инициатив и частных инвестиций в развитие туристических объектов.

Инвестиционный климат в сфере туризма Республики Таджикистан постепенно улучшается, однако он все еще сталкивается с рядом проблем. Вложения в туристическую отрасль часто ограничиваются из-за недостаточности государственной поддержки, слабой инфраструктуры и отсутствия долгосрочных стимулирующих механизмов. Это сдерживает приток иностранных инвестиций в рекреационно-оздоровительный туризм, несмотря на привлекательность природных и культурных ресурсов страны. Однако правительство предпринимает шаги для улучшения инвестиционного климата, включая налоговые льготы для инвесторов и поддержку частных инициатив в области туризма. Привлечение инвестиций в сферу рекреационно-оздоровительного туризма также связано с необходимостью улучшения государственной программы субсидирования и лизинга для частных компаний, работающих в этой сфере.

Наши исследования показывают, что наряду с усилиями государственных структур внимание развитию рекреационно-оздоровительного туризма в стране уделяют и частные предприниматели. Это подтверждается ростом числа туристических фирм в стране.

По последним статистическим данным (по состоянию на конец 2023 года), в стране функционировали 225 туристических фирм (туроператоров и турагентств), тогда как в 2015 году в стране было всего 82 туристических фирм [9, с. 185]. Большинство из функционирующих на сегодня туристические фирмы занимаются привлечением и обслуживанием иностранных туристов. Однако иностранные граждане, посещающие Республику Таджикистан в качестве туристов, зачастую въезжают в страну самостоятельно и не всегда пользуются услугами туристических фирм. Эту ситуацию можно заметить из данных, представленных в таблице 1.

Таблица 1. Прибытие иностранных туристов в Республику Таджикистан, тыс. Человек [9, с. 185]

Показатели	Годы								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Число иностранных туристов, посетивших Республику Таджикистан	413	344	431	1035	1257	351	296	999	1201
В том числе через туристические фирмы	3,08	6,63	4,41	6,7	7,79	0,42	0,95	5,8	12,1

Из таблицы 1 видно, что за период 2015-2023 гг. в Республику Таджикистан в качестве туристов въехало 6 млн. 327 тыс. иностранных граждан, из этого числа лишь 47,9 тыс. человек (0,8%) воспользовались услугами туристических фирм. Это свидетельствует о том, что деятельность и услуги туристических фирм не удовлетворяют иностранных туристов, поэтому они путешествуют в Республику Таджикистан самостоятельно и пользуются услугами рекреационно-оздоровительных учреждений. При этом примечательным свойством потребления рекреационно-оздоровительных услуг является то, что «иностранцы потребляют туристические услуги и увозят с собой в основном впечатления, тогда как средства производства услуг (гостиницы, рестораны, транспорт, курорты и т. д.) остаются в стране, что позволяет предоставлять услуги новым группам иностранных туристов и граждан страны» [7, с. 182].

На развитие рекреационно-оздоровительного туризма в стране влияют различные внешние факторы, такие как глобализация, экологические условия, социальные и культурные аспекты, а также миграционные процессы. Эти факторы не только определяют возможности для роста туристической отрасли, но и накладывают определенные вызовы, с которыми сталкивается Республика Таджикистан. В условиях глобализации усиление международной конкуренции, изменения в потребительских предпочтениях и рост экологического сознания среди туристов требуют от страны адаптации и внедрения инновационных подходов. В свою очередь,

экологические и культурные характеристики региона оказывают влияние на привлекательность туристических направлений, а миграционные процессы могут значительно повлиять на спрос на внутренние и внешние туристические услуги. Рассмотрим подробнее, как каждый из этих факторов воздействует на развитие рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан.

Туризм — одна из отраслей, наиболее затронутых процессами глобализации. Потому что каждая страна имеет разный туристический потенциал и реализует его в зависимости от финансовых условий и экономической ситуации соответствующих территорий, где этот потенциал имеется. Безусловно, Республика Таджикистан обладает уникальным потенциалом для развития рекреационно-оздоровительного туризма, однако соседние республики также обладают аналогичным потенциалом, что приводит к обострению конкуренции в регионе. Победителем этого станет та страна, которая сможет использовать соответствующие средства для использования имеющихся у нее ресурсов рекреационно-оздоровительного туризма. Прежде всего, наличие соответствующей инфраструктуры является ключевым фактором развития данного вида туризма.

Одной из основных проблем является отсутствие необходимого уровня инфраструктуры, что ограничивает возможности развития рекреационного и оздоровительного туризма. Многие курорты и туристические зоны страдают от ненадлежащего оснащения, плохого состояния дорог, отсутствия современных гостиничных комплексов и медицинских учреждений. Это сдерживает приток туристов и снижает конкурентоспособность страны на международном туристическом рынке.

Как показывают исследования, туристическая инфраструктура в Республике Таджикистан развита недостаточно. Большинство объектов рекреационно-оздоровительного туризма расположены в горных районах, а состояние дорог, ведущих к ним, в большинстве случаев неудовлетворительное. Плохое состояние дорог является одной из главных причин, по которой большинство санаторий и курортов страны работают только в период с мая по сентябрь. Визиты клиентов, особенно иностранных, очень редки в период с октября по апрель. Если взять один из популярных среди внутренних и иностранных туристов рекреационно-оздоровительных объектов, например, санаторий Ходжаобигарм, то в сезон с мая по август количество гостей порой превышает возможности размещения. Однако в период с конца осени по начала весны санаторий часто пустует.

Клиенты едут на санаторий Ходжаобигарм в основном ради принятия лечебных процедур радоновых паров, соответствующая лечебница, которая находится примерно в расстоянии 1 км по пешеходной дорожке от главного здания санатория (спальной зоны). Хотя администрация санатория предоставляет клиентам собственный транспорт для проезда от главного корпуса до радоновой лечебницы, они не очень заинтересованы в посещении радоновой лечебницы, так как в холодное время года условия для приема радоновых процедур не очень хорошие.

Также следует отметить, что у ближайших соседей Республики Таджикистан – республик Узбекистан и Киргизия, которые являются основными конкурентами в сфере рекреационно-оздоровительного туризма для Республики Таджикистан, созданы более лучшие условия для клиентов, особенно иностранных. Например, если рассмотреть стоимость билета на самолет, то станет ясно, что в Республике Таджикистан она значительно выше, чем в соседних республиках. Кроме того, стоимость проезда по внутренним дорогам выше, чем стоимость проезда по соседним республикам.

Проблемы с санитарией и гигиеной также являются препятствием для иностранных туристов. Эта проблема «в первую очередь касается относительно обеспеченных туристов, ценящих комфорт. Хотя эта категория туристов и невелика среди иностранных туристов, посещающих Республику Таджикистан, они имеют возможность тратить больше денег на туристические продукты и услуги и готовы это делать, если им будут созданы соответствующие условия» [7, с. 186].

Таким образом, в условиях глобализации, когда границы между странами открыты, одним из главных факторов привлечения большего количества иностранных туристов становится состояние транспортной инфраструктуры. Страны, инвестирующие больше средств в развитие туризма, предлагают туристам - клиентам рекреационно-оздоровительных учреждений - современные и относительно доступные по цене продукты и услуги, что заставляет Республику Таджикистан уделять больше внимания повышению качества услуг, предоставляемых клиентам. Тем более, что «в стране созданы привлекательные инвестиционные условия для развития туристической отрасли и ее инфраструктуры. Существует множество объектов туристической инфраструктуры, которые функционируют неудовлетворительно из-за высокого уровня физического износа и нуждаются в инвестициях для восстановления своего потенциала» [6, с. 237].

В условиях глобализации Республике Таджикистан необходимо учитывать мировые тенденции, такие как предпочтения туристов экологически безопасных и устойчивых видов туризма, которые требуют внедрения инновационных технологий и развития новых форм рекреационно-оздоровительного туризма, таких как экологический туризм в горных условиях. Международная конкуренция также способствует привлечению инвестиций и развитию международного сотрудничества, что оказывает положительное влияние на развитие туристической инфраструктуры и повышение качества услуг, предоставляемых туристам.

В развитии рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан важную роль играют экологические, социальные и культурные факторы. Природные ресурсы, такие как горы, озера и минеральные источники, являются основой этого вида туризма, и их защита имеет решающее значение для устойчивого развития отрасли. Экологическое состояние конкретного региона напрямую влияет на привлекательность туристических направлений, что требует усилий в области охраны природы и рационального использования природных ресурсов.

Кроме того, важными факторами привлечения нуждающихся в рекреационно-оздоровительных услугах туристов становятся социальные и культурные аспекты, такие как сохранение национальных традиций, культурного наследия, сотрудничество с местными сообществами. Развитие рекреационно-оздоровительного туризма должно учитывать не только экономические интересы, но и культурные интересы местных жителей, обеспечивая баланс между развитием туризма и сохранением культурных и социальных особенностей местности.

С учетом растущего интереса туристов к экологически чистым и устойчивым практикам, Республика Таджикистан имеет потенциал для развития зеленого туризма, что требует активных усилий по защите окружающей среды и интеграции устойчивых практик в туристическую отрасль. Учитывая растущий интерес туристов к экологически чистым и устойчивым практикам, Республика Таджикистан имеет потенциал для развития зеленого туризма, что требует активных действий по защите окружающей среды и интеграции устойчивых практик в туристическую отрасль.

Миграционные процессы оказывают существенное влияние на развитие рынка рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан. Во-первых, миграция населения может способствовать росту внутреннего и внешнего туризма. Таджикистан, как страна с большой диаспорой, особенно в России и других странах СНГ, имеет возможность использовать эти связи для привлечения туристов из этих регионов. Миграция, сопровождающаяся возвращением трудовых мигрантов на родину, также может стимулировать интерес к внутренним туристическим маршрутам и культурным объектам.

С другой стороны, миграционные потоки могут создать новые проблемы для туристического рынка. Например, увеличение числа мигрантов, возвращающихся в страну, может привести к повышению спроса на жилье, инфраструктуру и медицинские услуги, что в свою очередь требует дополнительного внимания со стороны местных властей и бизнеса для обеспечения устойчивого развития туристического сектора.

Таким образом, миграционные процессы несут в себе как возможности для развития туризма, так и риски, связанные с необходимостью совершенствования инфраструктуры и

обеспечения качества туристических услуг, что требует комплексного подхода со стороны государства и предпринимателей. Влияние внешних факторов, таких как глобализация, экологические и социальные аспекты, а также миграционные процессы, требует от Республики Таджикистан гибкости в адаптации к международным трендам и вызовам, а также активного вовлечения в устойчивое и инновационное развитие рекреационно-оздоровительного туризма. Развитие инфраструктуры должно включать не только строительство курортных комплексов, но и реконструкцию транспортных коммуникаций, улучшение качества дорог, обеспечение туристических зон водой и электроэнергией. Особое внимание следует уделить созданию туристических кластеров и развитию регионов с особыми условиями для ведения бизнеса в сфере развлечений и здравоохранения.

Развитие рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан невозможно без активного участия частного сектора и международных партнеров. Частные инвесторы могут сыграть ключевую роль в развитии инфраструктуры, строительстве новых курортов и оздоровительных центров. Важно создать условия для привлечения иностранных инвесторов, обладающих ресурсами и опытом, необходимыми для разработки качественных туристических продуктов и услуг. Международное сотрудничество с туристическими организациями других стран также способствует обмену опытом, привлечению туристов и повышению квалификации местных специалистов.

Несмотря на развитие частного предпринимательства в сфере рекреационно-оздоровительного туризма, в стране продолжают успешно работать курорты, оставшиеся в государственной собственности. В качестве примера таких учреждений можно привести Государственное унитарное предприятие (ГУП) «Санаторий Шифо», расположенное в городе Гулистон Согдийской области.

Основные помещения для приема отдыхающих санатория Шифо включают трехэтажный главный корпус (вместимостью 108 клиентов) и 29 коттеджей (вместимостью 59 клиентов). Санаторий предлагает клиентам следующие услуги: оздоровительные процедуры с использованием теплого и сухого морского воздуха, ингаляции с солевыми растворами для лечения заболеваний органов дыхания и аллергий, теплолечение, лечение горным воском, иглорефлексотерапию и другие виды тепло- и светотерапии.

Анализ экономической ситуации и текущего финансового положения ГУП «Санаторий Шифо» показывает, что данное учреждение функционирует как государственное предприятие в сфере рекреационно-оздоровительного туризма и оказывает услуги своим потребителям — отечественным и иностранным туристам — на должном уровне (таблица 2).

Таблица 2. Основные показатели деятельности ГУП «Санаторий Шифо»

Показатель	2022 год	2023 год	Май-июнь 2024 года
Количество отдыхающих, чел.	4490	4512	1457
Доход от рекреационно-оздоровительных услуг, тыс. сомони	4803,3	5132,9	2228,9
Себестоимость рекреационно-оздоровительных услуг (расходы), тыс. сомони	3771,0	4199,3	2063,9
Прибыль от рекреационно-оздоровительных услуг, тыс. сомони	1032,3	933,6	165,0
Краткосрочные активы, на конец года, сомони	797769	655232	-
Долгосрочные активы, на конец года, сомони	3933166	4409171	-
Всего активов, на конец года, сомони	4730935	5064403	-
Дебиторская задолженность, на конц года, сомони	170709	173258	-

Кредиторская задолженность, на конц года, сомони	272382	379290	-
--	--------	--------	---

Из данных, представленных в таблице 2, составленной на основе отчетности ГУП «Санаторий Шифо», видно, что рентабельность рекреационно-оздоровительной деятельности санатория в 2022 году составила 21,5%, в 2023 году — 18,2%, а за первое полугодие 2024 года — 7,2%. Несмотря на положительные значения этих показателей, их уровень не соответствует высокому стандарту, поскольку в мировой практике средний уровень рентабельности предприятий рекреационно-оздоровительного бизнеса составляет 25–30%.

За анализируемый период (с 2022 года по первую половину 2024 года) санаторий Шифо получил чистую прибыль в размере 2130900 сомони. Если сравнить эту прибыль с количеством клиентов, отдохнувших в санатории (10459 человек), то можно сделать вывод, что каждый клиент принес санаторию 203,7 сомони чистой прибыли. Таким образом, можно утверждать, что финансовые показатели санатория можно улучшить за счет увеличения его вместимости и привлечения большего числа клиентов.

В связи с тем, что рекреационно-оздоровительные услуги в санатории оплачиваются клиентами авансом по путевкам, на балансе ГУП «Санаторий Шифо» имеется значительная сумма дебиторской задолженности. На конец 2022 года она составила 170709 сомони, а на конец 2023 года — 173258 сомони. При этом в структуре баланса санатория значительную долю занимает и кредиторская задолженность: на конец 2022 года — 272382 сомони, на конец 2023 года — 379290 сомони. Из приведенной таблицы видно, что сумма кредиторской задолженности превышает сумму дебиторской задолженности: на конец 2022 года — на 101673 сомони, на конец 2023 года — на 206032 сомони. Кредиторская задолженность формируется в основном из неоплаченных счетов за электроэнергию, продукты питания, используемые в кухне санатория, расходные материалы и оборудование для лечения и обслуживания, а также других материалов и услуг, необходимых для ведения основной деятельности. Несмотря на высокий уровень кредиторской задолженности, она покрывается за счет доходов от дополнительных оздоровительных услуг, таких как паролечение, водолечение, массаж и другие физиотерапевтические процедуры, что оказывает положительное влияние на финансовое положение санатория.

Необходимо отметить, что чистая прибыль ГУП «Санаторий Шифо» в соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2023 года № 118 «О ставке платы с чистой прибыли государственных предприятий и хозяйственных объединений, в капитале которых государство имеет долю», полностью перечисляется в государственный бюджет. Это свидетельствует о вкладе рекреационно-оздоровительных учреждений в формирование государственных средств и развитие национальной экономики.

Показатели, характеризующие деятельность ГУП «Санаторий Шифо», подтверждают, что государственный сектор рекреационно-оздоровительных услуг продолжает играть важную роль в стране, а государство стремится поддерживать сбалансированное соотношение государственного и частного секторов бизнеса в области рекреационно-оздоровительного обслуживания туристов, что имеет, помимо прочего, социальный характер.

Таким образом, перспективы развития рекреационно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан связаны с комплексным подходом, который включает улучшение инвестиционного климата, развитие инновационных технологий, активное участие частного сектора и международное сотрудничество, а также эффективное продвижение туристических услуг. Все эти меры помогут Республике Таджикистан стать более конкурентоспособным на мировом туристическом рынке и значительно улучшить экономическое положение страны за счет роста туристического потока.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алишоев, Х.Х. Сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишвар / Х.Х. Алишоев, М.А. Раҳимов // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2020. – № 4. – С. 102-106
2. Асрорзода, У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 4-1. – С. 22-32
3. Каримов, Б.Ҳ. Асосҳои идоракунии стратегии рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 11. – С. 144-151
4. Каримов, Б.Ҳ. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии таъбаотию соҳибдоронӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-2(64). – С. 101-112
5. Каримов, Б.Ҳ. Рушди таҳқиқоти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 4/2(70). – С. 119-12
6. Каримов, Б. Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омил пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4-1(49). – С. 236-243
7. Каримов, Б.Ҳ. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 180-188
8. Мирзоалиев, А.А. Нақши сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / А.А. Мирзоалиев, А.М. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. – № 3(32). – С. 138-144
9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Нашриёти расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 429 с.
10. Шаропов, Ф.Р. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан / Ф.Р. Шаропов, Дж.Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2021. – № 3(37). – С. 52-60

УДК: 339.3

Мариншоев М.М.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ И ВЫЗОВЫ

В условиях глобальных экологических вызовов и изменения климата концепция зеленой экономики приобретает все большее значение. Зеленая экономика направлена на снижение негативного воздействия на окружающую среду, повышение эффективности использования ресурсов и обеспечение устойчивого экономического роста. Важным элементом этого процесса является предпринимательство, которое играет ключевую роль в внедрении инноваций и создании экологически устойчивых бизнес-моделей. Предпринимательство является важным элементом перехода к зеленой экономике. Несмотря на множество вызовов, зеленое предпринимательство обладает потенциалом стать двигателем устойчивого экономического роста и решения глобальных экологических проблем. Решение этих вызовов требует координированных усилий со стороны правительств, бизнеса и общества для создания более благоприятной среды для зеленого предпринимательства. Роль предпринимательства в зеленой экономике заключается в стимулировании перехода к устойчивому развитию через внедрение инноваций, экологически чистых технологий и создание новых бизнес-моделей, которые способствуют снижению негативного воздействия на окружающую среду. В данной статье

рассматриваются взаимосвязь предпринимательства и зеленой экономики, ключевые направления их развития, а также основные вызовы, с которыми сталкиваются предприниматели в этой сфере.

Ключевые слова: зеленая экономика, предпринимательство, устойчивое развитие, инновации, экология, экономический рост, окружающая среда

Мариншоев М.М.

СОҲИБКОРӢ ВА ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ: ДУРНАМОИ РУШД ВА МУШКИЛОТҲО

Дар шароити мушкилоти глобалии экологӣ ва тағирёбии иқлим, мафҳуми иқтисоди сабз аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҳадафи иқтисоди сабз коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, баланд бардоштани самаранокии захираҳо ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Унсури муҳими ин раванд соҳибкорӣ мебошад, ки дар татбиқи омилҳои инноватсионӣ ва амали намудани моделҳои нави тичоратии аз ҷиҳати экологӣ устувор нақши калидӣ мебозад. Соҳибкорӣ як ҷузъи муҳими гузариш ба иқтисоди сабз мебошад. Сарфи назар аз мушкилоти зиёд, соҳибкории сабз дорои потенциали муҳаррики рушди устувори иқтисодӣ ва ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ мебошад. Ҳалли ин мушкилотҳо талошу ҷамоҳангии давлат, корхонаҳо ва ҷомеаҳо барои фароҳам овардани муҳити мусоид барои рушди соҳибкории сабз талаб мекунад. Нақши соҳибкорӣ дар иқтисоди сабз аз ҳавасмандгардонии гузариш ба рушди устувор тавассути татбиқи омилҳои инноватсионӣ, технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва амали намудани намудҳои нави соҳибкорӣ, ки ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист мусоидат мекунад, иборат аст. Дар мақола робитаи байни субъектҳои соҳибкорӣ ва иқтисоди сабз, самтҳои асосии рушди онҳо, инчунин мушкилотҳои асосии соҳибкорон дар ин самт мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди сабз, соҳибкорӣ, рушди устувор, инноватсия, экология, рушди иқтисодӣ, муҳити зист.

Marinshoev M.M.

ENTREPRENEURSHIP AND GREEN ECONOMY: DEVELOPMENT PERSPECTIVES AND CHALLENGES

In the context of global environmental problems and climate change, the concept of green economy becomes more important. The goal of the green economy is to reduce the negative impact on the environment, increase the efficiency of resources and ensure sustainable economic development. An important element of this process is entrepreneurship, which plays a key role in the implementation of innovative factors and implementation of new environmentally sustainable business models. Entrepreneurship is an important part of the transition to a green economy. Despite many challenges, green entrepreneurship has the potential to drive sustainable economic growth and solve global environmental problems. Solving these problems requires efforts and coordination of the state, enterprises and society to create a favorable environment for the development of green entrepreneurship. The role of business in the green economy is to stimulate the transition to sustainable development through the implementation of innovative factors, environmentally friendly technologies and the implementation of new types of business that help reduce the negative impact on the environment. The article examines the relationship between business entities and the green economy, the main directions of their development, as well as the main problems faced by entrepreneurs in this area.

Key words: green economy, entrepreneurship, sustainable development, innovation, ecology, economic development, environment.

Зеленая экономика представляет собой экономическую систему, направленную на сохранение экосистем и устойчивое развитие за счет использования экологически чистых технологий и рационального использования природных ресурсов. В последние десятилетия эта концепция получила широкое распространение, поскольку многие страны и организации стремятся минимизировать негативные последствия экономической деятельности для окружающей среды. Важную роль в этом процессе играет предпринимательство, которое через внедрение инноваций и развитие новых технологий способствует переходу к устойчивому развитию [9, с. 45].

Роль предпринимательства в зеленой экономике заключается в стимулировании перехода к устойчивому развитию через внедрение инноваций, экологически чистых технологий и создание новых бизнес-моделей, которые способствуют снижению негативного воздействия на окружающую среду [8, с.110]. Предприниматели, адаптируясь к изменяющимся экономическим условиям и экологическим требованиям, играют ключевую роль в формировании устойчивой экономики (рисунок 1).

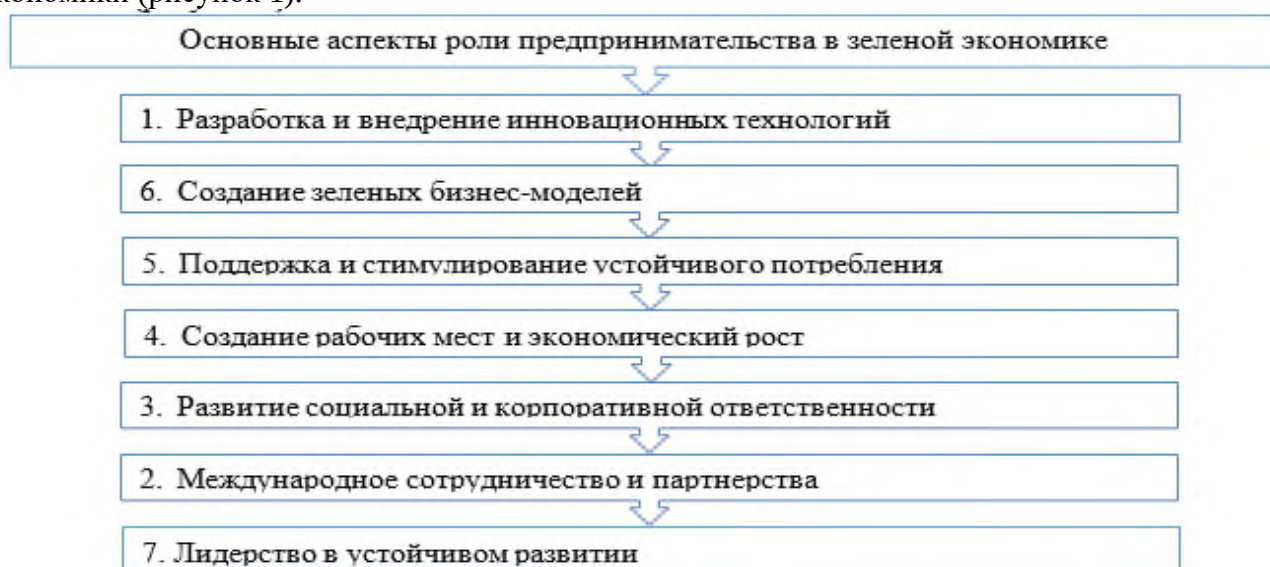

Рисунок 1. Основные аспекты роли предпринимательства в зеленой экономике.

Рассмотрим основные аспекты роли предпринимательства в зеленой экономике, которые представлены на рис. 1.

Одной из основных ролей предпринимательства в зеленой экономике является разработка и внедрение инноваций, которые направлены на повышение эффективности использования природных ресурсов и снижение вредного воздействия на окружающую среду. Эти инновации могут касаться различных отраслей, таких как энергетика (например, солнечные панели и ветрогенераторы), переработка отходов, улучшение качества воды и воздуха, а также разработка экологически чистых материалов [11, с.32].

Предприниматели активно разрабатывают и внедряют новые бизнес-модели, ориентированные на экологическую устойчивость.

Например, модель циркулярной экономики, в которой продукты и ресурсы используются повторно, вместо линейного подхода «производство - использование - утилизация». Другие примеры включают бизнес-модели, связанные с возобновляемыми источниками энергии, экотуризмом, устойчивым сельским хозяйством и зеленым строительством [1, 3]. Эти модели направлены на сокращение отходов и максимальное использование ресурсов.

Предприниматели также играют важную роль в изменении потребительского поведения, предлагая экологически чистые товары и услуги, которые уменьшают воздействие на окружающую среду [10, с.116]. Зеленое предпринимательство активно продвигает продукцию, которая учитывает требования к устойчивому развитию, такие как энергоэффективные

устройства, биопродукты, перерабатываемые материалы и экологически безопасные решения для повседневного потребления.

Предприниматели способствуют созданию рабочих мест и стимулированию экономического роста в рамках зеленой экономики. Развитие новых секторов, таких как возобновляемая энергетика, переработка отходов, эко-дизайн и другие, способствует увеличению занятости. Помимо этого, предпринимательство играет важную роль в привлечении инвестиций в экологически чистые технологии и проекты, что стимулирует рост устойчивого сектора экономики [7, 6].

Современные предприниматели осознают необходимость интеграции экологической и социальной ответственности в свои бизнес-модели. Это включает минимизацию экологического следа, использование экологически чистых технологий, заботу о природных ресурсах и соблюдение принципов корпоративной социальной ответственности [4, 2,]. Компании, которые придерживаются этих принципов, получают конкурентные преимущества на рынке, а также укрепляют свою репутацию среди потребителей и инвесторов

Предприниматели играют важную роль в глобальной кооперации и создании партнерств для разработки и внедрения зеленых технологий. Международное сотрудничество позволяет предпринимателям обмениваться опытом, технологиями и знаниями, что способствует ускорению перехода к зеленой экономике в мировом масштабе. Кроме того, многие глобальные экологические проблемы, такие как изменение климата и потеря биоразнообразия, требуют совместных действий предпринимателей на международной арене [5, с.4]

Предприниматели, ориентированные на зеленую экономику, становятся лидерами в области устойчивого развития. Они активно продвигают экологические инициативы, участвуют в разработке политик и стратегий устойчивого развития на региональном, национальном и глобальном уровнях. Благодаря своему влиянию, они способны вносить значительный вклад в формирование зеленой экономики и содействовать широкомасштабным изменениям в обществе и экономике.

Основные направления развития зеленого предпринимательства включают создание экологически устойчивых бизнес-моделей и технологий, направленных на снижение воздействия на окружающую среду, эффективное использование ресурсов и переход к устойчивому экономическому развитию. Основные направления развития зеленого предпринимательства представлены на рисунке 2.

Рассмотрим ключевые направления, которые представлены на рисунке 2.

1. Возобновляемая энергетика одним из ведущих направлений зеленого предпринимательства является развитие и внедрение технологий для производства энергии из возобновляемых источников. Это включает:

Рисунок 2. Основные направления развития зеленого предпринимательства

Ø солнечная энергия - производство солнечных панелей, разработка технологий хранения солнечной энергии;

Ø ветровая энергия - развитие ветровых турбин и улучшение инфраструктуры для генерации и распределения энергии;

Ø биотопливо и биоэнергия - использование органических отходов для производства энергии, таких как биомасса, биогаз и биотопливо;

Ø гидроэнергетика - разработка новых подходов к использованию гидроэнергии, включая малые гидроэлектростанции и системы использования приливных и волновых ресурсов.

2. Циркулярная экономика направлена на минимизацию отходов и максимальное использование ресурсов, что включает:

Ø переработка отходов - развитие новых технологий переработки материалов, таких как пластик, стекло, металл и органические отходы;

Ø устойчивое производство - проектирование продукции с длительным сроком службы и возможностью повторного использования;

Ø логистика и цепочки поставок - оптимизация цепочек поставок для уменьшения отходов и использования возобновляемых ресурсов;

3. Зеленое строительство и эко-дизайн - развитие технологий, которые обеспечивают энергоэффективность зданий и минимизируют их воздействие на окружающую среду:

Ø энергоэффективные здания - разработка строительных материалов с низким углеродным следом, использование технологий пассивного дома, солнечных панелей на крышах и систем водоочистки;

Ø экологический дизайн - проектирование зданий и объектов с учетом природных ландшафтов и климатических условий для минимизации энергопотребления, и влияния на природу.

4. Устойчивое сельское хозяйство - зеленое предпринимательство активно участвует в развитии устойчивых методов ведения сельского хозяйства, таких как:

Ø органическое земледелие снижение использования химических удобрений и пестицидов, использование биологических методов защиты растений;

Ø агроэкологические технологии оптимизация использования воды и земли для повышения урожайности без ущерба для экосистем;

Ø вертикальные фермы и городское сельское хозяйство создание компактных, высокопроизводительных ферм, которые уменьшают зависимость от транспортировки продуктов и повышают продовольственную безопасность в городах.

5. Управление водными ресурсами - зеленое предпринимательство направлено на разработку решений для устойчивого управления водными ресурсами, включая:

Ø системы вод сбережения - технологии для снижения потерь воды, повторное использование и очистка сточных вод;

Ø доступ к чистой воде - инновации в системах фильтрации, обеззараживания и хранения воды для обеспечения устойчивого доступа к питьевой воде.

6. Чистый транспорт - транспортная отрасль также претерпевает значительные изменения под влиянием зеленого предпринимательства:

Ø электротранспорт - разработка и производство электромобилей, гибридных автомобилей и другой электротехники для уменьшения выбросов углерода;

Ø водородные технологии - разработка технологий для использования водорода как экологически чистого топлива;

Ø массовый и общественный транспорт - инновации в системах общественного транспорта, направленные на сокращение выбросов и повышение энергоэффективности.

7. Зеленые финансы и инвестиции - зеленое предпринимательство активно продвигает финансовые инструменты, которые поддерживают устойчивые проекты:

Ø Зеленые облигации - финансирование проектов по возобновляемой энергетике, эко-проектов и инфраструктурных решений;

Ø социально ответственные инвестиции - вложения в компании и проекты, которые соблюдают принципы экологической и социальной ответственности.

8. Экотуризм и устойчивые услуги - зеленое предпринимательство также развивается в секторе услуг, особенно в экотуризме и устойчивом развитии гостиничного бизнеса:

Ø экотуризм - туристические проекты, которые минимизируют воздействие на природные экосистемы, поддерживают местные сообщества и сохраняют культурное наследие;

Ø зеленые отели - использование экологически чистых материалов, энергоэффективных систем и местных продуктов для обслуживания туристов.

9. Умные города и зеленая инфраструктура - предпринимательство в области устойчивого развития городов способствует созданию «умных городов»:

Ø умные энергетические сети - интеграция технологий, которые обеспечивают устойчивое и эффективное управление энергией и ресурсами;

Ø зеленые общественные пространства - создание зеленых парков, крытых садов и зеленых стен для улучшения экологической ситуации в городах.

10. Экологическое образование и консультирование - один из ключевых аспектов зеленого предпринимательства это развитие образовательных программ и консалтинговых услуг, которые помогают другим компаниям и потребителям перейти к более устойчивым практикам:

Ø эко-образование - программы по повышению осведомленности и понимания экологических проблем;

Ø консалтинг по устойчивому развитию - услуги по разработке стратегий устойчивого роста для компаний и организаций.

Предприниматели, работающие в сфере зеленой экономики, сталкиваются с рядом специфических вызовов, которые могут замедлять внедрение экологически чистых технологий и бизнес-моделей. Эти вызовы включают финансовые, законодательные, рыночные и технологические барьеры. Рассмотрим основные из них:

1. Финансовые барьеры, которые включают высокие первоначальные затраты, долгосрочную окупаемость и ограниченный доступ к финансированию.

Внедрение зеленых технологий требует значительных инвестиций на начальном этапе. Это включает стоимость разработки инноваций, сертификацию продукции, создание инфраструктуры и закупку экологически чистых материалов. Многие предприниматели сталкиваются с трудностями при привлечении капитала для реализации таких проектов.

Зеленые проекты часто требуют времени для выхода на прибыль, что может отпугивать инвесторов. В условиях, когда рынки ожидают быстрой отдачи на инвестиции, проекты с длительными сроками окупаемости могут оказаться менее привлекательными. Многим предпринимателям трудно найти источники финансирования, так как традиционные банки и инвесторы могут скептически относиться к новым зеленым технологиям, особенно если они требуют больших капиталовложений и сопряжены с рисками.

2. Регуляторные и законодательные барьеры к ним относятся несоответствие и сложность законодательства, недостаток ясных и поддерживающих нормативных актов, а также бюрократия и административные препятствия.

Законы, регулирующие зеленую экономику, могут различаться в разных странах и регионах. Это создает сложности для предпринимателей, работающих на международных рынках. Например, стандарты на выбросы, требования к сертификации и нормы использования возобновляемых источников энергии могут значительно отличаться.

В некоторых странах законодательная база для поддержки зеленого предпринимательства может быть недостаточно развита. Это может приводить к отсутствию необходимых стимулов для предпринимателей, таких как налоговые льготы, субсидии или государственные программы поддержки. Предприниматели часто сталкиваются с долгими процедурами получения разрешений, лицензий и согласований, что может затянуть запуск проекта и увеличить его затраты.

3. Рыночные барьеры - эти проблемы включают недостаточный спрос на зеленую продукцию, отсутствие доверия со стороны потребителей и конкуренцию с традиционными бизнес-моделями.

Несмотря на рост осведомленности о важности экологической устойчивости, массовый рынок еще не полностью готов к переходу на более дорогие экологически чистые продукты. Часто экологически чистая продукция стоит дороже традиционной, что снижает ее конкурентоспособность, особенно в условиях экономической нестабильности.

Некоторые потребители могут скептически относиться к зеленым продуктам, сомневаясь в их эффективности или воспринимая экологическую маркировку как маркетинговую уловку. Многие крупные компании, не ориентированные на зеленую экономику, продолжают доминировать на рынках, используя традиционные, менее экологически чистые, но более дешевые методы производства и ведения бизнеса.

4. Технологические барьеры к ним относятся нехватка технологий, сложности внедрения инноваций, а также риски и неопределенность.

Не все зеленые технологии находятся на уровне зрелости, достаточном для их массового использования. В некоторых областях требуются дальнейшие исследования и разработки для повышения эффективности и снижения затрат.

Новые технологии часто требуют значительных усилий для интеграции в существующие производственные процессы и инфраструктуру. Компании могут сталкиваться с техническими барьерами при адаптации этих технологий, а также с необходимостью переобучать сотрудников.

Внедрение новых зеленых технологий может быть связано с неопределенностью в отношении их долгосрочной надежности и производительности, что может отталкивать предпринимателей и инвесторов.

5. Слабое развитие инфраструктуры - для успешного внедрения зеленых технологий требуется развитая инфраструктура, такая как зарядные станции для электромобилей, сети для распределения возобновляемой энергии, системы переработки отходов и водоочистки. В некоторых регионах такая инфраструктура еще недостаточно развита, что ограничивает возможности для предпринимателей.

Перспективы предпринимательства в зеленой экономике чрезвычайно обширны, поскольку устойчивое развитие становится одной из ключевых глобальных тенденций. Экологически ориентированные бизнесы могут стать катализаторами перехода к более устойчивым экономическим моделям, снижению углеродного следа и решению экологических проблем. В то же время успешное развитие зеленого предпринимательства требует стратегического планирования и преодоления существующих барьеров.

В таблице 1 представлены перспективы и рекомендации для предпринимателей, работающих в зелёной экономике

Таблица 1.

	Перспективы	Рекомендация
1.	Рост спроса на экологически чистые товары и услуги: - экологически сознательные потребители; - корпоративная социальная ответственность; - развитие экотуризма;	Растет число потребителей, готовых платить больше за экологически безопасные продукты, такие как органические продукты питания, энергоэффективные устройства, перерабатываемые материалы и услуги с низким углеродным следом. Крупные компании внедряют экологические стандарты и требуют от своих поставщиков соответствовать принципам устойчивого развития, что создает возможности для зеленого предпринимательства. Экологически ответственные формы туризма растут, что открывает возможности для предпринимателей, которые развивают устойчивые туристические направления, предлагающие минимальное воздействие на окружающую среду.
2.	Расширение возобновляемой энергетики: - солнечная и ветровая энергетика	Продолжающееся снижение стоимости технологий солнечных панелей и ветрогенераторов делает их более доступными для бизнеса и потребителей.

	- энергосбережение и энергоэффективность - биоэнергетика и водородные технологии	Предприниматели могут разрабатывать решения для повышения энергоэффективности в жилом и коммерческом секторах, включая умные системы управления энергопотреблением и технологии хранения энергии. Развитие биотоплива и технологий, основанных на водороде, создает возможности для предпринимательства в новых сферах.
3.	Поддержка государством и международными организациями: - государственные субсидии и гранты; - международные программы финансирования; - карбоновые кредиты и зеленые облигации	Правительства активно предлагают субсидии, гранты и налоговые льготы для поддержки стартапов и компаний, работающих в области зеленых технологий. Глобальные организации, такие как Всемирный банк и Европейский банк реконструкции и развития, активно поддерживают проекты, направленные на сокращение выбросов углекислого газа и внедрение возобновляемых источников энергии. Существуют системы торговли углеродными квотами и выпуска зеленых облигаций, что открывает возможности для получения финансирования для экологических проектов.
4.	Развитие технологий и инноваций: - цифровизация и умные технологии; - зеленое строительство; - переработка отходов и замкнутый цикл производства	Умные города, умные дома и системы управления ресурсами позволяют использовать энергию и другие ресурсы более эффективно, что создает спрос на новые решения и платформы. Устойчивые строительные материалы, энергоэффективные здания и экодизайн становятся приоритетом, что открывает большие возможности для стартапов в строительной отрасли. Инновационные подходы к переработке и повторному использованию отходов, такие как циркулярная экономика, создают рынок для предпринимателей, занимающихся утилизацией и переработкой материалов.
5.	Рекомендации для предпринимателей в зеленой экономике: - разработка новых продуктов и услуг; - гибкость и адаптация; - поиск стратегических партнеров; - финансовая устойчивость и привлечение инвестиций - образование и повышение квалификации	Важно не только следовать трендам, но и предлагать инновационные решения, которые могут изменить отрасль. Например, создание новых видов биопластиков, методов водоочистки или разработка более эффективных технологий хранения энергии. Зеленая экономика быстро меняется, и предприниматели должны быть готовы адаптироваться к новым вызовам и внедрять новые бизнес-модели. Сотрудничество с технологическими компаниями, государственными учреждениями, международными организациями и образовательными учреждениями поможет ускорить развитие бизнеса и внедрение инноваций. Привлечение инвесторов, работающих в сфере социальных и экологических проектов, таких как фонды устойчивого развития, «зеленые» венчурные капиталы и краудфандинговые платформы. Важно инвестировать в обучение и повышение квалификации сотрудников в области зеленых технологий, устойчивого развития и энергоэффективности. Успешные предприниматели активно участвуют в образовательных инициативах, повышая осведомленность своих потребителей о важности экологически чистых товаров и услуг.

Перспективы зеленого предпринимательства очень широки, благодаря растущему спросу на экологически чистые товары, развитию технологий и государственной поддержке. Тем не менее, для успешного ведения бизнеса в этой сфере предпринимателям необходимо преодолевать множество вызовов. Ключ к успеху - это инновации, диверсификация продуктов и услуг, стратегические партнерства, финансовая устойчивость и прозрачность деятельности.

Зеленое предпринимательство охватывает широкий спектр направлений, от энергетики до устойчивого сельского хозяйства и экотуризма. Эти направления направлены на создание экологически чистых технологий, инноваций и бизнес-моделей, которые способствуют устойчивому развитию и минимизируют негативное воздействие на окружающую среду.

Предприниматели, работающие в зеленой экономике, сталкиваются с рядом сложных вызовов, связанных с финансированием, законодательством, рыночной готовностью и

технологическими барьерами. Однако, несмотря на эти препятствия, существует огромный потенциал для развития этого сектора. Решение этих вызовов требует координированных усилий со стороны правительств, бизнеса и общества для создания более благоприятной среды для зеленого предпринимательства.

Предпринимательство является важным элементом перехода к зеленой экономике. Несмотря на множество вызовов, зеленое предпринимательство обладает потенциалом стать двигателем устойчивого экономического роста и решения глобальных экологических проблем. Для этого необходимы инвестиции, поддержка со стороны государства и общества, а также создание благоприятных условий для инноваций и международного сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Евченко, А. В. Роль и значение технологического предпринимательства в обеспечении устойчивого экономического роста в контексте формирования зеленой экономики / А. В. Евченко и друг. // Деловой вестник предпринимателя. – 2022. – № 7(1). – С. 50-58.
2. Зеленое предпринимательство - тренд устойчивого развития экономики России // Стратегии бизнеса. – 2017. – № 1(33). – С. 2.
3. Кожевина О. В. Формирование моделей "зеленого" предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления / О. В. Кожевина, Л. А. Беляевская-Плотник // МИР. – 2022. – Т. 13, № 1. – С. 111-125.
4. Китаев, Ю. А. Роль малого и среднего предпринимательства в развитии "зеленой" экономики / Ю. А. Китаев // "Зелёная" экономика: проблемы, состояние и перспективы: – Белгород: Издательство Белгородского ГАУ, 2017. – С. 29-32.
5. К вопросу методического подхода к формированию "зеленой экономики" предпринимательства / И. А. Басова, А. Б. Копылов, Н. П. Иватанова, Е. О. Липская // Международный журнал прикладных наук и технологий Integral. – 2018. – № 3. – С. 4.
6. Мариншоев, М. М. Развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики / М. М. Мариншоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 1(51).
7. Мариншоев, М. М. Розничная торговля: тенденции и основные направления ее развития в условиях зеленой экономики / М. М. Мариншоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 2(52).
8. Мариншоев, М. М. Асосҳои назариявӣ, принсипҳо, самтҳои асосӣ ва масъалаҳои муҳими иқтисоди сабз / М. М. Мариншоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 6-2. – Р. 108-115.
9. Мариншоев, М. М. Асосҳои соҳибкорӣ. Дастури таълимӣ: учебное пособие / М. М. Мариншоев. – Душанбе: Дар ҶДММ «Бебок», 2023. – 304 р. – ISBN 978-99985—0030-3.
10. Мариншоев, М. М. Таъсири иқтисодидеҳи «сабз» ба рушди савдои ҷаҳона дар шароити муосир / М. М. Мариншоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 3(48). – Р. 115-120.
11. Мариншоев, М. М. Методические основы оценки показателей услуг розничной торговли / М. М. Мариншоев // Синергия. – 2017. – № 5. – С. 33-40.
12. Савенок, Э. А. Принципы "зеленой" экономики в деятельности малого и среднего предпринимательства / Э. А. Савенок, О. Н. Солдатова // Тюмень, 17 мая 2018 года. Том 2. – Тюмень: ТИУ, 2018. – С. 30-34.

Махмаризозода Б.М.

ТАКМИЛИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур андоз ва рақамикунонии низоми андозбандӣ яке аз унсурҳои ҳатмии иқтисодиёти даврони гузашта ва муосир маҳсуб доништа шудааст. Он ҳамчун раванди ситонидани як қисми даромадҳои пулӣ, молии аҳоли, субъектҳои хоҷагидор ва дигар шахсон, ки дар ҳудуди давлати алоҳида қор ва ғайриҳо мекунад, ифода меёбад. Муаллиф ба яке аз масоили ҳалталаби низоми маорифи кишвар таваҷҷуҳ намуда, гузориши масъала, баррасӣ ва ҳалли онро зарур шуморидааст. Ба ақидаи муаллиф низоми андозбандии МТОК ва содагардонии он заминаест дар рушди соҳаи маорифи кишвар ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: такмилдиҳии андозбандӣ, рақамикунонии андоз, андоз, низоми маориф, технологияи муосир, самаранокӣ, буҷети давлатӣ, андозбандӣ, омилҳои мустақим ва ғайримустақим, моделҳои андозбандӣ.

Махмаризозода Б.М.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассматриваются налоги и цифровизация налоговой системы как один из важнейших элементов любой экономики, как прошлой, так и настоящей. Выражается в процессе сбора части денежных и финансовых доходов населения, хозяйствующих субъектов и других лиц, работающих и осуществляющих свою деятельность на территории конкретного государства. Автор обратил внимание на одну из актуальных проблем в системе образования страны и посчитал необходимым осветить эту проблему, обсудить ее и решить. По мнению автора, система налогообложения МТОК и ее упрощение являются краеугольным камнем в развитии сферы образования страны.

Ключевые слова: налоговая реформа, цифровизация налогов, налог, система образования, современные технологии, эффективность, государственный бюджет, налогообложение, прямые и косвенные факторы, модели налогообложения.

Mahmarizozoda B.M.

IMPROVING TAXATION OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

Annotation: In this article, taxes and the digitalization of the taxation system are considered one of the indispensable elements of any economy of the past and present eras. It is expressed as the process of collecting a part of the monetary and financial income of the population, business entities and other persons working and operating within the territory of a separate state. The author draws attention to one of the most pressing issues of the country's education system and considers it necessary to report on the issue, consider and solve it. In the author's opinion, the MTOK taxation system and its simplification are the basis for the development of the country's education sector.

Keywords: improving taxation, tax digitalization, tax, education system, modern technology, efficiency, state budget, taxation, factors, direct and indirect factors, taxation models.

Гузариш ба муносибатҳои навини иқтисодӣ дар шароити имрӯза нишон медиҳад, ки соҳаи маориф яке аз соҳаи муҳиммтарини давлатӣ баҳисоб рафта, таҳкимбахши ҷамъияти солим ва тақвиятсозии насли умедбахш мегардад.

Соҳаи маориф яке аз соҳаҳои калидии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии тамоми кишварҳо буда, баҳри баланд гардидани маърифату маънавияти аҳоли нақш бозида, дар рушди захираҳои инсонӣ, ки асоси инкишофи ҳар як кишри ҷомеаро ташкил медиҳад. Бинобар ин, дар ин самт, бахусус, масъалаи маблағгузори соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол тақвият ёфта, Ҳукумати мамлакат барои рушди соҳаи мазкур диққати аввалиндараҷа зоҳир менамояд.

Бояд қайд намуд, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ғайрибучетӣ дар қатори дигар субъектҳои хоҷагидорӣ як қатор андозҳои муқаррарнамудаи Кодекси андозро пардохт менамоянд, ки аз нигоҳи мо, инҳо вобаста ба вазни воридшавӣ ба бучет (дар соли молиявии 2023) чунин гурӯҳбандӣ карда мешаванд (ҷадвали 1.):

Ҷадвали 1. - Воридоти андозҳо аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ давоми солҳои 2019-2023 дар миқёси ҷумҳурӣ (шахсони ҳуқуқӣ)

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023	ҳазор сомонӣ
						Соли 2023 нисбати соли 2019
Хизматрасонии таълимӣ	331968,4	344 331,9	384248,3	377577,6	382070,1	115,0
аз ҷумла:						
Андози даромад аз шахсони воқеӣ	233675,8	247 600,7	284573,5	283107,8	284806,5 (74,55%)	121,8
Андози даромад аз шахсони ҳуқуқӣ	10551,6	13 794,4	14 338,3	13 293,1	14090,7 (3,69%)	133,5
Андоз аз арзиши иловашуда	19318,8	19 541,6	16 331,5	18 812,3	19188,6 (5,02%)	99,3
Андози иҷтимоӣ (ғайрибучетӣ)	52686,6	37 679,9	48 915,2	40 578,0	41795,3 (10,93%)	79,3
Низоми соддакардашуда	3 236,9	2 606,3	3 495,0	3 311,1	3344,2 (0,87%)	103,3
Андоз аз амволи ғайриманқул	2 524,8	2 684,5	2 903,3	3 553,1	3624,1 (0,95%)	140,7
Дигар намуди андозҳо	9 973,8	10 424,5	13691,6	14922,2	15220,7 (3,98%)	149,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Раёсати баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эъломияҳои Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024.

Чуноне ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди пардохти андозҳо мавқеи намоён дошта, давоми солҳои таҳлилшаванда ҳиссаи андозсупории онҳо бо маротиб боло рафтааст. Дар ин самти андозсупорӣ ҳиссаи андозии даромад аз шахсони воқеӣ (кормандон) нисбат ба дигар намуди андозҳо зиёд буда, дар сатҳи хизматрасонии олии таълимӣ соли 2019 бештар аз 72 фоизро ташкил намуда, ин нишондод дар соли 2023 ба бештар аз 74 фоиз баробар гаштааст. Ин рақамҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ шумораи зиёди кормандон ғайрибучетӣ менамоянд.

Дар баробари ин дастгирии давлатӣ дар рушди муассисаҳои таҳсилоти ғайрибучетӣ дар шароити муосир амри воқеӣ буда, барои озод намудани онҳо аз баъзе андозҳо зарурати воқеӣ ба вучуд омадааст.

Бояд қайд намуд, ки «бо баробари таквият ёфтани муассисаҳои таҳсилоти ғайрибучетӣ тариқи додани имтиёзҳо, сарбории бучети мамлакат барои соҳаи маориф камт гашта, маблағҳои озодгашта ба зиёд намудани маоши кормандони муассисаҳои таҳсилоти бучетӣ метавонад истифода карда шавад» [1].

Таваҷҷуҳи раҳбарияти давлат имрӯз пура ба баланд бардоштани сатҳи сифати мутахассисони соҳаи маориф мебошад, ки ин соҳа соҳаи асосии давлат ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки тайи солҳои истиқлолияти давлатӣ теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хеле назаррас афзуда, шумораи онҳо дар соли таҳсилоти 2024 - 2025 ба 48 адад расидааст.

Ҷадвали 2. – Динамикаи афзоиши шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, теъдоди кормандон ва шумораи донишҷӯён давоми солҳои таҳсили 2018-2024

Солҳои таҳсил	Шумораи муассисаҳои олии касбӣ	Аз ҷумла ғайрибучетӣ (худмаблағгузор)	Теъдоди кормандон	Шумораи донишҷӯён		
				Ҳамагӣ	Бучетӣ	Шартномавӣ
2018-2019	39	3	10581	209768	65132	144636
2019-2020	40	3	11681	229626	67316	162310
2020-2021	41	4	11746	245900	63564	182336
2021-2022	41	4	12642	239539	60797	178742
2022-2023	46	5	11762	218098	55917	162181
2023-2024	48	6	13989	214435	62648	151787

Сарчашма: Маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 2. – Душанбе, 2024. С. 128,167. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи омили. – Душанбе, 2024. С. 65,98.

Имрӯзҳо аксарияти давлатҳои рӯ ба тараққи чаҳон оид ба масъалаи рушди соҳаи маориф тадбирҳои заруриро андешида, дар тайёр намудани мутахассисони баланд ихтисоси дар бозори меҳнат рақобаттавон стратегияи нав ба навро таҳия ва татбиқ намуда истодаанд. Дар ин замина муҳимияти ҳамгироии иқтисодӣ, ҳамкорҳои тарафайн, шарикиятҳо ва дастаҷамъии фаъолият аҳамияти хоса дорад. Ояндасозӣ иқдоми инноватсиониро мепарастад. Пас дар замони ташаккули рақамикунониҳо вусъатбахшии шарикиятҳо зарур аст.

Ҷалби шарикони стратегӣ бе назардошти хусусиятҳои сиёсӣ ва макроиқтисодӣ, объективона ва дуруст муайян кардани самаранокии тадбирҳои андешидашуда дар самти тақмили қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо имконнопазир аст, зеро ин на танҳо ба таҳлили илмӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ мавҷудаи андоз вобаста аст, балки, имкон медиҳад, ки ояндабинии муайян кардани ҳавфи андозии субъектҳои хоҷагидор дар як вақт ё тавассути шакли дигари рафтор пешгӯӣ карда шавад.

Барои расидан ба мақсадҳои стратегияи рушди иқтисодӣ муқаррароти регрессивии андоз ва имкониятҳои давра ба давра паст намудани меъёрҳои андозҳои алоҳида дар амалияи низомҳои имтиёзҳои андозбандӣ тадбирҳои мушаххас бояд андешида шаванд.

Бинобар ин, шартҳои муҳим ва омили таъмин намудани рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва бахшҳои алоҳидаи афзалиятноки он: «паст гардонидани сатҳи гаронии андозҳо ва дарёфти роҳҳои наву пурсамари ҳавасмандгардонии андозбандӣ ҳисобида мешаванд дар ин замина масъалаи дастгирии давлатии андозсупорандагон бо мақсади рушди интенсивӣ низ нақши намоён ва муҳимро ишғол менамояд» [2].

Ба андешаи мо, дар ин замина тақмили низомҳои муқарраргардидаи андозбандӣ ва менеҷменти муосири пурсамари фаъолияти мақомоти андоз дар умум, аз ҷумла, дар соҳаи маориф нақши муассир дорад.

Сиёсати миллии ҳар як давлат ба рушди соҳаи маориф ҳамчун асоси рушди устувори муҳити иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Маориф ҳамчун яке аз омилҳои рушд ва шароити асосии ташаккулёбии иқтисодиёт ва иҷтимоиёти ҷомеа маҳсуб доништа шуда, муайянкунандаи сатҳи сифати зиндагии шоистаи аҳоли мебошад. Дар баробари ин, вусъати сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз шартҳои асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз сатҳи таҳсилоти гирифташуда вобаста аст, ки ба хонандагон маҷмӯи маҳорату малакаҳои дар амал татбиқ намудани иқтисодии шахсиро тарбия мекунад.

Чуноне, қайд гардид, дар робита ба ҳадафи глобалии ҷомеаи муосир ва таъмини таҳсилоти босифат ва ҳавасмандгардонии имкониятҳои таҳсили якумра барои одамон, кишварҳо вазиладоранд, ки сиёсати ҳавасмандкунӣ ва дастгирии маорифро тавассути механизмҳои гуногуни молиявӣ амалӣ созанд.

Яке аз механизмҳои молиявӣ, ки ҳавасмандии субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳолиро барои омӯзиши илму таҳсил фарогир аст, ба андешаи мо, «истифодаи имтиёзҳои гуногуни андозбандӣ ҳам барои муҳити таълим ва ҳам барои баланд бардоштани таваҷҷуҳи шахсони алоҳида ба гирифтани маълумот ва тақмили ихтисос дар тамоми раванди умр маҳсуб доништа мешавад» [3].

Масъалаҳои назария ва амалияи истифодаи ҳавасмандии андоз ва андозбандии ғайриҷаббатии таълимӣ дар қорҳои зиёди олимони соҳавӣ, сармояи инсонӣ ва дигар соҳаҳои таҳқиқот баррасӣ шудаанд. Аз ҷумла, ҷанбаҳои гуногуни сармояи инсонӣ ва нақши соҳаи маориф дар ташаккули он аз тарафи муҳақиқон: Э. Денисон, Р. Солоу, С. Кузнец, Ҷ. Кендрик, С. Фабрикант, И. Фишер ва дигарон таҳқиқот шудаанд.

Ҳанӯз паҳлӯҳои баҳсбарагез ва норӯшан боқӣ мондааст. Мо ҳангоми таҳқиқ ин гуна масоилҳоро бо дарназардошти қорҳои қаблан анҷомдода мавриди омӯзиш қарор дода, вариантҳои ҳалталаби онро дар ниҳоят тавсия хоҳем намуд.

Ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ҳамчун воситаи фискалӣ табиати ғайримустақим дошта, ҷун омили муҳим дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ ба соҳаи маориф хизмат мекунад.

Дар адабиёти иқтисодӣ масъалаҳои андозбандӣ дар ин соҳа бештар хусусияти амалӣ дошта, соҳаҳои алоҳидаи андозбандӣ: ғайриҷаббатии таълимӣ, андозбандии муассисаҳои таҳсилоти буҷетӣ, маблағгузори муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро баррасӣ мекунад.

Чуноне қайд намудем, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мувофиқи муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯи зиёди андозҳоро пардохт мекунад. « Ҷун дигар субъектҳои хоҷагидорӣ се намуди андоз вобаста ба вазъи воридшавӣ ба буҷетро ҳамчун андозҳои асосӣ пардохт менамоянд: андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда ва андози иҷтимоӣ» [4].

Гуфтаҳо шаҳодати он аст, ки муқаррароти қисмҳои алоҳидаи «Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳисоб намудан ва пардохти андоз аз арзиши иловашуда (ААИ), андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ пеш аз ҳама вобаста ба мавзӯи мавриди назаргардида, ҳоло ба таҳлилу тақмили зиёд ниёз доранд» [5].

Гарчанде, зуд зуд ба Кодекси андози амалкунанда тағйиротҳоро иловаҳо ворид карда мешаванд, ба андешаи мо он ҳанӯз ҳам пурра комил нест ва боз ниёз ба тақмил дорад.

Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ масоили андоз ва андозбандӣ тибқи консепсияҳои қабулшуда ва талаботи давраи замон, яъне низомии электронӣ, ба хусус рақамикунонии ғайриҷаббатии ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҳолат шафифият ва пардохтҳои саривақтии андоз ба бӯҷаи давлат таъмин карда мешавад.

Ҳоло дар ин самт аксари аҳолии кишвар бо дарки маърифати молиявӣ масъулияти андозсупорӣ ҳамрадиҳои иқдомҳои созгори Ҳукумати кишвар мебошанд. Дар ин замина татбиқи Ҳукумати электронӣ раванди андозсупорандагонро ҳам танзим ва ҳам суръат мебахшад.

Рақамикунонии ғайриҷаббатии барои пардохтҳои саривақтӣ ва бе хароҷотҳои иловагӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ дар тамоми соҳаҳои истифодаи технологияҳои муосир ва татбиқи фановариҳои рақамӣ самараву сифати иҷрои қору амалиётҳоро вусъат мебахшанд.

«Чамъоварии маблағҳои андоз бо роҳи интенсивӣ, аз ҳисоби тағйири қоидаҳо ва меъёрҳои андозбандӣ, инчунин, низоми идоракунии мақомоти андоз, қабули чораҳои таъсирбахш оид ба низоми маъмурикунонии андоз ва тақмили он, пешгирии ҳолатҳои саркашӣ аз супоридани андозҳо амалӣ карда мешавад» [6].

Дар асоси таҳлилу мушоҳидаҳои илмӣ дида мешавад, ки иқтисодии андозии гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон ғайри воқеъбинона муайян гардида, маълумотҳо доир ба объектҳои андозбандӣ нопурра ва номукамал пешниҳод мегарданд, ки дар натиҷа сарбории андозбандӣ барои онҳо зиёд гардида, мушкilotи сари вақт пардохт намудани андозҳо ва афзоиши пинҳон намудани манбаи андозиро ба миён меорад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, бобати ислоҳ намудани ҷунин мушкilot амалигардонии ҳамгироии электронии байни мақомоти андоз ва андозсупорандагону мақмотҳои дигари ҳокимияти давлатӣ зарурати ҳамаҷониба дорад.

Ҳангоми таҳқиқоти илмӣ худ, мо чаро маҳз ба тақмили андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудем ва чӣ моро маҷбур сохт. Пеш аз ҳама мо зарурияти тақмилдиҳиро дар имтиёзҳои андозбандӣ ва ё кам кардани ғоизи пардохти андоз мебинем. Ин аз чӣ гувоҳӣ медиҳад. Якҷанд нуктаи назарро меҳостем баён карда бошем:

-дар шароити рушди технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ озод кардани андоз аз арзиши иловашуда ё ҳамми ғоизҳо. Танҳо дар ин сурат муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ имконият ва эҳтимолияти таъминшавӣ ё харидории таҷҳизотҳои технологию муосиро ба даст оварда метавонанд;

- зарурияти тақмилдиҳии ғаёлияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо дар назардошти шакли моликият, манзури мо аз хусусигардонии қисми муайяни онҳо. Дар ин замина сарфаи сарбории низоми бучети кишвар ба системаи маориф таъмин карда мешавад. Яъне бучаи кишвар ба соҳаҳои дигари муҳими таъминкунандаи стратегияи рушди иқтисодиёт равона карда мешавад;

-самти дигар, ин татбиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина таъмини шафафияти ғаёлияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

-тавре таҷриба нишон медиҳад дар кишварҳои мухталиф муассисаҳои таълимӣ на танҳо объектҳои андозбандӣ, балки аз супоридани он пурра озод мебошанд. Рушди соҳаи маориф сарчашмаи рушди соҳаҳои иқтисодиёт мебошад;

- тақмилдиҳии дилхоҳ объект аз низоми муайяни қорӣ ва фарҳанги корпоративӣ вобастагии зиёд дорад. Дар сатҳи зарурӣ боло бардоштани фарҳангу маърифати молиявӣ хеле муҳим аст ва дар ин сурат тақмилдиҳию танзими андозбандӣ имконпазир мегардад;

- ташаққули фарҳангу маърифати рақамӣ, истиқлолияти зеҳнӣ ва истифодаи самарабахши менеҷменти вақт.

Умедворем, ки дар ғаёлияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ба хусус худмаблағгузор бояд имтиёзҳои махсуси андозбандӣ роҳандозӣ карда шаванд, ки дар таҳқиқи матлаби мазкур бояд андешаҳои ҷолибу эҷодӣ рӯи қор оянд.

Бояд зикр намуд, ки нуктаҳои зикргардида дар роҳи тақмилу танзими андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавонанд нақши назаррас дошта бошанд, зеро имрӯз вақти он расидааст, ки ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии худмаблағгузор зиёд диққат дода бо ҳамин васила теъдоди онҳоро зиёд гардонем, то ин ки хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳа сарфа гардида, маблағҳои сафашуда барои боз ҳам афзоиш додани сатҳи музди меҳнати муассисаҳои бучетӣ равона карда шаванд.

Пас аз таҳқиқ ва натиҷагирӣ аз қорҳои анҷомдодашуда маълум гардид, ки мукамалгардонии механизми андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои судмандии ғаёлияти системаи маорифи кишвар таъсири беандоза дорад.

Таҷрибаи кишварҳои пешоҳанг ва муваффақ нишон медиҳад, ки дар аксари кишварҳои хориҷа муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки шакли моликиятшон ғайридавлатӣ мебошад ва ин гуна таҷриба барои кишвари мо низ аҳамияти хоса дорад.

Масалан дар Ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Ӣ Узбекистон 60-70 фоизи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайридавлатӣ мебошанд ва ин дар ғайи гардонидани бучаи давлат саҳми назаррас мегузорад. Дар ҷумҳурии мо ҳамагӣ 4-5 муассисаи ғайридавлатӣ фаъолият дорад, ки хеле кам мебошад. Моро месазад, ки дар ин чода корҳои зиёдеро ба анҷом расонем ва пайваста роҳҳои афзалиятноку манфиатборро пайгирӣ намоем.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси олии ҶТ, с.2012., №9, мод. 838, с. 2013, №12, мод. 889, мод.890; с. 2015, №3, мод. 210. Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 ноябри соли 2021, № 549
2. Маҳмаризозода Б.М. Баҳодиҳии ҳолати иқтисодии муассисаҳои ғайрибучетии соҳаи маориф ва тақвият ёфтани он тавассути дасгирии давлатӣ [Матн] / З.С Султонов Б.М. Маҳмаризозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2024. -№ 4/1 (54). С.317-323. ISSN 2308-054X.
3. Қурбонов Б.М. Асосҳои назариявии андозбандии муассисаҳои олии таълимӣ дар шароити муосир [Матн] /Ғ Д Ашуров А Р Қурбонов Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2023. -№2/1 (46).С.52-55. ISSN 2308-054X.
4. Қурбонов Б.М. Вазъи муосири андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва таҳлили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2023. -№4/2 (50).С.195-202. ISSN 2308-054X.
5. Қурбонов Б.М. Андозбандии муассисаҳои таълимӣ дар шароити муосир [Матн] / Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний.- Душанбе, 2022. -№ 2 (14).С.61-64. ISSN 2707-9996.
6. Қурбонов Б.М. Мушкilotи танзим ва маъмурияти андоз дар муассисаҳои олии касбӣ [Матн] / Ғ. Д. Ашуров Б.М. Қурбонов // Ахбори академияи миллии илмҳои Тоҷикистон-«Дониш»Душанбе, 2023. -№3,2023 (272).С.137-144.

УДК 338

Машокиров Ш.У.

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ СТРАТЕГИЯИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАИ СУҒД

Самтҳои асосии стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Унсурҳои асосии таъсиррасон ба рушди устувори минтақа, аз ҷумла ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ таҳлил шудаанд. Ба рушди соҳаҳои кишоварзӣ, саноат, инфрасохтор ва баланд бардоштани сифати зиндагии мардум, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, беҳтар намудани низоми хизматрасонии соҳаҳои иҷтимоӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ диққати махсус дода мешавад. Ҳамчунин имкониятҳои ҷалби сармоя, таҳкими идораи давлатӣ ва сиёсати иҷтимоӣ ҷиҳати ноил шудан ба рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа дар доираи стратегияи миллии рушди кишвар баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд, стратегия, инноватсия, сармоягузорӣ, инфрасохтор, кишоварзӣ, саноат

Машокиров Ш.У.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Произведен анализ основных направлений Стратегии социально-экономического развития Согдийской области Республики Таджикистан. Исследование рассматривает ключевые факторы, влияющие на устойчивое развитие региона, включая экономические, социальные и экологические аспекты. Особое внимание уделяется развитию сельского хозяйства, промышленности, инфраструктуры, повышению качества жизни населения, внедрению инновационных технологий, улучшению системы социальной помощи и созданию благоприятных условий для развития предпринимательства. Также рассматриваются возможности для привлечения инвестиций, укрепления государственного управления и социальной политики для достижения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности региона согласно Национальной стратегии развития страны.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, Согдийская область, стратегия, инновации, инвестиции, инфраструктура, сельское хозяйство, промышленность.

Mashokirov Sh.U.

PRIORITY AREAS OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY OF SUGHD REGION

This article is dedicated to the analysis of the main directions of the socio-economic development strategy of Sugd region in the Republic of Tajikistan. The research examines the key factors affecting the sustainable development of the region, including economic, social, and environmental aspects. The article focuses on the development of agriculture, industry, infrastructure, improving the quality of life of the population, the implementation of innovative technologies, enhancing the social welfare system, and creating favorable conditions for the development of entrepreneurship. The study also discusses opportunities for attracting investments, strengthening public administration, and social policies to achieve sustainable development and increase the region's competitiveness within the framework of the national development strategy of the country.

Keywords: socio-economic development of Sugd region, strategy, innovation, investments, infrastructure, agriculture, industry.

Вилояти Ленинобод 27 октябри соли 1939 ташкил шуда, 28 марти соли 1962 ҳамчун вилоят барҳам хурда, ба ҳайъати ноҳияҳои тобеи Республикаи Совети Сотсиалистии Тоҷикистон дохил шудааст. 23 декабри соли 1970 ҳамчун вилояти Ленинобод аз нав таъсис ёфта, аз 10 ноябри соли 2000 номи вилояти Ленинобод ба вилояти Суғд иваз карда шудааст.

Масоҳати умумии он 25,2 ҳазор км² ташкил дода, зиёда аз 2,8 миллион аҳолии гуногунмиллат зиндагӣ мекунад. Дар 1 км. мураббаъ зичии аҳоли 113,9 нафарро ташкил мекунад. Вилоят аз 10 ноҳия: Айний, Ашт, Деваштич, Зафаробод, Мастчоҳ, Кӯхистони Мастчоҳ, Спитамен, Ҷаббор Расулов, Бобочон Ғафуров, Шахристон ва 8 шаҳр: Хучанд, Исфара, Конибодом, Панҷакент, Истаравшан, Бӯстон, Гулистон ва Истиклол иборат аст [5].

Шароити муосири пешрафти фаъолияти хоҷагидорӣ зери таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна ба миён омада истодааст. Дар раванди таъмини тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, самтҳои пешрафти минтақаҳо, соҳаҳо ва, дар ниҳоят, воҳидҳои хоҷагидорӣ нақши муассир доранд. Зеро таъмини тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ сатҳҳои гуногуни хоҷагидориро фарогир мебошад (сатҳи микроиқтисод, мезоиқтисод, макроиқтисод ва мегаиқтисод) [1.] Бинобар ҳамин дар ҳар як сатҳи хоҷагидорӣ самти муайяни тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар стратегия муттаҳид карда мешавад, зарур арзёбӣ мегардад. Таҳлил ва арзёбии стратегияи тараққиёти

ичтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо нақши зарурӣ дошта, аз татбиқи самараноки он таъмини рушди иқтисодиёти минтақавӣ ва миллий вобастагии қавӣ дорад [10].

Дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун минтақаи аз ҷиҳати саноат пешрафтаи мамлакат ба сифати стратегияи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа “Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025” қабул ва мавриди иҷро қарор гирифт. Барномаи мазкур дар асоси ҳадаф ва афзалиятҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” таҳия гардида, унсури татбиқи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат дар минтақа ба шумор меравад. Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 аз 10 боб иборат аст, ки ҳар як боб ба худ хос зербобҳо дорад.

Дар боби якум, ҳолати умумӣ ва таҳлили вазъи воқеӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, он аз қисматҳои сохтори маъмурию ҳудудии вилоят, хусусиятҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ, иқтидорҳои захиравӣ, шарҳи натиҷаҳои татбиқ ва сабақҳои “Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоят барои солҳои 2016-2020”, самтҳои афзалиятноки татбиқи марҳилаи дуюми “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва таҷассуми он дар “Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025”, SWOT- таҳлил ва самтҳои асосии рушд иборат аст.

Дар боби дуюм, беҳтар намудани шароит барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳлил карда шудааст. Он фарогири қисматҳои зерин мебошад: фароҳам овардани шароит ва муҳити мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, татбиқи чорабиниҳо ҷиҳати тавсеаи истеҳсолоти воридотивазкунанда ва афзунгардонии иқтидори содиротии вилоят, сиёсати фискалӣ, бартарафсозии нуқтаҳои осебпазир (муҳочират, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва таъмини дастрасӣ ба манзили истиқоматӣ), иштироки шахрвандон.

Боби сеюми Барнома, таъмин намудани рушди соҳаҳои бахши воқеӣ ва пайдории суботи макроиқтисодӣ буда, аз қисмҳои зерин: соҳаи кишоварзӣ, саноат, сохтмон, рушди савдои дохилию хориҷӣ, хизматрасонӣ ва туризм, нақлиёт, хоҷагии роҳ ва алоқа иборат аст.

Дар боби чорум рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, фарҳанг, масъалаҳои гендерӣ, варзиш ва сиёсати ҷавонон, муҳочират, шуғл ва идоракунии раванди демографӣ таҳлил карда шудааст.

Дар боби панҷум, инфрасохтор пешбинӣ гардида, аз зербоби оби тозаӣ нӯшокӣ, санитария ва хоҷагии манзилию коммуналӣ иборат аст.

Дар боби шашум, омодагӣ ба рафъи офатҳои табиӣ, огоҳкунӣ ва паст намудани хатари ба вучуд омадани онҳо пешкаш карда шудааст.

Боби ҳафтум, ҳифзи муҳити зист ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлимиро дарбар мегирад.

Боби ҳаштум, заминаи захиравии раванди идоракунии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Боби нӯҳум, аз маблағгузории Барнома иборат аст.

Боби даҳум аз низоми мониторинг ва арзёбӣ иборат аст [1].

Дар Барнома вобаста ба вазъияти вилояти Суғд таҳлили SWOT гузаронида шуда, тарафҳои заиф ва қавӣ, имконияту таҳдидҳо пешниҳод карда шудааст.

Ба тарафҳои қавӣ, мавҷудияти захираҳои меҳнативу зеҳнӣ ҷиҳати татбиқи ҳадафҳо, захираҳои табиӣ, аз ҷумла канданиҳои ғоиданок, минтақаи озоди иқтисодӣ, ҳамкориҳои бахшҳои хусусиву давлатӣ, захираҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ, инфрасохтори ҷумҳуриявӣ-байналмилалӣ, аз қабилӣ роҳҳо, таваҷҷуҳи давлат ба рушди соҳаи иҷтимоӣ, бахусус маорифу тандурустӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва ҷорӣ шудани имтиёзҳо, имкониятҳо барои ҷорӣ намудани истеҳсолоти воридотивазкунанда, низоми муосири бонкӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ, иқтидори содиротии вилоят, аз ҷумла маҳсулоти саноативу кишоварзӣ, рушди технологияҳои инноватсионӣ ва татбиқи онҳо дар раванди таълим мансуб доништа шудаанд.

Тарафҳои заиф ба талаботи муосир ҷавобгӯ набудани кадрҳои ҷавон, ҳамчунин норасоии кадрҳо, сатҳи пасти таҳассуси роҳбарони ташкилоту идораҳо дар соҳаи идоракунӣ, ба талабот ҷавобгӯ набудани инфрасохтори бахши воқеӣ-иқтисодӣ, фарсудашавии технологияҳои

корхонаҳо, вобастагии соҳаи саноат аз бозори ҷаҳонӣ, аз ҷумла истихроҷи маъданҳои зеризаминӣ, ҳамбаста набудани илм бо истеҳсолот, воридоти ҳиссаи зиёди маҳсулоти ниёзи аввал аз хориҷа, нокифоягии вазни ҳоси маҳсулоти соҳаҳои саноату кишоварзӣ, фарсудагии иншоотҳои соҳаи кишоварзӣ, ҷорӣ набудани агротехнологияҳои муосир, бад будани ҳолати мелиоративӣ, сифати пасти хизматрасонии соҳаи сайёҳӣ, набудани логистикаи муосирӣ нақлиётӣ, заифии заминаҳои моддӣ ва техникаи соҳаи иҷтимоӣ, номувофиқии инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ ба талаботи муосир, паст будани сатҳи музди меҳнат, густариши сусти иқтисодӣ рақамӣ, нокифоягии дастрасӣ ба воситаҳои молиявӣ, ҳамчунин баланд будани ғоизҳои қарз, зиёдшавии хароҷот ва мавҷуд набудани имкониятҳо барои пасандози аҳоли ба шумор мераванд.

Аз рӯи таҳлили SWOT ба қатори имкониятҳо, аз ҷумла, тавсеаи ҳамкорӣҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва тичоратӣ дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, баландшавии мавқеи Тоҷикистон дар раёбандии байналмилалӣ пешбурди тичорат, тавсеаи фаъолияти долонҳои иқтисодӣ дар доираи Шохроҳи абрешим, мавҷудияти инфрасохтор чихати пешрафти тичорати байналмилалӣ, мавқеи баланди Тоҷикистон дар самти татбиқи “иқтисодӣ сабз”, зиёд будани талабот ба маҳсулоти саноатии вилоят, зиёдшавии талабот ба маводи ғизӣ дар бозори ҷаҳонӣ дохил карда шудаанд.

Бухрони молиявӣ ҷаҳон, вазъи ноустувори сиёсӣ иқтисодӣ дар кишварҳои ҳамҷавор ва таъсири он ба фазои сармоягузорӣ, таъсири манфии офатҳои табиӣ ва тағйирёбии иқлим ба иқтисодӣ минтақа, таҳдиди бемориҳои сироятӣ, ғояҳои бегона, амнияти озукаворӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, аз ҷумла қувваҳои корӣ таҳассусманд, вобастагии бозори истеъмолӣ аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирони корӣ, монеаҳои сунъӣ давлатҳои ҳамсоя дар самти интиқоли молу маҳсулот ба қатори таҳдидҳо дохил карда шудаанд. [2]

Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 аллакай натиҷаҳои мусбат ба бор овардааст:

- 5% паст гардидани сатҳи бекорӣ;
- 15% зиёд шудани ҳаҷми сармоя ба иқтисодӣ вилоят;
- Баланд гаштани сатҳи хизматрасонии соҳаҳои маорифу тандурустӣ;
- Беҳтар гардидани инфрасохтори нақлиётӣ, баландшавии иқтидорҳои истеҳсолӣ дар сектори кишоварзӣ [11].

Ҷадвали 1 – Самтҳои асосии Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025

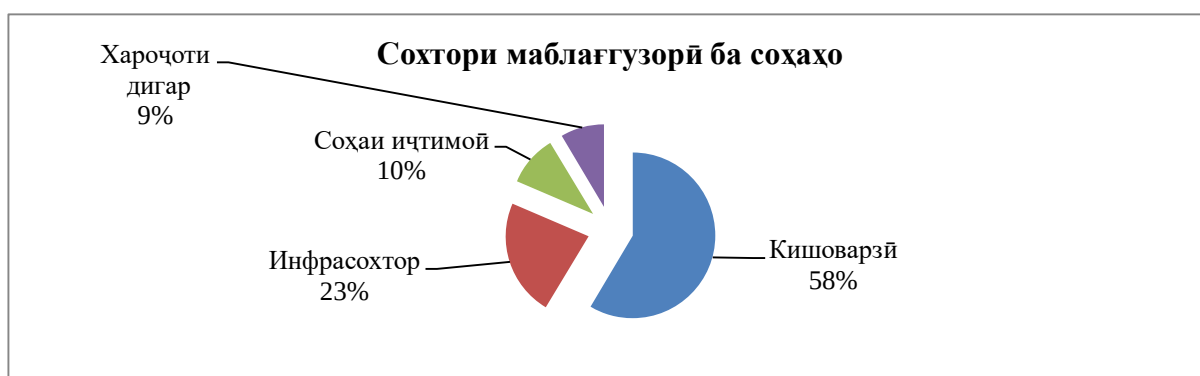
Самтҳо	Мақсад ва вазифаҳо	Натиҷаҳои интизорӣ
Рушди соҳаи кишоварзӣ	Баландбардории ҳосилнокии меҳнат, беҳтар намудани сифати маҳсулот	20% зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ
Инфрасохтор	Модернизатсияи роҳҳо, обтаъминкунӣ, иншоотҳои энергетикӣ	30% зиёд намудани обтаъмин намудани минтақа
Соҳаи иҷтимоӣ	Сохтмони муассисаҳои томактабӣ, мактабҳо, беморхонаҳо, нуқтаҳои тиббӣ, баландбардории сатҳи сифати хизматрасонии соҳаҳои маорифу тандурустӣ	Сохтмони бинои муассисаҳои соҳаи маорифу тандурустӣ
Иқтисодӣ ва шуғл	Рушди соҳибкорӣ хурду миёна, ҷалби сармоя	Таъсиси ҷойҳои нави корӣ

Дар самти татбиқи ҳадафи коҳиш додани сатҳи бекорӣ дар иқтисодӣ минтақавӣ вилояти Суғд дар солҳои охир қорҳои назаррас анҷом дода шудаанд (ҷадвали 2).

**Чадвали 2 - Маълумот дар бораи таъсиси ҷойҳои корӣ дар вилояти Суғд
дар соли 2023**

Бахшҳои иқтисодиёт	Шумораи ҷойҳои кори таъсисдодашуда
Кишоварзӣ	300
Сохтмон ва инфрасохтор	150
Маориф ва тандурустӣ	100
Саноат	200
Соҳибкорӣ хурду миёна	250
Ҷамъ	1000

Аз маълумоти чадвали 2 мушоҳида намудан мумкин аст, ки танҳо дар соли 2023 дар миқёси вилоят 1000 ҷои кори нав таъсис дода шудааст. Лекин дар шароити татбиқи саноатикунории босуръати кишвар чунин суръати таъсиси ҷойҳои корӣ қаноатбахш нестанд. Бояд дар назар дошт, ки саноатикунории босуръат таъсиси ҷойҳои нави кориро бештар дар соҳаҳои мухталифи саноат пешбинӣ мекунад. Зеро маҳсулнокии меҳнат дар ин бахш нисбат ба дигар бахшҳои иқтисодиёти минтақавӣ баландтар мебошад.

Расми 1 - Сохтори маблағгузори Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд (солҳои 2023-2025)

Дар диаграммаи расми 1, сохтори маблағгузорӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд мутобиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию-иқтисодӣ оварда шудааст. Аз ин диаграмма маълум мегардад, ки дар марҳилаи миёнамуҳлат аз нисф зиёди маблағгузориҳо ба бахши кишоварзӣ рост меояд. Мутаассифона дар ин барнома ҳаҷми маблағгузориҳои пешбинишуда барои рушди бахши саноат дақиқ карда нашудааст.

Воқеияти аслии тағйирёбии сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар марҳилаи солҳои 2017-2023 дар чадвали 3 оварда шудааст.

Чадвали 3 - Динамикаи афзоиши сармоягузорӣ дар вилояти Суғд (2017-2023)

Нишондиҳанда	Солҳо						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Сармоягузорӣ млн., сомонӣ	2008,4	1514,8	1736,0	1321,5	1793,6	2594,1	3728,6

Ҷоиз ба қайд аст, ки ҳиссаи зиёди сармоягузориҳои банақшагирифташуда барои бахши кишоварзии иқтисодиёти минтақавӣ ба афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар ин бахш оварда расонид. Ёдовар шудан лозим аст, ки бахши кишоварзӣ яке аз соҳаҳои появии иқтисодиёти вилояти Суғд ба шумор рафта, дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ аҳоли нақши муҳимро мебозад [12].

Нишондиҳандаҳои соҳаи кишоварзии вилояти Суғд дар чадвали 4 оварда шудааст.

Чадвали 4 – Маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар вилояти Суғд, бо нархҳои соли 2022, млн. сомонӣ

	Солҳо						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳоҷагиҳои ҳамаи бахшҳо							
Ҳамагӣ	12624,5	13220,2	14225,6	15419,7	14203,9	16068,8	18495,5
аз он ҷумла:							
Рустанипарварӣ	9280,5	9692,3	10320,3	10999,2	10454,2	11171,0	12853,9
Чорводорӣ	3344	3527,9	3905,3	4420,5	3749,7	4897,8	5641,6
Моҳидорӣ	7,2	8,2	9,3	21,8	22,4	19,7	21,8
Корхонаҳои кишоварзӣ							
Ҳамагӣ	871	1114,8	1899,8	2160,2	2750,1	3374,2	3253,3
аз он ҷумла:							
Рустанипарварӣ	723,9	882	1228,1	1231,9	1557,7	1960,5	1683,4
Чорводорӣ	147,1	232,8	671,7	928,3	1192,4	1413,7	1569,9
Моҳидорӣ	5,1	5,6	6,7	11,3	11,2	16,7	19,4
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ							
Ҳамагӣ	5373,6	5896,6	6282,6	6578,2	6273,2	6533,3	8438
аз он ҷумла:							
Растанипарварӣ	5206,4	5737,9	6130,3	6423,5	6115,7	6213	7929,3
Чорводорӣ	167,2	158,8	152,3	154,7	157,5	320,3	508,7
Моҳидорӣ	0,4	0,2	0,6	9,0	8,9	0,4	0,4

Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи вилояти Суғд 2024. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. С. 193-194

Тибқи нишондиҳандаҳои чадвали 4 дар маҷмӯъ, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Суғд бо нархҳои соли 2022, дар солҳои 2017-2023 бо суръат афзоиш ёфтааст. Аз 12624,5 млн. сомонӣ дар соли 2017 ба 18495,5 млн. сомонӣ дар соли 2023 баробар шудааст. Вале соли 2021 пастравии нишондиҳанда ба назар мерасад, ки дар муқоиса бо соли 2020, 14203,9 млн. сомонӣ мушоҳида мешавад.

Аз ҳисоби умумии маҳсулот, бахши рустанипарварӣ, ки дорои саҳми назаррас аст, ҳамасола афзоиш ёфтааст. Агар соли 2017 ҳаҷми он 9280,5 млн. сомонӣ бошад, то соли 2023 ба 12853,9 млн. сомонӣ расидааст, ки аз рушди устувори ин бахш шаҳодат медиҳад.

Дар бахши чорводорӣ, то соли 2021 болоравии нисбӣ аз 3344 млн. сомонӣ дар соли 2017 ба 4897,8 млн. сомонӣ дар соли 2023 мушоҳида мешавад. Гарчанде, ки соли 2020 афзоиши назаррас набуд, соли 2023 боз беҳбудӣ ба вучуд омадааст.

Маълум аст, ки бахши моҳидорӣ дар муқоиса бо рустанипарварӣ ва чорводорӣ миқдоран кам аст. Гарчанде, ки пас аз соли 2020 каме афзоиш ёфтааст, аммо имкониятҳои зиёд кардани миқдори он мавҷуд аст.

Дар корхонаҳои кишоварзӣ, маҷмуан ҳаҷми истеҳсолот дар солҳои 2017-2023 зиёд гардидааст. Афзоиш дар бахшҳои рустанипарварӣ ва чорводорӣ низ мушоҳида мешавад. Дар маҷмӯъ, миқдори умумии маҳсулот дар соли 2022 ба 3374, 2 млн. сомонӣ ва дар соли 2023 ба 3253,3 млн. сомонӣ расидааст, ки ин нишондиҳандаи хуби рушди корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Рустанипарварӣ ва чорводорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ низ натиҷаҳои хубро нишон медиҳанд, ки аз баланд шудани самаранокии истеҳсолот гувоҳӣ медиҳад.

Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар бахшҳои рустанипарварӣ ва чорводорӣ машғуланд, як қисми муҳимми рушди иқтисодии минтақа ба ҳисоб мераванд. Солҳои 2017-2023, ҳаҷми истеҳсолоти умумии ҳоҷагиҳои деҳқонӣ ба таври назаррас афзоиш

ёфтааст. Ба хусус, бахши рустанипарварӣ назар ба дигар бахшҳо беҳтар ва устувор рушд кардааст.

Дар бахши чорводорӣ дар хоҷагҳои деҳқонӣ, миқдори умумии истеҳсолот дар соли 2023 назар ба солҳои қаблӣ афзудааст, ки гувоҳи болоравии мизони истеҳсолоти чорво дар минтақа аст.

Рустанипарварӣ ва чорводорӣ бахшҳои асосии рушди кишоварзӣ дар вилояти Суғд буда, назар ба дигар бахшҳо бештар рушд ёфтаанд.

Ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақа сол ба сол афзоиш ёфтааст.

Мувофиқи таҳлил, ҳамкорӣ ва рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар бахшҳои рустанипарварӣ ва чорводорӣ ҷолиб ва муваффақона мебошанд.

Бояд тазакурр дод, ки яке аз ҳадафҳои стратегияи кишвар раҳой ёфтан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани мамлакат ба кишвари транзитӣ, тавассути таҷдид ва сохтмони нақбу пулҳо ва роҳҳои мошингарди замонавӣ амалӣ мешавад. Дар доираи Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 ҷиҳати беҳбуди соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ корҳои назаррас ба сомон расонида шудаанд.

Нишондиҳандаҳои мазкур дар вилояти Суғд барои солҳои 2017-2023 дар ҷадвали 5 ғирд оварда шудааст.

Ҷадвали 5 – Боркашонӣ аз рӯи намудҳои нақлиёт дар вилояти Суғд барои солҳои 2017-2023, ҳаз. тонна

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Боркашонӣ – ҳамагӣ	26069,0	27612,2	26042,2	29133,3	30685,6	35955,4	41701,4
аз он ҷумла:							
бо нақлиёти хушкгард	26069,0	27612,2	26042,2	29046,3	30685,6	35955,4	41701,4
аз он ҷумла:							
бо нақлиёти автомобилӣ	22306,8	23947,8	22487,2	25442,4	27320,5	32638,2	38428,9
аз он ҷумла:							
бо нақлиёти байналхалқӣ	574,1	725,3	879,2	569,0	810,6	931,6	1113,2
роҳи оҳан	3762,2	3664,4	3555,0	3603,9	3365,1	3317,2	3272,5
ҳавой	-	-	-	87,0	-	-	-

Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи вилояти Суғд 2024. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. С. 276-282

Таҳлилҳои ҷадвали 5 собит менамоянд, ки ҷӣ гуна ҳаҷми боркашонӣ дар вилояти Суғд тавассути намудҳои гуногуни нақлиёт, махсусан нақлиёти автомобилӣ, хушкгард ва байналмилалӣ дар давоми солҳои 2017-2023 тағйир ёфтааст.

Ҳамагӣ хизматрасонии боркашонӣ таи солҳои 2017-2023 дар вилояти Суғд муттасил зиёд шудааст. Соли 2017 ҳаҷми умумии боркашонӣ 260690 ҳазор тонна буда, то соли 2023 ин миқдор ба 417014 ҳазор тонна расидааст. Дар бахши мазкур қариб 60% рушд ба назар мерасад, ки ин гувоҳи афзоиши иқтидори логистикии вилояти Суғд мебошад.

Боркашонӣ дар вилояти Суғд, аксаран тавассути нақлиёти хушкгард анҷом дода шудааст. Дар маҷмӯъ, ҳаҷми боркашонӣ соли 2023 ба 41701,4 ҳазор тонна расидааст.

Боркашонӣ бо нақлиёти хушкгард, ки бештар аз ҳама дар минтақа истифода мешавад, дар тамоми солҳои мавриди таҳлил афзоиш ёфтааст. Ин намуди нақлиёт нисбат ба дигар намудҳо бештар аҳамият дорад. Аз 26069 ҳазор тонна дар соли 2017 то 41701,4 ҳазор тонна дар соли 2023 боркашонӣ бо ин намуди нақлиёт зиёд шудааст.

Бештари боркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ сурат гирифта, аз 22306,8 ҳазор тонна дар соли 2017 то 38428,9 тонна дар соли 2023 афзоиш ёфтааст.

Аз ҳаҷми умумии боркашонӣ дар соли 2023 38428,9 ҳазор тонна бор бо нақлиёти автомобиль кашонида шудааст, ки 72% афзоишро дар давоми 6 сол нишон медиҳад. Аз ин ҷо ба хулоса расидан мумкин аст, ки нақлиёти автомобилӣ воситаи асосии боркашонӣ дар вилояти Суғд ба ҳисоб меравад.

Боркашонӣ бо нақлиёти байналхалқӣ низ афзоиш ёфтааст. Аз 574,1 ҳазор тонна дар соли 2017 то 1113,2 ҳазор тонна дар соли 2023 тақрибан 94% афзоиш ёфтааст. Таҳлил собит менамояд, ки вилояти Суғд якҷоя бо дигар минтақаҳои Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ (масалан, тавассути нақлиётҳои транзитӣ) бештар робитаи тиҷоратӣ барпо намудааст.

Дар давоми солҳои 2017-2023 тавассути роҳи оҳан миқдори боркашонӣ нисбатан кам шудааст. Хусусан, соли 2020 ҳаҷми боркашонӣ бо роҳи оҳан 3603,9 ҳазор тонна буда, соли 2023 ба 3272,5 ҳазор тонна расидааст.

Тибқи маълумоти ҷадвал соли 2020 боркашонӣ тариқи нақлиёти ҳавоӣ 87,0 ҳазор тоннаро ташкил кардааст. Дар солҳои дигар бошад, чунин намуди боркашонӣ иҷро нашудааст.

Ҳамин тариқ, солҳои 2017-2023 дар вилояти Суғд ҳаҷми умумии боркашонӣ афзоиш ёфтааст, ки аз бештар шудани инфрасохтор ва зиёд гардидани талабот дар соҳаи логистика ва нақлиёт шаҳодат медиҳад.

Нақлиёти автомобилӣ ташаққулёбии муҳими нақлиёти боркашонӣ дар вилояти Суғд аст, ки қариб ҳамаи ҳаҷми умумии боркашонии хушкігардро ташкил медиҳад.

Боркашонӣ бо нақлиёти байналхалқӣ босуръат афзоиш ёфтааст, ки аз рушди алоқаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои дигар шаҳодат медиҳад. Дар муқоиса бо дигар намуди хизматрасонии нақлиётӣ тавассути роҳи оҳан камтар бор кашонида шудааст, ки аз норасоии инфрасохтор ё истифодаи ками роҳи оҳан дар минтақа гувоҳӣ медиҳад.

Рушди соҳаи иҷтимоӣ, бахусус соҳаҳои маорифу тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ ҷанбаи муҳими Барнома мебошад.

Дар вилояти Суғд якҷанд лоиҳаҳо ҷиҳати навосозии муассисаҳои таълимӣ амалӣ карда шудаанд. Таи солҳои 2023-2024 мактабҳои нав сохта шуда, таҷдиду навосозии зиёда аз 20 муассисаҳои соҳаи маориф ба роҳ монда шудааст. Дар Барнома курсҳои тақмили ихтисоси кадрҳои омӯзгорӣ ва таъсиси марказҳои махсуси таълимӣ барои бахши кишоварзӣ низ пешбинӣ шудааст.

Бо мақсади баланд бардоштани сифати хизматрасонии тиббӣ бунёди беморхонаҳои нав, таъмиру азнавосозии муассисаҳои мавҷудаи тиббӣ ба роҳ монда шудааст. Дар Барнома ҳамчунин таъсиси гурӯҳҳои сайёри пизишкӣ барои бештар намудани дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ дар манотиқи дурдасти минтақа пешбинӣ шудааст. Дар доираи Барнома дастгирии иҷтимоии табақаҳои ниёзманди аҳоли пурзӯр гардида, барномаҳои нави дастрасӣ ба манзил, тақмили низоми нафақа таҳия карда шудаанд, ки ба баландбардории сатҳи сифати зиндагии категорияҳои осебпазири шаҳрвандон равона гардидааст.

Дар ҷадвали 6 нишондиҳандаҳои тамоюли афзоиши аҳоли ва муҳоҷирати меҳнатӣ дар вилояти Суғд барои солҳои 2015-2023 оварда шудааст.

Ҷадвали 6 - Нишондиҳандаҳои тамоюли афзоиши аҳоли ва муҳоҷирати меҳнатӣ дар вилояти Суғд барои солҳои 2015-2023

Нишондиҳанда	Солҳо						
	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи аҳолии доимӣ, ҳаз.нафар	2511,1	2658,4	2707,3	2783,0	2823,9	2870,0	2917,3
Афзоиши аҳоли, %	102,3	101,9	101,8	102,8	101,5	101,6	101,6
Афзоиши табиӣ аҳоли	57715	50319	52512	52166	48912	42402	47984
Афзоиши муҳоҷират	-2621	-2625	-3350	-2999	-1542	-1877	-1588

Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. С. 24-47

Маълумоти чадвали 6 нишон медиҳад, ки шумораи аҳолии доимӣ аз соли 2015 то 2023 афзоиш ёфтааст. Соли 2015 шумораи аҳоли 2511,1 ҳазор нафар буда, дар соли 2023 ин рақам ба 2917, 3 ҳазор нафар расидааст.

Дкар давоми 8 сол теъдоди аҳолии вилоят 406,2 ҳазор нафар афзоиш ёфтааст. Афзоиш назаррас аст ва гувоҳи медиҳад, ки омилҳои гуногун (ба монанди беҳтар намудани шароити зиндагонӣ ва пардохти музди меҳнат) метавонанд ба зиёдшавии аҳоли таъсир расонанд.

Аз соли 2015 то 2023, афзоиши солони аҳоли дар вилояти Суғд, умуман, нисбатан устувор буда, дар ҳудуди 1,5% - 2,8% қарор дорад.

Афзоиши табиӣ аҳоли (яъне фарқи байни таваллуд ва фавт) нишон медиҳад, ки чӣ қадар аҳоли дар як сол зиёд шудааст. Соли 2015 афзоиши табиӣ аҳоли 57,715 нафарро ташкил дод, ин нишондиҳанда соли 2023 ба 47984 нафар расидааст. Аз соли 2015 то 2023, афзоиши табиӣ аҳоли дар ҳолати камшавӣ аст (тақрибан 10000 нафар кам шудааст). Аммо, афзоиши умумии аҳоли ҳамоно устувор боқӣ мемонад.

Афзоиши муҳоҷирати аҳоли нишон медиҳад, ки чӣ миқдор аҳоли бо сабабҳои гуногун (масалан, ҷустуҷӯи кор ё шароити беҳтари зиндагӣ) аз минтақа берун рафтаанд.

Аз соли 2015, муҳоҷирати манфӣ (яъне бештар будани теъдоди кӯчидарафтагон нисбат ба кӯчидаомадагон) афзоиш ёфтааст. Дар соли 2015 муҳоҷирати манфӣ 2621 нафар буда, соли 2023 ин рақам то 1588 нафар расидааст.

Дар соли 2023, муҳоҷирати манфӣ нисбат ба солҳои қаблӣ кам шуда, 1588 нафарро ташкил кардааст. Ин нишон медиҳад, ки бо вучуди афзоиши аҳоли, муҳити иқтисодӣ ё дигар омилҳо ба муҳоҷирати манфӣ таъсир расонанд.

Яке аз самтҳои муҳимми Барнома ҳавасмандгардонии соҳибкории хурду миёна, инчунин рушди ҷаззобияти сармоягузори минтақа мебошад.

Дар Барнома ба масъалаҳои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ, бахусус соҳибкории истеҳсоли тавассути ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ва ба ин васила таъмин намудани суботи макроиқтисодӣ диққати махсус дод шудааст.

Саҳми баҳши хусусӣ дар рушди иқтисодиёти вилоят, махсусан дар рушди инфрасохтори аввалиндараҷа, хизматрасониҳо ва истеҳсолоти саноатӣ кишоварзӣ сол аз сол тавсеа ёфта, ҳиссаи он дар раванди таъсис додани ҷойҳои нави корӣ басо назаррас мебошад.

Бо қабул гардидани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ” асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ муайян гардида, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии давлат ва баҳши хусусӣ таъмин шуданд.

Баҳри беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар вилоят фаъолияти Шурои машваратӣ назди Раиси вилоят оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва Ассотсиатсияи соҳибкорон вобаста ба талаботи замон тақвият ёфта, ин ниҳодҳо муколамаи баҳши хусусиро бо давлат таъмин менамоянд.

Фаъолияти пурсамари Шурои машваратӣ ва Ассотсиатсияи соҳибкорон ба афзоиш ёфтани шумораи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ замина гузошта, шумораи субъектҳо дар соли 2019 нисбат ба ба соли 2015 4870 адад ё 15,1 фоиз зиёд шудааст ва аз аввали бақайдгирӣ шумораи субъектҳо якҷоя бо хоҷаҳои деҳқонӣ наздик 110,0 ҳазор ададро ташкил намудааст [3].

Дар чадвали 7 шумораи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар солҳои 2017-2023 оварда шудааст.

Чадвали 7- Шумораи корхонаю ташкилотҳои шахсони ҳуқуқии вилояти Суғд дар солҳои 2017-2023 (адад)

2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
10716	11025	11906	12187	12359	13228	14353

Маълумоти чадвали 7 дар бораи шумораи корхонаю ташкилотҳои шахсони ҳуқуқии вилояти Суғд дар солҳои 2017-2023 инъикос менамояд, ки соли 2017 шумораи корхонаю

ташкilotҳо дар вилояти Суғд 10716 адад буда, ин шумора дар соли 2018 ба 11025 адад расидааст, ки соли 2018 афзоиш 309 адад ба қайд гирифта шудааст.

Соли 2019 афзоиш вусъат ёфта, шумораи ташкilotҳо ба 11906 адад баробар шудааст.

Соли 2020 бо вучуди мушкилоти глобалии пандемия, шумораи корхонаҳо ба 12187 адад расидааст, ки 281 адад зиёд шудааст.

Соли 2021 шумора то 12359 адад афзудааст. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 як маротиба бештар шиддат гирифта, шумораи корхонаҳо ба 13228 адад расидааст. Дар соли 2023 шумораи корхонаю ташкilotҳо ба 14353 адад расидааст, ки дар тӯли 7 сол афзоиши назаррас ба 7637 адад (71%) ба амал омадааст.

Афзоиши муттасили шумораи корхонаю ташкilotҳо дар вилояти Суғд нишон медиҳад, ки бозори иқтисодӣ ва иқтидори минтақа таҳким ёфта, рушди соҳаҳои гуногун як омилест, ки ба ин афзоиш мусоидат кардааст.

Новобаста аз дастовардҳои зикршуда, дар ин самт ҳанӯз мушкилиҳои зиёд ҷой доранд. Аз ҷумла, дар раванди мувофиқасозии ҳуҷҷатҳо барои ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ монеаҳои сунъӣ вучуд доранд, ки бидуни бартараф намудани онҳо ноил гардидан ба натиҷаҳои мусбат дар ин самт ғайриимкон мебошад.

Аксар вақт соҳибкорон бо мушкилоти зерин рӯ ба рӯ мешаванд:

- норасоии захираҳои молиявӣ, мукамал набудани механизмҳои дастгирии молиявӣ, дастрасӣ ба имтиёзҳо ва воситаҳои қарзӣ;

- баланд будани фоизи қарзи бонкӣ ва нокифоя будани имтиёзҳо барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ;

- номукамал будани механизми суғуртаи хавфҳо ва рушди нокифояи механизми лизинг;

- номукамалии қонунгузории андоз, гаронии сарбории андоз ба соҳибкории хурду миёна;

- ҷой доштани монеаҳои сунъӣ дар низомии иҷозатномадиҳӣ;

- аз ҳад зиёд будани шумораи ниҳодҳои назоративу тафтишотӣ. [4]

Ба ақидаи мо ҷанбаҳои асосии дар поён пешниҳодгашта ҷиҳати дастгирии соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, ҳамчунин барои беҳбуди вазъии иқтисодии кишвар зарур мебошанд:

1. Беҳтар намудани фазои иттилоотӣ ва идома додани гузариш ба ҳукумати электронӣ. Дар доираи барномаи минтақавӣ рушди технологияҳои иттилоотӣ, ҷорӣ намудани низомии ҳукумати электронӣ ва автоматикунонидаи табодули иттилоот афзалият дорад.

2. Мушкилоти дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ. Яке аз мушкилоти асосӣ ин фоизи баланди қарзи бонкӣ (аз 20% то 36% дар як сол) ва кӯтоҳ будани муҳлатҳои пардохти қарз мебошад, ки рушди соҳибкории хурду миёнаро махсусан баҳши истеҳсолиро мушкил мекунад. Бинобар ин бознигариҳои хизматрасониҳои бонкӣ, аз ҷумла то ҳадди имкон паст намудани фоизҳои қарзӣ мувофиқи мақсад мебошад.

3. Зарурати татбиқи механизми суғуртаи хавфҳо ва иқтисодиёти рақамӣ. Вазифаи муҳим тақмил додани механизми суғуртаи хавф мебошад. Барои ҳалли самарабахши ин масъала муносибати комплексӣ, аз ҷумла тақом додан ба рушди иқтисодиёти рақамӣ ва баҳисобгирии фаъолияти молиявӣ ҳоҷати корхонаҳо зарур аст. Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки шаффофияти тиҷорат афзоиш ёбад, баҳисобгирии андоз сода карда, хавфҳо барои соҳибкорон коҳиш дода шаванд.

4. Ислоҳоти қонунгузории андоз. Бо мақсади беҳтар намудани дастгирии соҳибкории хурду миёна банақшагирии тағйири иловаҳо ба Кодекси андоз мувофиқи мақсад мебошад. Ба ҳайъати гуруҳи корӣ ворид намудани намоёндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ, бо назардошти пешниҳодҳои ҷонибҳои манфиатдор коҳиш додани гаронии андоз ва фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон Кодекси нави андоз таҳия карда шавад.

5. Такмили системаи иҷозатномадиҳӣ ва бақайдгирии соҳибкорӣ. Дар минтақа инчунин барои сода кардани раванди бақайдгирии соҳибкорӣ чораҳо андешида шаванд.

Ин тадбирҳо барои фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ, беҳтар намудани дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва коҳиши монеаҳои маъмурӣ барои соҳибкорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд.

Дар ниҳоят, ҳадаф аз ин иқдомҳо ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории хурду миёна, баланд бардоштани фарҳанги андоз ва фароҳам овардани низоми муассир ва шаффоф барои соҳибкорон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Баряев, А. С. Экономическое развитие Центральной Азии: Проблемы и перспективы. Душанбе 2012: Энергия, с. 22-58.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025, 119 с., С.2-3.
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025, 119 с., С.23-27.
4. Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025, 119 с., С.27-29.
5. Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025, 119 с., С.29-30.
6. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с. С. 172-184.
7. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с. С. 193-194.
8. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с. С. 276-282.
9. Омори солонаи вилояти Суғд 2024. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с. С. 24-47.
10. Маслов М. В. Экономическая политика Центральной Азии в условиях глобализации. Ташкент 2019: Восточная книга, с. 101-134.
11. Молотов В. И. Проблемы и перспективы социально-экономического развития Согдийской области. Душанбе 2018: Центральная Азия, с. 45-72.
12. Юсупов С. А. Формирование и реализация стратегий социально-экономического развития в Центральной Азии. Душанбе 2021: Нур, с. 34-59.

УДК: 338.2

Мирсаидов А.Б., Муртазозода О.

НАҚШИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ҶАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР АМАЛИСОЗИИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ КИШВАР

Дар шароити муосир рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия яке аз самтҳои муҳими рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа дар ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Пас тавассути татбиқи технологияҳои муосири интернет ва механизмҳои инноватсионӣ, имкониятҳои навро барои рушди иқтисоди миллӣ фароҳам месозад. Бо дарназардошти ин, дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар стратегияи рушди иқтисодиёти миллӣ мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор дода шудааст. Зеро маҳз инноватсия яке аз омилҳои калидии рушди иқтисоди миллӣ ва раванди рақамикунонӣ буда, иқтисод бо татбиқи технологияҳои инноватсионӣ метавонад беш аз пеш самараноктар, рақобатпазиртар ва ба талаботи бозори ҷаҳонӣ мутобиқтар гардад.

Калидвожаҳо: стратегия, иқтисоди миллӣ, принцип, иқтисоди рақамӣ, инноватсия, механизм, самаранокӣ, рақобат, технология, саноат.

Мирсаидов А.Б., Муртазозода О.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ СТРАНЫ

В современных условиях развитие цифровой экономики и инноваций считается одним из важных направлений социально-экономического развития общества в современном мире. Поэтому за счет применения современных технологий и Интернета и инновационных механизмов создаются новые возможности для развития национальной экономики. Учитывая это, в данной статье рассматриваются и оцениваются вопросы развития цифровой экономики и инноваций в стратегии развития национальной экономики. Поскольку инновации являются одним из ключевых факторов развития национальной экономики и процесса цифровизации, с применением инновационных технологий экономика может стать более эффективной, более конкурентоспособной и более адаптированной к требованиям мирового рынка.

Ключевые слова: стратегия, национальная экономика, принцип, цифровая экономика, инновации, механизм, эффективность, соревнование, технология, промышленность.

Mirsaidov A.B., Murtazozoda O.

THE ROLE OF THE DIGITAL ECONOMY AND INNOVATION ACTIVITIES IN IMPLEMENTING THE COUNTRY'S STRATEGIC GOALS

In modern conditions, the development of the digital economy and innovation is considered one of the important areas of socio-economic development of society in the modern world. Therefore, through the use of modern technologies and the Internet and innovative mechanisms, new opportunities are being created for the development of the national economy. Taking this into account, this article examines and evaluates the development of the digital economy and innovation in the strategy for the development of the national economy. Since innovation is one of the key factors in the development of the national economy and the digitalization process, with the use of innovative technologies, the economy can become more efficient, more competitive and more adapted to the requirements of the global market.

Key words: strategy, national economy, principle, digital economy, innovation, mechanism, efficiency, competition, technology, industry.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба сценарии индустриалию инноватсионӣ, ки ба “бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодӣ кишвар дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад” [10] таваҷҷӯҳи асосӣ дода шудааст. Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарами Эмомалӣ Раҳмон таъкид шудааст, ки «пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокӣ саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад». Ба яке аз унсурҳои муҳими таъмини рушди инноватсиониву индустриалии мамлакат татбиқи технологияи навини иттилоотӣ ва ё технологияҳои рақамӣ маҳсуб мешавад.

Иқтисодиёти рақамӣ – ин воқеияти нави иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар ҷаҳони муосир, воқеаҳои «фитратӣ» ва ё ақлонӣ мебошад. “Иқтисодиёти рақамиро метавон чун маҷрои нави рушди иқтисодӣ, ки дар асоси мубодилоти далелҳо, иттилоот дар режими вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, мувоффиқан ниҳодҳо, заминаҳои меъриву ҳукуқӣ,

таҷрибаи соҳибкорӣ сураат гирифта, ҳосилнокии меҳнат, беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ ва муҳити сармоягузорию мусоидат менамояд”[7]. Рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия омили асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодиёти миллий буда, барои рушди устувори кишвар имкониятҳои васеъро фароҳам оварда, ба ҳалли мушкилоти муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар ин радиф, бо тақозои замон технологияи рақамӣ ҳамчун замина ва муҳарики рушди иқтисодии муосир имкон фароҳам меорад, ки дилхоҳ нафар дар масъалаи самаранокии фаъолияти худ бештар маълумотхоро дастрас намояд. Ҳарчанд, ки то ҳол дар аксар кишварҳо, бахусус дар минтақаҳои дурдаст, дастрасӣ ба шабакаи глобалии интернет ва инфрасохтори рақамӣ маҳдудтар буда, дар сатҳи зарурӣ рушд накардааст.

Бо дарназардошти ин, дар замони рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва роҳандозии васеи инноватсия, ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти муосир ва ҳифзи амнияти иқтисодӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, дар замони муосир муҳимтарин омили мусоидаткунанда ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии дилхоҳ давлат ин ташаккул додани муҳити инноватсионии комилу созгор дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамӣ ба ҳисоб меравад. Меҳвари асосии технологияи рақамиро зеҳни инсонӣ ташкил дода, сарчашмаи асосии ташаккул ва истифодаи он мебошад.

Феълан, рақамикунонӣ ва таъмини рушди устувори инноватсионии саноати миллий вазифаи стратегияст, ки ба рушди иқтисодиёти кишвар ва беҳбуди зиндагии аҳоли равона шудааст. Аз дигар нуқтаи назар, иқтисодиёти рақамӣ - ин фаъолияти ба шумор меравад, ки бевосита ба рушди технологияҳои компютерии рақамӣ алоқаманд мебошад, ки пардохтҳои электронӣ, хизматрасониҳои онлайн, савдои онлайн, краудфандинг ва ғайраҳо дар бар мегирад. Хусусияти иқтисодиёти рақамӣ, ки ба иттилооту технологияҳои иттилоотӣ бунёд гардида, ба ташаккули низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мусоидат менамояд. Пас, рақамикунонӣ на танҳо воситаи баланд бардоштани рақобатпазирӣ саноат аст, балки ҳамчунин роҳи таъмини рушди устувор ва беҳтар қардани сифати зиндагӣ барои ҳама сокинон мебошад.

Имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро рушди бо шароити зуд тағйирёбандаи муҳити инноватсионӣ фаро гирифта, бо суръати қайҳонӣ пеш рафта истодааст. Инноватсия муҳаррики асосии рушди устувор ва тавсеаи иқтисод мебошад. Барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, инноватсия на танҳо роҳ ба сӯи рақобатпазирӣ, балки кафолати рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии устувор аст. Бо дарназардошти ин, ҳаёти имрӯзаи одамон бо истифодаи мақсадноку босамари технологияи рақамӣ ва рақамикунонӣ дар соҳаи истеҳсолот, тиҷорат ва хизматрасонӣ, муҳимтарин омили рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва инноватсионии мамлакат дониста мешаванд. Дар ин росто Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дошта, он барои рушди иқтисоди миллий ва расидан ба ҳадафҳои стратегияи мамлакат бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад [8]. Зеро дар ин марҳилаи тараққиёт иттилоот ба омили асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва технологияи давлатҳо таъдил ёфта, меҳвари асосии онро истифодаи зеҳни сунъӣ ташкил медиҳад.

Фаъолияти иқтисодӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ “иқтисоди рақамӣ” буда, хизматрасониҳои рақамиро дар бар мегирад. Зеро рақамикунонии иқтисодиёт аз татбиқи навгониҳои рақамӣ дар истеҳсолот ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ иборат мебошад.

Бинобар ин, дар асоси пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорию корхона ва таъмини барқарорӣ рақобатии он дар бозор ба ҳадафҳои дарозмуддати рушди инноватсионӣ ноил шудан мумкин аст [6, 129 саҳ.]. Солҳои қаблӣ кишварҳои пешрафта табодули рақамиро дар доираи соҳаҳои алоҳида мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, пас алҳол иқтисоди кишварҳои мутараққӣ пурра бо роҳи рақамӣ татбиқ шуда истодааст. Дар ин росто, рушди иқтисоди рақамӣ аз тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллий, бахусус кишоварзии рақамӣ ва комплекси агросаноатӣ, савдои рақамӣ, молияи рақамӣ, таҳсилоти рақамӣ, тибби рақамӣ, фарҳанги рақамӣ, экологияи рақамӣ вобастагӣ дошта, рақобатро дар ҳама самтҳо васеътар менамояд. Инчунин иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки тиҷорат ва хизматрасониҳои электронӣ бо дигар кишварҳо вусъат ёбанд. Аммо таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар иқтисодиёти ҷаҳонии муосир кишвари соҳиби технологияҳои пешқадам ва пешрафта, яъне соҳиби соҳаҳои аз

чиҳати илмӣ ва технотронӣ мучахҳаз, дар мавқеи якум қарор мегирад ва вазъиятро идора менамояд. Бинобар ин барои баромадан аз вазъияти мазкур ва таҳия намудани сиёсати саноатӣ дар самти коркарди пурраи ашё ва гирифтани маҳсулоти тайёри хотимаӣ чораҳо андешидан зарур аст [5, -С.34].

Имрӯзҳо иқтисодиёти рақамӣ дар натиҷаи рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёт таъсир расонида, ҳамчун мавзӯи муҳиму баҳсталаб боқӣ мемонад. Бинобар ин, дар асоси гуфтаҳои мутахассисон ҷиддиро то соли 2025 дар раванди рақамикунони иқтисодиёт дигаргуниҳои ҷиддӣ ба миён меояд. Масалан, ба монанди 10 дарсади ҷомеа либосҳоеро мепаўшанд, ки ба шабакаи интернет пайваст буда, фишор, ҳарорат ва дигар кумакҳои ҷисмониро ба онҳо ва ё объекти сеюм хабардор медиҳад. Инчунин, 90%-и имкониятҳои ройгон дидани таблиғотро пайдо менамоянд, 10% айнакҳои истеҳсолгардида пайваст бо интернет буда, 90%-и аҳолии дунё узви интернет гашта, 30%-и таҳлилҳои аудитӣ тавассути “ақлҳои сунъӣ” ба роҳ монда мешаванд.

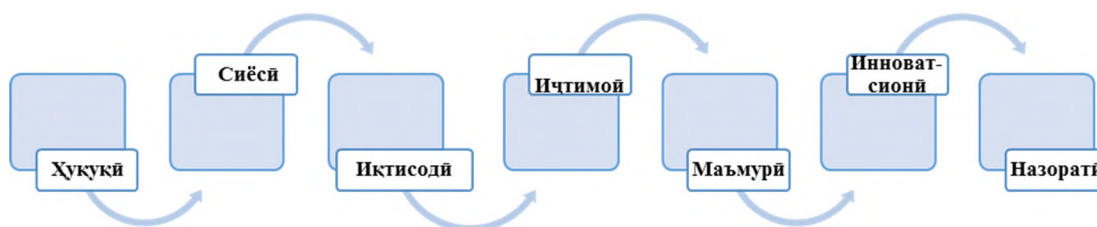
Дар ин ҳусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2023 ибраз доштанд, ки: “...сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобнонро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд” [2].

Лозим ба таъкиди хос аст, ки истифодаи технологияи рақамӣ дар саноати миллӣ ва дигар бахшҳои иқтисод имконияти васеъро барои пешрафт ва самаранокӣ фароҳам меорад. Дар ин замина, ҳамчун муҳаррики асосии рушди саноат ва иқтисод мебошад, ки ба рақобатпазирӣ, устуворӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои нав мусоидат мекунад. Зеро даҳсолаи охир истифодаи технологияи рақамӣ ҳамчун мӯяи асосии рушди иқтисодиёт дар пояи инқилоби ҷаҳоруми санотӣ ба вучуд омада, боиси ташаккул ва рушди соҳаҳои иқтисодиёт гардидааст. Дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамии муосир рушди иқтисодиёт таъмин гардида, сатҳи рақобатпазирӣ он баланд мегардад. Зеро аз таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида мегардад, ки ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД-и кишварҳои ҷаҳон беш аз пеш меафзояд.

Бо дарназардошти ин, рақамикунони иқтисодиёт ба татбиқи навгониҳои рақамӣ дар истеҳсолот, таъсиси модели нави идоракунии рақамӣ дар рушди иқтисодиёт, таҳкими тамоюли содиротӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфт намудани роҳҳои хизматрасонии рақамӣ нигаронида шудааст. Бинобар ин, роҳбарияти олии кишвар бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва фароҳам овардани шароити муносиб доир ба рушди соҳаҳои алоҳида иқтисодиёт кишвар ба ҷанбаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодии истифодаи зеҳни сунъӣ диққати махсус зоҳир менамоянд. Ҳалли ин масъалаҳо ба истифодаи васеи зеҳни сунъӣ мусоидат намуда, дар маҷмӯъ, баланд гардидани ҳосилнокии меҳнат, коҳиш додани хароҷоти истеҳсолот, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва тақвияти рақобатпазирӣ ширкатҳои ватаниро тақони ҷиддӣ мебахшад.

Мусаллам аст, ки тибқи дастури супоришҳои Пешвои миллат як қатор корҳои назаррас дар кишвар чиҳати рақамикунони соҳаҳои иқтисоди миллӣ, тиҷорати электронӣ ва содагардонии расмиёти тиҷорат анҷом дода шудаанд. Консепсия ва Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021-2025, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ», «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» қабул гардида, аз соли 2019 бошад, расман Портали савдои Тоҷикистон фаъолият менамояд. Қабули ҳуҷҷатҳои болозикр ба рушди заминаҳои ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар кишвар мусоидат намуда, самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатиро дар ин самт муайян менамояд.

Имрӯзо иқтисоди рақамӣ ба таври васеъ имкониятҳои навро барои беҳтарсозии идоракунии давлатӣ фароҳам меорад. Татбиқи иқтисоди рақамӣ дар идоракунии давлатӣ метавонад ҳам шаффофиятро баланд бардорад ва ҳам кори мақомоти давлатӣ ва хизматрасониро босифат ва сарфакор гардонад. Ин раванд барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ нақши калидӣ мебозад. Илова бар ин, идоракунии давлатӣ дар шароити номуайянии рушди глобалӣ талаб мекунад истифодаи механизмҳои инноватсионӣ ва таҳия кардани стратегияи мутобиқшавӣ, ки ба шароити доимо тағйирёбанда мувофиқ бошанд. Зеро механизмҳои идоракунии давлатӣ - ин маҷмӯи усулҳо, воситаҳо, қонунгузорӣ ва сохторҳои ташкилие мебошанд, ки барои амалисозии ҳадафҳои давлатӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ истифода мешаванд. Механизмҳои идоракунии давлатиро метавон ба таври зерин ғуруҳбандӣ намуд (Расми 1):

Расми 1. Ғуруҳбандии механизмҳои идоракунии давлатӣ

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси адабиётҳои соҳа

Дар асоси расми 1 метавон гуфт, ки механизмҳои ҳуқуқӣ вобаста ба самти муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва назорати қонунӣ нигаронида шудааст, ки тамоми ҷанбаҳои қонунҳо, қарорҳо ва меъёрҳои ҳуқуқиро дар бар мегирад. Ҳамзамон, барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ татбиқи стратегия ва барномаҳои рушди миллий муҳим арзёбӣ мегардад, ки дар умум механизмҳои сиёсиро ташкил медиҳад.

Механизмҳои иқтисодӣ бошад, бештар сиёсати молиявии давлатро дар бар гирифта, сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки кишвар, қисмати иҷроии бучаи давлатӣ ва хароҷоти онро танзим менамояд. Дар ин радиф, вобаста ба сиёсати шугли аҳоли ва ҳалли масъалаҳои ҷойдошта, татбиқи барномаҳои ҳифзи иҷтимоӣ низ ҳамчун механизмҳои иҷтимоӣ барои тақвияти низомҳои иҷтимоӣ зарур доништа мешавад. Зеро дар доираи механизмҳои маъмурӣ истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунии нақши калидӣ дошта, бо пешбурди сиёсати рушди устувор ва ташаккули иқтисоди илмӣ ва технологияи муосир дар истеҳсолот, ҳавасмандгардонӣ ба сармоягузорӣ, ҳамзамон механизмҳои инноватсионӣ амалӣ мегардад.

Ниҳоят, вобаста ба низоми ҳисоботдиҳӣ механизмҳои назоратӣ иҷро гардида, танзим ва назорати давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳо давра ба давра ба рушди устувори кишвар мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, барои таъмини суботи иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва беҳтар кардани сатҳи зиндагии шаҳрвандон механизмҳои идоракунии давлатӣ заминагузор мебошанд.

Лозим ба таъкид аст, ки механизмҳои иқтисодӣ ва идоракунии давлатӣ василаҳо ва усулҳое мебошанд, ки тавассути онҳо ҳукумат ва дигар ниҳодҳои давлатӣ рушди иқтисодиро танзим мекунанд, манфиатҳои ҷамъиятиро таъмин менамоянд ва масъалаҳои стратегиро ҳал мекунанд. Ин механизмҳо метавонанд дар шакли сиёсати иқтисодӣ, воситаҳои ҳуқуқӣ, танзимгарони молиявӣ ва низомҳои идоракунии татбиқ шаванд. Афзалиятҳои механизмҳои иқтисодӣ ва идоракунии давлатӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҳамин тавр, аз ҷадвали 1 метавон хулоса намуд, ки механизмҳои мазкур бояд бо назардошти хусусиятҳои миллий, сатҳи рушди иқтисодӣ ва афзалиятҳои стратегияи кишвар мувофиқ гардонид шаванд. Ҳамзамон, кишварҳо дар шароити мушкилоти ҷаҳонӣ, барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ миллий бояд стратегияи ҷандҷонибаро бо назардошти манфиатҳои миллий ва имкониятҳои байналмилалӣ татбиқ кунанд.

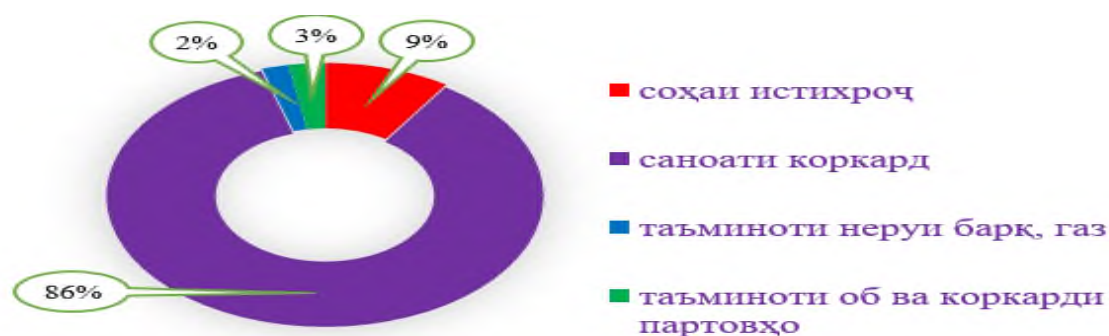
Ҷадвали 1. Афзалиятҳои механизмҳои иқтисодӣ ва идоракунии давлатӣ

№	Механизмҳо и иқтисодӣ	Афзалиятҳо	Механизм ҳои идоракунии и давлатӣ	Афзалиятҳо
1	Низоми андозбандӣ	Барои танзими сармоягузорӣ, ҳавасмандсозии бахшҳои афзалиятнок ва паст ё боло бурдани меъёрҳои андозҳо.	Танзими ҳуқуқӣ	Барои ташаккули муҳити устувори иқтисодӣ қабул намудани қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ.
2	Сиёсати монетарӣ (пулӣ)	Дар баробари тавассути механизмҳои Бонки марказӣ идора намудани пешниҳоди пул, муқаррар намудани меъёри фоизҳо, назорати таваррум ва тавассути қарзҳои имтиёзнок кумак намудани бахшҳои афзалиятнок.	Барномаҳои давлатии стратегӣ	Назорати иҷроии барномаҳо ва барои рушди бахшҳои иқтисодӣ, илимӣ ва иҷтимоӣ таҳия ва иҷро стратегияҳои миллӣ.
3	Сиёсати бучетӣ	Барои расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳияи хароҷот, даромадҳои давлатӣ ва таъмини дастгирии молиявӣ.	Идоракунии молиятии давлатӣ	Бо мақсади самаранокӣ танзими ниҳодҳои давлатӣ ва корхонаҳои стратегӣ.
4	Сиёсати саноатӣ	Ҷиҳати ташаккули барномаҳои рушди соҳа, барои рушди минбаъдаи технологияҳо ва инноватсияҳо татбиқи стратегияҳои ҳавасмандгардонӣ.	Назорат ва ҳисоботдиҳӣ	Дар идоракунии захираҳои давлатӣ тақвияти механизми назоратӣ, ҳисоботдиҳии молиявӣ, мониторинг.
5	Танзими савдо ва содирот	Ҳимояи истеҳсолоти ватанӣ ва танзими воридоти маҳсулотҳо.	Ҳавасмандсо зии инноватсия	Барои рушди технологияҳои сабз ва иқтисоди рақамӣ ҷорӣ намудани грантҳо, қарзҳои имтиёзнок ва маблағгузори илмӣ дар шароити мусоид.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои соҳа

Лозим ба таъкиди хос аст, ки дар раванди татбиқи стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва бо иқдоми шоистаи Пешвои миллат эълон гардидани солҳои 2022 – 2026 – “Солҳои рушди саноат”, саноати ватанӣ ҳамчун неруи азими пешбаранда ва иқтидори калидии тараққиёти иқтисодӣ дар мамлакат ба ҳисоб рафта, корхонаҳои саноатӣ дар роҳи рушди инноватсионӣ мунтазам талош варзида истодаанд. Истифодаи технологияи рақамӣ аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ метавонад ба баланд гардидани рақобатпазирии онҳо дар муносибатҳои тичорати байналмилалӣ нақши калидӣ гузорад. Аммо барои расидан ба ин ҳадаф онҳоро лозим аст, ки ба омӯзиш ва азхуд кардани донишҳои нав ва баланд бардоштани сатҳи бозомӯзии касбии кормандон мувофиқи талаботи бозори меҳнат таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд [9].

Истифодаи иқтисоди рақамӣ дар идоракунии давлатӣ як имконияти бузург барои пешрафт ва шаффофият аст, вале талаб мекунад, ки давлатҳо ба таври мунтазам ҳадафмандона хатарҳоро таҳлил ва кам кунанд. Чунки технологияҳои рақамӣ хеле бо суръати баланд рушд ва такмил ёфта истодаанд (Интернети фароҳмавҷ, смартфонҳо, планшетҳо, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои абрӣ ва ғайраҳо). Ҳамаи ин имкониятҳои беаҳдуди дастрасиро ба афзолҳои рақамӣ медиҳанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки имрӯзҳо таваҷҷуҳ ба иқтисоди рақамӣ беш аз пеш зиёд гардида, дар давлатҳои тараққикарда тақрибан 92 дарсади хариду фурӯши молу маҳсулот бо истифода аз шабакаи глобалии интернет анҷом дода мешавад.

Расми 2. Ҳиссаи соҳаҳои саноат дар муқоиса ба шумораи умумии корхонаҳои истеҳсоли ба ҳолати 01.10.2024 (бо фоиз)

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ–сентябри 2024 саҳ. 21.

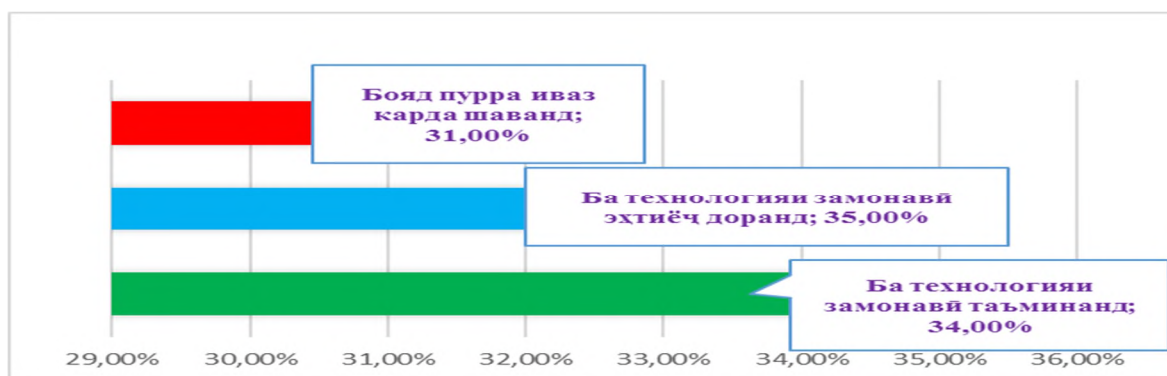
Дар шароити феълӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокии иқтисодӣ ба шумор меравад. Ин буд, ки бо дастури супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ назди Президенти Тоҷикистон таъсис дода шуд. Мақсад аз таъсиси Агентӣ таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ ва, ба ин васила, вусъат бахшидани раванди татбиқи ҳукумати электронӣ дар кишвар мебошад [11].

Дар марҳалаи муосири рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳимми ҳалталаб тадқиқи технологияи рақамӣ дар истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Ин масъала ҳамчун самти афзалиятноки рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ дар “Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” [3] ва “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [4] дарҷ гардидааст. Дар саннаҳҳои мазкур оварда шудааст, ки рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ва соҳаҳои алоҳидаи он дар заминаи истифодаи технологияи рақамӣ ва фароҳам овардани экосистемаи муносиб дар ин самт таъмин карда мешавад.

Вобаста ба ин, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати якуми октябри соли 2024 3692 коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли ба қайд гирифта шудаанд, ки 345 адади онҳо дар соҳаҳои истихроҷ, 3175 адад дар саноати коркард, 72 адад дар соҳаи таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво ва 100 адад таъминоти об ва коркарди партовҳо фаъолият намудаанд.

Вобаста ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ, иқтисоди рақамӣ асоси вусъат бахшидани неруи инсонӣ буда, яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати мамлакат ба ҳисоб меравад, зеро инкишофи тамоми таърихи башарият марҳалаи аграрӣ, саноатӣ ва баъдисаноатиро дар бар мегирад. Таърих ғувоҳ аст, ки кишварҳои рушдёфта аллакай дар марҳалаи баъдисаноатӣ қарор дошта, соҳаи хизматрасонӣ дар доираи он вобаста ба таркиби иқтисод нақши асосиро мебозад. Чунки бо технологияҳои иттилоотии муосир ҷомеа ҳамеша дар ҳоли пешрафт буда, боиси хеле осон гаштани ҳаёти одамон гашта истодааст.

Бисёре аз корхонаҳои амалкунанда ба таъмиру навсозӣ ва таҷҳизоти техникаи нав ниёз доранд. Тибқи маълумоти Барномаи давлатии рушди соҳа, айни ҳол танҳо 34 дарсади қисми фаъоли фондҳои корхонаҳо ба сатҳи технологияи замонавӣ ҷавобгӯ мебошанд, 35 дарсади корхонаҳо бояд таъмиру навсозӣ шаванд ва 31 дарсади таҷҳизот бояд пурра иваз карда шаванд. Дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, сатҳи бо технологияи замонавӣ таъмин будани соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 01.10.2024 тавассути расми 3 нишон дода мешавад.

Расми 3. Таҷҳизонидани коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли бо технологияи муосир баҳолати 01.10.2024 (бо фоиз)

Манбаъ: Дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамзамон, мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои расми мазкур мушоҳида карда мешавад, ки дар ин давра, аз шумораи умумии корхонаҳои истеҳсоли 1255 корхонаҳои истеҳсоли ё ин ки 34 дарсади онҳо ба технологияи нави замонавӣ таъминанд. Дар ин давра 3692 коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли, аз ҷумла дар соҳаҳои истихроҷ 345 адад, коркард 3175 адад, таъминоти неруи барқ, газ, бӯғ ва тозакунии ҳаво 72 адад ва таъминоти об ва коркарди партовҳо 100 адад фаъолият намудаанд [12].

Аз ин миқдор коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли 1292 корхонаҳо ба таҷҳизонидани технологияи муосир эҳтиёҷ доранд ва таҷҳизоту технологияҳои 1145 корхонаҳо бояд пурра иваз карда шаванд. Ҳамин тавр, ба рушди корхонаҳои коркарди ғушт, ағна замон таҷҳизоти аз лиҳози физикӣ кӯҳнашудаи истеҳсоли нимфабрикатҳо ва маснуоти истеҳсоли ҳасиб монеъа эҷод мекунад.

Дар замони имрӯза рушди иқтисодиёт бидуни саноат ғайриимкон буда, бо дастгирии давлатии субъектҳои алоҳидаи хоҷагидор нисбати ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсоли ва истифодаи технологияи нави замонавӣ воситаи муҳим ба ҳисоб рафта, маҳз бо иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ – аграрӣ амалӣ гардонида истодаем. Таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат ва неру бахшидан ба тараққиёти соҳаи саноат, коркарди маҳсулоти он талаботи бозори дохилию берунӣ ба ҳисоб рафта, дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва саноатӣ иҷрои вазифаҳои хеле муҳимро тақозо менамояд. Илова бар ин, яке аз масъалаҳои муҳими ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ таъсири онҳо ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ва иқтисодиёти давлат мебошад. Албатта, Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳукуки иқтисоди ҷаҳонӣ ба ин равандро ташаккули бахшҳои иқтисодиёти иттилоотӣ, аз ҷумла, иқтисоди рақамӣ шомил буда, дар самти рушди инноватсиониву рақамикунонӣ, сатҳи сифати паҳншавии интернет-хизматрасонӣ ва дараҷаи рушди инфрасохтори технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ фаъол аст.

Рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсияҳо як ҷузъи калидии стратегияҳои рушд барои иқтисодиёти миллӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз, рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия талаб мекунад, ки бо дарназардошти ҷанбаҳои гуногуни иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва технологӣ стратегияҳои мукамал ва ҳамоҳангшуда таҳия карда шаванд. Стратегияҳои асосӣ ва принсипҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар расми 4 оварда шудааст.

Дар асоси расми 4 метавон гуфт, ки принципҳои асосии стратегияҳо барои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия нақши калидӣ дошта, татбиқи стратегияи рушд бояд тавассути ҳамкориҳои ҳамаи бахшҳо – давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ сурат гирад. Дар ин замина, метавонад ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ, беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва дар арсаи байналмилалӣ ба нуфузи иқтисодии кишвар мусоидат намояд.

Расми 4. Стратегияҳо ва принципҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои соҳа

Бояд қайд намуд, ки ханӯз дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 қайд гардида буд, ки «...бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чорачӯӣ намоянд» [1].

Дар ин замина, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2019 таҳти №642 қабул карда шуда аст, ки “...табодули соҳаҳои калидии фаъолияти иқтисодии ҷумҳуриро пешбинӣ менамояд, ки рақамикунонии онҳо метавонад таъсири пайдарҳам ба тамоми иқтисодиёти кишвар расонад, ба монанди табодули бахши хизматрасонии давлатӣ ва гузариш ба ҳукумати электронӣ, рақамикунонии соҳаи иҷтимоӣ, инчунин соҳаҳои калидии истеҳсолот, ба монанди энергетика, саноати коркард, кишоварзӣ ва таъсиси бахшҳои нав, масалан технологияҳои молиявӣ» [4].

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки ташаккули иқтисоди рақамӣ дастрасиро ба иттилоот беҳтар намуда, муҳаррики пешбарандаи фаъолияти инноватсионӣ дар рушди иқтисоди миллӣ доништа мешавад. Бо дарназардошти ин, рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия яке аз равандҳои муҳими муосир дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад, ки ба таври қобили мулоҳиза шароитҳои рушди устувор ва рақобатпазирии кишварҳоро фароҳам меорад. Ин раванд бо таъсири технологияи рақамӣ ва татбиқи ҳалли инноватсионӣ ба ҳамаи соҳаҳои иқтисод алоқаманд аст.

Дар ин радиф, бо татбиқи иқтисоди рақамӣ боиси рушди минбаъдаи иқтисодиёти дилхоҳ давлат гашта, ба рушди иқтисоди миллӣ такони ҷиддӣ мебахшад. Албатта, ки афзалиятҳои рақамикунонии равандҳои иттилоотӣ ва истеҳсолӣ тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар сатҳи микро ва макро ба самаранокии минбаъдаи он дар ҷаҳорҷубаи иқтисодҳои истеҳсолӣ ва стратегияи рушди иқтисодиёти кишвар нақши калидиро мебошад. Зеро стратегияи рушди иқтисодиёти миллӣ ҳуччат ва нақшаи муҳимест, ки самтҳои афзалиятнок, ҳадафҳо ва

тадбирҳои асосиро барои таъмини рушди устувор ва пурмахсул муайян намуда, барои мутобиқ кардани иқтисодиёт ба шароити ҷаҳонӣ ва ҳалли мушкилоти дохилӣ таҳия карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021. ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <http://www.president.tj/node/25005>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <http://www.president.tj/node/29823>
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, аз «30» декабри соли 2019. - № 642
5. Дадоматов Д.Н., Ҷӯраева М.С. Муҳити инноватсионӣ дар низоми рушди соҳибкории саноатӣ elibrary_44337001_17908456.pdf – 31-40
6. Комилов С.Д. Совершенствование управления инновационно инвестиционной деятельностью промышленных предприятий / С.Д. Комилов, Е.Ш. Мирзоева. Монография – Душанбе: Образовательное учреждение "Таджикский государственный финансово-экономический университет", 2020. – 144 с.
7. Мирсаидов А.Б. Методологические аспекты анализа цифровой экономики - Материали республиканская научная конференция «Проблемы и перспективы развития цифровой экономики Республики Таджикистан» Институт экономики и демографии АН Республики Таджикистан, 23-24 ноябрь 2018 г. - С.34-41.
8. Муртазоев О.Қ. Нақши иқтисоди рақамӣ дар таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ/Сомонаи расмӣ Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] <https://mts.tj/na%d2%9bshi-i%d2%9btisodi-ra%d2%9bam%d3%a3-dar-tamini-ra%d2%9bobatpazirii-i%d2%9btisodi-mill%d3%a3/>
9. Муртазоев О.Қ., Ҳалимов Л.М., Султонов З.С. Рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва равандҳои асосии ташаккулёбии он // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе: «ТГУК», 2023. - №4/2(50). - С.287-294
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. –Душанбе. – 2016 аз 01.12.2016, №636. с.19.
11. Шаҳноз Қ, "Ҷумҳурият" Воқеияти нави ҷаҳони муосир. дар бораи дастовардҳои Тоҷикистон дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ (Санаи нашр: 21.02.2024 №: 36-37) [Захираи электронӣ] <https://jumhuriyat.tj/2709-voejati-navi-aoni-muosir-dar-borai-dastovardoi-toikiston-dar-tatbii-itisodieti-raam.html>
12. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ–сентябри 2024 саҳ. 21. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мирзоалиев А.А., Амонов С.С.

РАҚАМИКУНОӢ ҲАМЧУН ШАРОИТИ ОМОДАСОЗИИ КАДРҲО БАРОИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Мақола ба масъалаи табдили рақамии фаъолияти кормандон бахшида шудааст. Дар мақола заминаи меъёрии ҳуқуқии таъмини рақамикуноӢ ва системаи оморасозии кадрҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон ба он ақида устувор ҳастанд, ки кадрҳои дорои салоҳияти рақамӣ дар фазои мураккаб ва дигаргуншавиҳо метавонанд дар бозори меҳнат рақобаттавон бошанд. Дар ҳалли мушкилоти мазкур нақши муносилаҳои таҳхилоти олиӣ касбӣ бояд дар ҷойи аввал бошад, зеро рисолати таъмини кадрҳои оморасозро онҳо миссияи худ интихоб намудаанд.

Калидвожаҳо: рақамикуноӢ, иқтисодиёти рақамӣ, оморасозии кадрҳо, муҳити муносири таълимӣ, мактаби рақамӣ, инсонӣ рақамӣ.

Мирзоалиев А.А., Амонов С.С.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ТРЕБОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена вопросу цифровой трансформации работников. В статье рассматриваются нормативно-правовые основы цифровизации и системы подготовки кадров. Авторы твердо убеждены в том, что персонал, обладающий цифровой компетенцией, может быть конкурентоспособным на рынке труда в сложной и быстроменяющейся среде. В решении этой проблемы роль высших профессиональных учебных заведений должна стоять на первом месте, ведь они избрали своей миссией миссию по обеспечению кадрами, создающими будущее.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, подготовка кадров, современная образовательная среда, цифровая школа, цифровой человек.

Mirzoaliev A.A., Amonov S.S.

DIGITALIZATION AS A REQUIREMENT OF STAFF TRAINING FOR THE INNOVATIVE ECONOMY

The article is devoted to the issue of digital transformation of employees. The article discusses the normative and legal basis of digitalization and personnel training system. The authors are firmly convinced that personnel with digital competence can be competitive in the labor market in a complex and changing environment. In solving this problem, the role of higher professional education institutions should be in the first place, because they have chosen the mission of providing future-creating personnel as their mission.

Keywords: digitization, digital economy, personnel training, modern educational environment, digital school, digital human.

Тавре маълум аст, ҳоло рушди суръатбахши иқтисодиёти муосир ифода менамояд, ки муҳимтарин воситаи ташаккули он истифодаи технологияҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои электронӣ ба шумор рафта, боиси тадриҷан вусъат бахшидани иқтисодиёти рақамӣ гардидааст.

Тамоюли пешравии бомаром ва рушди устувори иқтисодиёт аз он шаҳодат медиҳад, ки корхонаҳои дар низомӣ иқтисодиёти милли амалкунанда ба навсози рӯй оварда, ба ҷоринамоии хизматрасониҳои электронӣ диққати махсус медиҳанд. Ҳаракати босуръати технологӣ аз амрико

ба аврупо ва дар аввали садаи 21 – ум ба Осиёи шарқӣ, ҷанубиву марказӣ ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бетаъсир намонд. Ин ҳаракат дар худ хусусияти бозсозии соҳаҳои иқтисодиётро дар заминаи технология ва хизматрасониҳои рақамиро дар назар дошта амалишавии он боиси рушди устувори иқтисодиёт мегардад.

Воқеан шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифагузорӣ кардааст, ки «барои рушди воқеии иқтисодиёти миллӣ ҳарчи зудтар аз имкониятҳои технология ва хизматрасониҳои рақамӣ кор гирифта шуда, ҷиҳати рушди иқтисодиёти рақамӣ таҳқиқоти густурдаи илмӣ анҷом дода шавад. Аз ин ҷост, ки дар таҳқиқоти илмӣ мазкур сарчашмаҳои зарурӣ омӯхта шуда, муайян гардидааст, ки то дараҷае барои рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ нокифоя мебошанд. Вобаста ба ин дар таҳқиқот назария ва методологияи рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ аз нигоҳи муаллиф таҳқиқ гардидааст».

Боиси ифтихор аст, ки пайваста масъалаи тичорати электронӣ, рақамикунонии фаъолияти тамоми соҳаҳо, иқтисоди рақамӣ, иқтисодиёти сабз ва дар ин замина оmodасозии кадрҳои дорои салоҳиятҳои рақамӣ дар мақоми аввал ва таваҷҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат қарор гирифтааст. Аз ҷумла дар Паёми навбатиашон 23 декабри соли 2022 доир ба масоили рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ чунин қайд карда буданд: «...Бо ин мақсад, такроран таъкид менамоям, ки бояд таваҷҷуҳи асосӣ ба рушди босуботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба он, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсоли, таъсиси ҷойҳои кори нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти содирот, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидан ба раванди рақамикунонии бахшҳои иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ равона карда шавад» [1].

Бояд қайд намуд, ки Президенти кишвар ҷиҳати амалишавии ин раванд, муайянсохтани бартарафнамоии мушкilotи ҷойдошта, тайёр кардани мутахассисон ва кормандони дорои салоҳиятҳои рақамӣ ба аксари мақомотҳо дастурҳои калидӣ доданд: «...Дар ин самт, вазоратҳои маориф ва илм, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолиро зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо тавассути роҳандозии барномаҳои таълими касбу ҳунарҳои муосир ва васеъ ҷорӣ намудани омӯзиши амалии донишҷӯён бо роҳи пайванди илм ва истеҳсолот ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи сифати оmodасозии мутахассисони соҳаҳои саноат ва технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, инчунин, иқтисоди рақамӣ тадбирҳои судмандро амалӣ созанд»[1].

Ба андешаи мо роҳи дигари пешбурд ҷалб ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионии илман асоснок, ки ба ошкорсозӣ ва бартарафсозии мушкilot ба тадриҷ таъсир мерасонад, оmodа намудани кадрҳои рақамӣ мебошад [6. С.156].

Вобаста ба ин ҳадафи асосии лоиҳаи мазкурро метавон дар бандҳои зерин асоснок намуд [7. С. 248 – 253]:

Ў таҳқиқи ҳамаҷонибаи асосҳои назариявӣ- методологӣ ва амалии ташаккул ва рушди рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ;

Ў баррасӣ ва баҳодихии маҷмӯии вазъи рушди иқтисодиёти рақамӣ;

Ў таҳия ва тавсияи амсилаи иқтисодӣ-математикӣ баҳри пешгӯинамоии ҳолати рушди иқтисодиёти рақамӣ;

Ў тақмили механизми танзими давлатии рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза.

Ў пешниҳод таҳияи тавсияҳои маҷмӯӣ оид ба рушди иқтисоди рақамӣ ва оmodа намудани мутахассисони баландихтисоси соҳа;

Ў таҳияи амсилаи оптимизатсионии пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ бо дарназардошти нишондиҳандаҳои асосии бозори хизматрасониҳои электронӣ, ки аз ҷузъҳои иқтисодиёти рақамӣ таркиб ёфтааст;

Ў тайёр кардани мутахассисон ва кормандони дорои соҳаҳои рақамӣ;

Ў ба нақшагирифтани таъсиси ихтисосҳои нав бо дарназардошти тақозои бозори меҳнат;

Ў таҳқиқ ва татбиқи таҷрибаи пешоҳанги хориҷӣ;

ӯ истифодаи модели мувофиқи кишварҳои пешоҳанг ва суръатбахшии раванди гузариши пурра ба иқтисодиёти рақамӣ.

Заминаи асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ ин ташаккули бозори хизматрасониҳои электронӣ ва омодагории мутахассисони соҳаҳои рақамӣ мебошад. Барои ҳамин таҳқиқи ҳаматарафаи бозори хизматрасониҳои электронӣ имконият медиҳад, ки чиҳати бартараф намудани мушкилоти дар иқтисодиёт ҷойдошта чораҳои имконпазир роҳандозӣ карда шавад.

Доир ба омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни бозори хизматрасониҳои электронӣ дар қорҳои илмӣ пажӯҳишгарон, қоршиносони рус, олимони – иқтисодчиёни хориҷӣ ва ватанӣ вохӯрдан мумкин аст.

Қорҳои илмӣ олимону қоршиносони нуқтасанҷи соҳаро асос намуда, таҳқиқотро ба ҷунин масъалаҳои ҳалталаб равона намудан мувофиқ ба мақсад аст, аз ҷумла:

- ӯ омӯзиши масоили назариявӣ амалӣ,
- ӯ омӯзиши нақш ва мавқеи хизматрасониҳои электронӣ,
- ӯ ошқорсозии мушкилоти рушди соҳа,
- ӯ таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи муосир,
- ӯ арзёбии таъсири омилҳо,
- ӯ таҳлили таҷрибаи пешоҳанги хориҷӣ,
- ӯ рушди механизмҳои хизматрасониҳои электронӣ,
- ӯ муайянсозии самтҳои афзалиятнок,

ӯ қорқарди афзорҳои амсиласозии иқтисодӣ–математикӣ, оптимизатсионӣ бо мақсади ба ҳадди ниҳой расонидани даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои рақамӣ

Бояд зикр намуд, ки баррасии ин масоил ва ҳалли онҳо яке аз ҳадафҳои асосии таҳқиқоти доир ба ташаккули иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Ҳамин тавр рақамикунонӣ, на танҳо тамоюлҳои нав ба навро дар бозори меҳнат муайян мекунад, балки барои тайёр қардани кадрҳои соҳибқасб дар МТОК на тавсия балки масъалагузори намудааст. Мусаллам аст, ки вазифаи муассисаи таълимӣ аз ташаккул ва ҳамаҷониба инкишоф додани маҷмӯи маҳорату малақаҳои толибилмон иборат аст. Рушди ин маҷмӯаи малакаву маҳоратҳо дар ба воя расидани мутахассисони бозоргир заминаи устувор хоҳад гузошт. Эбинобар ин, ба андешаи мо салоҳиятҳои қасбии донишҷӯён мунтазам дар робитаву ҳамқории доимӣ, ҳаракат ва рушд мебошанд. Аз ин ҷост, ки барои муттаҳид қардани ҷузъҳои гуногуни салоҳияти умумии донишҷӯён муносибати ҳамқоррошуда ва иртиботи қавӣ хеле зарур аст. Дар заминаи лоиҳаи мазқур ба вучуд овардани заминаи воқеӣ чиҳати рушди минбаъдаи иқтисодиёти рақамӣ, тақмилдиҳии низомии тайёрқунии кадрҳои соҳибқасбу босалоҳият дар шароити имрӯза мумкин аст.

Ташқили майдонҳои мувоҳисавӣ ва рӯйнамои яке аз унсурҳои қалидии ташаккули иқтисодиёти рақамӣ буда, ба ин восита баррасии мушкилоти мавҷуда имконият дорад. Дигар ҷанбаи масоил, ки ҳамвора ба раванди босуръати рақамикунонӣ таъсир мерасонад, қорқарди афзорҳои амсиласозии иқтисодӣ–математикӣ мебошад. Ин масъала, ки борҳо дар доираҳои васеи илмию давлатӣ мавриди тавваҷҷӯ қарор гирифт ва мо муҳаққикони соҳаҳои рақамиро бетараф монда наметавонад. Аз ин хотир ҷузъи бунёдии лоиҳаи мазқурро таҳия ва тақмили низомии рақамикунонӣ бо ёрии усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ ташқил медиҳад.

Таснифи вазифаҳои илмӣ бунёдӣ, ки таҳқиқот дар мавзӯи «Рақамикунонӣ ҳамқун шароити омодагории кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ» ироа қарда мешавад аз бандҳои зерин иборат мебошад:

1. Аз нигоҳи илмӣ муайян намудани мафҳумҳои бунёдӣ, ки ба масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ алоқаманд аст. Тавре таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ибораи рақамикунонӣ бори аввал соли 1971 дар таҳқиқоти муҳаққиқи амриқой Роберт Вақхалове истифода шудааст. Сарчашмаҳои илмиву иттилоотӣ нишон медиҳад, ки соли 1994 Дон Тапскот маводи арзишманди илмиро бо номи иқтисоди рақамӣ (digital economy) ба нашр расонид, ки дар он оид ба низомии хоҷагидории маҷозӣ суҳан мерафт. Илова бар ин, муҳаққиқи дигари амриқой Николас Негропонте соли 1995 дар таҳқиқоти монографияш «Being Digital – Рақамӣ будан» ба

тарҳрезии «концепсияи иқтисоди рақамӣ» диққат дода, муайян намудааст, ки ҳаракати (метафора) атомҳо ба битҳо гузариш ба иқтисоди электронӣ-рақамиро ба вуҷуд овард. Аз инҷо бар меояд, ки мафҳуми таҳқиқшавандаи яке аз падидаҳои наватарини иқтисодиёти муосир мебошад. Барои ҳамин дар ин раванд таҳқиқи «мафҳумҳои «ҷаҳони рақамӣ», «ҷомеаи иттилоотӣ», «фазои иттилоотӣ», «ҷомеаи донишбунёд», «ҷомеаи баъдисаноатӣ», «ҷомеаи технологиябунёд», «ҷомеаи маҷозӣ», «олами вертуалӣ - маҷозӣ», «иқтисодиёти сабз», «иқтисодиёти шабакавӣ», «иқтисодиёти интернетӣ», «иқтисодиёти иттилоотӣ», «иқтисодиёти инноватсионӣ» ва «иқтисодиёти нав» пеш омадааст. Асоси пайдоиши мафҳумҳои зикргардида ро рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ташкил дода, онро ҳамчун падидаи навбатӣ дар ташаккули иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир номидан мумкин аст, ки боиси пайдоиши мафҳуми «иқтисодиёти рақамӣ» гардидааст. Ҳамзамон зимни баррасии ҳаматарафа зарурати омӯзиш ва таҳқиқи мафҳумҳои «хизматрасониҳои электронӣ-рақамӣ», «усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ», «сармояи инсонӣ», «зеҳни сунъӣ» ва ғ. пеш омадааст, ки зарурати омӯзиши мавзӯи мазкурро асоснок менамояд»

2. Вазъи таҳлили илмӣ рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар ин самт як қатор пажӯҳишҳои илмӣ ироа гардидааст. Новобаста аз ин дар идома масоили ҷузъӣ, таркибӣ, инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ ва ҳолати кунунии рушди мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

3. Таҳлили санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки ба омӯзиши масъалаҳои рақамикунонӣ замина мегузорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми 30 соли охир наздикии 50 ҳуҷҷати расмӣ қабул ва тасдиқ гардидааст. Аммо бо дарназардошти таҷрибаи ҷаҳони қабули якҷанд ҳуҷҷатҳои дигари расмӣ аз ҷумла: қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи озодии андозбани субъектҳои хизматрасониҳои рақамӣ, дар бораи савдои электронӣ-рақамӣ, дар бораи фаъолияти фосилавӣ тариқи шабакаи Интернет пеш омадааст, ки маҳакаи ҳуқуқии рушди иқтисоди рақамиро инъикос мегирад.

4. Омилҳо ва шароитҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ. Иқтисодиёти рақамиро аз лиҳози ҷалби захираҳои меҳнатӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, омода намудани мутахассисони таҳассусманди соҳаҳо аз дигар шаклҳои иқтисодӣ самаранок номадан мумкин аст. Барои ҳамин коркарди ҳамагуна ҷорабиниҳои илман асоснок дар доираи лоиҳа баррасӣ ва таҳлил карда мешавад..

5. Тавсияҳои илмӣ ҷиҳати рушд ва такмили иқтисодиёти рақамӣ. Дар доираи ин вазифа натиҷаи ҳамаи вазифаҳо ҷамъбаст гардида, тавсияҳои дахлдор пешниҳод мегардад.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқони имрӯза мушоҳида мегардад, ки онҳо ҳамеша барои ба даст овардани донишҳои ғайрианъанавӣ, муайян кардани қонунҳо ва тамоюлҳои нави инкишофи падидаҳо ва равандҳо, муқаррар кардани робитаи онҳо ва арзёбии таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ ба объекти омӯзиш нигаронида шудааст.

Тавре маълум аст, хусусияти объекти таҳқиқот, идоракунии сармояи инсонӣ истифодаи усулҳои дахлдори таҳқиқотро тақозо мекунад, ки он ба равиши комплексӣ, аз ҷумла фароҳам овардани шароити мусоид барои ташаккули сармояи баландсифат, рушд ва истифодаи самараноки он, умуман такмил додани ташкили системаи идоракунии иқтисодии инсонӣ асос гузоштааст.

Истифодаи технологияи рақамӣ ва ба хусус фановариҳои рақамӣ дар ташаккул ва вусъатёбии иқтисодиёти инноватсионӣ заминаи воқеӣ гузошта истодаанд. Бинобар ин, равандҳои рақамисозӣ ва зеҳнии сунъӣ, ки дар иқтисодиёт ба вуқӯъ мепайванданд, раванди ҳамҷояшавии сармояи инсониро, ки дар он донишҳои рақамӣ ва таҳсилоти рақамӣ нақши махсус доранд, ба таври назаррас таъйир додааст. Изҳороти мазкурро он далел тасдиқ мекунад, ки падидаи нав бо номи «иқтисоди рақамӣ» пайдо гардид, ки дар меҳвари он дониш, таҷриба, ноу-хау дороиҳои муҳим ба ҳисоб мераванд. Дар ин асос, системаи нишондиҳандаҳои зарур аст, ки дараҷаи тараққиёти соҳаи саноатро, ки ба дониш талаботи зиёд доранд, инъикос намояд.

Таҷрибаи муосири идоракунӣ гувоҳӣ медиҳад, ки дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти ҷаҳон, низомии рақамикунонии фаъолияти тамоми соҳаҳо, яке аз воситаҳои асосии

таъмини рушди иқтисодиёти миллиро махсуб меёбад. Мутахасссисони дорои салоҳиятҳои рақамӣ чӯзӣ асосии соҳаи хизматрасонӣ ба ҳисоб рафта, онҳо маҳсулоти гуногунро дар шакли электронӣ пешниҳоди ниёзмандон мегардонанд. Ҳамзамон бо рушд кардани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ доираи имкониятҳои бозор васеъ шуда, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ба нав ворид мешаванд. Ин ҳам ба рушди иқтисоди рақамӣ тақони ҷиддӣ мебахшад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидааст ва дар ин замина баҳри татбиқи барномаҳои бузурги иқтисодӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад. Бинобар ин, вобаста ба амалишавии ин барномаҳо, технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ амалан татбиқ гардида, мувофиқи раванҷҳои ҷаҳонишавӣ дар фаъолияти тамоми корхонаҳо новобаста аз шакли молияи роҳандозӣ шуда истодааст.

Татбиқи технологияҳои муосир ба роҳ мондани «фаъолияти иқтисодиёти электронӣ тавассути Интернет» дар речаи вақти воқеӣ ва пурра «автоматикунонии соҳаҳои имконият медиҳад, ки бозори хизматрасониҳои электронӣ ба таври мусбат рушд намояд. Барои дар амал пиёда намудани ин раванҷҳо бояд ба пайдоиши шаклҳои нави фаъолияти иқтисодиёти электронӣ таъия намуд. Мушкилии асосии ба роҳ мондани низоми иқтисодиёти рақамӣ пеш аз ҳама татбиқи технологияи пуриқтидор, сохтани пойгоҳи додаҳо ва шабакаҳои мебошад, ки қобилияти пурраи дастрасӣ ба намудҳои гуногуни хизматрасониҳоро дошта бошанд. Аз нигоҳи иқтисодӣ ташкили пардохтҳои электронӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ барои иштирокчиёни он хусусан пешниҳодкунандагони маҳсулот заруранд» [4, С. 279-283].

Ба андешаи мо, усулҳои муосири ҳисоббаробаркунӣ тавассути Интернет, бо истифода аз низомҳои пардохти электронӣ яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Барои самаранок истифодабарии онҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ зарур аст, ки самтҳои беҳатарии он хусусан ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳои молиявӣ ва гузаронидани амалиёти молиявӣ дар шакли электронӣ таъмин карда шаванд.

Айни замон яке аз афзалиятҳои асосии иқтисодиёти ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама прогресси илмию техникии кишвар мебошад. Ҳамин тавр, дар Паёми Президент ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 зикр гардидааст: «Бо дарназардошти раванҷҳои муосир, мо бояд қорро ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ қорӣ кардани технологияҳои рақамӣ вуҷат бахшем» [1].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Ҳадафҳои асосии консепсияи мазкур иборат аз:

Ў фароҳам овардани шароити мусоид барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таҳти таъсири технологияҳои рақамӣ;

Ў рушди ҷомеаи иттилоотӣ;

Ў густариши хизматрасониҳои давлатии рақамӣ ва ҳукумати рақамӣ;

Ў пурра қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ;

Ў дар асоси ҳадафҳои болозикр тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ.

Ин падида дар навбати худ ба миён омадани тамоюлҳои нав дар бозори овод, рақобат, технология ва инноватсияҳои нав, иштирок дар раванҷҳои ҷаҳонӣ алоқамандӣ дорад. Баъзеи онҳо аллакай ба воқеияти ҳаёти мо мустақиман таъсир расонида истодаанд. Масалан, дар Интернет тичорати электронӣ рушд карда, барномасозии замонавӣ таҳия ва фурӯхта шуда, хидматҳои электронӣ ва маҳсулоти электронӣ қорӣ гардида ва дар ин асос таълими фосолавӣ ташкил карда шудааст.

Пешрафти мутлақ дар ин самт пайдоиши пулҳои электронӣ ва ба истилоҳ криптовалюта дар доираи як қараёни мустақили маҷозии танзимнашаванда, ки бо пули нақд таъмин карда нашудааст ба ҳисоб меравад. Вазифаҳои номбаршуда ва воқеияти он талаботҳои навро ба тайёрии касбии қормандон, ки на ҳама вақт ба талаботи иқтисодиёт асос ёфта, дар баробари нигоҳ доштани ҳамон дастурҳо ба миён меоянд, тақозо менамояд.

Бояд тазаккур дод, ки «равандҳои дигаргунсозие, ки дар иқтисодиёти кишвар ба амал меоянд, боиси тағйири дастурҳои кадрӣ дар соҳаҳои гуногун мегардад, вале пеш аз ҳама дар он бахшҳои иқтисодиёт, ки ба дарёфти захираҳои нав, инноватсия ва ташаккули муҳити рақамӣ нигаронида шудаанд. Тайёр намудани мутахассисони муосир дар ин ва дигар соҳаҳо, ки ба таъмини пешравии иқтисодиёти кишвар нигаронида шудаанд, бидуни рақамикунони системаи маориф, ки раванди таъмини ин соҳа бо методология ва технологияи таҳия ва истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсион алоқамандии зиёд дорад номумкин аст. Зиёда аз ин, ба релсҳои рақамӣ гузарондани ҳам муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ ва ҳам мактабу ташкилотҳои таълими иловагӣ бачагон мувофиқи мақсад ба назар мерасад. Бозомӯзии рақамии шаҳрвандони меҳнатӣ низ муҳим аст» [3, с. 202].

Мақсади асосии лоиҳаи мазкур дар асоси рақамикунони фаъолияти минбаъдаи МТОК ва касбӣ миёнаи махсус фароҳам овардани шароит ва имкониятҳо барои худшиносӣ ва рушди истеъдодҳои ҳар як шахс нигаронида шудааст. Маврид ба зқир аст, ки яке аз ҳадафҳои он таъмини рақобатпазирии ҷаҳонии таҳсилот ва ворид шудани 30 кишвари бехтарини ҷаҳон аз рӯи сифати таҳсилоти умумӣ мебошад. Дар доираи он аз лоиҳаи зерин бояд пайваста амалӣ карда шаванд («Мактаби замонавӣ», «Муваффақияти ҳар як кӯдак», «Дастгирии оилаҳои серфарзанд», «Муҳити таълимии рақамӣ», «Муаллими оянда», «Мутахассисони соҳибзавқ», «Имкониятҳои нав барои ҳама», «Фаъолияти иҷтимоӣ», «Содироти таҳсилот») ва барои таъмини то 31 декабри соли 2024 иҷрои вазифаҳои зерин пешбинӣ шудаанд:

✓ қорӣ намудани усулҳои нави таълиму тарбия дар зинаҳои ибтидоӣ ва миёнаи таҳсилот, технологияи таълим, таъмини тарбияи малака ва малакаҳои ибтидоӣ;

✓ ташаккули системаи самарабахши дастгирӣ ва инкишоф додани қобилияту истеъдод дар ҷавонон, ки ба принципҳои адолат, умумибашарӣ ва худмуайянқунӣ, самти касбии омӯзгорон асос ёфтааст;

✓ фароҳам овардани шароит барои инкишофи барвақтии қудакон ва наврасон, татбиқи барномаҳои ёрирасони психологию педагогӣ, методӣ ва машваратии қудакон, тарбия ва тарбияи томақабӣ;

✓ фароҳам овардани муҳити муосир ва бехатарии рақамии таълимӣ, таъмини сифат ва дастрасии таҳсилоти ҳама намудҳо ва сатҳҳо;

✓ қорӣ намудани низомии тарбияи миллии касбии қормандон ва омӯзгорони педагогӣ;

✓ навсозии таҳсилоти касбӣ, аз қумла қорӣ намудани барномаҳои мутобиқшавӣ ва ба амалӣ нигаронидашуда;

✓ ташаккули низомии бемайлон аз нав таҷдиди назар қардани қониши касбии қормандон ва аз худ намудани малакаҳои нави касбӣ, аз қумла идорақунии салоҳиятҳо дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти рақамӣ;

✓ зиёд қардани шумораи ташкилотҳо ва шарикони қоричӣ, ҳамқорихҳои таълимию методӣ дар мактабҳои олӣ ва ташкилотҳои илмӣ;

✓ ташаккули низомии озмунҳои касбии одилона бо мақсади фароҳам овардани имконият ба шаҳрвандон барои рушди касбӣ.

Аз қумла, пешниҳоди лоиҳаи «Муҳити таълимии рақамӣ», соли 2024 фароҳам овардани муҳити муосир ва бехатарии таҳсилоти рақамиро пешбинӣ меқунад, ки сифат ва дастрасии таҳсилоти ҳама намудҳо ва сатҳҳоро таъмин менамояд [5, С.156-171]:

✓ таъсиси Маркази табдили рақамии таҳсилот;

✓ таҳия, тасдиқ ва татбиқи модели мақсадноқи муҳити таҳсилоти рақамӣ дар тамоми минтақаҳои қумқурӣ;

✓ таҳия ва татбиқи платформаи иттилоотӣ ва хидматрасонӣ барои муҳити рақамии таҳсилот;

✓ таъмини дастрасии қойғони ҳамаи қатегорияҳои шаҳрвандоне, ки дар барномаҳои таълимии таҳсилоти олӣ ва барномаҳои иловагӣ касбӣ таҳсил меқунанд, ба қурсҳои онлайн, ки аз қониби ташкилотҳои қуноғуни фаъолияти таълимӣ ва платформаҳои таълимӣ амалӣ меқарданд;

- ✓ татбиқи платформаи навигаторӣ ва маҷмӯи хизматрасониҳои таълимии давомдор;
- ✓ ба ҳамаи муассисаҳои таълимии дар шаҳри Душанбе воқеъгардида бо суръати на камтар аз 100 Мб/с, дар шаҳру деҳоти атроф - бо интернет бо суръати на камтар аз 50 Мб/с таъмин намудан;
- ✓ дар барномаҳои таҳсилотӣ ба таври ҳатмӣ қорӣ намудани технологияҳои муосири рақамӣ;
- ✓ таҳия ва татбиқи барномаи бозомӯзии касбии роҳбарони низомии маориф ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии соҳаи маориф, оид ба татбиқ ва фаъолияти модели мақсадноки муҳити таҳсилоти рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ;
- ✓ дар тамоми муассисаҳои таълимӣ қорӣ намудани механизмҳои таъмини баҳодиҳии сифати натиҷаҳои аттестатсияи қорӣ ва ниҳомии хонандагон дар курсҳои онлайн, новобаста аз ҷойгиршавӣ, аз ҷумла дар асоси маълумоти биометрӣ;
- ✓ қоркарди афзорҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ бо мақсади рушди иқтисодиёти рақамӣ.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018. Паёми Президент ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 декабри соли 2022
2. Мирзоалиев А.А. Идоракунии рушди иқтисодии кадрӣ савдои чакана дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ: назария, методология ва амалия /А.А.Мирзоалиев//диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисод аз рӯи ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат, Душанбе, 2023, - 400с.
3. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологияи идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) – С.200-209
4. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283
5. Мирзоалиев А.А., Тулиев М.С., Холиқова П.И. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ/ А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова// Ахбори ДДХБСТ, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.-Хучанд, 2022,№3-С.156-171
6. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И., Масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза / // Паёми ДМТ, Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ –Душанбе, 2022, №2 С.155-162
7. Шаропов Ф.Р., Мирзоалиев А.А. Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодии кадрӣ / Ф.Р.Шаропов, А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

УДК: 336.1

Мирзоалиев А.А.

АҶЗОИШИ ҲАДДИ АКСАРИ ШАФФОФИЯТ: НАЗАРЕ БА ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Ҳадафи тадқиқот ба роҳ мондани иқтисодии ҳисоботи молиявӣ барои равшан кардани манзараи молиявии фаъолияти соҳибқории корхонаҳо, муайян кардани манфиатҳои мушаххас, стратегияҳо ва оқибатҳои воқеии истифодаи ин абзор дар шароити муҳити динамикии тижорат мебошад. Илова бар ин, ҳадафи тадқиқот асоснок кардани аҳамияти ҳисоботи молиявӣ дар раванди тақмили идоракунии корпоративӣ ва муайян кардани

манфиатҳои иттилооти шаффофи молиявӣ мебошад. Имкониятҳои пешниҳоди иттилооти ба таври стратегӣ ояндабин ва шаффоф дар бораи вазъи молиявӣ, натиҷаҳо ва селаҳои пулӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Илова бар ин, манбаъҳои бадастории воситаҳои баланд бардоштани шаффофияти иттилооти молиявӣ ва тартиби дарки мураккабии ҳисоботи молиявӣ омӯхта шуданд. Ба ифшои тамоюлҳо ва навовариҳои оянда дар таъмини шаффофияти ҳисоботи молиявӣ диққати махсус дода шудааст. Нақши технология, нармафзори мукаммали баҳисобгирӣ ва ҳалли фазой дар мусоидат ба равандҳои соддакардашуда ва дақиқи ҳисоботи молиявӣ низ баррасӣ шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: ҳисоботи молиявӣ, шаффофият, блокчейн, ҳадди аксари шаффофият, қолибияти сармоягузори, оптимизатсияи иттилооти молиявӣ.

Мирзоалиев А.А.

МАКСИМИЗАЦИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ: ВЗГЛЯД НА ФИНАНСОВУЮ ОТЧЕТНОСТЬ

Исследование посвящено установлению потенциала финансовой отчетности для освещения финансового ландшафта деловой активности предприятий, определению конкретных преимуществ, стратегий и реальных последствий применения указанного инструмента в контексте динамичной деловой среды. Помимо этого, целью исследования является еще обоснование важности финансовой отчетности в процессе улучшения корпоративного управления, определение преимуществ прозрачной финансовой информации. Обсуждены возможности представления стратегически перспективной и прозрачной информации о финансовом положении, результатов и денежных потоков. Кроме этого, исследованы источники получения и инструменты повышения степени прозрачности финансовой информации, процедуры понимания сложностей финансовой отчетности. Особое внимание уделено раскрытию будущих тенденций и инноваций обеспечения прозрачности финансовой отчетности. Также рассмотрено роль технологий, сложного бухгалтерского программного обеспечения и облачных решений в содействии оптимизированным и точным процессам финансовой отчетности.

Ключевые слова: финансовая отчетность, прозрачность, блокчейн, максимизация прозрачности, инвестиционная привлекательность, оптимизация финансовой информации

Mirzoaliev A.A.

MAXIMIZING TRANSPARENCY: A LOOK AT FINANCIAL REPORTING

The study is devoted to establishing the potential of financial reporting to illuminate the financial landscape of business activity of enterprises, identifying specific benefits, strategies and real consequences of using this tool in the context of a dynamic business environment. In addition, the purpose of the study is to justify the importance of financial reporting in the process of improving corporate governance, identifying the benefits of transparent financial information. The possibilities of presenting strategically perspective and transparent information on financial position, results and cash flows are discussed. In addition, sources of obtaining and tools for increasing the degree of transparency of financial information, procedures for understanding the complexities of financial reporting are examined. Particular attention is paid to disclosing future trends and innovations in ensuring transparency of financial reporting. The role of technology, sophisticated accounting software and cloud solutions in facilitating optimized and accurate financial reporting processes is also considered.

Keywords: financial reporting, transparency, blockchain, maximizing transparency, investment attractiveness, optimizing financial information

Введение в финансовую отчетность.

Финансовая отчетность является важнейшим аспектом коммуникации компании с заинтересованными сторонами и более широким финансовым сообществом. Она включает в себя подготовку и представление финансовой информации о результатах деятельности организации, ее финансовом положении и денежных потоках, что дает представление о ее общем состоянии и операциях.

Финансовая отчетность служит для предприятий средством донесения своей финансовой деятельности и результатов до различных сторон, включая инвесторов, кредиторов, регулирующие органы и аналитиков.

Основная цель финансовой отчетности — предоставление точной, актуальной и своевременной информации, которая позволяет заинтересованным сторонам принимать обоснованные решения о финансовом положении и перспективах компании [1., с.187]. Эта информация помогает оценить прибыльность, ликвидность, платежеспособность и общую финансовую устойчивость компании.

Ключевые компоненты финансовой отчетности представлены в табл.1.

Табл 1. Компоненты финансовой отчетности

Отчеты	Комментарии
1. Отчет о прибылях и прочем совокупном доходе	информация о доходах, расходах, прибылях или убытках компании за определенный период.
2. Отчет о финансовом положении	моментальный снимок активов, обязательств и акционерного капитала компании на определенный момент времени.
3. Отчет о движении денежных средств	выделение притоков и оттоков денежных средств и их эквивалентов за определенный период, классифицируя их на операционную, инвестиционную и финансовую деятельность
4. Отчет об изменениях в капитале	иллюстрация изменений в акционерном капитале за определенный период, включая взносы, распределения и нераспределенную прибыль
5. Примечания к финансовым отчетам	дополнительные пояснения и сведения, которые сопровождают финансовые отчеты. Они предоставляют контекст, разъясняют учетную политику и раскрывают важную информацию, явно не представленную на лицевой стороне отчетов
6. Обсуждение и анализ руководства (Отчет о развитии)	интерпретация и анализ руководством финансовых показателей компании, тенденций, рисков и перспектив. Он дает представление о стратегическом направлении и операционной среде компании
7. Аудиторский отчет	отчет независимого аудитора дает оценку справедливости и точности финансовой отчетности. Он повышает надежность и достоверность представленной финансовой информации
8. Другая дополнительная информация	в зависимости от требований к отчетности и юрисдикции может также включаться дополнительная информация, такая как отчетность по сегментам, прибыль на акцию и операции со связанными сторонами

Финансовая отчетность регулируется различными стандартами и рамками бухгалтерского учета, такими как международные стандарты финансовой отчетности (IFRS) во всем мире и конкретные отраслевые стандарты. Эти стандарты обеспечивают согласованность и сопоставимость финансовой отчетности в различных организациях и юрисдикциях.

Прозрачность финансовой отчетности — это практика предоставления четкой, точной и своевременной информации о финансовых показателях и положении компании ее заинтересованным сторонам. Эта информация необходима заинтересованным сторонам для принятия обоснованных решений о компании, например, инвестировать в нее, давать ей деньги в долг или вести с ней бизнес.

Существует несколько преимуществ максимизации прозрачности финансовой отчетности. Во-первых, это помогает построить доверие между компанией и ее заинтересованными сторонами. Когда заинтересованные стороны видят, что компания прозрачна в отношении своих финансовых показателей, они с большей вероятностью будут доверять компании и ее руководству. Это может привести к увеличению инвестиций, кредитования и деловых возможностей для компании.

Последние обзоры и публикации показывают, что около 90% компаний считают, что финансовая отчетность имеет решающее значение для поддержания доверия инвесторов и улучшения корпоративного управления. Эта статистика подчеркивает важность прозрачных практик финансовой отчетности.

Влияние финансовой отчетности в решения

Рассмотрим, как финансовая отчетность влияет на принятие управленческих решений:

1. Инвестиционные решения: инвесторы используют финансовые отчеты для оценки финансового состояния, прибыльности и перспектив роста компании перед принятием решения об инвестировании. Они анализируют финансовые отчеты, чтобы определить, является ли компания стоящей инвестицией, и понять ее потенциал для получения прибыли.

2. Кредитные решения: кредиторы, такие как банки и кредиторы, полагаются на финансовые отчеты для оценки кредитоспособности компании. Эти отчеты помогают им оценить способность компании погашать кредиты и выполнять свои финансовые обязательства [2, с.208].

3. Стратегическое планирование: руководство компании использует финансовые отчеты для формулирования бизнес-стратегий и принятия операционных решений. Например, финансовые отчеты могут выделять области прибыльности или области, требующие усилий по сокращению затрат.

4. Оценка эффективности: финансовая отчетность позволяет компаниям оценивать свою эффективность с течением времени и сравнивать ее с отраслевыми показателями. Это помогает выявлять области улучшения и измерять эффективность различных стратегий.

5. Распределение ресурсов: финансовые отчеты помогают эффективно распределять ресурсы, выявляя области, требующие дополнительного финансирования, и те, которые можно сократить. Сюда входят решения, связанные с капитальными расходами, исследованиями и разработками, маркетингом и т. д.

6. Оценка рисков: заинтересованные стороны используют финансовые отчеты для оценки финансовых рисков, связанных с компанией. Тщательный анализ финансовой отчетности может выявить уязвимости и потенциальные проблемы, которые могут повлиять на стабильность компании.

7. Слияния и поглощения: финансовые отчеты необходимы в ходе комплексной проверки при слияниях, поглощениях или партнерствах. Потенциальные покупатели или партнеры анализируют эти отчеты, чтобы понять финансовые последствия и потенциальную синергию сделки.

8. Соблюдение нормативных требований: компании должны придерживаться различных нормативных требований и стандартов в своей финансовой отчетности. Точная и прозрачная финансовая отчетность помогает обеспечить соблюдение этих правил и избежать юридических проблем [3, с.88].

9. Отношения с инвесторами: эффективная финансовая отчетность улучшает коммуникацию с существующими и потенциальными инвесторами. Ясная и прозрачная финансовая информация укрепляет доверие инвесторов и способствует долгосрочным отношениям. Оценка и ценообразование: аналитики и инвесторы используют финансовые

данные для оценки компаний и определения соответствующих цен на акции. Эта оценка дает информацию для инвестиционных решений и помогает устанавливать рыночные ожидания.

10. Прогнозирование и планирование: исторические финансовые данные из отчетов могут использоваться для прогнозирования будущих тенденций и результатов. Это помогает в составлении бюджета, прогнозировании и долгосрочном планировании.

11. Коммуникация с заинтересованными сторонами: финансовая отчетность является средством прозрачного информирования заинтересованных сторон о финансовом состоянии и результатах деятельности компании, что способствует укреплению доверия и ответственности.

По сути, финансовая отчетность служит для заинтересованных сторон критически важным инструментом для оценки финансового благополучия, прибыльности и общей эффективности компании. Она дает лицам, принимающим решения, необходимую информацию для принятия обоснованных решений, которые соответствуют их целям и снижают потенциальные риски.

Преимущества прозрачного раскрытия финансовой информации

Прозрачное раскрытие финансовой информации, которое подразумевает предоставление точной и полной информации о финансовых показателях, положении и деятельности компании, дает многочисленные преимущества, как компании, так и ее заинтересованным сторонам. Вот некоторые основные преимущества прозрачного раскрытия финансовой информации:

- Повышает доверие заинтересованных сторон: прозрачное раскрытие финансовой информации укрепляет доверие и авторитет среди заинтересованных сторон, включая инвесторов, кредиторов, сотрудников, клиентов и регулирующие органы. Когда заинтересованные стороны имеют доступ к надежной и своевременной финансовой информации, они более уверены в своем взаимодействии с компанией.

- Привлекает инвестиции: инвесторы с большей вероятностью будут инвестировать в компании, которые предоставляют прозрачную финансовую информацию. Четкое и полное раскрытие информации помогает потенциальным инвесторам оценить финансовое состояние компании, перспективы роста и риски, что приводит к повышению интереса инвесторов и притоку капитала.

- Улучшает доступ к капиталу: прозрачная финансовая отчетность облегчает доступ к рынкам капитала. Компаниям с прозрачным раскрытием финансовой информации может быть проще привлекать средства посредством размещения акций или выпуска долговых обязательств, поскольку кредиторы и инвесторы имеют более полное представление о финансовом положении компании и ее способности погашать задолженность.

- Снижает стоимость капитала: когда компания предоставляет прозрачную финансовую информацию, она может выиграть от снижения затрат на заимствования. Кредиторы и инвесторы более охотно предлагают выгодные условия компаниям, которые они считают финансово стабильными и заслуживающими доверия.

- Облегчает оценку рисков: прозрачное раскрытие финансовой информации позволяет заинтересованным сторонам точнее оценивать профиль риска компании. Это помогает инвесторам и кредиторам принимать обоснованные решения и управлять своей подверженностью потенциальным рискам.

- Поддерживает принятие обоснованных решений: заинтересованные стороны, включая руководство, могут принимать более обоснованные решения, когда у них есть доступ к точным и актуальным финансовым данным. Прозрачное раскрытие финансовой информации предоставляет необходимую информацию для оценки стратегических вариантов и операционных инициатив.

- Улучшает соблюдение нормативных требований: прозрачная финансовая отчетность обеспечивает соблюдение стандартов бухгалтерского учета, правил и юридических требований. Придерживаясь этих стандартов, компании избегают нормативных штрафов и поддерживают хорошую репутацию у регулирующих органов.

- Поощряет подотчетность: прозрачное раскрытие финансовой информации способствует подотчетности среди руководства и совета директоров. Когда финансовая информация открыта и доступна, она поощряет ответственное принятие решений и препятствует неэтичным действиям.

- Укрепляет отношения с инвесторами: компании, которые отдают приоритет прозрачной финансовой отчетности, часто имеют более крепкие отношения со своими инвесторами. Эффективная коммуникация посредством прозрачного раскрытия информации укрепляет доверие и лояльность инвесторов в долгосрочной перспективе.

- Поддерживает долгосрочную устойчивость: прозрачное раскрытие финансовой информации способствует долгосрочной устойчивости и успеху компании. Предоставляя информацию о финансовом состоянии компании, прозрачность помогает выявлять области для улучшения и позволяет принимать упреждающие меры для решения проблем.

- Способствует этическому поведению: прозрачное раскрытие финансовой информации укрепляет этическое поведение и корпоративное управление. Это свидетельствует о приверженности честности, порядочности и открытости, что может положительно повлиять на репутацию компании.

- Улучшает восприятие рынка: компании, которые постоянно предоставляют прозрачную финансовую информацию, как правило, воспринимаются рынком как более заслуживающие доверия и надежные. Такое позитивное восприятие может привести к более высокой оценке и более сильной позиции на рынке.

Тем не менее, как утверждает В.Г. Гетьман, возникают определенные проблемы в понимании данных финансовой отчетности в виду представления сложного для понимания информации [4, с.27].

Ориентирование в сложностях финансовой отчетности

Ориентация в сложностях финансовой отчетности может быть сложной, но она необходима для обеспечения точной и прозрачной передачи финансовых результатов и положения компании.

Ниже перечисляем некоторые стратегий и соображений, помогающие в процессе ориентирования в тонкостях финансовой отчетности:

1. Следует быть в курсе последних изменений в стандартах учета и правилах, регламентирующих финансовую отчетность. Это означает постоянное повышение квалификации и непрерывное обучение на протяжении всей жизни.

2. Установление четкого внутреннего контроля для обеспечения точности и надежности финансовых данных. Это включает в себя процессы регистрации транзакций, сверки счетов и проверки полноты и точности финансовой информации.

3. Использование профессиональных знаний: постоянное участие в работе профессиональных учреждений бухгалтеров для получения интерпретации сложных правил учета и обеспечения их соблюдения.

4. Документирование учетной политики, включая методы признания выручки, оценки активов и учета обязательств. Последовательность в применении этих политик имеет решающее значение для точной и сопоставимой финансовой отчетности.

5. Использование финансовых программных обеспечений бухгалтерского учета для оптимизации сбора, обработки и отчетности данных. Эти инструменты могут помочь автоматизировать рутинные задачи и снизить риск ошибок.

6. Регулярная сверка счетов, чтобы гарантировать точное отражение финансового положения предприятия. Сверки помогают выявлять расхождения и гарантировать, что все транзакции регистрируются.

7. Предоставление полного раскрытия информации: Эти раскрытия информации разъясняют учетную политику, существенные оценки и другую соответствующую информацию, которая может повлиять на понимание пользователями финансовых отчетов.

8. Изучение сложных транзакций: получение профессиональные рекомендации при работе со сложными финансовыми транзакциями, такими как слияния и поглощения, совместные предприятия или сложные финансовые инструменты. Эти транзакции могут потребовать специализированного учета.

9. Эффективное управление аудитом: сотрудничество с аудиторами для обеспечения плавного процесса аудита, оперативное решение проблем и предоставление информации.

10. Просвещение заинтересованных лиц о сложностях финансовой отчетности, в понимании последствий различных методов учета и изменений в финансовых отчетах.

11. Обзор и заверение: установление тщательного процесса обзора для обеспечения точности и согласованности финансовых отчетов перед их публикацией или отправкой в регулирующие органы.

12. Прозрачность и честность: поддержка культуры прозрачности и честности, поощрение открытого общения о методах финансовой отчетности и этичном поведении.

Следует помнить, что финансовая отчетность — это не только упражнение по обеспечению соответствия, но и средство информирования заинтересованных лиц о финансовых результатах и положении компании [5, с.13]. Подходя к финансовой отчетности с усердием, экспертизой и прозрачностью, можно эффективно справляться с ее сложностями и предоставлять значимую информацию для принятия обоснованных решений.

Создание четких и точных финансовых отчетов

Создание четких и точных финансовых отчетов необходимо для эффективного информирования заинтересованных сторон о финансовых показателях и положении вашей компании. Для подготовки надежных, прозрачных и понятных финансовых отчетов следует:

- понимание стандартов и правил бухгалтерского учета: это гарантирует соответствие финансовой отчетности установленным правилам и сопоставимость с аналогичными отчетами отрасли.

- сбор полных данных: сбор всех необходимых финансовых данных, включая транзакции, остатки и подтверждающую документацию. Установление точности, полноты и правильности регистрации данных в системе бухгалтерского учета.

- организация финансовых отчетов: структурирование финансовых отчетов в соответствии со стандартным форматом с учетом особенностей деятельности. Каждый отчет должен представлять ключевую финансовую информацию в логическом порядке.

- последовательность в учетной политике: последовательное применение учетной политики в течение отчетных периодов. Документирование учетной политики для таких областей, как признание выручки, амортизация и оценка запасов, чтобы обеспечить единообразие.

- точное признание доходов: правильное признание доходов на основе принципа начисления, обеспечение прозрачности в отношении любых сложных соглашений о доходах или нескольких потоков доходов.

- своевременное признание расходов: признание расходов в соответствующем отчетном периоде на основе принципов учета по методу начисления. Это включает признание расходов, связанных с доходами, полученными в том же периоде.

- точная оценка активов: адекватная оценка активов и обязательств, учитывая такие факторы, как историческая стоимость, справедливая стоимость и обесценение. Правильная классификация активов и обязательств на текущие или нетекущие.

- примечания к раскрытию информации: включение всесторонних и соответствующих примечаний к раскрытию информации, которые предоставляют дополнительный контекст, пояснения и сведения о существенных учетных политиках, оценках и транзакциях. Именно примечания повышают прозрачность финансовых отчетов.

- обсуждение и анализ руководства: предоставление содержательного раздела отчета о развитии, в котором объясняются финансовые показатели компании, тенденции, риски и перспективы. Это повествование добавляет глубину финансовым отчетам.

- использование понятного языка: представление финансовой информации, используя понятный и краткий язык, понятный широкой аудитории.

- использование правильного форматирования и макета: создание финансовых отчетов для удобства чтения. Использование единых шрифтов, заголовков и нумерацию. Расположение числовых данных в столбцах и строках для ясного представления.

- выделение ключевых показателей эффективности (KPI) или финансовых коэффициентов, которые имеют отношение к отрасли. Эти показатели могут помочь заинтересованным сторонам быстро оценить финансовое состояние компании.

- внешнее подтверждение: привлечение внешних аудиторов для аудита финансовых отчетов. Их независимая оценка повышает доверие и помогает выявить потенциальные ошибки или несоответствия.

- обучение и контроль качества: обучение команды по финансовой отчетности, чтобы убедиться, что они понимают принципы бухгалтерского учета и требования к отчетности. Внедрение мер контроля качества для проверки финансовых отчетов на точность и полноту.

- использование бухгалтерское программное обеспечение и инструменты финансовой отчетности для облегчения точного ввода данных, расчетов и форматирования. Эти инструменты могут помочь сократить количество ошибок и оптимизировать процесс отчетности.

Выполняя эти шаги и сосредоточившись на точности, прозрачности и ясности, можно создавать финансовые отчеты, которые эффективно отражают финансовые показатели и положение компании, внушая уверенность и доверие заинтересованным сторонам.

Аудит и проверка для повышения прозрачности

Аудит и проверка играют решающую роль в повышении прозрачности и обеспечении точности финансовой информации, представленной в финансовых отчетах компании.

Эти процессы обеспечивают независимую и объективную оценку финансовой отчетности компании, тем самым повышая доверие заинтересованных сторон. Вот как аудит и проверка способствуют повышению прозрачности:

- Независимая проверка: Аудит включает в себя независимую проверку финансовой отчетности компании, бухгалтерских записей и внутреннего контроля квалифицированным внешним аудитором. Роль аудитора заключается в выражении мнения о том, представляют ли финансовые отчеты истинное и справедливое представление о финансовом положении и результатах деятельности компании.

- Оценка соответствия: Аудиторы оценивают, соответствуют ли финансовые отчеты соответствующим стандартам бухгалтерского учета, правилам и юридическим требованиям. Это помогает гарантировать, что компания точно следует установленным правилам.

- Проверка точности: Аудиторы проверяют точность и полноту финансовых данных, транзакций и балансов. Они проводят детальное тестирование для выявления ошибок, искажений или несоответствий, которые необходимо исправить.

- Оценка внутреннего контроля: аудиторы оценивают эффективность внутреннего контроля компании, который представляет собой механизмы, обеспечивающие защиту активов, предотвращение мошенничества и обеспечение точности финансовой отчетности. Эта оценка помогает выявить слабые места в контроле, которые, возможно, необходимо устранить.

- Письмо руководству: после аудита аудиторы часто предоставляют письмо руководству, в котором освещаются проблемные области, предлагаются улучшения внутреннего контроля или финансовых процессов и даются рекомендации по улучшению практики финансовой отчетности.

- Подтверждение третьей стороной: проверка включает получение подтверждения от третьих сторон для подтверждения точности финансовой информации. Это может включать подтверждение остатков на счетах, дебиторской задолженности, кредиторской задолженности и других транзакций напрямую с клиентами, поставщиками, банками [7, с.328] или другими соответствующими сторонами.

- Физический осмотр: для таких позиций, как инвентарь или основные средства, проверка может включать физические подсчеты или осмотры для подтверждения их существования, состояния и оценки, как указано в финансовых отчетах.

- Документальное подтверждение: проверка опирается на подтверждающую документацию, такую как счета-фактуры, контракты, банковские выписки и другие соответствующие записи, для подтверждения точности и подлинности представленных финансовых данных.

Преимущества аудита и проверки для повышения прозрачности:

- Достоверность: проверенные и проверенные финансовые отчеты имеют более высокую степень достоверности и надежности, повышая уверенность заинтересованных сторон в точности представленной финансовой информации.

- Обнаружение ошибок и мошенничества: аудиторы и процедуры проверки помогают обнаруживать ошибки, несоответствия и случаи мошенничества в финансовой отчетности, гарантируя, что эти проблемы будут оперативно решены.

- Снижение рисков: посредством своих оценок аудиторы и процедуры проверки помогают выявлять области риска в финансовых процессах и внутреннем контроле компании, позволяя руководству принимать корректирующие меры.

- Доверие заинтересованных сторон: прозрачные и независимо проверенные финансовые отчеты повышают доверие и уверенность инвесторов, кредиторов, регулирующих органов и других заинтересованных сторон.

- Соблюдение нормативных требований: аудит помогает гарантировать, что финансовые отчеты компании соответствуют применимым стандартам и правилам бухгалтерского учета, снижая риск возникновения правовых и нормативных проблем.

- Улучшение внутреннего контроля: выводы аудита и результаты проверки могут привести к улучшению внутреннего контроля и процессов финансовой отчетности, способствуя лучшему управлению и подотчетности.

- Внедрение надежных методов аудита и проверки в процесс финансовой отчетности не только повышает прозрачность, но и укрепляет общее качество и надежность вашей финансовой информации. Это обеспечивает механизм для выявления и решения потенциальных проблем и способствует созданию прочной основы доверия и авторитета со стороны заинтересованных сторон.

Использование технологий для автоматизированной отчетности

Использование технологий для автоматизированной отчетности может значительно оптимизировать ваши процессы финансовой отчетности, сократить ручные ошибки и повысить точность и эффективность ваших усилий по отчетности. Эффективное использование технологии для автоматизации различных аспектов финансовой отчетности представлено в табл. 2.:

Таблица 2. Возможности автоматизации для представления финансовой отчетности

Инструменты	Действия
Бухгалтерское программное обеспечение:	Внедрение надежного бухгалтерского программного обеспечения, формирующее финансовые отчеты. Выбор программного обеспечения, позволяющий настройку финансовых отчетов в соответствии с конкретными требованиями к отчетности компании. Использование автоматической публикации записей в журнале и регистрацию транзакций, чтобы обеспечить точность и актуальность финансовых данных.
Интегрированные системы:	Интегрирование различных бизнес-систем (например, продажи, закупки, инвентарь) с бухгалтерским программным обеспечением для автоматизации потока данных, сокращая необходимость ручного ввода данных.

	Установление точной консолидации данных из разных отделов в комплексную отчетность.
Извлечение и консолидация данных:	Использование инструментов извлечения данных для сбора финансовых данных из нескольких источников и консолидации их в централизованную базу данных. Внедрение процедур проверки и очистки данных, чтобы обеспечить точность и надежность данных.
Автоматизированные инструменты отчетности:	Инвестирование в инструменты отчетности, позволяющие создание индивидуальных финансовых отчетов с помощью интерфейсов перетаскивания, шаблонов и удобных панелей мониторинга. Создание автоматизированных отчетов, обновляемых в режиме реального времени или по расписанию, предоставляя заинтересованным сторонам самую свежую информацию.
Программное обеспечение для финансового моделирования:	Использование программного обеспечения для финансового моделирования для создания точных прогнозов, сценариев и анализов чувствительности, интегрируемых в отчеты. Автоматизация обновления финансовых моделей на основе изменяющихся предположений и переменных.
Программное обеспечение для обеспечения соответствия нормативным требованиям:	Внедрение программного обеспечения, обеспечивающее соблюдение соответствующих стандартов бухгалтерского учета, нормативных актов и требований к отчетности. Установление того, что программное обеспечение предоставило оповещения и напоминания о приближающихся сроках подачи отчетности.
Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение (МО):	Внедрение алгоритмов ИИ и МО для анализа исторических финансовых данных, выявления закономерностей и составления прогнозов, что может повысить точность прогнозов и отчетов. Использование инструментов на основе ИИ для обнаружения аномалий или необычных тенденций в финансовых данных, помогая выявлять потенциальные проблемы на ранней стадии.
Облачные решения:	Рассмотрение возможностей использования облачных платформ учета и отчетности, которые обеспечивают доступ к финансовым данным в режиме реального времени из любой точки мира, облегчая совместную работу удаленных команд.

Таким образом, автоматизация процессов финансовой отчетности может высвободить ценное время и ресурсы, позволяя вашей финансовой команде сосредоточиться на анализе данных, предоставлении информации и принятии стратегических решений. Однако важно тщательно планировать и внедрять автоматизацию, чтобы обеспечить точность данных, соответствие требованиям и бесперебойную интеграцию с вашими существующими рабочими процессами.

Прозрачность и коммуникация с заинтересованными сторонами

Коммуникация с заинтересованными сторонами в финансовой отчетности относится к процессу эффективной передачи соответствующей и точной финансовой информации различным заинтересованным сторонам, включая инвесторов, кредиторов, сотрудников, клиентов, регулирующие органы и широкую общественность [2, с.209].

Прозрачная и содержательная коммуникация необходима для того, чтобы заинтересованные стороны имели полное представление о финансовых показателях, положении и перспективах компании. Вот основные соображения по коммуникации с заинтересованными сторонами в финансовой отчетности:

- Определение ключевых заинтересованных сторон и установление их потребностей в информации. Адаптация коммуникации для решения конкретных потребностей и интересов каждой группы заинтересованных сторон [1, с.186].

- Своевременная и регулярная отчетность: предоставление финансовой информации на регулярной и последовательной основе. Установление факта публикации финансовых отчетов в соответствии с нормативными сроками и ожиданиями инвесторов.

- Полная финансовая отчетность: подготовка полной финансовой отчетности вместе с примечаниями, аудиторским заключением для точного и полного отражения финансовых показателей и положения предприятия.

- Использование четкого и понятного языка: представление финансовой информации четко и понятно, избегая технического жаргона и сложной бухгалтерской терминологии. Использование диаграмм, графиков и наглядных материалов для повышения ясности.

- Обсуждение и анализ руководства: включение отдельного раздела, который предлагает руководству понимание финансовых результатов, тенденций и значимых событий. Объяснение факторов, которые повлияли на финансовые показатели и любые принятые стратегические решения.

- Примечания по раскрытию информации: Предоставление исчерпывающих примечаний по раскрытию информации, которые объясняют существенные учетные политики, оценки и другую соответствующую информацию. Эти примечания предлагают дополнительный контекст и прозрачность.

- Выделение ключевых показателей эффективности (KPI): определение и представление ключевых финансовых и нефинансовых показателей, которые важны для оценки эффективности компании. Использование KPI для предоставления краткого обзора состояния компании.

- Прогнозные заявления: при необходимости предоставление прогнозных заявлений, которые дают представление о перспективах компании. Указание рисков и неопределенностей, связанных с этими прогнозами.

- Цифровые и онлайн-платформы: использование цифровых платформ, такие как веб-сайт компании или портал по связям с инвесторами, чтобы сделать финансовые отчеты легкодоступными для заинтересованных сторон. Рассмотрение возможности использования интерактивных инструментов для повышения вовлеченности.

- Презентации для инвесторов: проведение презентации для инвесторов, чтобы обсудить финансовые результаты, стратегии и планы. Эти презентации финансовой информации предоставляют возможность для прямого взаимодействия с заинтересованными сторонами и решения их вопросов.

- Пресс-релизы и взаимодействие со СМИ: выпуск пресс-релизов для объявления финансовых результатов и значимых событий. Взаимодействие со СМИ, чтобы обеспечить точное и сбалансированное освещение финансовых новостей. Организация собраний, вебинаров или телефонных конференций для непосредственного взаимодействия с заинтересованными сторонами, предоставления обновлений и ответа на запросы.

- Отчетность по устойчивому развитию и ESG: Учет экологических, социальных и управленческих факторов (ESG) в отчетности, чтобы удовлетворить растущий спрос на прозрачность в нефинансовых областях.

- Механизмы обратной связи: предоставление заинтересованным сторонам каналов для предоставления отзывов и вопросов о финансовой отчетности. Оперативные и прозрачные ответы на запросы.

- Аудит и подтверждение: сообщение результатов внешних аудитов и проверок, чтобы продемонстрировать достоверность и надежность финансовой информации.

- Кризисная коммуникация: оперативные и прозрачные сообщения о потенциальном влиянии на финансовые показатели и стратегиях смягчения последствий во время кризиса или значимых событий.

Визуализация данных для более четкой финансовой аналитики

Визуализация данных — это мощный инструмент, который преобразует сложные финансовые данные в понятные визуальные представления, что упрощает понимание и получение значимых аналитических данных заинтересованными сторонами.

Эффективная визуализация данных может улучшить финансовую отчетность, представляя информацию визуально привлекательным и интуитивно понятным способом. Для более четкой финансовой аналитики следует использовать визуализацию следующим образом:

- выбор соответствующих форматов визуализации в зависимости от типа передаваемых данных. Распространенные типы визуализации финансовых данных включают линейные диаграммы, столбчатые диаграммы, круговые диаграммы, диаграммы рассеяния, тепловые карты и панели мониторинга.

- выделение ключевых показателей эффективности (KPI) и критических финансовых показателей в визуализациях. Отдача приоритета наиболее важной информации, необходимой заинтересованным сторонам для принятия обоснованных решений.

- упрощение сложных финансовых данных применением визуализации, таких как анализ тенденций, разбивка доходов, распределение расходов и маржа прибыли.

- создание интерактивных панелей мониторинга, которые позволяют пользователям настраивать свои представления и изучать финансовые данные с разных сторон. Интерактивные элементы, такие как фильтры и параметры детализации, могут обеспечить более глубокое понимание.

- использование цветового кодирования и меток для различения точек данных, выделения тенденций и привлечения внимания к важным деталям. При этом, выбор цветов должна быть последовательным и доступным для всех пользователей.

- анализ временных рядов: использование линейных диаграмм или диаграмм областей для отображения данных временных рядов, показывающих, как финансовые показатели изменились за определенный период. Это особенно полезно для отслеживания доходов, расходов и прибыльности с течением времени.

- сравнительный анализ: визуализация сравнения между различными финансовыми показателями, продуктами, регионами или периодами. Для иллюстрации этих сравнений эффективны столбчатые диаграммы и диаграммы рассеяния.

- географический анализ: в случае возможности, использование карт для представления финансовых данных на основе географических местоположений. Это может быть полезно для иллюстрации распределения продаж, проникновения на рынок или региональных показателей.

- древовидные карты и диаграммы солнечных лучей: Древовидные карты и диаграммы солнечных лучей полезны для отображения иерархических структур данных, таких как разбивка расходов по категориям или отделам.

- диаграммы датчиков и спидометры: Для отображения прогресса в достижении целей или задач следует рассмотреть возможность использования диаграмм датчиков или спидометров для визуального отображения производительности по заранее определенным контрольным показателям.

- метки данных и аннотации: Включение меток данных, аннотации и подписи для предоставления контекста и пояснений для визуализированных данных. Это гарантирует, что заинтересованные стороны поймут представленную информацию.

- рассказывание историй: Использование визуализации данных для рассказа истории или выделения ключевых финансовых идей. Расположение визуализации в логической последовательности, чтобы направлять заинтересованных лиц по рассказываемой истории.

- адаптивный дизайн: Оптимизация визуализации для различных устройств и размеров экрана, чтобы обеспечить доступность и удобство использования на разных платформах.

- регулярные обновления: Поддержка актуальности визуализации по мере поступления новых данных. Регулярное обновление панели мониторинга и отчеты, чтобы предоставлять заинтересованным лицам последние идеи.

Таким образом, визуализация данных улучшает финансовую отчетность, преобразуя сложные данные в легко понятные визуальные образы, которые способствуют более быстрому и обоснованному принятию решений. Выбрав правильные методы визуализации и сосредоточившись на ключевых идеях, вы можете эффективно доносить финансовую информацию до заинтересованных сторон и лучше понимать финансовые показатели вашей компании.

Будущие тенденции: инновации в прозрачной финансовой отчетности

Поскольку компании стремятся завоевать доверие и авторитет у заинтересованных сторон, инновации в финансовой отчетности развиваются, чтобы соответствовать требованиям быстро меняющегося мира.

Блокчейн революционизирует прозрачность. Технология блокчейна стала разрушительной силой с потенциалом революционизировать прозрачную финансовую отчетность. По своей сути блокчейн — это децентрализованный и неизменяемый цифровой реестр, который регистрирует транзакции прозрачным и защищенным от несанкционированного доступа образом. В сфере финансовой отчетности блокчейн предлагает обещание проверяемых и защищенных от мошенничества записей в режиме реального времени.

Одним из ключевых преимуществ блокчейна является его способность предоставлять единый источник правдивых данных для финансовых данных. Поскольку транзакции записываются в блоки и связываются в хронологическом порядке, данные становятся практически невозможно изменить без консенсуса всех участников. Эта прозрачность гарантирует, что финансовая информация остается точной, надежной и свободной от манипуляций.

Финансовые транзакции, от платежей до деятельности в цепочке поставок, могут быть записаны в блокчейне, создавая непрерывную цепочку хранения. Такой уровень прозрачности может повысить достоверность финансовых отчетов, позволяя заинтересованным сторонам отслеживать происхождение и движение средств с беспрецедентной легкостью.

Кроме того, смарт-контракты, которые являются самоисполняемыми контрактами с условиями, непосредственно прописанными в коде, могут автоматизировать финансовые процессы. Например, признание доходов и сопоставление расходов могут выполняться автоматически на основе predetermined критериев, что снижает риск ошибок и повышает прозрачность.

ИИ и машинное обучение улучшают анализ. Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение готовы преобразовать способ анализа и отчетности финансовых данных. Эти технологии могут обрабатывать огромные объемы данных и выявлять закономерности и идеи, которые могут ускользнуть от традиционных методов анализа [8, с.35].

Алгоритмы машинного обучения могут прочесывать огромные наборы данных для выявления аномалий и тенденций, которые могут указывать на мошеннические действия или ошибки. Этот проактивный подход к обнаружению рисков повышает целостность финансовой отчетности, сводя к минимуму возможность включения в отчеты неточных или мошеннических данных.

Кроме того, обработка естественного языка (NLP) на основе ИИ может упростить создание финансовых отчетов. Алгоритмы NLP могут извлекать релевантную информацию из неструктурированных источников данных, таких как нормативные документы, новостные статьи и социальные сети, чтобы предоставить комплексное представление о финансовом состоянии компании. Эта более широкая перспектива способствует более точной и содержательной отчетности.

Интегрированная отчетность для комплексного понимания. Традиционная финансовая отчетность часто фокусируется исключительно на количественных показателях, таких как выручка, прибыль и убыток. Однако потребность в более целостном представлении о результатах деятельности компании привела к росту интегрированной отчетности.

Интегрированная отчетность направлена на предоставление комплексной картины создания стоимости компании путем включения финансовых, экологических, социальных и управленческих (ESG) аспектов. Сообщая о более широком наборе показателей, компании могут продемонстрировать свою приверженность устойчивому развитию, этическим практикам и долгосрочному созданию стоимости.

Этот подход находит отклик у заинтересованных сторон, которые все чаще учитывают ESG-практики компании при принятии инвестиционных решений. Интегрированная отчетность позволяет компаниям прозрачно сообщать о своем вкладе в общество, своем воздействии на окружающую среду и своих методах управления, способствуя доверию и ответственности.

Отчетность в реальном времени для своевременной аналитики. Поскольку технологические возможности продолжают развиваться, концепция отчетности в реальном времени становится все более осуществимой. Отчетность в реальном времени относится к практике постоянного обновления финансовой информации для предоставления заинтересованным сторонам самых актуальных аналитических данных.

В мире, характеризующемся быстрыми колебаниями рынка и динамичной деловой средой, отчетность в реальном времени предлагает несколько преимуществ. Инвесторы могут принимать более обоснованные решения на основе последних финансовых данных, в то время как компании могут быстро реагировать на возникающие возможности и проблемы.

Платформы расширенной аналитики данных и облачные системы учета играют важную роль в обеспечении отчетности в реальном времени. Эти инструменты могут автоматически обрабатывать и обновлять финансовую информацию, гарантируя заинтересованным сторонам доступ к самым актуальным данным в любое время.

Стандартизация и автоматизация для согласованности. В стремлении к прозрачности стандартизация играет ключевую роль. Стандартизированные структуры отчетности и форматы данных обеспечивают согласованность в способе представления и интерпретации финансовой информации. Эта согласованность повышает сопоставимость между компаниями и отраслями, позволяя заинтересованным сторонам проводить значимые сравнения и оценки.

Автоматизация дополняет стандартизацию, снижая вероятность человеческих ошибок и предвзятости в финансовой отчетности. Автоматизированные процессы могут оптимизировать сбор, проверку и анализ данных, сводя к минимуму риск неточностей, вызванных ручным вводом данных или манипулированием.

Кроме того, автоматизация может способствовать бесшовной интеграции данных из различных источников, таких как внутренние системы, сторонние платформы и нормативные документы. Этот комплексный подход к сбору данных и отчетности повышает прозрачность, гарантируя, что вся соответствующая информация точно представлена в финансовых отчетах [6, с.13].

Экологическая, социальная и управленческая (ESG) отчетность. Растущее внимание к устойчивости и ответственной деловой практике повысило важность отчетности ESG. От компаний все чаще ожидают прозрачного раскрытия информации о своем воздействии на окружающую среду, социальных инициативах и методах управления.

Отчетность ESG выходит за рамки финансовых показателей для оценки более широкого общественного вклада и этического поведения компании. Заинтересованные стороны, включая инвесторов, потребителей и регулирующие органы, требуют большей прозрачности в этих областях для оценки долгосрочной жизнеспособности компании и соответствия общественным ценностям.

Инновации в отчетности ESG включают разработку стандартизированных показателей и рамок, которые направляют компании при раскрытии соответствующей информации. Эти рамочные программы, такие как Глобальная инициатива по отчетности (GRI) и Совет по стандартам учета в области устойчивого развития (SASB), обеспечивают структурированный подход к отчетности ESG, повышая сопоставимость и прозрачность.

Нормативная среда и подотчетность. Нормативная среда играет решающую роль в формировании ландшафта прозрачной финансовой отчетности. Регулирующие органы постоянно совершенствуют требования к отчетности для повышения прозрачности и подотчетности. Эти изменения могут повлиять на такие области, как управление рисками, компенсация руководителям и раскрытие нефинансовой информации.

Строгие правила отчетности способствуют большей прозрачности, требуя раскрытия определенной информации, которая может не отражаться в традиционных финансовых отчетах. Например, Директива Европейского союза о нефинансовой отчетности требует от некоторых компаний сообщать об экологических, социальных, трудовых и правовых вопросах в дополнение к финансовой информации.

Регламенты также могут поощрять принятие передовой практики в финансовой отчетности. Например, внедрение Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) обеспечивает согласованность и сопоставимость финансовой информации в глобальном масштабе [9, с.15].

Краудсорсинговый аудит и экспертная оценка. Новые технологии в сочетании с принципами краудсорсинга обладают потенциалом для повышения прозрачности финансовой отчетности за счет децентрализованных процессов аудита и экспертной оценки.

Технология блокчейн с ее децентрализованной и прозрачной природой может облегчить краудсорсинговый аудит. Толпа может участвовать в проверке транзакций, гарантируя, что финансовые данные являются точными и заслуживающими доверия. Этот коллективный надзор снижает риск ошибок или преднамеренных манипуляций.

Экспертная оценка, когда эксперты из разных областей оценивают финансовые отчеты компании, добавляет уровень прозрачности. Независимые рецензенты могут предоставить ценную информацию и выявить потенциальные несоответствия, которые могли не быть выявлены с помощью традиционных методов аудита.

Прогностическая аналитика для принятия обоснованных решений. Будущее прозрачной финансовой отчетности включает интеграцию прогностической аналитики для прогнозирования будущих финансовых тенденций и результатов. Используя исторические данные и рыночные знания, алгоритмы прогностической аналитики могут прогнозировать потенциальные сценарии и связанные с ними риски.

Прогностическая аналитика повышает прозрачность, предоставляя заинтересованным сторонам информацию о потенциальных будущих результатах компании. Эти прогнозы могут определять инвестиционные решения, стратегическое планирование и стратегии управления рисками.

Например, прогностическую аналитику можно использовать для моделирования влияния различных рыночных условий на финансовые результаты компании. Это позволяет компаниям заблаговременно корректировать свои стратегии и операции для снижения рисков и извлечения выгоды из возможностей.

Заключение

Стремление к прозрачности в финансовой отчетности является краеугольным камнем ответственной и этичной деловой практики в современном динамичном и взаимосвязанном мире. В этой статье мы углубились в значение, проблемы и стратегии, связанные с максимизацией прозрачности в финансовой отчетности.

Финансовая отчетность служит важнейшим мостом между организацией и ее заинтересованными сторонами, включая инвесторов, регулирующие органы, сотрудников и широкую общественность. Прозрачность финансовой отчетности — это не просто нормативное обязательство; это обязательство по укреплению доверия и развитию культуры подотчетности внутри и за пределами организации.

Прозрачность тесно связана с точностью и полнотой финансовой информации. Неточная или неполная отчетность может привести к необоснованным решениям и подорвать доверие. Поэтому организации должны инвестировать в надежные финансовые системы, управление

данными и внутренний контроль, чтобы гарантировать, что сообщаемая информация является надежной и последовательной.

Стремление к максимизации прозрачности в финансовой отчетности — это многогранное начинание, которое имеет далеко идущие последствия для организаций и их заинтересованных сторон. Она охватывает точность, технологию, коммуникацию, глобальную гармонизацию, повествовательную отчетность и приверженность этическим практикам.

Поскольку предприятия ориентируются во все более сложной и взаимосвязанной среде, прозрачность становится не только нормативным требованием, но и стратегическим императивом, который способствует доверию, подотчетности и долгосрочному успеху. Принимая прозрачность и внедряя ее в свои основные ценности, организации прокладывают путь к будущему, в котором финансовая отчетность служит маяком ясности, надежности и целостности.

Основные выводы

Максимизация прозрачности в финансовой отчетности — это не просто нормативное обязательство; это стратегический императив, который укрепляет доверие и усиливает подотчетность между организациями и их заинтересованными сторонами.

Прозрачная финансовая отчетность укрепляет доверие заинтересованных сторон, предоставляя точную и надежную информацию, которая позволяет принимать обоснованные решения.

Прозрачная финансовая отчетность отражает приверженность организации этичным деловым практикам, содействуя добросовестности и ответственному управлению.

Во взаимосвязанной глобальной экономике прозрачная финансовая отчетность обеспечивает согласованность и сопоставимость финансовой информации в различных юрисдикциях.

Прозрачность неотделима от точности и надежности. Точная финансовая отчетность дает ясную и правдивую картину финансового состояния организации.

Помимо цифр, прозрачная финансовая отчетность объединяет повествовательные пояснения, предлагая контекст для финансовых отчетов и демонстрируя стратегические цели и риски организации.

Использование технологий, таких как автоматизация и аналитика данных, повышает точность, эффективность и глубину финансовой отчетности, выводя прозрачность на новые высоты.

Достижение прозрачности требует тонкого баланса между раскрытием соответствующей информации и защитой конфиденциальных данных, коммерческих тайн и конкурентных преимуществ.

Прозрачная финансовая отчетность требует сильных структур управления, внутреннего контроля и соответствия международным стандартам бухгалтерского учета и местным нормам.

Прозрачность выходит за рамки финансовых показателей и охватывает экологические, социальные и управленческие (ESG) показатели, согласовывая организации с более широкими общественными ценностями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влияние международных стандартов финансовой отчетности на качество финансовой информации в цифровой экономике / О. В. Жердева, Н. Н. Ананко, А. Д. Петерсонс, К. А. Казанков // Инновационная экономика: информация, аналитика, прогнозы. – 2024. – № 6. – С. 186-195.
2. Ветрова, И. Ф. Повышение качества финансовой отчетности: анализ мировых тенденций, роль фонда МСФО / И. Ф. Ветрова, А. О. Кривошеева // Инновационное развитие экономики. – 2019. – № 6(54). – С. 207-217.
3. Волкова, О. Н. Прозрачность как финансовая категория / О. Н. Волкова // Аудиторские ведомости. – 2017. – № 8. – С. 88-101.

4. Гетьман, В. Г. Резервы совершенствования учета и финансовой отчетности / В. Г. Гетьман // Международный бухгалтерский учет. – 2004. – № 11. – С. 22-25.
5. Малофеева, Т. Н. Повышение прозрачности отчетности российских компаний в результате применения Международных стандартов финансовой отчетности / Т. Н. Малофеева // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2016. – № 10(92). – С. 13..
6. Малиновская, Н. В. Интегрированная отчетность - инновационная модель корпоративной отчетности / Н. В. Малиновская // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 38(284). – С. 12-17..
7. Омурбекова, М. О. Важность внутреннего аудита для обеспечения финансовой прозрачности / М. О. Омурбекова, А. Н. Кыдыргычева, А. Н. Изабеков // Вестник науки. – 2024. – Т. 2, № 12(81). – С. 325-331.
8. Панков, В. В. Прозрачность бизнеса и раскрытие информации в финансовой отчетности / В. В. Панков, В. Ф. Несветайлов, В. Л. Кожухов // Аудит и финансовый анализ. – 2011. – № 2. – С. 34-39.
9. Терехова, В. А. О реформировании форм бухгалтерской отчетности / В. А. Терехова // Все для бухгалтера. – 2011. – № 5(257). – С. 14-18.

УДК 657.1

Мирзоалиев Ё.А.

ИДОРАКУНИИ НОРАСОИИ БУЧЕТ ДАР ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ: СТРАТЕГИЯ ВА НАТИҶА

Дар солҳои охир дар натиҷаи мушкилоти молиявӣ дар баробари зарурияти васеъгардонии қабул ва афзудани самаранокӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро ихтисори хароҷот, ҷустуҷӯи манбаъҳои нави молиякунонӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷуда лозим гардид. Ин ҳама тағйиротро дар механизм, усулҳо ва услубҳои идоракунии институтсионалӣ талаб намуд. Дар баробари ин таҳсилоти касбӣ бо диверсификатсияи афзоянда ва навҳои нави таҳсили донишҷӯён, азҷумла калонсолон, барои қонеъ гардонидани талаботи тағйирёбандаи бозори меҳнат ва муқаррар намудани робитаи зич бо истеҳсолот, инчунин васеъгардонии иштирок тавассути татбиқи таҳсилоти фосилавӣ рӯбарӯ гардид. Бо вучуди ин, татбиқи навоарӣ ва тағйирот дар идоракунии институтсионалӣ аксар вақт бо монеаҳо ва мушкилот, аз ҷумла муқовимати дохилӣ, набудани захираҳои инсонӣ ва молиявӣ барои таъмини самаранокии тағйирот ё вақти нокифоя барои омодагӣ ва банақшагирии тағйирот рӯбарӯ гардид. Маҳз дар ин замина зарурияти фаҳмиши амиқи раванди банақшагирӣ, татбиқ ва амалигардонии тағйироти идоракунӣ дар мактабҳои олӣ бо мақсади беҳтаргардонии истифодаи захираҳо ба миён омад. Барои ин муайян кардани омилҳои марбут ба муваффақият ё ноқомӣ, омӯзиши роҳҳои рафъи монеаҳо ё мушкилот, пешниҳоди усулҳои тақмили идоракунии институтсионалӣ ва баланд бардоштани қобилияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ барои вокуниш ба мушкилоти тағйирёбандаи молиявӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пешниҳод лозим гардиданд.

Вожаҳои калидӣ: бюджет, молиякунонӣ, ҳисоботи молиявӣ, идоракунии хавфҳо, каср (норасой), зиёдат.

Мирзоалиев Ё.А.

УПРАВЛЕНИЕ ДЕФИЦИТОМ БЮДЖЕТА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: СТРАТЕГИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ

За последнее годы в результате финансовых затруднений в сочетании с требованиями расширения набора и повышения эффективности высшие учебные заведения были вынуждены сокращать расходы, искать новые источники финансирования и улучшать использование существующих ресурсов. Это потребовало изменений в механизмах, методах и стилях институционального управления. В то же время высшему образованию пришлось столкнуться с возросшей диверсификацией и новыми типами образования студентов, в том числе взрослых, для удовлетворения меняющихся потребностей рынка труда и установления более тесных связей с промышленностью, а также для расширения участия за счет введения дистанционного обучения. Однако внедрение инноваций и изменений в институциональном управлении часто сталкивается с препятствиями и проблемами, включая внутреннее сопротивление, нехватку кадров или финансовых ресурсов для обеспечения эффективности изменений или недостаточное время, затрачиваемое на подготовку и планирование изменений. Именно на этом фоне необходимым становится углубление понимания процесса планирования, внедрения и реализации управленческих изменений в высших учебных заведениях с целью улучшения использования ресурсов. Для этого, следует выявлять факторы, связанных с успехом или неудачей, изучение способов преодоления препятствий или проблем, а также предложение методов улучшения институционального управления и повышения способности высших учебных заведений реагировать на меняющиеся финансовые, экономические и социальные проблемы.

Ключевые слова: бюджет, финансирование, финансовая отчетность, управление риском, дефицит, профицит.

Mirzoaliev E.A.

MANAGING THE BUDGET DEFICIT IN HIGHER EDUCATION: STRATEGY AND IMPLICATIONS

In recent years, as a result of financial constraints combined with demands for increased enrollment and efficiency, higher education institutions have been forced to cut costs, seek new sources of funding, and improve the use of existing resources. This has required changes in the mechanisms, methods, and styles of institutional management. At the same time, higher education has had to deal with increased diversification and new types of student education, including adult education, to meet changing labor market needs and establish closer ties with industry, as well as to expand participation through the introduction of distance learning. However, the implementation of innovations and changes in institutional management often faces obstacles and challenges, including internal resistance, lack of personnel or financial resources to ensure the effectiveness of changes, or insufficient time spent on preparing and planning for changes. It is against this background that it becomes necessary to deepen the understanding of the process of planning, implementing and implementing management changes in higher education institutions in order to improve the use of resources. To do this, it is necessary to identify factors associated with success or failure, study ways to overcome obstacles or problems, and propose methods to improve institutional management and increase the ability of higher education institutions to respond to changing financial, economic and social problems.

Keywords: budget, financing, financial reporting, risk management, deficit, surplus.

Введение. Данная статья посвящена вопросам преодоления неожиданного и очень серьезного бюджетного дефицита в условиях сокращения доходов и возрастания расходов. В нем

излагаются краткосрочные и долгосрочные меры, предпринятые для устранения дефицита, и анализируется их эффективность, насколько это практически возможно в настоящее время.

Далее в нем рассматриваются изменения в структуре и процессах управления учебных заведений, и завершается некоторыми размышлениями по различным аспектам обсуждаемых вопросов. Внимание сосредоточено, прежде всего, на действиях, предпринятых для решения проблем негосударственных высших учебных заведений, и процессе их определения. Еще слишком рано полностью анализировать их последствия, но текущие данные свидетельствуют о том, что они успешны, по крайней мере, в финансовом плане. Автор искренне надеется, что содержание статьи будет представлять интерес и ценность для различных учебных заведений, но каждый должен сам решить, имеет ли отношение информация, изложенная в этой статье к ним, и сделанные комментарии к делу, и если да, то в какой степени.

В целях иллюстрации проблем дефицита бюджета и возможного решения используем типовую ситуацию на примере одного из учебных заведений Таджикистана без указания наименования, так как, данные в большей степени приблизительные и существуют ограничения по их обнародованию. Предположим, что в данном вузе обучаются около 5000 студентов на договорной основе, т.е., без ассигнований из бюджета страны.

Учебное заведение состоит из четырех экономических факультетов и предлагает такой же широкий спектр академических предметов, как и любой другой университет в стране. Его миссия основана на исследованиях, и он имеет прочную академическую репутацию на всех факультетах, особенно в области экономических наук. Существует сильная институциональная приверженность междисциплинарному обучению и исследованиям. Университет является одним из больших работодателей, и состав сотрудников выглядит следующим образом:

Таблица 1. Состав сотрудников вуза

1.	Академический персонал (т.е. преподавательский и исследовательский персонал, финансируемый университетом)	250 (52%)
2.	Вспомогательный персонал (библиотека, компьютерные службы, администрация и т. д.)	90 (19%)
3.	Прочий хозяйственный персонал (технический, секретарский, рабочие)	140 (29%)
	Итого по всему персоналу	480 (100%)

Доход данного вуза в основном поступает за счет оплаты за обучение. В 20X0-/20X1году доходы распределялись, как указано в таблице 2.

Учебный год длится с 1 августа по 31 июля.

Таблица 2. Доходы университета за 20X1/20X2гг.

		Сумма в тыс. у.е.	в %
1.	Оплата за обучение (5000 студентов* 5000 у.е.)	25000	92,60%
2.	Оплата за проживание в общежитье (1000 студентов*500 у.е.)	500	1,85%
3.	Исследовательские гранты и контракты	1200	4,44%
4.	Другие доходы, связанные с организацией обучения	200	0,74%
5.	Доходы от аренды и иные поступления	100	0,37%
	Всего доходы	27000	100%

В целом абсолютная часть доходов университета связана с предоставлением образовательных услуг.

Исследовательские гранты предназначены для обучения и исследований и не являются постоянными. Ожидается, что только малая часть преподавательского состава университета имеет потенциал в привлечении грантов и заниматься этим видом деятельности.

Следует отметить, что доход от оказанных конкретных услуг, а также от исследовательских грантов и контрактов не является свободно распоряжающимся. Он должен применяться к целям (т. е. услугам и исследовательским проектам), для которых он предоставляется. Обычно иностранные организации финансируют конкретные исследовательские проекты в университетах на определенных финансовых условиях. Ожидается, что университет попытается возместить как прямые, так и косвенные расходы за счет других органов, которые обеспечивают такой доход, но на практике эти органы могут очень сопротивляться возмещению косвенных расходов.

Таблица 3. Расходы университета за 20X0-/20X1гг.

№	Статьи	Сумма в тыс. у.е.	в %
1.	Заработная плата академического персонала	9000	32,07%
2.	Зарплата вспомогательного персонала	2592	9,24%
3.	Зарплата прочего хозяйственного персонала	2016	7,18%
4.	Социальные налоги на базе заработной платы	3402	12,12%
5.	Ремонт и обслуживание учебных зданий и оборудования	2000	7,13%
6.	Налоги (на имущество, транспорт и др.)	1400	4,99%
7.	Электроэнергия	550	1,96%
8.	Коммунальные услуги	500	1,78%
9.	Охрана	400	1,43%
10.	Ремонт и содержание общежития	1400	4,99%
11.	Социально-культурные мероприятия	1400	4,99%
12.	Связь и коммуникация	400	1,43%
13.	Прочие расходы (канцелярские, типографические и др.)	3000	10,69%
	Всего, расходы	28060	100,00%

Расходы на персонал (т.е. заработная плата и социальные налоги) составляли более 60 процентов расходов в 20X0-/20X1 году. Следует заметить, что расходы превысили доходы на 1060 тыс. у.е. Как будет объяснено ниже, это был первый год признания финансовых трудностей университета.

Главным академическим и административным должностным лицом Университета является Ректор. Эта должность обычно заполняется не из университета и занимает правление не определенный срок, а скорее до переназначения. Ректор имеет три заместителя, каждый из которых выполняет свою функциональную роль на условиях полного рабочего дня, а также с некоторыми академическими обязанностями. Каждый факультет возглавляет декан, назначаемый ректором.

Главным органом по финансовой и хозяйственной политики университета является Ученый Совет, представленный из числа ведущих административных и академических сотрудников. Именно Ученый совет должен запланировать и контролировать всю деятельность учреждения, в том числе и финансовое состояние.

Важно отметить, что Университет функционирует на очень централизованной основе, при этом как можно большая ответственность за принятие решений делегирована ректору. В связи с этим, факультеты не имеют никакой автономии, а деканы факультетов выполняют только роль администратора учебного процесса. Финансово-экономическая служба, непосредственно подчиненная ректору, занимается учетом и распределением доходов на соответствующие направления, в том числе и в отношении административных расходов, студенческих услуг и эксплуатационных расходов.

Анализ последних исследований и публикаций. Многие ученые активно занимаются изучением вопросов внедрения и использования систем бюджетирования в учебные заведения. Их исследования включают в себя анализ влияния систем бюджетирования на эффективность управления вузами, а также разработку новых методик и подходов к использованию технологий бюджетирования в деятельности учебных заведений. К примеру, Батьковский М. А. [1], Виденеева Е. А. [2] и Ганичева А. В. [3] исследовали основные аспекты применения и внедрения систем бюджетирования, когда Дробот Н. Н. [4] и Ковельский В. В. [5] определили основные тенденции влияния процесса бюджетирования на управление учебных заведений.

Изложение основной части.

Бюджетный кризис университета. На протяжении последних нескольких лет университет испытывал финансовые трудности из-за сокращения количества студентов, непропорционально распределяемых к разным университетам централизованно. Теперь очевидно, что они были усугублены политикой университета, пытавшейся сочетать превосходство с широтой. Политика государственного финансирования не способствовала такой институциональной политике: она требовала большей избирательности со стороны университетов. В течение большей части второй половины последних пяти лет университет работал с дефицитом, несмотря на ежегодные сокращения бюджета, выраженные в виде целевых показателей экономии. Поскольку у университета были довольно большие частные пожертвования по разным направлениям, независимых от менеджмента университета, необходимость сбалансирования доходов и расходов было очевидным.

Поэтапная программа сокращения штата была направлена на то, чтобы вывести университет из дефицита и достичь баланса доходов и расходов в 20X0-/20X1 учебном году. В результате согласованного в том же году повышения заработной платы академического персонала, было признано, что дефицит снова вероятен, вероятно, более 1 миллиона у.е. Оставалось намерение безубыточности в 20X1-/20X2гг.

Основная причина проблемы университета заключалась в том, что он фактически не сократил свои расходы в масштабе, необходимом для того, чтобы соответствовать своим текущим и предполагаемым будущим доходам, и не имел надлежащих механизмов финансовой отчетности, чтобы обеспечить ясность этой позиции для высшего руководства.

Не было подробных бюджетов для всех частей университета, при этом планирование и распределение ресурсов в основном проводились и выражались на поэтапной основе, то есть со ссылкой на изменения в существующем ассигновании (например, требование сократить расходы на персонал на указанную цифру). Финансовый контроль и мониторинг были слабыми и применялись непоследовательно. Слишком мало внимания уделялось бюджетированию финансовых показателей и слишком много внимания уделялось сбору доходов и их расходованию.

Разница между прогнозируемым дефицитом в 1 миллион у.е. в основном объясняется включением крупной статьи капитальных затрат, недооценкой расходов на заработную плату и расходов, не связанных с заработной платой, завышение инвестиционного дохода и иной подход к некоторым фондам пожертвований и включение полного дефицита, возникающего за счет студенческого общежития.

Дефицит 20X0-/20X1года в значительной степени возник из-за различных факторов, в основном повторяющихся, таких как результат принятия менее реалистичного решения об увеличении заработной платы, потери инвестиционного дохода от депозитов, принятие новых сотрудников, а также включение дефицита общежитий.

В то же время, т. е. с середины учебного года, наличные деньги на банковском счете университета быстро сокращались, что отражало большой бюджетный дефицит. К началу 20X0-/20X1 года счет университета был овердрафтом по договоренности с банкирами университета, которым нужно было убедиться, что у университета есть разумные планы восстановления.

Дефицит 20X0-/20X1г. уничтожил накопленный профицит университета (т. е. его резервы), которые образовались в более удачные годы. Вся сумма дебиторской задолженности была инкассирована, и иных серьезных ресурсов по закрытию дефицита не предвиделось.

Этот начальный период обнаружения серьезной финансовой проблемы, а затем растущее осознание того, что она намного хуже, чем предполагалось изначально, был сложным для университета в целом и для отдельных сотрудников, ответственных за урегулирование ситуации. Ситуацию усугубила утечка информации в прессу. Находясь в столице, университет, как правило, находится под пристальным вниманием прессы — определенно, в большей степени, чем в большинстве других университетов.

Подводя итог: в конце 20X0-/20X1 года университет оказался с дефицитом бюджета в размере более 1 млн у.е. за только что закончившийся год, прогнозируемый дефицит в размере более 3 млн у.е. на следующий год, который, казалось, увеличивался с каждой переоценкой, отсутствия денежных средств, а сотрудники требовали знать, что пошло не так и что высшее руководство собирается сделать, чтобы исправить ситуацию.

Первая реакция на кризис. Как только стало очевидно, что университет столкнулся с серьезными финансовыми проблемами, еще в конце первого уходящего учебного года необходимо формирование рабочей группы по вопросам финансового планирования. Задачами указанной группы являются:

- (i) расследование предыстории и причин ситуации;
- (ii) рекомендации действий для решения этой проблемы.

Целевая группа регулярно должна отчитываться перед Ученым советом.

В первую очередь целевая группа должна добиваться одобрения пакета чрезвычайных мер, направленных на то, чтобы остановить спад в финансах Университета и дать некоторое время для расследования причин и формулирования более структурированных предложений.

Немедленные чрезвычайные меры, заключались в:

- замораживаний всех новых назначений, таким образом, любая должность, которая стала вакантной, не могла быть заполнена;
- сокращение бюджетных ассигнований на не связанные с персоналом расходы научных подразделений и вспомогательных служб;
- замораживание капитальных затрат (строительных работ), за исключением случаев неизбежных обязательств;
- замораживание расходов из остатков, накопленных разными подразделениями в соответствии с существовавшими финансовыми процедурами.

При этом следует рассмотреть предложения, касающихся академического ущерба, выполнения внешних обязательств и обязательств перед студентами, а также ущерба способности Университета генерировать внешний доход.

Вторым шагом является информирование университетского сообщества о ситуации и необходимых действиях.

Ввиду очевидных недостатков предыдущих программ по сокращению расходов и связанных с ними механизмов финансового контроля, необходимо стало введение упрощенных механизмов контроля и мониторинга, основанных на ежемесячных отчетах о численности персонала и расходах на оклады и заработную плату.

Необходимым стали также исследования путей внесения радикальных улучшений в финансовые информационные системы университета. Следует признавать, что первоначальные действия не повлияли равномерно на весь университет, потому что структура увольнения персонала будет случайной, с более высокой текучестью кадров в одних областях, чем в других. Поэтому следовало принимать четкое обязательство изменить структуру деятельности Университета после достижения финансовой стабильности.

Долгосрочные меры: подготовка плана финансового оздоровления. Все действия, описанные выше, должны были давать время для планирования более обдуманных шагов. Более подробный и тщательно составленный план восстановления должен быть завершен после того,

как станут известны результаты отбора студентов на межсезонье. Вполне возможно, что это могло бы существенно облегчить проблемы университета, или сделать их еще хуже.

Между тем, по результатам записей в центре тестирования абитуриентов стало очевидно, что прогнозные финансовое положение гораздо хуже, чем считалось ранее. Стала очевидна полная слабость систем финансовой и кадровой информации и прогнозирования заработной платы. Теперь Университету срочно нужно было подготовить план полного восстановления с изложением способов достижения финансовой стабильности. Поскольку необходимо было восстановить резервы университета, в течение нескольких лет необходимо будет работать с профицитом.

При подготовке плана восстановления Университет должен принимать следующее программное заявление: *Основным приоритетом должно быть сохранение и защита основы академической репутации Университета в области преподавания и исследований.*

Это будет иметь следующие последствия: деятельность, не связанная с основными академическими целями Университета, потребует строгого контроля, оценки затрат и беспристрастная оценка их реальной ценности; следует перестать поддерживать слабые места в преподавании и исследованиях, если сильные стороны подвергаются риску - широта академически несостоятельна, если она является синонимом поверхностности. Университет будет стремиться оставаться высококачественным учреждением с особыми исследовательскими преимуществами, но согласится на сокращение диапазона своей академической деятельности, чтобы обеспечить более высокий общий уровень достижений.

Процесс установления конкретных финансовых целей должен быть повторяющимся: необходимо провести реалистичную оценку масштабов возможного увеличения доходов и сокращения расходов, а также темпов их достижения. Также следует оценить перспективы продажи некоторых крупных активов для привлечения капитала. Затем необходимо проверить результаты, чтобы изучить влияние на денежный поток и на накопленный дефицит. Университет должен стремиться ставить достижимые цели, но направленные на восстановление в кратчайшие сроки. В конечном итоге необходимо принимать следующие общие финансовые цели:

- выйти на безубыточность, т.е. чтобы операционный бюджет был сбалансированным;
- к концу следующего учебного года сократить накопленный дефицит полностью;

а) поддерживать операционный профицит в размере 1 млн у.е. в последующие годы и взять курс на восстановление резервов до 10 млн у.е. к концу десятилетия.

Принимая во внимание (i) недавнее решение правительства об обложении негосударственных учебных заведений налогом на добавленную стоимость обходится Университету в 1,5 млн. у.е. в год; и (ii) запланированное сокращение будущих расходов примерно на 1,5 процента в год в реальном выражении (т. е. с учетом инфляции), что при единообразном применении обойдется университету примерно в 1,05 миллиона у.е. в год в совокупности; можно делать общий вывод о том, что для достижения этих целей баланс между годовыми поступлениями и расходами необходимо улучшить почти на 11 млн. у.е. в течении ближайших 5 лет. Эта цифра выглядит настолько большой из-за сочетания текущего дефицита бюджета университета, перспектив будущего сокращения расходов и необходимости иметь профицит бюджета в течение нескольких лет в будущем для восстановления резервов. Достижение этой цели является поистине серьезной задачей.

Подробные операционные цели по годам представлены на таблице №4.

Таблица 4. Перечень мероприятий по урегулированию финансовой неустойчивости

№	Меры	Сроки
1.	Составление прогноза финансового состояния на будущий финансовый год	Конец текущего учебного года
2.	Создание целевой группы для решения финансовой ситуации	июнь

3.	Привлечение независимой аудиторской организации в качестве консультанта для установления реального финансового состояния	июль
4.	Разработка бюджета доходов и расходов на будущий финансовый год с периодической разбивкой	июль
5.	Работа целевой группы для установления негативных сценарий финансовых перспектив	август
6.	Получение официального независимого подтверждения размера дефицита бюджета	август
7.	Утверждение бюджета на будущий учебный год	август
8.	Финансовый мониторинг реализации бюджета	в течении учебного года
9.	Отчет консультантов о процессах финансового контроля.	каждые три месяца
10.	Итоговый отчет по финансовому управлению	конец нового учебного года

При постановке этих целей подход заключается в том, чтобы сделать осторожные предположения о способности Университета увеличить свой доход, например, за счет увеличения числа студентов, и о его способности сократить расходы, не связанные с персоналом. Затем оставшийся пробел необходимо будет заполнить за счет сокращения штатов в течение минимально возможного периода времени. Затем, когда план начнет действовать, если фактическое увеличение доходов или сокращение расходов, не связанных с персоналом, превысит сделанные предположения, можно будет рассмотреть вопрос о сокращении числа потерь персонала.

Основными конкретными элементами плана восстановления являются:

а) Увеличение доходов

Набор студентов должен быть увеличен на 15 процентов по сравнению с предыдущим уровнем. Имеются веские основания ожидать, что такое увеличение поступления и, следовательно, доходов может быть достигнуто, поскольку спрос на вход был высоким. Стоимость обучения следует снижать до 25%, если это возможно. Университет исторически привлекал студентов из семьи с невысоким доходом. Однако, учитывая факт того, что снижение стоимости обучения приводит к значительному увеличению количества поступающих, поскольку с текущими тарифами на обучение набор является высококонкурентным, трудным и неопределенным, в плане восстановления невозможно сделать предварительных предположений о финансовой выгоде от этого источника.

Кроме того, университет должен получать больше доходов от краткосрочных курсов (профессионально-техническое образование после получения опыта), от контрактов на исследования, заключенных с промышленностью, бизнеса и государственными учреждениями, а также от консультаций персонала. Хотя в этих областях происходил незначительный объем деятельности, следует изменить отношение финансирующих органов и политики ценообразования Университета, чтоб извлекать относительно нормальный свободно распоряжающийся доход. Опять же, из-за неуверенности в успехе этих шагов и высокой конкуренции на рынке в плане восстановления невозможно предполагать никаких предварительных финансовых выгод.

В течение многих лет Университет управлял своими студенческими общежитиями таким образом, чтобы минимизировать арендную плату для студентов. В частности, были сокращены или сняты с преподавателей плата за проживание. Эта политика привела к дефициту бюджета, и следует устранить его в течение трех лет плана восстановления и стремиться к профициту в размере 0,1 миллиона у.е. на счету общежитий в течении следующих 5 учебных год. Частично

это будет достигнуто за счет снижения стоимости жилья и частично за счет повышения арендной платы. Это увеличение доходов должен быть включен в план финансового оздоровления.

Университет имеет значительные пожертвования, направляемые на содержание отдельных учреждений. К сожалению, они почти полностью предназначались для конкретных целей, и использование полученного от них инвестиционного дохода ограничено этими целями. В рамках плана восстановления следует полностью отказаться от выплат, которые университет мог бы использовать для общих целей. Успех этого предприятия далеко не гарантирован, поскольку существует опасность того, что учредитель скорее охотно увеличивает сумму своего «налога», чем предлагает помощь в устранении дефицита бюджета, и поэтому в плане восстановления не предполагалось никакой выгоды.

б) Продажа активов

Чтобы предотвратить неуправляемый рост накопленного дефицита и обеспечить капитальное финансирование для покрытия расходов следует принимать решение, что в течение будущих трех лет необходимо продавать ненужные активы, не генерирующие доходы. К таким объектам относятся отдельные объекты, имеющие очень ограниченную академическую ценность. К сожалению, у университета в последние докризисные годы многие объекты были отчуждены практически без какой-либо выгоды. А продажа отдельных объектов, столкнется с серьезным сопротивлением со стороны некоторых сотрудников Университета, но необходимое согласие следует обеспечить твердым решением руководства. Неотъемлемой частью плана восстановления является привлечение капитала таким образом. По сути, тем самым Университет сможет «выигрывать время», когда другие меры могли подействовать. Однако необходимо признать, что продажа активов сама по себе не решит периодически возникающую бюджетную проблему.

в) Сокращение бюджетных расходов

В дополнение к сокращениям, сделанным в рамках первоначальной реакции на окончательный кризис, следует рассматривать дальнейшее бюджетов, не связанных с персоналом (например, грантов на поддержку департаментов, расходов на библиотеку, отопление и содержание помещений, административные расходы, услуги персонала и студентов) на общую сумму до 1 млн у.е.

Поскольку последствия плана восстановления будут включать ликвидацию овердрафта Университета в банке и восстановление резервов наличности, это приведет к дополнительной экономии, так как будет устранена необходимость платить проценты по этому овердрафту.

В университете есть много видов деятельности, которые можно рассматривать как не относящиеся к его основным функциям обучения и исследований, такие как спортивный зал, подвальные помещения, залы общественного питания и оздоровительный комплекс, и также ряд квазикommerческих видов деятельности, возникших в результате конкретных видов деятельности, в основном основанных на применении результатов исследований.

Следует рассмотреть все эти вопросы, чтобы установить их важность для Университета, связанные с ними затраты и выгоды, а также можно ли разумно ожидать от них большего финансового вклада.

Между тем в плане восстановления следует иметь в виду все возможные варианты предварительных предположений о финансовой выгоде.

Общее воздействие этих действий, если использовать описанный выше осторожный подход, можно резюмировать следующим образом (см. Табл.5):

Остальные сбережения, примерно в сумме около 500 тыс. у.е., должны быть получены от персонала. Очевидно, что соотношение студентов и сотрудников в Университете было примерно на 10 процентов выше, чем в Таджикистане в целом, т. е. в университете примерно на 10 процентов больше сотрудников, чем количество его студентов могло бы быть оправдано при нынешнем уровне финансирования. Сумму в размере около 500 тыс. у.е. ежегодно необходимо будет найти за счет экономии персонала в течение трех лет, что является минимальным сроком, за который это может быть достигнуто. Университет должен планировать на этой основе до тех

пор, пока не будет определено дальнейшее увеличение доходов или другие меры экономии. Это составляет примерно 10 процентов расходов Университета на персонал, покрываемых из общих фондов.

Таблица 5. Общее воздействие принимаемых мер

№	Статьи	Сумма в тыс. у.е.
1.	Студенческие сборы (увеличение количества поступающих на 100% (2000*5000))	10 000
2.	Сдача в аренду резиденций	500
3.	Пожертвования	500
4.	Расходы не связанные с зарплатой	500
5.	Экономия за счет процентных и иных платежей	1 000
	Общий результат	12 500

Сокращение штата в таком масштабе может создавать огромные проблемы. Почти все преподаватели и старший вспомогательный персонал имеют трудовые договоры, которые дают им полную гарантию пребывания в должности. Таким образом, если университет попытается расторгнуть свои контракты путем увольнения, они смогут подать в суд за нарушение контракта. Ранее Университет обращался за юридическими консультациями к видным юристам в таких обстоятельствах суды, и это привело к весьма значительной компенсации персоналу.

Другие сотрудники не имеют такой гарантии пребывания в должности, но это более молодые сотрудники, и им платят меньше. Попытка получить сбережения только из этого источника вызвала бы серьезные внутренние сбои, включая возможные забастовки, и оставила бы университет с таким небольшим количеством вспомогательного персонала, что он не смог бы нормально функционировать.

Пути, открытые для Университета по сокращению штатов, заключались в следующем:

- продолжать замораживать вакансии по мере их возникновения с обжалованием;
- не продлевать контракты с теми сотрудниками, работающими по срочным контрактам, которые не имеют срока пребывания в должности и составляют значительное меньшинство академического персонала;
- убедить сотрудников старшего возраста досрочно выйти на пенсию или уволиться по собственному желанию. Капитальные затраты Университета на такие действия могут быть довольно высокими из-за необходимости выплаты компенсации персоналу. При этом, сокращение преподавательского состава может негативно повлиять на исследовательскую результативность университета. Ведь преподавательский состав является самым ценным активом университета, а подготовка новых преподавателей требует значительного финансирования и временного отрезка длиной до 10 лет. Таким образом, сокращению скорее подлежат только административные и хозяйственные работники.

Анализ перспективных потерь персонала показывает, что как раз можно найти необходимые потери, не прибегая к принудительному сокращению. Однако, если можно будет обеспечить увеличение доходов сверх осторожных повышений, предусмотренных планом восстановления, это должно сократить потребность в потерях персонала.

Рассмотренные, но не предпринятые действия. Стоит отметить три действия, которые учитывались при подготовке плана восстановления, но отвергались университетом, если только они не становились неизбежными.

Первый – это принудительное увольнение, которое не проводилось по причинам, изложенным выше.

Во-вторых, увеличить плату за обучение, взимаемую со студентов из зарубежных стран. Теоретически университеты могут взимать со студентов более высокую плату, но дополнительные расходы должны быть оплачены студентом или его/ее семьей. За некоторыми очень незначительными исключениями, ни один университет еще не взимал сборы выше, чем

может установить правительство, но возможность того, что такие «дополнительные» сборы могут взиматься, остается актуальной проблемой из-за сокращения государственного финансирования для университетов. Университету следует отвергнуть этот курс действий по трем причинам:

(i) как единственный университет, взимающий такую плату, это было бы невыгодно университету с точки зрения конкурентоспособности, снизив спрос в то время, когда университету нужно было увеличить прием студентов;

(ii) если бы не были введены очень высокие сборы, финансовая выгода была бы слишком незначительной и слишком запоздалой;

(iii) это действие вызвало бы негативную реакцию со стороны членов семьи потенциальных студентов и, таким образом, было бы экономически неразумным: если и когда такие сборы будут введены, необходимость в них должна рассматриваться как вызванная отсутствием государственного финансирования, а не главным образом финансовым кризисом университета.

Третье предполагаемое действие заключалось в невыплате заработной платы и повышении заработной платы персоналу. Необходимо пояснить, что почти все переговоры о заработной плате и заработной плате для сотрудников университетов проводятся на национальном уровне, при этом отдельные университеты связаны соглашениями, достигнутыми благодаря их членству в переговорном органе работодателя. Эта система находится под большим давлением, потому что государственная политика дифференцированного финансирования университетов означает, что некоторые университеты могут позволить себе довольно большие увеличения, в то время как другие могут позволить себе только небольшие увеличения. Вполне вероятно, что через несколько лет система рухнет. Последствия удержания повышения заработной платы или его части как на временной, так и на постоянной основе были тщательно изучены, и возможность была объяснена университетскому сообществу. Финансовые выгоды могли бы быть весьма значительными: повышение заработной платы на 1 процент обходится более чем в 0,6 миллиона у.е. в год. Таким образом, отказ от, скажем, 5-процентного повышения сократит более чем наполовину число требуемых потерь персонала. В случае, если бы такие действия не были предприняты, по следующим причинам это больше всего затронуло бы низкооплачиваемый вспомогательный персонал, который никоим образом не виноват в бюджетном кризисе;

- это сильно повлияло бы на моральный дух персонала и вполне могло привести к серьезной текучести кадров;

- это нанесло бы серьезный ущерб репутации Университета и его способности привлекать хороших сотрудников после достижения финансовой стабильности;

- возникли сомнения в правомерности таких действий в связи с наличием трудовых договоров с некоторыми группами сотрудников Университета.

Позиция Университета по-прежнему заключается в том, что он намерен осуществить согласованное на национальном уровне повышение заработной платы, но если это серьезно подорвет перспективы финансового оздоровления, ему придется пересмотреть свою позицию.

Реализация плана восстановления. Следует составить подробный график с указанием временных рамок достижения целей и указанием лиц, несущих личную ответственность за их выполнение.

Распределение 15-процентного увеличения числа студентов бакалавриата следует согласовать в рамках процесса составления плана восстановления после консультаций с деканами.

Единственной областью, в которой существуют некоторые сомнения относительно достижения этих целей, являются отдельные подразделения, где несмотря на большое количество специальностей набор студентов оставались на низком уровне. Для них следует установить более высокие целевые показатели увеличения набора студентов и, следовательно, более низкие целевые показатели сокращения штата. При этом формальные планы Университета

не будут изменены таким образом в то время: скорее, если эти факультеты / направления действительно достигнут еще большего увеличения числа студентов, чем планировалось, тогда необходимость сокращения персонала будет пересмотрена. Было подчеркнуто, что увеличение набора студентов должно быть организовано на факультетах таким образом, чтобы не возникало потребности в дополнительных ресурсах.

Требуемые кадровые потери, должны быть распределены между различными факультетами и кафедрами таким образом, чтобы стремиться к модели штатного расписания докризисного периода. Иными словами, преследовались бы две цели: во-первых, сократить штат сотрудников и, во-вторых, перераспределить должности для достижения более надлежащего баланса в Университете. Для каждой части Университета и для каждого года плана восстановления были установлены целевые показатели потерь.

Процесс определения распределения потерь персонала между факультетами легко может стать темой отдельного документа. По сути, целевые уровни укомплектованности кадрами были рассчитаны математическим путем: увеличением учебной нагрузки преподавателей и сокращением финансирования отдельных аспектов учебного процесса. Этот шаг недостаточно эффективным оказался, университет потерял определенную часть опытного персонала, но в условиях кризиса это было вынужденным шагом.

Это не подразумевает полностью случайный процесс. В некоторых частях Университета текучесть кадров достаточна для того, чтобы в значительной степени управлять потерями. Чтобы гарантировать нормальный учебный процесс, следует скорректировать распределение необходимых потерь между кафедрами на временной основе.

Еще слишком рано давать более подробную оценку эффективности и воздействия плана восстановления. Одной из очевидных областей, вызывающих беспокойство, является влияние на качество преподавания и обучения увеличения числа студентов и сокращения штата. Кафедры в первую очередь должны управлять академическим качеством, когда другие надзорные органы играют координирующую роль и обеспечивают соблюдение политики университета. Таким образом, факультетам надо дать понять, что этими изменениями в количестве студентов и сотрудников необходимо управлять таким образом, чтобы свести к минимуму любой ущерб академическому качеству, будь то преподавание или исследования. Они обязаны творчески подумать о более гибком и эффективном обучении.

Неизбежно, что увеличение числа студентов вызовет нагрузку на другие ресурсы, такие как учебные помещения и библиотека. Первая из этих проблем решается в основном за счет более эффективного использования площади.

В какой-то степени - это так, что увеличение количества студентов и сокращение численности персонала происходило без детального планирования всех последствий. Скорее, университет стремится решить их в зависимости от того, где действительно возникает давление. Это нежелательно, но важно признать, что у Университета не было другого выбора: он столкнулся с очень серьезным финансовым кризисом.

Также утверждалось, что университет приступил к реализации своего плана восстановления без четкой базовой стратегии. Это, по крайней мере, отчасти, справедливо.

Университет придерживался довольно краткосрочной точки зрения, полагая, что существует общее мнение о необходимости выхода из кризиса с минимальным ущербом для обучения и исследований в кратчайшие практически возможные сроки. В рамках этого процесса было признано, что вполне может оказаться необходимым сократить спектр мероприятий. Для высшего руководства это было достаточной стратегией для подготовки плана восстановления. Но есть и противоположное мнение о том, что нужно было потратить время на более формальный обзор стратегии Университета до того, как план был подготовлен. На самом деле этот вопрос должна решаться в рамках новых механизмов планирования и составления бюджета, упомянутых ниже.

Сохраняется жесткий финансовый контроль, и давление, возникающее в некоторых частях Университета в результате сокращения численности персонала и увеличения числа студентов, действительно серьезно. В связи с достигнутым хорошим прогрессом в настоящее время планируется выделить финансирование на весьма избирательной основе в предстоящем году для решения проблем, вызывающих наибольшую нагрузку. В течение ряда лет потребуются программа перераспределения ресурсов, не в последнюю очередь для того, чтобы способность Университета к высококачественным исследованиям, которая является фундаментальным элементом его миссии, не пострадала в большей степени, чем можно было бы избежать.

Изменения в процессах управления и организации Университета. Бюджетный кризис университета был очень серьезным симптомом более глубокой проблемы, а именно неадекватных процессов и процедур управления. Это было признано на раннем этапе и рассматривалось отдельно от финансового кризиса, но параллельно с ним. На раннем этапе было признано, что в университете слишком много подразделений с неясными и/или дублирующими сферами ответственности и линиями связи. Роли отдельных подразделений часто пересекались. Финансовое подразделение, которое мог бы, по крайней мере теоретически, предвидеть финансовый кризис, этого не сделал. Как следствие, произошел отчетливый переход от коллективной ответственности к индивидуальной. Более действенной мерой по решению проблем вступило привлечение внешних консультантов для обзора структуры и процесса управления финансами. В последствие были получены следующие рекомендации от консультантов:

- необходимость того, чтобы Ученый Совет (т.е. руководящий орган Университета) играл более активную роль в определении стратегии Университета, планировании и мониторинге его деятельности;

- необходимость в том, чтобы в состав Ученого Совета входило больше людей из-за пределов Университета, имеющих соответствующий опыт, и меньше членов, выдвинутых заинтересованными группами;

- необходимость эффективного рабочего взаимодействия между высшим руководством Университета и Ученым Советом, с преобразованием для этой цели Финансового комитета в Финансово-целевой комитет;

- настоятельно желательно сгруппировать подразделения в определенное соизмеримое количество примерно одинакового размера;

- чтобы глава каждого подразделения готовил бы годовые планы и бюджеты и следил бы за их выполнением, при этом отдельные члены несли бы ответственность за результаты в тех областях, за которые они несут ответственность;

- необходимость дальнейшего детального изучения консультантами: (i) механизмов финансового контроля Университета; (ii) структура академического управления для подготовки более подробных рекомендаций относительно группировки факультетов и распределения ролей групп факультетов, кафедр и их должностных лиц; (iii) механизмы планирования и составления бюджета; и (iv) структура и управление службами поддержки.

Исследование финансового контроля позволяет Университету проводить четкое различие между ограниченными средствами (которые должны использоваться для определенной цели) и неограниченными средствами (которые он может использовать по своему усмотрению), а также добиться строгого контроля над чистыми расходами средств любого типа. Это зависит от предоставления распорядителям бюджета своевременной и точной информации о расходах на сегодняшний день по сравнению с бюджетами, которые затем должны сообщать руководству о существенных отклонениях от бюджетов и предпринимать необходимые корректирующие действия.

Академическое исследование включает рассмотрение вопроса о необходимости структурных преобразований, группировки подразделений для планирования, разработки четких инструкций для всех должностных лиц.

Исследование планирования и составления бюджета включает разработку стратегии учебного заведения на следующие пять – десять лет, формирование центра бюджетирования. Поскольку планы будут рассчитаны на всех этапах подготовки, бюджеты, связанные с утвержденными планами, будут затем подготовлены относительно легко и переданы по цепочке группам преподавателей и подразделениям планирования. Он предназначен для того, чтобы дать группам преподавателей и подразделениям по планированию максимальную свободу действий в использовании своих бюджетов, поскольку это согласуется с тем, что Университет сохраняет полный контроль над своими расходами. Ввиду трудностей, через которые прошел Университет, вполне вероятно, что на какое-то время будет сохранена некоторая форма централизованного контроля за назначениями персонала.

Процесс пересмотра структуры и процедур управления финансами сопряжен с отдельными трудностями, в частности:

- необходимо реализация традиции демократической коллегиальности, которая подорвана в последние годы;

- требуется восстановление идентичности, внешний имидж и восприятия университета.

Все эти опасения имели определенную степень обоснованности, и на каждый из них нужно было ответить таким образом, чтобы убедить университетское сообщество в разумности движения в намеченном направлении. Ключевым элементом в убеждении членов Университета в том, что это правильный подход, была перспектива большей свободы действий с подотчетностью на уровне отдела/отдела планирования в использовании ресурсов для реализации согласованных планов. Такое делегирование ответственности рассматривается как большая положительная возможность во многих подразделениях Университета при условии, что центральные офисы могут предоставлять департаментам и подразделениям планирования необходимую финансовую информацию, позволяющую им выполнять свои обязанности.

Выводы и рекомендации по устранению дефицита бюджета. Эти размышления делятся на три области: способы, которыми можно было бы избежать бюджетного дефицита или, по крайней мере, сократить его; процесс решения проблемы; содержание плана восстановления и другие действия, предпринятые для исправления ситуации. Читатели должны решить, применимы ли эти взгляды к их собственным университетам и в какой степени.

1. Способы избежать бюджетного дефицита. В этой статье не очень подробно рассматриваются причины финансовых проблем исследуемого вуза. По сути, они были провалом менеджмента, как систем управления, так и со стороны отдельных лиц. Подробная предыстория не имеет особого отношения к пониманию того, как университет стремился выйти из сложившейся ситуации. Тем не менее, основными способствующими факторами были:

- (i) неспособность обеспечить тесную связь между академическим и финансовым планированием и признать, что практически все академические решения имеют последствия для ресурсов; связана с;

- (ii) отсутствие надежных механизмов планирования и составления бюджета, увязки бюджетных ассигнований с согласованными планами и контроля за их исполнением; это, в свою очередь, связано с;

- (iii) отсутствие эффективных механизмов финансового контроля, при которых все статьи расходов покрывались бы утвержденными бюджетами с назначенными лицами в качестве распорядителей бюджета, индивидуально ответственных за обеспечение соблюдения бюджетов (или способных объяснить, почему это невозможно из-за внешних сил);

- (iv) чрезмерная зависимость от прогнозов доходов и расходов вместо тщательного контроля за фактическими цифрами как в течение финансового года, так и в конце его после того, как были получены окончательные отчеты [6];

- (v) неспособность адекватно отслеживать внешние факторы, такие как изменения в системе приема абитуриентов и их влияние на Университет, а также показатели эффективности, такие как уровни использования ресурсов по сравнению с другими университетами, доступные из опубликованной информации;

(vi) отсутствие эффективных внутренних информационных систем и коммуникаций как между различными подразделениями, так и между правлением и академическими отделами;

(vii) отсутствие эффективных механизмов и опыта, позволяющих выявлять проблемы на ранней стадии.

2. Процессы, с помощью которых проблема решалась. В разрешении ситуации оказались полезными:

(i) Принятие всех возможных мер для информирования университетского сообщества о позиции и максимально откровенное объяснение ее причин посредством внутренних информационных бюллетеней, собраний для студентов и сотрудников и частных брифингов для ключевых лиц и профсоюзных деятелей. На встречах со студентами и персоналом было важно, чтобы руководство чувствовал поддержку членов ученого совета, и чтобы они могли объяснить более сложные или технические вопросы, где это необходимо.

(ii) Использование небольших «целевых групп» для решения конкретных аспектов проблемы при условии, что их работа скоординирована и при условии, что они распускаются по завершении своей работы. В нашем конкретном случае нам повезло, что мы смогли привлечь ряд сотрудников, которые были новичками в университете и поэтому могли более беспристрастно взглянуть на проблему и ее причины. Тем из нас, кто проработал в университете более продолжительное время, часто было труднее смириться с серьезностью проблемы и ее происхождением.

(iii) Ценность информирования соответствующих органов о характере и масштабах проблемы, как только им стало известно, а не попытки скрыть ее от них.

(iv) Использование внешних консультантов, в которых мы были уверены, чтобы помочь решить определенные аспекты проблемы, когда у сотрудников Университета не было профессиональных знаний и/или они были слишком тесно связаны с текущими неудовлетворительными договоренностями.

3. Составление и реализация планов выхода из финансовых затруднений. Наш опыт приводит к следующим наблюдениям:

i) насколько это возможно, планы должны отражать результаты широких консультаций в Университете и, таким образом, пользоваться широкой поддержкой; это не исключает раннего принятия экстренных мер для решения проблемы. Консультации не должны становиться оправданием для проволочек, и наступает момент, когда роль старшего руководства заключается в том, чтобы взять на себя руководство и действовать решительно.

(ii) Планы должны быть жесткими, но достижимыми. Нет смысла ставить недостижимые планы, в то время как достижение трудных целей, особенно на раннем этапе, скорее всего, поднимет внутренний моральный дух и произведет впечатление на внешние органы.

(iii) Планы должны включать элемент непредвиденных обстоятельств на случай непредвиденных обстоятельств. Если, по счастливой случайности, в этом нет необходимости, тогда будет результирующая выгода от скорейшего достижения целей.

(iv) Планы должны быть сформулированы таким образом, чтобы указать временные рамки для достижения каждого элемента и лицо, которое будет нести за это ответственность.

(v) Университет должен быть готов потратить деньги, если это необходимо, для обеспечения успешного выполнения плана, например, для усиления ключевых вспомогательных функций, инвестирования в деятельность, которая принесет доход в будущем, или для обеспечения того, чтобы важные области обучения или исследования не рушатся.

(vi) Внутренние управленческие структуры и процессы должны быть такими, чтобы способствовать выполнению планов, и на всех уровнях потребуются хорошие информационные системы. Нельзя ожидать, что люди добьются успеха, если им не будут предоставлены инструменты для выполнения работы.

(vii) Желательно, чтобы планы были основаны на уже существующей стратегической концепции миссии Университета, отражающей его сильные стороны и особый вклад, который он может внести в общество.

Заключение. Бюджетные проблемы учебных заведений в значительной степени могут быть вызваны им самим. Своими усилиями учебные заведения должны добиться существенного прогресса в их преодолении. Вузы обязаны внедрять новые механизмы управления, призванные предотвратить возникновение подобных проблем в будущем. Этот процесс достаточно сложный и временами болезненный. В вузах может возникать напряженность, которого нелегко устранить, и которая оставила бы следы неуверенности и беспокойства, которые еще предстоит преодолеть. В этих условиях высшее руководство несет ответственность за устранение проблем и обеспечение того, чтобы учебное заведение полностью восстановило академическую энергию и силу, а также его финансовую безопасность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батьковский, М. А. Бюджетирование деятельности высших учебных заведений, осуществляющих подготовку кадров для оборонно - промышленного комплекса / М. А. Батьковский // Новая наука: Современное состояние и пути развития. – 2016. – № 7-1. – С. 93-97.
2. Виденеева, Е. А. Источники финансирования деятельности современного университета / Е. А. Виденеева // Матрица научного познания. – 2017. – № 11. – С. 40-44.
3. Ганичева, А. В. Динамическая модель бюджета учебного заведения / А. В. Ганичева, А. В. Ганичев // Наука Красноярья. – 2024. – Т. 13, № 4. – С. 135-148.
4. Дробот, Н. Н. Направления усовершенствования финансового обеспечения высших учебных заведений в Украине / Н. Н. Дробот // Международный научный журнал Интернаука. Серия: Экономические науки. – 2017. – № 3(3). – С. 91-96.
5. Ковельский, В. В. Проблемы бюджетного финансирования высших учебных заведений: анализ и совершенствование / В. В. Ковельский, К. А. Сидоренкова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. – 2017. – Т. 19, № 2(39). – С. 139-147.
6. Мирзоалиев, Е. А. Бюджетное Управление расходами учебных заведений: анализ ситуации и перспективы / Е. А. Мирзоалиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 1(51).

УДК: 338.2

Нидоев Ш.Н.

МОНИТОРИНГ ВА БАҲОГУЗОРӢ БА ТАМОӢУЛИ МУҚОВИМАТ БА КОРРУПСИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақолаи мазкур сабабҳо ва омилҳои асосии зухур намудани коррупсия дар ҷомеаи муосир таҳқиқ карда шудаанд. Ба андешаи муаллифи мақола коррупсия ба соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба таври манфӣ таъсир расонида, инкишофи муносибатҳои бозори боз меҳорад ва муҳити рақобатии номусоидро фароҳам месозад. Ғайр аз ин, зухуроти коррупсионӣ тавассути фароҳамсозии харҷоти изофа барои тақсимои молҳо ба афзоиши сатҳи нархҳо мусоидат менамоянд. Ғайр аз ин, муаллиф чунин хулосабарорӣ намудааст, ки зухуроти коррупсионӣ ҳам шароитҳои иқтисодӣ ва ҳам ғайрииқтисодиро ба вуҷуд меорад. Дар натиҷа, омилҳо ва шароитҳои болозикр таҳдидкунанда мегарданд, зеро самараҳои манфии коррупсия на танҳо ба оқибатҳои манфии иқтисодӣ, балки ба норозигии аҳоли низ оварда мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: коррупсия, коррупсиаи иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои коррупсия, нишондиҳандаҳои андозагирӣ, зухуроти коррупсионӣ, оқибатҳои иқтисодии коррупсия, мақомоти ҳифзи ҳуқук.

Нидоев Ш.Н.

**МОНИТОРИНГ И ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ ВЛИЯНИЯ
НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ**

В данной статье исследованы основные причины и факторы проявления коррупции в современном обществе. По мнению автора статьи, коррупция отрицательно влияет на социально-экономическую сферу, сдерживает развитие рыночных отношений и формирует неблагоприятную конкурентную среду. Кроме того, коррупционные явления способствуют росту уровня цен путем формирования дополнительных издержек на распределение товаров. Кроме того, автором заключено, что коррупционные явления поражают как экономические, так и неэкономические условия. В результате, вышеприведенные факторы и условия становятся угрозой, поскольку негативные эффекты коррупции приведут не только к отрицательным экономическим последствиям, но и к недовольству населения.

Ключевые слова: коррупция, экономическая коррупция, индикаторы коррупции, показатели измерения, коррупционные явления, экономические последствия коррупции, правоохранительные органы.

Nidoev Sh.N.

**MONITORING AND EVALUATION OF THE TREND OF RESISTANCE TO CORRUPTION
IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS IMPACT ON ECONOMIC SECURITY**

There is in the article explored the main causes and factors of manifestation of corruption in modern society. According to the author of the article, corruption negatively affects the socio-economic sphere, hinders the development of market relations and forms an unfavorable competitive environment. In addition, corruption contributes to increase in the price level by creating additional costs for the distribution of goods. In addition, the author concluded that corruption affects both economic and non-economic conditions. As a result, the above factors and conditions become a threat, since the negative effects of corruption will lead not only to negative economic consequences, but also to public discontent.

Keywords: corruption, economic corruption, indicators of corruption, measurement indicators, corruption phenomena, economic consequences of corruption, law enforcement agencies.

Бо пешрафти ҷомеа муносибатҳои ҷамъиятӣ пайваста таъғийр ёфта, дар ин замина ба муносибатҳои нав мутобиқ гардонидани қонунҳо шартӣ асосии таъмин намудани рушди устувори сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии кишвар мебошад. Баланс бардоштани сатҳу сифати қонунҳо, тақмили механизми иҷроӣ онҳо, ба талаботи ҷомеа ва шахрвандон ҷавобгӯ будани меъёрҳои қонунҳои амалкунанда, дар навбати худ, ҳамкориҳои доимӣ ва ҳамҷонибиҳои шӯҳаҳои ҳокимияти давлатиро тақозо менамояд.

“Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳури 21 декабри соли 2021 шаҳри Душанбе.”

Дар ҷаҳони имруза дар бисёр кишварҳои ҷаҳон таъсири харобиовари коррупсия ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба мушоҳида мерасад, аз ин рӯ, ҷомеаи ҷаҳонӣ ба мубориза бо коррупсия сол то сол таваҷҷӯҳи бештар зоҳир мекунад. Аксари пажӯҳишгарони хориҷӣ бар ин назаранд, ки дар бисёре аз кишварҳои ИДМ омили аслии боздоранда аз татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ коррупсия аст. Бар асоси як назарсанҷии Бонки аврупоии таҷдид ва тавсеа (БАТР), коррупсия дар кишварҳои ИДМ нисбат ба манотиқи дигари ҷаҳон бештар ба мушоҳида мерасад.

Чеймс Вулфенсон (собик Раиси Бонки Ҷаҳонӣ), қайд мекунад, ки коррупсия омили асосии боздорандаи рушди асосҳои демократии аксари кишварҳои ИДМ гардид ва Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар ин маврид истисно нест. Ба ин ё он дараҷа қариб тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятии у гирифтори коррупсия аст. Коррупсия ҳамчун як таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллий як омили ҷиддие гардид, ки рушди соҳаҳои асосии саноати Тоҷикистонро бозмедорад ва ба татбиқи як қатор ҳадафҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат ва дигар санадҳои стратегӣ пешбинӣ шудаанд, монеа эҷод мекунад. Инро таҳқиқотҳои дахлдор оид ба таъсири коррупсия ба соҳаҳои асосии ҳаёти ҷамъиятии мамлакати мо тасдиқ мекунад.

Воқеан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди навсозии бисёрҷанбаи хоҷагии халқ тадриҷан ҷараён дорад. Дар ин шароит масъалаи таъмини амнияти иқтисодӣ махсусан муҳим мегардад, зеро коррупсияи иқтисодӣ дар мамолики иқтисодӣ ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як баҳши афзояндаи иқтисоди ниҳонӣ мебошад. Он дар навбати худ барои амнияти иқтисодии кишвар монеаҳои бузург ба вучуд меорад. Ин яке аз проблемаҳои ҳалнашаванда ва таъхирнопазирӣ инсоният барои тамоми аҳли ҷомеаи ҷаҳонӣ гардид. Илова бар ин, дар шароити имрӯза дар бисёр кишварҳои ҷаҳон падидаҳои коррупсионӣ шакли институтсионалӣ касб карда истодаанд.

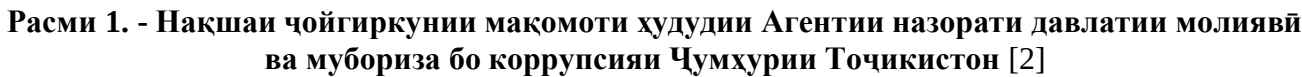
Бо дарназардошти муҳимият ва аҳамияти гуфтаҳои боло, инчунин ҷанбаҳои манфии таъсири коррупсия ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, сиёсати давлатии мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад [1].

Ташаққули фазои тоқатнопазирӣ ба коррупсия ва дарки хавфнокии коррупсия дар ҷомеа, ҷалби қувваҳои солимфикри ҷомеа дар муқовимат ба коррупсия бо роҳи ҳамкориҳои давлат бо ҷомеаи шахрвандӣ асос меёбад, аммо мутаассифона, дар байни мансабдорони сатҳҳои гуногун ҳодисаҳои коррупсионӣ ва иқтисодии характери коррупсионӣ зиёд аст. Дараҷаи коррупсия дар мақомоти ҳокимияти иҷроия махсусан афзоиш ёфтааст. Дар мочароҳои коррупсионӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва додгоҳ низ даст доранд. Ин вазъ боиси беэътибории эътимод ба мақомот дар миёни мардуми кулли Тоҷикистон мешавад. Афзоиши сатҳи ҷинояткорӣ ва коррупсия то дараҷае паҳн шудааст, ки эътимоди мардумро ба асосҳои демократӣ ва мавҷудияти институтҳои демократӣ тадриҷан коҳиш медиҳад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои мубориза бо коррупсия тавачҷӯӣ ҷиддӣ зоҳир мекунад. Бо дарназардошти вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ ва афзоиши таҳдид ба амнияти иқтисодии он мубориза бо коррупсия яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлати ба шумор меравад. Мубориза бо коррупсия яке аз масъалаҳои матраҳшуда дар ҷаласаҳои ҳукумати кишвар маҳсуб мешавад [3].

Қобили зикр аст, дар давоми 6 моҳи соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мутахассисони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, марказҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, субъектҳои давлатӣ ва дигар муассисаҳои буҷетӣ 168 тафтишу санҷишҳои молиявӣ гузаронида шуда, ба маблағи умумии 189,8 миллион сомонӣ зарари молиявӣ ошкор намуданд. Тавассути татбирҳои ошкоршуда аз маблағҳои ошкоршудаи зарар ва дигар татбирҳои иловагӣ 185,4 миллион сомонӣ ба манфиати давлат барқарор шуд, ки 123,4 миллион сомонии он ба суратхисобҳои буҷетӣ ва 61,1 миллион сомонӣ ба корхонаву муассисаҳо рост меояд. Барои ошкор намудани ин ҷиноятҳои коррупсионӣ аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ шӯъбаҳои Агентӣ таъсис дода шудааст [6].

Омӯзиши низомии тақсими маблағҳои буҷетӣ дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки беш аз нисфи амалиёти анҷомдодашуда ба додани қарз ба мақомоти давлатӣ ё тақсими маблағҳои давлатӣ марбут аст. Маҳз ҳамин тавр хизматчиёни давлатӣ тақсимои маблағҳои давлатиро ҳал мекунад. Илова бар ин, бо сабаби кам маблағгузорӣ, фондҳои ғайрибуҷетии сохторҳои гуногун ташаққул меёбанд, ки дар онҳо маблағҳо барои маблағгузориҳои ҷорабиниҳои гуногун ҷамъ мешаванд.


```
graph TD; A[Субъектҳое, ки дар мубориза бар зидди коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон машғуланд] --> B[Мақомоти ҳифзи ҳуқук, ки дар мубориза бар зидди коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон]; A --> C[Сохторҳое, ки вазифаҳои таҳлилий ва назоратиро амали мегардонанд.]; B --> D[Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Прокуратура, Вазорати қорҳои дохилӣ, Кумитаи давлатии амният миллий, Агентии назорати маводи нашъаовар, Мақомотҳои андоз ва гумрук]; C --> E[Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон  
Парлумон, Прокуратураи генералӣ, Суд, Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии конунгузорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Департаменти мониторинги молиявии назди Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон];
```

Субъектҳое, ки дар мубориза бар зидди коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон машғуланд

Мақомоти ҳифзи ҳуқук, ки дар мубориза бар зидди коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сохторҳое, ки вазифаҳои таҳлилий ва назоратиро амали мегардонанд.

Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Прокуратура, Вазорати қорҳои дохилӣ, Кумитаи давлатии амният миллий, Агентии назорати маводи нашъаовар, Мақомотҳои андоз ва гумрук

Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Парлумон, Прокуратураи генералӣ, Суд, Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии конунгузорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Департаменти мониторинги молиявии назди Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

- 295 -

Бояд гуфт, ки ба шарофати сиёсати мақсадноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва субъектҳои мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати мубориза бо ҷиноятҳои коррупсионӣ тадбирҳои зиёде андешида шудаанд. Ташаббус ва тадбирҳои андешидаи онҳо дар рушди низоми мубориза бо коррупсия дар кишвар саҳми арзанда аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз татбиқи «Стратегияи якуми мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012» ва фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2013, №1504 «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» қабул гардид ва сипас стратегияи сеюм, яъне «Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03 августи моли 2021, таҳти №222 қабул карда шуд. Таҳлили мазмун ва сохтори стратегияи сеюм нишон медиҳад, ки он дар асоси таҳлили ҳамаҷониба ва мониторинги стратегияи қаблӣ таҳия шудааст.

Дар марҳилаи имрӯзаи рушди иқтисодиёти кишвар дар заминаи татбиқи оқилонаи Стратегияи монеаи ҷиддӣ ба вуҷуд меорад. Мавриди зикр аст, ки солҳои охир аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва созмонҳои байналмилалӣ таҳқиқоти ҳамаҷонибаи ҷиноятҳои коррупсионӣ дар тамоми сохторҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, инчунин дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ гузаронида мешавад. Аммо бояд гуфт, ки ин таҳқиқоти соҳавӣ асосан аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ маблағгузорӣ мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси ҳукумати кишвар Шӯрои миллии мубориза бо коррупсия таъсис дода шуд. Илова бар ин, дар сохторҳои алоҳидаи мақомоти давлатӣ комиссияҳои ҷамъиятӣ таъсис дода шудаанд. Вазифаи асосии комиссияҳои ҷамъиятии мубориза бар зидди коррупсия бо ҷалби бештари шахрвандон ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ асос меёбад. Фаъолияти комиссияҳои ҷамъиятии мубориза бар зидди коррупсия дар бобати баланд бардоштани воситаҳои иштироки намоёндогони аҳли ҷомеа дар татбиқи сиёсати зиддикоррупсионие, ки дар мамлакат татбиқ карда мешавад, бояд ҳамаҷониба такмил дода шавад. Тайи солҳои охир аз ҷониби Агентии ваколатдор, инчунин ташкилотҳои байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳои зиддикоррупсионӣ амалӣ карда шуданд. Дар баробари ин, бештари чорабиниҳои баргузоришуда дар хусусияти маърифати зиддикоррупсионӣ ва огоҳонидани хизматчиёни давлатӣ, инчунин кормандони сохторҳои алоҳида буданд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ин фаъолиятҳо умумӣ буда дар робита ба мубориза бар зидди коррупсия нақшаи стратегӣ надоштанд. Ғайр аз ин, самараи чорабиниҳое, ки ба амал бароварда мешаванд хело кам ба назар мерасанд.

Дар 6 моҳи соли 2023 Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи кишвар 1329 ҷинояти коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсионидошта ва ҷиноятҳои ба андоз алоқамандро гардидаанд ба қайд гирифтааст, ки дар ҷиноятҳои мазкур 724 нафар даст дошта, аз ҳисоби умумӣ 516 ҷиноят ба гурӯҳи ҷиноятҳои вазнин дохил мешаванд.

Аз шумораи умумии ҷиноятҳо 210 ададаш азониҳудкунию исрофкорӣ, 107- тасарруфи пулу моли ба тариқи кредит додашуда ва ғайриқонунӣ додану гирифтани кредит, 48-гирифтани додани пора, ришвадиҳии тижоратӣ ва гирифтани мукофот бо роҳи тамаъҷӯӣ, 57-сӯиштифода ва баромадан аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ, 9-қочоқ ва ҷиноят дар соҳаи андоз ва фаъолияти ғайриқонунии соҳикорӣ 62 адад мебошанд.

Воқеан, содиршавии ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ 123, соҳаи маориф ва илм 116, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли 70, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли 18, кишоварзӣ 17, корхонаҳои идораи замин ва бақайдгирии молу мулкӣ ғайриманқул 107, шабакаҳои таксмоту фуруши барқ 26, бонкҳои давлатию тижоратӣ 142 ва дигар идораву корхонаҳои давлатӣ 246 адад ҷиноят рост меояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо мақсади ба роҳ мондани муқовимат бо коррупсия кормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазорату идораҳо ва ташкилоту муассисаҳо 822 вохӯриҳо гузаронида, дар ин раванд тавассути ахбори омма беш аз 69 маротиба баромад намуда, 39 мизи мудавар, ҷиҳати баратараф намудани семинарҳо ва нишастҳои матбуотӣ гузаронидаанд.

Дар маҷмӯъ дар рафти бартараф намудани омилҳои коррупсионӣ ва шароитҳои ба онҳо мусоидаткунанда ба унвони вазорату идораҳо 1843 пешниҳод ва 987 дустури хаттӣ ирсон гардидааст, ки дар натиҷаи барассии онҳо 115 нафар аз вазифаи ишғолнамудаашон озод ва нисбати 637 нафар ҷазоҳои интизомӣ татбиқ гардидааст [6].

Мо ба ақидаи аксари пажӯҳишгарон ва коршиносони созмонҳои байналмилалӣ розӣ ҳастем, ки афзоиши ҷиноятҳои коррупсионӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Набудани таваҷҷӯҳи зарурӣ ва механизмҳои муассири мубориза бо ҷиноятҳои коррупсионӣ боиси паст шудани самаранокии ислоҳоти дар кишвар гузаронидашуда мегардад. Инчунин бояд таъкид кард, ки афзоиши ҷиноятҳои коррупсионӣ боиси паст шудани самаранокии системаи идоракунии давлатӣ мегардад, зеро дар ин ҳолат коррупсия тадричан тамоми соҳаҳои иқтисодӣ кишварро фаро мегирад. Пеш аз ҳама, амалҳои коррупсионӣ боиси кам шудани даромади андоз ба бучет, паст шудани самаранокии бахши бонкӣ ва ғайра мегардад.

Илова бар ин, паҳншавии коррупсия дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт боиси вайрон шудани мувозинати бозор ва фаъолияти самараноки механизми бозор мегардад. Дар натиҷа, ин раванд боиси он мегардад, ки дар шароити бозор танҳо субъектҳои бо ришвахурӣ сару кордоранд, на он субъектҳои соҳибкорие, ки рақобати одилонро самаранок ба роҳ мондаанд. Ҳамин тариқ тибқи як занҷири муайян коррупсия ба доираи фаъолияти соҳибкории кишвар ворид шуда, як қисми даромади онҳо ба ришваситонии мансабдорон меравад [4].

Дар шароити бозор афзоиши падидаи коррупсияи молӣ дар иқтисодӣ кишвар ва кам шудани даромади андоз ба бучет боиси аз худ шудани захираҳои молиявии барои рушди соҳаи иҷтимоӣ пешбинишуда мегардад.

Дар натиҷа проблемаҳои иҷтимоии ҷамъият тезутунд шуда, дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ монеа мешаванд.

Бояд таъкид кард, ки афзоиши падидаҳои коррупсионӣ дар кишвар ба рейтинги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ таъсири манфӣ расонида, ба ҷалби сармояи хориҷӣ, ки иқтисодӣ кишвар аз он вобастагӣ дорад, таъсир мерасонад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва сармоягузoron ба он кишварҳое, ки хизматчиёни давлатӣ ба коррупсия дастдоранд, сармоягузорӣ кардан намехоҳанд.

Ҳамин тариқ бояд қайд кард, ки афзоиши минбаъдаи коррупсия дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як таҳдиди воқеӣ ба амнияти иқтисодии кишвар табдил меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сабабҳои субъективӣ ва объективӣ ба афзоиши падидаи коррупсия мусоидат карданд. Илова бар ин ба коррупсияи густурда дар кишвар нооромиҳои шаҳрвандӣ дар кишвар, инчунин шаклҳои давраи гузариш таъсир расониданд. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки шумораи ҷиноятҳои коррупсионӣ дар иқтисодиёти таъғйирёбанда якбора меафзояд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз онҳост.

Дар ин бора роҳбари Маркази САҲА, сафир Маркус Мюллер дуруст гуфтааст: «Мушкилоти коррупсия ҷанбаи байналмилалӣ, хусусияти фаромиллӣ пайдо кардааст. Вай дар бисёр мамлакатҳо сарфи назар аз системаи сиёсӣ, дараҷаи тараққиёти иқтисодиёт вучуд дорад. Ба ҷуз он, ки дар давлатҳои давраи гузариш ин мушкилот дардноктар, тезу тундтар, мушкилтар аст, зеро коррупсия пешрафти ислохотро суст мекунад, чун вазн бар гардани соҳибкоруни сармоягузoron меовезад, камбизоатиро ба вучуд меорад ва ба истиснолияти иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ таҳдид мекунад».

Дар солҳои истиснолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ, татбиқи сиёсати «дарҳои кӯшода», либерализатсияи муносибатҳои иқтисодӣ ба ташаккули сектори ниҳонии иқтисодиёт мусоидат намуданд. Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи ҷанги бародаркушии шаҳрвандӣ дар марҳилаҳои аввал механизмҳои муассири танзими равандҳои дар боло зикршуда мавҷуд набуданд. Ин ҳолигоҳ ба ташаккули фазои мусоид барои рушди ришвахурӣ дар идораи давлатӣ ва дар натиҷа коррупсияи густарда мусоидат кард.

Илова бар ин дар ин давра самаранокии пасти ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла дар самти мубориза бо ҷиноятҳои коррупсионӣ ба афзоиши коррупсия мусоидат кардааст. Дигар муҳимтарин сабаби афзоиши падидаҳои коррупсионӣ дар кишвар номуқаммалӣ ва татбиқи сусти заминаи меъёрии ҳуқуқии мубориза бо коррупсия мебошад. Илова бар ин, афзоиш ва идомаи коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳи пасти саводнокии ҳуқуқии аҳолии кишвар рабт дорад. Сабаби дигари муҳимтарини ин падида бо сатҳи баланди огоҳии ҷомеа аз зухуроти коррупсионӣ ва иштироки ғайрифайол дар тадбирҳои мубориза бо онҳо алоқаманд аст. Бинобар ин, тадбирҳои асосии мубориза бо коррупсия аз ҷониби Агентии назорати молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ваколатдор амалӣ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар мавриди мубориза бо коррупсия аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, сохторҳои ваколатдор, инчунин ҷомеаи шахрвандӣ сӯҳан ронда бояд гуфт, ки натиҷаҳои ҷорабиниҳои гузаронидашуда кифоя нест, зеро ҷунон ки таҷриба ва вазъи кунунии ин масъала нишон медиҳад, сохторҳои дар боло зикршуда барои ошкор ва бартараф намудани сабабу шароите, ки боиси сар задани коррупсия мегарданд, муборизаи беамон мебаранд, аммо ин кифоя нест. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаҳои коррупсионӣ дар тамоми сохторҳои ҳокимияти давлати ва ғайридавлати паҳн шудааст.

Бар асоси ин падидаи номатлуб коррупсия дар тамоми бахшҳои иқтисоди миллӣ ва мақомоти давлатӣ дар роҳи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва суботи макроиқтисодӣ, инчунин дар самти татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои азим монеаҳои хеле ҷиддӣ ба вучуд меорад, яъне дар шароити кунунӣ “Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ба манфиатҳои иқтисодии миллӣ, инчунин ба манфиатҳои таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба таври кофӣ нест. Аз ин рӯ, вазъи кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон проблемаи мубориза бо коррупсияро ба мадди аввал гузошта, онро ба яке аз вазифаҳои муҳимтарини мақомоти ваколатдор ва намоёндагони ҷомеаи шахрвандӣ табдил дадан лозим аст.

Бояд тазаққур дод, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои мубориза бо коррупсия дар кишвар таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир менамоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар ҷаласаи тантанавӣ бахшида ба 20-солагии таъсисёбии Шӯрои ҷамъиятӣ дар назди аъзои он қайд карданд: «Яке аз таҳдидҳо ки метавонад ба раванди рушди устувори давлат монеа шуда, ба эътибори байналмилалӣ он таъсири манфӣ расонад, коррупсия мебошад. Барои мубориза бо ин падидаи номатлуб дар кишвар тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ фароҳам оварда шудаанд. Давлат ва Ҳукумати кишвар аз рӯзҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ мубориза бо коррупсияро самти афзалиятноки ғаёлияти худ эълон намуда, ҷиҳати ташаққули сиёсати давлатии зиддикоррупсионӣ ва таъсиси сохтори давлатӣ як қатор тадбирҳои заруриро амалӣ намуданду шароити мусоид барои муқовимати самаранокии ин зухурот таҳия намудаанд. Имрӯз зарур аст, ки ҷомеаи шахрвандӣ аз мубориза барои паст кардани сатҳи коррупсия дар канор намонад ва дар муқобила бо ин падидаи нанговар бештар бо сохторҳои давлатӣ ҳамкорӣ кунад. Дар ин замина Шӯрои ҷамъиятӣ метавонад ҳамчун пайвандгари ҷомеаи шахрвандӣ ва мақомоти давлатӣ нақши муҳим бозад. Барои амалӣ намудани ҷунин тадбир мо воситаҳои зиёди таблиғотии муассир дорем, ки яке аз онҳо арзишҳои маънавии халқи мост. Истифодаи мақсаднок аз сарвати маънавии халқи мо яке аз воситаҳои асосии мубориза бо коррупсия маҳсуб мешавад, ки шахрвандон, махсусан ҷавононро ба шукргузори, қаноатмандӣ, меҳнати ҳалол ва меҳнатдӯстӣ равона месозад [2].

Бо вучуди уҳдадорӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба имзо ва тасвиби Конвенсияи СММ алайҳи коррупсия, ин кишвар барои “талаб ё талаби ришва”, ҳамчунин “пешниҳод”, “ваъда” ва “додан”-и ришва ба ғойдаи шахсони сеюми поквичдон ҷинояти нотамои номида ба қонунгузориҳои миллӣ дохил карда аст.

Конвенсияи зидди коррупсия (UNCAC) санади ҳуқуқӣ мебошад, ки аз ҷониби СММ 31 октябри соли 2003 қабул шуда, 14 декабри соли 2005 эътибор пайдо кардааст, ҳадафҳои асосии зеринро дорад:

- андешидани чораҳои дахлдор, ки ба пешгирии сари вақт ва самараноки зухуроти коррупсионӣ мусоидат мекунад;
- фароҳам овардани шароит ва дастгирии ҳамкориҳо дар сатҳи байналмилалӣ ва расонидани ёрии ҳамаҷонибаи техникӣ дар пешгирӣ ва мубориза бо коррупсия;
- тарғиби дасту дили пок ва вичдони тоза, масъулиятшиносӣ, инчунин дуруст ба роҳ мондани корҳои давлатӣ ва моликияти ҷамъиятӣ.

Дар ин ҷо пешрафтеро, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мутобик гардонидани қонунгузорӣ ба тавсияҳои даври дуюм ва стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо коррупсия ба даст овардааст, қайд кардан бамаврид аст, аммо то вақтҳои охир моҳияти мафҳуми «фоидаи беасос» ба моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятӣ ҳамчун унсури пора дохил карда намешуд.

Бояд гуфт, ки сарфи назар аз натиҷаҳои бадастомада дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо коррупсия, инчунин тавсияҳои асосӣ мутобик гардонидани шаванд. Тибқи талаботи стандартҳо аз эътирофи қонундони созмонҳои байналмилалӣ, инчунин шахсони мансабдори кишварҳои хориҷӣ ҳамчун субъекти ҷиноятҳои коррупсионӣ истиқбол карда мешавад. Илова бар ин, ташкили комиссияи байниидоравӣ оид ба мутобикгардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилӣ ба талаботи Конвенсияи СММ алайҳи коррупсия истиқбол аст.

Дар ҷараёни ислоҳоти қонунгузорӣ дар Тоҷикистон дар танзими тартиби мусодира ба пешравиҳои назаррас ноил гардид. Ҳамин тариқ мусодира дигар танҳо ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин ва мусодираи молу мулк, ки моликияти маҳкумшуда мебошад, татбиқ намегардад. Қонунгузори амалкунанда мусодираи маблағҳо ва даромадҳо, ки аз ҷиноятҳои коррупсионӣ ба даст омадааст, инчунин воситаҳо ва воситаҳои содир намудани кирдори коррупсионӣ пешбинӣ менамояд. Мусодираи даромади конвертацияшуда ва имтиёзҳо аз даромад низ тибқи қонуни ҷорӣ имконпазир гардид. Сарфи назар аз натиҷаҳои мусбӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд барои татбиқи баъзе меъёрҳои тавсияи даври дуюм як қатор тадбирҳои мушаххас андешад. Дар ин ҷо муҳим аст, ки ҳулоса ва пешниҳодҳои гурӯҳи байниидоравӣ дар таҳия ва ворид намудани тағйироту иловаҳои қонунҳои мавҷуда ва дар оянда дар амал истифода шаванд.

Дар гузориш зикр мегардад, ки талошҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқро бештар ба ошкор ва тафтиши бомуваффақияти ҳуқуқвайронкуниҳои мураккаби коррупсионӣ равона кардан зарур аст, ки ин ташкили механизми муассири қори ҳашмгин оид ба ошкор ва тафтиши ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсиониро талаб мекунад. Кӯшиши мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд ба соҳаҳои хариди давлатӣ, иҷозатномадиҳӣ, консессияҳо ва ғайра равона карда шавад, зеро онҳо бештар ба коррупсия майл доранд.

Дар баробари ин, барои бомуваффақият кушодани ҷиноятҳо аз манбаъҳои гуногуни иттилоот, аз ҷумла воситаҳои ахбори омма, маълумоти хадамоти андоз, палатаи ҳисоб ва аудиторҳои хусусӣ, инчунин гузоришҳо оид ба амалиёти шубҳанок аз Бонки миллӣ истифода кардан зарур аст. Муҳим аст, ки таҷрибаи пешқадами тафтиши ҷиноятҳои коррупсионӣ истифода шавад. Ин метавонад ба кам кардани хароҷот барои ҷамъовариҳои далелҳои зарурӣ барои ҷиноятҳои коррупсионӣ мусоидат кунад.

Ҳамзамон мақоми ваколатдор оид ба мубориза бо коррупсия бояд бо таҷҳизоти зарурии махсусгардонидашуда таъмин бошад, инчунин қонундони ин раёсат дорои таҳассуси баланд бошанд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки курсҳои мунтазами мубориза бо коррупсия барои баланд бардоштани малакаи хизматчиёни давлатӣ ва шӯъбаҳои мубориза бо коррупсия ва намоёндогони сохторҳои қудратӣ дар гузориш баҳои мусбат гирифтаанд. Бинобар ин зикр мегардад, ки чунин тадбирҳо бояд дар оянда низ идома дода шаванд.

Дар Тоҷикистон ба ҷилавгирӣ аз коррупсия, бахусус ҳангоми таъини масъулин ба вазифаҳои воҳидҳои сохтории мақомоти давлатӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мешавад. Бо вучуди ин, захираҳои вазифаҳои пешгирии коррупсияи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ҳанӯз ба кадрӣ кофӣ инкишоф наёфтааст, ки он ҳамчун як мақоми махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия, пеш аз ҳама бояд мақоми ҷамоаҳангсоз дар соҳаи пешгирии коррупсия бошад.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳияи кодексҳои махсуси ахлоқии хизмати давлатӣ таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад. Аммо ягон далели мушаххасе вучуд надорад, ки ин кодексҳо ба мансабдорони давлатӣ дар ҳалли баҳсҳои ахлоқӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизмати худ чи кӯмак мекунад. Дар тамоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсис додани комиссияҳои ахлоқӣ оид ба назорати риояи Кодекси одоби хизматчиӣ давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ шояд тасдиқ аст, аммо фаъолияти ин комиссияҳо мутабик карда намешавад, ваколатҳои ин комиссияҳо ҳале маҳдуд аст. Гап дар сари он аст, ки дар аксар мавридҳо қарордои ин комиссияҳо аз тарафи роҳбари мақомоти давлатӣ яққа-дастӣ бекор карда мешаванд. Илова бар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол системаи пешгирӣ ва назорати бархӯрди манфиатҳо мавҷуд нест, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқ бошад.

Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд, аммо бояд гуфт, ки барои ин қонун санадҳои зерқонунӣ ҳанӯз қабул нашудаанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин бояд қонунгузори амалкунадаро дар соҳаи хариди давлатиро бо дарназардошти меъёрҳои байналмилалӣ бознигарӣ намояд. Ин самт дар ҳоле муҳим аст, ки ҳоло вазифаи назорат ва иҷрои мустақими хариди давлатиро як ниҳод иҷро мекунад, ки аз нуқтаи назари зиддикоррупсионӣ бадхоҳона ҳисобида мешавад.

Муҳим он аст, ки воқеан хариди давлатӣ тибқи талаботи қонуни мазкур сурат гирифтааст. Инчунин системаи ҳисоботдиҳӣ тақмил дода, шаффофияти хариди давлатӣ таъмин карда шавад.

Бар асоси натиҷаҳои мониторинг дар ҷаҳорҷӯби тавсияҳое, ки қаблан дар самти мубориза бо коррупсия дар мақомоти судӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон расида буд, пешрафти назаррасе дида намешавад, аз ҷумла:

- воқеан тартиби қаблии интиҳоб ва озод кардани судяҳо амалан тағйир наёфтааст;
- таҷрибаи тасодуфӣ тақсим кардани парвандаҳои ҷиноятӣ ҳеҷ гоҳ ҷорӣ нашудааст;
- дар татбиқи тавсия дар бораи зарурати бознигарии меъёрҳои ахлоқии мавҷудаи мақомоти судӣ тағйироти ҷиддӣ ба назар намерасад;
- мусаллам аст, ки тибқи меъёрҳои қунии байналмилалӣ то ҳол ҳокимияти судӣ қомилан мустақил нест ва судяҳо озодии кофӣ барои мустақилона қабули қарор надоранд.

Бар асоси ин ба Тоҷикистон тавсияи нав содир шуд.

Дар шароити Тоҷикистон коррупсия ба яке аз омилҳои ҷиддӣ табдил шудааст, ки ҷолибияти сармоягузори бахшҳои мухталифи иқтисоди қишлоқ меҳна. Илова бар ин, густариши коррупсия ба вазъи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар таъсири ҷиддӣ мерасонад. Афзоиши коррупсия ба муҳити тичорат таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷа ин омилҳо самарҳои системаи идоракунии давлатиро ҳале қам мекунад.

Дар шароити густардаи коррупсионӣ дар кишвар пешбурди тичорат бесамар мегардад. Ба ибораи дигар дар шароити сатҳи баланди коррупсия соҳибқори иҷтимоӣ ниғаронидашуда аз бозор ғайраравида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои пешгирӣ ва мубориза бо коррупсия аҳамияти қомил дода мешавад. Пеш аз ҳама, дар сохторҳои зиддикоррупсионӣ дар самти таъини шахсони масъул қорҳои зиёде анҷом дода мешавад. Дар баробари ин бояд гуфт, ки дар сохтору воҳидҳои Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия захираҳои воситаҳои асосии пешгирии зухуроти коррупсионӣ ба кадрӣ кофӣ таҳия нашудаанд.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, дар соҳаи хизмати давлатии ҷумҳурӣ оид ба омода намудан ва дар амал татбиқ намудани кодексҳои

махсуси ахлоқи кишвар корҳои зиёде анҷом дода шуданд. Аммо дар амалияи ҷаъолияти хоҷагӣ натиҷаҳои татбиқи ин кодексҳо дар ҳалли масъалаҳои иҷроӣ вазифаҳои хизматӣ ҳанӯз маълум нест. Яке аз марҳалаҳои муассири татбиқи Кодекси ахлоқи хизматчиӣ давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили гурӯҳҳои корӣ ва комиссияҳои оид ба ахлоқ дар тамоми мақомоти давлатӣ мебошад.

Бояд тазакур дод, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи муассир ва сохторҳои дахлдори пешгирӣ ва назорати ҳолатҳои низоъӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ ба роҳ монда шудааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бо коррупсия тадбирҳои ҷиддие меандешад, аммо он ҳамчунон хатари ҷиддӣ ба амнияти иқтисодии кишвар ва монеаи боздоранда аз пешбурди соҳибкорӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, густариши коррупсия ба пешрафти иқтисоди кишвар монеъ шуда, вазъи иҷтимоию иқтисодии кишварро бадтар мекунад. Илова бар ин, ба обрӯи кишвар дар арсаи байналмилалӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамин тариқ таҳлил нишон медиҳад, ки муҳимтарин сабабҳои паҳншавии коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд:

1. Номукамалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи мубориза бо коррупсия.
2. Афзоиши шумораи аппарати идоракунии, ваколатҳо ва роли онҳо дар ҳаёти ҷамъиятию хоҷагидорӣ.
3. Ҷаъолияти нокифояи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва судҳо дар мубориза бар зидди коррупсиявобаста ба муносибатҳои коррупсионӣ. Дар ҳамин ҳол, аксари мансабдорони коррупсионӣ бечазо мемонанд.
4. Набудани шаклҳои самарабахши назорати ҷамъиятӣ, институтҳои демократӣ паст будани саводнокии ҳуқуқӣ, мавҷудияти худсарӣ дар қори мансабдорони давлатӣ, ки метавонад ба ҳамдастии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ҷиноятҳои муташаккил мусоидат намояд;
5. Назорати мақомоти давлатии худидоракунии маҳаллӣ, ҷудо кардани онҳо аз интиҳобкунадагон ва ВАО.
6. Қоҳиши фарҳангу ахлоқи мардум, вақте ки пул қариб ягона арзиши шуури ахлоқи омма мегардад ва ғайра.

Принсипҳо ва усулҳои асосии мубориза бо коррупсия аз сабабҳои он бармеояду чунин унсурҳоро дар бар мегирад:

1. Баробарии ҳама дар назди қонун ва суд. Риояи ин принсип дар мубориза бо коррупсия хеле муҳим аст, аммо дар ҳаёти реалӣ ин қоида барои доираи муайяни одамон қор намекунаду қафолати риояи ин принсип ҷаъолияти зиддикоррупсионии ҷомеа ва воситаҳои ахбори омма мебошад.
2. Таъмини танзими аниқи ҳуқуқи ҷаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, қонуният ва шаффофияти ҷаъолияти онҳо, назорати давлатӣ аз болои он ва ҷалби ташкилотҳои ҷомеаи шахравандӣ ба ҷаъолияти зиддикоррупсионӣ, ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ дар соҳаи риояи қонунгузори зиддикоррупсионӣ, таъсиси механизми муассири экспертизаи зиддикоррупсионӣ бояд мавқеи махсус дода шавад, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, татбиқи ҷораҳо оид ба қам қардани қардиши пули нақд ва муқовимат ба қонунигардонии маблағҳои ғайриқонунӣ ба даст овардашуда.
3. Такмили сохтори аппарати давлатӣ, қори қадрҳо ва тартиби ҳалли масъалаҳое, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеи ва ҳуқуқӣ дахл мекунанд [5].

Тибқи назарияи институтсионалӣ, коррупсия ҳамчун институти иҷтимоӣ амал мекунад. Аз ин рӯ, коррупсия бо дигар ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ, баҳусус бо сохторҳои иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва сиёсӣ робитаи зич дорад.

Аломатҳои асосии коррупсия ҳамчун институти иҷтимоӣ инҳоянд:

Пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки коррупсия вазифаҳои иҷтимоиро иҷро мекунад аз ҷумла, содда қардани робитаи байни субъектҳои муносибатҳо, инчунин содда қардани тартиби қабули қарорҳои идоракунии.

Дуюм он ба тақсимои нақшҳои иҷтимоӣ дар байни субъектҳо мусоидат мекунад.

Сеюм, ин падида ба муайян қардани арзиши баъзе хизматрасониҳо мусоидат қард.

Коррупсия падидаест, ки хусусияти хоси мутобиқшавӣ, таъғийр додан ва такмилро дорад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ гирифтори коррупсия аст, аз ин рӯ, онҳо на ҳамеша имкони муқобили ин падидаи номатлубро доранд.

Коррупсия аз марзҳои миллӣ мегузарад ва мубориза бо он бархӯрди глобалиро талаб мекунад. Маблағҳои пас аз "шустушӯ" ба чараёнҳои молиявии ҷаҳонӣ ва миллӣ дохил шуда, ниҳодҳои давлатӣ ва байналмилалӣро ҳалалдор мекунанд [6].

Яке аз хусусиятҳои хоси падидаи коррупсия аломати равонии он мебошад. Ин нишона пеш аз ҳама, дар рафтору кирдори аҳолии зоҳир шуда, дар сурати мавҷуд набудани муборизаи мунтазами зидди коррупсия, ба густариши коррупсия мусоидат мекунад. Бояд таъakkур дод, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи муассир ва сохторҳои дахлдори пешгирӣ ва назорати ҳолатҳои низоӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ ба роҳ монда шудааст.

Воқеан, қайд кардан зарур аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мубориза бо коррупсия дар заминаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардуми кишвар кӯшишҳои зиёдеро ба сомон расонидаасту, идома дорад.

АДАБИЁТ

1. Бобокалон О.К., Рустамова Н.Н. Формы правления коррупции //Таджикистан и современный мир. Вестник ЦСИ №2 (6) 2005 ст 40-44.
2. Маҳмадов Қ.Ф., Юсупов С.Ш.- Маҷмӯи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ оиди мубориза бар зидди коррупсияи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: Матбуот 2008, с-136-173.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон- дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳури 21 декабри соли 2021 шаҳри Душанбе.”
4. Полщук Л., Щетинин О., Шестоперов О. Посредники между частным сектором и государством: содействие бизнесу или сочувствие коррупции? // Вопросы экономики. 2008. № 3. С. 106-123.
5. Розинский И. Иностранные филиалы и национальные интересы// Вопросы экономики. 2008. № 5. С. 36-50.
6. Сомонаи расмӣ; Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://www anticorruption.tj>

УДК 338.001.36

Нусратзода М. Н., Нусратуллозода Н. Н.

ТАЪСИРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӮӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Мақола ба зарурияти технологияҳои иттилоотӣ дар рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ бахшида шудааст. Қайд карда шудааст, ки соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти эҷодӣ арзёбӣ намуд, ки ба ҷустуҷӯи соҳаҳои нави маблағгузорӣ, ташкили маҳсулоти нав ва мукамал намудани онҳо, истехсол, пешравиӣ афзалиятҳои худӣ, истифодаи самаранокӣ имкониятҳои гуногун барои гирифтани даромад равона гардидааст. Дар мақола бартариатҳои ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ бо соҳибкорӣ ба таври васеъ дида бурмада шудааст, ҳамзамон оиди шумораи соҳибкорони инфиродӣ ба қайд гирифташуда тибқи патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди ҷумҳурӣ соли 2024 таҳлил гузаронида шудааст. Инчунин, муаллифон саҳми технологияи иттилоотӣ дар рушди

соҳибкори инноватсиониро муайян намуда, роҳҳои ҳалли мушкилоти ҷойдоштаро пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: технологияи иттилоотӣ, соҳибкорӣ, корхона, ташаккул, рушд, инноватсия, маҳсулот, мушкилот, масъалагузорӣ, автоматикунонӣ, амнияти иттилоотӣ

Нусратзода М. Н., Нусратуллозода Н. Н.

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Статья посвящена необходимости информационных технологий в развитии инновационного предпринимательства. Отмечено, что предпринимательство можно оценить как творческую деятельность, направленную на поиск новых направлений инвестирования, создание новых продуктов и их совершенствование, производство, продвижение собственных преимуществ, эффективное использование различных возможностей для получения дохода. В статье широко рассматриваются преимущества интеграции информационных технологий с предпринимательством, а также проводится анализ количества зарегистрированных индивидуальных предпринимателей по патентам и свидетельствам в республике в 2024 году. Авторами также выявлен вклад информационных технологий в развитие инновационного предпринимательства и предложены пути решения существующих проблем.

Ключевые слова: информационные технологии, предпринимательство, предприятие, формирование, развитие, инновация, продукт, проблема, решение проблем, автоматизация, информационная безопасность.

Nusratzoda M. N., Nusratullozoda N. N.

THE IMPACT OF INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

The article is devoted to the need for information technology in the development of innovative entrepreneurship. It is noted that entrepreneurship can be assessed as a creative activity aimed at finding new areas of investment, creating new products and improving them, producing, promoting their own advantages, and effectively using various opportunities to generate income. The article broadly examines the benefits of integrating information technology with entrepreneurship, and also analyzes the number of registered individual entrepreneurs with patents and certificates in the republic in 2024. The authors also identified the contribution of information technology to the development of innovative entrepreneurship and proposed solutions to existing problems.

Keywords: information technology, entrepreneurship, enterprise, formation, development, innovation, product, problem, problem solving, automation, information security.

Дар шароити имрӯза низоми ҳуҷҷатгузории электронӣ ва корҳои ташкилию самаранок истифодабарии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ҳамзамон ҷоринамоии он дар тамоми соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар гузаронида шуда истодааст. Ҳоло унсурҳои алоҳидаи раванди коркарди иттилооти иқтисодӣ ба зиннаҳои баланди ташкилӣ ва алоқаи байниҳамдигарӣ расидаанд. Ин имконият медиҳад, ки тамоми воситаҳои коркарди ахбор дар объекти иқтисодии мушаххас бо мафҳуми системаи иттилооти иқтисодӣ муттаҳид карда шавад.

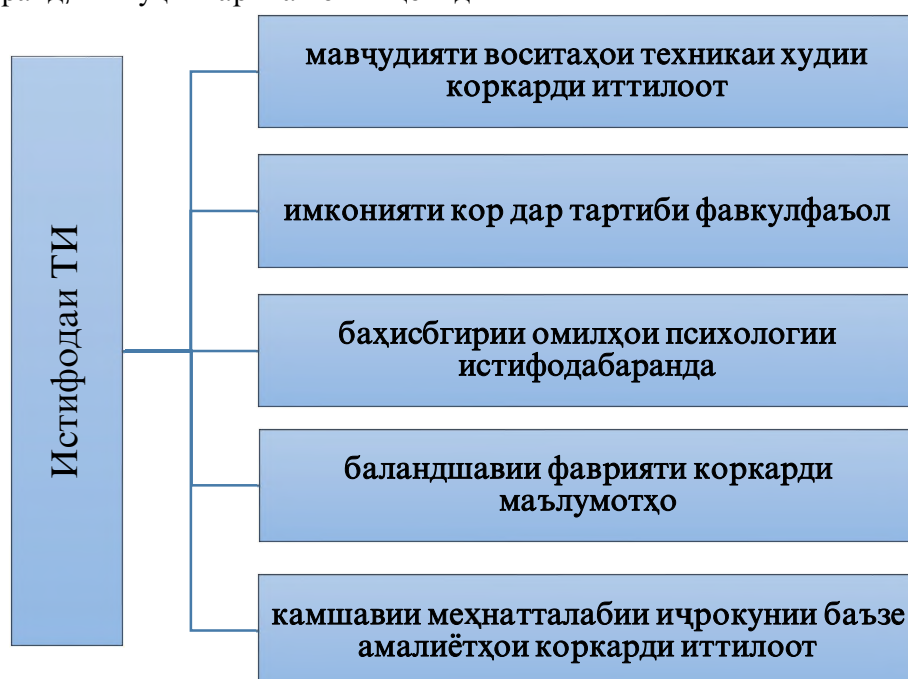
Дар ин росто қайд кардан ба маврид аст, ки масъалаҳои асосии коркарди принципҳо ва тарзҳои умумии истифодабарии компютерҳо барои таҳлилу коркарди маълумотҳои оммавӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Яке аз роҳҳои асосӣ ва имконпазири ҳалли масъалаи мазкур ташкили ҷойҳои корӣ дар шакли автоматикунонӣ ба шумор

меравад, ки барои коркарди саривактӣ ва дурустии маълумотҳо равона карда шудааст. Ин моро водор месозад, ки низомии идоракунии иваз карда шуда, роҳҳои идоракунии навин бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ пеша карда шавад. Автоматизунонии ҷойҳои корӣ ба мо имконият медиҳад, ки бо истифода аз технологияи ғайримарказонидашуда раванди корро ба роҳ монем. Технологияи коркарди ғайримарказонидаи ахбори иқтисодӣ худ ҷойгиркунии воситаҳои техникаи ҳисоббарор, дар ҷойҳои пайдоиши ахбори ибтидоӣ ва истеъмоли ахбори натиҷавӣ дар системаҳои идоракунии наздик ва истифодаи онҳо барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ дар ҷойҳои пайдоишашон мебошанд.

Дар шароити технологияи ғайримарказонида, ҳар як мутахассис системаи иттилоотии иқтисодиро дар ҷои кории худ иҷро менамояд. Дар ин вақт имконияти коркарди тақсимшудаи ахбори иқтисодӣ ба даст меояд. Коркарди тақсимшудаи ахбор чунин маъно дорад, ки вазифаҳои идоракунии дар байни мутахассисони мувофиқ тақсим карда шуда, ҳар як мутахассис-иқтисодчӣ коркарди ахбор ба ҷаъолияти худ тааллуқдоштаре, бевосита амалиётҳои ба ҷаъолияти худ тааллуқдоштаре дар ҷои кории худ иҷро менамоянд.

Дар давраи иқтисодиёти бозоргонӣ талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорони донишҳои технологияҳои иттилоотӣ, ки коркарди маълумотҳо ба таври навин иҷро карда метавонанд, меафзояд. Ҷаъ тавре, ки ба ҳамагон маълум аст, айни ҳол тараққиёти дилхоҳ соҳаре бе таҳлили саривактии ахбор тасаввур кардан ғайриимкон аст, чунки коркард ва истифодаи он танҳо бо як самт сурат мегирад [12].

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар хусусан ҷаъолияти соҳибкорӣ бартарихи зиёд доранд, ки муҳимтаринашон инҳоянд.

Расми 1. Бартарихи технологияи иттилоотӣ

Ҷаъ тавре, ки аз расми мазкур бар меояд дар мадди аввал воситаҳои техникаи худии коркарди иттилоот зарур аст ва он имконият фароҳам меорад, то истифодабаранда дар раванди соҳибкорӣ ҷаъолияти худро дар тартиби инфиродӣ ба роҳ монад. Ҷамзамон имкониятҳои баландшавии ҷаврияти коркарди маълумотҳо ва камшавии меҳнати зиёд аз бай бурда мешавад.

Дар шароити кунунӣ ҷаъолияти соҳибкорӣ аз технологияҳои иттилоотӣ вобастагии калон дорад. Аз солҳои 1990 ва минбаъда сар карда мо мушоҳида намуда истодаем, ки ҷаъолияти соҳибкорӣ бе истифодаи технологияи иттилоотӣ самарайи хуб навода истодааст.

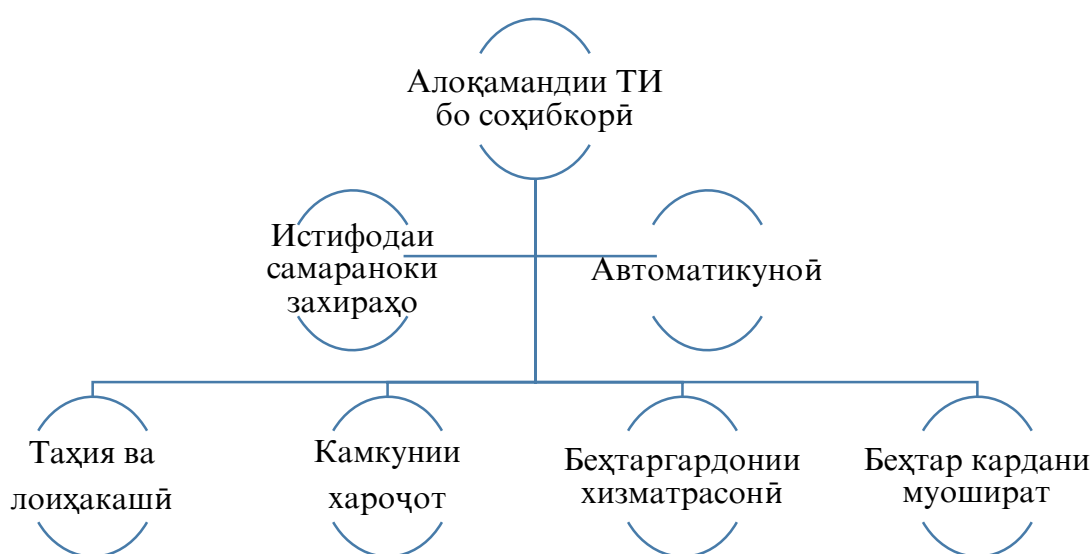
Технологияи иттилоотӣ аз нақши маҳдуд ба дастгирии маъмурӣ ба як унсуре табдил ёфт, ки дар тичорати асосии корхонаҳо муттаҳид шуда, бо ҳадамот ва маҳсулот муттаҳид шудааст ва баъзан ба ҳуди тичорат табдил меёбад (мисли мағозаҳои виртуалӣ дар Интернет, ки истеъмолкунандагон метавонанд хидматҳо ва молҳоро харидорӣ намоянд).

Ҳамин тавр, раванди такмилдиҳии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар соҳаи мазкур оғоз ёфтааст.

Чӣ тавре Орлов М. А. дар кори худ қайд менамояд "...технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар кори корхонаҳо нақши калонро мебозанд, чунки онҳо ба баландбардории фаъолияти корӣ ва дар бозор дар шароити рақобатпазирӣ фаъолият намудан шароити мусоид фароҳам меорад" [9].

Вобаста ба ин қайд намудан ба маврид аст, ки самаранок истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ дар раванди соҳибкорӣ на танҳо ба соҳибкор осони меорад, балки корӣ муштариёро низ осон мегардонад. Қобили зикр аст, ки самаранок истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ дар доираи васеи равандҳои тичоратӣ, аз оғози хидматҳо ва маҳсулоти нав то таҳлили натиҷаҳо ва рушди стратегия бештар истифода мешаванд.

Дар расми навбатӣ мо ҳамгироии технологияи иттилоотиро бо соҳибкорӣ дида мебароем.

Расми 2. Бартариятҳои ҳамгироии ТИ бо соҳибкорӣ

Албатта он гуфтаҳое, ки дар расм оварда шудааст, барои такмилдиҳии соҳибкорӣ кумаки калони ҳудро мерасонад.

Истифодаи самараноки захираҳо. Технологияи иттилоотӣ имкон фароҳам меорад, ки маҳсулноқӣ зиёд карда шуда, хароҷотҳои истеҳсоли кам карда шаванд.

Автоматизунонидашуда. Бо истифода технологияи муосир, бисёр равандҳоро тавассути ҳалли барномавӣ омили инсониро аз байн бурда, фаъолиятро дақиқтар менамояд ва ба ин васила захираҳоеро, ки барои иҷрои амалиёти муқаррарӣ сарф мешуданд, аз байн мебарад.

Таҳия ва лоиҳакашӣ. Системаҳои иттилоотии таҳлил барои суръат бахшидан ба равандҳои эҷоди маҳсулот ва хидматҳои нав, таҳия ва татбиқи системаҳо ва ҳалли онҳо кӯмак мекунаанд.

Кам кардани хароҷот. Технологияи иттилоотӣ метавонад хароҷотро коҳиш диҳад, масалан, тавассути мукаммалгардонии логистика, нигоҳдорӣ ва фурӯши мол.

Баланд бардоштани хизматрасонӣ. Чорӣ намудани ботҳо имконият фароҳам меорад, ки бе таъсири омилҳои инсонӣ кор ба роҳ монда шавад. Системаҳои автоматикунонидашудаи қабули дархостҳо дар бораи пешрафти кор боварии муштариёро зиёд мегардонад ва эътибори ширкатро мустаҳкам менамояд.

Беҳтар кардани муошират дар дохили ширкат. Технологияи иттилоотӣ дар тичорат метавонад муоширатро дар дохили ширкат ва берун аз он осонтар намояд. Чатҳои дастгирӣ, видеоконфронсҳо, мессенчерҳои корпоративӣ ва почтаи электронӣ иртиботро бо кормандон, мизоҷон ва шарикон метезонад ва самаранокии онро таъмин менамояд.

Ногуфта намонад, ки равандҳои инноватсионӣ пурра аз технологияҳои иттилоотӣ вобастагии калон дорад. Инчунин доир ба баҳри чорӣ намудани инноватсия дар соҳаҳои мухталифи кишвар аз ҷониби ҳукумати мамлакат як қатор қарорҳои санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ қабул карда шудааст, аз қабили: Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015, 3.12.2004 таҳти №469, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» 26 июли соли 2014 таҳти № 1107 қабул карда шудааст, ки дар он сирри тичоратӣ ва иттилооти махфӣи субъекти соҳибкорӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз карда мешавад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ» 2 январи соли 2025 таҳти № 2119 қабул карда шудааст.

Соҳибкории инноватсионӣ худ як навъ фаъолияти тичоратие ба шумор рафта, мақсад аз он гирифтани фоида аз ҳисоби эҷоди навиғариҳои техникаву технологӣ ва паҳн намудани навоарӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ба шумор меравад [4].

Дар шароити имрӯза тамоми фаъолияти инноватсиониро соҳибкорӣ шуморидан мумкин аст, ки бо чунин маҳакҳо асос ёфтаанд:

- *кофтукоби ақидаҳои нав (аз маҳсулоти нав то сохтори нав) ва баҳодихӣ ба онҳо;*
- *ҷустуҷӯи захираҳои лозимӣ;*
- *ташкил ва идоракунии корхона;*
- *гирифтани даромади пулӣ ва қаноатмандӣ аз натиҷаҳои бадастомада.*

Бозоров Ш.Ш. дар тадқиқотҳои гузаронида худ қайд менамояд, ки "...тамоми намуди соҳибкорӣ инноватсионӣ ба шумор меравад, танҳо он соҳибкориеро инноватсионӣ шуморидан мумкин аст, ки дар натиҷаи ба роҳ мондани истехсолот, истифода ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият медиҳад" [4].

Аз ин лиҳоз гуфтан ба марид аст, ки навоарӣ яке аз функсияҳои асосии соҳибкорӣ ба шумор меравад.

Аз рӯи ақидаи Й. Шумпетер «...вазифаи соҳибкор аз тақмилу таҷдид ва бартарияти усулҳои истехсолот бо роҳи чорӣ намудани ихтироъҳо, истифодаи технологияҳои нав барои истехсоли молу маҳсулоти нав ё молу маҳсулоти пештара мебошад. Вале ҳамаи ин бояд тавассути усулҳои нав, тавассути сарчашмаҳои нави ашъи хом ё бозори нави маҳсулот, ҳатто то таҷдиди соҳаи пешина ва ташкил намудани соҳаи нави саноат амалӣ карда шавад...» Ҳамин тариқ, Й. Шумпетер хулоса менамояд, ки навоарӣ ва наvgонӣ ҷузъҳои таркибии соҳибкорӣ мебошанд [4]. Соҳибкориро дар шароити имрӯза бе самаранок истифодабарии технологияи иттилоотӣ пеш бурдан ғайриимкон аст, чунки тамоми хариду фуруш аз технологияи иттилоотӣ вобаста мебошад.

Шароитҳои технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба таҳияи стратегияҳои асосии баланд бардоштани самаранокии субъектҳои соҳибкорӣ таъсир мерасонанд. Соҳибкорони муосир дорои услуби махсуси инноватсионии рафтори иқтисодӣ мебошанд, ки ба ҷустуҷӯи доимии имкониятҳои нав, таваҷҷӯҳ ба навоарӣ ва қобилияти ҷалб ва истифода бурдани захираҳо аз манбаъҳои гуногун барои ҳалли вазифаи додашуда асос ёфтааст [11]. Муассисони мактабҳои соҳибкории ватанӣ ва хориҷӣ истифодаи технологияҳои инноватсиониро ҳамчун хусусияти бунёдӣ ва муайянкунандаи соҳибкорӣ, ки онро аз дигар шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ фарқ мекунанд, таъкид мекунанд [6].

Дар дигар тадқиқот қайд карда шудааст, ки марҳилаи баъдииндустриалии рушди ҷомеа бо афзоиши ҳоси он дар нақши инноватсия ва ҷамъиятикунонии истехсолот

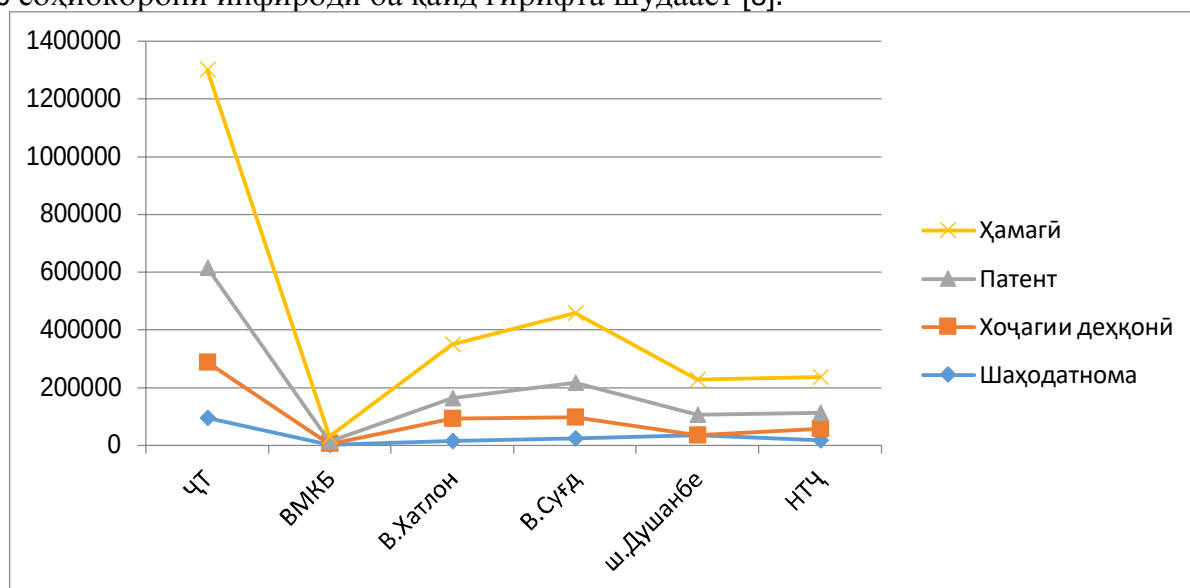
афзалиятҳои нави иқтисодиро муқаррар намуд, ҳамзамон қайд карда шудааст, ки на окилона истифода бурдани захираҳо, балки окилона гардондани худӣ шакл ва усули хоҷагидорӣ маҳаки асосии фаъолияти соҳибкорӣ мегардад [13, 14].

Гуруҳе аз муҳаққиқон ба он андешаанд, ки соҳибкорӣ инноватсиониро метавон ҳамчун як раванди махсуси инноватсионии таҳияи чизи сифатан нав, инчунин раванди иқтисодӣ, ки ба ҷустуҷӯи доимии навоарӣ, тамоюл ба ҷузъи инноватсионӣ асос ёфтааст, шарҳ дод [2]. Муваффақияти фаъолияти инноватсионӣ аз вазъи умумии иқтисодии кишвар ва стратегияи илмӣ техникаи давлатӣ, таъмини пурраи захираҳо, шароити бозор, маҳорати касбии мутахассисон ва идоракунии самаранок вобаста аст [3]. Дар шароити иқтисодёти миллии ҚТ истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкон фароҳам меорад, ки бе мушкilot ва хароҷотҳои камтарин тиҷорати худро оғоз намудан мумкин аст [1].

Роҷеъ ба гуфтаҳои олимони қайд кардан ба маврид аст, ки имрӯз, иттилоотро метавон яке аз захираҳои асосии иқтисодие ҳисоб кард, ки ба рақобатпазирӣ ширкат таъсир мерасонад, зеро ин ё он шакл, ҳама ширкатҳо дар марҳилаи кунунии иқтисодиёт бо истифодаи мустақим ё ғайримустақими технологияҳои иттилоотӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, бинобар афзоиши рақобат дар бахшҳои иқтисодиёт, ки бо истехсол ё пешниҳоди молу манфиатҳои нав ва нодир алоқаманданд, афзоиши талаботи аксари ширкатҳо ба технологияҳои иттилоотиро ҳавасманд мекунад.

Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки барои тақмилдиҳии соҳаи соҳибкорӣ инноватсионӣ зарурияти иттилоот ва технологияи иттилоотиро дуруст дарк намуда, барои ҷоринамоии он кумаки калони худро расонем.

Барои расидан ба ҳадафҳои асосӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми наватӣ қайд намуданд, ки ҷиҳати вуҷуд бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд [10]. Воқеан эълон гардидани солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия барои тақмил додани соҳибкорӣ инноватсионӣ тақони ҷиддӣ хоҳад бахшид. Ногуфта намонад, ки тибқи маълумотҳои оморӣ соли 2023 дар қаламрави кишвар 43579 корхонаҳо фаъолият менамояд, ки барои тақмилдиҳии соҳибкорӣ саҳмгузоранд [8]. Соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 686046 соҳибкорони инфиродӣ ба қайд гирифта шудааст [8].

Диаграммаи 1. Шумораи соҳибкорони инфиродии ба қайд гирифташуда тибқи патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди ҷумҳурӣ соли 2024

Чи тавре, ки аз нишондиҳандаҳои диаграмма бар меояд, шумораи соҳибкорони инфиродӣ бештар дар Вилояти Суғд ба қайд гирифта шудааст, ки 239702 нафарро ташкил медиҳад, дар ҷои дуюм Вилояти Хатлон бо 284717-нафар, НТҶ 123196-нафар, ш.Душанбе 122051 ва ВМКБ 16380-нафарро ташкил медиҳад.

Қобили зикр аст, ки барои вусъат бахшидани кор дар ин самт ва бартараф кардани мушкилотҳои ҷойдошта аз ҷоринамоии технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ вобаста мебошад.

Аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ дар ҷои корро ҳатто дар амалҳои оддитарин, аз қабили ирсоли паёми электронӣ ба корманди корхона, ташкили видеоконфронсҳо бо истифода аз технологияҳои нармафзори абрӣ барои тичорати муосир дидан мумкин аст. Муайян карда мешавад, ки нақши бунёдии онҳо дар фаъолияти муваффақонаи корхонаҳо гаронарзиш мебошад. Моҳияти нақши асосиро ҳам дар сатҳи корхона ва ҳам дар ҷомеа бо нишон додани афзалиятҳои татбиқи онҳо ошкор кардан мумкин аст, ки онро дар расми навбатӣ ба таври васеъ дида мебароем.

1. Автоматизунии равандҳои бизнес. Ин раванд боиси баландбардории ҳосилокии меҳнат ва кам кардани хароҷотҳоро таъмин менамояд. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани самаранокии амалиёт ин истифодаи системаи банақшагирии захираҳои корхона (барномаҳои махсуси ҳисобӣ) ба шумор меравад. (Барномаҳои махсуси ҳисобӣ) — системаи нармафзорест, ки ба созмонҳо дар тақмилдиҳии равандҳои асосии тичорат, аз ҷумла молия, захираҳои инсонӣ, истеҳсолот, занҷири таъминот, фурӯш ва харид бо назари ягонаи амалиётҳо кӯмак мекунад ва манбаи ягонро таъмин мекунад.

2. Ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот. Ба истифода аз технологияҳои навин корхонаҳо имконият пайдо менамоянд, ки доир ба муштариён, рақибон бозор аз манбаҳои гуногун маълумотҳои ба худ заруриро пайдо намоянд.

3. Беҳтаргардонии муносибат бо муштариён. Шабакаи Интернет ва дар умум васоити ахбори омма барои тичорат роҳҳои нави иртиботро бо муштариён таъмин менамояд ва имкониятҳои нави таблиғи маҳсулоту хизматрасониро фароҳам меорад. Корхонаҳо дар ин росто имконият пайдо менамоянд, ки молҳои худро ба таври осон ба фуруш бароранд ё баръакс молҳои ниёзи худро харидорӣ намоянд.

4. Амнияти иттилоотӣ ва кам кардани хатар раванди муайян, арзёбӣ ва идоракунии таҳдидҳо ва осебпазириҳои эҳтимолӣ, ки метавонанд ба махфият, яқпорчагӣ ва дастрасии иттилоот дар дохили корхона таъсир расонанд. Таъмини амнияти иттилоотӣ дар раванди корӣ маҳаки асосии фаъолияти корӣ ба шумор меравад.

5. Такмили раванди қабули қарорҳо. Дар шароити соҳибкории инноватсионӣ қабули қарор яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад, чунки он аз ҷамъоварӣ ва таҳлил иттилоот вобаста мебошад. Воқеан барои қабули қарорҳои дуруст дар шароити имрӯза технологияҳои иттилоотӣ кумаки калони худро мерасонад.

6. Баланд бардоштани самаранокӣ. Дар шароити муосир ворид кардани низоми электронӣ барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мусбӣ мерасонад, аз қабили почтаи электронӣ, чат, видео, тарғиботи электронӣ ва ғ. Илова бар ин, барномаҳои идоракунии вазифаҳо ва лоиҳаҳо ҷараёни корро ташкил намуда, ҳамкориҳои байни мутахассисонро мустақкам менамояд. Дар ин маврид коркарди тақсимкардашудаи иттилоотӣ ба миён меояд, ки мутахассисон ахбороти ба фаъолияти кории худ тааллуқдоштаро бе восита дар ҷои кории худ иҷро менамоянд.

7. Мавҷудияти иттилоот. Технологияи муосир дастрасии маълумотро барои кормандони корхона беҳтар мегардонад, чунки тамоми маълумотҳои заруриро дар шароити имрӯза аз манбаҳои додашудаҳои Интернет ҷамъоварӣ намудан мумкин аст.

8. Ҳамоҳангсозии шӯъбаҳо. Ин худ раванди ташкили фаъолиятҳо ва ҳамоҳангсозии амалҳо байни шӯъбаҳои гуногун, кормандон ё лоиҳаҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии ширкат ба шумор меравад. Дар ин раванд системаҳои иттилоотии иқтисодӣ бениҳоят

зарур мебошад. Ин имконият фароҳам меорад, ки шӯъбаҳои гуногун дар як лоиҳа кор кунанд, маълумотро мубодила намуда, фаъолияти худро ҳамоханг созанд, яъне ба такроршавии фаъолияти корӣ имконият намедихад.

9. Баланд бардоштани суръати коркарди иттилоот. Технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ ҳаҷми зиёди маълумотхоро зуд коркард ва таҳлили амиқ намуда ба истифодабаранда пешниҳод менамояд. Ҳаҷми калони маълумот дар ин маврид боиси фаромуш кардани баъзе таҳлилҳо мегардад. Дар шароити имрӯза барои ҷамъоварӣ ва коркарду таҳлили маълумотҳо корхонаҳои пешрафта барномаҳои махсусе, ки бо зехни сунӣ кор мекунад ба роҳ мондаанд.

10. Ҳаракати кормандон. Дар шароити муосир истифодабарандагон имконият доранд, ки бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ кори худро анҷом диҳанд, чунки ин тағйирпазирро дар кор афзоиш медиҳад ва новобаста дар ҷои кор ҳузур доштан мутахассисон фаъолияти кории худро пеш мебаранд.

Расми 3. Саҳми технологияи иттилоотӣ дар рушди соҳибкории инноватсионӣ

11. Кам кардани харочоти хуччатгузории коғазӣ. Низомии хуччатгузории электронӣ ба истифодабарандагон имконият фароҳам меорад, ки байни кормандон мубодилаи босуръати хуччатҳо ташкил карда шавад. Дар шароити соҳибкории инноватсионӣ одатан низомии бекоғазии маълумотҳо ба роҳ монда шудааст.

12. Баланд бардоштани рақобатпазирӣ. Ташаккул ва нигоҳ доштани бартарии рақобат ба механизми фаъолияти корхона яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад, чунки дар шароити муосир корхонаҳо тавассути Интернет ба бозор ворид мешаванд. Технологияи муосир ба тағйироти бозор бе мушкилӣ ворид шуда, рафтори истеъмолкунандагонро таҳлил менамояд, маҳсулот ва хизматрасониҳои навро таҳия мекунанд, ҳамзамон ва сифати хизматрасониро низ беҳтар менамояд [7].

13. Афзоиши инноватсия. Технологияҳои иттилоотӣ асоси эҷоди маҳсулоти нав ба шумор мераванд, чунки ҳама гуна ғояҳои навро, ки дар амал татбиқ мешаванд, аз навъовариҳо сар карда, то баланд бардоштани самаранокии фаъолияти инсон нигаронида шудаанд[5].

Соҳибкорӣ дар иқтисодиёти муосир бештар бо имкони пешбурди фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун шакли мураккабтарин ва инкишофёфта тавсиф мешавад. Барои ба даст овардани бартарии рақобатӣ дар сегменти муайяни бозор, зарур аст, ки лоиҳаи инноватсионӣ босалоҳият татбиқ карда шавад. Соҳибкории муосир дар иқтисодиёти миллии омили асосии рушд ба шумор меравад. Дар ин маврид моро зарур аст, ки васеъ намудани миқёси соҳибкории инноватсиониро дуруст дарк кунем.

Ҳамин тавр, гуфтан ба марид аст, ки дар шароити муосири рушдбандаи босуръат захираҳои муҳими стратегий иттилоот ба шумор меравад. Корхонаҳоро зарур аст, ки дар замони муосири зудтағйирбанда ҳамқадамӣ замони бошанд ва доимо дар омӯзишӣ бозор кор ва фаъолият намоянд. Дар шароити имрӯза инноватсия нишондиҳандаи асосии фаъолият буда, ҳамчун маҳаки асосии фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Аликулов, А. Р. Информационные системы электронной коммерции и её влияние на национальную экономику / А. Р. Аликулов, У. Х. Абдуллоев // Эффективность соотношение науки с производством в условиях ускоренной индустриализации Республики Таджикистан: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 25–26 октября 2024 года. – Душанбе: Технологический университет Таджикистана, 2024. – С. 203-207.
2. Ашуров М.Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа/М.Н.Ашуров, Б.Ҷ.Исвалиев//Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 3 (32). С. 130-137
3. Аюбов, Д. М. Рушди соҳибкории инноватсионӣ дар хориҷа ва истифодаи таҷрибаи он дар Тоҷикистон / Д. М. Аюбов // Вестник Педагогического университета. Естественные науки. – 2022. – No. 3(15). – С. 40-44.
4. Бозоров Ш.Ш. Соҳибкории инноватсионӣ/Ш.Бозоров, Б.Г.Сафаров, Б.Юнусов//китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии, Бахманруд-2014, с. 311
5. Демидова Е. А., Кошелев С. С. Роль информационных технологий в инновационной деятельности предприятий // Научно-технический вестник информационных технологий, механики и оптики. 2007. № 36
6. Низамова Г.З., Мусина Д.Р. Стратегическое планирование инновационного развития компании методом Форсайт// Интернет-журнал «Науковедение». 2016. Т. 8. № 5 (36). С. 48
7. Нусратзода, М. Н. ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Нусратзода, М. Ф. Файзиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – Р. 111-119.
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, саҳ 230

9. Орлов М. А. Влияние современных информационных технологий на экономическую стабильность предприятия // Вестник Евразийской науки. 2020. № 2. Т. 12. URL: <https://esj.today/issue-2-2020.html> (дата обращения: 19.05.2023)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024
11. Пескова, Д. Р. Влияние информационных технологий на конкурентоспособность предпринимательства / Д. Р. Пескова, П. В. Алексеев // Вестник экономики и менеджмента. – 2018. – № 2. – С. 61-67.
12. Рахимов Ф.С. Информационные системы и технологии в экономике / Ф. С. Рахимов, Ф. Х. Сохибов, М. Н. Ашуров, П. У. Бобомуродов : ЧДММ Бебок, 2023. – 240 стр
13. Раҳмонзода, З. Ф. Ташаккул ва рушди низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар заминаи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва усулҳои амсиласозӣ (назария, методология ва амалия) : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региональная экономика; логистика; экономика труда; экономика народонаселения и демография; экономика природопользования; экономика предпринимательства; маркетинг; менеджмент; ценообразование; экономическая безопасность; стандартизация и управление качеством продукции; землеустройство; рекреация и туризм)" : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Раҳмонзода Зоир Файзали. – Душанбе, 2024. – 46 р.
14. Убайдуллозода, Ф. У. Хусусияти соҳибқорӣ инноватсионӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. У. Убайдуллозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 3(48). – С. 221-227.

УДК 336

Одинаев Ҳ.С.

АРЗЁБИИ САТҲИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ: ВОҶЕИЯТ ВА ДУРНАМО

Имрӯзо масъалаи арзёбии сатҳи хизматрасонии бонкӣ ва ташкили низоми босамари хизматрасониҳои бонкӣ яке аз мавзӯҳои ҳалталаб буда, дар сатҳи зарурӣ талаботи муштариёро қонеъ намудан ва ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ расонад, бояд ҳадафи асосии бахши бонкии кишвар бошад. Метавон аз таҳқиқотҳо мушоҳида намуд, ки барои рушди иқтисоди миллӣ талаботи муштариён ва дигар субъектҳои иқтисодӣ қонеъ намудан бояд бо эътибор ба талаботҳои замони муосир диққати хоса зоҳир намуда, хизматрасониҳо бо усул ва шаклҳои самаранок пешниҳод карда шаванд. Дар ин росто муаллиф ибраз медорад, ки воқеияти хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити имрӯза нишон медиҳад, ки бонкдорӣ дар Тоҷикистон ба суръат ба технологияи рақамӣ ва инноватсионӣ мутобик мешавад. Воқеан ҳам, дар шароити имрӯза зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ барои ҳамаҷониба ва самаранок фаъолият намудан дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд омода бошад. Бахусус, пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо усулҳои муосир, махсусан бо истифода аз технологияи бонкӣ, ки мунтазам дар ҷаҳон ба таври васеъ амалӣ гардида истодааст, татбиқи онҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳим арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: хизматрасонии муосири бонкӣ, самаранокӣ, платформа, бозори бонкӣ, дурнамо, рушд, рақобатнокӣ, инноватсия, маҳсулоти бонкӣ, принцип, иқтисодиёт, низоми пардохт.

Одинаев Х.С.

ОЦЕНКА УРОВНЯ БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ: РЕАЛЬНОСТЬ И БУДУЩЕЕ

Сегодня вопрос оценки уровня банковского обслуживания и организации эффективной системы банковского обслуживания является одним из самых актуальных, а удовлетворение потребностей клиентов на необходимом уровне и оказание положительного влияния на различные отрасли национальной экономики должны стать главной целью банковского сектора страны. Из исследований следует, что для развития национальной экономики необходимо удовлетворять потребности потребителей и других хозяйствующих субъектов, уделяя особое внимание современным требованиям, а также предоставлять услуги эффективными способами и формами. В этой связи автор отмечает, что реальность банковских услуг в современных условиях показывает, что банковское дело в Таджикистане стремительно адаптируется к цифровым и инновационным технологиям. Действительно, в современных условиях кредитным организациям необходимо быть готовыми к комплексной и эффективной работе на рынке банковских услуг. В частности, в банковской системе Республики Таджикистан важным считается также предоставление банковских услуг современными методами, особенно с использованием банковских технологий, которые широко внедряются в мире.

Ключевые слова: современные банковские услуги, эффективность, платформа, банковский рынок, перспективы, развитие, конкурентоспособность, инновации, банковские продукты, принцип, экономика, платежная система.

Odinaev H.S.

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF BANKING SERVICE: REALITY AND FUTURE

Today, the issue of assessing the level of banking services and organizing an effective banking service system is one of the most pressing, and satisfying customer needs at the required level and having a positive impact on various sectors of the national economy should become the main goal of the country's banking sector. Research shows that in order to develop the national economy, it is necessary to satisfy the needs of consumers and other economic entities, paying special attention to modern requirements, and also to provide services in effective ways and forms. In this regard, the author notes that the reality of banking services in modern conditions shows that banking in Tajikistan is rapidly adapting to digital and innovative technologies. Indeed, in modern conditions, credit institutions need to be prepared for comprehensive and effective work in the banking services market. In particular, in the banking system of the Republic of Tajikistan, it is also considered important to provide banking services using modern methods, especially using banking technologies that are widely implemented in the world.

Key words: modern banking services, efficiency, platform, banking market, prospects, development, competitiveness, innovation, banking products, principle, economics, payment system.

Мусаллам аст, ки имрӯзҳо тамоми соҳаҳои кишвар аз ҷаҳолияти ташкилотҳои қарзӣ ва низоми хизматрасонии бонкӣ вобастагии зиҷ дошта, наметавонад амалишудани ҷаҳолиятҳои худро бидуни амалиётҳои бонкӣ таъмин кунад, ки аз ҷумлаи онҳо пардохт ба таъминкунандагон, гирифтани маблағ аз муштариён, гирифтани маблағҳои ҳисоботӣ, пардохти андоз, дастрасӣ ва баргардонидани қарзҳо, пардохти музди меҳнат ва ғайраро метавон ном бурд. Аз ин рӯ, низоми бонкӣ ба сифати як таҳкурсии муҳими ҷаҳолиятҳои иқтисодӣ ва эътимодбахш дар иқтисоди муосир, нақши муҳим дорад.

Лозим ба ёдоварист, ки аз ҷониби олимони тоҷик роҷеъ ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаққули бозори бонкӣ ба монанди: Раҳимзода Ш.М., [10] Шарипов Б.М., [13]

Ғаниев Р.Ғ., [5] Ғаюров Ғ.Ҳ., [6] Ҳикматов У.С., [15] Ятимов Х.М., [18] ва дигарон ба таври густурда мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Олимони мазкур бештар ҷараёни рушди низомии бонкӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити ноустувории иқтисодӣ, амалиёти қарзии бонкҳои тиҷоратӣ таҳқиқ ва арзёбӣ намудаанд.

Дар шароити имруза, хизматрасониҳои бонкӣ бо суръат рушд намуда, мувофиқи талаботи нави бозор ва талаботи муштариён дар ҳоли тағйир ва беҳбудӣ қарор доранд. Бо вучуди пешравиҳои назаррас, равандҳои мутобиқшавии низомии бонкӣ ба талаботҳои муосир ва равандҳои технологӣ, хатарҳои нав ва мушкилоти гуногун ҳамчунон вучуд доранд. Ба хусус, рушди хизматрасониҳои бонкӣ бо равандҳои рақамии муосир, масъулиятҳои нав барои бонкҳо ва таҳаввулот дар муносибатҳои молиявӣ ва шахсиятҳо доништа мешаванд.

Чигунае, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Душанбе санаи 14-уми октябри соли 2017 зимни суҳанронӣ дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузори ватаниву хориҷӣ қайд намуданд: "...Фаъолияти муназзами бахши молия ва бонкдорӣ яке аз шартҳои асосӣ ва муҳимми рушди бахши хусусӣ мебошад" [4]. Дар ин замина, имрӯзҳо бо рушди технологӣ, хизматрасониҳои бонкӣ тадриҷан ба шаклҳои рақамии худ интиқол ёфтаанд. Масалан, мобил банкинг, интернет-банкӣ, ва дигар платформаҳои рақамии бонкӣ, ки барои осон кардани амалиёт ва дастрасии бонкӣ ба муштариён пешбинӣ шудаанд, дар солҳои охир раванқ ёфтаанд. Ин таҳаввулот ба муштариён имкон медиҳанд, ки барои амалиётҳои молиявии худ бидуни ташриф ба бонкҳо ва намоёндагҳои онҳо амал намуда, дастрасии бештарро пайдо намоянд.

Дар хусуси низомии инноватсионӣ Н.Х. Шарипов қайд менамояд, ки "...бонк бояд ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи бонк зернизоми махсуси худро дошта бошад" [14]. Бо дарназардошти ин, дар шароити имрӯза ҳолати кунунии хизматрасониҳои муосири бонкӣ гувоҳи он аст, ки вобаста ба суръат ба технологияи рақамӣ ва инноватсионӣ низомии бонкдорӣ кишвар бояд мутобиқ карда шавад. Бонкҳо барои мубориза бо мушкилот ва ҷолишҳои нав, аз қабилӣ амният, рақобат ва пешниҳоди хизматрасониҳои фосилавӣ, яқҳо бо рушди устувор ва роҳҳои нави дастрасии муштариён рӯй медиҳанд.

Дар айни замон, хоҳишҳо ва талаботҳои муштариён дар ин соҳа рӯз то рӯз вусъат меёбад ва барои бонкҳо муҳим аст, ки бо роҳи мутобиқшавӣ бо технологияи нав ва нигоҳ доштани сатҳи амният ва эътимод, хизматрасониҳои худро такмил диҳанд. Ба андешаи мо, "...бонкҳо метавонанд бо истифода аз платформаи тиҷорати электронӣ ва хизматрасонии онлайнӣ бозоргир доираи фаъолияти худро васеъ намоянд, ки мизочон новобаста аз вақт соат дастрасӣ дошта бошанд" [9,-С.156].

Ҳамзамон, бонкҳо метавонанд бо истифода аз платформаҳои рақамӣ хизматрасонии онлайнӣ бозоргирии худро васеъ кунанд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки мизочон дар ҳама вақт ва ҳар макон ба хизматҳо ва маҳсулотҳои бонк дастрасӣ пайдо кунанд. Ин ба мизочон дастрасии самаранокро таъмин мекунад ва инчунин имкон медиҳад, ки амалҳои бонкӣ (масалан, интиқоли пули электронӣ, пардохтҳои онлайнӣ, ивази асъор ва ғайра) бо осонӣ анҷом дода шаванд.

Ташкилотҳои қарзӣ дар низомии муосири иқтисодӣ нақши бузург доранд [8]. Дар робита ба ин, барои бонкҳо, истифодаи платформаҳои онлайнӣ як роҳи муҳим барои расидан ба мизочон дар минтақаҳо ва вақтҳои гуногун мебошад, ки метавонанд дар оянда рақобатпазирии онҳоро дар бозор беҳтар кунанд.

Илова бар ин, истифодаи хизматҳои онлайнӣ имкон медиҳад, ки таҳлили амиқи маълумот дар бораи одатҳои харид ва молиявии мизочон сурат гирад, ки бонкҳо метавонанд ба он ҷавоб диҳанд ва хизматҳо ва маҳсулотҳоро бо эҳтиёҷоти мизочон мутобиқ кунанд. Ҳамин тавр, баъзе хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар расми 1 баррасӣ карда мешаванд.

Ҳамин тавр, доир ба расми 1 метавон гуфт, ки хизматрасониҳои муосири бонкӣ ба одамон ва тиҷорат имкон медиҳанд, ки бо самаранок истифода намудани технологияи пешрафта ба осонӣ дилхоҳ амалиётро анҷом дода тавонанд. Зеро муҳити пуршиддат ва рақобатпазир ташкилотҳои қарзиро водор месозад, ки ба дастрасии мизоҷон вобаста ба иҷрои амалияҳои молиявии осон ва самаранок диққати махсус зоҳир карда шавад.

Тибқи мушоҳидаҳо бо таъсири рушди технологӣ талаботҳои мизоҷон низ бомаром афзуда, дар ин росто тамоми бонкҳо талош меварзанд, ки бо пешниҳоди муосиртарин хизматрасониҳо мавқеи худро дар бозор боз ҳам устувортар нигоҳ доранд.

Илова бар ин, нақши технологияҳо ва платформаҳои рақамӣ ҳамчун экосистема дар хизматрасониҳои замонавӣ тамоми имкониятҳоро бароимизоҷон фароҳам меорад, ки дар натиҷа амалиётҳои молиявӣ осонтарубехатар иҷро карда мешаванд. Ин хизматҳо дар ҳолати ҳамаҷониба рақобатпазир ва самаранок боиси пешрафт ва беҳтаршавии шароити молиявии мардум мегарданд.

Расми 1. Хизматрасониҳои муосири бонкӣ

Сарчашма:

таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ

Дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардидааст, ки: «... дар давраи мазкур низоми муосири босуръат афзоишёбандаи муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифат ва инноватсионии молиявӣ ба истеъмолкунандагон мебошад, ташаккул ва тараққӣ дода шавад» [3].

Воқеан ҳам, вобаста ба гуногуни маҳсулоти сифатнок ва имконияти пешниҳод гардидани хизматрасониҳои молиявии инноватсионӣ ба ташкилотҳои қарзӣ имкон фароҳам меорад, ки бо унсурҳои муайян дар бозори рақобатпазир бо якдигар бо сатҳи сифат мавқеи худро ишғол намоянд ва устуворона фаъолият намоянд.

Илова бар ин, дар асоси якчанд принципҳои асосӣ ва усулҳои фаъолияти онҳо дар шароити иқтисодии имрӯза ба онҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо ба талаботҳои имрӯзаи бозори молиявӣ ҷавобгӯ бошанд, балки пешсафони шеваҳои нави хизматрасонӣ ва маҳсулот дар соҳаи молия низ бошанд.

Бинобар ин, дар қадвали 1 принципҳо ва усулҳо оварда шудаанд.

Бо таъкид ба принципҳои мазкур метавон гуфт, ки барои ҷалби муштарӣ ва нигоҳ доштани устувори мавқеи бозор, бонкҳо пайваستا бо якдигар рақобат, ки маҳсулот ва хизматрасониҳои беҳтар ва арзонтарро барои мизоҷон таъмин намоянд.

Хусусан, бо истифодаи васеъ ва самаранокӣ платформаҳои рақамӣ бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки хизматрасонии босифат, осон ва дастрасро ба муштарӣ пешниҳод кунанд, ки ин барои ҷалби эътимоди мизоҷон муҳим аст.

Мусаллам аст, ки бонкҳо шаклҳои гуногуни маҳсулотҳои бонкиро вобаста ба хизматрасониҳои худ коркард намуда, кушиш ба харҷ медиҳанд, ки тамоми амалиётҳо ба рушди бозор ва талаботи истеъмолкунандагон бошанд. Чунки мувофиқатии пешниҳодҳо бо ниёзҳои мардум муҳим доништа мешавад. Бонкҳои рақобатпазир ва инноватсионӣ метавонанд дар рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъсири ҷойҳои корӣ таъсири мусбат расонанд.

Барои рушди минбаъдаи рақамикунонӣ ва инноватсия, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии ӯ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 28 декабри соли 2024, таъкид карданд, ки "...чиҳати таъсис додани филиалҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, зиёд кардани пешниҳоди қарзҳо бо ғоизи нисбатан паст ва таъмин намудани дастрасӣ ба хизматрасониҳои босифати бонкӣ, бахусус, дар ноҳияҳои дурдасти мамлакат тадбирҳои мушаххас андешанд" [1].

Ҷадвали 1. Принципиҳои асосӣ ва усулҳои фаъолияти бонкҳо дар шароити иқтисодии имрӯза

№	Принципиҳо ва усулҳо	Мақсад
1	Ташаккули маҳсулотҳои бонкӣ	Вобаста ба ташкилотҳои қарзӣ талош меварзанд, ки бо рушди бозор ва талаботҳои гуногуни истеъмолкунандагон якҷанд намуд маҳсулот ва хизматрасониҳоро ба муштариён пешниҳод намоянд, ки онҳо мувофиқи талаботи гуногуни молиявӣ ва иқтисодии одамон ба роҳ монда шуда бошад.
2	Хизматрасонии сифатнок	Дар шароити рақобатпазир, бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки хизматрасонии босифат, ҳамвор ва қулай ба муштариён пешниҳод намуда, барои ба даст овардани эътимоди мизочон кӯмак менамояд.
3	Рақобатпазирӣ	Бонкҳо барои ҷалби муштариён ва устувории марҳилаи бозор бо якдигар мунтазам рақобат намуда, дар натиҷа барои мизочон бо пешниҳод намудани бехтарин ва арзонтарин хизматрасониҳо то рафт метавонанд дастрас боқӣ монанд.
4	Инноватсионӣ	Бо васеъ ва самарнок истифода намудани платформаҳои рақамӣ, барои ба муштариён пешниҳод намудани маҳсулотҳои бонкии бештар ва босифаттар заминаи мусоидро фароҳам меорад.
5	Таъсир ба иқтисоди миллӣ	Бонкҳои рақобатпазир ва инноватсионӣ имкон доранд, ки ба рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъсири ҷойҳои корӣ таъсири мусбат расонанд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Инчунин, тибқи супориши Сарвари давлат "...Баҳри таъмини рушди муътадили иқтисодиёти миллӣ ва дар мувозин нигоҳ доштани он, нақши бонкҳо басо муҳим мебошад, ки дар ин маврид аз ҷониби низоми бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 80 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст ва ин раванд то соли 2027 ба 100 млрд. сомонӣ расонида мешавад. Ҳамзамон, Пешвои муаззам қайд намуданд, ки "...Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзӣ барои боз ҳам баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, ҷалби бештари пасандозҳои шахсонӣ воқеиву ҳуқуқӣ ва вусъат бахшидани фаъолияти низоми рақамии хизматрасониҳои бонкиву молиявӣ бояд чораҷӯӣ намоянд" [1,2].

Вобаста ба ин, Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.О. Худоиева иброз медоранд, ки "...дар шароити муносири иқтисодӣ маҳсулоти бонкиро бештар бо маркетинги бонкӣ алоқаманд медонанд. Зеро барои як хизматрасонии бонкӣ, яъне ҷалби амонат ташкилоти қарзӣ метавонад, ки якҷанд маҳсулоти бонкиро роҳандозӣ намояд" [16].

Ба ақидаи мо, дар Тоҷикистонзарур аст, ки барои рушди ояндаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ инфрасохтори инноватсионӣ ва пешрафта таъсис ёбад, сохтори

институтсионалии низоми бонкӣ тақвият ёбад ва хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ васеъ шаванд. Аз ин рӯ, фаъолияти пурра ва мукаммали низоми хизматрасонии бонкӣ бе мавҷудияти маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ имконнопазир аст. Маҳсулот ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ заминаи асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ доништа мешавад, ки беҳбуди онҳо барои фаъолияти самараноки низом мусоидат мекунад.

Бо таъкиди ба шарҳи Бонки миллии Тоҷикистон "...ба санаи 31 декабри соли 2024 дар маҷмӯъ 65 ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 15 бонки анъанавӣ, 1 бонки исломӣ, 1 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 22 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 ташкилоти қарзии хурд ва 23 фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд.

Теъдоди воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар интиҳои соли ҳисоботӣ ба 1 928 адад баробар гардид, ки нисбат ба ҳамин санаи соли қаблӣ 31 адад зиёд мебошад. Ҳамзамон, дороиҳо ва уҳдадорӣҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар интиҳои соли 2024 ба 47,5 млрд сомонӣ ва 38,5 млрд сомонӣ баробар шуданд, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023 мувофиқан 26,0 фоиз (ё 9,8 млрд сомонӣ) ва 27,0 фоиз (ё 8,2 млрд сомонӣ) зиёд мебошанд. Сармояи тавозунии ташкилотҳои қарзии молиявӣ бошад, ба 9,0 млрд сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин санаи соли қаблӣ ба андозаи 1,6 млрд сомонӣ ё 21,8 фоиз зиёд шудааст" [12].

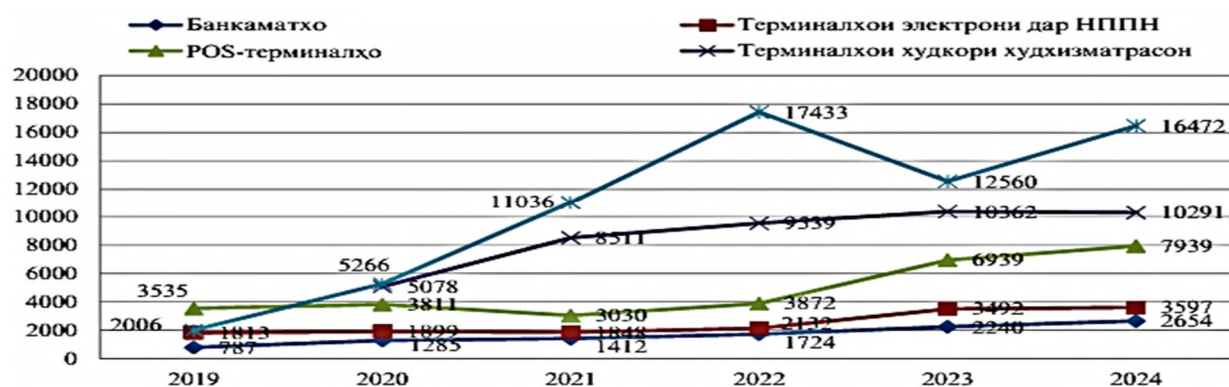
Нишондиҳандаҳои зерин бозгуи он мебошанд, ки дарвоқеъ дар рушди иқтисоди миллӣ нақши бонкҳо ҳамчун муҳаррики калидии рушди молиявӣ ва иқтисодии кишварҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, вобаста ба гуногунии фаъолияти бонкҳо онҳо метавонанд, ки бо шаффофияти пешниҳоди хизматрасониҳои муосир, барои амалӣ намудани лоиҳаҳои стратегӣ ба ҷалби сармояҳоҷияти таъмини маблағи зарурӣ ва рушди иқтисоди миллӣ заминаи мусоидро фароҳам оваранд. Аз ин нуқтаи назар, арзёбии сатҳи хизматрасонии бонкӣ як раванди муҳим аст, ки барои фаҳмидани сифати хизматрасониҳо, тавсеа ё беҳбуди онҳо ва таъмини мутобиқати хизматрасонӣ бо талаботи муштариён ва шароити бозор мусоидат мекунад.

Бояд таъкид намуд, ки тибқи "...Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ" асосҳои ҳуқуқию ташкилии фаъолияти низоми пардохтӣ ва тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пардохтиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, ба рушди низоми пардохтӣ мусоидат менамояд" [7].

Дар ин соҳа, баланд кардани сифати хизматрасонӣ ва истифодаи усулҳои муассир барои афзоиши даромаднокии, таҳкими рақобатпазирӣ, беҳтар кардани захираҳо, самаранокии истифодаи технологияи муосир ва беҳтар намудани хизматрасониҳо, инчунин васеъ кардани пойгоҳи муштариён, вазифаи асосӣ мебошад.

Дар шароити иқтисодии муосир, фаъолияти бонкҳо ва таҳкими муносибатҳои бозорӣ бояд ба талаботи бозор мувофиқ гардад, ва ҷараёни таҳия ва рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд ба ин мақсад равона шавад. Бо дарназардошти талаботҳои бозор, тағйироти муносибатҳои иқтисодӣ миёни субъектҳои хоҷагидорӣ ва афзоиши талаботи муштариён, бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ бояд фаъолияти худро бо талаботҳои бозор мутобиқ намоянд ва омилҳои зарурии зикршударо дар назар гиранд. Ба муштариёни зиёд хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод кардани яке аз хосиятҳои асосии системаи бонкӣ мебошад, ки ҳар як бонк кӯшиш мекунад, вобаста ба сатҳи пардохтпазирӣ ва имкониятҳои молиявии худ, ба муштариён як қатори маҳсулотҳо пешниҳод намояд.

Феълан, воситаҳои пардохтӣ, ки барои гузаронидани транзаксияҳо ва амалиёти молиявӣ истифода мешаванд, дар замони муосир нақши калидӣ доранд. Бо рушди технологияи иттилоотӣ ва рушди соҳаи бонкдорӣ, пардохтҳои электронӣ ва воситаҳои пардохтӣ, ки ба осонӣ ва бо камтарин хатар дар муҳити рақамӣ гузаронида мешаванд, шурӯъ ба дастоварҳои муҳим дар баҳши молия табдил ёфтаанд. Бо дарназардошти ин, сохтори воситаҳои пардохтӣ ва нишондиҳандаҳои амалигардии пардохтҳои электронӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Сохтори воситаҳои пардохтӣ ва нишондиҳандаҳои амалигардии пардохтҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ [12]

Маълумотҳои расми мазкур ишора ба он доранд, ки агар дар соли 2020 терминалҳои худкори худхизматрасонӣ якбора 5078 ададро ташкил намуда бошанд, пас "...шумораи онҳо дар маҷмуи низоми бонкӣ соли 2024 ба 10291 адад баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2020, яъне дар давоми 3-4 сол 5213 адад ё 102,6% рушд ёфтааст, ки ин мавқеият ва нуфузи бонкҳоро дар як муддати муайян афзоиш медиҳад" [12].

Дар чунин шароит, бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки барои нигоҳ доштани нархҳои рақобатпазирӣ маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ ва коҳиш додани хароҷотҳо мубориза баранд. Онҳо ҳатто метавонанд барои таъсири таҳлилий, таҳия ва амалӣ сохтани нақшаҳои мушаххас кӯшиш кунанд. Ҳамзамон, бо таъмини ҷавобгӯии ба талаботи замон, ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ нав, бонкҳо маҷбур мешаванд, ки хароҷотҳояшонро дар ин соҳа афзоиш диҳанд ва ба рушди минбаъдаи шабакаи филиалӣ ва каналҳои тақсимои электронӣ мусоидат кунанд.

Имрӯзо бонкҳо технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсиониро барои ҷалби мизоҷон васеъ истифода бурда, хизматрасониҳои молиявиро ба воситаи интернет фаъолон пешниҳод намуда истодаанд. Чунин ҳолат имконияти дар ҳама ҷо ва ҳама вақт ба мизоҷон дастрас намудани маҳсулоту хизматрасониҳои бонкиро таъмин менамояд [17].

Дар ин хусус метавон илова намуд, ки рушди воситаҳои пардохтӣ ва пардохтҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба рушди иқтисодии кишвар кӯмак кунад. Бо таваҷҷуҳ ба афзоиши истифодаи хизматрасониҳои электронӣ ва мутобиқати онҳо бо стандартҳои байналмилалӣ, Тоҷикистон метавонанд дар беҳтар кардани сифати хизматрасониҳои молиявӣ ва расидан ба ҳадафҳои рушди устувор муваффақ шавад.

Шиддат гирифтани рақобати байналмилалӣ моро водор мекунад, ки барои расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ, ба таври самаранок имконот ва захираҳои мавҷударо истифода намоем. Инчунин, бо беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ низоми бонкиро ташаккул дода, рушди иқтисоди миллиро таъмин намоем. Аз ин рӯ, дар шароити рақобати бозорӣ, муҳим аст, ки афзалиятҳои маҳсулоти бонкӣ ва хизматрасониҳои инноватсионӣ хуб дарк намоем. Чунки, бонкҳои устувору рақобатпазир бо пешниҳоди хизматрасониҳои дастрас, метавонанд ҷойгоҳи устувор ва мусбиро дар бозор дошта бошанд. Дар робита ба ин, бояд бо тақвият бахшидани корҳодар самти ҳалли масъалаҳои ҷойдошта, бахусус барои соҳибкории истеҳсолии маҳсулоти воридивазкунанда ва содиротбарои то қадри имкон паст намудани фоизи қарзҳо ва қарзҳои имтиёзнок мунтазам корҳоро ҷоннок намоем. Ғайр аз ин, барои осон кардани дастрасии аҳоли ва соҳибкорон ба воситаҳои молиявӣ ва барқарор кардани эътимод ба бонкҳо, назорати бонкӣ ҷоннок карда шуда, арзёбии дороии бонкҳо ва мониторинги доимии вазъи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Имрӯзо ҳиссаи низоми бонкӣ дар рушди кишвар назаррас буда, инчунин устувори иқтисодӣ аз сатҳи сифати хизматрасониҳои бонкӣ бо гуногунии маҳсулотҳои бонкӣ ҳиссагузор мебошад. Пас дар шароити кунунӣ рушд ва мукаммалсозии инфрасохтори

рақамии пардохтӣ ва мушкилоти сатҳи пасти маърифати технологияи молиявии аҳоли ва соҳибкорон, имкон намедиҳанд, ки ҳадафҳои стратегии вобаста ба ин самт пурра татбиқ шаванд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки низоми пардохти ғайринақдӣ такмил ёбад, шароити мусоид барои рушди он фароҳам оварда шавад ва механизмҳои маҳдудкунандаи истифодаи пардохтҳои нақдӣ пурзӯр гарданд.

Ҳамин тавр, ҳиссаи иқтисодии ғайрирасмӣ афзоиш ёфта, омилҳои пулии идоранашаванда зиёд мешаванд. Ин омилҳо имкон намедиҳанд, ки сиёсати пулию қарзӣ, буҷетӣ ва макроиқтисодӣ бо муваффақият амалӣ шавад. Бо дарназардошти ин, зарур аст, ки барои рушди экосистемаи бонкӣ дар Тоҷикистон, муҳим аст, ки инфрасохтори рақамии пардохтӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар таҳким ёбад, лоиҳаҳои сармоягузорӣ татбиқ шаванд, маърифати технологияи молиявии аҳоли ва бахши хусусӣ баланд бардошта шавад ва механизми ҳавасмандсозиву маҳдудсозӣ дар истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ ва нақдӣ тадриҷан ҷорӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025: моҳият ва самтҳои асосӣ. – Душанбе, 2025, 97 саҳ. 26-27 с. [Захираи электронӣ] <https://mts.tj/wp-content/uploads...Payom-2025.-Tahrirshuda.pdf>
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – саҳ.70
4. Суханронӣ дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузори ватаниву хориҷӣ (шаҳри Душанбе, 14.10.2017). [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj>
5. Ганиев Р.Г. Классификация банковских рисков в современных условиях / Р.Г. Ганиев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. – 2015. – № 2/2. – С. 12 – 17.
6. Ғаюров Ғ.Ҳ. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир / Ғ.Ҳ. Ғаюров. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №1. – С. 86.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ” (№1397 аз 24 феввали с. 2017)
8. Муртазоев О.Қ. Нақши тақшилотҳои қарзӣ дар раванди саноатикунонии босуръати кишвар / О.Қ. Муртазоев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – No. 3(50). – Р. 204-213. – EDN NIIQGS.
9. Одинаев Ҳ.С. Рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисодии рақамӣ / Ҳ.С. Одинаев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – No. 3(87). – Р. 150-160. – EDN NKKDFL. - 156
10. Раҳимзода, Ш. Иқтисодии бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ш. Раҳимзода, С.Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №7. – С.
11. Раҳимзода Ш., Сандалов Ҷ.Р. Таҳлил ва баҳодиҳии навовариҳои электронӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ. – С. 130-137. [Захираи электронӣ] <https://ec.vestnik-tnu.com/vestnik/2024/Vestnik-2024-11.pdf>
12. Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj / Шарҳи мухтасар оид ба натиҷаҳои фаъолияти низоми бонкӣ дар соли 2024 [Захираи электронӣ] <https://nbt.tj/tj/news/568091/>
13. Шарипов Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б.М. Шарипов // Научные статьи по специальности «Экономика и бизнес». [Электронный ресурс].

14. Шарипов Н.Х. Сиёсати инноватсионии бонкҳои тиҷоратӣ / Н.Х. Шарипов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – No. 1(48). – P. 236-243. – EDN DERPED. 236
15. Хикматов У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан / У.С. Хикматов // Вестник (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2019. -№3 (67). -С.41-52.
16. Хушвахтзода Қ.Х. Такмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир: ҷанбаи назариявӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.О. Худоиева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 3(42). – С. 5-16.
17. Худойназаров Д.А., Буриев Ш.М. Ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба рушди нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ – С. 209-216. [Захираи электронӣ] <https://ec.vestnik-tnu.com/vestnik/2024/Vestnik-2024-11.pdf>
18. Ятимов Х.М. Развитие банковского обслуживания национальной экономики (на примере Республики Таджикистан) дис...канд. экон. наук: 08.00.05 / Х.М. Ятимов. – Душанбе, 2003. – 166 с.

УДК 331.5

Одиназода К.С.

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур истифодаи усулҳои таҷрибаи хориҷӣ идоракунии раванди муҳоҷирати меҳнати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардидааст, ки барои танзим даровардани бозори меҳнати дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи хориҷӣ аз давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ва муvвафақ дар самти танзими бозори меҳнати истифода шудааст. Равшан аст, ки ташаккули сохтори нави муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ, ки ба мушкilotи муосир муvофиқ аст, таҳияи механизмҳои мутобиқсозии онҳо ба ин дигаргуниҳо ва тағйироти куллии низоми арзишҳоеро, ки дар шароити иҷтимоӣ ташаккул ёфтааст, тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, усул, таҷриба, қонун, механизм, давлат, танзим, мутахассис, тахассус.

Одиназода К.С.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье для регулирования рынка труда внутри Республики Таджикистан применяется использование методов зарубежного опыта управления процессом трудовой миграции населения Республики Таджикистан. Понятно, что формирование новой структуры социально-трудовых отношений, подходящей для современных задач, требует разработки механизмов их адаптации к этим изменениям и радикального изменения системы ценностей, сложившейся в социальных условиях.

Ключевые слова: рынок труда, метод, опыт, закон, механизм, государство, регулирование, специалист, квалификация.

Odinazoda K.S.

**USING METHODS OF FOREIGN EXPERIENCE IN MANAGING THE LABOR
MIGRATION PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

In this article, the use of methods of foreign experience in the management of the process of labor migration of the population of the Republic of Tajikistan is used to regulate the labor market within the Republic of Tajikistan. It is clear that the formation of a new structure of social and labor relations, which is suitable for modern problems, requires the development of mechanisms for their adaptation to these changes and a radical change of the value system formed in social conditions.

Keywords: labor market, method, experience, law, mechanism, state, regulation, specialist, qualification.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ ин идоракунии равандҳои муҳоҷирати аҳоли ва коркарду амалисозии сиёсати дурусти муҳоҷиратӣ мебошад, ки аз як тараф барои идоракунии ва танзими раванди муҳоҷират ва аз тарафи дигар барои танзими бозори дохилии меҳнат нигаронида шудааст.

Равандҳои муҳоҷират солҳои охир тағйир ёфта истодааст. Аммо, ҳуди иштирок дар муҳоҷирати меҳнатӣ аз давлатҳои вазъи иқтисодии пастдошта ба давлатҳои иқтисодиёти тараққикарда хеле афзоиш дорад. Вобаста ба ин масъала такмили низоми идоракунии ва танзими муҳоҷирати аҳоли саривактӣ мебошад. Давлат чӣхати такмили механизми идоракунии равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ хусусиятҳои миллӣ, амнияти иқтисодӣ, арза ва тақозо дар бозори дохилии меҳнатро бояд ба инобат гирад.

Такмили идоракунии ва танзими раванди муҳоҷирати меҳнатии аҳоли омузиши амиқи таҷрибаи давлатҳои дигарро тақозо менамояд. Зеро давлатҳои тараққикарда дар ин самт таҷрибаи кофӣ доранд. Истифодабарии таҷрибаи давлатҳои тараққикардаи Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Канада, Кореяи Ҷанубӣ, Россия барои коркарди дурусти сиёсати муҳоҷиратӣ меҳнати метавонанд мусоидат намоянд.

Бо назардошти афзоиши шумораи аҳоли, зиёдшудани аҳолии синну соли қобилияти меҳнатидошта муҳоҷирати меҳнатии байналхалқӣ як ҷузъи хоҷагии ҷаҳониро ташкил медиҳад. Тоҷикистон асосан давлате ба шумор меравад, ки қувваи кориро ба хориҷи кишвар содирот менамояд. Ибботи он фарқият дар шумораи шаҳрвандони хориҷӣ дар Тоҷикистон ва шумораи шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷи кишвар фаъолияткунанда мебошанд. Дар шароити имрӯза барои Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии муҳоҷирати меҳнатӣ, роҳ надодан ба муҳоҷирати меҳнатии ғайриқонунӣ ва муайян намудани таъсири муҳоҷирати аҳоли ба иқтисоди миллӣ хеле муҳим мебошад.

Самти асосии муҳоҷирати меҳнатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз ҳам Россия боқӣ мемонад. Аз ин рӯ бояд ҳангоми таҳлил ва омузиши масъалаҳои муҳоҷирати аҳоли қонунгузори муҳоҷирати Россия ба назар гирифта шавад. Федератсияи Россия яке аз давлатҳои пешсаф дар қабули муҳоҷирони меҳнатии давлатҳои пасошӯравӣ маҳсуб меёбад. Ин пеш аз ҳама бо он алоқаманди дорад, ки байни Россия ва давлатҳои пасошӯравӣ низоми равондид вучуд надорад. Гузашта аз ин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони мустақилона ба муҳоҷирати меҳнатӣ ба ин давлат сафар намуданро доранд. Ин аст, ки ҳангоми таҳияи сиёсати муҳоҷиратӣ, амали намудани воситаҳои танзими он давлат бояд таҷрибаи ин давлат ва давлатҳои дигарро санҷида истифода намояд. Асоси сиёсати муҳоҷирати давлатҳоро усул ва воситаҳои инфиродии танзими давлатии ин раванд ташкил менамоянд.

Чи тавре, ки Тютерова А.Р., Кузнецова М.М., қайд менамоянд: «... сиёсати муҳоҷирати давлатҳои Аврупои Ғарбӣ на назорати муҳоҷират балки, идоракунии раванди муҳоҷиратро дар бар мегирад»[1]. Дар ин давлатҳо пайваستا бозори меҳнат омукта мешавад ва тақозо ба ҷойҳои корӣ дар бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад.

кишварашон аст ҷоннок намояд. Зеро омузиши бозорҳои нав, самтҳои нави муҳоҷирати меҳнатӣ ба диверсификасияи муҳоҷирати меҳнатӣ оварда мерасонад.

Самтҳои дигари муҳоҷирати меҳнатӣ имкон медиҳад, ки ба ғайр аз Россия шаҳрвандони ҷумҳурӣ ба дигар давлатҳо низ қонунӣ сафар намуда ба фаъолияти меҳнатӣ машғул шаванд. Махсусан сафарбар намудани қисми зиёди муҳоҷирони меҳнатии аз Россия депортшуда ба Иттиҳоди Аврупо ё давлатҳои дигар. Ин имкон медиҳад, ки вазнинии бозори меҳнати дохилӣ аз ҳисоби зиёд будани аҳолии қобили меҳнат камтар гардад.

Дар Тоҷикистон ба монанди дигар давлатҳои пасошуравӣ қарорҳои дахлдорро дар мавриди сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ мақомоти дахлдор омода менамояд ва танҳо Ҳукумат онро тасдиқ менамояд. Дар амалисозии сиёсати муҳоҷиратӣ ва қабули он аҳоли (ҷамъият) иштирок намекунад.

Яке аз самтҳои муҳими танзими давлатии муҳоҷирати меҳнатии байналхалқӣ муайян намудани квота мебошад. Квотаи шаҳрвандони хориҷӣ дар Тоҷикистон дар доираи 4200 нафаро ташкил менамояд, ки дар асоси дархости корфармоён ба қувваи кории хориҷӣ муайян карда мешавад [3].

Чи тавре, ки дар боло қайд намудем Тоҷикистон давлати содиркунандаи қувваи корӣ ба ҳисоб меравад ва дар ин самт вазифаи мақомоти дахлдор ин зиёд намудани квотаи шаҳрвандони Тоҷикистон дар кишварҳои қабулкунандаи муҳоҷирон мебошад. Квотаи қувваи корӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон истифода мешавад. Ин як воситаи муҳими танзими сифатият микдории муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад.

Гузашта аз ин бештар мешавад, агар дар Тоҷикистон пеш аз сафарбар намудани муҳоҷирони меҳнатӣ ба давлатҳои қабулкунандаи қувваи корӣ дар дохили кишвар курсҳои омузишӣ оид ба қонунгузории давлатҳо, таърих ва забонамӯзӣ ба роҳ монда шавад. Ин бо он алоқаманд аст, ки шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ки ба муҳоҷирати меҳнатӣ ба давлатҳои дигар сафар менамоянд на ҳамавақт забони онҳоро медонанд ва на ҳамавақт шартҳои будубоши ин давлатро азхуд менамоянд.

Дар Австралия маҳаки асосии қабули шаҳрванди хориҷӣ ба кор ин доштани касбияте мебошад, ки дар бозори меҳнат тақозо ба он бештар бошад. Дар ин давлат муҳоҷирони меҳнатии касбияти маҳдуддошта хубтар қабул карда мешаванд.

Дар Италия бошад дар қатори квота барои танзими муҳоҷирати меҳнатӣ қарордодҳои байнидавлатӣ истифода карда мешавад. Дар асоси қарордодҳои байнидавлатӣ ба давлатҳои алоҳида Италия квотаи иловагиро пешниҳод менамояд. Таҷрибаи Италия низ барои Тоҷикистон хеле муфид мебошад. Зеро Тоҷикистон имкон дорад, ки бо давлатҳои эҳтимолии муҳоҷирони меҳнатиро қабулкунанда масалан Кореяи Ҷанубӣ, як қатор давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ва Араб қарордоди дучониба қабул намояд ва шаҳрвандони кишварро барои шугли муваққатӣ ба ин давлатҳо равона намояд.

Дар Ирландия барнома оид ба қабули кормандони соҳаи тиб мавҷуд аст, ки дар доираи он ба ҳамаи мутахассисони соҳаи тиб, ки иҷозатнома дар соҳаи тиб коркарданро доранд иҷозат дода мешавад. Ба ҳамин монанд барнома дар Австралия низ мавҷуд аст, ки ба кормандони соҳаи тиб имкони ба зуди гирифтани равидро барои кор медиҳад. Дар Италия аз руи баъзе маълумотҳо варзишгарон, кормандони соҳаи тиб, тарҷумонҳо имкони гирифтани иҷозати корро берун аз квота доранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки давлатҳои қабулкунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ ба касбияти муҳоҷирон, донишу малакаи онҳо таваҷҷуҳ медиҳанд. Бозори меҳнатро омукта ба ҳамон касбу ҳунароҳое имтиёз медиҳанд, ки тақозо ба онҳо зиёд бошад. Дар Испания низ барномаи махсуси ҷалби шаҳрвандони хориҷӣ ба кор мавҷуд аст.

Дар асоси омузиши бозори меҳнат ҷойҳои кории ҳолӣ ва норасоии кормандон рӯйхат карда мешавад. Аммо, хусусияти миллии ин барнома дар Испания аз он иборат аст, ки корфармо пеш аз додани иҷозат бояд мутмаин бошад, ки ҷойи кори пешниҳодшаванда аз тарафи сокини муқимии ин давлат банд карда намешавад. Яъне дар инҷо таваҷҷуҳ бештар барои бо шугл таъмин намудани аҳолии худӣ дода мешавад. Танҳо дар он маврид

шаҳрванди хориҷӣ ба қор қабул карда мешавад, агар шаҳрвандони худӣ давлат онро банд карда натавонанд. Ба ҳамин монанд сиёсат дар Тоҷикистон низ мавҷуд аст.

Сармоягузори хориҷӣ, ки бо Ҳукумат шартнома мебанданд ба онҳо шартҳои муайян гузошта мешавад ва яке аз шартҳои ин дар баробари истифодабарии кормандони хориҷӣ ба қор қабул намудани шаҳрвандони маҳалӣ (Тоҷикистон) мебошад. Масъалаи дигаре, ки ба ақидаи мо ҳангоми амалигардонидани сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор дода шавад ин бо манзил таъмин намудани муҳоҷирони меҳнатии ҷалбшуда мебошад.

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба Россия сафар менамоянд дар зиёд ҳолатҳо бо қор таъмин карда мешаванд, аммо бо манзил таъмин карда намешаванд. Барои назорати самараноки муҳоҷирати меҳнатӣ корфармоён агар кормандони ҷалбнамудаи худро бо манзил таъмин намоёнд хубтар аст. Ин таҷриба дар як қатор давлатҳои Иттиҳоди Аврупо мушоҳида мегардад. Дар Италия ин амал ҳатмист, дар Испания таҷрибаи сохтмони манзили иҷтимоӣ барои муҳоҷирон васеъ истифода карда мешавад. Албатта ин ҳолат ҳароҷоти корфармоёнро метавонад зиёд намояд. Аммо, ҳалли ин масъала аз ҳисоби худӣ кормандон пурра ё қисман пардохт намудани иҷорапулии манзил мебошад. Корфармо танҳо манзили зистро пешниҳод менамояд ва қоргар аз музди қор иҷорапулии манзилро пардохт менамояд.

Таҷрибаи Ҳиндустон ҷиҳати ба ватан баргардонидани мутахассисони баландихтисос хеле ҷолиб мебошад. Ин давлат бо намоёндагҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар дигар давлатҳо ҳамкорӣ намуда муҳоҷирони дар гузашта ба давлатҳои дигар рафта шаҳрвандии ин давлатҳоро гирифтаре ба давлат даъват менамоянд. Онҳоро барои хондани лексияҳо, иштирок дар форуми семинарҳои илмӣ даъват менамоянд. Имтиёзҳои зиёд пешниҳод менамоянд то онҳо ба ватани аҷдодии хеш баргарданд ва донишу малакаи андухташонро барои рушди иқтисодии давлати худ истифода намоёнд. Пешниҳоди ҳаргуна имтиёзҳо ба эмигрантҳо имкон медиҳад, ки онҳо ба ватанашон баргарданд ва қорхонаҳои худро таъсис диҳанд. Ингуна барнома барои шаҳрвандони Тоҷикистон низ бояд истифода шавад, ки дар хориҷи кишвар қору фаъолият менамоянд ва таҷрибаи қории хеле зиёд низ доранд. Онҳо метавонанд тавассути сармоягузорӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурии барои ташкили ҷойҳои нави қорӣ мусоидат намоёнд.

Хитой низ пайваста бо диаспораҳои қоричии худ қоритаи зич дорад ва мутахассисони хитойро ҳамчун машваратчӣ ё эксперт дар соҳаҳои гуногун ҷалб менамояд ва тамоми ҳароҷоти қор, манзил ва ҳуҷҷатгузорию аз ҳисоби худ анҷом медиҳад. Аз гуфтаҳои боло ҳулоса намудан мумкин аст, ки тамоми давлатҳои ҷаҳон бо диаспораҳои қоричии худ бояд қоритаи зич дошта бошанд.

Вазорату идораҳои дахлдори танзими шуғли аҳоли ва муҳоҷирати байналхалқӣ ҳуқуқу манфиатҳои шаҳрвандонашонро ҳимоя карда тавонанд. Бо ташкилотҳои ғайридавлатии ба қорсафарбаркунандаи шаҳрвандони кишвар ҳамқории зич дошта бошанд ва фаъолияти онҳоро низ зери назорат қорор диҳанд. Зеро наҳамаи ин ташкилотҳои ғайридавлатӣ ҳадафи бо қор таъмин намудани аҳолиро дар қоричи кишвар доранд.

Масъалаи дигар ин аст, ки қаро ширкатҳои ҳусусӣ имқони бо қор таъмин намудани аҳолиро дар қоричи кишвар доранд аммо, мақомоти шуғли аҳолии расмӣ ин имқонро надорад.

Ба ақидаи мо таҷрибаи қории ташкилотҳои ба қоричи кишвар ба қорсафарбарнамоӣ дар вазорату идораҳои дахлдор мавриди омузиш қорор дода шавад. Бехтар аз ин агар Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз номи давлат баромад менамояд бо Вазоратҳои ҳамтояшон дар давлатҳои қоричӣ ҳамқориро судманд намоёнд. То ин, ки шаҳрвандони кишвар, ки тавақали зиёд намуда, маблағи зиёдро сарф менамоянд бидуни миёнаравҳо ба шуғл дар қоричи кишвар таъмин карда шаванд. Шаҳрвандони Тоҷикистон инчунин дар бозии “Грин қорд” низ иштирок менамоянд ва тавассути ин барнома ба ИМА расман сафар менамоянд ва ба фаъолияти меҳнатӣ машғул

мешаванд. Аммо, ин барнома эҳтимол дорад, ки дар солҳои оянда маҳдуд гардад ва танҳо барои мутахассисони баландихтисос иҷозати ворид шудан ва бо кор таъмин шуданро диҳад.

Хулоса

Дар раванди таҳлили истифодаи усулҳои таҷрибаи хориҷӣ идоракунии раванди муҳоҷирати меҳнати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон фосилавӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Дар асоси равандҳои таҳлили ва омӯзиши бозори меҳнатӣ давлатҳои хориҷӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Бояд омоданамудани мутахассисонро дар асоси талаботи бозори меҳнатӣ давлатҳои қабулкунадади қувваи кори омода намояд.
2. Таҷрибаи Австралия барои танзим намудани бозори меҳнат яке аз беҳтарин бозорҳои меҳнати ба ҳисоб рафта дар раванди қабул намудани қувваи корӣ яке аз талаблоти доштани касбияти баланд ва дар бозори меҳнат тақозо ба он бештар бошад.
3. Дар Италия дар асоси қабули квота барои ба танзим даровардани муҳоҷирати меҳнати аз қарорҳои байналилаи истифода мешавад.
4. Таҷрибаи Ҳиндустон ҷиҳати ба ватан баргардонидани мутахассисони баландихтисос хеле ҷолиб мебошад ва шарҳвандони ин давлат барои рушд додани самти бозори меҳнат мутахассисонро омода месозанд то дар давлатҳои қабул кунандаи қувваи корӣ рақобатпазир бошанд.
5. Дар асоси таҷрибаи Ҷумҳурии Халқи Хитой бояд мутахассисон барои ширкат варзидан дар самтҳои машваратӣ ё эксперт дар соҳаҳои гуногуни бозори меҳнат омода ва рақобатпазир гарданд, ки ҷалби онҳо зиёд гардад ин ба манфиати Ҷумҳурии Тоҷикистон мегарда.

АДАБИЁТ

1. Тютерова А.Р., Кузнецова М.М. Возможности применения зарубежного опыта для совершенствования миграционной политики РФ //Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Экономика и управление. Том 2 (68). 2016 г. № 2. С. 143–150. (электронный ресурс). Дата обращения 25.01.2025.
2. Одиназода К.С. Роҳҳои беҳтар намудани шароити имконпазирӣ нерӯи меҳнатӣ, шугл ва муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи таҷрибаи хориҷӣ// Паёми Донишгоҳи давлати тижорати Тоҷикистон, Душанбе-2020, №1.(30). С 102-111.
3. Одиназода К.С. Роҳҳои асосии мукамалгардонии идоракунии муҳоҷирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи таҷрибаи хориҷӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ –Душанбе-2020, №7.С 135 - 142.

УДК 331.5

Одиназода К.С., Давлатова Қ.О.

МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ БОЗОРИ МЕҲНАТИИ КОРҲОИ ФОСИЛАВӢ

Дар мақолаи мазкур механизми танзими давлати меҳнати кори фосилавӣ таҳқиқ гардидааст, ки барои рушди бозори меҳнати кори фосилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори меҳнати нав мебошад. Барои ба танзими давлатӣ даровардани бозори мазкур пешниҳодҳо манзур гардидаанд. Равшан аст, ки ташаккули сохтори нави муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ, ки ба мушкилоти муосир мувофиқ аст, таҳияи механизмҳои мутобиксозии онҳо ба ин дигаргунӣ ва тағйироти куллии низоми арзишҳоеро, ки дар шароити иҷтимоӣ ташаккул ёфтааст, тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, кори фосилавӣ, қонун, механизм, давлат, танзим, мутахассис, тахассус.

Одиназода К.С., Давлатова Қ.О.

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА ДИСТАНЦИОННАЯ РАБОТА

В данной статье исследован механизм государственного регулирования дистанционной работы, а также для развития рынка труда дистанционной работы в Республике Таджикистан, который является новым рынком социального обеспечения, сделаны предложения по регулированию этого рынка. Понятно, что формирование новой структуры социально-трудовых отношений, подходящей к современным проблемам, требует разработки механизмов их адаптации к этим изменениям и радикального изменения системы ценностей, сложившейся в социальных и общественных условиях.

Ключевые слова: рынок труда, дистанционная работа, закон, механизм, государство, регулирование, специалист, квалификация.

Odinazoda K.S., Davlatova K.O.

MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE LABOR MARKET OF SPATIAL WORK

In this article, the mechanism of state regulation of remote work was investigated, and for the development of the labor market of remote work in the Republic of Tajikistan, which is a new welfare market, suggestions were made for the regulation of this market. It is clear that the formation of a new structure of social and labor relations, which is suitable for modern problems, requires the development of mechanisms for their adaptation to these changes and a radical change of the value system formed in social and social conditions.

Keywords: labor market, distance work, law, mechanism, state, regulation, specialist, qualification.

Дар шароити муосири иҷтимоӣ - иқтисодӣ равандро инкишоф ва рудди илм ва технологияҳои рақамӣ барои иҷрои корҳои фосилавӣ (дурдаст), бозори меҳнати қори фосилавӣ (дурдаст) пайдо гардида ва рушд намуда истодааст.

Дар бозори меҳнати қори фосилавӣ (дурдаст) мутахассисони баландтаҳассус ва малакаҳои зиёддошта ширкат меварзанд ва музди меҳнати зиёд ба даст моваранд, ки 90 % коргарони фосилавӣ дар зодгоҳи худ умр ба сар меваранд. Илова бар ин, донишҳои нав ба навро аз худ намуда ба бозори меҳнати қори фосилавӣ пешниҳод менамоянд.

Пеш аз оғоз шудани бемории COVID – 19 қори фосилавӣ (дурдаст) камтар ба назар мерасид, аммо аз тарафи баъзе кишварҳо ангуштшумор истифода мегардид, чалби ин гуна кормандон дар шароити кунунӣ, пас аз ба охир расидани мавҷи сеюм ва қоруми бемории COVID – 19, он як речаи анъанавӣ қабул гардид.

Қори фосилавӣ фаъолияти мустақили мутахассисонро таъмин менамояд ва мутахассисон ба ҳаёати коллективи меҳнатӣ дохил нашуда, дар асоси шартнома метавонад вазифаҳои меҳнатиро иҷро намояд.

Дар бозори меҳнати қори фосилавӣ асосан меҳнати шуурнокӣ пешкаш карда мешавад, ки ин боиси навоарӣ дар қори дар ширкатҳо мебошад.

Раванд ва фаъолияти қори фосилавӣ тариқи шабакаҳои интернетӣ ва телекоммуникастони суръат мегирад.

Барои пайдо намудани ҷойи кор иштироккунандагони бозори меҳнати қори фосилавӣ тариқи шабакаҳои интернетӣ ба иртибот баромада ва дар асоси пешниҳоди қори корфармо ва иҷрокуандаи кор дар асоси шартнома муайяни қориҷро мегардад.

Дар раванди фаъолияти бозори меҳнати кори фосилавӣ ихтисосмандони гуногун ширкат варзида метавонанд, ки дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда муайян гардидаанд ва дар ҷадвали зер оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Номгӯи ихтисосҳои ширкаткунанда дар бозори меҳнати кори фосилавӣ

№	Номгӯи ихтисосҳо
1.	Барномазои телефон. Барнома барои дастгоҳи мобилӣ, ки одатан дар системаи оператсионии Android ё iOS кор мекунад. Ба маънои васеътар, барнома ҳама гуна забони барномасозӣ, аз ҷумла барномаи онлайн аст.
2.	Барномасозӣ. Барномасозии компютерӣ раванди навиштан ва ташикили маҷмӯи дастурҳо мебошад, ки онҳо ба воситаи барномаҳои компютерӣ, аз қабилҳои C++, Java, JavaScript, HTML, Python, Ruby ва Rust фаъолият менамоянд.
3.	Блогер. Ин шахсест, ки блоги худро дар Интернет роҳандозӣ мекунад, ки дар он мундариҷа дар мавзӯи муайян нашр мекунад. Блогерҳо метавонанд ба афкори ҷамъиятӣ таъсир расонанд, масалан, одамонро барои истифодаи баъзе маҳсулот ё хидмат ҳавасманд кунанд.
4.	Дизайнер. Шахсе, ки дар соҳаҳои мухталифи саноат машғул аст (аз ҷумла, меъмор, дизайнер, рассом, орошигари плакатҳо ва дигар графикаи таблиғотӣ, веб-дизайнер мебошад.
5.	Меъмор. Мутахассиси баландихтисос, ки фаъолияти он ба таҳияи консепсияҳо ва қабули қарорҳои меъморӣ нисбат ба объектҳои гуногун - биноҳо, иншоотҳо, ҳудудҳо нигаронида шудааст.
6.	Молишинос. Мутахассиси пешбарии молҳо ва хизматрасониҳо.
7.	Муҳосиб. Мутахассис оид ба фаъолияти молиявии ширкат мебошад. Вазифаҳои асосии ӯ бо ҳисобҳои молиявӣ, пардохти музди меҳнат ба кормандон, андозҳо ва пешбурди баҳисобгирии молиявӣ машғул аст. Муҳосибон дар ҳама ташиклотҳои давлатӣ, тижоратӣ ва ғайритижоратӣ, ки баҳисобгирии молиявӣ гузаронида мешавад, талабот зиёд мебошад.
8.	Мураббии варзишӣ. Тренер барои омодагии ҷисмонӣ, техника, тактика, стратегияро муайян мекунад.
9.	Мушовир. Шахсе мебошад, ки дар кумак ба машварати ӯ дар қабули ҳар гуна қарори роҳбар ё роҳбарияти ягон ташиклот иштирок мекунад.
10.	Омӯзгорони таълимӣ. Мутахассисе мебошад, ки бо донишҷӯёни курс дарсҳои видеоӣ мегузаронад, дар доираи фанҳои худ донишно ба онҳо мерасонад.
11.	Рӯҳшинос. Мутахассисе мебошад, ки олами ботинии одам, психика ва сохтори он, инчунин, муносибати онҳоро бо муҳити зист меомӯзад
12.	Тарҷумон. Шахсе мебошад, ки барои тарҷумаи ҳар гуна ҳуҷҷатҳо ва филмҳо машғул мебошад.
13.	Таҳлилгар. Мутахассисе мебошад, ки дар соҳаи муайяни фаъолият ба тадқиқоти таҳлилӣ ва ҷамъбаस्तкунӣ машғул аст, усулҳои таҳлилно хуб медонад, одатан равандҳоро пешгӯӣ карда, барномаҳои ояндадори рушдро таҳия карда метавонад.
14.	Таҳриргар. Мутахассисе мебошад, ки бо матн кор мекунад, яъне мазмунро онро мувофиқи талаботи жанри муайян созад, тафтиш ва ислоҳ мекунад, навириш (китоб, журнал, рӯзнома ва ғайра)-ро барои чоп тайёр мекунад.
15.	Хабарнигор. Мутахассисе мебошад, ки барои эҳё намудани фарҳанг, таърих, ҷомеашиносӣ ва ғайра, ки давраҳои пурраи эҷод ва идоракунии журналистикаи амалӣ дар ҷомеа, таъсири он ба тағирот дар равандҳои иҷтимоӣ мебошад.

Таҳияи муаллиф

Дар асоси таҳлилҳои дар ҷадвал оварда шуда мо ба чунин хулоса омадем, ки дар раванди фаъолият мутахассисион дар якҷанд ширкатҳо фаъолият карда метавонанд.

Дар бозори меҳнати кори фосилавӣ бештари шартномаҳо муваққатӣ мебошанд, зеро ҳаҷми кор аз рӯи талаботи кори пешниҳодгардида иҷро мегардад ва рақобати комил вучуд дорад.

Фаъолияти кори фосилавӣ барои иштироккунандагони бозори меҳнат оқибатҳои мусбат ва манфиро доро мебошад.

Аз нигоҳи мо, дар муқоиса бо корфармо корманде, ки дар бозори меҳнати корӣ фосилавӣ иштирок менамояд, бартариҳои зиёдро доро мебошад.

Дар бозори меҳнати кори фосилавӣ ду калима вучуд дорад, ки аз якдигар инҳо фарқкунанда мебошанд фриланс ва фрилансер;

А) Фриланс - ин кор дар асоси шартномаи шахрвандӣ мебошад.

Б) Фрилансер – ин коргари озод мебошад.

Дар асосиси маълумотҳои International Workplace Group, дар соли 2022 дар ҷаҳон корҳои дурдаст 42,5% - ро ташкил дода ва 87 % коргарон дар асоси речаи кори гибрид фаъолият намуданд [1].

Тибқи маълумотҳо то соли 2028 73% ширкатҳо нақша доранд, ки аз кори дурдаст истифода хоҳанд бурд. Дар асоси пешниҳодҳои коршиносонон, чунин афзоиш, бештар ба воридшавии омтавии намоёндагони насли ба истилоҳ рақамӣ ба бозори меҳнат алоқаманд аст [2].

Тибқи маълумотҳои омӯрӣ ҳозир дар ҷаҳон зиёда аз 75 миллион нафар коргарони фосилавӣ фаъолият менамоянд, аз ҷумла, дар ИМА – зиёда аз 50 – миллион нафар, дар Аврупо – зиёда аз 20 – миллион ва Русия – зиёда аз 3 миллион нафар ба кори фосилавӣ машғул мебошанд ва дар раванди афзоиш қарор доранд.

Дар соли 2006 Конфронси байналмилалӣ меҳнат баргузор гардид, ки дар он пешниҳодҳои оиди фаъолияти бозори меҳнати фосилавӣ тавсияҳо тасдиқ ва тарҳрезӣ гардид. Вобаста ба раванд ва рушд намудани бозори меҳнати кори фосилавӣ дар як қатор мамлакатҳои пешрафта ва тараққӣ намуда, қонуни навро оид ба фаъолияти шахрвандон дар бозори меҳнати кори фосилавӣ қабул намудан, ки барои ба танзим даровардани бозори меҳнати дохилӣ мебошад, аз ҷумла:

Ø Дар Полша қонунгузор кори фосилоавиро пешбинӣ мекунад, ки ин қонун тасдиқ мегардад, нисбат ба кормандоне, ки ӯҳдадорҳои меҳнати худро берун аз ҷойи корӣ иҷро мекунад. Ин муносибатҳои меҳнатӣ бо созишномаи байни корманд ва корфармо ва бо истифода аз воситаҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ амал карда мешавад [3].

Ø Дар Ҷумҳурии Чехия қонуни фаъолияти кори фосилавӣ меҳнати корманд бо хусусиятҳои кор асос меёбад, яъне кор дар кучое, ки иҷро шавад (офис ё хона) қабул гардид [4. С.36].

Ø Дар Булғористон, қонуне қабул гардид, ки дар он дарҷ гардидааст, корхое, ки берун аз корхона иҷро мегардад, мақомот барои ба кор қабул намудани корманд дар муносибатҳои меҳнатӣ тавваҷу дорад [5].

Ø Дар Ҳоландия муносибатҳои меҳнатӣ аз рӯи наитиҷаҳои гуфтушунӣ барпо намудани шартномаи меҳнати барои категорияҳои одамҳои алоҳида дар асоси шартҳои гуногун пешбинӣ карда мешавад. Дар шартнома "Graphmedia", ки ба ноширон тааллуқ дошта ва нишон медиҳад, ки ба коргарони хонаги тааллуқ дошта, вазифаҳои дар ӯҳдаи худ доштаре иҷро менамоянд ва таҳти назорати корфармо кор намекунанд [6].

Ø Дар Португалия шартҳои кори фосилавӣ дар шартномаи меҳнати дар он басташуда дар шакли ҳаттӣ муқаррар карда мешаванд. Дар кори фосилавӣ фаъолияти корманди берун аз корхона ҳуқуққояшон ҳимоя карда мешавад [7].

Ø Дар Лихтенштейн қонунҳои меҳнатӣ бо хусусиятҳои худ хос аст. Корхонаҳое, ки дар оинномаи худ танзими муносибатҳои меҳнатӣ бо шахсони озод ё мустақилона пешбинӣ шудаанд, кор ва фаъолият менамоянд ва онҳо метавонанд шартномаи минбаъда банданд [8].

Ø Дар Британияи Кабир қонун дарбораи кори фосилавӣ қабул гардидааст, ки бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ истифода бурда мешавад ва кор иҷро мегардад. [9. С30].

Ø Дар Перу қонуни умумии меҳнат нишон медиҳад, ки шартномаи кори фосилавӣ иҷроӣ кор бидуни ҳузури ҷисмонӣ қарор дорад [3].

Ø Дар Италия шартномаҳое, ки бо қарордод, ки ҷаъолияти ҳудудӣ фосилавӣ анҷом медиҳанд, баста мешавад, ба шарт ки дар давоми 2- 4 соати рӯзи қориаш чунин қарордод бояд дар тамос бошад, бо қарордод ва қоллективи меҳнатӣ [10. С.45-46].

Омузиш ва хусусиятҳои кори фосилавӣ дар таҳқиқоти доктриналӣ ба се самт ҷудо мешавад;

1) Гурӯҳи олимони бар ин назаранд, ки барои эътироф қардани қор ҳамчун қори телефони истифода бурдани воситаҳои овозӣ қофӣ аст [11].

2) Қори фосилавӣ телефони ба истифодаи интернет ё модем қам мекунад [12].

3) Мутахассисон қори телефони ҳамчун қор бо истифода аз қомпютер ё телефони дорони интернет муайян мекунад [3].

Дар асоси гуфтаи боло инқишоф ва рушд ёфтани бозори меҳнати қори фосилавӣ (дурдаст) бояд аз қониби Ҳуқумати мамалақат механизми танзими давлатии бозори меҳнати қори фосилавӣ (дурдаст) таҳия ва омода қарда шавад. Тайёр намудани мутахассисон дар қаламрави қумҳурии барои иштирок варзидан дар бозори меҳнати қори фосилавӣ (дурдаст) омода қарда шавад.

Айни ҳол, дар Қумҳурии Тоҷикистон бозори меҳнати қори фосилавии ғайрирасмӣ ҷаъолият дорад ва барои ба танзим даровардани чунин раванд бояд идома ёбад.

Хулоса

Дар раванди таҳлили қори фосилавӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Дар кодекси меҳнати Қумҳурии Тоҷикистон тағйирот даоир ба қорҳои фосилавӣ дароварда шавад.
2. Таҷрибаи давлатҳои рушдёфтари дар мисоли Италия, Перу, Портуғалияро истифода намоянд.
3. Музди меҳнати қорбар намудан ба стандартҳои қаҳонӣ.
4. Шумораи қармордони қори фосилавири зиёд намудан барои рушду нумуи қорқонаҳои ватанӣ.
5. Шартномаи меҳнатӣ дар асоси қафолати байни давлатҳо баста шавад.
6. Шумораи иштироккунадагони бозори меҳнати фосилавири зиёд намудан.
7. Ташқил ва муаррифи намудани қори фосилавӣ дар қаламрави мамлақат аз қониби вазорати меҳнат ва муқочирати Қумҳурии Тоҷикистон.
8. Аз ҳисоби иштироккунадагони бозори меҳнати қори фосилавӣ ғанӣ намудани буҷаи давлат.

АДАБТИЁТ

1. Brynin M. The character of telework and the characteristics of teleworkers / M. Brynin, L. Haddon // new Technology, Work and Employment. 2005. Vol. 20. P. 36.
2. Bulgarian Labor Code // [Electronic resource]. URL: <https://www.skmbg.com/bulgarian-tax-laws/labour-code>. (accessed: 21.07.2021 г.).
3. Garrett R.K. Which telework? Defining and testing a taxonomy of pechnology-mediated work at a distance / R.K. Garrett, J.N. Danzinger // Social Science Computer Review. - 2007. - Vol. 25 (1). - P. 30.
4. ICLG: Portuguese labor legislation // [Electronic resource]. URL: <https://iclg.com/practice-areas/employment-andlabour-laws-and-regulations/portugal>. (accessed: 21.07.2021 г.).
5. IWG Откройте для себя мир гибридной работы. Think Hybrid: будущее рабочего пространства. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.iwgp.com/en-gb>. (дата обращения: 14.02.2022).
6. Legal Regulation of Labor Relations in Europe and Central Asia: Guide to Recommendation No. 1 // [Electronic resource] URL: <http://www.nauka.x-pdf.ru/17yuridicheskie/535884-1-trudovih-otnosheniy-evrope-centralnoy-azii-ruko-vodstvo-rekomendacii-rekomendaciya-trudovom-pravootnoshenii-2006-no.php> (accessed: 12.06.2021 г.).

7. TUC (Economic and Social Affairs Department), new Information and Communication Technologies at Work, January 1998, p. 21
8. Upwork Гайд фрилансера на русском. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.freelanceukraine.com/upwork-gajd-frilansera-na-russkom/> (дата обращения: 14.02.2022).
9. Work 2000: Status Report on new Ways to Work in the Information Society. // [Electronic resource]. URL: <http://www.eto.org.uk/twork/tw00/pdf7tw2000.pdf> (accessed: 21.07.2021 г.).
10. Бородин И.И. Правовой статус телеработника (в порядке постановки задачи) / И.И. Бородин // Трудовое право. -2008. - № 5. - С. 6.
11. Закалюжная Н.В. Особенности, возникающие при реализации прав работника в дистанционном трудовом отношении / Н.В. Закалюжная // Трудовое право в России и за рубежом. - 2015. - № 4. - С.45- 46.
12. Скавитин А.В. Телеработа в мировой экономической практике / А.В.Скавитин // Менеджмент в России и за рубежом. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mevriz.ru/articles/2004/6/3802.html> (дата обращения: 21.07.2021 г.). Международный научно-исследовательский журнал ▪ № 1 (115) ▪ Часть 4 ▪ Январь 100

УДК 338.43

Олимп Р. Л.

ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ СОҲАИ АГРАРИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ВА САМАРАИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН

Муаммоҳои ташаккул ва истифодаи самараноки иқтидори меҳнатии мақомотҳои деҳот яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти кишоварзӣ, афзоиши даромадҳои бучетҳои маҳаллӣ, имконияти рушди иҷтимоии минтақаҳои деҳот ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми онҳо мебошад. Дар доираи ин кор омӯзиши амиқи таҳлилии вазъи кунунии иқтидори меҳнатии соҳаи кишоварзӣ ва дараҷаи мутобиқати захираҳои меҳнатӣ ба талаботи бахши кишоварзии вилояти Суғд гузаронида шудааст. Барои баҳо додан ба ҳиссаи аҳолии деҳот дар шумораи умумии аҳолии минтақа, инчунин самаранокии меҳнат дар ҳудуди он усули муқоисавӣ истифода шудааст. Барои тасҳеҳи таъсири унсурҳои сохторӣ ба нишондиҳандаҳои маҳсулноки пешниҳод карда мешавад, ки индекси маҳсулнокии нисбии захираҳо тавассути таносуби байни ҳиссаи мушаххаси ММД ва шугъл дар соҳаи кишоварзӣ қорӣ карда шавад. Дар асоси таҳлили назариявии гузаронидашуда самтҳои асосӣ барои зиёд кардани истифодаи самаранокии иқтидори меҳнатии сектори кишоварзии минтақа муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: захираҳои меҳнатӣ, нерӯи меҳнат, бозори меҳнат, аҳолии вилоят, соҳаи кишоварзӣ, ҷамоатҳо, сатҳи зиндагии аҳоли.

Олими Р. Л.

ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ АГРАРНОГО СЕКТОРА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Проблема формирования и эффективного использования трудового потенциала сельских органов является одним из основных факторов развития экономики сельского хозяйства, увеличения доходов местных бюджетов, возможности социального развития сельских территорий и повышения уровня жизни их населения. В данной работы проведено глубокое аналитическое исследование текущего состояния трудового потенциала аграрного сектора и степени соответствия трудовых ресурсов потребностям сельскохозяйственной отрасли Согдийской области. Применён сравнительный подход для

оценки доли сельского населения в общем населении региона, а также эффективности труда на его территории. Для корректировки влияния структурных элементов на показатели производительности предложено внедрение индекса относительной продуктивности ресурсов через соотношение между удельными долями ВВП и занятости в сельском хозяйстве. На основе проведённого теоретического анализа определены ключевые направления для повышения эффективного использования трудового потенциала аграрной сферы региона.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, трудовой потенциал, рынок труда, население региона, аграрный сектор, джамоаты, уровень жизни населения.

Olimi R. L.

LABOR POTENTIAL OF THE AGRARIAN SECTOR OF THE SUGHD REGION AND THE EFFICIENCY OF ITS USE

The problem of formation and effective use of labor potential of rural bodies is one of the main factors of development of agricultural economy, increase of local budget revenues, possibility of social development of rural territories and improvement of living standards of their population. Within the framework of this work, a deep analytical study of the current state of labor potential of the agricultural sector and the degree of compliance of labor resources with the needs of the agricultural sector of the Sughd region was conducted. A comparative approach was applied to assess the share of rural population in the total population of the region, as well as labor efficiency in its territory. To adjust the influence of structural elements on productivity indicators, it is proposed to introduce the index of relative resource productivity through the ratio between specific shares of GDP and employment in agriculture. Based on the theoretical analysis, key areas for increasing the effective use of labor potential of the regional agricultural sector were identified.

Key words: labor resources, labor potential, labor market, regional population, agricultural sector, jamoats, standard of living of the population.

Дар шароити ҷаҳонишавии умумӣ яке аз афзалиятҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба иқтисоди инноватсионии иҷтимоӣ меҳвар ба шумор меравад. Мутобиқи самти интиҳобшуда рушди иқтисоди инсонии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо рушди дарозмуддати иҷтимоӣ иқтисодии кишвар то давраи соли 2030 пешбинӣ шудааст.

Барои татбиқи ин стратегия инсонро ҳамчун омили ягонаи иқтисодии меҳнатӣ дар низомии падидаҳои ба ҳам алоқаманди иҷтимоӣ иқтисодӣ баррасӣ ва таҳқиқ кардан лозим аст.

Иқтисоди меҳнатӣ маҷмуи мушаххасоти миқдорӣ ва сифатии баҳамалоқамандии аҳоли барои иҷрои корҳои мебошад, ки ба даст овардани мақсадҳои истеҳсолиро дар шароити муайяни иҷтимоӣ иқтисодӣ бо назардошти пешрафти илмию техники таъмин менамояд [6, с. 167].

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар баромадҳои таъкиди менамоянд, ки захираи меҳнатӣ ва иқтисоди он яке аз боигарии асосии мамлакат буда, ояндаи ҷумҳурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба он вобаста мебошад. Дар бобати зарурати ин масъала дар паёми навбати худ қайди махсус намуданд: “Бо шуғли пурмахсул таъмин намудани аҳоли яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян гардидааст. Дар замони соҳибистиқлолӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди кишвар беш аз 4,1 миллион ҷойи корӣ таъсису барқарор карда шудааст. Бо мақсади танзими самараноки бозори меҳнат зарурати

таҳияи сиёсати фаъоли шуғли аҳоли ва механизмҳои самарабахши ташкиливу иқтисодии бунёди ҷойҳои нави корӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ба миён омадааст.

Аз ин рӯ, бо шуғли пурмахсул таъмин намудани аҳоли ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегӣ бояд зери таваҷҷуҳи доимии тамоми сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ қарор дода шавад.

Дар ин замина, Ҳукумати мамлакат, роҳбарони вазорату идораҳо, раисони вилоятҳо ва шахру ноҳияҳо вазифадоранд, ки тамоми имкониятҳоро барои дар панҷ соли оянда дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъсис додани беш аз 1 миллиону 400 ҳазор ҷойи кории нав сафарбар созанд." [1].

Бо гузаштани комплекси агросаноатӣ ба раванди инноватсионӣ аҳамияти сармояи инсонӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ ба захираҳо таъмин намудани равандҳои хоҷагии қишлоқ хеле меафзояд. Муҳим аст, ки бисёр ҷанбаҳои марбут ба рушди захираҳои инсонӣ дар деҳот бодикқат таҳлил карда мешавад, аз ҷумла арзёбии қобилияти онҳо барои мутобиқ шудан ба навоарӣ ва татбиқи равишҳои навоварона мебошад.

Дар системаи захираҳои комплекси агросаноатӣ омили инсонӣ вобаста ба шароити демографӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Ҷанбаҳои демографӣ сатҳи таваллуд ва фавт, равандҳои муҳоҷират, шумора ва сохтори умумии аҳоли, махсусан дар шароити имрӯза қобили меҳнати аҳолиро дар бар мегиранд.

Дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ яке аз қисмҳои асосии иқтисодии захиравӣ ин захираҳои меҳнатӣ мебошад, ки онҳо дар баробари воситаҳои замин ва техникаи асосӣ бомуваффақият ба амал баровардани онро ташкил медиҳанд.

Сифат ва самарайи ин захираҳои меҳнатӣ аз рӯи бисёр омилҳо ба монанди: таносуби талабот ва таклиф бо ҷойи корӣ, дараҷаи музди кор, дараҷаи ҷорӣ намудани механикунонӣ ва автоматикунонии шароити меҳнатӣ, инчунин ҳолат ва инкишофи инфраструктураи истеҳсолӣ ва иҷтимоии деҳот муайян карда мешавад. Бозори меҳнат ба тахассус ва некуаҳволии иҷтимоии аҳолии деҳот талаботи баланд мегузорад.

Ҷанбаҳои иқтисодӣ, ки ба вазъи қувваи корӣ дар бахши кишоварзӣ таъсир мерасонанд - ин сатҳи музди меҳнат, мавҷудияти ҷойҳои корӣ, имкониятҳои рушд, сифати манзил ва инфрасохтор дар деҳот, инчунин динамикаи нархҳои маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайриозуқавориро дар бар мегиранд. Шароитҳои иҷтимоӣ, ки ба коргарон кӯмак мерасонанд, сифати зиндагӣ, барномаҳои иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва дастрасии муассисаҳои тиббӣ, маориф ва фарҳангӣ дар деҳот мебошанд.

Дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он зиёда аз чор се ҳиссаи аҳоли зиндагӣ мекунад, мақомоти худидоракунии деҳотро доранд, яъне ҷамоатҳо ба ҳисоб мераванд. Ҷамоатҳо ин як институти худидоракунии деҳотӣ буда, дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳимро мебозанд. Худуди умумии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 367 ҷамоатҳо иборат буда, зиёда аз 7318,7 ҳазор нафар аҳолии муқимӣ зиндагӣ мекунад. Дар вилояти Суғд 93 ҷамоатҳо ҷойгиршудаанд, ки 243,9 ҳазор нафар аҳоли дар соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳипарварӣ фаъолият мекоранд.

Чадвали 1.

Захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2020	2021	2022	2023	2023/ 2015, %
Шумораи доимии аҳоли (ҳаз.нафар)	2511,1	2783,0	2823,0	2870,0	2917,3	1,16
Маҳсулоти умумии минтақавӣ (млн. сомонӣ)	12036,9	21621,9	27465,4	31939,2	35177,4	2,92

Маҳсулоти кишоварзӣ (млн.сомонӣ)	10815,8	15419,6	14203,9	16068,8	18495,5	1,71
Захираҳои меҳнатӣ (ҳаз.нафар)	1521,4	1630,8	1652,2	16715,2	1737,8	1,14
Шумораи миёнаи солонаи кормандон дар иқтисодиёти минтақа (ҳаз.нафар)	402,0	432,4	438,0	438,0	438,5	1,09
Шумораи миёнаи солонаи кормандон дар соҳаи кишоварзӣ(ҳаз.нафар)	216,2	239,5	241,6	244,5	243,9	1,13
Музди миёнаи ҳармоҳаи номиналӣ дар соҳаи кишоварзӣ (сомонӣ)	242,17	598,59	695,19	798,00	895,46	3,70
Шумораи бекороне,ки расмӣ дар мақомоти хадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд (ҳаз.нафар)	10,9	7,9	7,8	7,0	6,0	0,55

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи оморӣ вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд- Хуҷанд, Ношир, 2024. - С.195-196.

Аз рӯи маълумотҳои оморӣ муайян гардид, ки дар солҳои 2015-2023 шумораи аҳолии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 2917,3 ҳазор нафар аҳоли баробар гардида, 699,0 ҳазор нафари он дар шаҳр, яъне 23,96% ва 2218,3 ҳазор нафар аҳоли ё 76,04% дар деҳоти вилоят кор ва зиндагӣ мекунанд.

Захираҳои меҳнатӣ захираҳои асосии субъектҳои минтақавӣ буда, дар соли 2015 ба 1521,4 ҳазор нафар баробар буд, ки дар муддати ҳашт соли охир ин нишондиҳанда ба 1737,8 ҳазор нафар расид, ки бо нишондодҳои мусбат ба рушди аҳоли дар давраи муайян тавсиф карда шудааст.

Дар давраи баррасишаванда (солҳои 2015-2023) шумораи миёнаи солонаи кормандон дар иқтисодиёти минтақа аз 402,0 ҳазор нафар то 438,5 ҳазор нафар (9,1 фоиз) шумораи миёнаи солонаи кормандон дар соҳаи кишоварзӣ дар минтақа аз 216,2 ҳазор нафар то 243,9 ҳазор нафар расид, ки дар ин муддат 1,13 маротиба зиёд гардид. Дар соли 2015 музди миёнаи меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ 242,17 сомонӣ буд. Дар соли 2023 музди миёнаи меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ 895,46 сомонӣ расид, ки дар ин давраи баррасишаванда 3,7 маротиба зиёд шудааст.

Нишондиҳандаи асосии системаи ҳисобҳои миллий дар сатҳи минтақавӣ маҳсулоти умумии минтақавӣ мебошад. Маҳсулоти умумии минтақавӣ дар вилояти Суғд аз 12036,9 миллион сомонӣ ба 35177,4 миллион сомонӣ ё қариб 3 баробар афзуд, инчунин маҳсулоти кишоварзӣ аз 10815,8 миллион сомонӣ ба 18495,5 миллион сомонӣ расид, ки дар ин муддат 1,71 баробар афзудааст.

Аз рӯи маълумотҳои оморӣ муайян гардид, ки дар соли 2023 дар вилояти Суғд шумораи бекорон ба 6 ҳазор нафар расид, ки ин 1,4% сатҳи умумии бекории ҷумҳуриявиро ташкил медиҳад. Дар асоси таҳлил муайян гардид, ки дар муддати 8 соли охир сатҳи бекорӣ ба 55, 04% кам карда шуд.

Чадвали 2.

Шумораи миёнаи солонаи кормандони кироиякор дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд барои солҳои 2015-2023, ҳазор нафар

Шаҳру ноҳияҳои минтақа	Солҳо					
	2015	2020	2021	2022	2023	2023/2015, %
Ҳамагӣ дар минтақа	402,0	432,4	438,0	438,0	438,5	1,09
аз он ҷумла дар шаҳр:						
Бӯстон	5,5	6,4	6,6	6,6	6,6	1,25
Гулистон	10,0	12,1	12,4	11,0	10,2	1,02
Истиқлол	1,4	1,4	1,4	1,2	1,2	0,86
Хуҷанд	41,2	38,7	39,8	40,2	40,8	0,99
аз он ҷумла дар деҳот:						
Айнӣ	19,9	18,9	19,4	19,5	20,1	1,01
Ашт	15,7	16,9	17,0	16,8	16,7	1,06
Бобоҷон Ғафуров	30,4	32,1	32,5	33,1	33,7	1,11
Деваштич	25,6	30,8	31,5	30,9	30,9	1,20
Истаравшан	49,8	47,9	48,4	49,6	49,9	1,00
Исфара	31,9	32,1	32,1	32,0	31,9	1,00
Панҷакент	47,5	50,4	51,1	51,5	51,7	1,08
Зафаробод	16,4	16,3	16,3	16,4	16,4	1,00
Конибодом	15,9	23,7	23,7	23,1	21,9	1,38
Кӯхистони Мастҷоҳ	8,4	9,2	9,3	9,4	9,4	1,12
Мастҷоҳ	34,5	36,9	37,0	37,2	37,2	1,07
Спитамен	20,0	27,1	27,1	27,1	27,5	1,37
Ҷаббор Расулов	22,8	24,1	24,5	24,5	24,5	1,07
Шаҳростон	5,1	7,4	7,5	7,6	7,8	1,53

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд- Хуҷанд, Ношир, 2024. - С.198-199.

Таҳлили вазъияти нишондиҳандаҳои иқтисодии минтақа нишон дод, ки шумораи миёнаи солони кормандони кироҷор дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар соли 2023 438,5 ҳазор нафар ё 15,03 фоизи шумораи умумии аҳолии вилоятро ташкил дод.

Дар деҳотҳои минтақа ки истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва бо кор таъмин намудани аҳоли ҷои муҳимро ишғол мекунад, шароити табиӣ ва иқлимӣ ва дараҷаи тараққиёти истеҳсолот аҳамияти калон дорад.

Дар ин маврид сифати иқтидори меҳнатӣ ва даромаднокии меҳнатӣ на камтар аз муҳимтарин шартҳо мебошад. Ин омилҳо вазъи иҷтимоӣ иқтисодиро дар ташаккули шуғли аҳоли дар қаламрави минтақаи мушаххас муайян мекунад.

Меҳнати хоҷагии қишлоқ бо бавҷуд овардани маҳсулоти асосии иловагии ҷамъият алоқаманд мебошад. Тараққиёти хоҷагии қишлоқ омили асосии пешрафти ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва соҳаҳои ғайриистеҳсолии ҷамъиятӣ мебошад.

Самаранокии меҳнат дар сектори аграрӣ ба равандҳои тақсироти маҳсулоти иловагӣ ба ташаккули дараҷаи зиндагонии аҳоли мусоидат намуда, ба пешрафти дигар соҳаҳои иқтисодии кишвар таъсир мерасонад.

Барои баланд бардоштани самарои истеҳсолот дар хоҷагии қишлоқи минтақа шартҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ мебошад, ки бо афзоиши ҳосилнокии меҳнат алоқаманд мебошад.

Бешубҳа, пешрафти илму-техника ва механизатсия дар хоҷагии қишлоқ имконият медиҳад, ки дар давоми 10-15 соли наздик ҳосилнокии меҳнат камаш 2-2,5 баробар зиёд карда шавад, ки ин раванд ба хоҷагии деҳқонӣ ва ҳатто қитъаҳои заминҳои наздиқавлигии шаҳрвандон тааллуқ дорад.

Ҷадвали 3.

Самаранокии меҳнат дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2015	2020	2021	2022	2023
Ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар МУМ минтақа, %	89,85	71,31	51,71	50,31	52,57
Ҳиссаи коргарон дар соҳаи кишоварзӣ, %	53,78	55,39	55,16	55,82	55,62
Коэффициенти нисбии боздеҳи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ	1,67	1,28	0,93	0,90	0,94

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд- Хуҷанд, Ношир, 2024. - С.195-196.

Дар асоси маълумотҳои омили вилояти Суғд муайян гардид, ки зану мардоне, ки синну соли қобили меҳнатӣ доранд дар соли 2023 55,62 % онҳо дар соҳаи кишоварзӣ кор мекунанд. Дар соли 2015 ин нишондиҳанда ба 53,78 % баробар буд, дар муддати ҳашт соли охир ба 1,03 маротиба зиёд гардид.

Муаммоҳои идоракунии самаранокии захираҳои меҳнати деҳотӣ дар вилояти Суғд бояд дар ҷабҳаҳои зерин бояд таҳқиқ шаванд:

- дар давраи таназзули иқтисодӣ, ки равандҳои гузаришро ҳамроҳӣ мекунанд, афзоиши сатҳи бекорӣ мушоҳида мешавад. Қайд кардан муҳим аст, ки дар аксари кишварҳои ИДМ рақамҳои воқеии бекорӣ аз омили расмӣ хеле фарқ мекунанд.

- афзоиши саҳми баҳши ғайрирасмӣ иқтисодиёт, ки хусусияти иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад, натиҷаи рушди бекории пинҳонӣ ва шуғли нопурраи мебошад. Гузашта аз ин, омили расмӣ шуғли аҳоли шумораи воқеии бекоронро дақиқ инъикос намекунад. Инчунин, аз сабаби муаммоҳои молиявӣ корхонаҳои зиёд иловапулӣ ва андозҳои иҷтимоиро пурра пардохт намекунанд, ки шумораи коргарон, андозаи фонди музди меҳнат ва ғайра пинҳон карда мешавад;

- аз нав тақсим намудани қувваи корӣ аз корхонаҳои давлатӣ ба корхонаҳои хусусӣ афзоиш ёфтааст, ки ин ба нисбатан баланд будани даромаднокии чунин ширкатҳо, ки мавҷудияти маблағҳои кофии онҳо барои пардохти музди меҳнат вобаста аст. Корхонаҳои сохторҳои давлатӣ аксар вақт бо мушкилоти молиявӣ рӯбарӯ мешаванд, ки баҳши хусусиро барои дарёфти кор як варианти ҷолибтар месозад [4, с. 44].

- паст шудани самаранокии идоракунӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби кам шудани ҳаҷми истеҳсол ва афзоиши тамоюли мавҷуд будани захираҳои меҳнатӣ, ки дар бозори меҳнат хеле кам истифода мешаванд. Яке аз аломатҳои назаррас паст шудани ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳо шуғли нопурра ба ҳисоб меравад [5, с. 70].

- мавҷудияти тафовути баланди сатҳи шуғли аҳоли дар шаҳру деҳот, байни минтақаҳои вазнин ва аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол.

Олимон ва иқтисоддонҳое, ки муаммоҳои минтақавии идоракунии меҳнат дар шароити иқтисодиёти бозорро меомӯзанд, якчанд сабабҳои муайян мекунанд, ки дар натиҷаи бӯҳронҳои амиқи дигаргунсозӣ, ки ҳоси иқтисодиёти давраи гузариш мебошанд, ба миён меоянд. Мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд ба қадри имкон барои баланд бардоштани ихтисоси коргарон ва кадрҳои роҳбарикунанда шароити меҳнат фароҳам оваранд, то ки онҳо ба шароити зуд тағирёбандаи бозор мувофиқ бошанд.

Дар ноҳияҳои вилояти Суғд захираҳои иқтисодии маҳаллӣ мавҷуд аст, ки бинобар ин ба коркарди онҳо аз марҳилаи аввал ба маҳсулоати тайёр гузаштан ба мақсад мувофиқ аст, ки имкон медиҳад воридоти як қатор молҳо қисман кам карда шаванд ва дар бозори дохилӣ соҳаҳои ба содирот нигаронидашударо инкишоф диҳанд. Яке аз омилҳои ин метавонад иқтисодии соҳибкории аҳолии маҳаллӣ, инчунин ташаккул ва истифодаи самараноки захираҳои сӯзишвории энергетикӣ субъекти ҳудудӣ бошад.

Барои вилояти Суғд ҳавасмандгардонии таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар шаҳру ноҳияҳо вазифаи таъхирнопазир мебошад, зеро масъалаи асосӣ ин самаранок истифодаи намудани захираҳои меҳнати зиёдатӣ дар истеҳсолот мебошад. Рушди соҳибкории хурду миёна на танҳо ба ҷалби сармояи дохилӣ, балки ҷалби сармояи хориҷӣ барои ҳалли ин мушкилот мусоидат мекунад.

Дар баробари ин тамоюли нарасидани ҷойҳои корӣ барои аҳолии деҳот ва дар натиҷа рушди бекорӣ мушоҳида мешавад. Дар як қатор соҳаҳои фаъолият аз сабаби паст будани музди меҳант ва андозаи нокифояи таъминоти сатҳи зиндагӣ, бисёр ҷойҳои холии нопурра мемонанд ва мутахассисони баландихтисос барои дарёфти кори шоистатар, ба корҳои музди меҳнати баланд пардохтшаванда ба давлатҳои хориҷӣ муҳоҷират мекунанд.

Барои таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар соҳаи кишоварзиро бояд фаъол кардан лозим аст, ки беафзоиши шуғли аҳоли дар деҳот ташкили ҷой ва шароити ҷолиби корӣ имконнопазир мебошад. Тавассути бунёди корхонаҳои замонавӣ механиконидашудаи ҳаҷмашон гуногун ва музди меҳнатӣ сазовор шавқу ҳаваси ҷавонро ба ҳаёти деҳот зиёд мекунад, инчунин маданияти деҳотро хеле мустаҳкам мекунад ва дараҷаи онро баланд мебардорад.

Ҳамаи пешниҳодҳои дар боло қайд гардида дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” [2] ва “Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” [3] дохил карда шудааст.

Оқилона истифодаи намудани захираҳои меҳнатӣ дар деҳот омилҳои асосии тараққиёти бомуваффақияти комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Ин афзоиши иқтисодӣ, афзудани даромади буҷет дар ҳамаи сатҳҳо, кам шудани ихтилофҳои иҷтимоӣ ва аз ҳама муҳимаш устувории амнияти озуқаворӣ мамлакатро таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024, ш. Душанбе, 2024.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот”, Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, № 7-8, мод. 503; с. 2012, № 4, мод. 277, № 8, мод. 833; с. 2015, №11, мод. 964; Қонунҳои ҚТ аз 30.05.2017 с., №1431; аз 04.04.2019 с., № 1598.
3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” аз 11 июли соли 2015, № 522.
4. Абдуназари М.К. Роль трудовых ресурсов в развитии экономической отрасли Согдийской области//Вестник Педагогического университета. Естественные науки. – Душанбе, 2023. - № 3 (19). - С. 43-48.
5. Исмоилов М.М., Самадова З.А., Абдуллазаде Д.Х. Проблемы управления трудовым потенциалом Согдийской области// Вестник таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Худжанд, 2023. -Т. 97. № 4. - С.65-73;
6. Пӯлодова Х.Ш., Бадалов Ҷ.Ҷ. Иқтисодии меҳнати минтақа: асосҳои концептуалии тадқиқот// Номаи Донишгоҳи МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ.-Хуҷанд, 2024.-№1(68). - С.167-173.

Пирова Ш.С.

**НАҚШИ МАҚМОТИ ГУМРУК ДАР ТАНЗИМИ РУШДИ ТИЧОРАТИ ХОРИЧӢИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ**

Дар мақолаи мазкур оид ба меъёри ҳуқуқии ҷаъолияти иқтисоди хориҷӣ, сиёсати яғонаи умумидавлатӣ, рақобати озодона дар бозорҳои дохил ва хориҷӣ ва самтҳои асосии таъмин ва дигаргунсозии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ сухан меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар ҷаъолияти гумрук ва тақвияти пешбурди ҷаъолияти иқтисоди хориҷӣ амалӣ намудани як қатор санадҳои имконият медиҳад, ки ҷаъолияти иқтисоди хориҷӣ рушд ёбад ва мавқеи мақомоти гумрук дар иҷрои нақшаи Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳойи муносибро ишғол намояд.

Калидвожаҳо: таҳлил, содироту воридот, санад, ҷаъолият, мақомоти гумрук, иқтисоди хориҷӣ, рушди тичорат.

Пирова Ш.С.

**РОЛЬ ТАМОЖЕННОГО ОРГАНА И ЕГО РЕГУЛИРОВАНИЕ В РАЗВИТИИ ВНЕШНЕЙ
ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ
НЕЗАВИСИМОСТИ**

В данной статье рассматриваются правовые нормы внешнеэкономической деятельности, единая национальная политика, свободная конкуренция на внутреннем и внешнем рынках, а также основные направления обеспечения и преобразования внешнеэкономических связей. Автор отмечает, что внедрение ряда документов в деятельность таможни и усиление стимулирования деятельности внешнеэкономической деятельности позволяет развивать деятельность внешнеэкономической деятельности и позицию таможенных органов в реализации плана Государственного бюджета Республики Таджикистан.

Ключевые слова: анализ, экспорт и импорт, акт, деятельность, таможенный орган, внешнеэкономическая деятельность, развитие бизнеса.

Pirova Sh. S.

**THE ROLE OF THE CUSTOMS AUTHORITY IN ITS REGULATION DEVELOPMENT OF
FOREIGN TRADE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE PERIOD OF
STATE INDEPENDENCE**

This article examines the legal norms of foreign economic activity, a unified national policy, free competition in the domestic and foreign markets, as well as the main directions of ensuring and transforming foreign economic relations. The author notes that the introduction of a number of documents into the activities of customs and the strengthening of incentives for foreign economic activity allows for the development of foreign economic activity and the position of customs authorities in the implementation of the State Budget Plan of the Republic of Tajikistan

Key words: analysis, export and import, act, activity, customs authority, foreign economic activity, business development.

Дар шароити таҳкими муносибатҳои иқтисодӣ-байналмилалӣ ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ ҷаъолияти иқтисодии хориҷӣ яке аз соҳаҳои пешбарандаи иқтисодиёти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба шумор меравад. Таҳлили муносибатҳои содироту воридот аз вусъати муносибатҳои тиҷоратии байниҳамдигарии байналмилалӣ, мустаҳкам намудан ва таъсиси корхонаҳои нави муштарақ, маблағгузориҳо ба тараққиёти истеҳсолот, расонидан ва гирифтани хизматҳои байналхалқӣ шаҳодат медиҳад. Дар солҳои охир дар натиҷаи пурзӯр гардидани сиёсати иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёда аз 108 кишвари дунё, бо кишварҳои робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ барқарор карда шуданд.

Пас аз даст ёфтани истиқлолияти давлатӣ, новобаста аз ҳамаи душвориҳои мавҷуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудӣ бахшидан ва рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ тамоми имкониятҳои мавҷударо ба қор бурд ва вазъияти дар ин самт тадриҷан рӯ ба беҳбудӣ намуд.

Дар оғози таҳким ва истиқрори Истиқлолияти давлатӣ заминаи қонунгузорӣ ва меъёриву ҳукукии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ бунёд ёфт. Сиёсати ягонаи умумидавлатӣ, ки барои рақобати озодона дар бозорҳои дохил ва хориҷӣ асос ёфта буд, таҳия гардида самтҳои асосии таъмин ва дигаргунсозии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо ҳамаи далаҳои ҷаҳон мӯйян карда шудаанд.

Самтҳои судманди пешбурди сиёсати иқтисоди хориҷӣ мӯйян гардида, самаранокии соҳаҳои афзалиятноки таъминкунандаи рушди иқтисоди содиротӣ афзоиш ёфт ва дар ин самт ташкили барасмиятдарории гумрукии воридот чораҳои дахлдор андешида шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушахасро пеш аз ҳама барои он равона намуд, ки стратегияи иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба афзун намудани содирот бештар равона карда шавад. Тамоми шароит доир ба рушди афзалиятноки соҳаҳои фароҳам омад, ки манбаҳои содиротӣ натавонанд дар шакли ашёи хом, балки ҳамчун маҳсулоти тайёр омода ва пешниҳод гардида, молҳои истеҳсол карда шаванд, ки талабот дар бозори ҷаҳонӣ ба онҳо зиёд аст.

Бояд таъкид намуд, ки чунин вазифаи хеле вазнин дар шароити буҳронӣ ва мушкilotи молиявӣ иқтисодӣ гусаста гардидани робитаҳои ҳаётан муҳими иқтисодӣ ва хоҷагидорӣ амалӣ карда мешуд. Таҳти роҳбарии бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар ҷумҳурӣ қорҳои дигаргунсозии иқтисодӣ оғоз гардид.

Бо назардошти хусусиятҳои хос ва фазои мушаххаси сиёсӣ иқтисодии кишвар дар мамлакат иқтисодиёти тамоюли иҷтимоидоштаи бозорӣ ташакул ёфт.

Барои гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ зарур буд, ки дигаргунсозии иқтисодӣ дар се самт сурат гирад:

- Ø озодкунии иқтисодиёт аз сиёсати фармонфармой;
- Ø тағйироти сохторӣ;
- Ø дигаргуниҳои институтсионалӣ.

Дар ин раванд тавҷӯҳи ниҳоят муҳим ба ташақкулёбӣ ва рушди мақомоти гумрук нигаронида шуд. Амалӣ намудани самтҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ мақсаду вазифаҳои мақомоти гумрукро ба қуллӣ тағйир дод. Мақомоти гумрук бо яке аз сохторҳои марказӣ ва муҳими давлатӣ таъсис ёфт ва дар амалӣ намудани сиёсати иқтисодии кишвар фаъолона иштирок намуда, дар ташаққули бучети давлатӣ саҳмгузор гардид.

Дар натиҷаи амалӣ намудани барномаҳои қарорҳои давлатӣ ва дастури супоришҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самт ва андешидани як қатор қонунҳои тадбирҳои судманд, инчунин ба роҳ мондани муносибатҳои мутақобилаи байналмилалӣ, новобаста аз заифии истеҳсолот ва касодии бозори дохила, нишондиҳандаҳои тиҷорати хориҷии кишвар ба таври назаррас рӯ ба инкишоф намуданд.

Вобаста ба татбиқи гардидани сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ дар солҳои охир низ ҷиҳати соддагардонии расмӣҳои гумрукӣ ва баратараф намудани монеаҳои рушди тиҷорати хориҷӣ, тақмили таркиби савдои хориҷӣ ва тақвият бахшидан ба иқтисоди содиротии кишвар чораҳои муассир роҳандозӣ шуда истодааст.

Чунин чораю тадбирҳои судманд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидастодааст, имконият додаанд, ки корхонаҳои мамлакат ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ бештар ба фаъолияти иқтисоди берунӣ чалб карда шаванд. Барои рушди тиҷорати хориҷӣ дар ҷумҳурӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро доир ба вусъат додан ва ташаккули фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва мақомоти гумрук қабул намуд.

Ба тасвиб расидани чунин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти гумрук ва гардиши савдои хориҷӣ имконият фароҳам овард, ки тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи давлат ба танзим дароварда шуда, барои рушду ташаккули тиҷорати хориҷии кишвар аминаҳои ҳуқуқии мусоид фароҳам оварда шуд.

Дар фаъолияти гумрук ва тақвияти пешбурди фаъолияти иқтисоди хориҷӣ амалӣ намудани ин санадҳо имконият фароҳам овард, ки фаъолияти иқтисоди хориҷӣ рушду тақомул ёбад ва мавқеи мақомоти гумрук дар иҷрои нақшаи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи муносибро ишғол намояд.

Лозим ба тазаккур аст, ки рушди беамйлони иқтисодиёт ва муносибатҳои нави тиҷоратӣ бо давлатҳои хориҷӣ ба зиммаи мақомоти гумрук масъулияти бештар ва вазифаҳои нави иқтисодиро воғузор месозад.

Бояд қайд намуд, ки давраи навини рушди фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва бештар намудани фаъолияти мақомоти гумрук дар натиҷаи ҷаҳду талошҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати бароҳ мондани муносибатҳои самараноки дӯчиноба ва бисёрҷонибаи робитаҳои иқтисодию тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо ба даст омадааст.

Барои рушди иқтисоди миллӣ муносибатҳои иқтисоди хориҷӣ нақши калон доранд. Бо назардошти ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати ҳамкорӣ бо созмонҳои умумиҷаҳонӣ қадамҳои устувор мегузорад. Тадричан ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкилоту иттиҳодиҳои байналмиллалӣ иқтисодӣ, тиҷоратӣ, гумрукӣ ва ғайра барои ташаккул ва рушди фаъолияти иқтисоди хориҷӣ имконият фароҳам овард.

Зиёда аз 130 мамлакати дунё Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун субъекти баробарҳуқуқӣ ҷаҳонӣ шинохта, равобити дипломатию тиҷоратиро бо он ба амал баровардаанд. Тоҷикистон узви комилҳуқуқӣ ИДМ, Иттиҳоди ҳамкории иқтисодии Авру Осиё (ЕврАзЭС), Ташкилоти ҳамкории Шанхай (ШОС), Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодии (ЭКО), Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) ва ғайра мебошад.

Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Созмони Умумиҷаҳонии гумрукӣ буда, узвият бо ин созмони бонуфуз мақомоти гумрукро водор месозад, ки ба фаъолияти худ аз нигоҳи таҷрибаи пешқадами байналмиллалӣ муносиб намояд.

Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби пеш аз даҳ қовенсияю созишномаҳои байналмилалӣ соҳаи фаъолияти гумрукӣ мебошанд, ки ин иштироки бонуфузи мамлакатро дар созишномаҳои байналмилалӣ соҳавӣ таъмин менамояд. Мақомоти гумрук дар самти ҳифзи амнияти иқтисодӣ ва таҳкими иқтисодиёти мамлакат пурсамар фаъолият намуда, сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷиҳати рушди соҳибкорӣ ва тиҷорати хориҷӣ ҳамаҷониба дастгирӣ мекунад. Ва дар ин самт фаъолияти худро бо роҳи соддагардонии расмиёти гумрукӣ беш аз пеш тақмил медиҳанд.

Ҳамкориҳои мутақобила бо соҳибкории ватанию хориҷӣ имконият фароҳам овард, ки тиҷорати хориҷии кишвар бештар рушд ёбад ва барои беҳбудии сатҳи зиндагонии мардум заминаи бозғамӣ фароҳам оварад. Бо дарназардошти аҳамияти рушди соҳибкорӣ ва истифодаи васеи усулҳои муносибатҳои бозорӣ ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаҳои инкишофи соҳибкорӣ аз ҷумла тиҷорати хурд аҳамияти ҷиддӣ медиҳад.

Рушди соҳибкорӣ ва соддагардонии расмиёти гумрукӣ яке аз самтҳои асосӣ сиёсати иқтисоди имрӯзаи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумар меравад.

Дар айни замон, аз тарафи Хадамоти гумрук барои тақмили қонунгузорӣ дар ин самт ва фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ ва иқтисодию молиявӣ ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ чораҳои зарурӣ ва саривақтӣ андешида шуда истодааст. Аз лаҳзаи ба даст

овардани истиқлолияти давлатӣ то ба имрӯз низомӣ савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзош овардааст.

Мувофиқи нишондодҳои омили гумруки мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввалин давраи истиқлолияти кишвар агар 131,1 миллион долларро ташкил меод ин нишондод дар соли 2001 ба 1496,1 миллион доллари амрикоӣ баробар гардид, ки ин нисбат ба соли 1991 ба маблағи 1365,1 млн. доллар зиёд буда ҳиссаи мубодилаи тиҷорати хориҷӣ дар даҳсолаи аввал ба миқдори 11,4 маротиба боло рафтааст.

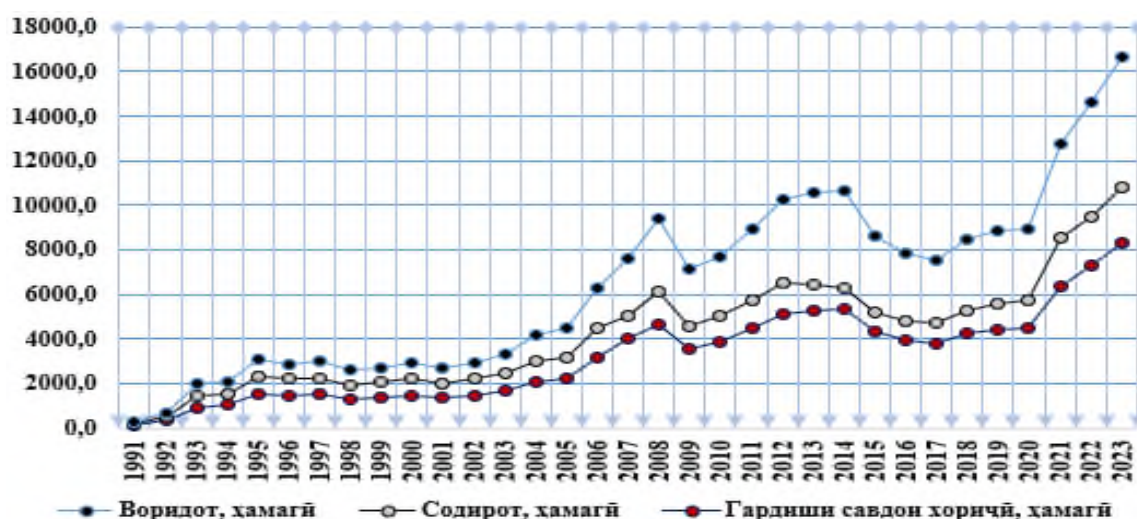
Ҷадвали 1. Динамикаи савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2020 (млн. доллар)*

Солҳо	Гардиши савдои хориҷӣ ҳамаг, аз ҷумла	Мамолики аъзои ИДМ	Мамолики дигари ҷаҳон	Содирот ҳамаг, аз ҷумла	Мамолики аъзои ИДМ	Мамолики дигари ҷаҳон	Воридот ҳамаг, аз ҷумла	Мамолики аъзои ИДМ	Мамолики дигари ҷаҳон
1991	131,10	105,30	25,80	67,90	53,50	14,40	63,20	51,80	11,40
1992	353,20	205,90	147,3	192,5	84,10	108,6	106,7	121,8	38,90
1993	881,90	378,60	503,3	549,8	122,8	227,0	532,1	255,8	276,3
1994	1038,9	325,60	713,3	491,9	92,50	399,4	547,0	233,1	313,9
1995	1558,5	729,60	829,9	748,6	251,6	497,0	809,9	487,0	331,9
1996	1438,2	713,50	724,7	770,1	331,0	439,1	668,1	382,3	285,6
1997	1496,0	755,20	740,8	745,7	275,0	472,7	750,3	482,2	268,1
1998	1307,6	649,00	658,6	596,6	202,8	393,8	711,0	446,9	264,8
1999	1351,8	829,70	522,1	688,7	315,0	373,7	663,1	514,7	148,4
2000	1459,3	933,50	5525,8	784,3	373,8	410,5	675,0	559,7	115,3
2001	1339,0	749,20	589,80	651,5	211,4	440,1	687,50	537,8	149,7
2002	1457,4	735,70	721,70	736,9	188,3	548,6	720,50	547,4	173,1
2003	1678,0	737,40	940,60	797,2	138,5	658,70	880,80	598,9	281,9
2004	2106,2	933,10	1073,1	914,9	159,2	755,70	1191,3	773,9	417,4
2005	2238,8	1042,2	1196,6	908,7	177,9	730,80	1330,9	864,3	465,8
2006	3124,4	1286,5	1837,9	1399	186,2	1212,8	1725,4	1100,3	625,1
2007	4015,3	1840,0	2175,3	1048,3	228,9	1239,2	2547,2	1611,1	936,1
2008	4681,3	264,10	2617,2	1408,7	227,8	110,90	3272,6	1836,3	1436,3
2009	3579,9	1681,0	1898,9	1010,3	209,6	800,70	2569,6	1471,4	198,2
2010	3847,0	1724,7	2122,3	1195	161,4	1033,6	2652,0	1563,3	188,7
2011	4458,5	413,40	2445,1	1255,9	179,9	176,00	3202,6	1833,5	1369,2
2012	5137,3	2314,7	2822,8	1355,1	239,0	1116,1	3782,2	2075,6	1706,7
2013	5301,2	2222,4	378,80	1171,9	235,1	936,70	4129,4	1987,3	2142,1
2014	5318,8	2425,8	2893,0	978,6	251,5	727,10	4340,3	2174,3	2166,0
2015	4326,2	2045,2	2281,1	891,3	226,7	664,60	3434,9	1818,4	1616,5
2016	3931,3	1968,4	1962,9	899,3	294,4	604,90	3031,9	1674,0	1358,0
2017	3747,7	2075,0	1672,7	983,8	430,3	553,50	2763,9	1644,7	1119,2
2018	4218,2	2341,8	1876,3	1073,9	530,6	543,30	3144,3	1811,3	1333,0
2019	4444,9	2498,8	1946,1	1115,8	449,8	666,00	3329,1	248,9,0	1280,1
2020	4450,8	2345,0	2105,9	1311,9	288,6	1023,3	3139,0	256,40	1082,5
2021	6359,1	3120,1	3239,0	2149,6	574,7	1574,9	4209,5	2545,4	1664,1
2022	7309,5	3870,4	3439,1	2142,0	761,4	1380,6	5167,5	3109,0	2058,5
2023	8328,9	3556,2	4772,3	2448,8	551,4	1897,3	5880,1	3004,8	2875,4
i	29,34 мар.	16,38 мар.	82,25 мар.	17,60 мар.	3,02 мар.	71,8 мар.	42,0 мар.	30,17 мар.	95,5 мар.
n	15,6	35,9	99,2	9,8	78,8	-1	18,4	31,5	-0,06

дар инҷо: **i** - дараҷаи афзоиш соли 2010 нисбати соли 1991 бо %; **n** - дараҷаи афзоиш соли 2020 нисбати соли 2010 бо %

*Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои овардашуда.

Дар соли 2011 аз 4458,5 миллион доллар маблағи умумии гардиши тичорти хориҷӣ 3202,6 млн. Доллар ба воридот ва 1256,0 млн, доллар ба содирот рост меояд, ки нисбат ба соли 2001 мутаносибан воридот 4,1 баробар ё 2428,7 млн, доллар ва содирот 1,7 баробар ё 533,8 млн, доллар зиёд гашта нисбати давраи ибтидоии истиқлолияти давлатӣ ба андозаи назаррас афзоиш ёфтааст.

Расми 1. Динамикаи савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991 -2023, млн. доллар (таҳияи муаллиф)

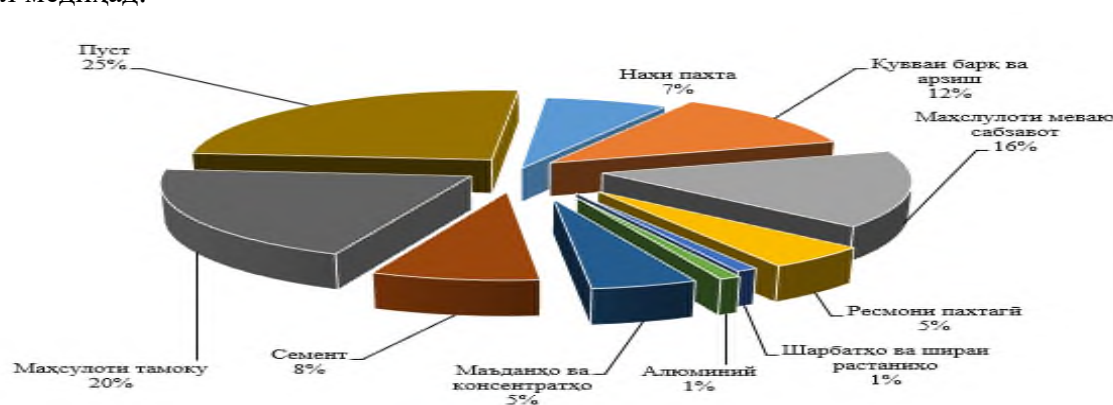
Бояд дарҷ намуд, ки дар натиҷаи аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардидани татбирҳо чихати саноатикунонидани соҳаҳои истеҳсоли ва дастгирии молистеҳсокунандагонии ватанӣ, истеҳсоли як қатор молҳо дар дохили ҷумҳурӣ рушд карда, воридоти ин навъи молҳо аз хориҷи кишвар давра ба давра коҳиш ёфта истодааст.

Новобаста аз ин ва бухронҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷаҳонро фарогирифта гардиши тичорат хориҷӣ дар соли 2020 низ усувор боки монда маблағи 4450,8 млн долларро ташкил додааст.

Шарикони асосӣ дар самти содирот давлатҳои Шветсария, Туркия, Қазоқистон, Афғонистон, Ёзбекистон, Россия, Хитой, Белгия ва Италия мебошанд.

Воридоти мол аз рӯи нишондиҳандаҳои ғоизӣ ба давлатҳои Россия, Қазоқистон, Чин, Ёзбекистон, Туркия, Олмон, Беларусия, Корея, ИМА, Эрон ва Япония рост меояд.

Дар сохтори содирот вазни қиёсии бештарро молу маҳсулоти зерин: ба монанди нахи пахта, алюминий, маъданҳо ва концентратҳо, семент, маҳсулоти меваю сабзавот ва ғайраҳо ташкил медиҳад.

Расми 2. Ҳаҷми молу маҳсулот дар сохтори содирот (таҳияи муаллиф)

Воридоти молу маҳсулоти зерин: аз қабилӣ маҳсулоти нафтӣ, гандум, орд, шакар, рағани растанӣ, газӣ моё, нуриҳои минералӣ, чубу тахта, оксиди алюминий, гушти мурғ, газӣ моё, бензин сузишвории дизелӣ, сузишвории рективӣ, рағанҳои молидани, мазут нуриҳои минералӣ,

цемент, чубу тахта ва ғайраҳо. Дар сохтори гардиши тичоратӣ-хориҷӣ вазни қиёсии бештарро ташкил медиҳад.

Нисбат ба солҳои навадуми асри гузашта робитаҳои иқтисодии хориҷии ҷумҳурӣ бо мамлакатҳои мутаррақӣ аҳамияти даврачаи аввал пайдо намуда истодааст. Ба роҳ мондани муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ бо 108 мамлакати дунё аз он шаҳодат медиҳад, ки сиёсати пешгирифтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди фаъолияти иқтисодӣ самараи дилхоҳ дода истодааст.

Ин нишондиҳандаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мақомоти гумрукии кишвар ҳамчун мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ҳамчун системаи ягона амал намуда ҳамаи вазифаҳои дар наздашгузашташударо саривақт иҷро менамояд.

Дар соли 2010 тамоюли устуворӣ ба эътидол омадани иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушоҳида мерасад, ки ифодаи худро дар афзоиши нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ: маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ гардиши тичорати хориҷӣ, боркашонӣ, сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ ва густариши муносибатҳои байналмиллалӣ тичоратӣ ёфтааст.

Ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба системаи байналмиллалӣ иқтисодӣ ва афзоиши нақши тичорати хориҷӣ дар рушди вазъи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар тақмили минбаъдаи расмиёти тичоратӣ хориҷӣ ва пурра ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ гардонидани онро тақозо намуда, зарурати аз байн бурдани монеаҳои маъмурӣ ва тақмили минбаъдаи воситаҳои танзими тичорати хориҷиро ба миён мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. М.: Финансы и статистика, 2000 г.
2. Гофман Ф., Маховикова Г.А. Международная внешнеэкономическая деятельность. - 2001 г. 208 с.
3. Гущин В.В. Российское предпринимательское право: учебное пособие / В.В. Гущин, Ю.А. Дмитриев. – М.: Эксмо, 2015. – 736 с.
4. Катаев А.Х., Нидоев П.Ф., Таможенная система в инфраструктурном обеспечении Республики Таджикистан. (Монография). - Душанбе: «Ирфон», 2010, 156 с.
5. Кочергина Т.Е. Внешнеэкономическая деятельность – М.: Феникс, 2006 – 288 с.
6. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе “Шарқи Озод”-2020;
7. Линецкий, А.Ф. Роль регионов во внешнеторговой деятельности России в условиях новых геополитических вызовов / А.Ф. Линецкий, А.Г. Тарасов, В.Е. Ковалев // Экономика региона. – 2017. – Т. 13, вып. 3.
8. Мусин, В.А. Гражданский процесс: учебно–методическое пособие / В.А. Мусин, Н.А. Чечина, Д.М. Чечота. – М.: Проспект, 2015. – 472 с.
9. Муллоев Д.М. Назарияи идораи давлатӣ. Душанбе – 2013.
10. Пронина М.Г. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности: учебное пособие / Е.Ф. Ерофеев [и др.]; под ред. М.Г. Прониной. – Минск: БГЭУ, 2014. – 190 с.
11. Покровская В.В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебник. — М.: Юрист, 1999. — 456 с.
12. Прокушев Е.Ф. Внешнеэкономическая деятельность. Инкотермс 2000 г. 307 с.
13. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА–М, 1996. – 496 с.
14. Соколова Н.В., Елисеева М.Л. Управление внешнеэкономической деятельностью на уровне предприятия. / Н.В. Соколова, М.Л. Елисеева. // Известия. Современные тенденции в экономике и управлении. Экономика, организация и управление предприятиями, отраслями. М., 1987.
15. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи идоракунии. Душанбе -2005.
16. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳукук., Душанбе: Империя-Группа, 2014. 720 с.

Пулодова Х. Ш. Абдурахими К.

ЗАХИРАҶОИ ЗАМИНИ МИНТАҚА: ХУСУСИЯТҶОИ ИДОРАКУНӢ ВА САМТҶОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР МИНТАҚАҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақолаи илмӣ равишҳои асосии истилоҳҳои «замин» ва «захираҳои замин» баррасӣ мешавад. Таваҷҷӯҳи асосӣ ба дарки ихтилофи захираҳои замини минтақа нигаронида шудааст. Мақсади асосии ин мақола ин омӯзиши муаммоҳои идоракунии истифодаи замин, ки ба амнияти иқтисодии минтақа таъсир мерасонанд, тавсиф карда шуда, роҳҳои имконпазири ҳалли ин муаммо муҳокима карда мешаванд. Муаллифон шарҳи стратегияҳои рафъи ин мушкилотро пешниҳод мекунанд ва барномаи ҳамаҷонибаи амалро бо истифода аз далелҳои назариявӣ ва таҳқиқоти амалӣ таҳия мекунанд. Тадбирҳои татбиқшаванда ба беҳтарсозӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи замин, ки асоси устувории амнияти иқтисодии минтақа мебошад, равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: замин, захираҳои замин, минтақа, истифодабарии замин, амнияти иқтисодӣ, самаранокӣ, идоракунӣ.

Пулодова Х. Ш. Абдурахими К.

ЗЕМЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ РЕГИОНА: ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной научной статье рассмотрены основные подходы к терминам «земля», «земельные ресурсы». Акцентируется внимание на противоречии в понимании земельных ресурсов региона. Главной целью данной статьи - это изучить проблемы управления землепользованием, влияющие на обеспечение экономической безопасности региона, рассматриваются возможные пути решения данной проблемы. Автор предлагает обзор стратегий для преодоления этих вызовов и разрабатывают комплексную программу действий с применением теоретических рассуждений и практических исследований. Внедряемые меры направлены на оптимизацию и повышению эффективности землепользования, что является основой устойчивости экономической безопасности региона.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы, регион, землепользование, экономическая безопасность, эффективность, управление.

Pulodova K.Sh. Abdurahimi K.

LAND RESOURCES OF THE REGION: MANAGEMENT FEATURES AND PRIORITY AREAS OF USE IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This scientific article examines the main approaches to the terms "land", "land resources". Attention is focused on the contradiction in the understanding of the land resources of the region. The main goal of this article is to study the problems of land use management that affect the economic security of the region, and possible solutions to this problem are considered. The author offers an overview of strategies to overcome these challenges and develops a comprehensive action program using theoretical reasoning and practical research. The measures being implemented are

aimed at optimizing and increasing the efficiency of land use, which is the basis for the sustainability of the economic security of the region.

Key words: land, land resources, region, land use, economic security, efficiency, management.

Захираҳои замин бо дарназардошти аҳамияти хоси худ дар таъмини амнияти озуқавории кишвар, коҳиш додани сатҳи вобастагӣ аз таъсири омилҳои беруна ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии буда, ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисоди минтақаӣ баромад мекунад. Бояд ба назар гирифт, ки вақтҳои охир дар сектори аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммоҳои татбиқи принципҳои рушди устувор бо назардошти таносуби дахлдори меъёрҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии истифодаи самаранокии захираҳои замин торафт бештар аҳамияти калон пайдо мекунад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар баромадҳои таъкид менамоянд, ки замин боигарии асосии мамлакат буда, ояндаи ҷумҳурӣ ва мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба он вобаста мебошад. Дар бобати зарурати ин масъала дар паёми навбати худ қайди махсус намуданд: “Бо дарназардошти афзоиши аҳолии мамлакат, барномаи азхудкунии заминҳои нави кишоварзӣ дар мамлакат таҳия ва татбиқ карда шавад. Инчунин, ҷиҳати самаранок истифода бурдани ҳар як ваҷаб замин, бештар гардонидани вазъи соҳаҳои тухмипарварӣ, ниҳолпарварӣ, зотпарварӣ ва таъмин намудани рушди инноватсионии соҳа бояд чораҳои саривақтӣ амалӣ карда шаванд.

Ҳамзамон бо ин, бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда масъалаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин, ниғаҳдориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар ҳаллу фасл карда шаванд” [1].

Замин чун захира ва ё омили асосии истеҳсолот дар фаъолияти иқтисодӣ, бахусус дар соҳаи кишоварзӣ нақши муҳиму асосиро иҷро мекунад. Дар воқеъ, чи тавре ки олим-иқтисодчии англис У.Петти таъкид карда буд, агар меҳнат падари бойгарӣ бошад, пас замин модари ўст[8, с. 72].

Замин дар ҷаҳони муосир захираи маҳдуд ва камёб аст. Замин макони фаъолияти гуногуни инсон ва макони истеҳсоли маҳсулот барои қонеъ гардонидани талаботи гуногуни ҳаёти инсон мебошад.

Дар баробари ин афзоиши аҳолии боиси афзудани талабот ба замин на танҳо барои соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ мегардад, балки боиси «ғайримаҳсул»-и заминҳо барои васеъ кардани шаҳру посёлкаҳо, сохтмони инфраструктураи саноатӣ, нақлиёт, обод кардани минтақаҳои истироҳатӣ ва муассисаҳои хизмати маишӣ ва ғайра мегардад.

Замин ҳамчун сайёра аз он ҷиҳат беназир аст, ки вай як қатор вазифаҳои асосиро иҷро мекунад:

- асоси тамомияти арзии давлат мебошад;
- барои банақшагирии фазой заминаи универсалӣ хизмат мекунад, сохтори муайяни заминро таъмин мекунад.
- асосҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва ҷангалро таъмин менамояд;
- қисми асосии муҳити табиӣ мебошад;
- ҳамчун анбори захираҳои об, канданиҳои ғоиданок, ҷангал ва дигар сарватҳои табиӣ амал мекунад.

Захираҳои замин ба маънои васеъ тамоми қитъаҳои замин ва қисмҳои он, аз ҷумла иқтисодии таъминоти ҳаёт ва фаъолияти инсонро фаро мегиранд. Дар адабиёти илмӣ захираҳои заминро ҳамчун маҷмӯи ҳудудӣ барои намудҳои гуногуни истифода мувофиқ,

ҳамчун ҷузъи муҳими экосистема ва ҳамчун захираи асосии табиӣ намудҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ шарҳ дода мешаванд.

Дар таҳқиқоти илмӣ худ олимони рус Дубовицкий А. А., Климентова Э. А. захираи заминро ҳамчун объекти мустақили табиӣ, ҷузъи таркибии муҳити зист буда, бо дигар объектҳои табиӣ ба монанди ҷангалҳо, сарватҳои зеризаминӣ, обҳо мутақобиладоранд, қайд намуданд [5, с. 54].

Таҳқиқотчиёни рус ба монанди С. А. Жидков ва А.В. Апарин захираҳои заминро барои фаъолияти инсон таъкид мекунад: замин на танҳо ҳамчун асоси истифодаи иқтисодӣ, балки ҳамчун базаи моддии ҳамаи намудҳои истеҳсолот, инчунин манбаи қонё гардонидани талаботи гуногуни аҳоли ба ҳисоб меравад [6, с. 90].

Захираҳои замин объектҳои шаклҳои гуногуни моликият мебошанд.

Асоси ҳамаи таърифҳо имкони ба амал баровардани ягон фаъолият бо истифода аз захираҳои замин мебошад.

Аз сабаби мавҷуд набудани мафҳуми ягонаи қонунгузори «захираҳои замин» дар ҷомеаи илмӣ тафсириҳои гуногун ба миён меоянд. Ҳар як олим тафсири худро дар асоси меъёрҳои гуногун ва хусусиятҳои муҳими замин барои равандҳои иқтисодӣ пешниҳод мекунад.

Бо дарназардошти ин мафҳуми зеринро пешниҳод менамоем: «захираи замин» маҷмӯи қитъаҳои замини табиӣ дар дохили як субъекти мушаххаси ҳудудии (давлат, вилоят) буда, дорои хосиятҳои табиӣ ва иқтисодӣ мебошад. Онҳо барои қонё гардондани эҳтиёҷоти ҷи шарҳравандҳои алоҳида ва ҳам сохторҳои ҷамъиятӣ асос мебошанд. Замин бо хусусиятҳои ба худ хоси худ дар сарвати миллии мамлакат мавқеи махсусро ишғол мекунад, ки ин ба танзими қатъии давлатии истифодаи заминро тақозо мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон замин моликияти истисноии давлат буда, барои идоракунии самаранок ба манфиати мардум хизмат мекунад. Ягон даъво ба сарзамини аҷдодӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда намешавад [2, с. 4].

Дар Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 5 январи соли 2008, № 357) ҳамаи қитъаҳои замини ҷумҳуриро ҳамчун фонди ягонаи давлатӣ муайян намуда, онҳоро аз руи таъиноташон ба якчанд гуруҳҳо тақсим мекунад [2, с. 6]:

- 1) заминҳои таъиноти кишоварзӣ;
- 2) заминҳои маҳалҳои аҳолинишин (шаҳрҳо, шаҳракҳо ва маҳалҳои аҳолинишини деҳот);
- 3) заминҳои саноат, нақлиёт, алоқа, мудофиа ва таъиноти дигар;
- 4) заминҳои таъиноти ҳифзи табиат, солимгардонӣ, рекреатсионӣ ва таърихӣ маданӣ;
- 5) заминҳои фонди давлатии ҷангал;
- 6) заминҳои фонди давлатии об;
- 7) заминҳои захираи давлатӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 93% ҳудуди кишварро кӯҳҳо ишғол мекунанд, ки танҳо як қисми он барои фаъолияти кишоварзӣ мувофиқ мебошад. Зиёда аз нисфи тамоми заминҳои ҷумҳурӣ барои хоҷагии қишлоқ ва кишт номувофиқ аст, зеро онро пирияхҳо, чарогоҳҳои минтақаҳои баландкӯҳӣ, кӯҳҳо, нишебиҳои сангзор ва ғайра ишғол кардаанд. Фонди умумии замини Ҷумҳурии Тоҷикистон 14,2 млн. гектар заминро ташкил медиҳад. Аз он ҷумла майдони киштзорҳо 753,0 ҳазор гектар, заминҳои обӣ-520,0 ҳазор гектар, майдони дарахтони бисёрсола 104,3 ҳазор гектар мебошад. Ҳамаи заминҳои қорами хоҷагии қишлоқ 423,64 ҳазор гектар (30%) буда аз он ҷумла майдони ҷангалзорҳо 420 ҳазор гектар, буттазорҳо 101 ҳазор гектар ва ботлоқзорҳо 2,5 ҳазор гектарро ташкил медиҳанд [7, с. 72].

Пас аз ба даст овардани истиқлолият дар кишвар ислохот, аз ҷумла тақсими замин дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздикуҳӣ аз соли 1992 дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ислоҳоти замин» ислоҳоти махсуси замин амалӣ карда шуд. Аз 1 декабри соли 1991 таҳти

№874 ва аз 9 октябри соли 1995 тахти № 342 ҳудуди 75 ҳазор гектар замин ба деҳот ройгон дода шуд, ки ин омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ аҳолии маҳаллӣ гардид.

Имрӯз вазъи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазнин аст: ба ҳар сари аҳоли ҳамагӣ 0,085 гектар замини обӣ рост меояд - ин нишондиҳандаи пастрин дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ мебошад, ки нигарони чиддӣ дар масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ ба миён меояд. Пешгӯиҳо нишон медиҳанд, ки бо назардошти тағйироти демографӣ то соли 2030 ин нишондод ба ҳар сари аҳоли то 0,06 гектар кам мешавад, ки метавонад ҳалли масъалаи бо озуқа таъмин намудани кишварро хеле душвор гардонад [3, с. 5].

Вилояти Суғд дар қисми шимолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир буда, як қисми водии Зарафшон ва як қисми водии Фарғонаро дар бар мегирад.

Шароити табию иқлимӣ минтақа хеле гуногун буда, барои тараққиёти хоҷагии қишлоқ мусоид мебошад. Вилояти Суғд дорои захираҳои бои заминӣ мебошад. Роҳҳои асосии обии вилояти Суғд дарёҳои Сирдарё ва Зарафшон мебошанд.

Хусусиятҳои релефӣ минтақа бо ҳамворӣ ва бартарии зироаткорӣ заминҳои лалмӣ алоқаманданд мебошад. Майдонҳои боқимондаи вилояти Суғд дар ҳамворӣ воқеъ гардида, шароити табию иқлимӣ онҳо барои тараққиёти хоҷагии қишлоқ бештар мусоид мекунад.

Дар навоҳии вилояти Суғд сатҳи болоии хок низ гуногун аст. Дар баъзе минтақаҳо, аз ҷумла дар ноҳияҳои Спитамен, Ҷаббор Расулов, Зафаробод ва Мастҷоҳ таркиби гумуси хок (моддаи асосии органикӣ) нисбатан бойтар мебошад.

Дар маҷмӯъ, саҳми заминҳои кишоварзии вилояти Суғд 59 дарсади ҳаҷми умумии замини вилоятро ташкил дода, барои парвариши пахта, шолӣ, ғалладона, сабзавот, зироатҳои тухмӣ ва инчунин зироатҳои хуроки чорво мувофиқанд.

Баъзе тадқиқотчиён вилояти Суғдро ба се минтақаи кишоварзӣ тақсим мекунанд:

“1) Минтақаи боғу тоқпарварии Суғд, ки ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров, Конибодом, Ашт ва Исфароро дар бар мегирад;

2) Минтақаи пахтакорӣ вилояти Суғд, ноҳияҳои Ҷаббор Расулов, Спитамен, Мастҷоҳ ва Зафаробод мебошад;

3) Минтақаи боғдорию тоқпарварӣ-картошкапарварӣ дар доманакӯҳи вилояти Суғд ҷойгир шуда ноҳияҳои Истаравшан, Гончӣ, Панҷакент ва Айнӣ дохил мешаванд” [4, с. 125].

Дар вилояти Суғд стратегияи иқтисодӣ ба истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ вобаста ба шароити мусоиди табию иқлимӣ ва вазъи кунунӣ хоҷагии халқ нигаронида шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки усулҳои ҳозиразамони заминсозӣ дар минтақа самарайи баланди иқтисодиро нишон медиҳанд.

Афзалияти минтақа ин беҳтар кардани истифодаи захираҳои замин бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ кишоварзӣ мебошад. Баланд бардоштани ҳосилхезии хок дар шароити маҳдуди табиӣ ба як соҳаи муҳими рушди иқтисодии маҳаллӣ таъдил меёбад.

Чадвали 1.

Замини умумӣ ва замини истифодаи кишоварзӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2023, ҳазор гектар

Ҳамаи заминҳои марзи маъмурӣ	Солҳо							
	1991	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Масоҳати умумии замин	2517,7	2518,5	2518,5	2518,5	2518,5	2518,5	2518,5	2518,5
Ҷамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	1009,6	1098,2	1098,8	1098,8	1099,2	1099,4	1099,6	1099,7

аз он ҷумла:								
Мазраъ	279,9	228,5	229,6	229,6	229,5	231,6	231,8	232,4
Ниҳолҳои бисёрсола	43,5	77,4	78,0	79,0	79,0	79,7	80,0	80,5
Замини алафдаравӣ	1,3	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1
Чарогоҳ	668,4	784,5	784,1	784,1	783,5	782,9	782,5	782,0
Замини партов	16,5	6,7	6,1	6,1	6,1	4,2	4,2	3,7

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд- Хуҷанд, Ношир, 2024. - С.198.

Тибқи маълумоти ҷадвали 2., фонди заминҳои умумии вилояти Суғд дар муддати 32 сол аз 2517,7 ҳазор гектар ба 2518,5 ҳазор гектар расид, аз он 1099,7 ҳазор гектар заминҳои истифодаи соҳаи кишоварзӣ буда 43,66% ҳиссаи умумии фонди заминҳои вилоятро ташкил медиҳад, ки бештари заминҳои вилояти Суғд 31,05% чарогоҳҳо ишғол мекунад.

Ҷадвали 3.

Заминҳои истифодаи корхона ва хоҷагии кишоварзӣ, бояҷдогии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2023, ҳазор гектар

Ҷамаи заминҳои марзи маъмурӣ	Солҳо						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Масоҳати умумии замин	1328,9	1341,3	1342,3	1342,3	1329,4	1336,9	1300,2
Ҷамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	776,9	783,7	783,2	783,5	782,2	781,8	768,2
аз он ҷумла:							
Мазраъ	223,3	223,2	223,3	223,6	225,6	224,0	226,3
Ниҳолҳои бисёрсола	74,9	75,7	76,7	76,7	77,1	80,0	78,0
Замини алафдаравӣ	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,1	0,9
Чарогоҳ	471,8	478,3	478,2	478,2	474,8	473,7	459,6
Замини партов	6,0	5,6	4,1	4,1	3,8	3,0	3,4

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд- Хуҷанд, Ношир, 2024. - С.198.

Дар асоси маълумотҳои оморӣ муайян гардид, ки истифодаи замин дар ноҳияҳои вилояти Суғд аз соли 2018 то соли 2023 ҳаҷми заминҳои қорам дар вилоят 2,9 Ҷоиз зиёд шудааст. Дар соли 2023 ба маблағи 18 миллиарду 495 миллион сомонӣ маҳсулотҳои кишоварзӣ истеҳсол шудааст, ки нисбат ба соли 2018 5 миллиарду 275 миллион сомонӣ ё ин, ки 1,4 баробар афзоиш ёфтааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят ҳале фарқ мекунад. Дар ин бобат дар байни баъзе ноҳияҳо фосилаи калон мавҷуд мебошад. Ин гурӯҳбандии минтақаҳо аз нуқтаи назари амалӣ барои арзёбии иқтисодии андозии деҳот муҳим аст, зеро андозии замин, андозии амвол ва тартиби ҳисоб кардани онҳо барои ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликият гуногун аст.

Соҳтори захираҳои заминҳои вилояти Суғд аз рӯи категорияҳои замин дар ҳудуди нуқтаҳои аҳолинишин аз рӯи деҳот суст фарқ карда мешавад. Қисми зиёди заминҳои шаҳрқоро биноҳои истиқоматӣ ва корхонаҳо ишғол кардаанд. Ба истиснои ноҳияҳои Кӯхистони Мастқоҳ, Айнӣ ва Ашт, ки дар онҳо ҳиссаи заминҳои истифодабарии истиқоматӣ камтар ва ҳиссаи истифодаи хоҷагии қишлоқ зиёд аст.

Чадвали 3.

Динамикаи ҳаҷми майдони киштии зироатҳои кишоварзӣ дар ноҳияҳои вилояти Суғд
барои солҳои 2018-2023, ҳазор гектар

Ноҳияҳо	Майдони умумӣ	Майдонҳои киштии зироатҳои хоҷагии қишлоқ						
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2018, %
Ҳамагӣ	25,1	272,6	274,8	278,6	279,7	279,8	280,3	102,9
аз он ҷумла:								
Ашт	2,8	13,4	13,8	14,1	14,1	14,2	14,3	106,7
Айни	5,2	2,8	2,9	2,9	2,8	2,9	29,1	104
Бобоҷон Ғафуров	2,7	28,6	28,7	29,1	29,9	30,2	30,4	106,3
Ҷаббор Расулов	0,3	17,6	17,9	17,9	18,0	18,0	18,0	102,3
Деваштич	1,6	40,5	40,5	42,2	41,4	40,9	41,5	102,5
Истаравшан	0,7	29,0	29,4	29,8	29,9	29,9	29,9	103,1
Исфара	0,8	7,5	7,5	7,6	7,8	7,8	7,9	105,3
Конибодам	0,8	12,8	13,0	13,0	13,4	13,2	13,4	104,7
Кӯхистони Мастҷоҳ	3,7	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,5	106,0
Мастҷоҳ	1,0	25,7	26,0	26,0	26,1	25,8	25,9	100,8
Панҷакент	3,7	27,4	27,6	28,1	28,6	28,7	29,0	105,8
Спитамен	0,4	16,2	16,3	16,4	16,6	16,7	16,3	100,6
Зафаробод	0,4	30,1	30,6	30,8	30,4	30,8	30,07	99,90
Шаҳристон	1,1	16,6	16,6	16,5	16,6	16,6	16,8	101,2

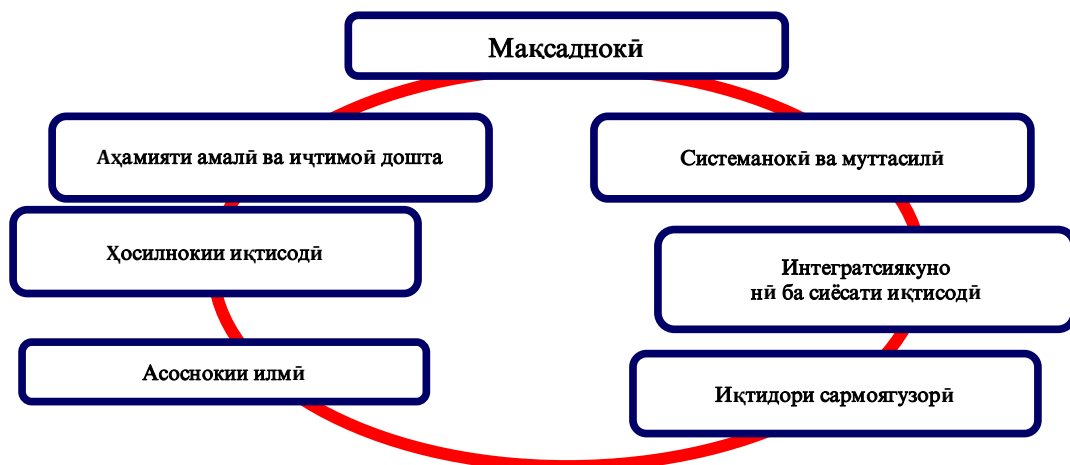
Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд- Хуҷанд, Ношир, 2024. - С.195-196.

Ғайр аз ин, солҳои охир дар вилояти Суғд ҳиссаи заминҳои хушкшуда зиёд шуда истодааст. Ин асосан дар ноҳияҳои Ашт, Деваштич ва Зафаробод хос аст, ки бо нарасидани об, омилҳои муҳити зист, осеби сохтории замин ва пеш аз ҳама гармшавии глобалии обу ҳаво алоқаманд мебошад. Чунин вазъият дар дигар воҳидҳои ҳудудии вилояти Суғд ва дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ низ мушоҳида мешаванд.

Солҳои охир дар ноҳияҳои вилояти Суғд бо раванди инноватсионӣ истифода бурдани заминро ташкил намуданд, масалан дар ҷамоатҳои деҳоти Ғ.Ортиқов, И.Сомонӣ ва Яхтан бо истифода аз заминҳои бекорхобида гармхонаҳои инноватсионӣ ба миқдори 6 гектар замин ташкил карда шуданд, боғҳои интенсивӣ бошад ба миқдори 20 гектар расид. Дар соли 2023 корҳо оид ба бунёд ва васеъ намудани хоҷагҳои муосири гармхонаҳо афзоиш ёфта истодааст. Ҳамин тариқ, истифодаи самараноки захираҳои замин барои баланд бардоштани даромади оилавӣ ва солимии муҳити зист аҳамияти калон дорад.

Мақсади асосии идоракунии фонди замини минтақавӣ ташаккули системаи устувор ва аз ҷиҳати иқтисодӣ оптимизатсияшудаи истифодаи замин мебошад, ки омӯзиши ҳамоҳангии устувории иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро барои рушди соҳибкорӣ таъмин менамояд. Дар шароити муосир принципҳои асосии сиёсати минтақавии замин бетағйир боқӣ мемонанд, зеро онҳо ба стратегияи умумии рушди давлатӣ зич муттаҳид шудаанд (расми 1).

Нигоҳ доштани ин шартҳо ба мо имкон медиҳад, ки сиёсати кунунии заминро ба шароити иқтисодӣ бидуни талаф мутобик созем ва ҳамзамон ба афзоиш ва сафарбаркунии иқтидори иқтисодӣ ва захиравии минтақа мусоидат намоем.

Расми 1. Принципи идоракунии захираҳои замини минтақавӣ

Татбиқи сиёсати минтақавии замин ба ҳалли ҷанбаҳои асосии зерин нигаронида шудааст:

1. Гузаронидани таҳлили ҳолат ва хусусиятҳои истифодаи захираҳои замин мувофиқи қонунгузории амалкунандаи амволи ғайриманкул.
2. Тартиб додани барномаи комплексие, ки дар он тадбирҳои пай дар пай ва мутобиқшуда оид ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии захираҳои замин иборат буда.
3. Ҷалби сармоягузориҳо барои навсозӣ ва беҳтар намудани сифати захираҳои замин дар минтақа.
4. Фаъолгардонии раванди азхудкунии замин бо мақсади баланд бардоштани арзиши функционалии онҳо ва оптимизатсияи истифодаи онҳо мутобиқи мақсадҳои мушаххаси рушд.
5. Мониторинги мунтазами заминҳоро таъмин намояд.

Татбиқи вазифаҳои сиёсати замин бо қобилияти воқеии мақомоти ҳокимияти минтақавӣ дар ташаккули заминаи қонунгузорӣ ва меъёрӣ, ки қоидаҳои додани замин, ҷолибияти сармоягузорӣ ва нерӯи сармоягузории заминро таъмин менамояд, муайян карда мешавад.

Сиёсати минтақавии замин дар фаъолгардонии истифодаи замин барои фаъолияти иқтисодӣ ва баланд бардоштани устувории иқтисодии қаламравҳо нақши калидӣ дорад.

Хусусиятҳои тадбиқи самаранокии чунин сиёсат инҳоянд:

- ҳифзи афзалиятҳои стратегии минтақа;
- афзоиши фоида аз истифодаи замин;
- оптимизатсияи хароҷоти заминсозӣ ва нигоҳдории замин;
- ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии минтақа, инчунин беҳтар намудани соҳаи иҷтимоӣ;
- дар муҳайё намудани шароити мусоид барои рушди сармоягузори тавассути ба роҳ мондани ҳамкориҳои самарабахши иштирокчиёни бозори замин.

Сиёсати минтақавии замин ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи ҷаҳонии иқтисодии минтақа бояд ба муносибати ҳамаҷониба ва ба захираҳо нигаронидашуда бо мақсади таҳияи модели нави идоракунии дороиҳои замин асос ёбад. Ин модел тамоми паҳлӯҳои рушдро дар бар мегирад: аз баҳши кишоварзӣ то сохтмони саноатӣ, сайёҳӣ, инфрасохтор ва иқтисодии иҷтимоӣ иқтисодии маҳаллаҳои аҳолинишин дар заминаи равандҳои ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минтақавӣ алоқаманд аст.

Унсурҳои асосии стратегияи идоракунии замин бояд ба воситаҳои равшандорӣ оптималии ки истифодаи устувор ва самаранокии заминро дар минтақаҳои таъмин мекунад, асос ёбанд. Ин стратегия самтҳои асосии зеринро дар бар мегирад:

1. Таҳия ва татбиқи тадбирҳои системавӣ оид ба оптимизатсияи гардиши замин, ки ба тақсими оқилонаи замин нигаронида шудаанд, бо афзалияти баландтарин маҳсулнокии ва самаранокии истифодаи он.

2. Ҷорӣ намудани гуруҳбандии заминҳо аз руи аҳамияти иқтисодӣ, ки имкон медиҳад категорияҳои дорой дараҷаҳои гуногуни иқтисодӣ муайян карда шаванд.

3. Ислоҳоти системаи заминсозӣ, ки аз нав тақсим кардани ваколатҳо ва баланд бардоштани масъулияти шахсони мансабдорро дар назар дорад.

4. Такмили қонунгузориҳои минтақавӣ ва инфрасохтори иттилоотӣ барои беҳтар намудани шароити иҷораи замин.

5. Ташкили маҳзани мутамаркази иттилооти кадастрии замин, аз ҷумла инвентаризатсия, арзёбии кадастрӣ, таҳлили тақсими замин ва ҳосилнокии он ва ғайра.

6. Таҳияи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ ҷалби сармоя ба бахши агросаноатӣ.

7. Татбиқи усулҳои муосири назорат аз болои истифодаи замин, таъмини шаффофият ва самаранокии идоракунии.

8. Таъсиси ҷойҳои нави корӣ натиҷаи табиӣ рушди комплекси агросаноатӣ, саноат ва сохтмон хоҳад буд.

9. Кор карда баромадани методологияи ягонаи муайян кардани арзиши замин ва иҷора аз руи категорияи замин, дараҷаи азхудкунии он, ҳосилнокӣ ва аҳамияти иқтисодии он бо назардошти сиёсати буҷетии иқтисодии минтақавӣ.

Таҷрибаи умумиҷаҳонии идоракунии замин тасдиқ мекунад, ки унсурҳои асосии ҳалли муаммоҳои мавҷуда ташкили базаи васеи методологӣ мебошад, ки механизми комплекси идоракуниро дар сатҳи қонунгузориҳои давлатӣ таъмин менамояд. Ин система бояд ба афзалиятҳои устувориҳои иқтисодӣ ва экологӣ, ташкили оптималии захираҳо, чандирии бозор, аҳамияти ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ҷолибият барои сармоягузорӣ ва асоснокии илмӣ асос ёбад.

Дар вилояти Суғд ба шарофати истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, аз ҷумла замин, имкониятҳои назарраси иқтисодӣ ба вучуд омадааст. Вилояти Суғд аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва хоҷагии қишлоқ ба ҳар сар аҳоли дар ҷумҳурӣ ҷои яқумро ишғол карда, барои истеҳсол ва фуруши ин маҳсулотҳо, комёбиҳои илмӣ ва афзоиши аҳоли алоқаҳои мустаҳкам иқтисодӣ дорад. Ин омилҳо барои мустаҳкам шудани тамоми хоҷагии халқ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани низоми муосири идоракунии фонди замини минтақа дар таъмини рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи амнияти минтақа қадами муҳим хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024, ш. Душанбе, 2024.
2. Кодекси Замин Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуи қонунҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар бораи замин // Кумитаи давлатии заминсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1996, №326.- с.43.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзи берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027” аз 1 март соли 2022, №90.
4. Абдурашитов Ф. М., Бобоев А.А. Особенности и тенденции земельно-водной реформы в Согдийской области Республики Таджикистан в конце XX и начале XXI в.в.// Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. - Худжанд, 2019. №1 (58). С. 124-129.

5. Дубовицкий А. А., Климентова Э. А. Стратегия управления рациональным землепользованием в сельском хозяйстве // АПК: Экономика, управление. 2021. № 12. С. 53-59.
6. Жидков С. А., Апарин А.В. Теоретические основы повышения эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения в современных условиях // Вестник Мичуринского государственного аграрного университета. 2017. № 4. С. 88-95.
7. Мухаббатов Х.М. Проблемы использования водно-земельных ресурсов Согдийской области//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - №2/1(127). - С.70-77.
8. Петти У. Избранные работы: Трактат о налогах и сборах. – Москва: Ось-89, 1997. - 112 с.

УДК 657.1

Раджабов Р.К.

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ ПРОЗРАЧНОСТИ И УСТОЙЧИВОСТИ БИЗНЕСА

Статья исследует значимость финансового учета для обеспечения финансовой прозрачности и устойчивости бизнеса в условиях динамично развивающейся экономики. Особое внимание уделено внедрению международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан. Рассматриваются основные проблемы адаптации национальной системы бухгалтерского учета к международным стандартам, а также предлагаются рекомендации для повышения качества финансовой отчетности и улучшения инвестиционного климата в стране.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовый учет, финансовая отчетность, устойчивость бизнеса, МСФО, инвестиции, адаптация, прозрачность финансовых операций.

Раджабов Р.К.

НАҚШИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАЪМИНИ ШАФФОФИЯТИ МОЛИЯВӢ ВА УСТУВОРИИ ТИҶОРАТ

Дар мақола аҳамияти баҳисобгирии молиявӣ барои таъмини шаффофияти молиявӣ ва устувории тиҷорат дар иқтисодиёти босуръат рушдёбанда омӯхта шудааст. Ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсус дода мешавад. Мушкилоти асосии мутобиксозии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳои байналмилалӣ баррасӣ шуда, чиҳати баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар мамлакат тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, устувории тиҷорат, СБҲМ, сармоягузорӣ, мутобикшавӣ, шаффофияти амалиёти молиявӣ.

Rajabov R.K.

THE ROLE OF FINANCIAL ACCOUNTING IN ENSURING FINANCIAL TRANSPARENCY AND BUSINESS SUSTAINABILITY

The article examines the importance of financial accounting for ensuring financial transparency and business sustainability in a dynamically developing economy. Particular attention is paid to the implementation of international financial reporting standards in the Republic of Tajikistan. The main problems of adapting the national accounting system to international standards are considered, and

recommendations are offered to improve the quality of financial reporting and improve the investment climate in the country.

Keywords: accounting, financial accounting, financial reporting, business sustainability, IFRS, investments, adaptation, transparency of financial transactions.

Финансовый учет играет ключевую роль в обеспечении прозрачности и устойчивости бизнеса, особенно в условиях динамично развивающейся экономики. В условиях Республики Таджикистан, где предпринимательская деятельность сталкивается с рядом вызовов, включая нестабильность финансовой системы, недостаток квалифицированных кадров и слабую правовую базу, эффективный финансовый учет становится основой для создания доверия со стороны инвесторов и партнеров. Прозрачность финансовых операций, а также возможность достоверно оценить финансовое состояние предприятия, способствует укреплению его репутации и стабильности на рынке. Однако для того, чтобы этот процесс был успешным и способствовал дальнейшему экономическому росту, необходимо обеспечить соответствие национальной системы бухгалтерского учета международным стандартам.

Цель данного исследования заключается в анализе текущего состояния процесса внедрения международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Республике Таджикистан, а также в оценке его роли в обеспечении финансовой прозрачности и устойчивости бизнеса. В работе также будут рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются коммерческие предприятия при адаптации бухгалтерского учета к международным стандартам, и предложены рекомендации для совершенствования системы бухгалтерского учета в стране.

При подготовке статьи были рассмотрены работы отечественных ученых, посвященные вопросам становления и развития национальной системы финансового учета, в том числе публикации М.У. Бобоева [1], М.Б. Каримиён [2; 8], Б.Х. Каримова [2; 3; 4; 5; 6], А.А. Мирзоалиева [7], С.Ф. Низомова [8], К.Х. Хушвахтзода [10] и других исследователей. Эти работы предоставили ценные теоретические и практические материалы, которые позволяют глубже понять эволюцию финансового учета в Республике Таджикистан и проблемы, с которыми сталкивается система в условиях современной экономической ситуации.

Для Республики Таджикистан переход на МСФО играет важную роль, так как это не только способствует улучшению прозрачности финансовых операций, но и создает условия для привлечения иностранных инвестиций, что в свою очередь стимулирует развитие частного сектора экономики. Однако, многое еще предстоит сделать, чтобы система финансового учета полностью соответствовала международным стандартам и обеспечивала устойчивость бизнеса в условиях быстро меняющейся глобальной экономической ситуации.

МСФО представляют собой набор принципов и правил, разработанных для того, чтобы обеспечить прозрачность, сопоставимость и достоверность финансовых отчетов экономических субъектов на глобальном уровне. МСФО были разработаны Международным советом по стандартам финансовой отчетности (IASB - International Accounting Standards Board, СМСФО) и охватывают широкий спектр аспектов бухгалтерского учета и финансовой отчетности, включая правила по признанию, оценке, классификации и раскрытию информации о финансовых результатах и финансовом состоянии экономических субъектов. Их основное назначение - создать единые, признанные в международном масштабе стандарты, которые обеспечат сопоставимость финансовых отчетов разных предприятий, независимо от их местоположения. Это способствует прозрачности, так как инвесторы, кредиторы и другие заинтересованные стороны могут более легко сравнивать финансовые данные предприятий по всему миру. Заинтересованным сторонам нужна «отчетная информация, позволяющая по максимуму исключить какое-либо завышение финансовых результатов, т.е. сформированная по принципу предосторожности, обеспечивающая более достоверную оценку экономической выгоды и рисков» [9, с. 473].

МСФО играют ключевую роль в глобальной финансовой системе, поскольку они предоставляют четкие и универсальные принципы для составления финансовой отчетности, что значительно упрощает процесс оценки финансового положения и результатов деятельности компаний на международных рынках. Это важно не только для крупных многонациональных корпораций, но и для малых и средних предприятий, стремящихся привлекать инвестиции, создавать партнерства и расширять свои рынки.

Одной из важнейших задач МСФО является обеспечение доверия со стороны инвесторов и партнеров. Прозрачность, которую они обеспечивают, играет решающую роль в повышении инвестиционной привлекательности предприятий, так как позволяет инвесторам делать обоснованные решения, основываясь на достоверных данных. Это особенно важно в условиях глобализации, когда предприятия, ведущие бизнес в разных странах, должны соблюдать единые правила отчетности для уменьшения рисков и упрощения операций на международных рынках.

Для развивающихся стран, таких как Республика Таджикистан, внедрение МСФО является особенно важным этапом в процессе экономической модернизации и интеграции в международные финансовые рынки. Применение международных стандартов в бухгалтерском учете позволяет устранить многие барьеры, мешающие привлечению внешних инвестиций, так как инвесторы зачастую опасаются работать с предприятиями, финансовая отчетность которых не соответствует общепринятым международным стандартам.

Прозрачность, обеспечиваемая отчетностью по МСФО, подготавливаемой в системе финансового учета, играет ключевую роль в привлечении инвестиций, особенно для развивающихся рынков, где репутация и доверие имеют важное значение для стабилизации экономики. Внедрение МСФО в Республике Таджикистан способствует улучшению делового климата, что позволяет стране стать более привлекательной для иностранных инвесторов и стимулировать развитие частного сектора. Это также позволяет местным предприятиям выйти на международные рынки, укрепляя их позиции и конкурентоспособность. Кроме того, внедрение МСФО помогает повысить качество внутреннего бухгалтерского учета и отчетности. Стандарты способствуют не только улучшению внешней отчетности, но и упорядочиванию внутреннего учета, что в свою очередь улучшает финансовое планирование, прогнозирование и управление рисками на уровне компании.

Процесс внедрения МСФО в Республике Таджикистан начал активно развиваться с конца 1990-х годов, а в 2002 году был сделан важный шаг: Правительство Республики Таджикистан приняло Постановление № 428 «О Международных стандартах финансовой отчетности». Этот документ стал официальной отправной точкой для реформы национальной системы бухгалтерского учета. Основной целью этих реформ является приведение национальной системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в соответствие с международными стандартами, что является необходимым условием для интеграции Республики Таджикистана в международную финансовую систему и для развития экономических связей страны в условиях глобализации и международной экономической интеграции.

Несмотря на многолетние усилия и достижения в этом направлении, процесс адаптации национального бухгалтерского учета к МСФО идет медленно. Как отмечает Б.Х. Каримов, «... существенных реальных результатов в этом направлении на предприятиях и в организациях не наблюдалось. По нашему мнению, основная причина возникновения столь неприятной ситуации кроется в несовершенстве нормативных документов, разработанных и утвержденных в рамках реализации Постановления Правительства № 428. Критический анализ этих документов показывает, что их содержание не в полной мере отвечало требованиям МСФО и не учитывало реальных условий деятельности хозяйствующих субъектов, законодательства (в основном налогового, таможенного, банковского), нормативных правовых актов, действовавших в стране на тот момент» [5, с. 26].

Многие предприятия в Республике Таджикистан продолжают сталкиваться с трудностями при переходе на международные стандарты, что обусловлено нехваткой квалифицированных специалистов, недостаточной эффективностью правовой поддержки и различиями в трактовке

стандартов. В то же время внедрение МСФО играет важную роль для страны, поскольку способствует улучшению качества финансовой отчетности, повышает финансовую прозрачность и облегчает коммуникацию с международными инвесторами.

Министерству финансов Республики Таджикистан было поручено разработать новые стандарты бухгалтерского учета и организовать подготовку специалистов, что было частью правительственного постановления № 428. В 2004 году был принят План счетов, однако нормативные акты оставались несовершенными, что создавало сложности при их практическом применении.

Реформа столкнулась с рядом проблем, таких как несовершенство законодательной базы и дефицит квалифицированных кадров, а также сопротивление некоторых бухгалтеров. Множество нормативных документов не были адаптированы под местные условия, что снизило их эффективность. Кроме того, образовательные заведения не всегда обеспечивали должный уровень подготовки специалистов по МСФО, что усугубляло проблему нехватки квалифицированных кадров.

Тем не менее, в 2006 году подписано важное соглашение с Международным советом по стандартам финансовой отчетности, что дало новый импульс реформам. Было принято Постановление № 465 «О дополнительных мерах по внедрению МСФО», которое установило сроки перехода на МСФО для большинства предприятий к 2008 году. Однако этот процесс продолжал сталкиваться с проблемами, включая отсутствие специализированных методических указаний.

Новый этап реформы начался с принятия Закона «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» в 2011 году. Сразу же был принят новый план счетов бухгалтерского учета. Однако, несмотря на значительные улучшения, нормативные документы по-прежнему не полностью соответствуют МСФО, и проблемы с адаптацией стандартов остаются актуальными. На сегодняшний день прогресс в реформировании системы бухгалтерского учета очевиден, однако внедрение МСФО остается долгосрочным и сложным процессом.

Глобализация экономики также ставит новые требования к ведению финансового учета. В условиях тесных экономических связей между странами, переход на международные стандарты становится особенно важным. Стандарты МСФО помогают обеспечить прозрачность и сопоставимость финансовой отчетности на международном уровне, что особенно актуально для интеграции Таджикистана в мировую финансовую систему и привлечения иностранных инвестиций. Применение этих стандартов позволяет местным предприятиям эффективно взаимодействовать с зарубежными партнерами, хотя переход к ним сталкивается с трудностями, такими как недостаточная подготовка специалистов и несовершенство нормативной базы.

Процесс глобализации экономики и становление международного рынка капитала также стимулируют страны, в том числе и Республику Таджикистан, к переходу на единые международные стандарты бухгалтерского учета. Международные корпорации, работающие в разных странах, применяют стандарты МСФО для составления своей отчетности, что позволяет обеспечить единообразие и прозрачность информации, необходимой для принятия финансовых решений. В 2005 году Европейский Союз ввел обязательное использование МСФО для предприятий, чьи акции котируются на фондовых рынках. С тех пор все больше стран начали переходить на эти стандарты, понимая их важность для поддержания прозрачности и повышения доверия на международных рынках.

Однако, несмотря на успешный опыт многих стран, Республика Таджикистан сталкивается с определенными трудностями в внедрении МСФО. Большинство бухгалтеров в стране не имеют достаточно знаний и навыков для работы с МСФО, что ограничивает возможности эффективного применения этих стандартов. Также стоит отметить, что нормативно-правовые акты, разработанные в рамках реформы бухгалтерского учета, не всегда адекватно отражают специфику экономической деятельности в Республике Таджикистан, что затрудняет полное применение МСФО в национальной практике.

Ситуация осложняется и тем, что значительная часть нормативных документов, таких как переводы МСФО на русский язык, осуществленные в рамках реформ, не всегда соответствуют оригинальным текстам на английском, существует путаница в толковании терминов. Это создает дополнительные сложности для практикующих бухгалтеров, которые часто сталкиваются с несоответствиями при интерпретации стандартов. Таким образом, необходимость дальнейшей адаптации МСФО к специфическим условиям Республики Таджикистан, включая создание подробных разъяснений и примеров, становится неотложной задачей.

Вместе с тем, несмотря на существующие проблемы, есть положительные сдвиги: с каждым годом увеличивается количество предприятий, переходящих на составление отчетности в соответствии с МСФО, что подтверждает актуальность и важность реформы. В настоящее время уже все субъекты публичного интереса и несколько частных предприятий в стране составляют свою финансовую отчетность в соответствии с международными стандартами. Это является важным шагом к дальнейшей интеграции страны в мировую финансовую систему и улучшению качества финансовой отчетности, что в свою очередь способствует укреплению доверия со стороны инвесторов и внешних партнеров.

На сегодняшний день проведение диагностического анализа состояния внедрения МСФО в Республике Таджикистан является актуальной и важной задачей, поскольку этот процесс напрямую влияет на повышение качества финансовой отчетности и успешную интеграцию экономики страны в мировую финансовую систему. Такой анализ был проведен Б.Х. Каримовым [6]. В результате исследования было выявлено, что внедрение МСФО в Республике Таджикистан сталкивается с рядом серьезных проблем, среди которых низкое качество финансовой отчетности, недостаточная квалификация специалистов и отсутствие должного контроля за соблюдением стандартов. Это свидетельствует о том, что несмотря на усилия правительства, переход на МСФО в полной мере еще не завершен.

Анализ финансовой отчетности ряда субъектов публичного интереса показал, что они не всегда соответствуют как требованиям МСФО, так и национальному законодательству. Одной из главных проблем такого несоответствия является составление отчетности не по установленным формам и соблюдения порядка представления данных, что также негативно сказывается на ее достоверности. Кроме того, результаты исследования показали, что некоторые аудиторские заключения по финансовой отчетности субъектов публичного интереса не всегда соответствуют высоким стандартам, предусмотренным международной практикой. Несмотря на это, в аудиторских заключениях ряда предприятий было указано на существенные искажения в финансовых данных, связанные с неправильной оценкой активов и обязательств, что ставит под сомнение достоверность всей отчетности. При этом «основной причиной низкого качества финансовой отчетности, наряду с недостаточными знаниями бухгалтеров и непониманием ими положений МСФО, является отсутствие необходимого контроля за качеством отчетности со стороны уполномоченного органа - Министерства финансов Республики Таджикистан» [6, с. 88].

На основе проведенного анализа можно сделать вывод, что для успешного внедрения МСФО в Республике Таджикистан необходимо осуществить несколько ключевых мер. Во-первых, требуется улучшение образовательных программ и повышение квалификации специалистов, работающих в сфере бухгалтерского учета и аудита. Во-вторых, следует разработать новые методические рекомендации и корректно адаптировать существующие формы отчетности с учетом международных стандартов. В-третьих, необходимо усилить контроль за соблюдением стандартов МСФО на всех уровнях, начиная от государственных органов и заканчивая предприятиями, составляющими отчетность.

Таким образом, процесс внедрения МСФО в Республике Таджикистан требует комплексного подхода и активного участия как государственных органов, так и профессиональных объединений бухгалтеров. Только при соблюдении всех этих условий можно обеспечить полное соответствие финансовой отчетности международным стандартам, что будет способствовать улучшению прозрачности бизнеса и повышению доверия со стороны иностранных инвесторов.

Республика Таджикистан, как страна, стремящаяся к экономическому росту и международной интеграции, должен продолжить усилия по внедрению МСФО, что позволит не только улучшить качество финансовой отчетности, но и укрепить экономические связи с другими странами, стимулировать развитие частного сектора бизнеса и повысить инвестиционную привлекательность субъектов бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоев, М.У. Реформирование системы бухгалтерского учета по МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 257-261
2. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
3. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 3 (53). – С. 150-156
4. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдашавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 15-21
5. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). – С. 23-34
6. Каримов, Б.Х. Таҳлили таҳхисии вазъи корбурди СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – № 4-2. – С. 85-96
7. Мирзоалиев, А.А., Шаропов, А.Д. Влияние искажений в финансовой отчетности на принятие инвестиционных решений / А.А. Мирзоалиев, А.Д. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 4 (29). – С. 226-235
8. Низомов, С.Ф. Каримиён, М.Б. Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 5. – С. 14-24
9. Сорокина, Е.М. Возможности и проблемы применения Международных стандартов финансовой отчетности в России / Е. М. Сорокина // Известия Байкальского государственного университета. – 2016. – Т. 26, № 3. – С. 469-477
10. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Х. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами Ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б. Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71

УДК: 336.22

Рачабов К.Р., Рачабова З.Ҷ.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ АНДОЗБАНДИИ НЕРҶОҲҲОИ БАРҚИИ ОБИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур тақмили механизми андозбандии нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ки манбаи асосии даромади буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, дар таҳлил нишон дода шудааст, ки рушди соҳаи гидроэнергетика яке аз нақши калидии рушди иқтисодӣ миллий ба шумор рафта, баҳри дар амал татбиқ гардидани он Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва яке аз ин самтҳо таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ ба ҳисоб меравад, оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: нерӯгоҳҳои барқии обӣ, андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда, андозҳо барои истифодабарандагони захираҳои табиӣ (роялти барои об), андозҳо аз молу мулк (андоз аз объектҳои ғайриманкул, андози замин), имтиёзҳо, бочи гумрукӣ, сармоягузорӣ.

Раджабов К.Р., Раджабова З.Дж.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется совершенствование механизма налогообложения гидроэлектростанций в Республике Таджикистан, которые являются основным источником доходов государственного бюджета. Также анализ показывает, что развитие гидроэнергетического сектора является одной из ключевых ролей развития национальной экономики, в целях реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года, и одним из этих направлений является обеспечение энергетической безопасности и считается эффективным использованием электроэнергии.

Ключевые слова: гидроэлектростанции, налог на доходы, налог на добавленную стоимость, налоги за природные ресурсы (роялти за воду), налоги на имущество (налог на объекты недвижимости, земельный налог), льготы, таможенная пошлина, инвестиции.

Rajabov K.R., Rajabova Z.J.

IMPROVEMENT OF THE TAXATION MECHANISM FOR HYDROPOWER PLANTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the improvement of the taxation mechanism for hydroelectric power plants in the Republic of Tajikistan, which are the main source of revenue for the state budget. The analysis also shows that the development of the hydroelectric sector is one of the key roles in the development of the national economy, in order to implement the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030, and one of these areas is to ensure energy security and is considered the efficient use of electricity.

Keywords: hydroelectric power plants, income tax, value added tax, taxes on natural resources (royalty for water), property taxes (tax on real estate, land tax), benefits, customs duties, investments.

Дар раванди таъмини рушди устувори Тоҷикистон ва истифодаи рукнҳои асосии иқтисодиёти сабз арзёбии иқтидорҳои нерӯгоҳҳои барқии обӣ яке аз сарчашмаҳои асосӣ мебошанд. Муносибатҳои андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] барои ин бахш қоидаҳо ва имтиёзҳои махсусро пешбинӣ намудааст, ки ба дастгирии рушди ин самтро бо назардошти ҷалби сармоягузори имконият фароҳам меоваранд [2].

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки намудҳои асосии андозҳо барои нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бандҳои зеринро дар бар мегиранд: [1]

1. Андоз аз даромад - ҳамаи нерӯгоҳҳои ғайри банд аз даромаде, ки аз истеҳсол ва фурӯши нерӯи барқ бадаст меоранд, андоз супоранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри андоз аз даромад барои шахсони ҳуқуқӣ одатан 13%-ро ташкил медиҳад, аммо барои нерӯгоҳҳои стратегӣ имтиёзҳо пешбинӣ шудаанд.

2. Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) - нерӯгоҳҳои барқии обӣ ҳангоми фурӯши нерӯи барқ бояд ААИ-ро пардохт намоянд. Барои баъзе нерӯгоҳҳои обӣ, махсусан дар марҳилаҳои аввалини фаъолият, озодкунӣ аз ААИ пешбинӣ шудааст.

3. Андозҳо барои истифодабарандагони захираҳои табиӣ (роялти барои об) - барои истифодаи захираҳои обӣ ва истеҳсоли нерӯи барқ, нерӯгоҳҳо бояд андоз аз истифодаи захираҳои табииро пардохт намоянд. Ин намуди андоз ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист равона шудааст.

4. Андозҳо аз молу мулк (андоз аз замин ва андоз аз объектҳои ғайриманкул) - нерӯгоҳҳои барқии обӣ барои истифодаи замин ва майдонҳое, ки бо бунёди обанборҳо ва инфрасохтори марбут ишғол шудаанд, андози замин месупоранд. Меъёри андози замин аз категорияи замин ва минтақа вобаста аст.

5. Бочи гумрукӣ - таҷҳизоте, ки барои сохтмон ва таҷдиди нерӯгоҳҳо ворид карда мешавад, метавонад аз бочи гумрукӣ озод карда шавад, агар лоиҳа дар доираи стратегӣ шинохта шавад.

Дар чадвали 1 меъёрҳои андозбандии нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Чадвали 1. Меъёрҳои андозбандии нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Р/т	Номгӯи андозҳо	Меъёри андоз
1.	Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ	13%
2.	Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ)	14%
3.	Андозҳо барои истифодабарандагони захираҳои табиӣ (роялти барои об)	0,06% барои 1000 киловатт/соат
4.	Андозҳо аз молу мулк	Барои объектҳои ғайриманкуле, ки барои амалӣ намудани намудҳои дигари фаъолият истифода мешаванд: - то 200 метри мураббаъ – 9%; - аз 200 то 500 метри мураббаъ – 12%; - зиёда аз 500 метри мураббаъ – 15%; Барои қитъаҳои замин, аз ҷумла заминҳои зери биноҳои (хучраҳои) истиқоматӣ истифодашаванда ва биноҳои ёрирасони онҳо: - то 0,12 гектар дар заминҳои обӣ ва то 0,15 гектар дар заминҳои обёринашаванда (лалмӣ) - тибқи меъёрҳои муқарраргардида; - аз 0,12 гектар то 0,20 гектар дар заминҳои обӣ ва аз 0,15 то 0,25 гектар дар заминҳои обёринашаванда (лалмӣ) - бо меъёри дукаратаи барои масоҳатҳои дар сархати якум зикргардида; - зиёда аз 0,20 гектар дар заминҳои обӣ ва дар заминҳои обёринашаванда (лалмӣ) зиёда аз 0,25 гектар - бо меъёри секаратаи барои масоҳатҳои дар сархати якум муқарраргардида;

Манбаъ: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйиру иловаҳо аз 20.06.2024, №2066

Дар чадвали 2 коэффитсиентҳои зерини минтақавӣ андозаи пардохти андоз аз объектҳои ғайриманкулро ба танзим медароранд пешниҳод мегардад.

Чадвали 2. Коэффисентҳои минтақавии пардохти андоз аз объектҳои ғайриманкул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гурӯҳ	Номгӯи шарҳҳо, ноҳияҳо ва минтақаҳо	Коэффисентҳои минтақавӣ
1.	Худуди шаҳри Душанбе	1,0
2.	Худуди шарҳҳои Хучанд, Бохтар ва Кӯлоб	0,8
3.	Худуди маъмурии шаҳрҳои Гулистон, Бӯстон, Истиклол, Истаравшан, Исфара, Конибодом, Панҷакент, Ваҳдат, Ҳисор, Турсунзода, Роғун, Норак, Левакент, Қўшониён ва Хоруғ	0,6
4.	Худуди дигар шаҳракҳо ва марказҳои маъмурии ноҳияҳое, ки дар гурӯҳҳои 1,2 ва 3 нишон дода нашудаанд	0,4
5.	Худуди деҳоти мансуб ба ноҳияҳои (шаҳрҳои) Истаравшан, Гулистон, Бӯстон, Бобоҷон Ғафуров, Исфара, Конибодом, Спитамен, Ҷаббор Расулов, Панҷакент, Ваҳдат, Рӯдакӣ, Турсунзода, Шаҳринав, Ҳисор, Ёвон, Восеъ, Данғара, Кӯлоб, Фархор, Мир Саид Али Ҳамадонӣ, Муъминобод, Норак, Вахш, Қубодиён, Чайхун, Носири Хусрав, Панҷ, Левакент, Хуросон, Ҷалолиддини Балхӣ, Дӯстӣ ва Шаҳритус	0,3
6.	Худуди деҳоти мансуб ба дигар ноҳияҳое, ки дар гурӯҳҳои 5 ва 7 нишон дода нашудаанд	0,2
7.	Худуди деҳоти мансуб ба шаҳри Роғун, ноҳияҳои Деваштич, Айнӣ, Қўҳистони Мастҷох, Шаҳристон, Нуробод, Рашт, ванҷ, Дарвоз, Ишқошим, Роштқалъа, Рӯшон, Мурғоб ва Шугнон	0,1

Манбаъ: моддаи 348 қисми 2 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 20.06.2024, №2066

Бо мақсади рушди соҳаи гидроэнергетика ва ҷалби сармоягузори дохиливу хориҷӣ, Тоҷикистон як қатор имтиёзҳои барои нерӯгоҳҳои барқии обӣ пешниҳод кардааст:

1. Озодкунӣ аз андозҳо дар давраи сохтмон - нерӯгоҳҳои навбунёд дар давраи сохтмон ва оғози фаъолияти худ аз пардохти баъзе намудҳои андоз, аз ҷумла андоз аз даромад ва андоз аз арзиши иловашуда, озод карда мешаванд.

2. Таъхир дар пардохти андоз - барои лоиҳаҳои калони гидроэнергетикӣ имкони таъхир ё тақсмоти пардохтҳои андозӣ пешниҳод мегардад.

3. Коҳиши меъёри андозҳо - барои нерӯгоҳҳои дар минтақаҳои дурдаст ҷойгиршуда, меъёри пасттари андозҳо муқаррар мешавад.

4. Дастгирии давлатӣ - ҳукумат инчунин дар шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ лоиҳаҳои гидроэнергетикиро дастгирӣ мекунад, ки ин метавонад сабукиҳои иловагии андозиро дар бар гирад.

Дар ҷадвали 3 динамикаи сармоягузорӣ ба соҳаҳои ҷудогонаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2021-2023 пешниҳод мегардад.

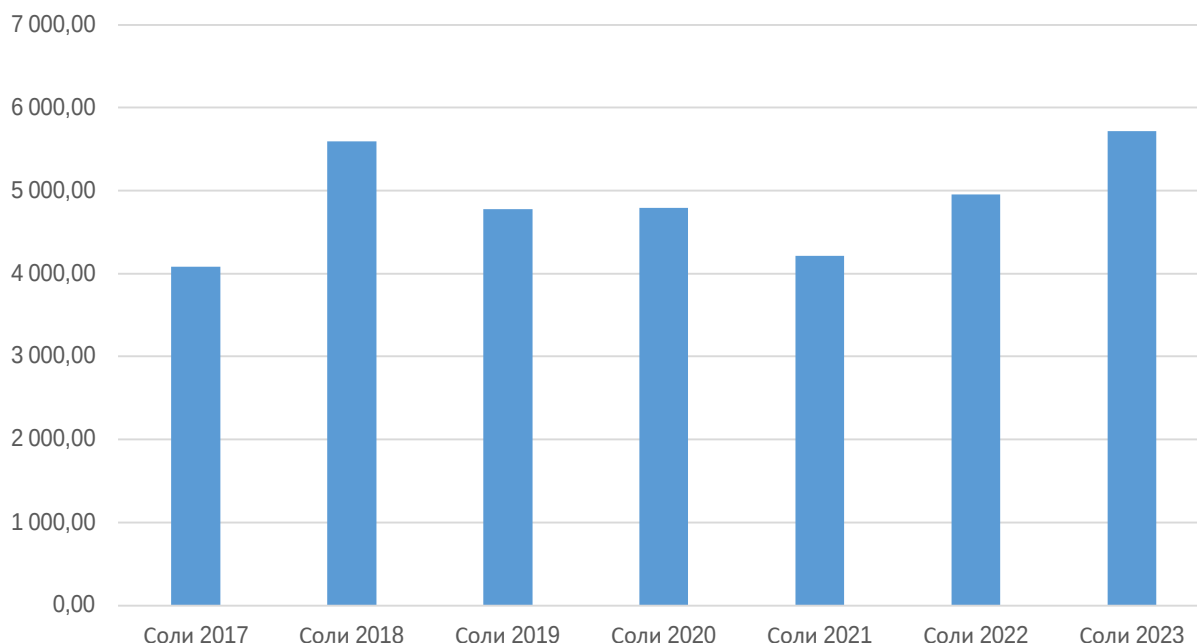
Чадвали 3. Динамикаи сармоягузори ба соҳаҳои ҷудогонаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солиҳои 2021-2023 (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Р/т	Номгӯи соҳаҳо	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2023	Тағйирот бо %
1.	Саноат – ҳамагӣ	5 649,5	5 732,1	8 382,1	148,37%
2.	Электроэнергетика	4 210,8	4 950,8	5 717,8	135,79%
3.	Саноати истихроҷи ангишт	166,8	201,0	185,0	110,91%
4.	Саноати сабук	946,2	-	175,3	18,53%
5.	Саноати металлҳои гаронбаҳо ва ҳӯла	2 798,3	580,3	2 304,0	82,34%

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, сах. 297

Аз таҳлили чадвали 3 бар меояд, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 2021 саноати сабук - 81,47% ва саноати металлҳои гаронбаҳо ва ҳӯла -17,66% коҳиш ёфтааст. Инчунин, дар соли 2023 сармоягузори ба саноат ба 48,37%, електроэнергетика 35,79% ва саноати истихроҷи ангишт ба 10,91% зиёд гардидааст.

Аз маълумоти омории оид ба сармоягузори соҳаи електроэнергетика бар меояд, ки нишондиҳандаҳои мусбӣ арзёбии гардида агар дар соли 2017 4 080,6 (бо нархҳои амалкунанда млн. сомонӣ) ва дар соли 2023 5 717,8 (бо нархҳои амалкунанда млн. сомонӣ) ташкил намуд, ки 40% сармоягузори зиёд шудааст [3].

Диаграммаи 1. Динамикаи сармоягузори ба соҳаи електроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Инчунин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ қайд карда шуд, ки "...аз тарафи дигар барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда бояд масъалаҳои зерин ҳалли худро ёбанд:

1) Бунёди неругоҳҳои барқи обии «Роғун» ва «Себзор»-ро ба итмом расонида, таҷдиди неругоҳҳои амалкунанда бо мақсади созмон додани иқтидорҳои нави тавлиди «энергияи сабз» ба 10 ҳазор мегаватт кушиш ба ҳайр дода шавад;

2) Ҷиҳати беҳтар кардани таъминоти аҳолии кишвар бо барқ ва рушди соҳаи истихроҷи маъдану саноати металлургия созмон додани неругоҳҳои барқи обии «Шӯроб» бо иқтидори 1000 мегаватт дар дарёи Вахш, «Санобод» бо иқтидори то 500 мегаватт, аз ҷумла дар

дарёи Панҷ – қисмати ноҳияи Рӯшон ва «Чарсем» дар дарёи Ғунди ноҳияи Шугнон бо иқтидори 14 мегаватт, бунёди хатти интиқоли барқ ва дигар инфрасохтори зарурии интиқол ва тақсимои барқ амалӣ карда шавад;

3) Дар робита ба амалисозии лоиҳаҳои сохтмони хатти интиқоли барқи CASA–1000 ва азнавпайвастандарт ба низоми энергетикӣ Осӣи Марказӣ дар давоми 7 соли оянда то 10 миллиард киловатт – соат расонида шавад;

4) Барои кам кардани талафоти неруи барқ чораҳои саривақтӣ дар асоси ҷалби сармояи ватанӣ хориҷӣ ва истифодаи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ вуҷат бахшида шавад;

5) Барои расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» ҷиҳати бунёди неругоҳҳои барқӣ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва то соли 2030 ба ҳаҷми на кам аз 1000 мегаватт тадбирҳои амалӣ андешида шаванд;

6) Барои гузариш ба таҷҳизоти каммасрафи барқӣ дар иншооти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва истеҳсоли коммуникатсионӣ мамлакат ва ҷаҳони маданияти баланди истифодаи неруи барқ аз ҷониби аҳоли чораҳои амалӣ дида шавад.

Инчунин, дар соли 2025 агрегати сеюми неругоҳи барқӣ обии «Роғун» аз ҳисоби бучети давлатӣ беш аз 5 миллиард сомонӣ равона гардида, то соли 2037 Тоҷикистон ба «кишвари сабз» табдил дода шавад» [4].

Дар ин рафти мушкулотҳо ва масоили асосӣ ҳангоми андозбандии неругоҳҳои барқӣ обӣ аз қисматҳои зерин иборат мебошад:

1. Маблағгузориҳои зиёд ва сарбории андоз - андозбандии саршумор метавонад барои ширкатҳо ва сармоягузoron душворӣ эҷод кунад. Барои рафти ин мушкулот, зарурати тақмили механизми андозбандӣ вуҷуд дорад.

2. Муносибати номувофиқ ба ҳама неругоҳҳо - қонунгузорӣ на ҳама вақт хусусиятҳои неругоҳҳои хурд ва бузургро дар назар мегирад.

3. Таъсири экологӣ - барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, неругоҳҳои андозҳои иловагӣ пардохт мекунанд, ки хароҷоти онҳо афзоиш меёбад.

Пешниҳодҳо барои тақмили андозбандии неругоҳҳои обӣ барқӣ инҳоро мешуморем:

1. Ҷорӣ кардани низоми андозбандии сабуктар барои неругоҳҳои хурди обӣ.

2. Мутобиқсозии қонунгузориҳои андозӣ ба стандартҳои байналмилалӣ барои ҷалби сармоягузoron.

3. Ҷорӣ кардани сабукиҳои иловагӣ барои лоиҳаҳо, ки ба ҳадафҳои экологӣ ва рушди устувор мусоидат мекунанд.

4. Таҳкими шаффофият дар ҳисоб ва пардохти андозҳо.

Дар маҷмӯ андозбандии неругоҳҳои барқӣ обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як ҷузъи муҳими сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Имтиёзҳо ва сабукиҳо, ки барои ин соҳа пешниҳод мешаванд, ба рушди гидроэнергетика ва ҳадафи таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар мусоидат мекунанд [5].

Дар асоси тақмили механизми низоми андозбандӣ, ин соҳа метавонад ба як сарчашмаи муҳими даромади бучетӣ ва рушди иқтисодиёти устувори кишвар табдил ёфта рушди босуботи онро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 20.06.2024, №2066.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” 3 марти соли 2016, №196.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” ш. Душанбе аз 28 декабри соли 2023.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

Рахмон Ю.А.

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ХАРАКТЕРИСТИКИ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АВИАЦИОННОГО ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА

В данной статье автор рассматривает вопросы обеспечения экономической безопасности на воздушном транспорте, как одного из аспектов национальной экономической безопасности Республики Таджикистан, а также исследование оценки экономической безопасности авиатранспортного комплекса в контексте отсутствия такого дешёвого транспорта как водного транспорта является своевременным. В связи с этим автор предлагает разработки механизма выявления взаимосвязь элементов безопасности по иерархическим уровням объектов с учетом производственно-технологической и организационной особенности деятельности транспортного процесса. Поскольку экономика страны считается малой и открытой, а это подразумевает расширение внешнеэкономического сотрудничества с другими странами, необходимо постоянное проведение исследований в области развития авиатранспортного комплекса с целью обеспечения эффективности воздушного транспорта.

Ключевые слова: авиация, транспорт, экономическая оценка, система, экономическая безопасность, механизм, технология.

Рахмон Ю.А.

РАВАНДИ СИСТЕМАВӢ БА ТАВСИФ ВА АРЗӢБИИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОМПЛЕКСИ НАҚЛИӢТИ АВИАТСИОНӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ дар нақлиёти авиоиро амчун яке аз ҷанбаҳои амнияти иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, ҳамчунин таҳқиқи баҳодиҳии амнияти иқтисодии комплекси нақлиёти ҳавоиро дар шароити мавҷуд набудани ҷунин нақлиёти арзон, ба мисли нақлиёти обӣ, саривақтӣ арзёбӣ карда шудааст. Дар робита ба ин, муаллиф таҳияи механизми муайян кардани робитаи унсурҳои амниятӣ дар сатҳҳои иерархӣ объектҳои ба назардошти хусусиятҳои истеҳсолӣ-технологӣ ва ташкилии равандҳои фаъолияти нақлиётро пешниҳод мекунад. Азбаски иқтисодиёти мамлакат хурду кушод ба ҳисоб меравад, ки ин вусъат додани ҳамкориҳои иқтисодии беруниро бо дигар мамлакатҳо дар назар дорад, барои таъмини самаранокии нақлиёти ҳавоӣ дар соҳаи рушди комплекси нақлиёти ҳавоӣ пайвасти таҳқиқот гузарондан лозим аст.

Калидвожаҳо: авиатсия, нақлиёт, арзёбии иқтисодӣ, система, амнияти иқтисодӣ, механизм, технология.

Rahmon U.F.

SYSTEMATIC APPROACH TO CHARACTERISTICS AND ASSESSMENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE AVIATION TRANSPORT COMPLEX

In this article, the author examines the issues of ensuring economic security in air transport, as one of the aspects of national economic security of the Republic of Tajikistan, and the study of the assessment of the economic security of the air transport complex in the context of the lack of such cheap transport as water transport is timely. In this regard, the author proposes the development of a mechanism for identifying the relationship between security elements at hierarchical levels of objects, taking into account the production, technological and organizational features of the transport process. Since the country's economy is considered small and open, and this implies expansion of foreign economic

cooperation with other countries, it is necessary to constantly conduct research in the field of development of the air transport complex in order to ensure the efficiency of air transport.

Keywords: aviation, transport, economic assessment, system, economic security, mechanism, technology.

В Послание Лидера наций, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики (28.12.2024г.) подчеркнуто, что «неспокойная ситуация в различных регионах мира, а также разрыв звеньев товарооборота и другие внешние факторы побуждают нас принимать своевременные меры для предотвращения отрицательного их влияния на экономику страны. В этом направлении нам необходимо путем осуществления национальных целей, прежде всего, обеспечивать национальную безопасность и устойчивое экономическое развитие, таким образом, еще больше повышать уровень и улучшать качество жизни народ» [1]. В системе мер по обеспечению национальной безопасности, особенно, связанные с угрозой и внешним шоками, существенное место занимает принятие, и реализации комплекс мер по обеспечению экономической безопасности системы воздушного транспорта республики. Стратегически важности обеспечение безопасности данной отрасли, также отмечено в Воздушном кодексе Республики Таджикистан (от 21 июня 2023 года, №1033), где «установлено организационные, правовые и экономические основы использования воздушного пространства и осуществления деятельности в области авиации с целью удовлетворения потребностей граждан и экономики в воздушных перевозках и авиационных работах, безопасности полётов воздушных судов, а также обеспечения безопасности и защиты интересов Республики Таджикистан» [3].

В современных условиях по мере развитию информационной технологии и внедрение параметры цифровой в авиационном комплексе страны требует создание качественная системы экономической безопасности транспортной отрасли, в том числе воздушного транспорта, которые предотвращает и нейтрализует влияние потенциальные риски и угрозы на функционирование, исследуемой комплекса. В основе формирования или построение системы экономической безопасности лежит фундаментальные положение теории экономической безопасности, основополагающих научных трудов исследователей, посвященную на исследуемой темы, а также специфические особенности транспортной отрасли и производства транспортной продукции [2].

Это позволяет обеспечить научно-обоснованности создаваемая система и определенностью основных его элементов и параметров, что обеспечит реальной уровень их реализуемостью в практической деятельности предприятий воздушного транспортного комплекса. Поскольку предприятий транспортной системы, которые в совокупности и системных связей формирует конечный результаты деятельности комплекса, поэтому именно они и является основным объектами экономической безопасности.

С позиций системного подхода экономическая безопасность гражданская авиация состоит из цели и функции, которые имеет многоуровневую структуру. Следовательно, многоуровневую направленности деятельности и структура воздушного транспортного комплекса порождает множества критерии, показатели, и соответствующие угрозы и риски на безопасное функционирование и механизмы обеспечения или достижения предельных, или допускаемых индикаторов и параметров. Транспортный сектор в основном входит в государственный сектор и находится в сфере государственного вмешательства и регулирования. В связи с этим вопросы обеспечения экономической безопасности на воздушном транспортном комплексе невозможно решить вне воздействия или поддержки государства, поэтому исследуемый вопрос необходимо рассматривать во взаимосвязи комплекс – государство. В рамках такого подхода, естественно возникает необходимости рассмотрение экономической безопасности воздушного транспортного комплекса исходя из диалектического взаимодействия их двумя составляющая – государства и воздушный транспорт (рис. 1). Между прочим, основанная функция государства является поддержание нормальная состояние безопасности воздушный транспортного

комплекса. Потому что обеспечение безопасности данной отрасли выступает как важным компонентом обеспечения национальной экономической и социальной безопасности (населения страны) в целом, от отрицательное воздействие любых угроз внутреннего и внешнего характера [6].

Поддержание и защиты устойчивое функционирование воздушный транспорта страны в рамках государственных требований экономической безопасности, определяемые законодательными и нормативно-правовыми актами страны, принятие и реализации комплекс мер по нейтрализации влияние различных угроз на экономические и другие типы безопасности находится под эгидой институтов государственной власти.

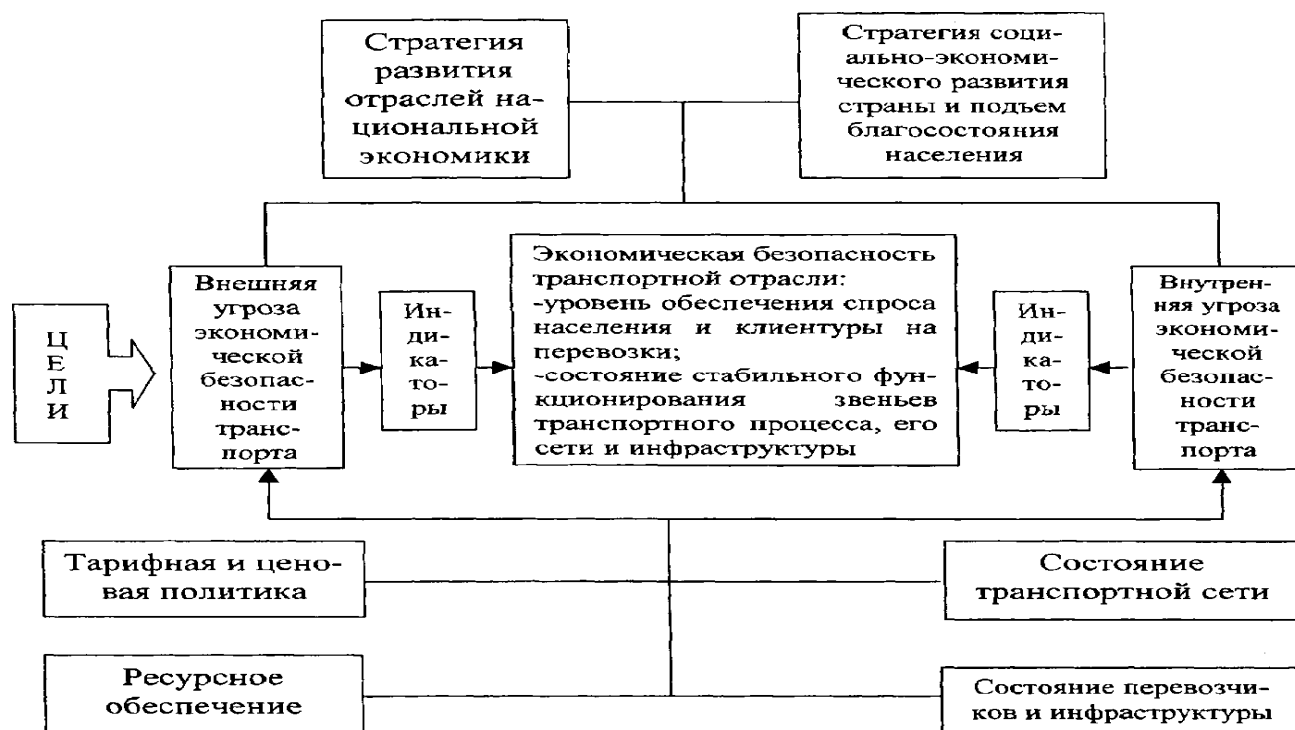

Рис.1. Структура основных элементов экономической безопасности воздушного транспортного комплекса страны [8].

Для самой воздушного транспортного комплекса задача обеспечение экономической безопасность направленно на поддержание стабильное состояние защищенности функционирование предприятий комплекса.

Обеспечение стабильной, устойчивой деятельности всех элементов и процессов транспортной системы, способствующий ритмичное удовлетворение спроса на услуги транспорта, а также финансово-экономическая обеспечение функционирование предприятий отрасли является задачей управление системы экономической безопасности авиационного транспортного комплекса [7].

Таким образом, обеспечение реализации спроса на конкурентные авиатранспортные услуги, повышение качества предоставляемые услуги, соответствующих структурой потребности потребителей, является приоритетной направление в стратегии развитие воздушного транспортного комплекса и его составляющей экономической безопасности отрасли.

Уровень экономической безопасности в рамках такого подхода как сочетание соответствии с первой из составляющих компонентов безопасности – воздушного транспорта-государства можно оценит посредством установление пороговое или минимально допустимым объемом и рациональной структурой спроса на авиационные услуги (виды сообщений).

Здесь, такие параметры, как уровень удовлетворенности потребителей авиационного продукта/услуга и его качества по различным сегментам сферы потребления (отрасли экономики страны, категории населения) должно занимать центральное место в системе обеспечения экономической безопасности.

Такое направление обеспечения экономической безопасности воздушного транспортного комплекса отвечает требованиям национальной экономической безопасности страны и составляет его ключевой компонент.

Вышеназванные обе составляющие экономической безопасности подтверждено влиянием две группы факторов ее обеспечения. Первая группа факторов, связанных с негативным влиянием внешними угрозами и рисками на экономической безопасности. Макроэкономическое состояние и индикаторы определяет уровень возникновения этой группы факторов и их влияние на безопасности. Например, такие индикаторы или показатели, как состояние платежеспособный спрос потребителей различных видов услуг авиационного транспорта (сообщений, перевозок и тд.), а также факторы, которые оказывает влияние на состояние и уровень ресурсное обеспеченности деятельности предприятий воздушного транспортного комплекса и его развития в целом.

Что касается, вторая группа факторов, то они исходит из состояния деятельности самого воздушного транспортного комплекса, порождающие внутренние риски и угрозы экономической безопасности. Другим словом, эти риски и угрозы имеет отраслевой природы. В данном подходе все предприятий авиационного транспорта, широкие сети транспортных сообщений, авиаперевозок, являющийся в процессе транспортного производства основным организационно-технологическим звеньям, выступает как основными объектами экономической безопасности [4].

Именно в этих звеньях воздушного транспортного комплекса и процесса транспортного производства возникает внутренние угрозы экономической безопасности. В связи с этим использование системный подход к исследованию экономической безопасности как важная звенья его управление, точнее рассмотрение проблемы экономической безопасности через призму представление отрасли воздушного транспорта как системы, способствует проявление системные механизмы или комплексное решение проблем безопасности. Теоретические вопросы и обобщение практические аспекты решения проблемы экономической безопасности воздушного транспортного рассмотрено в экономической науке. Все исследователи научной проблемы экономической безопасности указывает на применение системного подхода к исследованию и разработки механизмов управления безопасности. Отмечается, что именно системный подход предусматривает полноту элементов системы и механизмы обеспечения экономической безопасности [5].

Следует отметить, что в экономической литературе относительно исследованию и решению проблемы обеспечения экономической безопасности воздушного транспортного комплекса в контексте национальной экономической безопасности республики встречается неоднозначные подходы. Это вызывает необходимости пересмотра концепции экономической безопасности в развивающей наш воздушного транспортного комплекса. Мы попытаемся обосновать алгоритм или последовательность построение, или формирование системы экономической безопасности воздушного транспортного комплекса (гражданской авиации) в направлении постепенного снижения уровня неопределенности в функционирование отрасли, комплекса. Системой подход к разработке и реализации механизмов обеспечения экономической безопасности воздушного транспортного комплекса должно занимать фундаментальное положения концепции. Задача управление обеспечение безопасности воздушного транспортного комплекс как система, который состоящий из совокупности подсистем или компонентов, направленно на предотвращения возникновения угрозы и нейтрализации их влияние на каждую и совокупную компоненту комплекса, отрасли в целом. Система экономической безопасности имеет природы и специфики открытых систем. Поэтому с целью реализации задач и функции обеспечение безопасности авиационного транспортного комплекса применяется механизмы

сочетание государственно-рыночного регулирования, т.е. применяются механизмы и институты государственного регулирования и базовые институты рыночного саморегулирования (рыночного ценообразования, конкуренции, сложившийся соотношение спроса и предложения). Системный подход, т.е. государственно-рыночное регулирование проблемы экономической безопасности авиационного транспорта предотвращает проблемы, который присущ специфическими безопасности отраслевого характера. Другим словом в системные регулирование и управление экономической безопасности исследуемой отрасли, принимается в учет состояние и конъюнктуры макроэкономических индикаторов: состояние и колебаний платежеспособный спрос на различные виды авиауслуг, проблемы ресурсное обеспечение функционирования авиапредприятий.

Содержание и элементы концепции системы экономической безопасности воздушного транспортного комплекса представлен на рис. 2. Концепция или схема концепции обеспечения экономической безопасности включает следующие последовательные действия:

- исследование вопросы экономической безопасности воздушного транспортного комплекса как одно из важное звено государственной проблемы национальной экономической безопасности;
- детализации компонентов или элементов проблемы по уровням обеспечения экономической безопасности, т.е. в системе взаимодействие государство – воздушный транспорт - сеть сообщений - регион - авиапредприятий – персонал и т.д.;
- классификации риски и угрозы на экономической безопасности воздушного транспорта по различным критериям и свойствами, а также методические подходы к их оценке;
- выбор и установление структура система критериев, индикаторов, пороговых значение и т.д.;
- разработки научно-обоснованное стратегии экономической безопасности, а также механизмы его реализации и т.д.

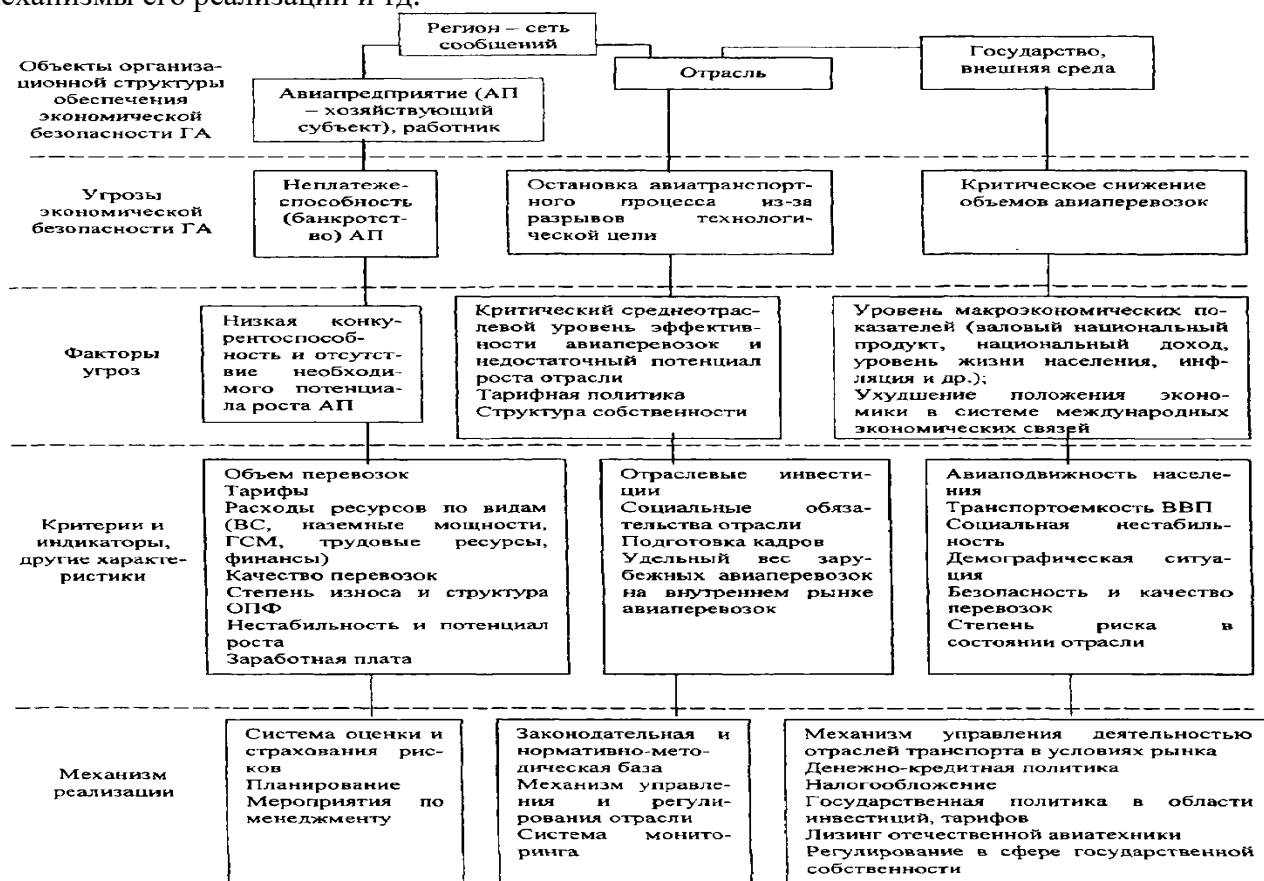

Рис. 2. Схема взаимосвязи и содержания элементов системы экономической безопасности воздушного транспортного комплекса

Для каждого уровня системы обеспечение экономической безопасности воздушного транспорта существует своеобразные угрозы и риски на экономической безопасности. Например, для авиапредприятия более серьезным угрозам и рискам является неплатежеспособность (банкротство).

Для воздушного транспортного комплекса опасным является такие угрозы, как резкое снижение диапазона авиасообщений, объемов авиаперевозок, в результате которого возникает критическое положение транспортного процесса – происходит дисбаланс и разрыв в технологической цепи, неустойчивости и опасности перевозок и т.д.

Для государства в целом возникновение нарушение единого экономического пространства в организации общественного воспроизводства, особенно в стадии производстве (падение уровня объёмов работ и производства, прежде всего сопряженных отраслях экономики). В этих условиях, т.е., нарушение ритмичности отечественных транспортных сообщений, обуславливает перехода многих потребителей авиационных услуг на использование иностранных ВС, что дороговизны их услуг опять создает угрозы в снижение конкурентоспособности субъектов экономики.

С точки зрения системного подхода угрозы воздушного транспортного комплекса порождает угрозы на деятельности субъектов экономики региона. Это ощущается, особенно в тех случаях, когда региональном аспекте происходит нарушение авиаобслуживания и это становится напряжённым, когда в регион недостаточно развита других видов транспорта. Конечно, это приводит к потере в региональной экономике;

И наконец, снижение уровня стабильного функционирование авиационного транспортного комплекса приводит к снижению уровень подвижности населения, что и является угроз на социальной безопасности – социальная напряженность и т.д.

В каждой сфере - и в микроэкономическом уровне, так и внутриотраслевом уровне формируется соответствующие механизмы и функции управление экономической безопасности авиационного транспортного комплекса. С точки зрения управленческого подхода к обеспечению экономической безопасности можно выделить внутренние (управляемые) и внешние (неуправляемые) процессы и угрозы.

На основе обобщение все вышеуказанные положений (рис. 2.1, 2.2), концептуальные основы формирования системы экономической безопасности авиационного транспортного комплекса должно базироваться на следующих принципов:

- диалектический подход к построению системы экономической безопасности авиационного транспортного, строгого учета связей с национальной экономической безопасности, безопасности всех компонентов транспортной системы страны в контексте отраслевого и регионального принципов управления;

- разработки стратегии и системы управление экономической безопасности с учетом исследование и учета особенности многоуровневого характера состояние авиационной транспортной системы, ее подсистем, компонентов и рассмотрение его как сектор национальной экономики, состоящий из транспортной отрасли, пространственное или регионально-сетевое его строения, авиапредприятий различных видов деятельности, обеспечивающий стабильное функционирование воздушных сообщений;

- обоснование методические принципы к разработке и выбора пороговых значений индикаторов экономической безопасности авиационного транспортного комплекса, отражающие состояние, причины и формы проявлений и уровень влияние угроз, рис, факторов;

- разработки адекватная система механизмов и инструментов обеспечения экономической безопасности, на базе использование принципов государственно-рыночных институтов управление (программно-целевые институты и механизмы, управление госимущества, организации безопасной перевозок, институты госконтроля и тд.), механизмы регулирования деятельности отраслевого характера (сертификация, лицензирование) и институты рыночного саморегулирование;

- институциональное обеспечение управление экономической безопасности авиационного транспортного комплекса в направлении создание организационно-правовое механизмы, соответствующее управленческо-функциональные структуры и институты, нормативно-методическую базу алгоритма мониторинг критериев и индикаторов безопасности, обеспечивающий информационное обеспечение принятие управленческих решений и тд.

Эти вышеуказанных принципов на котором формируется системы экономической безопасности авиационного транспортного комплекса требует, необходимости дополнительного исследование и обобщение практика и формы проявлений параметров и специфики отрасли и изучение накопленного опыта в этом направлении. Например, рассмотрении ключевых положений и качества авиационной системы "по горизонтали" позволяющий выявить необходимых условий специфики транспортного производства, а также "по вертикали", которые предоставляет возможности применение широкий спектр механизмов обеспечения экономической безопасности, а также использование инструментов имеющий системного и сквозного характера управления. Данный область, также вызывает необходимости дополнительного исследования. Этими путем можно достичь адекватное системы управление системы экономической безопасности исследуемый отрасли с учетом особенностям транспортного производства и процесса, тем самым обеспечивается реализуемость управленческих решений в основных производственных звеньях авиационного транспортного комплекса.

С целью реализации управленческих функции обеспечение экономической безопасности авиационного транспортного комплекса необходимо систематизация элементов экономической безопасности. Прежде всего требуется выявление взаимосвязь элементов безопасности по иерархическим уровням объектов с учетом производственно-технологической и организационной особенности деятельности транспортного процесса. Таким образом, на каждом выше рассмотренный уровне экономической безопасности формируются в основном четыре взаимосвязанные группы элементов: объекты экономической безопасности; угрозы; критерии и индикаторы; механизм обеспечения [9].

Данная схема формирования и взаимосвязи компонентов экономической безопасности, которые они имеет тесный диалектический связь и отношений, во многом отличается от других известных схем и рекомендаций относительно создание системы экономической безопасности и его управление. Например, в многих схемах или моделях объекты экономической безопасности обычно имеет приоритет. Но, часто отсутствует необходимой детализации их детерминанты и характеристик, их взаимосвязи. Например, предприятие, личность, отрасль выбирается в качестве объектов безопасности [10] однако, здесь не обращается особое внимание на характеристику, количественная и качественная сторону и специфики объекта, производственного процесса, не обеспеченно их взаимосвязь по уровням отрасли. Вследствие этого возникает такие событие как:

- необоснованности решений относительно выбора объектов, уровней и параметры экономической безопасности;
- неполное отражение существеннее специфических условий объекта безопасности, исследуемого транспортного производственного процесса;
- выбора не адекватных и действенных механизмов обеспечения экономической безопасности.

Таким образом, предлагаемая схема формирования системы экономической безопасности воздушного транспортного комплекса предотвращает такая ситуация как «поверхностного» представления системы, тем самым более явно и конкретно выделяются исходные элементы, принцип организации процесс рационального сочетание взаимосвязи элементов и характеристик системы, обеспечит более реальное и практическое реализации функции управление экономической безопасности в исследуемом комплексе.

ЛЕТАРАТУРА

1. Послание, Лидера наций, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики (28.12.2024) - <https://president.tj/event/missives/49237>
2. Беззубов Д.О. Фундаментальные основы экономической безопасности авиационных предприятий в системе национальной безопасности. [Электронный ресурс] – Режим доступа:<https://elibrary.ru/item.asp?id=30525542> (Дата обращения 23.01. 2024г.)
3. Воздушный кодекс Республики Таджикистан (от 21 июня 2023 года, №1033)
4. Золотарева Д.А. Экономическая оценка обеспечения безопасности авиаперевозок // Научный вестник МГТУ ГА. – 2012. № 181. С. 29-36.
5. Косиченко Е.Ф. Совершенствование управления транспортом в условиях экономической реформы: на примере гражданской авиации. - М.: Транспорт, 1996. - 199с.; Персианов В. А. Железнодорожный транспорт и экономическая I безопасность России, Вестник университета. Серия управления на транспорте: №. i /ГУУ. М.: 2001. с.5-9.
6. Меша Д. В. Тихонов А.И. Проблемы обеспечения экономической безопасности на авиационном транспорте// Московский экономический журнал № 1 2019, с.440-445
7. Мирсаидов А.Б. Рахмон Юсуф Азизи теоретико-методологические аспекты оценки обеспечения экономической безопасности транспортной системы // Таджикистан и современный мир, №4 (88), 2024, с.113-118
8. Роя Г.В. К проблеме экономической безопасности на транспорте (на примере воздушного транспорта) // Социально-экономические и правовые проблемы российских реформ. Материалы международной научной конференции (Российская экономическая академия - Коломна, 2001 г.). М. Коломна, 2002.
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-i-vzaimosvyaz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-i-transportnogo-kompleksa-strany>
10. <https://moodle.kstu.ru/mod/book/view.php?id=27049&chapterid=6378&lang=de>

УДК: 331.108

Рустамзода Ф.М.

МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ба сифати дониши инсонӣ талаботҳои куллан наваз гузошта мешаванд. Ба ҳамагон маълум аст, ки дониш дар замони муосир назар ба он ки шахс имконияти такмилдиҳии онро доро мебошад, тезтар кӯҳна мегардад. Ин чараён зарурати инкишоф додани низоми маориф ва навазҳои донишҳои замонавиро ба миён меорад. Мақолаи мазкур ба масъалаи марҳилаҳои рушди донишу малакаҳои инсонӣ, ки дар маҷмӯъ сармояи инсониро ташкил медиҳанд, бахшида шудааст. Мақсади мақолаи мазкур муайян намудани давраҳои рушди сармояи инсонӣ бо нишон додани нуктаҳои хос барои ҳар як марҳилаи муҳим арзёбии мегардад. Барои ба даст овардани мақсадҳои гузошта шуда, муаллиф миқдори зиёди сарчашмаҳои дохилию хориҷиро таҳқиқ намудааст. Таҳлили гузаронида шуда нишон дод, ки марҳила ба марҳила сифати дониш беҳтар гардида, барои омӯзондани оммаи мардум якҷанд барномаву чорабиниҳо қабул гардиданд. Таҳлили гузаронида шуд, нишон дод, ки чи тавр чараёни тағйир додани сифати донише, ки инсон бояд соҳиби он гардад, суръат мегирад. Татбиқи бомуваффақияти ҳадафи тадқиқот ба рушди таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи рушди сармояи инсонӣ ва беҳтар шудани хусусиятҳои сифатии он мусоидат намояд.

Вожаҳои калид: сармояи инсонӣ, марҳилаҳои рушди сармояи инсонӣ, таърихи иқтисодӣ, рушди низоми маориф, омилҳои рушди сармояи инсонӣ, нишондиҳандаҳои асосии он.

Рустамзода Ф.М.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В условиях цифровизации экономики к качеству человеческих знаний предъявляются принципиально новые требования. Всем известно, что знания в наше время устаревают быстрее, чем у человека появляется возможность их совершенствовать. Этот процесс порождает необходимость развития системы образования и обновления современных знаний. Данная статья посвящена вопросу об этапах развития человеческих знаний и умений, составляющих человеческий капитал в целом. Цель данной статьи – определить этапы развития человеческого капитала, показав конкретные моменты каждого этапа. Для достижения поставленных целей автор исследовал большое количество отечественных и зарубежных источников. Анализ показал, что качество знаний шаг за шагом улучшалось, и было принято несколько программ и мероприятий для просвещения общественности. Проведенный анализ показал, как ускоряется процесс изменения качества знаний, которые должен получить человек. Успешная реализация цели исследования будет способствовать развитию теоретических и практических исследований в области развития человеческого капитала и улучшения его качественных характеристик.

Ключевые слова: человеческий капитал, этапы развития, экономическая история, развитие системы образования, факторы развития человеческого капитала, его основные показатели

Rustamzoda F.M.

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT STAGES

In the context of the digitalization of the economy, fundamentally new demands are being placed on the quality of human knowledge. It is well known that knowledge in modern times becomes obsolete faster than a person has the opportunity to improve it. This process creates the need to develop the education system and update modern knowledge. This article is devoted to the issue of the stages of development of human knowledge and skills, which collectively constitute human capital. The purpose of this article is to identify the stages of development of human capital by indicating the specific points considered important for each stage. To achieve the set goals, the author has studied a large number of domestic and foreign sources. The analysis conducted showed that the quality of knowledge has gradually improved, and several programs and events have been adopted to educate the public. The analysis conducted showed how the process of changing the quality of knowledge that a person should acquire is accelerating. The successful implementation of the research objective will contribute to the development of theoretical and practical research in the field of human capital development and the improvement of its qualitative characteristics.

Keywords: human capital, stages of human capital development, economic history, development of the education system, factors of human capital development, its main indicators.

Яке омили муҳими рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа дар шароити муосир сармояи инсонӣ маҳсуб меёбад, ки аз сифати он рушди тамоми соҳаҳо алоқамандии зиҷ дорад.

Қайд намудан зарур аст, ки он дар байни дигар омилҳои дарозмуддати рушди минбаъдаи иқтисодиёт ҷойи аввалро (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) ишғол менамояд. Рушд ва ташаккули сармояи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати мамлакат муайян гардидааст.

Пайваста Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳо ба сармояи инсонӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ равона намуда истодааст.

Рушд ва ташаккули истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат қарор дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии ҳеш ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз намуданд: «Рушди муосири иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад. Вобаста ба ин, сатҳи рушд ва самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ барои давлату Ҳукумат аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад. Дар навбати худ, рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намудани ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад»[1].

Таҳлили адабиёти илмӣ иқтисодӣ нишон медиҳад, ки асосҳои ташаккулёбии концепсияи сармояи инсонӣ, аз ҷумла ғояи муҳимияти қувваи корӣ, қобилиятҳои инсон, саводнокии он дар рушди боигарии мамлакат ва аҳолии он дар асарҳои асосгузворони назарияи иқтисодии классикӣ таҳқиқ карда шудааст [7].

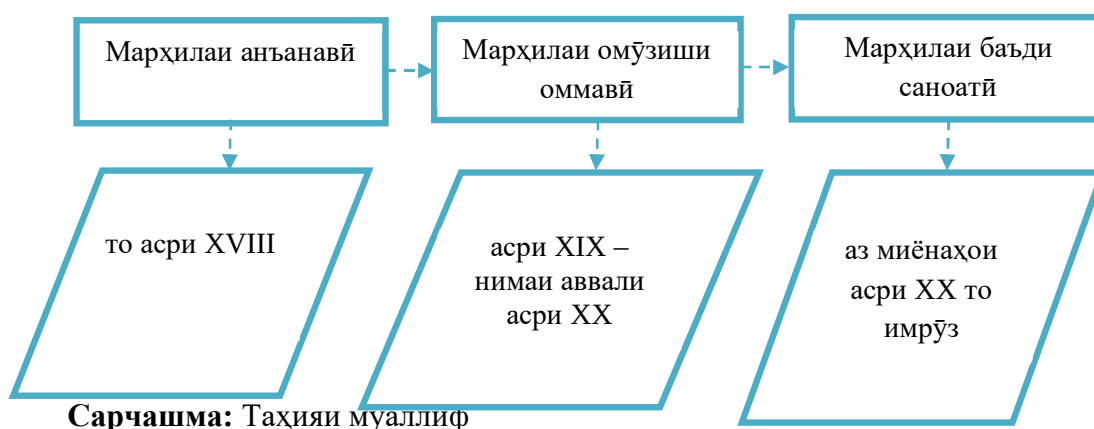
Бо дарназардошти нақш ва мақоми нерӯи инсонӣ дар таъмини рушди дарозмудати иқтисодӣ, ташаккул ва тақмили сармояи масъалаи мубрами пешрафти дилхоҳ давлату миллат ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, дар шароити муосир масъалаи рушди сармояи инсонӣ, яке аз мавзӯҳои мубрами таҳқиқоти васеи унвонҷӯён ва олимони гардидааст.

Яке аз роҳҳои баланд гардидани нишондиҳандаҳои сармояи инсонӣ, принципу воситаҳои ва фишангҳои иқтисодӣ мебошад, ки барои таъмини мақсадҳо, вазифаҳо ва афзалиятҳои муҳими сиёсати иқтисодӣ иҷтимоии давлат, бахусус, дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва фарҳанг мусоидат менамояд.

Тибқи стратегия ва барномаи рушди мамлакат дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон қабул гардидаанд, омодаасозӣ ва ҷалби кадрҳои соҳибтаҳассус ва дорони малакаву маҳорат ба соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ пешбинӣ мегардад. Зеро, инсон метавонанд бо салоҳият, дониш ва малакаву маҳоратҳои ҳеш ихтирооти навро дар олами илмӣ ба вуҷуд оварад ва дар ин замина сармояи инсонӣ ба болоравии иқтисодӣ ва беҳтаршавии шароити зиндагии мардум мусоидат менамояд.

Метавон гуфт, ки ҳангоми таҳқиқот ва омӯختани қорҳои илмӣ вобаста ба марҳилаҳои рушди сармояи инсонӣ мо тасмим гирифтаем, ки онро ба чунин шакл манзур намоем.

Расми 1.

Дар расми 1 мо ташаккулёбии марҳилаи рушди сармояи инсониро нишон додем. Инчунин қайд намудан зарур аст, ки марҳилаи анъанавӣ, марҳилаи омӯзиши оммавӣ ва марҳилаи баъди саноати дар ҳар аср рушд намудаанд.

1. Марҳилаи анъанавӣ то асри XVIII
2. Марҳилаи омӯзиши оммавӣ (асри XIX – нимаи аввали асри XX)

3. Марҳилаи баъди саноатӣ (аз миёнаҳои асри XX то имрӯз)

Марҳилаи анъанавӣ (то асри 18) бо якхелаи назаррасии сармояи инсонии оммавӣ тавсиф мешавад; арзишҳо ва салоҳиятҳо ҳангоми иҷрои нақшаҳои иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ ташаккул меёбанд. Давлат танҳо барои ташаккул ёфтани арзишҳо - тавассути динҳои ҳукмрон дар кишвар сармоягузорӣ менамуд. Чун қоида коргарони оммавӣ зиёд буданд ва ғамхорӣ нисбати ҳар яки онҳо вучуд надошт (ба ғайр аз базе ҳолатҳо, дар ҳолате, ки сармояи инсонӣ бисёр ангуштшумор гардид, он гоҳ низоми коргарони воридотӣ маҷбурӣ инкишоф меёфт). Таҳсил як имтиёзи иловагӣ ба шумор мерафт барои васеи оммаи аҳолии онқадар муҳим ҳисобида намешуд.

Дар нимаи аввали асри 20-ум вазифаи якуми инқилоби саноатӣ пеш аз ҳама баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат арзёбӣ мегардид ва омилҳои нави рушди иқтисодӣ ба монанди илм, таҳсилоти умумӣ ва бавҷуд омадани таҳсилоти олии, ки боиси ташаккули ҷомеаи иқтисодӣ гардид. Ин марҳила дар рушд ва тағйирёбии сармояи инсонӣ нақши муассир гузошт.

1. Ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ, дониш ва технологияҳои нав дар саноат;
2. Аз меҳнати дастӣ дасткашидан ва истеҳсол намудани маҳсулот тавассути технологияҳо ба амал омад, ки ин зарурати баланд бардоштани дараҷаи сармояи инсониро ба вучуд овард;
3. Рушди илму маориф боис ба баландгардидани дараҷаи некуаҳволии мардум гардид;
4. Сармоягузориҳои бештар ба соҳаи илму маориф ва таъсиси институтҳои илмӣ ва тадқиқоти боиси бо суръати баланд рушд намудани сармояи инсонӣ гардид [6].

Дар марҳилаи омӯзиши оммавӣ (асри XIX - нимаи аввали асри XX) коргари соҳибхтисос ва соҳибтахассус дар баробари сармояи пулӣ, технология ва сарватҳои табиӣ ба захираи маҳдуд табдил меёфтанд. Мамлакатҳое, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии миллии кӯшиш менамуданд, тамоми хароҷотҳои таҳсилоти миёна ва олиро чи дар сатҳи минтақа ва маҳал ба пуррагӣ пардохт менамуданд. Дар як қатор мамлакатҳо аз ҷониби корфармо тамоми ёриҳо ба монанди тиббӣ, бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат кафолат дода мешуд ва корманд аз ингуна хизматрасониҳо ройгон истифода менамуд. Дар ин марҳила тафовути сармояи инсонии омма аз рӯи сатҳи маълумот ва даромади меҳнатӣ оғоз ёфта буд [5].

Дар марҳилаи дуҷуми омӯзиши омма ки боиси рушди босуръати сармояи инсонӣ ва ташаккули арзиши таълим муҳим ҳисобида мешуд, ки ба сохторҳои технологияи 2-юм, 3-юм ва 4-уми иқтисодиёт такони ҷиддие ба амал овард, ки дар он ҷомеаи пешрафтаи индустриалӣ бо ҳосилнокии баланди меҳнат ба вучуд омад.

Баъди омӯзиши оммавӣ насли наво ба вучуд омад, ки бо доштани донишҳои баланд ва кашфиётҳои нав дар баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат саҳмгузор гардиданд ва мамлакат кӯшиш менамуд, ки тамоми соҳаи фарогири ҷунин кормандони соҳибтахассус ва донишманд гарданд, ки ин боис ба вучуд омадани донишҳои нав гардид.

Марҳилаи баъди саноатӣ (аз миёнаҳои асри 20 то имрӯз) бо он тавсиф мешавад, ки сармояи баландхтисосии инсонӣ ва «гурӯҳҳои драйверҳо» омили асосии маҳдудкунандаи рушд мегарданд.

Ҷадвали 1.

Марҳилаҳои рушди сармояи инсонӣ нисбат ба марҳилаҳои рушди истеҳсолот

№	Таҳаввули марҳилаҳо	Давраҳои рушд	Пешвоёни соҳа	Ташкили илмӣ ва меҳнат	Рушди таҳсилот
1	Инқилоби якуми саноатӣ	Асри XVIII ва аввали XIX	Ҳоланд, Инглистон, Фаронса ва Белгия	Фаъолияти инфиродии илмӣ	Паҳншавии саводнокӣ ва ба вучуд омадани таҳсилоти олии

2	Инқилоби дуёми саноатӣ	Нимаи дуёми асри XIX – асри XX	Ҳоланд, Инглистон, Фаронса, Белгия, Олмон ва ИМА	Ба вучуд омадани кори меҳнати илмӣ	Таълими умумӣ ва махсус
3	Инқилоби сеюми илмӣ-техникӣ	Асри XXI	Ҳоланд, Инглистон, Фаронса, Белгия, Олмон, ИМА, Канада, Россия, Сингапур, ҶМЧ, Корея, Индия, Бразилия ва Мексика	Табдил додани илм ба саноати дониш, дар соҳаи иқтисодиёт	Баланд гардидани дараҷаи миёнаи маълумот, бо суръати тез рушд намудани маълумоти олий
4	Саноати 4.0	Асри XXI	Олмон, Корея		

Дар шароити муосир яке аз вазифаҳои муҳим дар назди давлату Ҳукумати мамлакат ин гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва талаботи баланд нисбат ба сифати сармояи инсонӣ башумор меравад. Ин ягон роҳи раҳой ва ташаккули нави рушди низоми маорифи мамлакат аст, ки ба талаботи ҳозира ҷавобгӯ мебошад.

Дар ҷаҳони муосир таваҷҷуҳи асосӣ дар стратегияҳои миллии рушд пеш аз ҳама ба рушди сармояи инсонӣ, яъне баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, соҳаи тандурустӣ ва маориф, инчунин илм, рушди инноватсионӣ зехнӣ дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». - Душанбе, 28.12.2023. [<http://president.tj/node/29823>].
2. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – New York, 1975. – URL: <http://www.nber.org/chapters/c3730.pdf>.
3. Galov O., Moav O. From Physical to Human Capital Accumulation Inequality and the Process of Development // Review of Economic Studies. – 2004. – № 71. – P. 1001–1026. О.П. Овчинникова, Н.Э. Овчинникова 347.
4. Schultz T.W. Investment in Human Capital // The American Economic Review. – 1961. – Vol. L1, № 1. – P. 1–17.
5. Авербух В.М. Шестой технологический уклад и перспективы России (краткий обзор) // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2010. – № 71. – С. 34–48.
6. Запарий В.В., Нефедов С.А. История науки и техники. – Екатеринбург, 2003. – 285с.
7. Хайкин М.Н. Эволюция теории человеческого капитала. – Эл. Ресурс: режим доступа: <https://ner.ru/news>

Рустамов М.А.

**ВНУТРИРЕГИОНАЛЬНАЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ:
ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ**

В статье рассматриваются процессы внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, анализируются ее основные причины и последствия. Исследуются структурные диспропорции, формирующие экономическое неравенство между регионами, а также влияние глобализационных, институциональных и рыночных факторов на конкурентоспособность региональных экономик. Рассматриваются механизмы государственного регулирования, направленные на снижение внутрирегиональных различий и обеспечение устойчивого социально-экономического развития. Особое внимание уделяется вопросам интеграции инновационной деятельности и развития человеческого капитала как инструментов регионального выравнивания.

Ключевые слова: внутрирегиональная дифференциация, социально-экономическое развитие, региональная экономика, государственное регулирование, конкурентоспособность, глобализация, структурные диспропорции, инновации, человеческий капитал.

Рустамов М.А.

**ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ИЧТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ДОХИЛИМИНТАҚАВЇ:
САБАБҲО, ОҚИБАТҲОИ ВА РОҲҲОИ БАРТАРФСОЗӢ**

Дар мақола раванди дифференциацияи иҷтимоию иқтисодии дохилиминтақавӣ баррасӣ гардида, сабабҳо ва оқибатҳои асосии он таҳлил шудааст. Нотаносубии сохторӣ, ки нобаробарии иқтисодиро байни минтақаҳо ташаккул медиҳад, инчунин таъсири омилҳои ҷаҳонишавӣ, институционалӣ ва бозорӣ ба рақобатпазирии иқтисодиёти минтақаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Механизмҳои танзими давлатӣ, ки ба коҳиши фарқиятҳои дохилиминтақавӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ равона шудаанд, баррасӣ шудаанд. Ба масъалаҳои ҳамгироии фаъолияти инноватсионӣ ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун василаҳои баробарсозии минтақавӣ диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: дифференциацияи дохилиминтақавӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, танзими давлатӣ, рақобатпазирӣ, ҷаҳонишавӣ, нобаробарии сохторӣ, инноватсия, сармояи инсонӣ.

Rustamov M.A.

**INTRAREGIONAL SOCIO-ECONOMIC DIFFERENTIATION: CAUSES,
CONSEQUENCES, AND WAYS TO OVERCOME**

The article examines the processes of intraregional socio-economic differentiation, analyzing its main causes and consequences. It explores structural imbalances that shape economic disparities between regions, as well as the impact of globalization, institutional, and market factors on regional economic competitiveness. The mechanisms of state regulation aimed at reducing intraregional disparities and ensuring sustainable socio-economic development are also considered. Special attention is given to the integration of innovative activities and the development of human capital as tools for regional equalization.

Keywords: intraregional differentiation, socio-economic development, regional economy, state regulation, competitiveness, globalization, structural imbalances, innovation, human capital.

В современных условиях страны сталкиваются с углублением социально-экономической дифференциацией как на межрегиональном, так и на внутрирегиональном уровнях. Нарастающие диспропорции в развитии отдельных территорий приводят к формированию депрессивных зон, снижению уровня жизни населения, усилению трудовой миграции и социальной напряженности. Особенно остро данная проблема проявляется в регионах с ограниченным доступом к инвестициям, низким уровнем промышленного развития и слабой инфраструктурой.

Процессы внутрирегиональной дифференциации обусловлены комплексом факторов: историческими и географическими особенностями, различиями в отраслевой структуре экономики, уровнем рыночной конкуренции, масштабами привлечения инвестиций, эффективностью государственного регулирования. В условиях глобализации и интеграционных процессов формируется новый экономический ландшафт, в котором регионы с высокой конкурентоспособностью получают дополнительные преимущества, в то время как депрессивные территории сталкиваются с нарастающими социальными и экономическими проблемами.

Особенностями современного развития Республики Таджикистан являются усиление межрегиональной и внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, повышение диспропорции в развитии отдельных регионов, городов и районов, возникновение значительных различий в отраслевой структуре экономических систем регионов. Такая неоднородность и несбалансированность экономического пространства страны приводит к экономическому доминированию одних региональных систем над другими.

Внутрирегиональная социально-экономическая дифференциация представляет собой сложное многоплановое явление, взаимосвязанными компонентами которого являются социально-экономические различия регионов, входящих в состав одного макрорегиона или государства в целом, что приводит к усилению социально-экономической дифференциации и увеличению количества депрессивных территорий.

В решение этих проблем значительный вклад внесли такие учёные как А.Г. Гранберг, Н.В. Кочеткова, Н.И. Ларина, А.О. Полюнев, Б.М. Штульберг и другие. В их трудах основное внимание сосредоточено на определении причин образования внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, однако остается нерешенным вопрос преодоления ее последствий, что и определяет цель и задачи этого исследования.

Стабильное экономическое развитие регионов Республики Таджикистан возможно при снижении внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, которая проявляется прежде всего в период кризиса и социальной напряженности, а также при снижении уровня конкурентоспособности национальной экономики. Для решения этих проблем нужно разработать новейшие механизмы регионального регулирования, включающие в себя причины внутрирегиональной социально-экономической дифференциации.

Многие отечественные и зарубежные ученые исследовали вопросы преодоления последствий этого явления и определения процессов по улучшению экономического роста регионов.

Так, в частности, А.Г. Гранберг определяет роль неоднородности социально-экономического развития региона как фактора, дестабилизирующего гармоническое развитие экономических систем, что обусловлено историческими, природно-географическими и экономическими условиями [2, с. 285]. То есть процессы внутрирегиональной социально-экономической дифференциации следует рассматривать как такие факторы, которые обуславливаются изменениями качественных и количественных характеристик процесса. Это позволяет классифицировать факторы согласно характеру их влияния, на процессы социально-экономического развития региона, учитывая влияние внешней и внутренней среды.

Следует обратить внимание на сущность и признаки внутрирегиональной социально-экономической дифференциации. Нынешняя социально-экономическая ситуация в регионах Республики Таджикистан является следствием структурных деформаций общества, чрезмерной

концентрации производства в крупных промышленных центрах, преобладание добывающих отраслей промышленности над другими, а также отраслевой сырьевой ориентации на экспорт. То есть эти макроэкономические факторы обуславливают внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию, которая проявляется в уровне развития, конкурентоспособности и, как следствие, в уровне жизни.

Учитывая открытый характер функционирования региональной общественной системы и ее склонность к воздействию факторов, следует отметить, что социально-экономические и экологические изменения в регионе обусловлены, прежде всего, усилением глобализационных и интеграционных процессов. Поэтому необходимо установить взаимосвязь между характером проявления факторов и процессами дифференциации, в результате которых происходит изменение свойств региональной системы, включая асимметрию, поляризацию, диспропорцию и неравномерность [3].

Факторы, обуславливающие внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию, могут создавать как благоприятные, так и неблагоприятные условия, которые отражаются в формах экономического сотрудничества, в тенденциях демографической ситуации, инвестиционного и инновационного развития. Таким образом, можно определить факторы внутренней среды, влияние которых показывает характер социального, экономического и экологического развития (социально-экономическая дифференциация региона). Следовательно, систематизация этих факторов позволит выявить причины социально-экономических проблем региона и выделить направления регионального управления, что обеспечат условия снижения негативных последствий социально-экономической дифференциации.

Факторы внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, которые формируются под действием процессов глобализации и трансформируют внешнеэкономические связи, влекут за собой перераспределение ресурсных рынков и соотношение спроса и потребления, усиливающие рыночную конкуренцию. Да, А.О. Полюнев [5] считает, что изменение внешнеэкономических связей обуславливает уровень конкурентоспособности экономики, темпы инфляции, отраслевую структуру региона, конъюнктуру рынка, а также уровень и дифференциацию доходов населения. То есть влияние этого фактора приводит не только к внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, но и межрегиональной дифференциации, что обусловлено различиями регионов в уровне конкурентоспособности.

Исходя из приведенного, подчеркиваем важность выделения фактора внешнеэкономических связей как причины структурных преобразований экономики, формирующих региональную систему. Для снижения негативного влияния этого фактора в рамках региональной политики необходимо усилить интенсивность экспортной деятельности, снижение торговых барьеров, либерализацию торговли, развитие современных форм экономического сотрудничества, привлечение специалистов научно-технической сферы.

В тоже время А.Г. Гранберг выделяет рыночную конкуренцию как фактор, определяющий внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию, под влиянием которой осуществляется разделение территорий региона согласно конкурентным преимуществам [2]. Ликвидация этих последствий предполагает активизацию инвестирования, оптимизацию налогообложения, разработку и реализацию государственных программ, направленных на повышение эффективности использования природно-ресурсного и экономического потенциалов депрессивных территорий и поддержку кластерных инициатив.

Б.М. Штульберг обращает внимание на роль рыночной конкуренции как фактора, раскрывающего внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию уровня конкурентоспособности доминирующих отраслей экономики на региональном, общегосударственном и мировом рынках. Он отмечает, что влияние этого фактора обеспечивает возможность экономического роста и роста ВВП, повышения уровня заработной платы и стабилизации демографической ситуации [6]. Но следует отметить и негативное проявление влияния на этот фактор, а именно снижение уровня заработной платы и темпов экономического

роста. Для устранения негативного влияния в рамках государственного регулирования необходимо предусмотреть возможность льготного кредитования, привлечение отечественных и иностранных инвестиционных ресурсов, а также создание условий развития человеческого капитала.

Ученый считает, что следствием интеграционных и глобализационных процессов является образование транснациональных корпораций и изменение территориального размещения крупных промышленных производств. Эти тенденции приводят к перераспределению ресурсных рынков и изменению соотношения спроса и потребления, что также обуславливает внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию. Изменение пространственного размещения и масштаба действующих производственных центров определяет тенденции макроэкономического развития, которые отражаются в развитии экспортоориентированных и импортозамещающих производств, в курсе национальной валюты, а также в динамике производства наукоемкой продукции. Специфика этих процессов обуславливает изменения свойств региональной системы, позволяющей различать регионы по степени социально-экономического развития. На наш взгляд, целью преодоления негативных тенденций влияния процессов глобализации является выявление конкурентных преимуществ региона, что позволит обосновать стратегически важные виды экономической деятельности, учитывая мировые тренды финансового рынка, темпы научно-технического прогресса, тенденции рынка информационных и телекоммуникационных технологий.

Принимая во внимание результаты исследования теоретических подходов к выявлению факторов внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, следует принять во внимание мнения ученых относительно важности учета уровня либерализации экономики, уровня налоговой нагрузки, уровня инфляции, а также нормативно-правового обеспечения как составляющих механизма государственного регулирования экономики региона. Такие учёные, как Д.Н. Воробьев [1], А.О. Польшин [5] и А.Г. Гранберг [2] отмечают, что уровень дееспособности механизма государственного регулирования экономики обуславливает внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию. Так, сокращение государственного финансирования региональных программ и упразднение экономических и социальных компенсаций обуславливают снижение экономической активности населения и уровня налогового потенциала. Чтобы преодолеть последствия внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, целесообразно оптимизировать налоговую, ценовую и тарифную политику, создать стимулы для адаптации новых форм межрегионального сотрудничества, повысить внутрирегиональные кооперации и способствовать развитию системы финансовых институтов с учетом региональных условий хозяйствования.

Д.Н. Воробьев [1] и Б.М. Штульберг [6] отмечают, что в структурных преобразованиях значительную роль играет уровень использования экономического и природно-ресурсного потенциалов региона, преимуществ географического положения, а также возможность кооперации с другими регионами, ведь именно это позволяет снизить уровень внутрирегиональной социально-экономической дифференциации. Исходя из приведенного, необходимо обеспечение сбалансированности развития региона путем усовершенствование логистической системы транспортных коммуникаций, создание инфраструктурных объектов, учитывающих региональные особенности, использование современных технологий при возведении инфраструктурных объектов.

Согласно подходу А.Г. Гранберга [2], внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию влекут и структурные трансформации переходных процессов, связанных с изменением типа экономического развития в зависимости от особенностей рынка труда, ресурсных приоритетов, уровня развития производственной, социальной, институциональной и рыночной инфраструктуры. При этом важное значение имеет уровень социально-экономического развития региона, относительно которого формируются предпосылки для перехода от ресурсно-ориентированной к инновационно-ориентированной экономике.

Потому последствия переходных процессов сопровождаются ростом коммунальных и транспортных тарифов, убыточности транспортно-экономических связей; сокращением уровня платежеспособного спроса, объемов внутреннего производства, централизованных инвестиций и государственных дотаций, что обуславливает понижение уровня жизни населения региона в целом.

Также в процессе структурных преобразований одним из факторов, обуславливающих внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию, является приватизация, о чем идет речь в работе Н.И. Ларина [4]. Следствием приватизации является распыление монополистических объединений, увеличение количества малых и средних предприятий. С точки зрения приватизационного процесса внутрирегиональная социально-экономическая дифференциация выражается в диспропорции распределения собственности и определяет социальную расслоенность общества, а также способствует трудовым миграциям и повышению уровня конфликтности.

Эти тенденции также влекут за собой разделение регионов по уровню скопления капитала, выделяя регионы, имеющие высокий и низкий уровень социально-экономического развития. Да, регионы с высоким уровнем развития имеют возможность реализовывать конкурентные преимущества, создавая транснациональные корпорации, используя низкооплачиваемую рабочую силу и природные ресурсы других регионов, а также привлекая инвестиционные и инновационные ресурсы.

Учитывая уровень социальной стабильности, региональные особенности рынка труда, степень экономической активности населения как механизма преодоления внутрирегиональной социально-экономической дифференциации, важное значение приобретает уровень развития системы социальной защиты. Здесь основными направлениями региональной политики должна быть: оптимизация межрегионального перераспределения финансовых ресурсов, создание накопительной системы пенсионного обеспечения, стимулирующая регистрацию доходов и уплату взносов в пенсионные фонды, реформирование системы подготовки и переподготовки безработных и лиц, нуждающихся в трудоустройстве.

Ещё одним фактором внутрирегиональной социально-экономической дифференциации есть территориальные особенности, а именно: природно-ресурсный и экономический потенциал, уровень развития производственной инфраструктуры и обеспеченность трудовым потенциалом, структура экономики региона, динамика объемов ВРП.

Учитывая, что человеческий капитал является стратегическим ресурсом, обеспечивающим экономический рост региона, важно учитывать характер влияния демографических процессов на внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию. Демографические показатели (уровень продолжительности жизни, особенности половозрастной структуры, уровень рождаемости и смертности, миграция населения) определяют тенденции развития рынка труда и занятости, уровень экономической активности населения, а также уровень развития человеческого капитала региона. Следовательно, структурные преобразования усиливаются под влиянием научно-технического прогресса и активизации развития информационных и коммуникационных услуг, в результате чего растет уровень информатизации общества и возникает потребность в интеллектуализации труда. Заметим, что внутрирегиональная социально-экономическая дифференциация проявляется в миграции специалистов научно-технической сферы, динамике внедрения инноваций, изменении доли нематериального производства в общей структуре экономики, что в целом влияет на уровень инновационности экономики и информатизации общества.

Вовлечение в глобальное информационное пространство обеспечивает эффективное информационное взаимодействие, доступ к мировым информационным ресурсам, а также возможность интеграции интеллектуального капитала.

Снижение негативных последствий влияния этих факторов на внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию предполагает реализацию образовательных программ, направленных на повышение уровня компьютерной грамотности, создание

технопарков, расширение научно-производственных связей, развитие системы мотивационных стимулов по повышению инновационной активности предприятий.

Считаем, что необходимо учитывать, что факторы, обуславливающие внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию, образуются во внешней среде, отражающей тенденции мировой экономики, характер международных экономических отношений, а также направленность интеграционных и глобализационных процессов. Следовательно, макроэкономические тенденции наиболее отражают влияние глобализации, что характеризует их как внешние предпосылки, предопределяющие внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию.

Поскольку регион является открытой социально-экономической системой, в которой сосредоточен потенциал, образованный совокупностью ресурсов, внутрирегиональными и межрегиональными связями необходимо также учитывать факторы внутренней среды, обуславливающие внутрирегиональную социально-экономическую дифференциацию. Вместе с тем тенденции социально-экономического развития региона предопределяются механизмами государственного регулирования, учитывающими природу структурных трансформаций. Эти трансформации направлены на преобразование стратегических приоритетов развития, связанных с изменениями в экономической, политической, социальной и экологической сферах региона.

Следовательно, для преодоления последствий социально-экономической дифференциации необходимо выявить факторы, которые влекут за собой внутрирегиональную дифференциацию, определить характер изменений свойств региональной системы, что позволит разработать эффективные инструменты региональной политики. Основными задачами региональной политики по преодолению последствий дифференциации являются: создание условий для активизации инвестиционной деятельности и развития человеческого капитала региона, предоставление финансовой помощи приоритетным отраслям экономики региона, стимулирование предпринимательской активности, формирование инфраструктуры развития малого и среднего бизнеса. Также для устранения внутрирегиональных социально-экономических диспропорций важно создание свободных экономических зон и предоставление преференций для экономических субъектов, что обеспечивает эффективность использования экономических ресурсов и позволяет сформировать предпосылки для развития инновационной и инвестиционной среды региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воробьев Д. Н. Регулирование асимметрии социально-экономического развития муниципальных образований региона: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Д. Н. Воробьев. – М.: РГБ, 2005. – 204 с.
2. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов / А. Г. Гранберг. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
3. Кочеткова Н. В. Развитие научно-методических подходов к оценке внутрирегиональной социально-экономической дифференциации: автореферат дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05/Н. В. Кочеткова. – Симферополь, 2012. – 23 с.
4. Ларина Н. И. Кластеризация как путь повышения международной конкурентоспособности страны и регионов // ЭКО. – 2006. – №10. – С. 2-26.
5. Польшнев А. О. Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного регулирования / А. О. Польшнев. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 208 с.
6. Штульберг Б. М. Региональная политика России: теоретические основы, задачи и методы реализации / Б. М. Штульберг, В. Г. Введенский. – М.: Гелиос АРВ, 2000. – 208 с.

Самандаров И.Х., Абдуллозода Х. А.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ САМАРАНОКИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОӢ ДАР ДЕӢОТ

Дар шароити муосир рушди сармояи инсонӣ, бо фароҳам овардани шароити мусоид, некӯаҳволии ҳаёти одамон ва рушди ҳамаҷонибаи инсон аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Масъалаи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, ки фаъолияти он ба қонун кардани ниёзҳои муҳимтарини аҳоли нигаронида шуда, дар он имконияти таъмин намудани заминаҳои асосии рушди сармояи инсонӣ вучуд дошта бошад, муҳим арзёбӣ мегардад. Афзоиш ёфтани аҳолии кишвар, баҳусус дар деҳаҳо ба афзоиш ёфтани талаботҳои онҳо боис мегардад. Рушди хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳот ба ҳалли чунин мушкилоти иқтисодии кишвар, ба монанди шуғл, муҳоҷирати меҳнатӣ, содда гардонии низоми андоз ва фароҳам овардани фазои сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Дар оғози соҳибистиклоли кишвар соҳаи иҷтимоӣ бештар зарар дида, дар ин давра, як қатор иншоотҳои иҷтимоӣ хусусӣ гардонидашуд, як қисми дигар вайрону валангор ва дар ҷойи онҳо иншоотҳои дигар бунёд ёфтанд. Сол то сол дар қисми хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағҷудкунӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ афзоиш ёфта истодааст. Ҳамзамон масъалаи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ бо талаботи замони мувофиқ яке аз самтҳои асосии сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ, ММД, соҳаи кишоварзӣ, КАС, иқтисоди бозорӣ.

Самандаров И.Х., Абдуллозода Х. А.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

В современных условиях развитие человеческого капитала, путем создания благоприятных условий, благосостояния жизни людей и всестороннего развития человека имеет первостепенное значение. Важным оценивается вопрос развития социальной инфраструктуры, деятельность которой направлена на удовлетворение важнейших потребностей населения, где есть возможность обеспечить основные предпосылки для развития человеческого капитала. Рост населения страны, особенно в деревнях, приводит к увеличению спроса на них. Развитие социальных услуг в сельской местности способствует решению таких экономических проблем страны, как занятость, трудовая миграция, упрощение налоговой системы и создание инвестиционного климата. В начале независимости страны больше всего пострадала социальная сфера, в этот период ряд социальных объектов был приватизирован, часть других снесена и на их месте возведены другие объекты. Из года в год в расходной части государственного бюджета Республики Таджикистан увеличиваются ассигнования на социально-культурные сферы. В то же время вопрос развития социальной инфраструктуры в соответствии с требованиями времени является одним из основных направлений политики Правительства Республики Таджикистан.

Ключевые слова: человеческий капитал, социальная инфраструктура, инвестиции, экономический рост, ВВП, сельское хозяйство, АПК, рыночная экономика.

Самандаров И.Х., Абдуллозода Х. А.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE OF THE VILLAGE

In modern conditions, the development of human capital through the creation of favorable conditions, the well-being of people's lives and comprehensive human development is of paramount importance. An important issue is the development of social infrastructure, whose activities are aimed at meeting the most important needs of the population, where it is possible to provide the basic prerequisites for the development of human capital. The growth of the country's population, especially in villages, leads to an increase in demand for them. The development of social services in rural areas contributes to solving such economic problems of the country as employment, labor migration, simplification of the tax system and creation of an investment climate. At the beginning of the country's independence, the social sphere suffered the most, during this period a number of social facilities were privatized, some others were demolished and other facilities were erected in their place. From year to year, allocations to the socio-cultural spheres in the expenditure part of the State budget of the Republic of Tajikistan are increasing. At the same time, the issue of developing social infrastructure in accordance with the requirements of the time is one of the main directions of the policy of the Government of the Republic of Tajikistan.

Keywords: human capital, social infrastructure, investments, economic growth, GDP, agriculture, AIC, market economy.

Чараёнҳои рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва замони муосир, ки боиси пайдоиши дигаргуниҳои мураккаби умумиҷамъиятӣ гардидаанд, нишон медиҳанд, ки бартариҳои асосии рақобатпазирии кишварҳо ва минтақаҳо бо нишондоди микдорию сифати бевосита бо рушди сармояи инсонӣ алоқаманд аст. Дар ҷунбӯзҳои, масъалаи фароҳам овардани шароити мусоид, ки неқӯаҳолии ҳаёти одамон ва рушди ҳамаҷонибаи сармояи инсониро таъмин карда метавонад, аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Бо таваҷҷуҳ ба ин, масъалаи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ бо талаботи замони мувофиқ (инфрасохтор, ки ҷаҳлияти он ба қонеъ кардани ниёзҳои муҳимтарини аҳоли нигаронида шудааст) ё шароити мусоиди ҷамъиятӣ, ки дар он имкони таъминнамудани заминаҳои асосии рушди сармояи инсонӣ вуҷуд дошта бошад, муҳим арзёбӣ мегардад.

Инфрасохтори иҷтимоӣ, ки муҳити зист ва шароити мусоиди рушди сармояи инсониро муайян мекунад, масъалаи муҳими илм ва амалии таъмини сатҳи сифатизиндагии аҳоли, хусусан дар шароити деҳот ба ҳисоб меравад. Сарфи назар аз кӯшишҳои давлат ҷиҳати танзими раванди ташаккул ва рушди аксари инфрасохтори иҷтимоӣ таваҷҷуҳи назоратии низомии стандартҳои иҷтимоӣ ва маблағгузорию ҳисоб, ҳамаҷонибаи мушкилоти инфрасохтори иҷтимоӣ дар шароити деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли ҳудуд пайдо накардааст.

Дар сӯҳбати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи ва сифати зиндагии аҳоли, ташкил ва рушди имкониятҳои мусоиди рушди инсонӣ аз самтҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, самти иҷтимоӣ иқтисодии давлатро барои оянда муайян мекунад.

Мутобиқ ба сарчашмаҳои илмӣ амалӣ, соҳаи иҷтимоӣ ба андозаи зиёд равандҳои тақрибистеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ, микдор ва сифати онҳо, сатҳи рушди илмӣ-техникии қувваҳои истеҳсолӣ, вазъи фарҳангӣ ва маънавии ҷомеаи муайян мекунад. Ба маҷмуи хизматрасониҳо, ки аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодӣ доранд ва ба соҳаҳои инфрасохторӣ шомил мебошанд, ба монанди тандурустӣ, маориф ва фарҳанг, қисми муҳими рушди тамоми соҳаҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд. Хусусан дар шароити деҳот, ки масъалаҳои зиёди алоқаманд бо рушди инфрасохтор вуҷуд доранд.

Ҷиҳати муайян кардани тамоюли рушди соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳот дар замони муосир, таҳлили сатҳи рушди ин соҳа аҳамияти калон дорад. Вобаста ба сол аз сол қиёсҳои ёфтани сарҳади деҳот, афзоиши аҳоли ва эҳтиёҷоти онҳо ба хизматҳои иҷтимоӣ, тақвияти онҳо

дар динамикаи рушди иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеа, афзоиши талаботи мардум нисбат ба сифати ҳаёти солим ва ғ. зарурати ташкил ва рушди инфрасохтори иҷтимоии ҳудудҳои деҳот ба миён меояд, ки таҳлил ва баҳогузориҳои давра ба давраро тақозо мекунанд.

Дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе намудҳои хизматрасонии иҷтимоӣ хусусиятҳои ба ҳам алоқаманд ё омехтагиро доранд. Мисол, мушкилотҳои соҳаи тандурустӣ натавонанд ҷиҳати қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба ин хизматрасонӣ таъсири манфӣ мерасонанд, балки боиси давра ба давра пайдо шудани мушкилот дар соҳаҳои маориф ва илм, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, фарҳанг ва ҳунармандӣ ҳамчун соҳаҳои иҷтимоӣ боис мегардад. Ташаккул ёфтани соҳаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳотҷойҳо ба ҳалли чунин мушкилотҳои мавҷудаи иқтисодӣ ба монанди ба шуғл фаро гирифтани аҳоли, паст гардидани сатҳи муҳоҷирати меҳнатии беруна, фароҳам гардидани шароити мусоид барои сармоягузорӣ ба хусус дар соҳаҳои кишоварзӣ ва соддагардони низомии андозсупорӣ мусоидт намуда, инчунин ба ҳамгироии соҳаҳои мазкур дар сатҳи ҷумҳурий ва минтақа оварда мерасонад.

Омӯзиш, таҳқиқ ва муайян намудани роҳҳои ҳалли чунин муаммоҳо дар вазъи кунунии Тоҷикистон хело муҳим ба шумор меравад, зеро аксарияти иншоотҳои иҷтимоӣ ва истифодабарандагони онҳо дар қаламрави маҳалаҳои аҳолинишини деҳотҷойҳо ва шаҳракҳо ҷойгир мебошанд.

Зимни таҳқиқи вазъ ва муайян намудани сатҳи рушди ҳадамоти соҳаи иҷтимоӣ дар деҳотҷойҳо аз нишондиҳандаҳои мухталиф истифода мегардад, ки онҳо имконият медиҳанд равандҳои рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва ҳиссаи онҳо дар рушди бахши истеҳсолот ба таври воқеӣ муайян карда шуда, ҳамзамон таъсири ин нишондиҳанда ба рушди саромояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шавад.

Мувофиқи маълумотҳои зимни таҳқиқот ҷамъоварӣ ва таҳлил гардида, ба хулосае омадем, ки дар даврони соҳибистиқлол гардидани кишвар соҳаи иҷтимоӣ яке аз соҳаҳои мебошад, ки дар сохтори иқтисодиёти кишвар бинобар сабабҳои марбут ба вазъи сиёсии кишвар бештар заиф гардида буд. Аз ин рӯ дар давоми амалисозии ислохот дар кишвар, омилҳои баланд бардоштани сатҳи истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ, динамикаи рушди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамзамон рушди инсон ба инобат гирифта шуданд.

Аз соли 2008 дар самти беҳдошти инфрасохтори иҷтимоии деҳот як қатор дигаргунӣҳо ба қайд гирифта шуда, дар ин давра барои инфрасохтори соҳаҳои иҷтимоӣ марҳилаи қатъӣ бӯхрон ва нигоҳ доштани иншооти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буд. Аммо мутаассифона то ин давра, як қатор иншоотҳои иҷтимоӣ хусусӣ гардонида шуд, як қисми дигар вайрону валангор ва дар ҷойи онҳо иншоотҳои дигар бунёд ёфтанд.

Ба андешаи мо, тавре дар боло қайд намудем, зоҳир гардидани падидаҳои мазкур қабл аз ҳама бо сабаби ноустувор гардидани вазъияти сиёсии кишвар пас аз барҳам хӯрдани ИҶШС ва соҳибистиклол гардидани кишвар, тағйир ёфтани низомии идракунии сиёсӣ иқтисодӣ дар ҷумҳурий ва гузаштан аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ хулоса карда мешавад. Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоиши шумораи аҳоли, хусусан дар деҳот ба қайд гирифта мешавад, ки ин вазъият ба таври фаврӣ ҳал намудани мушкилоти инфрасохтори иҷтимоиро муҳим арзёбӣ менамояд. (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. - Динамикаи нишондиҳандаҳои афзоиши аҳолии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2022

Нишондиҳандаҳо	Соли 2010	Соли 2018	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2010, бо фоиз
Аҳолии доимӣ ба охири сол, ҳаз. наф.	7621,2	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4	132,2
Мардҳо	3846,1	4627,3	4724,1	4929,6	5016,8	5117,3	133,0
Занҳо	3775,1	4499,3	4589,7	4787,2	4870,0	4961,1	131,4

Сарчашма: Таҳияи муаллифон, дарасоси Оморисолони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2023. - С 10.

Тибқи маълумотҳои дар ҷадвали 1 дарҷгардида, маълум мегардад, ки динамикаи афзоиши аҳолии Тоҷикистон дар давоми солҳои таҳиягардида тамоюли афзуншавӣ дошта, соли 2022 дар муқоиса бо соли 2010 32% афзоиш ёфтааст, ки ҳолати мазкур аз рушди демографии кишвар ва дар маҷмӯъ солимии маънавию ахлоқии ҷомеа шаҳодат медиҳад.

Ҳамзамон афзоиши шумораи аҳоли дар кишвар бабалад гардидани талаботҳои моддию маънавӣ ва хизматрасониҳо боис гардида вазарурати қонеъ намудани онҳо пеш меояд. Аз ҷумла, таъмини аҳоли бо манзил ва замин барои истифодабарии давра ба давра бо зиёдшавии шумораи аҳоли мушкилтар мешавад. Мутобиқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2013 дар 1 км² 57,2 истиқоматкунанда рост омада ва дар соли 2022 бошад ин нишондиҳанда ба 70,7 истиқоматкунанда зиёд ба қайд гирифта шудааст. [4, с.109]

Дар вилояти Хатлон шумораи истиқоматкунандагон дар 1 км² ба 135,6 нафар [4, с.110] рост меояд, ки баъди шаҳри Душанбе зичии аҳоли дар вилояти мазкур зиёд ба қайд гирифта шудааст. Шумораи доимии аҳолии Вилояти Хатлон нисбат ба ҳама шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ зиёд мебошад.

Дар робита ба ҳамин масъала, ҳангоми таваҷҷуҳ ба сохтори аҳолии ҷумҳурӣ дида мешавад, ки вилояти Хатлон нисбат ба дигар минаҳои кишвар дорои шумораи зиёди аҳоли мебошад.

Айни замон, сол то сол дар қисми хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағҷудокунӣ ба соҳаҳои иҷтимоию фарҳангӣ афзоиш ёфта истодааст.

Дар баробари афзоиш ёфтани ҳиссаи маблағгузорӣ аз бучети давлат ба соҳаҳои иҷтимоии зикр гардида, афзоиши ҳиссаи соҳибкорон ва шарикони рушд дар таъмини рушд ва нигоҳдори фаъолияти самараноки онҳо мушоҳида мегардад. Аммо, мутаассифона, инравишнӣ ба пураги тамоми соҳаҳои иҷтимоиро фаро гирифта наметавонад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сохтори ММД-и кишвар дар замони соҳибистиклол гардидани ҷумҳурӣ, аз ҳисоби соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ тағйиротҳои кулӣ ба вуқӯъ пайвастанд. (Ҷадвали2)

Ҷадвали 2. -Динамикаи рушди ММД дар Тоҷикистон, 2017-2022 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2010, %
ММД ҳамагӣ, млн. сомонӣ	24707,1	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4	4,7 маротиба
Истеҳсоли мол	11024,1	38493,0	42663,3	47425,5	58247,0	57184,0	5,2 маротиба
Хизматрасонӣ	11127,1	26111,4	29333,8	29597,1	33132,8	47897,1	4,3 маротиба
Ҳиссаи молҳои истеҳсолшуда	44,6	54,2	53,8	56,4	57,5	49,4	110,8
Ҳиссаи хизматрасонӣ	44,2	36,0	36,5	34,6	32,9	41,4	93,6

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – С.214

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 2 ҳиссаи бахши хизматрасонӣ дарММД-и кишвар тамоюли тағйирёбанда дорад. Масалан, агар ҳиссаи бахши истеҳсоли дар соли 2010-ум 44,6% -ро ташкил карда бошад, пас дар соли 2022 бошад 49,4% -ро ташкил дода ва бахши хизматрасонӣ бошад аз 44,2% дар соли 2010 ба 41,4% дар соли 2022 расидааст. Яъне ҳиссаи баландтарини хизматрасониҳо ба соли 2010 рост меояд, ки 44,2%-ро ташкил намуда, дар солҳои минбаъда тамоюли пастравии ин мушоҳида мегардад, ки соли 2022 дар муқоиса ба соли 2010-ум 2,8 ҷузъ кам гардидааст.

Бояд қайдкард, ки дар давраи таҳлилшудаафзоиши ММД ҚТ дар маҷмӯъ, 4,7 маротиба афзуда, нобаробарии таносуби суръати афзоишҳои истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ мушоҳида мегардад.

Дар асоси таҳлил маълумотҳои овардашуда, мо сабабҳои ҳолати мазкурро муайян намудем, ки инҳо мебошанд: мутобиқ набудани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор; шиддат гирифтани бухронҳои молиявии ҷаҳонӣ; рӯ ба афзоиш ниҳодани равандҳои таваррум дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, коҳиш ёфтани сатҳи қобилият ва имконияти пардохтпазирии истифодабарандагони хизматрасонӣ.

Аз тарафи дигар, мақомоти дахлдори кишвар низ натавонистанд, ки сари вақт тадбирҳои дар ин замина пешбинишударо дар амал татбиқ намоянд. Ҳолати мазкур имконият медиҳад, ки тамоюли рушди соҳаҳои асосии иқтисодӣ дар истеҳсоли Маҷмӯи маҳсулоти дохилаи ҷумҳурӣ муайян карда шаванд. Дар ин асно таҷрибаи кишварҳои тараққикардаи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар Маҷмӯи маҳсулоти дохила соҳаи хизматрасонӣ нақши калон мебозад. Масалан, соҳаи хизматрасонӣ дар ММД-и ИМА 73,4 фоиз, дар Федератсияи Россия 68,6 фоиз ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад 41,4 фоизро ташкил медиҳад.[3]

Рушд ва инкишофи инфрасохторҳои иҷтимоиро дар сатҳи деҳаҳо бидуни КАС ва сохтори асосии он - соҳаи кишоварзӣ тасавур намудан ғайриимкон аст. Тавре маълум аст, корхонаҳои истеҳсоли ҷамчун звенои асосии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, маҳз корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар инкишоф ва рушди деҳаҳо, шаҳракҳо ва ҷамоатҳо саҳми калон доранд.

Дар миқёси ҷумҳурӣ вилояти Хатлон ҷамчун истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ба ҳисоб рафта, 17,0 фоизи ҳудуди Тоҷикистонро ишғол карда, бинобар релефи табиӣ худ минтақаи кӯҳистонӣ ба ҳисоб меравад. Ҷамчунин, зиёда аз 50% заминҳои қорам, аз ҷумла заминҳои қорами обӣ дар вилояти Хатлон ҷойгир аст (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. -Ҳиссаи заминҳои кишоварзии Хатлон дар заминҳои кишоварзии ҚТ, солҳои 2015-2022

Нишондиҳандаҳо		2015	2019	2020	2022	2022/2015, бо фоиз
Замини кишоварзӣ, ҳазор гектар		6990,9	6976,1	6978,2	6975,3	99,7
	I	1992,9	1984,1	1989,7	1990,7	99,8
	I I	28,5	28,4	28,5	28,5	100
Масоҳати қишт, ҳазор гектар		664,2	659,0	661,9	660,6	99,4
	I	321,2	331,1	332,5	336,3	105,0
	I I	48,3	50,2	50,2	50,9	105,4
Заминҳои обӣ, ҳазор гектар		462,8	466,7	470,9	471,2	102,7
	I	226,6	233,1	236,4	237,8	105,8
	I I	48,9	49,9	50,2	50,4	103,1
Эзоҳ: I – ҷамъ барои ҷумҳурӣ; II – вилояти Хатлон; III – вилояти Хатлон нисбат ба ҷумҳурӣ, бо %						

Сарчашма: Аз ҷониби муаллифони дар асоси маълумотҳои Фонди заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ бо сабабҳои гуногун 4566 га заминҳои обӣ аз истифодаи кишоварзӣ бароварда шудааст, ки 1314 га ба вилояти Хатлон рост меояд. Ҳамзамон дар вилоят 14675 га заминҳои таъиноти кишоварзӣ дошта, барои кишт номуносиб доништа шудаанд, ки аз ин 13304 га-ро заминҳои обӣ ташкил медиҳанд. Ба муомилоти хоҷагии кишлоқ ҷалб намудани ин миқдор замин маблағгузориҳои калони молиявиро талаб мекунад ва онро танҳо бо ёрии давлат барои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ мусоид гардонидан мумкин аст. Қайд кардан ба маврид аст, ки вилояти Хатлон минтақаҳои кишоварзии Вахш ва Кӯлобро дар бар мегирад.

Минтақаи Вахш 11,4 ҳазор м²-ро дар бармегирад, ки он 8,0 % ҳудуди ҷумҳуриро ташкил дода, дар ин минтақа соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи баланд рушд намудааст. Яке аз соҳаҳои маҳсусгардонидашуда дар ин минтақа соҳаи пахтакорӣ буда, асосан наъи пахти маҳиннах парвариш карда мешавад ва зиёда аз 50%-и навъҳои пахтаи маҳиннахи ҷумҳурӣ маҳз дар ҳамин минтақа истеҳсол карда мешавад. Дар маҷмӯи заминҳои кишоварзии минтақаи Вахш ҳиссаи заминҳои қорам ва киштзор 21,3% ва ҷароғоҳҳою алафзорҳо бошанд 77,9%-ро ташкил мекунад. Ҳамзамон 19,1 % заминҳои таъиноти кишоварзӣ дошта обёришаванда буда, дар таркиби заминҳои қорамбошад 86,8 %-ро заминҳои обӣ ташкил медиҳанд.[10]

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои боз ҳам зиёд намудани ҳиссаи заминҳои обӣ, тавассути обёрӣ намудани ҳудудҳои нав имкониятҳои соҳаи кишоварзӣ дар минтақа боз ҳам зиёдтар мегардад.

Дар минтақаи Вахш қариб 40 % маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад, ки ҳиссаи маҳсулоти зироаткорӣ 88,7 фоизро ташкил дода, зиёда аз 80 % он ба соҳаи пахтакорӣ рост меояд. [4, с.112] Инчунин минтақаи Вахшаксариятимаваҳоиситрусиро дар ҷумҳурӣ барои таъмини бозорҳои дохила ва барои содироттаъмин мекунад.

Яке аз минтақаҳои дигари асосии кишоварзии вилояти Хатлон минтақаи Кӯлоб ба ҳисоб рафта, тибқи маълумотҳои расмӣ соли 2021 минтақаи мазкур дар масоҳати 12,4 ҳазор км² ҷойгир шуда, 49,7% масоҳати вилояти Хатлон ва 8,7% ҷумҳуриро ташкил медиҳад. [4]

Дар соли 2021 дар минтақаи Кӯлоб дар тамоми намудҳои кишоварзӣ 182 ҳазору 228 гектар замин кишт карда шудааст, ки нисбат ба соли 2017 1 гектаркаммебошад [4, с.109].

Дар ноҳияҳои Данғара ва Ховалинг низ майдони заминҳо барои кишти зироатҳои кишоварзӣ кам шудаанд. Дар дигар ноҳияҳои ин минтақа ин нишондиҳанда майли зиёдшавӣ доранд. Сабаби зиёд ва кам шудани майдони кишт дар ин ноҳияҳо аз як категория ба категорияи дигар гузаштани заминҳои таъиноти кишоварзӣ мебошанд. Дар истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ хоҷагиҳо ва кооперативҳои истеҳсолию савдо низмавқеи асосиро ишғол мекунад.

Тавре маълум аст, рушд ёфтани соҳаҳои иҷтимоии аҳоли, пойгоҳҳои саноатӣ ва самаранокии кормандон аз баланд гардидани сатҳи рушди иқтисодии кишвар вобастагии калон дорад. Аз ин лиҳоз, ташакул ва рушд ёфтани соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар иқтисодиёт ва ҳаёти аҳолии кишвар мавқеи калидиро ишғол менамоянд. Нақш ва моҳияти хизматҳои иҷтимоиро ҳалли масъалаҳои шуғли пурмаҳсул ва рушди бозори меҳнат, баланд бардоштани сатҳи маърифат, фарҳанг, солимгардонии аҳоли ва таҳияи механизмҳои меҳнати самаранок муайян мекунад.

Қайд намудан лозим аст, ки ташакул ва рушди соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар кишвар, хусусан дар деҳотҷойҳо барои рушд намудани соҳаҳои истеҳсоли аҳамияти калон дошта, ҳамзамон ба баланд гардидани сатҳи зиндагонии аҳолии мусоидат менамояд.

Зеро рушд намудани шаклҳои хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба паст намудани сатҳи хароҷотҳои истеҳсолию моддӣ ва меҳнатию молиявии КАС таъсири бевосита расонида, ҳамзамон манфиатҳои иҷтимоии тамоми кишрҳои аҳолии кишварро фаро мегирад.

Аз маълумотҳои ҷадвали 4 бармеояд, ки дар давраи таҳқиқшавандаҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар маҷмӯъ 3,8 маротиба афзуда, сол аз сол зиёд гашта истодааст.

Дар навбати худ рушди иқтисодӣ ва ташаққули шаклҳои муносири тиҷорат дида баромадани муаммоҳои тағйиротҳои сохторию соҳавиро дар таркиби истеҳсоли ММД тақозо менамояд.

Чадвали4. -Ҳачми хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳоли аз рӯи намудҳои моликият барои солҳои 2010-2022 (млн.сомонӣ)

Намуди хизматрасониҳо	Солҳо						2022 /2010 ба маротиба
	2010	2018	2019	2020	2021	2022	
Хизматрасонии пулакӣ, ҳамагӣ	5374,5	12130,8	12983,6	13205,2	15165,3	20358,8	3,8мар.
Моликияти давлатӣ	1115,8	2487,3	2298,4	2824,8	3509,3	4349,0	3,9 мар.
Моликияти ғайридавлатӣ	4258,7	9643,5	10685,2	10380,4	11656,0	16009,8	3,7 мар.

Сарчашма: Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе: АОНПҚТ, 2023. С 355.

Бояд қайдкард, ки дар давраи таҳлилшуда афзоиши ММД-и Чумхурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ 1,8 маротиба афзудааст. Ҳиссаи калон дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар давраи таҳлилшуда аз ҷониби ҳадамоти соҳаҳои тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва фарҳанг 7 маротиба; илм ва ҳадамоти илмӣ 13 маротиба, инчунин хизматрасонии нақлиёт 17 маротиба, ки дар истеҳсоли ММД-и кишвар саҳми назаррас доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи хизматрасонӣ, ҳадамоти нақлиёт ва коммуникатсия 17 маротиба тамоюлҳои назарраси рушд доранд, сипас илм ва ҳадамоти илмӣ, ки дар давраи омӯзишии рушд тамоюл иафзоиши беш аз 13 маротиба доранд [6, с.10]. Ин нишондиҳандаҳо ба эътидол омадани бозори хизматҳои иҷтимоиро дар асоси афзоиши талабот, фаъолияти муассисаҳои муосирии ҷтимоӣ, қисман ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва ғайра нишон медиҳанд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ қонунҳо, барномаҳо ва ҷорабиниҳои ташкилию иқтисодиро таҳия ва роҳандозӣ намудааст, ки ба барқарорсозӣ ва ташаккули иқтисодиёт дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, фарҳанг ва умуман бахшҳои иҷтимоӣ равона шудаанд.

Дар маҷмӯъ, ба ташаккул ва рушд намудани инфрасохтори иҷтимоӣ метавонад тамоми намуди муносибатҳои хоҷагидорӣ таъсиргуздор бошанд ва дар раванди амалисозии Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон шароити мусоид фароҳам созанд.

АДАБИЁТ

- 1.Аҳмадов Р.Р., Билолов Н.Қ. Услугҳои асосии арзёбии рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. 2020. № 1. С. 103-110.
- 2.Билолов Н.К., Тагоев Дж. Х. Развитие социальной инфраструктуры Хатлонского региона в рамках государственных программ /Материалы межд. научно-практ. конф. «Актуальные проблемы формирования информационного общества в Республике Таджикистан: состояние и перспективы развития», 15 мая 2021. - Душанбе, 2021. -С. 34-55.
- 3.Билолов Н.К. Развитие социальной инфраструктуры - одной из приоритетных направлений стратегии модернизации региональной экономики // Молодежь и современная наука. - Душанбе: «Бухоро», 2013. -С. 291-300.
- 4.Минтақаҳои Чумхурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2021. АОНПҚТ. – С.103,105,109,110,112.
- 5.Назифов Ф.М., Исайнов Х.Р. Методические подходы и принципы обеспечения конкурентоспособности на региональном уровне //Финансово-экономический журнал. 2021. № 3. С. 4-12.
- 6.Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2023.-С 10.

7. Самандаров И.Х., Мирзоев С.А., Самандарова С.И. Региональная политика обеспечения устойчивого развития сельских территорий [Текст]. И.Х. Самандаров // Кишоварз. – Душанбе, 2018. - № 1. - С.53.
8. Самандаров И.Х. Формирование и эффективное функционирование социальной инфраструктуры села: Теория и методология: Дис... докт. эконом. наук. - Душанбе, 2004. - 309 с.
9. Тагоев Дж.Х. Инвестиции в человеческий капитал: тенденции воспроизводства и проблемы эффективного использования // Кишоварз. - Душанбе, 2015. - 1(65). - С.71-74.
10. Фонди замини Чумхурии Тоҷикистон, 2023.

УДК 330

Собирзода Ш.С.

САРМОЯГУЗОРӢ БА САРМОЯИ АСОСӢ ДАР СОҶАИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Муаллиф дар ин мақола оиди сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар комплекси агросаноати иброи ақида намуда, яке аз масъалаҳои мубрами руз пешниҳод намудааст, муаллиф чунин мешуморад, ки сармоягузориҳо дар бахши аграри асосан барои зиёд ва захира намудани воситаҳои асосӣ равона бояд шавад. Сармоягузориҳо агар ба сармояи асосӣ равона шаванд устувории корхонаро нишон медиҳад, масалан аз нав мучаҳазонидани техникаҳои ҳозиразамона ва зиёд намудани ҳаҷми истисолот дар корхонаҳои комплекси агросаноати шуморида шудааст. Дар мақолаи худ ақида ва суҳанрониҳо ба назар гирифта шудааст. Худи сармоягузорӣ дар шакл ва намуд ба воситаҳои асосӣ ташкилотҳо агар равона карда шавад даромад (фоида) аз ғаёлияти онҳо дар муддати дароз ба даст меорад.

Калид вожаҳо: сармоя, дороиҳои асосӣ, КАС, фоида, даромад, маблағҳо, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, менеҷмент, сармоягузорӣ, иқтисод, бозор, стратегияи рушди миёнамӯҳлат, кишоварзӣ, идоракунии пул, нарх, коғазҳои қиматнок, навоарӣ, самаранокӣ.

Собирзода Ш.С.

ИНВЕСТИЦИИ В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

В данной статье автор высказывает свою точку зрения на инвестиции в основной капитал в агропромышленном комплексе, представляя одну из актуальных проблем современности. Автор считает, что инвестиции в аграрном секторе должны быть направлены в первую очередь на увеличение и накопление основных фондов. Инвестиции, направленные в основные фонды, свидетельствуют об устойчивости предприятия, например, переоснащение современной техникой и увеличение объемов производства на предприятиях агропромышленного комплекса. В статье рассматриваются его мнения и выступления. Инвестиции в виде и виде основных фондов организаций, если они направлены, приносят доход (прибыль) от их деятельности в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: капитал, базовый актив, КАС, прибыль, доход, фонды, инвестиционные проекты, управление, инвестиции, экономика, рынок, среднесрочная стратегия развития, аграрный, менеджмент, деньги, цена, ценные бумаги, инновации, эффективность.

INVESTMENT IN FIXED ASSETS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

In this article, the author expresses his views on investments in fixed assets in the agro-industrial complex, presenting one of the topical issues of the day. The author believes that investments in the agrarian sector should be directed primarily to increasing and stocking up on fixed assets. Investments, if directed to fixed assets, indicate the stability of the enterprise, for example, re-equipping with modern equipment and increasing the volume of production at the enterprises of the agro-industrial complex. The article considers opinions and speeches. Investments in the form and type of fixed assets of organizations, if directed to them, generate income (profit) from their activities in the long term.

Keywords: capital, underlying asset, CAS, profit, income, funds, investment projects, management, investments, economy, market, medium-term development strategy, agricultural, management, money, price, securities, innovations, efficiency.

Сармоягузорӣ ба сармояи асоси ин як омили асосии рушди иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, барои рушди соҳаи истеҳсолот, баланд бардоштани соҳаҳои хизматрасонӣ ва комплекси агросаноатӣ нақши калиди мебозид, ки дар натиҷа шароити зиндагии аҳоли бехтар шуда сатҳи бекорӣ камтар мегардад. Нуқтаҳои асосии сармоягузориҳо ба сармояи асосии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ин ташкил ва насби технологияи навини ҳозиразамон, мувофиқ будани мавқеи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб меравад, агар ин нуқтаи назар таҳлил гузаронида нашавад, барои рушди соҳаи комплекси агросаноатӣ мушкилотҳо ба вучут омадаро ба муфлисшавии корхонаҳо оварда мерасонад.

Ақидаи олими ватани Бақоев Ш.С оиди лоиҳаҳои сармоягузори ба воситаи асосӣ чуниин мешуморад: “ҳамин тариқ, татбиқи ҳама гуна лоиҳаи сармоягузорӣ дар иқтисодиёти аграрӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ аз як маҷмуи равандҳои ба ҳамдигар алоқаманд ва ҳамоҳангсозандаи ба даст овардани захираҳои муайян (мошину таҷҳизот, мавод, иҷозатномаҳо, корҳои сохтмонӣ, хизматрасонии машваратӣ оид ба таҳияи ҳуҷҷатҳои сметаӣ, тендер, назорати кор, омӯзиши кадрҳо ва ғайра) иборат аст” [3, с. 468] аз ақида чунин фаҳмида мешавад, ки дар самти аграри бояд чунин воситаҳо захира намудан лозим.

Стратегия Милли рушд то соли 2030 давраҳои амалисозиро ба се қисм ҷудо намудааст, ки давраи дуюми амалисози чунин омада шудааст. “Афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо тавассути ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағҳои пасандозҳои дохилӣ ба даст меояд” [5, с. 23].

Бояд зикр намуд, ки дар миёни инфрасохтори сармоягузорӣ институти қарздиҳӣ ҷузъи асосии раванди сармоягузориҳо дар комплекси агросаноатӣ ташкил медиҳад. Институти қарздиҳӣ дар пояи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташаккулу рушд ёфта, тавассути чунин шаклҳои институтсионалӣ ба монанди бонкҳои тиҷорати, ташкилотҳои хурди қарзӣ, ташкилотҳои фондҳои суғурта ва ғайра амалӣ мегардад.

Бояд таъкид намуд, ки ба фаъолияти институтҳои бахши фаъолияти сармоягузорӣ таъсиси институтҳо ва ё марказҳои иттилоотиву таҳлилӣ ва машваратии комплекси агросаноатӣ, ки айни ҳол дар минтақаҳои мамлакат рушд наёфтанд хеле муҳим мебошанд. Дар шароити рушди падидаҳои иқтисоди рақамӣ ва табодулии рақамии КАС механизми нави таъминоти иттилоотии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ рӯи кор омада истодааст, ки ба ҷамъоварӣ, коркарду таҳлили маълумот оид ба ҳолату динамики комплекси агросаноатӣ ва бахшҳои гуногуни он, бозорҳои кишоварзӣ, инчунин вазъи рушди иқтисоди деҳот машғул буда, заминаҳои иттилоотиро барои ташкил ва идораи фаъолияти сармоягузорӣ, баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти сармоягузор ба КАС фароҳам меорад.

Акнун ба тавсифи зерсистемаи дуҷуми механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти иқтисодӣ, яъне институтҳои сохтори институтсионаливу ифрасохтори ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС таваҷҷӯҳ медиҳем. Ин масъалаҳо аз тарафи олимони Институти иқтисодии кишоварзӣ ва таҳлили системавии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон дар сатҳи муаяйн мавриди таҳқиқ қарор ҳам дода шудааст.

Механизми иқтисодӣ тавассути институтҳои нарх, буҷет, қарз, андоз, суғурта, гумрукӣ ва тарифӣ рӯи кор омада, ба фаъолияти субъектҳои иқтисодии комплекси агросаноатӣ таъсир мерасонад. Воқеан ҳам бо дарки тамоюлоти замони муосир механизми ташкилию иқтисодии рушди фаъолияти сармоягузорӣ ва идоракунии он дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ тавассути системаи институтҳои таъсиррасонӣ ба манфиатҳои иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ ва сармоягузoron, ки дар асоси онҳо қабули қарорҳои сармоягузорӣ дар пояи тақозои вариантҳои алтернативии онҳо сураат мегирад.

Шиддатнокӣ ва самаранокӣ фаъолияти сармоягузорӣ аз кори механизми ташкилию иқтисодӣ дар соҳаҳои гуногуни КАС хусусиятҳои хоси худро мебошад, ки таҳқиқи ҷанбаҳои дахлдори он барои тақмили раванди коркарди технологияи институтсионалӣ нақши муҳим дорад. Бояд қайд намуд, ки аз фаъолгардии раванди сармоягузорӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ на танҳо ноилгардӣ ба ҳадафи истеҳсолӣ ва самараи максималӣ, балки ба истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ки ба ҳайси захираҳои инвеститсионӣ баромад мекунад, низ мусоидат менамояд.

Шарти муҳими дастгирии таъминоти институтсионалии ташкилу идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ пайваستا ба ошкор намудани иқтидору захираҳои инвеститсионии сармоягузорӣ ва иқтидори истеҳсоли кишоварзӣ ба баланд бардоштани таъсири фаъолияти созандагии субъекти идоракунӣ ба объекти идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ нигаронӣ шудааст. Воқеан ҳам дар ин чода коркарду татбиқи сиёсати самарабахши сармоягузорӣ, ки натиҷаи таъминоти институтсионалӣ мебошад, барои ноил шудан ба ҳадафи пешбинишуда механизми фарогири муҳим баромад мекунад.

Самтҳои сиёсати сармоягузорӣ ба фароҳам овардани муҳити мусоид барои рушди муносибати сармоягузорӣ ва иштирокдорони фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузoronи хориҷӣ, равона шуда бошад. Воқеан ҳам таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, давлатҳое, ки маҳдудият дар захираҳои буҷетӣ арзи ҳастӣ дорад, бидуни ҷалби сармояи хориҷӣ наметавонанд рушди босуботи иқтисодии худро таъмин намоянд. Ин самти сармоягузорӣ, бахусус барои ҳалли бисёр масъалаҳои рушди комплекси агросаноатӣ заминаҳо хизмат менамояд ва барои ташкили фаъолияти иноватсионии соҳаҳои он нақши калидӣ дорад. Аммо таҳлили бархе меёрҳои ҳуқуқӣ, умуман санадҳои ҳуқуқӣ ба ҳулосае меорад, ки сохтори институтсионалии сармоягузории хориҷӣ гарчандон қаноатбахш намебошад.

Масалан, фақат моддаи 4 - и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» ба фаъолияти сармоягузориҳои хориҷи бахшида шудааст. Дар он шаклҳои амалӣ намудани сармоягузориҳои хориҷӣ нишон дода шудаасту ҳалос. Онҳо «ҳуқуқдоранд сармоягузориҳо дар шаклҳои зерин амалӣ намоянд: ташкили корхонаҳо, ки пурра ба сармоягузoronи хориҷӣ тааллуқдоранд, инчунин филиалҳо ва намоёндагӣҳо, ки ба шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мансубиятдоранд ё ба воситаи ба даст овардани ҳуқуқи моликияти корхонаҳои мавҷуда; таъсиси шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ба даст овардани ҳисса дар корхонаҳои мавҷуда; ба даст овардани саҳмияҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматноки муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон; мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани ҳуқуқи консепсияҳо барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон; ба даст овардани дигар ҳуқуқҳои

молумулкӣ ва дар дигар шаклҳое, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст» [6, с. 3], муайян карда шудааст.

Бархе масаълаҳои меъёриву ҳуқуқии фаъолияти сармоягузориҳои хориҷи дар дигар санадҳои ҳуқуқӣ низ дарҷ шуданд, ки шакли пароканада дорад. Бинобар он, пеш аз ҳама барои сармоягузориҳои хориҷӣ дарку аз худ намудани шумораи зиёди санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мушкул аст, инчунин бархе муқараротҳои он аксар вақт ба ҳамдигар мухолифанд, воридотгардии тағйироту иловаҳои пайдар пай боз ҳам мушкилӣ меоранд. Аз ин лиҳоз қабули қонуни махсуси дар бораи сармоягузории хориҷи зарур аст. Зеро сармоягузориҳои татбиқи «Барномаи рушди системаи агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030 ҳаҷми беш аз 160,2 миллион сомонино аз ҳисоби бучети давлатӣ ва ҳаҷми калони сармоягузорино дар ҳаҷми 1 миллиарду 413 миллион сомони аз ҳисоби захираҳои сармоягузориҳои хориҷи ва ватанӣ пешбинӣ шудааст» [4, с. 22].

Нисбати сармоягузориҳои хориҷи ва дохили муҳаққиқи дигари ватани Бақоев П. С чунин ақида намудааст, ки: “дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозори зарур аст, ки сармояи дохила ва хориҷа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳо аз ҷумла дар соҳаҳои кишоварзи, чорводори, корхонаҳои истеҳсоли, корхонаҳои саноати, дар умум иқтисоди ва иҷтимоӣ бештар ҷалб карда шавад” [2, с. 293] яъне сармоягузориҳои новобаста аз дохили ва хориҷи буданаш бояд ба соҳаҳои қайд шуда равона карда шавад.

Бинобар он таъмини институтсионалии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, ки ҷолибияту самтҳои сармоягузориҳои хориҷӣ муқарар менамояд бояд мукаммал гардад. Сармоягузорино манфиатдор, ва ҳавасанд бошанд, ки дар шароити хавфҳои иқтисодӣ қарорҳои сармоягузорино қабул намоёнд, яъне дарк намоёнд, ки дар мавриди рӯй задани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ шарикони муқовиматкунанда ва ё ҷубронкунандаи талафҳо аз рӯй задани хавф дар паҳлӯи онҳо вучуд доранд.

Масалан, дар аксар мамлакатҳои Европай Ғарбӣ сатҳ ва ё дараҷаи андозбанди назар ба кишварии мо баландтар аст, аммо қоидаҳои аниқӣ “бозӣ”, бахусус дар самти ҷуброни хавфу хатарҳо ҷорӣ карда шудааст. Сармоягузорино хориҷи ба он сармоягузориҳои даст мезананд, ки ҳолату натиҷагирӣ он на камтар аз се то панҷ сол пешгӯӣ кардан мумкин нест.

Дар таҷрибаи хориҷӣ дар масаълаи ҷалби сармояи хориҷӣ чунин механизмҳо ва ё институтҳои таъсиррасонӣ ба рафтори сармоягузорино ба мисли институтҳои сиёсати амвол, сиёсати фискалӣ (андозҳо, субсидияҳо), танзии устувори бозор асбоби хориҷӣ, институтҳои назорати нархҳо, риояи бандҳои институти шартнома, маҳдудиятҳои соҳавӣ ва ҳавасмандкунӣ, тартиботи иҷозатдиҳии фаъолият хеле хуб кор мекунад.

Таҷрибаи чандинсолаи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ ва дастовардҳо дар ин самт, роҳҳои ҳалли ин муаммоҳоро омӯхта чунин таснифи хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорино корхонаҳои комплекси агросаноатитиро пешниҳод намудем.

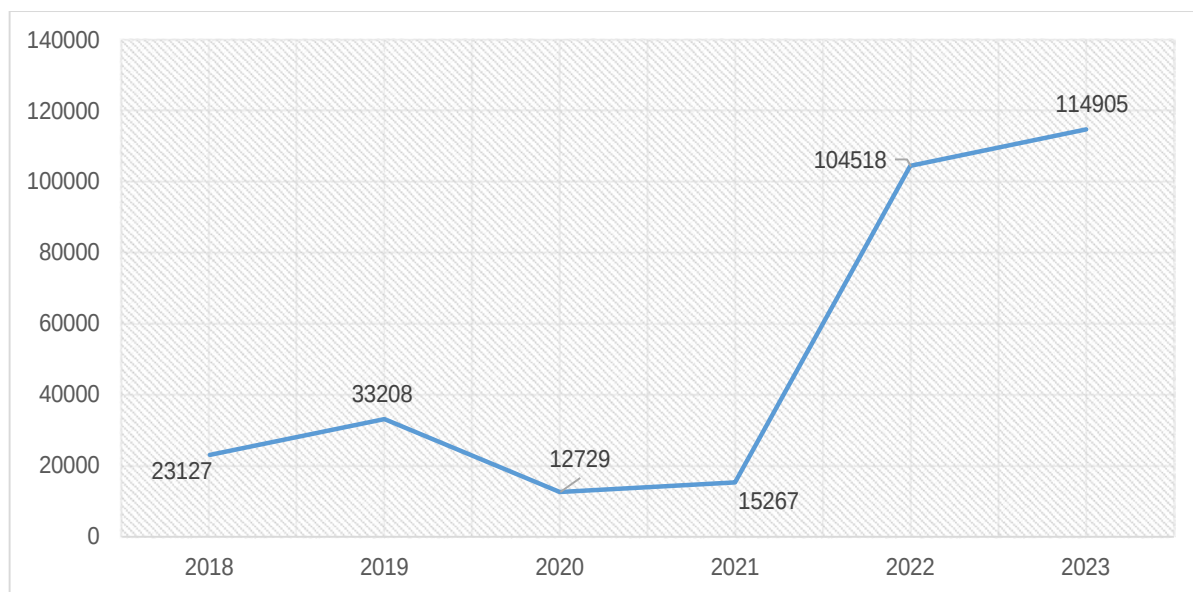
Якум, фаъолияти сармоягузорино корхонаҳои комплекси агросаноатӣ мустақиман аз мавқеу сатҳи рушди кишоварзии он, ки бо сиклҳои табиӣ алоқаманд мебошад, вобастагӣ дорад. Бинобар он фаъол гардидани фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ сатҳи рушди тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатиро муайян менамояд. Ба даст овардани ғоида ва самараҳои иҷтимоӣ дар иқтисодиёти деҳот, нигоҳ доштани сармоя ҳадафҳои асосии сармоягузорӣ мебошанд. Аммо, фаъолияти кишоварзӣ, бахусус соҳаи растанипарварии он, ки қариб 70 ғоизи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад, бо шароити табиӣ иқлимӣ, номутобиқатии байни давраи кор ва давраи истеҳсолот, истифодаи мавсимии қувваҳои корӣ ва истифодаи организмҳои биологӣ вобаста мебошад. Ин ҳолат фазои сармоягузорӣ ва муносибан сифату хусусиятҳои таъминоти институтсионалии онро дар соҳа муайян мекунад. Кулли самтҳои сармоягузорӣ, ба монанди барқарор намудани ҳосилхезии замин, парвариши навъҳои растиву ҳайвонот, ки аз организмҳои зиндаи биологӣ иборат аст, ҳаҷми калони маблағгузорино талаб менамояд.

Илова бар ин, муҳимият ва ҳадафи сармоягузорӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ ба таъмин намудани амнияти озуқаворӣ мамлакат ва минтақаҳои он равона шудааст. Аз ин ҷост, ки (таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ҳам шаҳодат медиҳад) ҳадафи сармоягузорӣ - гирифтани ғоידа бо ҳадафи таъмини амнияти озуқаворӣ, ки ҳадафи иҷтимоӣ дорад, муҳолифат ҳам мекунад.

Дуҷум, хусусияти муҳими ғайрии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ бо талаботи афзояндаи онҳо ба сармоягузорҳо бар соҳаи иҷтимоӣ ва инфрасохтори иқтисодиёти деҳот фарқ менамояд. Зеро иқтисодиёти муосири комплекси агросаноатӣ на танҳо як соҳаи истеҳсолот, балки тарзи зиндагии мардуми деҳот, ки дар он ҷо беш аз 73 ғоиди аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад, низ мебошад. Масалан, аз ҳаёти ҳарруза ва истеҳсолот ҷудо набудани муассисаҳои таҳсилотӣ, тандурустӣ, хизмати маишӣ-маданӣ, шабакаҳои савдо, роҳҳои автомобилгард, газ, обу барқ ва ғайра, ки ғайрии мутаъдили кормандони комплекси агросаноатиро муайян менамояд, сохтан ва тараққӣ доданро талаб мекунад. Аз ин рӯ, таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва некуаҳволии мардуми деҳот мебошад, ки бо ҷудонашавандагии истеҳсолоти аграрӣ ва тарзи зиндагии мардуми деҳот тавсиф мешавад, ҳадафи мушаххаси ғайрии сармоягузорӣ КАС муайян карда мешавад.

Сеюм, бинобар он муҳимияти иҷтимоӣ ва стратегӣ доштани соҳаҳои комплекси агросаноатӣ вай дар маркази тавачҷу дастгирии давлат қарор мегирад. Давлат барои таъмин намудани маблағгузориҳои асосӣ ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ иштироки калон дорад, вале имруз аз ин амалан канора гирифт.

Давлат асосан сармоягузориҳоро ба сармояи асосии комплекси агросаноатӣ равона мекунад: ба соҳаи кишоварзӣ, барои рушди муассисаҳои илмӣ таҳқиқотии соҳа, ба соҳаҳои саноати орду ярма ва хуроки чорво, хоҷагии ҷангал, барои рушди корхонаҳои сохтмонӣ, ки ба соҳаҳои КАС хизмат мерасонанд, барои сохтмонӣ объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, объектҳои таъиноти манзилию шаҳрвандии ва ғ. Масалан, дар давраи солҳои 2018-2023 маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи КАС аз 23,1 то 114,9 млн.сомони ва ё қариб 5 маротиба зиёд шудааст, ки беш аз 79 ғоиди он аз ҳисоби маблағгузориҳои давлатӣ сурат гирифтааст. (расми 2)

Расми 2. Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар соҳаи КАС
(бо нархҳои амалкунанда, ҳазор сомони)

Манбаъ: Сохтмон - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, с.12.
[1, с. 12]

Ҳамчунин, аз тарафи давлат таъминоти дахлдори меъёрӣ, ки барои эҷоди фазои мусоиди сармоягузорӣ равона мешавад, ба иҷро мерасад. Масалан, унсурҳои алоҳидаи танзим фаёлона ба мисли тартиботи махсуси андозбандӣ, танзими нархҳо, дастгирии қарзии махсус ва коркард ва истифода мешавад.

Чорум, хусусиятҳои фаёолияти сармоягузорӣ бо мавҷудияту фаёолияти шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар деҳот, ба мисли хоҷагиҳои аҳоли, хоҷагиҳои ёрирасон, боғча саройҳо ва ғайраҳо низ вобастагӣ онҳоро ҷузъҳои комплекси агросаноатӣ тасниф кардан ба маврид аст, зеро онҳо ба миқдори зиёди маҳсулот (бахусус ширу гӯшт), ки ҳиссаи баландтаринро дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳанд, зарурати ба инобат гирифтани фаёолияти онҳоро дар сиёсати сармоягузори комплекси агросаноатӣ пешакӣ муайян мекунад.

Вобаста ба назаргирии хусусиятҳои дар боло зикршуда, самтҳои мушаххаси сармоягузори комплекси агросаноатӣ, ки ҳадафи баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсол ва ҳосилнокии захираҳои сармоягузорӣ ва фаёолияти истеҳсоливу хоҷагидорӣ, неруи биологӣ зироатҳоро ҳайвонот ва ғайраҳоро дорад, муайян менамояд.

Ҳолати кунунии комплекси агросаноатӣ ва тамоюли ҷалби сармоя барои рушди он зарурати аз нав дида баромадани сиёсати сармоягузорӣ, ки фазо ва сохтори институтсионалии идоракунии фаёолияти сармоягузори муайян менамояд, тақозо менамояд.

Дар сиёсати сармоягузорӣ бояд хусусиятҳои истеҳсолот дар КАС, бахусус дар бахши марказии он –кишоварзӣ, ки дар боло дида баромадем, ба инобат гирифта шавад. Барои ташкилу идоракунии самараноки фаёолияти сармоягузорӣ дар самтҳои мушаххас бояд институтҳоро ифрасохторҳои мувоффиқи идоракунии сармоягузорӣ эҷод гарданд, ки онҳо барои барқарор намудани ҳосилхезии замин, таъмини фаёолияти мӯътадили организмҳои биологӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ давлат, инчунин ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини шароити мӯътадили зиндагии аҳолии деҳот нигаронида шаванд.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ёумҳурии Тоҷикистон, 2024, с.12.) [1, с. 12]
2. Бақоев П.С., Ҷалби сармоягузориҳои дохили ва хориҷи барои беҳтар кардани амнияти иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи Молия ва иқтисоди . – Душанбе , 2022. – №2/1(31). – С. 293
3. Бақоев Ш.С Таъминоти институтсионалии фаёолияти сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав . – Бохтар , 2024. – № 1/ 3 (125). – С. 468
4. Барномаи рушди системаи агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор дар давраи то соли 2030, с. 22.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/Душанбе 2016 (Саҳ 23)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» соли 2017 саҳ 3 Адабиёти

Содиқов К. А.

ОСНОВНЫЕ ПУТИ РЕШЕНИЯ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье рассматриваются экологические и экономические аспекты проблем сельскохозяйственного производства. Следует отметить, что при быстром росте населения площадь орошаемых земель на душу населения с каждым годом сокращается, что затрудняет сельскохозяйственное производство. Исходя из этого, большое внимание уделяется эффективному и экономичному использованию водных и земельных ресурсов, являющихся основой сельскохозяйственного производства. В статье также изучается эффективность сельскохозяйственного производства на примере хлопка.

Ключевые слова: экология, сельскохозяйственное производство, водные ресурсы, мелиорация земель, природные ресурсы.

Содиқов Қ. А.

РОҶҲОИ АСОСИИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ЭКОЛОҒИ-ИҚТИСОДИ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола ҷанбаҳои экологӣ ва иқтисодии мушкилоти истеҳсолоти кишоварзӣ баррасӣ карда мешавад. Бояд гуфт, ки бо афзоиши босуръати шумораи аҳоли майдони заминҳои обӣ ба ҳар сари аҳоли сол то сол кам шуда, истеҳсолоти кишоварзиро душвор мегардонад. Дар асоси ин ба масъалаи самаранок ва сарфакорона истифода бурдани захираҳои обу замин, ки асоси истеҳсолоти кишоварзӣ мебошанд, диққати калон дода мешавад. Дар мақола инчунин самаранокӣи истеҳсолоти кишоварзӣ бо истифода аз пахта ҳамчун намуна баррасӣ карда мешавад.

Калидкалимаҳо: экология, истеҳсолоти кишоварзӣ, захираҳои об, мелиоратсия, захираҳои табиӣ.

Sodikov K. A.

MAIN WAYS TO SOLVE ECOLOGICAL AND ECONOMIC PROBLEMS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

The article examines the environmental and economic aspects of agricultural production problems. It should be noted that with rapid population growth, the area of irrigated land per capita is decreasing every year, which complicates agricultural production. Based on this, much attention is paid to the effective and economical use of water and land resources, which are the basis of agricultural production. The article also examines the efficiency of agricultural production using cotton as an example.

Key words: ecology, agricultural production, water resources, land reclamation, natural resources.

Богатые природные ресурсы и климатические условия Таджикистана обладают необходимым потенциалом для обеспечения устойчивого развития аграрного сектора, однако для достижения таких целей большое значение имеют экологические и экономические вопросы развития сельскохозяйственного производства, которые необходимо решать в ходе реализации аграрных реформ. Сегодня основными проблемами аграрного сектора республики являются экологическое состояние земель, использование водных ресурсов, загрязнение атмосферного воздуха, проблемы новых форм ведения хозяйства в сельском хозяйстве, а также вопросы здоровья населения и социальной

обстановки в сельской местности и т.д. Можно отметить, что в последние годы в Республике Таджикистан увеличивается спрос на природные ресурсы, что обусловлено, с одной стороны, ростом населения, а с другой стороны, снижением урожайности ресурсов и их дефицитом, что приводит к уничтожению земельных и водных ресурсов и т.д. Кроме того, переход к рыночным отношениям и проблемы развития новых форм ведения хозяйства в аграрном секторе республики могут в ряде случаев привести к обострению эколого-экономического кризиса в аграрном секторе.

Современное состояние использования природных ресурсов в аграрном секторе Таджикистана обуславливает необходимость кардинальных изменений характера, методов и подходов к их использованию, организационно-хозяйственной системы, эколого-экономических аспектов их использования.

Природные ресурсы Таджикистана, в том числе земельные и водные, широко используются в различных отраслях народного хозяйства, прежде всего в сельском хозяйстве. Особо высокая водообеспеченность республики способствует интенсивному освоению орошаемых земель. Водные угодья республики занимают более 13% сельскохозяйственных угодий и производят до 90% общего объема продукции этого сектора.

Негативные последствия загрязнения земельных и водных ресурсов наиболее опасны в аграрном секторе. Поэтому при использовании минеральных удобрений на землях, занятых хлопчатником, зерновыми, овощными и другими сельскохозяйственными культурами, следует уделять серьезное внимание охране земельных и водных ресурсов.

Фактически рост населения, развитие и расширение орошаемого земледелия, загрязнение окружающей среды, в том числе земельных и водных ресурсов, увеличение использования водных ресурсов из источников, а также увеличение потерь от нерационального использования земельных и водных ресурсов привели к дефициту питьевой воды и орошения земель.

Повседневные нужды сельского населения, основным источником доходов которого является земля (особенно орошаемая), обусловили актуальность проблемы орошения и мелиорации земель в республике. Несмотря на высокую стоимость работ по рекультивации земель и длительный срок окупаемости инвестиций, направляемых в эту сферу, рекультивация земель является важным и основным источником увеличения производства сельскохозяйственной продукции. Потому что орошение сельскохозяйственных земель за последние 10 лет создало ряд неблагоприятных проблем экологического и экономического характера. В ходе гидрогеологических и мелиоративно-почвенных исследований отслеживается подъем уровня грунтовых вод на сельскохозяйственных территориях республики (более 2 метров). Несмотря на увеличение орошения, более 80 тыс. гектаров обрабатываемых земель остаются неулучшенными. К таким землям относятся территории средней, высокой и высокой засоленности, где уровень грунтовых вод и уровень минерализации превышают минимальные значения.

Одной из причин сложившейся мелиоративной ситуации является избыточный забор воды из рек гидротехническими сооружениями, который составляет 16,5 млрд м³ в год. Орошение увеличивается примерно в 2,0–2,5 раза по сравнению с водопотреблением, что напрямую приводит к испарению и транспирации сельскохозяйственных культур. Такая ситуация обусловлена, прежде всего, низким коэффициентом использования гидротехнических сооружений, неэффективной планировкой полей, неразвитостью системы использования водных ресурсов при дополнительном орошении. По этой причине на большинстве летних пахотных земель уровень грунтовых вод занимает верхний слой почвы, а во многих случаях и ее плодородную часть. Это, в свою очередь, затрудняет проведение мелиоративных работ, вегетацию хлопчатника и других сельскохозяйственных культур, приводит к повторной деградации земель (таблица 1).

Таблица 1

Расчет влияния факторов окружающей среды на потери урожая хлопка в
Республика Таджикистан

Показатели	Общая площадь земель, га	Урожайно сть, га	Общий ущерб хлопку			
			за 1 гектар		общий ущерб	
			с центне ром	сомони (в текущих ценах)	тыс. тонна	млн. сомони (в текущих ценах)
Орошаемых земель по уровень засоленности						
Всего земель засоленности	107,2	32,7				
Низкой засоленности	75,0	27,4	5,3	616	39,8	46,2
Средней засоленностей	25,0	18,6	14,1	1652	35,3	41,3
Высокой засоленности	7,2	11,5	21,2	2472	15,3	17,8
Из-за повышения уровня грунтовых вод						
аз 0,5 то 1,0 м	26,5	15,6	17,1	1992	45,3	52,8
аз 1,0 то 1,5 м	29,1	20,8	11,9	1384	34,6	40,3
аз1,5 то 2,0 м	32,4	23,1	9,6	1123	31,1	36,4
аз 2,0 то 2,5 м	16,3	27,0	5,7	668	9,3	10,9
аз 2,5 то 3,0 м	24,1	32,7				

Из данной таблицы видно, что экономические потери производства хлопка только из-за расчистки земель составляют 90,4 тыс. га или 105,3 млн долларов США в год. равен сомони. В том числе за счет повышения уровня грунтовых вод в объеме 4 млн. сомони. Общая стоимость ущерба посевам хлопчатника в расчете на гектар обрабатываемой земли составляет более 1093 сомони.

Еще одной проблемой является неравномерность поступления воды из источников: летом, в период интенсивного полива, в некоторых районах республики ощущается нехватка воды для орошения, а осенью и зимой, когда ведутся ремонтные работы на каналах и акведуках, наблюдается обратная ситуация. По нашему мнению, решением этих проблем является, прежде всего, экономическая оценка ресурсов земельного фонда республики с учетом их использования и потребностей в мелиоративном освоении в зависимости от площадей орошаемых земель. К сожалению, последний раз подобная экономическая оценка земель в Таджикистане проводилась в 1976-1980 годах институтом ТаджикНИГИМ. В районах болотистых и заболоченных земель необходима прямая государственная поддержка при ремонте гидротехнических сооружений, очистке дренажей и подземных водоотводов, планировании мелиоративных мероприятий, восстановлении прогрессивной системы севооборотов.

Еще одной проблемой, вызывающей беспокойство в современных условиях решения неблагоприятной экологической и экономической ситуации в сельской местности, является низкий уровень жизни населения. Бедность в сельской местности зависит от многих факторов, важнейшими из которых, на наш взгляд, являются отсутствие доступа сельского населения к земельным и водным ресурсам и невозможность использования ресурсов банковско-кредитных учреждений.

Результаты исследования уровня жизни населения Таджикистана показывают, что 18,6% бедного населения республики проживает в городах, а 23,4% - в сельской местности, то есть 81% бедного населения республики проживает в сельской местности.

Эколого-экономический кризис в сельском хозяйстве в первую очередь наносит ущерб уровню жизни людей, поскольку нерациональное использование земельных и водных ресурсов приводит к таким неблагоприятным последствиям, как наводнения, засухи, снижение продуктивности земель, возникновение всевозможных заболеваний.

В современных условиях в сельскохозяйственном производстве обострилось противоречие между экономикой и экологией, что во многом обусловлено неучетом взаимозависимости законов природы и общества. Такая ситуация характерна прежде всего для хозяйств и районов, где внедрены государственный плановый механизм прошлых лет, интенсификация производства, специализация производства на основе химизации, механизации, неполной мелиорации земель.

Рыночная экономика и конкурентоспособность сельскохозяйственных предприятий в настоящее время требуют высокого уровня производительности и рентабельности, а также рационального использования материально-технических ресурсов природного сырья.

Необходимость экологической реструктуризации аграрного сектора обусловлена новыми требованиями к использованию природных ресурсов. Технологии, применяемые в области растениеводства и животноводства, самостоятельно воздействуют на окружающую среду, оголяя основы сельского хозяйства и увеличивая себестоимость продукции сельского хозяйства. Экономические реформы направлены на создание необходимых условий для эффективного решения социально-экономических проблем, одним из направлений которых является переход к экологически чистой и безвредной системе землепользования. Переход к рыночным механизмам регулирования экономического развития отражает качественные и количественные показатели основных средств достижения конечных целей.

Мировой опыт показывает, что рыночные рычаги способствуют экологической устойчивости бесчисленных сельскохозяйственных производств. Законы рынка предъявляют жесткие требования, обеспечивая при этом рациональное использование природных ресурсов и эффективное использование результатов сельскохозяйственного производства, а также имеют различные возможности и методы управления процессами, происходящими в агроэкосистемах. Несмотря на это, основное внимание ученых, специалистов и аграриев сосредоточено на устранении негативных последствий односторонней интенсификации и, в перспективе, на обеспечении максимальных поставок экологически чистой продукции в нужное время и в нужных районах. Негативными последствиями интенсификации сельского хозяйства являются загрязнение земельных и водных ресурсов, избыточное присутствие в сельскохозяйственной продукции факторов альтернативных систем землепользования, возросший спрос на экологически чистые продукты питания, рост затрат на охрану окружающей среды, а также дисбаланс в использовании энергетических методов в биологических системах и охране природы, что создало необходимость усиления рычагов.

Поэтому переход сельского хозяйства на основу использования потенциала земли с учетом экологических факторов требует создания обоснованной концепции экологического типа землепользования, учитывающего природно-климатические условия региона. Концепция основана на безвредных технологиях и экологически чистых продуктах. Суть концепции заключается в том, что она включает в себя две основные, взаиморегулирующие задачи землепользования: производство необходимого объема продукции экологически безопасным способом и поддержание сельскохозяйственных земельных ресурсов в работоспособном состоянии.

Учитывая проблемы охраны и рационального использования природных ресурсов, Правительством Республики Таджикистан был подписан ряд законов, в том числе Концепция экологической безопасности Республики Таджикистан (1998 г.),

Государственная экологическая программа Республики Таджикистан (1997 г.), Государственная программа экологического образования населения (1996 г.), Концепция рационального использования и охраны водных ресурсов в Республике Таджикистан (2001 г.) и другие правовые акты и документы, имеющие важное значение. Также, объявление 2003 года «Годом чистой воды» по инициативе Лидера нации, Президента Республики Эмомали Рахмона является одним из документов общечеловеческого значения, нашедшим поддержку в современном мире. Реализация Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития, 2018–2028 годы» является одним из ярких примеров постоянных усилий в этом направлении. Все эти меры будут в значительной степени способствовать сокращению потерь воды, предотвращению ее загрязнения и разумному использованию водных ресурсов.

Проведение 5-6 октября 2003 года Международного форума по спасению Арала с участием руководителей стран Центральной Азии на уровне президентов Республик Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан и Таджикистан является одним из важных мероприятий международного значения, которое возглавил Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон. На этом важном мероприятии главы государств Центральной Азии на своем саммите пришли к окончательным выводам и подписали ряд совместных документов по спасению Аральского моря.

Таким образом, принимая во внимание экологические и экономические проблемы использования природных ресурсов, мы считаем, что было бы целесообразнее и эффективнее в первую очередь реализовать следующие меры по предотвращению этих проблем:

Изложенная концепция требует использования систем земледелия и животноводства, соответствующих местным условиям, в которых экологические и экономические требования находятся в гармонии, что приводит к получению экологически чистой продукции с высокой урожайностью. Система управления сельскохозяйственным производством должна стать неотъемлемой частью механизма управления социально-экономическими процессами и обеспечить устойчивое эколого-экономическое развитие сельского хозяйства. Вышеуказанная система управления должна включать в себя следующие вопросы:

- ï повышение уровня жизни населения, его здоровья и улучшения природных условий;
- ï поддержание и усиление способности агроэкосистемы к саморегуляции и воспроизводству;
- ï поддержание и регулирование экологического равновесия между всеми компонентами агроэкосистемы;
- ï сокращение вредных отходов производства в окружающей среде за счет разработки безвредных технологий и биоразлагаемых систем защиты растений;

Разработка экономического механизма перехода к экологически сбалансированному сельскохозяйственному производству должна осуществляться по следующим направлениям.

Создание регионально ограниченных экологических систем, экосистем и сельскохозяйственного производства. На первом этапе в качестве таких ограничений могут использоваться привилегии. Все эти ограничения могут быть достигнуты путем первоначального сокращения вредных выбросов и объемов их сброса на данной территории, а затем приведения экосистем и сельскохозяйственных предприятий к уровню, отвечающему экологическим требованиям. Установление масштаба ограничений ускоряет экологическую трансформацию регионов, экосистем и сельскохозяйственных предприятий.

Вторая группа ограничений включает объемы и масштабы использования земельных и водных ресурсов в целях поддержания экологического равновесия.

Реализация экологических ограничений осуществляется через систему договоров на использование природных ресурсов:

- ï экологические условия, позволяющие вести хозяйственную деятельность;

- ÿ перечень используемых ресурсов, лимиты и нормативы их расходования;
- ÿ нормативы платежей за пользование природными ресурсами;
- ÿ ответственность предприятий за нарушение и несоблюдение условий договоров;
- ÿ штрафы за нерациональное использование земельных и водных ресурсов и сверхнормативное загрязнение окружающей среды.

Разработка экологически безопасной системы использования технологий производства продукции, сырья и продуктов питания. Вышеупомянутые системы могут состоять из следующих компонентов:

- создание экологически безопасной системы землепользования;
- выявление высокоурожайных сортов сельскохозяйственных культур и высокопродуктивных пород скота, адаптированных к неблагоприятным местным условиям и обеспечивающих хорошие экономические и экологические результаты;
- массовый переход на биологическую систему защиты растений. Опыт показывает, что этот метод требует в 8–12 раз меньших затрат.
- совершенствование механизма оптимального использования земельных и водных ресурсов, а также принятие жестких мер и установление штрафов за нецелевое использование этих ресурсов и охрану окружающей среды;
- система охраны земельных и водных ресурсов от негативного воздействия и загрязнения включает следующие направления:
 - усиление охраны земель сельскохозяйственного назначения и мелиоративных объектов от негативного воздействия негативных антропогенных факторов в процессе хозяйственной деятельности (эрозии) (засоления) (деградации);
 - усиление мер по сохранению сельскохозяйственных угодий, водных источников и состава их потребления, сохранению питательных веществ, улучшению качества природных ресурсов;
 - изъятие из оборота сельскохозяйственных угодий непродуктивных и экологически непригодных для возделывания земельных участков;
 - более справедливое перераспределение сельскохозяйственных земель среди сельского населения;
 - улучшение использования земель в сельском хозяйстве;
 - разработка и реализация мер по предотвращению загрязнения окружающей среды и земельно-водных ресурсов, особенно по предотвращению вымывания вредных веществ из истощенных водоисточников (нитратов), система охраны земель сельскохозяйственного назначения должна опираться на экономические рычаги.

К этим инструментам относятся:

- ÿ штрафы за ущерб, причиненный в результате загрязнения земель и вод, снижения плодородия почв;

- ÿ поощрение улучшения плодородия почв, экологического состояния почв и сохранения водных источников. Финансовая поддержка мероприятий по охране земель, имеющих длительный срок окупаемости. (например, реабилитация в сельскохозяйственном секторе).

Экономическое стимулирование внедрения экологически чистых технологий производства в сельском хозяйстве. Такая система стимулирования состоит из следующих элементов:

- Ø создание фондов поддержки деятельности сельскохозяйственных предприятий, производящих продукцию на основе экологически чистых технологий;

- Ø установить ряд налоговых льгот, направленных на реализацию мер по улучшению качества земельных и водных ресурсов и обеспечению экологически безопасного ведения сельского хозяйства;

- Ø льготное кредитование и субсидирование предприятий, внедривших экологически чистые методы выращивания сельскохозяйственных культур;

Ø повышение цены на экологически чистую продукцию при ее государственных закупках в зависимости от характеристик продукции;

Ø увеличение или уменьшение доходов сельскохозяйственных предприятий в зависимости от состояния земельных и водных ресурсов, определяемого ими и другими методами исследований;

Ø частичная компенсация затрат сельскохозяйственным предприятиям, занимающимся производством исключительно экологической продукции, самоокупаемость затрат которых превышает один год;

Ø экономическое стимулирование предприятий и трудовых коллективов, добившихся наилучших экологических показателей. Создать рынок экологически чистого сырья и продуктов питания.

Формирование рынка экологически чистой продукции требует следующих мер:

ÿ установление более высоких цен на экологически чистую продукцию, чем на продукцию более низкого качества;

ÿ установление лимитов на концентраты в сельскохозяйственной продукции и строгий контроль за ними;

ÿ развитие сети мониторинга и оснащение ее оборудованием для определения содержания вредных веществ в продуктах питания;

ÿ предоставление покупателям достоверной информации о качестве и составе продукции;

ÿ широкая реклама экологически чистой продукции.

Поэтому для всестороннего повышения экологической и экономической эффективности в целом необходимо рациональное и бережное использование земельных и водных ресурсов не только как основных средств производства в сельском хозяйстве, но и как ключевого фактора стабилизации экономики страны и обеспечения продовольственной безопасности.

Эффективность использования земельных и водных ресурсов в сельском хозяйстве проявляется, прежде всего, в современных условиях формирования новой структуры собственности на землю. В нашей республике за годы аграрной реформы произошло, прежде всего, перераспределение земель между формами хозяйств и сельскохозяйственными предприятиями, что повлекло за собой развитие новых форм предприятий: крестьянских (фермерских) хозяйств; Были созданы акционерные общества, арендные общества, частные подсобные хозяйства и т. д.

Опыт стран ближнего и дальнего зарубежья показывает, что основной основой экономических преобразований в сельском хозяйстве является земельная реформа. Поэтому для всестороннего повышения эколого-экономической эффективности использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве необходимо бережное и рациональное использование земельных ресурсов не только как основного средства производства в сельском хозяйстве, но и как определяющего фактора стабилизации экономики страны и обеспечения продовольственной безопасности республики.

Стоит отметить, что эколого-экономическая эффективность использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве позволяет реально оценить результаты любых мероприятий (повышение продуктивности земельных ресурсов, внедрение новой рентабельной техники и технологий, рациональное использование земельных ресурсов) в системе производства, например, рентабельность предприятия, увеличение объемов производимой продукции и улучшение ее качества, в том числе снижение себестоимости продукции и т. д.

Решение эколого-экономической проблемы использования водных ресурсов требует больших финансовых и трудовых затрат, активизации организационно-хозяйственной работы со стороны государства.

В заключение следует отметить, что представленные выше эколого-экономические прогнозы и отчеты показывают, что вышеперечисленные мероприятия позволят в

ближайшие годы стабилизировать ситуацию в системе использования природных ресурсов сельского хозяйства, остановить деградацию земельных ресурсов, предотвратить загрязнение водных ресурсов и станут приоритетными в решении экологических, экономических и социальных проблем аграрного сектора Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арабов, Ф. П. Природно-ресурсный потенциал Кулябской зоны: современное состояние и тенденции развития / Ф. П. Арабов, К. А. Содиков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/8(215). – С. 184-192. – EDN XXHORZ.
2. Арабов, Ф. П. Эколого-экономический механизм развития мелиоративных земель в сельском хозяйстве / Ф. П. Арабов, К. А. Содиков // Экономика сельского хозяйства России. – 2024. – № 5. – С. 130-137. – DOI 10.32651/245-130. – EDN BYZRQC.
3. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. – М.: Диалог-МГУ. 1997-112 с.
4. Ганиев Т.Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства. – М.: изд-во АО «Диалог-МГУ» 1996-108 с.
5. Исайнов Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика). – М., ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. – 223 с.
6. Исайнов, Х. Р. Инвестиции в земельно-водных ресурсов Таджикистана: механизм управления их эколого-экономического использования / Х. Р. Исайнов, Ф. П. Арабов. – Душанбе: Таджикский государственный университет, 2021. – 194 с. – ISBN 978-99975-52-15-0. – EDN UOMVQQ.
7. Одинаев Х.А. Развитие орошаемого земледелия и проблемы улучшения водопользования в Таджикистане. // Материалы научной конференции «Ломоновские чтения – 2002». –М.: Экономический ф-т МГУ, ТЕИС, 2002. - С. 557 - 562.
8. Одинаев Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства. Д.: ТТУ, 1997. - 128 с.
9. Содиков, К. А. Опыт использования мелиорированных земель в странах с развитой аграрной экономикой / К. А. Содиков, Ф. П. Арабов // Peasant. – 2016. – № 1. – С. 50-54. – EDN BYGCJW.
10. Содиков, К. А. Опыт использования мелиорированных земель в странах с развитой аграрной экономикой / К. А. Содиков, Ф. П. Арабов // Peasant. – 2016. – № 1. – С. 50-54. – EDN BYGCJW.
11. Содиков, К. А. Повышение эффективности инвестиционной привлекательности сельскохозяйственных землепользований / К. А. Содиков, Ф. П. Арабов // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: Сборник научных трудов, Симферополь, 02 апреля 2021 года / Под общей редакцией З.О. Адамановой. Том Выпуск 7. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2021. – С. 604-607. – EDN RPNNFQ.
12. Шералиев Э.Н. Чанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ. – 2006. - №1 (33). – С. 212 – 219.
13. Engineering solutions in the field of digital transformation of the electric power industry / A. A. Gibadullin, E. V. Ryabinina, D. E. Morkovkin [et al.] // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, Krasnoyarsk, 16–18 апреля 2020 года / Krasnoyarsk Science and Technology City Hall of the Russian Union of Scientific and Engineering Associations. Vol. 862. – Krasnoyarsk: Institute of Physics and IOP Publishing Limited, 2020. – P. 62055. – DOI 10.1088/1757-899X/862/6/062055. – EDN QTTTJX.

Солиев Н.Н., Азизов С.А., Назарзода Н.Н.

**АРЗЁБӢ ВА ТАҲЛИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ САВДОИ ХИЗМАТРАСОНИИ ПУЛАКӢ
БА АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(қисми дуюм)**

Савдои хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли аз як ҷониб дар рушди иқтисодиёти милли нақши тавоноро мебозад, ва аз ҷониби дигар – рушди босуботонаи бахши мазкур дар солҳои оянда метавонад ба яке аз сарчашмаҳои асосии вайроншавии экологӣ табдил ёбад. Бахусус раванди амалигардонии иқтисоди “сабз” мустақиман аз самти афзалиятноки пешниҳоди хизматрасонии экологӣ алоқамандии зич дорад. Самаранокии сиёсати иқтисоди сабз, аз ҷумла хизматрасонӣ ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, яъне баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ меорад. Ҷиҳати андозагири сатҳи рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули бисёрченаи таҳлили муқоисавӣ мавриди татбиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: савдо, хизматрасонии пулакӣ, иқтисоди “сабз”, рушди устувор, талаботи аҳоли, соҳибкории фардӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодию оморӣ, хизматрасонии пулакии сарикасӣ, нархҳои бозорӣ, маишӣ, нақлиёти мусофирбар, алоқа, манзилӣ - коммуналӣ, соҳаи маориф, фарҳанг, саёҳат ва экскурсия, варзиш ва тарбияи бадан, тиббӣ, санаторӣ ва табобат, муассисаҳои бонкӣ, индекси Салаи, бисёрченаи таҳлили муқоисавӣ.

Солиев Н.Н., Азизов С.А., Назарзода Н.Н.

**ОЦЕНКА И АНАЛИЗ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТОРГОВЛИ ПЛАТЕЖНЫМИ
УСЛУГАМИ НАСЕЛЕНИЮ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
(вторая часть)**

Торговля платными услугами населению, с одной стороны, играет мощную роль в развитии национальной экономики, а с другой – устойчивое развитие этого сектора в ближайшие годы может стать одним из основных источников экологического ущерба. В частности, процесс внедрения «зеленой» экономики напрямую связан с приоритетным направлением оказания экологических услуг. Эффективность политики зеленой экономики, включая услуги по обеспечению устойчивого развития в сферах экономики, социальной стабильности, экологического баланса и достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана, т.е. повышения уровня жизни населения страны на основе обеспечения устойчивого экономического развития. Для измерения уровня устойчивого развития платных услуг населению в Республике Таджикистан применен многомерный метод сравнительного анализа.

Ключевые слова: торговля, платные услуги, «зеленая» экономика, устойчивое развитие, спрос населения, индивидуальное предпринимательство, экономико-статистические показатели, индивидуальные платные услуги, рыночные цены, домашнее хозяйство, пассажирский транспорт, связь, жилищно-коммунальное хозяйство, образование, культура, путешествия и экскурсионное, спортивное и физкультурное, лечебное, санаторно-курортное и лечебное, банковские учреждения, индекс Салаи, многомерный сравнительный анализ.

Soliev N.N., Azizov S.A., Nazarzoda N. N.

**ASSESSMENT AND ANALYSIS OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF PAID SERVICES TO THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
(second part)**

On the one hand, paid services to the population play a powerful role in the development of the national economy, and on the other hand, the stable development of this sector in the coming years may become one of the main sources of environmental degradation. In particular, the process of implementing the “green” economy is directly related to the priority direction of providing environmental services. The effectiveness of green economy policy, including services, contributes to ensuring sustainable development in the economy, social stability, ecological balance and achieving the highest goal of long-term development of Tajikistan, namely, raising the standard of living of the country's people based on ensuring sustainable economic development. In order to measure the level of sustainable development of paid services to the population in the Republic of Tajikistan, a multidimensional comparative analysis method has been applied.

Keywords: trade, paid services, "green" economy, sustainable development, population demand, individual entrepreneurship, economic and statistical indicators, paid services per capita, market prices, household goods, passenger transport, communications, housing and communal services, education, culture, travel and excursions, sports and physical education, medicine, sanatoriums and treatment, banking institutions, Salai index, multidimensional comparative analysis.

Маврид ба зикр аст, таҳлили рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар асоси усулҳои муносири махсус, яъне усули бисёрченаи таҳлили муқоисавӣ таъмин карда мешавад. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати муфассал гузаронидани таҳлили рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти нишондиҳандаҳои хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ ба аҳоли (ба ҳисоби миёна ба як нафар аъзои хонавода дар як моҳ хароҷот гардидааст) истифода карда шудааст.

Ба сифати индикаторҳои рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли “дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо” [4] (2021) мавриди татбиқ қарор дода шудааст [7]:

- Ø X_1 – хизмати маишӣ;
- Ø X_2 – истифодаи муассисаи кӯдаконаи то мактабӣ;
- Ø X_3 – хизмати муассисаҳои фарҳангӣ;
- Ø X_4 – хизмати нақлиёти мусофирбар;
- Ø X_5 – хизмати алоқа;
- Ø X_6 – хизмати манзилию коммуналӣ;
- Ø X_7 – пардохт барои муолиҷа;
- Ø X_8 – пардохт барои таҳсил;
- Ø X_9 – пардохти дигар хизматҳои шахсӣ.

Дар солҳои 2015 – 2022 сарҳадҳои вариатсияи намудҳои пардохт барои хизматрасонии шахсӣ, ки тавассути нишондиҳандаи фосилаи вариатсия андозагирӣ карда шудааст, нобаробар тағйир ёфтаанд. Агар фосилаи хурдтарини вариатсия дар пардохти хизмати муассисаҳои фарҳангӣ, ба ҳисоби миёна ба як нафар аъзои хонавода дар як моҳ (3,19 сомонӣ) ҷой дошта бошад, пас фосилаи калонтарини вариатсия дар пардохти дигар хизматҳои шахсӣ (101,35 сомонӣ) мушоҳида мегардад. Бузургии нишондиҳандаи фосилаи вариатсия дар пардохти хизмати маишӣ – 5,17 сомонӣ, истифодаи муассисаи кӯдаконаи то мактабӣ – 3,19 сомонӣ, хизмати алоқа – 19,17 сомонӣ, хизмати манзилию коммуналӣ – 35,2

сомонӣ, пардохт барои муолиҷа – 7,14 сомонӣ, пардохт барои таҳсил – 4,20 сомонӣ ба ҳисоби миёна ба як нафар аъзои хонаводаро дар як моҳ ташкил медиҳанд.

Агар бо мафҳуми иқтисодӣ ифода намоем, он гоҳ мумкин аст баён кард, ки дар давоми солҳои 2015 – 2022 ҳаҷми хизмати пулакӣ ки ба аҳоли расонда шудааст, асосан хароҷоти пулии аҳоли барои хизмат буда, аз ҷониби корхонаҳо, ташкилотҳои шакли моликиятшон гуногун ба аҳоли расонида шудааст, нобаробар тамоюли зиёдшавиро доранд.

Тавре, ки дар боло қайд карда шуд, “масъалаи муҳим ин тақмил додани усулҳои таҳлили рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли мебошад. Бояд қайд кард, ки дар адабиётҳои муосири иқтисодию оморӣ барои андозагии миқдории сатҳи рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли усулҳои гуногун тавсия дода шудааст” [4].

Аз нигоҳи муҳаққиқон ҷиҳати андозагири сатҳи рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули бисёрченаи таҳлили муқоисавӣ мавриди татбиқ қарор дода шудааст. Бартарии усули мазкур аз он иборат аст, ки баҳои рейтингӣ ҷамъбасти барои давраи таҳлилии 2015 - 2022 дар асоси маҷмӯи нишондиҳандаҳои пардохт барои намудҳои хизматрасонии шахсӣ дода мешаванд.

Диаграммаи 1. Натиҷаҳои рейтингии муқоисавии рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 - 2022

Тавре, ки аз маълумоти диаграммаи 1 аён аст, дар солҳои 2015 – 2022 рейтингии муқоисавии рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли бо тартиби афзуншавӣ ранҷиронида шудааст. Дар рейтингии мазкур мақоми аввалро хизмати нақлиёти мусофирбар (4,1295 балл), баъдан пардохт барои муолиҷа (3,4391 балл), пардохт барои таҳсил (3,4094 балл), хизмати маишӣ (3,330 балл), истифодаи муассисаи кӯдаконаи томактабӣ (2,7394 балл), хизмати муассисаҳои фарҳангӣ (2,6306 балл), хизмати манзилию коммуналӣ (2,2309 балл), хизмати алоқа (1,9466 балл) ва пардохти дигар хизматҳои шахсӣ (1,8221 балл) ишғол менамоянд.

Ҳамин тавр, раванди таҳқиқотро ба анҷом расонида, натиҷаҳои бадастовардашуда ба таври зерин пешниҳод карда мешавад.

1. Дар айни замон дигаргунсозии марбут дар соҳаи иқтисодиёт, хусусан гузариш ба фаъолияти иқтисоди сабз мувофиқан рушди устувори хизматрасониҳои байналмилалӣ дохилии кишварро талаб менамояд. Бахусус таъмини рушди устувори хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар шароити гузариш ба фаъолияти иқтисоди сабз имконият фароҳам меорад, ки барои ҳалли як қатор масъалаҳои муҳими макроиқтисодӣ, аз қабили таъмини шуғли пурмаҳсули аҳоли, паст намудани сатҳи бекорӣ, сатҳи камбизоатӣ ва ғайра мусоидат намояд.

2. Муҳтавои хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли, аз як ҷониб натиҷаи фаъолияти корхонаю ташкилотҳои ҳамаи шаклҳои моликият ва шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ мебошад [2], ки барои қонун кардани талаботи шахсии аҳоли бо фармоиши ҳуди онҳо равона шудааст ва аз ҷониби дигар, ин хароҷоти пулии аҳоли барои истифодаи хизматҳои пешниҳодшударо ифода менамояд. Хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли асосан тавассути истифодаи низомии нишондиҳандаҳои иқтисодию оморӣ арзёбӣ карда шуда, ҳаҷм ва сохтори хизматҳои истеъмолшаванда, инчунин динамикаи истеъмолатро инъикос менамоянд [7]. Ба нишондиҳандаҳои мазкур, асосан ҳаҷми умумии хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли ва ба ҳар нафар аҳоли (хизматрасонии пулакии сарикасӣ), сохтори истеъмолати хизматҳо аз рӯи намудҳо ва хароҷоти пулии миёнаи сарикасии аҳоли барои пардохти хизматҳо дохил мешаванд.

3. Дар солҳои таҳқиқшаванда – 2015 – 2022 ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар сатҳи ҷумҳурӣ тамоюли афзояндагиро дорад ва ба ҳисоби миёнаи солоне нишондиҳандаи суръатафзои 2,9 фоизро ташкил медиҳад. Дар ҳамина давра, ба ҳисоби миёнаи солоне суръатафзои ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба ҳар нафар аҳоли 8,9 фоиз афзудааст. Ё ин ки суръатафзои ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба ҳар нафар аҳоли, асосан аз ҳисоби афзоиши суръатафзои пешниҳоди ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ назар ба суръатафзои шумораи аҳолии ҷумҳурӣ ба вучуд омадааст. Дар давраи таҳқиқотӣ ба ҳисоби миёнаи солоне суръатафзои шумораи аҳолии кишвар ҳамагӣ 2,3 фоизро ташкил медиҳад.

4. Дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар суръатафзои ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёнаи солоне гуногун аст. Бахусус суръатафзои ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёнаи солоне дар Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон (ВМКБ) ба назар расида, андозаи 14,9 фоизро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар вилояти Суғд - 1,1 фоиз, вилояти Хатлон – 1,8 фоиз, НТҚ – 0,65 фоиз ва шаҳри Душанбе – 5,3 фоизро ташкил медиҳад.

5. Бояд таъкид намуд, ки дар бозори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли ҳиссаи ташкилотҳои шаклҳои ташкилӣ – ҳуқуқии моликияти ғайридавлатӣ назаррас мебошанд. Агар дар соли 2015 ҳиссаи ташкилотҳои моликияти ғайридавлатӣ дар маҷмӯи бозори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли 88,3 фоизро ташкил диҳад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 андозаи 78,6 фоизро ташкил дода, ё дар давраи муқоисашаванда 9,7 фоиз коҳиш ёфтааст. Эҳтимол меравад, ки дар солҳои оянда низ бартарияти ҳиссаи ташкилотҳои шаклҳои ташкилӣ – ҳуқуқии моликияти ғайридавлатӣ дар бозори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли боқӣ хоҳанд монд. Дар асоси тақсими сохтори ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли аз рӯи шаклҳои моликият дар соли 2022 ҳиссаи ташкилотҳои моликияти ғайридавлатӣ дар ҳаҷми умумии намудҳои хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли чунин аст: маишӣ – 98,3 фоиз, нақлиёти мусофирбар – 88,1 фоиз, алоқа – 97,3 фоиз, манзилӣ - коммуналӣ – 35,1 фоиз, соҳаи маориф – 41,2 фоиз, маданият – 90,0 фоиз, саёҳат ва экскурсия – 100,0 фоиз, варзиш ва тарбияи бадан – 81,8 фоиз, тиббӣ – 64,0 фоиз, санаторӣ ва табобат – 45,1 фоиз, муассисаҳои бонкӣ ва хусусияти ҳуқуқидошта – 74,8 фоиз ва дигар хизматҳо - 58,4 фоиз.

6. Дар соли 2022 дар муқоиса ба соли 2015 дар сохтори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирёбии нобаробар ба ҷашм мерасад. Дар соли 2022 дар муқоиса ба соли 2015 ҳиссаи хизматрасонии нақлиёти мусофирбар – 1,0 фоиз, муассисаҳои бонкӣ ва хусусияти ҳуқуқидошта – 4,05 фоиз ва дигар хизматҳо – 11,4 фоиз аз ҷамъи умумии ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли зиёд гардидааст. Зимнан ҳиссаи хизматрасониҳои маишӣ – 14,3 фоиз, алоқа – 1,1 фоиз, маданият – 0,3 фоиз, саёҳат ва экскурсия – 0,01 фоиз, тиббӣ – 0,14 фоиз, санаторӣ ва табобатӣ – 0,1 фоиз коҳиш ёфтааст. Дар давраи баррасишуда ҳиссаи хизматрасонии манзилӣ – коммуналӣ, маориф, варзиш ва тарбияи бадан бетағйир мондааст.

7. Зарур ҳисобида мешавад, ки дар баробари тавсифи тағйирёбии ҳар ҳиссаи намудҳои хизматрасонӣ аз ҷамъи умумии ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли, тағйироти сохтори маҷмӯи (ҷамъи умумии) хизматрасонии пулаки ба аҳоли баҳо дода шавад. Татбиқи индекси Салаи (I) нишон медиҳад, ки тағйироти сохтори маҷмӯи (ҷамъи умумии) хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар давоми солҳои 2015 – 2022 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на он қадар назаррас мебошад. Аз рӯи арзёбии шкалаи эконометрӣ индекси Салаи (I), ки ба 0,2090 баробар аст, доир ба ҷиҳати суҳт рушд ёфтани тағйироти сохтори маҷмӯи (ҷамъи умумии) хизматрасонии пулакӣ ба аҳолиро тасдиқ менамояд.

8. Хароҷоти истеъмолии хонавода (хоҷагии хонагӣ) қисми хароҷоти пулӣ буда, барои хариди хизматрасонӣ равона гардидааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо баробари афзудани даромади умумии хонаводаҳо мувофиқан ҳиссаи хароҷоти аҳоли барои харидани молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ меафзояд, вале ҳисаи хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ дар муқоиса ба хароҷоти молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ зиёд нест, лекин дар динамика бо тағйироти назаррас зиёд мегардад. Дар солҳои 2015 - 2022 динамикаи даромади умумии хонаводаҳо ба ҳисоби миёнаи солоне 15,0 фоиз зиёд шудааст, вале ба ҳисоби миёна ҳиссаи хароҷоти аҳоли асосан барои харидани молҳои озуқаворӣ – 16,92 фоиз ва ғайриозуқаворӣ – 20,42 фоиз, инчунин ҳисаи хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ 26,47 фоиз афзудааст. Маълум мегардад, ки қисми зиёди ҳаҷми даромади умумии хонаводаҳо барои хариди молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ истифода карда шуда, танҳо ҳиссаи муайяни онҳо барои пардохти хизматрасонии пулакӣ сарф мегардад.

9. Бояд қайд кард, ки сохтори хароҷоти хонаводаҳо барои пардохти баъзе намудҳои алоҳидаи хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва собиқ аз баъзеи давлатҳои Иттиҳоди Шуравӣ гуногун мебошанд. Агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 аз ҳаҷми умумии хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ ба аҳоли ҳиссаи хароҷот ба хизматрасониҳои коммуналӣ 34,1 фоизро ташкил диҳад, пас ин нишондиҳанда дар Беларус – 27,0 фоиз, Ўзбекистон – 31,8 фоиз, Қирғизистон – 32,0 фоиз, Қазоқистон – 32,2 фоиз, Русия – 36,5 фоиз, Арманистон – 52,0 фоиз ва Украина – 56,2 фоизро ташкил медиҳанд. Дар соли 2021 аз ҳаҷми умумии хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ ҳиссаи хароҷот барои хизматрасонии нақлиётӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 16,7 фоиз, Украина – 6,5 фоиз, Арманистон – 6,7 фоиз, Беларус – 9,4 фоиз, Русия – 12,4 фоиз, Қазоқистон – 13,6 фоиз, Ўзбекистон – 15,8 фоиз ва Қирғизистон – 19,4 фоизро ташкил медиҳанд. Аз ҳаҷми маблағи умумии хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ ҳиссаи хароҷот барои алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – 16,0 фоиз ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур, дар Арманистон ва Ўзбекистон – 10,4 фоизӣ, Русия – 11,1 фоиз, Украина – 12,6 фоиз, Қирғизистон – 19,0 фоиз, Қазоқистон – 19,6 фоиз ва Беларус – 22,1 фоиз аст. Дар миқёси собиқ аз давлатҳои Иттиҳоди Шуравӣ дар соҳаи хизматрасонии тиббӣ аз ҳаҷми маблағи умумии хароҷот барои пардохти хизматрасонӣ ҳиссаи камтарини хароҷот дар Қирғизистон мушоҳида гардида, ҳамагӣ 4,0 фоизро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур дар Русия – 5,7 фоиз, Беларус – 6,2 фоиз, Қазоқистон – 8,7 фоиз, Тоҷикистон – 9,6 фоиз ва Арманистон – 17,8 фоиз мебошад. Дар сохтори хароҷоти умумӣ барои пардохти хизматрасонӣ ҳиссаи хароҷот барои маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 3,1 фоиз мебошад. Дар дигар мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ нишондиҳандаи мазкур чунин аст: Украина – 4,3 фоиз, Русия – 5,2 фоиз, Беларус – 6,3 фоиз, Қазоқистон – 6,5 фоиз, Арманистон – 7,1 фоиз, Қирғизистон – 8,4 фоиз ва Ўзбекистон – 12,4 фоиз. Дар сохтори хароҷоти умумӣ барои пардохти хизматрасонӣ ҳиссаи хароҷот ба фарҳанг ва истироҳат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 0,8 фоиз аст. Дар дигар давлатҳои муқоисашаванда нишондиҳандаи мазкур чунин аст: Арманистон – 0,4 фоиз, Қирғизистон – 0,5 фоиз, Ўзбекистон – 0,9 фоиз, Қазоқистон – 2,6 фоиз, Украина – 3,1 фоиз, Беларус – 6,3 фоиз, Украина 8,0 фоиз ва Русия – 12,9 фоиз.

10. Масъалаи муҳим ин такмил додани усулҳои таҳлили рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли мебошад. Муаллифон масъалаи мазкурро ба инобат гирифта, барои андозагирӣ сатҳи рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули бисёрченаи таҳлили муқоисавиро мавриди татбиқ қарор додаанд. Дар солҳои 2015 – 2022 рейтинги муқоисавии рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар сатҳи назаррас қарор дорад. Яъне дар рейтинги сатҳи рушди устувори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли мақоми аввалро хизмати нақлиёти мусофирбар (4,1295 балл), баъдан пардохт барои муолиҷа (3,4391 балл), пардохт барои таҳсил (3,4094 балл), хизмати маишӣ (3,330 балл), истифодаи муассисаи кӯдаконаи томақтабӣ (2,7394 балл), хизмати муассисаҳои фарҳангӣ (2,6306 балл), хизмати манзилию коммуналӣ (2,2309 балл), хизмати алоқа (1,9466 балл) ва пардохти дигар хизматҳои шахсӣ (1,8221 балл) ишғол менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов, Ф. М. Экономико-статистический анализ уровня жизни населения Республики Таджикистан: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Ахмадов Фарахманд Муфазалович. – Душанбе, 2020. – 27 с. – EDN TNKKKN.
2. Вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ вилояти хатлон / Сарраёсати агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии тоҷикистон дар вилояти Хатлон <http://stat-khatlon.tj/public/uploads/2019/05/HATLON-GUZORISHI-YANVARAPRELI-2019-8.05.s.2019.pdf>
3. Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023
4. Зарифзода З. К. Ташаккули бозори минтақавӣ озуқаворӣ (дар мисоли вилояти Хатлон) http://tgfeu.tj/upload/raznoe/Shuro/Diser/zarifzoda%20zoir/dissertatsia_zarifzoda.pdf
5. Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаҳо. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, 86 с.
6. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, 429 с.
7. Платное обслуживание населения в рязанской области/ статистический сборник. Рязань - 2019. <http://dspace.rsu.edu.ru/xmlui/bitstream/handle>

УДК 621.311

Тураева М.Т.

ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТЬ: ТРЕНДЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И СТАТИСТИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ

Энергоэффективность является ключевым направлением в современной энергетике, направленным на снижение энергопотребления и минимизацию воздействия на окружающую среду. В статье рассмотрены основные тренды, достижения и статистические показатели в области энергоэффективности. Среди актуальных трендов выделяются развитие «умных» технологий, возобновляемых источников энергии, электромобилей и систем управления энергопотреблением. Приведенные примеры стран, демонстрирующих высокие результаты в повышении энергоэффективности, включая Таджикистан, где более 95% электроэнергии вырабатывается за счет гидроэнергетических ресурсов.

Ключевые слова: энергоэффективность, ВИЭ, гидроэнергетика, энергоэффективные технологии, умные технологии, устойчивое развитие, энергетические тренды, статистика энергопотребления.

Тураева М.Т.

САМАРАНОКИИ ЭНЕРГЕТИКӢ: ТАМОӢУЛӢО, ДАСТОВАРДӢО ВА НИШОНДИӢАНДАӢОИ ОМОРИ

Самаранокии энергетикӣ як соҳаи калидии энергетикӣи муосир буда, ба кам кардани истеъмоли энергия ва паст кардани таъсири он ба муҳити зист нигаронида шудааст. Дар мақола тамоюлҳои асосӣ, дастовардҳо ва нишондиҳандаҳои оморӣ дар соҳаи самаранокии энергия баррасӣ карда мешаванд. Миени тамоюлҳои мубрам рушди технологияҳои интеллектуалӣ, манбаҳои барқароршавандаи энергия, автомобилҳои электрикӣ ва системаҳои идоракунии энергия фарқ мекунад. Таҷрибаи кишварҳои барарсӣ шудаанд, ки дар баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ натиҷаҳои хуб нишон медиҳанд, аз ҷумла Тоҷикистон, ки дар он зиёда аз 95% нерӯи барқ аз ҳисоби захираҳои гидроэнергетикӣ истеҳсол мешавад.

Калидвожаҳо: самаранокии энергетикӣ, МБЭ, гидроэнергетика, технологияҳои каммасраф, технологияҳои интеллектуалӣ, рушди устувор, тамоюлҳои энергетикӣ, оморӣ истеъмоли энергия.

Turaeva M.T.

ENERGY EFFICIENCY: TRENDS, ACHIEVEMENTS AND STATISTICAL DISCLOSURES

Energy efficiency is a key direction in modern energy, aimed at reducing energy consumption and minimizing the impact on the environment. The article examines the main trends, achievements and statistical indicators in the field of energy efficiency. Among the current trends, the development of "smart" technologies, renewable energy sources, electric cars and energy management systems stand out. Examples of countries demonstrating high results and increasing energy efficiency are given, including Tajikistan, where more than 95% of electricity is generated through hydropower resources.

Keywords: energy efficiency, renewable energy sources, hydropower, energy efficient technologies, smart technologies, sustainable development, energy trends, energy consumption statistics.

Энергоэффективность представляет собой интегративную категорию, находящуюся на пересечении технологического прогресса, экономической рационализации и экологической устойчивости. Она подразумевает достижение оптимального соотношения между потребляемыми энергоресурсами и генерируемой полезной энергией при минимизации потерь и внешних негативных эффектов. В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, ресурсная ограниченность и возрастающая энергозависимость, концепция энергоэффективности трансформируется в одну из ключевых парадигм научно-технологического развития.

На наш взгляд, прежде чем приступить к поиску основных путей и методы для совершенствования системы управления энергоэффективности необходимо определить понятийный аппарат, т.е. дать конкретное определение понятию энергоэффективности и энергосбережения в условиях Республики Таджикистан.

В Законе Республики Таджикистан «Об энергосбережении и энергоэффективности» по исследуемым понятиям приводятся следующие трактовки их значений: *энергосбережение* это рациональное и эффективное использование ресурсов в процессе производства и потребления энергии, целью которого является сокращение их потерь; *энергоэффективность* – рациональное использование энергетических ресурсов с учётом применения новых технологий, а также соблюдении основных требований для защиты окружающей среды; *показатель*

энергоэффективности - определение относительной или абсолютной меры фактического потребления или потери топливно- энергетических ресурсов для продукции (работ, услуг) любого назначения в сравнении с нормами, установленными государственными стандартами [3].

Другая точка зрения рассматривает Безруких П.П., где, по его мнению, энергосбережение реализуются через научных, организационно-правовых и экономических мер, которые направляют на рациональное использование энергетических ресурсов [1].

Что касается отечественных ученых, вопросы соотношения экономики и эффективности в трудах отражены в работах Исайнова Х.Р., где он отмечает, что «Экологически чистые и эффективные технологии и устойчивое сельское хозяйство рассматриваются как основные движущие факторы экономического роста и безопасности окружающей среды» [4].

По мнению Умарова Х.У. «Повышение эффективности землепользования не должно привести к нарушению устойчивости экологических систем [9].

В общем термину “энергоэффективность” разные авторы дают разные определения. Исходя из проведенного выше анализа по определению понятийного аппарата по отношению «энергоэффективность», можно сделать вывод, что не единой точки зрения, или принятого понятия, есть только определение, что «энергоэффективность» является эффективным использованием энергетическими ресурсами.

Современные технологии становятся ключевым инструментом повышения энергоэффективности, позволяя оптимизировать потребление ресурсов, снижать потери энергии и переходить на возобновляемые источники, что делает промышленность, транспорт и бытовую сферу более экологичными и экономичными. Они позволяют значительно сократить потребление светодиодного освещения (LED) обеспечивает до 80% по сравнению с лампами накаливания [5]. Прорывные технологии в области энергоэффективности охватывают множество направлений, ориентированных на снижение энергопотребления и рациональное использование ресурсов.

Энергоэффективность это минимизация потребления энергии при сохранении или улучшении уровня работы систем, зданий или устройств. Тренды в этой области направлены на экономию ресурсов, снижение углеродного следа и сокращение затрат.

Целеполагание этих трендов создать устойчивую систему потребления энергии, которая меньше верит природе и помогает экономить деньги.

С каждым годом потребность в энергии только растёт, что на прямую влияет на экологическое состояние планеты. Воздействие традиционных источников энергии, таких как уголь, нефть и газ, на окружающую среду колоссально.

Основные проблемы, связанные с использованием ископаемых видов топлива, включают:

1. Загрязнение воздуха при сжигании угля и нефти в атмосферу выбрасываются углекислый газ и другие загрязняющие вещества таких как диоксид серы и оксиды азота что способствует ухудшению климата и негативного влияние на здоровье человека.
2. Изменение климата — рост концентрации парниковых газов приводит к глобальному потеплению, которое, в свою очередь, вызывает экстремальные погодные условия, таяние ледников и повышение уровня океанов.
3. Уничтожение экосистем — добыча угля, нефти и газа разрушает природные ландшафты, загрязняет воду и почву, что нарушает баланс в экосистемах и угрожает биоразнообразию.
4. Отходы и токсичные вещества — процесс добычи и переработки углеводородов сопровождается образованием отходов, которые могут попадать в природные ресурсы и наносить вред окружающей среде.

Умные технологии	Умные системы управления энергопотреблением в зданиях (умные термостаты, датчики освещения, системы вентиляции)
Возобновляемые источники энергии	Интеграция солнечных панелей и ветрогенераторов в жилые дома и предприятия
Энергоэффективные здания	Использование энергоэффективных материалов, таких как теплоизоляционные панели, стеклопакеты с низким коэффициентом теплопередачи
Электрический транспорт	Электромобили заменяют машины с бензиновыми двигателями, поскольку они экологичнее
Умные энергосети	Переход к умным энергосетям Smart Grid
Энергосервисные контракты	Модели в которых компании предоставляют услуги по энергосбережению с оплатой за достигнутую экономию
Эффективная промышленность	Применение энергосберегающих технологий, таких как рекуперация тепла и модернизация оборудования.
Государственная поддержка	Государственные субсидии и налоговые льготы для модернизации инфраструктуры
Круговая экономика	Утилизация отходов для генерации энергии
Образование и информирование	Развитие образовательных программ по энергоэффективности для специалистов и широкой аудитории.

Рисунок 1. - Основные тренды в области энергоэффективности

Источник: составлено автором

В ответ на эти проблемы мировое сообщество активно ищет альтернативные решения, среди которых — переход на возобновляемые источники энергии, такие как солнечная, ветровая и гидроэнергия, а также развитие ядерной энергетики, которая не производит выбросов углекислого газа. Наряду с этим важную роль в снижении воздействия на окружающую среду играют технологии повышения энергоэффективности, интеллектуальные энергетические сети и системы накопления энергии.

Технологии повышения энергоэффективности включают усовершенствованные системы передачи электроэнергии, интеллектуальные сети и энергоэффективные устройства. Например, использование утеплённых материалов, энергосберегающих окон, светодиодного освещения и автоматизированных систем помогает значительно сократить потребление энергии на освещение и отопление.

Меры по повышению эффективности могут осуществляться во всех частях локальной системы. Есть несколько примеров мер по повышению эффективности возобновляемых и эффективных энергетических систем:

- Комбинированные теплоэлектростанции, где в теплосетях района используется энергия, которая не может быть использована для производства электроэнергии;
- Утилизация промышленных отходов тепла для сетей централизованного теплоснабжения;
- Утилизация промышленных отходов для когенерации электроэнергии;
- Мусоросжигательные заводы (бытовой мусор) для производства электроэнергии и / или тепла;
- Улучшенная изоляция в зданиях (большая часть случаев имеет некоторые виды деятельности);
- Модернизация сети централизованного теплоснабжения, позволяющая повышение общей эффективности работы сети и тем самым снизить общее потребление электроэнергии [8].

По данным Международного энергетического агентства (МЭА), энергоёмкость мирового ВВП сократилась на 1,5% в 2022 году [2]. Также стоит отметить, что Мировое потребление энергии составило примерно 176 000 ТВт.ч, в 2023 году из которых 20% пришлось на возобновляемые источники.

Снижение энергоёмкости ВВП и рост использования возобновляемых источников энергии являются ключевыми тенденциями в мировой энергетике. Эти процессы способствуют устойчивому развитию, но требуют значительных инвестиций и технологических решений. Если текущие темпы сохранятся, к 2030 году доля ВИЭ в мировом энергопотреблении может превысить 30–40%, что станет важным шагом к экологически чистой энергетике.

Развитие возобновляемых источников и энергоэффективности необходимо поддерживать на государственном и международном уровнях для достижения глобальных климатических целей и обеспечения энергетической безопасности.

В 2023 году страны БРИКС (**Бразилии, России, Индии, Китая и Южноафриканской Республики**) обеспечивали 42% мирового энергопотребления, при этом наблюдался значительный рост в таких странах, как Китай (увеличение на 6,6%), Индия (5,1%) и Бразилия (3,3%).

В 2023 году в России энергопотребление осталось на уровне предыдущего года с незначительным ростом на 0,3%, в то время как в Южной Африке оно снизилось на 1,2%. На Ближнем Востоке наблюдался рост энергопотребления на 3,7%, а также в таких странах, как Алжир, Вьетнам и Индонезия. В странах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) энергопотребление продолжило снижаться второй год подряд, уменьшившись на 1,5% [13].

Американский совет по энергоэффективной экономике (ACEEE) представил рейтинг энергоэффективности, в который вошли 25 стран с наиболее развитой экономикой. Место в рейтинге рассчитывается по сумме баллов, набранных в каждой категории: расход энергии в строительстве, промышленности, транспортной сфере, а также показатель общенациональной энергоэффективности. Максимальное количество баллов – 100.

Первое место в рейтинге заняли Италия и Германия, набравшие по 75,5 баллов. Среди других стран с наибольшими показателями энергоэффективности в экономике лидерами стали Франция, Великобритания и Япония. Наибольшее количество баллов в отдельных категориях получили Германия (общенациональный показатель), Испания (строительство), Япония (промышленность), Франция (транспорт).

Россия набрала 34,5 балла (21-е место), уступив Бразилии и опередив Таиланд, ЮАР, ОАЭ и Саудовскую Аравию, завершающие список [11].

2023 год ознаменовался рекордными показателями производства и потребления во всех сферах, преодолев последствия COVID вернулись к своим долгосрочным тенденциям.

В 2023 году общее потребление первичной энергии увеличилось на 2% по сравнению с уровнем 2022 года, на 0,6% выше среднего показателя за 10 лет и более чем на 5% выше уровня 2019 года до COVID.

Глобальная выработка электроэнергии увеличилась на 2,5% в 2023 году, достигнув рекордного уровня в 29 925 ТВт.ч. [12].

Таджикистан также играет важную роль в региональной и мировой энергетике благодаря своему значительному потенциалу. Страна располагает более чем 60% всех водных ресурсов Центральной Азии, что делает её ключевым поставщиком чистой электроэнергии в регионе [10].

По прогнозам IRENA, к 2050 году примерно 86% электроэнергии будет генерироваться из возобновляемых источников. Для Таджикистана этот прогноз имеет особое значение, учитывая, что страна уже сегодня активно использует гидроэнергетику, которая составляет основную часть ее энергетического баланса.

С учетом значительного потенциала гидроэнергии и других возобновляемых источников, таких как солнечная и ветровая энергия, Таджикистан имеет все возможности для увеличения доли возобновляемых источников в своем энергопроизводстве, что способствует достижению глобальных целей по переходу к устойчивой энергетике.

В Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон 28 декабря 2024 года было отмечено, что в целом, в период независимости Правительством страны на обновление, то есть ремонт и реконструкцию энергетической системы страны, направлено 85,7 млрд сомони [6].

Также было отмечено, что к 2037 году республика полностью должна перейти на «зеленую» энергетику, что подтверждает стремление страны к экологически чистому устойчивому энергетическому будущему.

Эти данные подчеркивают стремление Таджикистана к увеличению производства электроэнергии, преимущественно за счет гидроэнергетики, и к повышению энергоэффективности в будущем.

В последние годы в Таджикистане стабильное развитие энергетической отрасли способствует созданию благоприятной основы для ускоренной индустриализации.

Таблица 1. – Мощность электростанций и производство электроэнергии в Республике Таджикистан 2019-2023гг.

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	Динамика изменений в 2023 году по сравнению с 2019 годом
Все электростанции: мощность, тыс. кВт	6475	6356	6476	6506	6562	1,3%
производство электроэнергии, млн. кВт/час	20676	19771	20625	21400	21861	5,7%
в том числе гидроэлектростанции:						
мощность, тыс. кВт	5757	5758	5758	5788	5844	1,5%
производство электроэнергии, млн. кВт/час	19169	18114	18967	19924	20632	7,6%

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2024, с.264

На основе представленных данных можно сделать вывод, что энергетический сектор продемонстрировал положительную динамику. Увеличение мощности электростанций на 1,3% сопровождалось более значительным ростом производства электроэнергии (на 5,7%) и особенно гидроэлектроэнергии (на 7,6%) [7].

Это может свидетельствовать об увеличении спроса на электроэнергию, более эффективном использовании генерирующих мощностей, а также о развитии возобновляемых источников энергии, в частности гидроэнергетики.

Тем не менее, в последние годы Таджикистан добился значительных успехов в области энергетического перехода. В 2024 году страна заняла первое место среди государств Центральной Азии в Индексе энергетического перехода, опубликованном Всемирным экономическим форумом, расположившись на 71-й позиции из 120 участников с результатом 53,6 балла [14].

В заключение можно отметить, что для дальнейшего повышения энергоэффективности в Таджикистане необходимо продолжать внедрение современных технологий, улучшать инфраструктуру и привлекать инвестиции в сектор возобновляемых источников энергии. Это позволит не только снизить энергозатраты, но и укрепить экономику страны, обеспечивая устойчивое развитие и улучшение качества жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Безруких П.П. Проблемный переход на новый уровень: позиции науки, законодателей и руководителей государства и ведомств пока не совпадают [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vce34.ru/press-center/103>.
2. Государственный доклад о состоянии энергосбережения и повышении энергетической эффективности в Российской Федерации в 2022 году
3. Закон Республики Таджикистан «Об энергосбережении и энергоэффективности» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013 г., №8–9, ст. 651). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ncz.tj/content>.
4. Исайнов Х.Р. Развитие гидроэнергетики и проблемы рационального использования водно-энергетического потенциала стран Центральной Азии // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия 2/8 (125). Экономика. – Душанбе, 2013. – С.50
5. Отчёт Международного энергетического агентства (IEA) об энергоэффективности, 2023
6. Послание Президента Республики Таджикистан Парламенту страны от 28.12.2024 г.
7. Статистический сборник Республики Таджикистан / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2023. с. 264
8. Тураева, М.Т. Энергоэффективность: актуальные проблемы повышения и основные направления измерения / М.Т. Тураева // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. - 2019. - № 4 (29). С.165-177.
9. Умаров Х.У., Агробизнес и устойчивое землепользование в Республике Таджикистан// Х.У Умаров, Т.А. Имомназарова / Вестник Таджикского национального университета серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе «Сино», 2019. -№4/1. С.15-19.
- 10.«Энергетический профиль Таджикистана», Министерство энергетики и водных ресурсов Таджикистана, 2023.
- 11.<https://helios.su/blog/553-predstavlen-rejting-energoeffektivnosti-stran/>
- 12.https://www.energyinst.org/__data/assets/pdf_file/0006/1542714/684_EI_Stat_Review_V16_DIGITAL.pdf
- 13.<https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-consumption-statistics.html>
14. https://www.mewr.tj/?p=4143&utm_source=chatgpt.com

Хидиралиев Р. З.

МАСЪАЛАҲОИ САМАРАНОК ИСТИФОДА БУРДАНИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

Дар шароити имрӯза масъалаи баланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори ба яке аз самтҳои афзалиятноки инкишофи назария ва амалияи таҳлили иқтисодӣ дохил мешавад. Таҳлили сабабҳои бесамарӣ ва як қатор натиҷаҳои ғайриқаноатбахши лоиҳаҳои сармоягузори ба даст омада нишон медиҳад, ки сабаби асосӣ на дар ҳаҷми маблағгузори, таъсири омилҳои берунӣ ё дигар шароити номусоид, рақобат, хатар ё номуайянии бозор, балки дар қабули намудани фикрҳои хато, шитобкорӣ ва қарорҳои беасоси сармоягузори мебошад. Ба ин мақсад раванди банақшагирии фаъолияти сармоягузори таҳлили чиддии ҳаматарафаи техникӣ-иқтисодӣ бо назардошти чунин консепсияҳо ба монанди хатарҳо ва равандҳои таваррумро талаб мекунад. Дар баробари ин сармоягузори қобилияти истехсолиро пурзӯр намуда, ҳамаи рақобатноки мамлакатро дар бозори ҳамаҷониба муайян мекунад. Агар мамлакатҳои тараққиқкардари ба назар гирем, онҳо дар марҳилаҳои сабзиши иқтисод фаъолияти сармоягузори ва ҷалби онро аз бозорҳои ҳамаҷониба тезониданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати рӯ ба тараққӣ ҳисоб меёбад ва ба қатори он давлатҳои дохил мешавад, ки муҳтоҷи сармояи хориҷӣ буда, сиёсати ҷалби онро пеш мебаранд. Дар бозори ҳамаҷониби сармоя рақобати шадид байни давлатҳои рӯ ба тараққӣ оид ба ҷалби сармоя аз ин бозор вучуд дорад. Ба андешаи мо дар шароити камомати сармоягузори мустақими хориҷӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ то андозае камчини амонати дохилиро мукамал мегардонад. Инчунин муҳит ва фазои хуби сармоягузори метавонад ба меъёри ислоҳоти комили бозорӣ, боварии иттиҳоди ҳамаҷониба ба мустақилияти ҳукуқи моликият ва вазъи кишвар хизмат расонад.

Калидвожаҳо: Сармоягузори, лоиҳаҳои сармоягузори, сармоягузори мустақим, сармояи хориҷӣ, сиёсати ҷалби сармоягузори хориҷӣ, сармоягузори ғайримустақим, сармоягузори давлатӣ.

Хидиралиев Р. З.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СЕГОДНЯШНИХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях проблема повышения эффективности инвестиционных проектов в одну из областей включает приоритетные приоритеты для теории и практики экономического анализа. Анализ неэффективных причин и ряд неудовлетворительных инвестиционных проектов инвестиционных проектов, влияние внешних факторов, конкурсов и нетрадиционных условий, спешки и неконтролируемых средств. С этой целью процесс планирования инвестиций в анализ инвестиций требует серьезного всестороннего анализа таких концепций, как риски и процессы инфляции. В то же время инвестиции укрепляют производительность страны и определяют конкурентное место страны на мировом рынке. Если мы примем во внимание развитые страны, они быстро участвуют в нынешних рынках. Республика Таджикистан является развитием развития и включает в себя государства, которые будут группой участия и осуществляют политику участия. На мировом рынке капитала серьезная конкуренция между привлечением инвестиций с этого рынка. По нашему мнению в самых низких условиях прямых инвестиций иностранные, при привлечении иностранного капитала в некоторой степени внутреннего депозита делает близость. Также окружающая среда и хорошее инвестиционное пространство могут к ставкам грядущих требований к реформе рынка, доверие мира обеспечить независимость владения и ситуации в стране.

Ключевые слова: инвестиции, прямые инвестиции, иностранный капитал, общественное включение, государственные инвестиции.

Khidiraliev R. Z.

EFFECTIVE PROBLEMS OF USING INVESTMENT ACTIVITIES IN TODAY'S CONDITIONS

In modern conditions, the problem of increasing the effectiveness of investment projects in one of the areas includes priority priorities for the theory and practice of economic analysis. Analysis of ineffective reasons and a number of unsatisfactory investment projects of investment projects, the influence of external factors, competitions and non-traditional conditions, rush and uncontrolled means. For this purpose, the process of investing in investment analysis requires a serious comprehensive analysis of concepts such as risks and inflation processes. At the same time, investments strengthen the country's productivity and determine the competitive place of the country in the world market. If we take into account developed countries, they quickly participate in the current markets. The Republic of Tajikistan is the development of development and includes states that will be a group of participation and implement a policy of participation. On the global capital market, serious competition between attracting investments from this market. In our opinion, in the lowest conditions of direct investment foreign, when attracting foreign capital to some extent internal deposit makes intimacy. Also, the environment and good investment space can to the rates of the upcoming requirements for market reform, the trust of the world ensure the independence of ownership and situation in the country.

Key words: investments, direct investments, foreign capital, public inclusion, state investment.

Дар шароити имрӯза сармоягузорӣ яке аз масъалаҳои асосии рушди иқтисодии мамлакат ба ҳисоб рафта барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ин пешниҳод намудани лоиҳаҳои аҳамияти стратеги доштаи сармоягузоришаванда ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ лоиҳаҳои аҳамияти стратеги доштарон таҳия намуда ба сармоягузориҳои хориҷӣ пешниҳод намуда истодааст.

Масъалаи баланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки инкишофи назария ва амалияи таҳлили иқтисодӣ дохил мешавад. Таҳлили сабабҳои бесамарӣ ва як қатор натиҷаҳои ғайриқаноатбахши лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба даст омада нишон медиҳад, ки сабаби асосӣ на дар ҳаҷми маблағгузорӣ, таъсири омилҳои берунӣ ё дигар шароити номусоид, рақобат, хатар ё номуайянии бозор, балки дар қабули намудани фикрҳои хато, шитобкорӣ ва қарорҳои беасоси сармоягузорӣ мебошад [5, с. 56]. Ба ин мақсад раванди банақшагирии фаъолияти сармоягузорӣ таҳлили ҷиддии ҳаматарафаи техникӣ-иқтисодӣ бо назардошти чунин консепсияҳо ба монанди хатарҳо ва равандҳои таваррумро талаб мекунад.

Ба ғайр аз омилҳои, ки иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро нишон медиҳанд, масъалаи баланд бардоштани рақобатпазирии байналхалқии ширкатҳои ватанӣ мақоми хоссаро касб мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ бозори иқтисод барои ин натавонӣ аз навсозии техникаи таҷҳизотҳо, ки бе он рушди сифатии истеҳсолот ғайриимкон аст, балки сафарбаркунии захираҳои молиявии дохилӣ ва хусусан, захираҳои молиявии беруна зарур мебошанд, ки ин ба иштироки мамлакат дар равандҳои байнидавлатии сармоягузориҳои хориҷӣ алоқаманд аст. Аз дигар тараф, раванди мутобиқшавӣ ба тадбирҳои маҳдудкунандаи хусусияти иқтисодиёти дошта аз корхонаҳои муносири Тоҷикистон васеъшавӣ ва амиқгардонии алоқаҳои дутарафаро тақозо менамояд, ки он дар навбати худ ширкатҳоро водор месозад, ки ҷустуҷӯи имкониятҳои иловагии баланд бардоштани хоҷагидориро амалӣ намоянд.

Дар вобаста ба ҳамин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо якчанд монеаву мушкилотҳо дучор меояд ва барои пешгирӣ ва бартараф намудани ин, пеш аз ҳама, фароҳам овардани шароит барои сармоягузориҳои хориҷӣ хело зарур аст. Таҷрибаи аксари давлатҳо нишон медиҳад, ки ба туфайли истифода аз сармояи хориҷӣ аз бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромадаанд [8, с. 120].

Дар шароити имрӯза барои дар бозори ҷаҳони ҷойи намоёнро ишғол намудани давлат бояд раванди истеҳсоли молҳои рақобатназиро зиёд намудан зарур мебошад. Вобата ба раванди рушди истеҳсолоти давлатҳои тарақикарда назар афканем дар ин ҷараёни сабзиши иқтисодиёти онҳо аз шароити хуб фароҳам овардан ба сармоягузoron шаҳодат медиҳад. Имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори давлатҳои ру ба тарақи қарор дошта кушиш намуда истодааст, ки барои ҷалби сармоягузoronи хориҷи шароит муҳаё созад, ки онҳо бештар ба мамлакати мо сармоягузори намуоянд.

Аз ин лиҳоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баромадан дар рақобати шадид байни давлатҳои тарақинамуда дар ҷалби сармоягузoronи хориҷӣ шароитҳо муҳаё намуда истодааст, то ки таваҷҷӯҳи давлатҳои тарақикарда дар раванди сармоягузориҳо дар мамлакат зиёд гардад. Барои бовари пайдо намудани сармоягузoron бояд фазои комили сармоягузориҳо дар асоси меъёрҳои комили бозорӣ барои сармоягузoron пешниҳод намудан зарур мебошад.

Имрӯзҳо агар таҳлил намоем дар ҷаҳон шумораи давлатҳои сармоягузор нисбат ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ камтар аст, аз ин лиҳоз сармоягузoron бештар ба давлатҳои сармоягузори менамоянд, ки низоми молиявии он давлат дар ҳолати рушд қарордошта ва нишондиҳандаҳои ҳуби макроиқтисоди доранд равона месозанд. Ҳар як сармоягузори хориҷӣ пеш аз сармоягузори намудан вазъияти сиёси иқтисодӣ, молиявӣ, сатҳи зиндагии мардум ва дигар соҳаҳои онро омӯхта баъд сармоягузори менамоянд. Барои давлатҳои рӯ ба тараққи зарур аст, ки раванди истеҳсолоти молҳои содиротиро зиёд намуда дар бозорҳои ҷаҳони худро бо молҳои бо сифат муарифи карда тавонанд. Барои баҳодиҳи ва амали намудани фаъолияти лоиҳаҳои сармоягузоришаванда аз усулҳои истифода бурда мешаванд.

Усулҳои баҳодиҳии статикӣ. Номии дигари онҳо оддӣ ё анъанавӣ аст. Барои муайян намудани ин усул “Методологияи ҳоси муайян кардани самарани иқтисодии маблағгузориҳои асосӣ”, ки дар давраҳои қадим тартиб дода шуда ва истифода бурда мешуд. Ин усул то ба имрӯз мақеи худро гум накарда ва дар асоси он баҳодиҳии самаранокии сармоягузориҳо дар ҳамаи соҳаҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст [10, с. 167].

1. Мӯҳлати баргардонидан. Марҳилаи баргадонидан ин марҳилаест, ки ҳар як корхонаи наватъсис кушиш менамояд, ки сармояи гузоштаи сармоягузoronро тавре истифода намоя, ки дар раванди фаъолият аз он фоида ба даст орад ва раванди даромаднокии худро идора карда тавонад.

Ҳар як сармоягузор кушиш менамояд, ки дар асоси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ сармояи гузоштаи худро дар муҳлати муқараргардида баргардонидани тавонад. Мӯҳлати баргардонидани сармоягузориҳо дар асоси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян намудани даромаднокии лоиҳаи сармоягузоришаванда дар асоси формулаҳо аз ҷониби сармоягузор бояд таҳлил карда шаванд.

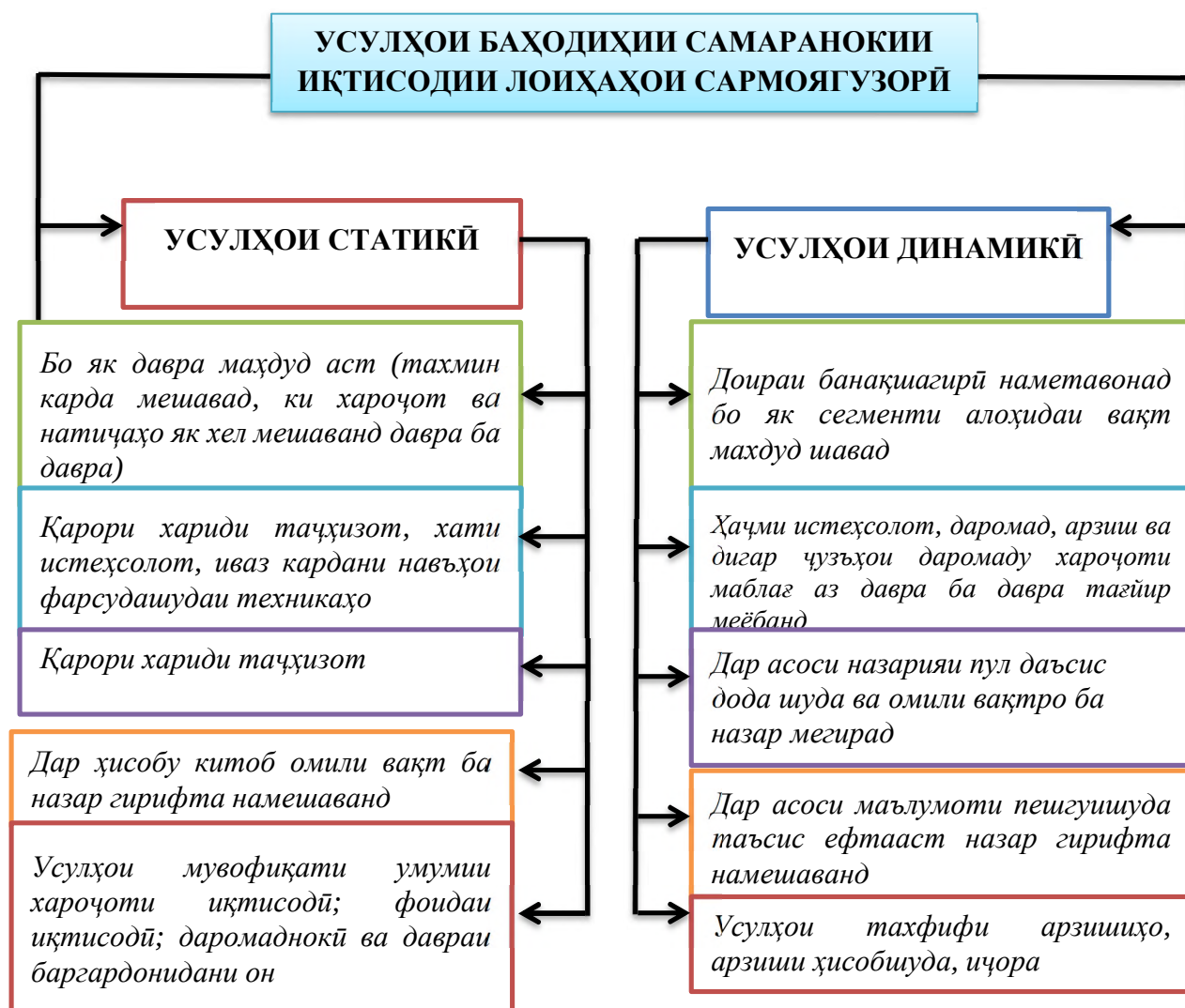
2. Таносуби самаранокии сармоягузорӣ. Имрӯзҳо таносуби сармоягузориҳоро дар асоси коэффисентҳои сармоягузориҳои асосӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат тасдиқ карда шудааст. Дар шароити имрӯза онро ҳамчун меъёрҳои дарозмудати қарзҳои бонкӣ истифода мебаранд. Ҳар як сармоягузоре, ки сармоягузори менамояд, кушиш мекунад, ки аз маблағи гузоштааш ба лоиҳаҳои сармоягузори шуда нисбат ба фоизи депозити бонки фоидаи зиёд ба даст орад.

Самаранокии сармоягузориҳо дар асоси якчанд роҳҳо муайян карда мешаванд:

- v дар асоси тақсим намудани фоидаи гирифташуда бо маблағи гузошташуда (бо фоиз)
- v бо роҳи тақсим намудани фоидаи ҳармоҳаи ба дастмада ва маблағи гузошташуда;

Дар асоси усулҳои омӯрӣ сармоягузориҳо аз камбудихо ва норасогихо ҳоли нестанд. Дар ин усул омилҳои вақт ба инобат гирифта нашуда дар раванди ҳисоб намудани арзишҳо ба инобат гирифта шуда сармояи гузошташуда ба арзиши ҳозира ва ояндаи мол ба инобат гирифта мешаванд. Ин натиҷаи ҳисобҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки сармоягузор дар асоси ҳамин гуна ҳисобҳо самаранокии онро муайян карда метавонад.

Усулҳои баҳодиҳии динамикӣ. Дар раванди баҳодиҳии сармоягузориҳо ин усул мураккаб буда барои ба инобат гирифтани ҷанбаҳои гуногуни соҳаро талаб мекунад. Ин усул асосан дар ҳолатҳои истифода мешаванд, ки дар лоиҳаҳои сармоягузори дарозмудат истифода шуда бо мақсади муайян намудани сармоягузориҳои иловагии дар раванди фаъолият истифода мегардад.

Расмӣ 1. Усулҳои баҳодихии самаранокӣ иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Барои муайян намудан ҳангоми истифода бурдан аз усулҳои гуногун ба монанди усули динамикӣ, ҷӯзи асосии назорати меёрҳо ба ҳисоб рафта барои муайян намудани даромаднокӣ ва хароҷотҳо дар раванди фаъолиятро дар бар мегирад. Дар раванди фаъолияти сармоягузoron тахфиф ин табдил додани гардиши ояндаи пули нақд бо арзиши имрӯзаи он мебошад. Дар раванди интиҳоби меёрҳои тахфиф бояд сатҳи бекрбшавии пул, арзиши раванди ҳамаи сармоягузориҳо ва хавфҳои он ба назар гирифта шавад.

1. **Арзиши ҳозираи ҳолис.** Дар шароити имрӯза яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ва муҳими ширкатро ташкил медиҳад, ки ба ин васила саҳмдорон арзиши ҳолисро муайян мекунанд. Ҳар як сармоягузор кушиш менамояд, ки арзиши ҳолиси сармоягузориҳои намунаи худро дар асоси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян намояд. Барои муайян намудани арзиши софи гардиши маблағҳои дар раванди истеҳсолт сарфшударо бо ғоидаи софи гирифташуда таксим намуда ғоиданокии ҳар як дирами сармоягузоришударо маайян менамояд.

2. **Индекси ғоидаи сармоя.** Ин нишондиҳанда ҳамчун таносуби арзиши ҷорӣ воридоти пули нақд ба арзиши ҷорӣ ҳолиси гардиши пули нақд бо назардошти сарм аввалия фаҳмида мешавад. Дар формулаи ҳисоб арзишҳои истифода мешаванд, ба монанди сармоягузориҳои корхонаҳо, гардиши пулии корхона дар як вақт, меёри тахфиф ва бақияи гардиши ҷамъшуда. Агар ҳангоми ҳисобкунӣ арзиши P_t аз як зиёд бошад, пас лоиҳа бояд қабул карда

мешавад, агар камтар бошад - рад карда мешавад. Меъёр ҳангоми интиҳоби лоиҳа аз якчанд нишондиҳандаҳои якхелаи NPV, вале бо миқдори гуногуни сармоягузориҳои зарурӣ муҳим аст.

Меъёри дохилии даромад. Ин арзиши меъёри тахфиф мебошад, ки дар он NPV лоиҳа ба сифр баробар аст. Ҳисоб кардани ин таносуб барои муайян кардани сатҳи ҳадди иҷозатдодашудаи хароҷоти лоиҳа зарур аст. Масалан, агар лоиҳа бо қарзи бонки тижоратӣ маблағгузорӣ шуда бошад, пас IRR маҳдудияти болоии сатҳи ғоизи бонкиро нишон медиҳад, ки зиёда аз он лоиҳаи сармоягузорино зиёновар мекунад [3, с. 5].

3. Меъёри тағирёфтаи дохилии даромад. Набудани меъёри дохилии даромадро, ки метавонад дар сурати такрори хуруҷи пули нақд, масалан ҳангоми сохтмони дарозмуддати амвол ба вуҷуд ояд, бартараф кунад. Дар ин маврид сармоягузориҳои дубора бо меъёри бе таваккал сурат мегирад, ки арзиши онро дар асоси таҳлили бозор муайян кардан мумкин аст.

4. Мӯҳлати баргардонидани тахфиф. Аз усули статикӣ ҳисоб кардани мӯҳлати баргардонидан ҳеҷ камбудие надорад, зеро он арзиши пулро бо мурури замон ба назар мегирад. Дар ҳолати тахфиф, мӯҳлати баргардонидан зиёд мешавад ва лоиҳае, ки ба PP мувофиқ аст, метавонад барои DPP мувофиқ набошад. Муайян кардани давраи баргардонидан дар робита ба шакли дохилии даромаднокӣ ё арзиши ҳозираи софӣ ёрирасон аст.

Имрӯзҳо дар бисёре аз корхонаҳо раванди самарнокии лоиҳаҳои сармоягузоришуда муайян карда намешавад. Ин аз сабаби набудани мутахассисон ва муайян карда натавонистани ҳисобкунии самарнокии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда дар асоси нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мебошад. Барои дуруст муайян намудани самарнокии лоиҳаҳои сармоягузори бояд назорати раванди фаъолиятҳои сармоягузоришаванда бояд ҷидди ба роҳ монда шаванд. Ҳар як маблағи сармоягузоришуда бояд дар раванди истехсолот равона намуда ғоида ба даст орад.

Расми 2. Самаранокии системаи назорати лоиҳаҳои сармоявӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Сифат ва самаранокии арзёбии натиҷаи лоиҳаҳои сармоявӣ дар корхонаҳо вобаста аст аз системаҳо ва принципҳои, ки дар арзёбӣ истифода мешаванд. Дар асоси расми овардашуда таҳлил намудан мумкин аст, ки дар раванди лоиҳаҳои сармоягузоришаванда самаранокии системаи назорати лоиҳаҳои сармоявӣ аз усулҳои методологӣ, методӣ, муоширати дуруст истифода бурда шавад самаранокии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда муайян карда мешаванд.

Дар асоси воридшавии сармоягузориҳои хорҷӣ ба корхонаҳо назорати раванди фаъолияти корхонаҳо аз ҷониби сармоягузориҳои хорҷӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳар як сармоягузоре, ки ба лоиҳаҳои сармоягузоришаванда сармоягузори менамоян онҳо кушиш менамоянд, ки зиёдтар сармоягузориҳои намудани худро дар корхонаҳо дар шакли техника ва технологияи навро ворид намуда раванди фаъолияти онҳоро зерин назорати худ ба роҳ монанд [14,с.90]. Ғайр аз ин барои пешбурди фаъолияти худ мутахассисони баландихтисосро аз давлатҳои хорҷӣ ворид намуда ва истеҳсоли молҳоро дар асоси талаботи замони имрӯза ба роҳ монда ғайри зиёдро ба даст оранд.

Имрӯзҳо корхонаҳо ҳаҷми сармоягузориҳои хорҷиро вобаста ба сатҳи бекурбшавии пул ва талабот ба моли истеҳсолшуда ба инобат мегиранд. Зеро ин омилҳо мебошанд, ки дар раванди самаранокии сармоягузорӣ таъсири худро мерасонад. Дар раванди сармоягузориҳо ва самаранокии онҳо назорати ҷунин самтҳои фаъолият зарур мебошад:

- ✓ дар мӯҳлати муқараршуда баргарадонидаи сармояи асоси сармоягузор;
- ✓ дар раванди фаъолият назорат намудани маблағҳои гузошташуда;
- ✓ дар раванди фаъолият аз технологияҳои замонави истифода намудан;
- ✓ назорати пайвастаи раванди истеҳсоли молҳои сармоягузоришуда;

Дар асоси нишондиҳандаҳои зерин самаранокии сармоягузориҳо муайян карда мешаванд:

- Ø муайян намудани даромадноки аз сармояи гузошташуда;
- Ø тартиби ташкил намудани ғайри аз сармояи гузошташуда;
- Ø ҳолати ҷории арзиши ҳолиси лоиҳаи сармоягузоришаванда;
- Ø муайян намудани меъёрҳои даромад аз сармояи гузошташуда;
- Ø муайян намудани даромадноки ҳангоми тағирёбии нархҳо;
- Ø ммайян намудани маҳаки асоси даромаднокии лоиҳа;

Ҳамаи нишондиҳандаҳои самаранокии сармоягузори овардашуда дар ду шакл истифода мешаванд:

1. Дар ҳолати муайян карда тавонишани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳангоми ҳулоаси дуруст бароварда тавонишани барои қабул кардани лоиҳа ва ё қабул нагардидани лоиҳа мебошад.

2. Дар асоси андешҳои мутахассисони соҳа муайян намудани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҳулоаси алтернативи баровардан вобаста ба яқинанд лоиҳаҳои сармоягузоришаванда.

Дар шароити имрӯза ҷалби сармоягузориҳои хорҷӣ барои давлатҳои ру ба тарақи яке аз масъалаҳои асоси ба ҳисоб рафта онҳо бояд барои ҷалби сармояи хорҷӣ шароит муҳайё созанд, ки дар лоиҳаҳои сармоягузори намуда самаранокии ва ғайриавариҳои онро муайян карда тавонанд ва ҳавасманди дар воридшавии дигар сармоягузориҳои дар мамлакат зиёд гардад. Аз ин рӯ дар мамлакат шароити босуботи сиёси ва иқтисоди ташкил намудан зарур аст, ки бештари сармоягузориҳои дар лоиҳаҳои калони пешниҳоднамудани давлат сармоягузорӣ намоянд [15, с. 32].

Агар раванди сармоягузориҳоро дар давлатҳои тараққикарда таҳлил намоем дар онҳо шароитҳои гуногун аст. Имрӯзҳо мақсади асосии сармоягузориҳои аз маблағҳои озоди гузоштаи худ ин ғайри номинили гирифтани мебошад. Вобаста ба маблағҳои гузошта қабулқунандагони сармоя кушиш менамоянд, ки сармояи гузоштани онҳоро дар шароити истифода намоянд, ки имтиёзҳо зиёд бошад ва сармояи гузошташуда бебозгашт дар лоиҳаҳои сармоягузоришаванда гузошта шуда бошад. Дар давлатҳои тараққикарда сармояҳои воридшавандаро вобаста ба самаранокии он интиҳоб менамоянд. Ин гуна ҳолатҳо дар давлатҳои рӯ ба тарақи кам ба назар мерасад.

Дар асоси таҳлилии муқарраргардида муайян гардид, ки дар охириҳои солҳои 90 – ум тақрибан 60% сармояи давлатҳои тараққикарда ба соҳаҳои хизматрасониҳо равона карда мешуданд. Вобаста ба ин дар давлатҳои собиқ сотсиалистӣ ин маълумотҳо нишондиҳандаи он аст, ки

бояд дар соҳаҳои қафомонаи хизматрасониҳо равона карда шаванд. Аз натиҷаҳои таҳлилҳои нишон медиҳад, ки дар Олмон бештари сармоягузoron вобаста ба ҳавасмандии андозӣ ва дастгириҳои давлатӣ зиёдтар сармоягузори менамоянд. Аз ин лиҳоз давлатҳои рӯ ба тарақи бештар аз таҷрибаи чунин давлатҳои тарақикарда барои ҷалб намудани сармоягузoron хориҷӣ истифода намоянд. Пешниҳод намудани имтиёзҳо ва дастгири намудани сармоягузoron аз ҷониби давлат яке аз роҳҳои асосӣ ҷалби онҳо ба лоиҳаҳои сармоягузоришаванда мегардад [5,с.54].

Имрӯҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранокии сармоягузориҳои хориҷиро таҳлил намоем дар сатҳи хуб қарор дорад. Агар воридоти сармояи хориҷиро нисбат ба солҳои аввали истиқлолият таҳлил намоем сол аз сол зиёд гардида истодааст. Ин зиёд гардидани сармоягузориҳо дар мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки бовари ба давалат, ороми давлат ва пешравиҳои он вобаста буда ҳар як сармоягузори пеш аз сармоягузори намудан аз тинҷи ва низоми қонунгузории давлатро омукта пасон сармоягузори менамояд.

Ҳамин тариқ, арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои сармоягузoron ва қарздиҳандагон масъалаи асосӣ мебошад. Ҳамзамон дар байни иқтисодчиён ва таҷрибачиён методологияи ягонаи арзёбӣ вучуд надорад. Аҳамият додан лозим аст, ки чунин навиҳои гуногуни усулҳо баҳодиҳии самаранокии лоиҳаи маблағгузорию содда намегардонад.

Дар асоси маълумоти овардашуда дар ҷамбасти мақола ҳулоса намудан мумкин аст, ки ҳар як сармоягузор барои самаранок истифода бурдани маблағҳои гузоташуда бояд пеш аз ҳама бояд дар раванди фаъолияти кории худ мутахассисони баланд ихтисосро ҷалб намуда барои хуб намудани самаранокии фаъолиятро муайян карда тавонад. Ҳар як сармоягузори барои самаранокии фаъолияти худ бояд аз технологияи муосири замони имрӯза дар фаъолияти кории худ истифода намояд.

Дар шароити имрӯза самаранокии истифодабарии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда аз таъмин будани раванди истеҳсолот бо технологияи нави замони имрӯза ва назорати чараёни тақсимои маблағҳои воридгардида вобастагии калон дорад.

Аз ин лиҳоз ҳар як сармоягузор имрӯзҳо дар қадом давлате сармоягузори менамояд дар раванди истеҳсоли молу маҳсулот ҳангоми сармоягузори намудан қисме аз сармоягузорию дар шакли ворид намудани технология замонави равона менамояд. Ҳар як сармоягузор кӯшиш менамояд, ки маблағҳои худро ба соҳае равона созад, ки дар он соҳа талабот ба моли истеҳсол намудаи он буда аз он соҳа фоидаи зиёд ба даст орад.

АДАБИЁТ

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М 1994-46с.
2. Бердиев Р.Б. Институциональные факторы инвестиционного развития в постсоветских странах (На материалах Республики Таджикистан): Автореф. дис. док. экон. наук. -Бишкек: КРСУ, 2012. - 42 с.
3. Инвестиции: учебное пособие / Под ред. В.В. Ковалева. — М.: Проспект, 2008. —32с.
4. Инвестиции: Учеб. пособие /Под ред. М.В. Чиненова. – М.: Кнорус, 2011. – 368 с.
5. Инвестиции: учебное пособие / Под ред. В.В. Ковалева. — М.: Проспект, 2008. – 360 с.
6. Индекс восприятия коррупции 2017 года [Электронный ресурс]. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info>. (12. 04. 2019).
7. Иванова Л.С., Кондратьева В.И. Методика принятия инвестиционных решений. - Владивосток. Издво «Дальне-восток», 2012. - 48 с.
8. Игонина Л.Л. Инвестиции: Учеб. пособие / Л.Л. Игонина; Под ред. В.А. Слепова. — М.: Юрист, 2012. — 480 с.
9. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости процентов и денег. // Антология экономической классики. / Кейнс Дж.М. – Т.2.М: Эксо. 2007. – 960 с.
10. Маркс К. Капитал. / К. Маркс – М.: Издательство политическая литература, 1975. – Т. 2. 752 с.

11. Нешиной, А. С. Инвестиции: Учебник/А.С. Нешиной. — 6-е изд., перераб. и испр. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2010. — 23с.
12. Солиев А.А. Теоретические и практические проблемы привлечения иностранных инвестиций в развитие малой открытой экономики (На примере Республики Таджикистан). Автор.дис. Душанбе, 2004 -60с.
13. Сафоев А.К. Инвестиционно-инновационные аспекты индустриализации экономики Республики Таджикистан. Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №5. Қисми I. Душанбе, 2019-86с.
14. Сафоев А.К. Оценка региональных инвестиционных проектов и пути повышения эффективности инвестиционной деятельности в сфере промышленности/. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. Д.: «Сино», – 2020. – № 5. – С. 89-94. ISSN-2413-5151.
15. Хочаев Д.Қ. Влияние региональной интеграции на инвестиционные процессы в Республике Таджикистан. Диссертация барои дарёфти н.и.и. Душанбе, 2018-156с.
16. Қодиров Ф.А. Экономическая безопасность малой открытой экономики Республики Таджикистан в условиях привлечения региональных форм иностранных инвестиций // дис. кан.экон.наук. Душанбе, 2010. С.21.

УДК 338

Холиков И. Х.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЕ ИЗДАТЕЛЬСКО-ПОЛИГРАФИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается состояние развитие издательско-полиграфический комплекс и печатной продукции в республике. Обоснованно, что издательско-полиграфический деятельности имеет комплексный характер и представляет собой результат сложного и длительного процесса, охватывающий в себе производственно-технологическую, экономическую, социально-духовную, эстетическую и политическую, составляющие сферы. Выявлено, что на процесс демократизация сферы массовой информации и книгоиздания оказывал влияние новые экономические отношений, имеющий рыночной природы, тем самым способствовал рыночная трансформации издательско-полиграфической деятельности. Анализирован процессов формирования и развитие самостоятельные хозяйствующие субъекты исследуемого комплекса, становление рынок печатных товаров, услуг в республике. Выявлены также тенденции активизации процесс широкомасштабного внедрения современных информационных технологий, электрографии, лазерной и цифровой технологий. Для дальнейшего совершенствовании управление комплекса квалифицирован особенности и свойства печатной продукции. Обоснованы предложение по повышение уровня коммерциализации предприятий комплекса.

Ключевые слова: промышленности, издательско-полиграфический комплекс, печатной продукции, информационных технологий, стоимость и потребительской стоимости печатной продукции, экономики основы функционирование комплекса.

Холиков И. Х.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ НАШРИЁТИВУ ПОЛГИРАФӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъияти таракқиёти комплекси нашриётию полиграфӣ ва маҳсулоти полиграфӣ дар мамлакат таҳлил карда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки ғаёлияти

нашриёт ва полиграфия хусусияти мураккаб дошта, натиҷаи як раванди дурудароз буда, чузъи истехсолӣ-технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию маънавӣ, эстетикӣ ва сиёсиро дар бар мегирад. Муайян карда шуд, ки раванди демократикунории соҳаи воситаҳои ахбори омма ва нашри китоб муносибатҳои нави иқтисодии дорои хусусияти бозорӣ таъсир расонида, бо ҳамин тариқ ба табодули бозори ғайриқонунии нашриёт ва полиграфия мусоидат намудааст. Равандҳои ташаккул ва рушди субъектҳои мустақили хоҷагидорӣ ва комплекси омӯхташуда, ташаккули бозори маҳсулоти ҷопӣ ва хизматрасонӣ дар ҷумҳурӣ таҳлил карда шудаанд. Тамоюли интенсификасияи раванди васеъмиқёси татбиқи технологияҳои муосири иттилоотӣ, электрография, лазерӣ ва рақамӣ муайян карда шуд. Барои тақмили минбаъдаи идоракунии комплекс хусусиятҳо ва хосиятҳои маҳсулоти ҷопӣ, пешнҳодот дар самти баланд бардоштани дараҷаи тичоратикунории корхонаҳои комплекс асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: саноат, комплекси нашриёт ва полиграфия, маҳсулоти ҷопӣ, технологияи иттилоотӣ, арзиш ва арзиши истеъмолии маҳсулоти ҷопӣ, иқтисодиёти асосҳои ғайриқонунии комплекси нашриёти полиграфӣ.

Kholikov I. Kh.

STATE OF DEVELOPMENT OF PUBLISHING AND PRINTING COMPLEX IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the state of development of the publishing and printing complex and printed products in the republic. It is substantiated that publishing and printing activities have a comprehensive nature and are the result of a complex and long-term process, covering production and technological, economic, social and spiritual, aesthetic and political, components of the sphere. It was revealed that the process of democratization of the sphere of mass media and book publishing was influenced by new economic relations of a market nature, thereby contributing to the market transformation of publishing and printing activities. The processes of formation and development of independent economic entities of the studied complex, the formation of the market of printed goods, services in the republic are analyzed. Tendencies of activation of the process of large-scale introduction of modern information technologies, electrography, laser and digital technologies are also revealed. For further improvement of the management of the complex, the features and properties of printed products are qualified. The proposal to increase the level of commercialization of the enterprises of the complex is substantiated.

Keywords: industry, publishing and printing complex, printed products, information technology, cost and consumer value of printed products, economics of the basis of the functioning of the complex.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года подчеркивается, что «человеческий капитал является важным фактором развития производства и экономики. Его качество – это один из основных критериев в бизнесе и ключевой вопрос при принятии инвестиционных решений. Развитие человеческого капитала в стране является целью и программой действия правительства. Он занимает первое место среди долгосрочных факторов развития будущей экономики (по сравнению с природно-ресурсным, реальным и финансовым капиталом)» [5].

Роль и значение человеческого капитала все более возрастает в условиях переход экономики республики на инновационный путь развития. Инновационный путь развития базируется на развитии национального человеческого капитала, который обеспечивается в результате интегрирования, распространения и применения знаний в отраслях экономики. В этих условиях актуализируются вопросы укрепления организационно-экономических основ и совершенствования механизмов управления издательско-полиграфической деятельностью, который занимает ключевое место в системе воспроизводства знаний. Потому что

интеллектуальный корпус данного комплекса по своей сущности движущим потенциалом инновационного развития экономики.

В условиях развития информационного общества идет непрерывный процесс совершенствования формы, методы сбора, обработки и передачи информации на основе использования современных новейших систем коммуникации, прежде всего цифровая технология [4]. В современном информационном обществе и системы коммуникации можно выделить печатное издание, занимающее важное место и успешно адаптирующийся к сложнейшим современным условиям, например, в электронный вид СМИ. Усложнение процесса взаимодействия содержательной и формальной структур издательско-полиграфического комплекса и его многоаспектный характер, все более становятся значимыми и вызывает серьезное исследование, чтобы определить основные пути повышения их эффективности.

Издательской деятельности представляет собой результат сложного и длительного процесса, которые охватывает в себе производственно-, технологическую, экономическую, социально-духовную, эстетическую и политическую, составляющие сферы.

Печатной деятельности как функции издательско-полиграфической отрасли, любое по типу печатное издание, является целостный комплекс, который состоит из взаимообусловленными семантическими и формальными признаками, где идеально-образное представление тесно связано с материальными ценностями. Данная соотношения содержательных и формальных структур издательское издания требует исследовать содержание и структурные компоненты, технологические процессы его производства в издательско-полиграфической промышленности.

Издательско-полиграфический комплекс (ИПК) состоит из совокупности предприятий, которые заняты на издательскую или печатную деятельность, полиграфией и книжной торговлей. Деятельности данного комплекса направлено на производства, который начинается от подготовки рукописей к печати до реализации готовой продукции (газеты, журналы, книги потребителям. Другим словам исследуемый комплекс охватывает совокупность деятельности, который охватывает, начиная с процессов деятельности с авторами до реализации продукции [6. С.14].

Современная издательско-полиграфической комплекс Республики Таджикистан начало формироваться и пролегло развитие в годы государственного суверенитета республики. Специфические особенности формирование и развитие исследуемой сферы связаны с изменением внутренними и внешними факторами, прежде всего с трансформациями социально-экономических, культурно-политических условий развития нашего общества, которые происходили в результате демократизации всех сфер общественной жизни страны. Институциональной основой развитие новой издательско-полиграфического комплекса республики стали важнейшие положения Закона Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации» (принятый 19 марта 2013 года, №961), который «устанавливает организационно-правовые основы деятельности периодической печати, и других средств массовой информации, государственные гарантии их свободы и регулирует отношения, связанные с ними» [2].

Следует отметить, что на процесс демократизация сферы массовой информации и книгоиздания оказывал влияние новые экономические отношений, имеющий рыночной природы, что способствовал рыночная трансформации издательско-полиграфической деятельности. в результате этих процессов формировался и развивался самостоятельные хозяйствующие субъекты данного комплекса, тем самым становление рынок печатных товаров, услуг. В условиях развитие рыночных отношений и конкурентная среда в отрасли в полиграфическом производстве происходили кардинальные изменения. Авирировался процесс широкомасштабного внедрения современных информационных технологий. электрографии, лазерной и цифровой технологий. Этот процесс способствовал ускорение процесс использования новые способы печати, происходило широкое промышленное применение новых полиграфических материалов.

Настоящее время в республике формировался конкурентного рынка печатной продукции. Где функционирует многочисленное предприятий различной форм собственности. В период 2017-2023 гг. в республике число предприятий издательско-полиграфического комплекса увеличилось от 145 до 165 единиц или увеличилось на 20 единиц. (рис.1.)

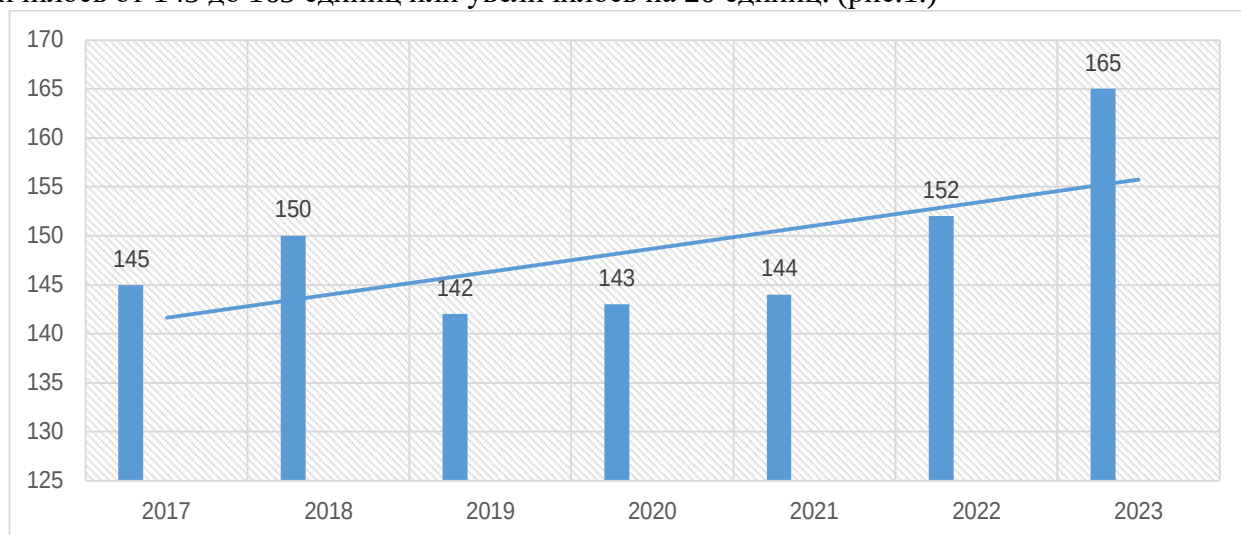

Рисунок.1. Число предприятий издательско-полиграфического комплекса Республики Таджикистан [8].

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г. с. 255.

За анализируемый период в результате успешного функционирования предприятий комплекса объем целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность увеличилось от 142 до 417 млн. сомони, или почти 3 раза. (рисунок 2.) Его доля в промышленные производства устойчиво поддерживается на уровне 0.9-1,2%. В результате расширения сферы применения издательско-полиграфических процессов в различных отраслях национальной экономики происходило структурные преобразования в отрасли печати, прежде всего происходило качественные изменения в ассортименте печатной продукции и деятельности предприятий отрасли.

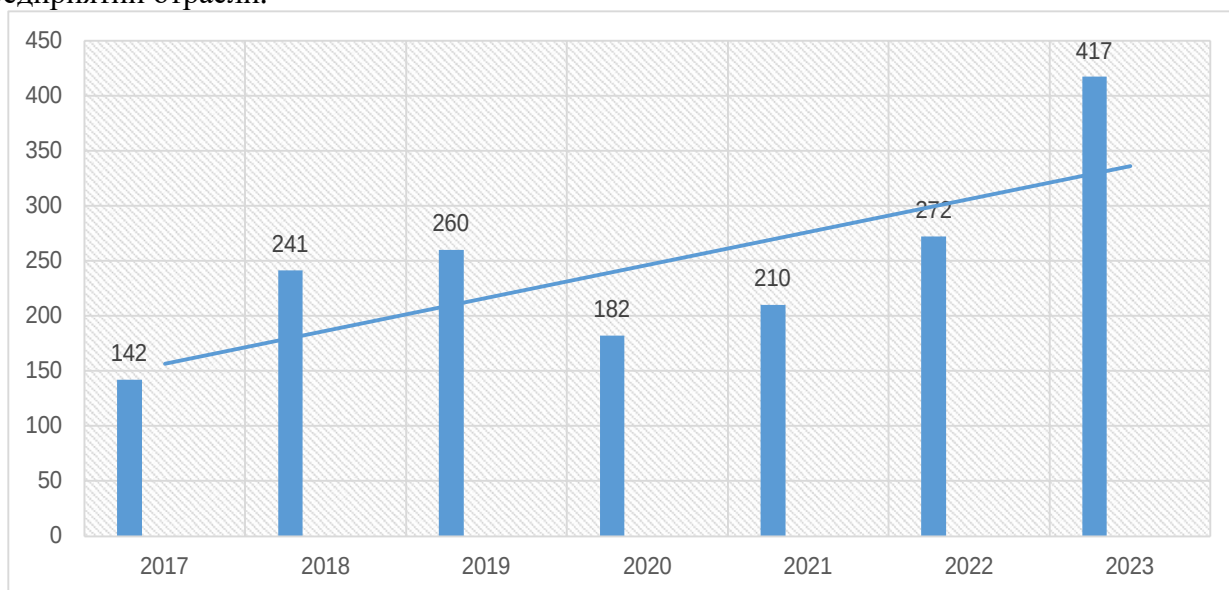

Рисунок 2. Динамика целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность, млн. сомони, в ценах соответствующих лет [8].

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г. с. 256.

В условиях рыночной экономики в полиграфической отрасли республики активизировался коммерциализации деятельности, увеличилось число коммерческие предприятия, которые занимается осуществлением печать текста, изображений, проекций на бумажных, металлических, стеклянных, швейных и иных материалах. Настоящее время в издательство-полиграфического комплекса республики функционирует 165 предприятий, но среды них на рынке печатной продукции более устойчивая положения имеет 20 предприятий.

Эти двадцатке объем производства, которых составляет выше 2 млн. сомони производит более 61,5 процентов сего валовой продукции исследуемой отрасли. Среди предприятий комплекса ведущая позиция занимает ООО "Папирус" г. Хучанд. Объем его производства в 2023 г. составлял 77,2 млн. сомони и его доля в общем объеме производства печатной продукции в страны составляет 18,5%. Второй по значение занимает ОАЗ "Нашриёти муосир " города Душанбе, который в 2023 г. произвел продукции более чем на 29.5 млн. сомони. На его долю приходится более 7% всего валовой продукции отрасли. Третье по значение занимает типография РТ МТН ВКД, г. Душанбе, который произвел продукции в объеме более чем 22 млн. сомони (5,28%). (таблица 1.) [1].

Таблица 1. Основные предприятий издательство-полиграфического комплекса республики, определяющий состояние рынка печатных продукции

№	Предприятий	Объем производства	В %
	Всего, тыс. сомони	416891,7	100,0
	В том числе:		
1.	УГП "Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе", г. Душанбе	6757,9	1,62
2.	УГП "Шарқи Озод", г. Душанбе	16999,8	4,07
3.	Типография РТ МТН ВКД, г. Душанбе	22033,6	5,28
4.	ООО "Амин -2014", г. Душанбе	8575,2	2,10
5.	ООО "Аниса-95", г. Душанбе	3836,5	0,92
6.	ООО "Бебок" г. Душанбе	3633,7	0,87
7.	ООО "Вектор Принт", г. Душанбе	3364,8	0,80
8.	ООО "Графика Н", г. Душанбе	2026,3	0,48
9.	ООО "ЛАВХ" г. Душанбе	2661,7	0,64
10.	ЧДММ "Мега Принт ", ш. Душанбе	9807,8	2,35
11.	ООО "Орбита", г. Душанбе	5201,5	1,24
12.	ООО "Паёми Ошно", г. Душанбе	14137,5	3,39
13.	ООО "Папирус" г. Хучанд	77215,7	18,5
14.	ООО "Полиграф Групп", г. Душанбе	13465,3	3,22
15.	ООО "Промоушн", г. Душанбе	4420,9	1,06
16.	ООО "Собириён", г. Душанбе	4511,4	1,08
17.	ООО "Торус", г. Душанбе	9802,6	2,35
18.	ООО "Эр Граф", г. Душанбе	6228,1	4,23
19.	ООО "Контраст" г. Душанбе	12213,6	2,92
20.	АЗО "Нашриёти муосир " г. Душанбе	29549	7,08
	Итого	256442,9	61,51

Источник: Промышленность в денежном выражение - Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2023 г. [1].

В период 2005 – 2023 гг. издательства-полиграфической отрасли республики прошло через инновационные структурные изменения. На рынке продукт и услуг отрасли формировался адекватное современной реалий производственного потенциала в зависимости от регионов страны, происходили высокая концентрация типографий в больших городах, укрупнение

предприятий отрасли, что способствовал мобилизации инвестиционных ресурсов для дальнейшего развития. Как видно из таблицы 1 из двадцати анализируемый более крупные предприятий издательско-полиграфического комплекса 19 единиц концентрирован в городе Душанбе. Причины слабое развитие предприятий отрасли в регионах страны является нехватки инвестиций.

Следует отметить, что создание современный тип ИПК - создания редакции, типографии, распространяющей предприятий, учреждений, является капиталоемкими, требует большой объем инвестиции, крупный капитал. Например, «учредить в Германии большой публичный журнал, который бы успешно функционировал на рынке, в конце 90-х гг. XX в. стоило 50 млн нем. марок, организовать частное телевидение - 150 млн, а создать типографию еще дороже» [9].

В условиях функционирования многочисленных предприятий издательско-полиграфического комплекса на рынке печатных продукции гарантиям их устойчивого развития является обеспечение конкурентоспособности своей деятельности. Расходы или издержки производства печатной продукции должны соответствовать различным требованиям потребителей. Выполнение такого типа социального заказа, проявляемый через рынок печатной продукции требует их классификации. С производственной точки зрения очень важны определенные свойства продукции, которые оказывает влияние на выбор технологии, средств и предмет производства. К основным свойствам печатной продукции относятся:

- качественные стороны продукции (цветность, отделка, конструкция, материал), которые показывает внешний вид печатной продукции, соответствие его стандартам (ГОСТ) или контрактным требованиям, а также сохранность вид продукции на определенный срока использования;

- потребительские свойства печатной продукции (информативность, читабельность, удобство использования, прочность, привлекательность, статус), которые отвечают предпочтениям, целям и задачам пользователя;

- количественные параметры (тираж, объем, формат полосы, размер шрифтов, обрезной формат, плотность бумаги, процент заполнения цветом и др.), которые отражает физические стороны печатной продукции;

- экономические (себестоимость, цена продукции и срок его реализации, и т.д.), который обосновывает целесообразность производства и реализации издательского проекта

Способности издательской деятельности придать продукции необходимые свойства определяет успех реализуемого издательского проекта. В издательской деятельности очень необходимо взаимодействия издательских и типографских специалистов, поскольку часть этой задачи выполняется на издательстве, а другая часть на типографии.

Следует обратить внимание на то, что почти все потребительские свойства являются относительными понятиями. Они могут не оказывать существенного влияния на технологические процессы, но оказывает влияние такие свойства, как размер шрифта, который воздействует на объем издания, на вес печатной продукции и удобство его использования, поэтому оказывает влияние на выбор материала для печати.

Качественные стороны печатной продукции, имеют определяющие значение, требует выбора и определение точное наименование материалов, технологию печати и отделки. Если не соблюдается качественные параметры создаются трудности в реализации издание или продажа по планируемой цены. Что касается количественные параметры, то они в конечном счете определяют себестоимость продукции в рамках конкретных технологий производства.

Как выше отметили, полиграфия как отрасль промышленности состоит из многочисленных полиграфических предприятий, которые занимается производством печатной продукции, направленную на удовлетворение духовной потребности населения и потребности отраслей экономики. Рынок печатной продукции из сегментов газетная, книжная, журнальная, рекламная, упаковочная и этикеточные продукции. Таким образом, ассортимент продукции издательско-полиграфический комплекс является широким. И это особенности определяет

сложной внутриотраслевой структуры комплексов.

Издательско-печатное дело является важным компонентом обеспечивающим развитие информационного общества. Инновационная культура населения. Поэтому особое внимание необходимо уделять на социальные свойства печатной продукции, т.е. на социальную сущность печатной продукции как источника информации. Исторически печатные продукты всегда являлись средством формирования интеллекта членов общества и интеллектуального потенциала общества, развивают логическое мышление людей и укрепляют в обществе этические и эстетические принципы жизнедеятельности. По сравнению других средств массовой информации (радио и телевидение), печатной продукции, например, книги, журналы являются источником постоянной информации. От них можно приобрести знания и сведения в любое время, как действие СМИ на человека прекращается по окончании передачи.

Соответствие печатной продукции своему назначению выражается в его функциональных свойствах, которые формируются на этапе написания рукописи. К основным и общими функциональными свойствами печатной продукции относятся:

- актуальность печатной продукции - соответствие его содержания требованиям современности;
- достоверность - соответствие информации, которая содержится в продукции, реальности;
- научность издания – содержание печатной продукции объективных знаний определенной сферы науки;
- нравственность – соответствие содержания продукции нравственным и моральным устоям общества.
- художественность – выражается в форме отражения действительности, соответствующим мировоззрением автора и символическим характером информации;
- доступность издания - способностью быть понятной пользователям определенного круга, для которого предназначена.
- занимательность – уровень привлекательности продукции, привлекающий внимание читателя.

Удобство пользования печатной продукцией и комфортность при ее чтении, который выражает его эргономические свойства, также является важным компонентом его свойства. Данные свойства формируются на этапе конструирования, т.е., в процессе выбора шрифта и формата изданий, качества иллюстраций и пр. Удобство удержания и ношение печатной продукции в руках, удобство нахождения нужного раздела, текста, а также удобство хранения входит в номенклатуру основных эргономических свойств печатной продукции.

На рынке печатной продукции высокие эстетические свойства печатной продукции играют решающую роль в обеспечении ее конкурентоспособности. Поэтому многие предприятия издательско-полиграфического комплекса обращают внимание на полиграфическим и художественным оформлением печатной продукции и выбором формата, шрифта. Эстетические свойства печатной продукции лежат в основе формирования ее потребительской ценности. К эстетическим свойствам относятся:

- информационная выразительность печатной продукции, который отражает в себе сложившиеся в данном этапе развития общества эстетические и культурные нормы;
- рациональность формы предлагаемых печатной продукции, который выражается в степени проявления в ее внешнем облике содержания продукции, уровнем отражения удобства его пользования;
- надежность изданий, который определяется качеством используемой бумаги, видом переплета, качеством переплетных и отделочных материалов, долговечность и ремонтопригодность является наиболее важными для читателей свойствами надежности печатной продукции.

В результате чего, сегодня наблюдается формирование и развитие нового экономического явления, так называемый экономики впечатлений (experience economy), который отражает тенденции возрастания доли впечатлений населения в общем объеме потребляемых товаров и услуг [7].

В заключение следует отметить, что развитие сферы издательско-полиграфической деятельности способствует расширением роли информатизации в обществе, маркетинговых коммуникаций и повышение уровня опытности потребителей в сфере досуга[2. С.76].

Экономика впечатлений является продуктом развития индустрия сферы культуры, творческие кластеры. Для развития последнего ключевое ролю играет развитие современных моделей издательской деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2023 г.
2. Закона Республики Таджикистан «О периодической печати и других средствах массовой информации» (принятый 19 марта 2013 года, №961)
3. Мирсаидов А.Б. Индустрия сферы культуры и новая концепция его развития в Республики Таджикистан// Ахбори АИ ҶТ 20-19, № 3., с 76-82.
4. Мирсаидов А.Б. Общие тенденции и факторы развития, основные параметры экономики знаний в Таджикистане// Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир, №1 2024, с 112-120, ISSN 2075-9584
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, с.51
6. Ничипорович С. А. Развитие издательско-полиграфического комплекса Беларуси в условиях становления рыночных отношений. Минск: Харвест, 2001. С 14.
7. Пайн Б.Д. (II), Гилмор Д.Х. (2005). Экономика впечатлений: работа — это театр, а каждый бизнес — сцена. М.: Издательский дом Вильямс. Pine B.J. (II), Gilmore J.H. (2005). The experience economy: Work is theater and every business a stage. Moscow: Publishing house Williams (in Russian).]
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г. с. 255-256
9. Хлебников, Б. Книжный рынок: немецкий фон для России [Электронный ресурс] // Неприкосновенный запас. 2003. № 4(30). Режим доступа: <<http://magazines.russ.ru>. Дата доступа: 12.03.2024.

УДК 338.46

Хочаев П. Д., Баротов Х. А.

АРЗЁБИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАРИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд дар шароити муосир гузаронида шудааст. Баҳодиҳии вазъи молиявии корхона, самаранокии фаъолияти он, фаъолнокии корхона, баҳодиҳии илмию техникӣ, истеҳсоли ва меҳнати он ҷузъҳои таркибии стратегияи устувории молиявӣ буда, баҳодиҳии муҳити рақобат ва пешгӯии нишондиҳандаҳои муҳити рақобат аз ҷузъҳои стратегияи мавқеъгирӣ мебошанд. Нишондиҳандаҳои таҳқиқшуда барои муайян намудани натиҷаҳои ҳар як самти фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар истифода гардида дар маҷмӯъ сатҳи рақобатпазирӣ онҳоро тавсиф менамоянд. Муаллифон исботи намудаанд, ки ҳолати кунунии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд рақобатпазирӣ сатҳи миёнаро доро буда барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ онҳо омилҳои таъсиркунанда ба фаъолияти

корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар муайян карда шуда барои беҳбуд намудани фаъолият чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Калидвожаҳо: нақлиёти автомобилӣ, баҳодихӣ, устувории молиявӣ, бозоргирӣ, пардохтпазирӣ, баҳодихии илмию техники, самаранокӣ, стратегия, мавқеъгирии стратегӣ.

Ходжаев П. Д., Баротов Х. А.

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПАССАЖИРСКИХ АВТОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В статье дана оценка конкурентоспособности предприятий пассажирского автотранспорта Согдийской области в современных условиях. Оценка финансового состояния предприятия, эффективности его деятельности, активности предприятия, его научно-техническая, производственная и трудовая оценка являются неотъемлемыми составляющими стратегии финансовой устойчивости, а оценка конкурентной среды и прогнозирование показателей конкурентной среды считаются составляющими стратегии позиционирования. Исследуемые показатели используются для определения результатов каждого направления финансово-хозяйственной деятельности предприятий пассажирского автомобильного транспорта и в целом характеризуют уровень их конкурентоспособности. Авторами доказано, что современное состояние предприятий пассажирского автотранспорта Согдийской области имеет средний уровень конкурентоспособности, и для повышения их конкурентоспособности следует выявить факторы, влияющие на деятельность предприятий пассажирского автотранспорта, и принять необходимые меры по совершенствованию их деятельности.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, оценка, финансовая устойчивость, товарность, ликвидность, научно-техническая оценка, эффективность, стратегия, стратегическое позиционирование.

Khojaev P. D., Barotov H. A.

ASSESSMENT OF COMPETITIVENESS OF PASSENGER ROAD TRANSPORT ENTERPRISES OF SUGHD REGION AT THE PRESENT STAGE

The article provides an assessment of the competitiveness of passenger road transport enterprises of Sughd region in modern conditions. Assessment of the financial condition of the enterprise, the efficiency of its activities, the activity of the enterprise, its scientific and technical, production and labor assessment are integral components of the financial stability strategy, and assessment of the competitive environment and forecasting of competitive environment indicators are considered components of the positioning strategy. The studied indicators are used to determine the results of each direction of financial and economic activity of passenger road transport enterprises and generally characterize the level of their competitiveness. The authors have proved that the current state of passenger transport enterprises in the Sughd region has an average level of competitiveness, and in order to increase their competitiveness, it is necessary to identify the factors influencing the activities of passenger transport enterprises and take the necessary measures to improve their activities.

Key words: automobile transport, assessment, financial stability, marketability, liquidity, scientific and technical assessment, efficiency, strategy, strategic positioning.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодӣ муаммои рақобатпазирӣ мақоми марказии сиёсати иқтисодии мамлакатро ба худ касб менамояд.

Муҳайё намудани фазои рақобати комил нисбат ба рақиб яке аз самтҳои стратегии фаъолияти давлат ва мақомотҳои он дар доираи таъмини рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ ба шумор меравад [1]. Дар ин раванд баланд бардоштани рақобатпазирӣ ба ҳамаи зинаҳои

иқтисодӣ: маҳсулот (кор, хизматрасонӣ), корхона, соҳа, минтиқа, ва мамлакат дар маҷмӯъ дахл дошта, аҳамияти махсусро дар ин самт рақобатпазирии корхона дар бар мегирад.

Муносибатҳои рақобатӣ дар ҳамаи зинаҳои хоҷагидорӣ ҳамчун сатҳи фардӣ (шахсият), мезосатҳ, микросатҳ ва макросатҳ ба назар расида, омилҳои муассир ба рақобатпазирии корхона ба ду гурӯҳи бузург яъне дохилӣ ва берунӣ ҷудо карда мешавад.

Новобаста аз шумораи зиёди омилҳои таъсирпазир ба рақобатпазирии корхона қобилияти истеҳсолии маҳсулоти рақобатпазир ва ба бозор пешниҳод намудани он нақши калидиро иҷро менамояд.

Дар луғати истилоҳи иқтисодӣ “рақобатпазирӣ – хусусияти мол ва хизматрасонии субъекти муносибати бозорист, ки дар баробари дигар иштирокчиёни моносибати бозории мол ва хизматрасонии ба ҳамдигар монандро пешниҳодкунанда сабақат карда метавонад ” аз мафҳуми зикршуда баробарӣ ба дигар субъектҳои пешниҳодкунандаи маҳсулоти (мол, хизмат) баҳаммонанд маънои пешниҳоди маҳсулоти беҳтарро нисбати субъекти дигар ба худ касб менамояд. Дар ин ҳангом рақобатпазирии субъектҳои бозори молу хизмат ва рақобатпазирии субъектҳои бозорро ҷудо намудан мумкин мебошад.

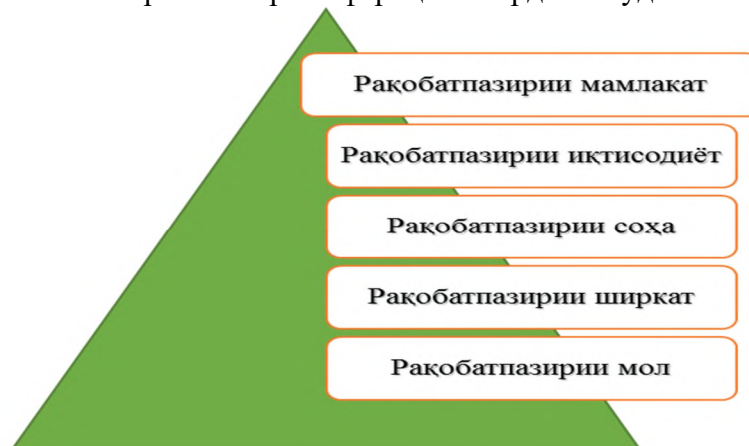
Мавриди зикр аст, ки ба он дар мадди аввал харидор ва фурӯшандагонӣ мол, кор ва хизматрасонӣ дохил гардида, сониян таъминкунандагонӣ ашёи хом ва маводҳои зарурӣ барои пешбурди фаъолияти истеҳсолии корхонаю ташкилотҳо шомил мешаванд.

Муносибати ягонаи муайянкунии категорияи рақобатпазирӣ бо мазмуни иқтисодии он зич алоқаманд буда, ин нишондиҳанда бисёрсатҳа мебошад.

Солҳои охир дар бисёре аз сарчашмаҳои иқтисодӣ масоили нишондиҳандаи бисёрсатҳа будани рақобатпазирӣ ба таври возеҳ инъикос гардидааст. Ҳангоми омӯзиши рақобатпазирӣ муаллифони ин мафҳумро дар робита бо категорияҳои сатҳҳои гуногун аз ҷумлаи рақобатпазирии маҳсулот, рақобатпазирии корхона, рақобатпазирии соҳа, рақобатпазирии иқтисодиёт ва дар маҷмӯъ рақобатпазирии мамлакат мавриди истифода қарор медиҳанд.

Далели гуфтаҳои болоӣ аҳроми рақобатпазирии Философова Т.Г. ва Быкова В.А. буда, бо инъикоси аҳроми рақобат имкони равшантар дарк намудани сатҳҳои рақобатпазирӣ ва муносибати байни онҳо пайдо мегардад (расми 1).

Сатҳҳои, ки дар расми 1 нишон дода шудаанд, бо ҳам хеле зич алоқаманд мебошанд. Ҳар як сатҳе, ки дар аҳром мавқеи баландтар дорад ба сатҳҳои қаблӣ мустақиман вобаста мебошад. Фаъолияти корхона наметавонад рақобатпазир бошад, агар маҳсулот ва хизматрасониаш сифати хуб надошта бошад. Дар баробари ин, муносибати баръакс вучуд дорад ва дар он ифода меёбад, ки истеҳсол ва фурӯши молҳои рақобатпазир ва инчунин расонидани хизмат дар кишваре, ки барои пешбурди фаъолияти корхона шароит фароҳам оварда нашудааст ниҳоят душвор аст.

Расми 1. Аҳроми рақобатпазирӣ мутобиқи нишондоди Философова Т.Г. ва Быков В.А. [10].

Дар асоси гуфтаҳои боло хулоса намудан мумкин аст, ки рақобатпазирии сатҳҳои поёни омилҳои рақобатпазирии ҳамаи сатҳҳои боло мебошад. Дар баробари ин, зинаҳои болои шароити рақобатпазирии зинаҳои поёниро таъмин мекунад.

Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар – ин қобилияти пешбурди фаъолияти самаранок ва манфиатноки корхона дар муҳити рақобатноки бозор, бо пешниҳод намудани хизматрасониҳои мусофирбарии босифат новобаста аз омилҳои назоратшаванда ва берун аз назорат мебошад, ки омилҳои асосии муайянкунандаи он (дохилӣ ва берунӣ) дар расми зерин ифода гардидаанд (расми 2).

Расми 2. Таснифи омилҳои муайянкунандаи корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар [2,3,11].

Ба сифати нишондиҳандаҳои самаранокии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар бисёр ҳол нишондиҳандаҳо, аз қабili даромаднокӣ, ҳаҷми фурӯш (хизматрасонӣ) ва тағйироти онҳо (даромад аз фурӯш, даромад аз дороиҳо ва ғайра) истифода мешаванд [11].

Таҳлил ва баҳодиҳии дараҷаи рақобатпазирии корхонаҳо аз ҷумла корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар сурати мавҷуд будани усулҳои мувофиқи баҳодиҳии объективӣ имконпазир мегардад ва дар натиҷаи омӯзиши равишу усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳо чараёни баҳодиҳӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои миқдорӣ, сифатӣ ва тавсифоти амалӣ карда мешавад (расми 3).

Расми 3. Таснифи усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирӣ [2, 11]

Ба унсурҳои таркибии усулҳои миқдорӣ ин услубҳои риёзӣ, оморӣ, рейтингӣ ва комплексӣ дохил мешаванд.

Усулҳои миқдорӣ - усулро номбар намудан мумкин аст, ки он ҳамчун амалиёти ченкунӣ ва андозагирӣ дар тадқиқотҳои иқтисодӣ истифода мегардад. Арзишҳо ва бузургҳои ченшуда маъмулан бо рақамҳо инъикос карда мешаванд[5, С. 97].

Ба усулҳои болозикр усулҳои математикӣ, оморӣ рейтингӣ ва комплексӣ дохил мешаванд:

Усулҳои математикӣ - бо худ ҳалли математикии ин ё он зухуроти иқтисодию иҷтимоиро дар бар мегиранд, ки хосияти ҳисоббарории мантиқро дошта, аз рӯи маълумоти миқдорӣ иҷро карда мешаванд.

Усулҳои оморӣ – усулҳоеанд, ки ҳамчун усулҳои илмӣ тавсиф ва омузиши ходисаҳои оммавӣ буда бо ифодаи миқдорӣ ифода мегарданд.

Усулҳои рейтингӣ – бо мақсади муайян намудани мавқеи корхона, ташкилот ва ин ё он соҳа дар дар намуди тасниф ва ё гурӯҳбандӣ амалӣ карда мешаванд.

Усулҳои комплексӣ – ин маҷмӯи расмиёти таҳлилӣ буда, имкон медиҳанд, ба фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона мувофиқи вазифаҳои мақсаднок ҳамчун як қисми асоснок барои амалиётӣ, тактикий ё характери стратегидошта баҳо дода шавад[3, С. 210].

Усулҳои сифатӣ. Ин усулҳое мебошанд, ки дар онҳо амалиёти ченкунии риёзӣ амалан истифода нашуда диққати асосӣ ба тавсифи шифохӣ, тафсир ва тавзеҳи хосиятҳои объекти иқтисодии омӯхташаванда нигаронида шудааст[8, С.312].

Усулҳои матритсавӣ тариқи амсиласозии вазъият дар асоси таҳлили матритсавӣ ҳамчун тавассути SWOT - таҳлил, матритсаи BCG, матритсаи «McKinzeу», матритсаи «Shell» матритсаи И. Ансофф, матритсаи стратегияи рақобати М. Портер, матритсаи А. Томпсон ва Ҷ. Стрикленд, матритсаи Хофер амалӣ карда мешаванд[2, С. 435].

Таҳлили графикӣ тариқи пешниҳоди маълумот дар шакли графикӣ ва таҳлилӣ амалӣ карда шуда, аз диаграммаи хаттӣ, гистограмма ва графикҳо иборат аст ба он бисёркунҷаи рақобатпазирӣ, радари рақобатпазирӣ ва усули “профилҳо” дохил мешаванд.

Усули таҳлили муқоисавӣ яке аз усулҳои маълумтарин ва бунёдии таҳлил буда нишондиҳандаро бо худ ва дигар нишондиҳандаҳо дар давраҳои гуногун тавассути муқоиса дар бар мегирад.

Ба усулҳои тавсифӣ бенчмаркинг LOTS-таҳлил, PIMS-таҳлил ва GAP-таҳлил дохил мешаванд[3,5].

Ҳангоми таҳлил ва омузиши равишҳо ва усулҳои муносири биходиҳои рақобатпазирӣ ба мо муайян гардид, ки услуби ягонаи муносири баходиҳои он вучуд надошта дар ҳар самти таҳқиқгардида усулу методикаҳои гуногун истифода гардидааст.

Мо усулҳо ва нишондиҳандаҳоро бо назардошти стратегияи устувории молиявӣ ва стратегияи мавқеъгирӣ гурӯҳбандӣ намудем, ки бо мақсади баходиҳои сатҳи рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар истифода намудани онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Усулҳои баходиҳои рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

Гуруҳи ниш-ҳо		Номгӯи нишондиҳандаҳо	Ало мат	Формула	Меъ ёр	Нишондиҳандаи ҳисоб	
						Сурат	Маҳраҷ
Стратегияи устувории молиявӣ							
Гуруҳи 1	1.1	Зариби бозоргирии пурра	3бп	$\left(\begin{array}{l} D \\ \bar{D} \end{array} \right) \frac{1}{2} * \frac{1}{3}$	≥ 1	Қисми дороиҳо	Қисми ўҳдадорӣҳо
	1.2	Зариби пардохтпазирӣ	3п	$\frac{D_f}{V_k} \frac{V_a}{3_i}$	$\geq 1.$	Дороиҳои ғайригардон+ воситаҳои асосӣ+захираҳо	Воситаҳои қарзӣ

	1.3	Зариби устувории молиявӣ		$\frac{C_x}{A_T} \bar{U}_D$		Сармояи худӣ +ӯҳдадориҳои дарозмуддат	Асёри таваозун
Гурӯҳи 2	2.1	Рентабелнокии корхона	R_K	$\frac{\Phi}{A_{\text{хиз}}} * 100$	≥ 1	Фоида	Арзиши хизматрасонӣ
	2.2	Рентабелнокии сармояи худӣ	R_{CX}	$\frac{\Phi}{C_x}$	≥ 1	Фоида	Сармояи худӣ
	2.2	Рентабелнокии фондҳо	R_F	$\frac{\Phi}{A_F}$	≥ 1	Фоида	Арзиши фондҳо
Гурӯҳи 3	3.1	Зариби гардиши дороиҳо	$Z_{ГД}$	$\frac{D_F}{AM_{AT}}$	≥ 1	Даромад аз фурӯш	Арзиши миёнаи асёри тавозун
	3.2	Зариби гардиши дороиҳои гардон	$Z_{ГДГ}$	$\frac{D}{A_{ДГ}}$	≥ 1	Даромад	Арзиши миёнаи дороиҳои гардон
	3.3	Зариби гардиши сармояи худӣ	$Z_{ГСХ}$	$\frac{D}{AM_{СХ}}$	≥ 1	Даромад	Арзиши миёнаи сармояи худӣ
Гурӯҳи 4	4.1	Ҳосилнокии меҳнат	X_M	$\frac{X_{\text{хиз}}}{B_{\text{вик}}}$	≥ 1	Ҳаҷми хизматрасонӣ	Вақти иҷроиши кор
	4.2	Зариби навсозии воситаҳои асосӣ	$Z_{НВА}$	$\frac{ABA_{\text{нав}}}{ABA_{\text{ох}}}$	≥ 1	Воситаҳои асосии воридшуда	Воситаҳои асосӣ дар охири сол
	4.3	Зариби иқтисодии инновационӣ	$Z_{ИИ}$	$\frac{X_{\text{ин}}}{\Phi_C}$	≥ 1	Хароҷот барои инноватсия	Фоидаи соф
Стратегияи мавқеъгирӣ							
Гурӯҳи 5	5.1	Индекси Ҳерфиндал-Ҳиршман	$I_{ХХ}$	$s^2 + s_2^2 + \dots + s_n^2$	$\frac{0,0}{1-0,25}$	Натиҷаи гурӯҳбандии корхонаҳо дар ин ё он минтақа	
	5.2	Индекси Холл-Тайдман	$I_{ХТ}$	$\frac{\sum_{i=1}^N R_i Y_i}{-}$	$=1$		
	5.3	Индекси Бэйн	I_B	$r \frac{\Phi_{\text{иК}}}{C_{X_K}}$		Фоидаи корхонаҳо	Сармояи худии корхонаҳо

Сарчашма: муаллиф таҳия намудааст дар асоси [1,2,3,11]

Баҳодиҳии вазъи молиявии корхона, самаранокии фаъолияти он, фаъолнокии корхона, баҳодиҳии илмию техникӣ, истехсолӣ ва меҳнати он ҷузъҳои таркибии стратегияи устувории молиявӣ буда, баҳодиҳии муҳити рақобат ва пешгӯии нишондиҳандаҳои муҳити рақобат аз ҷузъҳои стратегияи мавқеъгирӣ мебошанд.

Нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда барои муайян намудани натиҷаҳои ҳар як самти фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар истифода гардида дар маҷмӯъ сатҳи рақобатпазирии онҳоро тавсиф менамоянд.

Дар асоси нишондиҳандаҳои бандҳои 1 -ум то 4-уми ҷадвали 1 системаи иқтисодию математикии баҳодиҳии рақобатпазирии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ

мусофирбарро бо назардошти стратегияи устувории молиявӣ тарҳрезӣ намудем, ки он шакли зеринро мегирад:

$$P_{\text{кн}} = \begin{vmatrix} Z_{\text{бк}} + Z_{\text{пк}} + Z_{\text{ум}} \\ P_{\text{д}} + P_{\text{сх}} + P_{\text{ф}} \\ Z_{\text{дг}} + Z_{\text{дч}} + Z_{\text{сх}} \\ Z_{\text{хм}} + Z_{\text{на}} + Z_{\text{ии}} \end{vmatrix}$$

Бо истифода нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 ва системаи зикршуда баҳодиҳии вазъи молиявии корхона, баҳодиҳии самаранокии фаъолияти корхона, баҳодиҳии фаъолнокии корӣ, баҳодиҳии ҳолати илмию техникӣ ва нишондиҳандаҳои меҳнатии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбариро мегузаронем.

Мавриди зикр аст, ки натиҷаи бадастомада метавонад ҳамчун маҳаки баҳодиҳии ҳолати рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ вилояти Суғд маҳсуб гардад (ҷадвали 2).

Боиси қайд аст, ки дар вобастагӣ бо нишондиҳандаҳои омории вилояти Суғд дар соҳаи нақлиёт ва нишондиҳандаҳои муассисаи давлатии «Нақлиётӣ автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ» дар вилояти Суғд корхонаҳои дар ҷадвали зерин овардашуда ҳамчун корхонаҳои пешсаф оид ба интиқоли мусофирон маҳсуб меёбанд.

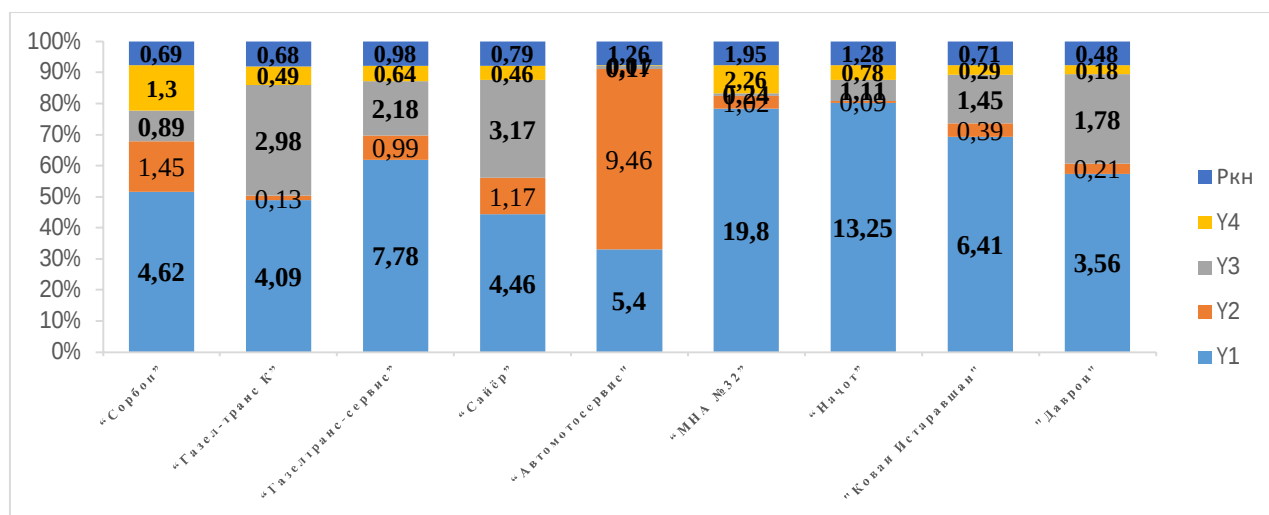
Ҷадвали 2 – Баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ автомобилӣ мусофирбарии пешсафи вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо / корхонаҳо	“Сорбон”	“Газел-транс К”	“Газел-транс-сервис”	“Сайёр”	“Автомато Сервис”	“МНА №32”	“Наҷот”	Коваи Истаравшан	Даврон	Ҷамъ
(X1 ₁)	0,95	1,10	1,77	0,89	2,22	6,57	4,65	1,24	0,63	1,41
(X1 ₂)	2,79	2,06	5,06	2,71	2,23	12,30	7,67	4,30	2,04	2,82
(X1 ₃)	0,89	0,93	0,94	0,86	0,95	0,93	0,93	0,88	0,89	0,91
Y ₁	4,62	4,09	7,78	4,46	5,40	19,80	13,25	6,41	3,56	1,71
(X2 ₁)	1,22	0,04	0,57	0,55	9,36	0,43	0,06	0,30	0,13	0,40
(X2 ₂)	0,11	0,04	0,18	0,31	0,05	0,19	0,01	0,04	0,05	0,09
(X2 ₃)	0,11	0,04	0,24	0,31	0,05	0,40	0,02	0,04	0,03	0,10
Y ₂	1,45	0,13	0,99	1,17	9,46	1,02	0,09	0,39	0,21	0,20
(X3 ₁)	0,14	0,58	0,42	0,55	0,03	0,06	0,20	0,15	0,23	0,29
(X3 ₂)	0,55	1,32	1,25	1,76	0,09	0,11	0,69	1,10	1,14	0,65
(X3 ₃)	0,20	1,08	0,51	0,86	0,05	0,06	0,22	0,19	0,41	0,29
Y ₃	0,89	2,98	2,18	3,17	0,17	0,24	1,11	1,45	1,78	0,41
(X4 ₁)	0,89	0,44	0,55	0,37	0,00	2,25	0,69	0,21	0,16	0,29
(X4 ₂)	0,009	0,009	0,008	0,002	0,009	0,007	0,004	0,002	0,002	0,007
(X4 ₃)	0,40	0,04	0,08	0,09	0,00	0,00	0,08	0,08	0,01	0,14
Y ₄	1,30	0,49	0,64	0,46	0,01	2,26	0,78	0,29	0,18	0,14
R _{кн}	0,69	0,68	0,98	0,79	1,26	1,95	1,28	0,71	0,48	0,61

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиётӣ автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд нишон медиҳад, ки ҳолати воқеии кунунии рақобатпазирии онҳо баҳо дода шавад. Ҳамин тавр аз мавқеи вазъи молиявӣ корхонаҳои интиҳобшуда нишондиҳандаи баландтарро касб намуда, мавқеи самаранокӣ, фаъолнокӣ ва вазъи илмию техникӣ инчунин меҳнатии онҳо аз

меъёри гузошташуда пасттар мебошад. Дар маҷмӯъ вазъи рақобатпазирии соҳа бо назардошти маълумотҳои корхонаҳои интихобгардида дар сатҳи паст яъне $0,61 < 1$ қарор дорад. Намуди диаграммавии нишондиҳандаҳои зикршуда чунин аст (диаграммаи 1)

Диаграммаи 1 – Вазъи кунунии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ масофирбарӣ пешсафи вилояти Суғд

Ҳамин тариқ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳолати кунунии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарӣ вилояти Суғд рақобатпазирии сатҳи миёнаро доро буда барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии онҳо омилҳои таъсирунаанда ба фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар муайян карда шуда барои беҳбуд намудани фаъолият чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

АДАБИЁТ

1. Амонов С. С. Баъзе масъалаҳои рушди назарияи рақобат ва рақобатпазирӣ. Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики // Сборник материалов VIII-ой международной научно-практической конференции: под общей редакцией д.э.н., профессора Факерова Х.Н. и д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: «ТГУК», 2020. – с. 259-261.
2. Амонов С.С. Таҳлили омилҳои ба рақобатпазирӣ иқтисодиёти миллий таъсиррасон // Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики // Сборник материалов шестой международной научно-практической конференции: под общ. ред. Факерова Х.Н., Раджабова Р.К. – Душанбе: «ТГУК», 2018. – с. 92-94
3. Баротов Ҳ.А. Оценка конкурентоспособности пассажирских автотранспортных предпринимательских структур / Баротов Ҳ.А. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции № 2 (36). Серия экономических наук. Душанбе: ТТУ, 2021. с. 67
4. Берднюкова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Учебник. – М.: Инфра-М., 2010. – 536 с.
5. Ефимова О.В. Финансовый анализ. / О. В. Ефимова. – 2-е изд. – М.: Бухгалтерский учет, 2001. – 319 с.
6. И.А. Матюшкина, И.В. Титов, Методы оценки конкурентоспособности автотранспортных организаций // Научный журнал «Экономика. Социология. Право», 2020, №1(17), с. 28-33
7. Криворученко В.К. О количественных методах в исторических исследованиях // Знание. Понимание. Умение. 2009. № 2. С. 96–105.

8. Омори солонаи вилояти Суғд: маҷмӯаи оморӣ // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, Хучанд - 2024. – 431 с.
9. Орехов А.М. Методы экономических исследований. М.: ИНФРА-М, 2009. 392 с.
10. Филоsofoва Т.Г., Быков В.А. Конкуренция. Инновации. Конкурентоспособность: учеб. пособие/ Т.Г. Филоsoфа. – 3-е изд. – М.: ЮНИТИ, 2012. – 295 с.
11. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в республике таджикистан (теория, методология, практика): диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук – Душанбе, 2016–с. 124.

УДК 339

Ҳамдамзода Х. А.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАТБИҚИ КОНСЕПСИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР БАҲШИ КИШОВАРЗӢ

Мақолаи мазкур ба тадқиқи таҷрибаи хориҷӣ дар татбиқи концепсияи воридотивазкунӣ дар баҳши кишоварзӣ баҳшида шудааст. Муаллиф стратегияи воридотивазкуниро ҳамчун роҳи кам кардани вобастагии иқтисодӣ аз маҳсулоти хориҷӣ ва ташвиқи истеҳсоли дохилӣ баррасӣ мекунад. Мақола таҷрибаҳои гуногуни кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ, аз қабili ИМА, Чин, Ҳиндустон, Аргентина ва Испанияро дар татбиқи ин стратегия омӯхта, нақши ҳукуматҳо, ташкilotҳои ғайридавлатӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣро дар рушди ин соҳа таъкид мекунад. Ҳамчунин, мақола ба тамоюлҳои нави кишоварзӣ, аз қабili истифодаи технологияҳои нав, ташаққули занҷири арзишӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҳифзи муҳити зист таваҷҷуҳ менамояд. Мақола нишон медиҳад, ки барои татбиқи муваффақи стратегияи воридотивазкунӣ, зарур аст ки механизмҳои танзими муосир, дастгирии молиявӣ ва ҳамкориҳои байни ҳукумат ва ширкатҳои хусусӣ бо ҳам алоқаманд бошанд. Ин равандро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва кам кардани вобастагии кишвар аз маҳсулоти хориҷӣ аҳамияти калон доранд.

Калидвожаҳо: воридотивазкунӣ, стратегияи иқтисодӣ, ташвиқи истеҳсолоти дохилӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, технологияҳои нав дар кишоварзӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, кишоварзии шартномавӣ, тамоюлҳои нави кишоварзӣ

Ҳамдамзода Х. А.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ СЕКТОРЕ

Данная статья посвящена исследованию зарубежного опыта реализации концепции импортозамещения в сельскохозяйственном секторе. Автор рассматривает стратегию импортозамещения как способ снижения зависимости экономики от иностранной продукции и стимулирования внутреннего производства. В статье исследуется различный опыт развитых и развивающихся стран, таких как США, Китай, Индия, Аргентина и Испания, в реализации этой стратегии, подчеркивается роль правительств, НПО и международного сотрудничества в развитии отрасли. Также в статье уделяется внимание новым тенденциям в сельском хозяйстве, таким как использование новых технологий, формирование цепочки создания стоимости, обеспечение продовольственной безопасности и защита окружающей среды. В статье указывается, что для успешной реализации стратегии импортозамещения необходимо

интегрировать современные механизмы регулирования, финансовую поддержку и взаимодействие между правительством и частными компаниями. Эти процессы имеют большое значение для обеспечения устойчивого экономического роста, повышения уровня жизни населения и снижения зависимости страны от иностранных товаров.

Ключевые слова: импортозамещение, экономическая стратегия, стимулирование внутреннего производства, обеспечение продовольственной безопасности, новые технологии в сельском хозяйстве, международное сотрудничество, контрактное сельское хозяйство, новые тенденции в сельском хозяйстве

Hamdamzoda Kh. A.

FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING THE CONCEPT OF IMPORT SUBSTITUTION IN THE AGRICULTURAL SECTOR

This article is devoted to the study of foreign experience in the implementation of the concept of import substitution in the agricultural sector. The author considers the import substitution strategy as a way to reduce the economy's dependence on foreign products and stimulate domestic production. The article explores the different experiences of developed and developing countries such as the USA, China, India, Argentina and Spain in the implementation of this strategy, emphasizing the role of governments, NGOs and international cooperation in the development of the industry. The article also focuses on new trends in agriculture, such as the use of new technologies, the formation of a value chain, ensuring food security and environmental protection. The article points out that for the successful implementation of the import substitution strategy, it is necessary to integrate modern regulatory mechanisms, financial support and interaction between the government and private companies. These processes are of great importance for ensuring sustainable economic growth, improving the standard of living of the population and reducing the country's dependence on foreign goods.

Keywords: import substitution, economic strategy, stimulating domestic production, ensuring food security, new technologies in agriculture, international cooperation, contract agriculture, new trends in agriculture

Ивазкунии воридот стратегияи иқтисодист, ки ғояи асосии он иваз кардани молҳо ва хидматҳои воридотӣ ба молҳои ватанӣ бо мақсади дастгирии иқтисоди миллӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз таъминоти хориҷӣ мебошад. Ин равиш рушди саноати дохилӣ, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои дар бар мегирад, ки метавонанд молҳои воридотиро иваз кунанд. Нақши бахши кишоварзӣ аз нуқтаи назари истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои корӣ ва амнияти озуқаворӣ кишварҳои ҷаҳонро водор сохт, ки ин бахшро бо роҳҳои гуногун дастгирӣ кунанд. Ҳавасмандии асосӣ барои дастгирии сиёсат дар бахши кишоварзӣ рушд ва рушди иқтисодӣ, дастгирии шуғл, нигоҳдории истеҳсолоти дохилӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз омилҳои беруна ва коҳиши камбизоатӣ барои ноил шудан ба шароити муносиби зиндагӣ мебошад. Қабули сиёсат ва барномаҳои дуруст дар ин самт имкон медиҳад, ки миқдор ва сифати маҳсулот афзоиш ёбад, содирот зиёд карда шавад ва барои рақобат шароит фароҳам оварда шавад ва дар ниҳоят тавозуни тичорӣ кишвар бехтар карда шавад. Ҳукуматҳои кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ барои ҳалли мушкилот ва ноил шудан ба ҳадафҳои гуногун ба фаъолияти бозорҳои кишоварзӣ дахлат мекунанд. Ин дахлатро баъзан сиёсати кишоварзӣ меноманд. Сиёсати дастгирӣ дар муддати кӯтоҳ таъсири манфӣ мерасонад ва дар дарозмуддат ба ҳосилнокии ҳамаи омилҳои истеҳсолот таъсири мусбат мерасонад.

Аз тарафи дигар усулҳои идоракунии соҳаи кишоварзӣ ва технологияи паравриши зироатҳо ва чорво мунтазам такмил ёбанд. Айни ҳол дар кишварҳои пешрафта инқилоти илмӣ дар бахши кишоварзӣ ҷараён дорад. Ҳоло дар соҳаи кишоварзӣ тағиребии наслҳо ба амал омада истодааст. Насли ҷавони деҳқонон ҷои падару модари худро мегиранд ва масъулияти роҳбарии хочагӣ ба зиммаи ин насли ҷавон вогузор мешавад [8].

Насли нави деҳқонон кӯшиш мекунад, ки нисбат ба волидонашон усулҳои бехтареро истифода баранд, то даромади худро аз хоҷагӣ афзоиш диҳанд ва онҳо ба асбобҳои нав, аз қабili Интернет, смартфонҳо ва таҷҳизоти нави кишоварзӣ назар мекунад. Шояд гуфтан мумкин аст, ки равишҳои анъанавии кишоварзӣ барои ҳалли бисер мушкилоти истеҳсолоти муосири кишоварзӣ ва боғдорӣ кофӣ нестанд ва дар бисер масъалаҳои истеҳсоли бояд усулҳои нави истеҳсолоти ба дониш асосёфта истифода шаванд. Имрӯз рушди дониш дар бахши кишоварзии ҷаҳонӣ инқилоби агросаноатӣ номида мешавад. Яке аз ширкатҳое, ки дар солҳои охир дар истифодаи технологияҳои нав дар бахши кишоварзӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст овардаанд Агристи мебошад, ки ҷоизаҳои зиёде, аз ҷумла ҷоизаи бехтарин ширкати Хорватияро ба даст овардааст. Ширкат яке аз пешравони инқилоби ҷаҳонии технологияи кишоварзӣ ҳисобида мешавад, зеро он тавонист дар байни деҳқонони саросари ҷаҳон эътирофи васеъ пайдо кунад ва платформаи оптималии идоракунии хоҷагӣҳоро дар асоси дониши пешқадами идоракунии кишоварзӣ ва инчунин таҷрибаи воқеии деҳқонон таъмин кунад. Ҳоло даҳҳо ҳазор деҳқонон дар саросари ҷаҳон таҷрибаи ин ширкати онро дар зиёда аз 120 кишвар барои баланд бардоштани миқдор ва сифати маҳсулоти худ истифода бурданд.

Насли нави деҳқонон медонанд, ки кишоварзӣ тиҷорат аст ва аз ин рӯ онҳо кӯшиш мекунад, ки нисбат ба волидонашон усулҳои бехтареро истифода баранд, то даромади худро аз хоҷагӣ афзоиш диҳанд ва ҳангоми баррасии асбобҳои нав ба монанди Интернет, смартфонҳо ва таҷҳизоти нави кишоварзӣ ба истифодаи самараноки он дар кишоварзӣ тамаркуз менамоянд. Ин тағйирёбии наслҳо ба технологҳо ва идеологҳо имкон медиҳад, ки ғояҳои худро амалӣ кунанд. Дар асл, насли нави ноутбукҳо, смартфонҳо ва иттилооти мултимедиявиро истифода мебаранд ва ба ҷорӣ намудани таҷҳизоти кишоварзӣ насли нави ошкоро муносибат мекунад. Барои муваффақ шудан ба идея дар бозори кишоварзӣ ғояҳои технологиро ба назар гирифтани лозим аст. Илова бар ин, хусусияти соҳаи кишоварзӣ ва вобастагии он аз деҳқонон аҳамияти калон дорад. Ҳамин тариқ, қадами аввал дар пешниҳоди ғоя муайян кардани талаботи бозор ба маҳсулоти додашуда мебошад. Аммо бояд қайд кард, ки дар аксари ҳолатҳо деҳқонони анъанавӣ мебошанд ва ҳатто агар идеяи олии ниёзҳои онҳоро қонеъ карда тавонад, қабули он бояд аз ҷониби ин гурӯҳҳо арзёбӣ карда шавад. Агар AgriVi даҳ сол пеш ба деҳқонон муаррифӣ мешуд, эҳтимол он ба зудӣ ноком мешуд, зеро, яқин, смартфонҳо дар байни деҳқонон ҷаҳон маъмул набуданд, дуҷум, насли ҷавони муосир ҳанӯз дар ферма кор намекард ё ба даҳлати роҳбарият дучор намешуд ва сеюм, платформаи қабули ин маҳсулот омода набуд. Ин як экосистемаи пурқувват ва ба дониш асосёфтаре дар соҳаи кишоварзӣ талаб мекунад, ки имкон медиҳад ғояҳои махсус дар ин соҳа барои ноил шудан дар соҳаи кишоварзӣ ба кор гирифта шаванд [5].

Бо таваҷҷуҳ ба ин метавон гуфт, ки воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ бештар аз инкишофи илм ва технология дар ин соҳа вобаста мебошад. Дар баробари ин, ивазкунии воридот ҳам манфиатҳои эҳтимолӣ ва ҳам хатарҳо дорад. Дар байни афзалиятҳо ҳавасмандгардонии истеҳсолоти дохилиро, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши рақобат дар бозори дохилӣ, ки ба баланд бардоштани сифати маҳсулот мусоидат мекунад, метавон қайд кард. Хавфҳои асосии ивазкунии воридот инҳоянд: имконияти ҷиғзи истеҳсолоти бесамар, хавфи болоравии нархҳо аз сабаби набудани рақобат, норасоии сармоягузорӣ барои рушди соҳаҳои ватанӣ, инчунин таҳдиди низоъҳои байналмилалӣ тиҷоратӣ. Намунаҳои зиёде татбиқи бомуваффақияти сиёсати воридотивазкунӣ дар кишварҳои гуногун мавҷуданд, ки дар расми зер хулоса мешаванд (расми 1).

Расми 1 Тамоюлҳои сиёсати воридотивазкунӣ дар ҷаҳони муосир

Дар ИМА фаъолияти сармоягузорию субъектҳои иқтисодиёт дар хоҷагии кишлоқ бо Қонунҳо "Дар бораи амнияти озуқаворӣ" (1985), "Дар бораи ҳифзи кишоварзӣ, таъмини озуқаворӣ ва савдо" (1990), "Дар бораи такмил ва ислоҳоти хоҷагии кишлоқ" (1996) "Дар бораи беҳатарию фермерон оид ба сармоягузорӣ ба рушди ҳудудҳои деҳот" ва ғайра танзим карда мешавад. Маҷмӯи заминаи мустақами дастгирии институционалии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ имкониятҳои васеъро барои истифодаи усулҳои гуногуни воситаҳои фаъолсозии раванди сармоягузорӣ фароҳам меорад.

С. М. Максимова қайд мекунад, ки ассигнованияҳои Бюҷети Федералӣ дар ИМА ба хоҷагии кишлоқ дар шакли пардохтҳои мустақими пулӣ, қарзҳои имтиёзнок, қарзҳои ройгон, пардохтҳои бебозгашт ҳама карда мешаванд. Ба деҳқонон таҳфифҳои андоз аз сармоягузорӣ дода мешаванд, пардохтҳо аз рӯи қарзҳо ба таъхир гузошта мешаванд ва ғайра. Системаи қарздиҳии давлатӣ дар кишвар тақрибан нисфи қарзҳои ба деҳқонон додашударо аз ҷониби ҳамаи бонкҳои тижоратӣ ва ширкатҳои суғуртавӣ ишғол мекунад. Маблағҳои молиявӣ тавассути барномаҳои сармоягузорию кафолатноки молиявӣ, ки ба бахши аграрӣ ғарбистода мешаванд, ҳама карда мешаванд" [6].

Ҳамзамон, дар ИМА маблағҳо ва имтиёзҳои назаррас ба амали визуалии фаъолияти инноватсионӣ тавассути ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ равона карда шудаанд. Масалан, дар иелоти Муттаҳида барои ширкатҳои навоар дар соҳаи кишоварзӣ имтиёзҳои махсуси сармоягузорӣ пешбинӣ шудаанд. Ҳар сол маблағҳои назаррас барои татбиқи лоиҳаҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ равона карда мешаванд. Хусусияти дастгирии давлатии кишоварзӣ ДАР ИМА маблағгузорию марҳилавӣ бо назардошти ноил шудан ба натиҷаҳои мушаххас мебошад, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии раванди истеҳсоли аҳамияти муҳим доранд. Тавре А.В. Буравлева ва А. А. Лысоченко қайд мекунад, ИМА қўшиш мекунад, ки дар ҳама марҳилаҳои истеҳсоли кишоварзӣ фаъолон навоарӣ кунад, ки ба кам кардани миқдори захираҳои истифодашуда, баланд бардоштани сифати истеҳсоли маҳсулот ва беҳтар кардани он имкон медиҳад. Ин сатҳи баланди афзоиши ҳосилнокии хоҷагҳои ИМА, сифати баланд ва нархи қобили қабули маҳсулот, самаранокӣ ва ҳосилнокии баланди меҳнатро дар соҳаи кишоварзӣ шарҳ медиҳад"[1, с. 52].

Чин дар даҳсолаҳои охир стратегияи ивазкунии воридотро дар соҳаҳои технологияи баланд ва саноати, ки ба кишвар имкон дод, ки ба яке аз иқтисодиёти пешрафтаи ҷаҳон табдил ёбад, қабул мекунад. Дастгирии давлат аз истеҳсолкунандагонии дохилӣ ва марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ, ки бо ҷалби фаъоли сармоягузорию хориҷӣ якҷоя карда шудаанд, ба афзоиши рақобатпазирӣ истеҳсолоти чин мусоидат карданд.

Ҳиндустон инчунин стратегияи ивазкунии воридотро, махсусан дар соҳаи кишоварзӣ ва дорусозӣ татбиқ мекунад. Ин стратегия барои фароҳам овардани заминаи пурқувват барои рушди ин соҳаҳо ва қўшиш додани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотӣ қўмак кард. Аргентина, дар навбати

худ, сиёсати ивазкунии воридотро дар миёнаи асри XX истифода бурд. Гарчанде ки дар муддати кӯтоҳ ин ба рушди босуръати тафаккури навоарӣ оварда расонд, дар дарозмуддат он мушкилоти чиддии иқтисодиёро дар робита бо нархҳои баланд, рақобати паст ва норасоии сармоягузориҳо ба вучуд овард. Инчунин бояд қайд кард, ки на ҳама кӯшишҳои татбиқи ивазкунии воридот муваффақ буданд. Баъзе кишварҳо, ба монанди Нигерия ва Венесуэла, ҳангоми кӯшиши иваз кардани воридот ба мушкилоти чиддии иқтисодӣ дучор шуданд. Дар ин ҳолатҳо, сабаби нокомӣ омодагии нокифояи инфрасохтор, дараҷаи баланди коррупсия, сатҳи пастии технологияи ва идоракунии нодурусти иқтисодиёт буд. Умуман тамоюлҳои асосии раванди воридотиазкуниро дар ҷаҳони муосир омукта истода, қайд намудан зарур аст, ки он печу хамҳои ба худ хосро доро мебошад, ки бояд ба таври системавӣ таҳлил карда шавад.

Бояд гуфт, ки дар аксари кишварҳои тараққиқарда ва рӯ ба инкишоф кишоварзии шартномавӣ боиси рушди босуръати бахши кишоварзӣ ва коҳиши хатарҳо дар самти амнияти озуқаворӣ гардид. Мутаносибан кишоварзии шартномавӣ яке аз самтҳои муҳимми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ гардидааст. Кишоварзии шартномавӣ дар айни замон талаботи муҳим барои бахши истеҳсоли кишоварзӣ мебошад. Олимон таърифҳои зиёди кишоварзии шартномавиро пешниҳод карданд, ки аз ҳамдигар ба таври муфасссал фарқ намеkunанд. Таърифи созмони ҷаҳонии озуқаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) чунин аст: “Кишоварзии Шартномавӣ системаи истеҳсоли дар кишоварзӣ мебошад; он тибқи созишномаи байни харидор ва деҳқон амалӣ карда мешавад ва шартҳои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар шартнома нишон дода шудаанд» Дар соҳаи кишоварзии шартномавӣ шаклҳои зиёди идоракунии мавҷуданд ва ҳамаи онҳо ба ин таъриф мувофиқат мекунанд. Коршиносони соҳаи кишоварзӣ шартномаҳоро аз рӯи маҳсулот, таъминоти захираҳо ва тарзи ҳамкории байни харидор ва деҳқон тасниф мекунанд [2].

Дар робита ба ин, таҳлили таҷрибаи кишварҳои мухталиф нишон медиҳад, ки татбиқи нақшаи шартномавии кишоварзӣ метавонад ба рушд ва шукуфоии бахши кишоварзӣ оварда расонад. Гарчанде ки кишоварзии шартномавӣ дар соҳаи иқтисоди кишоварзӣ чизи нав нест ва муддати тӯлонӣ дар кишварҳои гуногун татбиқ мешуд, оғози истифодаи васеътари он дар Иёлоти Муттаҳида ба соли 1950 рост меояд. Дар соли 1950, бо тағирот ва пешрафтҳо дар соҳаи технология ва афзоиши талабот ба идоракунии заминҳои кишоварзӣ, сармояи зарурӣ барои истеҳсоли иқтисодӣ афзоиш ёфт. Аммо аз сабаби набудани тағироти назаррас дар сифати зироат, нархҳо дар бозор боло нарафтанд. Дар натиҷа, деҳқон бо хароҷоти аз ҳад зиёди истеҳсолот рӯ ба рӯ шуда нархи баланди техника ва аз тарафи дигар, бозор афзоиши нархи маҳсулоти кишоварзиро боло бурд. Дар ин шароит, харидорон (саноати табдилдиҳӣ, ёрирасон ва бастабандӣ) тибқи шартнома ба кишоварзӣ машғул шуда, ду арзиши ҳаётан муҳимро ба вучуд оварданд. Арзиши аввал ин буд, ки онҳо тамоми маҳсулоти кишоварзиро пешакӣ харидорӣ мекарданд, дар асл онҳо хавфи маркетингии деҳқонро ба дӯш мегирифтанд ва як қисми фойдари аз ӯ мегирифтанд [12].

Арзиши дигар пешниҳоди хидматҳо ба деҳқонон ба монанди тухмҳо, ниҳолҳо, заҳрҳо, нуриҳо, дониш ва таҷҳизоти механикӣ буд. Пешниҳоди гуфтаҳои боло барои харидор аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид аст, зеро онҳо бо шумораи зиёди деҳқонон ҳамкорӣ мекунанд ва аз ин рӯ метавонанд ин молҳо ва хидматҳоро арзонтар пешниҳод кунанд. Бо эҷоди ин ду арзиш, деҳқонон одатан ба кишоварзии шартномавӣ гузаштанд ва афзоиши кишоварзии шартномавӣ дар Иёлоти Муттаҳида суръат гирифт.

Дар Италия, кишоварзии шартномавӣ ҳамчун воситаи оптимизатсияи занҷири таъминот истифода мешавад. Таҳқиқоти ҳаматарафи соли 2022, ки ба занҷири таъминоти гандум барои корхонаҳои макарон бахшида шудааст, нишон дод, ки кишоварзии шартномавӣ ба деҳқонони итолиёвӣ кӯмак кард, ки ниёзҳои пинҳонии бозорро беҳтар ва зудтар дарк кунанд ва инчунин бо тоҷирон ҳамчун таъминкунанда кор кунанд ва ба ин васила ба бартариҳои рақобатӣ ноил шаванд, ки ба тарафҳои шартномавӣ манфиати тарафайн овардааст.

Натиҷаҳои ин тадқиқот нишон доданд, ки даромади хоҷагҳои калон ва ҳамгироишуда нисбат ба хоҷагҳои хурд хеле баландтар аст. Гарчанде ки корхонаҳои кишоварзии тарафи шартномавӣ ба деҳқонони ҳарду намуд (соҳибони қитъаҳои ҳамгироишуда ва соҳибони қитъаҳои хурди замин) ҳангоми кишт ва ҷамъоварӣ (ба монанди қарз, машварати техникӣ, харид бо нархи

кафолатнок, суғурта) хидматҳои шабеҳ пешниҳод мекарданд, заминдорони хурд аксар вақт соҳибони корхонаҳои тарафи дигари шартномавиро ноумед мекарданд. Азбаски онҳо ҳаҷми маҳсулотро, ки ба онҳо нигаронида шуда буданд, таъмин карда натавонистанд, бисере аз соҳибони корхонаҳои саноатӣ бо заминдорони калон ё миёна шартнома бастанро афзалтар медонанд. Мутаассифона, чораҳои дастгирии давлатӣ низ дар ҳавасманд кардани деҳқонони хурд барои бастан шартномаҳои кишоварзӣ бесамар буданд.

Натиҷаҳои тадқиқот ҳамчунин нишон медиҳанд, ки байни дараҷаи вобастагии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз субсидияҳо ва ҳаҷми истеҳсолот дар бозори ноҳиявӣ робитаи баръакс вучуд дорад. Ин маънои онро дорад, ки деҳқононе, ки камтар субсидия карда мешаванд, маҳсулоти он беҳтар ва бозор бештар талаб карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки субсидияҳо, ки ҳукумати италия ба деҳқонон дар асоси сиёсати дастгирии ҳамачонибаи кишоварзии чомеаи Аврупо (САР) медиҳад, ба деҳқонон таъсири баръакс доранд. Зеро деҳқононе, ки субсидия мегиранд, бартарӣ медиҳанд, ки ҳосили худро ба бозори истеъмолӣ бо хатсайрҳои дарозтар расонанд.

Аммо соҳибони хоҷагиҳои ҳамгирошуда ҳосили худро мустақиман ба соҳибони корхонаҳои такрорӣ мефурӯшанд, ки ин деҳқононро аз хавфҳои бозор ва устувории даромад суғурта мекунад, аз ин рӯ онҳо ба сифати ҳосили худ диққати бештар медиҳанд. Тибқи таҳқиқот, омӯзиши маркетинги деҳқонон метавонад иштироки онҳоро дар кишоварзии шартномавӣ ба таври назаррас васеъ кунад, аммо синну сол ва таҷрибаи деҳқонон таъсири зиёд дорад. Гайр аз он, манфиатҳои тарафайн ва бандҳои шартномаи марбут ба истеҳсолот бояд содда карда шаванд, то деҳқонон аз мушкилоти ҳуқуқӣ азоб накашанд [4].

Кишоварзии шартномавӣ дар Олмон низ бомаром инкишоф ёфта истодааст. Таҷрибаи ширкати "Okaf commercial vegetables", ки меваю сабзавоти тару тоза ё яхкардашударо ба бозор интиқол медиҳад, нишон медиҳад, ки кишоварзии шартномавӣ танҳо Ҳангоми бастан шартномаҳо бо деҳқонони муайян, ки стандартҳои марбут ба ISO 9001:2000-ро риоя мекунанд, қобили зикр аст. Ширкат мақсад дорад, ки маҳсулоти органикӣ истеҳсол кунад, ки бо риояи қоидаҳои дахлдор аз марҳилаи кишт сар карда истеҳсол карда шаванд. Ширкат танҳо бо деҳқононе ҳамкорӣ мекунад, ки хоҷагиҳои онҳо ба стандартҳо ва нишондиҳандаҳои Дар Директиваи чомеаи иқтисодии Аврупо № 834.2007 (дар бораи тамғагузории маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ) овардашуда мувофиқат мекунанд. Ширкат ба деҳқонон таҷҳизоти кишт, нигоҳдорӣ, дарав, ҷобаҷогузорӣ ва бастабандӣ медиҳад [15].

Дар давоми мавсими истеҳсоли, ширкат ба деҳқонон хидматҳои машваратӣ ва техникӣ мерасонад ва ҳамзамон риояи ҳама стандартҳои истеҳсоли органикиро дар ҳама марҳилаҳо назорат мекунад. Маҳсулоти асосии ширкат сабзӣ, лимӯ, гулкарам, асал, лӯбиеи сабз ва картошка мебошанд ва бозори мақсадноки ин маҳсулот аксар вақт соҳибони корхонаҳои ҳӯрокворӣ барои аҳолии муайян, аз қабилҳои ғизоӣ кӯдакон, истеҳсоли афшураҳо ва консерваторӣ дар саросари Аврупо мебошанд. Аксари ин муштариён пеш аз имзои шартнома намунаҳои маҳсулотро барои сифат бодикқат тафтиш мекунанд ва сипас худи шартномаро имзо мекунанд.

Дар айни замон, "Okaf commercial vegetables" як ширкати махсуси модарӣ мебошад, ки аз як тараф манфиатҳои деҳқононро тавассути роҳнамоии истеҳсоли онҳо тибқи дастури Иттиҳоди иқтисодии Аврупо № 834.2007 Ҳимоя мекунад ва аз тарафи дигар, ба интизориҳои истеъмолкунандагон дар бозорҳои байналмилалӣ оид ба истеҳсолот мувофиқи стандартҳои экологӣ ҷавобгӯ буда, назорати сифати маҳсулот тавассути татбиқи системаи пайгирии нуқтаҳои муҳим амалӣ карда мешавад. Ин системаи муттасил ва ҳамачонибаи назорати сифат на танҳо ба кишоварзии шартномавӣ, балки ба истеҳсоли маҳсулоти яхкардашуда ва тамоми занҷири логистикӣ, аз ҷумла нақлиёт низ дахл дорад [15].

Таҷрибаи Индонезия дар истеҳсоли гӯшти парранда дар солҳои 2018 нишон медиҳад, ки тағирёбии нархи гӯшти парранда ҳамчун маҳсулоти муҳиме, ки ниёзҳои чомеаи Индонезияро ба гӯшти сафедаи ҳайвонот таъмин мекунад, ҳам ба истеҳсолкунанда ва ҳам ба истеъмолкунанда зарари калон мерасонад. Бо ин мақсад, тадқиқот дар байни паррандапарварон дар Минтақаи Ҷумбер-Ридженс гузаронида шуд, ки натиҷаҳои он ба ду нуқтаи асосӣ рост меояд: якум, талафоти деҳқононе, ки барои парвариш ва фурӯши парранда шартнома бастаанд, нисбат ба

деҳқононе, ки ба парвариш ва фурӯши маҳсулоти худ мустақилона шурӯъ кардаанд, 39 Ҷоиз камтар аст. Дуюм, беҳтарин модели шартномавии кишоварзӣ барои паррандапарварӣ шартномаест, ки ба истеҳсолот асос ёфтааст [3].

Тадқиқоти Шӯрои маркетингии маҳсулоти кишоварзии Ботсвана (ВАМВ) нишон дод, ки дар доираи лоиҳаи "Кишоварзии шартномавӣ" дар мавсими ҷамъоварии биринҷ, вақте ки нархи зироат паст мешавад, 100% даромад ба деҳқононе, ки тибқи шартнома ба парвариши биринҷ шурӯъ кардаанд, кафолат дода мешавад. Дар натиҷа, деҳқонон имконият доранд, ки маблағгузорию заруриро пешбинӣ кунанд ва ҳосили ояндаи худро ба нақша гиранд. Аз ин рӯ, ВАМВ ба ҳамаи деҳқононе, ки метавонанд ҳар сол ҳадди аққал 200 ҳалтаи 50 кг маҳсулоти номбаршударо истеҳсол кунанд, тавассути бастанӣ шартномаҳо бо назардошти ҳуқуқи тарафҳо, пешниҳоди хидматҳои зарурӣ ҳангоми кишт, ҷамъоварӣ ва фурӯш дастгирии зарурӣ расонид мешавад [17].

Дар Тоҷикистон то ҳол чунин шакли шартномаҳо, ки манфиати деҳқононро ҳимоят намояд, коркард нашудаанд. Масалан, дар бозори истеҳсоли гушт ва шир вазъият хеле мураккаб боқӣ мемонад. Хароҷоти нисбатан баланди истеҳсоли шир ва нархҳои пасти маҳсулоти шириро ба назар гирифта, аз истеҳсолкунандагон ва сохторҳои салоҳиятдори бахши аграрӣ коркарди барномаҳо оид ба паст намудани арзиши аслии истеҳсоли шир талаб карда мешавад. Барои ин омӯзиши пурраи сохтори технологияи истеҳсоли ин маҳсулот зарур мебошад, ки дар кам кардани хароҷотҳо самараро микӯс метавонад нақши муҳим бозад [11].

Дар натиҷаи баррасии масъала зарур аст, ки ба чунин саволҳо посух дод: "Оё метавон дар ин соҳа аз ҳисоби самараро микӯс ба сарфа ноил гашт, бо ибораи дигар, оё метавон аз ҳисоби афзоиши истеҳсол арзиши аслии маҳсулоти истеҳсол кардашавандаро коҳиш дод? Ҳассосияти нархии дархост ба захираҳои истеҳсолот ва имконияти бо дигар захираҳо иваз намудани онҳо чӣ гуна аст? Оё натиҷаҳои дар раванди омезиши масъала ба даст овардашуда метавонанд аз тарафи таҳиягарони барномаҳо ва истеҳсолкунандагон қабул намудани қарорҳои амалкунанда оид ба баландбардории самаранокии ҳамин соҳа мусоидат намоянд?"

Агар сохтори истеҳсолии соҳа, ки дар он корхонаҳои ҳаҷмашон ё сатҳи истеҳсолоташон якхела дорои хароҷоти камтарин ба як воҳиди маҳсулот бошанд ва корхонаҳои иқтидорашон нисбат ба гурӯҳи якум камтар ё зиёдтар ба як воҳиди маҳсулот бештар харҷ карда бошанд, ба назар гирифта шавад, он гоҳ ин соҳа, қачхаттаи U-шакли хароҷоти миёнаи дарозмӯҳлатро хоҳад дошт. Мавҷудияти қачхаттаи чунин шакл маънои онро дорад, ки корхонаҳои гуруҳи дуюм, иқтидор ва ё микӯси истеҳсолотро тағйир дода ва онро бо гурӯҳи якум ба мутобиқат оварда, метавонанд хароҷоти истеҳсолотро ба як воҳиди маҳсулот коҳиш диҳанд ва рақобатпазирии худро дар бозор баланд бардоранд. Барои муайян намудани сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ то ҳоло дар кишвар ва дар хориҷа таҳқиқотҳои гуногун гузаронида шуда буданд. Дар раванди таҳқиқи ин масъала аз тарафи мо таҷрибаи як қатор олимоне омӯхта шуд, ки функсияи транслогарифмии хароҷот ва омили бурриши кӯндалангро бо усули муодилаи такроршавандаи зоҳирановобаста (ISUR "IterativeSeeminglyUnrelatedRegression") арзёбишуда дар чунин соҳаҳо, ба монанди шоліпарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯрпарварӣ, истифода мекарданд. Дар ҳамаи мисолҳои баррасишуда бо тағйирёбии нархҳо ба захираҳои имконияти маҳдуди ҳойивазнамоии техологӣ дар байни захираҳои мавҷуд аст. Хароҷоти истеҳсолот зимни зиёдшавии андозаи майдонҳои хоҷагии кишлоқ коҳиш меёбад, даромаднокии бошад, аз ҳисоби микӯс меафзояд [13].

Тадқиқоти кишоварзӣ, ки дар Ҳиндустон дар соли 2018 тибқи шартнома гузаронида шуд, нишон дод, ки парвариши Алоэ дар доираи кишоварзии шартномавӣ ҳам ҳосилнокии баланд (25-20 тонна аз як гектар) медиҳад ва ҳам ба ин васила даромади деҳқонон афзоиш меёбад ва ҳам аз ҳисоби назорати сифат ба саноати дорусозӣ ва хӯроквории кишвар Ҷоизаи калон меорад. Дар Ҳиндустон корпорасияи PepsiCo яке аз аввалинҳост, ки дар хоҷагии кишлоқ тибқи шартнома кор мекунад. Соли 1997 ширкат дар Иёлати Панҷоб корхонаи коркарди помидорро кушод ва барои кафолати сифати маҳсулоти худ бо деҳқонони маҳаллӣ барои таъмини навъҳои зарурии ҷошнии помидор (кетчуп) шартнома баст. Албатта, мо инчунин ба оқибатҳои манфии сатҳи зиндагии деҳқонон дучор меоем, ба монанди тадқиқоти ба наздикӣ нашршудаи муҳаққиқони

Департаменти кишоварзии Донишгоҳи Алабама, ки бо муҳаққиқони факултаи кишоварзии донишгоҳи Миллии Бенин ва инчунин факултаи иқтисодии Донишгоҳи Алабама таҳқиқоти муштарак анҷом додаанд. Дар соли 2020, мактаби антропологияи Донишгоҳи Котонос усули ассимилятсияи тамоюлҳо (PSM) ва параметри якҷояи таъхирро барои омӯхтани таъсири иштироки биринчпарварон дар кишоварзии шартномавӣ истифода бурд, ки ҳама натиҷаи баръакс дод, зеро баъд аз ҷамъовари ҳосил аксари деҳқонон аз ширкатҳои мазкур қарздор шуданд. Натиҷаҳои ин тадқиқот нишон медиҳанд, ки агар даромади деҳқонони хурд танҳо аз парвариши як зироат вобаста бошад (дар ин тадқиқот биринч), пас кишоварзии шартномавӣ даромади хонаводаҳоро 1% коҳиш медиҳад ва амнияти озуқавориро (миқдор ва сифат) 60,64% коҳиш медиҳад; аз ин рӯ, кишоварзии шартномавӣ ҳамчун сиёсати ягона барои табақаҳои осебпазири аҳолии дар минтақаҳои канорӣ зиндагикунанда на танҳо устувории зиндагии деҳқонони биринч парваришкунандаро таъмин намекунад, балки ба онҳо низ зарар мерасонад. Аз ин рӯ, на ҳама таҷрибаҳои байналмилалӣ барои кишоварзӣ оқибатҳои мусбат доранд ва он бояд дар доираи системаи арзёбии оқибатҳо бодикқат ва ҷиддӣ назорат карда шавад [16].

Байни стратегияи воридотивазкунӣ ва кишоварзии шартномавӣ робитаи мустақим вучуд дорад. Таъмини нархҳо ва бозорҳои кафолатноки маҳсулоти истеҳсолшуда, ҷорӣ намудани технологияҳои нав, мониторинги маҳсулот ва истифодаи машваратҳои роӣғони техникӣ дар хоҷагӣ, пешниҳоди хидматҳо ба монанди тухмҳо, нуриҳо ва захрҳо, инчунин хидматҳои роӣғони таълимӣ, дастрасӣ ба қарзҳо дар шаклҳои гуногун, истифодаи кишоварзии шартномавӣ ҳамчун гарав, тақсими хавфҳо ва муҳофизат аз тағиребии нархҳои бозор, дастрасӣ ба бозори бозътимод, рушди тичоратикунонии хоҷагҳои хурд, кам кардани хароҷоти биржа барои деҳқонон, ба эътидол овардани даромади деҳқонон ва баланд бардоштани малақаҳои идоракунии ва техникӣ деҳқонон яке аз бартариҳои ин схема барои деҳқонон мебошанд, ки бешубҳа ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар комплекси агросаноатии кишвар ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат хоҳад кард [9].

Татбиқи модели шартномаҳо ба механизми рушди бахши кишоварзӣ метавонад ҳамчун роҳи дастрасӣ ба захираҳо, иттилоот ва технологияҳо, инчунин бозори ҷаҳонии маҳсулоти органикӣ барои шаклҳои хурди хоҷагидорӣ баррасӣ карда шавад. Модел инчунин метавонад ҳамчун гузариш ба рушди устувори деҳот ва имконияти беҳтар кардани нишондиҳандаҳои соҳа дар маҷмӯъ баррасӣ карда шавад. Дар навбати худ, ба даст овардани бартариҳои истеҳсоли маҳсулоти органикӣ шартномавӣ бо андешидани чораҳо оид ба тақсимои одилонаи даромад байни шаклҳои хурди хоҷагидорӣ ва агрохолдингҳо алоқаманд хоҳад буд.

Испания яке аз кишварҳоест, ки тавонист кишоварзиро ба як соҳаи ғоидаовар барои худ табдил диҳад. Бо истифода аз ин имконият, кишвар тавонист дар соҳаи содироти маҳсулоти кишоварзӣ мавқеи хуб ба даст орад. Кишваре, ки содироташ нисбат ба воридот хеле кам буд, тавонист ба яке аз кишварҳои муҳимтарини содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ табдил шавад. Сири муваффақияти Испанияро дар бахши кишоварзӣ, махсусан, дар самти таъмини стратегияи воридотивазкунӣ ва таҳкими мавқеъати рақобатӣ аксари муҳаққиқон дар татбиқи модели кооперативии рушди ин бахши муҳим ва маблағгузори он арзёбӣ менамоянд [7].

Аргентина як кишвари рӯ ба тараққӣ бо даромади миёна аст ва иқтисоди он ба бахши кишоварзӣ таъя мекунад. Дар тӯли даҳсолаҳо дар бахши кишоварзии ин кишвар барномаҳои гуногун амалӣ карда шуданд, ки ҳар кадоми онҳо ба як қатор оқибатҳо оварда расонданд [10]. Ҳосили парваришкардаи деҳқонон ва маҳсулоти хӯрокворӣ 60% арзиши умумии содироти Аргентинаро ташкил медиҳад ва ба ҳиссаи бахши кишоварзӣ қариб 7% қувваи кории бевосита дар иқтисодиет ишғолшуда рост меояд. Тибқи баъзе арзебиҳо, ҳиссаи коргарон дар саноати фермерӣ ва хӯрокворӣ тақрибан 35% - и шумораи умумии коргарони кишварро ташкил медиҳад. Илова бар ин, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии Минтақаҳои номусоиди Аргентина қариб танҳо бо рушди намудҳои фаъолият, хизматрасонӣ ва соҳаҳо дар бахши кишоварзӣ алоқаманд буд. Аз соли 1970 бахши кишоварзии Аргентина дар муқоиса бо бахши ғайрикишоварзӣ ба рушди назаррас ноил гардид. Тағйирот дар технология ва навоарӣ дар пешрафти бахши кишоварзӣ нақши муҳим бозиданд. Навоварони ташкилӣ ва институтсионалӣ дар кишвар имкон доданд, ки

миқеси истеҳсолот зиёд карда шавад, сохтори занҷирҳои истеҳсоли-фурӯшӣ беҳтар карда шавад, хароҷот кам карда шавад ва истеҳсолоти устувор таъмин карда шавад. Ин тағироти технологӣ ва ташкилӣ дар солҳои 1990-ум дар баҳши кишоварзӣ оғоз ёфт. Дар даҳсолаҳои аввали асри ҷорӣ шабакаҳои корхонаҳои баҳши кишоварзӣ ба ҳаҷми умумии даромади андоз ба кишвар саҳми назаррас гузоштанд. Дар тадқиқоте, ки дар он ҳамаи пардохтҳои андоз дар занҷирҳои гуногуни баҳши фермерӣ дар солҳои 2002-2005 ҳисоб карда шуданд, изҳор карда шуд, ки баҳши кишоварзӣ тақрибан 44-50% даромади умумии андози Аргентинаро таъмин мекард. Раванди тағирёбии баҳши фермерии Аргентина пеш аз оғози асри нав ба ду давра тақсим мешавад: солҳои 1970-1990 ва 1990-2000. Яке аз хусусиятҳои давраи аввали андозбандии содирот ва воридоти кишоварзӣ сатҳи пасти иштироки сармоягузори хусусӣ дар таҳқиқот ва рушди кишоварзӣ ва инфрасохтори давлатӣ мебошад.

Давраи дуюм бо барномаи ислоҳоти Иқтисодии Каллен дар Соли 1990 оғоз ёфт, ки барои баҳши кишоварзӣ як нуқтаи муҳим буд ва хусусиятҳои ин давра набудани андоз аз содирот ва воридот, қурби устувори мубодила, хусусигардонии терминалҳои бандарӣ ва анборҳо, фароҳам овардани шароити мувофиқ барои пешбурди хочагии деҳқонӣ, сармоягузори хориҷӣ, мӯътадилсозии нархҳо, коҳиш додани монеаҳои савдо, хусусигардонӣ ва танзим, ки ба тағироти кулӣ дар муҳити иқтисодӣ ва истеҳсоли оварда расониданд, мебошанд. Аммо, тағирот дар афзалиятҳо ва стратегияҳо, ба монанди сиёсати ивазкунии воридот, ислоҳоти сиёсати молиявӣ ва беҳтар кардани вазъи Аргентина пас аз соли 2000, барои баҳши кишоварзӣ монеаҳо эҷод карданд. Ҳадафҳои асосии сиёсат ва барномаҳои кишоварзии Аргентина дар солҳои 2003-2014 як қисми ҳадафи умумии сиёсати иқтисодӣ ва тичорат мебошад, ки ҳамчун стратегияи ивазкунии воридот барои мусоидат ба рушди иқтисодӣ ва шуғл баррасӣ карда мешавад. Ин стратегия ҷузъи бунёдии фалсафаи иқтисодӣ мебошад, ки қонеъ кардани талаботи дохилӣ аз ҳисоби истеҳсолоти миллиро ифода менамояд. Илова бар ин, он аҳамияти кушодани имкониятҳои иқтисодиро барои тичорати озод бо мақсади беҳтар кардани рақобат ва нишондиҳандаҳои иқтисодӣ рад мекунад. Дар асоси ин ҳадафи умумӣ, Аргентина якҷанд афзалиятҳои асосиро барои баҳши кишоварзии худ муайян кард (расми 2).

Расми 2 Маҷмӯи чорабиниҳои ҷиҳати татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ

Стратегия одатан ба тағйири сиёсат дар соҳаи савдои давлатӣ, қурби асъор ва масъалаҳои молиявӣ, ки бо истифода аз барномаҳои зерин амалӣ карда шуданд, асос ёфтааст:

- татбиқи сиёсати гуногуни қурби асъор;
- истифодаи воситаҳои субсидия барои даҳолат ба фаъолияти бозорҳо;
- муқаррар кардани монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ ҳангоми воридот;
- эҷоди маҳдудиятҳо барои содирот;

- татбиқи андозҳо барои содироти маҳсулот;
- нигоҳ доштани нархҳои дохилии озуқаворӣ дар сатҳи нисбатан пасти байналмилалӣ ва амсоли он;
- афзоиши даромади андоз барои пӯшонидани харочоти кишвар;
- ҷамъовариҳои андоз барои таъмини бахшҳои ҳамаҷонибаи дастгирии инноватсия;
- сифати озуқаворӣ, ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист;
- дастгирии хоҷагиҳои оилавӣ ва хоҷагиҳои хурд.

Афзалият додан ба истеъмоли дохилӣ боиси паст шудани нархи нисбии маҳсулоти кишоварзии Аргентина гардид. Он боиси кам шудани даромаднокии бахши кишоварзӣ шуд, зеро нархҳои дохилии баъзе корхонаҳои кишоварзӣ ва воситаҳои истеҳсолот аз сабаби дастгирии истеҳсолоти дохилӣ аз нархҳои байналмилалӣ баландтар буданд. Ҳарду ҳадаф ғизои арзон ва молҳои гаронбаҳои саноатиро дар бозори дохилӣ ҳамчун афзалияти истеъмоли дохилӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар арзёбӣ карданд ва рақобати байналмилалиро маҳдуд карданд. Сиёсати савдо ва барномаи тағирёбии қурби асъор инчунин барои ҷудо кардани раванди тағирёбии нархи молҳои ватанӣ аз байналмилалӣ равона карда шудааст. Ин сиёсат ба пешгирии болоравии нархи молҳои асосӣ барои таъмини бехатарии озуқаворӣ нигаронида шудааст [14].

Омузиши таҷрибаи хориҷии стратегияи воридотивазкуниро дар бахши кишоварзӣ метавон идома дод. Аммо ҳулосаи умумии ин бахш дар он асос меёбад, ки кишварҳо барои таъмини бозори дохилӣ ва рушди иқтисодии соҳаи кишоварзӣ аз ҳама роҳу воситаҳо истифода мебаранд. Аз як тараф механизмҳои ташкилии пешниҳоди имтиёзҳо аз тарафи дигар истифодаи васеии қомеъҳои илмӣ ва технологӣ ҷиҳати таъмини стратегияи воридотивазкунӣ нақши муҳим мебозанд. Инчунин истифодаи шаклҳои пешқадами хоҷагидорӣ аз роҳҳои бартиядошта дар ин самт шинохта шудааст. Дар шароити Тоҷикистон, истифодаи кишоварзии шартномавӣ ҷиҳати татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ бештар ба мақсад мувофиқ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Буравлева А.В., Лысоченко А.А. Стратегический анализ инвестиционного развития в агропромышленном комплексе России и США // В сборнике: ИННОВАЦИИ В НАУКЕ И ПРАКТИКЕ. сборник статей по материалам XIV международной научно-практической конференции. 2019. С. 48-55.
2. Галкин, Д. Г. Альтернативная модель развития органического сельского хозяйства: контрактное производство / Д. Г. Галкин // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2022. – № 2(208). – С. 48-56.
3. Гончаров, В. Д. Контрактная система в сельской локальной экономике / В. Д. Гончаров // Актуальные вопросы современной экономики. – 2022. – № 9. – С. 360-366
4. Гончаров, В. Д. Развитие «контрактного сельского хозяйства» / В. Д. Гончаров // Инвестиции в России. – 2023. – № 2(337). – С. 23-26.
5. Деренский, Д. И. Новые тенденции развития АПК: анализ мирового и российского опыта / Д. И. Деренский, Д. П. Фролов // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2023. – № 8(102). – С. 73-76. – DOI 10.24412/2411-0450-2023-8-73-76. – EDN YPZRSW.
6. Максимова С.М. К вопросу о повышении инвестиционной привлекательности предприятий агропромышленного комплекса в России и за рубежом // В сборнике: Актуальные вопросы экономики и управления. Сборник материалов I Международной научно-практической конференции. Под общей редакцией С.С. Чернова. 2017. С. 167-174.
7. Осипов, В. С. Институциональный анализ системы агрострахования Испании / В. С. Осипов // Финансовая экономика. – 2019. – № 4. – С. 761-763.
8. Потехин, Н. А. Концептуальная модель предприятия АПК нового поколения / Н. А. Потехин, В. Н. Потехин // Аграрный вестник Урала. – 2017. – № 7(161). – С. 12.

9. Субҳонзода, И. С. Мухимияти рушди соҳибкории истеҳсоли дар комплекси агросаноатии кишвар ва нақши он дар афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ / И. С. Субҳонзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2024. – No. 1-3(125). – P. 480-486.
10. Султанова, Г. Т. Государственная поддержка АПК в зарубежных странах / Г. Т. Султанова // Проблемы агробизнеса. – 2017. – № 3. – С. 131-135.
11. Тағоев, Ҷ. Ҳ. Рушди раванди ҳамгироии агросаноатӣ дар ҷумҳурӣ: самтҳо, роҳҳо ва сармоягузориҳо / Ҷ. Ҳ. Тағоев, Ф. Б. Мачидов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2024. – No. 1-3(125). – P. 515-522. – EDN KISSEY.
12. Управление рисками и контрактное сельское хозяйство: теория и практика / С. М. Пшихачев, В. А. Балашенко, К. А. Жичкин [и др.]. – Москва: ООО "НИПКЦ ВосходА", 2016. – 220 с.
13. Шарифов, З. Р. Бозори маҳсулоти гуштиву ширии тоҷикистони маркази: ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушд / З. Р. Шарифов, Д. А. Олимов // Кишоварз. – 2020. – No. 4(89). – P. 135-141.
14. Argentina/atlas/com.knoema://https
15. Arouna A., Michler J.D., Lokossou J.C. Contract farming and rural transformation: Evidence from a field experiment in Benin // Journal of development economics. 2021. Vol. 151. P.
16. Jackson E.A. Hermeneutics of Ceteris Paribus in the African Context // Economic Insights – Trends and Challenges. – 2018. – № 71. – p. 9–16.
17. Otsuka K., Nakano Y., Takahashi K. Contract farming in developed and developing countries // Annual Review of Resource Economics. 2016. Vol. 8. Pp. 353–376

УДК 336

Ҳамидова Г. А.

МЕХАНИЗМҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИШАВАНДА ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

Дар шароити имрӯза барои татбиқи лоиҳаҳои инвестиционӣ дар сатҳи минтақа нишон медиҳад, ки дар ин раванд якҷанд муаммоҳо ва омилҳо ҷой доранд, ки ба раванди ҷалби сармоягузориҳо таъсир мерасонанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки самаранокии механизми амалишавии лоиҳаҳои инвестиционии минтақавӣ, пеш аз ҳама, аз сиёсати инвестиционӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, дар тақомули механизми амалишавии лоиҳаҳои инвестиционӣ баррасии самтҳои сиёсати сармоягузорӣ аҳамияти калон пайдо менамояд. Дар мақола роҳҳои тақмили механизми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, беҳтаргардонии муҳити сармоягузорӣ ва беҳтарсозии ҷараёни сармоягузорӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди системаи мақсаднокӣ ягонаи идоракунии давлатии равандҳои сармоягузорӣ, сохтори мувофиқи ихотакунанда барои амалиёти сармоягузориҳои хориҷӣ, мутабиқсозии фаъолият бо ташкилоти байналхалқӣ, гузаронидани озмоиши лоиҳаҳои муҳим ва ҷудо намудани интихоби мусобиқаҳои мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Имрӯзҳо яке аз омилҳои, ки дар ҷалби сармоягузорӣ дар миқёси минтақаҳои кишвар таъсири худро мерасонад ин кам будани мутахассисони баландихтисоси норасоӣ мушоҳида мегардад. Мутахассисони баландихтисоси маъмулан ба ҷараёни муҳоҷирот ворид мешаванд, яъне, онҳо ба он минтақаҳо ғайратдор, ки дар он ҷо сатҳи зиндагӣ баланд аст, мераванд. Хусусан, дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиву иҷтимоӣ дар минтақа, мутахассисон ё ба самти пойтахт муҳоҷир мешавад, ё ин ки тамоман аз мамлакат берун мераванд.

Вожаҳои асосӣ: сармоягузориҳои хориҷӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, бозори молиявӣ, қоғазҳои қиматнок, сармоягузориҳои минтақа.

Хамидова Г. А.

МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях реализации инвестиционных проектов на региональном уровне показано, что в этом процессе возникает ряд проблем и факторов, влияющих на процесс привлечения инвесторов. Анализ показывает, что эффективность механизма реализации региональных инвестиционных проектов зависит, прежде всего, от инвестиционной политики. Поэтому в совершенствовании механизма реализации инвестиционных проектов большое значение имеет учет направлений инвестиционной политики. В статье пути совершенствования механизма реализации инвестиционных проектов для повышения эффективности управления инвестиционной деятельностью, улучшения инвестиционной среды и улучшения притока инвестиций в экономику Республики Таджикистан, создание единой целевой системы изучено государственное управление инвестиционными процессами, соответствующая окружающая структура операций иностранных инвесторов, адаптация деятельности с международными организациями, апробация важных проектов и выбор конкурентоспособных вариантов. На сегодняшний день одним из факторов, влияющих на инвестиционную привлекательность регионов страны, является нехватка высококвалифицированных специалистов. Высококвалифицированные специалисты обычно попадают в миграционный поток, то есть уезжают в те регионы или страны, где высокий уровень жизни. Тем более, что на современном этапе экономического и социального развития региона специалисты либо мигрируют в столицу, либо вообще уезжают из страны.

Ключевые слова: иностранный инвестор, инвестиционные проекты, инвестиции, инвестиционная политика, финансовый рынок, ценные бумаги, региональное инвестирование.

Khamidova G. A.

MECHANISMS OF FINANCING INVESTMENT PROJECTS IN MODERN CONDITIONS

In modern conditions for the implementation of investment projects at the regional level, it is shown that in this process a number of problems and factors arise that affect the process of attracting investors. The analysis shows that the effectiveness of the mechanism for the implementation of regional investment projects depends primarily on the investment policy. Therefore, in improving the mechanism for the implementation of investment projects, it is of great importance to take into account the directions of investment policy. In the article, ways to improve the mechanism for the implementation of investment projects to improve the efficiency of investment management, improve the investment environment and improve the flow of investments into the economy of the Republic of Tajikistan, the creation of a unified target system, the state management of investment processes, the corresponding surrounding structure of operations of foreign investors, adaptation of activities with international organizations, approbation of important projects and selection of competitive options. Today, one of the factors affecting the investment attractiveness of the regions of the country is the lack of highly qualified specialists. Highly qualified specialists usually get into the migration flow, that is, they leave for those regions or countries where the standard of living is high. Moreover, at the present stage of the economic and social development of the region, specialists either migrate to the capital or leave the country altogether.

Key words: foreign investor, investment projects, investments, investment policy, financial market, securities, regional investment.

Дар шароити имрӯза нақши сармоягузориҳо дар мамлакат ба таври прогрессивӣ боло рафта истодааст.

Афзоиши ин аз он иборат аст, ки сармоягузoron бештар ба давлатҳои тараққикарда сармоягузори намуда аз натиҷаи сармоягузориҳои намудаи худ фоидаи зиёд ба даст оварда истодаанд. Имрӯзҳо ҳар як давлати дунё сиёсати сармоягузории худро дошта равнди идоракунии чараёнҳои пулии худро барои нигоҳ доштани низоми пулии худро назорат менамояд. Дар ин асос барои ҷалб намудани сармоягузoron аз усулҳои нави сармоягузориҳо ва идоракунии сармояи онҳо истифода намуда истодаанд.

Имрӯзҳо идоракунии сармоягузориҳо яке аз қисмҳои асоси сиёсати иқтисодии давлат мебошад, ки ҳадафи он ташаккули сандуқи сармоягузорӣ, бо роҳҳои дуруст ҷалб намудани сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва идоракунии маблағҳо дар лоиҳаҳои сармоягузоришаванда ва тадбиқи онҳо мебошад. Ҳангоми тадбиқ гардидани лоиҳаҳои сармоягузоришаванда бояд манфиатҳои ҳам сармоягузор ва ҳам давлат ба инобат гирифта шавад. Барои ба мувофиқа омадани манфиатҳои тарафайн пеш аз сармоягузорӣ намудан бояд музокира байни давлат ва сармоягузор ба роҳ монда шавад. Дар раванди музокира аз ҷониби тарафҳо қарорҳои дахлдор вобаста ба раванди фаъолият қабул карда шаванд. Дар қарорҳои қабулнамуда манфиатҳои давлатӣ қабулкунандаи сармоя ва манфиатҳои сармоягузор ба инобат гирифта, идора ва ба танзим дароварда шаванд. Чунки ҳамаи тарафҳо барои риояи саривақтии созишномаҳо уҳдадоранд. Барои раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузоришавандаро батанзим даровардан усулҳои гуногун аз ҷониби олимон пешниҳод гардидааст [5, с 12]:

Усулҳои идоракунии сармоягузорӣ:

V усули таҳлили ба воситаи ин усул роҳҳои ҷалби сармоягузoronи хориҷӣ, раванди фаъолияти онҳо назорат карда шуда ва самтҳои амалишавии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда пешниҳод карда мешаванд. Дар ин усул раванди сармоягузорӣ ба сармоягузор таҳлил карда шуда тағиротҳо дар лоиҳаҳои сармоягузоришударо муайян намуда вобаста ба ин қарорҳои дахлдор дар раванди сармоягузориҳои оянда қарорҳо қабул карда мешаванд. Ҳатто дар ҳолати ба охир расидани равандҳои сармоягузорӣ таҳлилҳо гузаронида шуда мақсаднокии онро барои дар оянда сармоягузори намудан муайян месозад. Дар асоси маълумотҳои овардашуда таҳлил намудан мумкин аст, ки раванди сармоягузориҳоро ба ду гурӯҳ арзёбии намудан мумкин аст: арзёбии баҳисобгирии муҳосиби ва арзёбии динамикӣ.

1. Дар баҳисобгирии муҳосиби ё омории раванди таҳлилҳои иқтисодӣ ва сармоягузориҳои аз ташкил намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ, чараёнҳои гардиши пул ва ташкили захираҳои моддӣ дар асоси омилҳои вақт муайян карда мешавад. Дар асоси ин усул раванди ҷалб намудани лоиҳаҳои сармоягузоришаванда таҳлил ва баҳо дода мешавад. Яке аз усулҳои асосӣ ва усули возеҳ ин усули динамики мебошад, ки ба воситаи он ҳангоми баҳисобгирии гардиши пулҳои нақд бо мурури замон ба инобат гирифта шуда муносибатҳои ҷараёни воқеии иқтисодиро дақиқи муайян мекунад.

2. Дар усули арзёбии хавфи сармоягузориҳо дар асоси усулҳои риёзи таҳлил намуда ба воситаи он нишондиҳандаҳои ниҳонии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда ва хавфи онҳо муайян карда мешавад. Ин усулро сармоягузор ва давлат пеш аз сармоягузори шуда таҳли намуда баъд аз он сармоягузорӣ менамоянд. Сармоягузор пеш аз сармоягузори намудан таносуби «даромадноки - хавф»-ро таҳлил намуда таносуби даромадноки ва хавфҳои сармоягузориҳо муайян намуда вобаста ба он ба лоиҳаҳои сармоягузоришаванда сармоягузори менамоянд. Аз ин лиҳоз баҳодиҳии хавфи сармоягузориҳо дар асоси таҳлилҳои иқтисодӣ дараҷаи даромаднокии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда муайян карда мешавад. Барои муайян намудани раванди сармоягузориҳои аз чунин услҳо истифода намудан мумкин аст:

V аз усули иқтисодӣ истифода намуда ба воситаи ин усул идоракунии муҳити сармоягузори хубро ташкил намудан мумкин аст;

V усули иҷтимоӣ дар асоси ҷалб намудани захираҳои зиёди молиявии сармоягузoron бо мақсади бо ҷои кор таъмин намудани мардум ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Дар асоси таҳлилҳои иқтисодӣ муайян намудан мумкин аст, ки як қатор бартариятҳои онҳоро нишон диҳанд, ки ташкилотҳо сармоягузори намудааст маблағҳои иҷтимоӣ медиҳад дар чунин ҳолатҳо:

1. Хубтар намудани сифати бренд. Ширкатҳо бонуфуз ҳисоб мешаванд, ки агар ба воситаи иштирок намудан дар чорабиниҳои гуногуни хайриявӣ барои иштирок намудан омода аст [7, с 87]. Ин ба тавари автомати ба сатҳи болоравии мақоми ширкат таъсири худро мерасонад.

2. Рекламаҳои истеҳсолӣ. Яке аз роҳҳои муарифи намудани сармоягузрон дар минтақаҳо тамоми мамлакатҳо мебошад.

3. Ҷалби кормандони баланихтисос. Ширкатҳо ба воситаи дастгири молиявӣ ба муассисаҳои таълимии олии касби имконият дорад мутахассисони баланд ихтисосро дар фаъолияти худ ҷалб намоянд.

4. Таъмини имтиёзҳо. Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои асосӣ ҷалб намудани сармоягузорон имтиёзҳо дар фаъолияти онҳо ба ҳисоб меравад. Ин имтиёзҳо алоқаманди доад ба низомии қонунгузори дар самти имтиёзҳои андозии ширкатҳои аз ҷониби сармоягузорон ба лоиҳаҳои сармоягузоришаванда.

V усули санадҳои меъёриву – ҳуқуқи методи мебошад, ки ба воситаи ин усул мутобиқ намудани қонунҳо мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ, ки дар раванди сармоягузориҳои хориҷӣ таъсир нарасонад ва сармоягузорон истифода намуда тавонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалб намудани сармоягузорон қонунҳо ва санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ба монанди “Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи созишномаҳои сармоягузорӣ», «Дар бораи Созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот» ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ барои ҷалб намудани сармоягузорон қабул карда шудааст;

V усулҳои молиявӣ ба воситаи ин усул ба сармоягузор имтиёзҳои андозӣ, гумруки ва молиявӣ дода мешавад, ки дар дориа ин имтиёзҳо раванди маблағҳои сармоягузорон идора карда мешавад;

V усулҳои иттилоотӣ ин назорати раванди фаъолияти сармоягузорон ба воситаи шаффофияти иттилоотӣ. Ба воситаи ин усул мусоидат намудан ба сармоягузорони хориҷӣ барои муарифи намудани лоиҳаҳои сармоягузоришаванда, пешниҳод намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ, низомии андозбандӣ, низомии қонунгузори мамлакат ва роҳҳои ҳали масъалаҳои баҳснок равона карда мешавад;

V усули интегратсионӣ дар ин усул идоракунии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда аҳамияти калон дошта ба воиситаи он раванди маблағҳои сармоягузоришаванда назорат бурда мешавад [8,с 58].

V усули тақмили ихтисос ба воситаи ин усул мутахассисонро барои тақмили ихтисос ба хориҷа равона намуда баъд аз тақмил додани ихтисосашон ҷалб карда шуда таҷрибаи ҷалб намудани сармоягузорони хориҷиро дар мамлакат тадбиқ намояд.

Дар шароити имрӯза ташкил намудани усулҳои нави идоракунии ва ҷалби сармоягузорони хориҷӣ дар асоси ҷолибияти сармоягузори дар мамлакат нақши асосиро иҷро менамояд. Вобаста ба ҷолибияти сармоягузори аз ҷониби олимони иқтисодӣ С.П. Конторович қайд карда шудааст, ки ҷолибияти сармоягузорӣ аз сифати идоракунии он вобастагии калон дорад.

Олимони дигар Крилов Э.И., Власова В.М., Егорова М.Г. вобаста ба ин ақидаанд, ки ҷалби сармоягузорӣ яке аз категорияи мустақили иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ба воситаи он на танҳо устувории вазъии иқтисодӣ, ғойаи сармоя ва дараҷаи даромади пардохтшаванда, балки рақобатпазирии маҳсулот, ба мизоҷ равона шудани онро низ дар бар мегирад [1,с 140].

Ҷалб намудани сармоягузорони мустақими хориҷӣ ташкили шароити зарури ба онҳо бо мақсади равона намудани маблағҳои онҳо ба лоиҳаҳои сармоягузоришаванда мебошад. Сармоя ин воситаи муҳими иқтисодӣ буда ба воситаи он тамоми самтҳои фаъолияти соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳаракат дароварда шуда раванди фаъолияти соҳаҳо ба танзим медарорад. Барои дар шароити имрӯза дуруст истифода намудани маблағгузориҳо ба лоиҳаҳои маблағгузоришаванд бояд мутахассисони баланд ихтисос ҷалб карда шаванд. Пешравии тамоми соҳаҳои иқтисодӣ аз мутахассисони баланд ихтисос вобастагии калон дорад.

Ба ақидаи мо ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар мамлакат яке аз масъалаҳои асосӣ ва аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта барои ҷалби онҳо идоракунии функсияҳои зерин ҳатми мебошад:

- Ø пешниҳод намудани лоиҳаҳои сармоягузоришаванда;
- Ø дар расонаҳои дохил ва хориҷи кишвар нишон додани лоиҳаҳои сармоягузоришаванда;
- Ø стратегияи ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ;
- Ø пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумруки барои сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ;
- Ø ташкил ва назорати вазъи мониторинги сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар ҷумҳури ва берун аз мамлакат.

Дар ҳолати риоя гардидани вазифаҳои дар боло овардашуда оид ба сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дуруст ба роҳ монда шавад дар натиҷа сармоягузориҳои хориҷӣ кушиш мекунанд, ки бештари маблағҳои худро ба лоиҳаҳои аҳамияти стратеги доштаи ин давлатҳо равона созанд ва аз он фоидаи бештар ба даст оранд. Чунки мақсади ҳамаи сармоягузориҳои хориҷӣ ин гирфтани фоида мебошад. Барои ҷалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ дар шароити имрӯза тақозо менамояд, ки сармоягузоро барои дар дигар давлат сармоягузори намояд ин пешниҳод намудани ҳавасмандии дар раванди маблағгузори намудан дар лоиҳаҳои сармоягузоришаванда мебошад.

Расмӣ 1. Омилҳои ҳавасмандгардонии сармоягузoron
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Омилҳои ҳавасмандии стратегӣ. Дар шароити имрӯза яке аз омилҳои асосӣ ин ҳавасмандии стратеги мебошад, ки ташкилотҳоро ҳавасманд созад, ки дар хориҷа сармоягузори намоянд бояд он аз ҷор нави қарорҳои стратеги вобаста мебошад:

1. Дарёфти бозори фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда;
2. Ҷустуҷӯи манбаъҳои ашёи хом бо нахи арзон;
3. Ҷустуҷӯи шароити нав барои пешбурди фаъолият барои имрӯз ва оянда истеҳсол намудан бо хароҷоти нисбатан камтар;
4. Ҷустуҷӯи технологияи нав дар раванди фаъолият ва дар асоси методҳои идоракунии «ноу хау» ба роҳ мондан.

Омилҳои ҳавасмандии психологӣ. Омили ҳавасмандии психологӣ дар натиҷаи корҳои илмӣ ҳамаҷаҳа таҳқиқшудаи Аҳарони маълум карда шудааст, ки ин ба эътимоди шахсӣ, тарсу ҳарос ва ҳатто ба рашқу ҳасуд алоқаманд буда метавонад. Дар асоси омилҳои овардашуда чунин омилҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

- Ў эътимоди ба он, ки қабул накардани таклиф вобаста ба амалисозии тиҷорат дар мамлақати дигар ба обурӯи корхона таъсири манфӣ мерасонад, дар ҳолате, ки таклиф аз тарафи «институтҳои бозорӣ» ҷиддӣ пешниҳод гардидаанд [2, с 122];

Ӯ тарсу харос аз он сармоягузор дар бозор бояд мавқи худро дар байни рақибон муайян намуда аз молистеҳсолкунандагони шабе бояд дар бозор пешсаф шуда тавонад;

Ӯ рашку ҳасад барои муйясар шудан дар байни рақибон барои мувафақ шудан дар дигар кишварҳо ҳангоми гузоштани сармоя нисбат ба дигар сармоягузoron мебошад;

Дар асоси омилҳои психологи таҳлил намудан мумкин аст, ки фарзияҳои овардашуда ба раванди сармоягузориҳои мустақими хориҷи таъсир расонида наметавонад. Ҳар як фарзияи овардашуда тавсифи маъмули раванди иҷроиши худро дорад. Қайд намудан ба маврид аст, ки ягонтои омилҳои овардашуда дар қабули қарорҳои оид ба сармоягузориҳои мустақими хориҷи таъсир расонида наметавонад. Дар асоси ин омилҳои овардашуда таҳияи консепсияҳои сармоягузориҳои мустақими хориҷи ҳануз ҳам пурра ба анҷом нарасидааст.

Дар асоси омилҳои овардашуда таҳлил намоем ин мушкилотҳо дар гирандагони сармоягузориҳои мустақими хориҷи вобаста ба сиёсати иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ва манфиатнокии он аз вазифаҳои зерин вобастаги калон дорад.

1. Роҳҳои ҷалб намудани сармояи мустақими хориҷи барои соҳаҳо ва минтақаҳои ҷумҳурӣ;

2. Ба даст овардани самараноки максималии иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз сармояи гузоштаи сармоягузoronи хориҷи;

3. Аз ҷониби давлат Ҳимоя намудани манфиатҳои миллии ва стратегӣ;

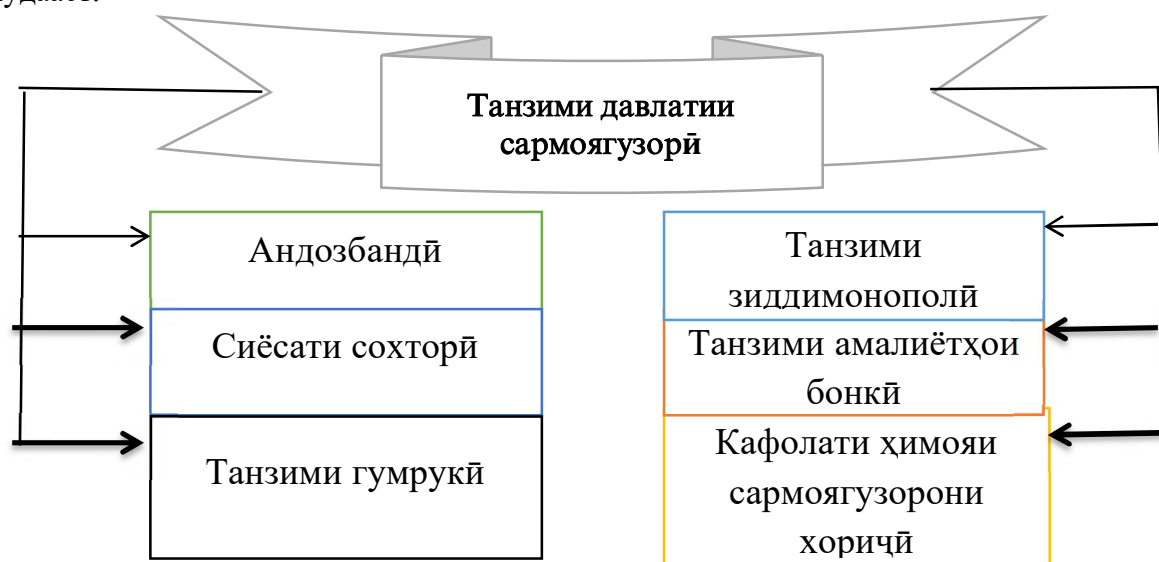
4. Ҳимоя намудани истеҳсолкунандагони ватанӣ;

5. Додани имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ ба сармоягузoronи дохилии ва хориҷи;

6. Ҳимояи манфиатҳои муҳити атроф;

7. Ҳимояи манфиатҳои сармоягузoronи ватанӣ.

Дар шароти муосир низоми қонунгузории бисёре аз давлатҳои гирандагони сармоя аз маҷмӯи воситаҳои ташкил медиҳанд, ки дар чараёни ворид гардидани сармоя дар ҳудуди давлат ба танзим дароварда мешаванд. Дар асоси ин таҳқиқот онҳоро ба чунин гурӯҳҳо мутаҳида карда шудааст.

Расмӣ 2. Гурӯҳбандии танзими давлатии сармоягузорӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Танзими давлатии андозбандӣ. Дар асоси омузиши таҷрибаи андозбандии корхонаҳое, ки бо маблағгузории хориҷи фаъолият мекунанд ба ду тартиби муносибатҳои андози мавҷуд мебошад: сиёсати преференсиали барои корхонаҳои хориҷи, яне ширкатҳои дар асоси сармояи хориҷи фаъолияткунанд дар муқоиса бо сармоягузoronи дохилии истеҳсолкунандаи молҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ вобаста ба масъалаи андозбандӣ дар шароити нисбатан хуб ба роҳ монда мешавад. Дар шарорити имрӯза яке аз роҳҳои асосии ҷалб намудани сармоягузoronи дохилии ва

хориҷӣ ин ба воситаи додани имтиёзҳои андозӣ ва танзими давлатии андозбандии кохонаҳо ба ҳисоб меравад. [9, с 284];

Танзими давлатии сиёсати сохторӣ. Дар асоси сиёсати сохторӣ чудо намудани соҳаҳои даромаднок ва пешниҳод гардидани лоиҳаҳои аҳмияти стратегидоштаро дар бар мегирад. Масъалан дар бисёре аз давалтҳои тараққикарда пешниҳод намудани соҳаҳои нақлиёти обӣ ва ҳавой, соҳаҳои бехатарии миллий ва дигар соҳаҳо маншуда фаъолият кардани сармоягузори хориҷӣ ман аст. Аз ин лиҳоз имрӯз аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои соҳаҳои барои сармоягузори пешниҳод карда мешаванд, ки онҳо лоиҳаҳои аҳмияти стратеги дошта ва барои рушди иқтисодии мамлакат заруранд пешниҳод карда мешаванд.

Танзими давлатии гумрукӣ. Танзими давлатии гумрукӣ барои барои бартараф намудани монеаҳои тарофавӣ ва ғайритарофавӣ ҳангоми воридот ва содироти молҳои аз ҷониби корхонаҳои дар асоси сармояи хориҷӣ фаъолияткунандаро иникос менамояд. Дар асоси ин низом муайян карда мешавад, ки барои ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ ва ташкил намудани корхонаҳо ҳангоми ворид намудани молу маҳсулот барои фаъолияти корхонаи хориҷи дар мамлакат фаъолияткунанда метавонанд аз пардохтҳои гумрукӣ ва андозҳо ҳангоми воридот озод карда шаванд.

Танзими давлатии зиддимонополӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои аз байн бурдани монополия мақомоти зиддимонопалисти ташкил карда шудааст, ки рақоботи озодро дар мамлакат қори намудаанд. Дар ин гурӯҳ барои аз байн бурдани якахукумрони санадҳои махсуси меъёри – ҳуқуқие, ки барои мутахидшавӣ ва якҷояшавии ширкатҳои бо сармояи хориҷи фаъолияткунандаро қабул карда шудааст.

Танзими давлатии амалиётҳои бонкӣ. Дар шароити имрӯза дар қонунгузори бисёре аз давлатҳои дунё ба ширкатҳои хориҷӣ дар низомии бонкии онҳо гирифтани маблағҳои қарзии иловагиро аз бонкҳо манъ карда шудааст. Мақсади маҳдудият қори намудани корхонаҳои хориҷӣ гирифтани малағои иловагии қарзи аз бонҳои кишвар набуда, балки барои пешбурди рушди иқтисодии кишвар сармоягузори дар шакли моликият, пул воситаҳои ғайримодӣ ва ғайра ба роҳ монда шудааст [6, с 78].

Танзими давлатии кафолати ҳимояи сармоягузори хориҷӣ. Имрӯзҳо яке аз принципҳои асоси сармоягузори ин ҳимояи кафолати манфиатҳои онҳо ва дар доираи қонунгузори ба роҳ мондани фаъолиятҳои онҳо мебошад. Аз ин лиҳоз имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои фаъолияти ҳамаи сармоягузори хориҷӣ ҳимоя карда мешаванд. Сармоягузори хориҷиро барои дар ҷумҳури сармоягузори намудан пеш аз ҳама аз бо низомии қонунгузори мамлакат шинос намуда раванди фаъолияти онҳо аз ҷониби давлат назорат вобаста ба даҳолат накардани дигар ташкилотҳо ва ҳимояи ҳуқуқҳои онҳо ба роҳ монда мешавад [3, с 150].

Дар ҷамбасти мақола хулоса намудан мумкин аст, ки имрӯз давлат барои ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фазои мусоиди сармоягузори ташкил намудааст. Барои ҷалб намудани онҳо дар малакат ба мисли давлатҳои перафта ташкил намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ворид намудани технологияи нав дар раванди истеҳсолот аз пардохти бочҳо ва хирочҳои гуруки озод намудаанд инчунин ҳангоми ворид шудани сармояи хориҷӣ аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ дар ҳаҷми аз дусад ҳазор доллар то панҷ миллион доллар ба муҳлати чор сол аз пардохти андоз аз даромади шахсони ҳуқуқи озод карда шудааст. Ҳамаи ин имтиёзҳои додашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ташкил шудани корхонаҳои истеҳсоли ва бо ҷои кор таъмин намудани аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бердиев Р.Б., Шохруз М., Майдаева М.С. Сущность и социально-экономическое значение инвестирования экономики // Вестник Таджи-кского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. -№ 2/10 (219). - с. 140.

2. В.В. Ковалева, Инвестиции. Учебник п/ред. //, М., «Проспект», 2006. -440 с.
3. Идрисов, А. Б., Картышев С.В., Постников А.В. Стратегическое планирование и анализ эффективности инвестиций. - М.:Информационно-издательский дом “Филинь”, 2007. - 272 с.
4. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Дж. М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
5. Комилов С. Дж., Гафаров Ф.М. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/1 (217). – 13с.
6. Ключин В. В., Баулина О. А. Модель оптимизации движения инвестиционных ресурсов в условиях нестабильности внешней среды. – Волгоград, ВолгГАСУ, 2015. -278 с.
7. Султонзода И.М., Асосҳои назариявии танзими сармоягузори мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон). - Душанбе – 2020. -172 с.
8. Шарикова И. В., Дмитриева О. В., Шариков А. В., Фелелова Н. П., Лысова Т. А. Анализ инвестиций в агропромышленный комплекс – от отдельного проекта до отрасли в целом // Экономический анализ: теория и практика. 2014. № 47 (398). С. 57.
9. Хидиралиев Р.З. Такмили низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди фаъолияти сармоягузорӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ – Душанбе-2022. №1 (40) - С. 281-288.

УДК 338., 339

Ҳусайнов М.Н., Рачабов И.Х.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИВУ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф самтҳои асосии такмили механизми рушди фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ баррасӣ карда мешаванд. Дар замони муосир фаъолияти сармоягузорию инноватсионӣ дар соҳаи агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи калидии соҳаи иқтисоди миллӣ мебошад. Дар раванди фаъолияти инноватсионии соҳа ҷалби маблағгузорӣ, афзоиши захираҳои сармоягузорӣ аҳамияти махсусро пайдо менамояд, ки дар такрористехсолкунии маҳсулоти озуқаворӣ мусоидат намоянд. Яке аз ҳадафҳои мамлакати кишвар таъмини амнияти озуқаворӣ бо ғизои солим дар шароити бозорӣ буда, бо ин васила рушди соҳаи агросаноатӣ, аз ҷалби сармоягузорию инноватсионӣ вобастагии муҳим дорад. Рушди фаъолияти инноватсионӣ-сармоягузорӣ дар соҳа аз рӯи самтҳои афзалиятноки он амалӣ карда мешавад. Дар иқтисодиёт ташкили идоракунии фаъолияти инноватсионӣ – инвеститсионӣ маҷмӯи муносибатҳои, ки равандҳои ташкилию иқтисодиро ҳангоми татбиқи сармоягузорию инноватсионӣ, пеш аз ҳама, таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ-инвеститсионӣ дар бар мегирад. Лоиҳаи сармоягузорию инноватсионӣ ҳамчун механизми ташкили фаъолият оид ба татбиқи тадбирҳои, ки ба рушди инноватсия дар соҳа нигаронида шудаанд, аз ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ иборат буда, ба татбиқи ҳадафҳои гузошташуда равона карда шудааст. Ҳар як лоиҳаи сармоягузорию инноватсионӣ ҳамчун шакли татбиқи стратегияи рушди инноватсионии корхонаҳои кишоварзӣ якҷанд марҳила ва давраҳои ҳаётро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: татбиқ, муҳимият, мақсад, дараҷаи омӯзиш, объекти таҳқиқот, навигарии илмӣ, фаъолияти сармоягузорӣ - инноватсионӣ, кишоварзӣ, танзими давлатӣ,

амнияти озукаворӣ, инфрасохтори бозор, маҳсулоти рақобатпазир, маблағҳои қарзӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, механизми сармоягузорӣ, стратегия, сиёсат, рушд, нарх, андоз, лоиҳаҳо, модел, устуворӣ.

Хусайнов М.Н., Раджабов И.Х.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор рассматривает основные направления совершенствования механизма развития инвестиционно-инновационной деятельности в агропромышленном комплексе. В настоящее время инвестиционная и инновационная деятельность в агропромышленной сфере Республики Таджикистан является ключевым вопросом национальной экономики. В процессе инновационной деятельности отрасли привлечение финансирования, увеличение инвестиционных ресурсов приобретает особое значение для содействия воспроизводству продуктов питания. Одной из целей страны является обеспечение продовольственной безопасности за счет здорового питания в рыночных условиях, тем самым развитие агропромышленного сектора имеет важное значение для привлечения инновационных инвестиций. Развитие инновационно-инвестиционной деятельности в отрасли осуществляется по ее приоритетным направлениям. В экономике организация управления инновационно-инвестиционной деятельностью – это совокупность отношений, включающая в себя организационно-экономические процессы при осуществлении инновационных инвестиций, прежде всего, разработку и реализацию инновационно-инвестиционных проектов. Проект инновационных инвестиций как механизм организации деятельности по реализации мер, направленных на развитие инноваций в сфере, состоит из правовых, финансовых и организационных документов и направлен на реализацию поставленных целей. Каждый проект инновационных инвестиций как форма реализации стратегии инновационного развития сельскохозяйственных предприятий включает несколько стадий и жизненных циклов.

Ключевые слова: реализация, значимость, цель, состояние изученности, объект исследования, научная новизна, инвестиционно-инновационная деятельность, сельское хозяйство, государственное регулирование, продовольственная безопасность, рыночная инфраструктура, конкурентоспособная продукция, кредитные средства, сельскохозяйственное производство, инвестиционный механизм, стратегия, политика, разработка, цена, налог, проекты, модель, устойчивость.

Husaynov M.N., Rajabov I.Kh.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INNOVATION AND INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRO-INDUSTRIAL SECTOR THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author examines the main directions of improving the mechanism for the development of investment and innovation activities in the agro-industrial complex. Currently, investment and innovation activities in the agro-industrial sector of the Republic of Tajikistan is a key issue of the national economy. In the process of innovative activity of the industry, attracting financing and increasing investment resources is of particular importance for promoting the reproduction of food products. One of the country's goals is to ensure food security through healthy nutrition in market conditions, thus the development of the agro-industrial sector is important to attract innovative investments. The development of innovation and investment activities in the industry is carried out in its priority areas. In economics, the organization of management of innovation and investment activities

is a set of relations that includes organizational and economic processes in the implementation of innovative investments, primarily the development and implementation of innovation and investment projects. The project of innovative investments as a mechanism for organizing activities for the implementation of measures aimed at the development of innovations in the field consists of legal, financial and organizational documents and is aimed at achieving the set goals. Each project of innovative investments as a form of implementation of the strategy of innovative development of agricultural enterprises includes several stages and life cycles.

Key words: implementation, significance, goal, state of knowledge, object of study, scientific novelty, investment and innovation, agriculture, state regulation, food security, market infrastructure, competitive products, credit funds, agricultural production, investment mechanism, strategy, policy, development, price, tax, projects, model, sustainability.

В настоящее время инвестиционная и инновационная деятельность в агропромышленные отрасли Республики Таджикистан является ключевым вопросом национальной экономики. В процессе инновационной деятельности отрасли привлечение финансирования, увеличение инвестиционных ресурсов приобретает особое значение для содействия воспроизводству продуктов питания. Одной из целей страны является обеспечение продовольственной безопасности за счет здорового питания в рыночных условиях, тем самым развитие агропромышленного сектора имеет важное значение для привлечения инновационных инвестиций.

Как отметил Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан: «Ускоренную индустриализацию мы приняли четвертой стратегической целью страны, ибо развитие промышленности создает основу для обеспечения устойчивости экономики, созданию новых рабочих мест, увеличению экспортного потенциала страны и ее конкурентоспособности. В связи с этим, руководству министерств промышленности и новых технологий, экономического развития и торговли, сельского хозяйства, иностранных дел, Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом, Комитета по местному развитию и Агентства по экспорту необходимо вместе с руководителями областей, городов и районов принять необходимые меры для выбора регионов в соответствии с цепочкой «сырье - производство конечной продукции - нахождение рынка продажи. С целью расширения инновационных процессов и всестороннего использования возможностей цифровых технологий в экономике предлагаю объявить 2025-2030 годы «Годами развития цифровой экономики и инноваций»

Развитие инновационно - инвестиционной деятельности в отрасли осуществляется по ее приоритетным направлениям. В экономике организация управления инновационно-инвестиционной деятельностью – это совокупность отношений, включающая в себя организационно-экономические процессы при осуществлении инновационных инвестиций, прежде всего, разработку и реализацию инновационно- инвестиционных проектов.

Проект инновационных инвестиций как механизм организации деятельности по реализации мер, направленных на развитие инноваций в сфере, состоит из правовых, финансовых и организационных документов и направлен на реализацию поставленных целей. Каждый проект инновационных инвестиций как форма реализации стратегии инновационного развития сельскохозяйственных предприятий включает несколько стадий и жизненных циклов.

В результате исследования сделан вывод, что цель инвестирования является важным фактором эффективности экономической деятельности, а приток капитала к объектам несет экономическую выгоду и оценивается для получения наибольшего эффекта.

Точка зрения отечественных ученых на понятия инвестирования, которая представлена автором в таблице 1, в зависимости от различных объектов исследования представлена следующим образом.

Таблица 1. – Определения понятия инвестиции отечественными учеными

№	Автор	Содержание определения
Инвестиция как объект		
1.	Пиризода Дж.С., Хусайнов М.Н.	Инвестиции - это метод определения эффективности использования новой сельскохозяйственной техники, а также связанные с ним отраслевые рекомендации по экономической эффективности использования ресурсов.
2.	Мирсаидов А.Б., Тохирзода М.	Инвестиции описываются как процесс совершенствования технологических процессов разработки и реализации инвестиционных проектов, который направлен на деятельность хозяйствующих субъектов.
3.	Рахматзода Р.Р, Кудратова Ф.Р.	Инвестиции являются определяющим фактором экономического развития сельскохозяйственного производства и играют важную роль в развитии страны, государственная политика инвестиций в области сельского хозяйства является основным элементом развития национальной экономики.
4.	Одинаев Ш.Т., Тураев Н.А.	Инвестиции являются фактором увеличения сельскохозяйственного производства, а также связаны с решением проблем самообеспечения сельскохозяйственной продукцией, в основном за счет земельных, водных ресурсов и эффективных методов ведения сельского хозяйства.
5.	Джураев Х.Г., Носирзода Х.С.	Инвестиции в инновационную деятельность являются основой развития экономики.
6.	Комилов С. Дж., Мирзоева Е.Ш.	Основная роль в осуществлении инновационного прогресса и завоевании определенных рыночных позиций зависит от организации инвестиционной деятельности и повышения эффективности использования инвестиций.
7.	Сузуки М, Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А.	Государственное регулирование капитала осуществляется за счет регулирования движения капитала и других факторов, влияющих на уровень экономического развития.
8.	Давлатов К. К., Сатторов М. М.	Инвестиционная привлекательность региона представляет собой совокупность положительных и отрицательных факторов для преимущества инвестора при выборе объекта инвестирования, где положительных факторов больше, чем отрицательных, а отрицательные легко устраняются.
9.	Тагоев Дж. Х.	Инвестиционная привлекательность региона зависит от инвестиционного климата, а инвестиционная привлекательность является результатом сложившейся инвестиционной среды.

Источник: Составлено на основе изучения научных материалов.

Некоторые авторы рассматривают инвестиционную деятельность с точки зрения территориального масштаба: «...под региональной инвестиционной деятельностью следует понимать предпринимательскую деятельность, которая осуществляется внутри региона и за его пределами по вопросам инвестирования в региональную экономику. Данный вид деятельности за пределами региона имеет место, если инвестиционная деятельность не осуществляется в инвестиционном регионе».

На наш взгляд, инвестиции в сельском хозяйстве имеют свои особенности и появляются в условиях, когда наряду с основными инвестициями в предметы человеческого труда они реализуются и в сельском хозяйстве. При равенстве остальных элементов их деятельность более капиталоемка, имеет длительный срок окупаемости и высокий риск, поскольку природа действует по своим законам.

Также можно сказать, что особенностью инновационно инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве является форма экономического механизма инвестирования в сельскохозяйственное производство. В основе организационно-экономического механизма инвестирования в производство сельскохозяйственной продукции лежит систематизация формы, способа предоставления капитала, перспективное планирование, постоянный контроль, его движение. Эти процессы управляются в изменяющихся внутренних и внешних условиях инвестиционного рынка.

Для управления инвестиционно-инновационной деятельностью и реализации инновационных проектов в этом направлении необходимо, в первую очередь, классифицировать инновации в аграрном секторе, которые базируются на характеристиках аграрного сектора (табл. 2).

Исследования показывают, что инновационные формы развития растениеводства во многом связаны и определяются научно-технической политикой, селекцией, новыми сортами сельскохозяйственных культур и семеноводством.

Составной частью основных направлений инноваций являются биотехнологические системы животноводства, которые направлены на использование генетических, клеточных методов для создания новых видов трансгенных животных с повышенной продуктивностью, а также устойчивостью к болезням.

Таблица 2. – Классификация инноваций в области сельского хозяйства

№	Особенности классификация	Тип инновации
1.	Биологический	- новый тип технических растений; - изобретение новых видов в животноводстве и птицеводстве; - изобретение новых видов растений и видов животных, устойчивых к болезням, вредителям, неблагоприятным факторам окружающей среды.
2.	Технический	- использование новой техники или оборудования
3.	Технологический	- новые технологии переработки сельскохозяйственных культур; - новые технологии в животноводстве; - научно обоснованные системы земледелия и животноводства; - новая ресурсосберегающая технология производства и хранения сельскохозяйственной продукции.
4.	Химический	- новый вид минеральных удобрений; - новые средства защиты растений.
5	Экономический	- новая форма организации, планирования и управления; - новые формы и механизмы инновационного развития предприятия.

Источник: составлено на основе изучения научно-исследовательских работ.

В исследовании отмечается, что форма экономического механизма в инвестициях оценивается уровнем развития рынка. На наш взгляд, в рамках инвестиционного механизма планирование будущего должно быть сосредоточено на анализе доходности капитальных вложений, использовании возможностей для снижения инвестиционного риска и управления им, а также на разработке решений по управлению и реализации капитала в производстве.

Важнейшим вопросом считается организация механизма управления инвестиционно-инновационной деятельностью в агропромышленном комплексе Таджикистана, которую мы предложили следующим образом на рисунке 1.

Рисунок 1. - Организация механизма управления инвестиционно-инновационной деятельностью в агропромышленном комплексе Таджикистана*

Источник: составлено на основе изучения научно-исследовательских работ.

В основе реализации организационно-экономического механизма функционирует принципы системного подхода, в частности, целостность всей системы механизма, системы с точки зрения ее разделение на составные элементы, взаимосвязь системы механизма и окружающей среды.

Необходимо отметить, что значение кластера в сфере сельского хозяйства очень велико как развитие системы инновационных механизмов, интегрирующих науку и производство, в которых имеет место активное участие государства.

В контексте изучения рассматриваемого вопроса было установлено, что инструменту контроля следует уделять непосредственное внимание, поскольку инвестиции в сельское хозяйство включают в себя метод планирования механизма движения денежных потоков и обеспечения его контроля.

Таким образом, микро и макро экономические показатели оказывают большое влияние на развитие экономики республики, в том числе на деятельность хозяйствующих субъектов сельского хозяйства, и вносят благоприятный вклад в их эффективную работу. Действительно, целесообразно активизировать инвестиционной и инновационные формы в направлении данного исследования.

АДАБИЁТ

1. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ солҳои 2017-2021
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2007.- №4.
3. Международная экономика/Н.П. Фигурнова – М: Омега – Л, 2005 стр.19.
4. Zhichkin K.A., Zhichkina L.N., Morkovkin D.E., Rudenko L.G., Husaynov M.N., Sharipov F.F. USE of remote positioning technologies to determine damage in case of misuse of agricultural land. В сборнике: PROCEEDINGS OF SPIE. Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering. Bellingham, 2022. С. 122960J.
5. Хусайнов М.Н., Шарипов У.А. Анализ инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистана: проблемы и пути их решения. ndless light in science. 2023. № 1-1. с. 234-239.
6. Хусайнов М.Н. Методика экономического анализа эффективности садово-виноградарческого кластера в Республике Таджикистан/ В сборнике: Актуальные проблемы общества, экономики и права в контексте глобальных вызовов. Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции. Редколлегия: Л.К.

Гуриева [и др.]. Москва, 2022. С. 294-299.

7. Тураев Н.А. Моҳияти иқтисодии ғавҷияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 6. С. 200-205.

8. Тураев Н.А., Одинаев Ш.Т., Шамсуддинов А.Х. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули раванди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 127-133.

9. Тураев Н.А. Танзими давлатии ғавҷияти инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти миллий/ Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. 2022. № 2 (267). С. 106-110.

УДК 331

Ҷураев Ф.М.

ТАЪСИРИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ БА ВАЗӢИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ СУҒД: АВЛАВИЯТ ВА КАМБУДИҲО

Мақола баҳри таҳлили таъсири равандҳои муҳоҷирати ба вазъи кишоварзӣ вилоти Суғд баҳшида шудааст. Дар таҳқиқот таъсири мусбӣ ва манфии муҳоҷирати меҳнатиро барои иқтисодиёти маҳаллӣ, хусусан соҳаи кишоварзӣ, ки аз захираҳои меҳнатӣ вобастагӣ дорад, мавриди омӯзиш қарор гирифтаст. Илова бар ин, муаллиф зарурияти усули комплексиро марбут ба идоракунии раванди муҳоҷирати бо мақсади кам кардани хатарҳо ва самаранок истифодаи иқтисодии меҳнатӣ баҳри рушди соҳаи кишоварзӣ вилоти Суғд қайд менамояд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, кишоварзӣ, сармоя инсонӣ, иқтисодиёти минтақа, музди меҳнат, захираҳои меҳнатӣ, моликияти зеҳнӣ, иқтисодиёти маҳаллӣ, агротехнология.

Джураев Ф.М.

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА СОСТОЯНИЕ ОТРАСЛИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРЕИМУЩЕСТВО И НЕДОСТАТКИ

Статья посвящена анализу влияния миграционных процессов на состояние сельского хозяйства Согдийской области. В исследовании рассматриваются как положительные, так и отрицательные последствия миграции для местной экономики, в частности для сельскохозяйственного сектора, который зависит от трудовых ресурсов. Кроме того, автор подчеркивает важность комплексного подхода к управлению миграционными процессами, чтобы минимизировать риски и максимально использовать потенциальные возможности для развития сельского хозяйства в Согдийской области.

Ключевые слова: трудовая миграция, сельское хозяйство, человеческий капитал, экономика региона, заработная плата, трудовые ресурсы, интеллектуальная собственность, местная экономика, агротехнология.

INFLUENCE OF MIGRATION PROCESSES TO THE CONDITION OF AGRICULTURE OF SUGHD REGION: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

The article is dedicated to the analysis of the influence of migration processes on the state of agriculture Sughd region. In research work discusses both positive and negative consequences of migration for local economy, in particular for the agricultural sector, which depends on labor resources. In addition, author emphasizes the importance of an integrated approach to managing migration processes in order to minimize risks and maximize the potential opportunities for the development of agriculture in Sughd region.

Kew words: labor migration, agriculture, human capital, economy of region, wage, labor resources, intellectual property, local economy, agricultural technology.

Вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар рушди иқтисодиёти миллии мамлакат нақши муҳим дорад. Дар даҳсолаҳои охир муҳоҷирати меҳнатии дохиливу хориҷӣ ба иқтисодиёти минтақа таъсири назаррас расонидааст. Маҳз ҳамин, вилояти Суғд яке аз минтақаи пешбари муҳоҷирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон ба шумор меравад. Ҳолати мазкур бо як чанд омилҳо, аз қабili дараҷаи музди меҳнат, мавҷуд набудани ҷойҳои корӣ дар деҳот, инчунин имконияти маҳдуд баҳри рушди соҳибкории хурду миёна вобаста мебошад. Тибқи маълумотҳои сарчашмаҳои гуногун, ҳамасола ҳазорон нафар аз сокинони вилояти Суғд, умдатан шаҳрвандони ҷавону қабili меҳнат, барои ҷустуҷӯи кор, махсусан ба Федератсияи Русия ва Қазоқистон мераванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки оқибатҳои иқтисодии бӯҳрон, марбут бо COVID-19 алоқаманд мебошад, барои муҳоҷирони меҳнатӣ, чораҳои қабулгардида аз ҷониби Ҳукумат тағйир меёбанд. Дар шароити коҳиш ёфтани имкониятҳои иқтисодӣ талаботи умумӣ оид ба муҳоҷирони меҳнатӣ дар баъзе соҳаҳо кам мешавад, дар соҳаҳои дигар бошад баръакс, меафзояд - ин, масалан, тандурустӣ ва кишоварзӣ ба ҳисоб меравад [2].

Маҳз ҳамин, масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз масъалаи муҳим ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии худро талаб менамояд. Зеро, раванди муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ барои шаҳрвандони кишварамон мисли дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик хусусияти ҷаҳонишавиро гирифтааст ва муҳоҷирони меҳнатӣ нигарони он ҳастанд, ки мақомотҳои дахлдори давлатӣ ҷиҳати таъсис додани ҷойҳои кории арзанда, ба шуғли доимӣ фаро гирифтани ва доир ба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо чораҳои зарурӣ меандешанд.

Қабili зикр аст, ки аҳоли – ин сарчашмаи захираҳои меҳнатии мамлакат буда, ғамхорӣ оид ба такрористеҳсолии он яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат мебошад. Зеро, рақобатпазирии давлат ва минтақаҳои алоҳидаи он аз шумора ва сатҳи таҳсилоти касбии аҳоли, қобилиятнокӣ ба навоварӣ, тахассус, мавҷудияти ғояҳои мусбӣ ва ғайра вобаста аст [8].

Бо баробари ин, муҳоҷирати аҳоли яке аз нишондиҳандаи муҳимтарини раванди иҷтимоию иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Аз лиҳози тавсифи силсилаи муҳоҷиратӣ метавон дар ҳолатҳои дараҷаи ошкорбаёнӣ ва демократии ҷомеа, сатҳи урбанизатсия ва самаранокии иқтисодиёт, инчунин инфрасохтор, номутаносибии минтақавӣ дар рушд ба миён меояд.

Дар иртибот, зери мафҳуми муҳоҷирати [9] аҳоли ҳамчун ҳаракати ҳудудии аҳоли фаҳмида мешавад, ки бо таъсири омилҳои гуногун, аз қабili иҷтимоию иқтисодӣ, ҳарбӣ-сиёсӣ, динӣ, табиӣ, экологӣ ва ғайра ба амал меояд. Ҳамин тавр, нишонаи муҳими муҳоҷирати аҳоли ҳудудӣ буда, натиҷаи муҳоҷират тағйир ёфтани ҷуғрофияи маҳалҳои аҳоли ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодии мамлакат ва бехтар намудани вазъи кунунии нишондодҳои макроиқтисодӣ нақши сармояи инсонӣ басо муҳим мебошад.

Тавре, Юсуфбеков Ю.Р. сари вақт таъкид менамояд, ки «...яке аз муаммои муҳимтарини назарияи иқтисодӣ ин коркарди усулҳои баҳодихии сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад» [10].

Моликияти зеҳнӣ – моликият ба натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, маҳсулоти зеҳние, ки ба маҷмӯи объектҳои ҳуқуқи муаллифӣ ва ихтироъ дохил мешавад, ба ҳисоб меравад [9].

Вобаста бо ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28-уми декабри соли 2023 чунин иброз намуданд: «Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад» [1].

Аз ин лиҳоз, муайянкунии истилоҳи «муҳоҷирати меҳнатӣ» аз ҷониби як қатор олимони ватанию хориҷӣ дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Тавсифи истилоҳи «муҳоҷирати меҳнатӣ» аз тарафи олимони хориҷӣ ва ватанӣ

Кастельс К.П.	«Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи раванди иқтисодии ҷаҳонӣ буда, метавонад ҳамгирии иқтисодии кишварҳоро қавӣ ва заиф созад».
Мищенко Ю. В.	«Муҳоҷирати меҳнатӣ – падидаи иқтисодӣ мебошад, ки қувваи корӣ дар ҷустуҷӯи шароити бехтарини меҳнат бо мақсади таъмини зиндагӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагӣ сарҳадро убур мекунад».
Ионцев В.А	«Муҳоҷирати байналмилалӣ аҳоли ин ҳаракати ҳудудии одамон аз сарҳади давлатӣ буда, бо тағйири ҷои истиқомати доимӣ ва шаҳрвандӣ вобаста мебошад».
Похлебаева А. В.	«Муҳоҷирати меҳнатӣ ин раванди кӯчонидани қувваи корӣ аз як кишвар ба кишвари дигар бо мақсади шуғл бо шартҳои мусоид, ки бо таносуби байни талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат муайян карда мешавад».
Умаров Х.У.	«Муҳоҷирати меҳнатӣ боиси таназзули сармояи инсонӣ, инчунин рушди он гардида, баҳри ғанӣ гардонидани малакаи меҳнатии муҳоҷирон, тақмили малакаи истеҳсолии онҳо, аз худ намудани касбҳои нав, тақмили ихтисос ва ғайра мусоидат менамояд».
Абдуллоева А.Т.	«Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун як соҳаи махсуси на танҳо фаъолияти инсон, балки фаъолияти ҷомеа ё давлат дар маҷмӯъ фаҳмида мешавад».
Махмадбекзода М.Ш., Алимов А.Л.	«Муҳоҷирати меҳнатии беруна дар бозори дохилии меҳнат шиддатро коҳиш медиҳад, инчунин, муҳоҷирони корӣ дар кишвари худ наметавонанд кор пайдо намоянд ва дар натиҷа ба сафи бекорон ворид мешаванд, ки ин боиси афзоиши сатҳи умумии бекорӣ мегардад».
Бобохонов Ф.М.	«Муҳоҷирати меҳнатӣ баҳри бехтар гардидани вазъи модии муҳоҷирон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии онҳо ва таъмини суботи молиявӣ тавассути интиқоли маблағҳо мусоидат менамояд».

Аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ба андешаи мо, истилоҳи «муҳоҷирати меҳнатӣ» раванди ҷараёни такрористеҳсолиро таъмин намуда, баҳри баланд бардоштани маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ мусоидат менамояд.

Дар ин радиф, муҳоҷирати меҳнатӣ раванди муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда, ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла кишоварзӣ таъсири назаррас мерасонад. Дар даҳсолаи охир силсилаҳои муҳоҷират, махсусан, муҳоҷирати меҳнатӣ дар бисёре кишварҳо баҳри рушди соҳаи хоҷагии қишлоқ таъсири назаррас хоҳанд расонд. Таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба вазъи соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд як ҷузъи муҳим дар таҳлили иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа аст. Муҳоҷирати меҳнатӣ метавонад на танҳо ба вазъи иқтисодии хонаводаҳо, балки ба тамоми таҳаввулоти иҷтимоии минтақа таъсир расонад. Дар ин радиф, таҳлили вазъи муносири муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ҳамгироии онҳо дар ҷамъият нишон медиҳад, ки ин раванд на танҳо дар кишвари мо, балки дар дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст.

Муҳоҷирати меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо баробари доштани бартарӣ яз якчанд камбудиҳо холи нест. Муҳоҷирон дар таъмини шуғл дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус дар давраҳои мавсимӣ нақши муҳим доранд.

Бояд тазаккур дод, ки мукамалгардонии таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати ҳамаҷонибаро тақозо менамояд. Дар ин маврид, авлавиятҳо ва камбудиҳои раванди муҳоҷират, инчунин имкониятҳои истифодаи самаранокии қувваи корӣ, муҳоҷирони бозгашта ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти деҳотро набояд фаромӯш кард.

Ҷадвали 2. Музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи кормандони соҳаи кишоварзӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд (бо сомонӣ)

Шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ:	531,85	544,43	584,26	598,22	695,19	798,00	895,46
н.Айний	427,72	440,70	470,43	418,79	456,58	511,27	511,98
н. Ашт	715,35	705,13	780,91	849,08	821,40	942,00	1045,20
н.Б.Ғафуров	537,50	608,38	618,17	629,55	802,09	856,83	969,68
ш.Бӯстон	790,69	760,01	815,91	844,38	1042,57	1338,15	1519,98
ш.Гулистон	835,78	582,97	601,03	770,35	1054,94	1052,90	1256,65
н. Деваштич	442,22	419,67	497,32	525,87	614,09	689,96	755,12
н.Зафаробод	544,59	547,38	538,49	583,79	608,13	684,89	849,63
ш.Истиқлол	-	-	-	-	-	-	-
ш.Истаравшан	695,35	761,67	752,92	745,78	650,59	780,68	950,66
ш.Исфара	480,47	516,85	483,69	498,45	534,32	583,83	720,98
ш.Конибодом	592,24	633,69	698,16	735,28	833,48	1089,40	1503,26
н.Кух.Мастҷоҳ	407,05	477,77	518,82	534,19	568,36	626,64	785,74
н. Мастҷоҳ	423,53	391,38	474,00	505,29	549,38	704,84	752,9
ш.Панҷакент	484,34	511,81	512,23	468,18	551,48	617,35	690,50
н.Спитамен	603,25	517,82	676,54	709,00	842,39	946,08	1021,4
ш.Хучанд	517,13	567,37	605,69	649,03	904,61	943,76	1059,61
н.Шахристон	461,65	408,48	463,30	473,18	543,98	706,43	719,99
н.Ҷ.Расулов	533,51	492,19	555,01	594,63	712,93	753,18	844,24

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2024. – с. 120.

Дар соли 2023 шумори муҳоҷирони меҳнатӣ аз вилояти Суғд, беш аз 1 миллион нафарро ташкил намуда, бештари онҳо дар сохтмон, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои меҳнатталаб кор мекунанд. Бо баробари ин, яке аз сабаби асосии зиёд шудани тамоюли муҳоҷирати меҳнатӣ бевосита бо кам будани дараҷаи музди меҳнат дар соҳаҳои гуногун, махсусан, соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад (ҷадвали 2).

Ҳамзамон, муаммоҳои раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ва зоҳир гаштани он дар соҳаи кишоварзӣ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Муаммоҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Муаммо	Зоҳир гаштан дар хоҷагии қишлоқ	Эъзоҳ
Нарасидани кормандони баландхтисос	Паст шудани сифати маҳсулот	Дар бисёре мавридҳо муҳоҷирон сатҳи пасти тахассус доранд ё барои иҷрои корҳои баландхтисоси кишоварзӣ малакаҳои зарурӣ надоранд
Тағйирёбии мавсимии шумораи коргарон	Нарасидани қувваи корӣ дар давраҳои муайян	Муҳоҷирон одатан мавсимӣ кор мекунанд, ки ба якбора тағйирёбии шумораи қувваи корӣ оварда мерасонад
Шароити кори муҳоҷирон	Вайрон кардани шароити меҳнат, паст будани дараҷаи музди меҳнат, мавҷуд набудани кафолатҳои иҷтимоӣ	Муҳоҷирон аксар вақт дар шароити вазнин, бидуни ҳифзи ҳуқуқҳои худ кор мекунанд, ки ин метавонад ҳавасмандӣ ва ҳосилнокии меҳнатро коҳиш диҳад.
Ҳосилнокии пасти меҳнати муҳоҷирон	Паст шудани самаранокии умумии истеҳсолот, сифати пасти кор	Муҳоҷирон дар ҳолати маълумот надоштан бо усулҳои маҳаллии ба роҳ мондани соҳаи кишоварзӣ суҳбат кор мекунанд ё ба иштибоҳ роҳ медиҳанд
Мавҷуд набудани сармоягузори дарозмуддат ба сармояи инсонӣ	Норасогии таҷриба дар байни муҳоҷирон барои иҷрои вазифаҳои мураккаб	Муҳоҷирон аксар вақт дар минтақа дар муддати тӯлонӣ намеронанд, ки ба ҷамъ овардани малака ва таҷрибаи касбӣ монеа ба миён меорад
Муаммои мутобиқшавии иҷтимоии муҳоҷирон	Низоъ дар дохили коллективи меҳнатӣ	Муҳоҷирон ҳангоми мутобиқ гаштан ба шароитҳои нав ба мушкилӣ дучор шаванд, ки боиси шиддати иҷтимоӣ ва низоъҳо дар коллектив мегардад
Вобастагӣ аз ҷараёни муҳоҷират	Вобастагии рушди соҳаи кишоварзӣ аз тағйирёбии тамоюли муҳоҷиратӣ	Соҳаи кишоварзӣ минтақа аз тағйирёбии сиёсати муҳоҷиратӣ ва вазъи иқтисодии давлат алоқаманд мебошад

Аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Бояд тазаккур дод, ки авлавиятҳои асосии таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба муҳоҷироне, ки дар соҳаи кишоварзӣ бо шуғл машғул мебошанд, чунинҳоянд:

Ø дастгирии иқтисодии оилаҳои муҳоҷирон. Яке аз натиҷаҳои иқтисодии муҳоҷирати меҳнатӣ дар он аст, ки он баҳри беҳтар шудани вазъи молиявии оилаҳои муҳоҷирин мусоидат мекунад. Бо баробари ин, маблағҳои пулии интиқолгашта омили беҳтар гаштани шароити зиндагӣ ба ҳисоб рафта, баҳри дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ ва дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат хоҳад кард. Дар соли 2022 ҳаҷми интиқоли пулӣ ба

Тоҷикистон ҳудуди 4,5 миллиард доллари амрикоиро ташкил намудааст, ки қисми зиёди он ба вилояти Суғд рост меояд;

Ø рушди иқтисодиёти маҳаллӣ. Маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ талаботро ба молу хизматрасониҳо дар минтақа ба миён меорад, ки ба афзоиши истеъмоли маҳаллӣ мусоидат менамояд. Инчунин, маблағҳои воридгашта барои рушди бизнеси хурд, алалхусус дар ҷойҳои деҳот, ки муҳоҷирон бештар ба соҳаи кишоварзӣ сармоягузорӣ меkunанд, истифода мешавад. Бо баробари ин, маблағҳои ба ватан интиқолдиҳандаи муҳоҷирон ба оилаи онҳо имконият медиҳад, ки сатҳи истеъмолиро зиёд намоянд, ҳавасмандии рушди истеҳсолотро баланд гардонанд ва шароити дар кишвари худ ҳал кардани маҷмуи масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоиро фароҳам оваранд [7];

Ø баланд бардоштани маҳорати касбӣ. Муҳоҷирати меҳнатӣ ба муҳоҷирон имконият медиҳад, ки малака ва таҷрибаи навро ба даст оранд. Ин барои баланд бардоштани сифати қувваи корӣ дар давраи дарозмуддат мусоидат мекунад.

Дар навбати худ, таъсири манфии (камбудӣ) муҳоҷирати меҳнатӣ ба вазъи соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд ҳолатҳои зеринро дар бар мегирад:

Ø аз даст додани кадрҳои баландихтисос. Яке аз камбудии ҷиддии муҳоҷирати меҳнатӣ ин берун рафтани мутахассисони соҳибихтисос ба монанди табибон, омӯзгорон, муҳандисон мебошад. Ин боиси норасоии ходимон дар соҳаҳои аввалиндараҷаи иқтисодиёти минтақа, ба монанди тандурустӣ, маориф, саноат ва кишоварзӣ мегардад. Дар ин замина, кам шудани шумораи коргарони баландихтисос ба рушди иқтисодиёт таъсири манфӣ расонида, боиси паст шудани сифати хизматрасони дар соҳаҳои зикргардида мегардад;

Ø муаммоҳои демографӣ. Муҳоҷирати меҳнатӣ боиси коҳиш ёфтани шумораи аҳоли дар бархе аз манотиқи деҳоти вилояти Суғд мегардад. Ин метавонад ба пиршавии аҳоли, паст шудани сатҳи таваллуд ва сустшавии афзоиши аҳоли дар минтақа оварда мерасонад, ки дар навбати худ ба иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад;

Ø муаммоҳои иҷтимоӣ. Муҳоҷирати меҳнатӣ метавонад боиси як қатор мушкилоти иҷтимоӣ, аз қабили паст шудани сифати таҳсилоти кӯдакони муҳоҷир ва афзоиши шумораи одамон, ки дар иқтисодиёти ғайрирасмӣ фаъолият доранд, оварда мерасонад.

Бояд таъкид кард, ки ба роҳҳои беҳтар намудани раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ва таъсири самарабахши он ба соҳаи кишоварзӣ чунинҳо дохил мешавад:

1. Таҳияи барномаҳои тайёрии касбӣ ва бозомӯзии муҳоҷирон.

Омӯзиш ва баланд бардоштани тахассусмандии муҳоҷирон пеш аз рафтан ба муҳоҷират ё баъди бозгашт ба ватан. Ин ба муҳоҷирон баҳри пайдо намудани таҷрибаҳои нав мусоидат намуда, онро на танҳо дар соҳаи кишоварзӣ, балки дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ мавриди истифода қарор медиҳанд. Инчунин, татбиқи курсҳои кӯтоҳмуддат ва барномаҳо барои ҷавонон ва дар ин замина таъмини устувории кормандон дар соҳаи кишоварзӣ;

2. Ташкили шароити устувор ва ҷалбкунанда барои бозгашти муҳоҷирон ба соҳаи кишоварзӣ.

Коркарди барномаҳои давлатӣ оид ба баргардонидани муҳоҷирони меҳнатӣ ба вилояти Суғд, ки дорои пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, субсидия ё кӯмак ба корхонаҳои нав (стартапҳо). Ин метавонад муҳоҷиронро ҳавасманд гардонид, пасандозҳои худро барои рушди соҳаи кишоварзӣ маблағгузорӣ намоянд. Бо баробари ин, бо мақсади таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди иқтисодиёти маҳаллӣ татбиқи барномаҳои давлатӣ оид ба дастгирии хоҷагиҳои деҳқонии хурду миёна сари вақт мебошад;

3. Дастгирӣ ва рушди технологияҳои кишоварзӣ (агротехнология).

Ҷорӣ намудани агротехнологияи муосир, аз қабили автоматикунии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, истифода бурдани низоми пурсамари обёрӣ. Ин метавонад вобастагии муҳоҷирони меҳнатӣ коҳиш дода, ҳосилнокии соҳаи ҳаҷагии қишлоқро афзоиш диҳад. Бо

баробари ин, рушди усулҳои кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза баҳри беҳбудии вазъи экосистемаи вилояти Суғд, баланд бардоштани сифати маҳсулот мусоидат менамояд;

4. Ҳавасмандгардонии шуғли маҳаллӣ.

Барномаҳои ҳавасмандгардонии шуғли маҳаллӣ дар дохили кишвар, ки ба ҷалби сокинони деҳот ба минтақаҳои пешрафтаи кишоварзӣ, ки қувваи корӣ лозим аст, равона карда шудааст. Коркарди ташаббусҳои давлатӣ дар бобати беҳтар намудани шароити меҳнат дар хоҷагии қишлоқ, ба монанди баланд бардоштани музди меҳнат, беҳтар намудани таъминоти иҷтимоӣ;

5. Оптимизатсияи сиёсати муҳоҷиратӣ ва мутобиқшавии он ба бозори меҳнат.

Ташкили механизмҳои батанзимдарории силсилаи муҳоҷиратӣ вобаста ба талаботи соҳаи кишоварзӣ ва дигар бахшҳои иқтисодиёт. Инчунин, беҳтар намудани дастрасии маълумот барои аҳолии деҳот дар бораи имкониятҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, ки баҳри пешгирии муҳоҷирати нолозим ба кишварҳои дорой сатҳи бекорӣ, дар ин замина баланд бардоштани суботи бозори меҳнат дар дохили кишвар мусоидат менамояд;

6. Пешниҳод намудани ҳавасмандгардонӣ барои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ.

Коркарди барномаҳои қарзӣ бо шартҳои имтиёзнок барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ. Инчунин, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар рушди инфрасохтор: беҳтар намудани роҳҳо, ташкили марказҳои агрологистикӣ, бунёди анборҳо барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра;

7. Тақвият бахшидани ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои ҳамсоя.

Рушди ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ) баҳри татбиқи таҷрибаҳои, ки ба ҳамгироии бештари муҳоҷирони меҳнатӣ ба иқтисодиёт мусоидат менамояд. Бо баробари ин, ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамсоя, ба монанди Қазоқистон ва Ўзбекистон барои табодули таҷриба дар соҳаи кишоварзӣ ва идоракунии муҳоҷират. Муқаррар намудани созишномаҳои дучониба оид ба муҳоҷирати меҳнатӣ, ки омӯзиш ва табодули қувваи корию дар бар мегирад;

8. Дастгирии фарогирии иҷтимоӣ ва фарҳангии муҳоҷирон дар ҳудуди деҳот.

Таҳияи барномаҳои ҳамгироӣ барои муҳоҷирон ва оилаҳои онҳо, то он баҳри ҳамбастагии беҳтарини иҷтимоӣ ва коҳиши шиддати иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Инчунин, барномаҳо оиди баланд бардоштани саводнокӣ байни муҳоҷирон, ки баҳри беҳтар гардонидани таъминоти иҷтимоӣ ва маърифати ҳуқуқӣ равона карда шудааст;

9. Таҳқиқ ва таҳлили равандҳои муҳоҷират дар соҳаи кишоварзӣ.

Гузaronидани таҳқиқот оид ба таъсири муҳоҷират ба соҳаи кишоварзӣ. Ин ба сохторҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ баҳри самаранок ва саривақт мусоидат намудан ба муҳоҷирон дар соҳаи кишоварзӣ кӯмак хоҳад кард.

Бояд тазаққур дод, ки дар соҳаи шуғли захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд ҷараёни ғайрииндустриашавӣ ва сатҳи баланди муҳоҷирати меҳнатӣ ба назар мерасад. Бо мақсади бартараф намудани сабабҳои ин ҳодисаҳо ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридотивазкунанда амалӣ намудани чораҳо оид ба баланд намудани сатҳи индустриявии шуғли захираҳои меҳнатиро зарур мешуморем [6].

Умуман, татбиқи чораҳои дар боло зикргардида ба самаранок истифодаи меҳнати муҳоҷирон барои рушди устувори кишоварзии вилояти Суғд кӯмак намуда, таъмини рушди иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва беҳтар намудани шароити зиндагии мардуми маҳаллӣ мусоидат мекунад.

Дар ҳулоса бояд таъкид кард, ки равандҳои муҳоҷиратӣ дар вилояти Суғд ба вазъи кишоварзии минтақа таъсири назаррас мерасонад. Аз як тараф, муҳоҷират ба ҷалби меҳнат, беҳтар кардани устувори корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин ҷорӣ намудани усулҳо ва технологияҳои нав ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Ҳамзамон, мушкилоти муайянеро ба монанди кам шудани аҳолии маҳаллӣ, мушкили мутобиқнамоии иҷтимоии муҳоҷиронро ба миён меорад. Ҳамин тавр, таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба соҳаи кишоварзии вилояти Суғд гуногунҷанба буда, омӯзиши комплексиро талаб менамояд. Самаранок истифодаи захираҳои муҳоҷиратӣ бо дарназардошти хусусиятҳои маҳаллӣ барои рушди устувори комплекси агросаноатии минтақа ва беҳтар гардидани сифати зиндагии мардуми деҳот мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28-уми декабри соли 2023.
2. Аналитическая записка МОТ: Как защитить трудовых мигрантов в условиях пандемии COVID-19. [Текст] //17.04.2020.
3. Комилов А.Қ. Раванди муосири муҳоҷирати меҳнатӣ: назария ва амалия. Монографияи илмӣ / А.Қ. Комилов. Контраст. Душанбе, 2019. –192 с.
4. Маҳмадбекзода М.Ш. Муҳоҷиратшиносӣ. [Матн]: китоби дарсӣ. // М.Маҳмадбекзода, С.Мирзоев, П. Ҳакимов. Душанбе: 2020. – 130 с.
5. Омори солонаи вилояти Суғд. Хуҷанд, 2024. – с. 120.
6. Оқилов А.А. Самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои иқтисодиёти минтақа (дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ. Хуҷанд, 2018. Саҳ. 71.
7. Тоҷибоева М.Н. Танзими равандҳои муҳоҷират дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ [Матн] / А.Ҷ. Азимов, М.Н. Тоҷибоева // «Иқтисодиёти Тоҷикистон» Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 №1. Душанбе. С.201-208
8. Пули муҳоҷиратӣ байни Осиёи Марказӣ ва Русия дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ. Маводҳои ҷамоии байналхалқии II. Москва-Хуҷанд, 1-4 ноябр, с. 2010. Саҳ. 38.
9. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. Современный экономический словарь. Четвертое издание, переработанное и дополненное. Москва, Инфра-М, 2005. Стр.154.
10. Ю.Р.Юсуфбеков. Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в Республике Таджикистан (проблемы и основные направления совершенствования), АН РТ Институт экономики и демографии.–Душанбе: Дониш, 2016. – С. 435.
11. [www. Migration information.org. ru](http://www.Migrationinformation.org.ru)
12. <http://www.stat.tj>.

УДК 339. 3

Шарипова М.Н.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ РИСК-МЕНЕҶМЕНТ ДАР СОҲАИ САВДОИ ЧАКАНА

Мақолаи илмӣ доир ба мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои риск-менеҷмент дар соҳаи савдои чакана бахшида шуда, дар он хусусиятҳои риск-менеҷмент аз нуқтаи назари илмӣ таҳқиқ гардидааст. Муайян карда шудааст, ки дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ риск-менеҷмент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун падидаи нав дар марҳилаи ташаккулёбии қарор дорад. Дар натиҷа зарурияти ҷорӣ намудани риск-менеҷмент дар соҳаи савдои чакана бо ҳулосаҳо асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: риск, риск-менечмент, савдои чакана, ташаккулёбии риск-менечмент, низоми риск-менечмент, марҳилаҳо, объект, субъект, самаранокӣ, арзёбӣ.

Шарипова М.Н.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА В СФЕРЕ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Научная статья посвящена понятию, сущности и особенностям риск-менеджмента в сфере розничной торговли, а также исследовано особенности риск-менеджмента с научной точки зрения. Определено, что в условиях перехода к цифровой экономике риск-менеджмент в Республике Таджикистан находится в стадии становления как новое явление. В результате сделаны выводы, обосновывающие необходимость внедрения риск-менеджмента в сфере розничной торговли.

Ключевые слова: риск, риск-менеджмент, розничная торговля, формирование риск-менеджмента, системы риск-менеджмента, этапы, объект, субъект, эффективность, оценка.

Sharipova M.N.

FORMATION OF RISK MANAGEMENT SYSTEM IN RETAIL TRADE

The scientific article is devoted to the concept, essence and features of risk management in the field of retail trade, and also the features of risk management are studied from a scientific point of view. It is determined that in the context of the transition to a digital economy, risk management in the Republic of Tajikistan is in the process of formation as a new phenomenon.

As a result, conclusions were drawn that justify the need to implement risk management in the retail sector.

Key words: risk, risk management, retail trade, risk management formation, risk management systems, stages, object, subject, efficiency, grade.

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ барои дилхоҳ корхона омили марказии таъмини рушди устувори ҷаъолияти хоҷагии он, метавонад самаранокӣ идоракунии риск ташкилӣ-иқтисодӣ бошад. Зеро, танзим ва идоракунии риск (риск-менечмент) самаранок қарорҳои идоракунии ҷаъолияти хоҷагӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва захираҳои иқтисодиро дар маҷмӯъ таъмин менамояд.

Идоракунии риск (риск-менечмент), метавонад ҳамчун ҷараёни қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунии ба танзим ва хоҳиши сатҳи эҳтимолияти пайдоиши натиҷаҳои манфӣ ва хоҳиши зарари имконпазир дар раванди харид ва фурӯши молҳо алоқаманд, тавсиф дода шавад.

Риск-менечмент – раванди муназзами идоракунии ва назорати рискаи дар низоми идоракунии татбиқшуда, ки тамоми ҷараёнҳои соҳибкорино фаро гирифта, барои расидан ба мақсадҳои соҳибкорӣ, ҳифзи сармояи саҳҳомон ва дорониҳои ташкилот равона карда шудааст [10].

Риск – менечмент метавонад асоси низоми назорати доихлиро ташаккул диҳад. Идоракунии самаранокӣ рискро наметавон бе иштирок ва саҳмгузориҳои ҳар як коргари корхона бо ин ё он андоза амалӣ намуд. Самаранок асосии риск-менечмент дар беҳтарсозии ҷаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ ташкилии корхона дида мешавад [3, 9].

Албатта, риск-менечмент ҳамчун як низоми махсус, сохтори хос, унсурҳо ва чараёнҳои ташаққулёбии худро дорад, ки марҳилаҳои асосии ташаққулёбии онро дар бар мегирад [10]:

1. Таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ;
2. Мушаххасозии риск;
3. Арзёбии инфиродии рискҳо;
4. Тоифабандии баҳои рискҳо;
5. Банақшагирии риск;
6. Идоракунии риск.

Иқтисодчиён Федосов Р.Н. ва Крюков О.Г. ба он назаранд, ки риск-менечмент, ҳамчун унсури таркибии низомҳои идоракунии дар корхона баромад карда, ба худ чараёни тайёри ва татбиқи чораҳои, ки мақсади пасткунии таҳдидҳои иштибоҳоти қарорҳои қабулшуда ва камкунии натиҷаҳои манфии имконпазири ҳодисоти номатлуб дар рафти татбиқи қарорҳои қабулшудаи соҳибкориро доранд, дар бар мегирад [3, 6].

Баъзе муҳаққиқон риск-менечментро ҳамчун илм ва истеъдод ҳисобида, дигаре ҳамчун унсури низомҳои идоракунии корхона мешуморанд. Бо ҳамаи ин нигоҳ нақарда, аксаран ба он назаранд, ки мақсади риск-менечмент, пеш аз ҳама, паст намудани таъсири нохуш, камкунии талафот ва зарар мебошад.

Дар адабиётҳои хориҷӣ бошад, хангоми тавсифи риск-менечмент на ба ихтисори натиҷаҳои номусоиди имконпазир, талафот, балки ба гирифтани манфиатҳо, афзоиши даромад ва ғолида эътибор медиҳанд [10].

Дар мувофиқат бо стандарти идоракунии риск, ки Донишқадаи риск-менечменти Асосиатсияи суғурта ва риск-менечерон ва Форуми миллии риск-менечерҳои бахши давлатии иқтисодӣ (Британия Кабир) таҳия намудаанд, риск-менечмент (PM) ҳамчун қисми марказии ҳамагуна идоракунии стратегияи ташкилотҳо маҳсуб меёбад [7].

Ба сифати унсурҳои калидии низоми риск-менечмент ҳамчун дигар низомҳои идоракунии баромад менамоянд [2]:

- объекти риск-менечмент (рискҳои ғолидагари эҳтимолияти ҳолатҳо);
- субъекти риск-менечмент (идоракунаандагон-менечерон);
- чараёни идоракунии риск, ки муайянкунандаи таъсири субъект ба объектҳои низом аст.

Чунон ҷӣ, Ю.А. Костина қайд менамояд, чараёни идоракунии риск (PM) даврии ҳисобида шуда, давраи он ҳамчун қоида муддати як солро ташкил медиҳад ё дар ҳолатҳои зарурӣ, дар ҳолати тағйирёбии талабот, меъёрҳои танзимӣ зудтар мегардад. Вале, қадамҳои алоҳидаи чараён (чораҳои пасткунии риск) мунтазам ғузошта мешаванд [6].

Дар ин аснод, варианти мувофиқи татбиқи раванди қабули қарор ё худ низоми риск-менечмент, ин муайян кардани марҳилаҳои ғуноғуни пай дар пай ва ба ҳам алоқамандии идоракунии риск мебошад.

Ба назари мо, чараёни идоракунии рискро ба марҳалаҳои зерин ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст (расми 1).

Чунон ҷӣ, дида мешавад, идоракунии риск аз марҳилаи муайянкунии мушкilot (риск) оғоз ёфта, чараёни он то марҳилаи муқарраркунии ва татбиқи чораҳои идоракунии риск бо мақсади пасткунии сатҳи таъсирот ва ё ба натиҷаи мусбӣ анҷом додаи он идома меёбад, ки омӯзиши он ҳамчун давраи идоракунии риск муҳим аст.

Ба андешаи мо, таҳлилу арзёбии риск ва чараёни идоракунии он бо ҳам алоқамандандии зич дошта, тағйироти яке аз онҳо метавонад, феврал ба тағйироти дигари он боис гардад.

Расми 1.- Марҳилаҳои ташаккулёбии низоми идоракунии риск (риск-менеджмент)
(таҳияи муаллиф)

Бояд қайд намуд, ки дар ҳар яке аз ин марҳилаҳо таҳриф ва гумшавии иттилоот имконпазир аст. Бинобар сабаби он, ки таҳлили вазъи риск асоси интиҳоби қарори мушаххас аз имкониятҳои зиёд аст, бояд ба он диққати зарурӣ дод. Арзёбии риск бошад, ба назари мо, боз ҳам як унсури муҳимтарин дар раванди қабули қарори идоракунии риск аст. Зеро, ки дар ин марҳила (дар марҳилаи арзёбии риск) имконияти ислоҳи хатогиҳои дар марҳилаҳои гуногун роҳ додашуда (дар марҳилаи муайян кардани мушкилот ва таҳлили риск) ҳанӯз имконпазир аст ва пас аз баҳодихӣи риск, ислоҳ кардани онҳо душвор мебошад. Бояд дарҷ намуд, ки байни ин равандҳо робитаи баракс вучуд дорад.

Бо тарафдории аз андешаи иқтисодчиён [1, 2, 4, 8], чунин мешуморем, ки бо муносибати оқилона ва масъулиятнок барои интиҳоби роҳи ҳалли вазъияти риск, пеш аз ҳама, рискро мушаххас кард (таҳлил); сипас рискро дар ҳар як имконияти мавҷуда арзёбӣ намуд (баҳогузорӣ); бояд дар мувофиқат бо мақсаду манфиатҳои корхона қарор қабул намуд; бояд чораҳо доир ба паст кардани дараҷаи риск андешид (идоракунии); ва дар охир, бояд натиҷаи қарори қабулшударо таҳлил ва баҳодихӣ намуд.

Ба андешаи мо, ҳамаи ин амалҳо дар маҷмӯъ, ки ба стратегия ва сиёсати муайяни корхона тобеъ ва дар асоси илмӣ гузошта шудаанд, идоракунии риск (риск-менеджмент)-ро ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи ҷамъбасти андешаҳои илмӣ муаллифони асарҳо [4, 8] метавон хулоса намуд, ки риск-менеджмент низоми таҳлил, баҳодихӣ, идоракунии рискҳо ва муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва рискӣ мебошад, ки дар рафти фаъолияти иқтисодии корхонаҳои савдо (савдои чакана) ба вучуд меоянд.

Риск - менечмент ҳамчун падидаи мустақил дар солҳои 70-уми асри XX ба вучуд омада, ҳоло ба илми амалии иқтисодиёт табдил ёфтааст. Дар давраи мавҷудияти худ, риск - менечмент доираи мушкилоти омӯхташударо ба таври назаррас васеъ гардонидаст. Агар дар ибтидо он асосан масъалаҳои таҳлили rischi техники ва баъдан - идоракунии сармоягузориҳои молиявӣ ва мушкилоти муфлисшавиро баррасӣ мекард, ҳоло бошад он қариб тамоми соҳаҳо ва ҷанбаҳои идоракунии rischi корхонаро дар бар мегирад, аз ҷумла: таҳлил, баҳодиҳӣ, пешгирӣ ва бартараф кардани ҳама намуди rischi пайдошаванда ва оқибатҳои эҳтимолии фаврӣ ва дарозмуддати татбиқи он. Баъзе аз самтҳои идоракунии риск дар солҳои охир инкишофи амиқи ҳудро дар соҳаҳои нисбатан мустақили илм, аз ҷумла: таҳлили риск, сотсиологияи риск, идоракунии зиддибӯхронии корхонаҳо ва ғайра ёфтаанд [6, 8, 10]

Ба андешаи мо, агар қаблан риск-менечмент танҳо ҳамчун як низоми идоракунии риск муайян карда мешуд, пас имрӯз он ба мафҳуми хеле васеъ табдил ёфтааст, ки ба ғайр аз масъалаҳои идоракунии риск (кам кардани риск), масъалаҳои таҳлил ва баҳодиҳии рискро дар бар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалияи самараноки риск - менечмент ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии ташаккулёбӣ қарор дорад, ки бо мушкилоти объективии иқтисодии давраи гузариш, номукамалии заминаи ҳуқуқӣ ва сатҳи нокифояи тайёрии мутахассисон дар шароити бӯхронҳои иқтисодӣ дучор омадааст.

Мақсади асосии риск - менечмент дар максималисозии арзиши бозории корхона дар шароити номуайянии ва риск, дар ба даст овардани фоидаи максималӣ дар давраҳои ҷорӣ ва оянда бо таносуби оптималии фоида, бозоргирӣ ва риск дида мешавад.

Дар баробари ин, барои ноил гардидан ба мақсадҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ, корхона бояд на фодаи балансӣ, балки фоидаи софро бо таври максималӣ зиёд кунад, ки амалигардонии босамари сиёсати андозӣ, сиёсати истеҳлоқӣ ва сиёсати ҳақуссаҳмиро талаб менамояд.

Дар асоси омӯзиши корҳои илмӣ муаллифон [1, 4] ба он назарем, ки барои ноил шудан ба мақсади асосии худ риск - менечмент метавонад масъалаҳои хеле мураккабро ҳал намояд. Аз ин рӯ, дар раванди фаъолияти механизми риск - менечмент вазифаҳои алоҳида бояд байни ҳамдигар барои самаранок амалӣ намудан, ҳадафи асосии он беҳтар сохта шаванд. Илова бар ин, онҳо набояд бо ҳадафҳои идоракунии умумии корхона муҳолифат кунанд. Ба амал баровардани фаъолияти ҳама гуна низомҳои идоракунӣ, дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ, барномавӣ, иттилоотӣ, таъминоти моддӣ, кадрӣ ва ташкили фарҳангии амалкунанда татбиқ карда мешавад.

Дар асоси натиҷаҳои омӯзиш ва таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ гуногун ва ақидаи иқтисодчиён, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки раванди фаъолияти низоми риск - менечменти корхонаро метавон дар шакли алгоритм чунин (расми 2) тасвир намуд.

Чунон чӣ, аз расми 2. дида мешавад, риск - менечмент ҳамчун қисми ҷудонашавандаи низоми умумии идоракунии корхона, аз ду зернизом ташаккул меёбад: 1) зернизоми идорашаванда (объекти идорашаванда) ва 2) зернизоми назорат (субъекти идорашаванда).

Объекти идоракунӣ дар низоми риск – менечментро худ риск, сармоягузориҳои рискнок, муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии хатарнок, ки дар ҷараёни амалигардонии риск ба вучуд меоянд (муносибатҳои байни фурӯшанда ва харидор, қарзгиранда ва қарздиҳанда, байни соҳибкорон, суғуртакунанда ва суғурташаванда ва дигарон) дар бар мегирад.

Расми 2. Алгоритми амали низоми риск - менечмент дар корхонаҳои савдои чакана (таҳияи муаллиф)

Зеро субъекти идоракунии гурӯҳи махсуси одамон (менечер доир ба риск, менечери молиявӣ ва дигарон) фаҳмида мешаванд, ки бо амали гардонидани фаъолияти мақсаднокӣ объектҳои идоракунии бо тарзҳо ва усулҳои мухталифи таъсиррасонии идоракунии машғул мебошанд.

Қайд намудан зарураст, ки тавассути функсияҳои объект ва субъекти идоракунии мақсад ва вазифаҳои риск - менечмент ба амал бароварда мешавад. Функсияҳои объектҳои риск-менечмент тавассути функсияҳои субъекти идоракунии амалӣ карда мешаванд, ки онҳо иборатанд, аз:

- Ø муайянкунии мақсад ва коркарди стратегияи рушди корхонаи савдои чакана дар вазияти риск;
- Ø муайянкунии сиёсати идоракунии rischi корхонаи савдои чакана;
- Ø таъмини ҳуқуқӣ ва қонунии ҳифзи кормандони дар фаъолияти рискнок иштироккунанда;
- Ø таъсиси зерсохторҳои ташкилии таъминоти қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунии оид ба тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти иқтисодии корхонаи савдо дар шароити риск;
- Ø ташаккули низоми иттилоотии босамар ва таъминкунандаи вариантҳои мувофиқи қарорҳои идоракунии рискнок;
- Ø банақшагирии фаъолияти рискнок дар корхонаи савдои чакана;
- Ø таҳқиқи муҳити беруна ва дохилии корхона барои муайян кардани эҳтимолияти пайдоиши ин ё он намуди риск;
- Ø мониторинг ва гузориш додани сатҳи рискҳо дар ҳама соҳаҳо ва марҳилаҳои фаъолияти иқтисодӣ;
- Ø коркарди низоми самарабахши ҳавасмандгардонӣ ва назорати иҷрои қарорҳои идоракунии дар ҳолатҳои рискнок;
- Ø таҳлили натиҷаҳои фаъолияти рискнок ва дарёфти захираҳои баланд бардоштани самаранокии он.

Ҳамин тариқ, ҳангоми татбиқи функсияҳои идоракунии риск, таркиби рискҳои асосӣ дар корхонаи савдо муайян карда шуда, арзёбии сатҳи онҳо бо маблағи талафоти молиявии эҳтимолӣ гузаронидашуда, низоми чораҳо оид ба пешгирии кам кардан ва маблағгузориҳои рискҳои алоҳида ташаккул дода, дараҷаи таҳдиди муфлисшавӣ таҳхис карда мешавад.

Умуман, аз рӯи таркиб риск - менеҷмент ба раванди коркарди амалҳои назоратӣ оид ба сатҳи рискҳо, манбаҳои пайдоиши онҳо, омилҳои ба онҳо таъсиррасон, сармоягузориҳои рискнок ва муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-таваққуфӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона дохил карда мешавад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, риск-менеҷмент дар корхонаҳои савдои чакана ҳамчун як низом ё самти ягонаи дорой хусусиятҳои соҳавист, ки дар истифодаи усулҳои ҳосилмундаҳасунӣ, баҳодихӣ, идоракунии риск ва механизми таъбиқи риск-менеҷмент дар шароити тағйиротҳои ҳудудии гуногун ифода меёбад.

АДАБИЁТ

1. Абчук В. А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2006. - 480с.;
2. Арсеньев Ю. Н. Управление экономическими и финансовыми рисками. - М.: Высш. шк., 1997. - 147с.;
3. Балдин К. В. Риск-менеджмент. - М.: Эксмо, 2006. - 368с.;
4. Боровкова В. А. Управление рисками в торговле. - СПб: Питер, 2004. - 288с.;
5. Ковалева М. В. Оценка и управление рисками. - Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2004. - 91с.
6. Костина. Ю.А. Сущность системы риск -менеджмента, ключевые элементы и этапы формирования. / Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации. // Риск-менеджмент. 14 (446) – 2011. Стр. 66-70
7. Стандарт управления рисками. Институт риск-менеджмента, Ассоциация страховых и рискованных менеджеров и Национальный форум по управлению рисками в общественном секторе экономики. 2002. URL: <http://www.theirm.org/publications/>.
8. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2008. - 376с.
9. Шипицын А. В. Основные этапы процесса риск-менеджмента / Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова, 2012, №4 стр. 103-107
10. Crouhy M., Galai D., Mark R. The Essentials of Risk Management: McGraw-Hill, 2006.
11. Chapman Robert J. Simple Tools and Techniques for Enterprise Risk Management: John Wiley & Sons Ltd, 2006.

УДК 338. 4

Шоҳамдамова А.Н., Мирзоалиев А.А.

ПЛОДОВЫХ И ЯГОДНЫХ РАСТЕНИЙ И ИХ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА

В статье рассматривается необходимость и важность обеспечения потребительского рынка качественными товарами и услугами. В ходе исследования авторы особое внимание уделили одному из важных вопросов обеспечению потребительского рынка продукцией плодово-ягодного и растениеводческого назначения. Обеспечение потребительского рынка очень важно и вытекает из стратегии продовольственной безопасности. Поэтому важность данной статьи не подлежит сомнению.

Ключевые слова: рынок, потребительский рынок, конкуренция, спрос, товар, продукция, стратегия, качество, плодовых и ягодных растений.

Шоҳамдамова А.Н., Мирзоалиев А.А.,

РАСТАНИҲОИ МЕВАЮ БУТТАМЕВА ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАЪМИНИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

Дар мақола зарурият ва аҳамияти таъмини бозори истеъмоли бо молу хидматҳои босифат баррасӣ шудааст. Муаллифон дар рафти таҳқиқот ба яке аз масъалаҳои муҳими бо маҳсулоти меваю буттамева ва растанӣ таъмин намудани бозори истеъмоли диққати махсус зоҳир намудаанд. Таъмини бозори истеъмоли хеле муҳим аст ва он аз татбиқи стратегияи амнияти озуқаворӣ бармеояд. Аз ин рӯ, мақола дорои аҳамияту мубрамияти ҳоса мебошад.

Калидвожаҳо: бозор, бозори истеъмоли, рақобат, талабот, мол, маҳсулот, стратегия, сифат, растаниҳои меваю буттамева.

Shokhamdamova A.N., Mirzoaliev A.A.,

FRUIT AND BERRY PLANTS AND THEIR ROLE IN PROVIDING THE CONSUMER MARKET

The article discusses the need and importance of providing the consumer market with quality goods and services. During the study, the authors paid special attention to one of the important issues of providing the consumer market with fruit and berry and plant products. Providing the consumer market is very important and follows from the food security strategy. Therefore, the importance of this article is beyond doubt.

Keywords: market, consumer market, competition, demand, goods, products, strategy, quality, fruit and berry plants.

В условиях глобализации и расширения потребительского рынка, особенно с учетом роста численности населения, все более ощутимой становится его растущая потребность в высококачественных товарах и продуктах. В этом контексте предложение потребительского рынка ищет свои собственные вопросы и проблемы, которые необходимо решить. Поэтому обеспечение потребительского рынка фруктами, овощами и ягодами является одним из путей решения проблем снабжения. В ходе исследования стало ясно, что роль плодово-ягодных культур в обеспечении потребительского рынка весьма значительна, поскольку такой продукцией мы можем не только снабжать свою страну, но и позиционировать себя как страну-экспортера в обеспечении потребительского рынка.

Плодовые и ягодные растения в длинной истории своего формирования выработали определенные требования к условиям внешней среды – свету, влаге, теплу, почве и пр. Каждая плодовая порода и сорт предъявляют свои требования к среде, которые неодинаковы в разные возрастные периоды растений (молодые, старые) в фазы вегетации и покоя, в течении года (весна, лето, осень) и т.д. Путем агротехнических приемов посадки и ухода за растениями стремятся смягчить или устранить неблагоприятные и создать для их роста и плодоношения оптимальные условия.

Рассмотрим действие основных факторов внешней среды на плодовые растения.

Свет – главнейший фактор в процессе ассимиляции углерода. Он способствует росту и образованию органов растения, влияет на транспирацию листьев, направление растущих органов и т.д. С изменением освещения изменяется температура растения, почвы и воздуха, влажность, химический состав и микробиологическая среда почвы.

Световой режим сада отличается от подобного режима открытой местности. В крону и под полог дерева света проникает меньше. Он состоит: из прямых солнечных лучей (они проходят между листьями и ветвями); рассеянного света (от неба и облаков), света, отраженного листьями и ветками и рассеянного света, прошедшего через листья. Растением используется

рассеянный свет полнее, чем прямой, так как он проникает со всех сторон в крону дерева и становится доступным всем листьям. К тому же действие рассеянного света продолжительнее прямого. Сила света зависит от географического положения местности, высоты над уровнем моря, рельефа, состояния атмосферы, времени года и т.д. Большое значение имеет продолжительность дневного освещения. Деревья, растущие в предгорьях и горах, получают света больше, чем в долине. Во время облачности сила света значительно уменьшается. Дерево на возвышенности и на южном склоне получит света больше, чем в котловине или на северном склоне. Крона дерева, отдельные ее участки освещаются неодинаково, в соответствии с этим неодинаков и их фотосинтез. Периферийные листья лучше освещены, чем внутри кроны, а находящиеся на верхних ярусах кроны лучше, чем в нижних. Степень освещенности листьев по мере приближения к центру кроны постепенно убывает. Листья разреженных крон лучше освещаются, чем сомкнутых, густых. Освещение листьев с южной стороны более сильное, чем с северной, восточной лучше западной. Понятно, что в условиях различного освещения и фотосинтез листьев разных участков кроны на протяжении светлой части дня будет протекать неодинаково [1].

Рост и развитие растений невозможны без определенных температурных условий почвы и воздуха. Тепло необходимо также для успешного происхождения физико-экономических и микро - биологических процессов в почве. Любые отклонения от температурного оптимума замедляют жизнедеятельность растительных организмов, а при известных пределах – приостанавливают их рост и даже ведут к гибели.

Растения до нормального роста и развития требуют не только определенной продолжительности безморозного периода, но и соответствующего ритма температуры в течение вегетации. В различные фазы вегетации одно и то же растение требует разное количество тепла. Например, рост корней начинается при температуре почвы $+4-7^{\circ}\text{C}$, распускание почек около $+5-10^{\circ}$, дифференциация плодовых почек $+15-25^{\circ}$.

При разведении южных сортов в северных районах и горах наблюдается более позднее созревание плодов, и наоборот. Например, плоды яблони сорта Пармен зимний золотой снимаются на месяц раньше, чем в Крыму, а прекрасный осенне-зимний сорт Антоновка (из центральных областей РФ) превращается в летний и плоды его здесь от избытка жары теряют аромат, мучнеют и плохо сохраняются.

Большой вред плодовым деревьям могут нанести высокие температуры. При температуре выше 35°C у них закрываются устьица, снижается фотосинтез; при длительном их действии происходит преждевременное созревание плодов. При нагреве дерева до $50-60^{\circ}$ происходят ожоги коры, листьев, стволов и сучьев, а также плодов. Особенно частые солнечные ожоги плодов в июле и августе у осенних и зимних сортов яблони, в результате чего они теряют ценность. Плодовые деревья растут преимущественно ночью, умеренная температура в это время благоприятна для роста.

На сильных и длинных приростах цветковые почки закладываются и дифференцируются позже, в зиму вступают менее разрыхленными, и такие почки по морозоустойчивости приближаются к листовым. Побеги нижних ярусов кроны менее освещены и с меньшим запасом пластических веществ, поэтому они сильнее повреждаются морозами, чем верхние.

Стволы деревьев более устойчивы к холодам, чем участки кроны. Но так как ткани ствола вызревают и закаляются позже, а зимой в приземных участках дерева температура ниже и сильно колеблется, то штамбы деревьев при ранних морозах могут подмерзнуть сильнее, чем ветви кроны. Такое случилось осенью (ноябрь) 1954г., когда рано наступившие морозы погубили штамб. Это случилось в Московской области РСФСР. Участки кроны были повреждены слабее. В результате деревья погибли даже в случае, когда весной 1955г. они распустили цветы и даже завязали плоды.

Стволы и маточные ветки деревьев на южной и юго-западной стороне в зимнее время иногда получают солнечные ожоги, в результате резкого чередования нагрева и охлаждения их и потери отдельными их участками закалывания [2].

Кора яблонь и некоторых сортов черешен нередко повреждается при колебании низких зимних температур. Чаще это отмечается у растений с темной корой в виде ожогов, которые могут быть поверхностными (не затрагивают камбия и древесины. Кора в этом случае приобретает красный оттенок, отмирает) и отпадает мелкими чешуйками – «шелушится». Такие повреждения обычно наблюдаются на более тонких ветках с южной стороны. Особо вредных последствий они на дереве не оставляют. Гораздо опаснее ожоги коры маточных ветвей и штамба, связанные с гибелью камбия и древесины. Причиной гибели ткани могут явиться: потеря зимой отдельными участками растения на солнечной стороне фазы закалки, быстрое понижение температуры на нагретой стороне после захода солнца, сильное воздействие на ткани коры высоких летних температур. Поэтому различают зимние и летние ожоги коры.

Если ожоги повторяются из года в год, то даже поверхностные поражения коры переходят в более глубокие. Эти явления усиливаются при недостатке почвенной влаги. Деревья с ожогами восприимчивее к грибным заболеваниям, особенно черным раком. Обожженная кора отваливается, обнажает древесину, что впоследствии может привести к дуплистости и даже отмиранию веток, а круговые повреждения коры штамба – к гибели всего дерева.

Кора груши обжигается меньше яблони, а не поперек, как у яблони. Край растрескавшейся коры не завертываются внутрь, создавая хороший изолирующий слой от солнечных ожогов. Кора черешни тонкая и очень чувствительная к солнечным ожогам.

При быстром и сильном снижении температуры воздуха зимой иногда растрескиваются стволы и ветки деревьев, образуются глубокие трещины, доходящие до их середины. Это происходит чаще утром, когда всходит солнце и получается резкая разница между температурой поверхностных и более глубоких слоев тканей ствола и веток. Подобное явление вызывает неравномерное образование льда и обезвоживание тканей, отчего последние натягиваются и разрываются.

Иногда зимой отмирает кора в развилках скелетных сучьев, что является следствием слабого закалывания этих участков и худшей подачи воды и питательных веществ восходящим током, так как здесь слабо развита сосудистая система древесины.

Иногда зимой подпревает кора внизу штамба у растений, которые были глубоко посажены, она отстает от древесины и разлагается. Возможно подопревание коры у глубоко прикопанных на зиму саженцев, оно более выражено у абрикоса и персика.

Так как корневая система исторически сформировалась в почве, т.е. в защитных условиях, где не проходит фазу закалывания, то она менее устойчива против низких температур, чем надземная часть. Корни редко подмерзают в Таджикистане. Частичное повреждение корневой системы наблюдается при длительных морозах и бесснежных зимах, тогда ослабляется рост дерева, завязывание плодов и наблюдается их повышенное осыпание. У корней камбия и прилегающие к нему клетки повреждаются морозами в первую очередь.

Морозоустойчивость корней у различных плодовых пород неодинаковая. Магалебская вишня выдерживает в период покоя до -14° , а яблоня – до $-15,5^{\circ}$, а карликовые подвои яблони – до $-10-12^{\circ}$, груша и алыча – до $-9-10^{\circ}$, персик – $10,5^{\circ}$; из ягодных культур корни малины и ежевики – до -11° , крыжовника – до $-18-25^{\circ}$. смородины – $15,5^{\circ}$, земляники -8° . в периоды вегетации корни мерзнут уже при -3° . толстые корни морозоустойчивее тонких. Поглощающие корешки погибают при температуре $1,7-4,7$ холода (И.А. Муромцев). Признак подмерзания корней – желто-зеленая окраска листьев. Наиболее оптимальна для роста и жизнедеятельности корней плодовых температура: для персика $+18^{\circ}$, яблони $+15-20,5^{\circ}$, крыжовника $+12^{\circ}$; температура выше указанной ухудшает рост [3].

Главнейшие плодовые и ягодные растения по требованию к теплу располагаются примерно в следующем возрастающем порядке: смородина, крыжовник, малина, земляника, вишня, яблоня, груша, слива, черешня, абрикос, грецкий орех, айва, персик, миндаль, хурма,

гранат, инжир, унаби, фисташка, цитрусовые, маслина. Эта градация условна, так как среди каждой породы, особенно яблони, имеются морозостойкие и маломорозостойкие сорта, а кроме того, при сложившихся погодных условиях устойчивость отдельных пород может меняться. Например, груша более теплолюбивая порода, чем яблоня, а в 1954 году она в Таджикистане раньше закончила осенний рост и меньше пострадала от ранних морозов, чем яблоня и вишня [4].

Коротко отметим морозостойкость главнейших пород, разводимых в Таджикистане.

Яблоня. Морозостойкость отдельных видов и сортов яблони различна, что зависит от их происхождения. Большинство южных сортов погибает при температурах ниже -32° – -35°C , а для некоторых из них (Р. Семиренко) губительна температура -25°C . Для роста и плодоношения многим сортам яблони в период вегетации не требуется высоких температур. При сильной жаре плоды некоторых сортов обжигаются солнцем, быстрее созревают, осыпаются и становятся менее сочными. Сорта яблонь летнего созревания подмерзают меньше позднелетних.

Груши европейского происхождения в Таджикистане из-за жары плохо растут и плодоносят. Среднеазиатские груши хорошо переносят летнюю жару и сухость воздуха; они выдерживают зимние температуры до -30 – -32° . сорта западноевропейского происхождения менее морозостойкие, повреждаются морозами в 26 – 28° [7].

Айва более требовательна к теплу, чем яблоня и груша, но менее, чем персик. Морозы выдерживает до -27° . жару переносит хорошо. Цветет позднее яблони и груши и поэтому редко страдает от весенних заморозков. Плоды устойчивы против осенних заморозков.

Абрикос рано цветет в Таджикистане и потому цветы часто побиваются весенними заморозками. Древесина его при хорошем вызревании выносит температуру -30°C . Зимние ожоги коры редки. Жаровынослив. Цветковые почки уходят в зиму в разрыхленном состоянии, относительно дифференцированными и очень уязвимы морозами.

Персик мало морозоустойчив. Однолетние побеги и цветочные почки погибают при -22 – 26° . Весенние заморозки редко побивают его цветки, так как цветет позже абрикоса.

Миндаль переносит температуры минус 20 – 25° , но в этих условиях подмерзают плодовые почки. Период покоя короткий, рано цветет (февраль–начало марта) и потому часто страдает от весенних заморозков. В предгорных и горных условиях цветет позже и «уходит» от заморозков. Жаровынослив.

Слива – морозостойка, выносит -30° и ниже. Европейские сливы мало морозостойки. Цветут поздно и редко страдают от весенних заморозков.

Вишня – весьма пластичное растение по отношению к тепловому фактору. Летняя жара не влияет заметно на ее рост и плодоношение. Цветки менее чувствительны к холоду, чем других плодовых пород. Относительно морозостойка, особенно сорта, полученные от степной вишни.

Черешня – теплолюбивая порода, морозостойкость слабая, особенно в молодом возрасте. Плодовые почки чуть морозоустойчивее почек персика. При -28°C она их теряет. Чувствительна к морозобоинам, хорошо выносит высокие летние температуры.

Грецкий орех считается теплолюбивым растением, но разводится там, где температуры зимой иногда кратковременно падают до -27 – 28° . При -25°C обмерзают однолетние приросты. Однолетние саженцы гибнут при -25 – 26° . Нередко страдает от поздних весенних заморозков.

Гранат – теплолюбив. Морозы в -12° – 15° губят однолетние побеги, при -15° – 16° серьезно повреждается крона, при -18° – 20° вымерзает вся надземная часть куста.

Инжир – теплолюбивое растение. При -15° подмерзает однолетний прирост, при -16° – многолетние ветки, при -18° – надземная часть растения до корневой шейки.

Хурма. По морозостойкости превосходит все наши субтропические растения: выносит кратковременные морозы до -18° – 20° , но при этом значительно страдает крона.

Унаби (китайские финики) – морозостойкая культура, переносит до -30° , а при -32° страдает крона, растрескивается кора на ветках и стволах.

Земляника – неморозостойкое растение. В бесснежные зимы в Таджикистане может подмерзнуть и в этих условиях требует, легкого укрытия соломистым навозом. Цветет поздно и

поэтому «уходит» от весенних заморозков. Жару переносит неплохо, но при достаточном увлажнении. В сильную жару прекращает рост, листья обжигаются солнцем и опадают.

Малина. Культурные сорта малозимостойкие; осенью побеги поздно заканчивают рост и в суровые зимы подмерзают. В теплые зимы теряют фазу закалки и после повреждаются низкими температурами. Жару переносят плохо, в этот период требуют частых и обильных поливов.

Черная смородина – весьма морозостойкое растение. Жару переносит плохо, обжигается и сбрасывает листья, а иногда и плоды.

Вода является составной частью растений и занимает 72-86% их общего веса. С помощью воды в растении происходит ряд сложных физико-химических изменений и физиологических процессов, перемещение минеральных и органических веществ, поддержание коллоидного состояния плазмы клеток, действие ферментов, интенсивность фотосинтеза, ростовых процессов. Она благодаря своей удельной теплоемкости способствует стабилизации температуры в растении и т.д. Через воду растение связывается с внешней средой, растворяет минеральные вещества почвы и поступает вместе с ними в растение. Особенно велико ее значение для плодовых растений в условиях жаркого климата Таджикистана.

Вода, поступившая в растение, тратится на питание и фотосинтез в малой дозе (около 0,15-0,5%), и почти вся она быстро расходуется растением через транспирацию и редко *гуттацию*. Поступление воды в растение, передвижение и отдача ее растением создает его водный режим.

Транспирация – процесс физиологический. Без нее невозможен фотосинтез. С помощью ее происходит непрерывный восходящий ток воды, а вместе с ним и передвижение от корней к листьям минеральных солей. Транспирация понижает температуру листьев и других частей дерева, что особенно важно в условиях жаркого климата. Величина транспирации прямо пропорциональна испаряющей поверхности. Зимой также происходит транспирация у плодовых растений (кутикулярная транспирация), например, у яблони до 300г в день. Но эта транспирация значительно меньше устьичной.

Особенно требовательны к аэрации почвы миндаль, абрикос, персик, инжир, менее других – лох, смородина. Аэрация почв достигается глубокой вспашкой и рыхлением почвы.

Близко залегаемые легкопесчаные и галечниковые подпочвы могут привести к некоторому угнетению плодовых растений, так как они быстро пропускают воду, требуют частых поливов, из них легко вымываются питательные вещества.

Большое значение для успешного роста плодовых растений имеют реакция почвенного раствора – pH, которая обуславливается избытком кальция и ряда токсических солей для растения – хлористых, углекислых, сульфатных и других. При разной величине pH в почве по-разному протекают и физико-химические и бактериологические процессы, в связи с этим и по-разному реагируют плодовые породы на величину pH.

По отношению к реакции почвенного раствора плодовые породы и ягодники подразделяются на три группы: кислые и слабокислые почвы предпочитают ягодники (pH 4,6-5,7), слабокислые и нейтральные (pH 6-7) – цитрусовые и семечковые породы, слабощелочные – косточковые породы, особенно абрикос, из семечковых – айва. Однако поведение отдельных пород на реакцию почвенного раствора обуславливается подвоем. Например, груша, привитая на айве, хуже растет на кислых почвах, чем груша на подвое дикой лесной груши [5].

Плодовые культуры могут произрастать на всех почвах Таджикистана при соответствующих приемах агротехники. Малопригодны без предварительной мелиорации заболоченные и болотные почвы, галечниковые и засоленные.

Лучшими почвами в Таджикистане считаются орошаемые сероземы легкого и среднесуглинистого механического состава, подстилаемые лессовидными суглинками, а также луговые почвы [6].

Яблоня произрастает на различных типах почв и разного механического состава; более высокие урожаи приносит на мощных сероземах. На почвах с близким к поверхности залеганием

галечников растет туго, плохо плодоносит, требует внесения органических удобрений и частых поливов. Плохо выносит засоление почв. Хорошо растет на лугово-болотных почвах, если грунтовые воды стоят низко.

Груши требуют богатых, плодородных, глинистых почв, хорошо удерживающих влагу, с водопроницаемой подпочвой. Плохо переносит легкие почвы: песчаные, щебенчатые, галечниковые; лучше большинства других плодовых пород выносит засоления почв.

Айва хорошо растет и плодоносит на суглинистых почвах и почвах лугово-галечного типа. Но галечниковая подпочва должна залегать не ближе 40см. На почвах легкого сложения быстрее вступает в плодоношение, чем на глинистых, однако долговечность ее в этих условиях снижается. Грунтовые воды должны быть не выше 60см, иначе будут подмерзать почки и побеги. Мирится с небольшой засоленностью почв.

Абрикос хорошо растет и плодоносит на разных почвах. Легко мирится с галечниковыми, песчаными и щебенчатыми почвами. Хорошо растет на каменистых горных склонах с примесью плодородной земли. Переносит засоление почв. Плохо растет на тяжелых глинистых почвах не выносит избытка влаги в почве и близости грунтовых вод.

Персик также растет на различных типах почв, включая не очень тяжелые глинистые и лугово-болотные. На богатых и влагоемких почвах осенью долго не заканчивает роста, в результате зимой иногда подмерзают его побеги. Засоление почв выдерживают хуже абрикоса. Мирится с песчаными и галечниковыми почвами.

Персик может быть привит на подвоях с различным требованием к условиям среды (миндале, персике, абрикосе, терне, алыче, сливе и песчаной вишне), и это расширяет возможность выбора почв для его культуры.

Слива хорошо растет на глинистых, влагоемких почвах, плохо на легких, песчаных и особенно галечниковых. Слива на терне лучше переносит сухие, легкие дренируемые почвы. Хорошо растет в речных долинах, на нижних более увлажненных участках склонов без застоя холодного воздуха. Переносит близкое стояние пресных грунтовых вод. Отрицательно реагирует на засоление почв. Высокие урожаи получаются на сероземах при достаточном их увлажнении.

Вишня произрастает на различных почвах, но засоление переносит хуже, чем яблоня и абрикос. При условии хорошего увлажнения мирится с песчаными и галечниковыми почвами, особенно если она привита на вишне антипке. Вишни европейского происхождения предпочитают более влажные почвы.

Черешня произрастает на разнообразных почвах, но предпочитает легкие суглинки, с хорошо дренируемой подпочвой; мирится с песчаными почвами. Засоление переносит хуже, чем абрикос и яблоня. Плохо переносит избыток и недостаток почвенной влаги.

Грецкий орех хорошо растет на достаточно влажных и плодородных почвах. Не переносит сухих почв, засоленных и заболоченных. Мирится с бледными почвами, даже с грубоскелетными каменистыми при их достаточном увлажнении и содержании в них примеси мелкозема.

Миндаль хорошо растет на глубоких каменистых, глинистых и суглинистых почвах. Однако лучше растет и плодоносит на плодородных средних суглинках с примесью небольшого количества щебня и галечника и высоким содержанием извести, водопроницаемых. Не выносит застоя воды в почве. Малопродуктивные и галечниковые почвы не пригодны.

Унаби. Лучшие урожаи дает на глубоких суглинистых сероземах.

Гранат. Растет на разнообразных почвах. Лучшие для него глубокие суглинистые сероземы, плодородные, водопроницаемые, с глубоким залеганием грунтовых вод. Растет и на каменистых склонах гор, щебенчатых, тяжелых глинистых, щелочных и кислых почвах. Отводятся защищенные от холодных ветров и суховеев участки, хорошо освещаемые и прогреваемые солнцем. Непригодны морозобойные низины, сильно засоленные и болотистые почвы.

Инжир. Лучше удаётся на глубоких сероземах, хрящевато-суглинистых плодородных почвах, легко дренируемых и обеспеченных влагой. На тяжелых почвах в урожае приносит

мелкие плоды. Не выносит избыточного засоления, заболачивания и близкого залегания галечникового слоя. В диком виде растет на различных почвах – каменистых, известковых, тяжелых суглинках и песках.

Хурма предпочитает плодородные суглинистые почвы с хорошим дренажем и глубоким залеганием грунтовых вод, но мирится с относительно бедными почвами. Заболоченных и засоленных почв и песчаных не выносит. Близость грунтовых вод затягивает вегетацию дерева, вследствие чего побеги не успевают вызреть, и это делает их чувствительными к морозам [7].

Земляника требует влагоемких, но относительно воздухопроницаемых почв, с большим количеством органических веществ. Предпочитает связные почвы, но при достаточном внесении органических удобрений, хорошо растет и плодоносит на легких песчаных почвах. Не пригодны для нее заболоченные почвы, в которых много извести, а также засоленные. Растет на слабощелочных и слабокислых почвах.

Малина хорошо произрастает на глинистых и суглинистых почвах (тяжелые глины непригодны), богатых перегноем. Требует дренированной подпочвы; не выносит близости грунтовых вод.

Черная смородина предпочитает глинистые почвы; растет хорошо на заливных участках с наносными почвами, с большим содержанием органических веществ. Не переносит засоленных почв.

Как известно, Таджикистан – солнечная страна, и в ее уголках и окраинах можно встретить всевозможные экологически схожие фрукты: яблоки, груши, груши европейские, айву, абрикосы, персики, миндаль, сливы, вишню, черешню, грецкий орех, инжир, финики, финики китайские, малину, ежевику и другие. Фактически, обеспечение рынка сбыта фруктовой и ягодной продукции считается одной из целей стратегии продовольственной безопасности [8]. Поэтому в данной статье мы больше сосредоточились на характеристике и классификации фруктов и ягод. Изучение и исследование этой темы очень важны, и мы продолжим делать это в наших будущих исследованиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агроуказания по садоводству и виноградарству для Республики Таджикистана. -Душанбе: МСХ, 1976
2. Андронов И.А. Плодоводство на карликовых подвоях. Алма-Ата, 1964.
3. Андриященко Д.П. Культура карликовых яблонь и груш в Молдавии. –Кишинева, 1962.
4. Анзин В.Н. Обрезка плодовых деревьев и ягодных кустарников. - М.: «Московский рабочий 1962.
5. Андросимович В.В. Биохимия созревания плодов. -М.: Московского университета. 1968.
6. Арутюнов Р.Р. Размножение слабых подвоев яблони и выращивание на них саженцев в условиях орошаемых сероземов. Автореферат. - Ташкент, 1968.
7. Благовещенский Э.Н. Режим почвенной влажности в предгорьях Гиссарского Хребта. ТР. Инет. почвовед АН Таджикской ССР. Т.IX. –Душанбе,1960.
8. Мирзоалиев А. А., Шохамдамова А. Н. Изучение особенности плодовых и ягодных растений Паёми ДДТТ, 4/2(55)- С. 126-131

Шоҳназари Х. Ғ., Хочазода З. С.

ИСТЕҲСОЛ ВА ФУРӯШИ ЧҶҶРОБ ДАР ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: РАВАНДИ ТЕХНОЛОГӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН

Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами соҳаи саноати сабук аз қабилӣ истеҳсол ва равандаи сифатнокии ҷӯроббарорӣ бо дарназардошти ҳолати кунунӣ ва дурнамои истеҳсоли он дар замони муосир, таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар истеҳсоли ҷӯроб ва рақобатпазирии истеҳсоли он, имкониятҳои фароғи ашёи хоми ҷӯроб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, заминаҳои истеҳсоли ҷӯроб дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва роҳҳои содироти он ба бозорҳои минтақа ва хориҷи кишвар мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта аст. Асоснок гардидааст, ки таърих ва вазъи кунунии саноат истеҳсоли ҷӯроб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир ба шарофати барномаи давлатии рушди саноати сабук ба таври ғайол рушд кард. Бо мақсади коҳиш додани воридоти маҳсулоти нассочӣ ва афзоиши содирот, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд барномаҳои дастгирӣ, аз ҷумла имтиёзҳои гумуркию андозӣ, субсидияи истеҳсолоти нав ва мусоидат дар кушодани бозорҳои фурушро дар хориҷа ҷорӣ намуд. Чунин ҷораҳо имкон доданд, ки сифати маҳсулоти истеҳсолшуда беҳтар карда шавад ва рақобатпазирии ҷӯробҳои дар кишвар истеҳсолшуда баланд бардошта шавад.

Калидвожаҳо: ҷӯроб, истеҳсоли он, сифатнок будани ҷӯроб, бозорҳои фуруши ҷӯроб, таърихи истеҳсоли ҷӯроб ва технологияҳои муосир, имтиёзҳои гумрукию андозӣ, истифодаи низоми гумрукӣ, арзими ҷӯроб, шумора ва пардохтҳои гумрукӣ аз он.

Шоҳназари Х. Ғ., Ходжазода З. С.

ПРОИЗВОДСТВО И ПРОДАЖА НОСКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассматривается одна из актуальных проблем в сфере лёгкой промышленности, а именно производство и обеспечение качества носочных изделий с учётом текущего состояния и перспектив их выпуска в современный период. Проанализирован опыт развитых стран в производстве носков, конкурентоспособность их изготовления, возможности обеспечения сырьём для носочной продукции в Республике Таджикистан, основы создания производства носков в свободных экономических зонах, а также пути экспорта этой продукции на региональные и международные рынки. Доказано, что история и текущее состояние индустрии производства носков в Республике Таджикистан за последние десятилетия активно развивались благодаря государственной программе развития лёгкой промышленности. В целях сокращения импорта текстильной продукции и увеличения экспорта правительство Республики Таджикистан внедрило ряд мер поддержки, включая таможенные и налоговые льготы, субсидирование новых производств и содействие в открытии рынков сбыта за рубежом. Эти меры позволили повысить качество выпускаемой продукции и улучшить конкурентоспособность носков, производимых в стране.

Ключевые слова: носки, их производство, качество носочной продукции, рынки сбыта носков, история производства носков и современные технологии, таможенные и налоговые льготы, использование таможенной системы, стоимость носков, количество и таможенные платежи на них.

Shohnazari Kh. G., Khojazoda Z. S.

**PRODUCTION AND SALES OF SOCKS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN:
TECHNOLOGICAL PROCESS AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

The article examines one of the pressing issues in the light industry—namely, the production and quality assurance of socks—taking into account the current state and future prospects for their production in the modern era. It analyzes the experience of developed countries in sock manufacturing, the competitiveness of their production, the opportunities for securing raw materials for sock production in the Republic of Tajikistan, the fundamentals of establishing sock production in free economic zones, and the avenues for exporting these products to both regional and international markets. It is established that the history and current state of the sock manufacturing industry in the Republic of Tajikistan have actively developed over the past decades thanks to the state program for the development of the light industry. In order to reduce the import of textile products and increase exports, the government of the Republic of Tajikistan has implemented several support measures, including customs and tax incentives, subsidies for new production, and assistance in opening export markets abroad. These measures have enabled improvements in the quality of the manufactured products and enhanced the competitiveness of socks produced in the country.

Keywords: socks, their production, sock quality, sock sales markets, the history of sock production and modern technologies, customs and tax incentives, the use of the customs system, sock pricing, quantity and customs duties on them.

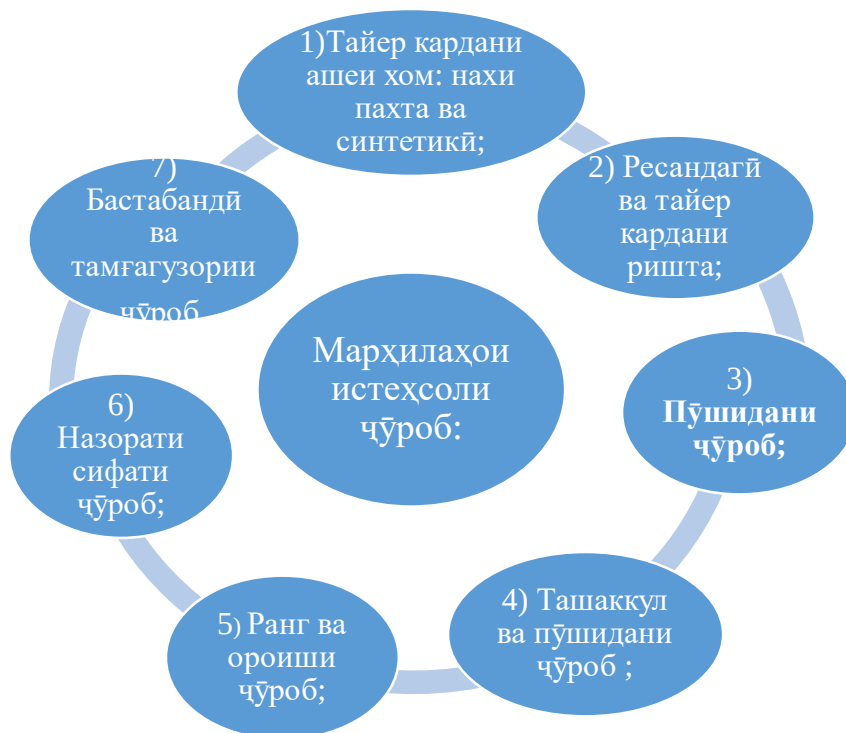
Истеҳсоли чӯроб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо даназардошти раванди технологияи истеҳсолӣ, фурӯш ва дурнамои рушди он яке аз соҳаҳои асосии саноати сабук ба шумор меравад, ки рушду нумӯи босуботро дар бозорҳои дохиливу хориҷӣ нишон медиҳад. Бо шарофати захираҳои бойи пахта ва ташаббусҳои давлатӣ оид ба дастгирии истеҳсолоти маҳаллӣ, корхонаҳои тоҷик қодиранд маҳсулоти босифати рақобатпазиро дар бозори байналмилалӣ истеҳсол намоянд.

Дар мақола дида мебароем, ки раванди истеҳсоли чӯроб дар Тоҷикистон, марҳилаҳо, технологияҳои истифодашаванда ва дурнамои рушди соҳа чӣ гуна ташкил ва ба роҳ монда шуда истодааст.

Таърих ва вазъи кунунии саноат истеҳсоли чӯроб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир ба шарофати барномаи давлатии рушди саноати сабук ба таври ғайри рушд қард. Бо мақсади коҳиш додани воридоти маҳсулоти нассочӣ ва афзоиши содирот, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд барномаҳои дастгирӣ, аз ҷумла имтиёзҳои гумуркию андозӣ, субсидияи истеҳсолоти нав ва мусоидат дар кушодани бозорҳои фурӯшро дар хориҷа қарор намуд. Ҷунин чораҳо имкон доданд, ки сифати маҳсулоти истеҳсолшуда беҳтар қарда шавад ва рақобатпазирӣ чӯробҳои дар кишвар истеҳсолшуда баланд бардошта шавад.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи васеи чӯробҳоро аз пахтаҳои асосӣ то чӯробҳои маҳсули варзишӣ ва тиббӣ истеҳсол мекунад. Истеҳсолкунандагони асосии маҳсулот Русия, Қазоқистон, Ўзбекистон мебошанд, ки дар онҳо чӯробҳои тоҷикӣ барои сифат ва нархи дастрас қард қарда мешаванд.

Дар асно, ба андешаи мо раванди истеҳсол ва фурӯши чӯробро ба марҳилаҳои зерин ҷудо намуд, ки он ҳамчун пешниҳоди муфид ва самаранокро дар ташкили ин нави маҳсулоти саноати сабукро дар кишвар ба вучуд оварад.

Накша-1 таҳияи муаллиф.

Марҳилаҳои асосии истеҳсоли ҷӯроб ва раванди истеҳсоли ҷӯробҳо дар корхонаҳои ҷӯроббарории Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд марҳилаҳои пайдарпайро дар бар мегирад, ки ҳар кадоми онҳо барои сифати ниҳии маҳсулот муҳиманд. Дар мақола онҳоро мо онҳоро бо таври муфассалтар шаҳр додаём ва дида баромадаем.

Марҳилаи 1. Тайер кардани ашеи хом: нахи пахта ва синтетикӣ- дар истеҳсоли ҷӯробҳо аз харид ва тайер кардани ашеи хом оғоз меебад. Маводҳои асосӣ риштаи пахта ва синтетикӣ мебошанд, ки ба маҳсулот қувват ва чандирӣ медиҳанд. Афзалияти муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон фаровонии пахтаи босифат мебошад, ки имкон медиҳад, ки арзиши маҳсулот кам карда шавад ва он дар бозор дастрас гардад. Пахта дар комбинатҳои бофандагии маҳаллӣ коркард карда мешавад ва бо нахҳои синтетикӣ (масалан, полиэстер ва эластан) барои беҳтар кардани чандирӣ, устуворӣ ва муқовимат ба фарсудашавӣ пурра карда мешавад.

Дар ин марҳила таҷҳизоти тайер кардани нахи пахта ва омехта кардани он бо чузъҳои синтетикӣ дар таносуби зарурӣ истифода мешавад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки матои оптималии риштаро ба даст оред. Тозакунӣ ашеи хом низ як нуктаи муҳим аст, ки ба истисно кардани камбудихо ва баланд будани сифати маҳсулоти тайёр шуда, мусоидат мекунад.

Марҳилаи 2. Ресандагӣ ва тайер кардани ришта- пас аз тайер кардани ашеи хоми бофандагӣ раванди табдил додани нахи пахта ба ришта анҷом дода мешавад. Дар мошинҳои ресандагии муосир ришта бориқ, ҳамвор ва ба ашк тобовар сохта мешавад. Ин марҳила инчунин коркарди риштаҳоро бо формулаҳои махсус дар бар мегирад, ки қувват, устувории ранг ва бароҳатии онҳоро барои пӯст беҳтар мекунад.

Дар ин раванд, истеҳсолкунанда диққати худро бояд ба иноватии гуфтаҳои болозикр ҷалб намуна, истеҳсоли маҳсулоти сифтанокро дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ пешкаши харидорон намояд.

Марҳилаи 3. Пӯшидани ҷӯроб - часпак яке аз марҳилаҳои муҳимтарин ва баландтехнологии истеҳсолот мебошад. Фабрикаҳои муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон мошинҳои бофандагии автоматиро истифода мебаранд, ки барои соختани моделҳои муайяни ҷӯробҳо бо хусусиятҳои додашуда- андоза, намуна, ранг ва зичии бофандагӣ барномарезӣ шудаанд.

Таҷҳизоти технологии истеҳсоли чӯробҳо, яъне мошин ба таври худкор шакли кубурии чӯробро эҷод мекунад ва пешро кушода мегузарад, ки баъдтар дастӣ ба таври худкор дӯхта мешавад. Автоматикунонии ин марҳила ҳосилнокиро ба таври назаррас баланд мебардорад ва имкон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ садҳо чуфт чӯроб истеҳсол карда шавад, ки ин хароҷотро коҳиш дода ва ба сарфа кардани вақт дар истеҳсоли маҳсулот заминагузор мегардад.

Марҳилаи 4. Ташаккул ва пӯшидани чӯроб - пас аз пайваст кардани тайерӣ, марҳилаи ташаккулебӣ мегузарад, ки дар он шакли анатомии пойафзол, ки ба пой мувофиқат мекунад, ба вучуд меояд. Ба пошна ва кейпи чӯроб диққати махсус дода мешавад, то порча барои корбар мувофиқ ва бароҳат бошад.

Дар ин марҳила инчунин пӯшидани қисми пеши чӯроб гузаронида мешавад-амалиете, ки дақиқии баландро талаб мекунад ва аксар вақт бо истифода аз мошинҳои махсуси дӯзандагӣ анҷом дода мешавад.

Дар раванди ташаккул ва пӯшидани чӯроб таваҷҷуи зиёд ба роҳат будани чӯроб бо дарназардошти навъи пойафзолҳо ва сину соли истифодабарандагон муҳим мебошад.

Марҳилаи 5. Ранг ва ороиш дар истеҳсоли чӯроб - дар марҳилаи рангкунӣ, чӯробҳои ранги ниҳонии худро мегиранд. Вобаста аз тарроҳӣ ва талаботи муштариен, маҳсулот бо рангҳои гуногун ранг карда мешаванд, ки ба пажмурда шудан тобоваранд.

Пас аз он, анҷомёбӣ гузаронида мешавад: чӯробҳои барои коркарди махсус барои мулоимӣ, кувват ва устуворӣ дода мешаванд. Инчунин, барои беҳтар кардани ҳосиятҳои истеъмоли, маводи зиддибактериявӣ ва обпартоӣ истифода бурда мешаванд. Технологияи рангкунӣ барои пешгирии таъсири зараровар ба муҳити зист ба таври қатъӣ назорат карда мешавад.

Дар баъзе корхонаҳои системаҳои тозакунии обҳои партов барои кам кардани изи экологии истеҳсолот қорӣ карда шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар илми молшиносӣ ранг, ороиш ва сифати маҳсулот барои харидорон дар мадӣ аввал буда, ин се хусусияти мазкур, метавонад барои фурӯши ин ё он навъи маҳсулот нақши калидиро бозад.

Марҳилаи 6. Назорати сифати чӯроб - назорати сифат қисми ҷудонашавандаи истеҳсолот барои ошкор ва бартараф кардани камбудииҳо дар марҳилаҳои аввал мебошад. Дар ин марҳила, ҳар як чуфт чӯроб барои мувофиқат ба стандартҳои сифат-набудани деформатсия, таносуб ва нобаробарӣ дар ранг санҷида мешавад. Чунин назорат кафолат медиҳад, ки ба бозор танҳо маҳсулоти босифат ворид карда мешаванд, ки ба талаботи истеъмолкунандагон ҷавобгӯ бошанд.

Марҳилаи 7. Бастабандӣ ва тамғагузории чӯроб - чӯробҳои тайер аз рӯи андоза, ранг ва тарроҳӣ ҷудо карда мешаванд ва сипас бастабандӣ ва тамғагузорӣ карда мешаванд. Тамоми бастабандӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ гузаронида мешавад, ки маҳсулотро барои содирот омода мекунад. Дар баста тамғагузорӣ бо нишон додани таркиб, истеҳсолкунанда ва тавсияҳои нигоҳубин гузошта мешавад.

Марҳилаҳои болозикр дар истеҳсоли маҳсулоти саноатии сабук-чӯроб хело муҳим буда, ҷиҳати рақобатпазирии он аз ҷониби корхонаҳои истеҳсолии дохилию хориҷӣ дар раванди тайёр намудани маҳсулоти бозоргир ва ба содирот нигаронида шуда аҳамияти муҳим доранд, ки тавассути технологияҳои муосир дар раванди истеҳсоли чӯроб мубрам арзёбӣ карда мешаванд.

Пешрафтҳо ва навовариҳои технологӣ ба истеҳсоли чӯроб дар солҳои охир корхонаҳои Тоҷикистон технологияҳои навро барои баланд бардоштани сифат ва самаранокӣ қорӣ мекунанд. Дар байни талаботҳои бештар автоматикунонии раванди часпак ва системаи назорати сифат бо истифода аз биниши компютерӣ мебошанд. Ин ба истеҳсолкунанда имкон медиҳад, ки хароҷоти истеҳсолотро кам кунад ва талафотро кам созад.

Инчунин бояд навовариҳои дар соҳаи устувории истеҳсолотро ба назар гирифт. Баъзе корхонаҳо ба системаҳои мегузаранд, ки истеъмоли об ва захираҳои энергетикиро коҳиш медиҳанд, ки ба талаботи байналмилалӣ ҳифзи муҳити зист ҷавобгӯ мебошанд.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сиёсати иқтисодиёти сабزو ба роҳ монда аст. Дар ин асно корхонаҳои истеҳсолии Ватаниро зарур аст, ки ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти сабз

бо истифода аз таҷҳизотҳои муосири технологӣ дар истеҳсоли молҳои таваҷҷуҳ намуда, барои безарар гардонидани муҳити экологии кишвар ва бо дарназардошти ҳадафҳои ноилшудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти сабزو дар мади аввал гузошта бошанд. Бояд қайд намуд, ки ҷӯроб яке аз намуди ашёи серталаб барои аҳоли буда, зарур аст, ки истеҳсолоти он дар сатҳи баланд қарор дода шавад.

Тибқи маълумотҳои омӯрӣ дар соли 2024 як қатор корхонаҳои саноатӣ дар кишвар бунёд гардидаанд, вале барои истеҳсоли ҷӯробҳо ба андешаи мо ду намуди корхонаҳои саноати аз қабili корхонаҳои саноатии дӯзандагӣ ва корхонаҳои саноатии бофандагӣ муҳим мебошад.

Тазаккур бояд дод, ки дар соли 2024 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 528 корхонаи нави саноатӣ бо 5115 ҷойҳои корӣ мавриди истифода қарор дода шуданд, ки як зумраи онҳо бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифтитоҳ гардида ва вобаста ба навъи истеҳсолотиашон бунёд гардидаанд, ки аз руи рабабанди ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин мебошанд [4].

Дар соли 2024 дар вилояти Суғд 164 корхона (1369 ҷойи нави корӣ), аз ҷумла 60 корхонаи истеҳсоли маводи сохтмонӣ, 43 маҳсулоти хӯрокворӣ, 15 дӯзандагӣ, 9 мебелбарорӣ, 2 пойафзолбарорӣ, 2 истихроҷи ангишт, 1 коркарди нахи пахта, 1 коркарди нафт ва 31 корхонаи дигари истеҳсолӣ, дар шаҳри Душанбе 141 корхона (2550 ҷойҳои нави корӣ), аз ҷумла 39 корхонаи истеҳсоли маводи сохтмонӣ, 37 маҳсулоти хӯрокворӣ, 21 мебелбарорӣ, 3 дӯзандагӣ, 2 фармасевтӣ ва 39 корхонаи дигар, дар вилояти Хатлон 89 корхона (775 ҷойи нави корӣ), аз ҷумла 47 корхонаи истеҳсоли маводи сохтмонӣ, 12 маҳсулоти хӯрокворӣ, 3 дӯзандагӣ, 4 мебелбарорӣ, 6 коркарди нахи пахта, 1 коркарди бензин ва 16 корхонаи дигар, дар шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 91 корхона (283 ҷойи нави корӣ), аз ҷумла 43 корхонаи истеҳсоли маводи сохтмонӣ, 7 маҳсулоти хӯрокворӣ, 2 дӯзандагӣ, 1 истихроҷи ангишт, 2 коркарди пахта, 3 мебелбарорӣ ва 33 корхонаи дигар ва дар ВМКБ 43 корхона (138 ҷойҳои нави корӣ), аз ҷумла 1 корхонаи давлатии протезию ортопедӣ, 16 корхонаи истеҳсоли маводи сохтмонӣ, 12 маҳсулоти хӯрокворӣ, 3 дӯзандагӣ, 4 мебелбарорӣ ва 7 корхонаи дигар ба фаъолият оғоз намуданд [3, с.20].

Аз таҳлили корхонаҳои болозикр дида мешавад, ки дар самти таъсиси корхонаҳои дӯзандагӣ ва бофандагӣ ҳолоҳам ба бознигарӣ ниёздошта, зарур аст, ки ба ин самт таваҷҷуҳи бештар зоир карда шавад. Зеро ин ду навъи корхона бештар хусусияти иҷтимоӣ дошта дар онҳо метавонад шумораи зиёди ҷинси занҳо ва шахсоне, ки имконияташон маҳдуд (маҷбон ва ғайраҳо) ба шуғл ва меҳнати пурмасъул фаро гирифта шаванд.

Бо дарназардошти муҳимияти ин ду навъи корхонаҳо пешниҳод менамоем, ки аз ҷониби бонкҳо, ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ ва инчунин аз ҷониби Бучети давлати низ бояд кӯмакҳои молиявӣ ва сатҳи пасти ғоизҳои қарздиҳӣ ба ин самтҳо роҳандози шуданашон мувофиқи мақсад буда, ки ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ заминагузор хоҳад буд.

Пешниҳоди мазкур дар соҳаи саноат ҷиҳати ноилшавӣ ба ҳадафи ҷоруми миллӣ - саноатикунони босуръати кишвар, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва таъмини талаботи бозор бо маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ, ба қор андохтани иқтидорҳои наф, истифодаи пурраи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва содиротӣ, инчунин таъсиси ҷойҳои нави корӣ як қатор тадбирҳо дигари муҳими соҳаи иҷтимоиро таъмин менамояд.

Гарчанде, ки дар ҳудуди кишвар корхонаҳои саноатӣ бунёд шуда истода бошад ҳам, вале ҳолоҳам аз ҳориҷи кишвар ҷӯроб ворид карда мешавад.

Дар соли 2023-2024 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷӯроб тибқи гуруҳи молии 61594 ва 611595 Номгуи молҳои фаъолияти иқтисоди ҳориҷӣ аз кишварҳои Озёрбойҷон Хитой, Египет, Инданезия, Эрон, Итилия, Қазокистон, Португалия, Покистон, Туркия, Россия, Ёзбекистон ва АМА ворид карда шудааст. Дар ин давра дар доираи истиффодаи низомҳои гумрукии зерин аз қабili Иҷозат барои муомилоти озод “Импорт-40”, Содирот “Экспорт-10”, Содироти бозпас “Резкспорт 31”, Воридоти муваққатӣ “Импорт-23” ва воридоти бозпас “Рэимпорт-63” мол-ҷӯроб ва маҳсулотҳои ҷӯробӣ тибқи гуруҳи молии 61594 ва 611595 Номгуи молҳои фаъолияти иқтисоди ҳориҷӣ дар маҳзани омори гумрукии Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барасмияти гумрукӣ дароварда шудааст.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои мазкур нишон медиҳад, ки ашёи хоми чӯроб ва маҳсулотҳои чӯробӣ дар ин кишварҳо аз ҳисоби пашми гӯсфанду шутур ва пахта ва ришта ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ашёи хом барои истеҳсоли ҳама навъҳои чӯроб мавҷуд мебошад.

Таҳлили вазъи коҳишёбии воридоти чӯроб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 нисбат ба соли 2023-чунин мебошад.

Ҷадвали-1

№	Номгӯи мол-чӯроб	Соли 2023	Соли 2024-	Фарқият	Бо фоиз
1.	Шумора	13 190 846	12 854 384	336 462	5,1%
2.	Арзиши гумрукӣ бо доллар	3 593 668	1 437 712	2 155 956	40%
3	Пардохтҳои гумрукӣ бо сомонӣ	3 386 853	1 613 927	1 772 926	47,6%

Ҳисоби муалиф: дар асоси маълумотҳои омили гумрукӣ.

Аз таҳлили ҷадвал дида мешавад, ки дар соли 2024 воридоти чӯроб аз хориҷа нисбат ба соли 2023 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 336 462 чуфт ё ин ки 5,1 банди фоизӣ, ба ҳисоби арзиши 2 155 956 доллари ИМА ё ин ки 40 банди фоизӣ ва ба ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ 1 772 926 сомонӣ ё ин ки 47,6 банди фоизи дар соли 2024, коҳиш ёфтааст.

Омили коҳишёбии чӯроб ин аз як тараф ба қор андохтани қорхонаҳои чӯроббарорӣ дар дохили кишвар ва аз тарафи дигар ин ба гарм омадани фаслҳои сол ба ҳисоб меравад. Инчунин, омили дигар метавонад сифатнок истеҳсол шудани ин навъи маҳсулот арзёбӣ гардад.

Дар ин асно, бо мақсади рушди истеҳсолоти чӯроб муфиқи мақсад мебошад, ки дар заминаҳои қорхонаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии (минбаъд МОИ) кишвар аз қабилҳои МОИ-ҳои Данғара, Панҷ, Кӯлоб, Ишкошим ва Хучанд бояд самаранок истифода карда шавад.

Зеро таъсиси чунин минтақаҳо бо мақсади таъмини шароити мусоид барои суръатбахшии рушди иқтисодӣ, аз ҷумла барои мақсадҳои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, таъмини шуғли аҳоли, рушди бемайлони иқтисодиёт дар асоси ҷалби техника ва технологияи нав, таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, муттаҳидсозӣ ва истифодаи маҷмӯи сармояи давлатӣ, тичорати хориҷӣ, санҷиши усулҳои нави хоҷагидорӣ, ки ба омезиши шаклҳои гуногуни моликият асос ёфтаанд, дар иқтисодиёт қорӣ намудани ихтироот ва қорқарди илмию-техникии ватаниву хориҷӣ бо истифодаи минбаъдаи онҳо дар дигар ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ, густариши истеҳсолоти молҳои истеъмолӣ ва хизматрасониҳо, афзун намудани содироти маҳсулот ва ҳалли дигар вазифаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ташкил карда мешаванд.

Тартиби содашудаи низомҳои имтиёзноки гумрукиву андоз, низоми дахлдори фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии мушаххас дар ҳудуди (қитъаи) муайяни Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Низомномаи ин минтақаҳо муайян карда мешаванд.

Дар натиҷаи рушд ёфтани истеҳсоли чӯроб бозорҳои фӯрӯши он метавонад кишварҳои хориҷӣ, сайёҳони хориҷӣ ки ҳамчун сайёҳ ба кишвар ворид мешаванд ва инчунин, бозорҳои наздисарҳадии (Шӯғон-н.Шамсиддини Шохини вилояти Хатлон, Рӯзвай-н Дарвоз, Хумроғ-н.Ванҷ, Тем-шаҳри Хоруғ ва Ишкошим-н Ишкошими ВМКБ) Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон ки ҳар ҳафта рӯзҳои шанбе бозор ташкил карда мешавад, ки дар он аҳолии қонибҳо иштирок мекунанд, метавонад ба содироти чӯроб заминагузор мебошад.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдурахмон Хакимзода – кандидат экономических наук, исполняющий обязанности доцента кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Дехоти ½; тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

Хамитов Мухитдин Сайдалиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Дехоти ½; тел: (+992) 934-44-41-77, E-mail: khamit62@mail.ru

Авгонов Нурали Аиниддинович – доктор философии (PhD) по специальности финансы, и.о. доцент кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабаева 63/3. Тел.: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Авезов Фаррух Шавкатович – Эксперт по развитию бизнеса, индивидуальный предприниматель. Тел.: (+992) 93-761-00-08. E-mail: zarifzoda_zoir@mail.ru

Алиев Махмаджон Бахронович – к.э.н., и.о. доцента кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, улица Дехоти ½, 734061, Республика Таджикистан, домашний адрес г. Душанбе, ул. А. Савдо 1 пр. дом 26. тел. +935388042; E-mail: mahmadjon.aliev@mail.ru

Аминджанова Мухиба Мухамаднасимовна – Худжандского политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанде, кандидат экономических наук, заведующий кафедры инженерной экономики и менеджмента. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект И. Сомони, 226.

Аслонов Сулаймон Махкамович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 93-777-77-98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru.

Амонова Дилбар Субхоновна – Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г.Душанбе, улица Мирзо Турсун-заде, 30. Тел.: +992 918749494. E-mail: dilbar_amonova@mail.ru

Амонов Сахбон Сарватжонович – кандидат экономических наук, и.о. доцент Таджикского государственного университета коммерции. г. Душанбе, Республика Таджикистан. Email: a_sahbon@mail.ru. Тел.: (+992)935-77-92-00

Асрорзода Убайдулло Саттор – доктор экономических наук, профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана,. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Борбада, 48/5. Тел.: (+992 37) 234-88-02. Электронная почта: dsx ips@mail.ru www. iutet.ti

Болтаев Бехруз Бахромович – аспирант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

Ашурзода Шохмурод Мирзомурод – кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Национального университета Таджикистана. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-16-13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

Турсунов Илхомджон Холмироевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры таможенной деятельности. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-69-96-70. E-mail: i_tursunov1988.8@mail.ru

Бобоназарова Саёхат Менгбобоевна - ассистент кафедры «Государственное и местное управление» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: sayohat97@mail.ru

Гадоев Давронджон Рамазонович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных отношений и политологии. Адрес: 734055, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбада, 48/5. Электронная почта: gadoev-8181@mail.ru. Телефон: (+992) 92 796-96-77.

Гадоев Шерали Давлатович – кандидат географических наук зав. кафедрой географии и туризма, КГУ имени Абуабдулло Рудки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, 735360, улица С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 935-14-62-01 Email: gadoe88.@list.ru.

Гафарзода Мавджуда Тахир – ст. преподаватель факультета «Финансы и кредит» кафедры «Налог и страхования» Таджикского государственного университета коммерции E-mail: bonujon@mail.ru, тел: (+992) 918-68-69-98

Гафуров Сорбон Хушдилович - старший преподаватель кафедры «Государственное и местное управление» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон (+992) 934-17-66-65. E-mail: sorbon9314@mail.ru.

Газибекова Садриддина Аслонбекович - д.э.н., профессор кафедры менеджмента ИЭТ ТГУК. Тел. Электронная почта: gazibekov@mail.ru. Телефон: +992 92 777 0900

Юсупов Аюбджон Кенджабаевич - к.ф.-м.н., профессор кафедры Высшей математики и инновационных технологий ИЭТ ТГУК. Электронная почта: ayubjonu@gmail.com. Телефон : +992 92 777 7917

Гоибназаров Гиес Умаркулович - доктор философии (PhD) по специальности экономика, заведующей кафедры туризма и предпринимательства «Международного института Худжанда» МУТПТ. Тел. (+992)927432992. Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru.

Гоибназаров Шухрат Умаркулович - д.э.н., доцент, директор инженерно-педагогического колледжа им. Дж. Расулова. Тел. (+992) 928-43-33-55. Baddall74@mail.ru.

Гуломова Зевар Зафарходжаевна – старший преподаватель кафедры экономический анализ и аудит Международный университет сайёхья и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. Телефон: (+992) 888-51-10-01.

Давлатзода Рахматулло Джурабек – к.п.н., доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 918-92 91 90. E-mail: davlatov_r@mail.ru.

Джалилов Ромиш Рустамович - к.э.н., доцент кафедры мировой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбад, 48/5, dean_010187@inbox.ru, телефон: (+992) 989125346.

Давлятов Эхсон Мирахмадович - старший преподаватель кафедры налог и налогообложение Таджикский государственный университет коммерции г. Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон (+992) 926-04-04-16, E-mail: ehson_1983@inbox.ru

Зарифзода Зоир - преподаватель кафедры экономической теории Бахтарского государственного университета имени Насира Хусрава. Тел.: (+992) 93-761-00-08. E-mail: zarifzoda_zoir@mail.ru

Каримова Муаззама Исматуллоевна – к.э.н., доцент, заведующая кафедрой Финансы и кредит, Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Телефон (+992) 927-17-25-05, e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

Комилов Сухроб Содикджонович – ассистент кафедры туризма и предпринимательства Международного института Худжанда, МУТПТ (Таджикистан, Худжанд). Телефон (+992) 554-44-90-00. E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

Косимов Зуфар Алиевич – докторант (PhD) 3-го курса специальности 6D050602 – региональная экономика ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд). Телефон: (+992)926-13-79-46, e-mail: kosimov_zufar@mail.ru

Курбанова Сайёра Мадалиевна – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: mam-42@mail.ru. Тел.: (+992) 903-21-19-74

Курбонов Абдукарим Рахимович - кандидат экономических наук, доцент кафедры налогов и страхования Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 934-44-41-50, email: qkarim@mail.ru

Ходжаев Насим Тоирович, Старший преподаватель кафедры информатики, защита информации и кибернетики Дангаринского государственного университета Дангара. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 93 999 31 99, email: tguk@mail.ru

Курбонализода Хабибулло Курбонали - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита. Адрес: 734025, , г. Душанбе Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail: habib26_01@mail.ru, Телефон: (+992) 918-38-38-58

Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич - к.э.н., доцент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail mukbil-0105@mail.ru Тел.: (+992) 93 444 41 33.

Махмаризозода Бадриддин Махмаризо - старший преподаватель кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½. E-mail: badriddin.08@mail.ru, телефон: (+992) 934-44-41-48

Машикиров Шухратжон Усмонжонович – доцент кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992927007276, E-mail: shuhtrat-2015@mail.ru.

Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктор экономических наук, профессор заместитель директора Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул Айни 44; Тел: (+992)939-44-38-50; e-mail: chirad-58@mail.ru

Муртазозода Ораз – кандидат экономических наук, доцент, первый заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, 734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89; Тел.: (+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич - доктор экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции E-mail: menejment_08@mail.ru Тел: Тел.: (+992) 934-44-41-45

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич - к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 937473109, E-mail: abdumalik001@mail.ru.

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувохидович – ст. преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 934017181, E-mail: yokubjon93@inbox.ru.

Нидоев Шохрух Нозимжонович – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры “Менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, город Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 900-61-77-77. E-mail: shohrukh-1983@mail.ru

Нусратзода Мухаммади Нусрат - к.э.н., дотсент кафедры информационных систем и технологии Технологического университета Таджикистана Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Н.Каробоева 63/3. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 985-42-30-30

Нусратуллозода Нилуфар Нусратулло – ассистент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета, Душанбе, Республика Таджикистан, E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru. Телефон: (+992) 908-90-80-06.

Одинаев Хусайн Саидрахмонович – доктор (Phd) Таджикского государственного университета коммерции 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2. Тел: (+992) 93 922-70-00; e-mail: husayn_odinaev_89@mail.ru

Одиназода Комрон Саидаброр – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой предпринимательства и отраслевой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана: телефон (+992) 905-55-46-46 E-mail: Odinakomron@mail.ru

Давлатзода Каламнисо Одина – старший преподаватель кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки (+992) 907-55-29-55 E-mail: 71qalamniso@mail.ru

Олими Рауф Латифзода - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», Республики Таджикистан, г. Худжанд, тел.: (+992) 927751111; e-mail: rahim13@list.ru

Пирова Шахноза Сайфидиновна – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Института цифровых технологий и искусственного интеллекта Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: rustamova-71@mail.ru. Тел.: 939493773

Пулодова Хуршеда Шарифджоновна - доцент кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», Республики Таджикистан, г. Худжанд, тел.: (+992) 92-778-69-86; e-mail: rahim13@list.ru

Абдурахими Кахрамонзод - студент 4-го курса по специальности “Финансы и кредит” Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, улица Ленина 169. тел.: (+992) 92-778-69-86; e-mail: rahim13@list.ru

Раджабов Раджаб Кучакович – Таджикский государственный университет коммерции, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов. Адрес: Республика Таджикистан, 734061, г. Душанбе, улица Дехоти ½. Тел.: +992 934444107, E-mail: drrajab@mail.ru

Раджабов Комрон Раджабович – к.э.н., доцент заведующей кафедрой налоги и налогообложение Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: komrontajik@gmail.com, телефон: (+992) 938-29-29-29

Раджабова Зиёдамох Джумаевна – к.э.н., старший преподаватель кафедры финансы и кредит Технологического университета Таджикистана. E-mail: rajabova.ziyoda@mail.ru, телефон: (+992) 904-14-33-33

Рахмон Юсуф Азим - Ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Телефон.: (+992) 904-02-40-00. E-mail: rahmonovv71@mail.ru

Рустамов Муроджон Абдурахмонович - ассистент кафедры мировой экономики Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Таджикистан, Худжанд), телефон: +992927428844, e-mail: rustamovmutabar1969@gmail.com

Рустамов Фитрат Музафарович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе. Республика Таджикистан. тел: (+992) 935392020, E-mail: fitrat_f@mail.ru

Самандаров Искандар Хусейнович - доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 146. Тел.: (+992) 935014316, E-mail: camandarov@mail.ru

Абдуллозода Хусрав Абдулло - ассистент, факультета Экономики и управления, Кулябский государственный университет имени А. Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафаров, 16. Тел.: (+992) 903070202.

Собирзода Шодмон Сулаймонджон - старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита Бактрийского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 909-77-77-99.

Содилов Курбомад Амакиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рудаки 17. Электронная почта: lenin-1987@mail.ru. Тел.: (+992) 918-38-57-15

Солиев Назар Норович - к.э.н., начальник отдела развития международных и внутренних услуг государственного учреждения экономического научно-исследовательского института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан. E-mail: navruz-1992@mail.ru. Тел.: (+992) 919-24-89-51.

Азизов Сафарджон Ахмедшоевич - к.э.н., старший преподаватель кафедры государственного управления и народного хозяйства Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. E-mail: Safariaziz@mail.ru. Тел.: (+992) 900-56-36-35

Назарзода Наврузджон Назар - к.э.н., старший преподаватель кафедры государственное управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 930-22-04-92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

Тураева Мукаддам Турабойевна – к.э.н., и.о. доцента кафедры налог и налогообложения Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2 Тел.: (+992) 777-11-6000, Email: muki-88@mail.ru.

Хидиралиев Рустам Зулфалиевич – кандидат экономических наук доцент кафедры финансов и налогообложения таджикского Международного университета туризма и предпринимательства. Адрес: Республика Таджикистан 734055, город Душанбе микрорайон Борбад 48/5 E-mail:hidir.88@mail.ru. Телефон: (+992) 939-00-07-37.

Холиков Ифтихор Худойбердиевич - соискатель Институт экономики и демографии НАНТ. Телефон: (+992) 935-46-06-00, E-mail: sharifi100@mail.ru

Ходжаев Парвиз Давронович - д.э.н., профессор кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 938-60-75-03, E-mail: hojaev123p@mail.ru

Баротов Хамзахон Авазович - соискатель кафедры экономики и управления Института экономики и торговли ТГУК г. Худжанд. Тел.: (+992) 934-46-09-00, E-mail: hamzakhon1984@mail.ru

Хамдамзода Хурсанд Акбар - кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности Бохтарского государственного университета имени Насира Хусрава. Тел.: (+992) 918- 73-36-39; E-mail: khursand77@mail.ru.

Хамидова Гулноз Абдукудусовна - старший преподаватель кафедры финансов Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан 734055, город Душанбе микрорайон Борбад 48/5 E-mail:gulnoz-21@mail.ru. Телефон: (+992) 933-35-93-08.

Хусайнов Манучехр Нуруллоевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук., доцент, заведующий кафедрой финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru

Раджабов Идибек Хайруллоевич - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992)985-47-18-89. E-mail:

Джураев Фаррух Маруфжонович – Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика предприятий и регион. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, микрорайон 17, дом 1. Телефон: (+992) 928-20-96-33. E-mail: farrukh.8183@gmail.com

Шарипова Мавзуна Нарзиллоевна – соискатель, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 777-01-75-00, E-mail: mavzunash@mail.ru

Шоҳамдамова Амринисо Нарзидиновна - Таджикский государственный университет коммерции, соискатель кафедры Экономика и организация бизнеса. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. Телефон: 939419999. E-mail: amriniso88@mail.ru

Шоҳназари Хуҷаназари Ғуломзода – к.э.н., главный инспектор отдела организации таможенного контроля таможенной службы, одновременно и.о. доцента кафедры «Таможенное дело» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбада 48/5. Индекс: 734055. Телефон: (+992) 987-69-55-55. Электронная почта: Shohnazar-88@mail.ru

Ходжазода Зарина Салим - старший преподаватель кафедры финансов Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан 734055, город Душанбе микрорайон Борбад 48/5. Телефон: (+992) 93-799-99-26. E-mail: zarinaxojaeva80@mail.ru

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷономиқескии науқ, доцент, Таҷикикский госуларственний университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарҷашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомони ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Ноҳунақҳои китоби («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз ноҳунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати тахририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «-» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриканоатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардониди мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи мақаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи мақалла аз ҷисби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i> 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи мақалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи мақалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроан ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	<i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i> 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шартнома КИЭ №56-02-2014
доир ба ворид намудани маҷалла ба
ИИБР

Шаҳодатномаи Вазорати
фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи
ташкилоти таъбу нашр – №0146/мҷ аз
26 майи соли 2011

Индекси обунашавӣ дар
фехрасти «Почтаи точик» - 77734
Шаҳодатнома дар бораи
бақайдгирии давлатии захираи
иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10
майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ

Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации– №0146/мч
от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи точик» - 77734
Свидетельство о государственной
регистрации информационного ресурса
НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 31.03.2025. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л.30.8

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
